

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLALİ

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
DOĞUŞUNA KADAR ULUSAL SAVAŞIMIZIN BELGESELİ

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLALİ

Mondros Mütarekesi'nden
Türkiye Cumhuriyeti'nin
Doğuşuna Kadar
Ulusal Kurtuluş Savaşımızın Belgeseli

Kastaş Yayınevi

©

Sabahattin Selek Varisleri

ISBN: 978-975282239-9

Yayınlayan

Kastaş Yayınevi

Himaye- i Etfal Sok Dr. Orhanbey İşhanı No 6

Cağaloğlu İstanbul Tel. 0212-5205970

kastasyayinevi@gmail.com

Yayıncı Sertifikası 26878

•

Yayın Koordinatörü

Erendiz Kasnak

Kapak Tasarım

Ali Doğan

Baskı - Cilt

Zafer Matbaası.

Maltepe Mah. Litrosyolu Fatih Sanayi Sitesi

No: 12/113 Zeytinburnu/İstanbul.

Matbaacı Sertifikası 48020

İÇİNDEKİLER

1. CİLT

Sunuş.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ

Yenilgiye Doğru.....	13
Talat Paşa'nın Görüşü.....	14
Mustafa Kemal Paşa'nın Görüşü.....	16
Liman Paşa'nın Görüşü.....	18
Çöküntü.....	22
Talat Paşa'nın Bir Teşebbüsü.....	24
Enver Paşa'nın Son Çabası.....	26
Vahdettin'in Görüşü.....	28
Sonuç.....	29
Bozgun.....	31
General Allenby Bozgunu Anlatıyor.....	33
Mustafa Kemal Paşa Bozgunu Anlatıyor.....	34
Son Muharebe.....	37
Bozgunun Maliyeti.....	38
Son Tedbirler.....	38
Başkumandanlığın Son Emri.....	39
Mütareke.....	40
Wilson'un Barış Şartları.....	41
Hükümet Değişikliği.....	43
Yeni Hükümetin Mütareke Teşebbüsleri.....	44
Türk Delegasyonuna Verilen Talimat.....	46
Mütareke Şartları.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE İÇ ETKENLER

Zat-ı Şahane.....	53
İstanbul Hükümetleri	57
İstanbul Anadolu Çatışması.....	61
Anadolu'nun İstanbul Hükümeti'nden Ayrılması.....	65
Halk.....	69
Etnik Yapı	69
Sosyal Yapı	72
Halkın Moral Durumu	78

Din ve Din Adamları.....	84
İstanbul'un Fetvası	89
Anadolu'nun Fetvası	91
Siyasi Teşekküller	93
İttihat ve Terakki Partisi'nin Tasfiyesi.....	94
Hürriyet ve İtilaf Partisi	101
Milli Kongre	104
Müdâfaa-i Hukuk Teşekkülleri	106
Sonuç	111
Ordu.....	114
Bilonço.....	124
Kuvayi Milliye	128
Kuvayi Milliye'nin Bünyesi.....	131
Kuvayi Milliye Kumandanları.....	133
Kuvayi Milliye'nin Mevcudu.....	135
Kuvayi Milliye'nin Karakteristiği.....	138
Maddi ve Mali Kaynaklar.....	141
Liderler.....	154
Mustafa Kemal Paşa.....	154
Rauf Bey.....	159
Refet Bey	162
Ali Fuat Paşa	165
Kâzım Karabekir Paşa.....	169
İsmet Paşa.....	175
Fevzi Paşa... ..	179

ÜÇÜNCÜ BOLÜM

KARANLIK DÖNEM

Ordunun Terhisi, Kumandanların Tasfiyesi.....	184
5. Ordunun Lağvı ve Çanakkale Boğazı'nın Açılması.	185
8. Ordunun Lağvı ve Nurettin Paşa.....	186
Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa.....	187
Nihat Paşa.....	192
Ali Fuat Paşa.....	194
6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa.....	195
9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa.....	201
İşgaller, Azınlıkların Davranışı ve Türklerin Tepkisi.....	208
M. Kemal Paşa İstanbul'da.....	220
M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Gönderilmesi	230

Samsun Olayları.....	230
Müfettişlik Görevi için M. Kemal Paşa'nın Seçilmesi.....	233
Mustafa Kemal Paşa'ya Verilen Talimat.....	237
Müfettişlik Karargâhı.....	239

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU İHTİLALİ 241

İhtilal Kavramı.....	242
Neden Anadolu İhtilali?.....	245
Anadolu İhtilali'nin Niteliği.....	247
İzmir'in İşgalinden Sivas Kongresi'ne.....	250
İzmir'in İşgali.....	253
Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da.....	259
Yunan İşgalinin Gelişmesi.....	263
Batı Anadolu'da Üç Albay.....	265
Kuvayi Milliye'nin Doğuşu	269
İhtilal Planı ve Metot.....	279
İhtilalin Açıklanması.....	287
Erzurum Kongresi.....	290
Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten Ayrılması.....	292
Mustafa Kemal Paşa Halk Lideri Oluyor.....	299
Erzurum Kongresi.....	302
İhtilali Baltalayan Bir Görüş.....	305
Doğu ve Batı Anadolu Teşkilatının İlk Teması.....	311
Sivas Kongresi'nden B.M.Meclisi'ne.....	313
Sivas Kongresi.....	316
Anadolu-İstanbul Çatışması.....	326
Yabancı Devletlere Verilen Memorandum.....	332
İstanbul'un Mukabelesi ve Uzlaşma Teklifi.....	333
İstanbul ile Anadolu Arasında Pazarlık.....	337
Amasya Anlaşması.....	346
Sivas'tan Ankara'ya.....	351
Mebus Seçimleri	352
Güney Anadolu	354
Heyet-i Temsiliye Ankara'ya Gidiyor.....	356
1920 Yılı Başında Siyasi Durum Muhakemesi.....	358
Büyük Millet Meclisi.....	364
İstanbul'un İşgali.....	366

Osmanlı Meclisi'nin Sonu.....	370
Seçimler.....	372
Meclisin Şekli ve Bünyesi.....	377
Hükümet Teşkili.....	379
Meclisin Beyannamesi.....	381
Millet Meclisi'nin İhtilalci Karakteri.....	384
İhtilalin Zaferi.....	392
Karşı İhtilalin Bastırılması.....	394
Doğu Zaferi.....	405
Kuvayi Milliye'nin Tasfiyesi	411

2. CİLT

MİLLÎ MÜCADELE 1921-1922

2. Cilt Sunuş.....	421
Giriş.....	423
İstiklal Harbi'ne Genel Bir Bakış.....	423

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNANİSTAN

Tarihçe.....	447
Yunanistan'ın Anadolu Seferi.....	452
İSTİKLAL HARBİ'NDE DIŞ POLİTİKA	461
Türkiye ile Rusya.....	464
Türkiye ile İngiltere.....	482
Türkiye ile Fransa.....	497
Türkiye ile İtalya.....	503
Türkiye ile Amerika.....	508

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Yunanlılar Neden Taarruza Geçtiler.....	518
İnönü Savunma Hattı.....	521
Muharebe Öncesi.....	522
Muharebe.....	525
Eleştirme.....	527
Ankara.....	531

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Temel Görünüş: Halkçılık.....	546
Memur Devletine Karşı Harp.....	548

Halk Hükümeti Fikri.....	551
Anayasa.....	553
Saltanatçıların Tepkisi.....	564
Saltanatçılar Direniyor.....	570
Yeni Bir Devlet Merkezi Aranıyor.....	579
İlk Bütçe.....	585

SİYASAL GELİŞMELER

Barış Ümidi.....	594
Londra Konferansı.....	598
Reddedilen Anlaşmalar.....	613
Moskova Antlaşmaları.....	618

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Türk Savunma Planı.....	627
Muharebe.....	628
Eleştirme.....	631
Muharebe ve B.M.Meclisi.....	633
Sonuç.....	637

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA

İttihatçılar.....	642
Solcu Teşekküller.....	647
Birinci Grup.....	660
İkinci Grup.....	665

YUNAN BÜYÜK TAARRUZU

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri ..	671
Türk Ordusunun Savunma Planı.....	674
Muharebe.....	679
Cephe Gerisi.....	683

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ.....

Ankara.....	
Atlatılan Tehlike.....	724
Sakarya Muharebesi'nin Bilançosu.....	729

YENİ SİYASİ GELİŞMELER

Kars Antlaşması	737
Ankara Antlaşması.....	744
Barış Teklifi	750

BÜYÜK TAARRUZ

Hazırlık.....	758
Milletin Hazırlanışı.....	761
Ordunun Hazırlanması.....	764
Taarruz ve Zafer.....	770
Harbin Sona Erişi.....	775

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE 780

Yeni Türkiye Devleti'nin Fikri Temelleri.....	788
Yeni Rejim ve Rejim Kadrosu.....	797
Atatürk ve CHP.....	806
Atatürk ve Gençlik.....	808
Atatürk ve Çevresi.....	810
Rejim Ordusu.....	812
Kaynakça	817

Yayınevi Notu;

Sabahattin Selek'in hazırladığı "Anadolu İhtilali" isimli eser Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızı bütün yönleri ve belgeleriyle anlatan başucu kitabıdır.

Bu eser, daha önceki basımlarında iki ayrı cilt halinde yayımlanmıştı. Yayınevi olarak yeni baskısında -her cilt için sunuş yazısı ve bölümleri ile birlikte- tek bir kitap olarak yayına hazırladık.

Bu kitabın Birinci cildi; "Anadolu İhtilali" olup Birinci Dünya Harbi'nden başlayarak 1920 yılı sonuna kadar olan devreyi kapsar.

İkinci cilt ise 1921-1922 yılları "Milli Mücadele" dönemini do-laysıyla Türk İstiklal Harbi'ni konu almıştır.

"Anadolu İhtilali" isimli eseri gelecek nesillere kazandıran, Sabahattin Selek'i saygıyla anıyoruz.

Kastaş Yayınevi

SUNUŞ

Türkiye, uzun sayılamayacak durgun bir devreden sonra, aşağı yukarı yirmi yıldan beri yeni bir oluşun çalkantısı içinde yaşamaktadır. Devrimler hızının kesilişi, Atatürk'ün ölümü ve nihayet İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türk toplumunu, kâh basit günlük kaygılarla, kâh korkunç bir tehlikenin yarattığı tedirginlikle yüklü, durgun ve gergin bir halde tutuyordu. On yıldan fazla süren bu durum savaşın bitmesiyle sona erince, toplumdaki birikmenin itelediği huzursuzluklar ekonomik, sosyal yönleriyle yüze vurmaya başladı. Büyük savaşın getirdiği yenilikler ve çehresi değişen dünyadaki hızlı gelişme, Türk toplumunu böylece yeni şartlar karşısında yerini ve kaderini tayin etmek zorunda bırakmış oluyordu. Fakat bu durumu ilk defa yaşamıyorduk. Yanlış teşhisten ve güçsüzlüğümüz veya tabiatımız icabı başvurduğumuz geçici tedbirlerden dolayı bir türlü gerçekleştiremediğimiz kurtuluş çabaları, henüz taze hatıralar halinde zihinlerde duruyordu. Çok kullanılan bir deyimle, şimdi meselelerimizin çözüm yolunu arıyoruz. Ancak; bu yola, yaşadığımız devirde bir başlangıç noktası bulmak mümkün değildir. Bulduğumuz bu dar yere, bu çetin yere nereden gelindiğine bakmak gerekir.

1919'dan önceki kurtuluş çabaları, meselelere imparatorluk şartları içinde çözüm yolu aramıştır. Bugün çözmeye çalıştığımız meselelerin kökü, şüphesiz daha gerilerde ve derinlerdedir. Fakat mahiyetini henüz yeteri kadar aydınlatamadığımız saplantıların nedenlerini bulabilmek için aradığımız yolun hiç değilse 1919'dan başladığını kabul etmek zorundayız. Yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan “**Milli Mücadele**” sanıldığı gibi belli birkaç yıl içine sığdırılmış ve tarih olmuş bir devir değildir. Halen bu evrimin devamını yaşıyoruz. Aksi takdirde bugün aynı meseleleri değil, yepyeni, bambaşka meseleleri çözmek durumunda olacaktık.

Aradığımız yolun en yakın başlangıç noktası olarak “**Milli Mücadeleyi**” alınca, bu devrin insanlarını ve olaylarını gerçek yüzüyle tanıyıp bilmeden hiç bir şey yapamayız. Hâlbuki Milli Mücadeleyi anlatan eserler bu bakımdan yetersizdir. Bunları dört grupta toplamak mümkündür:

a- Rejimi yerleştirme amacıyla yazılmış popüler, propaganda eserler.

Bu tip eserlerde, Milli Mücadeleyi değerlendirecek gerçekçi bir yorum yapılmamıştır. Esasen nitelikleri sebebiyle bu soy eserlerin böyle olması da gereklidir. Olayları ve kişileri yalnız rejim açısından veren propaganda eserlerinde birçok gerçeklerin söylenmeden geçirilmesi, kişilere ve olaylara o gün için gerekli olan değerin verilmesi tabiidir.

b- Yukarıdaki gruba dahil eserlerde verilen kişileri veya fikirleri savunmak üzere yazılmış eserler.

Bunlarda da aynı eksiklik vardır. Ayrıca, çoğu hisse dayanmakta, savunma yapılırken ister istemez karşı taraf sübjektif ölçülerle itham edilmektedir.

c- Eskimiş bir tarih görüşüyle yazılmış, hiç bir fikir söylemeyen, yalnız olayları anlatan kitaplar.

d- Bazı bilim adamları ve kurumları tarafından Milli Mücadelenin ancak belli dönemleri, ya da belli meseleleri üzerinde hazırlanan eserler.

Bizi, bu kitabı yazmaya sevk eden sebepleri açıklamış oluyoruz. Şu noktayı da belirtmek isteriz ki, kitabın hazırlanmasında birtakım yeni malzeme kullanılmış olduğu halde, kaynakların çoğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, biz mevcut bilgileri belli bir sosyal açıdan, günümüzün şartlarını ve ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak, yeniden değerlendirmeye çalıştık. Devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek edindiğimiz yeni bilgilerin ışığı altında, evvelen beri bilinen bazı hususlara değişik bir yorum getirdik.

Bir amatör heyecanıyla meydana getirilen bu kitap, “**Milli Mücadele**” adıyla iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birinci cildin

başlığı “**Anadolu İhtilali**” olup, Birinci Dünya Harbi çöküntüsünden başlayarak 1920 yılı sonuna kadar süren devreyi kapsamaktadır. 1921-1922 yıllarına, dolayısıyla Türk İstiklal Harbi’ne ayrılmıştır.

“**Milli Mücadele**” yi değişik karakterde iki ayrı devre olarak ele alışımız şu sebebe dayanmaktadır:

1919-1922 yıllarında, bir imparatorluğun enkazı üzerine bir milli devletin kuruluşunu sağlayan çetin bir mücadele cereyan etmiştir. Fakat bu mücadele Türkiye’nin yalnız dış düşmanlara karşı yaptığı savaşlardan ibaret değildir. Üstelik dış savaşın yapılmasını ve kazanılmasını sağlayan olaylar, yani mücadelenin ilk yarısı, tamamen ihtilal karakterindedir. Mondros mütarekesine sadakatle riayetkar olan devletin iradesi dışında, Anadolu’nun bir savaş hazırlığı yaptığı 1919 ve 1920 yılları, yalnız kronolojik sıra bakımından değil, olayların mahiyeti bakımından da, savaş olaylarından ayrı olarak incelenmek gerekir.

Dört bölümden ibaret olan bu kitabın birinci bölümünde Milli Mücadeleyi hazırlayan olayları, ikinci bölümünde Milli Mücadeleyi etkileyen ve yürüten iç kuvvetleri anlattık. Üçüncü bölümde Milli Mücadelenin başlangıcına, Dördüncü bölüm ise aslında tümü ile bir ihtilal hareketi anlamını taşıyan Milli Mücadelenin meşruluk kazandığı safhaya ayrılmıştır.

Kitabın birçok eksikleri olduğunu bilmekteyiz. Atatürk’ün ölümünün yirmi beşinci yılına¹ yetiştirmek gayreti, bir süre daha çalışarak bir kısım eksikliğin tamamlanmasını imkânsız kılmıştır. Diğer taraftan, konuşması ve yazması gerekenlerin susmaları, bir takım meselenin eksik ve bulanık kalmasının başlıca sebebidir. Milli Mücadeleyi aydınlatacak bütün kaynaklar maalesef henüz istifade edilebilir hale getirilememiştir. Korumuza giren meselelerin, sosyologlarımız tarafından incelenmemiş olması da en önemli eksikliklerden biridir.

Kitabın noksanları, kusurları tamamlanabilir. Bunu ya biz yaparız veya başkaları. Ancak; güttüğümüz amacın, metodun ve

---

¹ Yazarın kaleme aldığı tarih 1963 yılıdır. (y.n)

değerlendirme açısının doğruluğuna inanmaktayız. Çevremizden bu desteği ve güveni almasaydık eseri ortaya koyamazdık.

Bu kitabın amacı, yalnız tarihe ışık tutmak, hizmet etmek değildir. Bilhassa, Atatürkçülük anlayışının statik düzenden çıkarılması yolunda, son zamanlarda gösterilen çabalara yardımcı olmak istedik. Ayrıca, çok küçük bazı detayları bile değerlendirmeye çalışarak, bugünkü politik çıkmazın düne bağlı nedenleri üzerinde durmak ve düşünmek amacını güttük.

Milletimize hizmet amacıyla yayınlanan bu kitabın hazırlanması dokuz yıl sürmüş, kitapta yer yer adı geçen kimselerden ve birçok yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Bizimle görüşmeyi kabul edip bildiklerini anlatanlara ve sorularımızı cevaplandıranlara teşekkürü bir borç biliriz.

SABAHATTİN SELEK

Kadıköy. 1 Ekim 1963

BİRİNCİ CİLT

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ

YENİLGİYE DOĞRU

Milli Mücadeleyi, Birinci Dünya Harbi'nden kesin bir çizgi ile ayırmaya imkân yoktur. Bir bakıma, biri diğerrinin devam ve sonucudur. Mücadele'nin askeri ve siyasi gidişinde, Birinci Dünya Harbi'nin bütün ağırlığı duyulur. Gerçek anlamıyla istiklâlini çoktan kaybetmiş bulunan Türk milletinin bir ölüm-kalım savaşına atılmasını, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmesi mümkün kılmıştır. Fakat aynı sebep, Milli Mücadelenin maddi şartlarını ağırlaştırmıştır.

Türkiye, Birinci Dünya Harbi'ne girmese ne olurdu?

Eğer harbe girilmeseydi Küçük Asya'da imparatorluğun bir yaşama şekli bulabileceğine inananlar yok değil. Bu inançta olanlardan Falih Rıfkı Atay diyor ki:

“Böylece şimdi dünya petrol kaynaklarının pek ehemmiyetli kısmını bağırında tutan bu zengin bölgeler devletimizin sınırları içinde bulunacaktı.

Harp sürdükçe büyük devletler zayıflayacakları için kapitülasyonlardan her türlü yabancı baskı ve kontrol şartlarından kurtulacaktık. Birinci Dünya Harbi sırasında iki milyon kurban verdikten sonra dahi Kuvayi Milliye ile başa çıkamayan Batılı devletler, bütün ordusu ayakta duran imparatorluğa karşı herhangi bir harekette bulunamayacaklardı.”²

Değerli yazar, bu kabulü güç görüşü daha da ileri götürerek, **“Enver yerine Mustafa Kemal Harbiye Nazırı olsaydı Birinci Dünya Harbi'ne girmezdik. Batmazdık, bir büyük devlet ola-**

---

² Falih Rıfkı Atay. Çankaya. C. I. s.22,62

rak kalırdık. Tarih Türk milletinden bu bahtiyarlığı esirge-miştir” diyor.

Bugün Türkiye’nin, 1914 imparatorluğundan daha kuvvetli ve daha mutlu olduğı bir gerçektir. Buna rağmen Türkiye büyük devlet değil. Toprak genişliği ve insan kalabalığı büyük devlet sayılmanın şartları olmaktan çoktan çıkmıştır. Önemli petrol kaynaklarına sahip bulunan Irak’ın ve İran’ın güçleri ise ortada.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1914’ün şartları içinde yaşayabileceğini düşünmek, sadece geçmişe duyulan bir özlemdir. Birinci Dünya Harbi ile Milli Mücadelenin ve 1923’den bu yana süre gelen çabanın bile yıkamadığı eski düzen, yeni Türkiye’de çözülemeyen problemlerin başlıca sebebidir.

Belki, Birinci Dünya Harbi’ne girmemek ve imparatorluğa Küçük Asya’da bir yaşama şekli bulmak da mümkün idi. Ama bu şekil, ancak Kral Faruk Mısır’ının yaşama şekli olabilir ve en çok o kadar sürebilirdi.

Zaten dağılmakta ve çözülmekte olan imparatorluğun tasfiyesini hızlandırdığı için, başta insan olmak üzere kayıpları saymazsak, harbe giriş olayını üzüntüyle karşılayacak bir sebep bulmak güçtür. Harp kararı verenlerin maksat ve mazeretleri ne olursa olsun, Birinci Dünya Harbi yenilgisi Türk İstiklal Harbi’ni hazırlamıştır. Gerek bu sebeple, gerekse tarih olaylarının akışı, Türk milletinin kaderi, şahsi davranışlar ve askerlik ilmi yönlerinden iki devre arasındaki bağlantı, gözden uzak tutulmayacak kadar kuvvetlidir.

Mütareke (Mondros), birinin sonu ise, diğerinin başlangıcıdır. Bu noktaya nasıl varıldığını görmekle sonraki safhanın daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

TALAT PAŞA’NIN GÖRÜŞÜ

“Harbin üçüncü ve dördüncü senelerinde şevk ve heyecan azalmağa başladı. Avrupa cephelerindeki daimi hezimetlerle, ordularımızın Filistin, Erzurum ve Bağdat’tan geri çekilmeleri, o yer halkının Anadolu’ya karşı, ziraatta çalışanların azal-

ması yüzünden gıda maddelerinde baş gösteren kıtlık ve nihayet kıtalarda ve cephe gerisindeki bazı subaylar tarafından yapıldığı söylenen suiistimaller halkın arasında gittikçe hoşnutsuzluk uyanmasına sebebiyet verdi. Harbin tamimiyle kaybedileceği hatıra gelmemekle beraber, harp bitinceye kadar Türk arazisinin tahrip olunacağı ve Türk halkının, yâni memleketin asıl nüfusunun feci mahrumiyetlere maruz kalacağı korkusu herkes üzerinde korkunç bir tesir bırakmaya başladı. Cephelerdeki subay zayıatı geride kıtalardan alınan subaylarla telafiye çalışılıyor ve açılan bu yerlere de vaktiyle emekliye ayrılmış olan subaylar getiriliyordu. Ne bu subayları ahlak ve seviyelerine göre ayırmak ve tayin etmek ve ne de suçlarını cezalandırmak kabil oluyordu; onları geri çağırarak ve ordudan ihraç etmek onları mükâfatlandırmak demek olacaktı, istikbâli ve hüsnüniyeti olmayan bu subaylar en ağır suiistimleri yapıyor ve pek çokları da ceza görmüyorlardı. Bütün bunlar halkın ümitsizlik ve üzüntüsü nü artırıyordu.

Kumandanlar hakkında ve bilhassa Levazım Amiri İsmail Hakkı Paşa hakkında Enver Paşa'ya sık sık şikâyetler yapılıyordu. Enver Paşa harp devamınca İsmail Hakkı Paşa'ya şiddetle ihtiyacı olduğunu ve İsmail Hakkı Paşa olmaksızın ordunun iâşe edilemeyeceğini ve dolayısıyla harbe devam etmenin imkânsızlaşacağı cevabını veriyordu, şikayette ısrar edilmesi halinde istifa etmekle tehdit ediyordu. Böyle nazik bir zamanda Enver Paşa'nın istifası bütün orduyu müşkül bir vaziyete sokmuş olacağından kimse bunu kabule cesaret edemiyordu."

Talat Paşa'nın hatıralarından aynen alınan yukarıdaki satırlar, en büyük sorumluluk yerini işgal eden kimsenin sözleri olmak bakımından dikkate değer bir özellik taşımaktadır.

Türkiye'yi yenilgiye sürükleyen sebepler, şüphesiz sadece asker değildir. Üstelik, cephelerin yıkılışı ordunun kusurundan ileri gelmemiştir. Harp sahalarında görülen perişanlık, sivil ve askeri idareye ait aksaklıklardan ve memleketin bu çapta bir harp gücüne sahip olmayışındandır.

Bütün sorumluluğu subaylara yüklemek ise çok haksız bir yargıdır. İttihat ve Terakki idaresinin sivil lideri Talat Paşa ile

asker lideri Enver Paşa arasında sürüp gelen fakat açığa vurulmayan çekişmenin bu yargıda büyük etkisi vardır. Şüphesiz, Osmanlı ordusunda ahlak, fazilet ve yeterlik bakımlarından düşük seviyede subaylar yok değildi. Fakat ileride görüleceği gibi, ordunun subay kadrosu, hem Birinci Dünya Harbi'nde, hem de İstiklal Harbi'nde yabancıların bile büyük ölçüde takdiri kazanacak değerde idi.

Her şey olup bittikten sonra söylenenler, neticeye göre düzenlenmiş açıklama şekli kanısını uyandırabilir. Fakat olayların akışı içinde söylenmiş ve yazılmış olanlar gerçek belgelerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖRÜŞÜ

İki kumandanın, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders'in raporları, Türkiye'nin yenilgiye sürüklenişini gösteren belgelerin başında gelir. Mustafa Kemal Paşa, Talat, Cemal ve Enver Paşalara Halep'ten gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporunda özet olarak şöyle demektedir:

“Memleketin mukadderat-ı umumiyesini idarede sorumlu ve methaldar olan zâtı devletlerinin ifadelerimi hiç bir karamsarlığa ve telaşa hamletmeyerek soğukkanlılıkla ve ciddiyetle telâkki edeceklerine itimadım; düşüncelerimi ihata edebildiğim en geniş ölçüde tasvire sebep olmuştur.”

Bu rapor bu şekilde başlıyor ve memleketin kaderiyle ilgili çeşitli meselelere dokunan uzun açıklamalardan sonra:

“İşte benim düşüncelerim bundan ibarettir. Bulunduğumuz mevki sebebiyle bunları tasvir etmekle vicdanım üzerindeki yükü atmış olduğuma inanıyorum” cümleleriyle sona eriyordu.

Raporda cesaretle ve açıkça ortaya konan acı gerçeklerin özü şudur:

- Halk ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır. Memleket umumi bir anarşiye sürüklenmektedir. Umumi hayat her köşede ve beldede esassından çürümektedir.

● Mülki idare tam bir aciz halindedir. Halkın bu idareye karşı nefreti gittikçe artmaktadır. Zabıta kuvveti pek zayıf ve yetersizdir. Memurlar, rüşvet, vurgunculuk ve suiistimal yapmaktadırlar. Adliye işlememektedir.

● İaşe işleri, ticaret ve iktisadiyat müthiş bir surette çökme-ye başlamıştır. Paraya karşı ne memurda ve ne de halkta emniyet kalmıştır.

● Her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün dâhilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimali, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlikedir.

● Ordu harbin başlangıcına nispetle fevkalade zayıftır. Birçok orduların mevcudu, lazım olan miktarın beşte biri kadardır. Memleketin insan kaynağı, noksanı tamamlamaya muktedir değildir. Hatta 7. Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çatışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz.

Umumi takate misal olmak üzere arz edeyim ki, cihanın en müşkül işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. Fırkanın yüzde ellisi, ayakta durmaya mecalsiz zayıflardan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan erat 17-20 yaşındaki gelişmemiş çocuklarla 45-55 yaşındaki işe yaramazlardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi fırkaların taburları da İstanbul'dan bin mevcutla hareket ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Halep'e gelebilmişlerdir.

● Müttefiklerimizin askeri zaferlerle düşmanlarımızı sulha mecbur etmeleri artık bahis konusu değildir. Almanların askeri tutumları "Geliniz bizi mağlup ediniz" esasına bağlanmıştır.

● Düşmanlarımızın birbirlerinden ayrılmayacakları anlaşılmıştır. Düşman halkın sefalet ve mahrumiyeti bizimkilerden daha azdır. Neticeden emin oldukları için düşmanlarımız harbe dayanabileceklerdir.

● Bundan dolayı harp daha çok devam edecektir. Harbi sona erdirmek bizim partinin elinde değildir.

LİMAN PAŞA'NIN GÖRÜŞÜ

Bu sıralarda Başkumandanlık Kurmay Başkanlığına tayin edilerek Almanya'dan gelen General Von Seeckt'e, Türk ordusunun durumunu anlatmak isteyen Liman Von Sanders, bir rapor hazırlamıştır.

Bu rapor harbin başından beri cereyan eden askeri olayların özetini de verdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

Bandırma, 13.Aralık.1917

Türk ordusunun şimdiki durumu:

Birçok yanlış tedbirler neticesi olarak Türk ordularının umum savaşı kuvveti pek çok azalmış ve kıt'aların harp kabiliyeti gözden uzak tutulamayacak kadar düşmüştür. Bunun çaresini bulabilmek için her iki halin sebepleri açıkça tespit olunmak lazımdır.

Esasen ulaştırma araçlarının perişan ve yetersiz bulunmasından dolayı çare temini keyfiyeti diğer birçok güçlüklerin hallerine bağlıdır.

1) İnsan mevcudu:

Türk ordusu muhtelif cephelerde verdiği muharebelerden dolayı büyük miktarda telefata vermiştir. Fakat bundan başka büsbütün yanlış birçok tedbir ve icraat yüzünden pek büyük zayiata uğramıştır. Biraz dikkatle bu zayıttan kaçınılabilirdi. İstikbal için bundan ders alınmak lazımdır. Söz konusu edilen tedbirlerin ve icraatın başlıcaları aşağıda sıralanmıştır:

a) 1914 Aralık ile 1915 Ocak ayında yapılan Birinci Kafkas seferi:

Enver'in kumandasında olup General von Bronzer'in Erkanı Harbiye Riyasetinde bulunduğu 3. Ordu, 1914 Aralık başında yaklaşık olarak 90 bin iyi askerden müteşekkildir. Adı geçen ordu, hududa yakın Hasankale civarındaki dağlar üzerinde gayet uygun savunma mevzilerinde ve asla kendisine üstün olmayan Rus kuvvetleri karşısında bulunuyordu.

3. Ordu başarılı muharebelerle dağlardan geçmeyi başarsa bile kuşatma topları olmadığından Kars Kalesi'ni hiçbir vakit zapt edemeyecek idi. Hâl böyle iken, engel olmak için yapılan

kesin tavsiyelere rağmen, Sarıkamış, Kars üzerine taarruz hareketi yapılmasına karar verilmiştir.

Sol kanatta karlı dağların keçi yolları üzerinde yetersiz iaşe hazırlıkları ile hareket eden iki kolordunun sonu, her birinin ayrı ayrı yenilmesi sonucuna vardı. Diğer bir kolordu da bu sırada cephede başarısız muharebeler yapıyordu.

Resmi belgeler ile sabit oldu ki, 90 bin kişiden pek acıklı bir halde geriye gelen eratin miktarı ancak 12 bin kadardır. Geri kalanı vurulmuş, açlıktan ölmüş, donmuş veya esir düşmüştü. Harp tarihi, bu taarruz için hiç bir makul ve haklı sebep tayin ve tespit edemeyecektir.

b) 1916 yaz başlangıcında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı yine 3. Ordu tarafından yapılan taarruz:

Bu taarruzun neticesi olan geri çekilmede ordunun büyük bir kısmı dağılmıştır.

c) 3. Ordunun, 1916 yazında toplanıp, lüzumsuz yere yaklaşık olarak Van Gölü-Muş-Kığı hattından Erzurum istikametine doğru yaptığı ve daha başlangıcında başarısızlığa uğrayan taarruz:

Düşmanın yan ve gerilerine doğru yapılması tasarlanan bu hareketin, ne ileriye doğru yollar, ne de geride bundan başka hareket kabiliyeti için lüzumlu kollar ve nakliye araçları da son derece kıt bulunduğundan, esasen yapılması mümkün değil idi. Bu orduda en azından 60 bin kişi açlık, hastalık ve sonra soğuktan ve pek az bir kısmı da düşman silahıyla ölmüş oldu.

d) Askerlik açısından büyük bir hata olmak üzere 13. Kolordunun İran'a doğru 1916 yaz mevsiminden itibaren bütün kış devam eden taarruzu:

İngiliz, Iraktan Basra'ya kadar olmasa bile Korne'ye kadar kesin surette atılmadan evvel bu taarruzu hareketin yapılması asla doğru değildir. Bağdat'ın kaybı bu hareketle ilgilidir. Çünkü 1917 Mart'ında söz konusu kolordu, Bağdat için kesin sonuç yerinde hazır bulunamamıştır.

Bunun hakkında 25 veya 26 Ekim 1916 tarihinde General Von Salyos vasıtasıyla General Lüdendorf'a yazılı ve aynı sene Aralık ayında Peles'teki Umumi karargâha sözlü istekte bulunmuşum.

e) Hiç bir zaman başarı ihtimali olmadığı halde Mısır'ın zaptı için 1916 Ağustos'unda Süveyş Kanalı'na doğru seferi kuvvetlerle yapılan ileri hareket:

18 bin kişilik savaşçı birlikler ile yapılan ve başlangıçtan itibaren başarısızlığa mahkûm olan bu hareket, o zamanlar sadece Süveyş Kanalı'nı korumakla yetinen İngilizleri Tih sahasından beriye çekmiş ve Filistin'de bugünkü ilerlemelere sebep olmuştur.

Buna ait olan raporumu da General Lüdendorf'a 1916 Ekim'inde takdim etmişim.

2) Türk ordularında her ölçüyü aşan kaçak olayları:

Türk ordularının kaçak erat miktarı bugün 300 bini çok aşmaktadır. Bunlar düşman tarafına geçmek üzere kaçmış olmayıp, büyük çoğunluğu geriye, memleket içine kaçmıştır ve orada yağma ve hırsızlıkta emniyet ve asayişi bozmaktadır. Bu kaçakların takibine her tarafta takip müfrezeleri teşkil ve sevki gerekmektedir. Bu kadar çok kaçak çıkması sebepleri bu raporun ikinci kısmında açıklanacaktır.

Türk ordularının savaşçı kuvvetlerinin bugünkü durumu şöyledir:

Kafkas Orduları Grubu adını alan 2. ve 3. Orduların umum kuvveti, Grup Kumandanı İzzet Paşa'nın bir kaç gün önce bana söylediğine göre, cephede işe yarar ancak 20.000 den az fazla askerden ibarettir.

Bulgar hududundan Akdeniz'de Alanya'ya kadar tahminen 2.000 km'lik sahil mıntıkasının korunmasına memur olan 5. Ordu'nun mevcudu ise, 26 bini aşkın savaşçıdır.

6. Ordunun bundan iki ay kadar evvelki bütün kuvveti, Ordu Kurmay Başkanının sözüne göre 13.000 kadardı. Suriye ve Filistin'de bulunan orduların savaşçı kuvvetin sayısı şimdilik belli değildir.

3) Harp kabiliyetinin azalması:

Türk askeri ve bilhassa Anadolu askeri mükemmel bir cevherdir. İyi bakılır, yeter derecede doyurulur, gereği gibi talim ve terbiye edilir, sükûnet ve emniyetle sevk ve idare olunursa, bu askerle en büyük vazifelerin başarıyla yapılması mümkündür. Ordunun birçok kısımlarında harp kabiliyetinin düşmesi, Türk umumi karargâhının uygun tedbirler alamasından ileri germiştir.

Hemen iki seneden beri kıt'aların çoğuna, talim ve terbiye için lazım gelen zaman bırakılmamıştır. Küçük ve büyük kıtalar, henüz, sağlam birer birlik halini kazanmadan devamlı olarak birbirinden ayrılmış ve parçalanmışlardır.

Yalnız başına bulunan birlik, tabur ve makineli tüfek birlikleri, bataryalar mürettebatı devamlı alınmış ve öteye beriye sevk olunmuştur. Sevk edilecek kıt'alar, son anda pek az talimli veyahut hiç talim ve terbiye görmemiş asker ile doldurulmuştur.

Kıt'alar trene bindirildikleri vakit, askerlerin büyük çoğunluğu birbirini ve ekseriyetle üstlerini tanımamaktadırlar. Onlar, yalnız vaziyetin iyi gitmediği herhangi bir yere sevk edildiklerini bilirler.

Bunun için kaçarken vurulmak tehlikesine rağmen, her fırsatta kaçmak teşebbüsünde bulunurlar. Kaçak olayları trenden atlayarak veya kapalı arazide yürüyüş kolundan ayrılarak yapılmakta, bazen de ordugâha geçildiğinde meydana gelmektedir.

Hiç bir tümen yoktur ki, Doğuda veya Toros civarındaki harp cephelerini nakil veya hareketinde, binlerce asker kaybetmemiş olsun. Türk askeri, kendisine karşı muamelede biraz iyi bakım görmeğe muhtaçtır. Bu surette üstlerine karşı güven ve inanç hâsıl olduktan sonra onunla her şeyi yapmak, her işi görmek mümkündür.

Ölçüsüz bir dereceyi bulan şimdiki kaçak olayları Türk ordularına irsen intikal eden bir kusur değildir. Son derece güvenilecek ve inanılacak bir zat olan Kafkas Orduları Grubu

Kumandanı İzzet Paşa'nın bana söylediğine göre, evvelce bu şekilde kaçak olmamıştır.

Sevk yolları, ulaştırma araçları ve iâşe tarzının elverişli bulunmayışı şüphesiz bu hususta önemli bir rol oynamaktadır. Fakat, Türk ordularının şimdiki durumu bugüne kadar yanlış bir yol takip olunduğunu ve bunun değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Asker ve malzeme kaynaklarının pek çok azalmış olduğu da göz önünde tutulmalıdır.”³

ÇÖKÜNTÜ

Uzun zamandır sürüp giden harp, Türkiye'nin, insan ve malzeme kaynaklarını insafsızca harcamakta idi. Yukarıda gördüğümüz belgelerdeki sayılara Çanakkale kayıplarını da şöylece ekleyelim:

55.127	Şehit
21.494	Çeşitli hastalıklardan ölen
10.067	Kayıp
<u>100.177</u>	Yaralı
186.865	Yedi aylık kayıp toplamı

Anadolu'da artık kadınlar, ihtiyarlar ve 16 yaşından küçük çocuklar kalmıştı. Maddi kaynaklar ise tükenmek üzere bulunuyordu. Elde kalan erzak, malzeme ve insanı memleket içinden en önemli cephelere gönderebilmek için tek işe yarar araç Konya-Bağdat demiryolu olduğu halde, bundan da gereği kadar faydalanmak mümkün değildi. 1.500 km. uzunluğundaki Haydarpaşa-Bağdat hattı üzerinde çalışır durumda ancak 50 lokomotif kalmıştı. Bunları düzenle işletmek için de yeter derecede personel ve kömür bulunamıyordu. Bu yüzden ulaştırma deve, eşek ve kağnılarla yapılıyordu. Erzak ya altın pahasına veya silah kuvvetiyle elde edilebiliyordu. Açlıktan yalnız Suriye'de 60.000 kişinin öldüğü söylenmektedir.

Bu yokluktan en çok ordu sıkıntı çekiyordu.

---

³ Liman von Sanders. 'Türkiye'de Beş, Yıl Burçak Yayınevi- İstanbul 1968 s.223

Harp mıntıkları üzerinde, sert iklimlerde, düşman halk arasında bulunan ordu, kendisinden kat kat üstün düşman karşısında kendi yağı ile kavrulmak zorunda idi. Kışın hayvanlar açlıktan ölüyordu. Askerler karınlarını doyurmak için çapulculuk ediyorlardı. Harpten bıkmışlardı. Fırsat bulan silahını alıp kaçıyordu.

Devlet hazinesi bomboştu. Son olarak 167 milyon liralık kâğıt para çıkarılmıştı. Fakat paranın tedavüldeki kıymeti % 55 düşmüştü. Subay ailelerine artık erzak verilmez olmuştu. Cep hede olduğu gibi bütün memlekette büyük bir kıtlık hüküm sürüyordu.

Maddi sıkıntılardan fazla olarak halkın morali de son derece bozulmuştu. Şehit haberleri veya cepheden hiç haber alamamanın üzüntüsü, hemen hemen her aileyi devamlı bir matem havası içinde tutuyordu.

Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı, Erzincan'ın batısına kadar, düşman işgaline uğramıştı. Bu bölge halkı, göçmen olarak daha içerilere göç etmiş bulunuyordu.

Göçlerin yarattığı sefaleti, perişanlığı anlatmaya lüzum yok. İşgal bölgesinde kalan Türklerin hali daha acıklı idi. Doğuda, Ermeniler intikam almak için her tarafta Türk halka eziyet ediyor, vuruyor, öldürüyorlardı.

Türkiye'yi doğu istikametinden gelecek daha büyük bir felaketten, Rusya'daki ihtilal hareketleri uzak tutuyordu. 1916 Sonbaharından beri bu cephe de önemli bir faaliyet olmamıştı. 1917 de ihtilal başlayınca karışıklık Rus ordusuna da bulaşmış ve bu ordu taarruz kabiliyetini kaybetmişti. Askeri eserleri ile tanınan Sedat Paşa “Yıldırımın Akıbeti” adlı kitabında şöyle diyor:

“Kafkas Cephesi’nde Rus taarruzlarının durması ve mevzi savunmasına dönüşmesi, Rusların Anadolu’da ilerlemelerine geçici olarak mani olmuştu. 1917 de Rus cepheleri çökmeseydi, Kafkas cephesindeki 2. ve 3. Ordularımızla Anadolu’nun savunulması ve muhafaza edilmesi imkânsızdı.”

18 Aralık 1917 de Ruslarla Erzincan'da bir mütareke imzalandı. Bu suretle 1918 senesine, hiç olmazsa bir cephenin güvenliğini sağlanmış olarak girilmişti.

Türkiye'ye asıl darbe güneyden indirilecekti, İngilizler Kudüs'ü zapt ederek (9 Aralık 1917) Suriye'ye dayanmışlardı. Irak'ın büyük kısmı çoktan kaybedilmişti. General Allenby kesin sonuçlu taarruz için 1918 Eylül'üne kadar hazırlanacaktı.

Türkiye, bu harbi yalnız düşman kuvvetlerinin üstünlüğü ve harp gücünün yetersizliği yüzünden kaybetmiyordu. Kaybın ve fazla yıpranmanın asıl sebebi, harbin son derece fena idare edilmesi ve üst üste büyük stratejik hatalar yapılması idi. Hata sahipleri yerlerinde duruyorlardı ve aşağı kademelerden gelen tenkit, uyarma ve şikâyetler kendilerine tesir etmiyordu. İktidar, memleketin mutlak hâkimi idi. Denetleme denilen müessesenin en basit anlamda işlemesine imkân yoktu, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün muhalifleri susmuş, sinmiş, kimsede ses çıkarmak cesaret kalmamıştı. Meclis de denetleme yapmıyor ve yapamıyordu.

TALAT PAŞA'NIN BİR TEŞEBBÜSÜ

Buna rağmen harbin yönetimindeki sorumluluk kaygısıyla İttihat ve Terakki ileri gelenleri, bir ara iş başından çekilmeyi düşünmüşlerdi. Fakat, iktidarı bir başka kuvvete kaptırmak da istemiyorlardı. Talat Paşa'nın bu amaçla bazı temaslar yaptığı bilinmektedir. Gerek harp halinde bulunan Fransız ve İngiltere devletleri, gerekse memleket kamuoyu üzerinde olumlu etki yapacak kişilerle yeni bir hükümet kurmak amacını güden bu düşünce, nedense uygulanamamıştır. Talat Paşa'nın bu konu ile ilgili olarak görüştüğü kimselerden, "İfham" gazetesi sahibi Ferit Bey⁴ şu açıklamayı yapmıştır:

---

⁴ Vaktiyle İttihatçı iken, yaptığı tenkitler yüzünden firkadan çıkarılan Kütahya Mebusa Ferit Bey, Mecliste ve İfham gazetesinde İttihat ve Terakkiye karşı mücadeleleriyle tanınmış namuslu bir politikacıdır. Mahmut Şevket Paşa suikastında haksız olarak Sinop'a, sonra da Bilecik'e sürülmüş ve Talat Paşa İstanbul'a çağırınca kadar orada kalmıştı. Harpten sonra İstanbul hükümetlerinin birinde Nafia Nazırlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetlerinde Maliye Vekil-

“Bilecik’te sürgün bulunuyordum. Mütarekeden 5-6 ay önce idi. Talat Paşa beni İstanbul’a çağırdı. Gittim, görüştüm. Bana dedi ki:

– Yeni bir fırka (parti) kurup, sonra biz çekileceğiz. Ben, Enver ve diğer arkadaşlar İttihat ve Terakkide kalacağız. Cemal Paşa ile Cavit Bey yeni partiye geçecekler. Sen bu işleri iyi bilirsin. Yeni partiye ve kurulacak kabineye girmeni istiyoruz.

Ben, hem Cemal Paşa ile beraber çalışamayacağımı, hem de böyle suni partilerle hiç bir şeyin halledilemeyeceğini söyleyerek teklifi reddettim.”

Öyle anlaşıyor ki, 1918 senesinin ilk aylarında Talat Paşa ve arkadaşları bir barış teşebbüsü yapmak niyetinde idiler. Cemal Paşa ile Cavit Bey gibi harbe girmenin aleyhinde olan, Fransız dostluğuna taraftarlığı bilinen ve Ferit Bey gibi İttihat ve Terakki muhalifi tanınan kimselerle kurulacak bir hükümetin içerde ve dışarıda iyi karşılanacağı haklı bir ümittir.

Bilecik’e sürülmüş bir muhalifi İstanbul’a getirip teklifte bulunması, Talat Paşa’nın bu meseleyi ciddi olarak düşündüğünü gösterir. Fakat yakın arkadaşlarından kaç kişinin bu fikre taraftar olduğunu bilmiyoruz.

“Büyük Harpte Türk Harbi” adlı eserin yazarı Larcher şöyle diyor:

“Müttefiklerin ufak bir zorlaması artık Osmanlı Hükümeti’ni devirmeğe kâfi gelecekti. Türk olmayan unsurlar ve İttihat ve Terakki muhalifleri bunu dört gözle bekliyorlardı. Jön Türkler ise hayvani bir inatla, felaketlere rağmen hâlâ kafa tutuyorlardı. Talat, Enver ve Cemal Paşalar, işlenen cinayetler hasebiyle İtilaf Devletlerince suçlu sayıldıklarını biliyorlardı. Fakat uçuruma doğru koşmakta inat ediyorlardı.”

Harbin sonuna kadar aynı yönetim, aynı hataları tekrar ederek sürüp gitti. Hâlbuki harp hükümetlerinin ve bilhassa Başkumandanın, başarısızlık gösterdikçe değişmesi kadar tabii bir

---

liği yapmıştır. (Yukarıda anlattığımız meseleyi Ferit (Tek) Bey’den, 16.12.1959 günü Moda’daki evinde kendisinden dinledik.)

şey olamaz. Nitekim bu harp içinde Avusturya ve Almanya'da olduğu gibi Fransa, İngiltere ve Rusya'da da bir veya birkaç defa Başkumandan değişikliği yapılmıştır.

Böyle bir devirde hiç olmazsa Osmanlı tahtında akli başında ve kuvvetli bir padişah bulunsa idi, harbin yönetimine değişik bir yön verebilirdi. Fakat Sultan Reşat **“Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi?”** diye, memleketin üzerine çöken felâket karşısındaki duygusuz ve ilgisiz halini haklı görüyordu.

ENVER PAŞA'NIN SON ÇABASI

Şartlar ne kadar ağır olursa olsun, elbette iyimser anlar da bulunacaktır. Enver Paşa, bunlardan biri, hatta birincisi idi. İngilizler güneyden Suriye yönünde Türkiye'ye son darbeyi indirmeye hazırlanırken o, bakışlarını çabalarını doğudan bir türlü ayıramıyordu.

Harbin geleceği hakkındaki düşüncelerini kendisi şöyle anlatmaktadır:⁵

“Bizden ve Almanya'dan evvel Bulgarların ve Avusturyalıların çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra batıdan bir yardım bekleyemeyeceğini düşündüm. Bu sebeple Doğuda memleketimiz için bir dayanak, bir kuvvet kaynağı aramağa mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistan'a doğru sevk etmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felâketi bir kaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem doğudan temine çalıştığım ikmal kaynaklarını temin, hem de Anadolu'da ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığmağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz ve hem de biz mağlup olmuştuk.”

Enver Paşa'nın doğu hakkında tasarladığı plân gerçekten kolaylıkla uygulanabildi. 1918 Şubat'ının sonunda harekete geçen ordu, önce Erzincan'ı, sonra da işgal altındaki diğer şehirleri kurtararak harbin başındaki Osmanlı-Rus hududuna dayandı. Bu arada Ruslarla Brest-Litovsk antlaşması imzalanmış

---

⁵ General Ali Fuat Cebesoy. 'Milli Mücadele Hatıraları' s.25.

(3 Mart 1918), Türk ordusunun karşısında Ermeni ve Gürcü kuvvetleri kalmıştı. 15 Eylül 1918 Bakü'nün işgaliyle Doğu harekatı tamamlandı. Bundan 4 gün sonra da İngiliz ordusu Filistin'de Türk cephesine taarruza geçti. Fakat Enver Paşa'nın yeniden kurduğu ordular doğuda bulunuyordu.

Bischoff diyor ki:⁶

“Doğudaki harp, Enver’in bizzat kendi harbi idi, tek gerçek harpti. Galicya toprakları, Arabistan çölleri, Filistin dağları ve Türk askerlerinin ekseri ya Alman kumandasında vuruştukları boz Gelibolu tepeleri, bütün bunlar. Doğudaki harbi yapabilmek üzere, umumi savaşın sonlarına doğru, zayıf Filistin cephesi tehlikeye girerken ve takviye beklerken dahi Doğu Ordusu, Çar ordularının Rus İhtilali üzerine dağılması sayesinde kabil olan ileri hareketine devam etmekten çekinmemiş ve Kafkas illerinde imparatorluğu bütün bu kanları dökülmüş olan hayalin peşinde koşmuştur.”

Bu hayaldi. Olaylar bunu ortaya koydu. Aynı yazar, “Eğer harbi ilan ederek memleketi korkunç bir mağlubiyete sürüklemiş olan hükümet çekilmese ve 30 Ekim 1918 de imparatorluğun yıkılması manasına gelen Mondros mütarekesi imzalanmasa idi, Halep’in üzerlerine yayılmış olan bozgun, İstanbul’un kapılarına kadar devam edecekti.” demektedir.

Enver Paşa'nın Doğuda 1918 yazının bir iki ayı içinde çabucak ve kusursuz olarak kurduğu 4 tümenlik 3. Ordu ile 6 tümenlik 9. Ordunun, Güney Cephesi'ndeki bozguna bir faydası olmadı.

Fakat bu ordular Milli Mücadelede işe yarayacaktı. Mütarekeden sonra, 3. ve 9. Orduların bazı tümenleri İstanbul'a ve Trakya'ya nakledilmiş ve iki ordunun geri kalan 4 tümeni birleştirilerek 15. Kolordu kurulmuştur. Milli Mücadelenin başlangıcında Türk ordusunun dayanılacak tek kuvveti, ileride görüleceği üzere, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki bu kolordu olacaktı.

---

⁶ Norbert Von Bischoff'un 'Ankara' isimli eserinden.

VAHDETTİN'İN GÖRÜŞÜ

Sultan Reşad'ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918 de padişah olan Vahdettin'in hükümdarlık haklarını kullanmaya yeltenmesi de artık hiçbir şeyi düzeltemezdi. Vahdettin'in acı bir şekilde sona eren saltanatının başlangıcı, üzerinde biraz durulmaya değer. Hükümdarlığının hemen ilk günlerinde, Saray başkâtibi-ne **“Benim imzam kararnamelerin başına konulacaktır. Sadr-ı âzami bulun da bundan sonra o suretle imza edeceğimi söyleyin”**⁷ demesi, İttihat ve Terakki otoritesine karşı durmak istediğini göstermektedir.

Vahdettin, sivil ve askeri idarenin feci gidişinin farkında idi. Bâbîâli'ce hazırlanan tahta çıkış fermanına ilave edilmek üzere bizzat kaleme aldığı aşağıdaki on maddelik not memleketin o günkü durumu hakkında yeni Padişah'ın görüşünü belirtmektedir:

1- İslamiyet'in ana kuralları ve Osmanlı şerefının muhafazasına özen gösterilmesi.

2- Adalet dağıtımı, düzenin ve emniyetin sağlanması hususunda gayret ve çalışmaların artırılması.

3- Fiyatların yükselmesi nedeniyle halkın içine düştüğü zor durumdan kurtarılması.

4- Üretimin artırılması için her türlü önlemlerin ivedi alınması.

5- Siyasi suçlardan hapsedilmiş veya geçici olarak sürgünde bulunanların affı.

6- Adi suçlulardan cezalarının üçte ikisini tamamlayanların salıverilmesi.

7- Harp bölgelerinden başka yerlerde sıkıyönetim işlemlerin durdurularak ceza işlerin normal mahkemelere sevkı.

8- Genel hukuka ait olup Millet Meclisi'nin tasdikine bağılı bulunan kararnamelerin ve mali işlere ait kararların alınmasından sonra hemen Millet Meclisine bildirilmesi.

---

⁷Ali Fuat Türkgeldi. 'Görüp İşittiklerim' s.41.

9- Memurların, devlet dairelerinde çalışanların kanuni özelliklere sahip namuslu ve doğrulardan seçilmesine dikkat edilmesi.

10- Memurların, kanuni sebepler var olmadıkça görevlerinden alınmamaları ve yerlerinin değiştirilmemesi.⁸

Fakat işlerin hattı hümayunla düzelecek tarafı kalmadığı gibi buna vakit de yoktu.

SONUÇ

Kanaatimizce, harbin yenilgiye doğru gitmesi, Osmanlı düzenine yeni unsunlar getiriyor ve değişik bir ortam hazırlıyordu. Başka ülkelerde imparatorluk için dövüşmek, büyüklüğünü, değerini kaybetmişti. Uzun yıllardan beri anlamı kalmamış olan uzak seferler, Birinci Dünya Harbi ile tam bir iflasa uğramıştı. Her seferde biraz daha daralan imparatorluk sınırları, şimdi bütün açıklığıyla her yönden Anadolu kapılarına yaklaşıyordu. Böylece harp daha başka bir anlam kazanmış oluyordu. Artık, ne için olduğunu pek bilmeden anavatandan uzakta dövüşmenin tatsızlığı ve güçlülüğü, yerini memleket kaygısına bırakıyor ve harp, milli bir renk kazanıyordu. Bu gerçekte, yakında başlayacak olan Milli Mücadelenin kokusu tütmekte idi.

Çeşitli cephelerde yıllardır süren çetin bir savaşın yenilgiye doğru sürüklenmesi, gerçi yukarıda anlatmaya çalıştığımız yeni niteliği getiriyordu. Fakat bu niteliğin olumlu bir yön alması kolay olmayacaktı. Türk halkı, Birinci Dünya Harbi'nde, hiç bir harpte olmadığı kadar, çok ezilmişti. Halk arasında hâlâ "Seferberlik" diye anılan bu harp, Osmanlı Devleti'nin umumi bir seferberlikle giriştiği modern anlamdaki ilk harpti. Bu sebeple harbin her türlü musibetini bütün millet çekmişti. Ve yine bu sebeple, ilk defa harp bezginliği, harbe karşı nefret pek yaygın, ortak bir duygu hâline gelmişti. Enver Paşa ve takımı, harbin baş suçlusu görüldüğü için bütün subaylar İttihatçı sayılıyor ve halk arasında tehlikeli bir subay düşmanlığı duygusu yerleşiyordu. Subay demek, harp demektir.

---

⁸Bugün aşağı yukarı aynı meselelerle uğraşmamız düşündürücü bir haldir.

Cephelerden yayılan bozgun havası, tabii yollar dışında, ayrıca kaçaklarla Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştı. 300 bini aşan asker kaçağının önemli bir kısmı, bütün Anadolu'da eşkıyalık yaparak zaten sarsılmış olan devlet otoritesini hiçe indiriyordu. Anavatanın savunulması başlayınca bunlar ile de uğraşmak gerekecekti.

Görülüyor ki, gelecek harbin bulacağı ortam daha şimdiden belli olmaya başlamıştır. Türk İstiklal Harbi'ne, Birinci Dünya Harbi yenilgisi olumlu bir etki yaptığı gibi, büyük bir handikap hazırladığı da muhakkaktır. “**Bozgun**” bölümünde handikabın daha iyi anlaşılacağı ümidindeyiz.

BOZGUN

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa gönderdiği tarihi rapordan tam bir sene sonra bozgun başladı ve ordular dağıldı, İngilizler esaslı bir hazırlıktan sonra 19 Eylül 1918'de büyük kuvvetlerle Filistin'de Türk cephesine taarruza geçtiler. Türk cephesi Kudüs'ün kuzeyinde idi ve bu cepheyi Liman Von Sanders'in kumanda ettiği Yıldırım Orduları Grubu tutuyordu. Ordular Grubu, Cevat Paşa (Cevat Çobanlı) kumandasındaki 8. Ordu, Mustafa Kemal Paşa kumandasındaki 7. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa kumandasındaki 4. Ordu'dan müteşekkildi.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu'ya ikinci defa tayin edilmiş ve İngiliz taarruzundan birkaç gün evvel kumandayı ele almıştı. Ordunun iki kolordusundan 3. Kolordu'nun Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey, 20. Kolordu'nun Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) idi.

İleride, Türkiye'nin kurtuluşu için en büyük sorumluluğu yüklenecek olan bu üç kumandan, Filistin cephesinde, 7. Ordu'nun kadrosu içinde birleşmiş bulunuyorlardı. Burada yalnız 7. Ordunun üzerinde duruşumuz, bu tesadüf sebebiyle değildir. Bu ordu, son Filistin ve Suriye muharebelerinin en ağır yükünü taşımış ve bozgunun sonuna kadar ordu adını muhafaza edebilmiş tek ordudur. 8. Ordu daha muhaberenin başlangıcında dağılmış. 4. Ordu ise cepheye yararlı olmadan, bir müddet sonra aynı duruma düşmüştü.

Türkiye'nin kesin yenilişini ve teslimini hazırlayan bu muharebeler, yalnız askeri ve siyasi sonuçları bakımından değil, harp kayıpları bakımından da çok önemlidir.

İddialı adına rağmen, Yıldırım Orduları Grubu'nun uğradığı bozgun ve yıldırım hızıyla Suriye'yi boşaltarak Anadolu hududuna çekilmesi, her şeyden önce kuvvet dengesinin büyük ölçüde değişmesinden ileri gelmiştir, İngiliz taarruzunun başlan-

gıcında Yıldırım Orduları Grubu'nun insan mevcudu 100 bine⁹ yaklaşık, Allenby ordusunun mevcudu ise 500 bine yakın idi.

General Allenby, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, iki ordunun cephelerdeki savaşçı kuvvetini şöyle belirtmiştir:

“Eylül başlangıcında, 4., 7. ve 8. Türk ordularının kuvvetini 23.000 tüfek, 3.000 kılıç ve 340 top olarak tahmin etmiştim.

Muharebe hattındaki kuvvetlerim 21.000 kılıç, 57.000 tüfek ve 540 topu buluyordu. Böylece, düşmana karşı genel olarak ve bilhassa atlı kıtalarla önemli bir sayı üstünlüğü kazanmış bulunuyordum.”

İngiliz kumandanı yanılmamıştı. Yalnız Türk süvari mevcudunda biraz mübalâğaya kaçmış ve tüfek adedini bir kaç bin fazla tahmin etmişti.

İngiliz taarruzu hızla gelişti ve Türk orduları hemen bozguna uğradılar. Bir aydan az bir zaman içinde bütün Suriye düşmana terkedilmişti.

Suriye muharebeleri devam ederken Irak'ta da muharebeler oluyordu. 6. Ordu büyük kayıplara uğramış, fakat Musul düşman tarafından henüz ele geçirilememişti.

General Allenby'nin Filistin'de başlayıp kuzeye doğru gelişen taarruzu, General Franchet D'Esperey'in Selanik bölgesinden başlayan, Bulgar ordusuna yöneltilen taarruzu ile ayarlanmıştı.

Bulgarlar, İtilaf Devletleri ordularının baskısına fazla dayanamadılar. 25 Eylülde mütareke teklif ettiler ve 29 Eylül'de Selanik'te mütarekeyi imzaladılar. Ertesi gün Şam düşmüştü. Türk orduları Halep'e doğru çekiliyorlardı.

Sadrazam Talat Paşa, son Berlin gezisinden 28 Eylül günü döndü. Sadrazamı Sirkeci istasyonunda karşılayanlar kendisini üzgün hatta çöküntüye uğramış bir vaziyette buldular.

---

⁹ Geri hizmet kıtalarıyla birlikte

Talat Paşa, Almanya'nın ümitsiz durumunu görmüş ve Bulgaristan'ı bir kaç gün evvel teslim hazırlanırken geçmişti.

Selanik mütarekesiyle, İtilaf Devletleri Bulgar topraklarından asker geçirmek hakkını elde ediyorlardı. O tarihlerde Bulgar toprağı sayılan Batı Trakya Franchet D'Esperey ordularına açılmakla Doğu Trakya ve dolayısıyla İstanbul yakından tehlikeye düşüyordu. Trakya sınırında iki hudut muhafız taburundan başka kuvvet yoktu. Fakat facianın son perdesi, Suriye'de oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi, buradaki muharebelerle ve bozgunla resmi ifadesini bulacaktı.

Nablus muharebesindeki büyük bozgunu Araplar tamamlıyorlardı. Bütün Suriye ayaklanmıştı. Çekilme halindeki Türk askerleri Arapların baskınlarına uğruyorlardı. İngilizlerle işbirliği yapan Faysal, Türk ordusunu arkadan vurmakta idi.

GENERAL ALLENBY BOZGUNU ANLATIYOR

Cepheler çözüldükten sonra bozguna uğrayan Türk ordularının çekilişini, General Allenby şöyle anlatmaktadır:

“Eylül’ün 26. günü Şam’a doğru ileri harekete geçildiği zaman, 45.000 Türk ve Alman Şam’da veya Şam’a doğru çekilme halinde bulunuyordu. Bütün düşman birlikleri intizamlarını kaybetmekle beraber, kendilerine vakit kazandırıldığı takdirde ileri hareketimi geciktirecek bir kuvvet meydana getirebilirlerdi. Fakat 4. Ordu’nun geri kalan kısmının imhasıyla 20.000 kişinin esir alınması buna imkân bırakmadı. Filistin ve Suriye’deki Türk ordularının, dört bini silahlı olmak üzere 17.000’i bulan kalıntısı her türlü teşkilâtta, ulaşım vasıtalarından, hatta savunma için bile olsa, faaliyette bulunmaya elverişli her çeşit malzemeden yoksun bir insan kalabalığı hâlinde kuzeye doğru kaçmakta idi.

Çöl Atlı Kolordusu, 5 Ekim’de Avustralya Atlı Fırkasını Şam’da bırakarak Rayak ve Zahle üzerine hareket etti. Hiç bir direnme ile karşılaşmadan her iki yer de ertesi gün işgal olundu. Rayak’ta uçak alanında, çekilmeden önce düşman tarafından yakılan 30 uçağın enkazı bulundu. Büyük ölçüde erzak ile çoğu tahrip edilmiş bir hâlde çokça malzeme elimize geçti.”

MUSTAFA KEMAL PAŞA BOZGUNU ANLATIYOR

Yıldırım Orduları Grubu bir yıkıntı durumuna gelmişti. Grup Kumandanı Liman von Sanders, nihayet bir yabancı idi. Bozgunu durdurmak için kesin karar alacak cesareti gösteremiyordu. Her şeye rağmen hiç bir yerin savunulmadan bırakılmadığını ispat etmek çabasında idi. Hâlbuki, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, geride anavatanı savunabilmek için Suriye'yi feda etmeyi çoktan göze almıştı. Dağılmış olan orduyu toplamaktan başka çaresi de yoktu. Fakat, Grup Kumandanı ile irtibat kuramıyordu. Bir taraftan bağlı olduğu kumandan ile temas ararken, diğer taraftan eline geçirebildiği kıt'aları düşmana kaptırmadan kuzeye doğru çekmeye çalışıyordu. Bu çekilmeyi Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatır:

“Ben uzun ayrıntılarla izah olunabilir zorluklar içinde, nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şam'a kadar getirebildim. Ordum Şam civarında istirahat için toplandığı sırada, yanımda küçük bir maiyetle Şam'a gidiyordum. Şam'ın içinde bir gayri tabilik vardı. Bunun manasını anlamak güçtü. Lâkin ben mektepten kurmay yüzbaşı olarak çıktıktan sonra ilk sürgün yerim olan Şam'ı tanımış olduğum için, kolaylıkla anladım ki, şehri bize karşı belli bir düşmanlık kaplamıştı.

Şam'da Liman Von Sanders'i bulacağımı tahmin ediyordum. Adı geçen Şam'ı terk etmiş; oraya daha evvel gönderdiğim Kurmay Başkanım Sedat Bey'e bir talimat bırakmıştı. Bu talimata göre ben ordumu Şam'ın müdafaası için 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya terk edeceğim ve kendim Rayak civarında kumandasız kuvvetleri emrine almak üzere hareket edeceğim.

Viktorya otelinde 4. Ordu karargâhı olan odaya girdim. Cemal Paşa'yı buldum. Benim aldığım talimattan onun da malumatı vardı. 7. Ordu kuvvetlerini tamamen kolordu kumandanlarından İsmet Bey'in emrine vererek kendisine teslim ettim. Ben de o gece bir özel trenle Rayak'a gittim. Hareketimden evvel diğer kolordu kumandanım Ali Fuat Paşa'nın bana iltihak etmesini bildirdim.

Rayak'ta Liman Von Sanders'le görüştüm. Bana oradaki kuvvetleri teslim etmek istedi...

Gördüğüme nazaran Rayak civarında perakende, intizamını kaybetmiş, maneviyatı kalmamış bir takım insanlardan başka, kuvvet denecek bir şey yoktu. Askerleri, itimat ettiğim subaylar, kumandanlar vasıtasıyla derhal toplayıp düzene sokturdum. Bu işleri yaptığım sırada bir taraftan da Rayak istasyonunun tamamen ateşe verilmesini emretmiştim...

O akşam bende şu teyakkuz meydana geldi: Bütün cephe-lerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve kumanda kalmamıştır. Adeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardı: Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Paşa'nın kumandası altında kuzeye hareket edecektir.

Emrin bir suretini, bütün kuvvetlerin kumandanı olan Liman von Sanders Paşa'ya bilgi için gönderdim. Aleyhimde bir isyan olmuş:

Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Liman von Sanders, 7. Ordu Kumandanına gönderdiği emirde, aldığı düzenin doğru olmadığını bildiriyor ve vazifesinin bulunduğu hatta güneyden gelen düşman kuvvetlerini durdurmak olduğunu ihtar ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu emrin altına şu notu yazdı:

“Gördüm. Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir.”

Grup Kumandanına da durumu açıklayan bir cevap verdi. Cevabın sonunda şöyle diyordu:

“... Ancak, güneyden kıt'a halinde hiçbir birlik gelmekte değildir. Panik halinde gelenleri ise durdurmak ve düzene sokarak muharebe hattına sokmak, düşman temasından çekilmekle mümkün olacaktır. Emrimde belirttiğim şekilde hareket olunmadığı takdirde bundan sonra orduya şekil dahi vermeğe imkân kalmayacağını saygıyla arz ederim.”

Mustafa Kemal Paşa, hikayeyi şöyle tamamlamaktadır:

“Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli halkın ateşleri içinde Baalbek’e geldim. Baalbek’te beni bekleyen Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’ya, şimale doğru harekete dair olan emrin ifasına devam olunmak lazım geldiğini tekrar ederek trenle Liman von Sanders’in bulunduğu Humus’a vasil oldum. Gece idi. Çok samimi bir dille Liman von Sanders’e, bu vaziyet karşısında verilmesi lazım gelen kararların bundan ibaret olduğunu izah ettim. Liman von Sanders, çok memnun bir tarzda:

– Karar budur. Fakat, ben nihayet bir yabancıyım. Bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir, dedi.

– O halde bu karar tatbik olunacaktır, cevabını verdim.

Benim ameli kararım şuydu:

Ortada kalan 7. Ordu unvanı ve birçok yıkıntı. Bunları Halep’te, Suriye’nin kuzeyinde toplamak, ondan sonra yeni karar almak.

Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Liman Von Sanders rahatlamış bir vaziyette, bu teklifimi kabul etti.

Bahsettiğim kuvvetleri Halep’te topladım.”

Mustafa Kemal Paşa, Halep’te cereyan eden kargaşalıkları anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir:

“Düşman uçağından atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar katlıyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Halep’i muhafaza etmeyi düşünmüyordum. Akşam vakti idi. Bulduğum yerden, ileride birçok adamların yere serildiğini görüyordum. Bunlar, beni yalnız zannederek hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde özel deyimle sokak muharebesini idare ettim. Hücum edenler tamamen mağlup ve perişan olarak kovuldular ve takip olundular. Şehirde vaziyete tamamen hâkim oldum ve sükûnet geri geldi. Akşam yaklaşmıştı. Sokak muharebesini idare ettiğim noktanın yakınında şoförüm beni bekliyordu. İşaret ettim, bulduğum noktaya yanaştı. Otomobile binmeden evvel, Halep kumandanına emirlerimi ve talimatımı verdim.

Verdiğim talimata esas olan şu nokta vardı:

“Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geriye çekeceğim. Yarın Halep’in kuzey batısında İngiliz ve Araplarla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.”

SON MUHAREBE

Ertesi gün (26 Ekim 1918) İngilizler Mustafa Kemal Paşa’nın hazırladığı cepheye taarruz ettiler. Birinci Dünya Harbi’nin son muharebesi cereyan ediyordu. Bu muharebenin diğer bir özelliği de, savunulan hattın, ileride Misakı Milli ile tespit edilecek güney sınırı olmasıdır.

İngilizler ve Araplar yenilmiş olarak geri çekildiler. Armstrong diyor ki:

“Bu hat, Torosları güçlükle aşarak Anadolu’ya giren biricik yolu tutuyordu. Hattın her iki kanadı da ayrıca güven altında idi. Ne düşman, ne bozguncu grupları kolay kolay geçemezdi. Arabistan, Suriye, Filistin Türklerin fatih ve idareci olarak hâkimiyetleri altında bulundurdıkları Arap memleketleriydi. Bunlar şimdi, elden çıkmıştı. Fakat, bu yeni hatta düşman, Türkleri sırtları arkalarındaki duvara dayalı, kendi memleketlerini, asıl Türkiye’yi savunmaya zorlayacaktı. Burada anavatan için en son ferde varana kadar dövüşeceklerdi.”

Birinci Dünya Harbi’nin, Anadolu sınırında cereyan eden bu son muharebesini İngiliz Ordusu Kumandanı General Allenby şöyle anlatır:

“Buradaki Türk artçısı 2.500 piyade, 150 süvari ve 8 top-tan ibaretti. 15. Süvari Tugayı, zırhlı otomobillerin, süvari makineli tüfek bölüğünün ve yaya çengine inen 2 süvari birli-ğinin ateşiyle korunduğu halde hücumla geçti. Mızraklı kıtalarımız pek kahramanca saldırdılar. Burada bir miktar Türk mızraktan geçirildi ve birçoğu silahlarını attılar ve ancak süvari geçtikten sonra silahlarını tekrar yerden topladılar.

Hücum eden süvari bölükleri zaferini tamamlayacak derecede kuvvetli olmadıklarından daha büyük bir kuvvetin toplanmasına kadar geriye alındılar.”

BOZGUNUN MALİYETİ

Yıldırım Orduları Grubunun uğradığı bozgunun neye mal olduğu, bu son muharebeyi yapan 7. Ordunun mevcudundan anlaşılmaktadır. Dağılan diğer orduların artıklarıyla da az çok takviye edildiği halde sadece 2.500 piyade...

İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylül'den, bu son muharebenin yapıldığı 26 Ekim gününe kadar 1,5 aylık dönemde Yıldırım Orduları Grubunun kayıpları şöyledir:

75.000 Esir

360 Top ve büyük ölçüde malzeme ve teçhizat

800 den fazla makineli tüfek

210 Kamyon

44 Otomobil

89 Lokomotif

468 Yük ve yolcu vagonu

İstiklal Harbi'nde, Büyük Taarruz için Türk ordusunun elinde ancak 323 top bulunduğunu hatırlamak, Filistin ve Suriye bozgunundaki kayıpların değerini ölçmeye yeter sanıyoruz.

SON TEDBİRLER

Olayların bu kadar çabuk ve tehlikeli şekilde gelişeceğini, Türk Başkumandanlığı ne yazık ki, kestirememiştir. Ancak Bulgaristan'ın teslimi ve Suriye bozgununun en kötü bir safhaya girmesiyle, eylül sonuna doğru başkumandanlığın harekete geçtiği görülmektedir. Suriye cephesi için artık hiç bir şey yapılamazdı. Fakat en yakın tehlike Trakya'dan beklenmekte idi.

Başkumandanlık bu durum karşısında İstanbul'daki 1. Korduyu Trakya'ya gönderdi ve Bulgaristan'ın tesliminden 3 gün önce yani 26 Eylül'de, Doğu Orduları Grubu'ndan 10. ve 15. Tümenlerin Şarköy, Tekirdağ ve Keşan bölgesine hareketlerini emretti.¹⁰

---

¹⁰ Bu tedbirin ne kadar geciktiğini belirtmek için 15. Tümen'in o tarihte Kuzey Kafkasya'da bulunduğu hatırlatırız.

Talat ve Enver Paşalar çekildikten sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Ahmet İzzet Paşa da, mütarekeden 9 gün önce, yâni 21 Ekim’de, yine doğudan 26. ve 5. Tümenlerin Trakya’ya nakli emrini verdi. Fakat, bütün bu tedbirlerin alınmasında çok geç kalınmıştı.

Irak’taki İngiliz ordusu da, 22 Ekim’den itibaren Musul yönünde zayıf orduya karşı taarruza geçmişti.

BAŞKUMANDANLIĞIN SON EMRİ

Başkumandanlıktan General Seckt imzasıyla bütün ordulara verilen 24 Ekim 1918 tarihli son talimat özet olarak şöyle idi:

“6. Ordu, Musul’un kuzeyinde tutunmaya çalışacaktır. Halep şehri düştüğü takdirde Mardin-Cizre hattına çekilecektir. Ordu karargâhı Diyarbakır’a nakledilecektir.

9. Ordu,¹¹ Diza (Musul’un 50 km. kuzeyinde) ile Karadeniz arasındaki hudut kısmını emniyet altına almakla görevlendirilmiştir. Bunun için Brest-Litovsk muahedesine aykırı olarak işgal edilmiş olan İran arazisi ile diğer bütün arazi kısımları boşaltılacaktır. 10., 15., 5. ve 26. Tümenlerin İstanbul istikametinde naklinden sonra 9. Ordunun emrinde 11., 12., 9. ve 3. Tümenler kalacaktır. Doğu Orduları Grubu Karargâhı¹² kaldırılmıştır.”

---

¹¹ 9. Ordu Karargâhı Kars’ta idi.

¹² Bu karargâh Azerbaycan’da Gence’de idi.

MÜTAREKE

Harbi kazanmak, 1916 da değilse bile 1917 de ümit olmaktan çıkmıştı. Bir takım sorumsuz kişilerin Türkiye'yi harpten çekmek için bu yıllarda giriştikleri dağınık teşebbüsler üzerinde durmayacağız. Fakat, Sadrazam Talat Paşa'nın teşebbüsü, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın uyarması Sarıkamış faciası, Kanal macerası, harbin yenilgiye doğru sürüklendiğini ve biran önce tek başlı bir barış aramanın gerektiğini açıkça gösteriyordu. Müttefikinden ayrılmamak gibi tamamen psikolojik sebeplerle harbe devamda inat edilmesi, gelecek barışın maliyetini her gün biraz daha arttırmakta idi.

Neden sonra, Türkiye ve müttefikleri, harbi kaybettiklerini 1918 Eylül ayında kesin olarak anlamış bulunuyorlardı. Aralarında barış konusunu konuşmaya başlamaları ve bazılarının tek başlı barış teşebbüsleri bu aya rastlar.

Harpten çıkma fikrinin öncülüğünü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yapmıştır. Hâlbuki, lider durumunda olan Almanya, barış teklifinde bulunmak için daha elverişli bir zaman seçilmesini ve müttefiklerin ayrı ayrı bu yola girmemelerini istiyordu. Avusturya ile Almanya'nın çekişme halinde bulundukları bu sırada Sadrazam Talat Paşa Almanya'ya gitmişti. Alman görüşünü Talat Paşa ve Bulgar Kralı Ferdinand kabul ettiler. Fakat Avusturya İmparatoru bir an önce barış yapmak taraftarı idi. Nitekim 14 Eylül'de İsviçre kanalıyla Amerika'ya başvurdu.

İtilaf Devletleri bu teklifi şüphe ile karşıladılar ve cevap vermediler.

Müttefikleri ile beraber hareketi kabul eden Bulgar Kralı'nın orduları harbe ancak bir iki hafta daha dayanabildi.

Talat Paşa henüz memleketine dönmeden Türk orduları Filistin'de bozguna uğradı.

Almanya'nın daha elverişli zaman hesabı yanlış çıkmıştı.

Bulgaristan, evvelce görüldüğü gibi 26 Eylül'de barış isteğinde bulundu ve 29 Eylül'de mütareke imzalanarak harpten çekildi.

Harp suçlusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'nin özel bir komisyonu tarafından sorgusu yapılan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Talat Paşa'nın son Almanya gezisini barış teşebbüsü ile ilgili göstererek şu açıklamayı yapmaktadır:

“Sadrazam Viyana'ya gitti ve gerek bizim vaziyetimizi ve gerek Avusturya'nın vaziyeti hakkında Avusturya-Macaristan yöneticileri ile uzun uzadıya görüştü ve daha sonra da Berlin'e gitti ve orada Kafkas meseleleri halledildi. O esnada Berlin'e gitmiş olan Bulgar Sefiri Mösyö Kolaşef ile dahi Meriç anlaşmazlığının çözümü için yapılan görüşmelerde programımız dahilinde biraz fedakarlık ederek mesele bir çözüm şekline bağlanmıştı. Bu itibarla planımızın ikinci safhasına geçip kesin ve esaslı bir surette sulh meselesini takip etmek zamanı gelmişti. Özellikle o sıralarda evvelce verilen teminata rağmen Suriye çöküşü meydana geldi ki Sadrazam Paşa İstanbul'a dönerken Bulgaristan'da Mösyö Kolaşef ile görüşmek istemişti ve fakat sonuçsuz kalmıştı. Sadrazam Paşa yolda iken Bulgar ordusunun çöküşü meydana geldi ki, bundan dolayı bu planımız tamamen sonuçsuz kalmıştır.”

Bulgaristan'ın teslim olduğu gün, Almanya da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka çare kalmadığını kabul ederek Avusturya-Macaristan ve Türkiye ile bu hususta yazışmaya girişti. Üç müttefik devletin barış teklifi, 5 Ekim'de Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bildirildi. Almanya ile Avusturya-Macaristan İsviçre, Türkiye de İspanya aracılığıyla başvurmuştur.

WILSON'UN BARIŞ ŞARTLARI

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 8 Ocak 1918 de, gelecek barış şartlarını 14 maddelik bir program halinde dünya kamuoyuna açıklamıştı. Wilson'un bu 14 maddesi, Merkezi Devletleri barış teşebbüsüne zorlayan çeşitli sebepler arasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Almanya ve Avusturya'da, Wilson prensiplerinin öğrenilmesinden sonra halk tabakaları

arasında barışa karşı büyük bir istek baş göstermiş ve dövüşme azmi iyiden iyiye sarsılmıştı. Osmanlı halkının böyle bir meseleden gerçi haberi yoktu. Fakat politikacılar, Avrupalı meslektaşları gibi Wilson prensiplerinin âdil bir barış getireceğine iyice inanmışlardı. Hükümete karşı olan zümreler bunu bir koz olarak kullanıyorlardı.

Barış isteyen üç devlet Wilson'un açıkladığı esaslar daire-sinde müzakereye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Gerçekten, böyle insafli bir barış yapılacaksa, harpte yenilmiş olmak fazla korkulacak bir mesele gibi görünmüyordu.

Wilson'un dünya milletlerine vaat ettiği barış şartlarının bütün devletleri aynı ölçüde ve özellikle Türkiye'yi ilgilendiren kısımları şöyle idi:

- Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması,
- Karasuları dışındaki denizlerde gerek harp halinde, gerek barış halinde trafiğin kesin olarak serbest olması,
- Ekonomik engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde bütün milletler arasında eşitlik kurulması,
- Her milletin silahlanmayı, iç güvenliğini sağlamaya yetecek dereceye indirmesi,
- Sömürgelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin, ilgili halkın menfaatleri de hükümetin haklı istekleri derecesinde geniş ve tamimiyle tarafsız bir fikir ile serbestçe münakaşa neticesinde halli,
- Hâlihazırdaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanması, fakat halen Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milliyetlere salt güvenlik içinde varlıkları ve eziyetsiz olarak gelişmeleri imkânının güven altına alınması.
- Çanakkale Boğazı'nın milletlerarası teminat altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmesi için açık kalması,

● Kesin anlaşmalara dayanarak bütün devletlere eşit der ecede karşılıklı siyasi istiklâl, mülk bütünlüğü güveni sağlamak maksadıyla milletler arasında genel bir cemiyet teşkili lüzumu.

HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Barış teklifi Wilson'a ulaştığı zaman en kötü durumda olan devlet Türkiye idi. İngiliz orduları güneyde Anadolu sınırına dayanmışlardı. İstanbul daha yakından tehdit altında bulunuyordu. Bulgaristan'ı harp dışı eden Franchet D'Esperey'e 7 Ekim'de Paris'ten bildirilen hedeflerden biri, İstanbul üzerine yürümek idi. Bu maksatla Trakya sınırının ötesinde, 3 İngiliz tümeni, 3 Yunan tümeni, 1 Fransız tümeni ve 1 İtalyan tugayından ibaret kuvvetli bir ordu harekete hazır duruyor, fakat Fransa ile İngiltere arasında kumanda meselesinden çıkan bir anlaşmazlık yüzünden hareket gecikiyordu.

Türkiye'nin Wilson'dan gelecek cevabı beklemeye tahammülü yoktu. İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığıyla İngilizlere ayrıca bir barış teklifi yapıldı. İngiltere, bu teklifi "Kumandanla görüşebilirsiniz" diye reddetti. Talat Paşa kabinesinin, daha doğrusu İttihat ve Terakki iktidarının çekilmesi gerekiyordu. Padişah Talat Paşa'yı, Veliaht da Enver Paşa'yı çekilmeye razı ettiler. Ancak, yeni kabine kuruluncaya kadar eski kabine iş başında kalacaktı. Talat Paşa, kabinenin istifası için İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup iki kişinin, hele Maliye Nazırı Cavit Bey'in yeni kabineye alınmasını şart koşmuş ve "**Buna Zât-ı Şâhane de razı olmuştur.**"¹³

Yeni kabineyi kurmak için, görevlendirilen Tevfik Paşa, bir hafta uğraştığı hâlde kabineyi kurmayı başaramadı. Bu konuda çeşitli şeyler söylenmiştir. Fakat, gerçek olan şu ki, Tevfik Paşa, kabinesine İttihatçı nazır almak istememiş, buna karşılık İttihat ve Terakki ileri gelenleri de kendilerini güvende görmeden iktidarı devretmek istememişlerdir. Nihayet 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında bir hükümet kurulabildi, İzzet Paşa, kendi anılarında şöyle der:

¹³ Ali Fuat Türkgeldi. 'Görüp İşittiklerim' s.150-151.

“Benim İttihatçılar tarafından sadarete getirildiğim, kabineyi onlarla konuşarak kurduğum, nihayet kendim sadarete kavuşmak için Tevfik Paşa’nın kabine kuruluşuna engel olduğum yolundaki dedikodular kesinlikle asılsız ve hayal mahsulüdür. Kurduğum kabinede İttihatçı üye mevcut idi. Fakat bunları ben kendiliğimden seçtim.”¹⁴

İzzet Paşa ne derse desin, Talat Paşa kabinesinin yerini böyle bir kabineye bırakmak istediği muhakkaktır. İzzet Paşa, şahsen İttihat ve Terakkiye karşı değildi. Dürüst, vatansever bir askerdi. Mustafa Kemal Paşa’da dâhil olmak üzere çok kimse onu, böyle bir zamanda sadarete en uygun kişi olarak görüyorlardı.

İzzet Paşa, 19 Ekim 1918 günü Osmanlı Mebusan Meclisinde okuduğu hükümet programında kısaca şu noktalara dokunmuştur:

- a. İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması lazımdır.
- b. Sekiz yıldan beri iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın sükûnete ve özellikle büyük yokluklara katlanan milletimizin artık istirahat ihtiyacı vardır. Bu ihtiyatı temin etmek asıl vazifemizdir.
- c. Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz.
- d. Arap vilayetleri işini, hilâfet ve saltanata bağlılıkları devam etmek şartıyla, bir özerklik vermek suretiyle, çözmeğe çalışacağız.¹⁵

YENİ HÜKÜMETİN MÜTAREKE TEŞEBBÜSLERİ

İzzet Paşa, mütarekenin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmaktadır:¹⁶ **“Tabii ilk ve en önemli işimiz mütareke sözleşmesiydi. Bulgarların çözülmesi ve mütareke sözleşmesi ile Fransızlar son süratle yürüyerek Almanların Sırbistan’da asker yığınağı yapmalarına vakit bırakmadan kara ulaşımını kesmiş, Alman cephesi Fransa’yı büsbütün terk ve tahliye mecbur olacak**

¹⁴ Mahmut Kemal İnal-Son Sadrazamlar s. 1982-1983.

¹⁵ Gen.Kur.Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay. No 1 ‘Türk İstiklal Harbi’ s.29

¹⁶ Aynı eser. s.1985

derecede sarsıntıya uğramış, Avusturyalılar mütareke görüşmelerine girişmiş, Romanya içinde Almanlar, kendi kendilerini zayıf görmeye başlamış idiler. Franchet D'Esperey ordusunun bir kısmı da doğu Rumeli'yi istilâ ederek Doğu Trakya hududuna yaklaşıyor idi.

Bizim Suriye ve Irak ordularımız mağlûp ve bozulmuş olarak çekilmekte ve kumandanları bir an evvel mütareke sözleşmesi ihtiyacını bildirmekte idiler. Kuvvetlerimizin en çoğu, genel mevcudun yarısından fazlası Kafkasya'da toplanmış olup, bunun bir kısmı Acemistanı geçerek Bağdat ve Irak'ı bu yoldan geri almak, diğer kısmı Enver'in kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasında Bakü'den geçerek Türkistan ve Afganistan'da İslâm orduları kurup dünyayı istilâ etmek hülyaları arkasında olup, bunların getirilmesi, o civarlarda o zaman mevcut kara ve deniz vasıtaları ile bir buçuk aydan fazla bir zamana bağlı idi. Bundan dolayı, elimizde kalan bütün kuvvet, İstanbul'da üç ve Trakya hududunda üç ve Çanakkale Boğazı'nda on iki tabur olup toplamı ancak yedi, sekiz bin tüfekten ve bir miktar topçudan ibaret bulunmakta idi. Şu halde artık müdafaa ve muharebe ümidinde bulunmak Enver'e nazire yapmaktan fazla bir şey olur idi.

Vaziyet feci, fakat işbaşına geldiğimiz gün Bern'de bulunan Ateşe militerimiz Halil Bey'in mektubu yine aynı günde akşamüzeri Büyüka'da¹⁷ oturmakta olan Kut-ül Amare Kumandanı General Towshend'in mülakat isteyen yazısı alındı.

Halil Bey'e uygun cevap verilerek görüşmelere devam eylemesi tavsiye olunduğu, Generalle de Bâbîâli'de ertesi gün için vaat edilen mülakat yapılarak mütareke hususunda tavassut etmesi için hemen hareketine müsaade edildi."

Esir General Towshend, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthrope ile görüşmek üzere 8 Ekim'de serbest bırakılmıştı, İzzet Paşa ayrıca; Marcel Savoie adında banka müdürünü General Franchet D'Esperey'e ve Hahambaşı Naum Efendi'yi de icabında Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderdi.

---

¹⁷ General Halil Sedes.

Mondros'ta bulunan Amiral Calthrope, 23 Ekim'de delegelerin gönderilmesini telgrafla sadrazama bildirdi.

TÜRK DELEGASYONUNA VERİLEN TALİMAT

Padişah baş delege olarak Damat Ferit Paşa'yı göndermek istiyordu. Başta İzzet Paşa olmak üzere hükümetin kararlı davranışı sayesinde bu teklif önlendi ve Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbey Sadullah Bey'den oluşan bir delegasyon seçildi. Devlet Başkanı ve İslâm âleminin halifesi olarak Sultan Vahdettin'in delegasyona bildirmek üzere İzzet Paşa'ya verdiği talimat şu idi:

1- Hilafetin ve Saltanatın ve Osmanlı hanedanının hukukunun korunmasının bütünüyle sağlanması,

2- Bazı eyaletlere verilecek idari özerkliğin şekil ve mahiyeti temin olunarak, özerkliğin yalnız idari olup siyasi olmaması şayet bir çare ve imkân bulunamayıp da siyasi olacak ise bağımsızlığın daha kolay olacağı ve eğer siyasi özerkliği kabul edecek olursak İslâm alemine itaat etmiş olacağımız fikrindeyim.¹⁸

24 Ekim'de İstanbul'dan hareket eden mütareke heyetine hükümet 8 maddelik bir talimat vermişti. Wilson'un barış şartlarına fazla ümit bağlayan Osmanlı Hükümeti'nin, mütareke şartları hakkında da çok iyimser görüldüğü bu talimattan anlaşılmaktadır. Hükümet idaresine hiç bir suretle müdahale kabul edilmeyeceği, memleketin hiç bir noktasına askeri kuvvet ihraç olunmayacağı, mütarekeden sonra Almanya Türkiye'ye borç vermekte devam etmeyeceği için İtilaf Devletlerince para yardımı yapılması gibi şartlar delegasyona verilen talimatın başlıca noktalarıdır. Yine talimatla, Boğazların açılacağı, fakat yalnız Yunan harp gemilerinin geçmesine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir.¹⁹

Hükümetin mütareke heyetine verdiği talimatın tam metni şöyledir:

¹⁸ Ali Fuat Türkgeldi. 'Görüp İştiklerim' s.155

¹⁹ Ali Fuat Türkgeldi. 'Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi' s.32-33, 43

1. Boğazların açılması:

Mütareke esnasında Boğazların savaş ve ticaret gemilerine açılması esasını kabul ediyoruz. Yalnız, Yunan harp gemilerinin girişlerine müsaade edemeyiz. Boğazların emniyeti, Osmanlı askeri kuvvetleri tarafından muhata edilecektir. Düşman tarafından şiddetli ısrar edilecek olursa, kontrol edebilme yetkisinin belirli İngiliz subaylarına verilebileceği. Bunların barış sözleşmesinden sonra Boğazları terk etmeleri protokole bağlanacaktır.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harp gemileri iki Boğaz arasında iki günden fazla kalmayarak, Karadeniz ve Adalar Denizi'ne geçeceklerdir.

2. Askerin terhisi:

Askerlerin terhislerine dair teklifi esas itibari ile kabul edeceğiz. İç barışı muhafaza için barış zamanındaki miktarı aşmayacak, askeri kuvvet silahaltında kalacaktır. Orduda bulunan yabancı subay ve erat memleketlerine, belirli zamanda iade edileceklerdir.

3. Mütarekenin imzalandığı günkü harp cepheleri geçilemeyecektir. Ve dolayısıyla mütarekeye bütün cephelerde İngilizlere ile müttefikleri de uyacaktır.

4. Gerek içte, gerek kara sularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet sağlayacaktır. Hükümetin idaresine hiçbir suretle müdahale kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına askeri kuvvet çıkarılmayacaktır.

5. Karadeniz'de, Almanların taarruza geçmeleri ve deniz yollarını tehlikeye atmaları ihtimaline karşı sahillerimizde ve kara sularımızda savunmayla ilgili tedbirler alınması bize aittir, İngilizler inanmaları için denetleme hakkına sahip olabilecekler.

6. Mütarekeden sonra serbest ticaret gemilerini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat ve gıda maddeleri ithalini hızlandırılmasını teklif edeceğiz.

7. Mütarekeden sonra Almanya'nın Türkiye'ye borç vermeye devam edemeyeceği için para yardımı talep edilecektir.

8. Milli namusu rencide edecek her çeşit istekler ret olunacaktır. Alman ve Avusturya-Macaristan askeri kuvvetleriyle elçilik memurları ve konsoloslarını Türkiye'yi terk etmeleri için en azından iki ay müddet tayin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini bu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini gerektireceğinden, halbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa öğrencilerin şu sırada dönmeleri asla kabul olunmayacağından bu yolda ortaya atılan bir teklif reddedilecektir.

MÜTAREKE ŞARTLARI

Agamemnon zırhlısında yapılan ve 4 gün süren görüşmelere İngiltere ve müttefikleri adına Amiral Calthrope katılmıştır. Türk heyeti, zaman zaman hükümetten yeni talimat isteyerek ve daha çok inisiyatif kullanarak İngiliz amiralinin teklif ettiği mütareke şartlarını hafifletmeye çalışmış ve nihayet görüşmelerin kesileceğine dair verilen ultiatom üzerine mütarekeyi 30 Ekim'de imzalamıştır.

Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve bir imparatorluğun sonu ile yeni bir devletin başlangıcının birleşim noktası sayılabilecek olan Mondros Mütarekesi'nin tam metnini, dilini sadeleştirerek buraya aynen koymayı gerekli bulmaktayız:

“İngiltere Hükümeti'nin müttefikleriyle anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükümeti Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral Arthur Calthrope hazretleri ile Osmanlı Hükümeti tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nazırı Devleti Rauf Beyefendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı utufetli Reşat Hikmet Beyefendi Hazretleri, Genelkurmay Yarbaylarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp imzalanan mütareke şartları:

Madde 1. Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin güvenlik altına alınması için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2. Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir.

Madde 3. Karadeniz’de bulunan torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

Madde 4. İtilaf Hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul’da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf Hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5. Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetten fazlasının derhal terhisi (işbu askeri kuvvetin sayısı ve durumu İtilaf Hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile görüşüldükten sonra kararlaştırılacaktır.)

Madde 6. Osmanlı karasularında güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olup Osmanlı liman veya limanlarında bağlı bulundurulacaktır.

Madde 7. Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 8. Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir yerlerinden İtilaf gemileri tarafından istifade edilmesi ve İtilafla harp halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususunda buna benzer şartlardan istifade edecektir.

Madde 9. İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi tamir vasıtalarını kullanacaklardır.

Madde 10. Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 11. İran’ın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yapılacaktır. Maverayı Kafkas’ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildi-

ğinden geri kalan kısmı, müttefikler tarafından mahalli durum incelenerek istenirse boşaltılacaktır.

Madde 12. Hükümet haberleşmeleri müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların İtilaf memurları tarafından denetlenmesi.

Madde 13.-Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait maddelerin ve malzemenin tahrip olunmasının önlenmesi.

Madde 14. Memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra artan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (sayılan maddelerin hiçbirini ihraç olunmayacaktır.)

Madde 15. Bütün demiryollarına İtilaf denetleme subayları memur edilecektir. Bunlar arasında halen Osmanlı Hükümetinin denetlemesi altında bulunan Mavera-ı Kafkas demiryolu kısımları dahildir, işbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilaf memurlarının idaresi altına verilecektir. Halkın ihtiyacının karşılanması göz önünde tutulacaktır, işbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükümeti Batum'un işgaline itiraz etmeyecektir.

Madde 16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilaf kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktarlardan gerisi beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak şekilde geri çekilecektir.

Madde 17. Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde bunlarla haberleşmeyi ve yardımı kesmeyi kabul eder.

Madde 18. Mısra²⁰ da dahil olduğu halde, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilaf muhafaza kıtalarına teslimi.

Madde 19. Alman, Avusturya deniz, kara ve sivil memurlarının ve tebaasının bir ay içinde ve uzak yerler de bulunanların

---

²⁰ Mısra, Libya'nın kuzeybatısında yer alan bir liman kenti

bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketini terk etmeleri.

Madde 20. Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silahlar, cephane ve ulaşım vasıtalarının kullanılmasına dair verilecek talimata uyulacaktır.

Madde 21. İtilaf Devletlerinin menfaatlerini korumak için iase nezaretinde İtilaf temsilcileri bulundurulacak ve kendilerine bu yolda gerekli görülecek bütün bilgiler verilecektir.

Madde 22. Osmanlı harp esirleri İtilaf Devletleri yanında muhafaza edilecektir. Sivil harp esirleri ile askerlik yaşları dışında olanların bırakılması nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 23. Osmanlı Hükümeti merkezi hükümetlerle bütün ilgilerini kesecektir.

Madde 24. Vilâyeti Sitte'de²¹ karışıklık çıkması halinde bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25. Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında düşmanlık 1918 senesi Ekim'inin otuz birinci günü ortalama mahalli saatle öğle vakti sona erdirilecektir."

İngiltere Kraliyet Hükümeti harp gemilerinden Limni'de Mondros limanında demirlemiş olan Agamemnon Zırhlısında 1918 senesi Ekim'inin otuz birinci günü iki nüsha olarak imza edilmiştir.

Sadrazam İzzet Paşa hatıralarında mütarekenin imzası için şöyle demektedir:

"Gerek hükümet, gerek delege heyeti son dereceye kadar direnmiş ve nihayet iş, ultimatome derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke imzalanmıştır. Tamamen imzasından önce mütareke belgesinin maddeleri milletvekillerine ve senato üyelerine okunarak imzası için oybirliğiyle rıza ve muvafakatlere de alınmış idi. Hâlbuki bundan sonra mütareke maddelerinde faydamıza hayli değişiklik yaptırılabilmişti."

---

²¹6 vilayet anlamına gelir: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas'tır

İKİNCİ BOLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE İÇ ETKENLER

Milli Mücadele o kadar çok ve değişik olaylarla doludur ki, bu görünüşü ile kaosu andırır. Sınırları belli olmayan bir ülke. İki ayrı hükümet. Çok cepheli harp, iç harp. İhtilal. Bir yanda bir devletin hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu... Kısacası iç içe girmiş, bir birinden ayrılması güç, bir uzun olaylar zinciri.

Bu zincirin herhangi bir halkasını alıp açmak kolay değildir. Olayların akışında çeşitli unsurların rolü ve etkisi vardır. Milli Mücadelenin başından sonuna kadar kısmen birlik, kısmen birbirine karşıt olarak, fakat her an görünen bu unsurları şöylece tespit etmiş bulunuyoruz.

Padişah, İstanbul hükümetleri, halk, din ve din adamları, siyasi teşekküller, ordu, Kuvayi Milliye, maddi kaynaklar, milli hareketin liderleri.

Bunlardan her birinin özellikleri, güçleri. Milli Mücadele içindeki yerleri, karşılıklı ilişkileri önceden bilinirse, olayların daha iyi ve kolay anlaşılacağı inancındayız. Kitabın bu bölümünden beklenen fayda budur. İkinci derecede kalan unsurlar ile yabancı unsurlar yeri geldikçe anlatılacaktır.

İç etkenlerin Milli Mücadelede ki yerini ve değerini belirlerken, bugüne kadar alışagelmış ölçülerin dışına çıktığımız dikkati çekecektir. Hemen söyleyelim ki, objektif kalmaktan ve gerçekleri ortaya koymaktan başka bir endişemiz yoktur. Bölüm içinde ele alacağımız konuların bir kısmı, özellikle halk, din ve din adamları ve Kuvayi Milliye, geniş bir sosyal araştırmayı gerektirecek önemdedir. Böylesine bir araştırma için kendimizi yetkili görmediğimiz gibi, düşündüğümüz araştırmanın bu kitaba sığdırılması da mümkün değildir. Onun için bu etkenlerden her birinin karakteristik yönleri üzerinde kısa kısa duracağız.

ZAT-I ŞAHANE

Sultan Vahdettin, ağabeyi II. Abdülhamid'in kötü bir kopyasıdır. Bu iki kardeşin davranışları, iç ve dış politikadaki tutumları birbirine benzer. Vahdettin'in felâketini biraz da bu benzerlik hazırlamıştır.

Osmanlı hanedanının şerefli olduğu kadar bayağı hadiselerle de yüklü hayatının son çağında, normal insan yetiştiği pek az görülmüştür. Saltanat makamına nice tehlikelerden geçerek ulaşmak, ondan sonra da elde edilen bütün dünya nimetlerine rağmen iğneli bir taht üzerinde oturmak, bu insanların değişmez kaderi idi. Öyleyken Vahdettin'in şehzadeligi gibi veliahtlığı da oldukça şanslıdır. Abdülhamid'in sevgisi sayesinde hayatının şehzadelik dönemini rahat geçirmekle beraber, hanedanın bünyevi hastalığı ve dış etkiler dolayısıyla birçok münasebetsiz olayın gürültüsü arasında yetişti. Sefahat yüzünden ölen babası Sultan Abdülmecid'i hiç tanımaz. Amcası Sultan Abdülâziz'in hali ve öldürülmesi (veya intiharı), iki büyük kardeşi Murat ve Abdülhamit arasındaki çirkin mücadele. Sultan Murat'ın tahttan indirilmesi ile gençlik hatıraları arasında önemli yer tutar. Daha sonra, Abdülhamid'in uzun süren huzursuz saltanatının en yakın şahidi olmuş ve onun da tahttan indirildiğini görmüştür. Genç Türk hareketi, İttihat ve Terakki, ihtilaller, isyanlar, harpler, Vahdettin'in şehzadelik ve veliahtlık hayatını dolduran diğer olaylardır.

Bazı gözlemciler, Vahdettin'in birçok şehzadelere kıyasla iyi yetiştiğini söylerler. Halbuki, gördükleri ona bilgi ve tecrübeden çok korku, vehim ve güvensizlik kazandırmıştır. Bu yüzden saltanatı süresince pek az kimseye güven duyabilmiş, dolayısıyla bu ters etkilerden kurtulamamıştır. Kendisine de fazla güveni yoktu. Padişah olduğu günlerde, tebrik için huzura çıkan Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'ye şöyle demiştir: **“Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Yaşım kemale erdi (57 yaşında idi). Dünyada bir emelim kalmadı. Biraderler-**

le (Veliaht Yusuf İzzettin) hangimizin evvel gideceğimiz malûm olmadığından bu makama intizarda değilim. Fakat takdiri ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi üstüme aldım. Şaşırmış bir haldeyim. Bana dua ediniz.”

Sabık Adliye Nazırı İbrahim Bey’e de şunları söylemiştir:

“Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiç bir şeyden korkmam. Fakat ağır bir vazife üstlendim. Allahtan korkarım. Bu saray bizim baba ocağıdır, siz böyle şeyleri anlarsınız. Odalardan birinde doğmuşum, birinde büyümüşüm, birin de پدرim vefat etmiş, birinde amcam yahut birader bir şey olmuş. Elhasıl biri feci, biri ruhperver. Bunları gördükçe heyecanlanıyorum.”²²

Sultan Vahdettin, yetersizliğini bildiği halde müşavirlerini iyi seçememiştir. Harpten sonra İttihat ve Terakki iktidarı yıkılınca, etrafında yalnız İttihatçı düşmanları kaldı. Gerek galip devletleri, gerekse bu dar çevresini memnun etmek için, zaten hoşlanmadığı İttihatçılara karşı amansız bir mücadele açılmasını tasvip ve teşvik etti. Mebusan Meclisini de feshettikten sonra artık çeşitli fikirlerin tartışılmasına da imkân kalmıyor, sadece tek düşünce biçiminin temsilcisi olan dar çevresinin etkisine kapılmış bulunuyordu.

Önünde iki yol vardı: Dövüşmek veya uyuşmak. O ikinci yolu seçti. Yaradılışındaki ve yetişmesindeki yatkınlık ile çevresinin uygunluğu Vahdettin’i bu yöne itiyordu. Norbert Von Bischhoff “Ankara” adlı eserinde. Vahdettin’in bu yola sürüklenişini çok güzel inceler ve şöyle der: “Şu var ki, İngiltere ile yapılan gizli müzakereler, Padişah’ın bütün yağlı tekliflerine rağmen, bir adım ileri gitmiyordu. İngiltere, asla aceleye lüzum görmüyor ve nasıl olsa elinin ve hükmünün altında bulunan bir imparatorluk ve hükümet ile herhangi bir mukaveleye girişmekle Arabistan, Önasya ve İslam politikası hakkında ileride tatbik edebileceği kararları, önceden güçleştirmek istemiyordu.

Hem neden İngiltere; padişah ile mukaveleye girişecekti ki, gerek padişah, gerek imparatorluk üzerinde hiçbir mukavele

---

²² Mustafa Kemal İnan. ‘Son Sadrazamlar’ s.2096

yapmaksızın da, dilediği gibi ve istediği müddetçe tasarruf etme imkânına fiilen malik bulunuyordu.

Bu basit sual, Padişah'ın aklına bir türlü gelmemiştir. Bunun içindir ki, seçtiği politik plâtförml üzerinde yürütmeğe çalıştığı aksiyonun faydasızlığını bir türlü anlamamıştır. Hatta, daha ileri giderek, İngiltere'yi tehdit etmek gibi bir şakaya kalkışmıştır. Bütün devletlere gönderdiği bir "not-sirküler" ile kim isterse, onun yardımını kabule hazır olduğunu bildirmiş ve bununla devletler arasındaki eski kıskançlık ve rekabeti körükleyebileceğini ummuş ve unutmuştur ki, IV. Mehmet zamanında Abdülhamid politikasına şu itibarla imkân kalmamıştır ki, Yakın Doğu'da artık birbirlerine rakip olan devletler değil, kararlarına hiç kimsenin itiraz etmek niyetinde ve kudretinde olmadığı bir tek İngiltere mevcuttu."

Vahdettin'i bu yanlış yoldan çevirecek adam yok değildi. Fakat ne yazık ki, koca Osmanlı İmparatorluğu içinde ancak ihtiyar Tevfik Paşa ile budala Ferit Paşa'ya inanılıyordu.

Başından sonuna kadar Kuvayi Milliye'ye karşı durması çokça bu politik inanışından geliyorsa, biraz da Mustafa Kemal Paşa'dan korkmasındandır. Mustafa Kemal Paşa'dan beklediği tehlike, onu hiç bir meziyeti olmadığını bile bile Ferit Paşa'ya daha fazla sarılmak zorunda bırakıyordu. Tevfik Paşa'nın dirayetine ise gerçekten inanılıyordu, oturduğu tahtın sallantısını iyiden iyiye duyduğu bir zamanda, kullanacağı adamlarda aradığı en büyük nitelik elbette sadakat olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'yı veliahtlığında, Almanya seyahatinde tanımıştı. Bu genç Paşa, daha o zaman çok tehlikeli lâflar etmiş, onu ürkütmüştü. Nihayet bir ordu kumandanı olduğu halde, harbin son günlerinde Adana'dan kendisine başvurup, falanı sadrazam, beni de Harbiye Nazırı yap, diyen Mustafa Kemal Paşa'da büyük bir ihtiras seziyordu. Kuvayi Milliye hiç bir zaman Padişah'a karşı görünmediği halde, Padişah'ın gösterdiği husumet, hakikatte Kuvayı Milliye akımına değil, bizzat Mustafa Kemal Paşa'yadır. Sultan Abdülâziz'e Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülhamid'e Mithat Paşa nasıl amansız birer düşman görünmüşler ise, Sultan Vahdettin'in karşısına Mustafa

Kemal Paşa çıkmıştı. Hem Mustafa Kemal Paşa öbürlerinden daha da tehlikeli idi. Padişah'ın evvela ordusunu, sonra vilayetlerini elinden almış, tebaasını kendisinden ayırmıştı. Elbette sıra tahtına da gelecekti.

Milli Mücadelenin devamı müddetince, hiçbir an söz konusu edilmemekle beraber, en şiddetli mücadele Vahdettin ile Mustafa Kemal arasında cereyan etmiştir. Çünkü, mutlaka biri diğerini tasfiye edecekti ve her ikisi de bunu gayet iyi biliyordu. Vahdettin, İstanbul'da kalmak ve Kuvayı Milliye'ye karşı davranmakla, partiyi daha başlangıçta kaybetmiştir. Halbuki İstanbul'un işgaline (16 Mart 1920) ve hatta bir süre sonraya kadar, Vahdettin'in elinde tahtını kurtaracak büyük bir fırsat vardı: Anadolu'ya geçmek. Eğer bunu yapabilseydi, Mustafa Kemal Paşa, Zat-ı Şahanenin nihayet bir sadrazamı olurdu.

Bütün memleket bir ölüm kalım mücadelesi içinde yaşarken, Padişah'ın Yıldız Sarayı'nda oturması, payitaht halkının acılarının azalmasına bile yaramamıştır. Sultan Vahdettin 1920 yılında akıl etmediği şeyi, iki sene sonra yapmak zorunda kaldı. Hem bu defa İstanbul'u, sarayını, saltanatını ebediyen terk ediyor ve milletin kucağına değil, düşmanının himayesine sığınyordu. 600 yıllık bir hanedanın sonuncu sultanı, İngiltere'ye şu iki satırlık mektupla iltica etmiştir:³

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı

General Harringthon Cenahlarına

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devleti fehimesine iltica ve bir ân evvel İstanbul'dan başka yere naklimi talep ederim efendim.

16 Teşrinisani (Kasım)1922

**Halifesi Müslimin
Mehmet Vahdettin**

Vahdettin, saltanatı zamanında bir gün başkatibine şöyle der:

“Bizim hanedanımıza her türlü gelmiştir; sarhoşu gelmiştir, zalimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir, dinsizi gelmiştir”

Vahdettin'den sonra bu halkaya eklenecek hükmü de tarih verecektir.

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

İzzet Paşa kabinesinin kurulmasıyla (14 Ekim 1918) Osmanlı tarihinin son safhası başlamış bulunuyordu. 4 yıl 21 gün süren bu dönemde 11 defa hükümet kurulmuştur. Burada söz konusu edilecek “İstanbul Hükümetleri” bunlardır. Çok güç şartlar altında işbaşına gelen bu hükümetlerin, hem Osmanlılığın sonu, hem de yeni Türkiye’nin doğuşu bakımından olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Milli Mücadelenin dışında ve karşısında görünen İstanbul Hükümetleri, gerçekte bütün olayların içindedir. Hele hükümet başkanlarının -sadrızamların- kişilikleri, bu açıdan ayrı bir önem taşır. Bunlar, hükümetlere renk veren insanlardır. Nitekim Milli Mücadeleyi yapanlar için sadrazamların ismi barometre vazifesi görmüştür. Diğer taraftan padişah, saltanatın kurtuluşunu bu adamların hünerinden beklemiş, Avrupalı devletler Türkiye üzerindeki ihtiraslarının tatminini onların zaafından ummuşlardır.

İzzet Paşa Hükümeti, bir geçici kabine idi. Kısa ömürlü olmuş. Mondros mütarekesini imzaladıktan 10 gün sonra çekilmiştir. Fakat gerek bu az zamandaki olayların önemi, gerekse İzzet Paşa’nın daha sonraki hükümetlerde görev alması sebepleriyle ileride sık sık söz edilecektir. Rıza Paşa ve onu takip eden Salih Paşa hükümetleri, Anadolu’yla uzlaşmak amacıyla kurulmuş hükümetler idi. Milliyetçi çevrelerden sayılan bu iki asker de, İzzet Paşa gibi diğer kabinelerin çoğunda bulunmuşlardır.

Damat Ferit ve Tevfik Paşalar ise, Padişah’ın en gözde adamları idi. Bunun içindir ki, ikisi bu devrede kurulan 11 hükümetin sekizini teşkil etmiş ve sadaretleri uzun sürmüştür. Sadrazamların hükümete geliş sırası ve işbaşında kaldıkları süre şöyledir:

Ahmet İzzet Paşa: 14 Ekim 1918 - 8 Kasım 1918 (25 gün)

Ahmet Tevfik Paşa: 11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 (3 ay 22 gün) (Bu devrede 2 defa hükümet kurmuştur.)

Damat Ferit Paşa: 4 Mart 1919 - 30 Eylül 1919 (6 ay 26 gün)
(Bu devrede 3 defa hükümet kurmuştur.)

Ali Rıza Paşa: 12 Ekim 1919 - 3 Mart 1920 (5 ay 3 gün)

Salih Hulusi Paşa: 8 Mart 1920 - 2 Nisan 1920 (25 gün)

Damat Ferit Paşa: 5 Nisan 1922 - 17 Ekim 1922 (6 ay 12 gün)
(Bu devrede 2 defa hükümet kurmuştur.)

Ahmet Tevfik Paşa: 21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922 (2 sene 14 gün)

Ahmet İzzet Paşa

Son Osmanlı devlet adamları ve kumandanları arasında çok sayılan ve kendisine güvenilen bir askerdir. Almanya'da tahsil görmüş, ünlü Goltz Paşa'nın yardımcılığını yapmış, Genelkurmay Başkanlığında ve Harbiye Nazırlığında bulunmuştur, Balkan Harbi'nde Başkumandanlığa, Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Orduları Grubu Kumandanlığına getirilmesi, asker olarak kendisine ne derece değer verildiğini gösterir. İzzet Paşa'nın hizmetinden Enver Paşa'nın bile çekingen kalmayışı özellikle dikkat edilecek bir husustur.

Mustafa Kemal Paşa da, Ahmet İzzet Paşa'yı çok takdir eder ve sayardı. Nitekim, Talat Paşa kabinesinin çekilmesi söz konusu olunca sadaret için ilk aklına gelen İzzet Paşa olmuş ve Padişah'a bir teklif şeklinde düşüncesini bildirmiştir. Talat Paşa da, istifa ederken en uygun halef olarak onu görmüş ve Padişah bu inanca katılarak onu sadaret makamına getirmiştir.

İzzet Paşa, büyük ihtirasları olmayan bir kimse idi. Verilen herhangi bir görevi rahatlıkla kabul eder ve aynı kolaylıkla görevden çekilmesini bilirdi. Birçok defa siyasi görevlerde bulunmakla, kumandanlığı dışında, ayrıca devlet adamı olarak tanınmıştı.

Bütün meziyetlerine rağmen, politik formasyonu Babıâli ekolüne uygun olarak teşekkül ettiği için, Milli Mücadele zamanında falsolu hareket etmiş ve Kuvayi Milliye zihniyetini gereği gibi benimseyememiştir. En büyük hatası Ankara'ya

katılmamasıdır. Ankara Hükümeti'ne karşı taahhütte bulunduğu halde İstanbul hükümetlerinde yeniden görev alarak, bu hatasını daha da ağırlaştırmıştır.

Orta sınıftan Rumeli'li bir aileye mensup bulunan İzzet Paşa, sadrazam olduğu zaman 54 yaşında idi. 1937 yılında İstanbul'da 73 yaşında öldü.

Ahmet Tevfik Paşa.

Bir paşazadedir. Babası Tuna havalisi kumandanı Süvari Feriki (Korgeneral) İsmail Hakkı Paşa'dır. İsmail Hakkı Paşa, ana tarafından Kırım hanlarından biriyle akraba olur. Tevfik Paşa, Harbiye'den süvari subayı olarak çıkmış ve pek kısa bir zaman sonra askerlikten ayrılarak hariciye mesleğine girmişti. Mesleğin bütün kademelerinde hizmet ederek Hariciye Nazırlığına kadar yükseldi. Birçok defa sadrazam oldu. İlk sadareti Abdülhamit zamanındadır. Sultan Reşat'ın ve Vahdettin'in de aynı derecede güvenini kazanmış, herkes tarafından sevilen bir devlet adamı idi. Bütün hayatında hiç bir hizbe ve siyasi teşekküle bağlanmamış, tarafsız kalmasını bilmiştir.

Vahdettin zamanında dört defa sadarete getirildi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı olarak tarihe intikal etti. En uzun sadareti sonuncusudur. 2 sene 14 gün müddetle bu makamı işgal ettikten sonra Refet Paşa'nın Ankara Hükümeti adına İstanbul'a hâkim olması üzerine yerini yeni devletin mümessiline bıraktı. O tarihte 87 yaşın da bulunuyordu. 1936 da İstanbul'da öldü.

Ferit Paşa.

Hariciye memuru iken saraya damat olmuştur. Hiç bir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hatta çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasi hayatının tek olumlu işini bilmeyerek yapmış. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesine engel olmamıştır. Milli Mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük yaptı.

Sultan Vahdettin gibi hükümdar için en uygun sadrazam olabilir. Nitekim 5 defa sadarete getirilmiş ve bu makamı 13 ay 8 gün işgal etmişti. İzmir'in işgali, M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geç işi. Kuvayı Milliye hareketinin başlaması, Sivas ve Erzurum Kongreleri, Ali Galip ve Anzavur vakaları, Sevr Antlaşması gibi en önemli olaylar onun hükümetleri zamanına rastlar.

Mustafa Kemal Paşa'nın, açıkça hücum etmekten çekinmediği Sadrazam Damat Ferit Paşa idi. Memleketten kaçtıktan sonra 1923 de Avrupa'da 70 yaşında öldü. Babası Şûrayı Devlet (Danıştay) üyesi idi. Ailesi hakkında çeşitli şeyler söylenir.

Ali Rıza Paşa

Emekli bir jandarma subayının oğludur. Mesleğinde çabuk yükselerek 1905 yılında 45 yaşında müşir (mareşal) olmuş, değerli bir asker idi. Almanya'da tahsil görmüş ve her rütbeyi hak ederek kazanmıştır. Bir kaç defa Harbiye Nazırlığında bulunmuş ve nihayet Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesi üzerine 2 Ekim 1919 da sadarete getirilmiştir. Sivas Kongresi'nden hemen sonra ve Damat Ferit Paşa'nın ardından hükümetin başına geçmesi, Milli Mücadele lehinde hayırlı bir işaret olarak telâkki olundu. Nitekim, Heyet-i Temsiliye ile temasa geçmiş ve milli hareketin İstanbul tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Vatansever bir insandı. Sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aramış ve Amasya mülakatını hazırlamıştır. Bu temasın olumlu bir sonucu olarak Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını sağladı. Fakat, milli harekete karşı gösterdiği bu anlayış, ne yazık ki belli bir sınırı aşmamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile uzun boylu yazışmada bulundu ise de yeri, yine de onun yanında olmadı.

5 ay 3 gün süren sadaretinden sonra diğer kabinelerde görev almaktan çekinmedi. 1933 yılında 74 yaşında öldü.

Salih Paşa.

Bahriye Feriki (Korgeneral) Dilâver Paşa'nın oğludur. Ahmet İzzet Paşa ile aynı yaşta ve onun gibi yetişmiş bir asker idi.

Almanya’da tahsil gördü ve Goltz Paşa’nın maiyetinde bulundu. 1908 devriminden sonra Harbiye Nazırı oldu. Daha sonraları başka kabinelerde Bahriye ve Nafia Nazırlıklarında bulundu.

Damat Ferit ve Ali Rıza Paşa hükümetlerinde Bahriye Nazırı idi. Ali Rıza Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşma zemini araması üzerine Salih Paşa İstanbul Hükümeti’nin temsilcisi olarak Amasya’ya gönderildi. Mustafa Kemal Paşa ile burada buluşarak anlaşmaya vardı.

Ali Rıza Paşa’dan sonra sadarete getirilen Salih Paşa’nın kurduğu hükümet de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti gibi kısa ömürlü (25 gün) olmuştur.

Ankara ile anlaşmak üzere İstanbul’dan Bilecik’e gelen Ahmet İzzet Paşa heyetine, Mustafa Kemal Paşa’nın arzusu üzerine Salih Paşa da katılmıştı. O da Ahmet İzzet Paşa gibi Ankara’da kalmak istememiş ve serbest bırakıldıktan sonra sözünde durmayarak İstanbul Hükümetlerinde tekrar görev almıştır.

İstanbul’un işgali (16 Mart) Salih Paşa’nın sadareti zamanına rastlar. Bu vesile ile İtilaf Devletlerinin Anadolu hareketi aleyhindeki tekliflerini kabul etmeyip istifa etmiştir.

Ahmet İzzet Paşa’dan 2 yıl sonra İstanbul’da 1939’da öldü.

Mahmut Kemal İnal “Son Sadrazamlar” adlı eserinde onun için şöyle der:

“Salih Paşa, içte ve dışta mükemmel tahsil görmüş, ilmi bilgilerini ahlâk güzelliğiyle süslemiş, doğru özlü, doğru sözlü, ciddî, metin ve güvenilir saygı değer bir kişi idi.”

İSTANBUL - ANADOLU ÇATIŞMASI

İstanbul 1918 Kasım ayından beri fiilen işgal altına girmişti. Galip devletlerin komiserleri karargâhlarını kurmuşlar, sözde mütarekenin uygulanmasını kontrole başlamışlardır Başta Harbiye Nezareti olmak üzere en önemli yerlere irtibat subayları yerleştirilmişti. Yalnız bu kadarla da kalmıyordu. Başkaca kuvvetler, hükümetlerin karar ve davranışını etkileyecekti.

İstanbul hükümetleri şu etkiler altında iş görmek durumunda idiler:

- 1- İtilaf Devletlerinin müdahale ve tehditleri,
- 2- Padişah'ın istekleri ve telkinleri,
- 3- Basının tenkitleri,
- 4- Siyasi oyunlar, fesatlar,
- 5- Mebusan Meclisi'nin murakabesi (2 kısa devrede),
- 6 - Anadolu'nun baskısı,
- 7 - Yunan işgali.

Bu şartlar içinde çalışacak en kararlı ve azimli bir hükümetin şaşkına döneceği ve sadece normal hükümet işlerini yapmakta bile başarı gösteremeyeceği tabiidir. Kaldı ki, İstanbul hükümetlerini teşkil eden insanlar Babîâli de yetişmiş, bazıları âciz, bir kısmı becerikli, fakat karakteri zayıf kimselerdi.

Hükümetlerin başarmak zorunda oldukları iki ana mesele vardı. Biri barış yapmak, ikincisi memleket içinde asayiş ve düzeni sağlamak. Bu bakımdan hükümet koltukları arasında Sadrazamlık ve Şeyhülislâmlık ile Harbiye ve Dahiliye Nazırlıkları önemliydi. Diğer işler öylesine geri planda kalmıştı ki, bu dönemde mesela Bahriye, Nafia, Ticaret ve Ziraat Nazırlarının ne iş yaptıklarını arayıp bulmak güçtür.

Bu nezaretler için çalışma alanı gerçekten yoktu. Ölüm-kalım kaygısına düşmüş, işgal altındaki bir memlekette devlet anlayışı ve hükümet tatbikatı ister istemez daralacaktı. O günün ölçülerine göre ileri bir devlet organizasyonuna sahip olmayan fakir Türkiye'de, bayındırlık, ticaret, ziraat gibi işleri düşünmekten bile bir fayda umulamazdı.

İlk zamanlar, adam öldürmek, hırsızlık, eşkıyalık gibi adi olaylar ile azınlıkların siyasi maksatlarla çıkardıkları meseleler asayiş ve düzen dâvasının esasını teşkil ediyordu. Fakat Kuvayı Milliye hareketinin başlamasıyla işin şekli ve mahiyeti değişmiş, İstanbul hükümetlerini, uğraştıran başlıca mesele bu olmuştur. Hükümet görüşüyle; Kuvayı Milliye, devlet düzenini

bozan bir hareket olmaktan başka, barış çabalarını baltalayan, yeni işgallere ve harbe sebebiyet verecek bir çılgınlık idi.

Silahlı bir halk hareketi gibi görünen Kuvayı Milliye, şüphesiz mütarekeyi tanımamak anlamına geliyordu. Türkiye'yi işgal için bahane arayan İtilaf Devletleri, Kuvayı Milliye'yi güvenliklerini tehdit eden bir hareket sayılabılırdi. Mütareke anlaşmasının 7. maddesi bu gibi hallerde herhangi bir strateji noktasını işgal hakkını kendilerine tanımıştı. Mütareke şartlarına uymaktan başka çare düşünmeyen İstanbul hükümetlerinin görüşü, bu bakımdan doğru idi.

Doğu illerinde ve Samsun bölgesinde asayiş kurmak göreviyle gönderilen Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Hareketin başına geçmesiyle, İstanbul hükümetleri daha güç duruma girmişlerdir.

Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi zamanında (19 Mayıs - 20 Temmuz 1919) başlayan Milli Hareket, nihayet bir **"Anadolu meselesi"** olarak İstanbul hükümetlerinin programlarının ilk maddesi haline gelmiştir, İstanbul-Anadolu çatışması, Milli Mücadelenin dikkatle tetkik edilecek bir cephesidir. Anadolu'da, dış kuvvetlere karşı olduğu kadar İstanbul'a da yönetilmiş olarak gelişen bir kuvvet, hükümetlerin uykusunu kaçırmıştır. Onların otoritesini kıran, her gün biraz daha zor duruma sokan bu kuvvet, kısa bir müddet için asi bir Paşa, 9 ay kadar Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal ve nihayet B.M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ile onun bütün Anadolu'ya yayılmış teşkilatı idi.

Anadolu'nun İstanbul hükümetlerine karşı açıkça ilk taarruzu Ferit Paşa'nın üçüncü kabinesi zamanında yapılmıştır. Sivas'ta toplanan Umumi Kongre Heyeti adına, Ali Galip vakası sebebiyle sadrazama çekilen bir telgrafta kullanılan ifade şöyledir:

"... Heyetiniz gayrimeşru harekâtının korkunç sonuçlarından korkarak millet ile padişah arasında engel oluyor. Bu işteki inadınız daha bir saat devam ederse millet artık kendini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur göre-

cektir ve bütün vatanın, heyeti gayrimeşruanızla kesin olarak alâka ve irtibatını kesecektir. Bu, son ihtarımızdır..."

Anadolu'nun İstanbul hükümetlerine karşı olduğu gibi, İstanbul hükümetlerinin de Anadolu'ya karşı davranışlarında büyük farklar görülür. Ferit Paşa kabineleri daima sert tedbirlerle başvurmuştur. Ali Rıza Paşa kabinesi uzlaştırmacı bir politika götürmüştür. Tevfik Paşa hükümetleri ise zikzaklı hareket etmiştir. Buna karşılık, Anadolu, tutumunu sadrazamların kişiliklerine göre ayarlıyordu. Ferit Paşa kamuoyu önünde makbul insan sayılmadığından, Milliciler, Ferit Paşa hükümetlerine açıkça cephe almaktan ve hücum etmekten çekinmiyorlardı. Ferit Paşa'nın hükümette bulunması bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın işine geliyordu, özellikle, Ankara'da B.M.Meclisi toplanıp hükümet kurulduktan sonra İstanbul Hükümeti'nin başında milletin güvenini kazanmış kuvvetli bir şahsın bulunması, endişe verici bir hal olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu hususu şöyle anlatır:

"Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine iktidar mevkiine gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkârı umumiyede hüsnüniyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunmadı. Herkes, Tevfik kabinesinin iktidar mevkiine gelmesini hayırlı belirti kabul etti. Bu kabinenin, memleket ve milletin azami menfaatlerini temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükümete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. üstelik kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatta kullandıkları ifade terziyle umumun telâkkisini doğrulayacak vaziyet almış bulunuyorlardı.

Biz, durumun gereğinin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığına kani bulunuyorduk. Fakat İstanbul'un kurtuluş çaresi için vuku bulan itilaf ve mülakat tekliflerini efkârı umumiyeyi tatmine dayanak olacak şartları ortaya koymadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih

Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'te mülakatı uygun bulduk. Bu zevatla görüştüktan sonra, âmmenin bütün zan ve telakkisinin esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de her ne olursa olsun, efkârı umumiyece, işaret ettiğim niteliklerde tanınmış bu zevatın, İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin milli gaye için ne kadar zararlı olduğu meydana idi."

Gerçek böyle olmakla beraber, Ferit Paşa hükümetlerini düşürecek bir yol tutulması, Anadolu'nun, İstanbul hükümetlerine karşı güttüğü politikanın bazen tezatlı olduğunu göstermektedir. Ferit Paşa'nın Milli Hareketi söndürmek için uyguladığı usuller elbette hoş a gidecek şeyler değildi. Bunun için Ferit Paşa hükümetlerine daima hücum edilmiş, fakat milletçe iyi vasıflı tanınan kimseler iş başına geldiğinde de bundan endişe duyulmuştur, İstanbul hükümetlerinden yalnız biri hakkında tercih kararına varıldığına istisnai olarak rastlanmaktadır. Heyet-i Temsiliye'nin karar defterine yazılan bu karar aynen şöyledir:

"Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, padişah nazarında bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen Harekâtı Milliye'ye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, böyle iken Padişah'ın ilk fırsatta, bunları susturarak, yerine istibdadı devam ettirecek bir heyet getirmek isteyeceği cihetle, Meclisi Milli teşekkül edip yasama yetkilerini yerine getirmeye başlayıncaya kadar, Heyet-i Temsiliye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu."²³

ANADOLU'NUN İSTANBUL HÜKÜMETİ'NDEN AYRILMASI

Anadolu'daki kumandanların Mustafa Kemal Paşa ile birleşmesi üzerine, bütün ordu hükümetin elinden çıkmış bulunuyordu. Harbiye Nezareti böylece felçli hale gelince, Anadolu'da vaziyete hâkim olmak için hükümetin elinden yalnız Dahiliye Nezareti'nin teşkilatı kalıyordu. Halbuki, Ferit Paşa kabinesi gafil davranmış, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliği

---

²³ Nutuk. C. I. s.265

vazifesinin yalnız askeri olmayıp, aynı zamanda mülkî olduğunu vilayetlere bir genelge ile duyurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, ilk ağızda hem kendi mıntıkası dahilindeki, hem de civar mıntıkalarındaki vilayetlerle rahatça muhabere etmek ve talimat vermek imkânını bulmuştu.²⁴ Hükümetin akli başına gelip de bu konu Mustafa Kemal Paşa'nın elinden alıncaya kadar bütün mülki makamlar Milli Hareketten haberdar edilmiş oldu. Artık idare adamlarına vaziyetlerini tayin etmek düşüyordu. Yâ hükümete bağlı kalmak veya Milli Harekete katılmak.

Memleketin her tarafına dağılmış olarak hükümet adına görev gören idareciler, Osmanlı toplumunun az sayıdaki aydınlarının başında geliyorlardı. Bunların davranışı büyük bir değer ifade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da askeri bir idare kurmak niyetinde değildi. Gerçi daha çok orduya dayanıyordu. Fakat liderliğini yüklediği hareketi halka mal etmek, meşru göstermek istiyordu. Bunun için sivil idarenin desteğine ihtiyacı vardı. İdare adamları memuriyetlerinden çok, aydın zümreye mensup bulunmanın kuvvetini taşıyorlardı. Bu sebeple askeri ve sivil idare hiçbir zaman birbirine karıştırılmamış, en önemli vilâyetlere bile askeri vali getirilmemiştir.

İstanbul Hükümeti'ne bağlı idare adamlarının bulundukları yerlerde, Kuvayi Milliye ve Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı büyük güçlüklerle karşılaşmış ve çok ağır gelişmiştir. Bu arada Konya

---

²⁴ O zamanki idari taksimat, Cumhuriyet Türkiye'sinin idari teşkilâtından çok farklı idi. İmparatorluk espirisiyle vilayet hudutları çok geniş tutulmuştu.

Kaza (ilçe) teşkilâtı ile vilayet arasında liva (veya sancak) adı verilen ayrı bir teşkilât vardı. Bu teşkilâtın başında bulunan idareciye mutasarrıf denildiği için teşkilât "mutasarrıflık" diye de anılırdı. Liva, sancak veya mutasarrıflıklar, ya da vilâyet ya da doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'ne bağlı bulunurdu. Dahiliye Nezareti'ne bağlı olanlara "müstakil liva" veya "müstakil sancak" veya "müstakil mutasarrıflık" denilirdi.

Bazı vilayet ve sancaklar, diğerleri gibi merkez şehrin ismini değil, bir takım tarihi ismi taşıyorlardı. Hüdavendigâr Vilayeti, Saruhan Sancağı, Karesi Mutasarrıflığı gibi. Yine bazı vilayet ve sancaklara, kendisine bağlı bir şehrin ismi verilmişti. Meselâ Aydın, İzmir'e bağlı bir mutasarrıflık olduğu halde vilayetin ismi 'Aydın Vilayeti' idi.

Valisi Cemal Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Elâziz Valisi Ali Galip Bey, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, Trabzon Valisi Galip Bey, Kuvayı Milliye düşmanlığının en tipik örneklerini vermişlerdir.

Dahiliye Nezareti'nin kadrosu elbette hep böyle adamlarla doldurulmamıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa gibi hükümet anlayışını ecdadının sesine feda eden, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey gibi ilk anda cesaretle öne atılan, Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey gibi uyarılınca doğru yola gelen idarecilerde vardı. Sabık İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, sabık Van Valisi Haydar Bey, sabık Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, sabık Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Amasya'dan, Erzurum'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa'ya katılmışlar ve mücadelenin ön safında, sonuna kadar beraber çalışmışlardır.

Elâziz Valisi Ali Galip Bey'in Sivas'a karşı hazırladığı başkın hareketi vesilesiyle, İstanbul Hükümeti'nin valilerine karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Önce Ali Galip, sonra diğer valiler ve mutasarrıflar, ordunun müdahalesiyle görevlerinden uzaklaştırılarak, yerlerine kısmen halkın seçtiği, kısmen de Heyet-i Temsiliye'nin uygun gördüğü kimseler getirilmiştir.

Ankara B.M.Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra. Anadolu'nun sivil idaresi de İstanbul Hükümeti'nin elinden tamamen alınmış ve idareciler Ankara'dan tayin edilmeye başlanmıştır.²⁵

---

²⁵Birinci Dünya Harbi'nde, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok vilayetleri elinden çıkmış yalnız Anadolu ve Trakya kalmıştı. Anadolu 13 vilayet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Trakya ise bir vilayetten ve bir mutasarrıflıktan ibaretti. Vilayetler ve bunlara bağlı mutasarrıflıklar şunlardır:

Aydın Vilayeti (Vilayet merkezi İzmir):

Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli.

Hüdavendigâr Vilayeti (Vilayet Merkezi Bursa):

Ertuğrul (Bilecik)

Adana Vilayeti:

Mersin, Cebelibereket (Osmaniye), Kozan

Konya Vilayeti
Burdur, Hamidabad (Isparta)
Ankara Vilâyeti:
Kırşehir, Çorum, Yozgat
Sivas Vilâyeti:
Amasya, Karahisarışarki, Tokat
Kastamonu Vilâyeti:
Sinop, Kengari (Çankırı).
Trabzon Vilâyeti:
Lazistan (Rize), Gümüşhane.
Erzurum Vilâyeti:
Erzincan, Beyazıt (Doğu Beyazıt).
Van Vilâyeti :
Hakkâri.
Bitlis Vilâyeti:
Muş, Siirt, Genç.
Diyarbakır Vilâyeti:
Ergani, Mardin, Siverek.
Mamûratülaziz veya Harput Vilâyeti (Elâzığ):
Dersim, Malatya.
Edirne Vilâyeti:
Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu
İstanbul Vilâyeti:
Beyoğlu, Üsküdar.
Müstakil Mutasarrıflıklar:

Niğde, İçel (Mersin), Canik (Samsun), Karahisarisahip (Afyonkarahisar), Eskişehir, Kütahya, Antalya, Menteşe (Muğla), Biga (mutasarrıflık merkezi Çanakale'dir), Çatalca, Karesi (Balıkesir), İzmit, Bolu, Kayseri, Urfa.

Kazalar (İlçeler) bugün olduğu gibi mevcuttu. Fakat vilâyetlere değil, livalara (yani mutasarrıflıklara) bağlı bulunuyordu.

1877-78 Rus harbinde kaybedilen Kars ve havalisi Brest-Litovsk Antlaşması ile tekrar Türkiye'ye geçmişti. Elviye-i Selâse (Yani üç liva) denilen Batum, Kars ve Ardahan'dan 11 Eylül 1918 tarihli bir kanunla Batum Vilâyeti teşkil olunmuş idi. Vilâyet, Kars ve Batum livalarından ibaretti. Fakat Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesi gereğince Türk ordusu, kan dökerek kurtardığı bu memleket parçasını boşaltmaya mecbur tutulmuş ve Kars livası Ermenilerin eline geçmiş bulunuyordu. Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâziz ve Sivas vilâyetleri Ermeni meselesi dolayısıyla vesikalarda 6 Ermeni vilâyeti olarak zikredilir. Mondros Mütarekesi'nin İngiltere tarafından hazırlanan metninde de böyle yazılmıştı. Türk Heyetinin ısrarıyla bu madde kati şeklini alırken "Vilâyeti Sitte" yani altı vilâyet olarak kaydedilmişti. (Madde 24).

HALK

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Harbi'ne girerken nüfusa ve 1.700.000 km² toprağa sahip bulunuyordu. Harp ile beraber toprağın 1 milyon km²'si ve bu toprakta oturan 10 milyondan fazla insan imparatorluk hesabına kaybedilmişti. Geriye, mütecanis olmayan topluluktan ayrılmaya hazır unsurlardan ve Türk çoğunluğundan müteşekkil en çok 12 milyonluk bir halk yığını kalıyordu.

ETNİK YAPI

Osmanlı Devleti'nin 14 Mart 1914'de tanzim ettiği istatistiklere göre, Doğu Trakya nüfusu 631.094, Anadolu nüfusu ise 11 milyon idi. Barış konferansına hazırlık olmak üzere, İstanbul Hükümeti'nin dört büyük devletin mümessillerine 1919 Şubat'ında verdiği muhtırada Anadolu vilayetlerinin nüfusu şöyle gösterilmiştir:

9.291.346 % 85 İslâm

1.014.612 % 9 Rum

542.572 % 5 Ermeni

93.364 %0.8 Musevi, ecnebi, muhtelif.

1917 de basılıp liselerde ders kitabı olarak okutulan “*Osmanlı Coğrafyası Tabiiye ve İktisadiyesi*” adlı kitapta²⁶ Doğu Anadolu halkının etnik yapısı şöyle anlatılmaktadır:

“Müslümanlar burada ekseriyeti teşkil eder. Nüfusun beşte dördü Müslümandır. Bundan başka Bitlis ve Van vilayetlerinde Yezitler (10.000) ile birkaç bin kadar Musevi vardır.

Müslümanların mühim bir kısmını Kürtler vücuda getirir. Şehirlerde Türkler oldukça ziyadedir. Mamüretülaziz (Elazığ) vilayetinde 30.000 kadar Kızılbaşlar vardır. Çerkeş muhacirleri oldukça ehemmiyetli miktardadır.

---

²⁶ Yazarı Faik Sabri. s.79

Hıristiyanlar, Ermenilerden, Süryanilerden ve bir miktar Rumlardan ibarettir. Kürdistan'da yaşayan Süryaniler 150.000 kadardır.”

Yine 1914 istatistiklerinde Trakya nüfusu şöyle tespit olunmuştur:

360.417 Türk

224.680 Rum

19.888 Ermeni

26.109 Muhtelif

Dersaadet Vilayeti diye anılan İstanbul ise, -Çatalca Sancağı dahil- halkın % 59,7 si (580.432) Türk, % 25 i (242.559) Rum idi.

Hükümetin resmi ifadesiyle, az çok tarafsız sayılacak yabancı kaynakların verdiği sayılar arasında büyük bir fark yoktur. Meselâ “*Cihan Harbinde Türk Harbi*” adlı eserin yazarı Larcher, harbin başında Doğu Trakya ve Anadolu’da 8 milyon Türk bulunduğunu belirtmektedir. Kaynağı ne olursa olsun, bütün sayılardaki aldanma oranını ve harp kayıplarını hesaba katarak, Milli Mücadele başında, Doğu Trakya ve Anadolu Türkleri 8-9 milyon olarak kabul edilebilir.

Görülüyor ki, büyük bir ölüm-kalım mücadelesine girişecek olan Türkler, kendi evlerinde yalnız değillerdi. Trakya’da, İstanbul’da, Batı Anadolu’da ve Karadeniz sahillerinde 1 milyondan fazla Rum ahali ve Kızılırmak’tan başlayarak Doğuya doğru bütün Anadolu’da yarım milyon Ermeni ahali yaşamakta idi.

Gerçi Anadolu bin yıldan beri Türk’tü. Fakat Türk olmayan unsurlar, Türkün geniş toleransı sayesinde bu bin seneyi Anadolu’da rahatça yaşadılar. Nihayet Türkler bunca asır sonra vatan ve istiklâl kaygısına düşünce, dış tehlikeler kadar onlardan da sakınmak ve korunmak zorunda kaldılar.

İttihat ve Terakki idaresinin bütün dünyada mübalağalı bir şekilde akisler yapan bazı tedbirlerine rağmen, yalnız Türkiye Rumları, İstiklal Harbi’nde Türk ordusunun Batı Cephesi’nde

harbe soktuğu ölçüde asker çıkarabilecek bir nüfusa sahip bulunuyordu.

Bunlar Trakya'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz havzasında köyleriyle, şehir ve kasabalarda mahalleleriyle kabarık ve tehlikeli bir topluluk teşkil ediyorlardı. Batı Anadolu'nun ancak birkaç ilçesinde Rum ahali yoktu. İzmir, Aydın, Manisa, Akhisar, Menemen, Kırkağaç, Seferihisar ve Bandırma gibi birçok yerlerde nüfus yüzdesinin önemli bir kısmı Rumlarda idi.

Kuşadası'nda 11 bin Türk'e karşılık 9 bin Rum, Söke'de 21 bin Türk'e karşılık 16 bin Rum vardı. Urla, Ayvalık ve Erdek'te Rumlar Türklere çok daha fazla idiler. Bu üç ilçenin 23 bin Türk nüfusuna karşılık Rum nüfusu 60 bin kişiden fazla idi. Milli Mücadelede yalnız Ayvalık'ın bir köyünün 400 mevcutlu bir Rum çetesi çıkardığı düşünülürse, meselenin ciddiyeti daha iyi anlaşılır.

Ermenilere gelince: Bunlar da Anadolu'nun Doğu ve Güney bölgelerinde Türk halkın güvenliğini tehdit edebilecek durumda idiler. Birinci Dünya Harbi'nden önce Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi'nin meydana getirdiği bir istatistik Anadolu'nun büyük bir parçasında yaşayan Ermeni azınlığı hakkında bir fikir vermek üzere aşağıya alınmıştır:

	Ahalisi Ermeni olan kasaba ve köyler	Ahalisi Rum olan kasaba ve köyler	Ahalisi karışık olan kasaba ve köyler
Erzurum	72	3	241
Adana	10	8	83
Bitlis	249	0	259
Elaziz	21	0	115
Van	115	0	408
Sivas	73	232	153
Diyarbakır	77	1	268
Maraş Sancağı	32	0	23
İçel	0	4	5
Toplam	649	248	1.556

Bu cetvele dahil 9 vilayet ve sancağın bulunduğu bölgede Ermeni ve Rum köyleriyle, halkı karışık olan köy ve kasabaların sayısı 2.452'yi bulmaktadır. Ayrıca Trabzon vilayetinde de harbin başında 70 bine yakın Ermeni yaşamakta idi.

Harp içinde yapılan tehcir ve sonra Türk ordusunun doğuda Azerbaycan'a doğru ilerlemesi sebebiyle Türkiye'deki Ermeni nüfusu çok azalmıştı. Fakat harbin yenilgiyle bitmesi üzerine bir kısım Ermeni muhacirleri eski yerlerine dönmeye başladıkları gibi (bilhassa güneyde) bir kısmı da bunun için hazırlanmakta idiler.

Anadolu'da ve Trakya'da Rum ve Ermeni azınlıklarının her tarafta bu derece yaygın bir vaziyette ve düşman tavrıyla bulunmaları, Türk kurtuluş hareketinin en önemli meselelerinden birisini teşkil etmiştir.

SOSYAL YAPI

Milli Mücadelenin insan gerçeği üzerinde aydınlığa varabilmek, toplumun sosyal yapısını gözden geçirmeğe bağlıdır. Önce üzerinde durulacak husus şudur:

O günün insanı, biten bir çağ ile başlayan bir çağ arasında köprü olmuştur. Yâni, hem eski, hem yeniçağın insanıdır. Yeniçağa yönelmiş insanlarla, eskiye sarılmış olanların meydana getirdiği toplum, dinamik ve statik kuvvetlerin çatışmasının gürültüsünü yansıtmaktadır.²⁷

İki çağ arasında bunalan ve yenilenme çabası gösteren toplumdaki insanın dikkati çeken en büyük özelliği, düşüncesinde ve davranışındaki çelişme ve çatışma halidir. Çelişme ve çatışma insanlar arasında olduğu gibi, insan kendi kendisiyle de bu hâlde olur. Bu özelliği taşıyan Milli Mücadelenin insanı gerçekten zor yerde idi.

---

²⁷ 40 yıl sonra bugün biz de bir çağ atlama çabası içindeyiz. Bu garip benzerlikten dolayı; getirdiği askeri ve siyasi zafere rağmen, Milli Mücadelenin maaalesef tamamlanmış ve hedefine ulaşmış bir devrim hareketi olarak kabulü güçtür. Toplumun sosyal yapısı sebebiyle, Milli Mücadelenin çözmeye çalıştığı meseleler ve devrimci, ilerici kadrosunun ayağına takılan, engeller aynen ortada duruyor.

Milli Mücadelenin, bu büyük hareketin içinde aktif veya pasif olarak, hareketten yana veya karşısında yer alan insanların davranışındaki dış görünüş, gerçekleri doğru olarak aksettirmemektedir. Bu dış görünüşün gerisinde yatan, insanları etkileyen gerçek unsurlar, sosyal yapının özelliğinde gizlenmektedir.

Milli Mücadele devrinde Türk toplumu 4 sosyal gruba ayrılır.²⁸

1. Ağalar ve eşraf,
2. Şeyhler, din adamları,
3. Aydınlar,
4. Halk (Büyük çoğunluğu köylü olmak üzere, şehirlerde ve kasabalarda esnaf, zanaatkar).

Milli Mücadelede, bu sosyal gruplar, kendi özelliklerine has genel bir davranış göstermemişlerdir. Her grupta mücadeleye katılanlar, karşı duranlar ve nötr kalanlar vardır. Bir sınıf şuuruna varamamış olan ağalar ve eşraf, toplumun nüfuzlu bir kanadını teşkil eder. Gerek köydeki ağa, gerekse şehir ve kasabadaki eşraf, nüfuzunu daha çok toprağa dayanan varlıktan, yâni zenginlikten almaktadır. Bunlar, genel olarak birbirini çekemeyen, karşılıklı rekabet halinde bulunan bir özellik gösterirler. Bu sebeple, bir kasaba eşrafının toptan bir tarafı tutması düşünülemez. Eğer eşraftan biri Kuvayı Milliyeci ise, diğeri İstanbul Hükümeti tarafındadır. Bazısı malını, mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştır. Her yerde, “Müdâfaa-i Hukuk” teşekküllerinin, “Heyet-i Milliye” ve “Heyet-i Merkeziye”lerin başında, idarecileri arasında aydınlarla beraber eşrafın bir kısmım görmekteyiz.

Ağa ve eşraftan, Milli Mücadeleye katılarak -özellikle Batı Anadolu’da- “Kuvayı Milliye” teşkil edenlere, müfrezeleri kendi imkânlarıyla silahlandırıp besleyenlere ve başında savaşlara çokça rastlamaktayız.

---

²⁸ Bugün de olduğu gibi.

Ağaların ve eşrafın sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nden sonra, bölgenin bu nüfuzlu insanlarına özel mektuplar yazarak kendilerini, bulundukları yerde milli teşkilâtın kurulmasında ve zararlı telkinlerin önlenmesinde yardıma çağırıştır.

Ağa ve eşraf kadar, bazen daha fazla nüfuza sahip olan din adamlarını, önemi dolayısıyla ayrı bir bölüm halinde incelemek gerekir.

Aydınlara gelince:

Toplumda yol gösterici rol oynayacak olan bu sosyal grubun, Milli Mücadele devrinde iki zaafı vardır. Biri, çok azlık oluşları, diğeri de politik bakımdan iki hasım cepheye -İttihatçı ve İtilafçı- bölünmüş bulunmalarıdır. Gerçi eşrafta ve diğer zümrelerde de, az veya çok bu bölünme mevcuttu. Fakat, politik düşmanlık, zararını en çok aydın grupta hissettirmiştir.

Devrin aydınları arasında sayı ve fonksiyon bakımından subaylar önemli bir yer tutmaktadır. “**Ordu**” bölümünde görüleceği üzere, Milli Mücadelenin asıl aydın kadrosunu subaylar teşkil etmiştir. Sivil aydınlar; başta idare amirleri (valiler, muhtarlar, kaymakamlar) ve diğer memurlar, adliyeciler ve şer’iyeciler, öğretmenlerdir.

Normal olarak, halkı daha çok aydınların etkilemesi gerektiği hâlde, halk dolaylı veya dolaysız şekilde birinci derecede din adamlarıyla ağa ve eşrafın etkisi altında idi. Bunun içindir ki, aydınlar halkı mücadeleye sürükleyebilmek amacıyla diğer sosyal grupları yanına almak zorunda idi.

Bu açıdan bakılırsa, Milli Mücadele, adına ve bütün dış görünüşüne rağmen, topyekûn ve sadece bir halk hareketi sayılmaz.

Halk, bu mücadelenin ihtilal cephesine de, savaş cephesine de, başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından zaman zaman, zorla sürüklenmiştir. Daha kısa bir deyimle, Milli Mücadele, hele bazı tehlikeli dönemeçler de halka rağmen yapılmıştır.

Durum böyle olduğu halde bu harekâta “**Milli Mücadele**” denilmesi yanlış değildir. Çünkü mücadelenin insan kaynağını, ne şekilde olursa olsun, halk teşkil etmiş ve maddi mali imkânlar halktan sağlanmıştı. Mücadele, halka rağmen, halkın yararına yapılmıştır.

Milli Mücadele, bir bakıma, Türklüğün Osmanlılığa karşı yaptığı bir kurtuluş savaşı da sayılmak gerekir. Osmanlı Devleti topluluğundan koparak bağımsız olmak için Bulgarların, Yunanlıların yaptıkları istiklâl mücadeleleri ile 1919 yılında başlayan Türk mücadelesi, önemli bir farklılık göstermemektedir. Osmanlı Devleti bünyesinde Türk unsurun yerine bakılınca başka türlü düşünmek mümkün olmuyor, işte bu sebeple de hareket millilik kazanmakta ve 1919-1922 döneminin “**Milli Mücadele**” deyiimiyle ifadesi doğru düşmektedir. Hukuk ve sosyoloji açısından “**Halk**” ve “**Millet**” kavramları arasındaki fark da göz önünde tutulursa, “**Milli Mücadele**” diye adlandırılan bir hareketin halka rağmen yapılmış olduğunu söylemekte bir çelişme bulunmadığı daha çok açıklığa kavuşacaktır.

Aşağıda tespiti çalıştığımız sebeplerden bir kısmı, Milli Mücadelede, halkı karşı ihtilal²⁹ hareketlerine kolayca itmiştir. Konya, Yozgat, Bolu, Düzce, Adapazarı ve daha bazı yerlerde patlak veren karşı ihtilal hareketlerine halkın daha istekli katılması **Anadolu İhtilali**’nin en önemli karakteristiğidir. Milli Mücadeledeki karşı ihtilal hareketlerinin şüphesiz bir felsefesi olmak gerekir. Toplumun sosyal yapısının kolaylaştırdığı bu hareketlerin en tehlikelisinin ve en önemlisinin cereyan ettiği bölgede, Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından yazılıp dağıtılan 19 Mayıs 1920 tarihli aşağıdaki bildiri, karşı ihtilalin felsefesini de açıklamaktadır:

“Ey Padişah’a, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki Müslümanlar:

Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış şeriata aykırı ve kanuna

---

²⁹ Milli Mücadele literatüründe “İşyanlar”, “İç İşyanlar” diye adlandırılan hareketler, gerçekte karşı ihtilal hareketleridir.

uymayan bir işe kapılan birtakım eşkıya³⁰ vatani kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuslu halkını aldatarak Padişah'ına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlâk ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz bir takım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evlâdın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan İslam dinine, muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa her şeye uymadığı için Müslüman memleketlerinde sökmaz. Çünkü gâvur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını fedâ edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvan misali yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz öteden beri haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun üstünde bir âmir gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini âdet etmiş birtakım subaylar ile hapishaneden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar kanunun pençesine vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Maksattan her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların iltica ettikleri kanunu, hükümeti, padişahı tanımıyorlar. Vatani kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye zorla para ve asker topluyorlar. Bir seneden beri Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmir'den çıkartacağız dediler bilâkis işgalin başlamasına sebep oldu, barış şartlarını hafiflettireceğiz dediler, daha çok şiddetlendirmeye sebep oldular. Din kardeşiniz diyorlar, köylerinizi soyuyorlar, zorla asker yapıp din kardeşinize, hem de Müslümanların

---

³⁰ 1920'lerde her ileri harekete komünistlik ve Bolşeviklik damgası vurmak.

Efendisi Efendimizin meşru olan hükümetine karşı silah kullanmaya zorluyorlar.

Bu hükümete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükümetlere karşı hiçbir meşru olmayan kuvvetin sebat etmiş olduğu yoktur ki, bunlar da sebat edebilsinler. Şayet hükümetin bu isyanı bastırmağa muvaffak olamayacağı farzı muhal olarak kabul edilse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardır ki, onlar bittabi bizler gibi dökülen kanların din, kardeşkanı olduğunu düşünerek hareket etmeyecekler. Anadolu'nun sağlam kalan birkaç vilayetinde de diğerleri gibi taş üstünde taş kalmayacak, aldatılmış olanlar ile aldatılanlar tefrik edilmeyip asayişsizliğe elverişli görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamayacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlut okumaz. Bundan dolayı bütün bu halleri düşünün, işleri ile gözünüz önünde mahiyetleri belli olmuş olan bu canı, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekâta başlanmak üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz işretle, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiçbir yardımda bulunmadığı için kendilerinin rezilliklerini göz önünde görmeyen siz uzak yerler halkını aldatıp asker toplamağa çalışıyorlar. Hükümet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları aynı hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız Halife-i Müslimin Efendimiz de iğfal edilmiş olanları mazur görecektir affı şahanelerini ilân ettirdiler. Maiyetimizdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk Gürcü, Laz bunların hepsi din kardeşliği hissiyle mütehasstirler. Teslim olacak halkın, askerin malı, canı, namusu benim ve hükümetin kefaleti altındadır. Hatta karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile taahhüt ediyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en ünlü ve çok vicdanlı ve nüfuzlu beyleri beraberimdedir. Şehri Bolulu süvariler ile polislerim muhafazada bulunacaktır. Bir tek din kardeşimin burnunun kanamasına bile

(vallah ve billâh) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz taahhüt ediyoruz. Hatta şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan subaylar dahi iğfal edilmiş bir din kardeşi, bir kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına, ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Divanı harbe de tevdi edilmeyecektir. Bunun için memleketin ileri gelenleri gizlice toplanınız. Sizlere silah dağıttıkları anlaşılıyor.

Tabii bu subayları hemen tevkif eder ve askere teslim olmalarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz teminat üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağını yine meşru hükümet namına taahhüt ve tekeffül ediyorum. Aksi takdir de pek şiddetli bir surette kanunun hükmünü ve şeriatin gerçeğini istemeyerek vicdanım arzu etmeyerek tatbika mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar vürud etmediği takdirde kararınızı bilhassa nefsi kasabayı asi kuvvetlere iltihak etmiş addedeceğimi maalesef beyan ederim”

HALKIN MORAL DURUMU

Milli Mücadele, işte bu çeşitli etkiler altında yaşayan 8-9 milyonluk Türk halkın gücü ile yapılacaktı. Türkleri zayıf düşüren iç düşmanlar bu kadar da değildi. Yokluk, yoksulluk, yorgunluk da bir tarafa verem, trahom, sıtma ve frengi büyük mücadelenin insan kaynağını son derece verimsiz kılıyordu. Üstelik, halkın moral durumu da bozuk idi. Hâkim unsur olmasına rağmen, bir imparatorluğun tebaası olarak yaşamak, Türk halkta milli şuurun gelişmesini önlemişti. Ancak son devirlerde yalnız aydın çevreler arasında millî şuur gelişmeye başlamıştı.

Türk Kurtuluş Mücadelesinin başlamasında millet ve liderden her birinin şeref hissesini izah ederken Bischoff “Ankara” adlı kitabında şöyle demektedir:

“Hazır olmayan şeyi en keskin fikir dahi hayata çağırılmaz ve fikrin nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi hayata kendiliğinden doğamaz.”

Millette hazır olan ne idi? İmparatorluk camiası içinde Osmanlı olarak yaşadığı için milli şuur uyanmamıştı. Aydınların çoğunluğu da dahil olmak üzere geniş halk tabakaları padişah-halifenin şahsına bir ümmet psikolojisiyle bağlı bulunuyor veya öyle görünüyordu. Millet, bu bağın koparılmasına hazır değildi. Millet görünüşte, manen ve maddeten tekrar dövüşmeye de hazır değildi. Fakat Kuvayı Milliye doğdu ve İstiklal Harbi yapıldı.

O halde millette hazır olan bir şey vardı. Bu bir sfenkstir. Yine Bischoff'un dediği gibi, Türk sfenksinin sırtını, Mustafa Kemal biliyordu.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta diyor ki:

“Şayanı dikkattir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli varlığa vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir türlü teessür ve şikâyet ortaya konulmamıştı.

Milletin bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması elbette milletin lehine tefsir olunamazdı.”

Mustafa Kemal, durgun bir suda fırtına koparmak zorunda idi. Yoksa liderin bir işareti ile bütün millet ayaklanacak değildi. Ve nitekim böyle olmamıştır.

Milli Mücadele; kahramanların ve korkakların, vatanseverlerin ve hainlerin, ulvi gayelerin ve şahsi menfaatlerin çatıştıkları ve yarıştıkları bir boğuşmadır. Birçokları tereddüt ve kararsızlıkları yüzünden korkakların safında, cehalet ve taassupları sebebiyle hainlerin arasında görünmüşlerdir.

Yıllardan beri arka arkaya devam eden harplerin halkın ruhunda uyandırdığı bezginlik ile maddi ıstıraplara ilaveten harp sonraları müşahade olunan ahlaki buhran, Türk davranışına yakışmayan bir hayli çirkin hadiselerin sebeplerini teşkil etmişlerdir.

Bugün elde bulunan bazı notlar ve hatıralar, bu ruh haletinden canlı örnekler vermektedir, işte Kırklareli'nde 49. Tümen kumandanı olarak bulunan Albay Şükrü Naili (Gökberk) Bey'in kolorduya çektiği telgraf:

“Eşraf umumiyetle çekingen bir durumdadırlar. Balkan harbi felâketi bunların maddi kuvvetlerini sarsmış, manevi kuvvetlerini altüst etmiş, yüce duygular namına bunlarda bir şey bırakmamıştır. Tehlikeli bir zamanda bu gibilerin malen ve bedenlen, fedakârlıkta bulunacaklarını pek o kadar ümit etmiyorum. Orta hallilerle vaktiyle siyasi cereyanlara kapılmamış olan köylülerin büyük bir kısmının, yurtlarının korunması için, iyi idare edilirse, gerekince, seve seve her türlü fedakârlığa katlanacaklarını ümit ederim.”³¹

Keşan'da 60. Tümen Kumandan vekili Yarbay Cemil (Uybadın) Bey'de kolorduya gönderdiği bir raporda şu izahatı vermektedir:

“Yerli Müslümanlar, teşkilatsız, duygusuz, kaygısız ve silâhsızdır. Bu teçhizata ihtiyaçlarını takdir etmedikleri gibi, buna lüzum da görmüyor. Hatta ellerindeki silâhları Rumlara satanların pek çok olduğunu esfle öğrenmekteyim. Makedonya muhacirlerinden olan Türkler ve Pomaklar ise, daha uyanık, kısmen silahlı müdafaaya ve mukavemete azimlidirler. Bunlardan bir dereceye kadar faydalanmak mümkündür.

Rumların çete faaliyetlerini, milli teşkilâtla karşılamak kesin ise de yerli Türklerde yeter derecede metanet ve milli selâbet görmediğim gibi işlerde muvaffakiyet sebeplerinden ağzı sıkılığı asla takdir etmediklerinden, Müslümanlar arasında, ciddi ve esaslı teşkilât kurmaya cesaret edemiyorum.

Ancak, hamiyeti tecrübeden geçmiş olan Sapçık İsmail, Karpuzlu Mehmet ve Selanik muhacirlerinden Molla Ağalar gibi güvenilir adamların kefaleti altında göçmen ve yerlilerden bir kısım yurtsever adamlarla gayet gizli teşkilât hazırlamak ve tümence bunlara silah vermek mümkündür. Bunlarla, umumi bir savunma yapılmazsa da hiç olmazsa Rum komite

---

³¹ Tefik Bıyıkoglu. 'Trakya'da Milli Mücadele' C. 1. s.201.

ve çetelerinin bir dereceye kadar, faaliyeti tahdit ve cüretleri kırılabılır ümidindeyim.”³²

Bu ümitler geç ve güç gerçekleşecekti. 60. Tümen Kumandanı ve daha yüzlerce, binlerce kumandan, idare amiri ve hamiyetli Türk evladı ümitlerini kaybetmemişlerdi. Fakat bunlara karşılık, artık kurtuluş çaresi kalmadığına inanan, bütün ümidini kaybetmiş on binlerce, yüz binlerce insan vardı. Ümitsizlere hamiyet duyguları aşılacak mümkün değildi.

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunan ordusunun sahilden içerilere doğru ilerlemeye başlaması da ayrıca umumi bir telaş ve şaşkınlık yaratmıştı.

Milli Mücadelede örnek bir kahramanlık gösteren Alaşehir’de gördüğü şaşkınlığı, o günkü kaymakam şöyle anlatıyor: ³³

“İtiraf etmek lâzımdı ki, herkeste harp bitkinliği vardı. Ruhen zayıf olanlar büsbütün telaş içinde idiler. Bunlardan bazıları Uşak’a kaçmak yolunu tuttular. Tapu memuru Mustafa Efendi gibi üç dört memur da onlara katıldı. Hele jandarma bölüğünden kaçanlar çok oldu. Hatta bana tahsis edilen jandarma neferi dahi bir sabah habersiz Eşme’ye gidiverdi.”

İzmir’in işgalinden bir hafta sonra 17. Kolordu Kumandanlık, vekâleti göreviyle Anadolu’ya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketlerini tertiplemeye çalışan Albay Bekir Sami Bey’in anlattıkları, Milli Mücadelenin ne ağır şartlarla başladığını açıkça göstermektedir.³⁴

“23 Mayıs 1919 sabahı Bandırma’dan trenle yola çıktık. Ağır eşyalarımızı Bandırma’da bıraktık. Aynı trende Albay Kâzım, Vasıf (Sonra Maarif Vekili olan) ve Hamit Şevket de vardı. Güneş batarken Balıkesir’e geldik, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük.

24 Mayıs 1919 sabahı Akhisar’ın manzarası şöyleydi: Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların

---

³² Tevfik Bıyıkoglu. ‘Trakya’da Milli Mücadele’ C. I. s.202.

³³ Bezmi Nusret Kaygusuz. ‘Bir roman Gibi’ s.168, 171

³⁴ Rahmi Apak. ‘İstiklal Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu’ s.22

gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede, Yunan şehre girince hayatını, malını mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul.”

Bekir Sami Bey’in Batı Anadolu’da halkı teşkilatlandırmak, ordunun dağılık birliklerini toparlamak ve düşmana karşı mukavemet hazırlamak gibi gayretleri, cesaret ve metanetinin açık delilleridir. Bu meziyetler bile o felaketli günlerin şaşkınlığıyla başka türlü görünebiliyordu. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey’in samimi bir tarzda kaleme aldığı hatıratından bu havayı anlamak kolay olacaktır.³⁵

“İzmir ve ilçelerinde bulunan 66. Fırka’nın dağılık mürettebatını toplamak vazifesiyle 17. Kolordu Kumandanlığı vekâletine tayin edilen Miralay Bekir Sami Bey 25 Mayıs 1919 da Bandırma yoluyla Akhisar’a gelmiş, Akhisar’dan Salihli’ye oradan da Alaşehir’e geçmiştir. Derhal Askerlik Şubesine gittim. Koca binada adeta yapyalnızdı. Odanın birinde Binbaşı Muhtar Bey ve dışarıda da sekiz on nefer vardı. Kendisiyle görüştüm. ‘Monşer, hükümet yok’ demekten başka bir şey söylemiyordu. Bizi saran felaket karşısında o da şaşalamıştı. Bir türlü toparlanamıyordu. Aslen Çerkez olan bu zatın simasından ve tavırlarından haşin, sinirli ve atılgan bir karakterde olduğu anlaşılıyordu. Pencereden dışarıya baktım. Hayvanının sırtında eğeri duruyordu. Kolordunun bir kişiye inhisar etmesi ve onun da hareket üzere bulunması beni ürkütmekten hali kalmadı...

O sırada kimsenin asker olmağa hevesi yoktu. Umumi Harp felaketi milletin gözünü yıldırılmıştı. Herkes o zaman ki beyleri ve subayları Enver Paşa’nın kalıntıları saymakta idi. Vatanın kurtulmasını ancak milli kuvvetlerin vücut bulmasına bağlı görüyordu.”

Anadolu’nun diğer bölgelerinde de durum farklı değildi. Her yerde halk bezgin, bitkin, ümitsiz ve askerliğe, harbe karşı isteksizdi. Terhis olduktan sonra 1919 başında memleketine

---

³⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz. ‘Bir Roman Gibi’ s.171

dönmekte olan yedek subay Cevat (Dursun oğlu) Bey, Doğu Anadolu'yu şu halde bulmuştu

“Yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişlerdi. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane’den öteye kışı sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir âfet hâlini almıştı. Köylerde ot yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşüyor ve insanlara saldırıyorlardı. Biz ancak kafileler hâlinde ve günde on beş yirmi kilometre yürüyebiliyorduk, iklim şiddeti, savaş sonrası musibeti yetiştirmiş gibi, bir de hükümeteşizlik felaketi her tarafa çökmüştü.

Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilayetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağduyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerinde ışıksız ve ateşsiz geceleyerek çeşitli güçlüklerle yirmi bir günde Erzurum’a varabildik.

Çocukluğumun en mesut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1919 kışında tabyalarında dövüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında on binlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, on bin kadar hemşehrini de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinden kalan eski refah evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi.”

DİN VE DİN ADAMLARI

Kuvayı Milliye edebiyatının renkli bir İslami tarafı vardır. Beyannameleri ve nutukları süsleyen dini sözler, sıkıştıkça kalme alınan fetvalar, metinlerin başındaki besmeleler, kongrelerin sonundaki dualar, bu edebiyatın zengin örnekleridir. Milli bir davranışın bu derece dini bir kılığa sokulması, cahil halk yığınlarına, ne şehitlik, gazilik gibi sade inançların, ne de dini yükseltmek gibi büyük iddiaların telkin edilmesi için değildir. Eğer o günlerde din, tesirli bir silah idi ise, bunu Müslümanlar, düşmandan çok birbirlerine karşı kullanmışlardır.

Uzun bir zaman, Kuvayı Milliye'nin, yani düşmana karşı silaha sarılıp mücadele etmenin din açısından tartışması yapılmıştır. Aslında bunun dine aykırı hiçbir tarafı olmadığını herkes biliyordu. Fakat kavgadan kaçmağa hazır olanlar için ahkâm çıkaracak çeşitli sebepler vardı. Padişah-Halifenin Kuvayı Milliye'ye karşı olması, devletin içinde bulunduğu şartların ağırlığı, yeni bir harbin getireceği felaketler, böylelerinin nazarında Kuvayı Milliye'yi dinen mahkum etmeye elveriyordu. Bu zihniyetin en tipik örneği Mülkiye Mektebi mezunu bir aydın, Edirne İstatistik Müdürü Neyyir Bey vermiş ve Edirne Kongresi'nde (9 Mayıs 1920) şöyle konuşmuştur:

“Cenk etmek padişahımızın emir ve iradesine bağlıdır. Buna karar vermek mesuliyetli bir iştir. Padişahlar, birçok istişarelerden sonra vuruşmak kararını verirler. Bizde bu yetki var mıdır? Dinimiz buna elverişli midir? Çoluk çocuğumuz ve bütün memleket kana boyanacak. Harp çiçek değil, harp kadın değildir, harp şiir değildir. Harp taraftarlarına soruyorum, bunun kanlı sonuçlarını düşünüyorlar mı? Evvela, meselenin dini tarafı çözülmelidir...”³⁶

Aynı kongrede bir din adamı, İpsala Müftüsü, Neyyir Bey'i şu şekilde desteklemiş ve meselenin dini cephesini (!) çözmüştür.

---

³⁶ Tevfik Bıyıkoglu. 'Trakya'da Milli Mücadele' s.266.

“Cihadı, imam ilan eder. İmam olmadıkça harp olmaz. Kumandan, Padişahımız serbest değildir, muhasara altındadır, dedi. Vali daha dün geldi, öyle olsaydı, ağızdan dertlerini anlatırlardı. Esaret yoktur, cihat ilan edecek yoktur.”

Kuvayı Milliyecilerde, davalarının savunmasını dini esaslara dayamaya dikkat etmişlerdir. Maksat yalnız vatani, milletin istiklâlini değil, aynı zamanda hilafet ve saltanat makamını da kurtarmaktı. Padişah-Halifenin esir olduğunda ısrar ediliyordu. Padişah'ın tuttuğu yol açıkça belli olduktan sonrada aynı ifadelerin kullanılmasına devam olundu. Fakat, İstanbul, Kuvayı Milliye'yi dini silahlara karşı da zayıf görüyor ve bu suretle çalışıyordu. Ortada dini bir meseleden doğan anlaşmazlık bulunmadığı hâlde, din zaman zaman bu yönden ön plana geçmiş tir.

Din faktörünün devamlı olarak Kuvayı Milliye aleyhine çalıştığı söylenemez. Memleketini gerçekten seven birçok din adamlarının, kendiliklerinden Kuvayı Milliye'yi tuttukları görülmüştür. Daha İzmir'in işgalinin ertesi günü, Denizli Müftüsü toplanan halka şöyle demiştir:

“Her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir. Yunanlıların işgal eylediği memleketler halkı için de farz-ı kifayedir. Ben fetva veriyorum. Silah ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman kavgaya mâni olmayacaktır. Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir Müslüman dahi yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur.”

Müftünün sözlerinin ne derece tesir ettiği önemli değildir. Önemli olan nokta, fetvanın kavga lehinde verilmesidir. Dövüşmeye pek istekli olmayan halk, işine gelmese bile fetvaya saygılı görünmek zorunda idi. Kuvayı Milliye taraftarı din adamlarının davranışını belirten en güzel örneklerden biri de, Edirne Kongresi'nde Saray Müftüsü Ahmet Efendi'nin konuşmasıdır. Müftü Efendi tezini şöyle savunmuştur:

“Üzerimize düşen vazife, memleketimizi muhafaza ve müdafaa etmektir. Bu hareketimizle, Padişahımıza isyan etmiş olmayız. Hâşâ... Ben, din kardeşlerime hakikati söylemek iste-

rim. Bir Türk düşünmem ki cihattan kaçsın. Dün, bir müftü gücenip çekildi. Onun gönlü alınsın, bütün müftüler bundan memnun olacaklardır. Düşman istila tehlikesi olan bir yerde, cihat, farz-ı âyindir. Biz, mukavemet etmezsek Padişah'ın emrinden ayrılmış oluruz. Hem biz, taarruza uğramadan muharebe edecek değiliz ki... Hazırlık yapacağız. Hazırlık yapmak, devlet ve millete, hilâfet makamına bağlılığı sağlamaktır. Boşu boşuna oturursak miskinlik ve zilleti kabul etmiş oluruz. Elimizde olan mal, mülk düşmana geçecektir, içimizde başka türlüşünü iddia edecek var mıdır? Cihadın güzel oluşu, İslam-lığın şerefini yükseltmesindendir.”

Müftü Ahmet Efendi, kongredeki müftülere dönerek soruyor:

“Öyle değil mi hoca efendiler.”

Hocalar cevap veriyorlar:

“Hay hay, öyledir, Efendi hazretleri.”³⁷

Mustafa Kemal Paşa daha başlangıçta din faktörünü göz önünde tutmuş bulunuyordu. Ordu ile halk ile Müdâfaa-i Hukuk teşekkülleriyle temas ararken, nüfuzlu din adamlarının da aynı safta bulunmalarını sağlamaya çalışıyordu. Onlardan büyük bir yardım görmese bile, zararlı olmalarını önlemek lazımdı Nitekim olaylar geliştikçe ne kadar isabetli hareket ettiği anlaşılmıştır.

Tokat'tan 26 Haziran 1919'da, Konya'da İkinci Ordu Müfettişliğine çektiği bu telgraf, Mustafa Kemal Paşa'nın bu meseleye ilk günlerden itibaren önem verdiğini göstermektedir:

“Tokat ve havalisinin İslam nüfusunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı Alevi mezhep olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi hazretlerine fevkalâde bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve milli istiklâlin bugünkü tehlikesini bilfiil görmekte olan adı geçenin mevcut kanaati, şüphe yoktur, buna pek müsaittir.

Bundan dolayı söz sahibi ve emniyetli bazı kimseleri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdâfaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerini takviye edecek surette bir

---

³⁷ T. Bıyıklıoğlu. 'Trakya'da Milli Mücadele' s.270.

kaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevi nüfuzlularına dağıtmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek faydalı telâkki ediyorum! Bu babdaki yüce yardımlarını istirham ederim.”³⁸

Erzurum Kongresi'nden sonra, milli davayı anlatmak için birçok nüfuzlu kimselere özel mektuplar yazan Mustafa Kemal Paşa, bu arada şeyhleri ihmal etmemiştir. Mesela:

Küfrevizade Şeyh Azdölbaki Efendi Hazretlerine,
Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine,

“Meşayihî azamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi Hazretlerine, yazdığı mektuplarda:

“Zatı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağına şüphem yoktur” diyor ve sözlerine **“Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim efendim hazretleri”** cümlesiyle son veriyordu.

Bunlar, geniş nüfuz bölgeleri içinde gerçekten kudretli adamlardı. Onlara karşı saygılı ve mütefit davranmaktan başka çare yoktu.

Şeyh Efendi hazretleri, Baba Efendi hazretleri³⁹ ve bunlar kadar nüfuslu olmamakla beraber Müftü efendiler, Hoca efendiler, Türkiye'nin önemli kişileri idiler.

Kuvayi Milliye cephesinde yer alan din adamları, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerine, kongrelere geniş ölçüde katılmışlar ve aktif politika yapmışlardır.

Erzurum, Ankara ve Konya gibi büyük merkezlerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin başında din adamları vardı. Erzurum Başkanı Hoca Raif Efendi, Ankara Başkanı Hoca Rıfat Efendi, Konya Başkanı Saatçizade Hacı Rıfat Efendi idi.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin 60 üyesi sarıklıdır. Ve bu sarıklı mebuslar arasında usta politikacılar çıkmıştır (Şer'îye Vekili olan Vehbi Hoca gibi). Mecliste en büyük tenkitçinin

---

³⁸ Harp Tarihi Vesikaları, No. 113.

³⁹ Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan Ankara'ya giderken Kırşehir'de Hacıbektaş'a uğramış ve Baba Efendi'nin bir gece misafiri olmuştur.

yine bir hoca olduğu söylenmektedir. Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi.⁴⁰

Halife tarafını tutup Kuvayi Milliye'ye karşı çıkan din adamları da Milli Mücadele olayları içinde tesirsiz kalmamışlardır. Bunlar fonksiyonlarını yalnız ibadetle, vaazla değil, kan dökerek de yapmışlardır. Bu silahşor hocalar arasında 31 Mart'tan kalma şeriat düşkünü, mektepli düşmanı yobazlar, ne istediğini bilmeyen cahil takımı ve din yolunu kâr yolu sayan açık-gözler vardır. Gerede, Bolu olaylarının Kör Ali Hocası, Divitli Eşref Hocası, Düzce'nin Ahmet Hocası, Biga'nın Gâvur İmamı, Konya'nın, Bozkır'ın Şeyh Zeynel Abidin'e bağlı hacıları, Milli Mücadelenin iç cephelerini açarak, ciddi tehlikeler yaratmışlardır.

Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya çalışan Anzavur, avenesine "Kuvayi Muhammediye" adını takmıştır. Bütün bu karşı ihtilal hareketleri genellikle din adamlarının idaresinde ve din uğrunda düzenlenmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasında, İstanbul-Anadolu mücadelesinin dini cephesi en kritik safhaya girmiş bulunuyordu. Şeyhülislam'ın bütün hünerini göstererek hazırladığı korkunç "Fetvay-ı Şerife" her tarafa yayılmış, silahşor ulema gemi aزیya almıştı. Buhranlı günler geçiren Ankara, Büyük Millet Meclisini acele toplamaya çalışarak, açılışı cuma gününe rastlattığı gibi, büyük bir dini merasim de yapmıştır. Bu hengâmede meclisin yayınladığı bir bildiride, millete karşı şöyle denmektedir:

"Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resulü Ekrem namına yemin ederiz ki, Padişah'a, Halife'ye isyan sözü bir yalandan ibarettir."

Şeyhülislâmın fetvası da karşılıksız bırakılamazdı. Anadolu uleması da bir mukabil fetva hazırladı. Böylece iki tarafta din konusunda son ve en etkili sözlerini söylemiş oluyorlardı. Milli Mücadelede din ve din adamlarının iki zıt şekilde dâvaya ka-

---

⁴⁰ S. Ağaoğlu. 'Kuvayi Milliye Ruhu' s.280

rışmasını gösteren bu fetvaları, kendilerine has üslûba dokunmadan Türkçeleştirerek okuyuculara sunmak isteriz.

İSTANBUL'UN FETVASI

Sultan Vahdettin'in bir "**Hatt-ı Hümayun**"u ve hükümetin bir bildirisi ile birlikte 5 Nisan 1920 günü yayınlanıp dağıtılan ve Şeyhülislâmın imzasını taşıyan "**Fetvây-ı Şerife**" aynen şöyledir:

"Dünya nizamının sebebi olan İslâm halifesi (Yüce Tanrı onun hilâfetini kıyamet gününe kadar sürdürsün) hazretlerinin idaresi altında bulunan İslam beldelerinde bazı kötü şahıslar aralarında birleşip ve kendilerine reisler seçerek Padişah'ın sadık tebaasını hileler ve yalanlar ile kandırmağa ve yoldan çıkarmağa, Padişah'ın yüksek emirleri olmadan halktan asker toplamağa kalkışıp, görünüşte askeri iâşe ve teçhiz bahanesiyle ve gerçekte mal toplama sevdasıyla kutsal şeriata ve Padişah'ın emirlerine aykırı olarak bir takım salma ve vergiler kesip, çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mallarını ve eşyalarını yağmalamak ve bu yoldan Tanrı'nın kullarına zulmede gelmeğe ve suçlar işlemeğe, memleketin bazı köyleri ve bölgelerine hücum ile tahrip, yerle bir etmek, Padişah'ın sadık tebaalarından nice masum kimseleri kati ve masum kanlarını döktükleri, müminlerin emiri olan Padişah emrinde bulunan bazı dini, askeri ve mülki memurları kendi başlarına azil ve kendi hempalarını tayin, hilâfet merkezi ile memleketin ulaştırma ve haberleşme yollarını kesmek, devletçe gönderilen emirlerin yapılmasını yasaklamak, hükümet merkezini diğer bölgelerden ayırmak suretiyle halifelik otoritesini kırmak ve zayıflatmak maksadıyla yüksek halifelik makamına ihanet suretiyle imama (Padişah'a) itaatten dışarı düşmekle, "Devleti Aliye'nin nizam ve düzenlerini, memleketin asayişini bozmak için yalanlar yaymak ile halkı fitneye şevke sebep ve fesada gayret etmekte olduktan açıklanmış ve gerçekleşmiş olan adı geçen reisleri ile evaneleri ve onlara bağlı olan kimseler eşkıya mertebesinde bulunup, dağılmaları hakkında gönderilmiş bulunan yüksek emirlerden sonra hâlâ inat ve fesatlarında direnirler ise adı geçen kimselerin kötülüklerinden memleketi

temizlemek ve zararlarından halkı kurtarmak vacip olup “Fe-katilü elleti tebga hattâ tefaa ile emerillah” âyeti kerimesi ge-reğince katilleri ve gerekirse kitle halinde öldürülmeleri meşru ve farz olur mu? Beyan buyrula.”

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

“Böylece Padişah’ın ülkesinde savaş kudretleri bulunan Müslümanların âdil halifemiz ve imamımız Sultan Mehmet Vahdettin Han Hazretlerinin çevresi etrafından toplanıp bun-larla çarpışmak için yapılan davet ve emirlerine koşup, adı geçen eşkıyalar ile savaştan vacip olur mu? Beyan buyrula”

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

“Bu suretle Halife hazretleri tarafından adı geçen eşkıya-lar ile çarpışmak için tayin olunan askerler çarpışmaktan ka-çınır ve firar eylerse büyük günaha girip ve asi olup, dünyada şiddetle cezaya ve ahrette acıklı azaplara hak kazanmış olur-lar mı? Beyan buyrula.”

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

“Bu suretle halifenin askerlerinden olup da eşkıyaları kat-ledenler gazi ve eşkıyalar tarafından katlolunanlar şehit ve şefaata nail olurlar mı? Beyan buyrula.”

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

“Bu suretle eşkıyalar ile muharebe hakkında çıkarılmış olan Padişah’ın emirlerine itaat etmeyen Müslümanlar asi ve şer’en cezalandırılmaya hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.”

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

ANADOLU’NUN FETVASI

İstanbul, bu fetvayı çeşitli yollardan Anadolu’nun her yerine dağıtmaya, Ankara da bunu önlemeğe çalışıyordu. Silaha, aynı silahla mukabele etmek gerektiğinden, başta Ankara Müftüsü Rifat (Börekçi) Efendi olduğu halde, 153 müftünün imzasını taşıyan, sureti aşağıdaki fetva hazırlanıp, yayıldı:

“Dünyanın nizamının sebebi olan İslâm halifesi hazretlerinin halifelik makam ve saltanat yeri olan İstanbul, müminlerin amirinin (Padişah’ın) varlığının sebebine aykırı olarak, İslamların düşmanları olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak kati ve hilâfet yerinin korunmasına yarayan bütün istihkâmlar, kale ve diğer harp vasıtaları zapt edilmiş, resmi işleri görmeğe ve İslâm askerlerini teçhize memur olan Babîâli ve Harbiye Nezaretine el konularak, halifeyi milletin gerçek menfaatlerini hedef tutan tedbirler almaktan fiilen men ve örfî idare ilân ve divanı harpler kurmak suretiyle İngiliz kanunlarını tatbik muhakeme etmek ve cezalandırmak suretiyle halifenin yargılama hakkına müdahale ve yine yüksek halifelik makamının maksatlarına aykırı olarak Osmanlı memleketi parçalarından İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa bölgelerinde düşmanlar tarafından tecavüz edilerek gayri müslim tebaa ile birleşip İslâmları katliam ve mallarını yağmalamak ve kadınlara tecavüz ve İslâm’ın kutsal saydığı hususları tahkir eder olduklarında açıklandığı üzere hakaret ve esirliğe maruz kalmış bulunan İslâm halifesinin kurtarılması için elden gelen gayreti sarf ederek bütün iman sahiplerine farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Bu suretle meşru haklarını ve halifeliğin gasp edilmiş olan kudretini kurtarmak ve fiilen tecavüze maruz kaldığı belirtilen memleketleri düşmandan temizlemek için mücadele eden ve savaşan İslâm halkı şeriatça eşkiya olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmazlar.

Bu suretle düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehit, hayatta kalanlar gazi olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle savaşı ve dini vazifesini yerine getiren İslâm halkına karşı düşman tarafını tutarak İslâmlar arasında fitne çıkararak silah kullanan Müslümanlar şeriatça günahların en büyüğünü işlemiş ve fesada yönelmiş olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle düşman devletlerinin zorlamaları ve kandırmalarıyla olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvalar İslam halkı için şeriatça muteber olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmaz.”

SİYASİ TEŞEKKÜLLER

Yüzyıllar boyu, Türkiye’de halkın bütün meselesi “Yaşama Güvenliği” olmuştur. Ardı ardına askere gidip uzun süre dönmemek veya ölmek, eşkıya tehdidi altında yaşamak, geçinebilmek için kaderini tabiata bağlı görmek, halkı bu güvenlikten yoksun bırakan başlıca sebeplerdir. Aşar mültezimleri, daha sonra vergi tahsildarı ve jandarma da halkın huzurunu, rahatını kaçıran ikinci derecedeki sebeplerdir. Bunların dışında, bazı memleketlerde olduğu gibi, halkının bir “Hürriyet” dâvası olmamıştır. Anadolu’nun, Avrupa feodalizmine benzer bir devri yaşamamış bulunması ve nihayet II. Abdülhamid de dahil, hiçbir Osmanlı hükümdarının gerçek anlamda bir monark gibi davranmayışı, Türk halkını hürriyetsizlikten bunalmış bir hale getirmemiştir. Halen de halkımızın hürriyet ile fazla ilgisi olduğu zannedilmemelidir. Gerçek bu olduğu halde, her ne hikmet ise, Türkiye’de siyasi teşekküller, hep hürriyet uğruna ortaya çıkmıştır.

Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Demokrat Parti, her üç organizasyon da varlıklarının gerekçesini hürriyetsizliğe dayamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin durumu daha başkadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki’nin istibdadını yıkmak için kurulmuştur. Bunda da bir çeşit hürriyet mücadelesi vardır. Demokrat Parti’nin, Cumhuriyet Halk Partisi’nin karşısına çıkması gibi.

Toplumun huzursuzluğu başka sebeplerden geldiği halde, bunu bir hürriyet meselesi sayanlar, şeklen başka türlü görünse bile, gerçeklerin zoruyla hürriyet mücahitliğini bir kenara itmişlerdir. Hürriyet mücadelesinin parolası da daima aynı olmuştur: Kanunu Esasi, yâni Anayasa. 1876’da **Kanunu Esasi**, 1908’de **Kanunu Esasi**. 1920’de **Teşkilâtı Esasiye Kanunu**, 1945’de **Anayasa**, 1960’da **Anayasa**.

Hürriyet için iktidara gelenler toplumun meselelerine çözüm yolu bulamadıklarından istemeyerek sertleşmişler ve bunun sonucu olarak da karşılarında bir gayri memnunlar cephesi

kurulmuştur. Bu yüzden siyasi mücadele daima sert ve çetin olmuş ve her seferinde bir hesaplaşma durumu yaratılmıştır. 1908'den 1918'e kadar bu tarzda cereyan eden Türk siyasi hayatı, Milli Mücadele devrinde İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın en amansız hesaplaşma safhasına ulaşmıştır.

Halkla ilgisi olmadan yukarıda geçen bu kavganın, halkın kaderi üzerindeki etkisi son derece önemlidir. Bu sebeple, iki siyasi teşekkülün karşılıklı ilişkilerini incelemek gerekir.

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ'NİN TASFİYESİ

Hürriyet ve İtilafçılar, İttihat ve Terakki'nin zalim idaresi zamanında mağdur oldukları inancıyla intikam almak için dış biliyorlardı. Onlara göre düşman, İttihatçıdan daha iyi, daha faziletli idi.

Mütareke devrinin politik cereyanlarında, esaslı surette bu düşüncenin ve inancın etkisi görülür. İttihat ve Terakki Partisi resmen ve hukuken dağılmıştır. Fakat temsil ettiği memleketçi ve milliyetçi fikir yaşamaktadır. Kişiler, değişik kimliklerle orada, burada nefis müdafaası halindedirler. Hürriyet ve İtilafçılar ile onlara yakın olan çevre, İttihat ve Terakki mensuplarını tamamen tasfiye etmek maksadını gütmektedirler. Yenilmiş ve yok edilmeye mahkum bir milletin insanları olarak tek ortak tarafları yoktur.

İttihat ve Terakki iktidardan düşüp, mütareke imzalanır imzalanmaz, sanki düşünülecek, yapılacak ilk iş bu imiş gibi, bütün muhalif kuvvetlerin İttihat ve Terakki'ye doludizgin saldırıldığı görülür. Harp suçlusu ve tehcir suçlusu olarak İttihatçılardan hesap sorulacaktır. Partinin üç lideri Talat, Enver ve Cemal Paşalar ve onlardan sonra gelen kodamanlar, 1918 Kasım'ının ilk günlerinde memleketten kaçmışlardı. Onları ele geçirmek, hiç olmazsa gıyaplarında mahkûm etmek lazımdı. Kendileri de bunu çok iyi biliyorlardı.

Talat Paşa, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya şu mektubu bırakmıştı:

“Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine,

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin önünde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu geleceğe bırakmak için ısrar ettiler. Zatı fahimaneleriyle istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan, çok düştükten sonra vazgeçtim.

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârane ve fedakârane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zatı Şahhanenin ihsan ettiği otomobil bedeli ile her ay arttırdığımı yirmişer liradan birikmiş bin altı yüz liralık dahili istikraz bedelinden ve bir de dört arkadaşım ile kiraladığımız çiftliğin icar gelirinden meydana gelen paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye sahip değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek en büyük cezayı cesaretle çekmek isterim, işte zatı fahimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden kurtulduğu gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki büyük bir hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa hazretleri.

2 Kasım 1918 Mehmet Talat

İttihatçı liderlerin birdenbire ortadan kaybolmaları üzerine ilk yaygara basında başladı. Onların kaçıışı İzzet Paşa Hükümeti’nin durumunu da sarsmıştı. Hükümete suçluların kaçmasına göz yumdu diye çatıyorlardı.

İttihat ve Terakki liderlerinin kaçıışı üzerine basında çıkan yazıların mahiyetini anlamak için, Refik Halit’in “Efendiler nereye?” başlıklı makalesinden sadece hitap kısımlarını okumak yetecektir.

“Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden:

.....
Efendiler nereye?
.....

Tahtakuruları nereye?

.....

Tok kurtlar nereye?

.....

Koca fareler nereye?

.....

Ziyan kar evlâtlar nereye?

Eli sopalı beli palalı, gözü kanlı paşalar; damdan dama nereye?

Muhelif mi? Alaşağı. Muharrir mi? Vur başına. Türk mü? Sür ölüme. Rum mu? İşte parasını. Ermeni mi? Kes kafasını. Arap mı? Çek ipe. Kadın mı? Gönder eve. Haydut mu? Buyurun köşeye. Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma. Yahudi mi? Sor fikrini. Kalan kimseye at sopayı, paraları koy cebine: İşte sizin programınız...

.....

Şimdi böyle sinsî sansar gibi tavandan tavana nereye? Kırk katır mı? Kırk satır mı? diye sormadık."

Liderler memleket dışına gittikten sonra. İttihat ve Terakki Partisi kongre halinde toplanarak kendi kendini feshetti (14-19 Kasım 1918). Bu son kongrede, siyasi sabıkası bulunmayan İttihatçılarla "Teceddüt Fırkası" adıyla yeni bir parti kurulmasına karar verildi. İttihat ve Terakki'nin geçirdiği bu değişim, muhaliflerinin gözünden kaçmamış ve düşmanlığı üzerinden uzaklaştıramamıştı. İttihatçılık uzun zaman, bir suç ve bir leke sayılacak ve İttihatçılar daima takibata maruz kalacaklardı. O kadar ki, Kuvayi Milliye'yi kötülemek isteyenler buna "İttihatçı hareketi" demekle maksatlarını sağlayabilecekler ve Kuvayi Milliyeciler, İttihatçı olmadıklarını ispat için çırpınıp duracaklardı. Muhaliflerinin gözünde İttihat ve Terakkinin ne demek olduğu aşağıdaki yazı yeter derecede anlatmaktadır:

"İttihat ve Terakki, kadınlı erkekli şekli anlaşılmaz bir karışım idi. Vezirler ve yazarlar, ümera ve subaylar, ulema ve meşayih, mareşaller ve yazarlar, kâtipler ve memurlar bu karışıma dahil oldukları gibi katiller ve yol kesenler, hırsızlar ve yankesiciler, arabacılar ve sürücüler, kayıkçılar ve mavna-

cılar, hamallar ve küfeciler, kumarbazlar ve madrabazlar bu yüksek tabakanın arkadaşı, yoldaşı ve omuzdaşı mevkiinde idiler.

Kadın teşkilatında dahi keyfiyet aynı halde idi. Sultan efendiler ve hanım sultanlar, hanımefendiler ve hanımlar şairler ve katibeler, öğretmenler ve mürebbiyeler, kabileler ve bohçacılar, hizmetçiler ve fahişeler dahi bu karışıma dahil idiler.”⁴¹

Bir taraftan İngilizler, harp suçlusu saydıkları İttihatçıların peşinde idiler. Liderleri ellerinden kaçırmışlardı. Şimdi partinin ikinci derecede adamlarından intikam alacaklardı. Diğer taraftan başta Hürriyet ve İtilafçılar olduğu halde, bütün muhalifleri ve padişah, memleketi bu hale getiren, maceraperest İttihatçılardan hesap soracaklardı. Dişler alabildiğine gıcırdıyordu. Ancak, hükümet ve Mebusan Meclisi halen İttihatçı unsurlarla dolu idi: O halde evvela hükümeti düşürmek, Mebusan Meclisini feshetmek ve ondan sonra hesaplaşma işine koyulmak gerekiyordu, İttihat ve Terakki'nin bütün iç ve dış düşmanları tam bir anlayış ve işbirliği halinde çalışarak İzzet Paşa Hükümeti'ni istifaya zorladılar (8 Kasım 1918) ve Mebusan Meclisi'nin feshini sağladılar (21 Aralık 1918).

Bu olayların cereyan şekli ve takip ettiği sıra, yalnız İttihat ve Terakkinin tasfiyesini hikaye etmesi bakımından değil, daha birçok yönlerden önemlidir. Mütarekeden sonraki altı aylık dönemde iç siyaset mücadelesinin seyri, Kuvayı Milliye aleyhtarları zihniyetin İstanbul'a nasıl hâkim olduğunu, göstermektedir. Düşmanla işbirliğine kadar varan teslimiyetin ve uysallığın psikolojisi bu devrede hazırlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, İttihatçı hükümetlerin bir devamı sayılan İzzet Paşa kabinesi tasfiye edilmişti. Padişah ve onun elçisi Ahmet Rıza Bey, asabi mizaçlı bir insan olan İzzet Paşa'yı kızdırmak ve istifaya sevk etmekte büyük bir ustalık göstermişlerdir.

---

⁴¹ Mevlânâzade Rıfat'ın bu yazısının diline dokunmadık. Tezyif maksadıyla seçtiği kelimeleri okuyucuların aynen görmesini istedik.

İzzet Paşa Hükümeti'nin Padişah'a verdiği istifa yazısı, aynı kızgınlıkla oldukça sert yazılmıştı. Bu tür muamelelere alışık olmayan Padişah'ın müstafi hükümete tebliğ edilmek üzere başkâtibine not ettirdiği şu cevap komedyanın nasıl oynandığını göstermektedir.

“Müstafi kabinenin istifa yazısını üzüntüyle aldım; kabine üyesi hakkında tek tek emniyet ve itimadım vardır. Ben Kanuni Esası'nın verdiği hakkı kullanmayıp, maksadım iyimserlikle bir hatırlatma ve nasihatten ibaretti. Bu hatırlatmalarım Kanuni Esası hükümlerine aykırı bir hareket gibi kabul olunmasına üzüldüm. Buna dayanarak kabinenin istifasını kabule mecbur oldum. Bütün haklı istinatlar ret ve iade olduğu gibi bu isnatları da aynen iade ederim.”⁴²

Tevfik Paşa kabinesi kurulunca İttihat ve Terakki aleyhtarının faaliyeti birden artmıştır. Bilhassa basın **“Memlekette İttihatçılardan taş üzerinde taş, omuz üzerinde baş bırakmamak”** gibi tahrikçi neşriyatta bulunuyordu.⁴³

Sıra, Mebusan Meclisi'nin feshine gelmişti. Sadrazam Tevfik Paşa, meclisin havasından rahatsız oluyordu. Hükümet gensoru önergeleriyle sıkıştırılıyordu. Hükümete her nasılsa güvenoyu veren mecliste İttihatçılar yine de kuvvetli bir durumda idiler, ihtiyar sadrazam, padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak onu da meclisin feshine razı etti. Bir gensoru vesilesiyle mecliste hükümete güvensizlik oyu verileceğinden endişe ediliyordu. Fesih iradesini hazırlamak için başkâtip huzura çağrıldığında sadrazam da orada idi. Padişah Başkâtip Ali Fuat Bey'e şöyle demişti:

“Bunlar velinimetlerine karşı (yani İttihatçı başkanlara karşı) bir vefa eseri göstermek istiyorlar; bundan dolayı onlar tarafından düşürülme kararını beklemeyerek dağılma yoluna gidilmesi daha uygun olur. Bu suretle dayılık bizde kalsın; zaten Sadrazam Paşa ile aramızda muvafakat hasıl oldu.”

---

⁴² Ali Fuat Türkgeldi. 'Görüp, İşittiklerim'

⁴³ A.g.e

Meclis 21 Aralık'ta kısa bir padişah iradesiyle feshedilmişti. Ertesi gün padişah başkâtibine feshi zaruri kılan sebeplere dair şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

“Ecnebinin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve ‘O katiller heyetinin seçtiği Meclis-i Mebusan’ı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz?” diyorlar.”

Artık İttihatçıların hiç bir dayanağı kalmamıştır. Harp suçlusu, tehcir suçlusu, iase suiistimali suçlusu İttihatçıların yakalanıp hesap sorulması zamanı gelmiştir, İttihat ve Terakki iktidarı zamanında şu veya bu sebeple -özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve hükümet darbesi teşebbüsü vesileleriyle- hapse mahkum olan, sürgüne gönderilen, memleket dışına kaçan siyaset adamlarının hepsi şimdi faaliyettedirler, intikam hissi iliklerine kadar işlemiş olan bu zümre kolay tatmin olacağı benzemiyordu. Kaldı ki, bunların fikir arkadaşları eksik değildi. Başta İngilizler olmak üzere bütün galip devletler, Ermeni ve Rum siyasetçiler, kendilerini mağdur sayan Türk siyasetçiler ve askerler, hükümet ve padişah aynı arzu ile yanıyorlardı.

Mabeyn Başkatibi Ali Fuat Bey diyor ki:

“Yine Aralık esnasında bir günde dilekleri takdim etmek üzere huzura girdiğimde Zat-ı Şahane ile aramızda mühim bir konuşma cereyan etti. Hünkar, istiklâlimizi muhafaza edebilmek için malûm olayların failleri hakkında süratle muamele yapılması yabancı devletler tarafından istenmekte olduğundan ve mevcut kanunlar icabınca adli mahkemelerde davaya bakmak uzun zamana bağlı olup, hakkımızda Avrupa’ca verilecek karardan evvel lazım gelen teşebbüsleri yapmak ve tamamlamak icap edeceğinden bahisle bu fevkalade durumlara karşı fevkalade bir divan-ı harb teşkili zorunlu bulunduğunu... İfade etti.

... Mesele istiklâlimizi temin olup, bu da insan vücudunu kurtarmak için uzuv kesmek kabilinden olacağı ve yabancıların zihniyeti bizim zihniyetimize uymayıp bunlar bizi, caniler hakkında henüz bir şey yapmamakla itham etmekte bulun-

dukları ve Allah korusun istiklâlimiz zayi olursa hakkımız dahi zayi olacağı düşüncelerini söyledi.”

İşte, İttihatçılardan hesap sorma davasının gerekçesi bundan ibarettir.

8 Ocak 1919da tehcir suçları için divanı harpler kuruldu. 30 Ocak'ta İttihatçıların tevkifine başlandı. Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr. Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp başta olmak üzere bugün 27 İttihatçı tevkif edilmişti. 2 Şubat'ta hükümet aşağıdaki tebliği neşretti:

“Evvelce dağıtıldığı kendi taraftarları tarafından ilân edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ondan sonra meydana çıkacak duruma göre gereği yerine getirilmek üzere şimdiden dağılmış bulunan cemiyetin gerek merkezde, gerek vilayetlerde bulunan menkul ve gayrimenkul bütün emlâk ve paralar ve tahvillerine el konulmasına Bakanlar Kurulunca karar verilerek icabına bakılmış olduğu beyan olunur.”

Mart başında Tevfik Paşa istifa edip, Damat Ferit Paşa sadrazam olunca İttihatçılar aleyhindeki kampanya hızlanmıştı. 10 Mart'ta, eski Sadrazam Prens Sait Halim Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi ile Halil (Menteş), Rıfat, Fethi (Okyar), Şükrü, İbrahim ve Ahmet Nesimi Beyler gibi eski nazırlar, Meclis ve Ayan reisleri de dahil olmak üzere 60 İttihatçı tevkif edilmiş ve tevkiflerin arkası kesilmemiştir.

Bu tarihlerde İstanbul basınını en çok uğraştıran mesele, suçlu İttihatçıların divan-ı harplerdeki muhakemeleridir. İttihatçıların muhakemesi uzun müddet devam etmiş, aralarında kolayını bularak yakasını kurtaranlar olmuştur. Çoğu da Malta'ya götürülmüşlerdir. Ermeni tehcirinden dolayı, suçlu görülenler, mevkıflar için de en tehlikeli durumda olanlar idi. Bunlardan eski Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey intihar etmiş, eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam olunmuştur. Halk, Kadıköy'de Kemal Bey için büyük bir cenaze merasimi yapmıştır. Siyasi bir protesto havası içinde cereyan eden bu cenaze merasimi, Türk milliyetçilerinin Damat Ferit Paşa'ya karşı ilk reaksiyonudur .

HÜRRİYET VE İTİLAĞ PARTİSİ

İttihat ve Terakki düşmanlığının bayraktarlığını yapan Hürriyet ve İtilaf Partisi, mütarekeden sonraki dönemde Kuvayı Milliye'ye de cephe alan başlıca teşekküldür. Milli cereyan ile tezat halinde bulunan zihniyetin temsilciliğini Hürriyet ve İtilaf Partisi yapmış ve mütareke devrinin en geniş teşkilatlı siyasi teşekkülü olarak âdeta iktidar partisi rolünü oynamıştır.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin, memleketin siyasi hayatında daima menfi kutup şeklinde görünmesi elbette bir sebepten ileri geliyordu. Bunu evvelâ partinin siyasi bir temele dayanmamasında aramak lazımdır. Kuruluşunda (Kasım 1911) tek amacı İttihat ve Terakki iktidarını yıkmaktı. Onun için ne kadar muhalif varsa tereddütsüz kadrosuna almıştır. Meclis içinde bağımsızlar ve bütün partiler ile Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut grupları, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bayrağı altında toplanmışlardı. Meclis dışında, İttihat ve Terakki'den çeşitli sebeplerle ayrılanlar, bütün gayri memnunlar, emekli askerler, kadro hariçi kalan ve işlerinden uzaklaştırılanlar ve en önemlisi, şeriatın elden gittiğini iddia eden hoca sınıfı hep Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmışlardı.

Hürriyet ve İtilaf Partisi, bu karmakarışık bünyesine rağmen belli bir hüviyete bürünebilmiştir. Her şeyden önce milliyetçiliğe karşı, Osmanlılık prensibine bağlı ve garplılaşıma muhalif idi.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ikinci defa kurulduğundan (Ocak 1919) kadrosuyla ve zihniyetiyle aynı hüviyette idi. Bir farkla ki: İlkinde İttihat ve Terakki'yi yıkmak için birleşenler, bu sefer İttihatçılardan intikam almak ve eski kayıplarını telâfi etmek için bir araya geliyorlardı.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin üst kademedeki faal elemanları son Osmanlı tarihinin en ünlü kişilerinden idiler. Bazıları, başka siyasi teşekküllerde de aynı zamanda görev almışlardı. Aralarında Padişah'ın üzerinde büyük nüfuzu olanlar vardı. Partinin ilk kuruluşunda, kurucular arasında bulunan Damat Ferit Paşa'nın mütarekenin uzunca bir devresinde sadrazamlık yap-

ması, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne ayrıca bir kuvvet veriyordu. Gerçi Ferit Paşa, zaman zaman partiye karşı vefasızlık göstermiş, kabinesini parti mensuplarından ayıklamıştı. Fakat yine de Ferit Paşa hükümetlerinin ekserisinin teşekkül tarzı Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin iktidara geldiği zamanını uyandırıyor. Kaldı ki, devlet teşkilâtının mühim kilit noktalarına hep Hürriyet ve İtilafçı kimseler yerleştirilmiş bulunuyordu.

Partinin Başkanı, Miralay Sadık Bey ve bir ara ikinci başkanlığa seçilen Gümülcineli İsmail Bey siyasi geçmişleri karışık muhteris kimselerdi. Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine Türkiye'den kaçan bu adamların, dışarda geçirdikleri hayat da bir karanlık perde ile örtülüdür. Vaktiyle İttihat ve Terakki'ye mensup iken fırkadan ihraç edilmişlerdi. Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesi başkanı iken Şemsi Paşa'nın vurulmasında yaptığı hizmete rağmen o camia içinde tutunamamıştı. Gümülcineli İsmail Bey ise, Damat Ferit Paşa'yı bile memnun edemeyecek kadar dengesiz bir politikacı idi. Ferit Paşa, kendisini bir ara Bursa Valiliğine tayin etmiş, fakat sonra azletmek zorunda kalmıştı.

Hürriyet ve İtilaf'ın ünlü üyelerinden biri de Nakşibendi tarikatından Konyalı Şeyh Zeynelabidin'dir. Kuvayi Milliye'ye karşı Bozkır ve Konya hareketlerinin tahrikçisi olarak bilinen Şeyh Zeynelabidin, siyasi hayatta ilk şöhretini, 1912 mebus seçiminde İttihat ve Terakki'nin bütün zoruna rağmen Konya'dan mebus seçilmesiyle kazanmıştır (Bu seçimde meclise ancak 6 muhalif mebus girebilmişti). Mahmut Şevket Paşa suikastında İstanbul'da bulunmadığı için hayatını kurtarabilmiş, fakat Gemlik'e sürülmüştü. Mütarekeden sonra İstanbul'a gelip Hürriyet ve İtilaf Partisi için de yerini almış, Padişah'a da tesir etmesini bilerek Ayan azalığına seçilmiştir. Şeyh Zeynelabidin'in Vahdetin üzerindeki nüfuzunun derecesini belirtmek için Mevlânâzade Rıfat onun için **"Osmanlı Devleti'nin Rasputin'i idi"** der.

Hoca Mustafa Sabri Efendi de. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ihmal edilemeyecek bir ileri gelenidir. Bilecik'ten sürgünden

geldikten sonra hemen birinci plana geçmiştir. Meşrutiyet devrinin Mebusan Meclisi'nde uzun nutuklarıyla ve hazırcevaplığı ile tanınan bu din adamı, dini sıfatını geçim ve şöhret için ustaca kullanmasını biliyordu. Nitekim, İstanbul'a gelince sürgün tazminatı diye devletten mühim bir para koparmış ve Damat Fert Paşa hükümetlerinden birinde Şeyhülislâm olmuştur. Ferit Paşa'nın barış için Paris'e gittiği bir devrede sadrazam vekilliği yapması bakımından üzerinde durulmaya değer bir şahsiyettir.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin makbul elemanlarından diğer ikisinden de söz etmek gerekiyor: Seyit Abdülkadir ve Sait Molla. Padişah'ın bir ara Devlet Şûrası Reisliğine getirdiği Seyit Abdülkadir **"Kürdistan Teali Cemiyeti"**nin de başkanı idi. Sait Molla ise **"İngiliz Muhipler Cemiyeti"**nde, Adliye Müsteşarlığında milli menfaatlere aykırı faaliyetleriyle gerçek kimliğini belli etmiştir.

Dr. Rıza Tevfik, Ali Kemal ve Refik Halit, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin fikir mücahitleri idiler. Bunların şöhretleri üzerinde ayrıca durmayacağız.

İttihat ve Terakki'nin olduğu gibi Hürriyet ve İtilafın da Türkiye'nin hemen her yerinde evvelce şubeleri vardı. Mütarekeden sonra parti tekrar kurulunca, Anadolu'da eski teşkilâtını tamamen ihya edememiştir, İttihat ve Terakki mensupları ile yer yer teşekkül etmeye başlayan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri buna pek imkân vermemişlerdir. Fakat, şube açmadığı yerlerde de eski taraftarları alttan alta faaliyete geçmişler ve Kuvayı Milliye Teşkilatı Hürriyet ve İtilafçıları daima karşısında görmüştür.

Hürriyet ve İtilaf Partisi, 22 Ocak 1919'da yayınladığı ilk bildirisinde siyasi hayata yeniden doğduğunu ve görüşlerini kamuoyuna şöyle ilan etmiştir:

a) Mağlubiyet, milletin değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup küçük bir "hizip ile avenesinin" hiç bir şikayet ve itiraza kulak asmayan ve yabancı bir devletin askeri kuvvetine dayanarak hükmeden müstebit ve muhteris bir zihniyetin eseridir.

b. Mütareke imzalandığından beri kuvvetli bir hükümet kurulmamıştır.

c. Program ve görüşlerindeki isabet hadiselerle de doğrulanmış olan parti, memleketi selâmete götürecektir ve herhangi bir hükümeti destekleyecek kadar kuvvetlenmiştir.”⁴⁴

Hürriyet ve İtilaf Partisi’ni, basın da önemli bir kısmı destekliyordu. Mesuliyet, Peyam, Sabah, Alemdar gibi gazeteler partinin fikirlerini yaymakta, müdafaa etmekte idiler. Bu gazetelerin en ünlü kalemleri Ali Kemal, Refi Cevat (Ulunay) ve Refik Halit (Karay)’dır. Milliyetçi gazeteler partinin aleyhinde bulunuyorlardı.

Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin etrafında bir takım küçük siyasi kuruluşlar bir grup teşkil etmişlerdir. Bu kuruluşlar özel çıkarları yöneticilerinin kişisel tutkuları çatışmadığı işlerde, özellikle İttihatçılığa ve Kuvayı Milliye’ye karşı davranışlarda, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile beraber bir cephe vücuda getiriyorlardı. “Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası”, “Kürdistan Teali Cemiyeti”, “İngiliz Muhipleri Cemiyeti”, “İlâyı Vatan Cemiyeti”, “Trabzon ve havalisi Ade mi Merkeziyet Cemiyeti”, “Nigeban Cemiyeti Askeriyesi”, “Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti”, ve “Tarik-i Salah Cemiyeti” gibi Hürriyet ve İtilaf Partisi etrafında gruplaşabilen parti ve derneklerdir.⁴⁵

MİLLÎ KONGRE

İstanbul’da faaliyette bulunan ve yeniden faaliyete geçen yüzlerce kuruluş arasında milliyetçi olanlar (siyasi ve gayri siyasi) da bir cephe kurmuşlardır. Bu dönemin iç politika gelişmesinde en karakteristik taraflardan biri de budur. Anadolu ve İstanbul nasıl bölünecekse, İstanbul’daki kuruluşunda aydınlar da öylece ikiye bölünmüşlerdi.

Milli cepheyi teşkil eden siyasi grup, kendisine “**Milli Kongre**” adını vermiştir. Milli Kongrenin kuruluşunda “**Milli**

⁴⁴ Tank Z. Tunaya. 2Türkiye’de Siyaset Partiler.’ s.448.

⁴⁵ Bunlardan bazıları, mütarekeden sonraki ilk altı ay içinde, bir kısmı da daha sonraları kurulmuşlardı. Kuruluş tarihleri, kurucuları, programları hakkında Tarık Z. Tunaya’nın Türkiye’de “Siyasi Partiler” adlı kitabında geniş bilgi vardır.

Tâlim ve Terbiye Cemiyeti” ve onun başkanı Göz Doktoru Esat Paşa etken olmuştur. 29 Kasım 1918’de kurulan **“Milli Kongre”** ye katılan teşekküller şunlardır:

1 - Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, 2 - Edebiyat Fakültesi, 3 - Üsküdar Türk Ocağı, 4 - Teceddüt Fırkası⁴⁶, 5 - Türk Ocağı, 6 - Himayei Etfal Cemiyeti, 7 Hürriyetperveran Avam Fırkası⁴⁷, 8 - Radikal Avam Fırkası⁴⁸, 9 - Tıp Fakültesi, 10 - Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti, 11 - Donanma Cemiyeti, 12 - Galatasaraylılar Yurdu, 13 - Fünun Fakültesi, 14 - Kabataş Teavün Cemiyeti, 15 - Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 16 - Müdafaa-i Milliyet Cemiyeti, 17 - Matbuat Cemiyeti, 18 - Muallimler Cemiyeti, 19 - Mehamiler Cemiyeti (Baro), 20 - Milli Türk Cemiyeti, 21 - Ressamlar Cemiyeti, 22 - Çiftçiler Derneği, 23 - Vilâyatı Şarkiye Cemiyeti⁴⁹, 24 - İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti, 25 - Adanalılar Cemiyeti, 26 - Trakya Paşaeli Cemiyeti, 27 - Sulhu Salâh Cemiyeti, 28 - Selâmeti Osmaniye Cemiyeti (Son iki cemiyet Milli Kongreden çekilmişlerdir), 29- Milli Hususî Mektepler Cemiyeti, 30 - Ahali iktisat Fırkası⁵⁰, 31 - Sanatkârlar Cemiyeti, 32 - Cemiyeti Hayriye Nisvaniye, 33 - Esirgeme Derneği, 34 - İstihlâki Milli Kadınlar Cemiyeti, 35 - Hilâliahmer Kadınlar Merkezi, 36 - Himayei Etfal Kadınlar Merkezi, 37 - Kadıköy Hanımlar Müdafaa-i Milliye Merkezi, 38 - İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 39 - Bıçkı Yurdu, 40 Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, 41 - Bilgi Yurdu, 42 - Müdafaa-i Hukuku Nisyan Cemiyeti, 43 - Üsküdar Bıçkı Yurdu, 44 - Asri Kadın Cemiyeti, 45 - Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, 46 - Tıp Mezunin Cemiyeti, 47 - Darülmuallimat Cemiyeti, 48 - Inas Darülfünun Cemiyeti, 49 - İspatı Sanayi

---

⁴⁶ Kendi kendini fesheden İttihat ve Terakki’nin yerine İttihatçılar tarafından kurulmuş fırkadır.

⁴⁷ Fethi (Okyar) Bey’in Fırkası.

⁴⁸ Tesirsiz ve devamsız bir teşekküldür. Kurucuları da mütecanis değildi.

⁴⁹ Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetidir. Beyannamede ismi kısaltılarak yazılmıştır.

⁵⁰ Kurucuları ve idareciler arasında Ahmet Hamdi Başarın da bulunduğu bu fırka diğer birçok benzerleri gibi ismen mevcut olup milliyetçi karakterde idi. Fakat teşkilâtı yoktu ve tesiri olmadı.

Nefise Cemiyeti, 50 - Darülelhan Cemiyeti, 51 - Ticâret Mek-tebi İnas Cemiyeti.

Milli Kongre bildirisinde, kuruluş amacını özet olarak şöyle açıklar:

“Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlar-da vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvayı Milliye’nin, müşterek gayeye doğru sevk ve idaresini sağlamak için, bütün müessese, cemi-yet ve fırkatan bir araya getirmektir.”⁵¹

Biraz dağınık ve oldukça uzun ifadelerle, bildirinin ve prog-ramın değişik yerlerinde belirtilen ana fikirler Türk Milli Mü-cadelesinin ilk işaretleri niteliğindedir. Bildirinin bir yerinde **“Ancak siyasi ve iktisadi istiklâl ile yaşayacak olan vatan”**, bir kaç noktada **“Kuvayı Milliye”** ifadelerini kullanan Milli Kongre, tatbikatta da canlılığını göstermiştir. Kurucu teşekkül-lerin temsilcileriyle yapılan toplantılar devam etmiş ve bazı yayınlar yapılmıştır. Milli Kongre, **“Kuvayı Milliye”** deyimini kullanan ilk siyasi teşekküldür. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu İhtilali’ne katıldığından bu teşekkül gerçek anlamıyla millidir.

Milli Kongre bir federasyon kuruluşundadır.

MÜDAFAAİ HUKUK TEŞEKKÜLLERİ

Yukarıda, isimlerini sayıp geçtiğimiz ve bazılarının ana çizgileriyle kimliklerini belirtmeye çalıştığımız siyasi partiler ve diğer teşekküllerin dışında kalan **“Müdâfaa-i Hukuk”** cemi-yetlerini ayrı bir konu olarak incelemek gerekir. Bunlardan bir ikisi Milli Kongrenin kurucuları arasında görünmekle beraber Müdâfaa-i Hukuk cemiyetleri, genel davranışlarıyla İstanbul’un siyasi havasının dışında kalmışlardır.

Müdâfaa-i Hukuk cemiyetlerini diğer siyasi teşekküllerden ayıran en önemli özellikler, bunların bölge esasına dayanmaları ve siyasetle ilgileri olmadığını ilan etmeleridir. Çelişmelerle

---

⁵¹ Tank Z. Tunaya - aynı eser.

dolu olan bu dönemde, siyasi maksatlarla kurulan cemiyetlerin siyaseti reddetmeleri olağan hadiselerden biridir.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin asıl söylemek istedikleri, İttihat ve Terakki ile de, Hürriyet ve İtilaf ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususudur. Kuruluş gayelerinin, bu ikili çatışmanın hengâmesi içinde kaybolup gitmemesi ve türlü siyasi inançlara sahip hemşehrilerin yardımını sağlamak için bu yolu tutmuşlardır. Hâlbuki, Müdâfaa-i Hukukçular büyük çoğunlukla İttihatçı idiler. Cemiyetlerinin siyasetle ilgili olmadığını açıklarlarken, şüphesiz biraz da kurucuların kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı. Bir nokta daha var: Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri galip devletlerin karşısında “Hak müdafaasına” hazırlanıyorlardı. Siyaset dışında kalıp, onlara da hoş görünmek gerekiyordu.

Henüz harp devam ederken, Türkiye’nin bölüşülmesine ait birçok şeyler biliniyordu. Mütareke imzalanınca, söylentiler endişeleri arttırdı. Trakya tehlikede idi. İzmir’in Yunanlılara verilmesi muhtemeldi. Kilikya Türkiye’den alınacaktı. Doğu vilâyetleri Ermenistan’a verilecekti. Karadeniz sahillerinde Pontus- Rum Devleti kurulacaktı.

“Müdâfaa-i Hukuk” teşekküllerinin doğmasına işte bu endişeler sebep olmuştur. Anadolu’nun diğer bölgeleri, bir tevekkül havası içinde sessiz kayıtsız yaşarken, Trakya’nın, İzmir’in, Kilikya’nın, Doğunun ve Karadeniz kıyılarının aydınları, birbirinin tıpatıp benzeri olan Müdâfaa-i Hukuk cemiyetlerini kurmuşlardır.

“Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyeti Osmaniyesi” mütarekeden 2 gün sonra 2 Kasım 1918’de (Merkezi Edirne),

“Kilikyalılar Cemiyeti” (Merkezi İstanbul)

“Vilâyat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti” aynı ayın sonlarına doğru (Merkezi İstanbul),

“İzmir Müdâfaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti” 1 Aralık 1918’de (Merkezi İzmir),

“Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti” 12 Şubat 1919’da (Merkezi Trabzon), faaliyete geçmişlerdi.

Bu cemiyetlerin tek amacı, temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu ispat etmek ve Osmanlı topluluğundan ayrılmamayı sağlamaktır, ilk kuruluşlarında, hakların müdafaasını silahla yapmayı düşünmemişlerdir. İlmi araştırmalarla, istatistiklerle, büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini sanıyor, propaganda ve yayın faaliyetini bunun için yeter görüyorlardı. Ancak işgallerin fiilen başlaması, müdâfaa-i hukukun kuvvete dayandığı gerçeğini bu Osmanlı idealistlerine anlatabilmiştir. Bölgecilik zihniyetinin, memleketin bütünlüğünü sağlayamayacağını öğrenmeleri içinde Mustafa Kemal Paşa gibi bir gerçekçinin Anadolu’ya gelmesi gerekiyordu.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ancak ikisi (Trakya-Paşaeli ve Vilayat-ı Şarkıye) üzerinde fazlaca durmaya değer bir canlılık gösterebilmiştir. Diğerleri ya nazari kalmışlar, ya da ömürlü olmamışlardır.

İzmir Müdâfaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti, Nurettin Paşa’nın İzmir valisi ve kolordu kumandanı bulunduğu sürece yararlı faaliyet gösterebilmiş ise de, sonra Vali İzzet Bey ile Hürriyet ve İtilafçılar tarafından baltalanmıştır. Cemiyetin 1919 Mart’ında düzenlediği genel kongre, gerek herhangi bir saldırıya silahla karşı koyma kararı vermesi, gerekse mütarekeden sonraki milli kongrelerin ilki olması bakımından önemlidir. İzmir’in işgalinden sonra cemiyet mensupları, Milli Mücadele’nin kazanılması için kişi olarak ve bazen cemiyet adına Batı Anadolu’da ve İstanbul’da çalışmışlardır.

Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul’da kurulmuş olduğu için, Kilikya bölgesinde Milli Mücadele için bir fikri hazırlık dahi yapamamıştır. Kurucularının çoğunluğunu yaşlı eski nazırlar ve mebuslar teşkil ediyordu. Cemiyet hiçbir alanda işe yaramamış, sadece isim olarak kalmıştır.

Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti, oldukça faal bir teşekkül olarak görünür. İzmir’in işgaline kadar silahlı

mücadele düşünülmemiştir. Cemiyet, İstanbul'a ve Paris'e heyetler göndererek amacını gerçekleştirmeyi ummuş ve yayın yoluyla propagandaya büyük önem vermiştir. 23 Şubat ve 22 Mayıs 1919'da iki kongre toplanmış ve ikincisinde azınlıklara silahla karşı konulması ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha geniş bir kongre toplanması kararlarına varmıştır.

'Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'ne verdiğimiz önem bu cemiyetin birçok şümullü siyasi teşekküllerde bulunmasından ve 'Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşekkülünden sonra da faaliyetine devam etmesinden ileri gelmektedir.

Cemiyete bu faaliyeti veren çeşitli sebeplerin başında, Osmanlı devlet adamlarıyla, birbirini takip eden hükümetlerin desteğini görmekteyiz. Daha dün denebilecek kadar kısa bir zaman önce Batı Trakya'nın kaybından duyulan acı henüz unutulmamıştı. Hem siyaset adamları, hem de Trakya halkı yeni bir oldu-bitti ile Doğu Trakya'nın da elden gitmesinden korkuyorlardı. Bu tehlike o kadar kesinlikle hissediliyordu ki, devletin en mühim şahsiyetlerinden olan Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Ahmet İzzet Paşa, kendilerini ziyaret eden Trakya heyetine: **"Türkiye'de kalmayacağı anlaşılnca Trakya'nın bağımsızlığını ilân ediniz."** tavsiyesinde bulunmuşlardı.

Cemiyetin kurulması ve Trakya halkının teşkilatlanması için ilk telkinler Talat Paşa tarafından yapılmıştır. Başta sadrazam olmak üzere, İttihat ve Terakki Merkezi'nin ve Hariciye Vekaleti'nin teşvik ve yardımlarıyla Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'ni kuranlar, daha ilk günlerden itibaren, geçici bir hükümet erkanının psikolojisini taşıyorlardı. Cemiyet, gerçekten bir geçici hükümet gibi çalışmış, Avrupa'nın büyük siyaset merkezlerine Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak heyetler göndermiş, muhtelif konferanslara muhtıralar vermiştir.

Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'de diğer Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri gibi, başlangıçta, silahlı bir müdafaayı düşünmemişti. Trakya davasının, milletlerarası bir mesele olduğu ve barış konferanslarında halledileceği kanaati hâkimdi.

Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi, teşkilatlanmaya çok önem vermiş, Edirne ve Lüleburgaz'da kongreler toplamıştır. Bütün Doğu Trakya halkının temsil edildiği bu kongreler, cereyan tarzı, çetin müzakereleri ve aldığı kararlar itibariyle son derece enteresandır.

Rumeli halkının Anadolu halkına nazaran siyasete ve teşkilatlanmaya daha yatkın oluşu, Trakya'daki Müdâfaa-i Hukuk teşekkülünün derli toplu ve devamlı çalışabilmesinin diğer bir sebebidir.

"Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti"nin çekirdeğini teşkil eden "Vilayat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti", bu tarihi fonksiyonu ile ayrı bir değer ifade etmektedir, ileride teferruatı ile görüleceği üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin Erzurum şubesini -başka vilayette şubesi yoktu- ele alabilecek biricik milli teşekkül kabul etmiş ve siyasi faaliyetine bu yoldan başlamıştır.

Cemiyetin, İstanbul'da kimler tarafından, hangi tarihte ve ne şekilde kurulduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Tevfik Paşa'nın sadrazamlığı zamanında hükümetin teşvikiyle kurulduğuna dair bir iddia vardır. Gazetelerde, cemiyetin, Süleyman Nazif'in aracılığıyla kurulduğundan bahsedilmesi bu iddiayı çürütecek nitelikte değildir. Memleketin bir kısmının Ermenilere verilmesi söz konusu olurken, aczini bilen bir hükümetin, bir tedbir olarak böyle bir cemiyet kurdurması akla uygun gelmektedir. "Türk İnkılabının İcyüzü" adlı kitabında Mevlanzade Rıfat bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

"Hükümet hiç olmazsa mukabil bir propaganda tertibatı almak lüzumunu hissetmiş, Şark vilayetleri rical ve Hariciye Nezaretinde gizli bir toplantıya davet etmişti. Toplantı sonunda, Vilâyat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir cemiyetin teşkiline karar verilmiş, organ olarak da Süleyman Nazif Bey'in o aralık çıkarmakta olduğu Hâdisat Gazetesi tutulmuştu. İsviçre tarafsız bir memleket olduğundan, orada da Fransızca bir gazete neşrettirmek ve icabında mühim siyasi merkezlere heyetler göndermek, Ermenilere verilmek istenen

vilayetlerde ecnebi istatistiklerinin şahitliğiyle -bir Ermeni ekseriyetinin bulunmadığını anlatarak- Avrupa kamuoyunun yönlendirilmesine çalışmak istenilmiş ve bu vazife bu cemiyete verilmiş, elli bin lira da yardımda bulunulmuştur.”

Cemiyetin Erzurum kurucularından olan Cevat Dursunoğlu, İstanbul’daki merkez hakkında şu açıklamayı yapmaktadır.⁵²

“Cemiyete başvurdum. Cemiyetin reisi eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim Bey adında yaşlı bir zattı. Reisten başka o gün orada rahmetli Süleyman Nazif ile eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır mebusu Fevzi, Sivas mebusu Rasim, Sivaslı genç bir yedek subay olan Abdülmuttalip ve yine genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit Beyler’i ve bugün adlarını hatırlayamadığım daha bir kaç kişiyi buldum. Bu cemiyetin ruhunu harekete geçiren Süleyman Nazif’ti.

Davamızı bütün cihana karşı müdafaa etmek için Fransızca bir gazetenin ve ayrıca memleket içinde dileklerimizi yaymak üzere de Hâdisat’ın çıkarılması kabul olundu. Ve bunlar için vasıta teminini Süleyman Nazif üstüne aldı.”

Merkezde bir müddet çalışan Cevat Dursunoğlu, memleketi olan Erzurum’a gitmeğe karar vermiş ve ayrılırken Erzurum’da şube açmak üzere cemiyetten yetki almıştır. Vilâyat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti’nin Erzurum şubesi de bu suretle 10 Mart 1919’da kurulmuştur.

Şube ile merkez arasında fazla bir bağ olduğu söylenemez. Hatta diyebiliriz ki, Erzurum teşkilatı kurulduktan sonra merkez geri plânda kalmıştır.

SONUÇ

Milli Mücadelede siyasi faaliyetin ağırlık merkezi İstanbul’dadır. Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da, İstanbul zafere kadar bu durumunu muhafaza etmiştir. İstanbul, çok sebepten dolayı, siyasetin her çeşidini hiç bir rahatsızlık duymadan bağrında yaşatmıştır.

---

⁵² Cevat Dursunoğlu. ‘Milli Mücadelede Erzurum’ s.17

İstanbul'un karşısında zavallı Anadolu, bir hayli bocaladıktan sonra siyasi merkezini Ankara'da kurabilmiştir. Anadolu ve Trakya; Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Merkeziyeleri, Heyeti Milliyeleri ve kongreleriyle bir avuç insanın ağzından bir milletin sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Anadolu ve Trakya'da toplanan kongreler, tolandıktan tarih sırasıyla şöyledir:

Erzurum Kongresi	10 Temmuz 1919
1. Balıkesir Kongresi	31 Temmuz 1919
Nazilli Kongresi	7 Ağustos 1919
Alaşehir Kongresi	16 Ağustos 1919
Sivas Kongresi	4 Eylül 1919
2. Balıkesir Kongresi	22 Eylül 1919
Lüleburgaz Kongresi	Nisan 1920
Edirne Kongresi	9 Mayıs 1920

Bu sekiz kongreden biri Doğu Anadolu'da, biri Orta Anadolu'da, dördü Batı Anadolu'da, ikisi de Trakya'da toplanmıştır. Geniş bölgeleri ve Sivas'ta bütün Türkiye'yi temsil ettikleri iddiası ile toplanan bu kongrelere topu topu 300 kişi katılmıştır. Balıkesir'de toplanan ilk kongre 42 kişi ile yapılmış ve İkinci Balıkesir Kongresi'nin kadrosunu aşağı yukarı aynı kişiler teşkil etmiştir. Nazilli Kongresi üyelerinin çoğu Balıkesir Kongresi üyeleridir. 45 kişi ile toplanan Alaşehir Kongresi'nde Balıkesir ve Nazilli'den gelenler olduğu gibi, bu 45 kişi arasında Kuva-yı Milliye kumandanları ve çete reisleri de vardır. Erzurum Kongresi'nin üye sayısı 54'tür.

Bütün milli teşekkülleri birleştirerek Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti haline getiren Sivas Kongresi 31 üye ile toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, Refet Bey, İbrahim Süreyya Bey, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa bu 31 üyeye dahildir.

Sivas Kongresi'nden 18 gün sonra Balıkesir'de başka bir kongrenin toplanması iki bakımdan dikkate değer. Birincisi, Sivas Kongresi'nin istenilen genelliği sağlayıp bütün milli teşekkülleri birleştirememiş olmasıdır. İkincisi, Balıkesir bölge-

sinin bağımsız bir tutumda kalması ve bu tutumunu uzun süre devam ettirmesidir. Bu bölgenin askeri şefi olan Kâzım (Özalp) Paşa'dan, Balıkesir Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı'nın, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ne neden katılmadığını sorduk. Şu cevabı verdi:

“Bu hususu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir teşkilat kurduk, yürütüyoruz. Şimdi umumi teşkilata katılırsak siyasete karışmış olacağız. Onun için uzak duralım, dedik. Bize İstanbul'dan şöyle teklifler geliyordu: Heyet-i Temsiliye ile bir ilişiginiz olmadığını ilan eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, İstanbul'dan mücadelenize yardım eder, silah, cephane, malzeme veririz. Cevap olarak: “Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilan etmeyiz” dedik. Vaziyetin iyice aydınlanmasını bekledik ve nihayet bir kongre toplayarak iltihak kararı verdik.”

Kâzım Paşa'nın bahsettiği kongre İzmir Şimal Mıntıkası Kuvayi Milliye Heyet-i Umumiyesi adıyla ve 58 kişinin katılımıyla 22 Mart 1920 tarihinde Balıkesir'de toplandı. Toplantıda şöyle bir karar alındı:

“Heyet-i Umumiye, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin milli birliğimizin ve istiklâlimizin muhafazası uğrunda kabul ettiği maksatlara ve siyasi emellere tamamen iştirak eder.”

Fakat, bu yine de bir katılma kararı değildir. Heyet-i Umumiye, bağımsız çalışmak eyleminde olduğu için, çok ince ayrıntılara da inerek, adeta bir devlet kurar gibi idari, askeri ve mal, teşkilat kararları almıştır. Sivas Kongresi'nin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılıp, kendisini kabul ettirmesinden sonra kurulabilmektedir.

ORDU

Osmanlı İmparatorluğu can çekişirken, Türk ordusu isteyerek ve bilerek büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Onun içindir ki, orduyu, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, bazen çete veya komiteci, bazen ihtilalci ve politikacı ve tabii olarak çok defa nizam ordusu halinde görürüz. Bu dönem içinde Türk ordusu ve bütün tarih boyunca uğradığı kayıpların en büyüğüne, sorumlulukların en ağırına, tenkitlerin en acısına maruz kalmıştır.

Makedonya'nın, Hicaz ve Yemen'in, Trablusgarp'ın ve İstanbul kapılarına varıncaya kadar Trakya'nın müdafaası, muhafazası; isyanlar ve ihtilallerin bastırılması hep onun cılız omuzlarına yüklenmişti. Bütün bunlardan başka Türk ordusu, istibdadı yıkıp meşrutiyeti getirmek, devleti ayakta tutacak inkılâp ve ihtilali başarmak gibi politik vazifeleri de üzerine aldı. Art arda çeşitli ülkelerde, çeşitli iklimlerde dövüşmenin yorgunluğuna rağmen 1919'da esas olanı kurtarmak için yeniden hizmete girdi.

Hâlbuki bu çetin dönemde, Türk ordusu kendisinden bir şey beklenemeyecek derecede bakımsız ve zayıf bulunuyordu.

Türk devrim tarihini iyi incelemiş bir yabancı yazar. Norbert Von Bischoff, Burhan Belge'nin çevirdiği "Ankara" adlı kitabında diyor ki:

"Böyle bir orduda, bütün dünyanın takdirini kazanan zaferleri yapacak kumandanların ve kıt'aların çıkması, ancak Türk milletinin yüksek cengâverlik vasıfları ile açıklanabilir. Nitekim, Türk ordusu, bin bir dış zorluklar ile dolu kısa bir devrenin içinde Genç Türkler tarafından, biraz ıslah edilir edilmez, stratejik durumun kötülüğüne rağmen Balkan Harbi'nde şerefiyle çarpışmış ve az sonra büyük savaşta, Osmanlı ordusunun çoktan unutulmuş olan eski şartlılığını imparatorluğun dağılmasından az evvel tekrar ortaya koyan bir kahramanlık sahnesiyle Gelibolu zaferini kazanmıştır."

Balkan Harbi öncesinde ordunun ıslahı için biraz emek sarf edilmişti. Daha önceleri de, bu maksatla Almanya'dan generaler, -Kampöfner ve Goltz- getirilmişti. Özellikle, Goltz Paşa, diye tanınan Alman generali, Türkiye'de uzun zaman hizmet etmiştir. Fakat bu çabalar, Türk ordusunun harp gücünü arttıracak bir sonuç sağlamamıştı. Balkan Harbi bozgunu, bu gerçeği bütün acılığıyla hissettirecek, yeter bir ders oldu.

İhmal edilen ordunun ilkel durumuna karşılık, harpler ve isyanlarla yüklü olan bu dönemde, tek mutlu sonuç seçkin bir subay kadrosunun yetişmiş olmasıdır. Balkan Harbi ile Birinci Dünya Harbi arasındaki kısa süre içinde Türk ordusunun az çok düzene sokulabilmesi başta Enver Paşa olmak üzere, bu seçkin subay kadrosunun çabalarıyla başarılmıştır.

Gerek ordunun ıslahında, gerekse bu ıslahın öncüleri sayılan subay ve kumandanların yetişmesinde Alman ordusundan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı zamanında sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Mahmut Şevket, Ahmet İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar birer genç subayken Alman ordusunda tahsil ve staj yapmışlardı. Bunlardan sonra, Enver ve Mustafa Kemal Paşaların neslinden de birçoqları aynı şekilde yetişmişlerdir.

Balkan Harbi'nden hemen sonra, Alman Generali Liman Von Sanders başkanlığında kalabalık bir askeri kurul Türk ordusunu ıslah etmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. Bir taraftan bu suretle çalışırken, diğer taraftan da, Türk ordusu kumanda kurulunun gençleştirilmesine uğraşıyordu. Fakat, eski paşalar bu harekete direnme gösteriyorlardı. Nihayet Enver Paşa Harbiye Nazırı oldu ve yüksek rütbeli subay ve kumandanlar arasında büyük bir tasfiye yapıldı. Binden fazla yaşlı, liyakatsiz sayılan subay ve kumandanı emekliye ayrıldı, yerlerine genç subaylar getirildi.

Kurunun yanında yaş da yanmıştır. Elbette yeniler hakkında söylenecek şeyler bulunabilir. Fakat ne olursa olsun, ordunun gençleştirilmesi, Birinci Dünya Harbi'nin çetin imtihanlarından geçerek Milli Mücadeleyi yapan genç kumandanlara imkân hazırlamıştır.

Birinci Dünya Harbi başında binbaşı veya yarbay rütbesindeki birçok genç subay (ezcümle Mustafa Kemal, İsmet, Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Yakup Şevki, Ali Fuat Beyler) harpte kolordu ve ordu kumandanlıklarına kadar yükselmişler ve sonra İstiklal Harbi'nin yüksek kumanda kadrosunu teşkil etmişlerdir.

Osmanlı ordusunda çalışan Alman kumandanlardan Von Kress'in Türk subay ve kumandanları hakkında yazdıkları, ek-siği ve fazlayı göstermektedir:

“1914 senesinde Türk ordusunun en büyük noksanı, ihtilalin ve kaybedilmiş iç harbin sarsıntılarından sonra kıt'aları harbe hazırlamak için yapılacak muharebe talimlerini öğretecek öğretmenlerin celbine vakit bulamamış olmasından vukua gelmiştir. Ne büyük birlik kumandanları, ne yüzbaşılar, ne de teğmenler kıt'alarını muharebe için talim ve terbiye etmeyi ve bunlara seferi vazifeler, harbe uygun talimler tertip ve talimleri idare ederek fayda verecek şekilde tenkit etmesini öğrenmemişlerdir.

Yaşları henüz otuza basmış ve Harp Akademisi'nden yetişmiş ve tümen ve alay kumandanları olan Genç Türk subaylarının ekserisi zeki, enerjik ve çalışkan kimselerdi. Bunların Harp Akademisi'nde Alman öğretmenlerinden aldıkları nazari bilgi -bilhassa harp tarihi sahasında- biz Almanları ekseriya hayrete düşürecek derece mükemmeldi. Bu subaylar operatif meselelerle ekseriyetle büyük bir bilgi ve mükemmel bir yetenek sahibi olduklarını gösteriyorlardı. Onlarda teşkilatçılık yeteneği de vardı. Böylece bunların ekserisi iyi terbiyeci idiler. Fakat kıt'ada hiç hizmet etmediklerinden, Harp Akademisi'nden doğrudan doğruya Genelkurmay'a, yahut Harbiye Nezareti'ne tayin edilerek orada, kendilerine bir alay veya fırka kumandanlığı verilmeye kadar kalmış olmalarından ameli kıt'a hizmetini öğrenmeğe ve kendi subaylarıyla erlerini iyi bir plan dahilinde ve sistematik bir tarzda talim ve terbiye ederek yetiştirmeğe yeter bilgi ve tecrübeleri elde etmek için hiç bir vakit ve fırsat bulamamışlardı. Onlar ekseriya kıt'anın hususiyetini, ruhunu anlamaya vakit ve fırsat bulmadan yüksek ve ağır mesuliyetli kumandanlıklara getirilmişlerdi.”

Alman kumandanının üzerinde durduğu eksikliğe rağmen genç Türk subayları Birinci Dünya Harbi'nde kumanda ettikleri büyük birlikleri mükemmelen ve hatta çok defa ünlü Alman kumandanlarından daha iyi sevk ve idare etmişlerdir.

Türk ordusunun ıslahı için Balkan Harbi'nden sonra girişilen hummalı faaliyet Birinci Dünya Harbi'nin patlamasıyla durmuştur. Eğer harp çıkmasa veya Osmanlı İmparatorluğu harbe geç girseydi Türkiye iyi yetişmiş, zinde bir orduya sahip olacaktı. Bu sonucu alabilmek için her halde en az iki seneye ihtiyaç vardı. Fakat ıslahatçılar, harbe girmekteki acelecilikleri sebebiyle bu vakti bulamadılar.

1914 Ağustos başında seferberlik ilan edildiği zaman ordunun insan mevcudu 400 binden 640 bine çıkarıldı. Ordudaki subay adedi 24 bin civarında idi. Hâlbuki 5 sene sonra İstiklal Harbi hazırlanırken 70-80 bin kişilik bir ordunun subay kadrosunu tamamlamak için çok sıkıntı çekilmiş ve bu kadro bir türlü tamamlanamamıştır.

Daha harbin başında ordunun modern araçları, silah ve cephanesi çok eksikti. Harp, insan kaybı kadar silah ve araç kaybına da sebep olmuştu. Milli Mücadeleyi yapacak orduya hemen pek az şey kalmış bulunuyordu.

Mondros mütarekesinden sonra galip devletler, Türk ordusunu silahsızlandırmak için ne buldularsa alıp kendilerinin korudukları depolara yığdılar. Topların kamalarını, tüfeklerin mekanizmalarını söktüler. Böylece silah ve araç bakımından zaten fakir olan Türk ordusu Milli Mücadeleye pek elverişsiz şartlarla girmiş bulundu.

Birinci Dünya Harbi'nin yenilmiş Türk ordusu, artık tamimiyle anavatana çekilmiş, iskeleti andıran bir kadro ile hazar konuşuna geçmişti. Ordu, 9. Kolorduya bağlı 20 tünden ibaretti. Ordu kumandanlıkları lâğvedilmiş, üç ordu müfettişliği meydana getirilmişti.

Birinci Ordu Müfettişliği İstanbul'da idi. Bu müfettişliğe 1., 14., 25.. ve 17. Kolordular bağlı idiler. 1. Kolordunun merkezi

Edirne, Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey. 25. Kolordu'nun merkezi İstanbul, Kumandanı Said Paşa. 14. Kolordu'nun merkezi Tekirdağ, Kumandanı Yusuf İzzet Paşa. 17. Kolordu'nun merkezi İzmir, Kumandanı Ali Nadir Paşa idi.

İkinci Ordu Müfettişliği Konya'da idi. Bu müfettişliğe bağlı olan 12. Kolordu'nun merkezi Konya, Kumandanı Miralay Selahattin (sonra Fahrettin) Bey;

20. Kolordu'nun merkezi Ankara, Kumandanı Ali Fuat Paşa idi. Ordu Müfettişliğinde Mersinli Cemal Paşa bulunuyordu.

3. Ordu Müfettişliği Erzurum'da idi. Sivas'taki 3. Kolordu ile Erzurum'daki 15. Kolordu bu müfettişliğe bağlı idi. Ordu Müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa tayin olunmuştu.

Diyarbakır'daki 12. Kolordu doğrudan İstanbul'a bağlı idi. 3. ve 13. Kolordular vekâletle idare ediliyordu. 15. Kolordu Kumandanlığına ise Kâzım Karabekir Paşa henüz tayin edilmişti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa idi. Fakat. Fevzi Paşa mayıs ayı ortalarında ayrılmış, yerine Cevat Paşa geçmişti. Şakir Paşa ise İzmir'in işgalinden sonra hastalanıp çekilmiş ve ondan sonra Harbiye Nazırları sık sık değişmiştir.

Tümenler memleket içinde şu şekilde yerleşmişlerdi:⁵³

9. Tümen-Erzurum, 3. Tümen-Tortum, 12. Tümen-Hasan-kale, 11. Kafkas Tümeni-Beyazıt, 5. Kafkas Tümeni-Amasya, 15. Tümen-Samsun, 11. Tümen-Niğde, 41. Tümen-Karaman, 24. Tümen-Ankara, 23. Tümen-Afyonkarahisar, 56. Tümen-İzmir, 57. Tümen-Aydın, 55. Tümen-Tekirdağ, 61. Tümen-Bandırma, 49. Tümen-Kırklareli, 60. Tümen-Keşan, 10. Kafkas Tümeni- İstanbul, 1. Tümen- İzmit, 2. Tümen- Siirt, 5. Tümen-Mardin.

1. ve 14. Kolorduların tümenleri (55., 56., 57., 61.. 49. ve 60. Tümenler) 15 Mayıs'tan sonra mecburen yer değiştirmişler ve ileride görüleceği üzere 17. Kolordu ise dağıtılmıştır.

---

⁵³ Bizim verdiğimiz konuş tarzı Mayıs 1919 başlangıcına aittir.

Bu kadar kalabalık sayılarla saydığımız bu tümen ve kollarının mevcutları ne kadardı, kuvvetleri neden ibaretti? Bu hususta fikir edine bilmek için bazı birliklere göz atmak yeter

İzmir'deki 56. ve Aydın'daki 57. Tümen:

“Gerek 56. ve gerekse 57. Tümenler. Birinci Dünya Harbi esnasında kıyı muhafızı ve depo kıt'ası olarak kullanılmış ve subaylarının büyük bir kısmı hava değişimi almış ve kayrılmış kimselerdi. Eratın ise kabiliyetli olanları birçok defalar cephelere gönderilmiş olduklarından, kalanlar hava değişimi almış, kaçak, vukuatlı veya vücut kabiliyetleri noksan erlerdi. 56. Tümen, 1916 yılı sonlarında sahil muhafızı olarak ihtiyat ve müstahfaz taburlarıyla jandarma taburlarından teşkil edilmişti. Mütarekeden sonra yapılan terhis silahaltında 310 -313 doğumlu -22, 25 yaşlarında- erler kalabilmiş ve taburların mevcudu 100 -150 silaha inmiştir.”

Afyonkarahisar'daki 23. Tümen:

“23. Tümenin erat mevcudu ancak 900 ulaştırılabilirdi. Ankara kalemi tahsis edilmiştir. Mahallinden ihzarı için girişimlerde bulundum. Henüz cevap alamadım. 23. Tümen, Tarsus'ta malûmu âlileri olan tümendir. Yeni emrime girmiştir. Kabiliyetli bir hâle girmesine çalışılmaktadır. Burdur ve Isparta'da bir taburu vardır. Geri kalan kuvveti Afyonkarahisar'dadır.”⁵⁴

Ankara'daki 24. Tümen:

“24. Tümeni Sarıkışla'ya yerleştirmiş, fakat tümen mevcudunu kalabalık göstermek maksadıyla Etlik tepelerine çadırlar kurdurarak askerin mühim bir kısmını buralara çıkartmışım”⁵⁵

Trakya'daki 1. Kolordu:

“Mütarekeden beş buçuk ay sonra, İzmir'e yapılan Yunan tecavüzü üzerine Tekirdağ'daki 14. Kolordu karargâhı (Yusuf İzzet Paşa) Bandırma'ya geçirilince Tekirdağ'daki 55. Tümen

⁵⁴ Ali Fuat Paşa tarafından 28.5.1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf-tan. Nutuk, vesika 14.

⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy. 'Milli Mücadele Hatıraları' s. 49.

de, 1. Kolorduya bağlanmıştı. Çatalca müstahkem mevki de, daha sonraları 1. Kolordu emrine verilince bu kolordunun bölgesi Hadımköyü'nden Meriç'e kadar genişlemişti. Bütün Doğu Trakya'nın gerekince savunulması Miralay Cafer Tayyar kumandasındaki 1. Kolorduya düşüyordu.

49., 55. ve 60. Tümenler, Gelibolu Yarımadası'ndan, yeni konuş bölgelerine gelince, mütareke hükümlerine göre, yedek subaylarla erlerin çoğu terhis olundular. Her piyade taburunda, ancak, iç hizmete yetecek kadar 80 er bırakılmıştı.”⁵⁶

15. Kolordudan başka bütün kolordular hemen aynı durumda ve kudrette idiler. Yalnız, 15. Kolordu 4 tümeniyle diğerlerine nazaran iyi vaziyette idi. Bu kolordunun askerleri doğu istilâsını yapan, İran ve Kafkas Azerbaycan'ını dolaşan askerlerdi. Mevcudu 17.860 insandan ibaretti.

Bütün ordu mevcudu ise 50.000 geçmiyordu.

Mondros Mütarekesi gereğince, ordunun terhis olacak kısmına ait cihazlar, silah, cephan ve ulaştırma araçları hakkında Müttefiklerce verilecek emirlere uyulacaktı. Bu hususa bazı istisnalarıyla büyük ölçüde uyulmuştur.

Verilen emre göre tümenlerde 2.000 tüfek ve 8 top bırakılmış, fazlası depolara yığılmıştır. Ordunun elinden alınan bu silahların da mekanizmaları ve kamaları sökülüp ayrı yerlere yığılıyordu.

Trakya'daki birliklerden toplanan silah ve cephan, Edirne Uzunköprü, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan, Şarköy, Hadımköy ve Akbaş depolarına kondu. Silah ve cephanenin en çok sayıda depo edildiği yer Akbaş ile Gelibolu Yarımadası'ndaki depolardı.

İzmir'in işgalinden önce, 17. Kolordu karargâhına gelen bir İngiliz subayının talimatı üzerine alaylarda yalnız dörder makineli tüfek bırakılmış, diğer makineli tüfekler sandıklanıp sevk edilmek üzere hazırlanmıştı. Top mermileri ise toplanıp depo edilmeğe başlanmıştı. Kale toplarının kamaları sökülüştü.

---

⁵⁶ Tefik Bıykoğlu. 'Trakya'da Milli Mücadele' C. I. s.198.

Garnizonların bulundukları şehirlere dağılan yetkili İngiliz subayları her tarafta aynı şeyi yaptırmaya çalışıyorlardı.

İşin acı tarafı, büyük ölçüde silah ve malzemenin İstanbul'da bulunmasıdır. En büyük kışlalar nasıl ki İstanbul'da inşa edilmişse, pek eski zamanlardan beri sürüp gelen bir hata neticesi, orduya ait diğer kurumlar, silah, cephane ve malzeme depoları da İstanbul'da bulunuyordu. Hâlbuki, İstanbul düşman işgali altında idi. Mütareke hükümlerince lâğvedilen birliklerin subayları, terhis edilen, esaretten dönen, izinli ve hava değişimi almış birçok muvazzaf ve yedek subay da tıpkı silah ve cephaneler gibi İstanbul'da toplanmıştı. Velhasıl, kurtuluş için Anadolu'ya ne gerekse hepsi İstanbul'da ve düşman elinde bulunuyordu.

Anadolu'nun içinde de, bazı ileri görüşlü kumandanların Birinci Dünya Harbi sonunda aldıkları tedbirler sayesinde silah ve cephane dolu depolar vardı. Fakat bu depoların bir kısmı âciz ve korkak kimseler yüzünden vaktinde boşaltılmamış ve Yunan ordusunun eline geçmiştir.

Yukarıdan beri tablosunu çizdiğimiz ordu artığı ile İstiklal Harbi'ni kazanmanın imkânsızlığı açıkça anlaşıyordu. Orduyu yeniden kurmak lazımdı. Gerek eldeki birliklerin düzenlenmesi, gerekse yeni kıt'aların kurulması işine girildiği zaman, iki önemli mesele ile karşılaşılmıştır:

- 1- Subay kadrosunun tamamlanması,
- 2- Silah ve mühimmat tedariki.

Subay kadrosu:

- 1- İstanbul'dan kaçıp gelmeğe başlayan subaylarla,
- 2- Anadolu'daki, terhis edilmiş yedek subayları tekrar silahlaltına alarak,
- 3- Ankara'da açılan talimgâhta yetiştirerek, mümkün mer-tebe tamamlanmıştır.

Silah ve diğer harp araçlarının elde edilmesine gelince, bunun da çeşitli yollarla halline çalışılmıştır.

Her şeyden önce Müttefik Devletler elinde bulunan depoların boşaltılması ve Anadolu'ya aktarılması gerekiyordu. Mücadelenin başlangıcında bundan başka yapılacak şey de yoktu. Nitekim, büyük fedakârlıklar pahasına İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmıştır, işgal kuvvetlerinin gözleri önünde nice tehlikelere katlanarak silah ve cephane kaçırın Türk çocuklarını tarih daima takdirle anacaktır.

İngiliz Yüzbaşı Armstrong bu kaçakçılığı şöyle anlatmaktadır:

İstanbul silah ve mühimmat depolarından kaçakçılık yapıldığını öğrenmiştik. Depoları muhafaza etmek vazifesi bana verildiğinden fotoğraflarını almaya, silahlarını saymaya ve dikkat etmeğe başlamıştım. Fakat kaçakçılığı önleyemiyorduk.

Nöbetçileri tuttuk. Küçük subayları hapsettik. Ben, Haliçteki büyük silah deposunda, bir yana saklanarak vaziyeti tetkik etmeğe karar verdim. Saklanacağım yere zorlukla vardım. Nöbetçiler tetikte idiler. Görülecek olsam vurulabilirdim. Geceleyin Türkler gene geldiler.

Türkler, barut mahzenlerinde rahat rahat sigara içiyorlar, bir kaç tahta kırarak ateş yakıyor ve yemek pişiriyorlardı. Patlayıcı maddeleri hiç telaş etmeden taşıyorlardı. Kaçakçılık devam etti.”

Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kuvvetlerin doğuda ileri harekâta geçerek Ermeni ordusunu mağlup etmesi üzerine, Ermenilerden ganimet olarak alınan önemli sayıda silah, cephane ve malzeme, Türk ordusunun ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır.

Yine bu zaferlerden sonra Ruslarla kurulan dostluk sonucunda, Rusya'dan da yardım olarak Anadolu'ya silah, cephane ve malzeme gelmiştir. Bütün güçlüklerle ve mali sıkıntıya rağmen temin edilen paralarla Avrupa'dan bir miktar silah satın almak mümkün olmuştur. Nihayet, ordu teşkilatı geliştikçe Türk ustalarının gayretleriyle Anadolu'nun bazı yerlerinde basit imalâthaneler kurulmuş ve eldeki imkânlar içinde, silah ve cephane olmasa bile, bir takım malzeme imali sağlanmıştır.

Milli Mücadeleyi yapan Türk ordusu; sayıca az, silah ve malzemece fakir, iâşe ve bakım imkânları kısır, subay kadrosu noksan, yorgun ve fakat şerefli bir geçmişe sahip, tecrübeli bir küçük ordu idi. Alman Generali Liman Von Sanders'in dediği gibi, esas bakımından Türk askeri ve hele Anadolu askeri mükemmeldir. Bu mükemmel askerin, Milli Mücadelede en büyük şansı, dâhi bir başkumandanın emrinde, hepsi genç, idealist bir seçkin subay kadrosu tarafından idare edilmesidir.

Türkiye'nin ilk aydın kadrosunu subaylar teşkil eder. İlk batı tipi okullarda subaylar okumuşlar, ilk Batılı öğretmenlerden onlar ders görmüşler, tahsil veya staj için batıya ilk gidenler yine subaylar olmuştur. Bu sebeple ve mesleğin aşıladığı yüksek duygularla, subay kadrosu Türkiye'de daima ilericiğin temsilciliğini ve bütün ileri hareketlerin öncülüğünü yapmıştır. Milli Mücadelede de böyle oldu.

Birinci Dünya Harbi'nde dağılan ordunun yeniden kurulması ve İstiklal Harbi'nin kazanılması, asli ve tabii görevi olarak birinci derecede, şüphesiz Türk subayının eseridir. Bundan başka, Milli Mücadelenin açılmasında ve Anadolu İhtilali'nin başarılmasında da subay kadrosu esas unsuru teşkil eder. Aydın kadrosunun sivil kanadına kıyasla, subaylar Anadolu İhtilali'ne kolayca katılmışlardır. Tereddüt geçirenler pek azdır, İstanbul'da toplanan subaylardan küçük bir grup kendilerine Nigehban, (Gözcü) adını vererek bir cemiyet kurmuşlar ve Anadolu İhtilali'ne karşı cephe almışlardır. Karşı ihtilal hareketlerinin bazılarına da katılan bu küçük grup, her devirde olduğu gibi küskünlerden, ileri düşünce ve hareketlerde geri kalmış olanlardan ibarettir.

Subaylar, özellikle Milli Mücadeleye katılan subaylar, büyük çoğunlukla ya İttihatçı veya İttihatçılığa sempaticidir. Pek çoğu Enver Paşa'ya bağlıydı ve onun bir gün gelip başlarına geçeceğine inananlar az değildi. Hemen hepsi, Birinci Dünya Harbi yenilgisinin utancını duyuyorlardı. Şereflerini ve vatanlarını kurtarmak için büyük bir rahatlıkla tekrar savaşa girmeleri bundandır.

BİLANÇO

1919 Mayıs'ında bütün mevcudu 50 bin kişi olan ordunun 1922 yılı yazında, Büyük Taarruzdan önce, iase mevcudu 580 bini bulmuştur. Bunun 380 bini Batı cephesinde idi, fakat muharebeye ancak 110 bin savaşçı sokulabilmiştir. Geri kalan Doğudaki ve diğer yerlerdeki birliklerde, geri hizmetlerde, askerlik şubelerinde görevli idi.

Dört yıl süren Milli Mücadelede ordunun insan kaybı, kazanılan zafere ve mevcuduna kıyasla hafiftir. Bütün cepheleler dahil, muharebe meydanlarında 9.167 kişi (662 subay, 8.505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenler ise 53 subay ve 1.665 erdir. Bu kaybın muharebelere isabet eden miktarı şöyledir:

	Şehit	Yaralı
Doğu Cephesi'nde Ermeni Harekatı	46	76
Batı Cephesi'nde Gediz Muharebesi	181	135
“ “ 1. İnönü Muharebesi	95	183
“ “ 2. İnönü Muharebesi	1.493	2.470
“ “ Kütahya - Eskişehir	1.522	4.714
“ “ Sakarya Muharebesi	3.282	13.618
“ “ Büyük Taarruz	2.542	9.977
Toplam (subay ve er)	9.167	31.173

Çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölenler, muharebede ölenlerin iki katından fazladır.

	Şehit	Er
Muharebe meydanlarında ölen	662	8.505
Yaralanma sonucunda ölen	53	1.665
Çeşitli hastalıklardan hastanelerde ölen	147	22.543
Asker alma mıntıkalarında ölen	118	2.838
Kıt'alarda muhtelif surete ölen	-	688
Toplam	980	36.239

Yalnız subay kaybının muharebelere göre miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Şehit	Yaralı	Esir
1. İnönü Muharebesi'nden önceki devrede	28	16	187
1. İnönü Muharebesi'nde	8	19	9
2. İnönü muharebesinde	91	181	54
Kütahya - Eskişehir Muharebelerinde	121	267	54
Sakarya Muharebesi'nde	345	1.217	49
Büyük Taarruz	122	381	7
Toplam	715	2.081	360

Muharebelerde şehit düşen her 13 ere karşılık bir subay şehit olmuştur. Subay kaybı bakımından bu büyük bir orantıdır. Sakarya muharebesinde subay kaybı daha çok olmuş ve her sekiz er ile beraber bir subay şehit düşmüştür. Bütün harp boyunca, gerek muharebelerde, gerekse muharebeler dışındaki harekâta subay ve er olarak yaralananlar 33.685 kişidir. Bunun 33.460'ı ateşli silahlarla 225'i süngü ile yaralanmıştır. Harp sonunda malûl kalanlar ise 159'u subay 1.284'ü er olmak üzere 1.443 kişiden ibarettir.

Milli Mücadelede ölen 36.239 erin, bağlı oldukları askerlik şubeleri bakımından dökümü aşağıdaki listede tespit edilmiştir. Milli Mücadelenin, memleketimizin her yerine kaç kişiye mal olduğu bu listede tek tek görülmektedir.⁵⁷

Trakya Bölgesi (İstanbul'un Trakya'daki ilçeleri dahil):

EDİRNE 24, KIRKLARELİ 16, Babaeski 7, Lüleburgaz 3, Vize 1, Çorlu 8, Hayrabolu 5, Malkara 5, Şarköy 2, TEKİRDAĞ 1, Mürefte 1, Çatalca 5.

Çanakkale, Balıkesir, Bursa, İzmir, Manisa, Aydın illeri bölgesi:

ÇANAKKALE 105, Kumkale 2, Ayvacık 5, Bayramiç 4, Biga 14, BALIKESİR 59, Bandırma 16, Dursunbey 3, Edremit 15. Kepsut 10, Sındırgı 20, Susurluk 1, İZMİR 68, Seydiköy 1,

⁵⁷ Vilayetler büyük harfle dizilmiştir

Çeşme 1, Menemen 3, Ödemiş 25, Tire 10, MANİSA 29, Alaşehir 10, Demirci 68, Gördes 29, Kula13, Salihli 5, Soma 5, Turgutlu 4, İnegöl 149, İznik 24, Karacabey 15, Mudanya 60, Orhanlı 82, Orhangazi 97, Yenişehir 88, AYDIN 45. Bozdoğan 119, Çine 188, Kuşadası 46, Nazilli 30, Söke 151, Yenipazar 206.

Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya illeri:

KOCAELİ 141, Kandıra 92, Karamürsel 107, SAKARYA 351, Geyve 214, Hendek 81, Karasu 1, BİLECİK 342, Söğüt 204, ESKİŞEHİR 201, Mihalıççık 69, Seyitgazi 120, Sivrihisar 195, KÜTAHYA 264, Emet 42, Gediz 86, Simav 56, Ta v-şanlı 49, UŞAK 62, Elvanlar 11, AFYONKARAHİSAR 207. Bolvadin 232, Dinar 258, Sandıklı 163, Şuhut 27, Aziziye 173, DENİZLİ 386, Buldan 7, Çal 279, Çivril 80, Sarayköy 94, Tavas 325, MUĞLA 385, Bodrum 85, Fethiye 242, Köyceğiz 236, Marmaris 110, Milas 386, BURDUR 239, Tefenni 151, ISPARTA 246, Eğridir 150, Ş. Karaağaç 247, Uluborlu 90, Yalvaç 138, ANTALYA 716, Akseki 119, Alanya 211, Elmalı 150, Finike 87, Gazipaşa 3, Kaş 112, Korkuteli 174, Manavgat 79.

Diğer bölgeler (Vilayetler hani sırasına göre) :

ADANA, Bahçe 26, Ceyhan 24, Fekke 75; Kozan 95, OSMANİYE 38. ADIYAMAN, Besni 12, Kahta 4, AĞRI-AMASYA 218, Gümüşhacıköy 94, MERZİFON 74, ANKARA 211, Ayaş 279, Balâ 157, Beypazarı 243, Çubuk 160, Haymana 210, Kalecik 207, Keskin 222, Kızılcahamam 224, Nallıhan 86, Zir 46, ARTVİN 13, Ardanuç 1, Şavşat 21, Yusufeli 71, BİNGÖL 10, Genç 16, Kiğı 28, Solhan 1, BİTLİS 20, Ahlat 3, BOLU - DÜZCE 322, Gerede 211, Göynük 98, Mudurnu 95, ÇANKIRI 307, Çerkeş 210, Ilgaz 91, ÇORUM 226. Alaca 102, İskilip 269. Mecitözü 347, Osmancık 329, Sungurlu 243, DİYARBAKIR 80, Çermik 10, Lice 17, Silvan 3, ELAZIĞ 217, Keban 9, Maden 71, Palu 34, ERZİNCAN 64, Kemaliye (Eğir) 17, Refahiye 22, Tercan (Mamahatun) 155, Kemah 64, ERZURUM 117, Hınıs 5. İspir 35, Narman 10, Oltu 111, Pa-

sinler (Hasankale) 30, Tortum 43, GAZİANTEP 40, İslahiye 16, Rumkale 16, GİRESUN 230, Görele 123, Şebinkarahisar 115, Tirebolu 248, GÜMÜŞHANE 140, Bayburt 41, Kelkit 22, Şiran 2, HAKKARİ. - HATAY, - İSKENDERUN 2, İÇEL. - Anamur 216, Gülnar 126, Mut 98, Silifke 298. Tarsus 53, KARS 147, Ardahan 74. Iğdır 44. Sarıkamış 2. KASTAMONU 484. Araç 262, Cide 116, İnebolu 395, Küre 147, Taşköprü 234, Tosya 310, KAYSERİ 393, Bünyan 26, Develi 113, İncesu 20, Tavlusun 48, KIRŞEHİR 210, Mucur 75, KONYA 459, Akşehir 231, Beyşehir 168, Bozkır 246, Ereğli 90, Ermenek 157, Ilgın 201, Saiteli 'Kadınhanı' 192, Karaman 110, Sarayönü 4, Seydişehir 190, Koçhisar 272, Sille 29, MALAT YA 88, Arapkir 16, Darende 42, Hekimhan 18. Pütürge 50, MARAŞ 144, Elbistan 52, Göksün 9, Pazar cık 42, MARDİN 306, Midyat 3, Savur 2, Resulayn 2, MUŞ 18, NEVŞEHİR 141, Avanos 85, Arapsun 59, Ürgüp 156, NİĞDE 307, Aksaray 344, Bor 163, Ulukışla 65, ORDU 399, Fatsa 211, Mesudiye 56, Perşembe 175, Ünye 256, RİZE 100, Pazar 155, Çayeli 18, SAMSUN 351, Bafra 180, Çarşamba 256, Havza 79, Kavak 1, Lâdik 59, Terme 116, Vezirköprü 15, Sivas 150, Divriği 51, Hafik 9, Kangal 45, Koyulhisar 36, Şarkışla 110, Yıldızeli 91, Zara 71, Aziziye 56, Koçhisar 47, SİNOP 127, Ayancık 404, Boyabat 392. Gerze 195, SİİRT 14, Beşiri 1, Şirvan 9, TOKAT 218, Artova 5, Erbaa 148, Niksar 34, Reşadiye 90, Zile 275, TRABZON 322. Akçaabat (Polathane) 120, Cevizlik (Maçka) 103, Of (Solaklı) 160, Sürmene 127, TUNCELİ - Çemişkezek 9, URFA 75, Birecik 10, Siverek 58, Suruç 4, Viranşehir 3, VAN 19, YOZGAT, Akdağmadeni 239, Boğazlıyan 130, ZONGULDAK 85, Bartın 275, Devrek 200, Ereğli 256, Saffranbolu 203.

Musul, Medine, Selanik, Üsküp, Pirlipe, Resne, Sivastopol ve Trablusgarp gibi sınırlarımız dışında kalan yerlerin şubelerine bağlı ve şubesi tespit edilmeyen şehitlerin sayısı yukarıdaki listeye dahil değildir. Liste, o günkü idari taksimata göre düzenlenmiştir.

KUVAYİ MİLLİYE

Kuvayi Milliye deyimi, Milli Mücadelede iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi “**Milli Kuvvetler**” yani “**Milis**” anlamıdır ki, bizim konumuzu teşkil ediyor. Diğer anlamı, çok daha şümullü olup, Milli Mücadeleyi bütün olarak ifade eder. Gerçekten yalnız silahlı halk kuvvetleri değil, Müdâfaa-i Hukuk ve Reddi İlhak teşekkülleri, Hey’eti Milliyeler, kongreler, Ankara’da toplanan B.M.M, bunlara yardımcı olan bütün organlar ve hatta ordu, milli kuvvetler idi. Bütün bu kuvvetlerin ve yarattıkları hareketin, galip devletlerle mütareke imzalamış olan Osmanlı Devleti ile hukuki ve siyasi bir ilgisi yoktu. Başta ordu olmak üzere, Kuvayi Milliye olarak adlandırılan kuvvetler, devlet kuvvetleri olmaktan çıkmış, yalnız millete mal olmuştu. Her türlü hareket millete dayanıyor ve onun adına yapıyordu. Bu sebeple, Milli Mücadeleye katılan ve taraftar olan her şahsa “**Kuvayi Milliyeci**” veya kısaca “**Millici**” deniliyordu. Bu espri, yaşadığı devre de damgasını vurmuştu. Zafere kadar geçen devir, “**Kuvayi Milliye**” devri olmuştur. Ancak, teknik bakımından ifade edildiği zaman Kuvayi Milliye devri, milis kuvvetlerinin kaldırıldığı tarihe kadar geçen 1,5 yıllık bir zamanı kapsıyor, ondan sonra muntazam ordu devri başlıyordu.

1920 yılı sonuna kadar ordu, devlet kuvveti olarak görünmeye gayret etmiş ve istilacı kuvvetlerin karşısına çıkardığı birliklerini milis kuvvetlerinin yanında savaşa sokarak, bunu resmen ifadeden sakınmıştır. Gerek bu siyasi sebeple, gerekse o tarihlerde ordunun açıkça düşman karşısına çıkamayacak kadar zayıf oluşu sebebiyle, 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen bir buçuk yıl, “**Kuvayi Milliye**” ön planda görünmüştür.

Yunanlıların İzmir’e çıkarak Anadolu işgaline başlamaları üzerine, yer yer teşekkül etmeye başlayan milis kuvvetler, o günün şartlarının zorunlu kıldığı bir gerek idi. Mondros Mütarekesi’nin ağır hükümlerini kabul ederek, Birinci Dünya Har-

bi'nden yenilmiş olarak çıkan devlet, ne hükümeti ne de ordusu ile fiili bir müdahale imkânına sahip değildi. Bilhassa, Ferit Paşa Hükümeti'nin Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalması, üstelik halka sükûnet ve itidal tavsiye etmesi, bizzat halkın kendi kendini savunması zorunluğunu ortaya koymuştu. Ordunun durumu da ayrıca iki bakımdan önemli idi. Evvelâ, **“Ordu”** bahsinde de anlatıldığı gibi ortada ordu denilecek bir varlık yoktu; halk, orduya artık güvenmiyordu. Şüphesiz hiç bir millet, harpten yenilmiş dönen ordusunu alkışlamaz. Yalnız bir ordunun halkına karşı bu derece sevimsiz görüldüğü pek nadirdir. Türk halkı, birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildi. Gerçekte, halkın sevmediği subaylardı, askerlikti. Subaylar, Birinci Dünya Harbi felâketinin sorumluları olarak görülüyorlardı. Kimsenin, düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olmaya hevesi ve niyeti yoktu. Esasen, devlette ne seferberlik, ne de Yunanlılara karşı harp ilan etmişti.

İşte kısaca ifadeye çalıştığımız bu durum, milis kuvvetlerin doğmasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgalinden on beş gün sonra başlayan milis teşkilatı, yine aynı sebeplerle büyük rağbet görmüş ve günden güne gelişmiştir. Kuvayi Milliye'nin itibarı zamanla o dereceye yükselmiştir ki, subaylar ve Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bile orduya lüzum olmadığı, milis kuvvetlerle zaferin kazanılabileceği kanısı yayılmıştır. Kuvayi Milliye ile beraber çalışan subayların çoğu resmi kıyafetlerini de terk ederek birer çete reisi gibi giyinmeye başlamışlardır. Bu psikolojiyi Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey hatıralarında şöyle ifade etmektedir:

“Gediz taarruzuna karar vermek için Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında toplandık. Benden başka yakası kapalı kimse yoktu.”

Hâlbuki, İzzettin Çalışlar'ın bahsettiği toplantıda Çerkez Etem'den başka sivil yoktu. Diğer askerler, başta Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmak üzere, Albay Kâzım (Özalp), Albay Arif (Ayıcı Arif) idi ve bunlar, Mustafa Kemal Paşa'nın en güven-

diği kumandanlar idi. Ali Fuat Paşa, Ankara'ya bile bir çete reisi gibi omuzunda filinta ile gelmiş, istasyonda kendisini karışıl原因ları hayrette bırakmıştı.

Kuvayi Milliye'nin, ordunun yeniden kurulurcasına düzenlenmesi sırasında büyük faydalar sağladığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Muntazam ordu karşısında başarılı muharebeler veremeyen bu kuvvetler, Yunan ordusunun 22 Haziran 1920'de başlayan genel taarruzuna kadar cephede düşman ilerleyişini az çok kösteklemiş ve bazı mevzii başarılar elde etmiştir. Kuvayi Milliye'nin cephe gerilerinde de önemli hizmetleri görülmüştür.

Kuvayi Milliye'nin, Milli Mücadelede sağladığı faydaları şöyle sıralaya biliriz:

1. Dünya kamuoyunda, Türk halkının Yunan işgalini sükûnetle karşıladığı kanısının yerleşmesini önlemek ve Yunan Başbakanı Venizelos'un büyük devletlere bu hususta verdiği teminatı çürütmek.

2. Yunan ordusunun, ilk zamanlarda Anadolu'da rahatça ilerlemesine engel olmak.

3. Yunan işgal kuvvetlerini her yerde rahatsız ve tedirgin etmek. Kayıp verdirmek.

4. Türk köylerini, Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarından korumak. Bu çeteleri temizlemek.

5. Ordunun teşkilatlanmasına imkân ve zaman kazandırmak.

6. Gerek Türk Hükümeti'ne, gerekse dünya kamuoyuna Anadolu hareketini bir milli ayaklanma olarak göstermek.

7. Müdâfaa-i Hukuk teşekküllerinin kurulmasına, çalışmasına destek olmak. Bu sahada mücadele aleyhtarlarını sindirmek, bertaraf etmek.

8. Karşı ihtilal hareketlerini bastırmak.

9. İstanbul-Ankara yolunu açmak. (Kocaeli bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin bu hizmeti, bilhassa dikkatle üzerinde durulmaya değer, İstanbul'dan Ankara'ya kaçanlar bu sayede Kocaeli'nden geçebilmişler ve silah, cephane, malzeme nakliyatı mümkün olabilmıştır.)

10. Büyük Taarruz'dan önceki muharebelerin hemen hepsinde orduya yardımcı olarak savaşmak.

Kuvayi Milliye'nin daha başka hizmetleri olmadığı elbette söylenemez. Biz burada, tespit edebildiğimiz önemli hizmetleri belirtmiş bulunuyoruz.

KUVAYİ MİLLİYE'NİN BÜNYESİ

Milli Mücadele dediğimiz büyük kavgada Kuvayi Milliye'nin gerçek yerini ve değerini tayin edebilmek için, bu kuvvetleri teşkil eden insanların kişilikleri hakkında fikir sahibi olmak şarttır. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye'nin mücadele içindeki çeşitli davranışları ve görülen çelişmeler, yine bu insanların kişiliğiyle değerlendirilebilir. Nihayet, Kuvayi Milliye'ye neden son verildiğini ancak bu ölçüyle anlayabiliriz. Ne Çerkez Ethem'in ve kardeşlerinin serkeşliği, ne de Demirci Efe'nin şımarıklığı Kuvayi Milliye'yi ortadan kaldırmak için asıl ve tek sebep değildir. Bu hususta en önemli etken, Kuvayi Milliye'nin bünyesidir.

Bugüne kadar, Kuvayi Milliye ya kötülenmiş ya da topyekun övülmüştür. Taban tabana zıt olan bu iki yol da hatalıdır. Doğru kanaat, ancak gerçeklere inilerek bulunabilir. Kuvayi Milliye bünyesi içinde dövüşenlerin hepsi, elbette birer milli kahraman değildi. Bunların içlerinde Çerkez Ethem, Demirci Efe gibi şefler bulunmasa idi, durumun daha başka türlü olacağını da sanmıyoruz. Kuvayi Milliye'nin kötü sonunun tek sorumluları da bu şefler değildi. Binaenaleyh, şeflerin lanetlenmesi Kuvayi Milliye'yi bu açıdan beraat ettiremez.

Kuvayi Milliye müfrezeleri, genel olarak şu kişilerden kurulmuştur:

- a. Dağda gezen eşkıya ve zeybekler,
- b. Asker kaçakları (Milli Mücadeleden önce kaçanlar, mücadele sırasında kaçanlar ve askere alınmamak için Kuvayi Milliye'ye katılan peşin kaçaklar),
- c. Herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular,

- d. Hapishanelerden çıkarılan mahkumlar ve zanlılar;
- e. Soyguna, vurguna hevesli maceraperestler ve belalı takımı.
- f. Karşı ihtilal hareketlerine karışmış olup, bu hareketler bastırıldıktan sonra affa uğramak için iltica edenler,
- g. Bir nevi askere alma şeklinde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler (Bunlara “**mükellefler**” de diyebiliriz),
- h. Gerçekten milli ve vatani duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler.

Bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinde her çeşit insan bulunduğu gibi, bazıları daha az ve karışık veya bir tip insandan ibaret idi. Bunların dışında, suçlarını affettirmek için bir veya bir kaç kişi tarafından hazırlanıp teçhiz edilerek cepheye gönderilen milis kuvvetlerine de rastlamaktayız. Bunlar da Kuvayi Milliye'nin ayrı bir kolunu temsil etmektedir.

Kuvayi Milliye müfrezelerinden bir kısmı her taraftan kopup gelmiş insanlardan, bir kısmı ise özellikle belli bir yerin, kasabanın veya aşiretin insanlarından teşekkül etmişti. Birçoğunun bünyesi taşıdıkları isimden de anlaşıyordu.

Kuvayi Milliye birliklerini belli etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır. “**Kuvayi Milliye**” , “**Milli Kuvvetler**”, “**Çete**”, “**Müfreze**”, “**Milli Müfreze**”, “**Mücahidin**”, “**Milis**” genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları için “**tabur**”, “**alay**” gibi askeri deyimler de kullanılmıştır. Ayrıca her birliğin özel bir ismi vardı. Bu isimler, ya kumandanın, reisin ismi veya birlik mensuplarının toplandığı yerin ismi yahut sembolik bir isim oluyordu. Bazı örnekler verelim:

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Alaşehir Kuvayi Milliyesi, Osmaniye Milli Müfrezesi, Bursa Müfrezesi, Eskişehir Milli Taburu, Milli Kütahya Alayı, Balkan Akıncıları;

Ziver Bey Müfrezesi, Teğmen Kadri Müfrezesi, Binbaşı Nazım Müfrezesi, Arnavut Kâzım Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi;

Gökbayrak Müfrezesi, Fatih Taburu, Müdafaa-i Vatan Taburu, Kara Keçili Alayı, Demir Alayı, Çelik Alayı, Albayrak müfrezesi.

Pek nadir olmakla beraber Kuvayi Milliye birliklerine bir fikir içtihadı ifade eden isimler de verilmiştir. Mesela. Bolşevik Taburu.

Kuvayi Milliye genişleyip cephe teşkilatı kurulduktan sonra, bir kumanda altında toplanan çeşitli Kuvayi Milliye birlikleri tuttukları cephenin adıyla anılmıştır. Menderes Alayı, Aydın Alayı, Adagide Dağ Taburu gibi...

Kuvayi Milliye birlikleri muntazam ordu haline getirilirken bunlardan taburlar ve alaylar teşkil edilerek, ordu birliklerinde olduğu gibi numara verilmiştir. Eskişehir-Kütahya muharebelerine tekaddüm eden devrede ordu, grup teşkilatı yaparken Afyon mıntıkasında vücuda getirilen 12. Grup, 57. Tümen ve 4. Süvari Tugayı ile bir Mürettep Tümenen kurulmuştur. Bu Mürettep Tümenin teşkilatı bir Nizamiye Alayı ile 1. ve 2. Milis Alaylarından 35. Süvari Alayı ve Süvari Milis Alayından ibaret idi. Kuvayi Milliye'nin önemli bir kısmına uzun bir zaman **"Kuvayi Seyyâre"** adı verilmiştir.

KUVAYİ MİLLİYE KUMANDANLARI

Kuvayi Milliye'nin bünyesi, şüphesiz, kumandanlarıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Herhangi bir Kuvayi Milliye'nin kumandanı eski bir eşkıya reisi ise maiyeti de ona göre olacaktı. Yalnız vatan kaygısıyla ortaya atılan gönüllülerden müteşekkil bir Kuvayi Milliye müfrezesine ise başka tip bir kumandan gerekli idi. Bu sebeple Kuvayi Milliye müfrezeleri ile kumandanları genellikle birbirine denk değerde idi. Fakat, önemli bir kısmında açık çelişmeler görülmektedir. Kuvayi Milliye'nin sevk ve idaresi, bu bakımdan çetin güçlükler arz etmiştir. Yetiştirme tarzı ve karakteri bakımından milis kuvvetlerini ustalıkla idare edebilecek kumandanların yanında, bu işe günün şartları icabı tesadüfen girmiş olanlar az değildi. Kuvayi Milliye kumandanlarını şu şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

1- Efeler ve eşkıya reisleri:

Efeler, genellikle zeybek çetelerinin başındaki adamlardır ve bunlar da aslında birer eşkıya reisidirler. Aydın ve havalisine

has bir deyim olan efelik ve zeybeklik, bir takım özelliklere sahip olmakla beraber esasta bildiğimiz eşkıyadan pek farklı değildir. Kuvayi Milliye teşkilatı kaldırılınca kadar, büyük kuvvetlere kumanda eden ve birçok efeleri ve başka milli kuvvetleri idaresi altına alan iki ünlü efe vardır: Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe.

Kuvayi Milliye kumandanlarından bir kısmı da eşkıya veya çete reisleri idi. İpsiz Recep gibi birçok eşkıya reisi ya bağımsız olarak veya daha büyük bir Kuvayi Milliye grubu içinde müfrezelere kumanda etmişlerdir. Kuvayi Milliye gruplarına yarı resmi şekilde düzen ve yön veren bazı asker, şefler, yapılan işe göre “Çete” deyimini bayağı bularak, bunlara “Mücahidin” demeye itina göstermişlerdir.

2. Komiteciler:

Kuvayi Milliye’nin komiteci kumandanları, Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde Balkanlardaki çeşitli mücadelelerde Balkan Komitecilerine kıyasla yetişmiş veya yetiştirilmiş kimselerdir. Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık gibi...

3. Sivil Kumandanlar:

Gerçek anlamıyla asıl milis kumandanları bunlardır. Silahla oynamak meslekleri olmadığı hâlde, düşman istilâsı karşısında devletin aczini ve ordunun zayıf durumunu görerek vatani müdafaa maksadıyla silahlı halk kuvvetleri vücuda getirip, onları sevk ve idare etmişlerdir. Bu sivil Kuvayi Milliye kumandanlarının, efeler ve komiteci kumandanlar kadar başarı gösterdikleri ve etkili oldukları söylenemez. Fakat hizmetlerini küçümsemeye de imkân yoktur. Bir kısmı, aydın kimselerdi, bir kısmı da bölgelerinin eşrafından idi. Aydınlar arasından çıkan sivil kumandanlara Biga Kaymakamı Köprülülü Hamdi Beyi, Geyve Kaymakamı Saraçoğlu Şükrü Beyi, Mahmut Esat Beyi örnek olarak gösterebiliriz. Alaşehirli Mustafa Bey, Ayazmendli Niyazi Bey, sivil Kuvayi Milliye kumandanlarının eşraf tipine örnek teşkil eder.

4. Subaylar:

Kuvayi Milliye kumandanları arasında çok sayıda subay vardır. Asteğmenden generale kadar her rütbeden subay, ya kendiliğinden, ya da üst makamların emriyle Kuvayi Milliye’de görev almıştır. Bunlar arasında, muvazzaf subaylar, emekli veya müstafî subaylar ve yedek su baylar vardır.

Milis kuvvetlerine doğrudan doğruya kumanda eden subaylardan başka, büyük Kuvayi Milliye teşekküllerinin asker olmayan kumandanlarının yanında müşavir, kurmay olarak çalışan subaylar da görülür.

Subaylar, milis kuvvetlerine kumanda etmekte genellikle çok sıkıntı çekmişlerdir. Hele efeler ve zeybekler, eşkıya reisliğinden gelme Kuvayi Milliye kumandanlarıyla beraber çalışanlar tatsız olaylarla karşılaşmışlar, büyük tehlikelere maruz kalmışlardır. Aralarında, bir efenin, bir zeybeğin, bir eşkıyanın kurşunu ile öldürülenler az değildir. Buna karşılık, eski bir süvari subayı olan Çolak İbrahim ve Sarı Efe adlarıyla anılan Jandarma Yüzbaşı Edip gibi milis kuvvetlerini sevk ve idare etmekte, efeler ve diğer eşkıya reisleriyle aynı şartlarla ilişki kurmakta ustalık gösteren subaylara da rastlanır.

KUVAYİ MİLLİYE’NİN MEVCUDU

Kuvayi Milliye’nin mevcudunu belli bir sayı ile kesin olarak ifade etmeye imkân yoktur. Herhangi bir dönemde “**Kuvayi Milliye’de şu kadar silahlı vardı**” denilemeyeceği gibi, bir gün için tespit olunacak sayı, ertesi gün muhakkak değişiyordu. Bu değişiklik kâh artış, kâh azalış şeklinde devam etmiştir. Kuvayi Milliye müfrezelerinin insan sayısının genel toplamı, en kuvvetli seviyesine ulaşınca kadar, şüphesiz devamlı olarak artmıştır. Fakat; bu halde bile istikrarlı bir artış yoktur. Bu durum, milis kuvvetlere has bir özeliştir. Ordu gibi bir disiplin kuruluşu olmadıkları için mevcutları günü gününe tespit de edilmemiştir. Eldeki sayılar takribi veya tahminidir.

Kuvayi Milliye mevcudunun sürekli değişmesinin en önemli sebebi, bu organizasyona dâhil olmanın “**Askerlik mükellefi-**

yeti” gibi bir zorluğa dayanmamasıdır. Herhangi bir Kuvayi Milliye mensubunun müfrezesini bırakıp köyüne gitmesini, orduda olduğu gibi firar saymak mümkün değildi. Büyük çoğunluk Kuvayi Milliye’ye kendi isteğiyle katıldığı için, herkes dilediği zamanda olmasa bile herhangi bir fırsatta teşkilattan çekilebilirdi. Özellikle savaşa tutuşup bozguna uğrayan müfrezelerin mensupları kolayca dağılabiliyordu. Böyle hallerde, insanların üzerine çöken yılgınlık ve moral kırıklığı kavgadan kaçmaya hevesli olanlara bir fırsat vermiş oluyordu. Hatta zaferle sonuçlanan muharebeler sonunda bile, Kuvayi Milliye müfrezelerinin dağıldığı ve savaşçıların köylerine çekildikleri görülmüştür. Bu gibi olaylardaki dağılmaya ise, **“Zafer kazanıldı. Sonuç alındı. Artık yapacak iş kalmadı”** düşüncesi sebep oluyordu.

Düşman harekâtının durakladığı dönemlerde, bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinin mevcudu bilhassa azaltılırdı. Daha çok, Müdâfaa-i Hukuk teşekküllerinin, Heyeti Milliyelerin vücuda getirdikleri ve kısmen bir nevi mükellefiyetle takviye ettikleri müfrezelerde bu usule daima başvurulmuştur. Gerek ikmal ve iase yükünü hafifletmek, gerekse savaşçılara bıkkınlık vermek maksadıyla müfrezeler, âdetâ kısmı terhise tabi tutulurdu. Bu hareket tarzının diğer bir faydası da, işinden gücünden kalmış, yorulmuş savaşçıları yenileri ile değiştirmek imkânını vermesidir. Kuvayi Milliye kadrolarının bu gibi zorunluklarla daraltılmasının en geniş tatbikatı 1920 yılı başında yapılmıştır.

Heyet-i Temsiliye, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa, ordu birliklerinin olduğu gibi, Kuvayi Milliye’nin mevcudunu da muntazaman öğrenmeye önem vermiştir. 14. Kolordunun tümenlerine ve Refet Bey’e gönderdiği 8 Nisan 1920 tarihli şifre ile her cumartesi günü kendisine bilgi verilmesini istemiştir. Bu şifrenin 4. maddesi şöyledir:

“Kolordu kıtalarından başka, Kuvayi Milliye teşkilatının da yukarıdaki maddelere göre cephe durumu, savaşçı, silahlar ve cephe ve mühimmat kuvvetlerinin ayrı bir madde halinde olarak gösterilmesi.”

22 Haziran 1920 de Yunan taarruzu başladığı sırada Milis Kuvvetlerinin mevcudu hakkında bir fikir vermek üzere 21 Haziran 1920 Kuvvei Umumiye cetvelinden alınan aşağıdaki tabloyu okuyucuların tetkikine sunuyoruz:

<u>Milis Kıt'alarının İsimleri</u>	<u>Bulundukları yer</u>	<u>Subay</u>	<u>Erat</u>
Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelere bağlı zeybekler	Nazilli, Atça ve diğer yerler	0	628
Aydın Alayı	Büyük Menderes Aydın Cephesi'nde	45	1.180
Aydın Dağ Taburu	Büyük Menderes Aydın Cephesi'nde	4	400
Menderes Alayı	Büyük Menderes Aydın Cephesi'nde	20	1.104
Adagide Dağ Taburu	Adagide Cephesi'nde (Üç Yol)	13	359
Balyambolu Bölüğü ve müstakil zeybek müfrezeleri	Balyambolu Cephe-si'nde	15	504
Adagide Müstakil Zeybek müfrezesi	Adagide Cephesi'nde (Üç Yol)	0	240
Milis Süvari Bölüğü	Adagide Cephesi'nde Ovacık'ta	12	197
İstihkâm Bölüğü	Köşk'te	2	159
Söke Bl. ve Milisler	Söke mıntıkasında	2	320
Kuşadası Bl. ve Milisler	Kuşadası mıntıkası	5	425
Koçarlı Bölüğü	Koçarlı'da	0	92
Toplam		118	5.608

Bu tablo yalnız İzmir Güney cephesinin milis kuvvetlerini göstermektedir. Alay, tabur ve bölük olarak zikredilen milis kuvvetler nizamiye kıt'aları gibi kurulmuş kıtalardır. Aynı cep-hedeki nizamiye kıtalarının, yani 57. Tümenin yine 21 Haziran 1920'deki mevcudu ise şöyledir:

Subay : 143

Erat : 4.390

Görülüyor ki, bu cephedeki milisler, ordu birliklerinden fazladır. Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelerin zeybeklerinin yukarıdaki tabloda eksik gösterildiğini tahmin ediyoruz. O tarihte Anzavur ve Bolu isyanlarının bastırılmasına gönderilen zeybek atlıları cetvele dahil edilmemiş olsa gerek.

Batı Cephesinin kuzey kesiminde ve Kocaeli bölgesinde Kuvayi Milliye'nin mevcudu ile Batı Anadolu'da Haziran 1920 ortalarında bütün milis kuvvetlerinin -Çerkez Ethem kuvvetleri dahil- 15 bin kişi kadar olduğu tahmin edilebilir. Bu sayının, Kuvayi Milliye'nin ulaştığı en yüksek seviye olduğu muhakkaktır.

KUVAYİ MİLLİYE'NİN KARAKTERİSTİĞİ

Kuvayi Milliye'nin bünyesini yukarıda ana hatlarıyla izah etmiştik. Bu bünyenin ve içinde bulunduğu şartların icabı olarak Kuvayi Milliye'nin bazı karakteristik özellikler göstermesi tabiidir, ilk bakışta, düşman işgaline karşı direnen silahlı halk kuvvetlerinden başka bir şey olmayan milis teşkilatı, bir bakıma bu görünüşü ile çelişir durumdadır. Daha başka türlü ifade etmek gerekirse, Kuvayi Milliye silahlı halk kuvvetleri kuruluşunda olduğu halde gerçek anlamda halkla fazla ilgisi yoktur, diye biliriz. Çünkü Kuvayi Milliye halkı korkutmuş, yıldırılmış, soymuş, halka fena muamele etmiştir. Kuvayi Milliye, hemen her yerde terör havası yarattığı için halk tarafından sevilmemiştir. Kuvayi Milliye teşekküllerinin hepsinin bu şekilde olduğunu iddia etmek, şüphesiz mümkün değildir. Fakat büyük çoğunluğu böyledir.

Kuvayi Milliye'nin sevimsiz görünmesinde halkın o günlerdeki psikolojisinin de etkisini kabul etmek gerekir. Kuvayi Milliye devrinde, halk psikolojikman henüz dövüşmeye hazır olmadığından, dövüşmeye çıkanları sevmiyordu. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye çetelerine, müfrezelerine dayanan bazı Müdâfaa-i Hukukçular, Heyeti Milliyeciler veya böyle görünen mütegallice, bölgeler şahsi nüfuz ve itibarlarını arttırmak için Kuvayi Milliye'yi alet olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır. Eşraf kısmından olan bu gibi kimseler hatta bazı muvazzaf ve

yedek subaylar nüfuz, itibar ve şahsi menfaat yolunda önlerine çıkan engelleri kaldırmak maksadıyla Kuvayi Milliye'yi etrafa bir umacı gibi gösteriyorlardı. Çok yerde Kuvayi Milliye'nin halk tarafından seilmeyişinin bir sebebi de budur.

Kuvayi Milliye'nin faaliyetinde, yağma, talan, gasp gibi olaylara bol bol rastlanır. Özellikle, ayak takımı kimselerden müteşekkil ve eşkıya reisleri tarafından idare edilen müfrezele-
rin bu gibi hareketleri hiçbir zaman önlenememiştir. Kanun dışı bir hayat sürerken, Kuvayi Milliye'ye katılan eşkıya çetelerinden namuslu davranmaları esasen beklenemezdi. Bunlar, düşmana karşı savaşa girmekle, takibata mâruz kalmadan sanatlarını daha rahat icra etmek imkânını bulmuş oluyorlardı. Bu gibi haller Büyük Millet Meclisine kadar intikal etmiş ve müzakere konusu olmuştur.

Misal olarak, bir mebusun Milli Müdafaa Vekili tarafından cevaplandırılmak üzere 22 Ağustos 1920 de Meclise verdiği önergeyi aşağıya alıyoruz:

“Kuvayi Milliye askerlerinden bazılarının esnaftan satın aldıkları eşyaların bedelini vermemek veya kendisince tayin eylediği miktarda ödeme yaparak kararlaştırılan fiyatın büyük bir kısmını kesmek gibi halkı rahatsız edecek tecavüzlerde bulundukları halkın dilinde dolaşıyor halkımızın Milli Hükûmete karşı yavaş yavaş soğukluğunu doğurma eylemini taşıyan üzücü durumların meydana gelmesi acaba doğru mu?”

T.B.M.Meclisi'nin 26 Eylül 1920 günlü 73'üncü toplantısında Milli Müdafaa Vekâleti Vekili İsmet (İnönü) Bey bu önergeyi yazılı olarak cevaplandırmış ve Kuvayi Milliye efradından bazılarının iddia olunduğu gibi hareket ettiklerini kabul etmiştir. İsmet Bey cevabında, yakalananların cezalandırıldıklarını, cepheye gitmiş olanın cezalandırılmaları için kumandanlarına yazıldığını, cezalandırılacaklarını anlayan bazı kimselerin de firar ettiklerini bildirerek, zarar gördüğünü ispat edenlere peyder pey tazminat verildiğini ifade etmiştir.

Kuvayi Milliye müfrezelerince halk aleyhinde öyle suçlar işlenmişti ki, Mebus Cemil Bey'in yukarıdaki önerge ile

B.M.M'nin huzuruna çıkarmak istediği suç diğerlerinin yanında çok hafif kalır.

16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'nce alınan kararların 6. maddesi, Kuvayi Milliye'nin yukarıdan beri izahına çalıştığımız davranışına karşı duyulan tepkiyi çok güzel ifade ettiğinden buraya aynen alıyoruz:

“Madde 6 - (Hareketi Milliye - Reddi İlhak) bu gayeye yönelik Hareketi Milliye, düzenli teşkilat ile yaptığı gibi, gereğinde bundan sonra aynı tarz kabul edildiğinden eşkıyalığa varan çeteciliği nefretle reddeder.”

Bu satırların yazıldığı günlerde Kuvayi Milliye'nin iki buçuk aylık bir geçmişi vardı. Ne Çerkez Ethem, ne de Demirci Mehmet Efe henüz palazlanmamıştı.

Alaşehir Kongresi kararlarının 25. maddesine de şöyle bir hüküm konmuştu:

“Madde 25 - Cephe mürettebatının savaş alanı gerilerinde görevsiz silahlı olarak dolaşmaları kesin olarak yasaktır.”

Daha önce toplanmış olan Balıkesir Kongresi ise “çetecilikten nefret” ettiğini kararları arasına almıştı. Fakat, bütün bu tedbirler esasa müessir olamamıştır.

MADDİ VE MALİ KAYNAKLAR

Bütün belli başlı gelirleri haciz altına alınmış borçlu bir devlet; fakir bir halk; verimsiz bir memleket!. Milli Mücadele-
nin maddi ve mali kaynakları, işte bu kısır alan üzerinde arana-
caktır

Başlangıçta bütün şartlar cesaret kırıcı idi amma, para me-
selesi hepsinden zor görünüyordu. Anadolu’da, Avrupa ölçüsü-
ne göre ne zengin bir burjuva sınıfı, ne kuvvetli bir sanayici
zümre ve ne de kasaları dolu bankalar vardı.⁵⁸

Mücadele taraflısı olanlar bile, para konusunda bir çıkmaz-
da bulunduklarını sanıyor ve kuşkularını şöyle belirtiyorlardı:

“Parasız, ordusuz ne yapabiliriz?”⁵⁹

En iyimser bir düşünce ile askeri bir zafer kazanıp memle-
ket kurtarılsa bile bağımsız bir devlet olarak yaşamının imkân-
sızlığına inananlar, yine para meselesini ileri sürüyorlardı:

**“Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı
kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz, diyecekler;
hâlbuki bizim gelirimiz borcumuzun faizini bile karşılamı-
yor.”**

Milli Mücadelenin maddi ve mali külfetinin büyük kısmını,
bir süre **“nakdi ve ayni teberru”** adıyla, ondan sonra da **“ver-
gi”** ve **“tekâlifî harbiye”** olarak tamamen halk çekmiştir. Bü-
yük Millet Meclisi Hükümeti Anadolu’da iyi kötü bir devlet
düzeni kuruncaya kadar halktan **“nakdi ve ayni”** yardım sağla-
ma keyfiyeti, Kuvayi Milliye’nin ve Müdâfaa-i Hukuk Teşek-
küllerinin değer ölçülerine bağlı idi. Bu ölçü, bazı Kuvayi Mil-
liye kumandanlarının elinde halkı soyamak derecesine vardığı-
ndan, Müdâfaa-i Hukuk Kongreleri, mali meseleler hakkında bir

---

⁵⁸ Osmanlı Bankası’nın Anadolu’da (43) şubesi vardı. Ziraat Banka’sının 1920’de sermayesi 11,5 milyon lira idi.

⁵⁹ Kara Vasıf tarafından Sivas Kongresi’nde söylenmiştir.

takım kararlar almış ve bir teşkilat işi olarak Kuvayi Milliye'yi beslemeye çalışmıştır.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinin bu husus ile ciddi olarak uğraştığı görülmektedir. 31 Temmuz 1919 günü toplanan Balıkesir Kongresi'nde:

- **Merkez Liva'da (Balıkesir) olduğu gibi kazalarda maliye teşkilâtı ve levazım heyetleri kurulmasına.**

- **Nahiyelerden gönderilen eratın masraflarını ilçelerin karşılayıp sonra umumi masraftan kapatılmasına.**

- **Cephelere sevk edilecek eratın başında eşraftan bir kişinin bulunmasına, karar verilmiştir.**

Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongresi'nin koyduğu esaslara uymuştur. 7 Ağustos 1919 da toplanan Nazilli Kongresi ise, Kuvayi Milliye'nin mali ve maddi ihtiyaçlarını karşılamak için daha ayrıntılı kararlara varmıştır. Şöyle ki:

- **Mücahitlerin ve Heyeti Milliye'nin mahalli masraflarının temini halkın verilecek nakdi ve aynı bağışlarının toplanmasına bağlıdır.**

- **Her şahsın ne miktar bağışta bulunacağı verilecek bilgiye dayanılarak milli heyetçe kararlaştırılacaktır.**

- **Her çeşit kişisel hareketler (mal ve para toplamak) yasaklanacaktır.**

- **Kuvayi Milliye komutanları ve ümera, subay sınıfına dahil bulunduklarından bunlar için bağış mecburiyeti tatbik edilmeyecektir.**

- **Nakdi ve fiili bağıştan çekinenlerin cezası, Kuvayi Milliye komutanları tarafından düşünülecek ve yine onlar tarafından tatbik edilecektir.**

- **Davet olduğunda 100 lira bağışta bulunanlar cepheye gönderilmeyip işleri başında bırakılacaklardır. Ancak bu bağışıklık 3 ay için geçerli olacaktır.**

Bu kararların kesin bir düzen içinde yürütülmesine imkân yoktu. Memleketin içinde bulunduğu genel şartlar, değişik yerlerin özellikleri ve her tarafla gerek Müdâfaa-i Hukuk, gerekse Kuvayi Milliye'nin lider kadrosunu teşkil eden insanların idrak ve kabiliyetlerinin farklı oluşu bir düzensizlik yaratıyordu. Bu hal, Ankara Hükümeti kurulup, Anadolu'da otorite sağlanınca-ya kadar sürdü.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinden sonra Kuvayi Milliye teşkilatı genişlemeye başlamıştı. İlk zamanlar yalnız gönüllülerden ibaret olan müfrezeler, kongrelerin aldığı seferberlik kararıyla çoğalınca bunlara silah temini, iâşe işleri ve daimi gönüllü efradın⁶⁰ ve müfreze kumandanlarının maaşlarının ödenmesi büyük bir mesele oldu. Silahı ordu veriyordu. Parayı bağış şeklinde halk karşılıyordu. Müfrezeleri, bulundukları köyler besliyordu. Fakat artık hiç biri yetmez oldu. Bunun üzerine birçok yerlerde aşar ambarlarına, banka olan yerlerde bazı bankaların paralarına vaziyet edildi. Balıkesir, Akhisar, Alaşehir gibi birkaç yerde, şehirlere dışardan gelen mallara oktruva⁶¹ resmi kondu. Silah meselesi de, bu sıralarda, temin olunan silah mevcudu kadar mücahit toplamakla halledildi.

22 Mart 1920 günü toplanan “İzmir Kuzey Mıntıkası Kuvayi Milliye Genel Kurulu” daha sağlam mali kararlar almıştır. “Bütçe” başlığını taşıyan bu kararlar şöyledir:

Tahmin edilen sarfiyat 300.000 liralık bir bütçe üzerinden tasavvur edilmiştir. Gelir kaynakları şunlardır:

- a. Belediye bütçelerinde tahmin edilen gelir fazlasının yarısı,**
- b. Mezbaha ve pazar vergilerinin bir misli belediyelerce fazla tahsil edilerek Kuvayi Milliye'ye verilecektir.**
- c. Her değiştirme için nakdi bedel olarak 100 lira alınacaktır.**
- d. Aşağıdaki yazılı tüccar mallarının ithalât ve ihracatlarından muayyen bir vergi alınacaktır: Buğday okkasından 1 ku-**

---

⁶⁰ Daimi gönüllü efrada ayda 5-15 lira maaş veriliyordu.

⁶¹ Fr. Kökenli. Ticaret amacıyla dışarıdan getirilen mallardan alınan vergi. (y.n)

ruş, sair zahireler 20 para, susam ve pirinç 2 kuruş, fasulye ve mercimek 1 kuruş, tütün 5 kuruş, afyon 50 kuruş, üzüm 2 kuruş, incir 60 para, şeker 2 kuruş, kahve 6 kuruş, palamut kantarına 2 kuruş, badem içi okkasına 10 kuruş, ceviz içi 6 kuruş, acı badem 6 kuruş, bal 5 kuruş, çivi ve demir 20 para, kösele 10 kuruş, sabun 1 kuruş, yapağı ve yün 2 kuruş, gaz sandığı 2 kuruş, zeytinyağı okkasına 3 kuruş, (Kırkağaç ve Akhisar müstesna) iplik paketine 10 kuruş, manifatura büyük balya 600 kuruş, küçük balya 300 kuruş, yumurta tanesine 5 para, ispirto kilosuna 50 kuruş, rakı vesair içkilerin okkasına 100 kuruş ve diğer eşya için mahallinin tayin edeceği miktar.”

Mücadele azminin zorladığı ve meşru sayılması gereken bütün bu tedbirlerin yanı sıra, bazı Kuvayi Milliye müfrezeleri halkı soymaktan geri kalmamışlardır. Mühim kısmı eşkıyalıktan yetişme kimselerden, zeybeklerden, efelerden teşekkül eden ve cephe boylarında, cephe gerilerinde silahlı olarak dolaşan bu “Mücahitler” ihtiyaçlarını değil, çok fazlasını halktan zorla alıyorlardı.

Demirci Mehmet Efe’nin yanında çalışmış olan bir doktorun⁶² anlattığı şu küçük macera bu konuda verilecek yüzlerce örnekten biridir:

“Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilli’ye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastaneyi boşaltarak Sarayköy’e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekâtının durduğu, Nazilli’nin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilli’ye döndük. Şehir bomboştı. Yalnız zeybekler vardı. Çarşı açılmış; zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yükleyip götürüyorlardı.”

Halbuki Nazilli halkı, Kuvayi Milliye’ye ayni ve nakdi teberra vermekte kusur etmemişti.

Anadolu’nun bir ucu böyle iken diğer ucu nasıldı? Aynı günlerde Erzurum’da geçen bir olay, hem buradaki Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı’nın, hem halkın, hem de Milli Mücadelenin

---

⁶² Sipahi Ocağı Kulübü Başkanı Dr. Necati Bey ile 23/12/1959 da yaptığımız görüşmeye ait notlardan.

lideri Mustafa Kemal Paşa'nın mali durumunu göstermektedir. Bu sılayı "Millî Mücadelede Erzurum" adlı kitabında Cevat Dur-sunoğlu şöyle anlatır:

"Tarih Ağustos ayının sonlarına doğru. Sivas Kongresi eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa hareket hazırlığında. İçimizden Paşa ile en çok Kâzım temas ediyordu. Bir gün birkaç arkadaş Necati'nin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kâzım, arkadaşlara Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı. Zaten nizamname de, temsil heyetinin masraflarını karşılamak ödevini Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı'na vermişti. O zamanlar bunu Erzurum Müdâfaa-i Hukuku'ndan başka bir yer yapamazdı. Hâlbuki, o gün Müdâfaa-i Hukuk'un elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz bin beş yüz lirayı öbür vilayetlerden kongreye gelmiş olan azaların yerleştirilmesi, telgraf muhabereleleri gibi acele işlere harcamıştık. Hiç birimizde de para yoktu. Hepimiz 'kutilâyemut' yaşayabiliyorduk. Paşa'ya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama nereden? Böyle mühim bir zamanda cemiyyetin parasızlığını kimseye söyleyemezdik. Bu bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmayacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak harcanmıştı. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak büyük işi nasıl başaracaktık.

Heyeti Faale azasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla olgun bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek 'Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin celâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiç bir kimse bilmeyecek, ilerde Müdâfaa-i Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği emeklilik aylığı ile geçinir giderim'

dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım'ın aracılığıyla Paşa'ya ulaştırdık. Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı.”

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılışından yedi buçuk ay geçtikten sonra Ankara'ya geldiği zaman bin iki yüz lira parası vardı. Müftü Rifat Efendi, Ankara tüccarından altı bin lira toplayarak Paşa'ya verdi.⁶³

Mustafa Kemal Paşa parasız idi. Büyük projelerle İstanbul'dan ayrılırken, Anadolu'da kendisine verilecek bin liranın değerini düşündü mü bilmiyoruz. İnceleyebildiğimiz belgeler ancak şunu gösteriyor ki, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan hareket edeceği günlerde karargâhına mensup subayların üçer aylık maaşlarıyla bir miktar olağanüstü ödenek almak için çok uğraşmıştı. Zaferden sonra tasfiye ettiği siyasi düşmanları onun, padişah tarafından verilmiş önemlice bir para ile Anadolu'ya geçtiğini söylerler. Hâlbuki bu söylentinin doğruluğunu gösterecek en ufak bir delile henüz rastlanmamış değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrıldığı sıralarda Dahiliye Nezareti'ni işgal eden Mehmet Ali Bey⁶⁴, Paris'te çıkardığı “*La République Enchene*” adlı gazetesinde 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi'ne verdiği yirmi beş bin liraya ait makbuzun klişesini yayınlamıştır, işte Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya götürdüğü bütün para bundan ibarettir.

Dahiliye Nezareti, örtülü ödeneğinden ödenen bu parayı Mehmet Ali Bey, yanında Emniyet şube müdürlerinden Râdi Bey⁶⁵, olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a götürecektir. Vapura hareketinden biraz önce gelerek bizzat vermiş ve klişesi yayınlanan makbuzu da orada Râdi Bey yazmıştır.

---

⁶³ Bu bilgiyi bize, Milli Mücadelenin Maliye Vekillerinden Hasan Fehmi Ataç 25.11.1959 günü vermiştir.

⁶⁴ Yüz elliliklerdendir.

⁶⁵ Radi Yeğen ile yaptığımız görüşmeden.

Milli Mücadele Lideri, Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar ancak bu kadar bir mali imkâna sahip olabilmiş ve kolayca anlaşılacağı üzere para bakımından hiç bir zaman kaygısız kalmamıştır.

***

Büyük Millet Meclisi Hükümeti ilk iş olarak devletin Anadolu'daki gelir kaynaklarına el koyacaktı. Fakat bir Düyunu Umumiye idaresi vardı ki, büyük şehirlerin aşarını, Aydın vilayetinin ağnam vergisini devletten olan alacağına karşılık bu idare toplardı. Düyunu Umumiye'nin tahsil ettiği vergiler devlet gelirinin yarısından çok fazla idi.

Çok çetin şartlar içinde başarılabacak bir mücadelenin başlangıcında bulunan Ankara Hükümeti, basiretli hareket etmek zorunda idi. Onun için Düyunu Umumiye Teşkilatı'na dokunulmadı. Mesele politik bir formül ile halledilmeliydi. Bir gün, Düyunu Umumiye'nin Ankara mümessili Ali Cevat Bey'i makamına davet eden Maliye Vekili ona şöyle dedi:

“Biz harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız.”

Bu teklif Düyunu Umumiye'nin de işine gelmişti. Böylece B.M.Meclisi Hükümeti Düyunu Umumiye gelirine el atmış oldu.

Düyunu Umumiye Merkezi ve Damga Matbaası İstanbul'da idi. Normal zamanlarda olduğu gibi damga pulu İstanbul'da basılıp Anadolu'ya gönderiliyordu. Ankara Hükümeti Anadolu'da satılan bu pulların parasını da İstanbul'a göndermeyip bir gelir olarak bütçeye ekliyordu. Bunun gibi diğer devlet gelirleri de artık Ankara'nın eline geçmişti. Bu arada Reji idaresinin tütünlerine de vaziyet edilmiştir. Fakat, bütün bunlara rağmen Anadolu'nun gelir kaynakları, uzun sürecek yeni bir harbi beslemeye yetecek ölçüde değildi.

Anadolu'nun mali kaynaklarına B.M.Meclisi'nin açılışından önce, İstanbul'un işgali üzerine kısmen el konulmuştu. “Heyet-i Temsiliye” adına Mustafa Kemal imzasıyla kolordula-

ra, vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara, Şile, Gebze ve Kartal Kaymakamlıklarına yazılan 18 Mart 1920 tarihli şifre şöyledir:

“Atideki mevaddın derhal icra ve neticesinin inbasını rica ederiz.

1. Osmanlı ülkelerinde Osmanlı Bankalarıyla Düyunu Umumiye ve Tekel idareleri mevcudundan, mahallin en büyük mülkiye ve maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları göndermeleri bu iki memur tarafından denetlenerek üst makamlara bilgi vereceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı surette mevcudunu bildirmekle beraber, İstanbul merkezinden başka merkezler ile olan muamelelere devam edilecektir.

2. Bu müesseselerin İstanbul’a gönderme yapması yasaklanacaktır.

3. Yukarıda adı geçen mali müesseseler ile mal sandıklarında ve vakıf sendiklerinde mevcut paraların miktarı ve depozitlerinin toplam kıymetleri gösterilmek üzere 18 Mart 1920 tarihi itibarıyla ulaştığı miktar derhal bildirilecektir.”

B.M. Meclisi Hükümeti 5 Mayıs 1920 de yaptığı ilk toplantısında Rusya ile temasa geçmek için bir heyet göndermeye karar verdi. Batı devletlerinin Türkiye hakkındaki niyetleri belli idi. O yönden hiç bir fayda umulmuyordu. Doğuda ise dostluk kuracak bir devlet yoktu. Ancak Rusya’dan bir şeyler beklenebilirdi. Çarlık rejimi yıkılmış ve emperyalist devletlere karşı mücadele eden yeni bir rejim kurulmuştu. Aynı devletlere karşı dövmüşmeye başlayan Türklere Rusya’nın seyirci kalmayacağı muhakkak idi. Rusya’dan Ankara’nın beklediği fayda, siyasi olmaktan çok maddi ve mali yardım idi.

İlk heyet Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey’den teşkil edilip gönderildi. Bu birinci temastan sonra, Moskova Büyük Elçiliğine tayin edilen Ali Fuat Paşa da dahil olmak üzere Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerden müteşekkil ikinci bir heyet gönderildi.

Ankara Rusya’dan çok sayıda silah, cephane ve harp aracı ile para istiyordu. Uzun görüşmeler, istenilenin hepsini sağla-

madı. Bir miktar silah, cephane ve araç alındı. Ruslar, ayrıca üç parti halinde bir milyon Rus altını verdiler. Bu altınlar:

Ferit (Tek) Bey'in Maliye Vekilliği zamanında iki yüz bin, Hasan (Saka) Bey'in Maliye Vekilliği zamanında beş yüz bin,

Hasan Fehmi (Aytaç) Bey'in Maliye Vekilliği zamanında üç yüz bin lira olmak üzere geldi.⁶⁶

Ankara'daki Rus Büyükelçisi'nin isteği üzerine bu altınlara Ankara Hükümeti adına Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bir milyon liralık makbuz vermiştir, ikinci parti olarak alınan beş yüz bin altının yüz bini, askeri müşavir olarak Moskova'ya giden Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beylere teslim olunarak silah satın almak üzere Almanya'ya gönderilmiş, dört yüz bin altını da Yusuf Kemal Bey beraberinde Kars'a getirmiştir.⁶⁷

B.M. Meclisi hükümetlerinin en güç işini yüklenen üyeleri şüphesiz Maliye Vekilleridir. Milli Mücadele boyunca Maliye Vekilleri, küçük paraların peşinde koşmak, bekçiliğini yapmak, diğer vekillerin ve kumandanların taarruzlarına maruz kalmak durumundan kurtulamamışlardır. Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey'in anlattığı aşağıdaki yazılı olay tipik bir örnektir.⁶⁸

“Çerkez Ethem, devlet gelirlerine el koyuyordu. Mesela bir yerde tütün bulsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben ondan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti. (Sen orada bülbül gibi öterken, biz canımızı ortaya koymuş, çarpışıyoruz. Ankara'ya gelince bunun hesabını sorarım.) diyordu.

Hakikaten bir süre sonra Ethem Ankara'ya gelmişti. Bir akşam vekâletten payton ile evime gidiyordum. Şimdiki Ulus

---

⁶⁶ Hasan Fehmi Aytaç. Ferit Tek ve Yusuf Kemal Tengirşek Beylerle yaptığımız görüşmelerde tespit ettik.

⁶⁷ Almanya'da enflasyon hüküm sürdüğü bir sırada silah mubayaasına giden Saffet ve Nuri Beyler, orada parayı çoğaltmak için borsada oynamışlar ve paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman aldatmıştı. Mesele mahkemelik oldu. Fakat bir netice çıkmadı. O gün bu gün de Saffet ve Nuri Beylerden şüphe edilmemiş ve hadise bir kaza olarak kabul edilmiştir.

⁶⁸ 16 12.1959 günü evinde yaptığımız görüşmede anlatmıştır.

Meydan'ında Ethem'in adamları arabayı durdurdular, beni indirmek istediler. Ben direndim. Maliye Vekiliyim, devlet adamıyım, nasıl indirirsiniz, diyordum. Onlar da, Ethem'in istasyonda beni istediğini, böyle emir aldıklarını söylüyorlardı. Neyse ki, o sırada bir iki polis görüldü, birkaç kişi peyda oldu. Onların müdahalesiyle kurtuldum."

Hasan Saka Maliye Vekilliğinden istifa edeceğini söyleyince Mustafa Kemal Paşa. **"O halde bana maliyeden anlamayan bir vekil bul!"** diyor.

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, birkaç milletvekili beraber Meclis Reis Vekili Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey'i davet ederek, onlara Hasan Saka'ya söylediğini tekrarlıyor. Yeni Maliye Vekilinin nasıl bulunduğunu Hasan Fehmi (Aytaç) şöyle anlatmaktadır:⁶⁹

"Bir kaç isim söylendi. Her defasında olmaz diyordu. Nihayet hazır bulunanlardan biri beni teklif edince 'tamam' dedi. Ben, 'Aman Paşam, maliyeciliği bilmem, beni mazur görün' diye özür diledim. Mustafa Kemal Paşa, 'Daha iyi' dedi. Beni reddedemeyecek duruma sokunca, kabule mecbur oldum. Ne yapmak tasavvurunda olduğumu sordu. 'Şu anda bir şey bilmiyorum, düşüneceğim' cevabını verdim."

Milli Mücadelenin en başarılı Maliye Vekilinin Hasan Fehmi Bey olduğunda ittifak edilmektedir. Kendisi diyor ki:

"Osmanlı idaresinde memuriyet yapmış kimselerin ruhuna idarenin aczi ve zaafı sinmişti. Bunlar bizi çok uğraştırdılar."

Hasan Fehmi Bey, memleketin hudutları henüz belli olmadığı halde mümkün olan yerlerde, gelir sağlamak için gümrük teşkilatı kurmuştu. Güneydeki gümrük memuru **"Burada evraki nakdiye yok, gümrük resmini nasıl alacağız"** diye soruyor. Evraki nakdiye ile altının aynı değerde tedavül edeceğine dair kanun yürürlüktedir. Maliye Vekili gümrük memuruna şu cevabı veriyor: **"Evrakı nakdiye bir altındır. Buna göre cibayet edin (alın)"**

---

⁶⁹ 25.11.1959 günü yaptığımız görüşmeden.

Hasan Fehmi Bey'in bütün icraatında aynı pratik davranış görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, maliyeci olmayan bir Maliye Vekili aramasındaki hikmet işte budur. Milli Mücadele devrinin son Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, şöyle formül bulmuştur: **"Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye!"** Onun için, **"Parayı yalnız orduya veriyordum. Ordudan başka teşkilâta ancak günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verirdim"** diyor.

Ordunun sarfiyatını da kontrol etmek ve disipline sokmak lazımdır. Bunun için bir kanun çıkarıldı. Ordu defterdarlıkları ve sorumlu saymanlıklar ihdas olundu. Maliyenin memurlarını, ordu başlangıçta yadırgamıştı. Bazı kumandanlarla maliye arasında tatsız olaylar oldu. Mesela Ali İhsan Paşa bir gün ordu defterdarını hapsedti. Maliye-Ordu mücadelesi bir hayli sürdü. Fakat sistem yerleşti.

Hasan (Saka) Bey'in Maliye Vekilliği zamanında, Osmanlı Bankası'nda hükümet komiseri olan Kızılay Başkanı Hamit Bey vasıtasıyla, Osmanlı Bankası'na müracaat edilmiş ve meşhur **"Hesabı Cariden"** ⁷⁰ 1,5 milyon lira para istenmiş. Banka, Paris'e sormuş ve aldığı talimat üzerine Ankara'ya şu cevabı vermiş:

"Size 1,5 milyon vereceğiz. Yalnız İstanbul Hükümeti'ne vereceğimiz 500.000 liradan haberdar olduğunuza dair bir yazı isteriz."

Bu cevap Hasan Fehmi (Aytaç) Bey'in zamanında gelmiş ve bize anlattığına göre, İstanbul Hükümeti'nin tanınması anlamına gelen bu şart kabul edilmediği için para da alınmamıştır.

Büyük Taarruz'un hazırlıkları yapılırken çok para sıkıntısı çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu hazırlık için 15 milyon liraya lüzum gösteriyordu. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu devredeki para sıkıntısı için diyor ki:

"Milli Müdafaa Vekâleti mütemadiyen çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben parayı versem, 400 bin postal, nerede, kime, ne kadar zaman-

---

⁷⁰ Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası arasında mevcut anlaşma.

da yaptıracaksınız; çarık isteseniz aklım erer, dedim. Teklifi geri aldılar.

Bir gün de ordu kumandanları vesair ihtiyaçları için 10 otomobil istedi. Para yerine, istediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir’de hazırladılar. Orada duruyor. Gidin bedelsiz alın, dedim.

Ruslardan gelen üç yüz bin altından on para harcamamıştım. Telgraf başında her tarafı sıkıştırarak tahsilat yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde 2 ay, bazılarında da 14 ay maaş almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp Akşehir’e gittim. Maaşları aynı seviyeye getirecek şekilde dağıtmak üzere verdim. Sonra da üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın birini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtın, dedim.

Akşehir dönüşünde, M. Kemal Paşa’ya ne kadar subay olduğunu, maaş alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da orada idi. M. Kemal Paşa, bu rakamları nereden biliyorsun, diye sorunca, Fevzi Paşa, ordu defterdarlarını kastederek, onun casusları var, dedi.

Taarruz yaklaştı. Ordu, durmadan para istiyor. Aşar vakti yakın. Fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti. Hiç bir yerde metelik bırakmamıştım. Bir gün Osmanlı Bankası’nın Ankara Şubesi Müdürü Bojetî’yi çağırttım. Dedim ki: ‘Osmanlı Bankası tarihi ânını yaşıyor. Maliyeye 1,5 milyon lira lazım. Bizim idareimizdeki bölgede 16 şubeniz var. İstedğim parayı vermezsen şubelerinizin 16’sına da vaziyet eder, kasalarındaki bütün parayı tutanak karşılığı alırım. Düşünmek için sana bir çeyrek saat zaman veriyorum, git düşün, cevabını ver.’

Böylece, istediğimiz 1,5 milyon lirayı Osmanlı Bankası’ndan aldık.”

Türk Milli Mücadelesine dışardan yapılan bir yardımdan daha bahsetmek gerekiyor. Hindistan’dan gönderilen para.

Hindistan Hilâfet Cemiyeti’nce Türk Kızılay’ına yardım olmak üzere toplanıp kalyada bulunan Cami (Baykurt) Bey aracılığıyla Ankara’ya gelen para sadece üç yüz bin liradır.

Müslüman Hintlilerin bu amaçla Hilâfet Cemiyeti'ne yaptığı bağışın daha fazla olduğu fakat Türkiye'ye gelinceye kadar zayiata uğradığı söylenir.

Hindistan'dan gelen üç yüz bin lira maliye kayıtlarına gir-memiş. Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde durmuştur. Büyük Taarruz öncesinde maliyenin bütün imkânları tükenince Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu parayı da kullanmayı düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, üç yüz bin lirayı muvakkaten maliyeye devretmiş ve düşman çekilirken yakılıp yıkılan köyleri görünce halka dağıtılmak üzere bu paranın 110 bin lirasını cephe kumandanlığı emrine göndertmiştir. Zaferden sonra maliyenin iade ettiği para: İş Bankası'nın sermayesini teşkil etmiştir.⁷¹

---

⁷¹ Milli Mücadelenin maddi ve mali kaynakları iyice tetkik edilmesi gereken bir konudur. Şimdiye kadar Milli Mücadele hakkında neşredilen kitaplarda işin bu cephesine kimse esaslı bir şekilde dokunmamıştır. Önemli kadar güçlüğü meydana olan konuya, yalnız devrin Maliye Vekillerinden ve daha başka yetkili şahısların şifahi beyanlarıyla yetinmek zorunda kaldık. Kitabın ikinci cildinde mali konulara biraz daha eğilmek niyetindeyiz.

LİDERLER

MUSTAFA KEMAL PAŞA

20. yüzyılın başlangıcında, Osmanlı ordusunda -ordu politize olmuştu- daha öncekilerden çok farklı yeni bir subay kadrosu yetişti. Askerlik sanatında, cesaretle, vatanseverlikte, hürriyetçilikte ve yükselmekte yarışan genç insanlardan müteşekkil bir kadro. Devrin şartları, birbirini kovalayan iç ve dış olaylar bu kadronun yetişmesi için mükemmel bir laboratuvar idi.

Birinci Dünya Harbi'ne ulaşınca kadar, Hürriyetin ilânı, 31 Mart Vakası, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Babıâli baskını şöhret yapmak ve sivrilmek isteyenlere büyük şans veren başlıca önemli olaylardır. 8-10 yıla sığan bu yüklü çağdan herkes kabiliyeti kadar faydalandı ve bazı kimseler masal kahramanları gibi parladı. Fakat büyük ambisyonu olduğu halde Mustafa Kemal Paşa, ileride işe yarayacak bir sürü tecrübeden başka bir şey elde edemedi. Kendisini bir sıçrayışta geçenler, toplu davranışın, yani İttihat ve Terakki gibi ihtilalci bir cemiyetin içinde ve başında bulunmanın avantajlarından faydalanmışlardı. Hâlbuki, Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta içinde bulunduğu cemiyetten çeşitli sebeplerle ayrı düşmüştü.

Mustafa Kemal Paşa, kadro içinde kendisinden hiç bir surette değerli saymadığı insanların önde bulunmalarından memnun değildi. Onlar da, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdan bakan halinden hoşlanmıyorlardı. Hele Enver'le birlikte yürüme-lerine hiç imkân yoktu. Enver önde olmak, Mustafa Kemal arkada kalmamak istiyordu.

Bütün bu kaçan fırsatlardan sonra Mustafa Kemal Paşa sabırla bekledi. Çabuk karar veren, çabuk harekete geçen mizacına rağmen, beklemeyi biliyordu. Nihayet Çanakkale'de ilk başarısını kazanarak değerini ispat etti. Kazandığı zafer neticeleri itibariyle o derece önemliydi ki, o güne kadar yalnız belli bir asker çevresinde bilinen Mustafa Kemal, birdenbire geniş çev-

relerin dikkatini çekmişti. Bundan sonra. Osmanlı Devleti'nin birinci sınıf ordu kumandanları arasında yerini alacaktı. Enver Paşa, aralarındaki derin uçuruma ve antipatiye rağmen, ona hakkı olan görevleri vermemezlik edemezdi.

Hizmet ve yükselme yolunu kendi gücüyle açan Mustafa Kemal Paşa, daima Enver ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enver Paşa memleket dışında olduğu halde, Milli Mücadelede bile Mustafa Kemal Paşa için bir huzursuzluk sebebi idi. Enver Paşa, ısrarla Türkiye'ye dönmek ve Anadolu harekâtının başına geçmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa onun Anadolu'ya girmesine müsaade edemezdi. Eğer Enver gelse idi, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği tehlikeye düşebilirdi, fakat o zaman asıl şanssızlık Türk milleti için olacaktı. Çünkü Anadolu'daki subayların bir kısmı ve İttihatçılar, muhtemelen Enver'i tercih edeceklerdi.

Enver Paşa'nın destanlaşan ölçüsüz cesaretine karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın cesaretinde şuur vardı. O, korkulacak yerde korkmasını bilecek kadar kişisel cesarete, gerektiğinde istiskal⁷² edilmeyi bile göze alacak kadar medeni cesarete sahipti. Yalnız bu yönüyle bile liderlik, Mustafa Kemal Paşa'nın hakkı idi.

***

Enver Paşa başta olmak üzere, o kadronun bütün mensupları aşırı duygulu idiler. Fakat, galiba aralarındaki tek gerçekçi Mustafa Kemal Paşa idi.

Mütareke sonrası Türkiye'de, memleketin kurtuluşu için, yalnız duygulu ve epik sözlere ve davranışlara rastlamak mümkündü. Mudâfaa-i Hukuk teşekkülleri bile hayalci düşünceler üzerine kurulmuştu. Bu yüzden hiçbirisi gerçekçi bir davranışa girememişti. Bir Mustafa Kemal Paşa çıkmasaydı, şüphesiz çok kimse birer idealist gibi ölecekti. Ve vatan yine de kurtulamayacaktı. Hâlbuki, hürriyet ve istiklâl mücadelesi yapan milletlere gerçekçi şefler lazımdı.

---

⁷² Soğuk davranma (y.n)

“Osmanlı topluluğu içinde kalmak” parolasını, Mustafa Kemal Paşa “Misakı Milli” ile “Millet Meclisi” ile değiştirdi. Herkes Osmanlılığı kurtarmak çabası içinde olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa şu gerçeği görebilmişti:

“Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet bunlar hepsi kavramı kalmamış birtakım anlamsız sözlerden ibaretti.”

Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için ihtilal başarılıydı, zafer kazanıldı, yeni Türk Devleti kuruldu. Yine Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için Misakı Milli ile yetinildi ve kazanılan zafer muhafaza edilebildi. Bütün bu sonuçlara ulaşabilmekte gerçekçi Mustafa Kemal’e zor gelen husus, üzerinde bulunduğu aşırı duygulu ve hayalci plâtför idi.

***

Mustafa Kemal Paşa Anadolu’ya giderken arkasında yalnız Çanakkale zaferi vardı. Samsun’a çıktıktan elli gün sonra rütbesini, mevkiini ve yetkilerini birdenbire kaybetti. Gerçekten bir ferdi millet olarak kalmıştı. Bunun açık anlamı, sıfırdan başlayacaktı. Kendisini, bütün memleketi kapsayan büyük bir harekete lider olarak kabul ettirmeye, bir Çanakkale zaferi yetmezdi. Bu zaferi kazananı da, kaç kişi biliyordu?

Mustafa Kemal Paşa, liderlik yerine adım adım ve pek de kolay olmayan bir yoldan geçerek ulaştı. Onu liderliğe götüren yolun dönemeç noktalarında durmak yerinde olacaktır.

● 10 TEMMUZ 1919’da askerlikten istifa ettikten bir gün sonra; Vilâyeti Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, “Mücahidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” diye seslenen bir mektupla kendisini cemiyetin basına geçmeye davet etmiş ve bu maksatla cemiyet idare heyetinden seçilen 5 kişinin katılacağı bir “Heyeti faale” teşkil edildiğini bu heyetin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa’nın, İkinci Başkanlığa Rauf Bey’in uygun görüldüğünü bildirmiştir. Bu kararı veren 12 kişi idi.

● 14 Temmuz 1919 tarihli Albayrak gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın **"Heyeti Faale Başkanı"** seçildiği ilan edildikten sonra şöyle deniyordu:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yukarıya aldığımız istifanamesi bir azim ve iman belgesidir. Millette henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam delildir. Anafartalar'da, şerifi milliyi tarihin yaşayan nesilden beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âlâ ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de milli savaşın başında görmek mesut bir temasadır. Kemali azim ve imanla müdâfaa-i hukuku vatana varlığını armağan eden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında millet, pak, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların birliğinden milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman her zorluğu göğüslemeğe yeterlidir."

Bu yazıyı yayınlayan Erzurum'da bir gazete idi.

● 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığına seçildi.

● 7 Ağustos 1919'da çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi Mustafa Kemal Paşa'yı **"Şarki Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi"** üyeliğine ve bu heyet de başkanlığa seçti.

● Mustafa Kemal Paşa'yı **"Heyet-i Temsilliye"**ye seçenler 53 kişi idi.

● 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde, Kongre Başkanlığına seçildi.

● 11 Eylül 1919 da dağılan Sivas Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'yı, **"Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi"** üyeliğine, bu heyet de başkanlığa seçti. Kongre 31 kişiden ibaretti

● 24 Nisan 1920 de, Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis Başkanı seçti. Oturumda hazır bulunan 120 mil-

letvekilinden 110 kişi Mustafa Kemal Paşaya oy vermişti.⁷³ Anadolu İhtilali'nin deklâre edildiği tarih sayılması gereken Amasya kararlarından on ay sonra, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmek suretiyle, liderliğini kabul ettirmiş oluyordu.

***

Milli Mücadelenin liderler kadrosunda, bir orantı uygunsuzluğu göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile ondan sonra gelenler arasında büyük mesafe vardır. En kuvvetlinin birinci lider olması her ne kadar tabii ise de, diğerleri de az farkla birbirini takip edebilmelidir. Halbuki, onların bir kısmı şefe yük olacak kadar yerlerinin adamı değildi. Bu durum; daha ileri toplumlarda ve daha büyük hareketlerde lider olacak vasıflara sahip bulunan Mustafa Kemal Paşa için hem dezavantaj, hem avantaj sayılabilir. şu sebeple avantajdır ki, birinci liderlik için, davayı tehlikeye düşürebilecek bir çekişmeye imkân vermemiştir. Milli Mücadelenin en büyük yükünü Mustafa Kemal Paşa'nın tek başına omuzlarında taşıması ve nihayet Türkiye'yi özlediği seviyeye ulaştıracak devrim hızının gitgide azalması, liderler kâdrosunun zaafından gelen dezavantajdır. Mustafa Kemal Paşa, daha ileri bir ekiple, milletine daha ileri bir Türkiye bırakabilirdi.

İşçiler kalifiye değil, kalfalar yetersiz ise mimar eserini daha mütevazı tutmaya mecburdur.

---

⁷³ M. Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi üyeliğine, Kongre Başkanlığına, Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesi hakkında ve bilhassa Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesini istemeyenlere dair Sayın Cevat Dursunoğlu'nun "Milli Mücadelede Erzurum" adlı kitabında çok ilginç bilgiler var. Kemal Paşa'nın Kongre Başkanlıkları seçimine verdiği önem için bak. Nutuk, 1950 baskısı. C. I, s.68 ve 86

RAUF BEY

Mustafa Kemal Paşa'nın, zaferden hemen sonra Rauf Bey'e verdiği resminde şu satırlar yazılıdır:

“Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye’yi kurtarmakla hakiki yardımcı ve destekçi kardeşim Rauf’a.

M. Kemal”

Mustafa Kemal Paşa, bütün hayatınca pek az kimseyi bu derece yanına yaklaştırmış olduğundan bu sözler çok önemlidir.

Rauf Bey ise Atatürk hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir:

“Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolu’nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batıda, Doğuda ve Güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf milli mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi.”⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da biri askeri diğeri siyasi iki kuvvete dayanmak zorunda idi. Askerlik bakımından Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, siyaset yönünden de Rauf Bey kendisine destek oldular.

1919 Türkiye’sinde Rauf Bey’in, şöhreti ve itibarı, Mustafa Kemal Paşa’nın isminden ve rütbesinden ağır basıyordu. Balkan Harbi’nin Hamidiye kahramanı. 1. Dünya Harbi’nin Çanakkale kahramanından çok övülmüş ve millete duyurulmuştu. Şu sebeple ki, Balkan Harbi’nin utandırıcı yenilgisi içinde Bahriye subayı Rauf Bey’in yaptığı iş, tek teselli noktası idi. Buna herkes dört elle sarıldı. Hâlbuki, Birinci Dünya Harbi’nde Türk ordusu bütün cephelerde iyi döğüşmüştü. Şan ve şeref peşinde koşan birçok kumandan vardı ve Mustafa Kemal Paşa’nın sivilrilmesini istemiyorlardı.

---

⁷⁴ Tevfik Bıykoğlu, ‘Atatürk Anadolu’da’ Önsöz, s. IX

Ahmet İzzet Paşa kabinesinde bir aya yakın bir zaman Bahriye Nazırlığı yapan Rauf Bey, Anadolu'ya sabık nazır olarak gelmişti. Bu sıfatla da, sabık Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'dan çok, ciddiye alınması tabii idi. Hamidiye kahramanı, sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey, bu bakımlardan, askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya kuvvet verdi.

Daha İstanbul'da iken, iki arkadaş, memleketin kurtuluş çareleri üzerinde sık sık görüşüyorlardı. Esasta beraberdiler ve birbirlerine güveniyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın hemen arkasından Rauf Bey de bu sebeple Anadolu'ya geçti. Osmanlı Delegasyonu Başkanı olarak Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf Bey, şimdi bu mütarekenin getirdiği bela ile mücadele edecekti. Ne gariptir ki Mondros Mütarekesi'nden dolayı onu suçlandırmak kimsenin aklından geçmemişti. Gerçi Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, **“Gerek hükümeti merkeziye, gerek murahhas heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş, ültimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke akd olunabilmiştir”** der.

Fakat, devletin o sıradaki zor durumu, mütareke şartlarına galipler yararına bu kadar açık kapı bırakılmasını mazur gösteremez. Nitekim Rauf Bey de işin farkında olduğu için Amiral Calthrope'a İngiltere'nin imzalanmış anlaşmalara sadık kalıp kalmayacağını tekrar, tekrar üç defa sormuştu, İngiliz amiralinin olumlu cevabına bel bağlamak, her halde safdillikten başka bir şey olamaz.

Haysiyetli bir insan olan Rauf Bey'in, Mondros Mütarekesi'nin uygulanma şeklini görerek vicdan azabı çektiğinden şüphe etmiyoruz. Memleketin kurtulması uğrındaki hizmetleri, hatasını örtmeğe bol bol yeter.

Rauf Bey, Çerkeş asıllıdır. Kuvayi Milliye'ye katılan Çerkeş ileri gelenlerinin bazılarının bu yola gelmesinde Rauf Bey'in tesiri görülür. Milli Mücadele süresinde Kuvayi Milliye liderlerinin en nüfuzlusu olarak kalmıştır. Her çevrede kendisini sevdirmeyi ve saydırmayı biliyordu. Erzurum Kongresi intibalarını anlatan Cevat Dursunoğlu şöyle der:

“Rauf Bey, Kongreye kendini çok sevdirmişti. Hal ve tavrı, alçak gönüllü oluşu, azalara saygı ve sevgi telkin etmişti.”

Mustafa Kemal Paşa ile zaman zaman fikir ve görüş anlaşmazlıklarına düştükleri oldu. Fakat, ikisi de karşılıklı saygı ve çekinme duygusuyla aralarına kırgınlık sokmayacak şekilde idareli davrandılar. Asıl büyük anlaşmazlık zaferden sonra ortaya çıktı. Bu defa sebepler büyük uçurumlar açmıştı. Düzelmesine imkân yoktu. Ve düzelmedi.

REFET BEY

Görev kabul edip Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu'ya gelmesi, isteksiz bir şekilde de olsa **“Amasya Kararlarına”** imza koyması, Albay Refet Beyi Kuvayi Milliye liderleri arasına sokmuştur. Hükümete karşı olmaya pek hevesli görünmediği, daha kolordusunun başına geçmeden belli oldu. Fakat bir defa ok yaydan çıkmıştı. Bir hayli düşünmüş olmasına rağmen, geri dönemezdi. Bu sebeple kendisini Anadolu olayları içinde, birkaç ay müddetle bocalar halde görürüz.

Mustafa Kemal Paşa'nın başladığı işin çıkar yol olduğuna inanamıyordu. Paşaya karşı da fazla güveni yoktu. Sivas Kongresi'nde **“manda meselesi”** görüşülürken söylediği sözlerden, mücadeleyi neden beyhude bulduğu anlaşılmaktadır. Açıkça manda taraftarı idi.

Milli Mücadele hareketlerine zorlanarak itilmiştir. Fakat te reddütlü devreyi atlattıktan sonra da, birçok güç meselelerin halinde asker, komiteci ve politikacı hüviyetiyle işe yarar adam olduğunu ispat etmekten geri kalmadı, işin içinden sıyrılmak istedikçe, Mustafa Kemal Paşa'nın, onun peşini bırakmaması bundandır.

Refet Bey, ilk önemli hizmetlerini Kuvayi Milliye'ye karşı olanları yola getirmek veya bertaraf etmek suretiyle yapmıştır. Bozkır olayının bastırılması, 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey'in (Altay) bir tertiple Ankara'ya getirilmesi. Çerkez Ethem ve Demirci Efe'ye karşı hareket gibi ihtilalin iç meselelerinin hallinde rolü olmuştur Kendisine bu biçim görevler verilmesi, ne bir tesadüftür ne de geliş güzel hatıra gelmiştir.

Kurnazlık, Refet Paşa'nın pusulasıdır. Kaytarırken kurnazdır, kaytaranları yola getirirken kurnazdır. Kendisinin üstün zekâ ve kabiliyet saydığı kurnazca oyunlar birçok yerde başarılı göstermeye yaramıştır. Kuvayi Milliye'yi idare etmek üzere Demirci Efe'nin yanında görevlendirildiği zaman, istenilen

görevi gereği gibi yapmadığı halde, Efe'nin dümen suyuna girerek herhangi bir tatsız olaya da sebebiyet vermemiştir.

Demirci Efe'nin tedibinde⁷⁵ de aynı pusulayı kullanmıştır. Demirci'nin bulunduğu köye emrindeki süvari alaylarıyla baskın şeklinde taarruz ediyor görünmüş, fakat taarruzdan önce top ateşiyle geldiğini haber vererek Efe'nin kaçmasını sağlamıştır.⁷⁶ Efe de bu iyiliğe karşılık olarak, kaçarken Refet Bey'e bir hayli servet bırakmış ve sözünde durduğunu böylece ispat etmiştir.

Refet Paşa, bu serveti hükümete teslim etmeyip şahsen muhafaza etmiştir. Servetin miktarını ve ne olduğunu kendisi şöyle anlatmaktadır:

“Önce Demirci'nin üzerine yürüdüm. Bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı, kasasını ve kıymetli silahlarını ele geçirdim. Tam yüz bin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyeti ile bir yerde ikamete memur ettim. Yanına 10 kişi bırakmasaydım düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca, geçimi için tahsisat bağladım. Tabii kendi parasından veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım.”⁷⁷

Refet Paşa, Çerkez Ethem'in tedibinde hep uzaklarda kalarak harekâtı seyretmiş, ancak Ethem'in kuvvetleri 61. Tümen tarafından dağıtılınca süvarilerini muharebeye sokarak bu defa da zaferin şerefini ele geçirmiştir.⁷⁸ Büyük zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, başına gaile açabilecek bir kumandan seçmek istemediği için, İstanbul'a ilk giren kumandan olmak şerefini de Refet Paşa'ya bırakmıştır.

Refet Paşa, tam anlamıyla oportünist bir tiptir. Fakat Şef, onun nerede kullanılacağını biliyordu. Bunun içindir ki, Milli

---

⁷⁵ Haddini bildirme (y.n)

⁷⁶ Süvari Albayı Şerif Güralp, ‘İstiklâl Savaşı’nın İçyüzü’ s.106.

1.8.1962 tarihinde kendisiyle yaptığımız konuşmada Refet Paşa bu hususu bizden de gizlememiştir.

⁷⁷ 1.8.1962 tarihli görüşmemizden. (Bahsi geçen 100 bin lira kâğıt para olmasa gerek.) Refet Paşa, Demirci'den ele geçirdiği kıymetli silahları 1961 yılı yazında Askeri Müzeye vermiştir.

⁷⁸ Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın harp hatıralarında bu harekâtın tafsilatı yazılıdır.

Mücadele devrine mahsus muhasebede Refet Paşa'nın faaliyeti, her şeye rağmen olumlu bir sonuç vermektedir.

Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi, Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisini andırır. Şefin şefliğini reddedememek, fakat şefe fazla güvenmemek, şef üzerinde kendi ağırlığını daima hissettirmeye çalışmak ve kendisini ikinci adam yerine lâîk görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ilişki zafere kadar sürdü.

Refet Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa ile ilk anlaşmazlığa düştüğü meselenin hangisi olduğunu sorduk. **“Hiç bir zaman anlaşılmadık”** cevabını verdi.

Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu seferini tesa-düfi ve ucuz bir zafer olarak kabul ediyor. Karabekir Paşa'yı, Ali Fuat Paşa'yı, Rauf Beyi beğenmiyor ve küçümsüyor. Hatıralarını yazmayışının sebebini de şöyle açıklıyor.

“Yalancı kahramanları nasıl ortaya dökeyim? Herkesle dövüşecek değilim ya...”

Sözü geçtikçe, Mustafa Kemal Paşa'dan **“Yaman adamdı”** diye söz etmesine rağmen, Milli Mücadelenin kazanılmasında en büyük şeref payını Refet Paşa kendisine ayırmaktadır.

ALİ FUAT PAŞA

General Fahrettin Altay, Milli Mücadele hatıralarında diyor ki :

“Bir tümeni Afyon’da bulunan ve Anadolu’da en büyük rütbeli kolordu kumandanı olan General Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal’den üç gün önce, İzmir’in işgali haberi üzerine mukavemet edenlerin yanına koşup da kumandayı eline alsaydı, Milli Mücadelemizin kahramanı, belki de Atatürk’ün yerine kendisi olacaktı. O, Mustafa Kemal’i beklemeyi ve onun maiyetinde iş görmeyi tercih etmiştir.”

Büyük hareketlerde baş olmak, generalin sandığı gibi küçük rastlantılara bağlı değildir. Ali Fuat Paşa, üç gün önce davran- saydı da, Mustafa Kemal Paşa Anadolu’ya geldikten sonra yine onun emrine girecekti. Harp Akademisi’nde sınıf arkadaşı idiler. Birinci Dünya Harbi’nde aynı cephede çarpıştılar. Mustafa Kemal Paşa ordu kumandanı, Ali Fuat Paşa da ordu emrindeki kolordulardan birinin kumandanı idi.

Ali Fuat Paşa’nın **“Milli Mücadele Hatıraları”**ndan aynen aldığımız şu parçalar, iki kumandanın Milli Mücadele fikri üzerinde ilk temaslarını ve gelecekteki yerlerini belirtmektedir:

“Mütarekenin dördüncü günü idi.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’yı telgraf başına rica ederek yapılan teklifleri ve vereceğim cevabı izah ettim. İskenderun hadisesinde takındığım tavrı anlattım. Her ikisini de tasvip buyurdular ve:

Yarın Adana’ya teşrif ediniz. Sizinle mühim şeyler konuşacağım, dediler.

Ertesi günü Adana’ya giderek Mustafa Kemal’le konuştum. Son hadiseleri beraberce gözden geçirdik.

– Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım

etmemiz lazımdır.’ Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığını sordu.”

Ali Fuat Paşa hatıralarının başka bir yerinde de şöyle demektedir.

“1919 Şubat ayı sonlarında bütün hazırlıklarımı tamamlamıştım. İstanbul’da yapılacak bir işim kalmamıştı.

Mustafa Kemal Paşa’nın evine son defa olarak gitmiştim. Akşam yemeğini beraber yiyecek, dertleşecektik. Beni karşılarlarken:

– Rauf Bey’i de çağırdım. Demişti.

Rauf Bey’den saklı hiç bir şeyimiz yoktu. Bu temiz kalpli vatansever arkadaşımız bizimle beraberdi. Akşam yemeğinden sonra saatlerce konuştuk. Kemal Paşa, eğer bir vazifeye kendisini tayin ettiremezse Anadolu’da en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe orada başlayacağını söylüyordu.

– Paşam, ben ve kolordum daima emrindedir. Dedim.”

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya geçmesini bekledi ve kolordusu ile birlikte tereddütsüz derhal emrine girdi.

Ali Fuat Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya derin güveni vardı. Milli Mücadele liderleri arasında büyük bir rahatlıkla ona ayak uyduran ilk adam oldu. Paşazadelikten gelme şövalye ruhu, cesareti ve vatanseverliği bunun diğer sebeplerini teşkil eder. Ayrıca, kolay tatmin olan bir mizaca sahip oluşu ona bu rahatlığı veriyordu.

Milli Mücadele kadrosuna yeni kimseler katılıp, işler biraz karışınca ya kadar hiç bir mesele çıkarmamıştı.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye Ankara’ya gelmeden önceki dönemde, İstanbul ve Batı Anadolu ile irtibatı sağlayan Ali Fuat Paşa olmuştur. Kuvayi Milliye’nin Orta Anadolu’da âdeta tek temsilcisi gibidir. Geniş bir bölgede milli teşkilatın kurulması için övülmeye değer bir gayretle çalışmıştır.

İstanbul'a karşı tutumunu, işin başından beri Mustafa Kemal Paşa'ya göre ayarladığı için hükümetin gazabına uğrayanların başında gelir. Sivas Kongresi'nden birkaç gün önce kolumdu kumandanlığı görevine son verilmiş, fakat Amasya Kararlarına uyararak kolordusunun başından ayrılmamıştır.

Sivas Kongresi kararı ile Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tayin olunan Ali Fuat Paşa'nın bu görevde bir yıl çalıştıktan sonra Moskova elçiliğine tayin edilerek Anadolu'dan uzaklaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve yeni iş arkadaşlarının (Fevzi Paşa ve Albay İsmet Bey) ordu kurma çabasına giriştikleri bir sırada Ali Fuat Paşa'nın milli kuvvetlere, özellikle Çerkes Ethem'e fazla teveccühkâr davranışı ve bazı meselelerde Ankara'ya karşı direnmesi, Cephe komutanlığından alınmasını zorunlu kılmıştı. Gediz'deki münferit Yunan tümenine bir baskın taarruzu yapmak istemiş ve Genelkurmay Başkanlığına bu taarruzu aşağı yukarı bir olup-bitti şeklinde kabul ettirmişti. Ekim 1920 sonlarında yapılan Gediz taarruzu tam bir fiyasko ile neticelenince, Ali Fuat Paşa fikri sorulmadan Moskova elçiliğine tayin olunmuş ve yapılan görevlendirme kendisine Ankara istasyonunda tebliğ edilmiştir.

Büyük Taarruz'dan üç ay önce Moskova'dan Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk mücadele arkadaşı olmasına rağmen ondan manen de uzaklaşmış bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğinde, Milli Mücadeleye ne ölçüde yararlı olduğu ayrı bir konu. Hem bu hususta bir fikir vermek, hem de kişiliğini belirtmek bakımından, Moskova'ya beraber götürdüğü yabancı dil bilir sivil bir aydından dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

“Komünist Partisi Genel Sekreteri Zinoviye’i resmen ziyarete gittik. Söz arasında Ali Fuat Paşa:

– Memleketinizde organizasyon yok. İyi organizatörlere ihtiyacınız olduğu anlaşılıyor, dedi.

Zinoviyef :

– Ne gibi? diye sordu.

Ali Fuat Paşa:

– Hududunuza girdikten Moskova’ya gelinceye kadar dikkat ettim, trenleriniz muntazam işlemiyor. Şehirlerde, kasabalarda dükkânların çoğu kapalı.

Yine aynı ziyarette bir ara Marks’tan bahsedildi. Ali Fuat Paşa, söze karışarak:

Marks’ın kitabı ilk çıktığında ben Selanik’te yüzbaşı idim. Okudum, çok beğendim, dedi.”

Hâlbuki, Rusya’da ihtilal olmuştu. O tarihte ihtilalciler idare üzerinde tam bir hakimiyet sağlayamamışlardı. İç harp henüz devam ediyordu. Ali Fuat Paşa ise, kendisini büyük bir organizatör farz ediyordu. Selanik’te okuduğu kitapta Marks’ın “Kapital”i değil, Marks adında birinin eseri idi.

Mustafa Kemal Paşa’nın, Ali Fuat Paşa’dan **“Simple soldat”** diye bahsettiği söylenmektedir. Gerçekten böyle olsa gerek!..

KÂZIM KARABEKİR PAŞA

Milli Mücadelenin en dikkate değer liderlerinden biri, şüphesiz Kâzım Karabekir Paşa'dır. Zaferden sonra ismi etrafında koparılan gürültüler, kişiliği ve hizmetleri hakkında birçok karışık fikirlerin ve inançların doğmasına sebep oldu. Bazı kimse-ler onu Mustafa Kemal Paşa ile aynı hizada görecektir inançlara vardılar, ölçüleri fazla mübalağalı tutanlar ve bu arada kendisini yerenler görüldü. Hâlbuki Karabekir Paşa, ne hayranlarının ve nede hasımlarının tanıtmak istedikleri adam değildir.

Kâzım Karabekir Paşa iyi bir asker ve gerçek vatanseverdi. Yetiştirdiği çağın ağır şartlarına uyan niteliğiyle son Osmanlı ordusunun seçkin subay ve kumandan kadrosuna dahildir. Mustafa Kemal Paşa'ya Çanakkale'de, Ali İhsan Paşa'ya Irak'ta şöhrat yapmak imkânını sağlayan Birinci Dünya Harbi, Kâzım Karabekir Paşa'ya da doğuda şans verdi. Erzincan, Erzurum ve Kars'ın kurtuluşunu sağlayan doğu harekâtı sonunda rütbesi generalliğe yükseltildi. Doğu Anadolu halkı onu bir fatih olarak kucakladığı zaman, Kâzım Karabekir Paşa, bütün benliğiyle bu bölgeye bağlanmış bulunuyordu.

Karabekir Paşa'nın duygu yönü çok kuvvetli idi. Meziyetlerine ve yaptığı işlere gereğinden fazla değer verirdi. Kullandığı en basit bir eşyanın bile, müzede saklanması gerektiğine inanmıştı. Birçok özentileri vardı: Şiir yazmak, beste yapmak, eğitim ve iktisat işlerini düzenlemek gibi... En çok sevdiği ve cömertçe kullandığı kelime "**Ben**"dir. Milli Mücadelede ki rolünü, en ateşli taraftarları bile kendisi kadar ölçü dışına çıkaramamışlardır.

Bir şiirinde⁷⁹ Abdülhamid'i şöyle konuşturur:

"Beni ve saltanatı devirenler önünde sen de vardın.

Hele sonucunda hem mebus, hem de kumandandın.

---

⁷⁹ "Rüya" isimli şiiri, İzmir suikastı dolayısıyla tevkifi üzerine yazmış ve ilk olarak 2.2.1950 tarihli Millet mecmuasında yayınlanmıştır

**İstiklal harbini sen kurdun,
Ve başı da sen buldun.”**

Kâzım Karabekir Paşa'nın böyle izahı göç bir hükme varmaya ihtiyacı yoktur. Tarih elbette en doğru hükmü verecektir. Ve Milli Mücadele fikrini ilk ortaya atanlardan biri olmak şerefî, onu daima yüksekte tutmaya yetecektir.

Mütarekenin birkaç aylık uygulanmasını gördükten sonra, Karabekir Paşa, memleketin kurtuluşu için Anadolu'da görev alıp silahlı bir hareket yaratmanın gereğine inanmıştı. Gerekirse Anadolu'da bağımsız bir devlet kurulmasına da taraftar idi. Genç kumandanların İstanbul'da toplanıp kalmasından bir fayda çıkmayacağını anlamıştı. Kendisini bu amaçla Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığına tayin ettirdiği zaman, Mustafa Kemal Paşa işe henüz nereden başlayacağını kararlaştırmış değildi, iki kumandanın bu fikir etrafında ilk temasları, Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı zamana rastlar. Mustafa Kemal Paşa kendisini evinde ziyarete gelen 15. Kolordu Kumandanının fikirlerinin çok üstünde, büyük projeler düşünmekte idi. O gün kimin baş olacağı belli oldu. Karabekir Paşa anlattı. Mustafa Kemal Paşa dinledi. Son söz olarak kendisinin ve kolordusunun, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olduğunu söyledi.

Kâzım Karabekir Paşa, ne yapmak mümkün ise ancak doğuda yapılabileceği inancında idi. Memleketin diğer bölgelerini milli hareket için elverişli bulmuyordu. Hesabı bu şekilde yapmasında, Erzurum'daki 15. Kolordusunun kuvveti kadar duygularının da büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Milli Mücadele'nin sonuna kadar da bu inancı muhafaza ettiği, çeşitli vesilelerle belli olmuştur.

Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa, “**Memleketi şark ve garp diye ikiye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir bütün olarak mütalâa etmeli. Kurtuluş için umumi çareler aramalıdır.**” diyordu.⁸⁰ Mustafa Kemal - Kâzım Karabekir Paşa'nın bu husustaki

---

⁸⁰ Ali Fuat Cebesoy. 'Milli Mücadele Hatıraları'

titizliğinin bazı zaman, adeta bir sevgili kıskançlığı derecesine vardığı görülür. Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'ye yazdığı uzun bir telgrafta birtakım karışık fikirler arasında şöyle der:

“Sivas'taki Umumi Milli Kongre ve Heyet-i Temsiliyesi, Şarki Anadolu Vilâyeti Heyet-i Temsiliyesini yürürlükten kaldırmış olmuyor ve bu Heyet-i Temsilliye tabii olarak her an mevcuttur. Yalnız bu Heyet-i Temsiliyeden olup da bugün Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların Şarki Anadolu Vilâyeti Heyet-i Temsiliyesinden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. O zaman Sivas Kongresi bütün milletin menfaatlerini ve Doğu Anadolu Vilâyeti Heyet-i Temsiliyesi de sadece Doğu Anadolu Vilâyeti'nin hukuk ve menfaatlerini muhafaza ve müdafaa kudretinde bulunmuş olurlar...”

Heyet-i Temsiliye 'ye onbeş gün sonra da şu telgrafı yazmıştı.⁸¹

“Kuvayi Milliyeyi temsil eden yüce heyetin değil Ankara'ya hatta Sivas'ın batısına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü doğu vilayetlerinin Kuvayi Milliyesi'ni teşkil eden heyetin, bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu vilayetlerin teşkilatsızlığına sebep olacağı gibi şimdiye kadar pek meşru ve mantıken idare edilmekte olan Harekât-ı Milliye'nin; öteden beri daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillû bir yerde muhafazası için Heyet-i Temsiliyenin Sivas'tan batıya geçmemesi düşüncesinde bulunduğunu arz eylerim.”

Kâzım Karabekir Paşa, Milli Mücadele devamınca doğudan ayrılmadı. İstanbul Hükümeti tarafından Erzurum'a 15. Kolordu Kumandanı olarak gönderilmişti. Ankara Hükümeti tarafından 1920 Haziran'ında Doğu Cephesi Kumandanı tayin edildi. Aynı yılın sonlarına doğru Ermenilere karşı girilen doğu hareketini başarı ile idare ederek Milli Mücadelenin bir cephesini kapamak şerefini kazandı.

---

⁸¹ Nutuk. Vesika 92. s.333.

Kuvayi Milliye liderleri arasında, İstanbul Hükümeti'ne karşı tutumunu en iyi bir şekilde ayarlamasını bilen Kâzım Karabekir Paşa olmuştur. Daha başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tevkif edilmek istenmişti, Refet Bey ve Ali Fuat Paşa kolordu kumandanlıklarından almış oldukları halde Kâzım Karabekir Paşa'ya dokunulmamıştır. Hâlbuki, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyleri tevkiflerine karşı duran, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını açıkça himaye ve tasvip eden Kâzım Karabekir Paşa'nın durumu, hükümet için Refet Bey'den daha tehlikeli idi. İstanbul'dan verilen emirleri işin icabına göre savsaklamış veya reddetmiş, fakat yazılarında devlet otoritesine bağlı bir kumandan havasını verecek ifadeler kullanmaya bilhassa dikkat etmiştir. Böyle görünmek isteyen bir kolordu kumandanını açıkça cephe almaya zorlamamak için İstanbul Hükümetinin anlamazlıktan geldiğine hüküm olunabilir.

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı davranışı da böyle enteresan bir görünüştedir. O'nu baş olarak tanıdığından şüphe edilemez. Fakat kendisinin daima hesaba katılması gereken bir kuvvet olduğunun unutulmamasını sağlamak için hiç bir fırsatı kaçırmamıştı. Bazen olup biten işlerin hesabını sorarak, bazen sert uyarılarda bulunarak Mustafa Kemal Paşa üzerinde otorite havası yaratmaya ve bu halini dışarıya karşı da belli etmeye çalışmıştır.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ni inceleyen Samet Ağaoğlu "Kuvayi Milliye Ruhu" adlı kitabında Kâzım Karabekir Paşa hakkında şöyle diyor:

"Kâzım Karabekir Paşa, Meclis üyesi olarak kürsüden ve toplantılarda hemen hiç görünmemiştir. Buna mukabil kendisini daima mecliste hissettirmek için hiç bir fırsatı kaçırmamıştır. Bayramlarda, mevlitlerde, zaferlerde ve yıldönümlerinde muntazaman meclise tebrik telgrafları göndermektedir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde hareketlerine karşı en çok soru sorulan ve tenkit yapılanlardan birisi de Kâzım Karabekir Paşa'dır. Milli Mücadelenin ona verdiği görev Doğu Cephesinin temini idi. O bu vazifeyi, bazen mutlak bir otorite kullanarak sonuna kadar başarı ile yaptı ve meclisi Doğu

Cephesi'nden devamlı olarak müsterih tutabildi. Fakat bu bazen kullandığı mutlak otorite bilhassa doğu vilayetleri milletvekillerini sinirliliğe ve hiddete sevk ediyordu. Büyük Meclis gizli açık celse tutanakları bu sinirlilik ve hiddetin doğruduğu nutuklarla doludur.

Siyasi olayların bazı tecellileri bir kısım insanları haksız kaderlere götürür. Fakat bu netice bu insanların milli ve tarihi değerlerini öldüremez. Bunun içindir ki Kâzım Karabekir Paşa tarihte daima, milletine yalnız iyilik etmiş bir vatandaş olarak anılacaktır.”

Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile münasebetini ve karşılıklı olarak birbirlerine ne derece güvendiklerini tayin ve tespit etmek birçok olayları aydınlığa kavuşturacaktır. Elimize geçen yayınlanmamış bir hatıra, bu hususta ilginç bilgiler vermektedir. Hatıra sahibi. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetine verilen Başçavuş Ali Metin'dir.⁸² Hatırada açıkça ifade edildiğine göre Kâzım Karabekir Paşa, Başçavuşu “Müfettiş Paşa'nın en ufak hareketini gözden kaçırmamak, daima tarassut altında bulundurmak, sual soracak olursa katiyen sır vermemek göreviyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrine vermiştir.” Ali Başçavuş, Karabekir Paşa ile yakınlığını şöyle anlatmaktadır:

“Beni, Müfettiş Paşa'nın hizmetine verdikleri zaman istihbarat işini de özel olarak bana emanet buyurduklarından, lüzumu halinde müsaadesiz, yanına her saatte girebilmem için kendi postasına emir vermişlerdi.”

Hatıradan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa da, Ali Başçavuş'tan kuşkulanmıştır. Başçavuş, iki kumandan arasında bocalayıp durmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'dan korkuyor, bu hizmetten kurtulmak istiyor. Karabekir Paşa'ya çok bağlı ve Paşa kendisini göreve zorluyor. Hatıra, samimi itiraflar hâlinde şöyle devam ediyor:

---

⁸² Başçavuş Ali, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emir çavuşluğunu yapmıştır. Karabekir Paşa tarafından M. Kemal Paşa'nın emrine verildikten sonra bu görevde kalmış ve Atatürk ölünceye kadar sivil olarak Çankaya Köşkü'nde hizmet etmiştir.

“... İki gün binaya kolordu kurmayları, hakim subaylar sık sık girip çıktılar. Her gelen benimle ayrı bir şekilde konuşuyor, beni sorguya çekerek bir ipucu yakalamaya çalışıyorlardı.”

Askerlikten istifa ederken ve onu takip eden ilk iki günde Mustafa Kemal Paşa'nın duyduğu kuşku­ları, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın takınacağı tavır hakkındaki kaygısını, Başçavuş Ali'nin ortaya koyduğu gerçeklerin ışığı altında değerlendirmek gerekir. Kâzım Karabekir Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya sadece destek olduğu hükmüne varmak herhalde gerçeği yüzde yüz ifade etmemektedir. Bunun yanı sıra, başlangıçtan itibaren Mustafa Kemal Paşa için, her zaman başa dert açabilecek, idaresi güç bir dost, bir arkadaş durumunda bulunduğuna şüphe yoktur.

İSMET PAŞA

Milli Mücadelenin liderler kadrosunda İsmet Paşa'nın yeri, Türk ordusuna değerini geniş ölçüde kabul ettirmiş seçkin bir kurmay subay olarak, çok önemlidir.

1920 yılı başlarında, Ankara'nın diplomata, iktisatçıya, maliyeciye ve şüphesiz çeşitli hizmetler için çok sayıda sivil ve asker elemana ihtiyacı vardı. Fakat, yeni ordunun genelkurmayı kurup işletecek, yüksek değerinde bir kurmay subayın eksikliği, kendisini hepsinden fazla hissettiriyordu. Kurmay Albay İsmet Bey, işte bu boşluğu ehliyetle doldurabilirdi.

Liderler kadrosunun birinci adamı kesinlikle belli olduğu halde, diğerleri hep birden ve sadece görünüşte ikinci sırada bulunuyorlardı. Hâlbuki, birinci adam, haklı olarak, tam güven duyabileceği bir ikinci isteyecekti. Ondan sonraki sıranın pek önemi yoktu.

Albay İsmet Bey, kurmaylık değerinden başka Milli Mücadelenin liderler kadrosunda ikinci adam olmaya elverişli birçok vasıflara sahipti. Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci seçme hakkı durumu belli edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet Bey de şu vasıfları görmüştü:

“Ciddi, faal, gayet uyanık, yüksek fikirli, vaziyet ve savaşın psikolojik durumlarına hâkim ve iyi bir görüş gücüne ve ani kavrayışa sahip, kolordusunun her türlü ihtiyacını belirleyip temine çalışmaktan biran uzak kalmaz ve başarır. Bilgi ve askeri anlayışı yerinde, kavrayışlı, doğru ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve kararı doğrultusunda hareket etmek kabiliyetini haizdir. Orduda ve memlekette üstleneceği vazife ve önemli vatani hizmetlerde başarı beklenir.

Ordu komutanlığı zamanında önemli bir askeri harekât olmamış ise de, sahip olduğu iktidar ve üstün nitelikler saye-

sinde en önemli harekât esnasında da başarılı olacağına dair güven vermektedir. Görgüsü takdire layıktır.

Üst ve astlarının ve çevresinin emniyet ve güvenine, sevgisine sahip ve dürüst bir insandır.”⁸³

İsmet Paşa, yetiştirme tarzı ve tabiatı icabı, düzen adamıdır. İhtilâlden, komitecilikten, maceradan hoşlanmaz. Her ne şart altında olursa olsun, meşru düzen içinde, hükümet tarafında veya hükümette bulunmak ister. Kesin olarak Mustafa Kemal Paşa’nın yanında, Ankara’da yer alıncaya kadar, tereddüt içindedir. Geride kalıp, olayların gelişmesini bekler. Belki bir ara her şeyin bittiğine, kendilerine ordu içinde yapacak iş kalmadığına da inanmıştır. Kâzım Karabekir Paşa’nın yazdığına göre, ona, askerlikten ayrılarak bir çiftlik satın almak ve bir kenara çekilmek teklifinde bulunur.

Mustafa Kemal Paşa’nın Şişli’deki evinde Türkiye haritasına eğildikleri gün, Anadolu’ya hangi yoldan gidilebileceği sorusuna verdiği cevap enteresandır. “Yollar çok, mıntikalar çok...” sözü, kanaatimizce, kendisinin böyle bir yolculuğa hevesli olmadığı anlamında söylenmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Anadolu’da bir mıntika ve oraya gidecek bir yol bulduğu zaman, beraberinde götürmek üzere Sivas’taki 3. Kolordu Kumandanlığına Alb. İsmet Bey’i değil, Alb. Refet Bey’i tayin ettirmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, hatıratında bu hususa dokunmakta ve 3. Kolordu Kumandanlığının önce İsmet Bey’e teklif edildiğini, o kabul etmeyince, Mustafa Kemal Paşa’nın Refet Bey’e teklif ettiğini yazmaktadır. Doğruluk derecesi kesin olarak bilinmemekle beraber olaylara denk ve akla yakın geliyor.

Erzurum ve Sivas kongrelerinden, Amasya görüşmesinden, son Osmanlı Mebusan seçiminden ve nihayet Mustafa Kemal Paşa’nın Heyet-i Temsiliye ile Ankara’ya gelip yerleşmesinden sonra, durum bir hayli aydınlanınca, İsmet Paşa Ankara’ya gelmiş ve bir kaç gün kaldıktan sonra tekrar İstanbul’a dönmüş-

---

⁸³ 2. Ordu Kumandanı Mirliva M. Kemal Paşa’nın, 20.5.1917 de Alb. İsmet Bey’e verdiği bu sicil Ulus gazetesinin 18.5.1959 tarihli sayısında ilk defa yayınlanmıştır.

tür. Bu gezi henüz karanlıkta duruyor. Siyasi rakiplerinin iddiasına rağmen, bundan İsmet Paşa aleyhinde bir hükme varılabileceğini sanmıyoruz. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın da, siyasi düşüncelerle, bu konuda bazı hususları açıklamamış olması ihtimali gözden uzak tutul mamalıdır. Bir iddiaya göre, İsmet Paşa, Ankara'ya ilk gelişinde beraber çalışmak için bazı şartlar ileri sürmüş ve başlıca, çete harbine son verilip düzenli orduya gidilmedikçe mücadeleye katılmayacağını ifade etmiştir. Eğer, bu iddia doğru ise, İsmet Paşa'nın Ankara'ya kalmak üzere ikinci gelişi, Mustafa Kemal Paşa ile kesin bir anlaşmaya vardıklarını göstermektedir.

Albay İsmet Bey'in milis teşkilatı ve düzenli ordu hakkındaki genel görüşü şöyle idi:

“Düzensiz kıt'alara başlangıçtan beri muhtaç oluşumuz, düzenli kıtalarımızın ancak yavaş yavaş istifade edilebilir halde olmalarındandır. Düzenli kit'alarımızın kazanacakları başarılarla bir dert ortadan silinecektir.”

Albay İsmet Bey, Milli Mücadelenin kazanılması için ana plandaki düşüncelerini ise bu şekilde ifade etmiştir:

“Bizim davamız, evvela Yunan taarruzu ile Türkiye'nin dağılmayacağını ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da, Yunanlıların Anadolu'yu istila etmeğe yetmeyeceklerini göstermek lazımdır. Bu iki nokta halledilince zaman Doğunun kurtarılmasına fırsat verecek ve bizim yok edilmesi güç, yok edilmeyerek hayatta bırakılması mümkün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir.”⁸⁴

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin açılışından kısa bir süre önce Ankara'ya gelmiş ve 2 Mayıs 1920 günü seçilen 11 üyeden kurulu ilk hükümette, Genelkurmay Başkanlığı görevini almıştır. Mustafa Kemal Paşa diyor ki:

“O günlerde, mevcut arkadaşların ne surette görevlen dirilmelerinin uygun olacağı düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim.”

---

⁸⁴ Orgeneral İzzettin Çalışlar, 'İstiklal Harbi Hatıratı' 2. Kısım. s. 4, 1932

B.M. Meclisi de, 2 Mayıs günü, on bir bakanlıktan biri olan Genelkurmay Başkanlığına 129 oyla İsmet Paşa'yı seçmiştir. 137 milletvekilinin katıldığı bu seçimde, rakibi de olmadığı için, İsmet Paşa en çok oyu almıştır.

İsmet Paşa'ya verilen yer, en yüksek askeri makam, daha açıkçası Başkumandanlık demektir. Bu durum, askeri hiyerarşiyeye aykırı idi. Çünkü İsmet Paşa, o tarihte albay rütbesine sahipti. Kendisinden daha kıdemli olan Albay Refet ve Ali Fuat Paşa, buna razı olmak istemediler. Ayrıca, İsmet Paşa, Anadolu İhtilali'ne geç katılmış olmaktan dolayı da kıdemsiz sayılıyordu. Mustafa Kemal Paşa itiraz edenleri susturdu; fakat liderler kadrosunda tehlikeli bir gedik açılmış bulunuyordu.

Milli Mücadelede İsmet Paşa'nın en büyük hizmeti, Genelkurmay Başkanı ve daha sonra Garp Cephesi Kumandanı olarak muntazam ordunun kurulması ve milis teşkilatının kaldırılmasından inatlı ve sürekli çalışmalarıdır. 1920 yılı sonlarında Çerkes Ethem'in üzerine yürümek, Yunan ordusuna taarruz etmekten güç ve o derece tehlikeli bir hareket idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bile endişeli ve tereddütlü olduğu böyle bir teşebbüste bu cesurca kararın alınması, İsmet Paşa sayesinde

İsmet Paşa, kurmaylığı kadar İnönü muharebelerinin kazanılmasında sağladığı başarı ancak zamanın şartları içinde değerlendirilmiştir. Gerçekçi bir görüşle, Milli Mücadelede ki İsmet Paşa'yı, muharebelerin kazanılmasında değil, harbin kazanılmasında ağır basan hizmetleriyle ikinci lider olarak kabul etmek lazımdır.

Çok zeki, çalışkan, az heyecanlı veya soğukkanlı, muhakeme kabiliyeti üstün, ihtiyatlı, sabırlı, emir almayı kabul ettiği yerden verilecek direktiflere sadık şekilde uyan İsmet Paşa, bu nitelikleriyle ikinci adam yerinde son derece başarılıdır.

FEVZİ PAŞA

Fevzi Paşa, politikaya karışmamış, ömrünü orduya vakfetmiş bir Osmanlı generalidir.⁸⁵ Enver Paşa'nın yaptığı ordu tasfiyesi ve rütbe tashihi ameliyesinde Fevzi Paşa'nın rütbesi de bir derece indirilmiştir, İttihat ve Terakki Fırkası ile bir ilgisi olsaydı, bu kazaya uğramazdı. Başka siyasi bir fikre veya hizbe de meyletmediği halde İttihat ve Terakkiye iyi gözle bakmıyordu. Balkan Harbinde Kâzım (Özalp) Paşa ile aynı karargâhta çalışmışlar. Kâzım Paşa'nın bize anlattığına göre, Fevzi Paşa. **“İttihat ve Terakkinin artık işi bitmiştir, bir şey yapamaz”** der ve bu konuda tartışmışlar. Kuvayi Milliye'ye de uzun zaman aynı gözle bakmıştır. Nasihatçi olarak, hükümet adına, Batı Anadolu'nun bir kısmını dolaşmış ve bu vesile ile Balıkesir'de İttihatçı ve Kuvayi Miliyecî Kâzım Paşa ile karşılaşmıştır. Kâzım Paşa, kendisine Balkan Harbi sırasındaki tartışmalarını hatırlattıktan sonra:

“Göreceksin Paşam, bu defa da haklı çıkacağım. Bu dava kazanılacaktır.” demiş.

İki taraf da birbirine tesir edemeden ayrılmışlar.

Fevzi Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra bir başka nasihat heyetine dahil olarak Sivas'a gelmiştir. Karabekir Paşa'nın hatıralarında anlattığı gibi⁸⁶ o günlerde Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmemekte, tuttuğu yolun doğruluğuna da inanmamaktadır.⁸⁷

Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde Anadolu'ya geçmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa bu haberi, alınca Geyve Boğazı civarında bulunan Ali Fuat Paşa'ya **“Fevzi**

---

⁸⁵ Emekli Mareşal olarak yaşadığı politika hayatı, eski yolunun doğruluğunu göstermiştir

⁸⁶ Kâzım Karabekir, 'İstiklal Harbimiz' s.389 -392.

⁸⁷ Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları ve Kâzım (Özalp) Paşa'nın bize anlattıkları bu olayı doğrulamaktadır

Paşa'yı geldiği yere iade edersiniz” cevabını vermiştir.⁸⁸ Ali Fuat Paşa, telgraf başında Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmiş ve bu suretle İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Anadolu İhtilali'ne katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'yı geldiği yere iade etmek isterken haklı idi. Ali Fuat Paşa da, on beş gün öncesine kadar İstanbul'da Harbiye Nazırı olan bir generalin, adam sıkıntısı çeken Ankara'ya iltihakındaki faydaları düşünmekte haklı idi.

Kâzım (Özalp) Paşa şu olayı anlattı:⁸⁹

“Bir gün Mustafa Kemal Paşa bana, Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırı iken Kuvayi Milliye aleyhinde bir telgrafını göstererek ne yapalım, diye sordu. Yırtalım, dedim. (Evet, arkadaşımızdır, yırtalım işin bu tarafı örtülsün) cevabını verdi.”

***

Fevzi Paşa'yı, Anadolu'ya gönülsüz olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin 27 Nisan 1920 tarihli oturumunda ona büyük değer veren şu sözleri söylemiştir:

“Efendim, gündemi görüşmeye geçmezden önce izninizle bir şey arz etmek istiyorum. Eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Hazretleri üyelerimizden ve İcra Heyeti üyesindendir. Şimdi buraya dahil olmak üzeredirler. Eğer uygun görürseniz, hem arkadaşımız bulunmalarından, hem de bin türlü eziyetler ve sıkıntılar içinde sefere katlandığından dolayı Yüce Heyetimiz tarafından bazı arkadaşlar kendisini karşılamaya gitsinler. (Umumi Heyet uygun sesleri). Hepimiz gidelim, karşılanışında bulunalım ve kendisinden bazı açıklamalar alırız. O halde şimdi görüşmeyi bir saat tatil ediyorum.”⁹⁰

Fevzi Paşa, Ankara garında Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından merasimle karşılanarak meclise getirilmiş ve o günkü toplantının ikinci oturumunda Meclis Başkanı Mustafa Ke-

---

⁸⁸ Ali Fuat Cebesoy 'Milli Mücadele Hâtıraları', s.67-371

⁸⁹ 8.12.1959 günü Suadiye'deki evinde yaptığımız görüşmenin notlarından.

⁹⁰ T.B.M.Meclisi Zabıt Ceridesi C. I. s.89

mal Paşa, Fevzi Paşa'nın mebus seçildiğini meclise şöyle bildirmiştir.

“Fevzi Paşa Hazretleri Gebze ilçesinden seçildiler. Fakat ilçenin işgal altında bulunması yüzünden mazbatanın düzenlenmesi ve gönderilmesi mümkün olmadığından mazbata yerine bir yazı gönderiliyor. Bu yazı kabul edildiği takdirde milletvekilliği tasdik olunacaktır.

Oya koyuyorum. Lütfen kabul ederseniz ellerinizi kaldırınız (Eller kalkar). Oy birliğiyle kabul edildi (Alkışlar).”⁹¹

Seçim tutanaklarının tetkikinde ve kabulünde titiz davranan Büyük Millet Meclisi'nin Fevzi Paşa'dan çok şeyler umduğu anlaşıyor.

Fevzi Paşa, bastırılıp dağılmasına karar verilen nutkunda, o gün Büyük Meclise önemli hiç bir şey söylememiştir. Fakat, milli hareketi dinen mahkûm eden fetvayı İngilizlerin zorla yazdırdığını ve Padişah'ın Anadolu ile irtibat kurmak istediğini ifade eylediğinden, nutkun basılmasında Mustafa Kemal Paşa fayda görmüştür.

Başlangıçta milli harekete fazla sempati duymayan Fevzi Paşa'nın nasıl olup da Anadolu'ya geçme kararına vardığı nutkundan anlaşılmaktadır. Nutkun bu hususu aydınlatan kısımları aşağıya olduğu gibi alınmıştır:

“O sırada⁹² İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim odama kadar süngülü askerlerini soktular ve lazım gelen emirleri vermekliğıml istediler. Esasen önceden gerekli emirler verildiği için ben kendilerini sakin karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nazırı, İstanbul'un artık hür ve hilafet merkezi olmak özelliğini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nazırı sıfatıyla pek üzgün bulunuyordum. O sırada dört yüzü aşkın iki sıra dizilmiş süngülü İngiliz askerleri arasından geçerek kapılara birikmiş birçok Ermeni, Rum halkın horlayıcı bakışları arasından geçerek ve soğuk kanlığımı muhafaza ederek Bâbîâli'ye gittim.

⁹¹ T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I. s.98.

⁹² İstanbul'un 16 Mart 1920 gün işgalinde.

... Her gün tutuklamalara ve tehditlere uğruyorduk. Zati şahane selâmlıkta beni kabul ederek buyurdular ki; aman Anadolu ile bağlantı temin ediniz. Ben de dedim ki; bağlantı vardır. Ancak İngilizler engel oluyolar.

... Bu dileğim üzerine, aman asla siz çekilmeyiniz ve Anadolu ile bağlantı kurunuz, buyurdular. Ben bu ferman üzerine emir subayımı göndermek hususunda teşebbüs ettiğim gibi, kabine de bazı kişilerin gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler izin verdiler.⁹³

Efendiler, bendeniz İstanbul'dan daha önce çıkmak istiyordum. Ancak, temasım ilk olarak İngiliz siyasetini anlamak hususuna yönelik idi. Anladım, bunda hiç şüphem kalmamıştır. İkinci olarak, İngilizlerin askerlikçe ne yapacağını araştırmak idi.”

Meclis bu mazereti makul karşılamış ve Fevzi Paşa'ya çok saygı göstermiştir.⁹⁴

***

Fevzi Paşa, çok bilgili ve okumuş bir asker olarak tanınır. Fakat, biz harp tarihinin zengin sahifeleri arasında, kendisinin üstün kumandanlık değerine delil teşkil edecek bir olağanüstü başarısına rastlayamadık. Dürüst, çalışkan ve babacan tavırlı bir insan olduğunda ittifak edilmektedir. Mesleğin bütün gereklerine saygılı bir askerdir. Ancak, yeniliklere ve ileri fikirlere fazla bir yakınlığı yoktur. Milli Mücadelede ordunun kurulmasına büyük ölçüde hizmeti dokunmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında ve Büyük Taarruz'un hazırlanmasında Fevzi Paşa'ya herkesten çok şeref payı ayıranlar vardır. Fakat biz, bunları doğrulayacak yeter belgeye rastlamış değiliz.

---

⁹³ Padişah'ın ve Fevzi Paşa'nın Anadolu'yu iyi niyetle düşünebilmeleri için, İstanbul'un işgale ve kendilerinin hakarete maruz kalmaları gerek imiş. Fevzi Paşa'nın, Anadolu ile irtibat araması için de Padişah'ın ferman etmesi ve İngilizlerin buna muvafakat eylemesi gerekli imiş. Anadolu'ya kendi gidecek yerde yaverini göndermek istemesi de ayrıca dikkate değer.

⁹⁴Böyle olaylara siyasi hayatımızda daima rastlamaktayız. Bu gelenek sebebiyle, siyasi hata işlemek endişe edilecek bir husus olmaktan çıkmıştır. Cephe değiştirilince eski günahlar derhal affedilir ve unutulur.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan 4 yaş büyük. Harp Okulu'ndan ve Harp Akademisi'nden çıkış itibariyle 6 yıl daha kıdemlidir. Milli Mücadelenin başlarında Mustafa Kemal Paşa'dan bir rütbe ileridir. Ankara'ya gelince tereddütsüz Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiş, o ölünceye kadar da emrinde kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, askerlik anlayışına ve sadakat duygusuna güvendiği için zaferden sonra orduyu büyük bir iç rahatlığıyla Fevzi Paşa'ya teslim etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARANLIK DÖNEM
ORDUNUN TERHİSİ
KUMANDANLARIN TASFİYESİ

1918 Ekim ayı sonlarında, mütarekenin imzasından önce silahlı halindeki Osmanlı ordusunun mevcudu, savaşçı ve cephe gerisi eratı ile birlikte, 400.000 den biraz fazla idi.⁹⁵

Mütarekenin imzalandığı tarihte:

2. Ordu karargâhı Adana'da,
3. " " İstanbul'da,
4. " " Gelibolu'da.
5. " " Musul'da,
6. " " Raco'da (İslahiye'nin Güneyinde)
7. " " İzmir'de,
8. " " Kars'ta.

Yıldırım Orduları Grup'u (2. ve 7. Ordular) karargâhı Adana'da, Kafkas İslam Ordusu karargâhı Bakü'de bulunuyordu.

Ordular, yerleştikleri bu bölgelerde Anadolu'nun giriş kapılarını tutmuş durumda idiler. Ordu kumandanları, üstün nitelikleriyle tanınmış genç generallerdi. Galip devletlerin, Türkiye hakkındaki planlarının güçlüklerle karşılaşmadan uygulanabilmesi için, her şeyden önce Türk ordusunun değerli kumandanlarından ve Türk milletinin ordusundan yoksun bırakılması gerekiyordu. Bu hususta gereken tedbirler mütareke hükümleri hazırlanırken düşünülmüştü. Zaten harpten çıkan ordunun ister yenmiş, ister yenilmiş olsun, harp kuruluşundan barış kurulu-

---

⁹⁵ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:I. 'Türk İstiklal Harbi' s.49.

şuna geçmesini zorunlu kılan çeşitli sebepler vardır. Kasım 1919 başından itibaren, bir taraftan mütareke şartlarının zoru, diğer taraf tan Osmanlı Genelkurmayının orduyu barış kuruluşuna geçirme çabası ile Türk ordusu, maddi ve manevi bakımdan günden güne erimeye başladı.

Mütarekeden sonraki bir kaç aylık intikal ve terhis döneminde ordu kumandanları inisiyatiflerini kullanarak gelecek bir Milli Mücadelenin hazırlık hizmetlerini yapabilirlerdi. Kumandanların bu konuda gösterecekleri faaliyet şu sınırlar içinde düşünülebilir:

1. İtilaf orduları kumandanlarının, mütareke hükümlerine aykırı isteklerine göğüs germek,
2. Terhis işlemini geciktirmek,
3. Düşman eline geçmesi muhtemel yerlerde bulunan silah, cephane ve diğer askeri malzemeyi Anadolu içlerine sevk etmek.

Ordu kumandanlarından her birinin bu hizmetleri ne dereceye kadar düşünebildikleri ve ne ölçüde yapabildikleri, sırası geldikçe anlatılacaktır.

5. ORDUNUN LAĞVI VE ÇANAKKALE BOĞAZI'NIN AÇILMASI

İhtilaf devletleri harp içinde geçemedikleri Çanakkale Boğazı'na mütareke hükümleri gereğince hâkim olmayı ilk planda ele almışlar ve 6 Kasım 1918 tarihinde Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti ile müstahkem mevki kumandanı Albay Selahattin Adil, Boğazların boşaltılmasına ve İngilizler tarafından işgaline ait hususları bir protokol ile tespit etmişlerdir. Bu protokole göre, top ve cephaneleri, muhabere şebekesini, depo ve ambarları muhafaza için Çanakkale Boğazı bölgesinde ancak 500 kadar er ve 7 subay bırakılacak, geri kalan 5.000-6.000 er ve subay Boğaz bölgesinden İstanbul'a taşınacaktı.

Gelibolu'daki 5. Orduya bağlı bulunan birlikler kısa bir zamanda Çanakkale Boğazı bölgesinden çekilmişlerdir. Bu arada, Umumî Karargâhın talimatı üzerine, 3 kıyı gözetleme taburu

jandarma olarak kullanılmak üzere Çanakkale Mutasarrıflığı emrine verilmiştir. Bu taburların eratından terhis tabi olanlar terhis edilmiş, kalanlarla Çanakkale'deki jandarma taburu takviye edilmiştir.

İngiliz arama-tarama gemileri Boğazı açmak için 7 Kasım 1918'den itibaren çalışmaya başlamıştı. 9 Kasım 1918 günü İngilizler Seddülbahir'e ve Kumkale'ye çıkarak, Çanakkale Boğazı'nın iki tarafını işgal ettiler. Çanakkale Boğazı bölgesinden İstanbul'a nakledilecek olan erlerin ve özellikle terhis erlerinin nakline 8 Kasım günü Gülnihal vapuru ile başlandı. İlk partide 1.037 deniz, 450 kara terhis eri ile 51 subay ve subay ailesi İstanbul'a gönderildi, İngilizler 10 Kasım 1919 günü Çanakkale şehrini de bir müfreze ile işgal ettiler. Aynı gün Türk Müstahkem Mevkii Kumandanlığı karargâhı İstanbul'a gitmek üzere Çanakkale'yi terk etti. İstanbul'a gidecek subay, er ve ailelerin büyük bir kısmı ancak 15 ve 19 Kasım günleri Çanakkale'den ayrılabilirdiler. Kasım'ın sonundan önce Çanakkale Boğazı'nda hiçbir Türk birliği kalmamış bulunuyordu. Bir süre sonra, 5. Ordu lâğvedildi ve Trakya ve Marmara'nın güney bölgesindeki tümenler, 1. ve 14. Kolorduların emrinde olarak mütareke konusu yerlerini aldılar.

8. ORDUNUN LAĞVI VE NURETTİN PAŞA

Suriye muharebelerinde dağılmış olan 8. Ordu, 1918 Ekim ayı içinde, ismen ve karargâh olarak İzmir'e nakledilmişti. Nurettin Paşa Ordu Kumandan Vekili idi. Bu ordunun emrinde kıyı muhafazası için gayet zayıf mevcutlu birlikler bulunuyordu. 13 Kasım 1918 günü ordu kumandanlığı, 21. Kolordu ve seferi bazı teşkilat lâğvedilerek kalan birlikler 17. Kolorduya bağlandı. Bu arada İzmir'deki 5. Depo Alayı, jandarmanın takviyesi için İzmir Valiliği emrine verildi. Nurettin Paşa, 17. Kolordu Kumandanlığına ve İzmir Valiliğine tayin edildi.

Mütarekeyi takip eden günlerde İzmir limanına gelen İtilaf donanması gemileri, İzmir'de galip devletlerce kurulan "**Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı**", "**Siyasi ve askeri temsilciler**" bu bölgedeki Rum halkı şımartmış, birçok taşkınlıklara sebebi-

yet vermişti, İzmir ve çevresindeki asayiş büyük ölçüde bozulduğu gibi, Yunanistan'ın İzmir üzerindeki emelleri de artık ortaya çıkmış bulunuyordu. Gerek Nurettin Paşa, gerekse Genelkurmay Başkanlığı İzmir'in Yunan işgaline uğrayacağından endişe ediyorlardı. Böyle bir tehlikeyi önleyebilmek için Nurettin Paşa Genelkurmaya 17. Kolordunun takviyesini teklif etmiş ve Genelkurmay bu konu üzerinde ısrarla durmuş, fakat zamanın hükümetinin zaafı yüzünden kolordunun takviyesi cihetine gidilememiştir. Yalnız iyi bir tesadüf eseri 17. Kolorduya bağlı 56. ve 57. Tümenlerin (57. Tümen Antalya'dan Aydın'a nakle-dilmişti) erlerin çoğu terhise tâbi olmayan doğumlulardan mürekkepti.

Nurettin Paşa, önce 8. Ordu Kumandan Vekili, daha sonra 17. Kolordu Kumandanı ve İzmir Valisi olarak galip devletlerin bazı haksız tekliflerine göğüs germiş, **“İzmir Müdâfaa-i Huku-ku Osmaniye Cemiyeti”**ni büyük ölçüde desteklemiş ve herhangi bir Yunan olup bittisine karşı dikkatli ve tedbirli davranmıştır. Fakat 11 Mart 1919 da bu görevden alındı. 17. Kolordu Kumandanlığına tayin olunan Nâdir Paşa ve yeni Vali İzzet Bey, ne yazık ki, Nurettin Paşa'nın yerini dolduracak ve bu güç zamanın gereklerine cevap verecek çapta değillerdi.

YILDIRIM GRUBU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mütarekenin imzalandığı sırada, Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu, diğer ordu kumandanlarına göre daha değişik bir görünüştedir. Önce, O'nun bulunduğu cephenin önemini göz önünde bulundurmak gerekir, İngiltere'nin Türkiye'ye yöneltilen en büyük kuvveti ve bu kuvvetin kumandanı General Allenby, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında idi. Kilikya ve bütün Anadolu'yu, güneyden tehdit eden en uygun giriş kapısı, Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluğu altında bulunuyordu. O, bütün bunları ve daha geniş kavramıyla memleketin tümünü tehlikeye koyan şartları anlayacak kapasitede bir kumandan olduğunu daha ilk günlerde gösterdi. Hükümet bile gaflet ve anlayışsızlık

içinde ne yaptığını, ne yapacağını bilmezken, Mustafa Kemal Paşa, en geniş anlamıyla alarm işaretini veren ilk insandır.

Mütarekeden sonra Adana'da ancak on gün kadar kalabilmişti. Fakat bu kısa zaman, sürekli olarak hükümeti uyarmakla ve memleketin müdafaası için en rasyonel tedbirleri düşünmekle geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'ya aldığı tedbirleri bildirmekte ve şöyle demektedir:

“Kadrosu en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen teşkili ve jandarmanın takviyesi.

Fazla askeri malzeme ve maddelerin Toros kuzeyine nakli ve hiç bir surette yok edilmesine meydan vermeyecek tedbirlerin alınması.

Terhis edilecek kuvvetlerimize ait donatım, silah, cephane ve diğer araçların lüzumunda kullanılmak üzere toplanıp saklanması için tertipler alınması.”

Mustafa Kemal Paşa, mütarekedeki birtakım deyimlerin ve coğrafi isimlerin belirsiz olduğunu anlamıştı İngilizlerin söyledikleri gibi, tefsir edebilmek için belirsiz bıraktıkları hususların açıklanması gereğini Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı gibi, cevap beklemeden, 3 Kasım 1918'de emrindeki 2. ve 7. Ordulara aşağıdaki emri verdi:

1- Suriye sınırı, Suriye vilayetinin kuzey sınırı kabul edilmelidir. Bu sınır; Lâzkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır.

2- İskenderun, Antakya, Cebelseman, Katma, Kilis yöresinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep halkının 3/4 nün Arapça konuşan Türk olduğu her vesile ile hatırd tutulmalı ve her davada bu esas kabul edilmelidir.

3- Mütareke şartlarında yeterli açıklık olmadığından ayrıntılı şartların yazılışına değin karaya bir işgal kuvveti çıkarılmaması daima göz önünde bulundurulmalıdır.

4- Toros tünellerinin İtilaf kıtaları tarafından muhafaza edileceği kararlaştırılmıştır. Bu kıtanın nereden geleceği açık değildir. Adana Hat Kumandan ve Müfettişliği, bu tüneller

İtilafçılar tarafından işgal edilse dahi, aynı zamanda onlarla beraber bizim askerin dahi kalmasının teminine çalışılacağından, emrine verilen muhafız kıtaatı terhis edilmeyecek, en genç erattan mesela 1310-1316 doğumlulardan, iyi subaylar kumandasında, iyi kıtalar teşkiline çalışılmalı ve şimdiden vazifeleri hakkında açık talimatlar verilmelidir.⁹⁶

Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı 6.11.1918 tarihli telgrafında da şöyle diyordu:

"1- Toros tünelleri işgal kuvvetinin miktarı, İngiliz kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet mesela, icabında bütün Anadolu'yu hükmü altına alacak derecede dahi olursa, müsaade edilecek midir?

2- Suriye'de ki garnizonların teslimi maddesi ilerisi düşünülerek yazılmış bir maddedir, buyuruluyor ve daha sonraki cümlelerle, cephelerde bulunan kıtaların bu hususla ilgisi olmayacağı açıklanıyor. Benim şahsi görüşlerime göre bu maddenin İngilizler tarafından bizi işgal için yazdırılmış olduğuna, Osmanlı delegelerinin imza ettikleri mütareke şartlarının taraflarca başka başka kabul edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü aynı maddede cephede bulunan kuvvetlerin Suriye'de bulunmadığı düşüncesine karşı İngilizler, 5-6 Kasım 1918 raporunda ayrıntılı olarak arz edildiği gibi, Suriye'de bulunuyor diye, 7. Ordunun teslimini teklif etmişlerdir. İcap ederse bildirileceği irade buyrulan Kilikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükümetimizin, bu mıntıkeyi gösteren İngilizce atlasta; Kilikya mıntıkasının doğusunda Suriye şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp alınmadığını anlamaktı. Çünkü, Adana ismi yerine Kilikya tarihi ismini kullanan İngiltere, Suriye hududunu da Kilikya kuzey hududunun doğusuna uzatmaktan ibaret kabul ettiğine şüphe yoktur. Bu zan, Irak hududunu İngiliz Kumandanı tarafından 6. Ordu Kumandanına gön derilen haritada Siirt'ten geçtiğinin gösterilmesiyle de doğrulanıyor. İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkartmaktan ve Halep'te milyonlarca

---

⁹⁶ Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, s.51.

erzak varken orada ki kuvvetlerini iâşe için erzak stoklamadan bahsetmeleri ve İskenderun'un, Kilikya mıntıkasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, mütareke şartları hakkında kötü düşünce ve anlayışları yok edecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân olmayacaktır.”⁹⁷

“Geciktiren idam olunur” kayıtlı ve aynı tarihli telgraftan:

“Sizi temin ederim ki, maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iâşe etmek olmayıp, İskenderun'u işgal ve İskenderun-Kırıkhan-Katma yoluyla hareket ederek Antakya-Diricemal -Ahterin hattında bulunan 7. Ordunun çekilme yolunu kesmek ve 6. Orduya Musul'da yapıldığı gibi teslimden kaçınılmaz bir duruma sokmaktır.

İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslahiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir. Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmasını sağlamak için İngilizlerin İskenderun'un ve İskenderun-Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki ilişiği anlayamadığım gibi bu husustaki hoşgörülüğü de aksine pek zararlı görüyorum.

Bundan dolayı, durumun tarafımızdan İngiliz Suriye ordusu kumandanına bildirmesine aracı olmakta özürlüyüm. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmasına yeltenecek İngilizlere ateşle engel olunmasını ve 7. Orduya, bugün bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma-İslâhiye istikametinde harekete getirip Kilikya hududu içerisine girmesini emrettim.”

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek için yaptıkları baskıya direnmiş, emrindeki birliklere İskenderun'a karşı yapılacak bir harekete silahla karşı konulması emrini vermiştir. Genel karargâhın bu hususta gösterdiği çekingenliği acı acı tenkit ederek “Ateşle karşı koyma” emrini Ahmet İzzet Paşa'nın ısrarına rağmen günlerce geri almamıştır.

---

⁹⁷ Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, s.53.

Genel Karargâh, Yıldırım Ordular Grubunu⁹⁸ ve bu gruba bağlanan 2. Orduyu lâğvederek. 7. Orduyu doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlamak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, 3 Kasım 1918 günlü bir şifre ile 2. ve 7. Orduların lağvı ile Kolorduların Grubu Kumandanlığına bağlanması teklifinde bulunmuştur. Grup Karargâhının lağvının moral bakımından kötü tesir yapacağını ileri sürerek **“Yıldırım Orduları Grubu”** adının **“Yıldırım Grubu”** şeklinde muhafazasını rica etmişti. Genel Karargâh bu görüşe uymadığından, Mustafa Kemal Paşa İstanbul’a şu cevabı verdi:

“Bugün emrime verilmiş olan birliklerin işlerindeki selameti düşünerek, yeni teşkilat hakkındaki Nezaret emrini tatbikte mazurum. 3 Kasım 1918 tarihli maruzatım (dileğim) sebebiyle Yıldırım Grubu adı altında teşkilatın tatbikine müsaade buyurulmadığı takdirde emredilen teşkilatın tatbiki için uygun göreceğiniz, zatın (kişinin) kumandan tayin edilmesini rica ederim.”⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun’un işgalini ateşle önlemek hususundaki kararını ve emrini uygulayamadı. Çünkü sadrazam bundan vazgeçilmesini sert ve kesin bir şekilde istemişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa İskenderun’un işgaline razı olmadan önce, bu işgalle tehlikeye girecek birliklerini, silah ve malzemeyi geriye çekmek imkânını bulmuştu.

7 Kasım 1918 de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu karargâhının lâğv olunduğu ve Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezareti emrine verilmiş olduğu emredildi. 10 Kasım 1918’de bu emri alan Mustafa Kemal Paşa, Grup mıntikasını Adana’daki 2. Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa’ya teslim ederek, aynı günün akşamı İstanbul’a hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, mütarekeden sonraki 10-15 gün içinde gerçeği görmüş ve kurtuluş hareketinin prensibini ortaya koymuştur. Artık sınır boyunda bulunmasının gereği kalmıyordu.

---

⁹⁸ 4. ve 8. Ordular dağıldığından bu orduların elde kalan birlikleri 7. Ordu emrine verilmiş 4. Ordu Karargâhı kaldırılmış. 8. Ordu Karargâhı İzmir’e nakledilmişti.

⁹⁹ Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, s.61.

NİHAT PAŞA

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Nihat Paşa da aynı yoldan yürüyerek, İngilizlerin haksız ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerine karşı gerekli direnmeyi gösteriyordu.

Payas-Kilis çizgisinin güneyini işgal etmiş olan İngilizlerin Adana vilayetinin boşaltılmasını isteyen bildirileri üzerine ordu birliklerine, bu çizgiyi geçen düşmana ateş edilmesi emrini verdi. Çaresiz Adana boşaltılacaktı. Fakat, bu bölgedeki bütün Türk kuvvetlerinin, İngiliz isteğine uygun olarak Pozantı'nın gerisine çekilmesini geciktirdi. Kazanılan zaman içinde silah, cephane ve malzeme Nihat Paşa'nın çabasıyla gerilere taşınabilmiştir.

Nihat Paşa jandarma takviyesine de çaba göstermiştir. Bu amaçla Adana'dan ordu çekilmeden önce 12. Kolordu ve 24. Tümenin süvari erlerini asayişi korumak için Adana vilayeti emrine verdi **“Ceyhan ve İslâhiye Jandarma Süvari Alayları”** adı verilen iki jandarma alayından birisi Ceyhan'da, diğeri de Kilis'te bulunacaktı. Ordu bu iki jandarma alayından başka yaya jandarmanın da kuvvetlendirilmesi için vilayet emrine 1.200 piyade eri verdi. Bu 1.200 er Toros kuzeyine geçecek birliklerde ağırlıkları idare edecek kadar er bırakılması suretiyle, terhis edilmeyecek olanlardan ayrılmıştı. Adana polis kadrosuna da terhis edilen yedek subaylardan hukuk tahsili görmüş 15 kişi verdi.

İngilizler 2. Ordunun silah ve cephanesinin kendilerine teslimini ısrarla istiyorlardı. Hükümet de bu istekleri önleyecek bir çare bulamadığından, 2. Ordu 4 Aralık 1918 günü aşağıda gösterilen silah ve cephaneyi Katma'da İngilizlere teslim etmek zorunda kaldı:

- 18 Mantenli top (Top başına 150 mermi ile birlikte)
- 2 kudretli dağ topu (Top başına 300 mermi ile birlikte)
- 2 dağ topu
- 47 makineli tüfek (156.000 fişek ile birlikte)

Harbiye Nezareti 15 Aralık 1918'de 2. Orduyu lâğv etmiş ve Ordu Kumandanı Nihat Paşa'yı da Adana valiliğine tayin etmişti. Bu ordunun iki kolordusu (12. ve 20. Kolordular) geçici olarak Harbiye Nezaretine bağlanmışlardı. Nihat Paşa, İngilizler müsaade etmediği için Adana'ya gidemedi. Fakat Pozantı'da orduya ait bazı malzemenin, kurtarılması için birtakım teşebbüslerde bulundu. Daha sonra Konya'ya döndü. Fakat İstanbul'daki İtilaf makamları Nihat Paşa'nın Konya'da bile kalmasını istemiyorlardı. 2 Ocak 1919 da İngiliz Yüksek Komiserliği Nihat Paşa'nın Türk halkını teşkilatlandırıp silahlandığı, kasaba ve köylerde İslam cemiyetleri kurduğu gerekçesi ile azlini hükümetten istedi. Bu baskıya dayanamayan hükümet, Nihat Paşa'yı görevinden alarak yerine Mersinli Cemal Paşa'yı tayin etti.

Yıldırım Orduları Grubuna bağlı 7. Ordunun lâğvedildiğini daha önce belirtmiştik. Bu ordunun 3. Kolordusu Sivas'a nakledilmiştir. 2. Ordunun 15. Kolordusu da Erzurum'a gönderilmiş ve bu kolordunun 44. Tümeni de 12. Kolorduya bağlanmıştır. Bütün bu değişikliklerden sonra, vaktiyle üç ordudan ibaret bulunan Yıldırım Orduları Grubu 12. ve 20. Kolordudan ibaret ve merkezi Konya'da bulunan Yıldırım Kıtâatı Kumandanlığı haline inmiştir.

Adana bölgesinden Sivas ve Erzurum'a nakledilen kolordulardan sonra 2. Ordunun terhisi, bu ordunun Toros kuzeyine çekilmesini müteakip yapılmıştır. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersin'den vapurla, geri kalanları da Katma yolu ile Halep'e gönderilmişlerdir. Kafileler halinde karadan sevk edilen bu erlere mekkâre ve silah verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütülmüşlerdir.

Kuzeye gidecek terhis erleri ise trenle sevk edilmişlerdir. Tren ile sevk edilenlerin terhisi pek karışık, düzensiz ve acınacak bir halde geçmişti. Terhis emri verildikten sonra tren hazırlanamadığından erler çok beklemek zorunda kalıyorlardı. Yeteri kadar vagon bulunmadığı için bazı erler vagonların üstüne binmek suretiyle yolculuk etmişlerdi. Bunların içinde soğuktan do-

nanlar olduğu gibi, vagonlardan düşenler, köprülere çarparak ölenler de olmuştur. Terhis erlerini taşıyan trenler kömür ve odunsuzluktan yollarda kalıyordu. Erler bazı istasyonlarda istasyon parmaklıklarını yakarak trenleri yürütmeye çalışıyorlardı.¹⁰⁰

ALİ FUAT PAŞA

Subayların, yedek subayların ve büyük rütbeli kumandanların İstanbul'a akın ettikleri bu sırada, Ali Fuat Paşa'dan da kısaca söz açmak gerekir. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'dan ayrılışını takip eden günleri 7. Ordu Kumandanı Vekili Ali Fuat Paşa şöyle anlatır:¹⁰¹⁸

“Kilikya’da ilk iş olarak jandarma kadrosunu subay, erler, silâh ve teçhizat ile ikmal etmiştim. Çünkü jandarma teşkilâtı daimi surette bulunduğu yörede kalabilirdi. Fakat ordu kısımları terhis olunabilir, garnizonları değiştirilebilirdi. Bir işgal olup bittisi karşısında Kilikya’nın önemli yerlerinde direniş yuvaları hazırlamıştım.

Adana’da üzerime aldığım işlerle bir ay kadar meşgul olduktan sonra tropika hastalığım tekrar başlamıştı. Bu hastalığa henüz genç bir kurmay subay iken karlı Balkan Dağlarında¹⁰² eşkiya takipleri sırasında tutulmuştum. Hem tedavi ve hem de Anadolu içerisindeki vaziyeti görüp icap eden tedbirleri alabilmek için yanımda bir müfreze ve bu gibi işlerde kabiliyetli olan subay arkadaşlarım bulunduğu halde Halep’in kuzeyindeki Katma istasyonundan trene bindim. Yirmi günlük bir seyahatten sonra 20 Aralık 1918 de İstanbul’a geldim.”

Uzun harp yıllarının yoksulluklarından sonra mütareke olunca İstanbul'a kavuşmak isteğini duyabilmek için ne göz, ne de tropika hastalığına ve hatta ne de Harbiye Nezareti'nin davetine ihtiyaç olmadığını kabul etmek gerekir. Ali Fuat Paşa'nın, Halep-İstanbul demiryolu güzergâhında, bir yolcu olarak, Anadolu içerisindeki durumu ne dereceye kadar gördüğünü, ne gibi

¹⁰⁰ Genelkurmay Başkanlığı 'Harp Tarihi Dergisi' Resmi Yayınları, Seri No:1, s.75.

¹⁰¹ Ali Fuat Cebesoy. 'Millî Mücadele Hatıraları' s.31

¹⁰² Bu sıtma herhalde daha eski bir zamana ait olsa gerek

tedbirler aldığını kestirmek de pek güçtür. Adana'da bir ay kadar meşgul olarak jandarmayı takviye etmek ve mukavemet yuvaları hazırlamak gibi faaliyetlerden bahsetmesinin ise, sadece bir iyi niyet işareti olduğu anlaşılmaktadır.

6. ORDU KUMANDANI ALİ İHSAN PAŞA

6. Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan Paşa, mütarekenin ilk aylarındaki faaliyetini ve düşüncelerini, mübalağalı bir şekilde anlatarak diyor ki:¹⁰³

“Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan aldığım direktif ve 9.11.1918 tarihli tebliğ üzerine Musul'u, 10.11.1918 de İngilizlere bırakarak 6. Ordu Karargâhını Nuseybin kasabasına çekmiştim. Musul'daki her çeşit silah, cephaneye, vesaireyi, daha evvel kuzeye, Cizre'ye göndermiştim.”

“... İngiliz kuvvetleri Karadeniz'de, Bolşevik Ruslara karşı faaliyete önem vermekte ve Kafkasya'da bulunan Batum ve Bakü yöresini işgal ederek petrol kuyularını ve tesislerini de ele geçirip istifade etmeğe çalışmakta idi. Bu sebeplerle altı doğu vilayetimize gelecek tehlike, güneyden ve 6. Ordumuzun işgal ettiği bölgeden ortaya çıkabilirdi.”

“Bu düşünce ile ilk önce, 6. Ordunun elinde ve menzil ambarlarında bulunan fazla silah ve cephanenin hızla Elâziz, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini temin ve tanzim ettim.”

“İngilizlerin, mütarekenin verdiği yetkiden faydalanmalarının önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve şehrin, müslüman halkın hukukunu muhafaza için, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilatı kurmalarını valilere, bağımsız mutasarrıflıklara tavsiye ettim; bu hususta icap eden silah ve cephaneleri 6. Ordunun elindeki ambarlardan vereceğimi bildirdim.”

“... Harbiye Nezareti'nden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zarureti hissettim. Köyleri yakın olan erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Batı Anado-

---

¹⁰³ Ali İhsan Sabis 'Harp hatıralarım' 5. Cilt.

lu'ya gidecek askerlerin kış ortasında, fena kara yollarından yürüyerek köylerine şevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezareti'ne yazdım...”

“Harbi kaybettiğimize artık tamamıyla inanarak İstanbul'u terk etmiş olan İttihat ve Terakki Hükümeti ileri gelenlerinin belki bir planları olduğunu, bir müddet, zannetmiş ve beklemiştim.”

Ali İhsan Paşa, Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçeceğini ve oradan tekrar mücadeleye girişeceğini tahmin etmiş ve her ân Enver Paşa'dan bir talimat alacağını ummuştur. Bunları anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

“Nihayet 1919 senesine girdik. Hâlâ Enver Paşa'dan bir ses yok. Düşman işgalinin gittikçe genişlediğini görerek Doğu vilâyetlerini korumak ve elde tutmak endişesiyle yeni tedbirler almağa başladım.¹⁰⁴ Bir aralık 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçerek elbirliğiyle bir hareket tertibini düşündüm; fakat daha, mahalli milis kuruluşları ve Müslüman Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri vücuda getirmek teşebbüsünde anlaşılamamıştık.¹⁰⁵ Daha geniş bir kombinezon için hiç ümit göremiyordum...”

3 Kasım 1918 günü İngilizler Musul'u kuşattılar. 6. Ordu kumandanı Musul'da bulunuyordu, İngiliz Kumandanı Cassel gelip, Musul'daki Alman konsolosluğuna yerleşti ve Dicle'nin doğusunda ve Musul şehrinin içindeki Türk kıt'alarının yerlerinde kalmalarını istedi. Bu günden itibaren Musul'un içinde İngiliz ve Türk birlikleri yan yana bulunuyorlardı. Ali İhsan Paşa, gayet tedbirsiz davranmış ve âdeta İngilizlerin kucağına düşmüştü.

İngiliz kumandanı girişeceği herhangi bir teşebbüse karşı, Ali İhsan Paşa'nın silahla mukabelede bulunmayıp, protesto ile iktifa ederek geri çekileceğini kendi ifadesinden anlamıştı. Bunun üzerine Musul'u boşaltması için 6. Ordu Kumandanını sıkıştırmaya başladı. Türklerin Musul'dan çekilmesi 9 Ka-

¹⁰⁴ Nedense bu tedbirlerin neler olduğunu söylemiyor.

¹⁰⁵ Anlaşılmadıkları hususu ve sebeplerini de söylemiyor.

sım'da başladı. 15 Kasım'da tamamlandı. Musul'dan çıkan kıt'alar Musul vilayetini de bırakarak Diyarbakır vilayeti sınırına kadar çekildiler. Çekilen kıt'alar, kendi silah ve cephanelerini ve yiyeceklerini birlikte götürebildiler.¹⁰⁶ Ali İhsan Paşa'nın hatıratındaki iddia hilâfına, Musul şehrinde ve Musul vilayetindeki depo ve ambarlarda birkaç milyon lira değerinde silah, cephane, malzeme ve yiyecek bırakıldı.

Ali İhsan Paşa, terhis işini de isteyerek geciktirmemiştir. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nin 1962'de yayınladığı 1 seri numaralı eserde bu hususu aydınlatmaya yetecek bilgiye rastlamaktayız. 6. Ordu Musul'u boşaltmadan önce bu orduda bulunan Musul ye Bağdat ahalisinden erler terhis edildiler. Musul'un boşaltılmasından sonra 2. ve 5. Tümenlerle süvari tugayındaki 1864-1882 doğumlu erlerden Bitlis, Van, Erzurum ve Sivas vilayetlerinin ahalisinden olanlar kış basmadan karadan kabileler halinde yola çıkarıldılar. Daha sonraki doğumların ve demiryolu ile gönderileceklerin terhisleri ordunun Musul vilayetini tamamıyla boşaltılmasından sonraya bırakıldı. Ordu, demiryolu şirketi tarafından terk olunan Nusaybin-Ahterin demiryolu kısmını işletmeye ve Ahterin ile Katma arasında bir kara menzili kurarak terhis edilecek erlerini buradan geçirebilmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Iraklı 200 subay ve 2.142 er de terhis olundu. Fakat Orta ve Batı Anadolu ile İstanbul ve civarı halkından olan terhis erleri trensizlik yüzünden bir türlü, yerlerine gönderilemiyorlardı. Nusaybin civarında bulunan 200 kadar Ermeni göçmeni ile Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin nakillerine öncelik verildiğinden, Türk terhis erleri için tren bulunamıyordu. Fırat Nehri doğusundaki demiryolu üzerinde 7-8 lokomotif ile 150 vagon vardı. Terhis işi bu sebepten ağır gidiyordu. 6. Ordudan Ocak 1919 ortalarına kadar 6.250 er terhis olunabilmişti. Terhis olunacak daha 10.000 kadar er vardı. Nihayet İngilizlerin de yardımı ile haftada 2 tren kaldırılmak suretiyle terhis, erlerini Adana yönüne taşımak mümkün oldu. Her trende 450 er gönderilebiliyordu.

---

¹⁰⁶ Genelkurmay 'Harp Tarihi Dergisi' Resmi Yayınları Seri No: 1 s.86,90

Ali İhsan Paşa'nın bulunduğu bölgede Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilatı kurulması için valilere ve mutasarrıflara tavsiyede bulunduğu hakkındaki iddiasını doğrulayacak hiçbir bilgiye rastlamadık.

İngiliz Yüksek Komiseri Calphthope 6. Ordu ve bu ordunun bulunduğu bölge hakkında hükümete bir tebliğde bulunmuş ve bu tebliğ üzerine Harbiye Nezareti 6. Ordu adını 13. Kolorduya çevirerek Ali İhsan Paşa'yı 9 Şubat 1919'da İstanbul'a çağırmıştır.

İngiliz Mareşali Alienby'nin yine 6. Ordu ile ilgili bir notası hükümete ve oradan Harbiye Nezaretine tebliğ edilmiş ve Harbiye Nezareti de 12 Şubat 1919 da 13. Kolordu Kumandanlığına ve henüz orada bulunan Ali İhsan Paşa'ya bildirmiştir. Bu notanın metni aşağıdadır:

“Mısır seferi kuvvetleri idaresi altında bulunan yörede, icra mevkiine konacak kararlaştırılmış şartlar:

1- 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilecektir.

2- 6. Ordu bütünüyle silahlarını teslim edecek; top, makinelî tüfek vesair silahlar belirli bir noktada tarafıma verilecektir.

3- Benim bölgem dahilinde ihtiyacım olmayan Türk jandarması silah teslim edecek ve emrim gereğince terhis olunacaktır, idarem altındaki bölgeler dahilinde bulunan Türk Jandarması terhis oluncaya kadar emrimde olacaktır.

4- Tavır ve hareketleri memnuniyetsizliği gerektiren Osmanlı memurları emrime göre azledilecektir ve bunların yerine atanacak yeni memurların isimlerini tasvip yetkisi bana verilecektir.

5- Durumun müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskanlarını temin, arazi vesair emlâki şimdi kendilerine geri verilecektir. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususun da yardım ve mallarına gereken zarar ve ziyânı tahmin etmek üzere icap

eden yerleri ziyaret edecek bütün subaylarıma kolaylık sağlanacaktır.

6- Gerek cinayet ve gerek genel asayiş bozacak fiillerde suçlu bulunan kimseleri tevkif ettireceğim; bu husus dahi, tamimiyle reyime bırakılmış olacaktır.

7- Konya'nın doğusunda bulunan bütün demiryolu hatları tarafımdan kontrol edilecektir.

8- İdarem altındaki bölgenin bütün telgraf ve telefon hatlarını kontrol edeceğim Türkçe olarak şifre telgraftan asla kabul olunmayacaktır.

9- Lağvolacak 6. Ordunun erleri her trende 900'er kişi olmak üzere memleketlerine gönderilecektir.

10- Osmanlı memurları, Hint Ordumuzun askerleri de dahil olduğu halde bütün esirleri teslim edeceklerdir.

11- İstediğim yerleri işgal etmek yetkisine haiz olduğumu açıklamaya gerek yoktur. Yukarıdaki sekizinci maddede belirtilen kontrol kelimesinden istenen şudur ki, tarafımdan iş'ar vuku bulduğu zaman demiryollarının askeri veya sivil her türlü nakliyatını arz ettiğim seklide icra ettireceğim gibi adı geçen demiryollarını her cins nakil işlerinde her zaman yasaklamak yetkisine sahip olacağım."

Ali İhsan Paşa bu notayı öğrendikten ve İstanbul'a dönme emrini aldıktan sonraki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

"İngiliz kumandanının notasındaki altıncı maddede, kendisinin her istediği adamı tevkif ettirmek niyetinde olduğunu anlatıyordu. Allenby'nin verdiği şiddetli notayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmeyerek, ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek... yahut bu notayı ve İstanbul Hükümeti'nin miskince baş eğmesini ileri sürerek, İstanbul'un emrine itaat etmemek; bırakılması emrolunan kumandayı bırakmayarak İstanbul Hükümeti'ni tanımamak ve ona karşı isyan ederek Doğu Anadolu'nun istiklâlini ilan eylemek... gibi hareket aklıma gelmişti.

Birinci şekilde, miskince hareket, nefsimi kurtarmak gayesini temin edebilirdi; fakat bir faydası yok idi. 6. Ordunun

kumandasını bıraktıktan ve açıkta, ordusuz bir ordu kumandanı vaziyetine düştükten sonra tekrar bir hareket yapmak ve iş başına kendi kendine geçmek kolay değildi. Kuzeyde Erzurum tarafında bulunan 9. Ordu Kumandanı, İstanbul'dan alacağı emir üzerine, bana karşı İstanbul Hükümeti'yle işbirliği yapabiliyordu.

İkinci şekil, gayet iyi bir hareket olurdu; fakat bu iş için henüz çevreyi mülkiye memurlarını ve halkı hazırlamamıştık, Böyle bir hareket karşısında, yine 9. Ordu Kumandanıyla anlaşmak mümkün değil idi. Ben, onu bir kaç defa yoklamıştım. O, ancak klâsik hareket eden, verilen emrin dışında düşünmeyi bile kabul etmeyen bir kumandan idi. Nuseybin ile Erzurum arası çok uzaktı. Bir gecede gidip görüşmek ve anlaşmak mümkün değil idi. Onun yukarıda tasvir edilen zihniyetini, bir sene sonra Anadolu'ya geçmeyerek İstanbul'da saklanması ve 1920 de İngiliz tarafından yakalanarak Malta'ya sürülmüş olması da doğrudur.

Bu endişelerime rağmen, ben, 6. Ordu bölgesindeki vilayetlere, livalara milis teşkilatı yapılmasını ve bunlara silah ve cephane vereceğimi tahmin ettiğim zaman 9. Orduya bu kararımı bildirmiş ve o taraftaki vilayetlerde de aynı tesislerin ve milis kuvvetlerinin teşkil edilmesini, doğudaki altı vilayetin ortak menfaati adına faydalı ve lüzumlu gördüğümü bildirmiştim. Bu yazılı uyarıma uygun bir cevap verilmemişti. Eğer, Erzurum'da 9. Ordunun başında, aynı düşüncede bir kumandan bulunsaydı, 17.2.1919 da öğrendiğim İngiliz notası karşısında altı doğu vilayetimizi kurtarmak emelini ileri sürerek istiklâl temin edecek bir milli hareketi ayaklandıрмаğa fiilen teşebbüs edebilirdik.”

Ali İhsan Paşa'nın kendisini mazur göstermek için Erzurum'daki 9. Ordu Kumandanını suçlaması bir bahaneden ibarettir. Yıllarca sonra yazdığı hatıralarında ne derse desin, gerçek gizlenemez. Anlattığı bütün tedbirlere rağmen İngilizler 6. Ordunun silah, cephane ve malzemesinden mühim bir miktarını kolayca ele geçirmişlerdir. Ali İhsan Paşa 12 Şubat 1919 da Nusaybin'den hareket edip 2 Mart'a İstanbul'a gelmiş ve tren-den inerken tevkif edilmiştir.

9. ORDU KUMANDANI YAKUP ŞEVKÎ PAŞA

Enver Paşa, Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Azerbaycan ve Dağıstan ordusu olarak yerlerinde bırakılmalarını tasarlamıştı. Bu fikre uygun olarak birliklerin bir kısmına **Azerbaycan Kolordusu, Azerbaycan Tümeni** gibi isimler verilmişti. Ahmet İzzet Paşa kabinesi iş başına gelince, bu tasavvur değiştirilerek, bütün birliklerin Brest-Litovsk Antlaşması ile tespit olunan sınır gerisine çekilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Genel Karargâh, daha mütareke yapılmadan, 21 Ekim 1918 günü bir emirle; Doğu Orduları Grubu ve 1. Kafkas Ordusu karargâhlarının lağv edildiği ve karargâh heyetlerinin İstanbul'a dönmelerini, 8. ve 9. Orduların doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlandıklarını, dört tümenin İstanbul'a taşınmalarını, 9. Ordunun İran ve Azerbaycan'daki bütün kuvvetlerini sınır gerisine çekmesini ilgililere bildirmişti.

Harbiye Nezareti, 27 Ekim 1918 günü de Kafkas İslâm Ordusu ile Şimali Kafkas Kumandanlığının kaldırıldığını ve Şimali Kafkas'ta, Azerbaycan'da hizmet etmek isteyenlerin orada kalabileceklerini emretti.¹⁰⁷

Mütareke imzalandığı gün karargâhı Bakü'de bulunan Kafkas İslâm ordusuna bağlı 15. Tümen Petrovsk'a (Dağıstan) taarruz etmekte, 36. Kafkas Tümeni, 1. Azerbaycan Kolordusu karargâhı ve 2. Azerbaycan Tümeni Bakü'de, 1. Azerbaycan Tümeni Karabağ bölgesinde bulunuyordu.

Kars'taki 9. Ordunun birlikleri:

- 11. Kafkas Tümeni Hoy (İran Azerbaycan'ında)
- 9. Kafkas Tümeni Kamarlı (Erivan'ın güneyinde)
- 12. Tümen Serdarâbad (Erivan'ın batısında)
- 36. Tümen Gümrü
- 3. Kafkas Tümeni Ahıska
- 10. Kafkas Tümeni Batum (İstanbul'a gitmek üzere) mevkiinde bulunuyorlardı.

---

¹⁰⁷ Emekli Kurmay Yarbay S. İzzet. '15. Piyade Tümenin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât Muharebeleri' s.237.

Sınır dışında bulunan bütün bu birlikler bin bir güçlükle iki ayda sınırın gerisine  ekilebilmiş ve t menler kısmen l gvedilmiş, kısmen başka yerlere nakledilmişlerdir. Bu nakil ve çekilme sırasında terhis işleri de devam etmiş ve bir ara 10 bini terhis eri olmak üzere, Batum'da vasita bekleyen 25 bin kişi toplanmıştır. Vapur sıkıntısı çekildiğinden, kiş olmasına rağmen bazı birlikler Batum'dan kara yolu ile ve yaya olarak yeni konuş yerlerine sevk edilmişlerdir.

İngilizlerin devamlı tazyiki ve Gürcü Devleti'nin gösterdiği güçlükler, takındığı hasım tavırlar sebebiyle Kafkasya'nın, Azerbaycan'ın ve daha sonra Batum'un boşaltılması sırasında Türk birlikleri birçok eziyet ve meşakkat çekmiştir.

9. Ordu kıt'aları Elviys-i Selâse'ye çekilmişlerdi. Fakat İngilizler bu defa, 9. Ordunun burayı da boşaltarak 1877 -1878 Osmanlı-Rus sınırı gerisine çekilmesini istediler.

9. Ordu Kumandanı Yakup şevket Paşa Elviyei Selâse'yi (yâni Kars, Ardahan ve Batum) boşaltırken ve sonra Erzurum'da bulunduğı sürece daha etkili davranabilirdi. Kars'ta mutasarrıf vekili olarak bulunan Hilmi Bey (Uran), hatıralarında bu olayı şöyle anlatır:

“... Bir müddet sonra, bu bölgeyi boşaltarak Erzurum'a çekilmesi için de ordu kumandanı emir aldı.

Kars Müslüman halkının mukadderatı gene birdenbire karanlıklar içine gömülüyordu ve bu acıklı haberi duyanların ağızlarını bıçak açmaz olmuştu. İşitildiğine göre barış kararlaştırılınca kadar bölgeyi İngilizler işgal edeceklerdi. Yakup şevki Paşa ise onlarla hiç bir temasa gelmek istemiyor ve idareyi milli bir teşekküle devrederek çekilmeyi tercih ediyordu. Karşlılar da böyle bir teşekküle taraflar idiler.

Nihayet ordu birlikleri, belirli bir plan ve program gereğince, bulunduktan yerleri terk ederek Erzurum yönünde çekilirken biz de livanın mülki idaresini Kars Milli şûrası adı ile vatansever Karşlılar tarafından kurulan bir teşekküle devrederek Kars'ı terk ettik.”

Milli İslâm Şûrasının teşekkülünde, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın teşvik edici rolü büyüktür. Bu milli teşekküle silah ve cephane de vermiştir. Fakat Elviye-i Selâse'de bir milli hareket yaratmak için şartların çok elverişli olduğunu da unutmamak gerekir. Bir kaç ay önce Türk ordusunun önünde evini barkını bırakarak kaçan Ermenilerin, şimdi yerlerine dönmek isteyecekleri ve Ermeni ordusunun intikam duygusuyla buraları yeniden işgale yelteneceği tabii idi. Halk bu korku içinde bir şeyler yapmak istiyordu. Nitekim büyük dram çok geçmeden aynen cereyan etti. Yakup Şevki Paşa, henüz Erzurum'da iken İngilizler ve Ermeniler Kars'a girdiler (13 Nisan 1919).

Bu durumda, 9. Ordu Kumandanının Elviye-i Selâseyi boşaltmak için zorlayan tek sebep Harbiye Nezaretinden aldığı emirdir. Kışı sert bir bölgede, en şiddetli soğuklar hüküm sürerken büyük bir ordunun yer değiştirmesi mütareke hükmü gereği de olsa, mantıkla izah edilemez. Osmanlı Hükümeti, bunu, İtilaf Devletleri mümessillerine anlatamamış ise, ordu kumandanı aldığı emrin yapılmasını geciktirebilirdi, İstanbul ile Kars arasında yapılacak yazışma haftalar ve aylar boyu uzayabilir ve ordu kumandanının makul sebeplere dayanan direnmesi bir hayli zaman kazandırabilirdi. Türk ordusu bulunduğu müddetçe de ne Ermenilerin, ne de İngilizlerin bu bölgeye girmeleri mümkün olamazdı. Böylece kazanılacak zaman Türklerin yararına işleyecek ve Milli İslâm Şûrası veya Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti daha iyi teşkilatlanacak ve kuvvetlenecekti. Yakup Şevki Paşa bu imkânı kullanmamıştır. Hâlbuki, Yakup Şevki Paşa, fiilen yapmadığı şeyi düşünebilmişti. İngilizlere teslim gereken Rus otomobil lastikleri vesilesiyle Harbiye Nezaretine yazdığı 14 Şubat 1919 tarihli bir şifrede şöyle diyordu:

“Asıl mesele istenen bir şeyi verip vermemek değildir. Önemli olan nokta her istek ve teklifi düşünmeden yapmaktır. Her teklife uyulacaksa bu usulün hem sonu ve hem de faydası yoktur. Bununla hiç bir tehlike kaldırılamaz. İtilaf Devletleri ile henüz mütareke halindeyiz, iyi geçinmek, uzlaşmak lazımdır. Fakat bu usulle İngilizlerin bize dost olacağını ve bize

merhamet edeceklerini hiç bir zaman kabul ve ümit edemem. Milleti, hükümeti, mümkün mertebe az zararla kurtarmak için her türlü izin vermekle beraber daima bir varlık göstermek zaruridir. Aksi halde 1300 yıldan beri Hıristiyan âleminin gözüne batan ve yeryüzünden kaldırılması istenen Müslümanlık ve Osmanlı siyaset ve hükümeti pek çabuk yok edilebilir. İşte korkularım ve düşüncelerim budur. Bununla beraber hükümetin vereceği esaslara ve talimata göre hareket edeceğim.” ¹⁰⁸

Görülüyor ki, Yakup Şevki Paşa doğru düşünmüş, fakat yapılacak işi yukardan bekleyerek hükümetin gösterdiği zaafa karşı durmayı göze alamamıştır. Gerçekten, zaaf göstermenin, her istenileni vermenin bir faydası olmadığını ordu kumandanı birçok misaliyle biliyordu. Emrindeki 12. Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat'ı 1919 Ocak ayında Batum'da İngilizler tevkif etmişlerdi. 22 Şubat 1919'da ise 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Albay Mürsel bir bahane ile İngilizler tarafından tevkif olunmuştu. Ve nihayet kendisinin de aynı akıbete uğrayacağı belli idi.

Karargâhını Erzurum'a nakleden Yakup Şevki Paşa, işgal Orduları Kumandanı General Milne'e hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldığını Şubat 1919 ortalarından itibaren biliyordu. Gözlerindeki rahatsızlığı ileri sürerek yola çıkmasını geciktirebilmişti. O halde Kars'ta kalarak da aynı şeyi yapabilirdi. Kaldı ki, gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle paşanın bir ân önce İstanbul'a gitmek istediği gerçeğe daha çok uymaktadır. Cevat Dursunoğlu “Milli Mücadelede Erzurum” adlı kitabında, bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

“Müdâfaa-i Hukuk teşkilâtı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun yardımı sağlanmadan tam bir başarıya varılamazdı. O tarihlerde Erzurum'da bulunan subaylardan pek çoğu bu cephede yıllarca çarpışmış eşsiz yiğitlikler göstermişlerdi. Her türlü feragat ve fedakârlıklar sonunda uğrılan milli felâket bunların üzerinde çok etkili olmuştu. Hele

---

¹⁰⁸ Genelkurmay 'Harp Tarihi Dairesi' Resmi Yayınları, Seri No: 1, s.168.

çeşitli canavarlıklarını gözleri ile görmüş oldukları Ermenilerin, bu bölgede kuracakları egemenliğin nasıl bir âfet olacağını düşündükçe ölümü, bu sonu görmeğe tercih ediyorlar ve günden güne gelişen müdafaa fikrini sempati ile karşılıyorlardı. Ancak Mondros Mütarekesi İtilaf Devletlerinin bu vilayetleri işgal için her bahaneye açık kapı bıraktığından kumanda mevkiinde bulunanlar, bu ihtimali göz önüne alarak meydana çıkmak istemiyorlardı. Bu işte açık olarak yalnız Miralay Halit Bey ortaya atılmıştı. O da bir müddet sınır boyunda çalıştıktan sonra tümeni başından alınmış, Bayburt'ta oturmakta idi. Hasankale'de ki tümenin başında bulunan Rüştü Bey mütareke ertesinde kendisine başvuran Süleyman Necati ile Yüzbaşı Nalbantoğlu İsmail'e, 'Ben sizinle beraberim, fakat asker olduğum için meydana çıkamam. Bunun size zararı dokunacağından korkarım' demiş ve kendisine başvuranları hayâl kırıklığına uğratmıştı. Halbuki; o zaman Müdâfaa-i Hukuk'un her şeyden çok adı memlekette tanınmış bir başa ihtiyacı vardı.

Bir bakımdan bu baş hazırды: Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa... Yakup Şevki Paşa vatanseverliği, doğruluğu ve kumandanlıkta yeteneği ile tanınmıştı. Uzun zaman tabiye öğretmenliği ettiğinden orduda çok sayılırdı. Ayrıca Mondros Mütarekesi üzerine "Elviyel Seiâse" boşaltılırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silah ve cephane vererek yardım etmişti. Milli bir hareketin başlamasını istiyordu. Fakat son günlerde İstanbul; 9. Ordu Kumandanlığını kaldırmış ve Yakup Şevki Paşa'ya İstanbul'a dönmesi için emir vermişti. Fırsatı ganimet bilerek hususi doktoru ve hemşehrisi, vatanseverliğine, politika anlayışına güvendiğimiz Göz Doktoru Harputlu Nazmi Bey yoluyla paşaya müracaat ederek, bu işin başına geçmesini teklife karar verdik. Yakup Şevki Paşa'nın eski arkadaşı Kâzım, bu teması üstüne aldı ve paşa ile görüştü.

Paşa gözlerinden rahatsızdı. Kâzım'a; 'Yolunuz doğrudur. Size başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmeğe mecburum. Çünkü gözlerimden çok mustaribim. Tedavi ihtiyacıdayım. Burada kalsam size bü-

yük bir yardımım olamaz Belki de yük olurum demiş. Kâzım da İtilaf Devletlerinin kendisini İstanbul'da bırakmayacaklarını hatırlatarak ricasını tekrarlamışsa da paşa kararından dönmemişti. Yine isimsiz bir avuç insan kocaman hadiseler karşısında dayanıksız kalmışlardı. Bereket versin birçok subaylar Müdâfaa-i Hukuk'la temaslarını kesmiyorlar, ordu içinde durmadan, dinlenmeden müdafaa propagandası yapıyorlardı.”

Yakup Şevki Paşa, yerine tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa'yı beklemeden 14 Nisan 1919'da Erzurum'dan ayrıldı. 26 Nisan'da İstanbul'a geldi. 21 Nisan 1920'de İngilizler tarafından tevkif edilerek Malta'ya gönderildi.

Harbiye Nezareti 24 Kasım 1918 günlü emriyle, Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da isteyen subay ve erlerin kalabileceğine dair 27 Ekim 1918 günlü ve II. Ş. 5887 sayılı emrini iptal etti. Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da bulunan bütün Osmanlı subay ve erlerinin en geç iki ay içinde 9. Orduya iltihakları bu emirle bildiriliyor ve itaat etmeyenler hakkında kovuşturma yapılacağı ilâve ediliyordu. Halbuki, ilk emre dayanarak Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) Azerbaycan Hükümeti ile bir anlaşma yapmış 4 Kasım 1918 günü emriyle birliklere duyurmuştu. Birçok subay ve er Kafkasya'da, Azerbaycan'da kalmak üzere müracaat etmişti. Nuri Paşa'nın tamim ettiği anlaşmanın önemli maddeleri aşağıdadır: ¹⁰⁹

“Azerbaycan hizmetine girecek subaylar ve memurlar adı geçen hükümetin tebaası olacaktır. Ceza ve mükâfat hususunda Azerbaycan kanunlarına tâbi olacaklardır.”

“Subaylar taşıdıkları rütbe ile kalacaklardır. (Fahri tabiri kalkacaktır). Türkiye'de aldıkları kıdem ile terfi edenler burada bir üst rütbeyi kazanacaklardır.”

“Her subaya senede gidiş ve dönüş dahil olmak üzere 2 ay izin verilecektir. Bu 2 aya alt maaşı hareketinden evvel peşi-

---

¹⁰⁹ Emekli Kurmay Yarbay S. İzzet, ‘15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya'daki Harekât Muharebeleri’ s.240, 241.

nen ve tamamen alacaktır, izinli gidecek subay, izin başlangıcından bir ay evvel üstüne bilgi verecektir.”

“Her subay bir seneden evvel kontratını feshetmek hakkına sahip değildir. Ancak, sıhhi sebepte ve meşru bir mazeret dolayısıyla daha evvel kontratın feshi icap ederse 5. maddedeki tazminat ödenecektir.”

“Hükümet kontratı feshetmek istediği takdirde 6 maaş nispetinde tazminat verecektir. Ceza suretiyle fesihlerde tazminat verilmez.”

“Maaşları, taşınan Osmanlı rütbesinin maaşı ile Azerbaycan zamları toplamından aşağı olmayacaktır.”

“Subayların Türkiye’deki ailelerine verilen erzak ve yardımların bundan sonra verilmesi için Azerbaycan Hükümeti’nce lüzumlu tedbirler alınacaktır. Bunun için sarf olunacak miktar Azerbaycan Hükümeti’nin borcu olacak ve iki hükümet arasında hesabı yapılacaktır.”

İŞGALLER, AZINLIK LARIN DAVRANIŞI VE TÜRKLERİN TEPKİSİ

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün Selanik'te Fransız Generali Franchet D'Esperey, Mondros'ta İngiliz Amirali Calthrope, Suriye'de İngiliz General Allenby, Irak'ta İngiliz Generali Karsel, Hazer Denizi kıyılarında İngiliz General Thomson, Türkiye'yi işgal için hazır durumda bekliyorlardı.

Önce General Karsel davranıp, mütarekeden bir gün sonra Musul'u işgale kalktı. General Allenby 3 Kasım'da İskenderun'u işgal edeceğini bildirirken, Irakta ki İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal için 6. Orduyu tazyike başladılar.

6 Kasım'da Boğazların temizlenmesine başlandı ve ertesi gün müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazı'nı geçti. Bu arada İngiliz Albayı Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasım'da İstanbul'a geldi. Yenilmenin ilk acısını duymak için, İstanbulluların daha bir hafta beklemesi gerekiyordu. Gerçekten 13 Kasım günü 55 parçadan ibaret müttefik harp gemisi İstanbul limanında demirleyince, facia bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış oluyordu. Bu karışık donanmanın tertibi şöyle idi: 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan, 4'ü Yunan. Bunlar, Türkiye'nin yeni hakimleri idiler. En büyük söz ve hak sahibinin İngiltere olduğu anlaşıyordu. Derhal karaya asker çıkararak şehrin belli başlı yerlerini ve Boğaziçi'ni işgal ettiler. İki gün içinde bütün Karadeniz Boğazı, galip devletlerin eline geçmişti. Trakya'ya 9 Kasım'da, 1 Fransız alayı gelmişti. Fransızlar, Uzunköprü-Sirkeci demiryolu boyunca yerleşip hattın kontrolünü ele almış bulunuyorlardı. Aynı gün General Allenby kuvvetleri de İskenderun'a girdi.

Yarış başlamıştı. 15 Mayıs 1919, tarihine kadar işgal şu sırayı takip etti:

Fransızlar, Dörtyol'u (11 Aralık 1919), Mersin'i (17 Aralık 1918). Pozantı'ya kadar Adana Vilayetini (26 Aralık 1918),

Çiftehan'ı (3 Şubat 1919). Afyonkarahisar istasyonunu (16 Nisan 1919)

İngilizler, Batum'u (24 Aralık 1918), Ayıntab'ı (10 Ocak 1919), Cerablus'u (3 Ocak 1919), Konya istasyonunu (22 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919). Urfa'yı (24 Mart 1919), Kars'ı (13 Nisan 1919)

(İngilizler, ayrıca 9 Mart'ta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve bir kaç gün sonra Merzifon'a bir kıt'a göndermişlerdi.)

İtalyanlar, Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919)

(İtalyanlar 2 Nisanda Konya'ya bir tabur ile ve 14 Mayıs'ta Akşehir'e bir müfreze ile yerleşmişlerdi.)

Yunanlılar, Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu (9 Ocak 1919)¹¹⁰

İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu-Aydın Demiryolunu (1 Şubat 1919).

Mütarekenin ilanı ve işgallerin başlamasıyla bütün Türkiye'de büyük bir kaynaşma meydana gelmişti. Ordu birliklerinin yerlerinden oynatılması ve terhis, askeri malzeme ve silah nakliyatı, yerlerine dönen göçmenler, işgal kuvvetlerinin gidiş gelişi, Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya asker ve subaylarının sevki, başta İstanbul olmak üzere önemli merkezleri ve tekmil yolları devamlı bir harekete sahne yapmıştı. Hiçbir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyiden iyiye bozulmuştu. Harp içinde türeyen eşkıya her tarafta çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam öldürmeler alıp yürümüştü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu. İttihat ve Terakki idaresinin yıkılmasıyla, orada burada sinmiş durumda bekleyen ve çeşitli fikirlere sahip olan siyaset adamları ve teşekkülleri birdenbire ortaya çıkmışlardı. Onlar politikalarını yaparlarken, Rumluk veya Ermenilik hesabına feda edile-

---

¹¹⁰ Bu hattı evvelce işgal eden Fransızlar Yunanlıların gelmesi için çekilmişlerdir.

cek bölgelerin Türk unsuru başlarının derdine düşmüşlerdi. Âdeta her küçük bölge, her şehir kendisini kurtarmak için milletlerarası siyaset alanına atılmaya çalışıyordu.

Hariciye Nazırı, Trakya demiryolu boyunca Yunan askeri getirilmesinin işgal niteliğinde olmadığına dair gazetelere demek vermişti. Hâlbuki 22 Ocak 1919 günü İstanbul'da bir toplantı tertip eden Trakya Paşaeli Müdâfaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti şu karara varmıştı:¹¹¹⁹

1. Trakya'nın geçirmekte olduğu felaketli durum karşısında, birleşmeleri lüzumunun Trakyalılara anlatılması.

2. Trakya, parçalanmaz bir bütündür. Trakya'nın gerçek sahipleri, ahalisinin yüzde yetmiş beşinden fazlasını teşkil eden Türklerdir. Şüphe edilirse Wilson prensiplerine göre plebisit yapılmasını istiyoruz.

3. Doğu Trakya'ya gelen Yunan askerinin çıkarılması için gerekli teşebbüslerde bulunulması.

Bu kararların verildiği toplantıya Batı Trakya temsilcileri de katılmışlardır. Çünkü, Batı Trakya nüfusunda Türk çoğunluğu, Doğu Trakya'daki orandan çok daha fazla idi. Bununla beraber Yunanistan, Bulgar idaresindeki Batı Trakya'yı da bir süre önce işgal etmişti.

Trakyalılar nüfus istatistikleriyle davalarını büyük devletlere anlatmak için çırpınıyorlardı. Edirne Belediye Reisi Şevket Bey, şubat ortalarında Edirne vilayeti -bütün Doğu Trakya demektir- içindeki toprak mülkiyeti bakımından da Türk üstünlüğünü ispat için şu rakamları açıklamıştı:

Vilayet dahilinde 13.620.000 dönüm araziden 8.926.891 dönümü Türklere, 2.741.368 dönümü Rumlara, 1.652.639 dönümü Bulgarlara, 63.287 dönümü Ermenilere, 3.876 dönümü ise Musevilere aittir.

Batı Trakya'yı ele geçirmiş olan Yunanistan, Doğu Trakya için hazırlanıyordu. Demiryolu boyunca bütün istasyonlara ve

---

¹¹¹ Tefik Bıyıklıoğlu. 'Trakya'da Milli Mücadele' C. I. s.152.

Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz ve Uzunköprü gibi kasabalara yerleşen Yunan taburu, yerli Rumların cesaretini artırıyor, Türkleri ise yılgınlığa sürüklüyordu. Bu Yunan taburunun mevcudu 1.500 civarında idi. Hâlbuki 3 tümenli Türk kolordusunun (1. Kolordu) bütün Trakya'ya dağılmış olan savaşı kuvveti, terhis dolayısıyla 1.200 tüfeğe düşmüştü.

Trakya Rumları şımarmışlar, hükümeti saymamaya başlamışlardı. Trakya'da Osmanlı Hükümeti'nin otoritesi sarsılmıştı. Yunan taburu ve buna dayanan Trakya Rumları, Trakya'da istediklerini yapıyorlardı. Bu durumun bir süre daha böyle sürmesi Trakya Türklerinin varlığını tehlikeye düşürebilirdi.

Trakya Rumlarını, iki teşkilat idare ediyordu. **“Yardım Komitesi”** yerlerine dönen Doğu Trakyalı göçmenlere, evlerini tamir, çift hayvanları tedariki için uzun vadeli para yardımında bulunuyor, ziraat aletleri veriyordu. Rum köylüler, bu yardımlarla, tarlalarını ekmeğe başlamışlardı. Maddi zararlarını, gelecek hasada kadar telafi edecek bir duruma gelmişlerdi. Rumların ikinci ve en mühim teşkilâtı **“Trakya Komitesi”** idi. Komite, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için çalışıyordu.

Yardım ve Trakya Komitelerinin merkezi İstanbul'da idi. Trakya Komitesi, açıktan açığa çeteler kurarak Trakya'da asayiş bozmakta, Türkleri mümkün olduğu kadar zarara sokmakta, ürkütmekte, yabancı müdahaleye yol açacak bir durum hazırlamakta idi. Komitenin Trakya'da en mühim teşkilat merkezleri Gelibolu, Keşan ve Çorlu idi.

Bu organize hareket karşısında Osmanlı Hükümeti tam anlamıyla seyirci kalmıştı. Ocak 1919 sonlarında, Trakya'daki Yunan taburunun kaldırılması için kendisine başvuran Trakya Heyetine Sadrazam Tevfik Paşa şöyle demişti:¹¹²

“Biz, kuşatma altındayız. Dışarıyla bağlantımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları öğrenemiyoruz. Durum, tahminden çok daha acıktır. Trakya için, bugün bir şey söyleyemem. Trakyalının, vatanları için gösterdikleri ilgiyi

---

¹¹² Tevfik Bıyıklıoğlu. ‘Trakya'da Milli Mücadele’ C. I. s.153,201.

şükranla karşılız. Çalışın. Fakat, Osmanlı Devleti'nin varlığına zarar getirmemeye dikkat edin. Aksi takdirde hareketiniz isyan olur. Vatan sevgisi ve milli namusumuz, vatanın kurtuluşunu sağlamaya hizmet edecektir. Ne yapalım, bu günler de geçer.”

Trakya Heyeti, eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı da ziyaret etmiş ve ondan şu tavsiyeyi dinlemişti:

“Trakya'nın Türk kalmasına çalışmak gerekir. Çok darda kalınırsa, yine bir gün, Türkiye ile birleşmek emeliyle, başka bir çare bulunmazsa, hemen Trakya'nın istiklâlini ilan ediniz.”

Fesat kazanı asıl İstanbul'da kaynıyordu. Fener Patrikhane-si, Mavri Mira, Muhacirler Cemiyeti gibi teşekkülleri ve 250 bin civarında Rum nüfusu ile İstanbul; Yunan siyasi emelleri-nin kolayca pişirilip kotarıldığı bir merkez olmuştu. İzmir ve Batı Anadolu hakkındaki karar, henüz Atina ve Paris arasında olgunlaşmakta idi. Fakat, Trakya ve Pontus meseleleri İstanbul'da rahatça planlanabiliyordu.

Yunan istiklâlini sağlamak için yüz yıl önce kurulup; ger-çekleştiği için uzun zaman faaliyet göstermeyen Etniki Eteryay,¹¹³ Pontus Devleti kurmak amacıyla 1904'ten beri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyete geçmişti. Mütarekeden sonra bu faaliyet diğer teşekküllerin de meydana çıkmasıyla birdenbire arttı. Karadeniz Rumları, bir kampanyaya girişerek Paris'e bir heyet gönderdiler. Trabzon Metropolit'i'nin başkan-lığındaki heyet Paris'te aylarca kaldı, İstanbul'da çıkan “Pat-**ris**” adlı Rum gazetesi 17 Ocak 1919 günlü sayısında, Pontus Cumhuriyeti teşkili için, bu heyetin Paris'te ki çalışmalarına dair geniş haber vermiş ve Pontus Cumhuriyeti'nin gelecekteki sınırlarını bildirmişti. Pontus Devleti'nin sınırı İnebolu'dan başlayarak Batum'a kadar uzayacak ve Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerini içine alacaktı.

Bu hülya ile Samsun'dan doğuya doğru Karadeniz kıyıla-rında ve Samsun'un güney bölgesinde Rumların çete faaliyeti

---

¹¹³ Mili cemiyet manasına gelir.

son derecede artmış bulunuyordu. Samsun ve Merzifon'daki İngiliz müfrezelerinin bu bölgenin asayiş durumuna büyük zararı dokunuyordu. Çünkü Türklerin sinmesine, Rumların cesaret bulmasına sebep oluyorlardı. Merzifon'un o günlerini yaşamış bazı kimselerin anlattıklarını, bir fikir vermek üzere özetleyerek alıyoruz:¹¹⁴

"İşgali, halk nefretle karşıladı, Rum ve Ermenilerin bu tıynetteki adamları, her gün İttihatçıları, Müslüman ileri gelenlerini jurnal ederlerdi."

"Harp içinde kaçamayıp da Merzifon'da kalan Ermeni unsuru tamamen Müslüman olmuş ve nüfusa böyle kayıtlarını yaptırmışlardı. Rumlar, Pontus Hükümeti teşkilatı için gizli çalışıyorlardı."

"... İngilizler gelince, hemen hapiste bulunan kanlı katil, şirret bütün Rumları tahliye ettiler, Ermeniler o günden, İngilizler vasıtasıyla hükümetimize başvurarak, gayet acele, isimlerini eski isimleriyle değiştirdiler. Rumlar, İngilizlere güvenerek Türk köylerine taarruza geçtiler, iki gecede bir, bir Türk köyünü silah, para, eşya ve erzak almak üzere soyarlardı. Köylüler hükümete müracaat edince, İngilizlerin işe karışmasıyla köylülerin yalan söyledikleri güya gerçekleşir. İslam eşkıyalar tarafından taarruza uğradıkları kabul ettirilirdi."

"... Artık hükümetten de bir fayda olmadığı anlaşılmınca Türkler de silah teminine ve köy köy düzensiz bir teşkilata başladılar."

Numan Özer de, Merzifon'da halkın Topçu Kumandanı Pire Mehmet ve Alay Kumandanı Ahmet Süreyya'nın başkanlığı altında nasıl teşkilatlandıklarını anlatmakta ve şöyle demektedir:

"Toplantılara katılanlar: Kaymakam Vekili, Topçu Kumandanı Pire Mehmet, Ahmet Süreyya Bey, Müftü Efendi, İttihat ve Terakki ileri gelenlerin Himmetzade Ali Efendi, Kefelizade Hafız Mehmet Efendi, Çelebizade Abdullah Efendi, Avukat Sadık Bey, Numan Bey, İttihat ve Terakki Reisi Hüse-

---

¹¹⁴ Vehbi Cem Aşkun'un topladığı bu notlar Merzifonlu Fevzi Şerman, Rıza Siryeli ve Numan Özer'e aittir.

yin Efendi, Siryelizade Rıza Efendi, daha birçok İttihat Terakki ileri gelenleri ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi.

Bir gece yine toplandık. Dağdan gelecek Rum eşkıyaların İngiliz karargâhı ile irtibatını kesmek için tertibat aldık. Milli kuvvetlerle ayrı ayrı devriye teşkilatı yapıldı. Gece bir iki Rum eşkıyası tutuldu ve öldürüldü. Teşkilatımızı haber alan Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti rahat durmaz, saati saatine haber verir, muhbirlik yapardı. Bir gün biçimine getirdik. Hürriyet ve İtilaf reisini bir odaya soktuk. Pire Mehmet ve Ahmet Süreyya Beyler iyice tehdit ettiler. Bu haliniz böyle devam ederse seni ve çocuklarını, cemiyetinize mensup olanların hepsini bir gecede temizleriz, dediler. Reis, bu korku ile ondan sonra rahat durdu.”

Karedeniz bölgesinin ve özellikle Samsun çevresinin asayiş ile görevli olarak 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla Samsun’a gönderilen Mirliya Mustafa Kemal Paşa’nın, İstanbul’a yazdığı raporlar bu bölge hakkında en doğru bilgileri vermektedir. Bu raporlardan, işgal ve asayiş durumuna ait kısımları özetleyeceğiz.

115

22 Mayıs tarihli rapordan:

“İngilizlerin son defa çıkardıklarını arz eylediğim yüz kadar piyade askeriyle beraber gelen on bir süvarinin on neferinin Rum oldukları güvenilir biri tarafından bildirildi.”

Mart ayı ortalarında Samsun’da bir makineli tüfek ile dağa çıkan Teğmen Hamdi’nin faaliyeti, Genelkurmay Başkanlığından sorulmuş ve Mustafa Kemal Paşa buna cevap teşkil eden raporunda şu bilgiyi vermiştir:

“İngiliz kıt’alarının Samsun’a çıkması üzerine memleketin yabancı istilasına uğradığı hissine kapılan ve Rum halkın taşkınlıklarına kızan 15. Fırka Makineli Tüfek subayı Hamdi Efendi, Rum çetelerinin Türk köylerine ve halkına, yapmakta oldukları zulüm ve tecavüzden de üzülererek, bir makineli tüfek ile ve emrindeki askerlerle 17/18 Mart’ta dağa çıkmıştır. Kendisine yapılan öğütler üzerine vazifesi başına dönmüş ise de

---

¹¹⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika No: 64, 65, 68, 69, 71, 77, 83.

tıbbi müşahedeye alınmak üzere Divanıharp kararıyla İstanbul'a gönderileceğini öğrenerek 15.5.1919'da tekrar kaçmayı başarmıştır. Son kaçışından bu güne kadar hiç bir tarafta faaliyeti görülmemiş ve nerede bulunduğu dair de bir işaret elde edilememiştir.”

Asayişin sağlanması için alınacak tedbirleri sayan Mustafa Kemal Paşa raporuna şöyle devam etmektedir:

“...Bu gibi hususta tesirli çare ve tedbir kuvvettir. Halbuki Canik Livasında bulunan 15. Fırka terhisten sonra pek düşük olan kuvvetini son üç ay içinde meydana gelen 700 firar olayıyla büsbütün kaybetmiştir. Taburlar 50 ile 100 askere inmiştir.”

Mustafa Kemal Paşa'nın başka bir raporunda:

“Anlaşıyor ki, Rumlar nispetsiz derecedeki azınlıklarına rağmen, Amasya ve Tokat Sancaklarında da aynı Canik Livasındaki çetecilik ve siyasi emeller teşkilatını tatbik ve idare ediyorlar. Amasya Sancağı içinde 21 Rum çetesi görülmektedir. Tokat'ın Erbaa kazasında ve kısmen de Niksar'dan avanesi kuvvetli 5 Rum çetesi dikkati çekmektedir. Bunların teşkilât ve teçhizatları mükemmeldir. Ayrıca, birkaç Ermeni çetesi varsa da ehemmiyetli tesirleri görülüyor. İslamlar tarafından siyasi maksatlarla kurulmuş böyle bir teşkilât yoktur. Az sayıda basit şikayetler oluyor. Amasya Sancağında 4 İslam çetesi vardır.

Rum ve Ermeni çeteleri ve komitacıları, daima temas ve irtibatla bulundukları İngiliz subaylarıyla, Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar. Merzifon'daki İngiliz subaylarıyla Amerikan memurlarının gerek Merzifon ve gerek Gümüşhacıköy kazası Rumlarıyla pek sıkı münasebeti dikkat çekicidir. Gümüşhacıköy'nün beş yüz evli Karaköy Rum köyünden çıkan meşhur birkaç eşkıya sergerdesi arasında Vangel adındaki fesatçı da vardır. Ve genellikle Çorum yöresinde katliam ve yağma ediyorlar. Havzadaki alay kumandanı bir taburla bu Rum köyünü sarmış ve aramaya koyulmuş ise de, Merzifon'dan oraya yetişen İngiliz subayının müdahalesi üzerine bir şey yapamamıştır. Kaza kaymakamının Margrit Efendi olması önemli tesirler yapmaktadır.

Ladik gibi mühim bir kazaya henüz bir Rum kaymakam gönderilmesi de çok dikkate değer bir olaydır.

Trabzon vilayetine gelince, İslamlardan birkaç çete var ise de soygunculuk maksadına dayanıyor. Tehcir işlerinden dolayı yakalanmamak için kaçan Topal Osman Ağa'nın çetesi mühim olup, Giresun ve civarında faaliyettedir. Rumların bu vilayetdeki teşkilatı da aynen Canik ve Amasya teşkilatı gibi siyasidir. Olaylar ve çetelerin faaliyeti azdır. O da Trabzon vilayeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu Efdalidis namındaki otuz kişilik Rum çetesi Gümüşhane tarafında pek büyük gayretle olay yaratıyor.

Erzurum vilayetine gelince; birkaç İslâm çetesi varsa da siyasi bir maksat takip edilmeyip, ahlâksızlık ve açlığın doğurduğu adi eşkıyalıktır. Erzincan sancağı da aynı derecededir. Van vilayetine gelince; bazı olaylar dikkat çekicidir.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Sadarete gönderdiği bir raporda mesele daha umumi hatlarıyla anlaşılmaktadır.¹¹⁶

“Genel Harp seferberliğinin başlarında Samsun Sancağı içinde asker kaçaklarından ve Müslüman, Ermeni ve Rum unsurlarından bir takım çeteler adi hırsızlık ve canilik yaparlardı. Rum ve Ermeni tehciri sıralarında bu unsurlardan bazı çeteler siyasi bir mahiyet almış, Rus istilası başlayınca Ruslar tarafından teşvik ve denizden takviye edilmiş, fakat sıkı kovalama karşısında tehlikeli bir hal almamıştı. Rus bozgunundan sonra mütarekeye kadar eşkıyalık devam etmiştir. Mütareke-den sonra Yunanlılık emeli güden bütün Rumlar her yerde şımardılar. Samsun yöresinde de Pontos Hükümeti'ni kurmak için birleştiler. Bütün Rum çeteleri bu maksat uğrunda siyasi bir şekil aldı. Son zamanlarda Samsun yöresinde Rum nüfusunu arttırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa buraya gönderilmesine çalışılmıştır.

Bugün, Samsun yöresinde 40 kadar Rum çetesi vardır. Buna karşılık Türk halkı, hükümet tarafından korunmadığından bazı Laz çetelerini Trabzon yöresinden getirterek mal ve

---

¹¹⁶ Tefik Bıyıklıoğlu 'Atatürk Anadolu'da' s.36 -37.

namuslarını muhafaza zorunda kalmışlardır. Bu suretle 13 Müslüman çetesi faaliyettedir. Hakiki durum budur. Samsun'da nüfus çoğunluğu Rumlardadır. Rumlar hükümete karşı soğukturlar. Fakat sancak içinde ezici çoğunluk Türklerdedir.”

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın 28 Aralık 1918 tarihli bir raporunda da; “İtilaf subayları Rum halkının sözlerine kapılmaktadırlar. Samsun'da ve Batum'da vapur bekleyen çok sayıda terhis erleri vardır. Halkın silahlandırılmış olduğu iddiası, Rum çeteleri tarafından eşkıyalıklarını daha serbest yapabilmek için uydurulmuş bir haberdir. Gizlice silahlandırılmış olan Rum eşkıyası İtilaf donanmasının gelmesiyle taşkınlığa başlamışlardır” deniliyor.

Mersin, Adana, Ayıntap, Maraş ve Urfa'nın, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgali, bu geniş bölgede facialarla dolu, kanlı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bunun başlıca üç sebebi vardır:

1. İşgal ile beraber Ermenilerin ortaya çıkıp amansız bir mücadeleye girişmeleri.
2. Türklerin bu bölgede çok geç teşkilatlanmaları.
3. Daha sonra başlayacak kurtuluş hareketinin bir büyük devlete karşı yapılması.

Mütareke ilan edildiği zaman Kilikya'da 2. ve 7. Ordulardan müteşekkil Yıldırım Ordular Grubu var iken işgaller başladığı sırada, Türk ordusu bu bölgeyi tamamen boşaltmış bulunuyordu. En son birliklerin Adana'dan çekilmesiyle gelecek karanlık günlerin dehşeti bütün ağırlığı ile halkın üzerine çökmüştü. Türklerin ilk devresi, Kilikya'nın Türklere ait olduğunu ispata çalışmak oldu. Trakyalı, İzmirli ve Doğu Anadolu aydınların yaptıkları gibi Adanalı aydınlar da kendi memleketlerinin tarih bakımından, nüfus çoğunluğu bakımından Türklüğünü belirten bir bildiri yayınladılar. Bildirinin sonu şöyle bitiyordu:¹¹⁷

---

¹¹⁷ Prof. T. Gökbilgin 'Milli Mücadele Başlarken' s.26-27.

“... Biz Adanalılar bu kadar açık ve tarihi olan haklarımıza rağmen, memleketimizin kesin ve mantıklı lüzum yok iken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hâl asla meydana gelmemişken, işgal teşebbüsünü derin üzüntüyle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vazgeçilen vilayetlerimizin sonradan böyle bir işgal felaketine maruz kalmasını devletlerin tahhütleriyle tezat telâkki eder ve bundan vazgeçilebileceğini kuvvetle ümit ederiz. Bugün milliyet prensibi hakimdir, yapılan müdafaamız ise hakikate dayanan vesikalarla kuvvetlendirilmiştir, hak ise her şeyden yüksektir.”

21 Aralık 1918 günü akşamı Fransız Albayı Romieu Adana'ya geldi. Fransızlarla beraber Ermeni gönüllü askerleri de gelmişti.

Bundan sonra bütün bölgeye bir Ermeni akını başladı. Ermeniler öteden beri Kilikya üzerinde hak iddia etmekte idiler. Şimdi bekledikleri fırsatı ele geçirdiklerini sanıyorlardı. Ermeni göçmenlerinin çoğu yetmişmiş komitacılarından idi. Derin bir kin ile Türklerden intikam almaya koyuldular.

Adana Valisi Nazım Bey, işgalden iki gün sonra hükümete çektiği bir telgrafta,¹¹⁸ sağlık durumu ve mahallin icabından dolayı istifa ettiğini bildiriyor ve vilayetin halini pek acıklı bir surette tasvir ediyordu. Fransızların maksadı, orada bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak ve Ermenilerin halen zayıf bir azınlıkta bulunmalarından dolayı şimdiki halde buna muvaffak olamazlar ise geçici olarak bağımsız bir hükümet teşkil eylemek olduğunu ve işgal askerinin yüzde sekseninin Ermeni gönüllülerinden ibaret olmasının buna delil olduğunu belirtiyordu.

Gerçekten Ermenilerin faaliyeti dikkati çekecek derecede idi. Bir süre sonra Adana'da bir “**Ermeni intikam alayı**” kuruldu ve her tarafta cinayetler başladı. Adana'ya olduğu gibi Kozan, Osmaniye ve Mersin'e Fransızlarla gelen Ermeni askerlerinden başka, Kafkasya'dan ve diğer yerlerden Antranik çetesi-ne mensup bir hayli Ermeni komitecisi gelmişti.

---

¹¹⁸ Ali Fuat Türk geldi. ‘Görüp İşittiklerim’ s.172.

Fransız işgal kumandanları, her bulundukları yerler de Ermenilerin Türkler üzerine hâkimiyet kurmaları için ne mümkünse yapıyorlardı. Meselâ, Adana Polis Müdür Muavinliğine Vahan isminde bir komiteciyi tayin etmişlerdi. Aynı maksatla, Türk jandarmasını dağıtmaya başladılar. Jandarma kumandanlıklarına **“Kadronuzun yarısı İslam, yarısı Ermeni olacaktır. Ona göre ikmal edilmesi şeklinde emir verildi.”**¹¹⁹ Adana Vilayeti Jandarma Kumandanı Albay Haşım Bey, Fransızlara teslimiyet göstermediği için yakalanarak Mısır’a, esir kampına gönderildi. Yollarının üstüne çıkan her engeli, bir suretle ortadan kaldırıyorlardı. Fransızların Kilikya’daki davranışı, Türklerin ellerini tutup Ermenilere döğdürmek esasına dayanıyordu.

İzmir’in işgalinden önceki 6 aylık döneme ait olayların özeti budur.

---

¹¹⁹ Ali Saip ‘Urfa’nın Kurtuluş Mücadeleleri’ s.17.

M. KEMAL PAŞA İSTANBUL'DA

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bu görevden istifa ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'yı da İstanbul'da bulunmasının uygun olacağı düşüncesiyle İstanbul'a davet etmiş ve Paşa, bunun üzerine İstanbul'a hareket etmiştir.

Bu sıralarda, hatta daha önceden Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunması elbette uygun olacaktı. Fakat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bu gereği her nedense istifa ettikten sonra düşünülebilmiştir. Henüz Talat Paşa Hükümeti çekilmeden, Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında bir hükümet kurulmasını, kendisinin de Harbiye Nezaretine getirilmesini hem Padişah'a, hem de İzzet Paşa'ya teklif etmişti. Padişah'ın ne düşündüğünü bilmiyoruz. Ancak, Ahmet İzzet Paşa'nın, Harbiye Nezaretini vekâleten, üzerine alıp açık tutmasından ve Mustafa Kemal Paşa'nın teklifine **“Barıştan sonra da arkadaşlığımızın daha güzel devamını Allah'tan dilerim”** tarzında verdiği cevaptan anlaşıyor ki, Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile çalışmanın faydalı olacağına inanmakta idi. İstifa ettiği sırada onu İstanbul'a çağırması da bu kanıyı doğrulamaktadır. Harbin kaybedildiği ve mütareke teşebbüsüne geçildiği bir sırada Suriye cephesine büyük önem vererek Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'dan uzakta tutmanın isabeti ise münakaşa edilecek bir husustur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olmasını uygun görüp çağırdığı zaman, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve kendisi hükümetten çekilmişti. Mustafa Kemal Paşa'yı vaktiyle Harbiye Nezaretine getirmeliydi. Bu takdirde, olayların akışında ne gibi değişiklikler olacağını kestirmek için birkaç nokta üzerinde durmak yeter. Bir defa, mütareke hükümleri bu derece elastiki olmazdı. Sonra, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası önlenebilirdi. Nihayet, ordu kısa bir zamanda dağılıp iskelet haline gelmezdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Adana'dan 3-6 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı telgraflar açıkça göstermektedir ki, mütare-

rekenin imzasından önce Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da olsa idi, Amiral Calthrope, Osmanlı Hükümeti’ni bu kadar gaflet içinde bulmayacaktı.

Her şeye rağmen, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti iktidarda kalmalıydı. Halil Menteş’in dediği gibi, **“vatansever, iyi niyet sahibi yaşlılar”** ile **“enerjik, cesur, bilgili gençlerden”** teşekkül eden kabine o günkü şartlara en uygunu idi. Nazırlardan bir kısmının İttihatçı oluşu da ayrıca bir denge sağlıyordu. Mütarekeyi bu hükümet imzaladığına göre, uygulanmasını da o yapmalıydı. Böyle bir zamanda hükümet değişikliğinin zararını, Ali Fuat Türkgeldi şu şekilde anlatmaktadır: **“Mütarekeyi akleden İngiliz Amirali, kendisine karşı taahhütlerde bulunduğu adamın yerinde başkalarını ve özellikle Hariciye Nezaretinde Reşid Akif Paşa gibi zayıf bir adamı görünce mütarekenin uygulanmasındaki şartları ağırlaştırdıkça ağırlaştırdı.”**

Ahmet İzzet Paşa, kendisi çekilince hükümeti Tevfik Paşa’nın kuracağını da bilmeliydi.¹²⁰

Tevfik Paşa, renksiz, bunamaya yüz tutmuş bir ihtiyardı. Ona ve daha beterlerine meydanı bırakmamak gerekiyordu. Fakat Ahmet İzzet Paşa, duygularına kapılarak, Padişah’ın bazı nazırların değiştirilmesini istemesini onur meselesi yapıp istifa etmişti (8 Kasım). Bunun üzerine Padişah, hükümeti kurmaya çok güvendiği Tevfik Paşa’yı memur etti. Ali Fuat Türkgeldi der ki:¹²¹

“Bu defa da Şeyhülislam bulmakta zorluk çekildi. Tevfik Paşa Şeyhülislamlığa sabık Mısır Kadısı Yahya Raşid Efendi’yi sevk eylediği halde iki sene önce vefat etmiş olduğu anlaşılmasına ve... saraya davet olunan Esad Efendi’nin de bunaklık getirmiş olduğu görülmesinden dolayı... İbrahim Efendi Şeyhülislamlığa getirildi.”

Tevfik Paşa’nın, kabinesini nasıl kurduğu hususunda daha açık bir fikir edinebilmek için, istenmeyen bir nazır hakkında söylediklerini aşağıya aynen alıyoruz:

---

¹²⁰ İzzet Paşa’dan evvel Padişah Tevfik Paşa’yı sadarete getirmek istiyordu ve bunu İzzet Paşa’da biliyordu

¹²¹ Ali Fuat Türkgeldi. ‘Görüp İşittiklerim.’ s.163.

“İzzet Bey’in kabineye alınmasını arkadaşlar istemediklerinden ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kapanarak, bu adamlar benden ne istiyorlar, diye birçok ağlamış olduğundan ve Zât-ı Şahane de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum.”¹²²

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’a geldiğinde (13 Kasım) Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuş, fakat meclisten henüz güvenoyu almamıştı. Olup bitenleri öğrendikten sonra elbette boş duramazdı işe nasıl başladığını kendisi şöyle anlatmaktadır:

“Hatıramda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz terk etmemiş olduğu, Fuat Paşa türbesi karşısında Sadaret konağında görüştük. İzzet Paşa kabineden niçin çekildiklerini açıkladı. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım; kendisine sadrazamlık verilen Tevfik Paşa kabinesini teşekkül ettirmemek ve tekrar İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurmak lüzumuna inandığımı bildirdim. Durum münakaşa olunarak, teklifim kabul edildi. Hatta yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı atladım galiba, ben İstanbul’a geldiğim zaman artık harp kabinesinin önemli kişileri orada değildiler.

Sadrazamlık konağında verilen karardan sonra her birimiz bir türlü çalışmaya başladık, ilk hedef kabineyi düşürmek olduğuna göre, ben derhal Meclis-i Mebusanla temas aradım, öteden beri arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Bakış açımı onlara açıkladım ve beni daha büyük mebus kitleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların aracılığıyla, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklı’da Meclis-i Mebusan binasına gittim. O günlerde Tevfik Paşa kabinesine güven söz konusuydu. Ben güvensizlik oyu verilmesi fikrinde idim. işte Meclis-i Mebusan binasına girdiğim gün, güven meselesinin mecliste oya konulacağı gündü. Kanaatimi mümkün olduğu kadar hızla tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara açıklamaya çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu

---

¹²² Ali Fuat Türkgeldi. ‘Görüp İşittiklerim’ s.164

tereddüt vardı: ‘Eğer güvensizlik oyu verecek olursak Meclisi dağıtacaklar. Fakat Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verip biraz zaman kazanarak, bu sırada belki faydalı işler görmek mümkün olur.’

Ben ise meclisin zaten kesinlikle dağıtılacağına inanıyordum ve dağıtacak olan da yeni sadrazamdı. Bu kararı tatbik için tabii olarak önce meclisin güvenini alarak sadrazamlık makamını usulü dairesinde işgal etmesi lazımdı. Bunu temin ettikten sonra bazı kişilerin düşündüğünün aksine olarak, hiç bir zaman ve fırsat vermeksizin, meclisi dağıtacağına şüphe yoktu. O halde netice madem ki bu olacaktı, kabineye güvensizlik oyu vererek ve bunu tekrar ettirerek zaman kazanmak daha uygundu, işte belki bu kazanılacak zaman zarfında tekrar İzzet Paşa başkanlığında bir kabine meydana getirmek sebep ve şartlarını hazırlayabilirdik. Meclis salonlarında, koridorlarda, ayaküstü, ani mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir netice verdi: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya davet ederek, Heyet-i Umumiye’ye izahat vermekliğimi teklif ettiler. Durumu, içinde bulundukları şartları ve yapılması lazım gelen hareketi, gücümün yettiği kadar kendilerine açıkladım. Mutlaka kabineye güvensizlik oyu vermelerini tavsiye ettim. Teklifim hazır bulunanlarca kabul olundu ve başaracaklarına dair kat’i ümitlerini söyleyerek bulunduğumuz salondan çıkıp meclis başkanının toplantı çağrısına koştular.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak oylar soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice Heyet-i Umumiye’ye bildirildi. Tevfik Paşa kabinesi çoğunlukla güven kazanmıştı. Derhal Osmanlı Meclis-i Mebusan sarayını terk ettim. Evime döner dönmez, saraya telefon ederek Vahdetin’den görüşme istedim. Onunla hemen bir görüşmeyi faydalı buluyordum. Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin uygulanmasındaki zorluğu açıklamaktı. Padişahı tasavvur ettiğim teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum.”

Mütareke dönemi İstanbul’unda Mustafa Kemal Paşa’nın ilk teşebbüsü, Tevfik Paşa kabinesini düşürmek ve İzzet Paşa’yı

tekrar iktidara getirmek gibi politik bir faaliyete dayanmış ve sonuç vermemiştir, ikinci teşebbüs de padişah ile görüşmek istemesidir. Burada iki nokta dikkati çekiyor: Birisi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Vahdettin üzerine tesiri olacağını sanması ve ondan bazı şeyler umması. Diğeri de Vahdettin'in, Mustafa Kemal Paşa'yı huzura hemen kabul etmeyerek randevuyu geri atıp Cuma selâmlığına bırakmasıdır. Zaten bu görüşmede Padişah Mustafa Kemal Paşa'ya istediği konuya gelmek fırsatını vermemiş, aralarında işe yarayacak bir konuşma da olmamıştır.¹²³

Çıkar bir yol bulmak için, başka teşebbüslere de girişmek gerekiyordu. Fakat herkes gibi o da, ne yapmak lazım geldiğini henüz kesin olarak bilmiyordu. Basınla, devlet ricali ile çeşitli çevrelerle ilişkiler kurmaya uğraşıyordu. Bu arada fikirlerine, kişiliğine ve siyasetteki yerine büyük değer verdiği bir arkadaşı, Fethi Bey, en çok temas ettiği insandı. Fethi Bey¹²⁴ mebus idi. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın ve mecliste bir grubun başında bulunuyordu. “**Minber**” gazetesini çıkarıyordu. Gazeteye Mustafa Kemal Paşa da ortak idi.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile olan ilişkilerini de şöyle anlatır:

“Eski arkadaşım Fethi Bey’le günler ve geceler dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir?”

Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönem içinde basınla ilk teması da Fethi Bey'in Minber gazetesi aracılığıyla olmuştur. Gazete, 17 Kasım'da Paşa ile yapılan bir görüşmeyi yayınlamıştır. Si-

---

¹²³ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı 6 ay içinde Padişah ile 16 Kasım 1918, 29 Kasım 1918, 20 Aralık 1918, 15 Mayıs 1919 tarihinde olmak üzere dört defa görüşmüştür. Birinci görüşme Tevfik Paşa kabinesinin meclisten itimat almasından üç gün önceye rastlıyor. Bu, sadece bağlılık ifade eden bir ziyaretir. İkinci görüşme için Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım Salı günü müracaat etmiş ve 29 Kasım Cuma günü huzura çıkabilmiştir. (Tevfik Bıyıklıoğlu. 'Atatürk Anadolu'da.' s.42, Ali Seyfi Tülümen'in basın derlemelerine göre)

¹²⁴ Fethi Okyar.

yasi durum hakkında düşüncelerini soran gazeteciye söylediklerinin önemli noktaları şunlardır:

«...En iyi siyasetin her türlü manasiyle, en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak, tabirinden maksadım yalnız silah kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Tam tersine, asker olmama rağmen bu bence, kuvvet muhassalasını meydana getiren amillerin sonuncusudur. Benim istediğim manen, ilmen, ahlaken ve fennen kuvvetli olmaktır. Bu saydığım özelliklerden mahrum olan bir milletin bütün askerlerinin en son silahlarla cihazlandırıldığını düşünsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz.

Memleketimi ve milletimi pekiyi tanıdığım ve muhtaç olduğu gelişmişliğe erişmek için huzur ve sükûn ile fakat herhalde hürriyet ve istiklâli korunmuş olarak, çok çalışmak lüzumuna kani olduğumdan bu kanaatimi gerçekleştirecek, yani bize huzur ve sükûn içinde çalışma zamanı verecek münasebetlere, dostluklara cidden taraftarım.”

Fethi Bey ile birbirlerine sordukları “Ne yapılabilir?” sorusuna uzun zaman açık bir cevap bulamamıştır. Minber gazetesinde çıkan demeç, fikirlerin henüz aydınlığa kavuşmadığı ve yapılacak işlerin tespit olunup sıraya konmadığı ilk günlere rastladığı içindir ki, Mustafa Kemal Paşa’nın sözleri, her zaman görülen açıklıktan yoksundur.

Yine bu günlerde bir İngiliz gazetecisiyle görüşmüştür. M. Ward Price; Mustafa Kemal Paşa ile nasıl karşılaştığını şöyle anlatır:

“İstanbul’a ilk defa 1918 senesinde gelmiştim. Bir akşam üzeri Pera Palas otelinde oturuyordum. Bir adam yanıma geldi ve bir Türk generalinin benimle görüşmek istediğini söyledi, ismini sordum: Mustafa Kemal, dedi. O zamanlar Mustafa Kemal adını daha çok belirsiz bir şekilde işitmiştim. Daveti memnuniyetle kabul ettim.

Mustafa Kemal düşünceli, kederli ve karamsardı. Bana memleketin halinden bahsetti. Ve her iki üç cümlede bir ‘Bu böyle olmaz. Vatani baştanbaşa değiştirmek lazım. Yenileş-

tirmek lazım' diyordu. O zaman doğrusu bu laflara fazla dikkat etmemiştim."¹²⁵

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da dayanacak bir kuvvet arıyordu. Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için uğraşmış, başarı kazanamamıştı. Düşündüğü gibi bir hükümetin kurulması umudunu böylece kaybedince Padişah'a koşmuş, ondan da eli boş dönmüştü. Kimi ele geçirse, bir fayda çıkar düşüncesiyle üzerinde duruyordu. Kendisi diyor ki:

"Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut İtilafçılardan, işgal kuvvetleriyle beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her birisi ile büsbütün başka türlü görüşüyordum."

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasıyla beraber Mebusan Meclisi'nin feshedileceğine dair dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa **"Meclisi kurtarmak lazım"** diyordu. Gazetelerin bu hususta bir kampanya açmasını sağlamak için Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey'i Pera Palas'a davet edip düşüncelerini söyledi.¹²⁶

Vakit'te Mustafa Kemal Paşa ile yapılmış bir görüşme çıktı. Yavaş yavaş Mustafa Kemal Paşa'nın adı gazetelerde yer buluyordu. Böylece dikkati üzerine çekmesinin herhalde faydası olacaktı. Meclisin feshini takip eden günlerde Söz ve Minber gazeteleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Teceddüt Fırkası'na girdiğini bildiren küçük bir haber yayınladılar. Fakat 48 sayılı Söz gazetesinde şu tezkir çıktı:^{127 36}

Söz Gazetesi Müdüriyetine:

Beyefendi:

Gazetenizin 29 Kânunuevvel 1334 pazar günkü nüshasında bazı menabiden size temin edildiğine göre benim Teceddüt Fırkasına dahil olduğum hakkında bir haber neşr olunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askeri sıfat ve makamımla nis-

¹²⁵ 'Tarih Coğrafya Dünyası' Sayı 8-9 s.279.

¹²⁶ Ahmet Emin Yalman, 'Vatan' 10 Kasım 1959.

¹²⁷ Tarık Zafer Tunaya, 'Türkiye'de Siyasi Partiler' s.413.

bet ve alâkamı muhafaza etmekteyim, Binaenaleyh, mukarını hakikat olmayan haberin tekzibini rica ederim.

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari

**Sabık Yıldırım Grubu Kumandanı
Mirliya Mustafa Kemal**

Mustafa Kemal Paşa açık faaliyetlerinden başka bir takım gizli tertiplerle de meşgul oluyordu. Bilhassa meclis feshedildikten sonra meşru yollardan bir iş yapmaya imkân kalmamıştı. Güvendiği arkadaşlarıyla ihtilalci bir komite kurmağa ve Padişahı değiştirmeye, hükümeti ele geçirmeye karar verdiler. Fakat günlerce süren bu çalışmalar çeşitli sebeplerden yarıda kaldı. Zaten bundan esaslı bir sonuç alacaklarına olan inançları sarılmıştı. Düşman işgali altında bulunan İstanbul'da hükümeti ele almanın her şeyi halletmeyeceğini görüyorlardı, ihtilal yapmaktan vazgeçtiler.

Bu dönem içinde “Ay-Yıldız” adlı gizli bir cemiyetten söz ediliyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın da cemiyetin başında bulunduğu ileri sürülüyordu. Böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetle ilgisi hakkında yüzde yüz doğru inanca varacak belgelerden henüz yoksunuz. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı¹²⁸ ihtilalci cemiyetin, “Ay-Yıldız” cemiyeti olması ihtimali üzerinde durmak lazımdır. Bu hususta tek metne “Türk İnkılabının İç Yüzü” adlı bir kitapta rastladık. Yüzelliliklerden Mevlânzade Rifat'ın Halep'te yazıp yayınladığı kitaptan “Ay-Yıldız” Cemiyeti hakkındaki kısmı aynen alıyoruz:

“Bu sıralarda açıkta kalmış olan İttihat ve Terakkiye mensup zabitler,

‘Ay-Yıldız’ isminde gizil bir cemiyet teşkil eylemiş, riyasetine de sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı getirmişti.

Bu cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı yer yer başlayan ve Osmanlı Devleti'nin taksimini hedef tutan, ecnebi

---

¹²⁸ Hâkimiyet gazetesi 1926 Mart ve Nisan ayları

işgallerine karşı durmak, ordunun Harbi Umumideki mağ-lûbiyet şerefsizliğini kaldırmaya çalışmak idi.

Sultan Mehmet Vahdettin Hazretleri bu cemiyetten dahi haberdar olmuş ve bu cemiyetin riyasetinde, veliahtlığından beri yaveri olan Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmasından memnun olarak -bütün mesaisi neşriyat ve propagandaya münhasır olan- Vilayat-ı Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetiyle bu cemiyetin temas edip ittihadını arzu eylemişti."

Yazar bundan sonra, "Ay-Yıldız" Cemiyeti adına üç subayın Vilâyeti Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ile temas ederek anlaşmaya vardıklarını belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bir ihtilâl yapmak fikrin-den vazgeçtiğini şöyle anlatır:

"Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum, içle-rinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkunlu-ğundan başka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kıs-mının hâlâ hasis politikacılık menfaatinden başka bir şey dü-şündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertip-le Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra bütün Türk milletine felaketi haber vermek."

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bazı yabancılarla da gö-rüşmüştür. Bunlardan en önemlisi, İngiliz rahibi Mister Frew ile olanıdır. Pera Palas oteli müdürü Mösyö Martin aracılığı ile tanıştığı Frew ile Mustafa Kemal Paşa birkaç defa görüşmüştür. Uzun zamandır Türkiye'de yaşayan Rahip Frew, bir İngiliz ajanı idi. ileride büyük ölçüde zararlı faaliyeti görülecek olan rahip ile Mustafa Kemal Paşa'nın neler konuştuklarını bilmiyo-ruz. Fakat olayın önemi ortadadır. Görüşmenin birkaç defa tek-rarlanması, iki tarafın da bu buluşmalardan bir şeyler umduğu-nu gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten son-ra, Mister Frew'a Sivas'tan yazdığı bir mektuba **"Zatıalinizle Mösyö Martin delaletiyle vuku bulan mülakatlarımız hatırası-nı memnuniyetle muhafaza etmekteyim,"** diye başlıyor ve şu cümlelerle bitiriyor:

“Yüce şahsınızla olan görüşmemizde sizi böylesine bir siyaset ehli olarak değil, insanlığa hizmet eden adalete aşık bir faziletli kişi olarak kabul etmiştim. Aldığım son gizli bilgiler karşısında, bunda ne kadar yanılmış olduğumu size bildirmekten şeref duyarım.”¹²⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın temas ettiği şahıslar ve zümreler arasında Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniyesi de vardır. Cemiyetin İstanbul daimi delegeleri, Mustafa Kemal Paşa’yı birkaç defa ziyaret etmişler ve uzun uzun görüşmüşlerdir. Şubat 1919 başında vuku bulan bir görüşmede **“Başımıza geçer misiniz?”** diye soran heyet üyelerine şu cevabı vermiştir:

“Böyle parça parça çalışacağımıza, bütün memleket mukadderatını idare edecek, ele alacak bir teşekkül meydana getirip beraber çalışsak nasıl olur.”¹³⁰

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, bir iki ay içinde İstanbul’un havasını iyice anlamış ve **“Ne yapılabilir?”** sorusunu çözmüştür.

Devlet ricaliyle temasları da üzerinde durulacak önem dedir. Ali Fuat Paşa aracılığı ile tanıdığı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Şakir Paşa’nın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birçok defalar görüşmüştü. Bu iki nazır dolayısıyla diğer hükümet azaları, Mustafa Kemal Paşa hakkında az çok olumlu bir fikir edinebilmişlerdir. Bu temaslar sonunda hükümete telkin ettiği güven havası, Mustafa Kemal Paşa’nın Ordu Müfettişi olarak Anadolu’ya gönderilmesini sağlayan etkenlerden biri, belki de başlıcası olmuştur.

---

¹²⁹ Bu mektup Frew’in Sait Molla ile çevirdiği entrikaları öğrendikten sonra yazılmıştır.

¹³⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu. ‘Trakya’da Milli Mücadele’ C. I, s.156.

M. KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Türkiye'yi İstanbul'dan kurtarmak, artık hiç bir şekilde mümkün değildi. Bizans, İstanbul'da can vermişti; Osmanlı Devleti de İstanbul'da ölecekti. Beri tarafta Anadolu, ciddi bir refleks göstermeden, mağrur ve emperyalist Avrupalılar tarafından yutulmaya hazır, duruyordu. Üç beş aydının, şurada bura da vücuda getirdikleri “Müdâfaa-i Hukuk” teşekküllerini umursayan yoktu. Anadolu'nun güçsüz, mecalsiz görünüşü ve doğulu bir tevekkülle kaderini bekleyiş hali, bu kaderi tayin edecek olanlara rahatlık veriyordu. Yalnız, huzursuzluk kaynağı olmak istidadındaki bazı bölgelere dikkat etmekten başka yapılacak iş yoktu, önemli yerlerin küçük müfrezelerle işgali, diğer yerlerde birer ikişer irtibat subayı bulundurulması, her şeyin yolunda gitmesine yetiyordu.

Padişah ve hükümet, Anadolu'ya arkasını çevirmişti. Fakat, kuvvet almak için değil, unutmak için. Onların devleti de, Bizans gibi, İstanbul surları içine sıkışmıştı. Bunu kurtarmaya çalışıyorlardı. Anadolu'yu, ancak asayiş olaylarıyla hatırlıyorlardı. Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. maddelerini önlemek için asayişin sağlanması son derece önemli bir hükümet görevi idi. Hiç değilse bu görevi unutmuş görünemezlerdi. Padişah'ın ve hükümetin Anadolu'dan duydukları rahatsızlık bundan ileri geliyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da rahatsız ve huzursuz idi. Gözü Anadolu'ya dikilmiş, bekliyordu. Bir asayiş meselesinin hazırlamakta olduğu sürprizden haberleri yoktu.

SAMSUN OLAYLARI

Mütareke Türkiye'sinin en huzursuz bölgeleri Samsun sancağıdır. Bölgenin etnik yapısı harp içinde yaşadığı maceralar (Ermeni ve Rum tehciri) ve hazırlıklar bu huzursuzluğun başlıca kaynakları idi. Bölgede, harbin başından beri sürüp gelen çete faaliyetine, mütareke siyasi renk vermeye başlamıştı. Çoğu

Rum olmak üzere elli kadar çete, Samsun sancağı içinde huzur ve asayiş kökünden sarsmış bulunuyordu. Bütün bu özellikleriyle, daha mütarekenin ilk ayından itibaren, Samsun bölgesi, İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığının dikkatini çekmiştir.

Samsun, ayrıca strateji bakımından da büyük önem taşıyordu. Karadeniz'in güney kıyılarında, Orta Anadolu'ya açılan en rahat kapı şüphesiz Samsun limanı idi. Kuzeyden Anadolu içlerine sarmak isteyenler için bu kapı elde bulundurulmalı veya en azından güvenliği sağlanmalıydı. Henüz ne yapacağı bilinmeyen Enver Paşa'nın, eğer Anadolu'ya geçmeğe yeltenirse Samsun yolunu seçmesi ihtimali de İngilizlerce gözden uzak tutulamazdı.

İngilizler, Samsun'a küçük bir askeri birlik çıkardılar (9 Mart 1919) ve bir müfrezeyle Merzifon'a gönderdiler. Artık olaylar, birbirinin sebebi ve sonucu olarak akıp gidecekti. Nitekim, Samsun'a İngiliz askerinin gelmesi ilk tepkisini çok çabuk gösterdi. 17/18 Mart gecesi oradaki Türk birliklerinden makinelili tüfek bölüğüne bağlı Hamdi adında bir teğmen askerlerini alarak dağa çıktı.

Teğmen Hamdi olayı, gerçekten son derece önemli idi. Bu olay, milliyetçi, memleketçi Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkululu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar. Zamanın Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın aşağıdaki sözleri bu endişeyi belirtmektedir;

“Samsun'daki birliklerden bir makineli tüfek bölüğüne mensup Teğmen Hamdi Bey'in bir makineli tüfek ve bir miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere yardımcı olması işgal kuvvetleri kumandanını büsbütün şüpheye düşürmüştür. Erkanı Harbiye Umumiye'ye memur olan İtilaf kuvvetlerinin irtibat subayları sık sık yanıma gelerek benden bu hususta ayrıntılı bilgi istiyorlardı.”¹³¹

---

¹³¹ 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919'a kadar Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ın, bu günlere ait hatıraları 1948 Mayıs ayı Akın gazetesinde yayınlanmıştır.

Nihayet, İngilizlerin tahrikiyle Türk makamlarının dikkati de Samsun bölgesine çevrilmiş oluyordu. Bölgedeki asayişsizlik ve Türk halkın Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkında İngiliz Yüksek Komiserliğinin ve Karadeniz ordusu başkumandanlığının bitip tükenmeyen ve son günlerde artan şikayetlerini önlemek gerekiyordu. Bunun için tek çıkar yol, olağanüstü yetkilerle, muktedir ve güvenilir bir kumandanı Samsun'a göndermekti.

Bu sıralarda Türk Genelkurmayı, orduyu sefer halinden hazar haline sokmak için plan hazırlamakta ve bu maksatla Ordu Müfettişlikleri kurulmasını düşünmekte idi. Kaldırılan Ordu Kumandanlıklarının yerini dolduracak olan bu müfettişlikler, normal olarak talim ve terbiye ile uğraşmaktan başka, ötede beride dağınık bulunan silâh ve cephaneyi depolarda toplayacak ve bölgelerinde huzuru ve güveni sağlayacaklardı, İngiliz Kumandanlığı Kurmayı ile bu hususta anlaşmaya varılmıştı.¹³² O halde Samsun'a gönderilecek kumandan bir Ordu Müfettişi olabilirdi. Hükümetin, İngiliz şikayetlerini önlemek çabası ile Genelkurmayın Ordu Müfettişlikleri kurma yolundaki çalışmaları böylece, şekil ve zaman bakımından birbirine uygun düşmüştü.

Harbiye Nezaretinin bu konu ile ilgili olarak İngiliz kıtaatı Başkumandanı General Milne'e yazdığı 8.6.1919 tarihi cevabi yazı, aşağıda görüldüğü üzere, İngilizleri tatmin için kaleme alınmış olmakla beraber gerçeği de ifade etmektedir.

“Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayinine en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti Fahimesi temsilcisinin Babıali'ye verdiği bir nota olmuştur.

Bu nota üzerine Sadrazam Paşa siyasi temsilci ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir çeşit itiraza da maruz kalmamıştır, özellikle o sıralarda Karargah-ı Dev-

---

¹³² Fevzi Paşa 'Akın' gazetesinde çıkan ve yukarıda sözü edilen hatıralarında bu hususa işaret etmektedir. Üç Ordu Müfettişliğinin kurulması, M. Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayininden sonra ve İngilizlerin bu tayinden kuşklanması üzerine hemen tahakkuk ettirilmiştir.

letlerinin dahi silahlarının toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında bir çok şikayetleri de vardı.

Bundan dolayı hem bütün şikayetin önünü almak ve hem de hükümetin mütareke gereğince sorumlu olduğu güvenliği ve memleketin düzenini temin etmiş olmak için vekiller heyetince memleket üç güvenlik bölgesine ayrılmış ve her bölgeye bir müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu müfettişlerden biridir. Yâni .... tarih ve ...numaralı yazınızda talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak hazeri teşkilat olduğu için Ordu Kumandanı değil, Ordu Müfettişi unvanına sahiptir.”¹³³

MÜFETTİŞLİK GÖREVİ İÇİN M. KEMAL PAŞA'NIN SEÇİLMESİ

O günün şartlarına göre bir generalin böyle önemli bir göreve tayininin Genelkurmay, Harbiye Nezareti, Sadrazam ve Hükümet, Padişah ve nihayet İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı barajlarından geçmesi gerekmekte idi. Samsun olaylarının tahkiki ve asayişin sağlanması maksadıyla ve 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi bu bakımdan özellikle üzerinde durulacak bir konudur.

Önce, bazı yanlış kanıların düzeltilmesi için işaret etmek gerek ki, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev O'nu Anadolu'ya aktarmak için bilhassa icat edilmemiştir. Bütün olaylar bunu açıkça göstermektedir. Tayin keyfiyetinin böyle maksatlı bir yönü olamaz. Samsun olaylarına verilen önem, Anadolu'ya geçmek niyetinde olan M. Kemal, Paşa'ya nihayet bir fırsat yaratmıştır. Diğer taraftan, Paşa'nın o sıralarda İstanbul'un uzaklaştırılması gereken tehlikeli bir şahıs olarak görüldüğünü kabule de pek imkân yoktur. Kendisine verilen görevin önemi ve geniş yetki, bu kabil iddiaları çürütmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiliz şikayetlerini önlemek için aranan adam muktedir ve güvenilir bir kumandan olmalı

¹³³ H.T.V. Dergisi Sayı 1, Vesika No:18.

idi. Mustafa Kemal Paşa, harp içinde başarı kazanmış, şöhret yapmış genç kumandanların başında geliyordu. Görevin istediği birinci vasıf bakımından mükemmel bir aday idi. Genelkurmay ve Harbiye Nezareti barajlarını kolayca geçebilirdi. Enver Paşa'ya ve Almanlara aleyhtarlığı, bunlarla hiç bir zaman geçinememiş olması da istenilen güveni veriyordu. Gerek zamanın hükümeti ve padişah, gerekse İngilizler, İttihatçılık ve Alman düşmanlığında ortak bir görüş taşıdıklarından, Mustafa Kemal Paşa görevin istediği ikinci vasıf bakımından da kusurlu sayılamazdı. Nitekim, İngilizler Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa gibi bazı ordu kumandanlarını işbaşından uzaklaştırdıkları, hatta tevkif ettikleri halde Mustafa Kemal Paşa'ya dokunmamışlardı.¹³⁴

Başta Sadrazam Ferit Paşa olmak üzere hükümetin, Mustafa Kemal Paşa'ya güven duymasında Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenlerinden olan Mehmet Ali Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'yı tanımış ve akrabasına olduğu Cebesoy ailesinin de tesir ve telkini ile Paşa hakkında müspet kanaat edinmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini kolaylaştıran bu ilişkiden başka, Bahriye Nazırı Avni Paşa üzerinde de durmak gerekir. Avni Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın damadı, Mustafa Kemal Paşa'nın dostu idi. Sık sık görüşürlerdi. Kuvvetli bir kişiliği olmamakla beraber, kabine üyesi bulunması ve tayinle ilgili nüfuzlu bir nazıra akrabalığın verdiği yakınlık, Mustafa Kemal Paşa'nın tayininde az çok müessir olmuştur.

Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa hakkında kanaati, hiç şüphe yok ki, O'na en az bu önemli görevin verilmesine müsaade edecek kadar müspet idi. Veliathlığından beri tanıdığı fahri yaverinin kabiliyetinden kendisine olan bağlılığından şüphe edecek hiç bir sebep yok tu, ikisi de Enver'i sevmiyorlardı.

---

¹³⁴ General Milne'nin, M. Kemal Paşa gittikten sonra bu tayine karşı menfi tavır takınmasına ve Paşa'nın geri çağırılması için Harbiye Nezaretine nota vermesine rağmen, bazı İngiliz mercilerinin tayinden daha önce haberdar olduklarını sanıyoruz.

Aynı kimseye karşı duyulan bu ortak his onları az çok birbirine yaklaştırmış olmalıydı. Kaldı ki, Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'nın ancak büyük işlerle tatmin olacak mizacını biliyor ve muhtemelen O'nun şahsında mevcut güçlüklerin yenilmesinde iki taraf için de kârlı neticeler sağlayacak bir müttefik görüyordu.

Böyle bir yorumda bulunmamızın en önemi sebebi, Mustafa Kemal Paşa'nın tayinine ait iradei seniye'nin ufak bir tereddüt gösterilmeden derhal çıkarılmasıdır. Harbiye Nezareti, Paşa'nın tayinini, Padişah'a arz edilmek 30 Nisan'da Sadarete yazmış ve aynı gün Padişah'ın iradesi alınmıştır.

Tarih araştırmacılarına faydalı olur ümidiyle bu konuda ileri sürülen iki iddiadan bahsedeceğiz. Birincisi, müfettişlik görevi için Mustafa Kemal Paşa'yı bizzat Padişah'ın seçtiği, ikincisi Milli Mücadeleyi açmak üzere Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa'ya bir hattı hümayun verdiği iddiasıdır.

Vahdettin'in kaçmasından sonra, yüz ellilik listeye dahil olmadığı halde memleketi terk eden Radi Azmi (Yeğen)¹³⁵ Bey'in ifadesine göre, eski sultan, Sen Remo'da bir gün kendisine şöyle demiştir:

“Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, yaverlerinden erkânıharp mirlivası Mustafa Kemal Paşa'yı da adaylar arasında göz önüne alınız, diye uyardım.”

Padişah tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verildiği iddia edilen 14 Mayıs 1919 tarihli hattı hümayunun elimize geçen sureti aşağıdadır:

“Yaveranı şehriyaranemden

Erkânı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya

Harbi Umuminin müttefikkeyn hesabına ziyayı üzerine tahassül eden vaziyeti siyasiye ecdadı izamım mülkünü ve makamı hilâfet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükümeti seniye'nin kararı veçhile tayin olduğunuz mntıkada asayiş temin ve marzi şahaneme mugayir ahvalin

---

¹³⁵ Mütarekede Polis Müdüriyeti Umumiyesi'nde şube müdürlüğü ve bir ara Kadıköy Belediye Reisliği yapmıştır.

hudusünü men ile cümleten def'i saile bezli cehd ve gayret ederek milletimin masuniyetini teyid ve mülkümün ıyadı mütearrizinden tahlis için yek vücud olarak hareket edilmesini selâmı şahanemle asker ve memurin ve ahaliye tebliğini irade ederim.”¹³⁶

Bir metin halinde ortaya atılan hattı hümayunun uydurma olması ihtimali kanaatimizce zayıftır. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu işe yarar bir belge saymadığı ve hiç bir yerde kullanmadığı da muhakkaktır. Paşa'nın karargâhı ile birlikte, Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığına giden Albay Refet (Bele) Bey bile böyle bir belgeden haberdar olmadığını bize söylemiştir.

Bu hattı hümayun doğru da olsa, Padişah'a bundan bir şeref payı çıkarmak mümkün değildir. Hükümdarın söylediği yuvarlak laflar, herhalde Mustafa Kemal Paşa'nın yapacaklarını kast etmiyordu. Ancak kabul etmek gerekir ki, Paşa'nın bu göreve tayinini bazı kimseler kolaylaştırmış, Padişah ile Sadrazam engel olmadıkları gibi kendisinden faydalı hizmetler ummuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayini ile ilgili muamelelerin tamamlanmasında çok acele edildiği dikkati çekmektedir. Şöyle ki:

30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin olunduğunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edilmesini sadarete yazıyor.

30 Nisan 1919'da İrade-i seniye çıkıyor.

6 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, Meclisi Vükelâca görüşülüp kabul edilen müfettişlik talimatını M. Kemal Paşa'ya tebliğ ediyor ve bu yazının sonunda harekette acele etmesini bildiriyor.

7 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşa'nın tayinini ve kendisine verilen talimat suretini kolordulara tebliğ ediliyor.

---

¹³⁶ Mevlânzade Rifat, Türk İnkılâbının İçyüzü, 2. Fasıl, s.36. 1929.

8 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, aynı hususu nezarete bağlı bütün dairelere tamim ediyor.

Hükümet kadar M. Kemal Paşa'da acele etmekte idi. Harbiye Nezaretine yazdığı "Aceledir" kayıtlı ve 13 Mayıs 1919 tarihli yazısının sonunda şöyle demektedir:

"Yukarıda arz olunan işler neticelendirildikten ve bundan dolayı maiyetimdeki beylerin ve subayların hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin ihtiyaçlarını temin etmek gibi hususların gerektirdiği parayı bilfiil vermek imkânı doğduktan üç gün sonra hareket olunacağı kesindir."

Hakikaten üç gün sonra, 16 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile birlikte İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu hususla ilgili bütün formalitenin ve hazırlıkların tamamlanması sadece 15 gün sürmüştür.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA VERİLEN TALİMAT

"Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat" başlığı altında kaleme alınan ve M. Kemal Paşa'nın görevi ile yetkilerini belli eden yazı, Genelkurmay İkinci Başkanı Albay Kâzım (İnanç) tarafından hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, yetkilerin tutulmasındaki istekleri de dikkate alınarak yazılan talimatı Harbiye Nazırı imzalamaktan çekinmiştir.

Harp Tarihi Vesikaları dergisinde yayınlanan fotokopide talimatın altında Harbiye Nazırının yalnız mühürü vardır. Kâzım Bey dahi müsveddeye imzasını koymamıştır. Hâlbuki bu talimatın, hükümetin onayından geçmesi gerekiyordu. Nitekim, talimat Meclis-i Vükelâda en az iki de fa söz konusu edilmiştir. Harbiye Nezareti'nin M. Kemal Paşa'ya yaptığı 6 Mayıs tarihli tebligatta aynen şöyle denilmektedir:

"...Yüce görevleri hakkında vekiller heyetince görüşüldükten sonra kaleme alınan bir kıt'a yönetmeliği örneği ilişiktir."

Bundan anlaşılıyor ki, 30 Nisan ile 16 Mayıs arasında Meclis-i Vükelâ M. Kemal Paşa'ya verilecek görev ve yetkileri görüşmüştür. Ayrıca, Harbiye Nezareti'nin 7 Mayıs tarihli bir yazısına cevap olarak sadrazamlıktan gelen 16 Mayıs tarihli

yazıda, yönetmeliğin vekiller meclisinde okunduğu ve içindekilerin uygun görüldüğü açıkça ifade edilmektedir.

Bu gerçekler bizi şu sonuçlara ulaştırmaktadır:

1. Samsun olaylarının soruşturulması göreviyle 9 Ordu Kıtası Müfettişliğine tayin edilen M. Kemal Paşa, zamanın hükümetince güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir.

2. Bu sebeple kendisine çok geniş yetkiler tanımakta bir sakınca görülmemiş ve bu hususta Genelkurmayca hazırlanan talimat hiç bir güçlüğü uğramadan hükümet tarafından aynen tasdik olunmuştur.

Ankara'dan itibaren bütün Orta ve Doğu Anadolu'yu adeta hükümet yetkisiyle M. Kemal Paşa'nın emir ve kumandasına veren bu talimat önemi sebebiyle aynen aşağıya alınmıştır:

“9. Ordu kıtaları müfettişliğine ait vazifeler (Yüce şahsınızın 9. Ordu Kıtaları Müfettişliğine tayini hususuna Padişah Hazretlerinin yüksek emri çıkmıştır.) Ancak bu Müfettişlikteki yüksek vazifeler yalnız askeri olmayıp Müfettişliğin içerdği bölge dahilinde aynı zamanda mülkidir.

1. Bu ortak vazifeler şunlardır:

a. Bölgede iç güvenliğin sağlanması ve devam ettirilmesi ve mevcut güvensizliğin sonradan ortaya çıkabilecek sebeplerinin tespiti.

b. Bölgede ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silahların ve cephanenin bir an önce toplattırılarak uygun depolara biriktirilmesi ve muhafaza altına alınması.

c) Çeşitli yerlerde bir takım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve resmi olmayan bir şekilde ordunun bunları himaye ettiği iddia olunuyor. Böyle şûralar var olup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile ilişkide bulunuyorsa kesinlikle yasaklanması ile bu tür şûraların kaldırılması.

2. Bunun için:

a. İki tümenli olan üçüncü ve dört tümenli olan 15. Kolor-dular müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular harekât ve

güvenlik hususunda doğrudan doğruya müfettişlikle, günlük işler yani, özgürlük işleri ve genel kuvvet gibi hususlarda eski- si gibi Harbiye Nezaretiyle haberleşeceklerdir. Tümen veyahut bölge kumandanlığı veya bir hususi vazifeye tayin edilecek subayların tayin veya değiştirilmesi müfettişliğin izni ve iste- ğiyle olacaktır. Bununla beraber diğer hususlar açısından lü- zum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği emirleri kolordu kumandanlıkları aynen uygulayacaklardır. Özellikle sağlık durumları çok önemlidir. Bu konudaki araştırmaların ve icra- atın halka da yaygınlaştırılması lazımdır.

Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayet- leriyle Erzincan ve Canik bağımsız sancaklarını içerdiğinden müfettişliğin yukarıda sayılan vazifeleri yürütmek için verece- ği bütün emirleri bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3. Müfettişlik sınırına komşu vilayet ve bağımsız sancaklar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin vazife yapmaları sırasında kimseye danışmadan yapacakları müracaatlarını göz önünde bulunduracaklardır.

4. Müfettişliğin askeri hususlara ait başvuru yeri Harbiye Nezareti olmakla beraber, diğer hususlar için ilgili makamlar- la haberleşecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.”

MÜFETTİŞLİK KARARGÂHI

9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine tayin olunan Tuğgeneral M. Kemal Paşa, karargahını şu şekilde teşkil etmişti.

Kurmay Başkanı: Kurmay Albay Kâzım (1)

Kurmay Başkanlığı Emir Subayı: Üsteğmen Hayati (2)

Kurmay Başkan Yardımcısı: Kur. Yarbay Mehmet Arif (3)

Harekat Şubesi Md.: Kurmay Binbaşı Hüsrev (4)

Topçu Kumandanı: Binbaşı Kemal (5)

Sıhhiye Reisi: Dr. Albay İbrahim Tali (6)

Sıhhiye Reisi Yardımcısı: Dr. Binbaşı. Refik (7)

Başyaver: Yüzbaşı Cevat (8)

Kurmay mülhakları: Yüzbaşı Mümtaz ve İsmail Hakkı (9-10)

Emir Subayı: Yüzbaşı Ali Şevket (11)

Karargâh Kumandanı: Yüzbaşı Mustafa (12)

İaşe Subayı: Üsteğmen Abdullah (13)

Şifre: Kâtip Faik (14)

Şifre mülhakı: Kâtip Memduh (15)

Şifre mülhakı: Üsteğmen Hikmet (16)

Şifre mülhakı: Teğmen Muzaffer (17)¹³⁷

Müfettişlik emrine verilen iki kolordudan Sivas'ta ki 3. Kolordu Kumandanlığı münhal idi. M. Kemal Paşa'nın bu kumandanlık için seçtiği Albay Refet (Refet Bele) Bey de Müfettişlik karargâhı ile birlikte Anadolu'ya gidiyordu. Bu Anadolu yolcularından bahsederken, M. Kemal Paşa'nın şu sözlerini hatırlamamak mümkün değildir:

“Milli Mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.”¹³⁸

Bu sözlerle, şüphesiz aralarına sonradan katılan yolculardan da bazıları kastediliyordu.

---

¹³⁷ (1) General Kâzım Dirik: İzmir Valisi ve Trakya Müfettişi Umumisi olmuştur. (2) Sonra Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü olmuştur. (3) Ayıcı Arif diye meşhurdur, İzmir suikastında asılmıştır. (4) Hüsrev Gerede: Muhtelif Büyükelçiliklerde bulunmuştur. (5) Korgeneral Kemal Doğan. (6). Varşova Elçiliği ve milletvekilliği yapmıştır. (7) Refik Saydam: Başvekil iken ölmüştür. (8) Bolu Milletvekili olan Cevat Abbas. (9) ve (10) tespit olunamamıştır. (11) Sonra milletvekili olmuştur. (12) T.B.M.M'de Tokat mebusu olmuştur. (13). (14) ve (15) tespit olunamamıştır. (16) Askeri Yargıç Tümgeneral Hikmet Gerçekçi. - karargâhtaki vazifesi tespit edilmedi. (17) Muzaffer Kılıç: M. Kemal Paşa'ya uzun müddet emir subaylığı yapmıştır. Karargâhta da aynı vazife ile bulunmuş olması muhtemel

¹³⁸ Nutuk, C. I. s.16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU İHTİLALİ

Önsözde de kısaca söylediğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan 1919-1922 yılları, içine aldığı bütün olaylar ile Türk Milli Mücadelesini ifade etmektedir. Bu dönemin tümünü, hukuki ve fiilî anlamıyla bir harp hâli olarak kabul etmek mümkün değildir. Gerçi 1919 ve 1920 yıllarında Batı Anadolu'da, güneyde ve doğuda birtakım küçük muharebeler olmuştur. Fakat Türkiye'nin kurtuluşunu ve istiklâlini sağlayan asıl harp Yunanlılarla yapılan harptir. Bir bakıma, bu harpte geri planda bir ölçüye kadar İngiltere de vardır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ordusu, Yunanlılarla ilk muharebeyi 9-10 Ocak 1921'de İnönü'de vermiştir. Bundan önce Yunan birlikleri ile Türk Milis Kuvvetleri veya ordu birlikleri arasında cereyan eden çatışmalar çok küçük çapta hareketler olup, Türk-Yunan Harbi'nin başlangıç safhasının olaylarıdır. Bu arada, yalnız Ekim 1920 sonlarında Gediz'deki münferit Yunan tümenine, Çerkez Ethem kuvvetleri ile 11. ve 61. Türk tümenlerinin giriştikleri taarruz hareketi, az çok ciddi bir görünüştedir. Ancak, bu hareket de, Genelkurmay Başkanlığının isteği dışında girilmiş olması, gelişmesi ve sonucu bakımından İstiklal Harbi'nin ilk muharebesi sayılacak nitelikte değildir. Esasen harp tarihi de Türk İstiklal Harbi konusunu Birinci İnönü Muharebesi ile incelemeye başlar.

1919 ve 1920 yıllarına damgasını vuran olaylar; Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve kongreleriyle, Anadolu halkının teşkilâtlandırılması, Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve bir ihtilâl niteliğinde olan bu gelişmeye karşı girişilen hareketlerdir, iç isyanlar diye adlandırılan bu karşı hareketler, gerçekte birer karşı ihtilal hareketidir. Karşı ihtilal hareketlerinin, ihtilalciler tarafından bastırılması da 1920 yılı sonuna kadar tamamlanmıştır. Bu bakımdan da 1919 ve 1920 yılları muharebelerin cere-

yan ettiği 1921 ve 1922 yıllarından ayrı bir karakterde görünmektedir.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bütün Anadolu'da hâkimiyet kurabilmesi, yalnız karşı ihtilal hareketlerinin temizlenmesi ile değil, aynı ölçüde önemli Milis Kuvvetlerin (Kuva-yi Milliye) tasfiyesi ile mümkün olmuştur. Hükümet otoritesini büyük ölçüde zaafa uğratan Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem kuvvetleri, 1920 yılı sonuna doğru tasfiye edilerek Türk İstiklal Harbi'nin yapılmasına engel teşkil edecek bütün pürüzler ortadan kaldırılmıştır.

İşte bu sebeplerle, 1919-1920 yıllarının olaylarını bir bütün olarak ele almak ve ihtilalin meşruluk kazandığı dönem olarak incelemek gerekmektedir. Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile meşruluk kazanan ve meşru düzeni zedeleyen Demirci Efe ile Çerkez Ethem kuvvetlerini, karşı ihtilal hareketlerini tasfiye ederek başarıya ulaşan Anadolu hareketinin "ihtilal" olarak kabulünün ne dereceye kadar doğru olduğunu tespit edebilmek için, ihtilal kavramı üzerinde duracağız ve Anadolu hareketinin bu kavram ile elan ilişkilerini bulmaya çalışacağız.

İHTİLAL KAVRAMI

İhtilalin kesin olarak mutabık kalınan bir tarifi yoktur. Ancak, çeşitli açıklama şekillerinde, bazı unsurlar üzerin de ortak bir görüşe varıldığı görülmektedir. Bu unsurlar bize, hükümet darbesi, isyan gibi hareketlerle, ihtilalin birbirinden ayırt edilebilmesi imkânını vermektedir.

İhtilali hazırlayan etkenler, ihtilalin oluş şekli, ihtilalle ulaşmak istenen amaçlar daima değişik nitelikte ve görüştedir. Genel olarak aydınlar tarafından idare edilmekle beraber, ihtilâllerin dayandığı kuvvetler de çok defa birbirinden farklıdır. Bazen ihtilal, hedefine zikzaklar çizerek ilerler ve hedeften geçici olarak ve kısmen ayrıldığı olur. Bu husus eğer şuurlu bir oluş ise, ihtilal metodu ile ilgilidir. Zaman ölçüsü ile değerlendirildiğinde, bir ihtilalin hedefe ulaşma orantısı veya belli bir notada kalışı, hareketin ihtilal olma vasfını değiştirmez. Bu durum, ihtilalin sadece niteliğini gösterir.

İhtilali karakterize eden çizgiler öze ve biçime bağlı farklılıklar yüzünden zenginleşmekte, fakat kavramı üzerinde net ve basit bir tarih bulunmasını güçleştirmektedir.

Larousse'un son baskısında, ihtilal; bir devletin ekonomik, sosyal yahut politik strüktürünün ani ve şiddetli bir şekilde değişmesidir, şeklinde tarif edilmiştir.

Bir değişme ifade eden ihtilal hareketinde, anilik ve şiddet - zor kullanılması- ihtilalin anlaşmazlığa düşülmeyen iki unsurudur. Yavaş, yavaş ve normal tekâmül -evolüsyon- yoluyla olan değişmeler, böylece ihtilal kavramının dışında kalmaktadır. Gerçi ihtilallerin fikri hazırlığı uzun bir çağı, bazen bir yüzyılı aşkın bir zamanı kaplar; fakat hareket birdenbire patlayarak, ihtilal kendini gösterir. İktidarlar, siyasi strüktürde ve ona bağlı olan ekonomik ve sosyal strüktürde değişiklik yapılmasına taraftar olmadıklarından, ihtilalde şiddete başvurmak, yani kuvvet kullanmak değişmez bir kuraldır.

İhtilal kavramında ve tarifinde mutabık kalınan bir diğer unsur, değişikliğin niteliğiyle ilgilidir, ihtilalde, ekonomik, sosyal ve politik strüktürün değişmesi kastı vardır ve ihtilali karakterize eden en önemli unsur bu değişmedir. Genellikle, ekonomik, sosyal ve politik değişme bir arada mütalâa edilmektedir. Hâlbuki her üç değerın aynı zamanda ve beraber değişmesi çok defa mümkün olmadığı gibi, şart da değildir. Ekonomik ve sosyal strüktür iç içe, birbirine bağlı olduğu için değişme birlikte cereyan eder. Politik sistemin, geçici bir süre için de olsa ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesi siyasi rejimi değiştirir veya zorlar yahut siyasi rejim değişikliği ile ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesine gidilir. Bu bakımdan, "ekonomik, sosyal yahut siyasi" değişiklikten söz etmek, ihtilal kavramında aranan değişikliği daha doğru belirtmektedir. Devletin yalnız idare edenler kadrosunu değiştirmek, şüphesiz siyasi strüktürün değiştiğine delalet etmez. Siyasi yapıdaki değişiklik, eğer sosyal ve ekonomik strüktürü değiştiriyorsa ve onu hedef tutuyorsa ancak o takdirde ihtilalden söz edilebilir. Aksi halde hareket, darbecilikten başka bir şey değildir.

İhtilalin mutlaka bir fikri kaynağı olmak gerekir. Fakat bu kaynağın her zaman bir doktrin veya ideoloji olması şart değildir. Toplumun ekonomik ve sosyal yapısının değişmesini hedef tutan hareket, elbette bir fikre dayanmaktadır. İhtilalin getireceği yeni düzen, bu fikri ve eski düzenin yıkılışının gerekçesini ifade eder. Diğer taraftan, yeni düzenin ileri karakterde olmasını, ihtilalin şartları arasında mütalâa edenlere hak vermemek mümkün değil. Mahmut Esat Bozkurt, Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü derslerinde, ihtilalin tarifini “ileri bir nizam kuran hareket” şeklinde tanımlamaktadır.¹³⁹ Profesör Yavuz Abadan da bu hususu ihtilalin şartı olarak benimsemiş bulunuyor ve daha başka faktörler ekleyerek şöyle diyor.¹⁴⁰

“Devrimde yalnız yıkıcılık değil, aynı zamanda yapıcılık da esas şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu itibarla fikri cevheri sönmüş olduğu için yıkılması istenen mevcut düzen ve değerinkazını da, bir malzeme halinde ve gerektiği nispette kullanarak, yeni bir düzen ve değer yaratmak söz konusudur. Görülüyor ki, devrim mevcut durumdaki düzen ve kıymeti zorla yıkarak onun yerine yeni ve ileri bir fikre dayanan yeni bir düzen ve değerink getirilmesidir. Devrimi sıradan eşkıyalık ve isyan olaylarından ayıran özellik de, bu fikri karakterde saklıdır.

Devrim ile doğan yeni durumun, eski duruma göre ileri bir mahiyet taşıması zaruridir. Eğer devrimde vücut bulan yeni durum, eskisine göre daha geri bir vasıf taşıyor ise bir inkılâp değil, bir irtica; bir ilerleme değil, gerileme meydana gelmiş demektir. Bu ilerilik kriterini belirtecek, yine kıymet hükümleridir.”

Profesör Abadan, “İlerilik” kriterini açıklayıp bazı örnekler verdikten sonra konuyu şu şekilde bağlıyor:

“Gerçi her olayda, bu verdiğimiz örneklerde olduğu kadar kolay ve basit, değer veya değersizliği tayin imkânı yoktur. Ancak aydın ve yüksek seviyeli insanlar için ilerilik ve geriliğe

---

¹³⁹ Dr. Mahmut Esat Bozkurt, ‘Atatürk İhtilali’ s.65, İstanbul 1940.

¹⁴⁰ Prof. Dr. Yavuz Abadan, ‘Türk İnkılâbı Tarihi Notları’ s.6.

sebepler olan kıymet hükümlerini isabetle vermek, her zaman mümkündür. Bundan şu netice çıkar ki herhangi bir durumun ilerilik ve geriliğini tayin keyfiyeti zamana, cemiyete ve dünya görüşüne bağlı olarak değişebilir.”

Zaman ve dünya görüşü ne olursa olsun, ihtilal karakterinde görünen bir hareketin getirdiği değişikliğin gerçek niteliğini anlayabilmek için o hareketin, içinde cereyan ettiği toplum tipini göz önünde tutmak gerekir.

Bir ihtilalin etkenlerini ve gerçekleşme şartlarını Profesör Hüseyin Kübalı da, şöyle ifade etmektedir.¹⁴¹

“Genellikle inkılâplar, kaynak ve mahiyetleri bakımından, daha çok ideolojik ve sosyal amillere, gerçekleşme ve devamları bakımından ise siyasi sebeplere bağlıdır. Çoğunlukla yalnız bir seçkinler azınlığına inkılap ihtiyacını duyuran ideolojik ve sosyal sebepler inkılâpların sebep ve içeriğini hazırlarsa da, onların tesirli bir aksiyon hâline girebilmesi, kurumlaşması, yine bir azınlık teşkil eden seçkinler eliyle, yeni şartlara uygun yeni bir siyasi düzenin kurulması sayesinde mümkün olur. Çünkü siyasi düzen, zorlayıcı müeyyidelerle riayeti sağlanan bir sistem olduğu için, muayyen bir ideolojiye tekabül eden içtimai düzenin çatısını kurar ve mer’iyetini temin eder. Binaenaleyh, her inkılâbın ekseriya yapmağa mecbur olduğu ilk iş, içi boş bir kalıp haline gelen eski siyasi düzen yapısını ortadan kaldırarak yerine yeni ideolojiye uygun yeni personel ve teşkilat ile kendisini fiilen gerçekleştirebilecek ve meşrulaştıracak yeni bir siyasi düzen koymaktır.”

NEDEN ANADOLU İHTİLALİ

İncelediğimiz olayların akışı içinde “Anadolu” kelimesi yalnız coğrafi bir isim değildir. Bunu aşan bir anlam ifade etmektedir. Milli hareket, kaynağını Anadolu’da bulmuş, ihtilalin liderini Anadolu barındırmış ve bütün ihtilalciler ve savaşçı kuvvetleri Anadolu vermiştir. Osmanlı Hükümeti’ne karşı girişilen harekette hükümet tarafını sonuna kadar yalnız İstanbul tutmuş ve ihtilal-hükümet çatışması şeklen ve mahiyeti itibarıyla İstan-

¹⁴¹ Hüseyin Kübalı: ‘Yeni Türkiye’ s.108-109.

bul-Anadolu mücadelesi halinde cereyan etmiştir. Başka bir deyimle, ihtilale karşı olan fikirlerin ve kuvvetlerin hazırlandığı İstanbul, mücadelenin sonuna kadar tek başına Anadolu'nun karşısına dikilmiştir, İstanbul yalnız hükümet merkezi olması sebebiyle değil, Türkiye'yi parçalamak ve yok etmek isteyen İtilaf Devletlerine karargâh teşkil ettiği için de Anadolu'yu karşısına almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da milli cereyanı tutan bazı şahıslara yazdığı 21 Haziran 1919 tarihli mektupta. İstanbul'un artık Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğunu ifade ederken ihtilalin adını da koymuş oluyordu.

Belgeler, bu harekete en uygun adın **“Anadolu İhtilali”** olduğunu belirten cümlelerle doludur. Milli bir kongre toplamak için **“Anadolu'nun bilvücuğ en emin mahallini seçmek”**, **“Anadolu'nun saf ve mukaddes milli emelleri”**, **“Anadolu halkı milli istiklâli kurtarmak için baştan aşağı tek vücut bir hale getirilmiştir”** cümleleri bunun canlı örnekleridir.

Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini birleştirerek tek bir teşkilat meydana getirmek için toplanan Sivas Kongresi'nde, yeni teşekkülün adı **“Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti”** olarak kabul edilmiştir. Halbuki Sivas Kongresi'ne Rumeli'den yani Doğu Trakya'dan kimse katılmamıştı. Fakat cemiyetin adı tespit edilirken politik bakımdan **“Rumeli”** kelimesi de ilave edilmiştir. Gerçekte bu teşekkül bir **“Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti”** dir.

Bütün bu gerçekler sebebiyle ihtilale **“Anadolu İhtilali”** demeyi tercih ettik. Şüphesiz. **“Atatürk İhtilali”** veya **“Türk İhtilali”** de denilebilir. Fakat çilekeş Anadolu'nun ve Anadolu halkının bu ihtilaldeki yeri, kanaatimizce, her şeyden ağır basıyor. Gerçi, Anadolu İhtilali bir kadro hareketidir ve halkın bu harekete ne şekilde ve ne ölçüde katıldığı bu kitabın 2. Bölümü'nün **“Halk”** kısmında belirtilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da yer yer karşı ihtilal hareketleri de olmuştur. Bütün bunlara rağmen, hele Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla, Anadolu, yeteri kadar birliğe kavuşmuş ve bu birlik, ihtilalin siyasi ve askeri

kuvvetinin sembolü olmuştur. İhtilal kadrosu, ilk günlerden itibaren Anadolu ve Anadolu halkı adına hareket ettiğini açıklamakla, her şeyden önce Anadolu ve Anadolu halkını kurtarma amacını güttüğünü de ifade etmiş oluyordu.

ANADOLU İHTİLALİ’NİN NİTELİĞİ

Anadolu İhtilali, dış görünüşüyle yabancı işgallere karşı vatanı kurtarmak gerekçesine dayanmaktadır. Hâlbuki bu görüşün gerisinde uzun yılların hazırladığı, devletin bünyesini değiştir fikri yatar. Hareketin önünde ve başında bulunanların çoğunluğu ihtilalci bir cemiyetin, İttihat ve Terakki’nin, fikir ve heyecan potasında yoğrulmuş kimselerdi. Cumhuriyeti akılları almayacak olanları bile en azından meşrutiyetçi idiler. Türkiye’nin bir takım köklü değişikliklerle kurtulacağına inanmışlardı. Fakat, nelerin değişmesi gerektiğini pek bilmiyorlardı. 1908 ihtilaline şu veya bu suretle karışmış olanlar kendilerini Anadolu İhtilali’nin içinde buldukları zaman, belki daha ileri bir ihtilal fikrine sahip değillerdi. Yalnız, bu defa arkasından gittikleri lider, İttihat ve Terakki’nin liderlerine benzemiyordu. Onun kafasında, Anadolu İhtilali’nin gerçek etkeni olan fikirler günden güne olgunlaşmakta idi. Eğer Türkiye kurtulacaksa, Osmanlı Devlet düzeninde yapılacak şekli değişikliklerle değil, yeni bir devlet düz eni getirerek kurtulacaktı. Mustafa Kemal Paşa tarafından daha başka biçimde ifade edilmiş olan bu fikir Anadolu İhtilali’nin ilk olarak devletin politik strüktürünü değiştirmeyi hedef güttüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra başlangıçtan itibaren sosyal strüktürün de değişmesi gereğinin düşünüldüğünü ortaya koyan sözlere ve fikirlere rastlamaktayız. Özellikle halkçı bir görüş, Anadolu İhtilali’nde kuvvetle kendini belli etmektedir. Nitekim, zaferden hemen sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayınlanan ve Cemiyetin “**Halk Fırkası**”na inkılap edeceğini açıklayan 9 Nisan 1923 tarihli beyannamede aynen şöyle denilmektedir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti.”

Yalnız açıkça söylemek gerekir ki, Anadolu İhtilali'nin ekonomik yöndeki fikri oluşu çok kısır kalmış, 1930 yılına kadar yolunu pek bulamamıştır, ihtilalin, bu alandaki ilk başarısı, ancak ekonomik bağımsızlığı sağlamaktan ibarettir. Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomiye itibar edilerek, özel teşebbüs teşvik olunmuş ve daha sonra D.P. iktidarının da denediği gibi burjuva yetiştirmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, ihtilalin getirdiği yeni rejim, sosyal strüktürünü değiştirmek hedefini güttüğü halde bunu yapamamış ve halkçı görüş daha çok nazariyede ve özenti halinde kalmıştır.

1930 yılından sonra, ihtilalin yeniden derlenip toparlanmaya çalıştığı, liberal ekonomiyi terk ederek halkçı telâkkiye uygun bir devletçiliğe yöneldiği dikkati çekmektedir.

İncelemeğe değer bir husus da, aynı zamana rastlayan Rus İhtilalinin Anadolu İhtilali üzerindeki etkisidir. Anadolu İhtilali henüz fiziki hazırlık safhasında iken ihtilal liderlerinin, Rus İhtilali'ni örnek almayı veya Türk toplumuna uyacak prensipler varsa onları aktarmayı düşündüklerini bazı yazışmalardan anlamaktayız. Fakat kısmi de olsa böyle bir alışverişin milli bağımsızlığı tehlikeye düşürmesi ihtimali, özellikle Bolşevik Rusya'da emperyalist eğilimlerin sezilmesi, kendilerini bu düşünceden uzaklaştırmış ve yalnız Rusya ile siyasi ilişki kurup yardım sağlama yolları araştırılmıştır. Bu endişe, Anadolu İhtilali'nin yönünün tayin ve tespitinden daima ihtiyatlı, temkinli olmak zaruretinin telkin etmiştir. Anadolu İhtilali'nin sola kaymasını önleyen bu etki, Türk ihtilalcilerinin halkçı görüşü benimsemelerine engel olmamıştır.

Osmanlılık ve milliyetçilik fikirlerinin birlikte temsil edilmesine rağmen, birinci Büyük Millet Meclisi'nin çalışma tarzı ve ihtilalci karakteri, Anadolu hareketinin bir ihtilal olduğunu tereddüde yer bırakmayacak şekilde ispatlamaktadır. Gerçi meclisin bir takım zaafı vardı. Bazı zamanlar, bazı meselelerde ileri bir meclis görünüşünde değildi. Fakat aynı meclis öyle kararlar almıştır ki, bu gibi kararlar ancak bir ihtilal meclisinden çıkabilirdi.

Anadolu İhtilali'nin niteliğini tamamlayan bir başka unsur da İstiklal Mahkemeleridir. İstiklal Mahkemeleri; hukuki dayanağı, yetkisi ve uyguladıkları yargılama usulü bakımından birer ihtilal mahkemesinden başka bir şey değildir.

Anadolu İhtilali, teokratik telâkkilerle idare edilen Osmanlı Devleti'nin yerine lâik bir devlet kurmak, 600 yıllık Osmanlı hanedanını tasfiye ederek cumhuriyeti tesis etmek suretiyle, hiç şüphesiz, yıktığı düzenden çok, ileri bir düzen getirmiştir. Eğer, ihtilalin esprisi aynı canlılık ve zindellikle yaşatılabilse ve ihtilalin kurduğu siyasi rejim bir elli yıl kadar devam edebilseydi Türkiye, meselelerini çözmeye yönelmek için daha iyi imkân bulurdu.¹⁴²

---

¹⁴² Bu konu, kitabın İkinci cildin son bölümünde daha geniş incelenmiştir.

İZMİR'İN İŞGALİNDEN SİVAS KONGRESİ'NE

15 MAYIS 1919 - 4 EYLÜL 1919)

Mayıs 1919'da durum genel olarak şöyle görünüyordu:

Altı ay var ki, silahlar susmuştu. Fakat, büyük fırtınalar öncesinin sessizliği sona ermek üzere idi. Samsun ve çevresinde duyulan gürültüler, bir iç mesele, alelade asayişsizlik olayları sanılıyordu. Gerçekte ise bunlar, yakında Anadolu'da başlayacak büyük kavganın uvertüründen başka bir şey değildi. Karadeniz bölgesinin yerli Rumları bu derece ileri gitmekle, İstanbul'da bir başlangıç noktası arayarak vakit geçiren Mustafa Kemal Paşa'ya görev verilmesine sebep oldular. Diğer taraftan Yunanistan, Anadolu'dan pay almak için hazırlığını tamamlamış bulunuyordu.

Llyod George, Clemenceau ve Wilson, küskün İtalya'nın konferanstan çekilmesini fırsat bilerek Venizelos'u memnun etmenin yollarını araştırıyorlardı. Üçler Konseyinin 5 Mayıs günkü toplantısında Llyod George şöyle dedi:

“İtalyanların doğuda, bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'ta yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde, İtalyanları Anadolu'yu zapt etmiş bir halde görebiliriz. Onları, oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan Yunanlılara, İzmir'i işgal izni verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini İtalyanlar Paris'e dönmeden çözmeliyiz. Mümkünse bugün öğleden sonra, İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, onlar, daha evvel davranacaklardır.”

6 Mayıs'ta da, **“Türkiye'deki Rumları korumak için, Venizelos'a İzmir'e 2-3 tümen çıkarmak izni verilmelidir”** tavsiyesinde bulundu. Clemenceau ve Wilson razı oldular.¹⁴³

---

¹⁴³ T. Bıyıkhoğlu 'Atatürk Anadolu'da'

Mayıs'ın yedisinde, İtilaf Devletlerinin donanmaları İzmir önünde toplandılar. Olaylar öylesine hızlı gelişmekte idi ki, Rum Patriği daha fazla beklemeyerek 9 Mayıs'ta, İstanbul Rumlarını Türk tebaiyetinin mükellefiyetlerinden muaf ilan etti.

Türkler de boş durmuyorlardı, iş görece kimseler yavaş yavaş yerlerini almakta idiler. 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa, kendisine geniş yetkiler veren talimatı 6 Mayıs'ta cebine koymuş bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a varmış ve 3 Mayıs'ta kolordusunun başına geçmişti. Rauf Bey (Orbay) askerlikle ilgisini kesmiş (8 Mayıs), olayların gelişmesini beklemekte idi. Albay Refet (Bele) Bey, Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığını almak üzere M. Kemal Paşa karargâhı ile beraber Anadolu'ya gidecekti. Ali Fuat Paşa, izinli olarak geldiği İstanbul'dan Ankara'ya, kolordusunun başına dönmüştü.

Tesadüfler ve tertipler, böylece, Anadolu İhtilali'nin şef kadrosunu tam zamanında belli etmiş oluyordu. Mayıs'ın ilk haftası sonunda Genelkurmay Başkanlığının kolordulara genel durum hakkında gönderdiği genelgede özet olarak şu bilgiler vardı.

“Üç sancak (Batum, Kars, Ardahan) da İslam Şûrası İngilizler tarafından dağıtılmıştır.”

“Kars'a Ermeni Vali tayin edilmiş ve bir Ermeni müfrezesi gelmiştir.”

“Trabzon'a Rusya'dan Rum göçmenleri gelmeye başlamıştır.”

“Hopa'da son günlerde bazı İslam çeteleri görülmüştür.”

“Marmaris'e İtalyanlar bir müfreze çıkararak iskele ve kömür deposu inşasına başlamışlardır.”

“Tekirdağ'a bir İtalyan taburu gelip yerleşmiştir.”

“Edirne'deki İtalyan müfrezesi Karaağaca gitmiştir.”

“Hadımköyü'ne 250 kişilik bir İngiliz müfrezesi gelmiştir.”

“İngilizler, 4 kfile halinde 200 subay 1.780 nefer esirimizi Mısır'dan İzmir'e getirmişleridir. 4. kfiledeki 310 nefer kördür.”

“Fransızlar 117 esirimizi Rusya’dan İstanbul’a getirmişlerdir.”

İzmir’in işgalinden önce Osmanlı idaresinin dikkatini çeken başlıca olaylar bunlardı. Karadeniz bölgesindeki Pontuscu faaliyet ve asayişsizlik ile doğuda tespit olunan İngiliz ve Ermeni hareketlerine karşı fazlaca hassas davranılıyordu. Bu arada, müttefiklerine karşı güvensizlik duyan İtalyanların daha aktif hâle geçtikleri göze çarpmaktadır. Nitekim, Yunanlılar İzmir’e çıkmadan, İtalyanlar Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Fethiye’yi işgal etmiş bulunuyorlardı.

Bütün olup bitenlerin dışında, Mayıs ayının ikinci yarısı çok daha önemli olaylara gebe idi. Anadolu İhtilali’nin şartlarının tamam olması için Yunanlıların İzmir’e, M. Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkması gerekiyordu.

İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir, 15 Mayıs 1919'da, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinde galip devletlere tanınan hakka dayanılarak Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Gerekçe bu olmakla beraber; işgalin asıl sebebi, Türkiye'nin paylaşılmasına ait planın uygulanmaya konmasıdır. 1917 yılı ortalarında İtilaf Devletleri safında harbe giren küçük Yunanistan'a, büyükler, Batı Anadolu'da bir kısım arazi vermeyi vaat etmişlerdi. Biraz gecikme ile şimdi bu vaat yerine getiriliyordu.

Türklerin nasıl bir tepki göstereceğini anlamak için 12 Nisan'da yapılan küçük bir çıkarma¹⁴⁴ denemesinden sonra, bütün hazırlıktan tamamlanmış ve 14 Mayıs günü Türk makamları işgalden haberdar edilmiştir. İstanbul'daki İngiliz Siyasi Mümessili Amiral Web, Sadrazam'a, İzmir önündeki filo kumandanı Amiral Calthorpe, İzmir Valisi'ne aynı gün işgal hakkında birer nota verdiler. Bu suretle, gerekli siyasi formalite de ikmal edilmiş oldu. Ertesi sabah, hiç bir güçlüğü uğramadan Yunan birlikleri İzmir'de karaya çıkmaya başladılar.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, oluş ve sonuç bakım-larından birtakım gerçekleri ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

1- Osmanlı Hükümeti, ordusu ve halk işgal karşısında büyük bir gaflet ve aciz göstermiştir.

Böyle olmasa idi işgalin önlenebileceğini iddia etmek mümkün değildir. Fakat, azımkar bir davranış; hiç değilse işgal sırasında cereyan eden faciaları önleyebilir. İzmir'deki 17. Kolordu ve 56. Tümen karargâhları ile birliklerinin dağılmadan daha geri-lere çekilmesini sağlar, bir hayli silah ve malzemeyi kurtarabilir, işgal olayını uzun bir süre İzmir şehrinde lokalize edebilirdi.

---

¹⁴⁴ 12 Nisan 1919 günü Yunan zırhlısı Averof İzmir limanına gelerek karaya bir müfreze çıkarmış ve bu müfreze yerli Rumların taşkın nümayişleri arasında Kordon Boyu'nda dolaşmıştır. Kolordu Kumandan Vekili Albay Süleyman Fethi Bey'in silahla mukabele edeceğine dair ihtar üzerine müfreze Averof gemisine alınmıştır.

İzmir'in ve Batı Anadolu'dan bir parçanın Yunanlılara verileceği, Avrupa basını kanalıyla ve diplomatik yollarla çok önceden öğrenilmişti. Buna rağmen hiç bir teşebbüs yapılmamış, sabır ve tevekkülle olayların gelişmesi beklenmiştir. Daha kötüsü İzmir'de gerekeni yapabilecek kudrette vali ve kumandan bulunduracak yerde, işgalden kısa bir süre önce hükümet, kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nurettin Paşa'yı geri çekerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup Kanbur İzzet'i valiliğe, Ali Nadir Paşa'ya kolordu kumandanlığına tayin etmiştir, ikisi de şahsiyetsiz, âciz, uyuşuk ve duygusuz idi.

İzmir'in işgal edileceği, 14 Mayıs akşamı şehirde duyulmuştu. Vali, soranlara **“Yalandır”** diyor ve işgali halktan gizliyordu. 15 Mayıs sabahı erkenden yayınlanan Köylü gazetesinde valinin şu demeci çıkmıştı:

“Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında söylentiler çıkarmışlar, yalandır. Tekzip edilir.”

Vali, aklınca, halkın galeyana gelerek bir hadise çıkarmasını önlemek ve hükümete karşı dirayetini ispat etmek istemişti. Kolordu Kumandanı ise 14/15 Mayıs gecesi bütün subayları evlerinden getirerek kışlada toplamıştı. Bu da kumandanın basireti (!) idi. Böylece, kolordu subayları işgali toplu bir halde kışla penceresinden seyretmişler, fakat ne haysiyetlerini, ne de hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Yunanlılar, 15 Mayıs günü, bir kısmı er olmak üzere 30-40 kişiyi sebepsiz yere öldürmüşler ve 60'dan fazlasını da ağır veya hafif surette yaralamışlardır.

İşgal sırasında cereyan eden faciayı kısaca belirtmek için şöyle diyebiliriz:

O gün, milletin ve ordunun şerefi, haysiyeti, gururu Kordon Boyu'nda, kaldırımlarda sürüklendi ve çiğnendi.

14/15 Mayıs gecesi İzmirlilerin gösterdikleri olumlu davranış bile bu acı tablonun doğmasını önleyemedi.¹⁴⁵

---

¹⁴⁵ İzmirli gençlerin teşvikleriyle o gece halk Yahudi maşatlığında toplanmış ve ateş yakarak sabaha kadar bir miting yapmıştır.

Hükümet, İzmir'in işgali üzerine, İtilaf Devletleri mümes-sillerine bir muhtıra vermiş ve o gece istifa etmiştir, istifana-mede, **“Beş senelik kötü idarenin elim neticelerini imkân dere-cesinde ıslah için böyle müşkül bir devrede iki buçuk aydan beri işbaşında bulunduğunu”** ifade eden hükümet, **“alınması gereken bilcümle tedbirlere başvurduğu hâlde İtilaf Devletle-rince İzmir için verilen son karar sebebiyle müşkül mevkie düştüğünden”** bahisle yeni bir kabine kurulmasına imkân ver-mek maksadıyla istifaya karar verildiğini belirtmekte idi.

Mabeyn başkâtibinin naklettiğine göre, İzmir'in işgalinden dolayı **“Pek düşünceli ve kederli bir halde”** olan Zât-ı Şahane, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın mümkün olan her şeyi yaptığı-na inanmış olacak ki, yeni hükümetin kurulması görevini yine ona verdi. 19 Mayıs'ta kurulan İkinci Ferit Paşa kabinesi, istifa eden kabineden pek farklı değil. Ancak, kabineyi kuvvetlen-dirmek için 20, 22, 24 ve 25 Mayıs günlerinde, zamanın ünlü devlet adamlarından Reşit Akif Paşa, Ali Rıza Paşa, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, eski Şey-hülislâm İbrahim Efendi, Ahmet Abuk Paşa, Çürüksulu Mah-mut Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve Rıza Paşa Meclisi Vükelâya¹⁴⁶ memur edildiler.

İşte, İzmir'in işgalinden sonra başvuru ilk tedbir (!) bu oldu. Kuvvetli hükümet. Yeni hükümetin kuvveti, **“Şeyhin kera-meti kendinden menkul”** sözüne pek uymaktadır. Nitekim hü-kümetin kuvvetine kimse inanmadığı için tedbir araştırmak üze-re 26 Mayıs'ta Saltanat Şûrası'nın toplanması kararlaştırılmıştır.

2- İzmir'in işgali, Yunanistan'ın, hak iddia ettiği Batı Anadolu topraklarını ilhaka hiç de hazır ve lâıyk olmadığını göstermiştir.

Türkler tarafından girişilmiş bir direnme ile karşılaşmadık-ları halde Yunanlıların işgal günü İzmir'deki davranışı, bir dev-let kuvvetine yakışmayacak ölçüde çirkin ve korkunçtur. Bir tabancanın patlaması Yunan birliklerini çileden çıkarmış, şehrin

---

¹⁴⁶ Sandalyesiz nazır demektir.

birçok yeri muharebe meydanına dönmüştür.¹⁴⁷ Hükümet konağına, kışlaya, kahvelere, evlere ateş açılmıştır. Silahlı yerli Rumların da katıldığı bu askeri harekette yalnız bir taraf silah kullanıyordu. Yerleşmek üzere gelen bir istilacı kuvvetin, bu derece basiretsiz davranışı güç izah edilebilir.

Yunan askerinin İzmir'e gelişi, bir devlet gelişi değildi. Buradaki Türklere bir teb'a muamelesi yapılmayacağı belli oluyordu. Aylardan beri hazırlanan ve tahrik edilen İzmirli Rumlar ise, istilâcı kuvvetin karşılayıcıları iken, bir ânda öncü kuvvet oluvermişlerdi.

Büyük ve eski bir medeniyetin varisi olan bu küçük devletin, hak iddia ettiği Batı Anadolu topraklarını ilhaka hiç de hazır ve layık olmadığı daha ilk günden açıkça anlaşılmıştı. Yunanlılar eski İyonya'ya yeni bir düzen değil, kin ve zulüm getirmişlerdi. Bu sebeple Türk-Yunan çatışması son derece çetin ve kıyıcı olacaktı.

3- İşgalin niteliği ve oluş şekli Türkleri uyarmış ve tehlikenin büyüklüğünü göstermiştir.

Mütarekeden sonra İstanbul'un işgali, resmi çevrelerce kaybedilmiş bir harbin tabii sonucu olarak kabul ediliyor ve geçici sanılıyordu. Güneydeki Fransız ve İngiliz kuvvetleri, doğuyu tehdit eden Ermeni kuvvetleri mevzii tehlikeler olarak görülüyordu. Doğu Karadeniz sahil bölgesini hedef tutan Pontus Devleti sözleri, henüz, şayia olmaktan ileri bir anlam ifade etmiyordu. İzmir'in birdenbire Yunanlılar tarafından işgali, Türkler üzerinde bir şok tesiri yarattı, İzmir'e Yunanlıların çıkması, mevzii kalmak istidadında olmayan, yayılmaya başlamış ve daha da genişleyecek büyük bir tehlike görünüşünde idi. Gerçi bu aksiyonun reaksiyonu, aynı şiddetle, ani ve yaygın olmadı. Mustafa Kemal Paşa'yı düşündüren, endişeye sevk eden¹⁴⁸ ölü dönem uzun sürmemiş, İstanbul mitingleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın da uyarmalarıyla Anadolu'da yer yer yapı-

---

¹⁴⁷ Hasan Tahsin tarafından Yunanlılara karşı atılan ilk kurşundur.

¹⁴⁸ Bk. Nutuk. s.22.

lan mitinglerle şaşkınlık havası silinmiştir. Yunan birlikleri İzmir'den içerilere doğru ilerledikçe, her tarafta tehlikenin ağırlığı daha iyi duyulmaya başlanmıştır.

Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalan hükümetin güçsüzlüğü de ayrıca bir gerçeği ortaya koyuyordu: Artık hükümetten bir şey beklenemezdi. Bu iki başlı uyarıcı durum, Kuvayı Milliye'nin doğuşunu ve Milli Mücadelenin başlamasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

4- İzmir'in işgali, Anadolu İhtilali'nin doğmasında olumlu bir etki yapmış ve ihtilali çabuklaştırmıştır.

İdeolojik bir yönü olmayan Anadolu İhtilali, Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında, politik strüktürü değiştirerek memleketi kurtaracak yeni bir rejim kurmayı hedef tuttuğundan, İzmir'in işgali ve hükümetin işgal karşısındaki tutumu, ihtilal liderinin işine çok yaramıştır. Halka, dış düşmanı göstererek devlet düzeni dışında bir organizasyon kurmak, sonra bu organizasyonu memleket haklarını korumayan hükümete karşı işletmek, Anadolu İhtilali'nin stratejisine temel teşkil eder. İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşa'ya bu fırsatı vermese idi, ihtilalin en büyük dayanağı olan orduyu bile İstanbul'dan ayırmak güç olurdu. O takdirde, mevcut kuvvetleri bir ihtilal davranışı içine sokabilmek için, bu derece net olmayan başka gerekçeler göstermek gerekecekti.

İyi bir tesadüf, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelişi ile İzmir'in işgalini zaman bakımından denk getirmiştir. Fırsatlardan faydalanmayı bilen ihtilal lideri, ilk merhalede, memleketi yalnız dış düşmanlardan kurtaracak adam rolünde görmüş ve ihtilalci hüviyetini gizlemiş olmasına rağmen, İzmir'in işgalini hükümete karşı alabildiğine istismar etmiştir. Durum böyle olmasa idi, hükümetin asi ilan ettiği, ordu ile ilişkisi kesilmiş bir tuğgeneralin arkasından gidecek, pek az babayiğit çıkardı. 1919 Türkiye'sinin şartları, böyle bir ihtilal için fazla elverişli değildi.

5- İzmir'in işgali, Türk İstiklal Harbi'nin gerçek cephesini ve savaşılacak asıl düşmanı tayin etmiştir.

Kuzeydoğu sınır bölgesinden İngilizler çekilmişler ve yerlerini Emeni kuvvetlerine bırakmışlardı. Bu cephede yalnız Ermeniler ile dövüşmek söz konusu idi. Güneyde ise İngilizler Antep, Maraş ve Urfa gibi birkaç yeri işgal etmişler ve sonra yerlerini Fransızlara terk etmişlerdi. İtalyanlar büyük bir istilacı kuvveti olarak görünmüyorlardı. Antalya ve Konya'da bulundurdıkları küçük müfrezeler fazla endişeyi mucip olamazdı. İngiliz, Fransız ve İtalyanların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulundurdıkları, kontrol subayları ve Samsun gibi bazı yerlerdeki küçük işgal müfrezeleri bu devletlerin Türkiye ile yeni bir harbe girişmeyeceğini gösteriyordu. Zaten harp sonrası durumları icabı İngiltere'nin, İtalya'nın, hatta Fransa'nın yeni bir harbi göze almayacakları belli olmuştu. Bu büyük devletler, yenilmiş Osmanlı Devleti'ne zafer programlarını politik yollarla ve hazırlıkları devam eden barış antlaşması ile kabul ettireceklerini umuyorlardı.

Fakat Yunanlıların önemli kuvvetlerle Anadolu'ya çıkmaları, kendilerine verilen belgeyi ilhak için gerekirse harp etmek niyet ve kararında olduklarını açıkça ortaya koymuştu. Türkiye her şeyden önce kendi topraklarından bu küçük devleti atmak zorunda idi. Bunu yapamadıktan sonra büyük devletlerin emellerine karşı durmak mümkün olamazdı. Şu halde Türk kurtuluşunun sağlanması için girişilecek İstiklal Harbi'nin asıl cephesi Batı Anadolu'da kurulmuş demektir. Dolayısıyla savaşılacak düşman da belli olmuştu. Türk İstiklal Harbi'nin planı bu gerçeğe göre hazırlanabilirdi.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ANADOLU'DA

Üç gün önce İstanbul limanından ayrılan Bandırma vapuru Mayıs'ın 19'unda Samsun limanında, sahilden bir hayli uzakta demirledi. 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, büyük işler görmek üzere geldiği Anadolu'nun kapısı önündedir. Bu kapıdan içeri girdikten sonra, artık kendisini bekleyen zafere doğru koşabilecek ve hiç bir kuvvet buna engel olamayacaktır.

Tarih, bu günü, Anadolu için yeni bir fetih başlangıcı ve Türk milletinin kaderinde dönüm noktası olarak kaydedecekti. Binlerce yıldan beri birçok fatih Küçük Asya'yı, çeşitli yönlerden gelerek kendi zaferleri için fethetmişlerdi. Bu defa fetih yolu Samsun'dan başlayacak, fakat fatih, bu zaferi millete hediye edecekti. Değişiklik sadece bundan ibaret değildi. Eski fatihler muzaffer ordulara kumanda etmişlerdi. Yeni fatih ise yenilmiş bir ordunun başına geçecekti. Mustafa Kemal Paşa o gün memleketin genel durumunu şöyle görüyordu:

“Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Genel Harpte mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütareke imzalamış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir halde. Millet ve memleketi Genel Harbe sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek memlekettten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin basit, şahsını ve yalnız tahtını koruyabileceğini hayal ettiği adi tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine; aciz, haysiyetsiz, korkak yalnız Padişah'ın isteğine bağlı ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilaf Devletleri, mütareke hükümetlerine uymaya lüzum görmüyorlar. Birer bahane ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilayeti Fransızlar- Urla, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtal-

yan askeri kıtaları, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subaylar ve memurları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, söz başlangıcı kabul ettiğimiz tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919 da İtilaf Devletlerinin izniyle Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, Hristiyan unsurlar gizli, açık hususi emel ve maksatlarının gerçekleşmesine devletin bir an önce çökmesine gayret ediyorlar.”

Bu karanlık tablo, taze hatıralara dayanılarak zaferden sonra çizilmiştir. Acaba Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı zamanki gerçek intibaları ne idi? Bunu tespit etmek, elbette faydalı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya büyük ümitlerle olduğu kadar önemli endişelerle de yüklü olarak gelmişti. Samsun'da edindiği ilk bilgiler ise pek de hoş şeyler değildi. Samsun'a iki gün önce (17 Mayıs) yüz kadar İngiliz askeri daha gelmişti. Bu askerlerle beraber gelen iki İngiliz yüzbaşısının Sivas'a kontrol subayı olarak gideceklerini öğrenmişti. Halkı, Pontuscu çetelerden tedirgin ve yılgın bulmuştu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir başlangıç sayıyor ve bunun arkasından İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askeri işgali genişletmelerini, Samsun ve Trabzon'a Yunan veya diğer işgal kuvvetlerinin çıkmalarını mümkün görüyordu. Doğu bölgesi için ayrıca endişeleri vardı ve bu hususta bazı haberler almıştı.

Asayişin sağlanabilmesi için jandarmayı çok yetersiz bulmuştu. Orduda, askerlerin geniş ölçüde firar etmekte bulunduklarını öğrenmişti. Bunun bulaşıcı hastalık gibi olduğunu ve güç önlendiğini biliyordu. Genelkurmaya gönderdiği asayiş raporları böyle üzücü gözlemlerle dolu idi.

Böbreklerinden rahatsız olduğu için sağlık durumu bozuktu, buna karşılık çok çalışmak zorunda idi. Kafası, büyük ihtimal hazırlığının güç problemlerini çözmekle devamlı şekilde meşgul bulunuyordu.

İşte, bütün bu sebeplerden dolayı, Mustafa Kemal Paşa'yı zaman zaman karamsar bir psikoloji içinde görmekteyiz. 21 Ma-

yıs'ta, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta şöyle demektedir:

“Genel durumun almakta olduğu acıklı şekilden pek elemli ve özgünüm. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani görevi yakından ortak çalışma ile en iyi yerine getirmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim.”¹⁴⁹

Genelkurmay'a gönderdiği 22 Mayıs tarihli raporun son cümleleri, endişeli, acı bir feryadı hatırlamaktadır:

“Bu münasebetle belirtmek istediğim nokta şudur: Varlığımıza önem vermiyorlar, âdeta memleketimizi açık bir sahra gibi telâkki ederek kuvvetlerini kendi arzularına ve gizli düşüncelerine göre ayırıyor ve yerleştiriyorlar. Yavaş yavaş başlamış olan bu harekât yine aralıklı olarak ve aynı usullerle artmakta ve genişlemektedir. Bir gün her tarafta emrivakiler karşısında kalmanın pek çok muhtemel olduğunu kemali hürmet ve saygıyla arz eylerim.”¹⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Mayıs'ta 3., 15. ve 20. Kolordu Kumandanlarına gönderdiği şifreli telgraf¹⁵¹ dikkatle okununca, anlaşılıyor ki, bugünler memleketin durumunu en karanlık gördüğü bir dönemdir. Nitekim, bir gün sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı telgrafta şu cümleye rastlamaktayız:

“Evvelce de arz ettiğim şekilde siyasi vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum.”¹⁵²

Durum, Mustafa Kemal Paşa'nın gördüğünden farklı değildi. Fakat O, bu gerçeği görürken hiç bir zaman ümidini yitirmemiştir. Çünkü başka gerçekleri de görüyordu. Gözlerinin önünde gerili duran karanlık tablonun gerisin de gizli, başka bir âlem vardı ki, bunu Mustafa Kemal Paşa çok iyi biliyordu. Bu âlem, geniş Anadolu toprakları ile onun üzerinde yaşayan halk idi. Milli bir hareket yaratılırsa karanlığın yırtılabileceğine gü-

---

¹⁴⁹ Nutuk, C. III. Vesika No: 10.

¹⁵⁰ H.T.V.D. No: 4 Vesika: 69.

¹⁵¹ Kâzım Karabekir, 'İstiklal Harbimiz' s.35 -36.

¹⁵² Kâzım Karabekir, 'İstiklal Harbimiz' s.37.

veniyordu. Büyük mikyasta fiilî tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürölmediğı ve yine kuvvetle yaşadığı hakkındaki inancı bu güvenin esasını teşkil etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bir gazete muhabirine Amasya panayırında kendisini alkışlayan halkı göstererek şöyle der:

“Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın. Bu palaspa-reler içinde perişan gördüğün insanlar yok mu. Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey. Çanakkale’yi kurtaran bunlardır. Kafkas’ta, Gailçya’da, şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.”

Mustafa Kemal Paşa Türk milletine güveniyordu. Belki de güvendiğı yegâne kuvvet millet idi. Çünkü biliyordu ki: Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır.

YUNAN İŞGALİNİN GENİŞLEMESİ

İzmir'e yerleşmiş bulunan Yunan birliklerinden bir kol kuzeye doğru çıkıp 20 Mayıs'ta Menemen'i; başka bir kol da, aynı gün güneye doğru inip Torbalı'yı işgal etti. Birkaç gün süreyle başka bir Yunan ileri hareketi olmadı. 23 Mayıs'ta Yunan Tümen Kumandanı Safirus, Venizelos'tan hareket emri aldı.

Yunan ordusu üç yönden Anadolu'nun içerilerine doğru sarmaya başlayacaktı. Birinci yön, Gediz Vadisi idi. Menemen'den başlayarak Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef tutuyordu. İkinci yön, Menderes Vadisi'nde Torbalı-Bayındır-Ödemiş yolu olacaktı. Üçüncü yön ise, Torbalı'dan daha güneye sarkan birliklerin takip edecekleri yön idi. Bu birlikler de Aydın'ı işgal ederek Büyük Menderes Vadisi'nde ilerleyeceklerdi. Ayrıca Ayvalık sahillerine çıkarılacak Yunan kıtaları Ayvalık'ı işgal ettikten sonra doğuya doğru sarkacaklardı.

Yunan ordusunun bu yürüyüş yönleri Türk milli cephelerinin nerelerde kurulacağını belli etmiştir.

Gediz Vadisi'nde ilerleyen birinci kol, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal etti.

Torbalı'dan hareket eden ikinci kol, 27 Mayıs'ta Bayındır'ı. 30 Mayıs'ta Ödemiş'i işgal etti. Üçüncü kol da 29 Mayıs'ta Aydın'a girdi. Aydın'da ki 57. Türk Tümeni Kumandanı Albay Şefik, Yunanlılar şehre girmeden önce elinde kalan 10 subay ve 43 eri alarak güneye çekilmiş ve daha sonra karargâhını Çine'de kurmuştur.

Mayıs ayı sonunda Yunan işgal alanı bir hayli genişlemiş ve Turgutlu-Ödemiş-Aydın çizgisini bulmuştu. Bu kırık çizgi Batı Anadolu'da doğru yönünü gösteren bir ok ucuna benziyordu.

Halk, işgal karşısında son derece pasifti. Büyük çoğunluk, yapacak bir şey kalmadığına inanıyor ve kadere boyun eğmeğe hazırlanıyordu. Hele İzmir'e yakın olan yerlerin halkı uslu du-

arak cezadan kurtulmayı düşünmekte idi. Çeşitli vesileler ile halkın moral durumunu belirtmiştik. Genişleyen işgal karşısında halkın işgale boyun eğmesinin bir sebebi de yerli Rumların propagandaları ve taşkınlıklarıdır. Türk halkı, Rumların bu davranışından kısmen uyuşmuş, kısmen sinmişti. İzmir'in işgali üzerine oradaki birliklerden bu bölgeye doğru kaçan subay ve erler de halkın moralini tamamen sarsmıştı. Savunma için hiçbir ümit görünmüyordu. Şehir ve kasabalarda görevli olarak bulunan yabancı kontrol subayları da Yunan işgalinin geçici olduğu söylentisini yayıyor ve halkı uyuşukluğa sevk ediyorlardı. Gerek kontrol subayları, gerekse harp aleyhtarı, İttihatçı düşmanı Hürriyet ve İtilafçılar, aciz idare amirleri ve diğer bozguncular halkın kulağına devamlı olarak şu sloganları fısıldıyorlardı:

“İzmir’de silah patlamasa idi bu facia olmazdı.”

“İşgal geçicidir.”

“Padişah Yunanlılarla harp etmeye taraftar değildir.”

“Asker kaçıyor. 5 -10 silahlı ile memleket savunulamaz.”

“Subayların lafına aldanmayınız. Onların bir dikili ağacı bile yok. Sizi yeni bir maceraya sürükleyeceklerdir.”

İzmir’den başlayan Yunan ileri yürüyüşünün ilk hedefi Manisa idi. Manisa İzmir’den sonra 120.000 nüfusu ile bu bölgenin en büyük şehridir. Çoğu merkezde olmak üzere nüfusun 23.000 ini Rumlar teşkil ediyordu. 200 yataklı askeri hastanesi, silah ve mühimmat depoları, cephanelikleri ile aynı zamanda önemli bir askeri merkez idi. Manisa’da bir de piyade taburu vardı. Manisa aydınları, 1918 Kasım’ında “**İstihlâsı Vatan Cemiyeti**” ni kurarak Müdafaa-i Hukuk zihniyetinin öncüleri olmak şerefini kazanmışlardı. Sonra da İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti ile birleşmişlerdi. Fakat işgalden önceki günlerde bu teşekkülün Manisa’nın savunması için herhangi bir harekette bulunduğu görülmemiştir.

Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey haysiyetsiz, milli duygulardan yoksun bir kimseydi. Halkın işgale karşı reaksiyon göster-

mesine engel olmaya çalışıyordu. Esasen Manisalılar da şehri savunmaya istekli değillerdi. Vilayete (İzmir'e), İstanbul'a fer-yatnameler, İtilaf Devletleri mümessillerini kurtaracaklarını sanıyorlardı. İngiliz kontrol subayı ile mutasarrıf, halkı uyuşturmak için ne lazımsa yapıyorlardı. Mutasarrıf şehre ve civar ilçelere şu bildiriği yayınlamıştı:

“İşgal dolayısıyla meydana gelen milli galeyanın İtilaf Devletleri kararlarının tatbikine aykırı bir harekete dönüşmesi, meşru hukukumuzun bozulmasını doğuracağından, milli ve vatani menfaatlere aykırı bir hâl ve hareket meydana getirtmeyerek unsurlar arasında mevcut sükûn ve dostluğun devamı hususunda gayret edilmesi ilan olundur.”¹⁵³

Manisa mevki kumandanı Yüzbaşı Zeki, mutasarrıf gibi düşünmemekle beraber, aciz ve kararsız bir askerdi. Şehirdeki silah ve malzemeyi Salihli'ye göndermesi için emir aldığı ve bunu da yapmak istediği halde görevini yapamamış ve Yunan ordusuna 48.000 tüfek, 8 kamalı, 80 kamasız top ve milyonlarca mermi bırakmıştır.

İşgale uğrayan yerlerin çoğunun durumu Manisa'ya benzer. Fakat Bergama ve Ödemiş gibi bazı merkezlerde askeri idare, işgale karşı aynı uysallığı göstermeyip silah ve cephanenin düşman eline geçmesine engel olduğu gibi işgale karşı sert tepkiler gösterilmiştir. Genellikle Yunanlıların 1919 Mayıs ve Haziran ayındaki ileri hareketlerinin önemli sayılacak bir direnme ile karşılanmadığı bir vakıadır.

BATI ANADOLU'DA ÜÇ ALBAY

Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da silahlı bir milli hareketin başlamasını sağlayan ve bu hareketi bir süre sevk ve idare eden üç albaydır: Albay Bekir Sami (Anday), Albay Köprülülü Kâzım (Özalp), Albay Mehmet Şefik (Aker). Kimseden kesin bir emir ve talimat almadan büyük bir sorumluluk yüklenerek, hükümetin genel eğilimine apaçık bir şekilde mücadele bayrağını açan bu albaylardan M. Şefik Bey İzmir işgal edildiğinde

¹⁵³ Bezmi Nusret Kaygusuz, 'Bir Roman Gibi' s.171.

merkezi Aydın'da bulunan 57. Tümenin Kumandanı bulunuyordu, İzmir işgal edilince, bağlı bulunduğu 17. Kolordu karargâhı dağılmış ve mercisiz kalmıştı. Yine İzmir'de bulunan ve aynı kolorduya bağlı elan 56. Tümen de dağılmıştı. Bu tümenin sağlam kalan tek birliği Ayvalık'taki 172. Alay idi. Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'di. 56. Tümenin subaylarından bir kısmı Yunanlılar tarafından öldürülmüş veya yaralanmış, küçük bir kısmı Aydın ve Manisa istikametinde kaçmış, geri kalanını da Yunanlılar bir vapurla Bandırma'ya getirip bırakmıştı. 172. Alaydan başka, bütün birliklerdeki asker ya kendiliğinden kaçtığı veya Yunanlılarca terhise tabi tutulduğu için tümen fiilen yok olmuştu.

İzmir'in güneydoğu bölgesinin yegâne askeri kuvveti olan 57. Tümen, dağınık ve zayıf birliklerine rağmen, işgale karşı vaziyet alması gereken bir teşekkül idi. Fakat 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik, kişiliği bakımından bu şartların gereğini tam anlamı ile yapabilecek bir asker değildi. Büyük riskleri göze alacak kadar cesaret ve atılganlık gösteremedi ve insiyatifi kullanamadı, İzmir'in işgalinden sonraki günlerde kendisini bir süre kararsız ve pasif görmektediriz. Albay Bekir Sami'nin kolordu kumandan vekili sıfatı ile verdiği emirler ve Harbiye Nezareti'nin genelgeleri eline ulaşmaya başlayınca toparlanmış, daha aktif bir tavır takınmıştır. Ancak bu suretle, Aydın bölgesinde Kuvayi Milliye'nin teşekkülünde ve Demirci Efe sahneye çıkıp duruma hâkim oluncaya kadar milli müfrezelerin kurulmasında, sevk ve idaresi hususunda birtakım gayretler göstermiştir. Yörük Ali Efe'nin bir Kuvayi Milliye Müfrezesi ile meydana çıkmasını ve Aydın bölgesinde diğer kuvvetlerin teşekkülünü Mehmet Şefik Bey teşvik etmiş ve bir süre harekâtı idare eylemiştir. Demirci Mehmet Efe sahneye çıkınca da Efe'nin karargâhına intisap etmiş ve Demirci Efe'nin tutumunu yola getirinceye kadar Albay Şefik, Efe'nin yanında bulunmuştur. Kuvvetli bir kişiliği olmadığından adeta Efe'nin maiyeti gibi çalışmıştır.

17. Kolordunun ve 56. Tümenin akıbetini öğrenen Harbiye Nezareti, İzmir'in işgalinden 3-4 gün sonra, o sırada İstan-

bul'da bulunan Albay Bekir Sami Bey'i 17. Kolordu Kumandan Vekilliğine ve 56. Tümen Kumandanlığına tayin etti. Albay Bekir Sami'nin İstanbul'dan ayrılacağı gün Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile yaptığı veda görüşmesi, çağın askeri erkânının ruh haletini gösterdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

Harbiye Nazırı: "Size hiçbir emir vermedik. Anadolu'da ne yapacaksınız?"

Albay: "Vatanım ne emrederse onu..."

Harbiye Nazırı (ağlamaya başlıyor) "Allah muvaffak etsin oğlum. Erleri ve subayları toplayınız. Fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılar ile çarpışmamaya dikkat ediniz."¹⁵⁴

Albay Bekir Sami, 21 Mayıs 1919'da yani Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışından 2 gün sonra Bandırma'ya çıktı.

Keşan'daki 60. Tümenin Kumandanı olan Albay Kâzım izinli idi ve İzmir işgal edildiği gün İzmir'de bulunuyordu, işgal üzerine güçlkle kaçarak 22 Mayıs günü trenle Bandırma'ya geldi. Bekir Sami Bey'le buluştu. Bandırma'da 61. Tümen vardı. Fakat, Tümen Kumandanı Albay Muhittin de izinli idi. Askerlik Dairesi Reisi Tümen Kumandanlığına vekâlet ediyordu.

Albay Kâzım 17. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Bey'le beraber teşkilât yapmak üzere Akhisar'a kadar gitti. Dört gün süren bu yolculuğun macerası pek ümit verici olmamıştı. Kâzım Bey 26 Mayıs'ta trenle İstanbul'a döndü. Mevki ve sıfat sahibi olmadan Batı Anadolu'da iş yapılamayacağını anlamıştı. Bandırma'daki 61. Tümene kumandan olmak istiyordu. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya müracaat ederek gördüklerini ve durumu anlattıktan sonra:

"Ben, Bandırma'daki tümenin kumandanlığına gitmeliyim. Sizden emir aldım demem. Yunanlılarla muharebe ederim" dedi.

Cevat Paşa, "Yahu bu işi yapabilir misin?" diyerek Albay Kâzım'ın gözlerinden öptü ve kendisine bir rapor vermesini

---

¹⁵⁴ Rahmi Apak. 'Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu' s.20

istedi. Bu rapor üzerine Cevat Paşa, Kâzım Bey'i resmen 61. Tümen Kumandanlığına, Albay Muhittin Beyi de onun yerine Keşan'a 60. Tümen Kumandanlığına tayin etti.

Albay Kâzım, bu suretle Batı Anadolu'ya tekrar, fakat bu defa tümen kumandanı sıfatıyla gelmiş bulunuyordu. 18 Haziranda Bergama'da karargâhını kurdu.¹⁷

56., 57. ve 61. Tümen kumandanları olarak Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Batı Anadolu'da gördüğümüz bu üç albayın emrinde gerçekte ciddiye alınacak bir kuvvet yoktu. Özellikle Albay Bekir Sami'nin kolordu kumandan vekilliği de, tümen kumandanlığı da sembolik idi. Batı Anadolu'ya daha çok teşkilatçı olarak gönderilmişti. Mümkün olduğu kadar, dağılmış birlikleri toplayacak ve mevcut birliklerin dağılmasını önleyecekti. Nitekim, kah trenle, kah at sırtında ve yanında bazen birkaç subay, bazen de tek başına Batı Anadolu'yu dolaşarak rastladığı birliklere, askerlik şubelerine, jandarma kumandanlarına, silah ve cephane deposu kumandanlarına emirler vermiştir.

İşgalin yarattığı bozgun ve şaşkınlık havası içinde Batı Anadolu'daki askeri kıt'aların emir alıp, rapor verdikleri tek merci, günlerce, bu gezici albay olmuştur. Bandırma'dan başlayarak, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Eşme, Kula Bekir Sami Bey'in karargâh kurduğu yerlerdir. Halkı duygusuz, lâkayt bulmaktan, bazı şehir ve kasabaları Yunan bayraklarıyla donatılmış görmekten, silah ve cephane depolarını gerilere nakletemeyen beceriksiz, miskin subaylara rastlamaktan zaman zaman ümitsizliğe düşen Albay Bekir Sami, bir yerde duramamış aralıksız dolaşmıştır.

Albay Bekir Sami'nin 21 Mayıs'tan itibaren Batı Anadolu'daki ilk bir aylık faaliyeti Kuvayi Milliye'nin doğmasında son derece faydalı olmuştur. Albay, aldığı emir üzerine 56. Tümeni Bursa'da teşkil etmek maksisiyle 21 Haziran'da Kula'dan hareketle Bursa'ya gitti. Bir sene sonra Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgalinde, bazı mebuslar Bekir Sami Bey'in suçlu olduğunu ileri sürerek yargılanmasını istemişler ve esasen

gözlerinden rahatsız olan albay o günlerden sonra Milli Mücadelede aktif bir rol alamamış, bir kenara çekilmiştir.

Albay Kâzım Bey, yalnız Kuvayi Milliye'nin değil, bütün Millî Mücadele devrinin birinci sınıf şahsiyetlerinden olduğu için çok tanınmakta ve hizmetleri herkesçe bilinmektedir. Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuvayi Milliye'yi organize eden ve ustalıkla kullanan teşkilatçı bir askerdir. Çerkez Ethem de dahil olduğu halde bütün Kuvayi Milliye kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumelili oluşu ve Balkan Komitecileriyle geçirdiği uzun tecrübeler bu İttihatçı ve "Teşkilâtı Mahsusa"cı subayın kuvvetli taraflarıdır.

Albay Kâzım 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın emrinde idi. Birinci Dünya Harbi sonlarında Kafkasya'da da Yusuf İzzet Paşa'nın emrinde çalışmış ve itimadını kazanmıştı. Bu sebeple Yusuf İzzet Paşa ile bir ihtilafa düşmeden dilediği gibi çalışmak imkânını bulmuştur. Kendisi şöyle diyor:

"Yusuf İzzet Paşa, Kuvayi Milliye'ye karışmak istemiyordu. Ben de karıştırmadım. Bana güvenirdi. Kolordu kumandanlığı da yapmadı. Bana da karışmadı. Kuvayi Milliye'ye yardımcı oldu. Sonra mebus olup Ankara'ya gitti."

Kuvayi Milliye'nin ilk teşekkülü sırasında Batı Anadolu'da bulunmadığı için Albay Refet (Bele) den burada söz etmeyeceğiz.

KUVAYİ MİLLİYE'NİN DOĞUŞU

Batı Anadolu'da fiilen ilk Kuvayi Milliye Ödemiş'te kurulmuştur. Bunun izahına geçmeden önce, bazı olayları kısaca nakledeceğiz.

İzmir'in işgali üzerine buradaki 56. Tümen dağılmış ve tümene bağlı subay ve erler çeşitli yönlelere kaçmışlardı. Bu arada topçu ve uçak subaylarından 27 kişi ile 68 er dağınık olarak 16 Mayıs akşamı Tire'ye gelmişlerdir. Bu subaylar, halktan silahlı kuvvetler teşkil ederek işgale karşı durmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fakat Tire'ye hâkim olan hava böyle bir harekete elverişli değildi. Aksi takdirde ilk Kuvayi Milliye'yi

kurmak şerefi Tirelilere ait olacaktı. Subayların teşviki Tire’de büyük bir tepki uyandırdı. Belediye Reis Vekili Abdülkadir imzası ile Aydın’da 57. Tümen Kumandanına çekilen 18 Mayıs tarihli aşağıdaki telgraf bu tepkiyi göstermektedir:

“İzmir yöresinden geri çekilmiş ve Binbaşı Aziz Bey kumandasında yirmi beş kadar subayla elli kadar askerden mürekkep bir kuvvet vardır. Memleketi ihtilale vermek için buradan hareket etmiyorlar. Müslim ve gayrimüslim bütün halk heyecandadır. Bunlar hakkında yapılacak işlerin hemen icrası halk namına rica olunur.”¹⁵⁵

Tire Şube Reis Vekili Yüzbaşı Mehmet de aynı gün Fırka Kumandanına çektiği telgrafta şöyle demektedir:

“17 Mayıs 1919 tarih ve 9538 numaralı teldeki meal buradaki kıtalara tebliğ edildi. Bu askeri kıtanın bir kısmı tümenine katılmak üzere bugün hareket etmiştir ve bir kısmı da burada kalmıştır. Her ne kadar asayiş temin edilmişse de burada kalan bir kısım asker ve subayın memleketin ihtilaline sebebiyet vermek teşebbüsünde bulunduklarını gören memleket halkı bunların buradan hemen aldırılmalarını istemekte olduklarından haklarında yapılacak işlerin acele bildirilmesi arz olunur.”

Tümen kumandanı bu telgrafa verdiği cevapta, Tire’de toplanan askerlerden bir bölük teşkilini, fazla subaylar ile Topçu Binbaşı Aziz Bey’in Aydın’a gönderilmelerini bildirmiştir. Aziz Bey Aydın’a gelmiş ve orada kalmıştır. Fakat subaylardan bir kısmı Aydın’a uğramadan daha gerilere gitmiş, erler de firar ettiğinden bölük teşkil edilememiştir.

Ödemiş’te durum daha başka idi. Burada milli bir hareket yaratılması güç olmayacaktı. Ancak, bir teşvik ve ikaza ihtiyaç vardı. Fakat askeri kuvvetten bir hayır ummaya imkân yoktu. 56. Tümenin 174. Alay 1. Taburundan Ödemiş civarındaki eşkiyayı takibe memur 3 subay kumandasında 1 makineli tüfek ve 34 erden ibaret takip müfrezesinden o havaliye mensup 74 erin silahları ile firar ettikleri ve müfrezede ancak 7 er kaldığı, şube

---

¹⁵⁵ E.Alb. M. Şefi. ‘İstiklal Harbi’nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali’ C. I s.83-84

reisinin 57. Tümen Kumandanına çektiği 17 Mayıs tarihli telgraftan anlaşıyordu.

Ödemiş Şube Reisi Ali Rıza Bey, 24 Mayıs tarihli telgrafla 57. Tümen Kumandanından, bir işgal vukuunda Ödemiş deb-boyundaki silahların ve cephanelerinin ne yapılacağını sormuştur. Tümen kumandanı verdiği cevapta şöyle diyordu:

“Köylüler silah isteğinde bulunacak olursa, adı geçen kaza kaymakamı ile gizlice görüşülerek saklı tutulmak şartıyla adı geçen silahların köylülere dağıtılması, buna imkân yoksa kapakları çıkartılarak sizden başka kimsenin bilemeyeceği bir yere gizlemek lazımdır.”

Söz konusu silah ve cephanes, 1.600 kadar muhtelif cins piyade tüfeği, 525 sandık piyade cephanesi ve beş bin atım civarında topçu mermisinden ibaret idi.

Şube reisi en yakın amirinden gerekli talimatı almış bulunuyordu. Kaza Kaymakamı Bekir Sami Bey de bağlı olduğu makamdan bir işaret bekliyordu. Dahiliye Nazırına şu telgrafi çekti:

“Yunanlılar güzel İzmir’i işgal ettiler. Yeterli güç ve kuvvet ve imanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyoruz.”

Bu telgrafta: **“Talimatı validen alınız”** cevabı verildi. Fakat cevabı telgrafın altında **“Dahiliye Müsteşarı Timolyon”** imzası vardı. Üstelik İzmir işgal edilmiş ve vilayetle irtibat kesilmişti. Kaymakam Dahiliye Nazırına telgrafla yeniden başvurarak şöyle dedi:

“Ben Timolyon adında bir müsteşar tanımıyorum. Sizin imzanızla emir bekliyorum.”¹⁵⁶

---

¹⁵⁶ Rahmi Apak, ‘İstiklal Harbi’nde Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu’ s.61. Osmanlı Devleti’nde Timolyon’un Dahiliye Nezareti Müsteşarı olması garipsenecek bir durum değildir. Ancak Ödemiş Kaymakamı’nın yadırgaması da haklıdır. Çünkü İzmir’i Yunanlılar işgal ettiği sırada hiç değilse Timolyon’un bu görevde olmaması gerekirdi.

Dahiliye Nazırının imzasıyla gelen emirde de talimatın validen alınması tavsiye ediliyordu.

Kaza Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi de, Şube Reisi Ali Rıza ve Kaymakam Bekir Sami gibi endişeli ve silahlı bir harekete hazır bir psikoloji içinde idi. Kazanın bu üç ileri geleni ne yapacaklarını araştırırken, Ödemiş'e birbirini takiben iki kişi geldi. Biri Albay Bekir Sami Bey'in emir subayı Yüzbaşı Rasim, diğeri Hamit Şevket (İnce) idi. Yüzbaşı Rasim, Aydın'da 57. Tümen Kumandanına Bekir Sami Bey'in bir emrini götürüyordu. Hamit Şevket ise İstanbul'dan geliyordu ve Bandırma vapurunda rastladığı Albay Bekir Sami Bey'le görüşmüştü. Batı Anadolu'nun Türk olduğunu ispat maksadıyla İstanbul'da hazırlanmış nüfus istatistik cetvellerini dağıtacak. Albayla yaptığı görüşmelerinde, memleketi olan Ödemiş'te işgale karşı mukavemet için teşkilat yapılması lüzumuna inanmıştı.

Rasim ve Hamit Şevket Beylerin gelmeleri Ödemiş'i canlandırdı. Artık, kaymakamı, şube reisi, jandarma kumandanı ne yapacaklarını biliyorlardı, öte yandan 25 Mayıs'ta Bayındır'ın, 28 Mayıs'ta Tire'nin Yunanlılar tarafından işgaliyle Ödemiş çok yakından tehdit edilmiş bulunuyordu. Her iki kasabada mukavemet göstermemiş, hatta Yunanlılar işgal için davet edilmişlerdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi, Ödemiş deposundaki 1.600 silahı, mücadele için teşvik edilen halka dağıttı ve teşkilat yapmaya başladı. Kazada ve çevresinde bu işe gönüllü görünen silah alan şehirli, köylü ve efelerden çoğu gerçekten düşman karşısına çıkmak niyetinde değildi. Nitekim bu kadar silah dağıtıldığı halde ancak 120 kişilik bir kuvvet meydana getirilebilmişti. Diğerleri silahları alıp gözden kaybolmuşlardı.

Bu küçük Milis Kuvvetine “**Kuvayi Milliye**” adı verildi ve kumandanlığını da Tahir Fethi Bey üzerine aldı.

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, 25-29 Mayıs arasında, yani 5-6 gün içinde kurulmuştu.

Milli müfrezenin kurulduğu ilk günlerden birinde, Ödemiş'ten kalkan tren şehrin yakınında durduruldu. Ödemiş'in Türk ahalisinden bir kurul trene bildirilerek Bayındır'daki Yunan Kumandanı Çavelas'a gönderildi. Heyet Çavelas'a Yunanlıların ileri hareketi halinde, Ödemiş ilerisinde toplanmış bulunan milli kuvvetlerin, işgal kuvvetlerine ateşle mukabele edeceklerini, kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Yunanlıların barış yapıncaya kadar Ödemiş'i işgale teşebbüs etmemelerini bildirdi.

Çavelas, bu ihtardan korkmuştu. Durumu İzmir'deki kumandanına haber verdi, İzmir İşgal Kumandanlığı, bunun üzerine derhal Bayındır'a bir tabur daha sevk ederek Ödemiş'in işgalini emretti. Takviye edilen Çavelas, 30 Mayıs'ta kuvvetli bir taburunu Ödemiş yönünde harekete geçirdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi kumandasındaki Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Ödemiş'in 10 km. kadar batısında ve Bayındır yolu üzerindeki Hacı İlyas sırtlarını tutmuştu. Bu milis kuvvetinin belkemiğini efeler teşkil ediyordu. Kuvayi Milliye'nin ilk muharebesi burada, Hacı İlyas'da oldu. Beş saat kadar süren bu muharebede, Kuvayi Milliye tutunamayacağını anlayarak Ödemiş'e, sonra daha gerilere çekilmiş ve 1 Haziran'da Ödemiş Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Milli kuvvetin 2 şehit 20 kadar yaralıdan ibaret kayıplarına karşılık, Yunanlılar bir hayli kayıp vermişlerdir.

Batı Anadolu'da Kuvayi Milliye'nin çok önemli merkezlerinden biri de Alaşehir'dir. Bu husus, kazanın sosyal ve ekonomik şartlarından ve ayrıca bazı iyi tesadüflerden ileri gelmektedir. Alaşehir'in durumu kısaca şöyledir:

Eşraf, birçok yerlere kıyasla burada daha varlıklı ve daha çok nüfuzlu, Gelecek düşmanla iyi geçinerek, malını, mülkünü muhafaza etmek isteyen eşrafın aksine, Alaşehir eşrafında varlığını gerektiğinde silahla korumak eğilimi hâkim. Kasabalı ve köylü halk oldukça acar. Sayıca bir hayli kabarık olan yerli Rumlar bu sebeple azınlık psikolojisi içinde ve sakinler.

Kaza Kaymakamı Bezmi Nusret, İttihatçı değil ama Hürriyet ve İtilafçı da değil. Bir süre işsiz kaldıktan sonra İstanbul Hükümeti'nden güç belâ kopardığı bu memuriyetin de acemisi. Evvelce Maarif Müfettişliği yapmış olan genç adam 10 Mayıs'ta işe başladığından ayrıca çevrenin de yabancısı.

Kazada görevli dört subay var: Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Cemil, Jandarma Takım Kumandanı Üsteğmen Tahsin, Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Muhtar, Nokta Kumandanı Binbaşı Halit Sezai. Yüzbaşı Cemil biraz sönük bir tip, fakat hepsi mücadele taraftarı.

Turgutlu'nun işgali üzerine oradan çekilen birkaç subayın Alaşehir'e gelişi de iyi bir şans. Yeni gelen bu subaylardan bilhassa Yüzbaşı Süleyman Süruri Bey tek başına bir hareket yaratacak vasıfta. Vaktiyle Enver Paşa'nın Teşkilâtı Mahsusa'sında çalışmış. Cesur, atak bir asker.

Kuvayi Milliye'nin kurulması için, Alaşehir'in ne kadar uygun şartlara sahip olduğunu özetlemiş bulunuyoruz. Birçok önemli olaylara sahne olan Alaşehir, ne yazık ki savunulmadan düşmana terkedilecekti.

Alaşehir eşrafından Mustafa Bey birkaç gün çaba gösterdikten sonra şehirdeki subayların da yardımı ile Alaşehir Kuvayi Milliyesi'ni 30 Mayıs'ta kurmaya muvaffak oldu. O gün askeri depodan 200 silah çekilerek gönüllülere dağıtıldı. Hapishanede bulunan bu işe yarayacak mahkûmlar da müfrezeye katılmak üzere serbest bırakıldılar. Maliyedeki askeri tahsisat Kuvayi Milliye'nin emrine verildi. Alaşehir Kuvayi Milliye'si bu suretle vücut bulmuştu. Bu sırada Yunanlılar henüz Turgutlu'da bulunuyorlardı. Ege kıyılarında Gediz Vadisi boyunca doğuya uzanan yol üzerinde. Manisa, Turgutlu ve Salihli'den sonra Alaşehir'in tehlikeye düşeceği muhakkaktı. Bu sebeple Alaşehirliлер düşmanı Salihli'nin batısında karşılaşmak istiyorlardı. Haziranın ilk haftasının son günlerinde Yunanlıların doğuya sarmaya başlamaları Alaşehir Kuvayi Milliyesi'ni harekete geçirecek ve ilk müfreze 7 Haziran'da Salihli'ye hareket edecekti.

Aydın'da durumun silahlı bir mukavemete elverişli olmadığını yukarıda belirtmiştik. Ancak 57. Tümen karargâhının Çine'ye çekilmesinden ve Albay Şefik Bey'in kendine gelmesinden sonra bu bölgenin Kuvayi Milliye'si de kurulabilmiştir. Tümen Kumandanı Çine'de, mücadeleye isteksiz ve cesaretsiz bulunduğu 175. Alay Kumandanını görevden uzaklaştırdı, yerine Söke'deki 135. Alay Kumandanı Yardımcısı Binbaşı Hacı Şükürü Beyi vekâleten tayin etti. Bu gibi işler için bütün vasıflara sahip bulunan bu binbaşının Aydın bölgesine gelmesi Kuvayi Milliye'nin doğmasında ve büyümesinde son derece önemli bir olaydı. Öte yandan Albay Mehmet Şefik, Çine'ye yakın bir köyde oturan ünlü eşkıyalardan Yörük Ali Efe'yi ve arkadaşı Kiloğlu Hüseyin Efe'yi bir subayın aracılığıyla davet ederek Yunanlılara karşı savaşa teşvik etti. Bu suretle Aydın Bölgesinin ilk Kuvayi Milliyesi de Yörük Ali Efe'nin kumandasında teşekkül etmiş bulunuyordu. Albay Şefik Bey; Yörük Ali Efe'ye silah, cephane ve iki yedek subay verdi.

Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztürk) Bey'in ve Askerlik Dairesi Reisi Albay Tevfik Bey'in çabaları ile bu bölgede Kuvayi Milliye teşkilâtı yapılmış ve Denizli-Nazilli arasında Sarayköy'de ordu birlikleri ve milis kuvvetleri tarafından bir cephe kurulmuştur. Denizli'de yedek subaylar bir müfreze halinde toplandılar. Polis komiserliğinden ayrılma Hamdi Bey kumandasında ayrıca 70-80 kişilik bir milli kuvvet daha teşkil edildi. Sarayköy'de Molla Bekir adında bir köylünün gayreti ile ayrı bir Kuvayi Milliye kuruldu. Denizli ve batısında Kuvayi Milliye'nin ve cephenin teşkili 6-20 Haziran tarihinde tamamlanarak düşman ileri hareketini önlemeye hazır bir hale getirildi.

Balıkesir bölgesinde Kuvayi Milliye'nin kurulmasına 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım (Özalp) ile Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey etken olmuşlardır.

Yarbay Ali Bey, Ayvalık'a Yunanlılar çıkmadan önce civar halkı milli kuvvetler teşkili için teşvik etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştı. 28 Mayıs'ta Ayvalık'ı işgale yeltenen Yunanlılar ile muharebe ederek Yunan işgaline karşı Türk ordusunun ilk

direnmesini göstermiş olan Ali Bey, düşmana silah ve cephane kaptırmadan alayını geri çekmiş ve Yunan işgalini Ayvalık'ta lokalize etmiştir. Bu bölgenin Milis Kuvvetleri 28 Mayıs'ta yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Haziran'ın ilk haftasında Ayazment, Murateli, Gömeç Burhaniye, Kozak ve civar köylerden gelen gönüllülerden 150 kişilik bir milis kuvveti vücuda getirildi. Ali Bey bu milis kuvvetine 3 yedek subay kumandan verdi. Milis Kumandanı Ayazmentli Niyazi Bey idi.

Ayvalık'ın işgali üzerine Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, Yunan işgaline karşı bazı teşebbüslere girişmişti, İzmir tarafından gelen Yunan işgal kuvvetleri ise bu sırada Manisa, Akhisar yolunun yarısına kadar ilerlemişlerdi. Akhisar'ın işgali gün meselesi idi. 14. Kolordu karargâhı Bandırma'ya nakledilmiş ve Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da Balıkesir'e gelmişti. Bütün şartlar tamam olduğu için Haziran'ın ilk haftasında Balıkesir Kuvayi Milliyesi de kuruldu. Yüzbaşı Kemal (Balıkesirli Kemal Paşa) kumandasında teşkil olunan bu müfrezeye Balıkesir'deki alaydan alınan 20 er ve 150 kadar gönüllüden ibaretti.

Kuvayi Milliye'nin Yunanlılara karşı ilk muharebesi 30 Mayıs'ta Ödemiş batısında yapılmıştı, ikinci muharebe 14-15 Haziran'da Bergama'da cereyan etti. Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Bergama'yı kurtarmak için bu bölgenin milis kuvvetleri, bazı askeri birlikleri de takviyesi ile Bergama'ya baskın şeklinde taarruz ederek Yunanlıları bozguna uğrattı. Bergama bu suretle Yunan işgalinden kurtulan ilk şehir oluyordu.

Aydın cephesinde, Kuvayi Milliye, Yunanlıların demiryolu boyunca bulunan küçük müfrezelerine çeşitli baskınlar vererek düşmanı taciz ediyordu. Bu cephede de Aydın'ı kurtarmak için oldukça büyük bir kuvvetle bir taarruz hazırlandı ve Binbaşı Hacı Şükrü'nün kumandasında çeşitli milis kuvvetlerinin ve ordu birliklerinin katılması ile Aydın'a 28 Haziran'da taarruz edildi. 2 gün süren kanlı muharebelerden sonra Aydın da Yunanlılardan kurtulmuştu.

Bergama baskını, Aydın bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin Yunan müfrezelerine yaptıkları baskınlar ve nihayet Aydın'a karşı taarruz hazırlığı Yunan İşgal Kumandanlığını büyük bir endişeye sevk etmişti. Bu endişe ile Aydın taarruzundan önce Nazilli boşaltılmıştı. Nazilli'nin boşaltılmasından 1-2 gün önce Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının, Fevkalâde Komisere yazdığı aşağıdaki rapor bu endişeyi açıkça göstermektedir:

“İşgale karşı müthiş direniş hazırlıkları yapıldığını güvenilir şekilde haber alıyorum. Şöyle ki:

1. Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisar bölgelerinde çeteler hazırlanmaktadır. Bandırma merkez kabul edilmiş olup burada silahlı 2 bin asker ve 6-8 bin çete bulunuyor.

2. Denizli'de hükümet düşürülmüş asiler Sarayköy köprüsünü tahribe hazırlanıyor. Tehlike mühim asayiş berbattır.

3. İsyan Söke bölgesine de yayılmıştır. 500'den fazla askeri erler asilere katılarak katliam ve yağmaya hazırlanmaktadır.

4. Selçuk-Aydın hattı üzerinde kıt'alara her gün tecavüz ediliyor. Aydın-Nazilli hattında kuvvetler mevcut ise de bu kıtalar emniyetini temin edememektedir. Tedbir alınmazsa tehlikelidir.”

Nazilli'nin tahliyesine, bu rapor üzerine müsaade edilmiştir. Yunan İşgal Kuvvetleri kumandanlığının 21 Haziran tarihli bir raporunda da, o sırada Paris'te bulunan Başvekil Venizelos'a aşağıdaki bilgi veriliyordu:

“Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir Jön Türk Teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza uğrayarak her gün bir miktar arazi terk etmeye mecbur oluyoruz. Şayet derhal yeterli miktarda kuvvet, hiç olmazsa bir tümen gönderilmeyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır.

Bundan başka Türk teşkilatının merkezlerine karşı tedbir düşünmeye serbest bulunmamız şarttır.

Nieder

Bu rapora ekli olarak gönderilen bir listede Türk kuvvetleri şöyle tespit edilmişti:

Soma :	3.000	Silahlı
Salihli	3.000	“
Denizli :	10.000	“
Akhisar :	5.000	“
Bergama:	3.000	“
Bozdağ:	3.000	“
Balıkesir:	1.000	“
Edremit:	9.000	“
Aydın:	3.000	·(47 top, pek çok mitralyöz)

Yunan Kumandanı Türk kuvvetlerini çok mübalağalı olarak 40 bin kişi gösteriyor. Halbuki o günlerde, ordu kıt'aları da dahil, Yunanlıların karşısında 6.000 silahlı yoktu. Top adedine gelince, bunda da çok mübalağa vardır. Türk kuvvetlerinin elinde 47 top değil, bu kadar makineli tüfek bile mevcut değildi. Bir hafta sonra başlayacak olan Aydın taarruzunda sadece 4 top kullanılmıştır.

Bu açıklamalar ve raporlar, Kuvayi Milliye'nin 30 Haziran'a kadarki faaliyetinin Yunanlılar üzerindeki korkutucu etkisini göstermeye yeter.

Kuvayi Milliye günden güne gelişmiş, müfrezelerin adedi ve kadrosu genişlemiş ve cephelerin sevk ve idaresi oldukça bir nizama sokulmuştur. Haziran ve bunu takip eden aylarda Demirci Efe ve Çerkez Ethem de sahneye çıkarak küçük müfrezeleri kumandaları altına almak suretiyle büyük çapta Kuvayi Milliye birlikleri vücuda getirmişlerdir. Yunanlılar ise, 1919 Haziran'ından 1920 Haziran'ına kadar geçen bir yıllık dönemde, bulundukları yerleri elde tutmakla yetinmişlerdir.

İHTİLAL PLANI VE METOD

Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal planının temel unsuru şöyledir: Hareketi halka mal etmek ve liderliğe seçimle gelmek.

Yalnız orduya dayanarak, bir askeri cunta ile idareyi ele geçirmek, belki kestirme, fakat tehlikeli bir yol olacaktı. Birçok sebep, Mustafa Kemal Paşa'nın doğru yolu seçmesini kolaylaştırdı. İttihat ve Terakki tecrübeleri bu sebeplerin başında geliyordu. Ordu, harple beraber itibarını kaybetmişti. Zayıf ve güçsüzdü. Balkan Harbi'nden beri, ordunun politikaya karışması aleyhinde kuvvetli bir akım belirmişti. Her ne kadar ordu politize olmuş ise de, subayların bir kısmı ordunun politikadan çekilmesi fikrine inanmakta idi. Orduyu açıkça bir ihtilal davranışına sokmak, çeşitli anlaşmazlıklara ve bölünmeye sebep olabildi. Kaldı ki, halk orduya sempatik bir gözle bakmıyordu. Halkın bir ordu hareketini desteklemesi beklenemezdi. İşte, bütün bu gerçeklerden dolayı, Mustafa Kemal Paşa, mücadelesinin iç ve dış cephesinde asıl dayanağın ordu olduğu prensibini kabul etmekle beraber, Anadolu İhtilali'ni bir askeri ayaklanma şeklinde göstermekten dikkatle kaçınmıştır.

Gerek Padişah'a ve hükümete, gerekse dış âleme, Anadolu'da bir halk hareketi ile karşılaşıldığı kanısını vermek gerekiyordu. Ordu, ancak bu hareketi destekleyen bir kurum olarak geri plânda görünmeliydi.

Halkın seçtiği lider olmak, Mustafa Kemal Paşa'nın işini ayrıca kolaylaştıracaktı. Bu durum ona, askeri şefler karşısında bir teminat olacaktı. Halk ve orduyu, böylece, dengeli iki kuvvet olarak yanyana tutabilirdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, sivil kuvvetlere, birçok hususu orduyu göstererek kabul ettirmiş, buna karşılık bazı ahvalde sivil otoritenin ağırlığını askeri şeflere hissettirmekten geri kalmamıştır. Belli başlı kumandanları Büyük Millet Meclisine mebus olarak sokması, kumandanları tatmin etmekten çok, bu sebebe dayanmaktadır.

İki meşrutiyet denemesi, Osmanlı Devlet düzenine halkın idareye katılması fikrini getirmiş bulunuyordu. Bu itibarla, Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal planında halkı hesaba katması, henüz tazeliğini ve heyecanını muhafaza eden bir siyasi düşünce tarzı idi. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yapacağı hareket, bu suretle İkinci Meşrutiyet'ten daha ileri bir anlam kazanmış olacaktı.¹⁵⁷ İyi bir tesadüf eseri, Osmanlı Mebusan Meclisi çoktan feshedilmişti. Bir tarafta seçilmiş bir meclis bulunmadığından, halka başka bir meclisi kabul ettirmeye çalışmanın güçlüğü veya garabeti söz konusu olamazdı.

Halkta ihtilal fikri yoktur. Fakat İkinci Meşrutiyet'ten bu yana halk, siyasi faaliyeti, dernek kurmayı az çok öğrenmişti. Padişah'a ve hükümete karşı bir hareketi düşünmeksizin, sırf dış tehlikelerden korunmak amacıyla yer yer bazı tevekküller doğmuştu. Yarı siyasi hüviyetle olan ve siyaseti reddeden bu teşekküllerde, hiç değilse padişah ve hükümetten ümidi kesmiş olmanın psikolojisi hâkimdi. Bu hal, bir dereceye kadar devleti yok kabul etmek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu İhtilali'ni halka mal etmek ve bunu bir halk hareketi olarak göstermek isterken, bütün bu gerçekleri sezmiş ve işe nereden başlayacağını hatasız tayin etmişti. Durumunu açıkça belli ettikten sonra orduda kalamayacağını, er veya geç rütbe ve mevkiini terk etmek zorunda bırakılacağını da şüphesiz biliyordu. Henüz İstanbul'a geri çağırılacağından haberdar değilken, 1 Haziran 1919'da, halk teşekküllerinin durumunu tespit etmeye başladı. Müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında bilgi istedi. Cemiyetin nerelerde teşkilat kurduğunu, belli başlı kurucularının ve temsilcilerinin kimler olduğunu, birbiriyle irtibatlarını, başka cemiyetler bulunup bulunmadığını mülki amirlerden 1 Haziran tarihli telgrafla soruyordu. Trabzon Ademi Merkeziyet Cemiyeti için de aynı gün Trabzon valisine bir telgraf çekmişti. Halk bir hareketin yaratıcısı ve sahibi olacaksa, bu hareketin bir teşkilata bağ-

---

¹⁵⁷ Cumhuriyet fikri daha çok sonra ortaya atılacaktır.

lanması şarttı. Bunun için, Doğu vilayetlerini temsil eder görünen mevcut teşkilatın halka ne dereceye kadar indiğini ve gücünün ne ölçüde olduğunu bilmek gerekti. Mustafa Kemal Paşa, bu bakımdan Müdafaa-i Hukuk teşekküllerine önemle eğilmişti. Kendi bölgesindeki teşkilatla ilgilenirken, uzak yerlerin teşkilatından vekâletname almaya çalışıyordu. Halkın vekili olarak hareket etmeye verdiği önemi anlamak için, 18 Haziran 1919'da Edirne'deki 1. Kolordu Kumandanına gönderdiği telgrafın aşağıdaki cümlelerine bakmak yeter:

“Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyesi ile fikir alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi, icap edenlerle gizlice görüşerek derhal teşkilat kurulmasını ve kıymetli iki kişinin delege olarak ve fakat gizli hüviyetle Samsun'a vapurla veya trenle yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne vilayetinin vekil ve savunucusu olmak üzere Anadolu'da beni vekil ettiklerine dair imzaları altında bir belgenin yüce imzanızla ve şifreli telgrafta bildirilmesini rica ederim.”¹⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, ihtilal planını hazırladığı 1919 Haziran'ında planın temel unsurunu her vesile ile açıkça belirtmiştir:

“Milletin istiklalini gene milletin azim ve kararı kurtaracaktır.”¹⁵⁹

“Milletle birlikte fedakar bir şekilde çalışacağım”¹⁶⁰ **“Sinei millettten ayrılmayacağım.”**¹⁶¹

İHTİLAL PLANI VE METOD

Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal planını dört noktada özetlemek mümkündür. Şöyle ki:

1. Anadolu'nun İstanbul ile olan fikri ve idari bağıını kopararak Anadolu'yu İstanbul'dan ayırmak.

---

¹⁵⁸ Nutuk, Cilt III Vesika 19.

¹⁵⁹ 22 Haziran tarihli Amasya tamiminden.

¹⁶⁰ I. Kolordu Kumandanına yazdığı 18 Haziran tarihli telgraftan.

¹⁶¹ İstanbul'da bazı kimselere gönderdiği 21 Haziran tarihli mektuptan.

2. “Milli İstiklali kurtarmak” parolasıyla Anadolu halkını bir teşkilat etrafında birleştirerek ihtilal atmosferine sokmak.

3. İhtilal için ordunun desteğini sağlamak.

4. Anadolu’daki mülki idareyi, valiler ve mutasarrıflar eliyle ihtilâl idaresine bağlamak.

Türkiye’nin o günkü şartları içinde ne bu plan açıkça ortaya konulabilir ve ne de gelişi güzel ihtilalden söz edilebilirdi. İşin başında olanlar bile, Mustafa Kemal Paşa’nın memleketi ihtilalle sürüklediğini kesinlikle bilmemeli idiler. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa daima milli istiklâli, vatani ve Padişah’ı kurtarmaktan söz etmiş; Padişah’a karşı yapılan herhangi bir hareketi, Padişah’ı kurtarmak gerekçesine dayamıştır. İhtilal kelimesini telaffuz etmekten dikkatle kaçınması zamanın gerçeklerinin gereği olduğu kadar, O’nun ihtilal kavramına verdiği önemden de gelir. Nitekim, zaferden sonra bile yaptığı işi ihtilal olarak adlandırmaktan kaçındığını ve “isyan” deyimini tercih ettiğini görmekteyiz. 1919-1926 yıllarındaki icraatının muhasebesini yaptığı nutukta, Osmanlı Devleti’nin, onun istiklâlinin, padişahın, halifenin, hükümetin hiç bir anlamı kalmadığı inancına vardığını belirttikten sonra şöyle demektedir:

“Osmanlı Hükümeti’ne, Osmanlı Padişahı’na ve müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu.”

Mustafa Kemal Paşa’da ihtilal kelimesinin kamuoyunda korkunç ve tehlikeli bir etki yapacağı endişesi sezilmektedir, öyle sanıyoruz ki, Fransız ihtilalinin Türk düşüncesindeki şekli ve henüz niteliği iyice anlaşılmamış olan Rus İhtilali sebebiyle. Mustafa Kemal Paşa, istiklâl mücadelesi anlamı vererek ihtilalden ancak ilk defa söz etmiştir. 29 Mayıs 1919 günlü bir telgrafında Kâzım Karabekir Paşa’ya şöyle diyordu:

“Fakat bu kuvvetlerin içerilere sarkmasına yani memleketimizi gerçekten istilâ eylemesine karşı tabii olarak halk ve asker tek vücut olarak silahla bağımsızlığı korumaya uğraşacaktır. Bu ihtilallerle beraber...”

Erzurum Kongresi'ni açış nutkunda da “İhtilal” kelimesini aynı anlamda kullanarak Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, Irak gibi Müslüman memleketlerin o günkü durumlarını tasvir ederken bu memleketlerde “milli istiklal için ihtilaller” olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu nutkun Rusya'ya ait kısmında ihtilal kelimesini kullanmamıştır.¹⁶² Mustafa Kemal Paşa ihtilalin şartlarının ne dereceye kadar hazır olduğunu düşünürken durumu şöyle mütalâa ediyordu:

“Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar değil. Asırların kökleştirdiği dini ve manevi bir bağ ile Padişah'a karşı itaatkâr ve sadık. Millet ve orduyu kurtuluş için bir fikir etrafında toplamak gerekiyor, fakat millet ve ordu asırların verdiği alışkanlık ile kendisinden evvel hilafetin ve saltanatın kurtuluşunu düşünüyor. Padişahsız ve halifesiz bir kurtuluşun manasını anlamak alışkanlığında değil. Başka türlü fikir ve karar sahipleri, milletin ve ordunun nazarında derhal dinsiz, vatansız, hain olur.”¹⁶³

Halkı ve orduyu ihtilale sürükleyebilmek için Mustafa Kemal Paşa'nın elinde üç önemli koz vardı:

---

¹⁶² 1927 yılında Anadolu İhtilali'ni “isyan” olarak vasıflandıran Mustafa Kemal Paşa'nın, ancak Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 kongresinden sonra yeni düzeni getiren harekete gerçek adını koymak istediği görülmektedir. Çünkü, o tarihte muhaliflerini kesin olarak tasfiye etmiş, istediği başlıca reformları yapmış. Serbest Fırkayı kapatmış, 3. defa Cumhurbaşkanı seçilmiş, partisine yeni bir şekil vermiştir. C.H.P'nin bu kongresinde altı prensip programa alınmış, İttihat ve Terakki devrinden kalma Türk Ocaklarının feshine karar verilerek Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Artık belirli bir tehlike yoktur ve rejim oturmuştur.

Türk gençliğine ihtilal hukukunun tarihini okutmak istemektedir, ihtilal arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt'a bu görevi verir, 1934 yılı başında İstanbul Üniversitesi'nde verdiği ilk derse, Mahmut Esat şöyle başlar:

“Her şeyden önce, acunun Türk soyundan olan en büyük şefini Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ve onun yüksek şahsiyetinde Türk ihtilalini sonsuz saygılarıyla selamlarım.”

“Nutuk”ta kendi durumunu tayin ederken “asi bir general” diyen Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılından sonra artık bir ihtilal şefi olduğunu kabullenerek, yaptığı ihtilalin okullarda okutulması, ihtilal üzerinde kitap yazılması zamanının geldiğine inanmaktadır. Mahmut Esat Bozkurt, derslerinde “Türk İhtilali” ve “Atatürk İhtilali” deyimlerini eş anlamda kullanmış ve şefinin verdiği ödevi yerine getirmiştir.

¹⁶³ Nutuk Cilt.I. s.10-11.

- a. İzmir'in İşgali,
- b. Hükümetin zaafı,
- c. Taşıdığı sıfat ve salahiyetler.

İtilaf Devletlerinin Türkiye üzerindeki emelleri ve Mondros Mütarekesi gereğince bazı yerlerin işgali, Anadolu'nun birçok bölgelerinde halkı endişeye sevk etmişti. Fakat İzmir'in işgali o güne kadar sezilmemiş olan büyük tehlikeyi meydana çıkarmıştır. O halde İzmir'in başına gelen felâket her yerde beklenebilirdi. İzmir'in işgali ile yaratılan heyecanı besleyerek bütün yurda yaymak ve devamlı kılmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bunu büyük bir koz olarak kullanacaktı.

İzmir'in işgali üzerine hükümet istifa etmiş, fakat Padişah yeni hükümeti kurmaya yine Ferit Paşa'yı memur etmişti. Halk Damat Ferit Paşa'yı tanımıyordu. Bir vatan parçasının küçük bir devlet tarafından böyle kolayca işgaline seyirci kalan, üstelik halka sükûnet tavsiye eden bir hükümeti halkın gözünden düşürmek güç olmayacaktı. Esasen 6 aydan beri İtilaf Devletlerinin işgali ve kontrolü altında bulunan İstanbul'da hükümet edilemezdi. Padişah da aynı sebeple hür ve serbest değildi. Bu görüşü ileri sürerek milletin İstanbul'a karşı ümidini ve güvenini kırmak, ihtilal için Mustafa Kemal Paşa'nın elinde kuvvetli bir kozdu. Bu kozu devamlı olarak kullanabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa **"Yaveri Hazreti Şehriyari"** idi. Bu saygı değer sığata ilaveten, ordu müfettişı unvanını taşıyordu. Samsun'dan itibaren Anadolu'daki mülki ve askeri makamlara yazdığı telgraflarda, tamimlerde, imzasının üstüne her iki sıfatını da kaydetmeyi ihmal etmeyecekti. Ordu müfettişı ve Padişah'ın yaveri olarak tanınmak ve güven kazanmak zorunda idi. İlk etkiyi yaptıktan sonra bu sıfatları kaybetse bile gerisi nasıl olsa gelirdi. Mustafa Kemal Paşa bu üçüncü kozu da en geniş anlamı ile faydalı bir şekilde kullanmasını bildi. İyi bir tesadüf eseri bütün Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'dan kıdemli kumandan yoktu (Yalnız Konya'da bulunan Yıldırım Kıtaaatı Müfettişı Mersinli Cemal Paşa daha kıdemli idi. Fakat kısa bir zaman sonra İstanbul'a gitti ve Harbiye Nazırı oldu).

Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilalde kullandığı metot, **“uygulanmasını bir takım safhalara ayırmak, olayların gelişmesinden faydalanarak kamuoyu hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmaktır.”**

Düşüncelerini ve tasarladığı planı uygulamak için ihtilalin her safhasını vakit geldikçe ortaya koyacaktı. Bu metot, olayları zorlamak, fakat başarıyı da tamamen tesadüflere bırakmamak, demekti.¹⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ihtilal hareketini halka mal etmek ve ihtilali bir halk hareketi olarak göstermek istiyordu. Fakat başarıya ulaşmak için ordunun desteğine ihtiyacı vardı. Bunun için ihtilal teşebbüsünün başlangıç noktasını ordu ile temasa geçmekte bulmuştu. Kendi deyimini ile **“İlk olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lazımdı.”**¹⁶⁵

21 Mayıs'tan itibaren Mustafa Kemal Paşa kolordu kumandanları ile temas kurmaya başladı. Kolordu kumandanları ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden telgraf yazışmaları, şu maksatları hedef güdüyordu:

- a. Birliklerin yerlerini ve güçlerini tespit ederek ihtilal ve savunma bakımından lüzumlu saydığı intikalleri ve takviyeleri yaptırmak.
- b. Değişik yönlerden gelmesi muhtemel düşman işgal ve saldırılarına karşı alınması gerekli askeri tedbirleri kumandanlara telkin etmek,
- c. Kumandanları milis teşkilatı yapmaya teşvik etmek,
- d. Kumandanları bir milli teşkilat fikrine hazırlamak,
- e. İhtilal fikrinin telkinlerini yapmak.

---

¹⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa, ihtilal muvaffak oluncaya kadar bu avantajlı pozisyonunu kaybetmemek için bütün gayretini sarf etmiştir. Nitekim Harbiye Nazırı, birçok erkân ve ümeranın açıkta olduğunu ileri sürerek kolordulara miriliva, ferik ve daha yukarı rütbedeki erkânın tayini hususunda fikrini sorunca (Aralık 1919), Mustafa Kemal Paşa reddedecek ve “Kolordu ve firkaların asıl muhtaç olduğu küçük rütbeli erkânıharp ve saf zabitanı ile İstanbul'a yığılmış olan hekimlerdir, Anadolu'ya onları gönder” diyecektir.

¹⁶⁵ Nutuk. s.16.

Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarında bütün bu hususların ölçülü bir şekilde ifade edildiği dikkati çekmektedir. Telgraflarda, askerce yazılmış emir niteliğinde sert cümlelere rastlanmıyor. Her fikir, genel olarak temenni, tavsiye üslubu ile söylenmiş. Kumandanlara değer verildiği, fikirlerinin sorulduğu, dostça, arkadaşça davranıldığı kanaati, Mustafa Kemal Paşa karargâhından çıkan yazıların hâkim havasıdır. Heyet-i Temsiliye Reisi olunca ya kadar Mustafa Kemal Paşa bu üsluba riayet etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ihtilal fikrini kolordu kumandanlarına ilk defa şu cümle ile ima etmiştir:

“Milletin esaretten kurtulması, hakim ve bağımsız olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimkar ve namuslu ellerin, milleti kısa ve doğru yoldan bağımsızlığa ve hakkını savunmaya yöneltmesiyle mümkün olacaktır.”¹⁶⁶

“Adeta mahsur bir kaleye benzeyen Babıali’de İtilaf temsilcilerinin esiriymişçesine milleti idareye uğraşan hükümet merkezimizin bu gibi hususlarda hiçbir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını bugünkü örnekler ile takdir edebiliriz.”

Milli teşkilat yapmak lüzumu ise kolordulara yazılan bir telgrafta şu şekilde ifadesini bulmuştur:

“Mülkiye memurlarının güvene layık kişileri ile el ele vererek bağımsızlığımızın savunulması için gerekli teşkilatın kurulmasını (gayet tabii gizli) zorunlu sayıyorum. Bu husus ihtisası nedeniyle biz askerlerin kendisine düşüyor.”

Telgraf metinleri arasına yerleştirilen bu üç cümle, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayacak büyük Anadolu İhtilali'ni kolordu kumandanlarına ihsas eden ilk formüllerdir.

Mustafa Kemal Paşa 21-30 Mayıs'ta yazışmada bulunduğu kumandanlara muhtelif vesileler ile halk ve ordu işbirliğine dayanan bir hareketin telkinlerini yapmıştır. Bunu bazen **“lüzumlu teşkilat”**, bazen **“Vatan Ordusu”** veya **“Gerilla”** diye ifade etmiştir.

---

¹⁶⁶ 15. Kolordu Kumandanlığına yazılan 30.5.1919 tarihli telgraftan.

Mustafa Kemal Paşa, çok defa olmasını istediği şeyi kumandanlara olmuş gibi göstermeye dikkat etmiştir. Mesela, 18 Haziran 1919 günü Edirne’de 1. Kolordu Kumandanına yazdığı telgrafta; tekmil Anadolu ahalisinin milli istiklâlî kurtarmak için baştan aşağı bir vücut hali ne getirildiğini, istisnasız bütün kumanda heyetleri ve subaylar ile ortak bir karara vardıklarını, vali ve mutasarrıfların hemen tamamının milli harekete katıldığını, Kürtlerin de Türklerle birleştiğini kesin ifadelerle söylemektedir. Şüphesiz bu taktik ihtilalin bir gereği idi.¹⁶⁷

İHTİLALİN AÇIKLANMASI

Mustafa Kemal Paşa ihtilal hazırlığı yapabilmek için geniş bir zamana sahip olacağını sanıyordu. Samsun’a gelişinden sonra meşgul olduğu konular, bu kanıyı vermektedir. Bir taraftan resmi görevinin gereğini yaparken, bir taraftan da halk teşekkülleri ve ordu ile temas kurmaya çalışıyordu. Haziran’ın ilk haftası sonuna kadar, Samsun olayları, asayiş konusu ve daha geniş anlamı ile kendisine verilen talimatın yüklediği görevler çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Bundan anlaşılıyor ki, uzun bir süre hükümetin dikkatini çekmeden hem resmi görevini, hem de ihtilal hazırlığını rahat rahat tamamlamak imkânını bulacağını ummuştur. Fakat 8 Haziran’da Harbiye Nezareti tarafından İstanbul’a dönmesi bildirilince durum birdenbire değişmiş oluyordu. Bu günden sonra, ordu müfettişliği sıfatının tehlikeye düştüğünü ve ihtilâl hazırlığını tamamlamak için önünde pek az zaman olduğunu anladı. Bu sebeple, 8 Haziran’dan sonra acele ettiği görülmektedir. Hükümetin davetini reddederek şahsen güç durumunda kalacağına göre teşebbüsünü şahsi olmaktan çıkarıp millete ve orduya mal etmek gerekiyordu.

---

¹⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa Kürt meselesine büyük önem vermiş, Samsun’da, Amasya’da bulunduğu sıralarda Kürtçülük teşebbüslerinin önlenmesi için bir hayli uğraşmıştır. Genelkurmay’a yazdığı istihbarat raporlarında, 15. ve 13. Kolordu Kumandanları ile yaptığı yazışmalarda Kürtçülük konusuna geniş yer verdiği dikkati çekmektedir. 1. Kolordu Kumandanına “Kürtler de Türkler ile birleşti” derken o zamanın en büyük endişelerinden birinin, Kürtlerin İngiliz propaganda ve tahriklerine aldanarak Türk Milli hareketine tehlike teşkil edecek bir tutum takip etmesi ihtimalinin kalmadığı telkinini yapmak istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa hükümetin davetine açıkça ret cevabı vermeyerek işi savsaklamaya gayret ederken, Havza'da emniyette olmadığını da hissetmiş ve karargâhını Amasya'ya nakletmişti. Amasya'da ihtilalin esaslarını tespit ederek ilgililere duyurmak üzere bir tamim hazırlama ya koyuldu. Bütün Müdafaa-i Hukuk teşekküllerini ve dolayısıyla halkı temsil edecek umumi bir kongre toplamaya karar vermişti. Kongrenin toplanacağı en uygun yer, Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri sayılan Sivas olmalıydı. Sivas ulaştırma imkânları bakımından, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında olduğu gibi, Kuzey ve Güney Anadolu arasında da en elverişli merkezdi. Yabancı kuvvetlerin Sivas'a müessir olma imkânları başka yerlere nazaran daha azdı. Bu inanca vardıktan sonra kongre hazırlığının yapılmasını her tarafa tamim etmek sırası gelmişti. 29. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa, Canik (Samsun) Mutasarrıfı Hamit Bey ve karargâhı erkânı ile Amasya'da toplandılar. Bu toplantıya katılanlar, ihtilal komitesini teşkil ediyordu. Fakat, komitenin başka üyeleri de vardı, yalnız orada hazır bulunmuyorlardı. Onlarla da telgrafla görüşerek, kararlaştırılmak üzere olan esaslar hakkında fikirleri alındı. Amasya'da bulunmayan ihtilal komitesi üyeleri, başta 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere Konya'daki Yıldırım Kıtâatı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa idi:

Amasya'da mutabık kalınan hususlar şunlardı:

a. Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir. Hükümet sorumluluğunu kavramış değildir. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

b. Milletin sesini dünyaya duyurmak ve kaderini tayin etmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir milli kongrenin toplanması şarttır.

c. Bu kongre Anadolu'nun her bakımdan en emin yeri olan Sivas'ta süratle toplanmalıdır. Kongreye delege olarak her livadan, milletin güvenini kazanmış üç delegenin derhal yola çıkarılması gerekmektedir. Kongrenin toplanacağı, milli bir sır olarak gizli tutulmalı ve delegeler kişiliklerini belli etmeden seya-

hat etmelidir. Erzurum'da 10 Temmuz'da toplanacak olan bölge kongresinden sonra Sivas Kongresi açılacaktır. Erzurum Kongresi üyeleri de Sivas Kongresi'ne katılacaklardır. Bu zamana kadar Sivas Kongresi delegeleri Sivas'a yetişmelidir.

d. Kumandanlar yerlerini terk etmeyeceklerdir. Eğer bir kumandan görevinden alınırsa, yerine tayin edilen kumandanın durumuna bakılacak, güvenilir bir kimse ise kumanda teslim edilecek, değilse hiçbir suretle kumanda mevkii terk edilmeyecektir.

Bu kararlar, Anadolu İhtilali'nin bildirisi niteliğinde idi.¹⁶⁸ Kararların bir kısmı, gizlilik kaydı ile 22 Haziran 1919 tarihinde kolordu kumandanlıklarına, valiliklere ve mutasarrıflıklara tamim edildi. Bir gün önce de Mustafa Kemal Paşa bu esasları kısmen ifade eden, daha açıkçası ihtilalin başlamak üzere olduğunu bildiren bir mektup kaleme alarak İstanbul'da bazı kimse- lere gönderdi. Böylece ihtilal bildirisi hazırlanmış ve gizil kal- mak şartıyla ilgililere duyurulmuş oluyordu. Milli Mücadele literatüründe **“Amasya Kararları”** ve **“Amasya Tamimi”** diye anılan ihtilal bildirisi Anadolu İhtilali'nin başladığını ifade et- mektedir.

Amasya Kararlarının gizli kalması arzu edildiği halde, kısa bir süre sonra hükümet tarafından öğrenildi. Böylece, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'nın niyeti, kesinlikle anlaşılmış oluyordu. Artık, Mustafa Kemal Paşa'yı Ordu Müfettişi olarak Anadolu'da tutmak hükümet için mümkün değildi. Başlangıçta fazla ısrar etmeden, kendisini İstanbul'a getirmek isteyen hü- kümet, bundan sonra işe daha büyük önem vermiş ve adeta Mustafa Kemal Paşa'yı zorlamaya başlamıştır. Paşa'nın İstanbul'a dönmesi için hükümetin yaptığı baskı kendisi Erzurum'a gidinceye kadar aynı şiddetle devam etmiş ve bu konudaki ya- zışmalar, telgraf konuşmaları yol boyunca devam etmiştir.

Amasya Kararları ve bu kararların tamimi Anadolu İhtila- li'nin en önemli dönemeç noktasıdır.

---

¹⁶⁸ Bu tamime M. Kemal Paşa 'Gizli Beyanname' demektedir. Zabıt Ceridesi. s.11.

ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresi, uyandırdığı yankı ve sonuçları bakımından Müdafaa-i Hukuk kongrelerinin -Sivas Kongresi hariç- en önemlisidir. Bütün memleketi temsil etmediği halde, mahalli de sayılamaz. Doğu Anadolu adına toplanan bir bölge kongresidir. Anadolu İhtilali açısından bakılınca, Erzurum Kongresi'nin iki büyük özelliği vardır: Birincisi, M. Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açması; ikincisi de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aynen benimsediği müdafaa-i hukuk prensiplerini ve teşkilat tüzüğünü hazırlamış olmasıdır.

M. Kemal Paşa'nın, Anadolu'da bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve çeşitli yerlerle yaptığı yazışmalar, Erzurum'a gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya, Sivas'ta toplayacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermektedir. Vilâyeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında valiliklerden ve mutasarrıflıklardan aldığı bilgiler, Erzurum'dan başka, bölgenin hiç bir yerinde güvenilir, yerleşmiş, köklü bir teşkilatın bulunmadığını ortaya koymuştur. Trabzon'dan da güven verici bir izlenim edindiğini sanmıyoruz. Belki de, Kâzım Karabekir Paşa'nın, dar görüşlülüğü yüzünden Erzurum'da kendisine bir takım pürüzler çıkacağını düşünmüş tür. Bu kitabın “Liderler” bölümünde belirtildiği üzere, Milli Kurtuluş için Karabekir Paşa bir bölge hareketi düşünüyor, M. Kemal Paşa ise memleketin ancak büyük ve şümüllü bir teşebbüsle kurtulacağına inanıyordu. Eğer, sonradan ortaya çıkan bazı olayların zoru olmasaydı, M. Kemal Paşa, Samsun ve Havza'da iken fazla önemsemediği Erzurum Kongresi'ne gidecek yerde, Amasya'da veya Sivas'ta kalarak Sivas Kongresi'nin hazırlıkları ile meşgul olurdu.

Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'nın bu niyetini sezmişti. Hatıralarında, doğru Erzurum'a gelmeyip bir süre Samsun bölgesinde kalmasını tenkit etmektedir. Fakat, M. Kemal Paşa, hükümetle olan ilişkisinin kritik bir safhaya gireceği-

ni biliyor ve mutlaka Erzurum'da değil, yüzde yüz güven duya-
cağı bir yerde olmak istiyordu. Kâzım Karabekir Paşa'yı iyice
yokladıktan sonra belki de Ankara'ya, Ali Fuat Paşa'nın yanına
gitmesi gerekecekti. Şüphesiz, Ali Fuat Paşa'ya daha çok güve-
ne bilirdi.

M. Kemal Paşa'yı, Erzurum'a gitmeye sevk eden olaylar,
Harbiye Nezareti tarafından 8 Haziran günü İstanbul'a geri
çağırılmasıyla başlar. Paşa, bu davete uyup İstanbul'a gitmeye-
cekti. Böylece, pek yakın bir zamanda asi durumuna girecek, ya
hükümet onu azledecek veya kendisi askerlikten ve görevden
istifa etmek zorunda kalacaktı. Bu takdirde, Kâzım Karabekir
Paşa'nın tutumu ne olabilirdi? M. Kemal Paşa, işte bunu öğ-
renmek istiyordu. 11 Haziran'da Kâzım Karabekir Paşa'ya
uzunca bir telgraf yazarak, İstanbul'a çağırıldığını, çağırılış
sebebini ve gitmemek kararını bildirdikten sonra telgrafın so-
nunda **“Bu hususa dair kıymettar mütalâai biraderiyelerine
intizar eylerim”** dedi.

Gerçi, üç ay kadar önce İstanbul'da Kâzım Paşa, kolordu-
sunun ve kendisinin M. Kemal Paşa'nın emrinde olduğunu
söylemişti. Ama, değişen ve daha da değişecek olan şartlar
karşısında Karabekir Paşa bu kararda duracak mı idi? Nitekim
kendi hatıraları, Karabekir Paşa'nın, yeni durumda bir tereddüt
geçirdiği hissini vermektedir. Karabekir Paşa'nın bol belgeli
hatıraları, yazışmaların günlerini, telgraf şebekesinin muntazam
işlediğini, aldığı birçok telgrafa günü gününe cevap verdiğini,
telgrafların yerine gününde ulaştığını göstermektedir. Fakat, M.
Kemal Paşa'nın yukarıda sözü edilen ve cevap bekleyen en
önemli telgrafına, ancak 5 gün sonra, 16 Haziran'da cevap
vermiştir. Karabekir Paşa'nın telgrafının ilk cümlesi şöyledir:

“Geç gelen emri devletlerine cevapta geciktim.” Bunun bir
mazeret cümlesi olduğu açıkça anlaşılıyor. Kendisi de bunun
farkında olduğu için, hatıralarının bu telgrafla ilgili kısmında
**“Kemal Paşa ile en mühim şifreler bazen beş, altı gün gecikerek
vilayetlerden bile bazen geçerek elimize geliyordu”** diyor.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Kâzım Karabekir. 'İstiklal Harbimiz.' s.49.

Gecikerek de olsa Kâzım Karabekir Paşa kararını bildirmişti:

“Zâtı samileri (yüksek şahsınız) lüzum görüldüğü zaman bôlgeme teşrif ederlerse minnettar olurum.”

Hükümet, İstanbul’a dönmesi için M. Kemal Paşa’yı sıkıştıırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa’nın tutumu belli olmuştu. Artık, Erzurum’a gitmek ve yakında toplanacak olan kongreye katılmak gerekiyordu.

Dahiliye Nezareti’nin 28 Haziran tarihli bir genelgesinde görevine son verildiği bildirilmiş olmasına rağmen, M. Kemal Paşa Erzurum’a, Ordu Müfettişi, Padişah’ın fahri yaveri sıfatlarını haiz olduğu halde gelmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ASKERLİKTEN AYRILMASI

Mustafa Kemal Paşa’ya yapılan karşılama töreni hoşagidecek kadar güzeldi; fakat Paşa’nın hükümete karşı durumu birkaç günden beri tamamen sarsılmış bulunuyordu, ipler, kopacak kadar gerilmişti. Anadolu’ya ayak bastığından bu yana rahat rahat kullandığı yetkiler, taşıdığı memuriyet unvanıyla beraber son günlerini yaşıyordu, İstanbul’a dönmesi için hükümetin, Harbiye Nezareti kanalıyla yapmakta olduğu baskıya artık Saray da karışmıştı. 2 Temmuz günü Erzincan’da iken Saray Mabeyn Başkatibi’nden aldığı telgrafın Padişah kendisine **“iki ay hava değişimi alarak istediğin bir şehir veya kasabada istirahat et”** diyordu. Aynı günün gecesı, Tercan’da Harbiye Nazırı’nın bir telgrafı eline geçti. Yeni Harbiye Nazırı, Ferit Paşa’nın, adeta yalvaran bir ifade ile kaleme aldığı telgrafın bilhassa son cümleleri, asi paşayı yola getirmek için kullanılan yeni metodu göstermektedir:

“Samimi takdirkârınız olup, elimden gelecek her arzularının gerçekleştirilmesine çalışılacağı yüksek şahsiyetlerinin yanında müselleml olmak lazım gelen âcizleri, bu dilekleri hem resmi, hem de özet yapıyorum. Ve işte o hususiyete dayanarak da söyleyeceğim ki vereceğiniz çabuk ve olumlu cevap, yalnız hakkımdaki güven ve sevginize değil, aynı zamanda makamı

nezarette ümit ettiğim başarıya da temel teşkil edecektir. Ellerinizden ve Cevat'ın gözlerinden öperim.”¹⁷⁰

İstanbul'un baskısı 5 Temmuz'da şiddetlendi hava değişimi meselesi bir kenara itilerek mutlaka İstanbul'a dönmesi isteniyordu. Harbiye Nazırı kısa bir telgrafla **“İstanbul'a hareketlerinin çabuklaştırılmasını rica ederim.”** diyor ve bir taraftan da telgraf başında Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle hitap ediyordu:

“Paşam, İtilaf temsilcilerinin pek kesin müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya beni mecbur etti. Yüce şahsiyetlerini benim kadar kimse bilmez. Bir vatansever olarak gayelerinizin yüceliğini biliyorum.

Bendeniz, İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek Padişah Efendimiz'e ve gerek temsilcilerine karşı söz verdim. Mahcup olmayacağıma eminim. Yüce şahsiyetleri hakkında, İtilaf temsilcilerinden de buraya teşriflerinde hürmetten başka bir şey beklenmemektedir. Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak zatîâlîlerinin hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lazımdır.”

Bu suretle Harbiye Nazırı ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun süren bir telgraf yazışması başladı. Tabii, anlaşmaya imkân yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın cevapları sert ve acı oluyordu. Hava değişimi teklifini kabul edecekti. Fakat, İstanbul'un tutumu birdenbire değişmişti.

Bu telgraf konuşması devam ederken bir yandan da olması beklenen sonuçlara göre gerekli tedbirler alınmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, ilk tedbir olarak 5 Temmuz'da, 3. Kolordu Kumandanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

“Merkezi Hükümet'in yabancı baskısı sonucu olarak millet ve memleket yararlarına aykırı olarak yapması muhtemel tebligatını kontrol veya alıkoymak için haberleşme kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedbirler alınmalı ve hazırlıklar yapılmalıdır. Bu durumu ne hükümete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek la-

---

¹⁷⁰ Başyaver Cevat Abbas.

zımdır. Bu telgrafın alındığı bildirilecektir, 3. Kolordu, 20. Kolorduya ve bu da 12. ve 14. Kolorduya ve o da Bekir Sami Bey'e; 15. Kolordu, 13. Kolordu'ya ulaştıracaktır. Bu telgrafın ulaştığı, aynı suret ve yol ile bildirilecektir."

Harbiye Nazırı ile yapılan telgraf yazışması da Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği şu son cevapla kapandı:

"Ermenistan'a vaat edildiğini bilmekle heyecan ve galeyanda bulunan Doğu vilayetleri halkı arasından çıkıp gelmek hususundaki değerli teklifinizi yerine getirmede, şahsi irademi kullanmaktan manen ve maddeten yasaklanmış bulunuyorum. Vaziyetin takdirini, herkesçe bilinen yüksek anlayış ve görüşlerinize arz eylerim efendim"

Mustafa Kemal Paşa artık azledileceğine muhakkak nazariyle bakıyordu. Bir aydan beri sürüp giden bu oyalama siyasetinin elbet bir sonu olacaktı. Arkadaşlarına ne dereceye kadar güvenilebileceğini anlamak ve onları, hükümetin kendi hakkında vereceği karara hazırlamak istedi. Haziran ayında Amasya'da, Ali Fuat Paşa, Albay Refet ve Rauf Bey ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini de Erzurum'daki arkadaşlarıyla yapmayı zarurî görüyordu. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve onunla beraber gelen eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Ordu karargâhında Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Erzurum Valiliğinden azledilen Münir, Bitlis Valiliğinden ayrılan Mazhar Müfit, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine toplandılar.

Mustafa Kemal Paşa durumu anlattı. Arkadaşları düşündüler, görüştüler ve askerlikten ayrılrsa bile kendisi ile beraber olduklarını söylediler. Paşa, bu toplantıda liderlik meselesinin de çözülmesini istiyordu. Onlara seçme hakkı tanıyor ve rahat konuşuyordu:

"Bahis konusu ettiğimiz durumun istediği adamın, diğer birçok görüşlere göre, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evladından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka

bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden istediği tarzda harekete razı olsun” dedi.

Bu konuşma, arkadaşlarına karşı saygılı ve nazik olmak endişesinden fazla bir şey ifade etmiyordu. İhtilalin lideri elbette Mustafa Kemal Paşa olacaktı. Evvela, ikinci planda kalmaya yaratılışı elverişli değildi. Buna razı olamazdı. Sonra, o günkü durumun kendisinden talep ettiği farzda harekete razı olacak tek adam, O idi.

Düşündüler ve Mustafa Kemal Paşa’yı lider olarak seçtiler. Mustafa Kemal Paşa son sözünü söyledi:

“Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, daha üst kumandan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesi, başarı için temel şarttır.”

İhtilal yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Fakat, işler bazı safhalarda çok ağır ilerliyor, bazı yönlerde çözüntüler oluyordu. 10 Temmuz’da toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi için henüz pek az delege gelmişti. Bu yüzden kongrenin belli günde açılması mümkün değildi. Geri bırakıldı. Birçok vilayetlerde, Sivas Kongresi’ne katılacak delegelerin tespiti yapılamıyor ve gereken ilgi gösterilmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu can sıkıcı meselelerle uğraşırken Amasya kararlarına katılan kumandanlar arasında çözülme işareti baş göstermişti. Kumanda hiçbir suretle bırakılmayacak iken, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa izinli olarak Konya’dan İstanbul’a gitmişti. Anadolu’daki en büyük rütbeli kumandanın bu hareketi diğerlerine kötü bir örnekti. Mustafa Kemal Paşa, bundan son derece endişe duymuştu. Kumandanları uyarmak için 7 Temmuz’da, umumi bir tebligatta bulundu. Kumandanın hangi şartlar altında bir başkasına terkedilebileceğini, Amasya kararlarında olduğu gibi tekrarladıktan başka, orduya ve sivil memurlara şu görevleri ve direktifleri verdi:

“İstiklalimizi muhafaza uğrunda teşekkül etmiş ve orta ya çıkmış olan milli kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden

uzaktır. Devlet ve millet kaderi üzerinde milli irade amil ve hâkimdir. Ordu bu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.”

“Bütün mülkiye memurları, Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin, ordu gibi meşru yardımcılarıdır.”

“Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüslerin zaaf ve dağılmasına sebep olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu kesinlikle engelleyecektir”

“Hükümet herhangi bir kıt’a ve milli veya askeri teşkilatımızı kaldırmak için emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyecektir.”

Mustafa Kemal Paşa’nın bu tebligatının ertesi günü, 8 Temmuz’da, hükümetin kararı gereğince Harbiye Nezareti’nden orduya şu emir veriliyordu:

“Her ne ad ile olursa olsun hususi bir takım teşkilat kurulmasına ve halktan bu uğurda malî ve bedeni isteklerde bulunulmasına mülki ve askeri makamlarca asla meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında şiddetli kovuşturma yapılması Bakanlar Kurulu kararıyla tamim olunur.”

Hükümetin ve Mustafa Kemal Paşa’nın kararları ve tamimleri çatışma halinde idi. Paşa’nın, yalnız yukardaki tebligatı, vazifesine son verilmesi için yeterli bir sebepti. Saraydan zaten bir davet telgrafı almış bulunuyordu. İstanbul’un sabrı tükenmiş olacak ki, buna cevap beklemeden 8-9 Temmuz gecesi şu telgrafı verdiler:

“Yüksek memurluklarına durum nedeniyle son verilmiş olduğundan hemen gecikmeden İstanbul’a dönmeleri Padişah hazretleri iradesi gereğidir efendim.

Serkâtibi Şehriyari Ali Fuat”

Böylece gerilen ip kopmuş oluyordu. Harbiye Nezareti’nin, İstanbul’a dönmesi için ilk emri 8 Haziran tarihlidir. Demek ki, Mustafa Kemal Paşa ancak bir ay zaman kazanabilmişti. Bu bir ayın muhasebesi, kazanılan vaktin boşuna harcanmayıp çok iyi kullanıldığını göstermektedir. Şimdi en güzel jesti yapmanın sırası idi. Aynı gece telgraf başında Harbiye Nezareti’ne ve

Saray Başkâtipliği vasıtasıyla de Padişah’a askerlikten de istifa ettiğini bildirdi.

Vaziyeti, orduya ve bütün millete bildirmek, fakat bunun ters etkilerini de hesaba katmak gerekiyordu, İstanbul, nasıl olsa her tarafa tamim ederek başlangıç halindeki ihtilale indirildiği darbeyi duyuracaktı. Mustafa Kemal Paşa, yalnız olmadığını gösterebilirse, rütbe ve memuriyetinden ayrılmakla, sarılması beklenen nüfuz ve tesirini kısmen kurtarabileceğini düşündü. Sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey’in imzasını taşıyan bir beyanname, o gün için bu hususu sağlayabilecek en etkili çare idi. 9 Temmuz’da, 3. Ordu Kurmay Başkanlığı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Rauf Bey’in vedâname ve beyannamelerini, **“vatanın en ücra köşelerinde bütün vatan evladına aynen tebliği”** temennisiyle tamim etti.¹⁷¹

Hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile beraber bazı arkadaşlarını da tasfiye etmeyi ihmal etmemişti. 3. Kolordu Kumandanının yerine bir İngiliz gemisi ile Albay Selahattin Bey gönderilmişti. Refet Bey, hem hükümeti ile çatışmayı istemediğinden, hem de Selahattin Bey’e güvendiğinden kumandayı derhal teslim etti. Bu arada Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey’de¹⁷² görevinden uzaklaştırıldı.

Bu kritik günlerde Mustafa Kemal Paşa’yı oldukça üzgün ve telaşlı görmekteyiz. Bilhassa Refet Paşa’nın kumandanlığı terk etmesi aralarında birçok yazışmaya sebep olmuştu. Refet Paşa telgraflarında endişeyi gerektirecek birtakım laflar ediyordu. **“Şahsım hakkında hiç bir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır”** diyor ve bazı belirsiz ifadelerden sonra Mustafa Kemal Paşa’ya şu soruyu soruyordu:

“Alman barışı ve doğudaki sükûnet, vaziyetin gelişmesini beklerken bizim de tedbirli bulunmaktığımızı icap ettirmiyor mu?”

---

¹⁷¹ Bu vedânâme ve beyanname için bkn: ‘Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.’ Sayı. 2 Vesika: 37.

¹⁷² Refet Bey’in arkadaşı ve Mustafa Kemal Paşa’nın çok güvendiği bir idareci idi. Samsun Mutasarrıflığına Mustafa Kemal Paşa’nın teşebbüsü ile tayin edilmişti.

Sanki işin başından beri Mustafa Kemal Paşa ile beraber değilmiş gibi bir telgrafında da **“Yalnız, kararsız ve program-sız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım, veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.”** tavsiyesinde bulunuyordu. Hâlbuki program vardı, kararsız olan kendisi idi ve ihtilal açığa vurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrılması suretiyle Anadolu İhtilali en önemli imtihanını veriyordu. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa **“ben ve kolordum emrindeyiz”** demişti. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Ankara'dan gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın kutsal askerlik mesleğinden ayrılmasının doğurduğu üzüntüyü belirttikten sonra, kendilerinin de gerektiğinde aynı şeyi yapacaklarını ve sonuna kadar beraber olduklarını bildiriyordu. 3. Kolordu Kumandanlığı görevine yeni başlamış olan Albay Selâhattin Bey'in durumu henüz pek aydınlığa çıkmamıştı. Konya'da 2. Ordu Müfettiş Vekili ve 12. Kolordu Kumandanı olarak bulunan Albay Selâhattin Bey¹⁷³ ordu müfettişliği kıtaatı namına üzüntüsünü bildiriyor ve başarı dileğinde bulunuyor, Mustafa Kemal Paşa'nın muhterem ellerinden öptüğünü bildiriyordu. Harp tarihi vesikaları arasında aslını gördüğümüz bu telgrafın müsveddesinde **“ve bu konuda söz ve fiilen yardımda bulunacağımızı arz ve kıvanç duyarak ifade ederim efendim.”** cümlesi çizilmiştir, öyle anlaşıyor ki, Albay Selâhattin Bey bu cümleyi ve daha buna benzer çizilmiş bazı tabirleri fazla cömertlik saymıştır. Vatanseverliğinden şüphe etmiyoruz. Fakat cesareti ve idraki Mustafa Kemal Paşa'yı sonuna kadar takip etmeye yetmediği için o da Cemal Paşa gibi **“Allahaismarladık”** bile demeden İstanbul'daki yeni vazifesine başlamak üzere Konya'dan ayrılmıştır. Diyarbakır'daki 12. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in ihtilale hiç yatkınlığı yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın bilhassa askerlikten ayrıldıktan sonra verdiği emirleri yapıp yapmamakta kararsız idi. Mustafa Kemal Paşa ile Dahiliye Nezareti'nden gelen emir ve talimatın birbirini

---

¹⁷³ 3. ve 12. Kolordu Kumandanlarının adı Selâhattin'dir. Biri Çolak Selâhattin diye anılır.

tutmadığını belirterek Harbiye Nezareti'nden nasıl hareket edeceğini soruyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrılmasını takip eden günler her bakımdan endişe verici olaylar dolu idi.¹⁷⁴

Sadrazam Damat Ferit Paşa, barış konferansı için gittiği Paris'ten yeni dönmüştü. Kendisinin memlekette bulunmadığı 1,5 ay içindeki olayları öğrenince yayınladığı bir tamimde; Anadolu'yu saran **“ihtilalci hareketler”** için teessüflerini bildiriyor ve toplanacak milli kongrenin önlenmesini ihtar ediyordu. Sivas Kongresi'ne delege seçmekteki güçlükleri, bu tamim bir kat daha arttırmış oldu. Mustafa Kemal Paşa, kolordu kumandanları aracılığıyla her vilayet ile teker teker meşgul oluyor ve delegelerin bir an önce tespit edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Beri taraftan, Erzurum Kongresi hazırlıkları da tamamlanmıştı. Fakat doğu illerinden gelen delegeler bu kongrenin açılmasına yetecek sayıyı bulmamıştı. 10 Temmuz'da toplanamayan kongre nihayet yeni delegelerin gelmesi ile ancak 23 Temmuz'da çalışmaya başlayacaktı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HALK LİDERİ OLUYOR

Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrıldıktan sonra Erzurum Kongresi'ne daha çok önem vermeye başlamıştı:

“Evvelâ; ben mutlaka kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin milli iradenin faaliyete geçirilmesi ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak gereğine inanıyordum. Bu esashı noktalan takdir ve tespit ettirebilmek için kongrede aydınlatma ve uyarma ve bizzat idare suretiyle çalışmamı lüzumlu görüyordum.” diyordu.¹⁷⁵

Erzurum Müdafaa-i Hukukçularının gösterdiği anlayış sayesinde Mustafa Kemal Paşa kolaylıkla kongre delege si ve başkanı oldu.

---

¹⁷⁴ Hükümet Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tevkif ettirmek istemiş, fakat Kâzım Karabekir Paşa bu husustaki emri reddederek yapmamıştır.

¹⁷⁵ Nutuk, C. I. s.69.

Kongreye kolaylıkla girdiği halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre tarafından seçilecek Heyet-i Temsiliye'ye dahil olup olmaması ve Heyet-i Temsiliye Başkanlığı, arkadaşları arasında bile üzerinde durulan en önemli bir konu haline gelmişti. Bazı kimseler Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadar önde görünmesini mahzurlu buluyorlardı. Halbuki, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye üyeliğine ve bu heyetin başkanlığına seçilmesi O'nu liderliğe götürecek yolun ilk dönemeç noktasıydı. Bu bakımdan, mutlaka bu dönemecin aşılması gerekti. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle demektedir:

“Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün milli ve askeri harekâtın başına geçmemde şüphesiz sakınca vardı. Fakat o sakınca, başarısızlık halinde herkesten önce ve herkesten çok en büyük azaba düşürülmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin hayat ve ölümü söz konusu olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine yer var mıdır?”

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesindeki mahzuru, bu sözler ile yalnız kendi açısından ele almış oluyordu. Hâlbuki onun Heyet-i Temsiliye'ye ve bilhassa Heyet-i Temsiliye Başkanlığına seçilmesine taraftar olmayanlar, bir başarısızlık halinde Mustafa Kemal Paşa'nın akıbetini değil, hükümetin gazabını üzerine çekmiş bir kimsenin başta görünmesinden milli hareketin uğrayacağı zararları düşünüyorlardı. Kongrenin devam ettiği sırada, 5 Ağustos akşamı, Mustafa Kemal Paşa en yakın arkadaşları ile bir grup toplantısı yaptı. Arkadaşlarının kesin kanaatini öğrenmek istiyordu. Herkesin bu husustaki fikrini, düşünmeksizin ve biri bitirip biri başlamak üzere yazmasını söyledi. Bir tabaka sarı kâğıt üzerine herkes düşüncesini yazdı. Ortaya çıkan netice şu idi.¹⁷⁶

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hedef teşkil ettiği için Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi, eğer kongre üyeleri ekseriyet-

---

¹⁷⁶ Cevat Dursunoğlu. 'Milli Mücadelede Erzurum' s.101-103. Cevat Dursunoğlu'nun 'Milli Mücadelede Erzurum' adlı kitabında bu hususta geniş açıklama var.

le seçilmesine istekli ve taraftar iseler mutlaka kabul ile ret olunmaması, Rauf Beyefendi Heyet-i Temsiliye'ye girerek dahili düzeni elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada adı geçene fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyet-i Temsiliye'de cereyan edecek bilgi ve kararlara heyetimizce vakıf bulunulması ve yabancıların müracaatına karşı söz sahibi ve belli bir kimsenin görünmesi.”

Kâzım Dirik
5 Ağustos 335

1. Heyet-i Temsiliye vilayetlerin ve bağımsız sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle milli bir kuvvet gösterilebilir.

2. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyetlerin girmesi milli teşkilatın ve hareketin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olmaz”

Hüsrev (Gerede)

“Heyet-i Temsiliye'yi teşkil edecek zevat bu ismin icab ettireceği işler ve hususları tedvir için, lâzım gelen vasıflara sahip ise o hâlde Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendi'nin girmesine lüzum görmem. Fakat aksi takdirde yapılmak istenilen gaye altüst olacağından herhalde Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendi'nin girmesini lâzım değil elzem (çok gerekli) bulurum”

Mazhar (Kansu)

“Heyet-i Temsiliye buradaki kongre üyeleri tarafından seçilmeyip vilayet veya bağımsız Sancaklar Heyet-i Merkeziyelelerinden seçilmelidir. Vilayetler ikişer, bağımsız sancaklar birer kişi seçmelidir. Heyet-i Temsiliye'ye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendi'nin dahil olunması fikri aleyhinde olduğumu arz etmiştim. Ancak mazbut ve muktedir adamların seçilemeyeceği düşüncesine dayanarak Rauf Beyefendi'nin ve hatta Süreyya Beyefendi'nin dahil olmasını uygun görmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresi'nin neticesine kadar serbest bir hâlde bulunmalıdır.”

İbrahim Tali (Öngören)

“Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in Heyet-i Temsiliye’de bulunmasında lüzum ve menfaat vardır. Bulunmadıkları takdirde hiçbir kıymeti haiz olmayacak olan Heyet-i Temsiliye’den bir hizmet ve menfaat beklenemez. Meydana gelen bu birlik, derhal çözülecek, kuvvet dağılacak. Paşa ile Rauf Bey heyette bulundukları takdirde gerek şahıslarına, gerek bu cemiyete vuku bulacak taarruzlar daha kolay defedilir. Kongrenin genel arzusu da adı geçenlerin herhalde Heyet-i Temsiliye’ye dahil olmaları yönündedir.”

5/Ağustos/1335 11.30

İbrahim Süreyya (Yiğit)

Mustafa Kemal Paşa ise, kendisinin dahil olmayacağı bir Heyet-i Temsiliye’nin, tasarlanan işleri yapabileceği ne inanmıyordu.

“Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiç bir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel kişilerden teşekkül edecek herhangi bir Heyet-i Temsiliye’ye söz konusu olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi.”¹⁷⁷

ERZURUM KONGRESİ

Kongre 23 Temmuz günü açıldı. O zamanın idari taksimatına göre Doğu Anadolu; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Mardin vilayetlerinden müteşekkildi. Bu 7 vilayetten başka Sivas’ta kongrede temsil edilecekti. Elâziz, Mardin ve Diyarbakır delegelerini valiler Erzurum’a gelmekten alıkoymuşlardı. Bu suretle Erzurum Kongresi 5 vilayetin katılması ile ve 54 delege ile açıldı. Bitlis 3, Erzurum 23, Sivas 10, Trabzon 16, Van 2 delege ile temsil ediliyorlardı. Delegelerin meslekleri itibariyle tasnifi şöyledir:

17 çiftçi ve tüccar (eşraftan), 5 emekli subay, 4 emekli memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci hukukçu (dâva vekili, avukat), 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı (hoca, müftü, şeyh), 3 eski mebus, 1 kumandan (Mustafa Kemal Paşa), 1 eski nazır (Rauf Bey).

---

¹⁷⁷ Nutuk, C. I. s.70.

Erzurum Kongresi'nin 14 gün sürmesi delegelerin işi değeri kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Kongre vatanın parçalanmak ve yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu kabul etmiş ve şu sonuca ve kararlara varmıştır:

a. Milli iradeye dayanmayan hükümetler bu tehlikeye çare olamazlar. Bu hükümetler ihtimal ki daha ağır hazmedilemeyecek kararlara da boyun eğeceklerdir.

b. Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettiği bu tarihi çağda hükümetin de milli iradeye tâbi olması lazımdır. Onun için hükümet Milli Meclisi hemen toplantıya çağırmalıdır.

c. Doğu Anadolu mukaddesatını kendi kendine muhafaza ve müdafaa etmek zorundadır.

Yabancı kuvvetlerin baskısı altında hükümet eden bir heyetin icabında Doğu Anadolu'yu feda edebileceğini düşünerek bu takdirde takip edilecek yol, kongrece şu şekilde tespit edilmiştir:

“... terk ve ihmal olunduğu anlaşıldığı hâlde mukaddes hilafet ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu'da geçici bir idare teşekkül edecektir.”

Geriye başka bir ihtimal daha kalıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin çözülüp dağılması. Kongrenin buna karşı kararı, diğer vilayetlerle işbirliği yaparak vatani kurtarmak, fakat bu mümkün olamazsa Doğu Anadolu'yu münferiden müdafaaya devam etmek idi. Zaten Doğu vilayetleri, Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı Osmanlı camiasının bölünmez birer parçası olarak kabul ve ilan ediliyordu. Bu bölgenin Rumluk ve Ermenilik iddialarına karşı maddi manevi bütün vasıtalarla müdafaası kararlaştırılmıştı. Hatta İtilaf Devletlerinin bu husustaki teşebbüslerinin de reddedileceği ve alınan kararda tereddüt gösterilmeyeceği açıkça belirtilmiş bulunuyordu.

“İşgal altında bulunup iradelerini kullanmayan ve serbestçe gösteremeyen mahallerdeki dindaşlarımızı, bu zorlayıcı şartlar kalkıncaya kadar mazur göreceğiz.

Kongrece alınan ve milli vicdana uygun olan kararlar ve esaslar aleyhinde sözle, kalemle, fülle herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından kötü açıklamalar ve telkinlerde bulunulduğu takdirde bu gibi davranışlar bütün manasıyla millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır”.

Kongre, Doğu Anadolu için tehlikeli bir çözülmeye ve karışıklığa sebep olacağı düşüncesiyle, halkın muhaceretini de (göç) yasak etmiştir:

“Heyet-i Temsiliye tarafından bildirilmedikçe muhaceret yasaktır.”

Türk halkı böylece yerinde tutulmak istenirken, Hristiyan unsurlara birtakım yeni imtiyazlar verilmesinin de kabul olunamayacağı ifade edilmiştir. Fakat, onlara karşı gerekli teminat gösterilmiş, can, mal ve ırz dokunulmazlığı kongrenin umumi kanaati olarak belirtilmiştir.

Kongrenin tespit ve ilân ettiği esaslardan biri de, harbin galibi batılı büyük devletlerle kurulacak ilişkileri ifade eden kıstımdır. Evvela, Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı tarihteki Türk sınırının tanınması isteniyordu.¹⁷⁸ Sonra da, bu sınırlar içinde tam istiklâl şart koşuluyordu. Milliyet esaslarına saygılı ve Türkiye’ye karşı istila arzusu beslemeyen herhangi bir devletin, teknik, ekonomik ve endüstri sahalarında yapacağı yardımın memnuniyetle kabul edileceğini belirten kongre, en geniş anlamıyla Türk milletinin iyi niyetlerini ifade etmiştir.

Kongre, “Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milli Cemiyeti”nin adını “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirmiş ve bu isim Sivas Kongresi’ne kadar kullanılmıştır.

Kongre beyannamesi, memleketteki ecnebi mümessillere; kumandanlara, vilayetlere verilmek suretiyle her tarafa yayıldı.

Kongrenin bu sonuçlara ulaşmasında Mustafa Kemal Paşa’nın ve Rauf Bey’in büyük etkisi olmuştur. Gerçi Doğu Ana-

---

¹⁷⁸ Misakı Milli hudutları diye anılmaktadır.

dolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, kongrede; savunmanın bütün memleketi kapsamak üzere düşünülmesi, hükümetin milli iradeye dayanması şartı, Milli Meclisin toplanması fikri ve kararların mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması, kanaatimizce mümkün olmazdı. Mustafa Kemal Paşa kongrede okuduğu açış nutkunda bu hususları kısmen belirtmiş ve kongre boyunca da delegelere dolaylı veya dolaysız şekilde telkin etmiştir. Esasen, alınan kararların dikkatle incelenmesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce açıklamış olduğu fikirler kesin bir şekilde sezilmektedir. Kongre, Heyet-i Temsiliye üyeliğine aşağıdaki kimseleri seçti:

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi (eski Erzurum Mebusu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı), İzzet Bey (eski Trabzon Mebusu), Servet Bey (eski Trabzon Mebusu), Servet Bey (eski Trabzon mebusu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi), Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (Eski Bitlis Mebusu), Hacı Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi).

Kongre, teşkilatın amacını ve yönetim biçimini gösteren bir tüzük yapmıştı. Tüzük, yalnız kumandanlara ve güvenilir sivil makamlara şifreli telgrafla kısım kısım bildirildi. Tüzüğün bu makamlar tarafından çoğaltılarak her yere yayılması isteniyordu. Kongrece, propagandaya çok önem verilmişti. Bu sebeple, kongreden sonra Erzurum'da kalanlar tarafından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, yurdun her tarafında tanıdık kimselere özel mektuplar yazıldı. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Harbi'nde Bitlis ve Diyarbakır bölgesinde kolordu ve ordu kumandanlıkları yapmıştı. O zaman tanıştığı aşiret reislerine, şeyhlere ve eşrafa mektupla davayı anlatıyor ve kendilerinden yardım istiyordu. Bütün bu propaganda faaliyeti günlerce sürdü.

İHTİLALİ BALTALAYAN BİR GÖRÜŞ

Türkiye'nin kurtuluşu için üç ayrı görüş çarpışıyordu. Birincisi, kadere rıza göstermekten ve ne kurtulabilirse kabul etmekten başka çare olmadığı görüşü idi. Padişah ve en güvendi-

ği adamlarının sahip oldukları bu görüş, uysal bir politika güdülmesini gerektiriyordu. Bunlar kurtarılabilecek olanın muhafazası için de İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı. İkincisi; Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü: Kadere karşı direnmek ve Türkiye'yi, bir ihtilal ile kurtarmak.

Bu iki karşıt görüşün ortasında, aydın geçinen ve milliyetçi kanada dahil bulunan birçok ünlü asker ve sivil kimselerden müteşekkil grubun, kurtuluş için düşündükleri yol, üçüncü görüş biçimi idi. Bunlar Amerikan mandasına taraftar idiler ve Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolunu mandada buluyorlardı. Uzun bir zaman manda meselesi milliyetçi aydınları uğraştırmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur.

Anadolu İhtilali için birinci görüş tehlike olmaktan çok, tahrik edici nitelikte idi. Fakat manda fikri, ihtilal fikrine büyük bir tehlike teşkil ediyor ve ihtilali dejenere etmek istidadı gösteriyordu. Bu bakımdan manda meselesi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Erzurum Kongresi devam ederken ve kongreden sonra, Amerikan mandası meselesi bir hayli alevlenmiş ve uzun boylu yazışmalara vesile olmuştur. İstanbul'daki milliyetçi Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, kurtuluşu, Amerikan mandasında görüyordu. Temmuz başlangıcından beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki milli hareketin sözcülüğünü yapmağa başlaması ve özellikle Erzurum Kongresi'nin yankıları, İstanbul'daki milliyetçi grubu Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmaya zorlamıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşa'ya fikirlerini telkin etmek istiyorlardı. Yakında toplanacak olan Sivas Kongresi Amerikan mandasını isterse, Anadolu'nun da İstanbul'daki manda taraftarı aydınlarla aynı fikirde olduğuna Amerikalılar inandırılmış olacaktı.

Amerikan mandası görüşü etrafında toplananların inançları şu esaslara dayanıyordu:

Emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak imkânlar sahip değiliz.

Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle kuvvetli devletler tarafından yapılacak sürekli baskı ve müdahalelere küçük ve zayıf bir Türkiye karşı koyamayacaktır.

Modern bir millet ve devlet hâline gelebilmek için lüzumlu para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. Filipin buna canlı bir örnektir.

Dış rekabetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir koruyucuya ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupa'dan kuvvetli bir devlet yapabilir.

Amerika müstemlekeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur.

Amerikan idare makinesi dinsiz ve milliyetsizdir. O muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ve çok ahenktar bir surette bir arada tutmasını biliyor.

Manda taraftarları, memleketin parçalanmasının bu suretle önleneceğine inandıkları gibi, çoğunluğu, istiklâl ve hükümlanlık haklarından da fazla bir şey kaybedilemeyeceğini sanıyorlardı. Türkiye'nin dışarıda yine temsil olunacağı, içişlerini dilediği gibi idare edebileceği, fakat Amerika'nın, mandater devlet olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nin siyasi meselelerini yerinde incelemek için Türkiye'de bir Amerikan Kurulu vardı. Kurul, Filistin ve Suriye'yi dolaşmış, ora halkının eğilimini öğrenmişti. İstanbul'da Türk aydınlarıyla, devlet adamlarıyla ve siyasi partilerle temas edip Türk kamuoyunu anlamaya çalışıyordu. Amerikan Kurulu yakında Türkiye'den ayrılacaktı. Mandacılar Sivas Kongresi yapıncaya kadar kurulu İstanbul'da tutmaya uğraşıyorlardı.

İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında Albay Kara Vasıf, faal bir rol oynuyor ve kısmen Anadolu milliyetçilerinin İstanbul temsilciliği görevini yapıyordu. İstanbul ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat da, bu sebeple Kara Vasıf'ın üzerinde

idi.¹⁷⁹ Daha Temmuz başlarında Kara Vasıf, Amerikan mandası hakkındaki eğilimi Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuz'da yazdığı cevapta, manda fikrinin istiklâl ve hâkimiyet esaslarıyla nasıl bağdaşabileceğine dikkati çekmiş ve Amerikalıların sadece ekonomik ve teknik yardımının sağlanması üzerinde durulmasını tavsiye etmişti. Bundan başka, böyle bir ciddi meselede, millet namına konuşma ya kimsenin, hatta bugünkü hükümetin bile yetkili olmadığını belirterek şöyle demişti:

“Millî kanaatin ve arzusun belirmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir.”

Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemişti. Ancak ekonomik ve teknik yardıma taraftardı. Kongrenin ilk günlerinde, İstanbul'dan Amasya'ya gelen eski valilerden Bekir Sami Bey de, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta, Amerikan mümessili ile görüştüğünü, mandanın faydalarını ve şartlarını bildirmişti.

26 Temmuz'dan 3 Ağustos'a kadar Mustafa Kemal Paşa ile Bekir Sami arasında manda meselesi telgrafla tartışılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın sorduğu soruları Bekir Sami Bey uzun uzadıya cevaplandırıyor ve Mustafa Kemal Paşa'yı Amerikan mandasının gerekliliğine ve faydasına inandırmaya çalışıyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa şu soruyu sormak zorunda kalmıştı:

“Lehimizde bu kadar şartlar ileri sürmeye müsait bulunacak olan Amerikan Hükümeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine yâni buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi faydalar ve menfaatler temin etmiş olacaktır”

Bekir Sami Bey, işte bu soruyu cevaplandıracak durumda değildi. Amerikalılar ile cereyan eden müzakerelerin hususî mahiyette olduğunu, bu sebeple manda şartları hakkındaki fikirlerinin henüz belli olmadığını bildirmişti.

---

¹⁷⁹ Kara Vasıf ile Mustafa Kemal Paşa Ankara üzerinden Ali Fuat Paşa vasıtasıyla muhabere ediyorlardı.

Halide Edip, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 10 Ağustos tarihli mektubunda, Amerika'nın, mandaterlikten ne gibi bir fayda umacağını şu satırlarla izah ediyordu:

“Amerika, doğuda mandaterliğe ve Avrupa'da dert alma-ya taraftar değildir. Fakat, onların izzetinefis meselesi yaptıkları, Avrupa'ya usulleri ve idealleriyle üstün bir millet olmak arzusundadırlar. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler”

İstanbul'daki aydın çevre, memleketin kurtuluşu için tek çıkar yol olarak Amerika'nın mandasını düşünürken, Mustafa Kemal Paşa'nın delice bir iş yapmasından da endişe duyuyordu. Halide Edib mektubunun son kısmında bu endişeyi nazik bir ifade ile belirtmişti:

“Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngiltere, bunun, Hristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu milli harekâtı durdurmak için kuvvet sevki düşünülmüş, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Milli hareket süratle ve müspet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen yardımcı bulacağını yine çok mühim çevreler temin ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hatta, kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve savaş devri artık geçmiştir. Gelecek için inkişaf ve birlik muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medenileşme muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlatlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin müştereken, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.”

Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi, bu aydın ve milliyetçi Türk kadını, yalnız kişisel fikirlerini değil, 1919 Ağustos'unda İstanbul'un milliyetçi çevresinin görüşünü yansıtıyordu. Anadolu'daki milli hareketin göstereceği en olumlu istek, onlara göre Amerika mandası idi.

Memleketi belki kurtarabileceğini umdukları azim ve irade sahibi bir iki adamın, ancak **“geniş kafalı”, “uzakları gören”, “düşünüp çalışan”** kimseler olurlarsa bu işi başarabileceklerini, satırlar arasına dikkatle yerleştirmişlerdi. Onlar için, sergüzeşt ve savaş devri de geçmiş olduğuna göre, geniş kafalı ve düşünen insan sayılabilmek için Mustafa Kemal ve Rauf'un da kendileri gibi düşünmeleri gerekiyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa hiç bir noktada onlarla beraber değildi. O, milli bir savaşın başlangıcında bulunuyordu.

Diğerleri, zamanla olaylar geliştikçe gerçekleri anlamaya başlayacaklar ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alacaklardı. Şurası muhakkaktır ki, Halide Edib'in mektubunun yazıldığı ve okunduğu günlerde, geniş kafalı ve uzakları gören bir insan vardı: Mustafa Kemal.

Ali Fuat Paşa vasıtasıyla İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektuplar ve basılı raporlar, **“Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat - Hikmet, Cami, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok kimsenin görüşlerine uygun olup, bütün fırka ve cemiyetlerin fikirleri yoklandıktan sonra, çoğunluğun kanaatine göre tanzim edilmiş”** di¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 14.8.1919 tarihli telgrafı.

Amerikan mandasının gerekliliğini açıklayan basılı raporu ve Halide Edib'in, Kara Vasıf'ın mektuplarını, Ali Fuat Paşa özetleyerek Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildiriyordu. Asıllarını da Sivas'a gönderecekti.

Telgrafla, Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılan bu özetlerde, Sivas Kongresi'nin toplanmasında acele edilmesi tavsiye olunuyordu. Bu kadar siyaset adamı, ünlü paşalar, değerli aydınlar manda fikrinde birleştiklerine göre Mustafa Kemal Paşa'nın da onlara uyacağı ve Sivas Kongresi'nden istenilen kararın çıkarılacağı İstanbul'da tabii görülüyordu. Manda taraftarları Mustafa Kemal Paşa'ya adeta baskı yapmaya başlamışlardı. 17 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta, manda için İstanbul'da büyük temaslar olduğu belirtiliyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda genel bir emir vermesi isteniyordu. Bunu yapmadığı takdirde İstanbul'daki çalışmaların devam edeceği, dolayısıyla tatsız bir durumun hasıl olacağı hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın dikkati çekiliyordu.

Manda taraftarları bir hayli kalabalıktı. Buna rağmen, Sivas Kongresi'ne davalarını kabul ettirmek için çok uğraşacaklar, fakat muvaffak olamayacaklardı.

DOĞU VE BATI ANADOLU TEŞKİLATININ İLK TEMASI

Erzurum Kongresi'nin devam ettiği günlerde Batı Anadolu'da da milli kongreler yapılıyordu. Bu bakımdan ağustos ayı Anadolu İhtilali'nin bölge kongreleri ile olgunlaştığı bir ay sayılmak gerekir. Temmuz sonunda Erzurum ve Balıkesir Kongreleri, daha sonra Ağustos'ta Nazilli ve Alaşehir Kongreleri, doğuda ve batıda, Anadolu halkını temsilen milli kurtuluşu hazırlamaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, batıda olup bitenlerle de ilgilenmekte idi. Erzurum'dan 24 Ağustos'ta, Ali Fuat Paşa vasıtasıyla Alaşehir Kongresi Başkanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

“Alaşehir'deki toplantı bütün doğu vilayetleri halkı üzerinde pek samimî bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için

kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve varlığı ile yardımcıdır. Hissiyatımızın adı geçen heyete duyurulmasına yüksek tavassutlarınızı rica ederim.”

Bu telgrafın Alaşehir’e kongre dağıldıktan sonra ulaştığı, kongre kararlarında, teşekkür edilecek diğer tebrik telgrafları arasında zikredilmemesinden anlaşılmaktadır. Fakat telgraf yerine ulaşmıştı. **“Balıkesir-Alaşehir Kongreleri Reisi Hacim Muhittin”** imzası ile Erzurum’a aşağıdaki cevap verildi:

“Kardeşler,

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi’nin Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine gösterilen samimî teveccühünden son derece memnun kaldık. Her iki kongrenin reisi bulunmaklığım dolayısıyla vekâleten arzı teşekkür ederim. Doğudan batıya genişleyen vatansever teşkilatınızla batıdan doğuya genişleyecek olan naçiz teşkilatımızın birleştiği gün gayemizin, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatan perverane teşebbüslerimizin en büyük bayramı olacaktır.

Hürmetlerimizin kabulünü rica ederim.”

SİVAS KONGRESİ'NDEN B. M. MECLİSİ'NE

(4 EYLÜL 1919-23 NİSAN 1920)

Erzurum Kongresi'nin başarı ile sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiği hâlde milli hareketin gelişmekte devam etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas Kongresi hazırlıkları, hükümeti Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Paris'e, Barış Konferansına gitmiş olan Sadrazam Damat Ferit Paşa da ağustosta İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Ferit Paşa'nın gelmesi ile İstanbul'un Anadolu'ya karşı davranışı değişerek birden bire sertleşmeye başladı. Damat Ferit Paşa Anadolu'da olup bitenleri "**İhtilalci hareketler**" olarak vasıflandırmıştı. İhtilali büyümeden bastırmak istiyordu. Bu sebeple ağustos ayında Anadolu İhtilali'ne karşı gerçekten etkili tedbirler alındığını görmekteyiz. Bu tedbirler şunlardı:

1. Anadolu'daki milli hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amacıyla, Milli Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek.

2. Anadolu'ya, hükümete bağlı kumandan ve valiler tayin ederek ihtilalcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3. Genelgelerle, uyarmalarla toplanmasına engel olunamayacağı anlaşılan Sivas Kongresi'ni toplantı halinde iken basarak, ihtilalcileri toptan yakalayıp, milli hareketi başsız bırakmak.

4. Padişahı, ihtilalcilere karşı silah olarak kullanmak.

55 günden beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın da artık Sivas'a hareketi gerekiyordu. Çünkü, ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegeler Sivas'a gelmiş bulunuyorlardı. Kendisinin Sivas'ta beklendiğine dair haberler almaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı.

Sivas Kongresi, bütün Anadolu'yu ve Trakya'yı temsilen toplanacaktı. O halde, Sivas Kongresi'ne doğu illerinden de delegelerin katılması gerekirdi. Fakat, henüz yeni dağılmış bulunan Erzurum Kongresi'nde Sivas Kongresi için delege seçtirmeye havanın elverişli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu husus üzerinde durmamıştı. Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler, daha genel meseleler için, seçildikleri yerlerden yetki almamışlardı. Yine bu sebeple, Erzurum Kongresi'nin de Sivas Kongresi'ne delege seçmek için kendisini yetkili bulmayacağı meydandaydı. Mustafa Kemal Paşa, durumu muhakeme ettikten sonra **“yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım nazariyeler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi. En basit ve pratik çare kongrenin seçtiği Heyet-i Temsiliye'yi Sivas'a götürüp kongreye sokmaktan ibaretti”** inancına varmıştı. Fakat Heyet-i Temsiliye üyeleri dağılmışlardı. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'i, hükümrancılık bölgesinden ayırmak mümkün değildi. Eski Trabzon mebusları Servet ve İzzet Beyler Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ne katılma teklifini birer mazeret bularak reddetmişlerdi. Siirt eski mebusu Sadullah Bey de ortada yoktu. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa, Hoca Raif Efendi'yi ve yolu üzerindeki Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendi'yi beraberine alarak Rauf Bey ile birlikte Sivas'a gitti.

1919 Eylül ayında bütün gözler Sivas'a çevrilmişti, iki aydan fazla bir zamandan beri, toplanacağı bilinen, Sivas Kongresi, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar, gerekse kongrenin toplanmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişe ile bekleniyordu. Mondros Mütarekesi'nden beri Türkiye'nin siyasi atmosferi hiç bir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Anadolu İhtilali, ikinci ve belki de en büyük imtihanını Sivas'ta verecekti. 3. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Haziran'da Amasya'dan yaptığı bir tamim ile **“Anadolu'nun her yönüyle en emin mahalli olan Sivas”**ta toplantıya çağırılan kongre, aradan geçen zaman ve olaylar sebebi ile çok değişik şartlar altında toplanacaktı. Bir defa, her bakımdan Sivas Anadolu'nun en emin yeri olmaktan çıkmıştı. Bazı yönlerden tehdit altında bu-

lunuyordu. Sonra, kongrenin, toplanması milli bir sır olarak gizli tutulamamıştı. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi ve Padişah'ın yaveri değildi. Görevine son verilmiş, ordu-dan ayrılmış ve hakkında tevkif müzekkeresi kesilmiş bulunan alelade bir vatandaştı. Ancak şu farkla ki, Erzurum Kongresi ile liderlik yolunun ilk dönemecini aşmıştı. Ordu Müfettişi değildi; ama Şarki Anadolu Vilâyeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti-i Temsiliye Reisi idi.

Bütün çabalara rağmen Sivas'a pek az delege gönderilmişti. Bazı vilayetlerden, mesafenin uzaklığı sebebi ile delegelerin gelemeyeceği bildirilmişti. Bazı vilayetlerde ise, delege tespiti bile yapılmamıştı. Kongrenin açılacağı gün Sivas'ta bulunanlar, bir bakıma, değil Anadolu ve Rumeli'yi, yalnız Anadolu'yu bile temsil edecek durumda görünmüyorlardı. Fakat, kongre geri bırakılamazdı.

SİVAS KONGRESİ

Sivas Kongresi 31 delegenin katılması ile 4 Eylül'de çalışmaya başladı.

Kongreye katılan delegeler şunlardır:

1. Mustafa Kemal Paşa
2. İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası ve Ankara delegesi)
3. Hüseyin Rauf (Orbay)
4. İsmail Hami Bey (Danışment) İstanbul delegesi
- 5 Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi)
6. Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi)
7. Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi)
8. Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi)
9. Bekir Sami Bey (Tokat delegesi)
10. Albay Refet Bey (Samsun delegesi)
11. Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi)
12. Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi)
13. Küçükagağazade Necip Ali Bey (Denizli delegesi)
14. Dalhanlıagağazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi)
15. Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi)
16. Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi)
17. Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan delegesi)
18. Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi)
19. Osman Nuri Bey (Bursa delegesi)
20. Siyahizade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi)
21. Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi)
22. Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi)
23. Macit Bey (Alaşehir delegesi)
- 24 Zeki Bey (Kastamonu delegesi)

25. Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi)
26. Abdurrahman Dursun Bey (Çorum delegesi)
27. Dellâlzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi)
28. Halit Bey (Bor delegesi)
29. Mustafa Efendi (Niğde delegesi)
30. Mazhar Müfit Bey (Hakkâri delegesi)
31. İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi)

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa'nın beraberinde bulunan arkadaşlarının temsil ettikleri yerler de dahil olmak üzere, Sivas Kongresi'nde 15 vilayet ve mutasarrıflık temsil edilmiştir. Rumeli'den delege olarak kimse yoktur. Elimize geçen listede¹⁸¹ Sivas delegelerine de rastlamıyoruz. Fakat Sivas Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu kongreye seyirci kaldığını, dolayısıyla delege vermediğini kabul etmeye imkân yoktur. Kongrede başka yerlerden ve Sivas'tan da bir kaç delegenin bulunduğu kabul olursa bile, bu kongreyi gördüğü işle ve aldığı sonuç ile orantılı olmayacak kadar az delege ile yapılmış bir kongre saymak gerekir. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan arkadaşları Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Mazhar Müfit Bey, İbrahim Süreyya Bey ile Refet Bey ve Bekir Sami Bey bütün delegelerin 1/3 ünü teşkil etmektedir.

Delegeler, Mustafa Kemal Paşa henüz Sivas'a gelmeden aralarında toplantılar yapmış, bazı kararlara varmış ve birde muhtıra hazırlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında¹⁸² devam eden kongrenin gündemi iki maddeden ibaretti. Biri, Erzurum Kongresi'nin kabul ettiği tüzük ve bildirinin görüşülmesi, diğeri de manda meselesi hakkında 25 kadar delegenin Sivas'ta hazırladığı muhtıra idi. Fakat gündemin görüşülmesine ancak üç gün sonra başlanabildi. Bu ilk üç günün nasıl geçtiğini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:

---

¹⁸¹ Miralay Mehmet Arif 'Anadolu İnkılâbı.' s.32, İstanbul 1340 (1924)

¹⁸² Mustafa Kemal Paşa'yı Kongre Başkanı seçmek istemeyenler vardı. Nitekim oylamada 3 delege çekimser kalmıştır.

“... üç gün İttihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumu ile yemin formülü hazırlamakla; Padişah’a ariza yazmakla ve kongrenin açılışı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmayacak mı zeminin münakaşası ile geçti, içinde bulunan mücadele ve faaliyet siyasetten başka bir şey değil iken bu son zemini münakaşa etmek şayanı hayret değil midir?”

O günlerde, İttihatçılıktan ve politikadan millet o kadar ürkmüştü ki, aydın geçinenler bile hiç değilse dış görünüşü kurtarmak için, kendilerini de aldatarak, siyaseti reddetmek suretiyle, siyaset yapıyorlardı. Padişah ve hükümet tarafından asi olarak ilan edilmiş bir Paşa’nın başkanlığında toplanan ve ihtilalci bir davranış içinde bulunan bu insanların faaliyetlerini siyaseten başka bir şey saymak şaşılacak bir husustur. Delegerin önemli bir kısmı İttihatçı idi. Buna rağmen her biri İttihatçılık yapmayacağını yemin ile teyit etti.

Dördüncü günü gündeme geçildi. Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul etti. Ancak, Erzurum Kongresi kararları Anadolu’nun belli bir bölgesi hedef tutularak alınmıştı. Sivas Kongresi’nde bu kararlar daha genişletilerek bütün Anadolu ve Rumeli’yi kavrayacak biçime sokulmuştur. Cemiyetin adının da değişmesi gerektiğinden, kongre, memleketteki bütün Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleştiğini farz ederek **“Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti”** adını kabul etmiştir.

Erzurum Kongresi’nde tespit edilen nizamnamenin Heyet-i Temsiliye’ye ait maddesinde şu ibare vardı:

“Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu’nun Heyet-i Umumiyesini temsil eder.”

Sivas Kongresi bu cümleyi aşağıdaki şekilde değiştirdi:

“Heyet-i Temsiliye Vatanın Heyet-i Umumiyesini temsil eder.”

Erzurum Kongresi’nde alınan müdafaa kararı, yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilaf Devletlerinin işgal ve müdahale hareketleri de bu amacı güder sayılmıştı.

Yâni, İtilaf Devletlerine karşı hasımca bir tavır takınmaktan, Erzurum Kongresi sakınmıştı. Bu defa Sivas'ta her türlü işgal ve müdahaleye karşı da **"Müdafaa ve mukavemet"** kararı verilmiştir. Bu hususu ifade eden cümlelerin Sivas Kongresi'nde aldığı şekli şöyledir:

"Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekâtın reddi hususlarında da oybirliğiyle müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir."

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarının ve tüzüğünün görüşülmesini ve kabulünü bir günde tamamladı. Manda meselesinin görüşülmesine İstanbul delegesi İsmail Hamdi Bey tarafından hazırlanıp, birçok imza ile Kongre Başkanlığına verilen bir muhtıranın okunması ile başladı. Rauf, Refet, Bekir Sami ve Kara Vasıf Beyler ile İsmail Fazıl Paşa manda tezini en çok savunan hatipler arasında bulunuyorlardı. Manda meselesinin görüşülmesinde bu tezi savunanların ileri sürdükleri fikirlerden bazıları aşağıya alınmıştır:

"Yirminci asırda 500 milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmayan bir toprağı ve ancak 10-15 milyon lira geliri olan bir millet için bir harici destek olmaksızın yaşamak imkânı olamaz."

"Bağımsız yaşamaya mali durumumuz uygun değildir."

"Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçak ile havada uçuyorlar, biz henüz kağı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar direnç yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hâller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler."

"Eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılrsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz."

"Bir de diyelim ki, bizi harici ve dahili tam bir istiklâl isteriz. Fakat, kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamayacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı, bunu düşünelim."

“Manda’nın cisminden ziyade ismine itiraz edenler boş yere telaş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demeyelim de isterlerse devleti ebed müddet¹⁸³ olduk diyelim.”

Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:¹⁸⁴

“Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çare ile son buldu.”

Rauf Bey, Amerika Kongresi’nden, memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görececek bir kurul davet edilmesini teklif olarak ileri sürmüştü. Teklif ittifakla kabul edildi. Bu suretle manda meselesi kongrece karara bağlanmamış oluyordu. Amerika Birleşik Devletleri’ne çekilen telgraf, bir sonuç vermemekle beraber, o günün havasını aksettirmesi bakımından bir vesika değeri taşıdığı için aynen veriyoruz.¹⁸⁵

“Birleşmiş Amerika Devletleri, Ayan Meclisi Reisliğine,

Rumeli ve Anadolu’nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu ve Rumeli’deki bütün vilayetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Milli Kongresi 4 Eylül 1919 da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Milli Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919 da oybirliği ile kabul etmiştir. Bu kararın içinde yer alan prensipleri; Sivas Kongresi’nin kongre dağılmazdan evvel üyeleri arasından seçeceği merkez teşkilatın istikbâldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyaset ile alakalı olan bu karar gereğince Sivas Milli Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisine şu ricada bulunmayı bugün, yine ittifakla kararlaştırmış-

---

¹⁸³ Sonsuz süreli devlet

¹⁸⁴ Nutuk, C. I. s.114.

¹⁸⁵ Ali Fuat Cebesoy. ‘Milli Mücadele Hatıraları.’ s.175.

tır. Üyelerinizden mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususi menfaat ile alakaları olmayanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiili surette hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğu'na ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir barış anlaşması gereğince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan önce yapılmalıdır.

Sivas Milli Kongresi adına:

Reis : Mustafa Kemal Paşa

Reis Vekili: Hüseyin Rauf Bey

İkinci Reis Vekili: Emekli General İsmail Fazıl Paşa

Kâtip: İsmail Hami

Kâtip: M. Şükrü”.

Kongre müzakerelerini fazla uzatıp dağıtmadan sonuç almak gerekiyordu. Çünkü Sivas'ın etrafındaki tehlikeler büyümeye başlamıştı. Mücadelenin bu safhasının izahına Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleriyle girmek yerinde olacak:

“Hemen Sivas Kongresi'nin cereyan ettiği bütün müddetçe sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan uzak kalmıyorduk. Ancak, aldığım bütün bilgiyi olduğu gibi kongre heyetine arz etmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum.”

O zamanlar Kürdistan diye anılan bölgede, acele müdahaleyi gerektiren tertipler hazırlandığı hakkında tamamlayıcı haberler alınmıştı. Elaziz Valisi Galip, Sivas Valiliğine tayin edilmişti. Etrafına toplayacağı silahlı Kürtlerle Sivas'ı basıp kongreyi dağıtacak ve ihtilalcileri yakalayacaktı. Bu amaçla, Malatya'ya gelmiş bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil, **“Bedirhaniler”** denilen bir Kürt aşiretine mensuptu. Aynı aşiretin ileri gelenlerinden Celâdet ve Kâmuran adındaki kişiler de, bir İngiliz binbaşısıyla beraber Kürtler arasında kışkırtıcılık yapmak üzere bu sırada Malatya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, aldığı bilgileri değerlendirdince tehlikenin büyüklüğünü ve yakınlığını anlamakta gecikmedi. Hasım

kuvvetlerden evvel davranıp onları tevkif ettirerek Sivas'a getirmeye karar verdi.

Bu, şüphesiz cüretkâr bir karardı. Hangi kuvvet ve imkânlardan istifade edilecekti? Tevkif ettirilmek istenilen kişilerin arasında bir vali, bir mutasarrıf ve bir İngiliz binbaşısının bulunuşu için ciddiyetini arttırıyordu.

Sivas kolordu merkezi idi, ama tümenleri Samsun ve Amasya bölgesinde bulunuyordu. Merkezde ancak kolordu karargâhına ait pek az asker vardı. Bu askerler, esasen bir hayli uzakta bulunan Malatya'ya, teşebbüsü takviye için gönderilemezdi. Malatya ve Elaziz, Diyarbakır'daki kolordu bölgesine dahildi. Bu kolordunun birlikleriyle harekete geçmek en pratik çare idi. Fakat, Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e fazla güvenilemiyordu. Memleket severliğinden şüphe edilmese bile, merkeze bağlı görünüyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit, Mustafa Kemal Paşa için daha güvenilir bir askerdir. Malatya'da bir süvari alayı, Elaziz'de bir piyade alayı vardı. Bu alayların, mevcutları gayet az olan birlikleri şurada burada dağınık durumda idi. Buna rağmen, hemen istifade edilebilecek kıt'alar bunlardı. Zaten Ali Galip ve arkadaşlarının da kuvvetleri azdı; topu topu 25 -30 silahlı Kürt ve jandarma.

Elâziz ve Malatya'daki alay kumandanlıklarına ve Diyarbakır'daki kolordu kurmay başkanına, Ali Galip ve beraberinde bulunanların tevkifi için 7 Ağustos'ta müracaat edildi. 10 Ağustos'a kadar, bu üç merkez ile cereyan eden telgraf yazışmaları, icabına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın veya 3. Kolordu Kumandanının imzası ile yapılıyordu. Her ikisinin de Malatya ve Elâziz'e emir vermeye yetkileri yoktu. Emir, ancak, Diyarbakır'dan verilebilirdi. Diyarbakır'daki kolordu kurmay başkanından istenilen, bu emrin verilmesi idi. Günlerce uğraşıldıktan sonra nihayet 13. Kolordunun bazı birlikleri Ali Galip üzerine gönderildi ve Sivas'ı basmak isteyenler kaçmaya mecbur bırakıldılar.

Gerçi Ali Galip'in elinde fazla bir kuvvet yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa hem bu tehlikeyi büyümeden bastırmak

istediği, hem de İstanbul'dan hazırlanan bu tertibi hükümete karşı bir koz olarak kullanmak arzusunda bulunduğu için olayı olduğundan büyük görmüş ve böyle göstermek istemiştir. Gerçekten fazla önem verilecek değerde olmayan Ali Galip olayı, Anadolu İhtilali'nin gelişmesinde ve başarı sağlamasında Mustafa Kemal Paşa'ya bir fırsat vermişti.

Mustafa Kemal Paşa Ali Galip olayı hakkında 9 Eylül günü kongreye açıklama yaparken Ali Fuat Paşa'dan aldığı bazı haberleri de naklederek şunları söylemiştir:

“Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey ailesinden bir adammış. Şerefli arkadaşların böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden seri ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, kongrenin kendisine olan itimadına dayanarak, Kongre namına icap eden tebligat ve girişimlerde bulunmuştur. Bu hareket tarzının yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyoruz. Fuat Paşa, valilere şiddetli ihtarlarda bulunuyor. Mıntakalara askeri yetkililerden milli kumandanlar tayin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi yetki verilmiştir diyor.”

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin oyununu bozmaya ve kongreyi hissettirmeden yavaş yavaş ihtilalci bir davranışa sokmaya çalışıyordu. Nitekim, günlerce manda meselesini görüşen kongrenin havası değişmeye başlamıştı. Kongre, Ali Fuat Paşa'nın icraatını tasvip etti ve kendini **“Garbi Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanı”** tayin etti. Böylece kongre, memleketi idareye yetkili bir merci haline gelmiş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, fırsatı kaçırmadan aynı gün (9 Eylül) Ali Fuat Paşa'ya aşağıdaki telgrafı yazdı:

1- Kongrenin, bugünkü toplantısında yüksek şahsınızın Batı Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığına tayinine oy birliğiyle karar vermiş olduğunu arz eyleriz. Milli teşebbüs ve hareketinizde Heyet-i Temelliye ile bağlantıların korunması rica olunur.

2- 7 Eylül 1919 tarih ve 2517 numaralı şifre ile Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği bildirilen emirler ve direktifler kongrede okundu. İlk defa olarak büyük bir takdir ve minnettarlık ile alkışlanan bu emir ve direktiflerin oy birliğiyle ve aynen kabul olunduğunu ve kongre tarafından yüce şahsınıza teşekkür edildiğini müjdeler, kutsal çalışmalarınızda başarılar dileriz.

3- Aydın vilayeti delegeleri tarafından kongre başkanlığına ulaşan müracaat üzerine, yüce şahsınız tarafından Aydın cephesi Kuvayi Milliyesi'ne güçlü bir kumandan tayin buyurulması heyetçe uygun görüldü ve karara bağlandı.

4- Milletin kutsal arzularına aykırı hareketlerinden dolayı işine son vereceğiniz mülkiye memurları yerine, güçlü ve namuslu olmak ve yine mülkiye memurlarından bulunmak şartıyla diğer kişilerin tayini uygun görüldü. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millet yolunda basanlar dileriz.

Ali Galip olayının yarattığı heyecan havası içinde, Kongre çalışmalarını tamamlayıp 11 Eylül'de dağıldı. Vatanın Heyet-i Umumiyesi'ni temsil edecek olan Heyet-i Temsiliye aşağıdaki kişilerden kurulmuştu:

- 1 Mustafa Kemal Paşa,
- 2 Rauf (Orbay) Bey,
3. Refet (Bele) Bey,
- 4- Hoca Raif (Dinç) Efendi,
- 5- İzzet Bey,
- 6- Servet Bey,
- 7- Şeyh Fevzi Efendi,
- 8- Bekir Sami Bey,
- 9- Sadullah Efendi,
- 10- Hacı Musa Bey,
- 11- Kara Vasıf Bey,
- 12- Mazhar Müfit (Kansu) Bey,
- 13- Ömer Mümtaz Bey,

14-Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey,

15- Hakkı Behiç Bey,

16- Niğdeli Mustafa Bey,

Kongrede bulunmadıkları halde, bölgelerinin nüfuzlu kimseleri oldukları için eski Trabzon mebuslarından İzzet ve Servet Beyler, eski Bitlis Mebusu Sadullah Efendi, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey, Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmişlerdir.

ANADOLU - İSTANBUL ÇATIŞMASI

Bundan sonra memleketin her tarafında şiddetle harekete geçerek hükümeti tutan idarecileri ortadan kaldırmanın ve hele hükümete karşı taarruza geçmenin tam sırası idi. Sivas'tan Vali Reşit Paşa araya konularak İstanbul'a taarruza geçildi. Reşit Paşa Dahiliye Nazırı Adil Bey'e yazdığı 10 Eylül tarihli telgrafa; Elâziz Valisi Galip Bey ile Dahiliye Nazırı arasında yapılan telgraf yazışmalarının kongre heyetince elde edilip vilayete verildiği belirtildikten sonra Dahiliye Nazırına cinayetskârane tertibatta bulunduğu, vatan ve millete ihanet ettiği, bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürdüğü ve memleketi felakete sürüklediği, kendisine artık itimadı kalmadığı ifade ediliyordu.

Sivas Valisi ile Dahiliye Nazırı telgraf başında karşılıklı yazışma yaparken, Mustafa Kemal Paşa da valinin yanında bulunuyordu. Nihayet, Paşa da işe müdahale edip Dahiliye Nazırı'na, **“Alçaklar, caniler”** diye seslenen tahkir edici bir telgraf yazdı. Mustafa Kemal Paşa'nın istediği olmuş ve ok yaydan fırlamıştı. Elindeki bütün imkânlar ile hükümete yüklenmeliydi. Eğer bu vesile ile hükümeti düşürebilirse, Anadolu İhtilali İstanbul'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bunu sağlamak için şöyle bir tertip düşünmüştü: Kongre ve bütün kolordu kumandanları, yani millet ve ordu, doğrudan doğruya Padişah'a başvuracak ve hükümet, Padişah ile görüşmeye engel olursa, Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisi kesilecek.

Tasarlanan bu plandan kolordu kumandanları haberdar edilerek, Padişah'a yazılacak telgrafın sureti ve ne şekilde hareket edecekleri kendilerine bildirildi.

Sivas Kongresi'nin son günü (11 Eylül) İstanbul'a karşı başlayan taarruz, hiçbir yerde aksamadan uygulandı. O günden itibaren, bilhassa Eylül'ün 12-13 gecesini her tarafta kolordu kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek kararlaştırıldığı gibi İstanbul ile konuşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa

da “Umumi Kongre Heyeti” adına İstanbul’u sıkıştırıyordu. Fakat sadrazam sanki yok olmuştu. Sivas ve İstanbul telgrafları arasında şu konuşma geçmekte idi:

“Sivas: Sadrazam Paşa, ya sadrazamlıkta veya mabeyni hümayundadır. Kendisini buldurup hemen telgraflaneye gelmesini söyleyin. Söz konusu olan mesele zannettiğiniz gibi basit değil. Çok mühimdir. Sonra sizi mesul ederiz, isminiz ve şahsınız bizce bilinmektedir. İşi uzatmayın, çabuk cevap veriniz.

İstanbul: İşte, baş memur diyorlar ki sadrazam konağındadır. Emrederlerse yazılacak telgrafı telefonda konağına yazarız diyorlar. Bendeniz emirlerinden hariç ne yapabilirim ki... Ufak bir maiyet memuru. Mes’ul ad buyurulmasın.”

Artık, bu durum karşısında daha kesin davranmanın sırası gelmişti. Sadrazam Ferit Paşa’ya verilmek üzere aşağıdaki telgraf yazıldı:

“Vatan ve milletin hukukunu ve kutsal şeylerini ayaklar altına alan ve Padişah hazretlerinin yüce şahsının haysiyet ve şerefini çiğneyen gafil hareketleriniz ve teşebbüsleriniz ortaya çıkmıştır. Milletin Padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple durumlarını ve ricalarını ancak Padişah’ın şahsına sunmak mecburiyetindedirler. Heyetiniz gayri meşru hareketlerin kötü neticelerinden korkarak millet ile Padişah arasında engel oluyor. Bu konudaki direnişiniz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü hareket ve uygulamalarında serbest kabul etmekte haklı görecektir. Ve bütün vatan, meşru olmayan heyetinizle mutlaka ilgisini ve bağıni kesecektir. Bu son hatırlatmamızdır. Bundan sonra milletin alacağı tavır, burada bulunan yabancı subaylar vasıtasıyla İtilaf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir.”

İstanbul’a Padişah ile görüşmek için bir saatlik süre tanındı ve keyfiyet aynı anda bütün kolordu kumandanlıklarına da yazılarak bu bir saat içerisinde Padişah ile görüşülemezse, İstanbul ile Anadolu’nun ilişkisinin kesileceği bildirildi. Böylece. Anadolu ve İstanbul ilk defa ve en sert bir şekilde karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. İşi bu noktaya getirebilmek Mustafa Kemal

Paşa için büyük bir başarı idi. 32 gün süreyle İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisi kesik kaldı. İstanbul bu çatışmadan yenilmiş olarak çıkacaktı.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ihtilal bakımından önemli bir teşebbüse daha girişti. Sivas Kongresi'nin seçtiği Heyet-i Temsiliye'yi, bütün Anadolu için merci, daha açıkçası hükümet durumuna sokmak istiyordu. İstanbul ile ilişik kesildiğine göre memleket idaresi mercisiz kalmazdı. Bu hususu tamim ettiği zaman birçok yerden itirazlarla karşılaştı. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teşebbüsü yerinde bulmuyordu. Trabzon tüm karşı idi. Erzincan ve Sivas Müdâfaa-i Hukuk Heyetleri bu tarzda bir hareketi cemiyet tüzüğüne aykırı bulmuşlardı. Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey iyice korkmuştu, İstanbul ile ilişik kesildiğine göre askerin iâşesi, subayların maaşla nasıl karşılanacak diyordu. Gerçi, Heyet-i Temsiliye'nin merci olarak kabulü tam bir sonuca bağlanamadı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'yi bir merci kabul etmiş ve bu esasa göre teşebbüslere geçmiş bulunuyordu. Maksudı Anadolu'nun her tarafında idareyi fiilen ele almaktır. Elâziz Valisi, Malatya ve Dersim mutasarrıfları kaçmaya mecbur olmuşlardı. Bunlardan başka Eylül ayı sonuna kadar şu sonuçlar alındı:

Ankara Valisi Muhittin Paşa Çorum-Ankara yolunda tevkif edilerek Sivas'a getirildi. Vali Paşa, koyu hükümet taraftarı idi ve bölgesinde milli hareketi sürekli olarak baltalıyordu. Sivas'tan doğruca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ankara halkı, Defterdar Yahya Galip Beyi vali seçti. Yakında Heyet-i Temsiliye'nin merkezi olacak olan Ankara'da hükümet taraftarı me-mur kalmamıştı.

Çorum Mutasarrıfı Şamili Fethi, Ankara Valisi Muhittin Paşa ile işbirliği halinde ve milli harekete karşı idi. Vali tevkif edildikten üç dört gün sonra Çorum Mutasarrıfı Sivas'ı ziyarete mecbur edildi. Çorum da kongreye katılmış, İstanbul ile ilgisini kesmişti.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶Tarihçi M. Turhan Tan.

Kastamonu, İstanbul'a bağlı memurların elinde idi. Valilik vekâletle idare ediliyordu. Ali Rıza Bey adındaki yeni Vali Kastamonu'ya gelmek üzere idi. Ankara'dan Ali Fuat Paşa, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatıyla Albay Osman Beyi Kastamonu'ya hâkim olmak üzere göndermişti. Albayı hükümet taraftarları hemen tevkif ettiler. Fakat, gece küçük rütbeli milliyetçi subaylar bir baskınla Albay Osman Bey'i kurtarıp diğerlerini tevkif ettiler. Kastamonu'ya Albay Osman Bey hâkim oldu. Defterdar Ferit Bey vali vekili tayin edildi. Kastamonu da böylece hükümetle alakasını kesmiş oldu.

Niğde mutasarrıfı ve oradaki bazı memurlar milli harekete karşı idiler. Mustafa Kemal Paşa, Niğde'deki tümen kumandanına bunların tevkif edilerek Sivas'a gönderilmeleri emrini verdi.

Trabzon Valisi Galip Bey'in olumsuz davranışları, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmekte idi. Böyle önemli bir merkezde güvenilir bir vali bulunmalı ve hiç değilse ihtilali tehlikeye düşürecek yaratılışta bu idare amiri uzaklaştırılmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, tümen kumandanlarından Halit Bey vasıtasıyla Trabzon Valisi Galip Bey'i makamında tevkif ettirerek Erzurum'a göndertti.

Konya Valisi Cemal Bey, Anadolu'daki hükümet taraftarı valilerin en azılısı idi. Konya'yı kasıp kavuruyor ve milliyetçilere nefes aldırmiyordu. Cemal Bey'in saf dışı edilmesi, bir hükümeti düşürmek kadar önemli sayılabilirdi. Konyalı milliyetçiler de bu hususta fırsat kollamakta idiler. Bu işi başarmak için Sivas'tan Albay Refet Bey Konya'ya gönderildi. Fakat, daha kendisi Konya'ya varmadan, Heyet-i Temsiliye'nin bir kumandan gönderdiği duyulunca hamiyetli Konyalılar aktif hâle geçtiler. Vali Cemal Bey, durumu kendisi için tehlikeli görerek İstanbul'a kaçtı. Halk, belediye dairesinde toplanıp Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekâletine tayin etti. Mustafa Kemal Paşa bu hadiseye çok önem veriyordu. Konya Valisi Cemal Bey'in hıyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayınladı.

Hükümetin Anadolu İhtilali'ni bastırmak için aldığı tedbirleri, ihtilalciler, böylece karşı tedbirlerle bozuyordu. Sivas'ı

basıp kongreyi dağıtmak ve ihtilalci liderleri yakalamak projesi suya düşmüştü. Hükümet tarafını tutan idare amirleri, teker teker tevkif olunuyor veya kaçmaya mecbur bırakılıyordu.

Hükümet, Anadolu'ya yeni kumandanlar da tayin etmişti. Ankara'daki 20. Kolorduya Ali Fuat Paşa'nın yerine tayin olunan Kiraz Hamdi Paşa, eylül ortasında Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Ali Fuat, Paşa, milli kuvvetlerle Eskişehir üzerine bir hareket yapmakta idi. Hamdi Paşa'yı esasen Eskişehir doğusuna geçirecek değildi. Gerek Ali Fuat Paşa'nın baskısını, gerekse Sivas'tan Heyet-i Temsiliye'nin telgrafla yaptığı ihtar üzere Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Konya'da 12. Kolordu Kumandanlığına tayin edilip vazifeye başlamak imkânını bulan Sait Paşa da, Vali Cemal Bey'in kaçışından birkaç gün sonra Heyet-i Temsiliye'nin baskısıyla İstanbul'a geri gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da idareye hâkim olmaktan başka hükümetin milli harekete karşı aldığı diğer tertipleri de bozmaktan geri kalmamıştı. Hükümet, hem kongreleri zaafa uğratmak, hem de güya milli arzuya uyar görünmek için mebus seçimlerinin yapılmasına dair hazırlık emri vermiş, fakat henüz seçimlere başlanılmamıştı. Meclisin toplanmasını öteden beri önemle takip eden Mustafa Kemal Paşa, hükümetin bu taktiğini bozmak amacı ile 13 Eylül'de bütün kumandanlara ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyelerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Milli Meclisin çabucak seçilip toplanmasının günün en önemli meselesi olduğuna işaret ettikten sonra, hükümetin seçimleri türlü sebeplerle geri bıraktığını belirtiyor ve Umumi Kongrenin, orduyu ve milleti seçimlere davet ettiğini bildiriyordu.

Genelgede aşağıdaki 3 husus önemle belirtilmiş bulunuyordu:

1. Seçim hazırlıklarının yürürlükte bulunan kanundaki en az süre içinde yapılp tamamlanması için belediyeler ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri tam bir faaliyetle çalışmalıdır.

2. Her seçim bölgesinden çıkarılacak mebusların adedi nüfusa göre tespit olunarak Heyet-i Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu sonra yazışma ile hal olunacaktır.

3. Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin yapılması sırasında gecikmeye sebep olacak engeller şimdiden düşünülmeli ve bunları önleyici tedbirler önceden alınmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişğin kesilmesi üzerine Padişah'ın da Milli Harekete karşı bir tavır takınacağını kestirmekte idi. Böyle bir hareketi önlemek, hiç değilse öncelik kazanmak için. Heyet-i Temsiliye, 14 Eylül'de Padişah'a bir ariza¹⁸⁷ gönderdi. Milletın Padişahına olan sarsılmaz bağılığı belirtildikten sonra Padişah'a, memleketin başına çöken felaketin yalnız yenilgiden ileri gelmediğı ispata çalışılıyor ve şartların gittikçe kötüleşmesi sebebi olarak da mütarekeden beri birbirini takip eden hükümetlerin ve özellikle Ferit Paşa hükümetlerinin hataları gösteriliyordu. Bu uzun telgrafta Ferit Paşa şu şekilde suçlandırılmakta idi:

Aydın faciasını önleyememek.

Paris Barış Konferansı'ndan, milli haysiyeti incitecek şekilde kovulmak.

Milli hareketi İttihatçılık şeklinde göstererek Anadolu'ya yabancı müdahalesini davet etmek.

Milli Meclis için seçim yaptırmamak.

Milli teşkilatı dağıtmaya çalışmak.

Devletin kaza hakkını yabancıların elinde oyuncak haline getirmek.

Ordunun kuvvetini azaltmak için, muktedir askeri erkânı azledip düşmana teslim etmek.

Şifreli askeri yazışmaları çaldırmak amacıyla Posta ve Telgraf Umum Müdürünü yetkili kılmak.

Yabancı subayların memleket içinde dolaşarak milli birliğı bozacak faaliyetine yardım etmek.

---

¹⁸⁷ Büyük bir kimseye hürmetle yazılan veya verilen şey.

Memleketi ihtilal içinde göstererek yabancı müdahalesini davet etmek.

Ordunun şifre ile yazışma yapmasını önleyerek askerî sırların ifşasına cür'et etmek.

Telgraf şöyle sona eriyordu:

“Bu vaziyeti nazarı itibare olan heyeti memlûkânemlz, vatanı kurtaracak son çare olmak üzere hiç bir siyasi partiye mensup olmayacak ve milli iradeyi tamamıyla izhar ederek millete istinat edecek bir vekiller heyetinin iş başına getirilmesini istemek ve niyaz ile böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsât ve icraatı zaruriyesini durdurmaya imkân olamayacağını arz ederiz. Her ahvalde emri ferman sevgili padişahımız efendimiz hazretlerimizdir.”

YABANCI DEVLETLERE VERİLEN MEMORANDUM

Hükümet ile bağ kesilince, yabancı devletlere de amacın açıklanması gerekli görülmüştür. İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Sırbistan siyasi mümessilleri ile Felemek, İsveç, Danimarka ve İspanya elçiliklerine verilmek üzere, Umumi Kongre heyeti adına bir muhtıra hazırlandı. Bu muhtırada devletlere anlatılmak istenen esas fikirler şu şekilde sıralanmıştır:

Milli Meclis sekiz ay evvel feshedilmiş ve hâlâ toplanmamıştır. Milletin hükümete güveni yoktur.

Hükümet, zulüm ve şiddet yoluna sapmıştır.

Kabinenin teşvikiyle Anadolu'da asayişin bozulacağı muhakkaktır. Milletle Padişah'ın temasına mani olunmaktadır.

Bu durum karşısında hükümetle ilişkiyi kesmekten başka çare kalmamıştır

Barış, ancak millete dayanan bir Osmanlı kabinesinin kurulmasıyla kabil olabilir.

Muhtıranın sonunda yabancı devletlere garanti vermek ihtiyacıyla aynen şöyle denilmekte idi:

“Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika'nın gelecekteki yüksek menfaatlerine uymakta olan bu-

günkü milli vaziyetimizin asayışı ihlal edecek hiç bir fikre dayanmadığını ve umumi emniyeti bozacak hiç bir hâdise zuhur etmeyeceğini ve bütün manasıyle muslihane bir hareket hattı takip edileceğini, Sivas'ta toplanan Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumi Kongre kat'î surette tekeffül ve temin ederek kesbi fahrile cihana adalet vadeden büyük devletlerin manevi müzaheretinden emin olduğunu da ayrıca arz eder.”

İSTANBUL'UN MUKABELESİ VE UZLAŞMA TEKLİFİ

Anadolu, İstanbul ile ilişkisini kestikten sonra Ferit Paşa en kuvvetli kozunu oynadı. Padişahı, millete bir bildiri yayınlamak gerektiğine inandırdı. 20 Eylül tarihinde Anadolu İhtilali'ne karşı yayınladığı bildiride Padişah özetle şöyle diyordu.

“Anadolu'daki esef verici hareketler İzmir'in işgali ile başlamış ve Doğu Anadolu vilayetlerinin kaderi hakkında şayi olan rivayetlerle genişlemiştir.

Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin vazifesidir. Fakat girişilecek teşebbüsler makul ve siyasi olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa devletlerinin ve milletlerinin dikkati çekilmiş, özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup, hak-kımız ortaya çıkmaktadır. Doğu vilayetleri hakkındaki şayia ve rivayetler karşısında da hükümet vazifesini yapmaktadır. Esasen bu vilayetler hakkında henüz bir teklif alınmış değildir.

Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler devletimizin esas menfaatleri ve hayatıyeti ile uyuşmaz.

Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek güya ahali ile hükümet arasında muhalefet varmış gibi Avrupa'ya yanlış kanaat verilmektedir.

Bu hal, bir ân önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimleri geciktirmekte ve pek yakın olan barışın imzalanması da tehlikeye düşmektedir.

Millet, durumun nezâketini takdir etmeli, itidalini, sükûnetini muhafaza etmeli, kanunlara ve hükümetin emirlerine uy-

malıdır. Yakında barış konferansına çağırılacak olan Osmanlı delegeleri konferans karşısında millet ile hemâhenk olarak yer almalıdır.

Yakında haysiyetli bir barış yapılacağını ümit etmekteyim.”

Padişah'ın, bildirisi Anadolu'ya gereği kadar yayılmamış ve hemen hemen hiç bir etkisi olmamıştı. Buna karşılık eylül ayının sonlarına doğru Ferit Paşa kabinesi bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Artık kabinenin yaşaması imkânı kalmamıştı. Çünkü, kabinenin nüfuzu ancak Babıali'ye ve çevresine inhisar ediyordu. Nazırların arasında şiddetli geçimsizlikler başlamıştı. Özellikle, Şeyhülislâm ile Dahiliye Nazırı arasında anlaşmazlık had bir safhaya girmişti. Ali Rıza Paşa¹⁸⁸ ve bazı arkadaşları kabinenin istifasını teklif ettiler. Fakat Damat Ferit Paşa istifaya niyetli değildi. Durumu bir süre daha idare edebildi. Diğer taraftan Anadolu İhtilali'nin İstanbul üzerine yapmakta olduğu baskı şiddetleniyor ve kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Padişah, nihayet Damat Ferit Paşa ile hükümet edilemeyeceğini anlamaya başlamıştı, ihtilalcilerle anlaşmaktan başka çıkar yol olmadığını da idrak etmişti. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların eskiden beri arkadaşları olan Abdülkerim Paşa vasıtasıyla bir anlaşma yolu bulmayı denemek istediler. Abdülkerim Paşa, sadrazam ile de görüşerek teşebbüse geçti. Anadolu harekâtını idare edenlerle bir yerde buluşup konuşmak için Ali Fuat Paşa'ya teklifte bulundu. Ali Fuat Paşa Ankara'da değildi. 20. Kolordu Kumandan Vekili, Abdülkerim Paşa'nın telgrafını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. İktidar ile ihtilal ilk olarak anlaşmak üzere temasa geçiyorlardı. Teklif İstanbul'dan gelmek üzere 27/28 Eylül gecesi, Sivas-İstanbul arasında iktidarın ve ihtilalin sözcüleri, iki eski arkadaş, telgrafla konuştular. Abdülkerim Paşa, Padişah'ın 20 Eylül tarihli bildirisinden söz açarak, vatanın kurtuluşu için hükümet ile milletin el ele verecek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlayabilmek için de, bir

---

¹⁸⁸ Ferit Paşa kabinesinde “Meclisi Vükelâya memur” olarak bulunuyordu. Ferit Paşa'dan sonra sadrazam olacaktı.

yerde buluşup görüşelim diyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, telgraf başında her şeyi konuşmak suretiyle karşı tarafın niyetini anlamayı ve şartlarını bildirmeyi tercih etti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ne istediğini, ne söyleyeceğini kesin olarak biliyordu. Hâlbuki İstanbul'un sözcüsü açık değildi. Parlak sözler, süslü cümleler ile siyasi bir sohbet yapmak istiyordu. Nitekim 8,5 saat süren bu konuşmada Padişah'ın etrafında birleşmekten, hükümet ile milletin anlaşmasını teklif etmekten başka bir şey söylemedi ve bir formül teklif etmedi. Tarafların mutabık oldukları tek nokta Padişah'ın kişiliği ve otoritesi idi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle diyordu:

“Muhterem büyük Padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek beyannamelerindeki uyarıların hükümet ve milletimiz için yegâne ulaşılabilecek gaye olduğunda tamamen beraberiz soylu milletimiz ve cümlemizin Padişahımızın kutsal şahsına olan hürmet ve sadakat bağlarımızın sarsılmaz bulunduğu asla kimsenin şüphe ve tereddüt etmeğe hakkı yoktur. Şerefli hakanımızın her türlü arzu ve iradelerine baş eğmek bizim için büyük nimettir.

Bugün ve ilelebet bu kurtuluş noktasına bağlılığım kesindir. Bütün mesai arkadaşlarımızın kesin hisleri ve inançları aynıdır. Genel olarak ve büyük ve cömert vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü düşünmesine imkân yoktur. Kutsal Halifemiz ve şerefli Padişahımız hakkındaki bağlılık ve kulluk ve sonsuz hürmetlerimizin her ne olursa olsun daima saklı bulundurulacağını bütün mukaddesatımız üzerine yemin ile bir kere daha doğrularız.”

İhtilalcilerin başı ve sözcüsü bu suretle Padişah'a teminat verdikten sonra Ferit Paşa'nın derhal istifa etmesini istemiştir. Ferit Paşa'ya karşı da bir teminat verilmesini lüzumlu gören Mustafa Kemal Paşa, Abdülkadir Paşa'ya şöyle diyordu:

“Eğer kendi hayatları ve şahsiyetleri hakkında herhangi bir tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşmak tenezzülünden uzak bulunan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeyi dahi milletimizin menfaati sayarız.”

Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşa'ya yazdığı uzun telgraflarda Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bütün hıyanetlerini birer birer saymış ve arada tehdit etmeyi de unutmamıştır. İhtilalin, iktidarı yıldırmak için söylediği sözler şu şekilde kaleme alınmıştır:

“Milli hareket bütün genişliği ile İstanbul'a ilerlemektedir. Tabii olarak Ferit Paşa ve arkadaşları buna tamamen vakıftır.

İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki Kuvayi Milliye'nin hareket için emir bekledikleri bildirilmektedir.

Bütün yabancı devletler, iyi niyetle milletle ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdiler.

... İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin işlerine ve meşru maksat takip ettiği tahakkuk eden milli hareketlerimize asla müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiler. Milleti, mukadderatını murakabede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar.

Millet kuvvetli, anlayışlı ve kararında kesindir. Fiili hareket normal seyrini almıştır.”

Abdülkerim Paşa, bu telgraf konuşmasının notlarını aynen Padişah'a ve Sadrazam'a gösterdi. Anadolu 15 günden beri İstanbul ile bütün ilişkisini kesmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tehditlerinin bir kısmı laftan ibaret değildi. İstanbul, bütün bu tehditlere, 15 günden beri gördüğü olaylarla iyice inanmıştı. Hükümete bağlı olan mutasarrıfların, valilerin ve kumandanların Anadolu'ya sokulmadığı, girenlerin, ihtilalciler tarafından kaçmaya mecbur veya tevkif edildikleri unutulacak kadar geride kalmış olaylar değildi. Abdülkerim Paşa'nın aracılığından öğrendikleri, hem Padişah'ın ve hem de Ferit Paşa'nın direnme güçlerini tamamen kırmıştı. İhtilali söndürmek için en insafsız usullere başvurmaktan bir an geri kalmayan Dahiliye Nazırı Adil Bey bile, artık Anadolu ile anlaşmaya taraftar olanların başında geliyordu. 29 Eylül'de Padişah'ın huzuruna çıkarak bir tövbekâr gibi konuşmuştu. Adil Bey, Padişah'a son söz olarak milli hareket ile anlaşmaya gitmekten başka çare olmadığını söyleyince Padişah bu fikri tasvip ederek “es-sulhu sey-

“yidül-ahkâm” (Barış, hükümlerin en iyisidir) diye karşılık verdi.¹⁸⁹

Dahiliye Nazırı Padişah’ın huzurunda bulunduğu sırada başka bir ziyaretçi de aynı şeyleri söylemek üzere sıra bekliyordu. Bu ziyaretçi ünlü Osmanlı mareşallerinden ihtiyar Deli Fuat Paşa idi. Mabeyn başkâtibi, Fuat Paşa’nın ziyaretini şöyle anlatmaktadır :¹⁹⁰

“Müşir Fuat Paşa gelerek Kuvayi Milliye namına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve ‘Sen ihtiyar bir askersin; taleplerimizi Padişah’a duyurmaya aracı ol’ diye cemiyet mühürü ile gönderilen varakayı bizzat takdim etti.”

Padişah’a takdim edilen bu mektubu Çerkez Fuat Paşa’ya, Heyet-i Temsiliye azasından Çerkez Bekir Sami Bey yazmıştı, ihtilâlin Eylül başından beri aldığı sert tedbirlere, Abdülkerim Paşa’nın teşebbüsü üzerine açılan görüşme ve Fuat Paşa’nın aracılığı eklenince, Padişah ve Sadrazam Anadolu’dan bildirilen şartları kabule mecbur kaldılar. Ali Galip olayı ile başlayan mücadele Anadolu’nun başarısı ile eylül sonunda nihayet bulmuş oluyordu. 30 Eylül gecesi Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti.

Anadolu İhtilali’nin başarısında, hükümetin düşürülmesi birinci merhaleyi teşkil eder. Bu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’nın ihtilal metodunda yanılmadığının ispatına vesile olmuştur. Kendisini her türlü dayanaktan yoksun bırakmak için görevine son vermiş olan hükümeti üç aydan az bir zaman içinde devirmeyi başarması, ilerideki başarısının işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919’dan sonra padişahтан sonra gelen ikinci adamı olarak kabul edilecekti.

İSTANBUL İLE ANADOLU ARASINDA PAZARLIK

Damat Ferit Paşa’nın istifası üzerine, Padişah yeni kabineyi Tevfik Paşa’ya kurdurmak istemişti. Fakat ihtiyar politikacı **“Ben ikinci defaya kalayım”** diyerek sadareti kabul etmedi. Kurulacak kabine ihtilalin karşısında bocalamaya mahkumdu.

¹⁸⁹ Ali Fuat Türkgeldi, ‘Görüp işittiklerim’ s.243.

¹⁹⁰ Aynı eser, s.244

Eğer ihtilale sert davranacak ise, Ferit Paşa kabinesinin akıbetine uğramaktan kurtulamazdı. Böyle yapmayıp da, ihtilal ile uzlaşma yoluna gidecekse, harcanmış olacaktı.

Padişah, Ali Rıza Paşa'yı çağırıp sadareti ona teklif etti. Ali Rıza Paşa da: **“Sadrazamlık bu sırada benim yapabileceğim şey değildir”** diye reddetmek istedi. Fakat bir taraftan Padişah'ın, diğer taraftan Tevfik Paşa'nın ısrarı ile teklifi kabul etti.

Kabineyi kuracak adam belli olduktan sonra Padişah, ma-beyn başkâtibine şöyle demişti:¹⁹¹

“Bu hülleci bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişeğimizdir. Onu geleceğe saklamalıyız.”

Samimiyetsizlik, bu noktada başlıyordu. Hükümet merkezinden ayrılmış bulunan Anadolu'nun tekrar efendisi olabilmek için hülle gibi gülünç bir oyuna lüzum görülmüştü. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bu oyundan kârlı çıktı. **“Hülleci Kabine”** den taviz koparınca kadar tedbirlerini devam ettirerek Padişah'ın hesabını bozmayı bildi.

2 Ekim'de, Ali Rıza Paşa'nın başkanlığında kurulan yeni kabinede Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, Damat Mehmet Şerif Paşa da Dahiliye Nazırı olmuştu. O günün şartlarına göre diğer nezaretlerin yapacak pek önemli işleri yoktu. Hem İstanbul'un hem Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bu nezaretleri işgal eden kişiler Ferit Paşa kabinesinin Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile kıyas edilemeyecek kadar yeterli idiler.

Mersinli Cemal Paşa Kuvayi Milliye taraftarı, vatansever bir askerdi. Konya'da 2. Ordu Müfettişi iken Mustafa Kemal Paşa ile milli kurtuluş dâvasında fikir ve işbirliği yapmış, fakat Amasya kararlarına aykırı olarak İstanbul'a gitmişti. Tekrar Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş, her ne dense bunu yapamamıştı. Bu defa Harbiye Nezaretine getirilmekle milli harekete fay-

---

¹⁹¹ Ali Fuat Türkgeldi. 'Görüp İşittiklerim' s.254.

dah olmak şansını elde etmiş bulunuyordu. Kendisi, Kuvayi Milliye'nin kabinede temsilcisi sayılacaktı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bir gazeteciye yazdığı telgrafta şöyle diyordu:

“Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan milli teşkilâtımızın delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz.”¹⁹²

Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta **“Heyet-i Temsiliye'nin murahhası sıfatıyla ve bütün samimî ve hürmetkar bir his ile arz ediyorum ki...”** diyordu.

Anadolu'nun hükümetle teması, bu sebeple daima Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanalıyla olmuştur.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa ise, mülkiye mezunu, iyi yetişmiş ilmi eserleri ve tercümeleriyle de tanınmış muktedir bir devlet adamı idi. Sultan Abdülaziz'in kızı ile evlenerek saraya damat olmuştu. Milli akıma Ali Kemal ve Adil Beyler gibi hıyanet edemezdi. Fakat, sarayla olan ailevi bağı ve kabine arkadaşı Cemal Paşa'nın ifadesiyle, **“hükümetçilik hissinin galip oluşu”** yüzünden Anadolu İhtilali'ni değeri kadar anlayamamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın hıyanetle vasıflandırdığı bir takım olumsuz işler yapmıştır.

Kabine üyeleri arasında Sadrazam ve Harbiye Nazırından başka üç asker daha vardı: Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa, Bu üç nazır da milli harekata karşı anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlardı. Kendi nezaretleri içinde bir şey yapamazlardı, fakat kabinenin genel politikasında elbette olumlu etkileri olacaktı.

Yeni kabinenin kuruluşu münasebetiyle okunan hattı hümayunda Padişah şöyle diyordu:

“... Bir süreden beri kamuoyunda meydana çıkan ve yanlış anlamalar nedeniyle artan huzursuzluğun giderilmesi, memlekette huzur ve güvenin sağlanması için kanunlara uygun şe-

---

¹⁹² Nutuk. s. 212.

kilde seçimlerin yapılmasına kesin olarak karar vermiş bulunuyoruz. Matlub-u katimizdir”

Gerçekte, Padişah **“matlub-u katisi”** sadece memleket dahi-
linde sükun ve intizamın temini ve fakat seçimlerin biran evvel
yapılarak Mebusan Meclisi’nin toplanması da ihtilalin **“mat-
lub-u katisi”** idi. Seçimlerin yapılmasına dair olan hüküm, yeni
kabinenin arzusu ile hattı hümayuna konulmuştu.

Erzurum Kongresi’nden beri meclisin toplanması için çeşit-
li şekillerde ileri sürülen milli istek, bu suretle yeni hükümetin
programına girmiş ve Padişah’ın kesin isteği ilan edilmiş bulu-
nuyordu.

Hükümetin ilk işi Anadolu ile temasa geçip bir anlaşmaya
varmaktı. Mustafa Kemal Paşa’nın düşüncesi ise, Ferit Paşa
Hükümeti’ni devirmek suretiyle elde edilen başarıdan azami
istifadeyi sağlamak için hemen yeni hükümete şartlarını bildirip
kabulüne çalışmaktı. Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin kurulduğun-
dan Mustafa Kemal Paşa’yı telgraf memurları aynı gün haber-
dar etmişlerdi. Paşa, hemen hükümetle temas aradı. Ve **“gayet
müstaceldir”** kaydıyla bilcümle vilayetler ve müstakil livalar
Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine, Müdâfaa-i
Hukuk Cemiyeti Riyasetlerine hükümet değişikliğini telgrafla
tamim etti. Memlekete çok acele olarak duyurulan bu sonuç,
Mustafa Kemal Paşa’nın itibarını birdenbire artıracak ve ihtilali
hızla kuvvetlendirecek ölçüde önemli idi. Sivas’ta oturup, Padi-
şah’ın İstanbul’daki hükümetini telgraf tellerini kullanarak de-
virmek, ancak kuvvetli bir ihtilal hareketinin başarabileceği iş
idi. Mustafa Kemal Paşa, bunun herkes tarafından bir an önce
öğrenilmesini istiyordu;

3 Ekim’den itibaren ihtilal ve iktidar anlaşma şartlarını kar-
şılıklı olarak birbirlerine bildirmeye başladılar.

1. Hükümet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen
esaslara riayetkar olmalıdır.

2. Milli Meclis toplanıp fiilî murakabe başlayınca ya kadar
hükümet hiç bir resmi ve kat’i taahhüde girişmemelidir.

3. Barış Konferansına tayin olunacak delegeler Heyet-i Temsiliye'nin güvenebileceği kimselerden seçilmelidir.
4. Milletın yekvücuda olup sükûn içinde meşru haklarını müdafaaya çalıştığını, memlekette asayişsizlik diye bir şey olmadığını, milli hareketin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu, hükümet bir bildiri ile ilan etmelidir.
5. Hükümetin yayınlayacağı bildiriği yayınlamadan önce görmeliyiz.
6. Konya Valisi Cemal, Elâziz Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Beyler ve bunlar gibi ihanetleri sabit olmuş ileri gelen memurlar mahkemeye verilerek cezalandırılmalıdır.
7. Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ve bunlar gibi milli harekete engel olan ve hıyanet eden valiler devlet hizmetinde bir daha kullanılmamalıdır.
8. Eski Nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beyler, Süleyman Şefik Paşa, Meclis açıldığında Divanı Aliye verilmeli ve o zamana kadar bir yere kaçmalarına engel olunmalıdır.
9. Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey derhal tevkif edilerek mahkemeye verilmelidir.
10. Gerek İstanbul'da, gerekse taşrada milli harekete katıldıktan veya bu eğilimde göründükleri için haklarında, eski hükümet tarafından başlanılmış olan kovuşturma ve baskılar durdurulmalıdır.
11. Milli harekete yardım ettiklerinden dolayı azledilenler memuriyetlerine iade olunmalıdır. Bu arada Reşit Paşa Sivas Valiliğinde bırakılmalı, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beyler boş vilayetlere tayin edilmelidir.
12. Polis Umum Müdürlüğüne Tümen Kumandanı Kemal Bey¹⁹³ tayin edilmelidir.
13. İadei rütbe suretiyle vazife verilen asker emeklileri derhal asıllarına irca olunmalı ve mühim askeri makamlar ehil ellere bırakılmalıdır.

---

¹⁹³ Kemalettin Sami Paşa.

14. Ali Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve 12. Kolorduya tayin edilen Sait Paşa asıllarına irca olunmalıdır.

15. Ali Fuat Paşa hakkındaki azil kararı iptal edilerek tekrar 20. Kolordu Kumandanlığına, istifaya mecbur edilen Albay Refet Bey Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığına tayin edilmelidir.

16. Galatalı Albay Şevket Bey'in ve Yusuf İzzet Paşa'nın, bir İstanbul Muhafızlığına, diğeri İstanbul'daki 25. Kolordu Kumandanlığına olmak üzere tayinleri yapılmalıdır.

17. Genelkurmay Başkanlığına ya Cevat Paşa veya Fevzi Paşa¹⁹⁴ getirilmeli ve Harbiye Nezareti Müsteşarlığına Albay İsmet Bey¹⁹⁵ tayin edilmelidir.

18. İlk fırsatta ordu müfettişlikleri ihya edilerek Doğu Anadolu'daki kolordular, 12. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Batı Anadolu'daki kolordular, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa emrine verilmeli ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmelidir.

19. Basına yabancılar tarafından konulan sansürün kaldırılmasına çalışılmalıdır.

Bunların hepsini hükümetle anlaşmanın şartları olarak kabul etmeye imkân yoktu. Bazıları dilek, bir kısmı da tavsiye niteliğinde idi. Zaten tamamı bir defada ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekleşmesini istediği hususların birçoğunu ya Sadrazama veya Harbiye Nazırına çekilecek telgraf sureti şeklinde ve ilgisine göre kumandanlara, ya da mülki amirlere bildirmiş ve İstanbul'a duyurulmasını bu suretle sağlamıştır. Kendi imzasıyla ve Heyet-i Temsiliye adına yazdığı telgraflarda esasa ait hususları Sadrazama, teferruat sayılacak hususları da Heyet-i Temsiliye'nin kabinedeki murahhası rolünü ifa eden Harbiye Nazırın Cemal Paşa'ya bildirmiştir.

Çeşitli imzalarla, değişik günlerde Sadrazama veya Harbiye Nazırına Anadolu'dan yazılan telgraflarda, ihtilalin şartları,

---

¹⁹⁴ Çakmak.

¹⁹⁵ İnönü.

istekleri ve dilekleri, yukarıda belirtildiği şekilde bildirilmiş oluyordu.

Kolayca tahmin edileceği gibi, yeni hükümet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya kalmış idi. Anlaşmak için onun da karşı teklifleri ve şartları vardı. Fakat, Ferit Paşa kabinesi zamanında kopmuş olan ipleri bağlarken hükümet haysiyetinden fazlaca fedakarlık etmemek gerekiyordu. Bu ise, gayet ince bir politika ile sağlanabilirdi. İhtilale, hem bu memlekette bir hükümet olduğunu kabul ettirmek, hem de anlaşmak nasıl mümkün olacaktı? Öyle garip bir durum meydana gelmişti ki, ihtilalin şartları onu tatmin edecek ölçüde kabul edilmezse yeni kabinenin teşekkül şekli ve sebebi anlamsız kalacak, fakat aksi takdirde Türkiye’de ya hükümet olmadığına veya iki hükümet bulunduğuna hükmetmek icap edecekti.

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sebeple, ilk zamanda tereddütlü ve çekingen davrandı. Ekim’de Sivas’a gelen ve hükümet tarafından yazıldığı anlaşılan birinci telgrafta adres olmadığı gibi, imza da yoktu. Bundan sonra pek azı sadaret makamından ve çoğu Harbiye Nazırı Cemal Paşa’dan olmak üzere Mustafa Kemal Paşa’ya birçok telgraf geldi ki, hepsinden çıkan sonuç şu noktalarda toplanıyordu:

1. Yeni hükümet görevini hakkı ile idrak etmektedir.
2. Seçim yapılacak ve Milli Meclis toplanacaktır.
3. Milletin kararını almadan, milletin mukadderatı hakkında hükümet karar almayacak ve hiç bir resmi ve kat’î taahhüde girmeyecektir.
4. Mütareke tarihindeki sınırlar içinde ve Wilson prensiplerine göre memleketin bütünlüğünün sağlanmasına çalışılacak ve vatanın parçalanmasına engel olunacaktır.
5. Sulh konferansına gönderilecek delegeler istediğiniz evsafa olacaktır.
6. Herkes kanun hükümlerine uymalıdır. Aksi hareketleri önlemek ve ortadan kaldırmak hükümetin başlıca isteği ve kararıdır.

7. El koyduğunuz resmi daireleri boşaltmalısınız.
8. Hükümet muamelâtına koyduğunuz kayıtları kaldırmalı ve hükümet otoritesine saygılı olmalısınız.
9. Yabancı devletlerle siyasi ilişkilere girişmemelisiniz.
10. Mebus seçiminde halkın hürriyetine müdahale etmemelisiniz.
11. Kabine, sizinle fikir birliği halindedir ve milli iradenin hâkimiyetini kabul etmektedir.
12. Mağdur valilerin vaziyetini düzeltmeyi ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi taahhüt ederiz.
13. Devletin dışarıya karşı şeref ve haysiyetini kurtarmak için hükümet, milli iradeye ve Heyet-i Temsiliye'ye istinat edecektir.
14. Esasta mutabıkız, teferruat üzerinde ısrar etmemelisiniz.
15. Padişah'a yazacağınız maruzatı ve yayınlayacağınız bildiriyi önceden görmemiz lazımdır.
16. İttihatçılıkla ilişiginiz bulunmadığını ilân ediniz.
17. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne karışmasının doğru olmadığını ve suçluları hakkında isim göstererek yayında bulununuz.
18. Harp içinde yapılan her nevi cinayet faillerinin cezadan kurtulamayacaklarını açıklayınız.
19. Seçimlerin serbest yapılacağını ilan ediniz.
20. Meclis mutlaka İstanbul'da toplanmalıdır.
21. Hükümet işlerine hiç bir kimse hiç bir suretle karışmamalıdır.
22. Kuvayi Milliye ruhiyle mütehassis olmayan memurların kodamanları âdeta işgal ordularına istinat etmişlerdir. Bunların tecziyeleri cihetine gitmek hükümeti müşkül duruma sokar.
23. Eski kabine erkânının derhal cezalandırılmasına imkân yoktur. Kanuni deliller bularak usulü dairesinde haklarında muameleye girişilebilir.
24. Devletin iç ve dış işleri katiyen ortak kabul etmez.

Çeşitli meselelerin taraftar arasında pazarlık konusu yapıldığı yukarıya çıkardığımız özetten anlaşılmaktadır. Görüşmeler devam ettiği sürece, gerek hükümet ve gerekse ihtilal, birbirine karşı hem saygılı, hem temkinli davranmaya dikkat etmişlerdir. İhtilâlin en büyük kazancı daha müzakerelerin başında kendisini belli etmiş oluyordu. Bu kazanç, ihtilalin hükümet tarafından tanınması idi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, yine de ihtiyatlı hareketi elden bırakmıyordu. Anadolu'daki bütün resmi makamları hükümetle yapılmakta olan görüşmelerden sık sık haberdar ediyor ve şu kesin talimatı ekliyordu:

“Hükümet ile millet arasında anlaşma olduğu genelge ile tebliğ edilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmi muhaberatın kesik bulundurulması lüzumu Heyet-i Temsiliye kararıyla tebliğ olunur.”

Ekim'in ilk haftası içinde bu hususu dört beş defa tamim etti. Bu arada prensip meseleleri üzerinde anlaşma hasıl olduğundan 7 Ekim'de **“Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal”** imzasıyla yapılan bildiride şöyle deniyordu:

“...Ali Rıza Paşa hazretleri başkanlığında teşekkül eden yeni Vekiller Heyet-i tarafından milli emellerimizin meşruluğu ve Kuvayi Milliye'nin hakimiyeti esasları kabul edilerek milletle hükümet arasında tam bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya dayanarak bugünden itibaren bütün milli teşkilat ve Heyet-i Temsiliyemiz, her iki tarafça müşterek ve bütün milletçe arzulanan fikirlerin sağlanmasında milli emellerimizin elde edilmesinde yeni Vekiller Heyetine yardımcı olacak ve resmi haberleşme üzerine konan yasak kaldırılacaktır. Bu vazifenin yerine getirilmesinde teşkilatımız hiç bir kimse tarafından hükümetin vazifelerine ve kanuni icraatına karşı bir müdahaleye asla meydan vermeyecektir.”

Buna rağmen hükümetin teferruat saydığı, fakat ihtilalin önemle üzerinde durduğu teklifleri hakkında anlaşmaya varmak mümkün olmuyordu. Hükümet gibi, bütün kamuoyu ve basın da, ihtilalin varlığını kabul etmiş ve iki tarafın anlaşma çabasıyla ciddi olarak ilgilenmeye başlamıştı, İstanbul basınında Anadolu hareketine ilk olarak geniş ölçüde yer veriliyordu. Zihinle-

ri kurcalayan meseleleri çözmek için basın mümessilleri harekete geçtiler ve Mustafa Kemal Paşa ile temas aradılar. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın adı her yerde duyulmuş ve Paşa ihtilalin lideri olarak tanınmış oluyordu.

AMASYA ANLAŞMASI

Hükümet, telgraf yazışması ile devam eden görüşmelerin tam bir anlaşmaya varamayacağını anlayarak Anadolu'ya bir delege göndermeye karar verdi. Kabine toplantısında bu teklifi Bahriye Nazırı Salih Paşa yapmıştı. Görev de kendisine düştü. Taraflar Amasya'da buluşup anlaşmak üzere mutabık kaldılar.

Amasya anlaşmasına geçmeden önce Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda kumandanlar ile yaptığı yazışmaya kısaca dokunmak yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu defa kolordu kumandanlarının fikirlerini sormuştu. Kumandanlardan hükümetin iç ve dış politikası ve ordunun geleceği gibi üç konuda fikirlerini bildirmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın kolordu kumandanlarından cevap olarak aldığı telgraflar gayet hoş fıkralarla dolu idi.

Ali Fuat Paşa, hükümetin dış politikası hakkında şu görüşü ileri sürüyordu:

“Kuvvetlenmedikçe bu felaketlerden kurtulma imkânı yoktur. Kuvvetlenmek için ise iç ve dış işlerimizde bize yardımcı olacak ve yardımdan başka bir şey düşünmeyecek namuslu, kuvvetli, zengin ve asri bir dosta ihtiyacımız vardır.”

İhtilalin birinci derecede liderlerinden olan Ali Fuat Paşa, ordu hakkında safça birtakım fikirler ileri sürerek fen kıt'aları ile kuvvetlendirilmiş bir orduya taraftar olduğunu bildiriyor ve **“jandarma yahut gümrük, izci, tayyare, telsiz telgraf ve otomobil ordudan hariç, fakat ordunun gizlice nezaret ve idaresinde bulunmalıdır”** diyordu.

Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise, olup bitenleri anlamaktan ne kadar uzak olduğunu gösteren şu teklifi bildirmişti:

“Suriye Irak, Hicaz ve Arap Yarımadası’nda ayrı ayrı birer Arap hükümeti teşkil ederek hepsinin münasip bir şekilde Padişah’a bağlı bir konfederasyon teşkili iyi olur. Osmanlı Hükümeti’nin Araplar ile her suretle uyuşması mümkündür. Osmanlı Sancağı da Amerika Sancağındaki yıldızlar gibi hükümetlerin adedince hilâl taşır.”

20. Kolordu Kumandanı Vekili Yarbay Mahmut Bey; teşkilâtı bize benzeyen ve pek küçülmesi sebebi ile yüksek ricali işsiz kalan Avusturya-Macaristan’dan iç işlerimiz için uzmanlar getirmek, Harp Akademisi talebesini Fransa’ya göndermek veya Fransa’dan öğretmen getirtmek, tümenlere tarım uzmanları ve öğretmenleri verilerek orduyu mektep haline sokmak gibi bir takım parlak fikirler ileri sürmüştü.

Kâzım Karabekir Paşa ise, bu derece önemli bir meselede belki de söyleyecek fikri olmadığı için, Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafına kısaca cevap vermiş ve **“Erzurum hakkında kat’iyyen bir milis ordusu kabul edilmeyerek mutlaka bir ordu ipkası ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kolorduların azaltılmaması”** temennisinde bulunduktan sonra:

“Bundan başka her sene mühim miktarda 20 yaşındaki gencin oldukça talim ve terbiye görmesi de maarif işlerimiz hesabına bir kârdır” demektedir.

Görülüyor ki, Anadolu İhtilali’nin lideri, kendisine fikir yönünden, takip edilecek politika bakımından yardımcı olabilecek nitelikte arkadaşlardan yoksundu. Her şeyi kendisinin düşünmesi ve yapması gerekiyordu. Esasen kumandanların fikrini sorması, hükümet adına Amasya’ya kadar gelen bir nazır ile nelerin görüşülmesi gerektiğini bilmediğinden değildi. Kumandanların gönlünü almakla yetinmişti.

***

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu halde 18 Ekim’de Amasya’ya gelmişti. Salih Paşa da geldi ve 20 Ekim’de görüşmeler başladı. Hemen tamamı Salih Paşa’nın teklifleri olup, ihtilalciler tarafından bir taviz mahiye-

tinde aynen kabul ve imza edilen birinci protokolde önemli olan hususlar şunlardı:

a. Hükümetin mevki ve kuvvetine halel getirecek en küçük müdahaleden kaçınılacaktır. Şu halde, hükümete karşı filânın azli, filânın tayini, filânın cezalandırılması gibi taleplerden sarfinazar olunması icap eder.

b. Mebus seçimleri serbest cereyan edecek ve seçimlere hiç bir suretle müdahale olmayacaktır.

c. Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfinazar edilecek, hükümetin ne leh ve ne aleyhinde bir şey yazılmayacaktır.

d. Asker siyasetle uğraşmamalıdır.

İkinci protokol, Sivas Kongresi bildirisi üzerindeki anlaşmaya ait idi. Hemen bütün bildiri maddeleri aynen kabul edilmiş, önemli maddelerin sonunda, kesin kararın, toplanacak Milli Meclise bırakıldığı kaydı konmuştur.¹⁹⁶

Amasya buluşmasında, ihtilal resmen tanınmış oluyordu. Bu noktayı Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade eder:

“Bizce, milli teşkilatın ve Heyet-i Temsiliye’nin, merkezi hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasi varlık olduğunu ve görüşmelerimiz resmi ve neticelerine iki tarafın da resmen uymak zorunda bulunduğunu teyit ettirmek esastır.”

Varılan anlaşmaların kağıt üzerine geçirilmesi, adına protokol denmesi ve taraflarca imzalanarak birer suret alınması, Mustafa Kemal Paşa’nın bu buluşmadan beklediği sonucu sağladı.

Protokolde bu yazılmamakla beraber meclisin Bursa’da toplanması söz konusu yapılmıştı.¹⁹⁷

***

Tam üç ay önce Amasya kararları imzalanmıştı, ihtilal bildirisi olarak kabulü gereken bu kararların imzalanıp tamim olduğu şehirde, hükümet adına bir nazırın ihtilal liderleriyle

---

¹⁹⁶ Üçüncü, dördüncü ve beşinci protokoller için Bak: Nutuk.s.246, 248.

¹⁹⁷ Hükümet bu hususu kabul etmemiş, ilerde görüleceği gibi Meclis İstanbul’da toplanmıştır.

anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasya'nın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi:

Ben size Amasya'dan, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır, demiştim. Milletin sesini dünyaya işit-tirmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir milli heyetin varlığına lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmeniz için Sivas'ta toplanacak milli kongreye delege göndermenizi istemiştim.

Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya'daydım. Üç ay evvel toplantıya davet ettiğim kongrenin tesiriyle hükümet dize geldi. İşte, bir nazırını milletinle anlaşmak üzere Amasya'ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz.

Mustafa Kemal Paşa'nın zımnen söylemek istediği bunlardı. Fakat, açık açık söyleyecekleri de vardı. Onları da bir gazeteciye söyleyecekti. Tasviriefkâr muhabiri olarak Amasya'ya gelmiş olan Ruşen Eşref Bey'e¹⁹⁸ uzunca bir demeçte bulundu. İhtilâl liderinin ilk sözü **“şimdilik ilk safha kapanmıştır”** oldu. Arkasından, maceraperestlik ithamını reddetmek için konuştu. Öyle anlaşılıyor ki, bu itham kendisini çok rencide etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın, Amasya buluşmasının sona ermesinden bir gün sonra gazeteciye “maceraperest” olmadığını ispata çalışması, elde ettiği başarıyı gereği kadar idrak ettiğini ve bunu herkese anlatmak istediğini gösterir.

“Bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahate muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, sıkıntılar yaratmaya ihtiyacı yoktu.” diyordu. Yine kendi ifadesiyle, rütbesi mi eksikti, şahsi haysiyeti mi haleldar olmuştu, aç mı kalmıştı? Aksine her şeyi yerli yerinde idi.

Mustafa Kemal Paşa, gazeteciye, başında bulunduğu hareketin hükümete karşı bir isyan niteliğinde olmadığını da iddia

---

¹⁹⁸ Ruşen Eşref Ünaydın.

etti. Ona soruyordu: “Geçtiğiniz her yerde hükümet nüfuzuna ve kanunlara riayet edildiğini görmediniz mi?

Mustafa Kemal Paşa, bir gün evvel imzaladığı protokole uymuş olmak için, milli hareketin İttihatçılıkla, particilikle hiç bir ilgisi olmadığını ve olamayacağını da gazeteciye uzun uzun anlattı. Milli hareketin amacını yeni bir ifade ile ve yumuşak, bir tarzda şöyle açıklamıştı:

“Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, varlığı dikkate alınmayan milletin, hayata, refaha lâayk bir kuvvet olduğunu hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktır.”

Galip devletlere de şöyle bir ihtarda bulunmuştu:

“Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun birlik ve istiklâlini tasdik edecek, ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra bütün bir milletin na’sı üstünde geri çevrilmiş istila hırsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır.”

Bir insanın bütün bir millet adına böyle konuşabilmesi için kendisine inanması ve milleti inandırmış olması gerekti. Mustafa Kemal Paşa, son söz olarak:

“Biz mağlubiyetimizin pahasını çok ağır ödedik Elimizden köyler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürölmek istenen bir adamın kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi ise tabii ve zaruridir.” demişti.

SİVAS'TAN ANKARA'YA

Amasya anlaşmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa Müdâfaa-i Hukuk teşekküllerinin merkeze bağlanmasına, teşkilat olmayan yerlerde teşkilat yapılmasına, cephelerle meşgul olmaya ve seçim hazırlıkları ile ilgilenmeye önem vererek, bütün çabasını bu hususlarda toplamış bulunuyordu. Özellikle, Batı Anadolu üzerinde ısrarla durmakta idi. Balıkesir'de Tümen Kumandanı Kâzım Bey'e yazdığı bir telgrafta “Cephe ve muharebe noktai nazarından olan teşkilat hakkında tenvir buyurmanızı rica ederiz. O mıntıkanın icaplarına göre milli ve askeri teşkilatın birleştirilmesi hususunda himmeti biraderleri mercudur.” demektedir. Bozkır'da başlayan irtica ayaklanmasını bastırmak üzere Konya'ya gönderdiği Albay Refet Bey'e de şu talimatı vermişti:

“Konya, Isparta, Burdur, Antalya ve Afyonkarahisar, Denizli, Menteşe sancaklarında tüzük gereğince milli, teşkilatın, eldeki olanaklarla Aydın, Saruhan, İzmir sancaklarına yayılmasına çalışmak gerekir. Gerek bu bölgelerin ve gerek Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale bağımsız sancaklarıyla Bursa vilayetinin bağlantı kolaylığı bakımından teşkilatlanması hakkındaki düşüncelerinin bildirilmesini rica ederiz.”

Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey'e de, Bursa'da, tüzük gereğince kuvvetli bir heyeti merkeziye kurulmasını, Bilecik'te bir idare heyeti teşkil edilerek Bilecik livasının merkeze bağlanmasını, bütün vilayet içinde nahiyele varınca-ya kadar teşkilatın genişletilmesini bildirmişti.

Amasya anlaşmasına rağmen, Ali Rıza Paşa kabinesine, ileri sürülen isteklerin çoğu kabul ettirilememişti. Yalnız, Genelkurmay Başkanlığına Anadolu'nun isteğine uyularak Cevat Paşa getirilmişti. Hükümet, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasında kararlı idi. Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının cezalandırılmaları cihetine gidilmeyecekti. Memurlar arasında yapılması istenilen tayin ve değişiklikler, hükümetin otoritesini

kurtarmak bakımından, ihtilalin isteğine uygun tarzda yapılmazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu hususta çok titiz davranıyor ve nezarete bizzat tasarruf etmek istiyordu. Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey, eski Nazır Adil Bey'in en yakın adamı idi ve yeni hükümet kendisine dokunmamıştı. Zât İşleri Müdürlüğünde bir Ermeni bulunuyordu. İhtilalin yerlerinden uzaklaştırdığı bazı idareciler yine Anadolu'da başka yerlere tayin edilmişlerdi. Mesela, Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey Burdur'a, Canik Mutasarrıfı Ethem Bey Menteşe'ye, Niğde Mutasarrıfı Cavit Bey Aydın'a tayin edilmişler ve Anadolu'nun bütün ısrarlarına rağmen Antalya Mutasarrıfı, İstanbul Polis Müdürü ve Jandarma Umum Kumandanı yerlerinde bırakılmışlardı. Ankara Valiliğine de Bitlis eski valisi Ziya Paşa tayin olunmuştu.

Fakat, ihtilalcilerin hükümete boyun eğmeye niyetleri yoktu. Ankaralılar, hükümetin valisini kabul etmediler. Aydın Kuveyi Milliyesi, Antalya mutasarrıfını zor kullanarak Nazilli'ye getirdi ve bertaraf etti. Hükümetin yargılamak üzere İstanbul'a çağırdığı Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey himaye edildi ve tayin olunan yeni mutasarrıfa vazifeye başlama imkânı verilmedi. Hasılı, hükümetin yaptığı tayinler ihtilalcilerin direnmesi ile karşılanıyordu.

MEBUS SEÇİMLERİ

Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da veya İstanbul'dan başka bir yerde toplanması, kasım ayında hararetle tartışılıp sonuca bağlanan en önemli konudur. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile hükümet, Müdâfaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyeleri, kumandanlar ve İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında bu mesele hakkında uzun boylu yazışmalar ve görüşmeler yapıldı. Paşa, Meclisin Anadolu'nun bir şehrinde toplanması için ısrar ediyordu. Padişah, hükümet, İstanbul'un milliyetçi aydınları ve Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Karesi, Saruhan gibi büyük heyeti merkeziyeler, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması tezinde kararlı idiler.

Mustafa Kemal Paşa, her işte olduğu gibi, bu defada, son sözünü söylemeden ordunun fikrini öğrenmek istedi.

Kumandanlar ile yüz yüze gelmek, yazışmadan çok daha faydalı olacaktı. Bu amaçla toplantı Sivas'ta yapıldı ve Kasım ayının ikinci yansını dolduracak kadar uzun sürdü. Toplantıya Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, Konya'dan Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ve Sivas'taki Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey katılmışlardı.

Edirne'de Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, Balıkesir'de Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Tümen Kumandanı Kâzım Bey, Bursa'da Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ve Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, bölgelerinin önemi ve mesafenin uzaklığı sebebiyle Sivas toplantısına çağırılmamışlardı. Bu kumandanlara yazılan telgrafta **“görüŖeceğimiz hususları birer birer zâtı âlinize de arz ederek kıymettar mütalâanızı soracağız”** deniliyordu.

Ordunun fikri de, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması şeklinde belirdi. Heyet-i Temsiliye'nin, Sivas'ta toplanan kumandanlarla yaptığı müzakereler kasım sonunda sonuca bağlanmıştı. Karar tutanağının başında, konu Ŗu satırlarla özetlenmiştir:

“Milli Meclisin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı ve tehlikeli bir iş olmasına rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin dışarıda toplanmasına izin vermemesi yüzünden memleketi buhrana düşürmemek için biz de zorunlu olarak kabul ettik.”

Mustafa Kemal Paşa doğru düşünüyordu. Düşman işgali altındaki bir şehirde toplanacak mecliste, milli irade tecelli edemezdi. Fakat, aksi fikirde olanların bu zorlamaları bir bakıma isabetli olmuştur. Üç buçuk ay sonra, 16 Mart'ta, İstanbul'da cereyan edecek olaylar, ancak bu vesileyle gerçekleri ortaya koyabilmiştir.

Seçimler, büyük ölçüde Müdâfaa-i Hukuk teşekküllerince desteklenen adayların kazanmasıyla sonuçlanmakta idi.

Heyet-i Temsiliye, 18 Kasım'da, mebuslara bir tebliğ gönderdi. Maksat, durum hakkında mebusları aydınlatmak ve Kuveyi Milliye prensiplerine bağlı olanlardan mecliste bir grup meydana getirmektir. Ayrıca, meclisin İstanbul'da toplanması

zorunluğu karşısında gerek İstanbul'da, gerekse bütün memlekette ne gibi tedbir ve tertipler alınması gerektiği hususunda da mebuslardan fikirleri soruluyordu. Kendi aralarında grup grup toplanıp fikir teatisinde bulunmaları için Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne toplanma merkezleri olarak gösterilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın **"Milletvekilleriine ulaştırılan bilgi ve talimat"** diye isimlendirdiği bu uzun yazıda, toplanma yeri hakkında tartışmaların hukuka ve tatbikata ait bütün cepheleri teferruatlıca anlatılmış ve İstanbul'da mebusları bekleyen akıbet şu satırlarla belirtilmiştir:

"Mebuslar heyetinin dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya İstanbul'dan sürülmesi uzak bir ihtimal değildir."

Nitekim, o gün belki kehanet gibi karşılanan bu tahminin bir gerçek olduğu pek az zaman sonra anlaşılacaktı.

GÜNEY ANADOLU

Anadolu'nun bir yıldan beri adeta unutulmuş ve kendi hali-ne bırakılmış bir bölgesi, kasım ayında birden ilgi çekmeğe başladı: Tarihi adıyla **"Kilikya"** ve çevresi.

Hâlbuki, Adana'yı 1918 Aralık ayında Fransızlar ve İngilizler müştereken işgal etmişlerdi. Antep ve Urfa, Ocak 1919'dan beri İngiliz işgali altına girmiş bulunuyordu. Bu bölge halkını harekete getirecek başka sebepler de vardı, işgal ile beraber **"Kilikya"** ya bir Ermeni akını başlamıştı. Fransızların silahlandırıp himaye ettiği Ermeniler yüzünden Türklerde can, mal ve namus emniyeti diye bir şey kalmamıştı.

İleride mitoloji kahramanları gibi dövüşeceğini göreceğimiz Adanalı Antepli, Urfalı ve Maraşlı; henüz hafif bir kıpırdanış halinde bulunuyor ve Büyük Anadolu ayaklanmasının dışında kalmış gibi görünüyordu. Teşkilatlanmış, son kavgaya hazırlanan Anadolu ise bu parçasını unutmuşa benziyordu.

İlk tehlike işaretleri belirir belirmez. Batı ve Doğu Anadolu'da meydana çıkan **"Mühafaa-i Hukuk"** ve **"Reddi İlhak"** gibi faal teşekküller bu bölgede kurulamamıştı. 1918 Aralık ayında İstanbul'da kurulan **"Kilikyalılar Cemiyeti"** ise hiç bir

faaliyet gösterememişti. Sivas Kongresi'ne Denizli'den dört delege katıldığı halde, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın Kongrede temsil edilememesi, üzerinde durulacak bir noktadır. Öyle anlaşıyor ki, bu bölge halkı Sivas Kongresi'nin toplandığından bile haberdar değildi. O günlerde Kozan'da görevli bir jandarma subayı hatıratında şöyle der:¹⁹⁹

“Aylardan beri her türlü ulaşım ve haberleşmeden mahrum olduğumuz için vilayet dışındaki teşebbüsler ve faaliyetten haberdar olamıyorduk.”

Aynı kişi, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifasını bildiren tamimini 18 Eylül'de öğrenebildiklerinden söz etmektedir. Büyük bir bölgede herkesin olup bitenden bu derece habersiz bulunduğunu kabul etmeye elbette imkân yoktur. Fakat, iş görecek insanlar bilmedikten sonra, işe yaramayanların büyük gürültüyü duymaları bir anlam ifade edemezdi.

Ekimin son günlerinde, Adana, Urfa, Antep ve Maraş'taki İngiliz kit'alarının, buraları boşaltmak üzere harekete geçtikleri görülmüştü. Çekilen İngiliz kıt'alarının yerini Fransız birlikleri aldı. Kasım'ın ilk haftasında Maraş, Antep ve Urfa da, Adana gibi Fransız hâkimiyeti altına geçmiş bulunuyordu. İngiltere ile Fransa arasında 16 Eylül'de imzalanan bir anlaşma gereğince, Suriye ve Kilikya sahip değiştirmiş oldu. İngiltere, Irak ve Musul'a karşılık, bu bölgeyi Fransa'ya bırakmıştı.

Heyet-i Temsiliye'nin dikkatini çeken bu olay, kurulacak yeni bir cepheyi ve dövüşülecek yeni bir düşmanı belli etmiş oluyordu. Sivas'ta kumandanlar toplantısında bu mesele etraflıca görüşüldü. Hazırlanan plan ilgili kumandanlara ve Müdâfaa-i Hukuk teşkilatına bildirildi.

Heyet-i Temsiliye'nin bu amaçla yaptığı tamimde, bölgenin durumu özetlendikten sonra teşkilât bakımından bölgenin üçe ayrıldığı belirtilmiş ve şu tavsiyelerde bulunulmuştur:

Alış veriş Müslümanlar arasında yapılacaktır.

---

¹⁹⁹ Ali Saip (Ursavaş.) 'Urfâ'nın Kurtuluş Mücadelesi' s.34.

Milli Birlik için mutlaka birleşilecektir.

Jandarma, polis gibi zabıta hizmetlerine, köy ve orman bekçiliğine mümkün olduğu kadar çok Müslüman katılacak, hükümetin icra kuvveti elde tutulmaya çalışılacaktır.

Mesele, teşkilata ön ayak olan kimseleri iyi korumak ve teşkilata karşı olanları ortadan sessizce kaldırmak. Bu iki meseleyi temin için fedakâr adamlar hazırlamalı ve iş bunlara bırakılmalıdır.

Heyet-i Temsiliye, Güney Anadolu'nun savunulmasına ve bu maksatla teşkilatlandırılmasına böylece el atmış oluyordu. Üç subay bu iş ile görevlendirildi. Binbaşı Kemal²⁰⁰, Yüzbaşı Osman²⁰¹, Yüzbaşı Ratip²⁰². Bunlar, bölgenin teşkilatlanmasında ve savunulmasında büyük bir çaba ile çalıştılar. Uzunca bir hazırlıktan sonra, bu bölgede Fransızlara karşı savaş, ancak 1920 yılında başlayabildi.

HEYET-İ TEMSİLİYE ANKARA'YA GİDİYOR

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Anadolu'nun her yerini idare etmesine imkân yoktu. Zamanın ulaştırma araçları buna elverişli değildi. Halbuki, Batı Anadolu ile yakından ilgilenmek gerekiyordu. Sivas, İstanbul'a da uzak bir yerdi. Meclis, İstanbul'da toplanacaktı. Ulaştırma güçlükleri yenilebilecek gibi değildi, İstanbul'dan yazılan uzun telgrafları önce Ankara alıyor, özetleyerek Sivas'a bildiriyordu. Mektuplar bile Ankara'da açılıp okunduktan sonra aynı şekilde özetlenerek Sivas'a telgraf ile veriliyordu. Araya aracı sokmadan İstanbul ve Batı Anadolu ile haberleşmek, irtibat kurmak mümkün olamıyordu. Tek çabuk haberleşme aracı telgraf idi. Demiryolu Ankara'dan doğuya uzanmıyordu. Merkezler arasında gidip gelmek için en çabuk araç at veya atlı araba idi. Heyet-i Temsiliye'nin elinde, uzun yollara zor dayanacak ancak 2-3 otomobil vardı. Benzin yok denecek kadar kıttı. Bu şartlar altında, Sivas'ta oturup

---

²⁰⁰ "Doğan" takma adı ile çalışmıştır. (General Kemal Doğan)

²⁰¹ "Tufan" takma adı ile çalışmıştır. (General Osman Tufan).

²⁰² "Sinan" takma adı ile çalışmıştır. (Sinan Tekeli).

telgraf telleri ile büyük bir hareketi idare etmek imkânı kalmıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, en iyi merkezin Ankara olduğunu düşünmüş ve 3 Ekim 1919 günü Heyet-i Temsiliye'ye Ankara'ya gitmeyi kabul ettirmişti. Fakat araya giren olaylar bu kararın uygulanmasını geciktirmişti. Nihayet 17 Aralık günlü bir tamim ile Heyet-i Temsiliye'nin yakında İstanbul'a yakın bir yere taşınacağı bildirildi. Bu yakın yer Ankara idi ve Heyet-i Temsiliye bu tamimin ertesi günü, 18 Aralık'ta, Ankara'ya gitmek üzere Sivas'tan ayrıldı.

Heyet-i Temsiliye, Kayseri ve Kırşehir üzerinden, bu şehirlerde birer iki-şer gün kalarak, 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaştı. Gerek Kayseri ve Kırşehir'de, gerekse Ankara'da Heyet-i Temsiliye, büyük törenle karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelmesi, Anadolu İhtilali'nin yeni bir safhasının başlangıcını teşkil ediyordu. Bu üç şehirde tören ile karşılandığı hâlde, memleketin diğer tarafları ve özellikle İstanbul durumdan haberdar değildi. 25 Aralık 1919'da İstanbul'da çıkan gazetelerde aşağı yukarı birbirinin aynı olan şu kısa haber yayınlanmıştı:

“Monitör Oryantal gazetesinin özel olarak haber aldığına göre Kuvayi Milliye temsilciler heyeti bir haftadan beri Sivas'tan Afyonkarahisar'ına nakletmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile beraber Rauf Bey ve Rüstem Bey de beraber bulunmaktadır.”²⁰³

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya yerleşmesi ile Anadolu İhtilali daha rasyonel çalışma imkânlarına kavuşmuş oluyordu. Bu arada, son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimler tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bazı mebuslarla görüşebilmişti. Meclis, İstanbul'da Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın bir konuşması ile 12 Ocak 1920 günü çalışmalarına başlamıştı.

---

²⁰³ Tarih Vesikaları, C. II. Sayı 10. s.242.

1920 YILI BAŞINDA SİYASİ DURUM MUHAKEMESİ

Mustafa Kemal Paşa, ocak ayının sonu itibariyle memleketin siyasi durumunu muhakeme etmiş ve vardığı sonuçları, fikirlerini almak üzere bütün kolordu kumandanları ile bazı tümen kumandanlarına, Nazilli’de bulunan Refet Paşa’ya ve İstanbul’daki arkadaşlarına bildirmiştir. Şifreli telgraf ile verilen siyasi durum muhakemesi çok uzun olduğu ve genel olarak aynı ölçüde cevaplandırılması gerektiği için, bu konudaki görüşme günlerce sürmüştür.

Anadolu İhtilali’nin üst kadrosunun 1920 yılı başında siyasi görüşünü belirtmesi bakımından bu telgraf yazışmalarının üzerinde durulacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına yazdığı durum muhakemesinde -aslında tamamen şahsi görüşü olmak gerekir- barış meselesini, İtilaf Devletlerinin Türkiye hakkındaki planlarını ve alınacak tedbirleri tahlil etmiştir.

Barış meselesi hakkındaki görüşü özet olarak şöyledir: İtilaf Devletlerinin Türkiye ile aktedilecek barış için, Aralık 1919 ayı sonlarına doğru gösterdikleri ilgi kaybolmuş ve Türkiye barışı yeniden belirsiz bir zamana bırakılmıştır. Bu, iki sebebe dayanmaktadır.

Birincisi İtilaf Devletlerinin harp içindeki anlaşmaları bozulmuştur. Boğazlardan başka yerlerin nasıl bölüşüleceği hususunda devletler anlaşmış oldukları halde, Boğazların İngiltere’ye bırakılmasının İngilizlerin Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetini sağlayacağı inancı ile özellikle Fransa buna yanaşmak istememektedir.

İkincisi: Bolşeviklerin kazanmakta oldukları zaferlerdir. Çünkü Bolşeviklerle temas eden millet ya onlarla sosyal ve politik işbirliğine girmek veya silahla karşı koymak zorundağındadır. Türkiye’nin Bolşeviklere karşı silahla direnmesi için, İtilaf Devletlerinin birçok fedakârlıklar yapması ve bu arada Arap ülkelerinden başka işgal edilmiş bütün Türk topraklarının

Türkiye'ye iadesi gerekmektedir, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, çok zor durumda kalmadıkça böyle bir fedakârlığı yapmazlar.

Bu iki sebeple, Türkiye barışının yapılmasında İtilaf Devletleri acele etmemektedirler. Durumun aydınlanmasını ve aralarında anlaşmalarını bekleyeceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin Türkiye hakkındaki planlarını şöyle mütalâa etmektedir:

Türkiye'yi hemen her taraftan kuşatmış olan devletler, Rusya ile Türkiye arasında, Kafkasya'da bir set kurarak Doğu Cephesinde de Türkleri tecrit etmek istiyorlar. Bunu yapabilmek için ya Kafkasya'da kurulan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan hükümetlerini tanıyarak bu seddi onlar vasıtası ile kuracaklardır veya kendileri kuvvet sevk ederek bu sonuca ulaşacaklardır. Her iki şekilde de, Türkiye için büyük bir tehlike vardır. Bu teşebbüs önlenemezse her taraftan sarılmış olan Türkiye'yi kurtarmak katiyen mümkün olamaz. İtilaf Devletleri, ayrıca Türkiye içinde nifak yaratmak, fikirleri bulandırmak istemektedirler, İstanbul'un her çeşit çevresine mensup kişiler ile temaslar kurarak niyetleri hakkında yanlış ve bulanık ümitler telkin etmektedirler. Türkiye'de her arzularına boyun eğecek zayıf, mütereddit hükümet arzu ediyorlar. Ayrıca Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya çalışıyorlar.

Durum muhakemesinin sonunda, alınması gereken tedbirler şu hususlarda toplanmaktadır:

a. İtilaf Devletlerinin kurmak istedikleri Kafkas seddini yıkmak için Kafkas hükümetleri ile ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan hükümetleri ile acele temasa gelmek. Aynı zamanda İtilaf Devletlerinin zaman kazanmasına meydan vermemek için Doğu Cephesinde resmi veya gayri resmi seferberlik yaparak hazırlıklı bulunmak. Şayet Kafkas milletleri Türkiye'ye karşı set olmaya karar verirlerse Bolşevikler ile anlaşarak bu seddi silah kuvveti ile yıkmak.

b. Hükümet böyle bir seferberlik teşebbüsüne girer ve barış şartlarının tespitinde beklemeye takatimiz kalmadığını resmen ilan eder, gerekirse memleketin Anadolu'dan idare

edilmesi için tedbirler alır ve bunu açıklarsa, İtilaf Devletleri Türkiye hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymak zorunda kalırlar. Böylece maskeleri yüzlerinden düşürülmüş olur.

c. Hükümet yukarıda açıklandığı gibi bir tavır takınmazsa ümitli olmaya sebep yoktur. Derhal Heyet-i Temsiliye arkadaşlarını İstanbul'dan çekmek ve icabında dış alem ile ve İstanbul ile ilişkileri keserek, gerekeni yapmak lazımdır.

Siyasi durum muhakemesine İstanbul'daki grup adına Rauf Bey, 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 12. Kolordu Kumandan Vekili Hayri Bey, 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Nazilli'den Refet Bey, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey, Mardin'den 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey, 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey cevap vererek kendi görüşlerini bildirmişlerdir.

Rauf Bey; raporu İstanbul'daki arkadaşları ile takdir ve şükran ile okuduklarını, hepsinin aynı fikirde olduklarını belirttikten sonra Kafkas meselesini Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'ya da anlattığını ve Fevzi Paşa'nın hükümet nezdinde teşebbüslere geçeceğini, bu teşebbüsün İngilizleri ikna etmek suretiyle tahakkuk ettirileceğini bildirmekteydi. İstanbul'dan gelen bu cevapta, raporun alınacak tedbirlere ait kısmındaki diğer hususlara hiç dokunulmamış ve İngilizlere karşı alınması tavsiye olunan tedbirin de İngilizleri ikna ederek yerine getirileceği gibi garip bir görüş ileri sürülmüştür.

Kumandanlar, genel olarak, Kafkas seddi ile ilgili mesele üzerinde uzun boylu durmuşlar ve hemen hepsi Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğünü seferberlik ilanı tedbirini tenkit ederek temkin ve itidal tavsiye etmişlerdir. 1., 13., 14. Kolordu kumandanları başta olmak üzere, bazı kumandanlar; İtilaf Devletlerinin Türkiye politikasında bir yumuşama olduğunu, Anadolu'yu, Boğazları ve Trakya'yı bize bırakacakları kanaatini ifade etmişlerdir. Yine kumandanların büyük çoğunluğu, gerektiğinde Bolşeviklerle yapılması düşünülen işbirliğinin Türkiye'ye ne

sağlayacağını anlamadıklarını belirterek bir takım endişeler ile sürmüşlerdir. Bilhassa 13. Kolordu Kumandanı, bulunduğu bölgenin (güneydoğu bölgesi) özelliği bakımından bu husus üzerinde fazlaca durmuş ve **“Bolşeviklik nazariyatı, derebeylik hayatı geçerli olan bu muhite tatbik edilmeyecekse Bolşevik başarısını sağlamaya yönelik hareketlere baştakilerin iştirak etmeyeceğini ve hatta mani olacaklarını zannedirim”** demiştir.

Halbuki Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere yardım etmek değil, onlardan yardım görmek fikrini ileri sürmüştü ve siyasi durum muhakemesinde Bolşevikliğin kabulü hakkında en ufak bir işaret yoktu. Mustafa Kemal Paşa’nın raporu karışık bir biçimde yazıldığı için kumandanlar gereği kadar anlayamamışlardı. Nitekim, 13. Kolordu Kumandanı gibi, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ve 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey de cevaplarında Bolşeviklik meselesi üzerinde mütalâa vermişler, Bolşevikliğin leh ve aleyhinde görüşlerini bildirmişlerdir. Bilhassa Bekir Sami Bey, bu konudaki fikirlerini belirtirken Karli Marks’tan ve Bolşevik akidesinden bahsederek lüzumsuz teferruata girmiş ve ölçüyü kaçırmıştır.

12. Kolordu Kumandan vekili ile Refet Paşa’nın cevapları ise pek sudandır. Bu iki kumandan, siyasi durum muhakemesine hemen hemen hiç dokunmamışlar, birer cümle ile cevap vermişlerdir. Ne demek istedikleri de pek anlaşılmıyor. Kanaatimizce, diğerlerine kıyasla, en akli başında cevabı 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey vermiş ve fikirlerini telgrafının 6. maddesinde şu şekilde özetlemiştir:

“Netice, seferberlik ve yığınak yapmak ve taarruzi mahiyette hareketlerde bulunmak ve Bolşevikliği Anadolu’ya sokmak durumumuza uygun görülmemektedir. Kuvayi Milliye ile kongrede kararlaştırılmış olan hukuk ve hudutların geri istenmesi ve muhafazası konusunda son derece sebat göstermek, aynı zamanda Kafkas hükümetleri ile Bolşevikler ile hoş geçinmek daha münasip kabul edilmektedir.”

İhtilalin dayanağını ve kadrosunu teşkil eden kimselerin, 1920 yılı başlarında, psikolojik bakımdan bu işe ne derecede

hazır olduklarını ve kapasitelerini göstermesi bakımından şu hususu belirtmek yerinde olacaktır:

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı siyasi durum muhakemesi ile hitap ettiği kimselerin siyasi meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenmekten çok, onlara İstanbul ile ilişkiyi kesmek fikrini telkin etmek ve ihtilal için tasarladığı yeni bir çıkışa kumandanları hazırlamak istiyordu. Fakat, ya anlamadıklarından veya anlamak istemediklerinden Mustafa Kemal Paşa'ya hiç biri bu hususta ses vermedi. İstanbul'daki grup da dahil olduğu halde, hepsi Mustafa Kemal Paşa'nın sergüzeşt sayılacak bir harekete teşebbüs etmesinden endişe duymuşlardı. Nitekim, bu endişe ile, 12 Şubat günü İstanbul'dan kendisine Anadolu ve Trakya'daki yabancı kuvvetlerin durumunu gösteren bir rapor gönderdiler.

Bu rapor, İstanbul'un işgali ve Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki dönemde Türkiye'deki işgal kuvvetlerini tespit etmesi bakımından önemli olduğundan aynen aşağıya alınmıştır.

“İtilaf kuvvetleri hakkında Erkânıharbiyeden aldığım malûmatı olduğu gibi arz eylerim:

1. İstanbul ve civarında bulunan 28. İngiliz Tümeni 32.000 nefer, (28) batarya, (164) makineli tüfek. 122. Fransız Tümeni 38.100 nefer, (44) top, (91) makineli tüfek, (48) uçak, (25) tank, (12) zırhlı otomobil. 4.200 mevcutlu bir İtalyan müfrezesi. 1.300 nefer, (160) makineli tüfekten mürekkep bir Yunan müfrezesi.

2. Edirne vilayeti dahilinde bölükleri Babaeski-Lüleburgaz-Hadımköy mevkilerine dağılmış bir Yunan taburu, Karaağaçta iki Fash Fransız süvari bölüğü ile bir Fransız taburu, Gelibolu'da 230 mevcutlu bir Fransız müfrezesi, Maydos'ta 123. Senegal Avcı Taburu.

3. İstanbul'daki İngiliz kuvvetinden 200 kişilik bir müfreze, Bandırma'da, 300 kişilik bir müfreze de İzmit'te.

4. Bandırma-Afyonkarahisar demiryolu hattı üzerinde bir buçuk Fransız taburu.

5. Ayvalık ve Aydın cepheleri: Ayvalık'ta Yunan Adalar Fırkası, İzmir'de Yunan İzmir Fırkası, Manisa'da 13. Yunan Fırkası, Bayındır'da 2. Yunan Fırkası, Aydın'da 1. Yunan Fırkası, Midilli ve diğer adalarda Yunan İhtiyat Fırkası.

6. Muğla, Antalya bölgesi: Söke, Bozdoğan, Milas, Küllük, Marmaris, Fethiye, Antalya, Burdur mevkilerine dağılmış olmak üzere 33. İtalyan Alayları. Konya, Akşehir, Afyonkarahisar mevkilerine dağılmış 136. İtalyan Alayının 1. ve 2. Taburları.

7. Eskişehir'de 250 mevcutlu bir İngiliz taburuyla 100 kişilik bir başka müfreze, Afyonkarahisar'ında 1.000 mevcutlu bir İngiliz müfrezesi.

8. Urla, Maraş, Adana bölgesinde dağınık olarak 156. ve mürettep 123. Fransız Fırkası.

9. Musul'da 1.200 nefer ve 14 toptan mürekkep bir İngiliz müfrezesi, Sincar'da miktarı meçhul bir İngiliz kuvveti, Zahho'da 200 nefer, 5 top ve 7 mitralyözden mürekkep bir İngiliz müfrezesi.

10. 23. İngiliz Fırkasından 3 tabur, Rum ve Ermeni milislerinden mürekkep bir tabur, 25. Fırkanın Batum'dan vapurlara bindirilen geriye kalanı, alayı ile tek mil topçusunun Çanakkale'ye naklolunduğu istihbar edilmiştir.”²⁰⁴

---

²⁰⁴ Harbiye Nezareti Baş Yaveri Binbaşı Salih (Omurtak) imzası ile yazılmıştır. 'Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.' Sayı: 15 Vesika 400.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren Anadolu İhtilali, bundan sonra meşruluk kazanma çabasına düşmüştü. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, her an fırsat kollamakta idi. Kongreden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisini kesince, Heyet-i Temsiliye'nin memleket idaresinde merci olarak kabulünü ileri sürmesi, meşruluk kazanma çabasının ilk işareti idi. Fakat, şartlar gereği kadar olgunlaşmış görünmediğinden, Amasya anlaşmasında elde edilenle yetindi. Fakat, ilk fırsatta ihtilale meşruluğunu kazandıracaktı. Eğer, fikrini kabul ettirip, Milli Meclisin Anadolu'da toplanmasını sağlayabilseydi, ihtilalin meşruluğu yolunda büyük bir merhale süratle kat edilmiş olacaktı. Meclis, İstanbul'da toplanmış, çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, aradığı fırsatın ayağına geleceğini bildiği için sabırla olayların gelişmesini bekliyordu?

İstanbul Meclisi'nin başına bir kaza geleceği muhakkak idi. Mebuslar, henüz İstanbul'a gitmeden 1919 Kasım ayında, bu hususta uyarılmıştı. 22 Ocak 1920 tarihinde de, şifreli bir telgrafa, Konya'daki 12., Sivas'taki 3. ve Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanlarına, İngilizlerin İstanbul'a tecavüzlerini arttırarak bazı nazırları ve mebusları bilhassa Rauf Beyi tevkif etmeleri ihtimalinden bahsetmiş, gerektiğinde bölgelerindeki İngiliz subaylarını tevkif için hazırlıklı bulunmalarını bildirmişti.²⁰⁵ 1920 yılı Şubat ayı başında, siyasi durum muhakemesini vesile ederek, ihtilalin meşruluk kazanması yolunda gerekli telkinleri yapmış bulunuyordu.

Osmanlı Mebusan Meclisi ise, içinde bulunan olağanüstü şartların gereğini kavramış olarak görevini yapmaya çalışıyordu. Meclis, bu suretle şimşekleri üzerine çekmekte idi. 17 Şubat

---

²⁰⁵ Nutuk, Vesikalar No: 226/a,b.

Lord Curzon'un yeğeni olan Rawlinson'un (Erzurum'da idi) tevkifine Mustafa Kemal Paşa çok önem vermekte idi.

1920 günü, “Misakı Milli”yi bütün dünyaya ilan etti. “Milli Yemin” anlamına gelen “Misakı Milli” Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilmiş olan esaslara göre, Türkiye’nin kabul edebileceği barış şartlarını belirtiyordu. Milli Mücadele’nin parolası ve son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin tek büyük hizmeti sayılan “Milli Yemin” şöyledir:

“Altta imzası bulunan Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri Devlet ve milletin geleceğini haklı ve devamlı bir barışa ulaşabilmesi için katlanabileceği fedakarlığın en son sınırını gösteren ve elde edilmesi mümkün olan Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının şartı bulunan aşağıdaki esasları kabul ve tasdik etmişlerdir:

Madde 1 - Osmanlı Devleti’nin münhasıran Arap çoğunlukla meskûn olup, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanma zamanında düşman ordusunun işgali altında kalan yerlerin mukadderatının, halkın serbestçe beyan edecekleri oylara uyarak tayin edilmesi gerekeceğinden, adı geçen mütareke esasları dahilinde dinen, ırkan ve aslen birleşmiş, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakarlık hisleriyle dolu sosyal ve kültürel hukuklarıyla uyumlu Müslüman Osmanlı çoğunlukla meskun bulunan yerlerin tamamı gerçekten veya hükmen hiçbir sebeple ayrılık kabul etmeyen bir bütündür.

Madde 2 - Halkı ilk serbest kaldıktan zamanda, halkoyu ile anavatana katılmış olan üç sancak için gerektiği zaman tekrar serbestçe halkoyuna müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 - Türkiye barışına ertelenen Batı Trakya’nın vaziyeti halkın hürriyet içinde belirtecekleri oylara bağlı olarak gerçekleşmelidir.

Madde 4 - İslamiyet’in Hilâfet Merkezi ve Osmanlı Saltanatının başkenti, Osmanlı Hükümeti’nin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi’nin emniyeti her türlü kötülükten korunmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının Dünya ulaşım ve ticaretine açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5 - İtilaf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan sözleşme esasları çerçevesinde azınlıkların hukuku, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın da aynı hukuktan faydalanmaları güvencesi ile tarafımızdan desteklenecek ve sağlanacaktır.

Madde 6 - Milli ve iktisadi gelişmemizin başarılmasının ve daha çağdaş bir düzenli idare şeklinde işlerin yürütülmesini başarabilmek için, her devlet gibi bizim de tam bir serbestliğe ve bağımsızlığa sahip olmamız şarttır. Bu sebeple siyasi, adli ve mali gelişmemize engel kayıtlara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.”

İtilaf Devletlerinin, ‘Milli Yemin’den memnun kalmadıklarını ve Mebusan Meclisi’ni cezalandırmak isteyeceklerini kestirmek güç olmasa gerektir. Bir ay sonra, olaylar büyük bir gelişme göstererek, Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin toplanmasını mümkün kılacak ve Anadolu İhtilali, aylardan beri aradığı meşruluk düzeyine kavuşacaktır.

İSTANBUL’UN İŞGALİ

İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 günü İstanbul’u resmen ve fiilen işgal etmek suretiyle Anadolu İhtilali’nin başarısına büyük ölçüde yardım etmişlerdir. 2,5 aydan beri Ankara’da bulunan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’un işgalini kaçırılmayacak bir fırsat bilerek, kesin teşebbüslere girişmek imkânını bulmuş oluyordu. Hele, Osmanlı Mebusan Meclisi’ne işgal kuvvetleri tarafından tecavüz edilmesi ve bazı mebusların meclisten zorla alınarak tevkif edilmeleri, Mustafa Kemal Paşa’nın meclisin İstanbul’da toplanmasına taraftar olmayışını haklı çıkarmıştı. 1919 sonbaharında meclisi mutlaka İstanbul’da toplamak için kendisine karşı çıkanların, artık bundan sonra söyleyecek sözleri kalmamıştı. Esasen, bir kısmı da tevkif edildiği için söz söyleyecek durumda değillerdi.

Heyet-i Temsiliye, İstanbul’un işgal edileceğini İstanbul’da ki Mim Mim Grubu’nun istihbaratına istinaden daha 11 Mart’ta öğrenmiş bulunuyordu. Bu arada, Salih Paşa kabinesinin de düşürülerek yerine milli akıma karşı ve düşmana alet olabilecek

bir hükümet kurulmasına çalışıldığı haberi alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu iki haber üzerine kumandanları ve Müdâfaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyelerini, heyeti idarelerini uyarmıştı.²⁰⁶

16 Mart günü İstanbul'un işgaline başlanıldığı haberi alınınca, Heyet-i Temsiliye, kolordulara durumu telgrafla bildirmiş ve **"İstanbul'da fevkalade bir halin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor"** dedikten sonra durumun Heyet-i Temsiliye'ce takip edilmekte bulunduğunu, İstanbul ile yazışma ve ilişkide dikkatli davranılmasını hatırlatmıştı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali ile doğan durum karşısında, İstanbul idaresini tamamen bertaraf etmek ve Heyet-i Temsiliye'yi geçici bir hükümet gibi çalıştırmak ve ihtilalin meşruluğunu sağlayacak bütün teşebbüslere girişmek ve özellikle Ankara'da bir meclis toplamak kararında idi. Bu kararın uygulanmasına, Heyet-i Temsiliye'nin bütün memlekette idari bir merci olduğunu duyurmakla başladı. 16 Mart günü, şifreli olarak kolordulara çektiği telgrafla kumandanların bu hususta fikirlerini sordu. **"Sureti aşağıda arz olunan maddeler hakkında yüksek mütalâaları rica olunur. Tasvip buyurulduğu veya değiştirilmesi münasip olan cihetler görüldüğü takdirde iş'ar duyurulmasını telgraf başında bekliyorum. Yüksek cevapları alındıktan sonra tamim olunacaktır"** cümleleri ile başlayan bu telgrafta; Mebusan Meclisi'nin, bütün resmi dairelerin, telgraf-hanelerin, cebren ve resmen işgal edildiği, saltanat ve hilâfet merkezine ve diğer resmi makamlara maruzatta bulunmanın imkânı kalmadığı, İstanbul'a yapılacak her müracaata düşmanların muhatap olacağı, bu durumun Osmanlı kanunlarının Anadolu'daki mer'iyetini (yürürlük) haleldar etmeyeceğini, binaenaleyh bütün Osmanlı vilayetlerindeki mülki memurların, askeri makamların Heyeti Temsiliye ile irtibatta bulunmalarını ve bu irtibatın muhafazasını, Heyet-i Temsiliye'nin de mülki ve askeri makamlar ile istişare ederek milli ve vicdani vazifesini yapacağını bildiriyordu. Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'nin merci ilanına karşı durdukları halde, bu telgrafa,

²⁰⁶ 'Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.' Sayı: 22. Vesika 53 ve 55.

kumandanlar olumlu cevap verdiler. Yalnız 15. Kolordu Kumandanı, evvel Heyet-i Temsiliye'nin kimlerden müteşekkil olduğunu öğrenmek istemişti.²⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün (17 Mart) Heyet-i Temsiliye'nin merci olduğuna ait 16 Mart tarihli telgrafı açık telgraf olarak kolordulara, valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 16 ve 17 Mart 1920 günlerinde kolordu kumandanlıklarına ve valiliklere aşağıdaki hususları ayrıca tamim etti.²⁰⁸

1. İstanbul'un işgali; İtilaf Devletleri mümessilleri, bütün bitaraf devletlerin hariciye nezaretleri ve meclisleri nezdinde telgrafla protesto edilecek ve mitingler yapılacaktır.

2. Bir müddet için dost olsun, düşman olsun yabancı resmi âlem ile muvakkaten temas edilmeyecektir.

3. Hristiyan ahaliye dokunulmayacaktır.

4. Memleketin asayişini ve huzurunu bozanlar, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar haklarında aynı şiddetle ve eşitlikle kanuni işlem yapılacaktır.

5. İçinde bulunan olağanüstü hâl, birliği gerektirmektedir. Milletin birliğini sağlamak ve girişilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşruluğundan herkesi haberdar etmek için gayret sarf edilecektir.

6. Menfi propagandalar önlenecektir.

---

²⁰⁷ Karabekir Paşa Heyet-i Temsiliye'yi bilhassa sormuştu. Çünkü o tarihte Sivas Kongresi'nin seçtiği Heyet-i Temsiliye'den Ankara'da yalnız Mustafa Kemal Paşa ile Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Sami Bey ve Mustafa Efendi (Niğde) vardı. Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye'yi şu kimselerle tamamlamıştı:

Ankara Müftüsü Rıfat Efendi, Şeyh Şemsettin Efendi, Konya eşrafından Rıfat Bey ve Mehmet Efendi, Ankara Darulhikmetül İslâmiye Şubesi azasından Hasan Efendi, Ankara Defterdarı Yahya Galip Bey, Kastamonu eski Vali Vekili Ferit Bey ve Ali Fuat Paşa. Mustafa Kemal Paşa herhangi bir durumu önlemek için Heyet-i Temsiliye azalarının kimler olduğunu bildirirken, telgrafın sonunu heyetin şimdilik muvakkat bir tarzda takviyesi için çalışıldığını belirtmek suretiyle bağlamıştı.

²⁰⁸ Birçok telgrafla bildirilen bu hususlar, birleştirilmiş ve özetlenmiştir.

7. Asker ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır.

8. Mühim telgraf merkezlerine birer subay veya memur yerleştirilerek telgraflar kontrole tâbi tutulacaktır.

9. Sahil iskelelerinden ve dâhilden gelecek şahıslar sıkı bir tetkike tâbi tutularak, şüpheli olanlar hakkında takibat yapılacaktır.

10. Önemli postanelerde şüpheli görülen mektuplar açılacaktır.

11. Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi ve rızası olmadıkça, hiç bir makam ve hiç bir memur İstanbul ile muhabere etmeyecektir.

12. Telgraf memurları, İstanbul'dan çekilen düşman tebliğlerini alıp yaymayacaklar ve Anadolu'da cereyan eden muhaberatı İstanbul'a vermeyeceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi memurlar casus sayılarak haklarında kanuni işlem yapılacaktır.

13. İşgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmayacaktır.

14. Rehin olarak İngiliz Kontrol Subayları tevkif edilecektir.²⁰⁹

Heyet-i Temsiliye yukarıdaki tedbirlerden başka mali ve askerî tedbirler de almış bulunuyordu.

Anadolu'ya işgal kuvvetleri gönderileceği öğrenildiğinden, Geyve Boğazı'nın kapatılması ve bilhassa buradaki demiryolunun esaslı bir surette tahribi emredildi. Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazı'nda bulunan münferit İngiliz kuvvetleri ile diğer işgal kuvvetlerinin silahlarının alınmasına ve tecritlerine teşebbüs olundu. Bunun için silahlı bir çatışmaya lüzum kalmadan düşman kuvvetlerine baskın yapılması emri verildi.

İngiliz subaylarının tevkifini düşünmek ve buna teşebbüs etmek, bu tedbirlerin en önemlisi olup, o günkü kadro içinde, ancak Mustafa Kemal Paşa'ya has bir davranıştır.

---

²⁰⁹ Bu talimat üzerine bazı İngiliz subayları tevkif edilmiş olay ileride Malta'daki mevkufların kurtarılmasına yaramıştır.

OSMANLI MECLİSİ'NİN SONU

İşgalden bir gün sonra (18 Mart) Osmanlı Mebusan Meclisi 24. toplantısının son oturumunu yaptı. Aydın mebusu Hüseyin Kâzım Bey'in başkanlığında yapılan bu toplantıda, Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beylerin ve diğer 14 mebusun imzasını taşıyan bir önerge ile Meclis protesto olarak, âdeta kendi kendini feshetmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin bu son toplantısı aşağıdaki şekilde cereyan etmişti:²¹⁰

“Reis: Bir önerge var, müsaadenizle okuyalım. (Okunsun sedaları)

Rıza Nur Bey (Sinop): Bendeniz söz istiyorum.

Reis: Buyurunuz efendim.

Rıza Nur Bey: Efendiler, mühim bir tarihi anı yaşıyoruz bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük felakete düşmemiştir. Osmanlı Başkenti ve İslamiyet'in Hilafet Merkezi bu gün ecnebi devletlerin silahlı işgali altına geçmiş bulunmaktadır. Bunu gerektiren hiç bir hâl mevcut değildir. Osmanlı Mebuslar Meclisi tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Faik Beyler, Numan Efendi Mebuslar Meclisinden işgal kuvvetleri tarafından zorla alınıp tevkif edildi. Bu hâl temel haklara ve devletler hukukuna tamimiyle aykırıdır. Kayıtsız şartsız hürriyet, vicdan ve düşünceye sahip olmayan bir Mebuslar Meclisi'nin serbestçe karar vermesi mümkün olamayacağından milletvekillerinin dokunulmazlığına karşı yapılan bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun bütün cihan heyeti teşriiyesinin ve bilhassa bilcümle parlamentoların maderi olan Britanya Parlamentosu'nun ve bu gibi tarihi olaylara birçok defa sahne olan Fransız ve İtalyan Parlamentoslarının işiten kulaklarına ulaşmasını temenni ederiz. Bugün deruhte ettiğimiz vazifeyi milliyeyi ifaya ancak bu derecede kadiriz. Bu takririmizi milli bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.

Seyfullah Efendi (Isparta): Saygıdeğer dostlardan iki zatın

---

²¹⁰ S. Ağaoğlu, 'Kuvayi Milliye Ruhu' s.16-18.

ismi söylenilmedi. Cemal Paşa ile Tahsin Bey de tevkif edilmişlerdir.

Osman Bey (Lazistan): Meclis haricinde tevkif edilmişlerdir.

Reis: Tavriri okuyunuz efendim.

(Umumi Harp, memleketimiz için pek uygun olmayan şartlar içinde son bulmuştur, dolayısıyla acıklı bir tarihi görev yapmaya davet edilen Meclis-i Mebusan son olarak Osmanlı Saltanat merkezinde olağanüstü durumun ortaya çıkması ve meşrutiyetle idare olunan memleketlerin hepsinde milletvekillerine temin edilen dokunulmazlık ve serbestliğin olayların zorlamasıyla kullanılmaması dolayısıyla milletvekilliği görevlerinin gereklerini memleketin mevcut durumlarıyla telif imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden önce düşünce hürriyeti ve vicdan bağımsızlığına bağlı olan kutsal görevin emniyetle yerine getirilmesine imkân veren bir hal ve durumun ortaya çıkmasını bekleyerek genel toplantıların ertelenmesini teklif ederiz).

Reis: Tavriri münderecatına tamimiyle vakıf hasıl oldu mu? (Evet, reye konsun, alkışlar).

Reis: Milletvekilliği görevlerinin icrasında emniyet bahş olacak bir halin vukuuna kadar müzakeratımızın ertelenmesini teklif ediyorlar. Kabul edenler ellerini kaldırsın.

Salahattin Bey (İstanbul) : Oybirliği ile kabul. (Müttefikân kabul sadaları).

Reis: Evet efendim, oybirliği ile tehiri müzakere kabul edildi.”

Meclisin bu karardan bir netice ümit edip etmediğini bilmiyoruz. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 18 Mart 1920’de çalışmalarına böylece ara vermiş, fakat bir daha toplanması nasip olmamıştır. Nihayet, 11 Nisan 1920 günü Padişah’ın iradesiyle, en geç 4 ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydıyla Osmanlı Mebusan Meclisi feshedilmişti.

SEÇİMLER

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir meclisin toplanması gereğini 17 Mart günü, fikir yoklaması şeklinde kolordu kumandanlıklarına ve valiliklere bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu meclisin bir Kurucu Meclis olmasını düşünüyordu. Bilhassa kumandanların fikrini almak için yazdığı telgrafta, meclis toplamanın gerekçesi olarak İstanbul'un işgalini ileri sürüyor, Mebusan Meclisi'nin resmi dairelerin işgali ile anayasaya göre yasama, kaza ve icra organlarının artık mevcut olmadığını, Osmanlı Devleti'nin istiklâl ve hakimiyetinin haleldar edildiğini belirtiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesine göre, Kurucu Meclis en geç 15 gün içinde toplanmalıydı. Bunun için seçimin, seçim kanununa göre değil, daha pratik ve kestirme bir yol ile yapılması gerekti. Bütün bu husustan açıkladıktan sonra Kurucu Meclis ile ilgili olarak kumandanlara ve valiliklere bildirdiği proje şöyle idi:

1. Kurucu Meclis Ankara'da toplanacaktır.
2. Kurucu Meclis üyeleri medeni cesaret, fikri kabiliyet, dini ve milli selamet sahibi kimselerden olacak ve üyeleri 25 yaşından küçük ve kötü şöhret sahibi bulunmayacaktır.
3. Kurucu Meclis seçiminde livalar seçim bölgesi kabul edilecektir.
4. Gayrimüslim unsurlar seçime iştirak ettirilmeyecektir.
5. Her livadan 5 üye seçilecektir.
6. Kurucu Meclisin acele toplanmasındaki zorunluluk umum milletin oyuna başvurmak suretiyle seçim yapılmasına engel olduğundan, seçimler, idare ve belediye meclislerinde toplanmış bulunan milli oya istinat ettirilmek yolu tercih edilir. Bu bakımdan seçimler her livanın idare ve belediye meclisleri ile Müdâfaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyeleri tarafından aynı günde ve aynı celsede yapılacaktır.

7. Kurucu Meclis üyeliğine her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi herkesin mukaddes

mücadeleye fiilen iştiraki için müstakil olarak adaylığını istediği yerlere ilana hakkı vardır.

Bundan sonraki 5 maddede seçimlere ait teknik teferruat belirtilmişti.

3. ve 15. Kolordu Kumandanları Kâzım Karabekir Paşa ve Albay Selahattin Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa ile kolordu kumandanları 2 gün kadar telgraf başında bu konuyu tartıştılar. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın iştiraki ile 3. Kolordu Kumandanının itirazı şu noktalarda toplanıyordu: Halk, Meclis-i Mebusanı bilir. Kurucu Meclis adı altında milletin aklının almayacağı bir meclis toplamak doğru değildir. Böyle bir meclise katılacak kimseler bulmak da güçtür. Bulunsa bile bu meclisin alacağı kararlar memlekette tatbik kabiliyeti bulamaz ve geçerli olamaz. Bu sebeple, Meclisi Milliye toplamak lazımdır.

15. Kolordu Kumandanı da anayasanın ve seçim kanununun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanılmayacağı, Meclisi Milli'nin toplanmasının uygun olacağı, İstanbul Meclisinden kaçıp Ankara'ya gelenler ile meclisin toplanmasının ve eksikler için seçim yapılmasının uygun olacağı görüşünü bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Milli'nin toplanabilmesi için Ayan ve Mebusan Meclisi'nin toplu olarak bir arada bulunmalarının şart olduğunu, İstanbul'dan kaçabilecek mebusların ve ayan azasının çoğunluk sağlayamayacaklarını ileri sürerek fikirinde ısrar etmişse de kumandanların direnmeleri karşısında Kurucu Meclis deyiminden vazgeçerek **“selâhiyet-i fevkaladeye malik bir meclis”** deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tamim etti. Mustafa Kemal Paşa, Kurucu Meclis toplamayı düşünürken rejimi değiştirmek amacını güdüyordu.²¹¹ Artık, rejim, Büyük Millet Meclisi adını alacak olan Milli Meclisin kararları ile değiştirilmeliydi. Seçimler Osmanlı Devleti'nin seçim kanununa göre

---

²¹¹ Nutuk. C. I. s.421.

yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecekti. Seçim ile ilgili tamimde, seçilecek kimselere mebus denilmemiş, ancak tamimin 2. maddesinde “**bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, mebuslar hakkındaki kanuni şartlara tabidir.**” ibaresi kullanılmıştır.

Tamimde belirtilen esaslara göre seçimlere seçim kanunu gereğince katılacak olan müntehibi saniler (ikinci seçmenler) den başka belediye meclisi, vilayet ve liva idare meclisi ve müdâfaa-i hukuk azaları katılacaklardı. Seçimlerin süratle yapılması isteniyordu. Fakat, bazı kazalarda seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilayetlerde toplanmasının çok zamanı gerektireceği bildirildiği için 21 Mart tarihinde Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, her kazadaki seçimlerin, livaların ve vilayetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde seçim yapabileceklerini tamim etti.

İstanbul Meclisi azalarından Ankara’ya gelenlerin de bu meclise mebus olarak katılabilecekleri kararlaştırılmıştı.

Seçimler bazı yerlerde fazla ciddiye alınmamış, hatta direnme ile karşılaşmıştır. Maraş, Urfa, Elâziz, Diyarbakır ve Trabzon’da seçimleri yaptırmak güçlüğüle mümkün olabilmıştır. Özellikle Trabzon seçimlere hiç taraftar değildi. Buradaki 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey’in²¹² 15. Kolorduya gönderdiği 20 Mart tarihli telgrafta, yeni seçimlerin şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı ileri sürülerek, Müdâfaa-i Hukuk heyetlerince bir aza seçilip Heyet-i Temsiliye’yi takviye etmek üzere Ankara’ya gönderilmesi fikri ileri sürülüyordu. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, tümen kumandanına verdiği cevapta, Heyet-i Temsiliye’nin tamimine taraftar olduğunu belirttikten sonra esasen tamimde bu seçimlerin Meclis-i Mebusan’ın teşkili ile alakasını gösterir bir kayıt bulunmadığını, âyan ile mebusanın aynı zamanda Ankara’da toplanması kabil olmadığından, toplanacak meclisin teşriî mahiyeti haiz bir meclis sayılamayacağını ve binaenaleyh Meclis-i Mebusan adı altında toplanmayacağını ifade etmişti. Trabzon Valisi Hamit Bey de Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı bir telg-

---

²¹² İzmir suikastı olayından sonra asılan Rüştü Paşa.

rafta pek heyecanlı olan sahillerde durumun seçimlere elverişli olmadığını bildiriyordu. Heyet-i Temsiliye'nin ikazı üzerine Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon Valisini doğrudan doğruya ve Trabzon'daki tümen kumandanı vasıtasıyla sıkıştırarak seçimlerin yapılmasına zorlamıştır. Fakat, Trabzon mebuslarından bazıları seçildikten sonra istifa etmişlerdir.

Bütün gayretlere rağmen seçimler meclisin toplanacağı 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamamıştır. Her livadan çıkacak mebus adedine göre İstanbul Meclisi'nden gelenler hariç 169 kişinin 23 Nisan günü meclise katılması gerekirdi.²¹³ Halbuki, meclis İstanbul'dan gelen mebusların da katılması ile 120 kişi ile toplanmıştır. Seçimler daha sonra tamamlanmış ve uzak yerlerden gelen mebusların meclise katılmaları peyderpey mümkün olabilmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ilk birkaç ayı yeni katılan mebusların meclise takdimi ve mazbataların tetkiki ile geçmiştir. Fakat meclise bir taraftan yeni yeni mebuslar katılırken bir taraftan da istifalar oluyordu, istifaların bir kısmı mazerete dayanıyor, bir kısım mebuslar da memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ediyorlardı. Bu sebeple meclis üye sayısı uzun zaman kesinlikle belli olmamış ve nisap teshilinde sık sık anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Seçim ile ilgili ve meclisin teşekkül tarzına ait aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir:

1- Fevzi (Çakmak) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Sırrı (Belli) Bey, İsmail Suphi (Soysallı) Bey, Şair Mehmet Akif ve daha bir-kaç mebus iki yerden seçilmişler, sonra birini tercih etmişlerdir.

2. Edirne mebusları uzun zaman meclise iştirak etmemişlerdir. Buna mukabil Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa Edirne mebusu seçtirilmişlerdir. Diğer Edirne mebuslarından birkaçı, uzun bir süre sonra meclise gelmişlerdir.

3. İstanbul Meclisinden gelen mebuslar her livadan seçilen beşer kişiye dahil edilmemiş ve meclise ilaveten katılmışlardır.

---

²¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 5. s.34 -35.

4. İstanbul'dan gelecek mebusların, 27 Ekim 1921 tarihinde alınan bir kararla, bugünden sonra meclise kabul edilmemesi bir prensibe bağlanmıştır.

5. Kırşehir mebuslarının sayısı 6'ya yükselmiş ve fazlalık sebebiyle 1 mebusun mebusluğu kaldırılmıştır.

6. Canik (Samsun), İzmit, Cizre, Malatya ve İzmir seçimlerine itirazlar olmuş, meclis bu itirazları tetkik ederek karara bağlamıştır.

7. Seçildiği halde meclise katılmayan bazı mebuslar veya izin aldığı halde izin sonunda dönmeyen bir kısım mebus meclis kararı ile müstafi sayılmıştır.

8. Uzun görüşmelerden sonra memurluk ile mebusluğun bir arada bulunamayacağı kararına varılmış, memur iken mebus seçilenlere birini seçmeleri bildirilmiştir. Bu sebeple birçok kimse memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ettiği için sık sık seçimler tekrarlanmıştır,

9. Bazı kumandan ve subaylar da mebus seçildiklerinden askerlik ile mebusluğun bir arada bulunmasını isteyen bir önergeyi (Hüsrev Gerede) meclis reddederek yalnız ordu ve kolordu kumandanlarının mebusluk sıfatının baki kalacağı kararı verilmiştir.

10. Bazı mebuslara Müdâfaa-i Hukuk teşekküllerinde çalışmak üzere meclisçe süresiz izin verilmiştir. Yine bu arada vatani hizmet görmek üzere birkaç mebus (İzmit Mebusu Fuat Bey ve Batum mebusları gibi) meclis kararı ile süresiz izinli sayılmıştır.

11. 31 Temmuz 1920'de alınan bir karar ile Malta'da mevkufl bulunan mebuslar, Rauf (Sivas), Kara Vasıf (Sivas), Şeref (Edirne), Faik (Edirne), Numan (İstanbul), Cemal Paşa (Isparta), Tahsin (İzmir). Feyzi (Diyarbakır), Zülfü (Diyarbakır), Celal Nuri (Gelibolu). Ali (Afyon)²¹⁴ Meclis azası kabul edilmişlerdir.²¹⁵

---

²¹⁴ Ali Çetinkaya.

²¹⁵ Meclisin mevcudu, zamanla artmış 12.8.1920 toplantısında oya iştirak eden mebus adedinin 206 olduğu gömülmüştür. Birinci Meclis'in üye sayısı 300 olarak kabul edilebilir.

MECLİSİN ŞEKLİ VE BÜNYESİ

Seçimler olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için yapılmıştı. Seçilecek kimselerin adı söylenmemişti. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon’u seçime ikna etmek maksadı ile toplanacak meclisin Meclisi Milli olmadığını tamimden bunun anlaşıldığını, seçilecek kimselerin mebus sayılmayacağını temin etmişti. Gerçekten seçimlerin yapılması ile ilgili tamim bu havayı vermekte idi. Osmanlı Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisi’nin müşterek adı Millet Meclisi idi. Ankara’da toplanacak meclis, Mustafa Kemal Paşa’nın deyişi ile **“Milli Meclis”** değil, olsa olsa **“Millet Meclisi”** idi. Seçimleri yaptırıp meclisi toplayabilmek için, kelimelerin ve deyimlerin nüanslarına bile dikkat gerekiyordu. Meclis, seçmenler ve seçilenler tarafından geçici bir meclis olarak kabul edilmişti, niteliği hakkında kimsenin kesin bir fikri yoktu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa meclise vermek istediği şekli tespit etmişti. Onun görüşüne göre bu meclis, murakıp ve müdekkik mahiyetinde bir mebusan meclisi değildi. Bu itibarla, meclis yalnız kanun yapmakla meşgul olmayacak, milli mukadderatı nezaret altında bulundurmakla yetinmeyecek, bilfiil bununla meşgul olacaktı. Mustafa Kemal Paşa meclis hakkındaki görüşlerini açıklarken diyor ki:²¹⁶

“Nitekim, fevkalade durumlar içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya yasama kuvvetini tatil edip icra heyetlerine fazla yetkiler verirler, veyahut bütün milletin genel oyuna müracaatla kararlar alırlar. Biz halk birliğine her kuvvetten fazla yetki veren İslamiyet esaslarını nazarı dikkate alarak yüce meclisinizi bütün millet işlerine doğrudan doğruya yetkili tanımak taraftarıyız.”

Meclis, bütün kuvvetleri elinde bulunduracaktı. Kuvvetler ayrılığı sistemi yerine, kuvvetler birliği sistemi düşünülmüştü. Mustafa Kemal Paşa’nın ileri sürdüğü bu fikir, meclisçe de kabul edilmiş, yasama, yürütme ve yargı kuvvetini elinde bulundurmıştı.

---

²¹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. C. I, s.31.

Mustafa Kemal Paşa'nın ileri sürdüğü fikre göre, meclis kendi üyeleri arasından bir icra heyeti seçecek ve bu heyet meclise karşı sorumlu olacaktı. Her şey geçici gösterilmek istendiği için, icra heyeti üyelerine "Nazır" denilmeyecek "Vekil" denilecekti. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa fikrini şöyle açıklıyordu:

"Osmanlı Devleti diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının cismanı nüfusu etrafında toplanmış değildir. Saltanat makamı aynı zamanda hilâfet makamı olmak itibariyle padişahımız müslüman halkın da reisidir. Mücadelelerimizin birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının ayrılmasını hedef güden düşmanlarımıza milli iradenin buna elverişli olmadığını göstermek ve mukaddes makamları düşmanın esaretinden kurtarmaktır. Bu esasa göre, Anadolu'da geçici kaydı ile dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah makamı ihdas etmek hiçbir suretle kabili cevaz değildir. Şu hâlde reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz."

Mustafa Kemal Paşa, bu tezi ileri sürerken, icra heyetine meclis reisinin başkanlık etmesini empoze etmek istiyordu. Mecliste yaptığı bu uzun açıklamalar sonunda, Mustafa Kemal Paşa meclisin durumunu şu cümlelerle daha net bir şekilde belirtmiştir:

"Yüksek meclisiniz sahip olduğu olağanüstü yetki sebebi ile milletin idaresindeki bütün işleri fiilen deruhte ve gerek hilâfetin, gerek memleketin selametini bizzat temin ve müdafaa vazife ve yetkisi ile teşekkül etmiştir ve artık yüksek meclisinizin üstünde bir kuvvet mevcut değildir."

Adının ne olacağı tayin ve tespit edilmeden toplanan olağanüstü yetkilere sahip bu meclis, ilk olarak çıkardığı **"Vatan Hainliği Kanununu"** yaparken adını da **"Büyük Millet Meclisi"** olarak koymuştur.

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü büyük bir dini törenden sonra en yaşlı üye olan Sinop Mebusu Şerif Bey'in başkanlığında toplandı. Şerif Bey, kısa açış nutkunda bu yüksek

meclisin “**Milletimizin dahili ve harici tam bağımsızlık içinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisi’ni açıyorum.**” demiştir. Geçici Başkanın “**Büyük Millet Meclisi**” deyimini kullanmasından ve sonra bu adın kabulünden, kendisine gerekli telkinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, başkanının açış nutkundan sonra söz alarak meclisin teşekkül tarzını “**yeniden seçilen mebuslar ile İstanbul’dan gelen mebuslardan mürekkeptir**” şeklinde açıklamış ve bu hususu meclis ittifakla kabul etmiştir.

Büyük Millet Meclisi, 24 Nisan günü yaptığı ikinci oturumunda 110 oy ile Mustafa Kemal Paşa’yı başkanlığa seçmiş ve Başkanlık Divanı’nın diğer üyelerini de seçerek vazifesine başlamıştır. Meclis bundan sonra ilk iş olarak 25 Nisan günü Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey, Aydın Mebusu Cemil Bey, Tokat Mebusu Bekir Sami Bey, Edirne Mebusu Albay İsmet Bey, İstanbul Mebusu Fevzi Paşa²¹⁷ Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ve Kırşehir Mebusu Hakkı Behiç Bey’den müteşekkil bir geçici icra encümeni²¹⁸ seçmiştir.

HÜKÜMET TEŞKİLİ

Meclisin 2 Mayıs günü oturumunda hükümet teşkili ile ilgili “**Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun**” adlı aşağıdaki kanun kabul edildi:

“**Madde 1- Seriyeye ve evkaf, sıhhiye ve sosyal yardımlaşma, iktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden), maarif, adliye ve mezahip, maliye ve rüsumat, defteri hâkânî, nafia, dahiliye (cemiyeti umumiye, posta ve telgraf) milli savunma, hariciye, genelkurmay işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisi’nin 11 kişiden oluşan bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.**

Madde 2- İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi’nin mutlak çoğunluğu ile aralarından seçilir.

---

²¹⁷ Fevzi Paşa henüz yolda olduğu halde İstanbul mebusu olarak kabul edilmiş ve aday gösterilerek seçilmiştir.

²¹⁸ Geçici hükümet anlamında kullanılmıştır.

Madde 3- Her vekil görevli olduğu işlerin ifasından men-sup olduğu encümenin istişari oyunu alabilir.

Madde 4- İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.”

Bu kanuna göre 3 ve 4 Mayıs günleri seçim yapılarak Büyük Millet Meclisi’nin ilk hükümeti aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

Şer’iye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi.

Müdâfaa-i Milliye Vekili: Fevzi Paşa,

Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey,

Maliye Vekili: Rıza Nuri Bey,

İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey,

Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa,

Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey,

Erkânı Harbiye Umumiye Vekili: Albay İsmet Bey,

Sihhiye Vekili: Dr. Adnan Bey.

Mustafa Kemal Paşa Meclisi toplamış, adını koymuş, hükümetini kurmuştu. Anadolu İhtilali bu suretle meşruluk kazanmış oluyordu. Bu mutlu sonucu 4 Mayıs tarihli bir tamimle bütün kolordu kumandanlıklarına, valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara şu şekilde duyurdu:²¹⁹

“Büyük Millet Meclisi’nin esas mahiyetini tespit eden ve ikinci toplantıda ittifakla kabul olunan hususların önemli noktaları birinci suret, İcra Vekillerinin seçimi hakkında yeni meclisçe değiştirilerek kabul olunan kanun ikinci suret ve bu kanuna göre meclis umumi heyetinde yapılan seçimler neticesinde belli olan İcra Vekilleri Heyeti listesi de üçüncü suret olarak aşağıda arz olunmuştur:

Emir ve kumanda yetkisi ise meclisin manevi şahsi yetinde olup bu işleri meclisçe seçilen İcra Vekilleri Heyeti arasında bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) yürütür. Eskiden olduğu gibi idarenin her şubesinin

---

²¹⁹ Tarih Vesikaları. C. I Sayı 6. s. 404.

kendi mercileri olan vekaletlere müracaat eylemesi bu genelge ile tebliğ olunur.”

Bu tamime ekli olduğu belirtilen ikinci ve üçüncü suret yukarıda verilmiştir. Birinci suret Mustafa Kemal Paşa'nın meclisin 24 Nisan tarihli ikinci oturumunda, meclisin şekli ve hükümet teşkili hakkında yaptığı ve meclisçe kabul olunan teklifin bir özetidir. Önceki bahiste kısmen dokunduğumuz bu teklifin Mustafa Kemal Paşa tarafından memlekete duyurulan şekli, önemi sebebi ile aşağıya aynen alınmıştır:

“1. Milli iradenin doğrudan doğruya vatanın mukaddaratına el koyma yetkisi esas ilke olarak kabul olunmuştur.

2. Büyük Millet Meclisi yürütme ve yasama kuvvetini nefsinde toplamış ve milletin genel idaresini fiilen üstüne almıştır.

3. Büyük Millet Meclisi seçip görevlendireceği üyelerini, Bakanlık görevlerini yapmağa memur eder. Bakanların her biri ayrı ayrı ve hepsi beraberce genel kurula karşı sorumludur.

4. Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin de başkanıdır. Meclis Reisi sıfatıyla meclis adına imza atmaya ve kararları onaylamaya yetkili olmakla beraber icraya ait meselelerde de genel kurul nezdinde tamamen sorumludur.

MECLİSİN BEYANNAMESİ

Meclisin 25 Nisan tarihli toplantısında Antalya Mebusu Emrullah Suphi Bey'in hazırladığı **“Büyük Millet Meclisi'nin Memleketine Beyannamesi”** başlıklı metin, kendi teklifi üzerine aynen kabul edilerek yayınlandı. Devrine göre sade bir Türkçe ile kaleme alınmış olan bu beyanname milli heyecanı ifade etmektedir. Gerek bu sebeple, gerekse Ankara'yı yakından tehdit eden karşı ihtilal hareketine hitap etmesi bakımından bu beyanname aşağıya aynen alınmıştır:

“Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafın-

dan satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silaha sarılan milletdaş ve dindaşlarımızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman baskından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak başkentimizi yine anavatana bağlamak için çalışıyorlar. Biz vekilleriniz, Cenabihak ve Resülüekremi namına yemin ederiz ki, Padişah ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleri ile mahvetmek ve sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hint'in, Mısır'ın başına gelen hâlden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın, İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını kısacası vatanın düşman istilasına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerini arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisi'nin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesin! Tâ ki milletimiz köle olmasın! Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve anlaşmazlıktır. Allah'ın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfikı, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.”²²⁰

Bu beyannameyi alkışlarla kabul eden meclis, Padişah'a da bir “ariza” yazılmasına karar vermişti. Bunu da Hamdullah Suphi Bey kaleme almıştır. Padişah'a yazılan ariza “İstanbul'un işgali ve bunu takip eden facialar üzerine, İstanbul'u ve saltanat hukukunu ve milli istiklâlimizi müdafaa ve temin etmek maksadı ile bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde içtima ettik” cümlesi ile başlıyor, Osmanlı hanedanının

---

²²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi I. s. 60.

kurucusu Sultan Osman'ın bir rüyasından bahsedildikten sonra şöyle devam ediyordu.

“O rüyanın üç kıt'a üzerine gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsi ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadolu'dur ve onun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Büyük cetlerimiz Rumeli'de kendi başına bir cihan olan kıtaları fetih ve istila ederken ordularını bu Anadolu topraklarından davet eder ve uzak memleketlerine büyük ana hatlarını, askeri yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan halkı celb eder ve en mühim noktalarda yerleştirdi.”

Daha sonra şöyle deniyordu:

“Padişahımız; Osmanlı Sultanı'nın başşehrinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ve ocaklarından çok uzak harp yerlerinde hayatlarını feda etmeyi kendine en kudsi bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı. Anadolu viran oldu, fakat iklimlerden iklimlere uzayan hakanlığınızın şevket ve kudreti için her mihneti, her felaketi cana minnet bildi.”

“Arıza”nın bu kısmında eski seferler açıklandıktan sonra Anadolu'nun şimdi kendi hürriyeti ve istiklâli için bir halk mücadelesi yaptığı belirtilmişti. Açılan mücadelenin gerekçesi ise şu satırlarla ortaya konuluyordu:

“Padişahını elim bir harp neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü için kendi kendine silaha sarıldı ve nerede anavatanı tecavüze uğramış ise oraya dini ve milli namusunu kurtarmak için koştu.” Bu uzun metnin sonlarına doğru “isyan” iddiası reddedilip, Padişah'a “**halbuki vuran da vurulan da hep sizindir**” deniliyor ve meclisin mücadelede ne kadar kararlı olduğu aşağıdaki cümle ile tespit olunuyordu:

“Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, yabancı esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kere tercih edilir.” Bu cümleyi meclis alkışlarla karşılamıştı. Nihayet metin Padişah'a verilen şu teminat ile sona eriyordu:

“Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahı’na sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını en büyük tazim ve huşu ile arz eder.”

Meclisin bütün üyelerinin ortaklaşa kabul ettikleri tek amaç, memleketi, padişah ve halifeyi kurtarmaktan ibaretti. Mebusların önemli bir kısmı muhafazakâr zihniyette idi. Meclisin uğraştığı konuları, hükümet kurulmasını, hatta kanun yapılmasını yadırgayan mebuslar eksik değildi. Bunlar, meclisin sonuna kadar da gerçeği idrak edemeyeceklerdi. Henüz, meclisin toplandığı ilk günlerde (29 Nisan 1920) Denizli Mebusu Necip Bey, bir takrir vererek, bu fevkalade meclisin toplanmasındaki yegâne maksadın vatanı düşman işgalinden kurtararak hilafetine kavuşmaktan ibaret olduğunu ileri sürmüş ve bu sebeple: **“Daimi hükümet teşkil edercesine yeniden kanunlar yapmak veya devletin kanunlarını değiştirmek gibi ikinci derecede önemli olan meseleleri münakaşa etmek hale ve zamana uygun olmasa gerektir”** diyordu. Necip Bey gibi birçok kimse, meclisin yapması gereken işleri, kendilerine göre başka başka düşünmekte idiler. Mebusların yemini için tespit olunan metin, büyük çoğunluğa hâkim olan görüşü belirtmeye kâfidir. Yemin şekli şöyle idi:

“Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtuluşundan ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi...”²²¹

MİLLET MECLİSİ’NİN İHTİLALCİ KARAKTERİ

Genel hava, Padişah ve Halifeye bağlılık şeklinde görüldüğü halde Büyük Millet Meclisi’nin ihtilalci karakterde olduğunu ortaya koyan birçok kararlar alınmış ve kanunlar yapılmıştır.

Hıyaneti Vataniye Kanunu, İstanbul’un işgalinden sonra hükümetçe alınacak kararların ve yapılacak anlaşmaların taınmayacağı hakkındaki kanun, Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının vatan hıyanet suçu ile gıyaben muhakemeleri ve vatandaşlıktan çıkarılmaları hakkındaki karar, Ferit Paşa Hükümeti tara-

---

²²¹ Türkiye B.M.M. Zabit Ceridesi. Cilt II. s.186.

findan yapılan her nevi tayin, terfi ve taltiflerin kabul edilmesi hakkındaki karar gibi birçok kanun ve kararlar meclisin ihtilalci davranışına tipik örneklerdir. Bunların üzerinde kısa kısa durulacaktır.

1. Hıyaneti Vataniye Kanunu.

Meclisin ele aldığı ilk iş memleket üzerinde otorite kurmak olmuştur. 25 Nisan tarihinde, meclisin açılışının üçüncü günü, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in bir kanun teklifi ile, Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararlar aleyhinde bulunanlar ve bu kararlara uymayanların vatan haini sayılarak cezalandırılmaları konusu görüşülmüştür. Büyük Millet Meclisi, bu kanun teklifini birkaç gün içerisinde komisyonlarda inceleyerek 29 Nisan'da kabul etmiştir. Hıyaneti Vataniye Kanunu ile **"Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı içine alan sözle veya fiilen veya yazı ile muhalefet veya fitnecilikte bulunan herkes vatan haini"** kabul edilmiştir. Kanunun İkinci maddesine göre B.M.Meclisi'nin meşruluğuna karşı duranlar ölüm cezasına çarptırılacaktı.²²²

2. İstanbul Hükümetlerinin Alacağı Kararlar Hakkında Kanun.

Yeni meclisin açıldığı ilk günlerde; İstanbul Hükümetlerinin kararlarının ve yapacakları anlaşmaların keenlemyekun yekûn (yokmuş gibi) sayılması bir kanun teklifi halinde ileri sürülmüştür. Bu teklifin kanunlaşması halinde Türkiye'nin bilhassa yabancı devletlerle yapmış olduğu ve yapacağı anlaşmalar söz konusu olduğundan, meclis işi titizlikle incelemiş ve uzun müzakerelerden sonra, 7 Haziran tarihinde bu kanunu kabul etmiştir, iki maddeden ibaret olan kanun aynen şöyledir:

---

²²² Hıyaneti Vataniye Kanunu kabul edildiği zaman, Birinci Dünya Harbi içinde çıkarılmış "Asayiş ve inzibatı haleldar olan ve hareketi askeriye'nin iptidar eylediği mahallerde bu harekate sebebiyet veren kişiler hakkında 14 Mayıs 1915 tarihli" bir muvakkat kanun ve ayrıca Hıyaneti Vataniye Kanunu ile Hıyaneti Harbiye Kanunu gösterilen suçlar bakımından birbirine karıştırılmıştır. Bu karışıklığı önlemek için Büyük Millet Meclisi Hükümeti 20 Temmuz 1920 tarih ve 81 sayılı kararname ile bir açıklama yapmıştır.

Madde 1- İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bütün sözleşmeler ve anlaşmalar ve şartlar ve resmi kararlar ve verilmiş imtiyazlar ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bütün gizli anlaşmalar ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecnebiye verilmiş imtiyazlar ve madenlerin intikali ile ruhsatnameleri hükümsüzdür.

Madde 2- İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi icra heyeti memurdur.

3. Ferit Paşa ve Kabine Arkadaşları Hakkında.

Meclisin 13 Mayıs. 1920 günlü 15. toplantısında, bir grup mebusun başkanlık divanına verdiği önerge ile İslamları birbiri aleyhine tahrik ve teşvik ile İslamlar arasında bölünmeye sebebiyet veren Ferit Paşa kabinesi ile muhtelif şekillerde bu kabineye yardımcı olanların hareketleri Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun 1. ve 2. Maddelerine uyduğundan, bunların gıyaben muhakeme edilmeleri hakkında karar alınması teklif edilmiştir. Aynı gün, Mersin Mebusu İsmail Safa ve Bursa Mebusu Emin Beyler de Ferit Paşa'nın vatandaşlık hukukundan tecridine ve millet arasından tardına karar verilmesi için bir tahrir vermişlerdi. Bu iki tahriri inceleyen adliye encümeninin mazbatası, 19 Mayıs günü mecliste görüşüldü. Adliye encümeni iki teklifi de uygun görmüş, Ferit Paşa'nın vatandaşlıktan tardinin meclisçe karara bağlanması, Hıyaneti Vataniye Kanunu gereğince Ferit Paşa ve arkadaşlarının ve yardımcılarının muhakeme edilmeleri için İcra Vekilleri Heyeti'ne havale mütalâasında bulunmuştur. Adliye encümeninin teklifi reye konularak meclisçe kabul edilmiştir.

4. İstanbul Hükümeti'nce Yapılacak Tayin ve Terfiler.

Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın 20 Mayıs 1920 tarihli bir teklifi, meclisin 24 Mayıs günlü toplantısında çok kısa bir müzakereden sonra uygun görülerek, İstanbul'daki gayrimişru kabinenin oradaki subaylara ait yapacağı tayin, terfi ve taltiflerin keenlemyekun sayılmasına karar verilmiştir.

5. Sevr Muahedesi ve Şûrayı Saltanat.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çektiği 17 Ağustos 1920 günlü aşağıdaki telgrafi okunarak karara bağlanmıştır:

“Vatansız, vicdansız, üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatan ile alakası olmayan bir kaç kişi namına barış anlaşmasını imza ettiklerini ajansta gördük. Milli Mücadelemizde daha büyük bir azim ve imanla devamla karar verdiğimizizi arz ederim, İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Saltanat Şurası'nda Türkiye'nin varlığını söndüren bu zalim anlaşmanın imza edilmesine karar ve oy veren, isimleri malûm şahısların ve anlaşmayı imza edenlerin vatana ihaneti ile ittiham olunmasını ve haklarında gıyabi hüküm verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle anılmasının ilân ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim.”

6. İstiklal Mahkemeleri.

Asker kaçaklarının cezalandırılmaları ve askerlerin ordudan kaçmalarının önlenmesi için Büyük Millet Meclisi eylül ayında **“Firariler hakkında kanun”** adlı bir tasarı üzerinde çalışmıştır. Fakat kanun tasarısının görüşülmesi sırasında, Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, aynı maksadı güden başka bir tasarı teklif etmiş ve meclis bu tasarıyı esas alarak ivedilikle görüşüp bazı değişikliklerle kabul etmiştir. Bu kanuna göre, Büyük Millet Meclisi azalarından müteşekkil İstiklal Mahkemeleri kurulacak ve mahkemeler ordu kaçaklarını muhakeme edecekti. Kanunun 4. maddesinde şu hüküm mevcuttu:

“İstiklal Mahkemelerinin kararları kesin olup infazına devletin bütün silahlı ve silahsız kuvvetleri memurdur.”

İstiklal Mahkemeleri Kanunu görüşülürken Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, bu mahkemelerin adının **“Millet Mahkemeleri”** olmasını teklif etmiş, fakat meclis bu teklifi kabul etmemiştir.

İstiklal Mahkemeleri, ihtilal mahkemeleri gibi çalışmış ve zamanla yetkileri genişletilmiş ve memleketin birçok yerinde uzun zaman bu mahkemeler faaliyet göstermişlerdir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ihtilalci karakterini belirten kanun ve kararlar şüphesiz bu kadar değildir. Daha birçok kararlarda ve kanunlarda meclisin ihtilalci karakteri açık olarak görölmektedir. Bunların hepsini bu kitapta vermek mümkün olmadığından yalnız tipik bir kaç örnek ile yetinilmiştir.

Bu kitabın kapsadığı dönem 1919 ve 1920 yılları olduğu için, Büyük Millet Meclisi'nin bu dönem içindeki çalışmaları ele alınmış ve başlı başına bir inceleme konusu olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bütününe girilememiştir. Fakat meclisin genel görünüşü ile başlıca karakteristik yönlerine kısaca dokunmakta zorunluk vardır.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Kurucu Meclis adı ile toplanmadığı halde çıkardığı kanunlar ve aldığı kararlar bakımından bir Kurucu Meclis çalışması yapmıştır. Meclisin ele aldığı ilk işler orasında, Temyiz Mahkemesi, Devlet Şûrası ve Divanı Muhasebat (Sayıştay) teşkili bulunmaktadır. Geçici kaydı ile de olsa bu müesseselerin kurulması ve yeni bir Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) yapılması, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin hiç bir şüpheye yer vermeyecek şekilde bir Kurucu Meclis çalışması yaptığını, bazı etkenler ile bu yola sürüklendiğini ortaya koymaktadır. Bu etkenlerin başında Mustafa Kemal Paşa ve onun yakın arkadaşları gelmektedir.

Bu meclisi bazı yönlerden tetkik eden bir yazarın²²³ tespit ettiği bir kaç husus, aşağıya aynen alınmıştır:

“Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bir tezatlar meclisidir. Geniş memleketin dört tarafına yayılmış ve her biri muhitinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikir ve kanaatler bu mecliste her gün çarpışmak, kâh biri, kâh diğeri muvaffak olmak üzere yan yana gelmişti.

Mektep ve medrese çarpışması vardı. Yenilik ve muhafazakârlık çarpışması vardı. Cumhuriyetçilik ve saltanatçılık çarpışması vardı. Türkçülük ve Osmanlılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı.

---

²²³ S. Ağaoğlu. ‘Kuvayi Milliye Ruhu’ s.31-32

Bu bakımdan Birinci Büyük Millet Meclisi 1908 Osmanlı Mebusan Meclisi'ne benzer. İki istisnaisiyle:

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bir Hristiyan ve İslâm çarpışması vardı.

Büyük Millet Meclisinde o yoktur.

Osmanlı Mebusan Meclisinde bir milliyetler çarpışması vardı. Birinci Büyük Millet Meclisinde bu yoktur.

Bunun içindir ki. 1908 Osmanlı Mebusan Meclisi daima, devleti parçalamak isteyen arzularla, tutmak isteyen arzuların çarpışmasına sahne olmuş tur. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ise devleti kurtarmak ve istiklâli temin etmek noktasında tam bir ittifak halindedir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin memlekette ki bütün cereyanları temsil eden mahiyeti, onun dört seneye yakın hayatında yaptığı işlerde sık sık tezatlar içinde kalmasına sebep olmuştur.

Bazen mekteplerden hiç hayır gelmediğini ve bütün mektepleri kapatarak yalnız medreseleri yaşatmak icap ettiğini söyleyenleri alkışlayan meclis, aynı gün memleket maarifinde ilk inkılâpları yapmaktan çekinmiyordu.

Bir taraftan Ankara'da bir hukuk mektebi açılmasını isteyen meclis, diğer taraftan Maarif Vekilini (muallim ve muallimleri) bir araya toplayan kongreler tertip ettiği için muaheze ediyor ve düşürüyordu.

Mecellenin artık ihtiyacımızı karşılamadığını ve yeni esaslarla, yeni bir medeni kanun hazırlanması lâzım geldiğine karar veren meclis, bir iki gün sonra tek hakim kanununun görüşülmesi dolayısıyla yalnız dini esaslarla içtimai hayatı idare etmeyi düşünüyordu.”

Kanaatimizce Birinci Büyük Millet Meclisi'nin genel eğilimini gösteren en tipik olaylardan biri, meclisin 29 Nisan 1920 tarihli 7. oturumunda fes konusunda bir tahrir vesilesi ile yapılan görüşmedir.

Bursa Mebusu Operatör Emin Bey ile Sinop Mebusu Şevket Bey Meclis Başkanlığına aşağıdaki önergeyi vermişlerdi:

“Uzun harp senelerinin tevhit eylediği birçok buhranlar arasında memleketimiz için bir de fes buhranı çıktı. Harpten evvelki senelerde yalnız Avusturya’dan senede ithal eylediğimiz feslerin altın tutarı 5 milyon lirayı bulmakta idi. Diğer ecnebi memleketlerden ithal olunan feslerin bedelini de dahil edersek her sene 7-8 milyon liralık bir servetin dışarı gittiği görülür ki bunun kâğıt para olarak karşılığı 40 milyon lira demektir. İşte fakir memleketimiz için pek büyük bir miktar demek olan bu paranın memlekette kalmasını temin etmek ve esasen cennetmekân Sultan II. Mahmut zamanında Adalı Rumları takliden serpuş olmak üzere kabul edilmiş olan fesin bir milli serpuş mahiyetinde bulunmadığı nazarı itibara alınarak ekseri şark ve Müslüman milletlerin öteden beri bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir milli serpuş olarak kabul ve ilanını teklif ederiz.”

Takrir mecliste okunduğunda alkış sesleri duyulmuş, fakat büyük çoğunluk “hayır, hayır olamaz” diye bağırmıştır. Takririn görüşülmesi şöyle cereyan etmiştir:

Haşım Bey (Çorum) - Hayır, hayır olmaz. (Katiyen olamaz sesleri). Tunalı Hilmi Bey (Bolu)- Fes Türk’ün ruhunda yerleşmiştir. (Gürültüler), (Kürsüye, kürsüye sesleri).

Haşım Bey (Çorum) - Esbabını arz edeyim, efendim! Fas, Tunus İslam ahalisi bütün fes giyiyor. Eğer biz Türkiye bu fes meselesini tecdit etmiş olursak bir kere bunu teklif eden zât. (Gürültüler) (Bravo sesleri) olmaz efendim. Onların kuvvei mâneviyelerini temin edecek bir yol bulmalıdır. (Bravo sesleri). Hakikat böyledir efendim. Tunus, Cezayir, hep ahalisi Arap’tır. Bunlar hep Müslümandır. Olmaz efendim, suiniyet husule getirecek, katiyen istemem, (gürültüler) olmaz efendim, katiyen istemem...

Mustafa Taki Efendi (Sivas) - Efendiler, fes gerçi yeni bir şeydir. Fakat bugün İslâm âlemi için fes bir alâmeti farikadır. Efendiler, bilhassa Osmanlılar için. Biz bunu bırakırsak kıyafetimiz, ananelerimiz karmakarışık olur. Papak derler bizim memleketimizde onu giydirirsek... O başka milletlerle müşte-

rektir. İslam milletlerine mahsus olan kıyafet bilhassa Osmanlı için hususî olan kıyafet bu festir. (Alkışlar, evet sesleri).

Başkan - Bu takriri nazarı itibara alıyor musunuz? (Almıyoruz efendim sesleri) Almayanlar ellerini kaldırsın. (Eller kalkar, ekalliyet var, gürültüler). Takrir nazarı itibara alınmıyor. (Yaşasın fes sesleri) (Gürültüler). Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil. (Gürültüler). Herkes istediğini giysin. (Yaşasın fes, yaşasın kalpak sesleri)."

Bu görüşmelerden anlıyoruz ki fes taraftarı mecliste ekseriyettedir. Fesi terk etmek gibi o gün için ileri sayılacak bir harekete taraftar olanlardan hiç kimse kürsüye çıkmak cesaretini gösterememiş, yalnız oturdukları yerden bağırışlardır, önergayı meclise getirenler, konunun mali yönünü ileri sürdükleri hâlde bunun üzerinde de kimse durmamıştır. Meclisin o günkü oturumuna başkanlık eden Celalettin Arif Bey **"Bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin"** diyerek meseleyi kapatmıştır.

Hiç bir meseleyi görüşme konusu yapmaktan çekinmeyen B.M.Meclisi; başkanını, hükümeti, tek tek bütün vekilleri, orduyu, kumandanları ve kendi kendini en acı bir şekilde tenkit etmiş, aynı toleransı dışarıdan kendisine yöneltilen tenkitlere karşı da göstermiştir. Bunun en güzel örneği meclisin 9 Eylül 1920 günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftır:

"Milli varlığımızın temini uğrunda lazım gelen kesin tedbirleri düşünmek üzere her manası ile görevlendirdiğimiz sizlerin şimdiye kadar Büyük Millet Meclisinde geçirdiğiniz görüşmelere nazaran tam beklediğimiz şekilde faydalı bir neticeye doğru ilerleyemediğiniz anlaşılmaktadır. Acaba müvekkilleriniz hangi tekliflerinizden yüz çevirmiştir beyefendiler? Rica ederiz, dindaşlarımızın namus ve hayattan Yunan palikaryalarının payı hakaretleri altında çiğnenmesin. Binaenaleyh, son tehlikeye maruz kalmadan düşünün, taşının, irşat sizden, o irşat dairesinde hareket etmek de bizden, tevfik de Allah'tandır." Bu telgraf Kırşehir'den gönderilmiş ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti namına Ömer Lütfi Bey ile belediye reisi, ulema ve eşraftan birçok kimse tarafından imzalanmıştır.

İHTİLALİN ZAFERİ

Anadolu İhtilali 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi'nin toplanması ile meşruluk kazandığı halde, 1920 yılında üç büyük tehlike geçirmiştir. Bu tehlikelerden birincisi, uzun zamanda güçlkle bastırılabilen karşı ihtilal hareketleri; ikincisi, Yunanlıların haziran sonunda büyük ölçüde ileri harekete geçerek Kuvayi Milliye cephelerini bozup Batı Anadolu'nun geniş bir kısmını işgal etmesi; üçüncüsü, ihtilalin en büyük dayanağını teşkil eden Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiyesi zorunludur.

Bu tehlikelere karşılık, 1920 yılında, Anadolu İhtilali doğuda ilk askeri zaferini kazanmış ve bir yabancı devlet ile ilk olarak bir barış anlaşması imzalamıştır. Kitabın bu bölümünde üç kısım halinde karşı ihtilalin bastırılması, doğudaki askeri ve siyasi zafer ve nihayet Milis kuvvetlerinin tasfiyesi anlatılacaktır.

Konunun bütünlüğünü bozmamak için Yunan taarruzunun nasıl geliştiği teferruatı ile nakledilmeyecektir. Zaten bu askeri hareket, Yunanlıların kuvvet üstünlüğü ile cereyan ettiği için büyük muharebeler olmamıştır. Burada kısaca Yunan taarruzunun nereden başlayıp nerede bittiğini belirtmekle yetineceğiz.

Yunan ordusu başkumandanlık karargâhı 1920 yılı başlarında Selanik'ten İzmir'e nakledilmişti. Anadolu'da 1. ve 2. Yunan Kolorduları bulunuyordu. 1. Kolordu Karargâhı İzmir'de, 2. Kolordu Karargâhı Manisa'da idi. 1. Kolordunun iki tümeninden biri Menderes Nehri, diğeri Küçük Menderes Nehri boyunca yerleşmişlerdi. 2. Kolordunun bir tümeni Turgutlu, bir tümeni Bergama bölgelerindeydi. Anadolu Rumlarından teşkil edilen İzmir Tümeni ile Kidonya Tümeni İzmir'de bulunuyordu. Yunanlıların Haziran 1920 de Anadolu'da tuttıkları çizgi, **“Milne hattı”**²²⁴ diye anılan Burhaniye-İvrindi-Soma-Akhisar-Salihli-Nazilli çizgisi idi.

---

²²⁴ Türk Milli Kuvvetleri ile Yunan ordusu arasında çatışmayı önlemek için İngiliz Generali Milne tarafından tespit edilmiş bir çizgidir.

Türk ordusunun zayıf birliklerden ibaret bazı tümenleri ve Kuvayi Milliye'nin önemli bir kısmı karşı ihtilal hareketlerinin bastırılması amacı ile Batı Cephesi'nden alınmış olduğundan Yunanlıların karşısında gayet zayıf kuvvetler vardı. Yunan ordusunun karşısındaki Türk kuvvetlerinin bulundukları yerler ve mevcutları şöyle idi.²²⁵

Ayvalık Bölgesinde: 172. Piyade Alayı. Edremit, Burhaniye, Ayvalık halkından müteşekkil Milli Kuvvetler, Pelitköylü Mehmet Müfrezesi. Hepsinin mevcudu 500-600 silahlıdan ibaretti. Bu kuvvetlerin karşısında bir Yunan alayı vardı.

Soma Bölgesinde: 188. Alay ve Milis Kuvvetleri. Tamamının mevcudu 700 silahlı.

Akhisar Bölgesinde: Binbaşı Hüsnü Bey kumandasında 400-500 kişilik bir kuvvet. (Milis ve ordu birlikleri).

Salihli Bölgesinde: Çerkez Ethem kuvvetlerinin bir kısmı.

Cephenin güney kısmında (Menderes Bölgesinde): Bütün mevcudu 5.000 kişiyi bulmayan 57. Tümen ile Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve diğer Milis Kuvvetleri bulunuyordu. Bu Milis Kuvvetlerinin hepsinin mevcudu 5.000 kişiden fazla idi.

Yunan ordusu 22 Haziran'da bütün cephe boyunda taarruza geçti. Taarruzun zamanı Yunanlılar bakımından iyi seçilmişti. Anadolu İhtilalini ezmek ve Türkiye'yi istenilen bir barışa mecbur etmek için bir bakıma bundan daha elverişli bir zaman olamazdı. Büyük Millet Meclisi henüz toplanmıştı, ihtilalci kuvvetler, karşı ihtilal kuvvetleri ile savaşmaktaydı. İtilaf Devletleri ve Yunanistan, bu taarruz ile Türkiye'yi çökerteceklerini ummakta idiler. Üstün kuvvetlerle başlayan Yunan taarruzu karşısında Türk cepheleri, gerçekten büyük bir bozguna uğrayarak dağıldı. 1. Yunan Kolordusu Afyonkarahisar genel yönünde taarruz emrini almıştı. Diğer bir Yunan kolordusu da Balıkesir, Bandırma, Bursa yönünde ilerlemekte idi. Yunanlılar, iki hafta içinde Bursa, Alaşehir, Nazilli çizgisine kadar Anadolu'yu işgal ettiler. 9 Ağustos 1920 tarihinde de Uşak bölgesini ele geçirdiler.

---

²²⁵ Rahmi Apak. 'Garp Cephesi Nasıl Kuruldu' s.148-149.

KARŞI İHTİLALİN BASTIRILMASI

Anadolu İhtilali'nin tutunması ve başarısını tehlikeye sokan en önemli olaylar, karşı ihtilal hareketleridir. Anadolu İhtilali'nin niteliğini ve halkın ihtilal ile olan ilişkisini ilgili bölümlerde belirtmiştik. Halkın ve bütün müesseselerin ihtilal tarafında olmaması, bir karşı ihtilalin şartlarını kolaylaştırmakta idi. Hükümet, Anadolu İhtilali'ni kendi imkânları ile bastıramayacağını anlayınca, ihtilale karşı hareketler yaratmak ve bu hareketleri besleyerek ihtilali tasfiye etmek yolunu tutmuştu. Gerçi Anadolu İhtilali'nin tasfiyeye uğraştığı her ayaklanma bir karşı ihtilal niteliğinde değildi. Fakat, her birinde az veya çok İstanbul'un parmağı vardı, İhtilali tehlikeye düşürecek nitelikteki karşı ihtilal teşebbüsleri için en elverişli yer ise, Marmara bölgesi idi. Marmara'nın güneyi ve doğusu gerek stratejik özelliği, gerekse bu bölgelerin sosyal yapısı bakımından karşı ihtilal hareketleri için bilhassa seçilmişti. Marmara'nın güney bölgesi, Batı Anadolu'da kurulmuş olan Kuvayi Milliye'nin ve cephelelerin kuzey kanadını teşkil etmekte idi. Burada başlayacak bir karşı ihtilal hareketi, başarıya ulaştığı takdirde, Kuvayi Milliye'yi arkadan ve yandan kolayca vurabilirdi. Marmara'nın doğu bölgesi ise, İstanbul Ankara yolu üzerinde bulunuyordu. Bu bölgede gelişecek bir karşı ihtilal hareketi, Ankara'ya kolayca ulaşabilirdi. Bütün bunlardan başka, İstanbul'dan beslenmesi ve takviyesi gereken karşı ihtilal hareketleri için, her türlü ulaştırma imkânları bakımından Marmara havzası uygun düşüyordu.

Birinci ve İkinci Bozkır ayaklanmaları, Konya ayaklanması. Güney Doğu Anadolu'da Viranşehir'de milli aşiretin ayaklanması bölgesel kalmaya mahkum ve tasfiyesi kolay hareketler olduğundan bunlar üzerinde durulmayarak, ihtilal için büyük endişeler yaratan ve güçlükle bastırılan karşı ihtilal hareketleri kısaca belirtilecektir

Anadolu İhtilali'ne karşı, ilk hareket, 1919 yılı Ekim ayında yâni Sivas Kongresi'nden sonra, Gönen'de kendisini göstermiş-

tir. 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya yazdığı 25 Ekim 1919 tarihli telgrafında²²⁶ İstanbul'dan Gönen'e gelen İzmit eski mutasarrıfı Emekli Jandarma Binbaşlarından Anzavur Ahmet Bey'in Manyas'da milli hareket aleyhinde teşkilat yapmakta olduğu öğrenilmiştir" dedikten sonra Bandırma'daki Çerkez ileri gelenlerinden bazılarının isimlerini bildirerek bunlar kanalı ile Anzavur Ahmet'i bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmasını rica etmiştir. Anzavur Ahmet'in meydana çıkışına ait elimize geçen ilk resmi belge bu telgraftır.

Anzavur Ahmet, Gönen, Manyas, Biga bölgesinde kuvvet toplayarak Kuvayi Milliye'yi dağıtmak üzere harekete geçmişti. Kâzım Paşa'ya gönderdiği bir mektupta²²⁷ aşağı yukarı şöyle diyordu: "Sen askersin, kumandansın, kumandanlar vazifelerini bitaraf olarak yapmalıdır. Bu milli çeteler İttihat ve Terakki eşkıyasıdır. Ben bunları terbiye etmek üzere geleceğim. Sen hiç bir şeye karışma."

14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da, Anzavur'un faaliyetini Harbiye Nezareti'ne 2 Kasım tarihli bir şifre ile bildirmişti. Kolordu Kumandanının verdiği bilgiye göre: Anzavur Ahmet 2 Kasım'da Susurluk'a gelerek tellal bağırtıp ahaliyi hükümet önünde toplar ve verdiği bir nutukta, artık askerlik kalmadığını, askerlerin evlerine gitmelerini, milli teşkilat adına toplanan paraların hesabını soracağını söylemiş ve bunun üzerine oradaki nakliye taburu ve topçu taburu erlerinden bir kısmı dağılmış, 40-50 er de kendisine katılmıştır. Susurluk'tan bir miktar silah ve hayvan alarak gitmiştir.

Kolordu Kumandanı, Anzavur Ahmet'e karşı aldığı tedbirleri Harbiye Nezareti'ne şöyle bildirilmektedir:

"Bursa'da 56. Tümenden 250-300 kişilik bir kuvvetin Bandırma'ya hareketini emrettim. Her şeyden önce Yunanlılara karşı Soma, Akhisar cephelerinde kuvvetli bulunmak ve bu cephedeki nizamiye ve milli teşkilatımızı arka taraflardan

²²⁶ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 9. Vesika. 219.

²²⁷ Kâzım Paşa'dan dinledik.

içeriden ortaya çıkacak tehditlere karşı himaye etmek esas fikrini muhafaza ve takip ediyorum. Binaenaleyh içeriye karşı bir taraftan Balıkesir’de ve diğer taraftan Bandırma’da kuvvetli bulunmak ve Manyas, Gönen havalisinde kuvvetli bir müfreze bulundurmak üzere tedbirler aldığımı arz eyler ve halen Ahmet Anzavur’un bir serseri eşkıya mahiyetinde olup kamuoyu üzerinde ciddi bir tesir yapmadığını kuvvetli surette zan ve tahmin ederim. Kendisinin hareketlerini ve fiillerini ciddi surette takip etmekte olduğum maruzdur.”

Yusuf İzzet Paşa telgrafında da belirttiği gibi Anzavur’a karşı bazı tedbirler almış, bu arada Kirmastı (M. Kemalpaşa) ve Bandırma’daki 56. Tümene ait kuvvetlerin 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey emrine verildiğini Bursa’daki 56. Tümen kumandanlığına bildirmiştir.

16 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa 14. Kolordu Kumandanına aceledir kaydı ile şu telgrafi yazmıştır:

“Önemsiz gördüğümüz Ahmet Anzavur meselesinin önem kazandığı bu zamanda Salihli’de bulunmaklığınız uygun değildir. Cepheden daha çok önemli olan bu anarşinin mutlaka bastırılması gerekli ve lüzumludur. Bundan dolayı bir an önce bölgenize dönmekle bu meseleye son vermenizi rica ederim.”²²⁸

Görülüyor ki, milli hareketin İstanbul Hükümeti2ndeki mümessili Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Anzavur’un faaliyetine Yusuf İzzet Paşa’dan daha çok önem vermektedir. Bu telgraf üzerine, Yusuf İzzet Paşa da işin ciddiyetini anlamış ve Harbiye Nezareti’ne yazdığı cevapta Anzavur hakkında aldığı bilgileri ve kanaati şöyle ifade etmiştir:

“1. Ahmet Anzavur adındaki eşkıyanın, mutlaka İstanbul’da pek yüksek mehafilin birisi tarafından tertip edilmiş karşı bir ihtilal hareketine²²⁹ ve siyasetine fedakâr aleti olduğu tahakkuk etmiştir. Son defa 12.11.1920 günü Susurluk’a geldiği zaman buradaki topları kendi emrine aldıktan sonra asker kendisine iltihak ettiğinden ve İttihatçı manevrası olan

²²⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 11, s.271.

²²⁹ Karşı İhtilal deyiminin kullanıldığına ilk defa bu metinde rastlamaktayız.

Kuvayi Milliye aleyhine yürümeye başladığından ve buna da muvaffak olacağından bahisle keyfiyetin o suretle Padişah'a arzını yazdığı bir telgraf ile Dahiliye Nazırı Damat Şerif Beyefendi hazretlerinden rica etmiştir. Bu melun daima halka karşı beyanatında Padişah tarafından görevlendirilerek gönderildiğini söylemek suretiyle halkı iğfale çalışmaktadır.”

2. Ahmet Anzavur'u insaf yoluna davet etmek ve İslamlar arasında bölünmeye meydan vermemek için göstermiş olduğum soğukkanlılık ve Balıkesir Reddi İlhak Heyeti Merkeziyesi tarafından yapılan samimi teşebbüsler bilakis kendisine bu ikinci defaki hareketi yapmak için vakit kazandırmıştır. Ve artık maksadının hükümetin iç ve dış siyasetine karşı tamamen aykırı olduğundan zerre kadar şüphe kalmamış ve orduyu dağıtmak, mebus seçimlerine mani olmak ve vatan müdafasından başka bir endişesi olmayan Kuvayi Milliye'yi dağıtmak üzere fiili ayaklanmış ve ihtilalde bulunmuş ve bu defa kendi aleyhine sevk edilen askeri müfrezelerimize de silah ile karşılık vermiş ve direnmiştir.”

Anzavur'un liderliğinde 25 Ekim 1920'de başlayan ilk karşı ihtilal hareketi, bir ay içinde bastırılmıştır. Anzavur'a karşı yapılan harekete, 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey kumandasında 400 piyade, 50 süvari ve 56. Tümeden Yarbay Rahmi Bey kumandasında 174. Alay ve Çerkez Ethem Kuvvetleri ile bazı küçük Kuvayi Milliye müfrezeleri katılmışlardır.

Anzavur ikinci defa olarak 16 Şubat 1920 tarihinde tekrar meydana çıktı. Bu hareket, Biga taraflarından başlamış, Avun-ya,²³⁰ Gönen, Susurluk, Kirmasti (M. Kemalpaşa) ve Bandırma mıntıklarına kadar yayılmıştır.

Anzavur'un ikinci teşebbüsü birincisinden daha tehlikeli görünmekte idi. Zaman itibariyle de durum naziktik. Karşı ihtilal hareketi gittikçe gelişmekte ve İstanbul'dan teşvik ve takviye edilmekte idi. Nisan ayına ulaşıldığı halde Anzavur'un teşebbüslerini önlemek mümkün olamamıştı. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anzavur'un sağladığı başarıdan cesaret alarak İzmit

---

²³⁰ Yenice ilçesinden Balıkesir'in Gönen ilçesine kadar olan bölge.

bölgesinde de bir karşı ihtilal hareketi hazırlamaya girişmişti. Anadolu İhtilali, iki önemli bölgede kuvvetli karşı ihtilal hareketleri ile baskı altında kalmıştı. İstanbul Hükümeti'nin 18 Nisan 1920 tarihli kararname ile teşkil olunan Kuvayi İnzibatiye birliklerinin silahlandırılması için bizzat Sadrazam Damat Ferit Paşa, İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka silahhanesinden alınmak üzere 600 tüfek, 30.000 piyade fişegi ve 80.000 makinelili tüfek cephanesi verilmesi için İngiliz Başkumandanlığından bir belge almıştı.²³¹ Nisan 1920 ayında Anadolu İhtilali tehlikeli günler yaşamak ta idi. Heyet-i Temsiliye, karşı ihtilal hareketlerini bastıra bilmek için Marmara Güney bölgesinde ilk tedbir olarak, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ile 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey'e olağanüstü yetkiler tanıdı. Bu iki kumandan bölgelerinde hükümet gibi karar alıp icraat yapabileceklerdi. 12 Nisan 1920 günü Heyet-i Temsiliye Anzavur'a karşı geniş çapta hareket yapılması emrini verdi. Bu harekete şu kuvvetler katılmışlardı:

Yarbay Rahmi Bey kumandasında 174. Alay, Balıkesir Taburu, Edremit, İvrindi, Akhisar Müfrezeleri, Bursa Milli Kuvvetleri, Soma Milli Kuvvetleri, Mehmet Ali Bey kumandasında 3. Süvari bölüğü, Çerkez Ethem kuvvetleri, Sarı Efe Kuvayi Milliyesi.

Albay Kâzım, Albay Bekir Sami, Kurmay Binbaşı Derviş, Yarbay Sabri gibi kumandanlar hareketi bizzat idare ediyorlardı. Demirci Efe de 600 atlı göndermişti. Susurluk civarında iki taraf arasında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Anzavur'un kuvvetleri dağılmıştı. Anzavur kaçtı. Kâzım Özalp'in bize naklettiğine göre, bu harekette başarı, birinci derecede Çerkez Ethem'in kuvvetleri sayesinde elde edilmişti.

Marmara'nın Doğu bölgesinde ise ilk karşı ihtilal hareketi 1920 yılı başlarında Düzce'de başlamış. Hendek, Adapazarı ve Bolu bölgelerine kadar yayılmıştır. Heyet-i Temsiliye bu hareketi bastırmak için ne kadar kuvvet toplayabilmişse hepsini bu bölgelere sevk etmiştir. Nazım Bey kumandasındaki Mürettep

---

²³¹ Tevfik Bıyıklıoğlu. 'Atatürk Anadolu'da' s. 58.

Tümen, 24. Tümen, 11. Tümen, Albay Osman Bey kumandasındaki birlikler, Arif Bey kumandasındaki 127. Alay, Çerkez Ethem Kuvayı Seyyaresi, Çolak İbrahim Bey Kuvayı Milliyesi, Demirci Efe'nin gönderdiği Zeybek müfrezeleri. Sarı Efe Kuvayı Milliyesi ve daha birçok Kuvayı Milliye müfrezeleri, karşı ihtilal bölgesinde harekete katılmışlardır. Adeta cephe boşaltılmış ve bütün kuvvetler iç savaşa sokulmuştur.

Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu ve Gerede'yi içine alan büyük bir bölgede 1920 yılı başlarında başlayan karşı ihtilal hareketinin tasfiyesi işi, yılın ortalarına kadar devam etmiş, temmuz ayında Hendek ve Düzce tarafında ve ağustos ayında Düzce, Bolu, Mudurnu, Adapazarı bölgesinde karşı ihtilal yeniden canlanmıştır. 1920 Mayıs'ında Anzavur da bu bölgede karşı ihtilale katılarak üçüncü defa ortaya çıkmıştır.

İstanbul Hükümeti karşı ihtilal hareketlerini düzenlediğini ve desteklediğini gizlemeye lüzum bile görmemişti. Padişah, 13 Mayıs'ta Düzce, Adapazarı, Bolu ve Gerede'de bu harekete yardım edenlerden 16 kişiye nişan vermiştir. Karşı ihtilalin muntazam kuvvetleri sayılan Kuvayı İnzibatiye'nin kumandanı önce eski Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa (29 Nisan 1920), sonra Suphi Paşa (21 Mayıs 1920) idi. İhtilal kuvvetleri büyük kayıplar vererek, bazı birlikler ve tümenlerin dağılması ve hatta karşı tarafa geçmesi pahasına uzun bir zaman içinde de olsa karşı ihtilâl bölgesine hakim olmaya başlamıştı.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 23-24 Mayıs 1920 gecesi, Geyve istasyonundan **“dakika tehiri mesuliyeti muciptir”** kaydı ile Genelkurmay Başkanlığına çektiği telgraf Büyük Millet Meclisi'nin 24 Mayıs tarihli toplantısında okunmuştur. Bu telgrafta Ali Fuat Paşa, karşı ihtilal hareketinin bastırılmasında elde edilen sonuçları şöyle özetlemekte idi:

“Öğle vakti Adapazarı ve Sapanca yönlerinde başlayan tarruz kısa bir zamanda başarı ile sonuçlanmış, büyük çoğunluğu Kuvayı İnzibatiye mensup olmak üzere asiler tamamen dağılmış, üç subay ve bir miktar asi esir alınmış, 4 top ile 4 makinelî tüfek, çokça malzeme elde edilmiş, Adapazarı ve Sapan-

ca işgal ve mülkiye memurları yerlerine yerleştirilerek vazifeye başlatılmıştır.

Bundan başka Sakarya tarafından ve Sapanca yönünde yapılan ileri harekete silahla karşı koymak isteyen köyler yakılmış, silahları alınmıştır. Bu tedbirlere yarın da devam olunacaktır. Adapazarı doğusundaki Sakarya köprüleri elimize geçmiştir. Adapazarı ile muhaberemiz vardır. Sapanca ile muhaberemiz açılmamıştır.

Ethem Bey'in tedip kuvvetleri, Sapanca'yı işgal eden ve Boğaz kuzeyinde ihtiyaten bulundurulmuş nizamiye kıtaları yarın bulundukları yerlerde istirahat edecek ve inzibatla meşgul olacaklardır. Ethem Bey, kuvvetlerinin 26 Mayıs sabahı tekrar harekete hazır olduğunu bildirmiştir.”

Bu telgrafın okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa da bazı açıklamalarda bulunmuş, bu arada karşı ihtilalcilere esir düşmüş bulunan Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kurtarıldıklarını anlaşıldığını bildirmiştir.

Karşı ihtilalin bastırılması ile görevli kumandanlardan Albay Refet Bey'de Gerede'deki karargâhından, Mayıs'ın 31. günü Gerede'ye girmek suretiyle görevini çok çabuk bir şekilde yaptığını, evvelce asilerin eline geçen top ve makineli tüfeklerin fazlasıyla geri alındığını, karşı ihtilalcilerin ellerindeki silahların toplanmakta olduğunu 2 Haziran tarihli telgrafı ile Büyük Millet Meclisine bildirmiştir.

Meclisin 3 Temmuz tarihli toplantısında, Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey'in 11 Haziran tarihli bir takriri görüşülerek gereği yapılmak ve meclise bilgi verilmek üzere icra heyetine havale edilmiştir. Osman Nuri Bey bu takririnde özet olarak aşağıdaki hususlara dokunmuştur:

1- Düzce'de meydana gelen olaylar gerçi Ferit Paşa Hükümeti'nin tahriki ile olmuştur.²³² Fakat genellikle halkı bu derece galeyana getiren sebebin yalnız propaganda olmayaca-

---

²³² İsyân tabir edilen bu iç ayaklanmaların bir karşı ihtilal hareketi olduğu Osman Nuri Bey'in de dikkatini çekmiştir.

ğı ve ihtilal olayının daha derin sosyal sebepleri mevcut olduğunu her basiretli insan derhal takdir edebilir. Şöyle ki: Birçok senelerden beri idarenin halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlığın biriktirdiği kin ve husumet de ayrıca bu arada önemli derecede âmil olmuştur. Nitekim Rusya'da Çar idaresi yıkılırken asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin doğurduğu insan esaretinin Rus köylüsü üzerinde öyle korkunç kindar bir tesiri vardı ki, nihayet o köylü fırsat bulunca öyle bir ani hücum yaptı ki önündeki engelleri bir daha dirilmeyecek surette ölüme mahkûm etti. Bizde de senelerden beri idarenin kötülüklerinin halk üzerinde az çok buna benzer tesirleri olduğunu unutmamalıyız ve bugün Düzce havalisin de yapılan bastırma hareketinin halk üzerinde tesiri şefkatli olmalıdır. Bundan, yaptığımız teşkilatın halka doğru olduğu kanaati uyanmalıdır.

2- Bütün dünyaya karşı demokratik bir esas dahilinde Anadolu'da radikal bir teşkilat yapacağımızı ilan ettiğimiz halde gördüğüm tatbikatın ilan ettiğimiz esaslara pek de uymadığı görülmektedir. Çünkü, herhangi bir kanaati bir kimse sırf taklit eseri olarak taşırsa onu başkalarına aşilayamaz.

3-Hükümet dairelerinden hiçbirisi henüz halkın anlayabileceği tarzda ve evvelden beri düşündüğümüz şekilde halka doğru teşkilâta başlamamıştır.

Hâlâ teşkilatımızın merkezi olan Ankara'da serbest fikir sahiplerinin polisler tarafından takibi emrolunursa tuhaf duruma düşmüş oluruz.”

Osman Nuri Bey'in idare ve halk ilişkisi bakımından söyledikleri, Türkiye'nin ve özellikle o günün gerçeklerine pek uygun olmakla beraber, karşı ihtilal hareketinin sebeplerini ifade etmekten uzaktır. Fakat herhalde Birinci Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı ilk aylarda bu gibi fikirlerin ortaya atılması ve meclisçe kabullenerek hükümete intikal ettirilmesi, Birinci Meclisin ihtilalci karakterini belirtmesi bakımından önemlidir.

6 Temmuz 1920 günü de Çorum Mebusu Dursun Bey, Düzce ve Yozgat olaylarının yerinde tetkik edilerek halkın ruh haletinin tespitini ve olayların gerçek sebeplerinin ve köklerinin

bulunarak doğrudan doğruya meclise bildirmek üzere bir tahkik heyeti seçilmesini teklif etmiş ve meclisçe kabul olunmuştur.

3. Kolordu Kumandanlığı tarafından Genelkurmay Başkanlığına yazılan 13 Temmuz tarihli bir raporda, Tokat, Çorum ve Sivas bölgelerinde bir çok önemli eşkıyanın ve çetenin yakalandıkları veya hükümet makamlarına teslim oldukları belirtildikten başka, Çorum ve Yozgat bölgesindeki karşı ihtilal hareketinin elebaşlarından Çapanoğulları ailesine mensup bazı kimselerin Aziziye takip müfrezesi tarafından yakalandıkları bildirilmiştir.

Düzce karşı ihtilalinin bastırılmasından sonra, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuvvetlerine iltica edenler affedilmiş ve içlerinde işe yarayanlar bir takım hizmetlere yerleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 14 Ağustos 1920’de mecliste bu konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

“Dehalet eden affolundu ve şurada burada istihdam edilmek dahi istenildi. Bunlar son zamanlarda firar ettiler ve tekrar o muhite girdiler. Anlaşılan, orada gizlenip kalmış olan diğer bir takım fesatçılar daha vardır. Bunlar ihtimal kendileri için müsait zannettikleri bir vaziyetin doğduğunu sanarak isyan ettiler ve Düzce’yi gelip eskiden yaptıkları gibi işgal ettiler. Sonra Batıya doğru gidip Hendeği işgal ettiler. Doğuya doğru gittiler. Bolu’nun içine girdiler. Bildiğiniz üzere, bu bölgede bulunduğumuz kuvvetlerimizi Yunan taarruzu üzerine hemen kamilen denilecek derecede sevk etmiş bulunuyorduk. Orada ufak ufak bazı müfrezeler bırakılmıştı. İşte bu müfrezelerin zayıf olmasından Yunanlıların ve İngilizlerin müştereken Adapazarı havalisinde faaliyet göstermesinden ve İstanbul’un da mübalağalı birtakım teşviklerde bulunmasından, arz ettiğim insanlar bu cürette bulundular. Fakat, bu defa görülüyor ki, halk bunlara katılmadı. Ortada yalnız kaldılar.”

Mustafa Kemal Paşa daha sonra bu bölgeye yeniden kuvvetler sevk edildiğini, ayaklananlara İstanbul’dan vaat edilen yardımların yapılmaması ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kuvvetli olduğunun görülmesi üzerine Düzce eşrafının

telgrafla kendisine başvurdıklarını ve asilerin af talep ettiklerini meclise anlatmış, af yetkisinin meclise ait olduğunu belirterek birkaç yüz kişiden ibaret olan bu şahısların affı hususunda meclise telkinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra söz alan Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey; mebuslardan Doktor Fuat, Osman ve Şükrü Beylerle beraber ayaklanma ilk başladığında görevli olarak oraya gittiklerini ve karşı ihtilalcilerin eline düştüklerini anlatarak karşı tarafın elinde esir kaldıkları sırada edindikleri kanaati özet olarak şöyle belirtmiştir:

“Düzce durumu esasen bugünün işi değildir. Kötü idarenin öteden beri birikmiş neticesidir. Doğrudan doğruya memurların omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir. Bunu böyle kabul edeceğiz. Hareket sonraları irticai bir hal almıştı. Bu meselede en çok etkili olanlar Çerkezler ve Abazalar idi. Çerkezler hakikati görerek pişman olmuşlardı. Fakat Abaza kavmi var ki, Paşa Hazretlerinin açıklamasından öyle anladım, bu defaki olay onlardan çıkmıştır. Olayın başladığı yer son derece ormanlıktır. Orada ancak çete muharebesi yapılır.”

Hüsrev Bey, şahsen çok ıstırap çektiği ve hayat korkusu altında yaşadığı için Abazaları şiddetle itham ederek, **“Bunlara asla inanmayınız. Yüksek Meclisinizi bilhassa bu yönden aydınlatmak isterim. Bunların başkanlarını affetmek asla doğru değil. Kendilerini buradan sürmeli, cezalandırmalı, Sivas’a, şuraya buraya göndermelidir. İstirham ederim, orayı temizlemeli ve kökünü kazımalıdır.”** demiştir.

Hüsrev Bey’e cevap vermek üzere konuşan Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey ise **“Esas vazifemiz asayişin temin etmek, düşmanın taarruzunu defetmektir. Hâlbuki, biz ondan çok uzak bulunuyoruz. Bugün memlekette ne Çerkez, ne Kürt, ne Türk meselesi yoktur. Ancak bir şey varsa o da, İstanbul ve Anadolu meselesidir”** diyerek konunun esasına parmak basmıştır.

Hakkı Hâmi Bey konuşmasını şöyle bağlamıştır: **“Yani bugünkü mesele bir millet meselesi değildir. Ortada İngilizlerin ve İngilizlerin önüne düşmüş, İngilizlerden daha kötü bir İs-**

tanbul Hükümeti'nin harekâtı olduğunu daima gözlerinizin önünde tutmalısınız. Biz asıl gerçek sorumluların isimlerini, cisimlerini ağzımıza almaktan çekiniyoruz. Bütün bu fesat hareketlerini yapan filân köydür, yahut filan kavimdir, bunlar meşrutiyeti sevmez, hürriyeti sevmez diyoruz. Herhangi bir kavmin meşrutiyeti sevip sevmediğini ve meşrutiyet ile o kavmin ilgi derecesinin ne olup olmadığını anlamak için, o halk ile temas etmek, o halkı yakından tanımak lazımdır. Meselenin gerçekleri ne ise onu aramaklığımız lazımdır.”

Düzce olayları hakkındaki görüşmelerin yeterliğine ait bir önerge üzerine konu kapanmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin 5 Eylül 1920 günlü toplantısında, Dahiliye Vekili Refet (Bele) Bey'in bir soruyu cevaplandırırken verdiği açıklamadan karşı ihtilal hareketlerinin bu günlerde aşağı yukarı tamamen tasfiye edildiğini anlamaktayız. Refet Bey'in konuşmasının karşı ihtilal hareketleri hakkındaki kısmını özetleyerek alıyoruz:

“Düzce-Hendek hattının kuzeyindeki dağlarda oraya çekilmiş bazı insanlar vardı. Onlar henüz aşağıya inme güvenliğini kendilerinde bulmuyorlardı. Artık bunlar da gelmişler, silâhlarını bırakmışlar ve evlerine çekilmişlerdir. Hatta bir kısmı da Yunan kuvvetlerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Fakat, burada bir hususa dikkat etmek gerekir. Halkımız çok laftan bıkmıştır. Açıklama ile propaganda ile bir netice alamayız. Bizim halk iş istiyor, istediğiniz kadar söyleyiniz, istediğiniz kadar vazediniz. Çok duyduk, iş isteriz diyorlar.

Yenihan, Tokat, Zile, Yozgat birkaç ay evvel baştan aşağı bir isyan bölgesi halini almıştı. Artık isyan söndürülmüştür. Büyük yığınlar, büyük asi yığınları kalmadı. Birtakım ufak ve münferit çeteler kalmıştır. Onlar da jandarma kuvvetleri tarafından takip edilmektedirler.”

DOĞU ZAFERİ

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa 7 Haziran 1920 günü mecliste şu açıklamayı yapmıştı:

“Efendiler milli hududumuz dahilinde bulunan ve fakat mütareke hükümlerine uyularak askeri kuvvetlerimizin boşaltmış olduğu üç sancağın icabında tekrar geri alınması için Yüksek Heyetiniz İcra Heyetine salâhiyet vermişti. Fakat bu salahiyetin zamanının takdirini İcra Heyetine terk buyurmuş-tunuz.

Ermeniler, eski hududun ilerisinde bulunan İslam halka fevkalade zulüm ve haksızlık yapmakta ve katliam icra eylemekte ve pek çok İslamlar, pek sefil ve perişan, acınacak bir halde bize sığınmakta, göç etmektedirler. Bundan dolayı, İcra Heyeti vermiş olduğunuz yetkinin kullanılmasına lüzum ve mecburiyet duyacağını zannetmekteyiz. Yüksek Heyetinize şimdiden bilgi olarak arz ediyorum.”

Mustafa Kemal Paşa meclise bu bilgiyi verirken uzak geleceğe ait ve zamanı belli olmayan bir teşebbüsten söz etmiş gibi görünüyordu. Gerçi, mecliste açıklamamıştı, fakat Şark Cephesi’nde Ermenilere karşı taarruz için hazırlık yapılmaktaydı.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 Mayıs ve 4 Haziran günlerinde bu taarruz için hükümete teklifte bulunmuştu. Karabekir Paşa’nın taarruz teklifi üç sebebe dayanıyordu:

a. O sırada Erzurum’da bulunan ve Moskova’ya gitmesi gereken Türk delegasyonunun seyahat edeceği Kars-Bakü yolunu açmak.

b. Ermenilerin İslam ahaliye yaptıkları zulmü ve katliamı durdurmak.

c. Ermeniler ilk fırsatta Erzurum’u da ellerine geçirmek için teşebbüslerde bulunacaklarından, Ermeni ordusuna karşı üstün

elverişli bir durum almak ve esasen Breslitovsk ve Batum Antlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviye Selâse'yi işgal etmek.

Hükümet bu teklifi inceleyerek, özellikle üçüncü sebepten dolayı teklifi uygun bulmuştu.²³³ Cephe kumandanlığına 6 Haziran'da, yani Mustafa Kemal Paşa'nın meclise yukarıdaki açıklamayı yapmasından bir gün önce, taarruz hazırlığı için emir verildi.

Fakat, bazı siyasi sebeplerle, ordunun harekete geçmesi geciktirildi. Bu arada. Gürcüler ve hele Ermeniler Doğu Cephesinde Türk topraklarına ve halkına karşı saldırılarını arttırmışlardı. Haziran ayı ortasında, Ermeniler Oltu'yu, Tuzla'yı işgal ettiler. Gürcüler de, 25 Temmuz'da küçük bir müfreze ile Artvin'i aldılar.

Ermeni ve Gürcü ordusunun bu faaliyeti ve Türk köylerinin, kasabalarının sık sık Ermeni baskınına uğraması buna karşılık Türk ordusunun pasif halde kalması, üç Erzurum mebusunun bir önergesi ile meclise intikal ettirildi. 2 Ağustos 1920 günü Meclis Başkanlığına verilen bu önergede, Türk ordusunun neden mukabele etmediği hükümetten soruluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, meclisin 14 Ağustos günlü oturumunda bu önergeyi cevaplandırmış ve niçin taarruza geçilmediğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, uzun konuşmasında 6 Haziran'da orduya taarruz emri verildiğini, fakat 20 Haziran'da bu teşebbüsün durdurulduğunu belirterek, bunun sebebinin Sovyet Rusya ile olan ilişkilere bağlamış ve özetle şöyle demiştir:

“Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Çiçerin'den bir mektup aldık. Çiçerin mektubunda; Ermenistan, Acemistan ve Türkiye hudutlarının tespitinde Rus Sovyet Hükümeti'nin aracılığıyla meselenin siyaseten hallinin mümkün olduğunu bildiriyordu. Aldığımız diğer haberler ve raporlardan da Rus Hükümeti'nin, bizim Ermenilere taarruz etmemizi istemediklerini anlamıştık. Fakat üç sancağa ordumuzun girmesi Ermenistan'a taarruz anlamına gelmeyeceği için Şark Ordusu Ku-

---

²³³ T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt III. s.185.

mandanına askeri harekete devam etmesini ve bu hususta acele etmesini emrettik. Bundan birkaç gün sonra, Rusya'dan bize bir elçilik heyeti gelmekte olduğunu ve heyetin Kars üzerinden trenle hareket ettiğini haber aldık. Rus Sefaret Heyeti ile halen Erzurum'da bulunan bizim heyetimiz buluşup görüşmelerine kadar askeri hareketi durdurduk”

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya'nın Kafkas politikasını, Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkisini, iki memleket arasındaki dostluktan beklenen faydayı uzun uzadıya açıklayarak Ermenilere yapılması düşünülen taarruzun politik sebepler ile şimdilik geri bırakıldığını belirtmiştir. Hükümetin Doğu politikasının Bolşevik Rusya'nın politikasına paralel olarak düşünüldüğünü anlatırken gerek mecliste, gerek kamuoyunda yanlış bir kanı uyanmasından endişe eden Mustafa Kemal Paşa, bir vesile ile sözü Bolşevikliğe getirerek şöyle demiştir:

“Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre; milletimizin yükselmesi güvenliğinin sağlanması kendi direnme yeteneği ile mütenasip olan noktai nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız ki halkçılıktır. Kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yani şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleri ile çatışmaz. Vakıa bize milliyetçi derler. Kaldı ki öyle milliyetçileriz ki, bizimle iş birliği yapan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icaplarını tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde milliyetçilik değildir ve bahuşus biz İslam olduğumuz için, İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetçiliğin çizmiş olduğu dar daireyi bir sahaya nakleder ve bu itibarla bu noktai nazar dan bizim istikametimizde Bolşevik istikameti görülebilir.”

Sovyet Rusya'nın, Polonya'daki muharebeler için, Kafkasya'da bulunan ordularının önemli bir kısmını nakletmeleri üze-

rine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan askeri faaliyetlerini arttırmışlardı. Özellikle Ermenilerin davranışı, Rus Hükümeti'ni kızdırmıştı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Rusya'nın bu elverişli durumu ve Ermenilerin işi azıtmaları sebebiyle Doğu ordusunu 28-29 Eylül'de ileri harekete geçirdi. Doğu taarruzu bu suretle başlamış oluyordu. Doğu ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın gönderdiği ilk harp raporları, meclisin 29 Eylül 1920 günlü toplantısında okundu. Karabekir Paşa'nın mecliste okunan raporlarından bazıları, bu taarruzun gerekçesini ve nasıl geliştiğini göstermesi bakımından aşağıya aynen alınmıştır.²³⁴

“Ermenilerin şimdiye kadar vaki olan taarruz ve tecavüz-kârane hareketlerine mukabelede bulunmadık ve muhaberat ile dostluğu ihlâl edecek hallerin izalesine ve iyi münasebetler tesisine çalıştık. Fakat, Taşnak Ermenileri hüsnüniyet ve samimiyetle yapılan teklifimizi kabul etmediler. Her tarafta İslam halka karşı öteden beri yapmakta oldukları tecavüzü ve zulümleri daha ziyade arttırdılar. Askeri kıtalarımıza da tecavüz ve taarruzlarda bulundular. Son zamanlarda Kulp, Kağızman ve Oltu cihetlerindeki İslâmları katliama başladılar. Hudut civarındaki kıtalarımıza mütemadi taarruzlar yaptılar. Bu hal ve vaziyet karşısında askeri vaziyetimizi islâh ve müdafamız sebeplerini temin etmek maksadıyla mukabil bir hareket mecburiyetinde kaldık ve 28 Eylül 1920'de harekete geçtik. Kıtalarımız muharebe ile ve muvaffakiyetle hareketlerine devam etmektedir.

Kıtalarımız 6.30 da Surp Haçdağı, İzmin, Çorum, Ayıderesidağı, Camar Dağı, Beldum Gediği, Şemlin Taşdağı'nı zapt etmiştir. Muvaffakiyetle ileri harekete devam ediliyor. Ermenilerden gece baskınında 2 top ve 1 makineli tüfek alınmıştır.”

Taarruz gerçekten başarı ile gelişmekte idi. 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da Gümrü zapt edildi. Bu hareketle ulaşılmak istenen hedef, yâni Elviyei Selâse'nin kurtarılması elde edilmişti. Doğu Seferi, Genelkurmay Başkanı

---

²³⁴ T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt III. s.372 373.

İsmet Bey'in 9 Ekim'de mecliste söylediği gibi, şaşılacak kadar az kayıp vererek başarılmıştı.²³⁵

Doğu taarruzu, Anadolu İhtilali'nin ilk askeri zaferidir. Mecliste ve bütün memlekette büyük yankılar yaratmıştır. Anadolu'nun birçok yerinden halk, meclise ve Doğu ordusuna tebrik telgrafları göndermiştir. Batı cephesinde Yunan taarruzu ile doğan üzüntü, Doğu Seferi ile bir ölçüye kadar giderilmiş, halkın morali üzerinde olumlu bir etki yaratılmıştır.

Ermeniler ile 3 Aralık 1920 günü Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Anadolu İhtilali'nin ilk siyasi zaferi idi. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ile Türkiye'den ayrılan Elvlyei Selâse, artık kesin olarak Türkiye'ye katılmış oluyordu. Birinci Dünya Harbi yenilgisinden sonra Doğu Anadolu'da kurulmasına çalışılan Ermenistan ise bir hayal olmuştu, İtilaf Devletlerinin Türkiye hakkındaki planlarının bir safhası böylece akim kalmıştı. Doğu Zaferi ve Gümrü Antlaşması doğuda daha başka anlaşmalara yol açacaktı.²³⁶

Büyük Millet Meclisi'nin 4 Aralık günlü toplantısında Hariciye Vekili, Gümrü Antlaşmasını imzaladığını meclise bildirmiş ve antlaşmanın esaslarını açıklamıştır. Gümrü Antlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

- Osmanlı, Rus ve bütün cihan istatistiklerinin ve müstakar olan içtimai vaziyetin gösterdiği veçhile, Osmanlı hududu dahilinde Ermeni ekseriyetini havi hiçbir arazi parçası mevcut değildir (Madde 3).

- Türk-Ermeni hududu şöyle tespit edilmişti. (Madde 4.)²³⁷

- Ermeni Devleti ancak iç asayişini bağlayacak kadar asker ve jandarma bulunduracaktı. (Madde 6.)

- Ermenistan bir iç taarruza uğrarsa ve talep ederse Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ermenistan Cumhuriyetine silahlı yardımda bulunacaktı (Madde 7.)

---

²³⁵ Zayıf için bakınız. s.124

²³⁶ 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması, 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması.

²³⁷ Aşağı yukarı şimdiki doğu sınırimız.

- Birinci Dünya Harbi içinde düşman ordusuna katılarak Türkiye'ye karşı silah kullanmış veya işgal altındaki Türkiye topraklarında kıtallere iştirak etmiş olanlar hariç, Ermeni muhacirleri en geç 6 ay içinde Türkiye'ye dönebileceklerdi (Madde 7-8.)

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, insani esaslara fazla bağlılığı sebebiyle Ermenistan'dan muharebeden dolayı tazminat istemekten vaz geçmiştir (Madde 9.)

- Ermenistan Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kesin olarak reddedilmiş olan Sevr Muahedesi'ni keenslemeyekun addettiğini kabul ve ilan eder (Madde 11.)

- Ermenistan Cumhuriyetine ait arazide yaşayan Müslüman halkın hukuku masun ve mahfuz tutulacak, cemaat teşkilâtı yapılmasını, müftülerin doğrudan doğruya İslam cemaati tarafından seçilmesini ve baş müftünün Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'îye Vekâleti tarafından tasdikini Ermeni Devleti kabul eder (Madde 12.)

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermeni Devleti'nin istiklâl ve tamamiyeti mülkiyesine hâlel gelmemek şartıyla Ermenistan Cumhuriyeti içinde askeri tedbirler alabilir (Madde 13.)

Bu zafer ile Milli Mücadelenin ve İstiklal Harbi'nin bir cephesi kapanmış. Anadolu İhtilali'nin de 1920 yılı ortalarında geçirdiği tehlikelerden sonra prestiji artmış oluyordu. Asıl harbi Batıda yapacak olan Türk ordusu, arkası emin olarak dövüşecek ve doğudaki birliklerden bir kısmı Batı Cephesi'ne nakledilebilecekti. Bundan başka, Rusya'dan gelecek yardımlar için, yol açılmış bulunuyordu.

KUVAYİ MİLLİYE’NİN TASFİYESİ

Reşit, Tevfik ve Ethem. Bu üç silahşor kardeş, Kuvayi Milliye’nin en usta şefleridir. Ethem daha çok ün yapmış olmasına rağmen, diğer iki büyük kardeşinin önemini küçümsemek mümkün değildir. “**Kuvayi Seyyare**” üçünün ortak malıdır. Asıl kumandan Ethem’dir fakat büyük milis teşkilatına bazen Reşit’in, bazen da Tevfik’in kumanda ettiği olmuştur. “**Kuvayi Seyyare**”nin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlük Ethem’de, genel politika bakımından söz Reşit’tedir. Ortanca kardeş Tevfik’in ağır basan belli bir yönü yoktur. Daima “**Kuvayi Seyyare**” ile bulunmuş ve Ethem’e zaman zaman vekâlet etmiştir.

Reşit, Harbiye’yi Mustafa Kemal Paşa’dan bir yıl önce birmiş ve piyade yüzbaşısı iken ordudan ayrılmıştır. Fakat, belki maceracı yaratılıştan, belki de iyi bir Osmanlı vatanseveri olduğu için bütün savaşlara katılmış ve Birinci Dünya Harbi sonunu, yetişmiş bir milis kumandanı olarak bulmuştur.

Reşit, Trablusgarp’ta, Batı Trakya’da ve Birinci Dünya Harbi’nde, İttihat ve Terakki’nin birinci sınıf savaşçı kadrosu içinde yer almış olmanın gururunu taşıyordu. Haksız da değildi. O çağın birçok önemli kişilerini, bu kadroya dahil oldukları için, yakından tanımış, kendileriyle arkadaşlık etmiş ve şartların icabı, onlardan iltifat görmüştü. Ayrıca, bir Çerkez beyzadesinin bütün özelliklerine sahipti.

Milli Mücadelede, Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşlerin ta-kındıkları isyancı tavır, Kuvayi Seyyare ile elde ettikleri başarılar sebebiyle şımarıklarına atfedilir. Hâlbuki, bu zaaf, Reşit’in karakterinde mevcuttur. Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki ve terbiyesi kıt, mağrur ve şımarık bir kimse idi. Bu sebeple, yalnız Milli Mücadelede değil, daha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür.

Ordudan yetişmiş olduğu hâlde, Reşit aslını çoktan unutmuş ve daha Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştir. 1913 de yazdığı resmi bir yazıda **“Cenabet zabitler”** diye subayları tahkir etmekten çekinmemiştir.²³⁸ Milli Mücadelede nizami orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı bu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır. Tam bir basit çeteci mantığı ile **“silahla olur salâh”** diyen Reşit, bu görüşünü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 19 Ağustos 1920 günlü üçüncü oturumunda da ifade etmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde de mebus olarak bulunduğu halde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ne için toplandığını, ne yapacağını idrak etmediği her şeyin yalnız silahla halledileceğini sandığı aşağıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır:

«... Burada bir hükümet heyeti var. Bir İcra Heyeti var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lazım olan vazifeyi mıntakalarımızda tamamıyla üzerimize alalım ve bunlar burada vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hatta mümkün ise silahlı olarak bir şey yapalım. Özet olarak memleketimiz lehinde propaganda yapalım. Sonra, muhterem arkadaşlar, bu heyet, bu şerefli üyeleri, birçok memleketlere Avrupa’ya, Fransa’ya, Amerika’ya benzetiyorlar. Biz hiç birine benzemeyiz. Biz, istiklâli, namusu, haysiyeti, milli haysiyeti ayaklar altına alınmak üzere hücumu uğramış bir milletiz. Böyle olan bir millet burada - esassız diyeceğim affedeceksiniz- çünkü öyle görüyorum. Pek öyle lüzumlu olmayan şeylerle ne için kendimizi meşgul edelim ve esaslı şeyleri bırakalım?

Kısacası bizim üzerimize düşen en büyük vazife; hepimiz silahlı olarak dağılalım, o dördüncü maddedeki iki kişi de fazla. Bir belli zaman tayin edelim. İki, üç yahut dört ay sonra geleceğiz, sizi kontrol edeceğiz diyelim. Hükümeti bırakalım gidelim.

Milletin ruhuna, hayatına ait olan iş asıl taşradadır ve tufengin ucundadır... Birer kişi kalsın, kontrol mahiyetinde hükümeti. Ona da lüzum yoktur bendenizce, fakat bu kadar

---

²³⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu. ‘Trakya’da Milli Mücadele’ C. II.

bir heyetin burada kalması ve diğer şerefli üyelerin bütün cephelere gitmesi, işte bendeniz bunu teklif ediyorum.”

Ethem, Birinci Dünya Harbi’nin başlangıcında kanun (inzi-bat) çavuşu olarak Harbiye Nezareti’nde bulunmuş ve daha sonra İran ve Azerbaycan’da ihtilaller çıkarmak üzere hazırlanan milis kuvvetlerinde çalışmıştır, Ethem’in Kuvayi Milliye kumandanlığında gösterdiği üstün başarıda, daha önce asker ve milis olarak geçirdiği tecrübelerin rolü büyüktür.

Ethem, fizik yapısı kadar karakteri ve davranışı ile de gerçek Çerkez tipinin bir örneğidir. Terbiyesi, saygısı, gururunu gizleyen mütevazı görünüşü ve cesareti ile, beraber bulunduğu kumandanlara kendisini sevdirmiş ve hatta bir çoğunu etkisi altına almıştır. Ethem’in sıhhati bozuktu. Cığerlerinden rahatsızdı. Biraz da bu sebeple mariz bir psikolojiye sahipti. Merhametsiz ve zalimdi. Bu halinin, başarısında şüphesiz büyük rolü olmuştur. Kendisine boyun eğmeyenleri insafsızca cezalandırdığı için kuvvetleri üzerinde büyük bir otorite kurabilmiştir. İç savaşlarda, yine aynı sebeple amansız davranmış ve gelip geçtiği yerlerde müthiş bir terör havası hüküm sürmüştür.

Eski bir subay olan (Piyade yüzbaşılığından ayrılmıştır) Tevfik de diğer iki kardeşinden daha az gaddar değildi. Devamlı olarak Kuvayı Seyyare ile bulunduğu için Reşit ve Ethem kadar dikkati çekmemiştir. Fakat Kuvayı Seyyare’nin karıştığı olumlu ve olumsuz bütün işlerde en az Reşit ve Ethem kadar rolü vardır.

1919 Haziran ayı sonlarında, yanında 8 atlı olduğu halde Salihli, Alaşehir bölgesine gelen Ethem, kısa zamanda kuvvetini çoğaltmış ve diğer milis kuvvetlerini kendisine boyun eğmeye zorlayarak ya dağıtmış veya emri altına almıştır.

1920 yılı başlarında Batı Cephesi’nin en büyük milis kuvveti, Ethem’in kumandasında bulunuyordu. Anzavur hareketinin, Adapazarı, Düzce ve Bolu karşı ihtilal hareketlerinin, Yozgat ayaklanmasının bastırılması Ethem sayesinde mümkün olmuştu. Ordu birlikleri, bu iç savaşlarda başarı gösteremiyorlardı. Subaylar, nizam ve düzen adamı olarak ne halka zulüm ya-

pıp terör yaratabiliyorlar ve ne de askerlerin yağma yapmasına göz yumuyorlardı. Bu durum, Ordu ve Kuvayı Milliye ikiliğinin yaratılmasına ve Ethem'in itibar kazanmasına, buna karşılık ordunun büsbütün gözden düşmesine yol açmıştı. Daha başka sebeplerin de etkisiyle zaman, Ethem'in lehinde, ordunun aleyhinde işliyordu. Hâlbuki, Kuvayı Seyyare de düşman karşısında ordu gibi başarılı olamıyordu. Bu konuda Ethem ile beraber muharebelerde bulunan 61. Tümen Kumandanı Albay İzzettin (Orgeneral İzzettin Çalışlar) şöyle der:

“Kuvayı Seyyare kumandanları, kendiliklerinden muharebeye karar verirlerdi. Başarılı olamayınca gene hiç bir tarafa haber vermeyerek kaçarlardı. Bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak bir endişe idi.”

1920 yılı sonlarında Ethem ve kardeşleri, artık zapt edilmez olmuşlardı. Büyük Millet Meclisi'nin Anadolu'da otorite sağlamasına çalışıp, büyük hizmetler yaptıkları halde, şimdi kendileri bu otoriteyi tanımak istemiyorlardı, kumandanlar ve subaylar Ethem'in tavrından rahatsız olmakta ve teessür duymakta idiler. Bir kurmay subay, o gün tuttuğu notlarda, bütün ordunun görüşü sayılmak gereken şu müşahedeleri tespit etmişti.²³⁹

“Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler Kuvayı Seyyare'sinin her ferdini zengin etmiş ve Kuvayı Seyyare'nin mevcudunu arttırmıştır. Ethem ve kardeşleri bu isyanı bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri vakit, Ankara'da kendilerine gösterilen tezahürlerle, Anadolu'nun hükümet merkezinde dahi biricik kuvvet, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler.

Balıkesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen bütün garbi ve Orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Ethem ve kardeşleri, kendilerini milli ihtilalin efendisi saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisinde dahi mühim tutarlara malik oldular. Belki de, düşüncelerine göre, bütün milli Anadolu varlığı, meclis ve hükümet onların tüfeklerinin kuv-

---

²³⁹ Rahmi Apak'ın notları, Bak: 'Garp Cephesi Nasıl Kuruldu.' s.158,159

veti ile yaşıyordu. Onları tekrar cephede bir vazife almak üzere Eskişehir'e göndermek bile nezâket ve siyasetle halledilmiş bir mesele oldu.

Onlar, merkezi vaziyetle bulunan Ankara'da kalarak, icabında, Anadolu'nun diğer taraflarında zuhur edecek ihtilalleri söndürmeğe hazır bir kuvvet olarak kalmak arzusunu izhar ediyorlardı. Bununla kastettikleri hedef malumdu. Fakat vatanî hamiyetleri mevzuu bahsedilerek ve koltuklanarak Eskişehir'e, Garp Cephesi emrine hareket etmelerine muvafakat ettirildiler. Ethem, Garp Cephesi kumandanının emrine girmeyi de izzetinefsine yediremiyordu. Fakat Garp Cephesi Komutanı General Ali Fuat'ın hakimane siyaset ve hareketi sebebi ile gemi azıya almadı.

Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvayı Seyyare hiç kimseye müracaat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasıyla keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çarptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfla sarf eylediler, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.

General Ali Fuat, bu Kuvayı Seyyareyi Bursa cephesine ve İnegöl civarında Uludağ'ın şarkındaki köylere yerleştirerek, bunları cephede meşgul etmek ve Beyce mıntıkasından Bursa üzerine akınlar icrası suretile onların kahramanlıklarından istifade etmek istiyordu. Fakat onlar ciddi işlere girmek arzu etmediler. Onlar Simav, Tavşanlı ve Demirci mıntikasını istiyorlardı. Bu mıntıkadaki halk, evvelce onların aleyhinde tezahürlerde bulunmuşlardı. Bu halktan intikam almak lazımdı. Bundan maada, buradaki düşman kuvvetlerinin zayıf ve dağınık olduklarını biliyorlardı. Bu sebepten Eskişehir istirahatı bittikten sonra Kütahya ve Demirci üzerine hareket eylediler. Ve Abdullah isimli bir serseriye de Kütahya'da mümessil veya vali olarak bıraktılar. Kuvayı Seyyare, Simav ile Demirci arasında tesadüf ettiği bir düşman piyade taburunu geriye sürdü, ileri yürüyüşe devam etti. Birkaç gün sonra civarda bulunan birkaç

bölükle takviye edilmiş olan bu düşman müfrezesine taarruz etti. Buradaki muharebeyi Kuvayı Seyyare güzel yaptı. Bir taburdan fazla muntazam düşman kuvvetlerini bozguna uğrattı. Düşman yüzlerce ölü ve on beş kadar yaralı ve yarasız esir bırakarak, hafif ve ağır makineli tüfekleriyle birçok eşya ve teçhizat terk ederek kaçtı. Kuvayı Seyyare'nin de zayıyatı vardı. En ileri gelen reislerinden Hafız Hüseyin Bey Şehit olmuştu.

Bursa ve Balıkesir mağlûbiyetlerinden sonra, küçük mikyasta da olsa, bir düşman müfrezesine karşı istihlal edilen bu muvaffakiyet Ethem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok arttırdı. Bundan maada, muntazam ordunun, mecburi askerlik sistemi ile teşkil edilen kıt'aların artık bir iş göremeyeceği, maaşlı asker, yani çetecilik usulünün umumi olarak tatbik, tabur, alay ve tümenlerin lağvedilmesi hakkında öteden beri yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi. Artık, Eskişehir sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve mecburi askerlik hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağırıp söylüyordu. Şarktan gelen Yeşil Ordu teşkilatına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.”

Kuvayı Seyyareyi ve başındakileri nizam altına almak, bir ordu birliği gibi faydalı hale sokmak için çok uğraşıldı. Özellikle M. Kemal Paşa, işi tatlılıkla idare ve halletmek istiyordu. Aylarca toplantılar yapıldı, heyetler gidip geldi, fakat hiç bir sonuç alınamadı, İcra Vekilleri Heyeti 1920 Aralık ayı sonunda durumu görüşerek şu karara varmıştı:

1- Birinci Kuvayı Seyyare, diğer bütün askeri kıtalar gibi kayıtsız ve şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına, hükümetin emirlerine ve nizamlarına bağlılık ve saygıyla sorumlu ve askeri disiplin ile kayıtlıdır.

2- Birinci Kuvayı Seyyare kumandanlığının askeri işlerden ve vazifelerden dolayı bütün teklifleri ve önerileri ancak emri altında bulunduğu kumandanlığa ve adı geçen kumandanlık kanalıyla icap eden makamlara duyurulur.

3- Bahsedilen işler ile uğraşmak Genelkurmay Başkanlığına aittir.

Bu karar, Kuvayı Milliye'nin tasfiye kararı idi. Olaylar, hızla gelişecek ve mukadder olan akıbeta gidilecekti.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey (İnönü) 29 Aralık 1920 günü Kütahya civarında bulunan 61. Tümen Kumandanlığına aşağıdaki emri verdi.

1. Kuvayı Seyyare Kumandanı Ethem imzası ile bugün Meclis Başkanlığına ve kumandanlara çekilen açık telgrafta Yunanlılara karşı ve memleketin kuvvet ve başarısını zayıf gösteren bir lisan kullanarak Büyük Millet Meclisi hakkında hürmet ve itaatle asla kabili telif olmayan isnat ve tecavüzlerde bulunmakta ve İstanbul'dan gelip Anadolu'ya katılan heyetin güya uygun barış şartları getirdiği gibi gerçek dışı beyanat neşr olunmaktadır. Bu beyanat kendileri tarafından halktan para toplanmamasını, kendileri tarafından asker alınmamasını ve halk hakkında idam cezasının ancak İstiklal Mahkemeleleri vasıtasıyla mümkün ve infaz olunabileceğini ve ordunun muntazam teşkilatına ve disiplinine uyulmasını şiddetle talep eden Büyük Millet Meclisi Hükümetlerine karşı alenen isyan mahiyetindedir.

Bu hususta Büyük Millet Meclisi'nden yeni bir emir almadı isem de açık olarak isyan ilan edenlerin her türlü tecavüzlere ve isyan etmelerine de bir mani kalmamış demek olup, bu telgrafla güdülen gaye tıpkı Damat Ferit Hükümeti'nin söylediği gibi milletin mukavemetini kıracak ve orduyu dağıtacak bir propagandaya girişildiğini göstermektedir.

İsyan hazırlıklarının hedef ve genişliği ve zaman zaman ortaya çıkacak durumlara karşı milletin asıl güvencesi, ancak ordunun aldatmalara karşı vatanseverce direnişi, subaylar heyetinin gerek silahlı tecavüzler ve gerekse fesatlıkla gelen tehlikelere karşı uyanık bulunmalardır.

2. Kuvayı Milliye askerlerine hayatları için tehlikeli olduğu korkusunu vererek millet aleyhine muharebe etmek için yemin ettirmiştir ve ordudan ele geçecek subayların öldürülmesini kararlaştırmışlardır.

3. Askerin konaklayacağı ikamet mahallerinde halktan propagandacılar tayin etmişlerdir. Gerek adı geçenler ve ge-

rekse benzerleri fesatlık yapanlar ordu içinde yakalanır yakalanmaz derhal kurşuna dizilmelidir.”

61. Tümen Kuvayı Seyyare’nin üzerine yürürken, İsmet Paşa, Kütahya’dan 31 Ocak 1921 tarihinde Kuvayı Seyyare Kumandanına Ethem Beyefendi’ye hitabı ile yazdığı uzun bir mektubun sonunda şöyle diyordu:

“Büyük mücadelelere girişmiş kişilerde hayat korkusu olmaz. Fakat herhangi bir çarpışmanın başarı şartlarını, daha önce dikkate almak gerekir. Ordunun size kurşun atmayacağı, bazı kıtaların size iltihak edecekleri hakkında ihtimal olarak aldığınız teminata itimat etmeyiniz. İdareniz, altındaki hakiki kuvvetlerin miktarı malum, 5.000 olduğu işitilmiş olmakla beraber, 10.000 hesap ediyorum. Kuvayı Milliye’yi lağvettiğimiz ve ele geçecek komutan ve askerlerin hayatları tehlikede kandırmacaları ile herkesin mal ve canını müdafaa kaygusuna düşürüldüğü ve ciddiyetle yemin ettirildiği ve külliyetli topçu ve piyade cephanesi biriktirdiğiniz kabul edilmiş, kısacası bu faraziyeler en geniş ölçüde tutularak lazım gelen tedbir düşünülmüştür. Hiç kimse size bu kadar açık kardeşlik yapmadı. İşte ben, vaziyeti bu suretle hülasa ettikten sonra Büyük Millet Meclisi’nin kararı veçhile uygun gördüğünüz şekil ve tertipte Kuvayı Seyyare başından çekilmenizi, hem şerefınız, hem de Kuvayı Milliye mensupları için faydalı sayıyorum. Bugün başka hal çaresi kalmamıştır. Karşılıklı görüştüğümüz zaman ne kadar açık surette fikir belirttimse bu defa da yazılı olarak açık ve samimiyetle hakikati söylüyorum.

Bu telgrafımın bir tertip eseri sayılması veya bir pazarlık sebebi yapılması yanlış olur. Baki son selam...”

Kuvayı Seyyare, ordunun bu tarihteki kuruluşuna ve gücüne göre bir tümen gibi kabul edilmekte idi. Kuvayı Seyyare kumandanlığı karargâhında kurmay subaylar ve emir subayları vardı. Ordu birlikleri harekete geçtiği sırada Kuvayı Seyyare’nin emrinde 159. Piyade Alayı ile şu müfrezeler bulunuyordu. Sarı Mehmet Müfrezesi, Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan) Müfrezesi, Halit Bey Müfrezesi, Makedonya Müfrezesi, Alaca Müfrezesi, Kamil Çavuş Müfrezesi, Arif Kaptan Müfrezesi,

Şevket Bey Müfrezesi, Tahsin Bey Müfrezesi, Kaptan Naci Müfrezesi, Dr. Fazıl Müfrezesi (Emet Müfrezesi), Bolşevik Taburu.

Çerkez Ethem emrindeki kuvvetlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 5.000 civarında tahmin edilmekte idi.

Kuvayı Seyyare'nin tasfiyesi için harekete geçirilen kuvvetler ise şunlardı:

Batı Cephesi'nden 11. ve 61. Tümenler ile Süvari Tugayı.

(Kuvvetleri, 2.000 tüfek, 500 kılıç, 29 ağır makineli tüfek, 20 top).

Güney Cephesi'nden 8. ve 23. Tümenler ile her biri ikişer alaylı 1. ve 2. Süvari Grupları.

(Bu kuvvetlerin mevcudu 2.000 tüfek, 1.600 kılıç, 38 ağır makineli tüfek, 9 top).

159. Piyade Alayı da dahil olduğu hâlde Ethem'in emrindeki kuvvetlerin süvari, piyade ve top bakımından miktarı şu şekilde tahmin edilmişti:

2.000 tüfek, 1.800 kılıç, 12 ağır makineli tüfek, 4 top.

Fakat Ethem, 159. Piyade Alayına güvenmiyordu. Ordunun bir parçası olan bu birliğin; kendisi ile beraber orduya karşı savaşaacağı şüpheli idi. Bu sebeple piyade alayının subaylarını ve erlerini toplayarak durumu anlattı, isteyenlerin kendi ile kalabileceğini, istemeyenlerin de gitmekte serbest olduklarını söyledi. Gerçekten 159. Piyade Alayı pek az istisnası ile Ethem ile kalmak istememişti.

Kuvayı Seyyare'ye karşı 29 Aralık 1920 günü başlayan hareket bir aya yakın sürdü. Hareketin uzamasına, araya Birinci İnönü Muharebesi'nin girmesi sebep olmuştu. Yunanlıların Bursa'dan ileri yürüyüşe geçtikleri haberi alınınca Kuvayı Seyyare karşısındaki birliklerin önemli kısmı İnönü mevzilerine sevk edilmiş ve yalnız 61. Tümen Ethem'in karşısında bırakılmıştı. İnönü muharebelerinden sonra, bu kuvvetler tekrar Kuvayı Seyyare'ye karşı sevk edildi.

Kuvayı Seyyare'nin tasfiyesinde en büyük yükü, 61. Tümen ve bu tümenin kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) taşımıştır. Ethem'in emrindeki müfrezelerden bir kısmı yapılan muharebeler sonunda dağılmış, bazı küçük gruplar orduya iltihak etmiş veya yakalanarak zararsız hâle getirilmişlerdir. Yalnız Parti Pehlivan, müfrezesi ile Ethem'den ayrılmış, Ayvalık bölgesine çekilerek, düşman gerilerinde, Milli Mücadelenin sonuna kadar Yunanlılara karşı dövüşmüştür. Vatansever bir komiteci olan Parti Pehlivan bu suretle günahını affettirmek istemiştir.

Kuvayı Seyyare'nin üzerine yürümeden önce, Demirci Efe kuvvetleri tasfiye edilmişti. Bu iki milis kuvvetinin birleşmesinden endişe edildiği için daha az güçlü ve tasfiyesi kolay olan Demirci Efe kuvvetlerine 15 Aralık 1920 sabahı şafakla beraber Albay Rafet Bey bir baskın yapmıştı. Demirci Efe, bu baskından vakti ile haberdar edildiği için yanına küçük bir kuvvet alarak bulunduğu köyden kaçmış ve sonra kendisine, bir kenara çekilip oturma müsaadesi verilmiştir. Demirci Efe'nin yarısı süvari, yarısı piyade olmak üzere 800 kadar bir kuvveti vardı. Bu kuvvetin bir kısmı dağılmış, kalanı ordu birlikleri içine alınmıştır.

Böylece Anadolu İhtilali'nin en güç meselesi halledilmiş oluyordu. Kuvayı Milliye'nin zararsız ve küçük müfrezelerine dokunulmadı. Bu müfrezeler yavaş yavaş ve bir plan dahilinde ordu birlikleri içerisinde eritmeye çalışıldı. Sakarya Muharebesi sonuna kadar Batı Anadolu'da birçok Kuvayı Milliye müfrezesi milis kuvveti olarak bulunmuş ve düşmana karşı savaşmıştır. Ancak, Sakarya zaferinden sonra bütün milis kuvvetlerinin tasfiyesine muvaffak olunabilmiştir.

İKİNCİ CİLT

MİLLİ MÜCADELE 1921-1922

SUNUŞ

Bu kitabın ikinci cildi “**Milli Mücadele**”nin 1921-1922 yıllarını kapsamakta ve “**Anadolu İhtilali**” adını taşıyan bölümü tamamlamaktadır. Türk Milli Kurtuluş hareketinin bütün ayrıntıları ile bu ölçüde bir esere sığdırılamayacağını biliyoruz. Hele, bu ikinci kitabımızın 1922 yılı sonu olayları ile bitirilmesi, şüphesiz büyük bir eksikliktir. Aslında, birinci kitapta en az bir yüzyıl öncesinden başlamalı idi. Böyle yapmadık. Çünkü, bir tarih eseri yazmak iddiasında değildik. Birinci kitabımızın önsözünde de belirttiğimiz gibi, biz bu denememizde, ancak bugünkü meselelerimize ışık tutacak ölçüde, tarihi gerçekleri araştırmak amacını güttük. Ve uzun bir evrimin olaylar kargaşalığı içinde yatan bu gerçekleri ararken, en yakın başlangıç noktası olarak “**Milli Mücadele**” devrini ele aldık.

Birinci cildin ekseni “**ihtilal**” idi. Olaylar ve gelişmeler, bu eksen çevresinde verilmek istenmiş ve “**ihtilal**” ile doğrudan doğruya ilişkisi olmayan ayrıntılara dokunulmamıştı. Bu kitabın eksenini ise, “**İstiklal Harbi**” ve “**Yeni Türk Devleti’nin Kuruluşu**” teşkil etmektedir.

İstiklal Harbi çok cepheli bir harptir. Fakat harbin ağırlığı, Türk-Yunan Harbinde toplanmaktadır. Bu bakımdan, kitapta, Türk-Yunan Harbi esas alınmış ve diğer cephele, giriş kısmında “**İstiklal Harbi’ne Genel Bir Bakış**” başlığı altında özetlenmiştir.

İstiklal Harbi’nin gereği kadar değerlendirilebilmesini kolaylaştırmak amacı ile birinci bölümde, Yunanistan’a ve harbi büyük ölçüde etkileyen dış ilişkilere ayrı ayrı, iki ara bölüm

halinde yer verilmiştir. Kanımıza göre, harbin kazanılmasında ordu kadar diplomatik ilişkiler ve çalışmalar da ağır basmaktadır. Bu inançla harbin yönetiminde dış politikanın oynadığı önemli rolü belirtmeye çalıştık.

İkinci cildin ikinci ve üçüncü bölümlerinde, kronolojik sıraya uyularak, muharebeler ve yeni devletin kuruluşu anlatılmaktadır. Olaylara, mümkün olduğu kadar **“Türkiye Büyük Millet Meclisi”** penceresinden bakmak istedik. Çünkü o sırada bütün hukukî ve fiilî güçler mecliste toplanmış bulunuyordu.

Anadolu İhtilâli’ni, İstiklal Harbi’ni ve Yeni Türk Devleti’nin hangi çetin şartlar altında kurulduğunu gördükten sonra, sonunda, bugün içinde bocaladığımız çıkmazın nedenleri üzerinde de durmak gerekiyordu. Yeni Türkiye’nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaldığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız. Kitabın son bölümünü böyle bir araştırmaya ayırarak, yeni Türk Devletinin fikrî temelleri ve dayanakları, Atatürkçülük ilkelerinin kaynakları, yeni rejim ve kadro, rejim ordusu konularını ele aldık.

Kadıköy, 8 Ekim 1964

GİRİŞ

İSTİKLAL HARBİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Kitabın bütünlüğünü sağlamak ve anlatılacak olayların ve gelişmelerin izlenmesini kolaylaştırmak amacıyla, bu giriş yazısında, İstiklal Harbi'nin bir panoramasını çizeceğiz. Kitap iki yıllık (1921 ve 1922) kısa bir dönemi anlattığı halde, olaylar ve gelişmeler bakımından çok yüklüdür: İhtilal, harp, eski bir imparatorluğun tasfiyesi bir rejimin yıkılışı ve yeni bir devletin kuruluşu.

Harp hareketlerinin, oynak, canlı akışı içinde, yeni Türk Devletinin kurulmasındaki oluşumu gözden kaybetmeden tasvir etmenin gerekli olduğunu düşündük. Bir cepheden öteki cepheye geçerek veya zaman zaman harbin genel yönetimi üzerinde durup açıklamalar yaparak, anlatışı dağıtmak ve yaymak da doğru bir yol olmayacaktı. Bunun için, burada çizeceğimiz panoramada; Türk İstiklal Harbi'nin stratejisi, harbi etkileyen başlıca olumlu ve olumsuz faktörler ve ikinci derecedeki cephe-ler görülecektir.

***

Anadolu İhtilali ile kurtuluş yolunu açmış bulunan Türkiye, yalnız bazı parçalarına yerleşmek isteyen düşman kuvvetlerini atmak için değil, aynı zamanda ihtilalin devamlılığını sağlamak ve kendisini dünyaya yeni bir devlet olarak kabul ettirebilmek için de harp etmek durumun da idi. Bu durumun açık anlamı, ihtilal ve harbin birbirini tamamlayarak, birlikte yürütülmesi zorunluğu demektir. Toplum hayatı için olağanüstü haller sayılan harp ve ihtilalin bütün güçlükleriyle bir araya gelmesi, Türkiye'nin içine sürüklendiği şartlar dolayısıyla, her iki halin karşılıklı birbirinin sebebi ve sonucu olmasından ileri geliyordu.

Padişah ve hükümetin işgaller karşısındaki tutumu, ihtilalin tek haklı sebebi sayılmıştı; ihtilal başlangıçta yalnız bu sebebe

dayanıyordu. O halde, ihtilal yönetimi vatani kurtarmak sorumluluğunu ve bundan ötürü de harp etmek görevini yüklenmişti. Sevre'dekinden daha elverişli şartları sağlasa da, barışçı ve uzlaşıcı bir politika gütmek veya harpte başarısızlığa uğramak, önce ihtilal yönetiminin ve arkasından memleketin yıkılmasına sebep olabilirdi.

Öte yandan, ihtilalin şu veya bu biçimde sona ermesi ise, İstiklal Harbi'nin, 1919-20 yıllarının güçsüz direnmelerinden ibaret kalmasını ve Sevre Antlaşması'nın yürürlüğünü sağlardı.

Görülüyor ki, Anadolu İhtilali'ni yönetenler, genellikle başka ihtilallerde olduğu gibi yalnız bir iç harple karşı karşıya değillerdi. Asıl önemlisi, son derece elverişsiz şartlar içinde, hem de çok cepheli bir harbi kazanmak gerekiyordu. Türk İstiklal Harbini benzerlerinden ayıran en önemli özellik budur.

İstiklal Harbi'nde kesin sonuç alınacak yer, Batı Cephesi idi. Bu sebeple, İstiklal Harbi'ne; Türk-Yunan Harbi demek de mümkündür. Batı Cephesi'nde gösterilen direnme ve kazanılan başarılar, kurulmakta olan yeni Türk Devleti'nin Batılı devletler tarafından bir vakıa olarak kabulüne yol açmış, müttefikler arası anlaşmazlıkları arttırmış ve Rus yardımının devamını sağlamıştır. Hatta güneyde Fransızlarla yapılan harp bile, biraz da batıdaki direnme sayesinde sona ermiştir.

Batı Cephesi'nin, 15 Mayıs 1919 da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmasıyla açıldığını kabul etmek yanlış olmaz. Başlangıç bu tarih sayılırsa, Türk-Yunan Harbi, son Yunan askerinin Anadolu'dan çekildiği 17 Eylül 1922 tarihine kadar 3 yıl, 4 ay ve 2 gün (1218) gün sürmüştür.

İstiklal Harbi'nde, Yunanistan iki ayrı idare elinde bulunmuştur:

“Venizelos İdaresi” ve “Kral Konstantin İdaresi”. Anadolu İhtilali'nin meşruluk kazanması ve Kuvayi Milliye'yi tasfiye ederek düzenli ordu dönemine geçiş, Venizelos idaresi zamanına rastlar. Bu dönem, Milli Mücadelenin en buhranlı ve en güçsüz bölümüdür. Fakat, bu dönemde, Venizelos harp hedeflerini

temkinli ve ölçülü bir şekilde seçtiği için, Türkler, büyük arazi kaybetmelerine rağmen, Yunanlılar nerede duracaklarını bilmişlerdir. Türk harbinin bu dönemdeki stratejisi düşmana kuvvet kaptırmamak ve zaman kazanmak esasına dayanıyordu. Kral Konstantin idaresi ise Yunan harbine yeni hedefler çizmiş ve harbi onlar hesabına çetinleştirmiştir. Bu dönemdeki Türk direnmesi de, aynı ölçüde kuvvetli ve çetin olmuştur. Kısaca belirttiğimiz bu özellikler sebebiyle, Türk-Yunan Harbini, birbirinden farklı iki döneme ayırmak gerekir.

Birinci dönem, Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla başlar ve işgal bölgesinin Bursa-Uşak çizgisine kadar genişlemesiyle son bulur.

İlk Yunan hareketleri 1919 Mayıs ayı sonuna kadar devam etmiş ve Türk milis kuvvetlerinin ve Ayvalık'ta 172. Alayın karşı koymasından başka bir engelle karşılaşmadan, işgal alanı Turgutlu-Ödemiş-Aydın çizgisini bulmuştur. Yunanlılar, bir yıl süreyle önemli bir teşebbüste bulunmadılar ve bu bir yıl içinde ancak birçok küçük çarpışmalar oldu.

Bu dönemde İstanbul'daki İngiliz Generali Milne tarafından Türk-Yunan kuvvetleri arasına bir çizgi çizilmiş ve iki tarafın bu çizgiyi geçmesi yasaklanmıştı. Fakat Yunan ordusu 22 Haziran 1920'de "**Milne Çizgisi**"ni geçerek genel bir taarruza girişti; Bursa, Uşak, Alaşehir ve Nazilli'yi aldıktan sonra, bu hareket 9 Ağustos 1920 tarihinde durdu. Harbin bu döneminde, Türklerin Gediz'deki bir Yunan tümenine karşı giriştikleri başarısız bir taarruzdan (24 Ekim 1920) başka kayda değer askeri bir hareket olmamıştır.

İkinci dönem (Konstantin İdaresi), 1921 Ocak ayı başında, Bursa'dan Yunan birliklerinin ileri yürüyüşe geçmeleriyle başlamış ve harbin sonuna kadar, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında, aşağıdaki beş muharebe cereyan etmiştir:

1. Birinci İnönü Muharebesi.
2. İkinci İnönü Muharebesi.
3. Kütahya-Eskişehir Muharebesi.

4. Sakarya Muharebesi.

5. Büyük Türk Taarruzu ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi.

Bu muharebelerin ilk dördünde inisiyatif Yunanlılarda, son taarruzda ise Türklerde idi. Bundan şu anlaşılıyor ki, 26 Ağustos 1922 de başlayan Büyük Taarruz'a kadar Türk ordusu daima savunmada kalmıştır.

İstiklal Harbi'nin ne kadar elverişsiz şartlar altında başladığını, bu kitabın birinci cildinde bütün yönleriyle anlatmıştık. Şartlar kolay değişmedi. Harp süresince, Yunan ordusu karşısında gerçekten son derece buhranlı günler geçirilmiştir. Yalnız, savaş süresince bazı şartların zamanla Türklerin lehlerine geliştiği ve bu gelişmelerin getirdiği imkânlardan da faydalandığı bir gerçektir. Zaferi bir mucize sanmamak için bunları bilmekte fayda vardır:

1. Harbin, bizler için haklı bir sebebe dayanması (Vatan savunuluyor ve bir kurtuluş harbi yapılıyordu).

2. Harbin, yabancı topraklar yerine kendi topraklarımızda yapılması.

3. Yunan ordusunun, deniz aşırı yabancı bir ülkede savaşması.

4. Türk ordusunun, özellikle kumandanları ile subaylarının, büyük bir harp tecrübesine sahip bulunmaları.

5. Yunan ordusu yüksek kumanda heyetinin yetersizliği.

6. Yunan ordusunun politikaya karışmış bulunması (Kralcı - Venizelist bölünmesi).

7. Yunanistan'ın küçük bir devlet olması.

8. Yunanistan'ın siyasi düzenden yoksun bulunması.

9. Krallık idaresinin kurulmasından sonra, Batı devletlerinin yardım ve ilgilerinin birdenbire azalması.

Bir de madalyonun öbür yüzüne bakalım. Aslında, harp kolay değildir. Ve eğer bir memleket, harbe hazır da değilse, güçlükler ölçülemeyecek kadar ağır olur. İstiklal Harbi'nde, Türki-

ye'nin içinde bulunduğu bazı özellikler, kazanma şansını ayrıca kısıtlayan yeni unsurlar getirmiştir. Bunlar birer handikapı ve hemen hemen harbin sonuna kadar sürüp gidecekti. Şöyle ki:

1. 1911 yılından beri aralıksız sürüp giden harplerin ve hele Birinci Dünya Harbinin halk ve ordu üzerinde yaptığı kötü ve yıpratıcı etkiler.

2. Padişah-Halifenin cihat ilan etmemiş olması.

3. Memlekette tam bir milli birlik havasının bulunmayışı.

4. Harp bölgesinde oturan yerli halktan bir kısmının düşmanla din, dil ve ülkü bağlarının bulunması.

5. Başlangıçta çok cepheli bir harbi kabul etme zorunluğu.

6. İnisiyatifin, harbin sonuna kadar düşmanda bulunması.

7. Memleketin ekonomik güçsüzlüğü.

8. Silah, cephane ve harp araçlarının yetersizliği.

9. Yolların ve ulaştırma araçlarının elverişsiz oluşu.

10. Ordunun sağlık hizmetlerinin gereği kadar karşılanamaması.

İstiklal Harbi'nin kaderini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlerin hepsi, şüphe yok ki, bu kadar değildir. Fakat önemli olanları bunlardır. Burada, dış etkiler üzerinde ayrıca durulmamıştır. Çünkü, dış politika bölümünde bu konuya yeteri kadar yer vermiş bulunuyoruz.

Biz burada, İstiklal Harbi'nin savaş şartları bakımından bir panoramasını çizmeye çalıştık. Olayları da, yerleri geldikçe, önem derecelerine göre anlatacağız. Yalnız bu panoramayı tamamlamak için, Türkiye'nin İstiklal Harbi'ndeki güçsüz yönünü belirtecek bir kaç noktaya daha dokunmak gerekiyor.

İstiklal Harbi'nin dönüm noktasını teşkil eden Sakarya Muharebesinden sonra bile, durum fazla umut verici değildi. 25 Kasım 1921'den 15 Ocak 1922'ye kadar Türkiye'de bir dost ziyaretçi olarak bulunan Ukrayna Başkumandanı Frunze'nin Çiçerin'e gönderdiği 22 Aralık 1921 tarihli telgrafın harbe ait kısımlarını, bir yabancıнын gözlemleri olmak bakımından çok ilgi çekici bulduğumuz için aşağıya aynen alıyoruz:

“Burada bulunduğum günlerde, durumu epeyi öğrendim. Bir kaç defa Yusuf Kemal Bey ile ve Mustafa Kemal ile görüş-tüm. Birçok milletvekilleriyle bağlar kurdum. Şu sonuçları bildiriyorum:

1. Millet son derece perişan ve yorgundur, barışa susamış-tır, fakat sürekli enerjik propaganda sayesinde, savaşın zorun-lu olduğunu çok iyi anlıyor.

2. Ordu son derece ağır bir durumdadır, çırcıplaktır, fena silahlanmış, kış savaş kampanyasını gerçekleştirecek halde değil, ama maneviyatı henüz kuvvetlidir. Memlekette zahire yedekleri vardır, ama yeteri kadar ulaştırma araçları olmadı-ğından, orduyu donatmak şartları tatmin edici değildir. Aske-ri harekât istikametlerinin ve bizzat harekâtın mahiyetini ta-yin etmek işinde, konaklama ve yiyecek temini imkânları baş-lıca rol oynar.

3.....

4. Askeri meselenin müspet halli için Türkiye’nin kendi imkânları, kaynakları yetecek kadar değildir. Ordu, direnme gösterebilir, ama dıştan yardım görmezse, katiyen zafer kaza-namaz.

5. Hükümet, son 2-3 ay içinde tereddüt gösterdi. Bir taraf-tan yalnız bize ciddi surette dayanmanın zaruri ve mümkün olduğunun iyice anlaşılmış olması, diğer taraftan ise, son dere-ce ağır bir durum, herhangi yeni hâl çareleri aramayı mecbur kılıyordu.

6. 7 ve 8.....

9. Dün akşam Kemal, Genelkurmay erkânı ile müzakere için geldi ve ordunun durumuyla ilgili bütün belgeleri getirdi. Bölük, asker, top, makineli tüfek, adi tüfek sayısı, askeri bir-liklerin kurulması, onların sayısı, keza Yunan askeri birlikleri hakkında bana doğru bilgi verildi. Planları, cephenin duru-munu vesaireyi ayrıntılarıyla inceledim. Nihayet, düşmana karşı üstünlük elde etmek, düşmanı Anadolu sınırlarının dışı-na söküp atmak için gereken silah ve cephane hakkında sayı-lar verildi. Kemal, en sonra dedi ki, “Milletvekillerinin çoğuna bildirilmeyen şeyleri size bildirdim, çünkü milletvekillerinin

çoğunun iradesi zayıftır, şimdi durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. İsterseniz, size ek bilgi verilecektir. Bahara kadar 2-3 ay içinde bunları elde edemezsek diplomatik kanallarla çözüm yolu aramalıyız.”²⁴⁰

Frunze'nin öğrendikleri ve kendi gözlemleri gerçeğe yüzde yüz uygundu. Cephelere yiyecek, araç ve cephane yollamakta çekilen sıkıntı bir yana, askerlik şubelerince silahaltına alınan erlerin cephelere gönderilmesinde bile birçok güçlükler vardı. Cephelerin ihtiyaçlarını karşılamak çabası yüzünden, askerlik şubelerine asker toplama ve yollama işleri için para verilemiyordu. Toplanan askerler barındırılmıyor, doyurulmuyor, giydirilemiyor ve en uzak yerlere gidecek askerler bile, yaya olarak yola çıkarılıyordu. Bu sebeplerle cephelere giden askerler; yollarda açlıktan ve soğuktan hastalanıyor, içlerinde ölenler oluyordu. Toplanan askerin hemen hemen yarısı hastanelere dökülmekte idi. Bakımsızlığa örnek olarak diyebiliriz ki, 12. Kolordu (Konya'da) hastanelerinde yatanların % 80'i zatürre idi. Cephe gerilerinde ölen, cepheye ölenlerden çok fazla idi. Genelkurmay Sağlık Dairesi raporlarına göre, hastanelere yatırılan hasta sayısı 1921 yılında 151.783, 1922 yılında ise 274.988 kişidir.²⁴¹ Tifo, tifüs, dizanteri, zatürre, yılcık, nezle müstevliye hastalıklarından binlerce kişi ölmüştür, ölüm olayı az olmakla beraber, kabakulak hastalığı da çok yaygındı.

Muharebelerde, yaralıların çok uzak yerlere taşınması gerekiyordu. Meselâ İkinci İnönü Muharebesi'nde Eskişehir'de çok sıkışıklık olduğundan yaralılar, kağı gibi en ilkel araçlar da kullanılarak Ankara'ya ve Konya'ya gönderilmiştir.

Frunze'nin de önemle belirttiği gibi, ulaştırma gücüğü İstiklal Harbi'nin en büyük problemlerinden idi. Demiryolu, devrin tek makbul aracı olduğu halde, Anadolu'da pek az demiryolu

---

²⁴⁰ Rusya'nın dış siyaset arşivinden. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili belgeler ilk defa "Mejdunorodnaya Jizn" dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Elçiliği Basın Servisi haber bülteninden alınmıştır).

²⁴¹ 1922 yılında ordunun mevcudu arttığından 1921 yılına kıyasla hastanelere yatanlar da artmıştır.

vardı ve bunların bir kısmı düşman tarafında kalmıştı, İkinci İnönü Muharebesi sırasında tren, Eskişehir'den Ankara'ya 14 saatte gittiği için, ilgililer, bu hızdan öğünerek söz etmişlerdir. Çünkü normal olarak Eskişehir-Ankara yolu 22 saatte alınıyordu.

***

Doğu Cephesi'nde hasım durumunda iki devlet vardı: Ermenistan ve Gürcistan. Birinci Dünya Harbi sonunda kurulan bu devletler, bir kısım Türk topraklarını işgal etmiş ve Kafkasya yolunu Türkiye'ye kapamış bulunuyorlardı. Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından yaratılan bu küçük devletlerin iç durumları da karışıktı. Bolşevik Rusya'ya karşı tampon olarak düşünüldükleri halde Bolşeviklik akımı her iki devletin halkları arasın da yayılmaya başlamıştı.

Gürcistan tehlikeli sayılmadığından, önce Ermenistan'a taarruz etmek, harp stratejisinin bir gereği idi. Fakat, taarruz halinde Gürcistan'ın Türkiye aleyhinde müdahaleye kalkışması ihtimali ve Rusya'nın Ermeni meselesinde tutumunun ne olacağı göz önünde bulundurulmalı idi. Rusya'nın Türk milli hareketine karşı nasıl bir politika güdeceği de henüz kesinlikle belli olmamıştı. Moskova'da Rus yöneticileriyle görüşmeler iyi gitmiyordu. Çiçerin, Türk heyetinden, Ermenistan için Van ve Bitlis'ten toprak verilmesini istemişti. Daha sonra Lenin ile görüşen Türk delegeleri durumu kendisine anlattılar ve şu cevabı aldılar:

“Hata ettik. Düzeltmeye çalışırız, biz düzeltmezsek Siz yaparsınız.”²⁴²

Durum böylece aydınlandıktan sonra, bir ara, Azerbaycan ile anlaşarak Ermenistan'a karşı müşterek bir taarruz yapılması imkânları araştırılmış ve bunun mümkün olmayacağı anlaşıldıktan sonra, 1920 Eylül'ü sonlarında taarruz kararı verilmiştir. Kolay ve o derece kârlı bir zaferle sonuçlanan bu taarruzla Doğu Cephesi kapanmış oluyordu.²⁴³

---

²⁴² Yusuf Kemal Tengirşenk ile 19.12.1959 günü yaptığımız görüşme notlarından.

²⁴³ Bu taarruz hakkındaki kronolojik sıra birinci ciltte verilmiştir: s.361-365

Artık, Doğu Cephesi'nden batıya asker kaydırmak mümkündü. Nitekim, 3., 11. ve 12. Kafkas Tümenleri Batı Cephesi'ne nakledilmişlerdir. Doğu, Batı'ya ayrıca çeşitli silah ve araç yardımı yapmıştır. 1920 Ekim'inde başlayan bu yardımın tutarı yaklaşık olarak şöyledir: 117 top, 244 makineli tüfek, 12 bin tüfek, 14 bin süngü, 170 bin top mermisi, 32 milyon tüfek mermisi, 10 bin bomba, çok sayıda tahkimat aracı, eğer ve koşum takımları ve sağlık araçları.²⁴⁴ Bu silah ve cephanenin önemli bir kısmı Ermeni ordusundan ganimet olarak alınmıştı.

Gürcistan ile silahlı bir çatışmaya girililmemiştir. Bununla birlikte, ufak tefek sınır olayları, bazı Türk şehir ve kasabalarının Gürcüler tarafından işgal edilmiş bulunması ve Gürcü Devletinin durumundaki bulanıklık Türkiye'ye huzursuzluk vermekte idi. Ermenistan'a yapılan taarruz sırasında Gürcistan tarafsız kalmıştı, iki devlet birbirine elçi de göndermişlerdi. Fakat, "Misak-ı Milli" gerçekleştirilmeliydi. Bunun için Batum'un ve Gürcü işgalindeki diğer Türk şehir ve kasabalarının Türk sınırları içine alınması gerekiyordu. Ankara, Kafkasya'daki olayları dikkatle izliyor ve Gürcistan ile harbe tutuşmadan sonuç almak istiyordu.

Rusya, Kafkas devletlerini peyderpey Bolşevikleştirmekte idi. Azerbaycan'da bu hareket tamamlanmış ve Türk ordusunun Ermenistan'ı yenmesinden sonra burada da Bolşevik Hükümeti kurulmuştu. Ruslar, şimdi Gürcistan'daki Menşevik Hükümetini devirmek istiyorlardı. 11/12 Şubat 1921'de Kızılıordu, Ermeni kuvvetleriyle birlikte Gürcistan'a taarruza başlamıştı. Gürcistan elçisi Medivani Ankara'ya henüz gelmişti. Türk Hükümeti, Rus-Gürcü Harbi'nin başlamasından faydalanarak, Gürcü elçisine 21 Şubat'ta bir nota verdi. Genelkurmay ise, bir gün önce, Doğu ordusu kumandanlığına yazdığı emirde, Gürcüler Artvin ve Ardahan'ı barış yoluyla bırakmazlarsa askeri harekete girişilmesini bildirdi.

Hariciye vekilinin notasında, Türkiye'nin Gürcistan ile bir barış yapmak üzere günlerden beri göstermekte olduğu iyi ni-

²⁴⁴ Albay Mehmet Arif, 'Anadolu İnkılâbı' İkdâm Matbaası İstanbul, 1924, s.73.

yetlere karşılık, elçinin oyalama politikası güttüğü nezaketle belirtiliyor ve 22 Şubat günü Ardahan ve Artvin terkedilmezse askeri tedbirlere başvurulacağı kesin bir şekilde hatırlatılıyordu.

Gürcü Hükümeti, Rusya'nın taarruzuna uğradığından son derece sıkışık durumda idi. Türkiye'ye olumlu cevap vermekten başka çare yoktu. Türk ordusu, 24 Şubat'ta Ardahan'ı 6 Mayıs'ta Artvin'i, 7 Mart'ta Ahıska'yı, 11 Mart'ta Batum'u ve 14 Mart'ta Ahılkelek'i işgal etti. Bu sırada, Kızılordu, Gürcü ordusunu yenerek Tiflis'e girmiş ve Sovyet Gürcü Hükümeti kurulmuştu. Fakat iki gün sonra (16 Mart 1921) Moskova'da Türk-Rus Antlaşması imzalanacak ve Batum'un bırakılması zorunluluğu doğacaktı.

***

Türk-Fransız Harbi, İstiklal Harbi'nin ikinci derecede bir cephesidir. Bu cephede büyük kuvvetler kullanılmamış ve askerlik bakımından fazla önemi olmayan çarpışmalar ile şehir muharebeleri cereyan etmiştir. Çok dağınık ve ayrıntılı olaylara sahne olan Güney Cephesi'nde, harbin süresi de kısadır. Çarpışmalar, Ocak 1920'de başlamış ve bir yıl kadar sürdükten sonra 1921 yılı mart ayının ilk yarısında son bulmuştur. Halbuki, harbe yol açan işgaller, mütareke (Mondros) sonrasına rastlar ve hukuken harbin bitimi ise 20 Ekim 1921 (Ankara Antlaşması) dır.

Kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçıları sayan üç büyük devletten ikisi, İngiltere ve İtalya, paylarını alırken Türkiye ile yeni bir silahlı çatışmaya girişmemek için son derece dikkatli davrandıkları halde, Fransa'nın davranışı basiretsiz bir politikanın sonucudur. Fransa'nın düştüğü yanlışlık, Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştırmasından ileri geliyordu. Ayrıca Fransa, Suriye mandasını ve Kilikya'yı elde bulundurmak ve Anadolu'da kendisine tanınan nüfuz ve menfaat bölgesinden yararlanabilmek için çokça asker kullanmak zorunda kalacağını da kestirememiştir. İçinde bulunduğu harp sonu güçlükleri sebebiyle, bütün bu faydaların hepsini sağlamaya yetecek bir kuvveti, bu bölgeye ayıramazdı. Bunun için Araplara ve özel-

likle Türklere karşı Ermenileri müttefik olarak seçti. Böylece, Ermeni hamiliğini de yüklenmiş, fakat tahrike çok elverişli olan Ermeni halkının başını derde sokmuş oluyordu. Birinci Dünya Harbinde Araplar, Türklere karşı ayaklandıkları halde, Fransızların yanlış tutumu, Türk-Arap işbirliğinin kurulmasını da mümkün kılmıştır.

Görülüyor ki, güneydeki harp, yalnız Türklerle Fransızlar arasında geçmiş bir olay değildir. Üç halkın kurtuluş mücadelesi iç içedir ve bu dört yanlı kavgada, emperyalist bir devlet olarak, Fransa, etken durumundadır.

Türk İstiklal Harbi'nin Güney Cephesi'nde Fransa'nın üç tümenlik bir kuvveti vardı. Topçu, uçak ve zırhlı otomobillerle takviyeli olan bu kuvvet, biri Fransız, ikisi Senegal, dokuzu Cezayir alayı olmak üzere 12 alayı bulunuyordu.²⁴⁵ Fransız birlikleri Mersin'den Urfa'ya kadar olan Türk topraklarına ve Suriye kuzey bölgesine yayılmış durumda idi. Suriye'deki Arap kurtuluş hareketini de bastırmak zorunda olduklarından, Fransız kumandanlığı emrindeki kuvvetin hepsini Türklere karşı kullanamamıştır. Buna karşılık, Türk Cephesi'nde organize ettikleri muntazam Ermeni kıt'aları ve Ermeni milis kuvvetleri, Fransa birlikleriyle beraber dövüşüyorlardı. Ermeni savaşçıların sayısı ise üç binden az değildi.

Güney Anadolu'da Fransız işgaline ve Ermeni hareketine karşı Milli Mücadele liderinin ilk ilgisi, Sivas Kongresi'nden sonra Sivas'ta yapılan kumandanlar toplantısında (16 Kasım 1919) alınan kararlarla başlamış ve bu bölgeye gönderilen üç subay, teşkilat yapmakla görevlendirilmişti. Güney Cephesi, milis kuvvetler kurularak yavaş yavaş teşekkül etmiş ve olaylar 1920 yılının ocak ayın da birdenbire ve hızla gelişmiştir.

Maraş muharebesi başarılı oluyordu. Fransızlar, burada kötü duruma düştüler. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Fransızların,

---

²⁴⁵ Fransız ordusunun bu kuruluşu, Kilikya Cephesi'ndeki Türk 2. Kolordusu tarafından tespit edilmiştir. Yüzde yüz sıhhatli olamaz, başka kaynak bulamadığımızdan bunu almak zorunda kaldık. Güneydeki harbin ilk muharebesi 20 Ocak'ta Maraş'ta başladı ve sonra diğer yerlere sıçradı

prestijlerini kurtarmak için Maraş olayını kanlı bir şekilde bastırmalarından ve bu bölge halkını parça parça ezmelerinden endişe duymaktaydı. Onun için bölgenin her yerinde birden milli müfrezelerle küçük, büyük hareketlerde bulunarak bir gerilla harbine girişilmesini uygun görmüştü. Batıda Yunanlılarla karşı olduğu gibi, burada da sonradan bir cephe teşkil edilebileceğini ummuyordu. Ancak, hareketsiz kalmak da tehlike idi.²⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak 1920 tarihinde ilgili kolordulara (Sivas, Diyarbakır, Ankara ve Konya) gerilla harbi için, özetlediğimiz şu talimatı verdi:²⁴⁷

“Fransızlara karşı ayaklanma hareketinin şekil, Fransız kuvvetlerini ayrı ayrı, birdenbire, bulundukları yerde sarmak ve ufak garnizonlardan başlayarak esir almak ve yok etmektir. Bu teşebbüs; demiryolu tünellerini ve köprülerini atmak, yolları otomobil işlemeyecek hale getirmek ve Fransız kuvvetlerinin birbiriyle olan irtibatını kesmek suretiyle geliştirilecektir.

Ayaklanma yavaş yavaş başlayacaktır. Birinci devre Urfa ayaklanmasıdır. Buna hemen başlanacaktır. Diğer devrelerin ne zaman başlayacağı sonra bildirilecektir.

13. Kolordu (Diyarbakır) Cephesi’nin vazifesi, Fırat Nehri’nin doğusunu düşmana boşalttırmaktır. Bunun için, her Fransız müfrezesinin bulunduğu binalara ve çadırlara her gece baskın yapılacaktır.

Eğer iyi düzenlenirse, her biri yaklaşık olarak on kişilik, yirmi müfreze ile Fırat’ın doğusunda bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Kesin hücumlar, Urfa’dan değil, Fransızların en zayıf oldukları yerden başlayacaktır.

Aşiretler de harekete teşvik edilecektir. Aşiret, Fransızlarla tutuştuktan sonra devam edip gider.

---

²⁴⁶ Atatürk, gerilla harbi hakkında kolordu kumandanlarının fikirlerini sormuş ve hepsinden uygun cevap almıştır. Harp Vesikaları Dergisi, s.15, V: 382.

²⁴⁷ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, s.15, V: 383. 413.

20. Kolordu cephesinde; süratle müfrezeler hazırlanacak ve içeriye girmek için ayrıca talimat beklenecektir.”

Zaten gelişmekte olan gerilla hareketi, bu talimattan sonra hızlanmıştı.

Aşiretler, Mustafa Kemal Paşa'nın umduğu veya telkin etmek istediği ölçüde mücadeleye angaje olmamışlardır. Hatta Milli Mücadelenin en buhranlı safhalarında, bölgenin en büyük aşireti olan Milli aşireti, Fransızlarla anlaşarak isyan etmiştir. Bununla beraber, Milli aşireti de dahil olmak üzere, büyüklü küçüklü birçok aşiretin Fransızlara karşı savaştıklarını görmekteyiz, özellikle, Urfa muharebesinde böyle olmuştur. Bu muharebeye katılan aşiretler şunlardır:

Milli aşireti (150 savaşçı), Bucak aşireti (150 savaşçı), Badelli aşireti (350 savaşçı), Döğerli aşireti (100 savaşçı), İndelli aşireti (100 savaşçı), Gazze aşireti (600 savaşçı), Seyhanlı aşireti (100 savaşçı)²⁴⁸

Hatıra eserlerinden ve bazı yazışmalardan anlaşıldığına göre, aşiretler, diğer kuvvetler (milis) gibi kıyasıya dövüşmemişlerdir. Nitekim, 19 Mart 1920'de Urfa halkı adına Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan ve ordudan yardım yapılmazsa mücadeleden vazgeçileceği bildirilen bir telgrafta **“...verdiğimiz şehitlerin ve yaralıların toplamı, bize yardım için gelen aşiretlerin hepsinin verdikleri kayıptan fazladır”** kaydına rastlamaktayız.

Gerilla harbinin özelliği, hele bir yerden sevk ve idare edilmezse, dağınıklık ve düzensizliktir. Her kuvvet bir başkasından, haklı veya haksız şikayetçi olur. Urfa halkı aşiretlerden şikayetçi idi. Fakat aşiretler ordudan, ordu milli kumandanlardan şikayet ediyordu. Güneydeki harbin başladığı ve şiddetle sürüp gittiği devre, yani 1920 yılının ilk yarısı, Ankara'nın çok daha önemli meselelerle karşılaştığı zamana rastladığından, bu

---

²⁴⁸ Ali Saip (Ursavaş), Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri. Ankara: 1340 (1924) s.177
Not: Bu bölgede daha sonra muharebelere katılan alaylarımızın bir kısmı 130-150 mevcutlu idi.

cephe âdeta sahipsiz gibi idi. Cephe ile en çok ilgilenmesi gereken Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'in pasif tutumu, ayrıca bir şansızlık teşkil ediyordu. (Arap asıllı olan bu Albay, zaferden sonra askerlikten ayrılmış, Suriye'ye giderek orada yerleşmiştir.)

Başlangıçta, Yunanlılara karşı olduğu gibi güneyde bir cephe teşkilini lüzumlu ve mümkün saymayan Ankara, sonunda bu başıbozukluğa bir çare düşünmek zorunda kaldı. Gerilla harbinin yine de iyi kötü yürütülebilmesi, bu bölge Kuvayi Milliye'sinin Batı'daki Kuvayi Milliye'den farklı oluşundandır. Güney Kuvayi Milliye'si, gerçek anlamıyla halk kuvvetleri idi. Kuvayi Milliye kumandanları, bölgelerinin hatırlı kimseleri veya subaylar idi. Eşkîya, çete ve zorbalar burada Kuvayi Milliye'ye karışmamışlardı. Kuvayi Milliye yalnız vatanseverlik duygusuyla savaşıyordu. Gerekirse muntazam ordu birlikleri gibi cephe muharebeleri yapıyor, düşman tarafından kuşatılmış şehirleri savunuyor veya işgal altındaki şehirleri kuşatarak kale muharebesine girişiyordu.

1920 yılı Haziran'ında cephe teşkilatı yapıldı. Cephe ikiye ayrıldı. Fırat Nehri'nin doğusuna Elcezire Cephesi adı verildi. Kumandanlığına Nihat (Anılmış) Paşa tayin edildi. Fırat'ın batısı Adana Cephesi adını almıştı ve Kumandanı Albay Selahattin Adil Bey idi.

Güney'deki harbin önemli muharebeleri şunlardır:

Maraş Muharebesi: 20 Ocak 1920-10 Şubat 1920,

Adana Muharebeleri: 21 Ocak 1920-20 Ekim 1921,

Urfa Muharebesi: 9 Şubat 1920-11 Nisan 1920,

Antep Muharebeleri: 1 Nisan 1920-8 Şubat 1921.

Maraş ve Urfa muharebeleri, bu iki şehirdeki işgal kuvvetlerine karşı yapılmış ve her iki muharebede de Fransızların ve Ermenilerin yenilerek çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Urfa bozgunundan sonra, Fransızlar bir daha Fırat'ın doğusuna geçmemişler ve Maraş'ı yeniden işgal için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır.

En etin muharebe Antep'te cereyan etmiştir. Antep savunması içeride ve dışarıda büyük yankılar uyandırmıştır. Antep Muharebesi'nin son üç aylık safhası, Urfa ve Maraş muharebelerinin aksine, Antep'in Fransızlar tarafından kuşatılması şeklindeyir. Antep halkının ve savaşçılarının, her tarafla irtibatları kesildięi²⁴⁹ yiyecek ve cephane sıkıntısı çekildiği halde, gösterdikleri direnme gücü, kahramanlık destanlarını andırmaktadır. Adana Cephesi Kumandanlığının, emrindeki iki zayıf tmenle duruma etkili olamayışı, gittikçe açlığa sürüklenen halkın ve Kuvayi Milliye'nin moralini bozmakta idi. Nihayet, biri 6/7 şubat 1921 gecesinde, diğeri ertesiyi gece olmak üzere iki yarma hareketiyle, savaşçılar, Antep'ten çıkıp kurtuldular ve şehir Fransızlara teslim oldu.²⁵⁰

Adana bölgesinde cereyan eden başlıca muharebeler şunlarıdır:

18 Mayıs 1920 günü Pozantı'da muhasara edilen 800 mevcutlu bir Fransız kuvvetiyi 10 gün süren muharebeden sonra 28 Mayıs'ta esir edilmiştir.

çar kasabası, buradaki Ermeni kuvvetine yapılan taarruz sonunda 2 Temmuz 1920'de kurtarılmıştır.

Hain kasabası kuşatılmış, aylarca süren muharebelerden sonra, 17 Ekim 1920 günü, Türk kuvvetlerinin taarruzuna dayanamayan Ermeniler, kasabayı baştan aşağı yakıp geçe karanlığında çekilmişlerdir.

7-10 Mart 1921'de Osmaniye'de muharebeler olmuş ve Fransızlar Adana'dan takviye alarak taarruza geçtiklerinden Türk kıt'aları geri çekilmişlerdir.

Bu muharebeden sonra cepheye adeta bir mütareke havası esmeye başladığından kayda değer askeri hareket olmadı. Fran-

---

²⁴⁹ Kuşatmaya rağmen, Fransız çemberini gizlice geçebilen kuryelerle haberleşme mümkün oluyordu.

²⁵⁰ Büyük Millet Meclisi'nin 8 şubat 1921 tarihli toplantısında, hükümetin teklif ettiğiyi bir kanun tasarısyi kabul edilerek "Ayıntap" adı "Gaziayıntap" şeklinde değiştirilmiştir.

sızlara karşı Suriye’de başlamış olan Arap milli hareketi, Türk Güney Cephesi’nin yükünü bir dereceye kadar hafifletmiştir. Türk ve Arap kuvvetleri arasında kalan Fransızlar, hem Güney Anadolu’da, Kilikya’da, hem de Kuzey Suriye’de savaşmak zorunda bulunmuşlardır. Arap milli kuvvetleri, zaman zaman Türk topraklarına kadar girerek Fransızlar tedirgin etmişlerdir. Buna karşılık Türk Kuvayi Milliye’si, akınlarını Kuzey Suriye’ye kadar uzatmışlardır.

Türk-Arap işbirliğinin, Arap milli liderlerine büyük umutlar verdiğini yazışmalardan anlıyoruz. Ankara’ya yaptıkları teklifte, Suriye, Irak ve Türkiye’nin istiklallerini kurtararak bir konfederasyon kurmalarından veya sonra kararlaştırılacak bir formül üzerinde anlaşmaktan söz etmişlerdir. Şüphesiz, bütün Araplar böyle düşünmüyorlardı, aralarında Fransızlarla anlaşanlar da vardı.

Fransızlara karşı savaşan ve Türklerle işbirliği yapan kuruluşlar ve liderler şunlardır: Halep’te “**Halep Teşkilât-ı Milliyesi**”, Şam’da “**Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayi-i Osmaniye Heyet-i Umumiyesi**”, yine Şam’da “**Gönüllü Kahire Fırkası**” “**Amman Çerkeş Fırkası**”. Bu teşekkülleri Osmanlı ordusu eski subaylarından olan Suriyeliler yönetmekte idiler. Şam’da Şefik Bey, Halep’te Yarbey Emin Bey, Kurmay Yarbey Şakir Nimet Bey gibi...

Türkler, Suriye’deki teşkilata talimat vermek, teşkilatçılar göndermek, silah ve cephane vermek suretiyle yardım etmişlerdir.

Güney Cephesi’nde, Fransızların teklifi üzerine 28/29 Mayıs 1920’de başlayan 20 günlük bir mütareke imzalanmıştı. Fakat, mütareke devresinde Türklere karşı bir takım zulümler yapıldığından, 18 Haziran’da mütareke bozuldu.

Fransa, Ortadoğu’nun bu bölgesindeki menfaatlerini korumağa çalışırken, işin çıkmaz bir maceraya sürüklendiğini bir süre sonra anlamaya başlamıştır. Kilikya ve bir Türk şehri uğruna Suriye mandası tehlikeye düşebilirdi. Suriye’de rahat ka-

labilmek maksadıyla, Türklerle anlaşmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Nitekim, 1920 yılı sonlarına doğru, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliğine General Pellè'nin ve İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Kumandanlığına da General Charpy'nin tayin edildiklerini görmekteyiz. Nihayet, 16 Ocak 1921'de Briand kabinesi kuruldu. Bundan sonra, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunun değişmeye başladığı açıkça belli olacaktı.

23 Şubat-12 Mart 1921'de Londra'da toplanan konferans, Türkiye ile Fransa'nın bir anlaşma yapmasına fırsat vermişti. 11 Mart'ta Briand ile Bekir Sami Bey'in imzaladıkları bu anlaşma, derhal Suriye Kumandanlığına bildirilmiş ve cepheye bir mütareke havası hakim olmuştur. Fakat, bu anlaşmayı Türk Hükümeti kabul etmedi. Buna rağmen Güney Cephesi'nde, Fransızların hareketsiz kalmaları sebebiyle, sükunet bozulmadı.

Türkiye de barış istemekte idi. Fransa, 1921 Haziran'ında Barış için Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Barış, uzun görüşmelerden sonra 20 Ekim 1921'de Ankara'da imzalanmakla, İstiklal Harbi'nin Güney Cephesi de kapanmış oldu.

***

Trakya'daki harp, 1. Kolordunun Yunanlılar tarafından yenilmesiyle 25 Temmuz 1920 tarihinde Türkler aleyhine sonuçlanmıştı. Büyük Zafere kadar, Trakya'da artık hiçbir askeri hareket olmayacaktı. Bu sebeple Trakya'da olup bitenleri buraya özetleyeceğiz:

Müdafaa-i Hukuk hareketinde, çok uyanık ve enerjik davranan Trakya, İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) sonra, İstanbul ile ilişkisini kesmiş, seferberlik ve örfi idare ilan etmişti. Bu tarihte, Trakya'da demiryolunu işgal ile görevli ancak bir Yunan taburu vardı. Spa Konferans'ında, Yunanistan'a, Trakya'yı işgal müsaadesi verildi. Fakat Yunanlılar, haziran ayında Anadolu'da büyük bir harekete giriştiklerinden, Trakya'da Temmuz 1920'ye kadar teşebbüse geçemediler. Milli Mücadelenin Trakya'ya ait bölümü uzun sürmekle birlikte, buradaki askeri hareket hemen hemen bir haftaya inhisar etmiştir.

Trakya muharebeleri başlamadan önce seferberlik ilan edildiğinden, Trakya'daki 1. Kolordu takviye edilmiş ve şu mevcudat yükselmişti:

761 subay ve askeri memur, 17.500 er (10.000 tüfek), 47 makineli tüfek ve 53 top.

Ayrıca, 748 silahlıyı bulan, 10 milli müfreze kurulmuştu.²⁵¹

Trakya'daki kolorduya, harple ilgili olarak, Ankara'dan ilk önemli talimat, 1920 Ocak ayı başlarında, Yunanistan'ın İzmir'i ilhak edeceği hakkında alınan haberler üzerine, 9 Ocak'ta yazılmıştır. Bu talimat, daha çok Anadolu'daki birlikler için hazırlanan genel savunma planı dışında, 1. Kolordudan beklenen hizmeti göstermektedir. Trakya ve Anadolu arasına daha kuvvetli yabancı kıtaların girebilmesi ihtimali düşünülerek, hazırlanan savunma planının da 1. Kolordu hesaba katılmamıştı. Ancak, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, planı tamim eden telgrafında, Trakya'daki kolorduya ayrıca şu talimatı vermişti:

a) Rumeli'deki kolordu da, aynen Anadolu'daki kolordular gibi seferberlik yapacak.

b) Bulgarların, hiç olmazsa tarafsızlığı kazanılacak.

c) Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya yapılması muhtemel bir taarruz durdurulacak.

d) Böyle bir taarruz olmazsa, Batı Anadolu'daki girişilecek harekete yardım için, nizami ordu birlikleriyle takviyeli milli müfrezelerle, Selanik'te yığınak yaptığı bilinen Yunan kuvvetlerine taarruzlar yapılacak, bu kuvvetlerin Anadolu'ya gönderilmesi önlenecek.²⁵²

1. Kolordu, bozguna uğrayıp dağıldıktan sonra Trakya-Paşaeli Cemiyeti üyelerinin Ankara'da yaptıkları görüşmeler sonunda Trakya'da yeni bir teşkilat yapılması kararlaştırılmış-

---

²⁵¹ T. Bıyıklıoğlu, 'Trakya'da Milli Mücadele' Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara 1955, cilt I, s.324-335.

²⁵² T. Bıyıklıoğlu, 'Trakya'da Milli Mücadele' Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1955, cilt: II, s.72.

tır. Şakir (Kesebir), Fuat (Balkan) ve Cevat Abbas (Gürel)²⁵³ Beylerden müteşekkil bir heyet kurulmuş ve bu heyete Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın imzalarıyla yazılan 26 Haziran 1921 tarihli talimatta²⁵⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Trakya'da yapılacak olan teşkilattan beklediği faydanın **“mümkün olabildiği kadar Yunan kuvvetlerini Anadolu dışında tutmak ve uğraştırmak”** olduğu belirtildikten sonra Bulgaristan'daki Yunan aleyhtarı çevrelerle işbirliği yapılarak Yunanlıların elinde bulunan topraklarda halkın kışkırtılması, küçük ve fakat çok sayıda kurulacak çetelerle kışkırtılan halkın desteklenmesi, görevleri veriliyordu.

Bu görevlerin yapılmasında dikkat olunacak hususlar talimatta şöyle sıralanmıştır:

1. Yapılacak teşkilat, kışkırtma, propaganda ve çete hareketlerinin, doğrudan doğruya Yunanlılara karşı olduğunu belli etmek.

2. Bulgarlarla da, Bulgaristan menfaatlerinin tarafımızdan tamamen göz önünde bulundurulduğunu ve kendilerine karşı bir hareketin söz konusu olamayacağını temin etmek.

Ne yazık ki, Anadolu'nun Trakya'dan beklediği faydaların hiç biri gerçekleşmemiş ve Anadolu'dan da Trakya'ya herhangi bir yardım yapılamamıştır. Gerçi, Doğu Trakya'da Bulgar komiteleriyle birlikte çete hareketi yapılmıştır. Fakat, bütün bunlar harbin genel gidişini etkileyecek nitelikte değildi.

Trakya muharebeleri, 20 Temmuz 1920 sabahı Marmara Ereğlisi'ne ve aynı zamanda Tekirdağ'ına Yunan çıkarmasıyla başladı. Çıkarmayı Yunan donanması destekliyordu. Anadolu'dan nakledilip Trakya'ya çıkarılan kuvvet, Yunanlıların İzmir Tümeni idi. Karaya çıkan Yunanlılar, dört koldan kuzeye doğru yürüyüşe geçtiler. Çorlu'ya yürüyen kol, buradaki Türk Alayını dağıtarak şehre girdi. Tekirdağ'ında ki Türk birlikleri

---

²⁵³ Cevat Abbas Trakya meseleleriyle ilgilenmek üzere Bulgaristan'a kadar gönderilmişti.

²⁵⁴ T. Bıyıklıoğlu, 'Trakya'da Milli Mücadele' Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara: 1955, C. II, s.99-100.

de kısa bir direnmeden sonra kısmen dağıldı ve pek az bir kuvvet geriye doğru çekildi. Böylece, Trakya'yı savunacak olan 3 tümenlik 1. Kolordunun bir tümeni (55. Tümen) muharebenin ilk günü elden çıkmış bulunuyordu.

İkinci gün, Trakya'nın batı sınırındaki iki Türk tümenine Yunanlılar topçu ateşiyle saldırdılar. Fakat, gerek Edirne bölgesinde, gerekse Uzunköprü bölgesinde bütün gün taraflar arasında topçu ve piyade ateşinden başka bir hareket olmadı. Bu cephede, üçüncü gün de aynı şekilde geçti.

Muharebenin dördüncü günü olan 23 Temmuz'da, güneyden yürüyen ve hiçbir direnme ile karşılaşmayan Yunan tümeni iki koldan Babaeski'ye doğru ilerliyordu. Türk kolordusu bu durumda arkadan da baskıya uğramıştı. Yunanlılar, Babaeski doğu sırtlarını savunan Türk kuvvetlerine, gece, taarruz ettiler ve cepheyi bozguna uğrattılar. Bu geceden itibaren 1. Kolordunun bütün birlikleri, kuzeye, Bulgar sınırına doğru çekilmeye başladı. Çekilme, 24 Temmuz günü devam etti. Trakyalı erler, muharebenin ilk gününden beri kıtalarını bırakıp kaçıyorlardı. Bulgar sınırına doğru yapılan çekilmede yalnız Anadolu erleri kalmıştı. Kolordu kumandanı, emrinde kalan kuvvetle Bulgaristan'a geçmeye karar verdi. Bu karar gereğince Bulgaristan'a girebilen asker ve sivil sayısı şöyledir:

700 subay ve askeri memur, 4.000 er, 10.000 kadar göçmen (çoğu Makedonya'dan Trakya'ya gelmiş olanlar.)

Silah olarak Bulgaristan'a ancak 3.000 kadar piyade tüfeği ile 30 makineli tüfek ve birkaç top götürülebilmıştır.²⁵⁵

Trakya muharebeleri acıklı bir maceradır. Savunma hazırlıkları ve planı, muharebelerin sevk ve idaresi son derece düzensiz bir şekilde cereyan etmiştir.

Beş gün süren muharebelerde kolordunun insan kaybının 3 subay ve 40-50 erden ibaret olması, Trakya macerasının niceliğini göstermeye yeter. Trakya'da kuvvetli bir liderin bulunmayı-

---

²⁵⁵ T. Bıyıklıoğlu, 'Trakya'da Milli Mücadele' Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara 1955, C. I, s.369.

şı bu sonucu vermiştir. Halk, birçok yerde orduyu ve savunmayı açıkça ve hatta fiilî müdahaleye başvurarak sabote etmiştir.²⁵⁶

Trakya muharebelerinde kolordu kurmay başkanı göreviyle bulunmuş olan Yarbay Abdurrahman Nafiz (Org. A. N. Gürman) Genelkurmay Başkanlığına verdiği raporda Trakya felaketinin sebeplerini şöyle açıklar:

“Trakya halkı genellikle savunmaya taraftardı. Yabancı boyunduruğu altına girmek istemedikleri kanaatinde idim. Malen ve bedenlen fedakarlıktan çekinmiyorlardı. Fakat, Çorlu, Vize ve Saray yöresinde asker kaçaklarının miktarıyla, yardım toplamaktaki güçlük, dikkati çekecek bir derecedeydi. Muharebe başlamadan üç hafta evvel geldiğim için bu hususları layıkıyla tetkik edememiştım. Lâkin muharebe başladıktan sonra ortaya çıkan durumlardan ve yaptığım hususi tetkiktan halk ve ordu üzerinde, bilhassa fena tesir yapan hususların aşağıdakiler olduğuna kanaat ettim:

1. İstanbul gazetelerinin Trakya’ya serbestçe gelmesi ve İstanbul’a gidip gelenin eksik olmaması ve bu suretle bazı İstanbul çevrelerinin ve gazetelerinin her vesileden faydalanaarak savunma aleyhindeki sözleri ve yayınları.

2. Düşmanın, yalnız Yunanlılardan ibaret olmayıp, İngiliz ve Fransızların, Yunanlıların arkasında bulunduğu ve gerekirse bunların da Yunanlılara yardım edecekleri fikir ve kanaatinin uyanması.

3. Yerli Hristiyanların savunma aleyhindeki propagandası.

4. Trakya’nın özel durumu, yardım bekleyecek bir yönü bulunmaması.

5. Haziran 1920 sonlarında, Anadolu hareketini Yunanlıların pek kolaylıkla yapmaları ve düşmanların, bunu gazetelerden, uçaklardan, her türlü vasıtalarından faydalananarak yaymaları büyük etki yapmıştır.

Orduda disiplin istenilen derecede değildi. Erler, kendilerini gönüllü sayıyorlardı. Silahlı ve silahsız kaçak sayısı pek

---

²⁵⁶ Trakya’nın lideri olan Albay Cafer Tayyar, muharebe sırası Yunanlılara esir düşmüştü.

yüksek bir sayıya varıyordu. Subaylardan, seve seve canlarını feda edenler ve kanlarını akıtanlar vardı, fakat subaylardan bir kısmı da Trakya'dan kurtulmak için can atıyordu. Bazıları, izinli gitmek için kolordu kumandanına:

‘Benim, bu memlekette dikili bir ağacım yoktur. Bir karımla bir çocuğumdan başka bir şey düşünmem. Umumi harpte, subay ailelerinin hallerini gördük’ diyecek kadar kendilerini üzüntüye kaptırmışlardı. Uzunköprü ve Tekirdağ’ındaki birliklerine gönderilen bazı subaylar, hiç çekinmeden, hicap duymadan, İstanbul’a gittiler ve orada kaldılar. O vakit, bunlara, bir şey yapılamamıştı. Bu hâl, Trakya dışında daha ziyade his olunuyordu. Subay ve doktor eksikliği endişe verecek bir derecede idi. İstanbul’dan tayin olunan birçok teğmen ve 45 kadar yüzbaşı rütbesindeki subaylardan ve doktorlardan hiçbiri gelmedi.”²⁵⁷

***

İstiklal Harbi’nde askeri strateji, politik alanda olduğu gibi çok doğru tespit edilmiş ve şu hedefleri gütmüştür:

1. Önce Ermeni ordusuna taarruz edip, Rusya yolunu açmak ve buradan kuvvet tasarruf etmek.

Bu taarruz için kuvvet dengesi Türkiye lehinde idi ve başarı şansı büyüktü. Ermeni ordusuna karşı kazanılacak zafer, ayrıca mili hareketin prestijini arttıracacağı gibi, Ermenilerin silah ve cephanesine el koymak mümkün olacaktı. Diğer taraftan, doğunun güvenliği böylece sağlanmakla, bu cephedeki kuvvetlerin bir kısmı Batı Cephesi’ne kaydırılabilirdi. Türkiye-Rusya yolunun açılması bakımından da bu teşebbüs öncelik kazanıyordu.

2. Güney Cephesi’ne fazla kuvvet ayırmadan Fransızlara karşı gerilla harbi yapmak.

Fransızlar, kendilerine göre sınırlarını biraz geniş tuttıkları Kilikya’yı savunmakta ve Sevres Antlaşması ile Fransız nüfuz ve menfaat bölgesi olarak kabul edilen Anadolu topraklarına yakın bulunmaktan daha ileri gidecek bir harp hedefi gütmü-

---

²⁵⁷ T. Bıyıkhoğlu, Trakya’da Milli Mücadele. T.T.K. Ankara 1955. C. II, s.336-337.

yorlardı. Almanya barışından beklediğini elde edemediğinden müttefiklerine kırgındı. Bu bölgede büyükçe bir kuvvet bulundurulması da mümkün görünmüyordu.

3. Ordu yeniden kurulup taarruz gücü kazanıncaya kadar mevzi başarılarına özenmemek ve ancak savunma muharebeleri yapmak.

Ordunun sürekli olarak savunma durumunda kalması, özellikle Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında geniş hoşnutsuzluklara, sert tenkitlere ve tehlikeli dedikodulara yol açmış, ama gerçek bir strateji ile Mustafa Kemal Paşa, hepsine göğüs gereker, taarruzun zamanını sabırla beklemiştir.

4. Taarruz için iyice hazırlandıktan, bütün imkânları son haddine kadar kullandıktan sonra, bir baskın taarruzu yaparak düşmanı yok etmek ve harbi sona erdirmek.

26 Ağustos 1922'de bile, ordu taarruz için Mustafa Kemal Paşa'nın gönlünce hazırlanmış değildi. Ancak, ekonomik ve politik zorunluklar daha fazla beklemeye elvermediği, bütün imkânlar da sonuna kadar kullanıldığı içindir ki, taarruzun bu tarihte yapılmasına karar verildi.

5. Yunan ordusu, Anadolu'dan atılınca kadar Trakya'yı kendi imkânlarıyla başıboşa bırakmak.

1920 yılı Temmuz'unda 1. Kolordu, Yunan taarruzu karşısında tasfiyeye uğradıktan sonra, Trakya, fiilen savaş alanı olmaktan çıkmış bulunuyordu. Artık, Trakya'da yeni tertipler peşinde koşmak olmayacak şeydi. Aksi takdirde, kuvvetler ve idarenin imkânları, faydasız yere dağılmış olacaktı.

***

Harp ne kadar güç olursa olsun, kazanılabilir. Hele kurtuluş harplerini kazanmak şansı hiçbir zaman kaybolmaz. Ancak, şu var ki, harbi kazanmak kurtulmaya yetmiyor. Kurtuluş harbi yapan milletlerin, harpten sonra çok daha çetin bir mücadeleye hazırlıklı olmaları gerekiyor. İkinci Dünya Harbi'nden bu yana, kurtuluş harplerini ve istiklâllerini kazanmış milletlerin nasıl güçlükler içinde bocaladıklarını görüyoruz.

Bize gelince, esir milletlere kurtuluş yolu gösteren, emperyalist devletleri bile hayran bırakan bir harbi kazandıktan sonra, nerede olduğumuzu, gerçeklerini araştırarak düşünmeliyiz. Bunca yıl önce kurtuluş harbini yaptığımız halde, kurtuluş mücadelesini tamamladığımızı söyleyebilir miyiz? Kendimizi aldatmaya niyetimiz yoksa, buna “hayır” diye cevap verebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNANİSTAN

TARİHÇE

Yunanistan genç ve küçük bir devlettir. Fakat, Siyasi Tarih Profesörü Rossier'in dediği gibi, Yunanistan, dünyayı endişeye düşüren işlerde her vakit haddinden fazla bir yer işgal etmiştir. 1919 yılında, ordularıyla Anadolu'da bulunuşu gibi.

Yunanlılar, yüz yılı aşan bir zamandan beri, Avrupa'dan ve hele büyük devletlerden gördükleri faydayı iki şeye borçludurlar: Geçmişlerine ve Türker'e karşı olmalarına.

Avrupalıların, Rönesans'la eski Yunan uygarlığına eğilmeleri, yaygın bir Yunan hayranlığına ve dostluğuna başlangıç olmuştur. Diğer taraftan "Türlere karşı Grek" demek, "hilâle karşı salip²⁵⁸" demek oluyordu. Hakkı teslim etmek için söylemek gerekirse, Yunanlılar, bu iki avantajı kendi çıkarlarına uygun şekilde zaman zaman çok iyi kullanmışlardır. Bu sebeple Avrupa'nın ağırlığı her zaman Yunanistan'ın yanında olmuştur.

Garip bir tesadüf olarak Yunanistan'ın istiklâlini sağlayan Yunan ihtilali, olaylarını inceleyeceğimiz tarihten tam yüzyıl öncesine rastlar.

Osmanlı Devleti'ne karşı Mora'da ayaklanma başladığı zaman, bütün Avrupa heyecandan sarsılmıştı. Her memlekette Yunan sever dernekler kurulmuştu. Yunan davası için, elden gelen her şey yapıldı. Paralar toplandı, savaştı gönüllüler hazırlandı, İngiltere'den ünlü şair Byron, koşup savaştıların arasına katıldı. Victor Hugo, en ateşli şiirlerini Yunanlılar için yazdı. Birçok İngiliz ve Fransız subayı ihtilalcilerle birlikte Türlere karşı savaştılar. Avrupa halkının ve sanatçılarının gösterdikleri bu ilgi, devlet idarelerine de bulaştı. Laybach ve Verone Kon-

---

²⁵⁸ salip (Haç) y.n

gelerinde bütün asileri küstah şerirler olarak ilan edip, nerede isyan çıkarsa el birliğiyle söndürmeye karar veren “Mukaddes İttifak”a dahil dört büyük devlet -Avusturya hariç- Yunan ihtilalini destekledi. Bundan sonra olaylar şöyle gelişti:

Osmanlı Devletinin Yunan ihtilalini bastırdığı bir sırada (1827) İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Akdeniz’e gönderdiği kuvvetli bir filo Navarin’de Türk filosunu kıştırıp birkaç saat içinde yok etti.

Rusya, Türkiye’ye karşı harp ilân etti (1828).

Fransızlar Mora’ya asker çıkardılar.

Yunan ihtilalcileri yeniden derlenip toparlandı.

Yenilmiş olan Osmanlı Devleti ile ‘Edirne’de antlaşma imzalandı ve Yunanistan’ın bağımsızlığı kabul edildi (1829).

Osmanlı-Rusya harbi (1877-78) de Yunanistan’a hiç bir fedakârlığa katlanmadığı halde, genişleme imkânı sağladı. Berlin Antlaşması (1878) ile Tesalya’nın Yunanistan’a verilmesi kabul edildi.

Balkan Harbi’nden muzaffer çıkan Yunanistan, toprak ve nüfus bakımından iki misli büyüdü. Epir ve Makedonya’nın Güney bölgeleriyle Batı Trakya’nın bir kısmı -aşağı yukarı bugünkü Yunanistan’a katıldı. (Bükreş Antlaşması, 1918). Harpten çok kazançlı çıkmasına rağmen, Yunan devlet adamlarından birinin dediği gibi, Yunanistan’ın iki kuşak süresince çalışma ve barış devrine ihtiyacı vardı. Fakat bir taraftan da, genişleyen sınırları savunabilmek ve Balkanlarda meydana gelen yeni şartlar karşısında kuvvetli olabilmek için daha büyük bir orduya muhtaçtı. Bu birdenbire büyüme, birçok mesele yaratmıştı. Her şeyden önce yeni kurulan birliklere subay bulmak gerekti. Yedek subaylar muvazzafa geçirilerek, astsubaylar subaylığa terfi ettirilerek, güçlük şeklen çözüldü. Ne var ki, yeni Yunan ordusu yalnız bir harp denemesinden başka değer taşımıyordu. Talim ve terbiye seviyesinin yükselmekte olduğu bir sırada ise, ordu ihtilale karışacak ve çok tehlikeli bir hastalığa uğrayacaktı. Birinci Dünya Harbi başlayınca taraf seçmek

durumunda kalan Yunanistan'da Kral ve Venizelos'un arası açıldı. Hükümetten çekilen Venizelos, 1916'da Selanik'te bir ihtilal cemiyeti kurup kralı devirmeye girişti. Ordu, böylece **"Kralcı"** ve **"Venizelist"** olmak üzere ikiye bölünmüş ve taraflar birbirlerine silah çekmiş bulunuyordu. Kral, memleketi terk ettikten sonra, 2.000 kadar subay ordudan kovuldu. Bu subayların yerine Balkan Harbi'nden sonra başvurulmuş usul ile yedek subaylar ve çoğu okuma yazma bilmeyen astsubaylar geçirildi. Küçük rütbedeki güvenilir subaylar terfi ettirilerek büyük mevkilere getirildi.²⁵⁹

Orduda disiplin temelinden sarsılmıştı, ihtilalci subayların yanında eski rejime bağlı subaylar vardı. Bunların arasında belki bir kısmı, kralı tutmuyordu, fakat ihtilale katılmadıkları için, yeni şartları kabul ettikleri halde, diğerlerine güven vermiyorlardı. Erat arasında da eski idareye bağlı olanlar veya mevcut idareyi tutanlar, subaylarından nefret edenler, ordu düzenini önemli surette bozmakta idiler.

1920 yılı Kasım'ında genel seçimler yapıldı, ihtilalle iktidara gelen Venizelos, üç yıl sonra seçimle iktidardan uzaklaştı. İktidar değişikliğinin yaptığı tahribat, kendisini, en çok orduda hissettiriyordu.

Yunan Kolordu Kumandanlarından Prens Andera, Venizelos'un iktidardan uzaklaştırılmasıyla ordunun daha da bozulduğunu şöyle anlatmaktadır.²⁶⁰

"1920 yılında seçimlere karar verildiği zaman, Başkumandan olan Paraskevopoulos ile onun Kurmay Başkanı General Pangalos, seçimlerin sonuçlarına tesir edecek tedbirler almağa başladılar. Çünkü, kendileri de pekiyi biliyorlardı ki, bu seçimler onların aleyhine dönecek idi. Oyların sandığa atılması-

---

²⁵⁹ Anadolu'daki Yunan kolordularından birine kumanda eden Prens Andrea, "Felâkete Doğru" adlı hatıra kitabında bu konuda şöyle der: "Küçük Asya'da bazı tümenlerde tıpkı erler için olduğu gibi subaylara da okuyup yazma öğretmek için kurslar açılmıştı"

²⁶⁰ Prens Andrea, 'Felakete Doğru' Genelkurmay Yayını - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, İstanbul.: 1932, Giriş Kısmı, s.12.

na karar verildiği zaman bütün alay kumandanları elde edildi. Hatta adayların vapurdan İzmir'e çıkmaları bile önlendi. Bir söz ile statükoyu muhafaza etmek için yapılması mümkün her şey yapıldı. Bu iş için, General Paraskevopulos ile kurmay başkanı, üç kolordunun kumandanları içinde hazır yardımcı-lar buldular: Yuhanos, P. Piyerrekos ve Niderl Tümen Ku-mandanlarından Trikopis, Simikalis, Manetos, Papaanasyo ve diğerleri; alay kumandanlarından da Plastiras, Kondilis ve yüksek rütbeden diğer birçok subay.

Eğer seçimler, Yunanistan'daki hükümetin aleyhine dö-necek olursa, binlerce subay, kıt'aların başında olarak Pire'ye çıkacağını ve o zamanki hükümet başkanını yerinde kalmağa zorlayacağını ve bütün bu işleri yaparken geride düşmanın da aynı zamanda yapabileceği işleri bile dikkate almayacağını, başkumandan, açık olarak söylüyordu.

Bütün bunlara rağmen, 14 Kasım 1920'de yapılan seçim hemen hemen hükümetin düşmesini sağladı, fakat cephede yapılan sahtekârlık karıştırılmış seçimler sonucunun, genel sonucu değiştireceği ümit edilerek hükümet yerinde kaldı. Cephede yapılan seçimlerin sonucu tamamıyla hükümetin lehinde idi. Kasaba (Turgutlu)da ki süvari tugayı, Yunanistan'da seçimlerin sonucundan ve başkumandanlık karargahı-nın İzmir'de yaptığı tahrifattan haberdar olarak başkuman-danlığa bir ültimatom gönderdi ve bu ültimatomda, eğer, baş-kumandanlık Yunanistan'daki yeni durumu kabul etmeyecek olursa, tugayın İzmir üzerine yürüyüşe geçeceğini ve başku-mandanlığa bu işi zorla kabul ettireceğini, bildirdi. Bu tehdit ile beraber tugayın kasabadan hareket ederek İzmir'e yola çıktığı haberi geldi.

.....Başkumandan ve taraftarları bu sebepten boyun eğdi-ler ve Atina'daki yeni hükümete katıldıklarını ilan ettiler.

.....olayların dönmesinden ürkmüş olan üstsubaylar ve su-baylar kaçarak İstanbul'a gittiler. Kolordu kumandanları ile bazı tümen kumandanları öfkeden kudurmuş olan erlerinden korkarak derhal görevden affedilmelerini istediler ve büyük Albay Kondilis, kumanda ettiği alaydan zorla kovuldu. Ordu durumunun pek çok tehlikeleri doğurmak istidadında bulun-

duğu bu zamanda yeni başkumandan tayin edilen General Papulas İzmir'e çıkageldi."

1917 ihtilalinden, bu seçimlere kadar geçen zamanı, krala sadakatinden dolayı hapishanede geçiren Papulas'ın bu işe layık olmadığını ifade eden Prens Andrea'ya göre, yeni başkumandan, cesur, zeki, fakat askerlik ilmi bakımından cahil bir askerdir. Yalnız, iyi niyetle davranmış, geçmişi unutma yolunu tutarak işlenmiş bütün fenalıkların affını sağlamıştır.

YUNANİSTAN'IN ANADOLU SEFERİ

Yunanistan'a Anadolu'dan vaat edilen pay, İzmir ve hinterlandından ibaretti. Bu sebeple Yunan ordusu, İzmir'e çıktıktan 1919 Haziran sonuna kadar geçen bir buçuk ay içinde payına düşen bölgeyi işgal etmiş ve durmuştu. Yunanlılar isteseler de, Türkiye'den daha büyük faydalar sağlamak için diledikleri gibi hareket edemezlerdi. Bu, ancak İngiltere'nin izni ile olabilirdi. Türkiye hakkındaki İngiliz politikası ve İngiltere'nin zafer ortaklarıyla olan anlaşmaları, Yunanistan'a bu tarz bir şans tanıyacak gibi görünmüyordu. Durum böyle iken, Yunan ordusu, önce 1920 Haziran'ında taarruza geçerek Anadolu'nun Bursa - Uşak çizgisine kadar olan kısmını işgal etmiş, daha sonra da, 1921 yılında yaptığı taarruzlarla Orta Anadolu'ya girmiş ve Ankara yakınlarına kadar ilerlemiştir. Türk-Yunan Harbinin bu yönde gelişimini bir ana kurala veya bir harp amacına bağlamak mümkün değildir. Yunan ordusunun taarruza geçirilmesindeki sebepler, her seferinde değişmekte idi. Gerçekte, Yunanlılar bakımından bir Anadolu fütuhâtı söz konusu olmadığı halde, bu derece yayılmanın anlamını kavrayabilmek için, Yunanistan'da birbirini takip eden iki ayrı yönetimin harp politikasına bakmak gerekir.

Venizelos, Türkiye için hazırlanan barış antlaşmasını (Sev-re) Türklere kabul ettirmek amacıyla, Yunan ordusunu, galip devletlerin hizmetine vermek ve bu suretle Türkiye'den daha büyük bir pay koparmak istemiş, 22 Haziran 1920 taarruzuna müsaade almıştı. Yunan yenilgisinden sonra Konstantinciler tarafından Venizelos'u suçlamak için Fransa'da Le Matin gazetesinde 1.12.1922 tarihinde yayınlanmaya başlayan belgeler, bu taarruzun gerçek sebeplerini ortaya koymaktadır. Sözü edilen belgelerden birinde, Venizelos, 22 Haziran taarruzuna nasıl izin aldığını şöyle anlatmaktadır:

"Doğuracağı bütün sonuçları iyice inceledikten sonra milli tarihimizin bu önemli anında, Lloyd George'a dedim ki; 'İz-

mit'teki İngiliz kuvvetlerine yardım için bir tümen göndermekle yetinecek değil, cephemiz önünde bulunan Kemal Ordusunu, ordumuzla ezecek ve Kemal akınlarına karşı Marmara'yı temin edeceğim. Elde edeceğimiz başarılardan sonra Kemal'in prestiji azalacak ve barış antlaşmasının imzalanması ve uygulanması muhakkak olmasa bile kuvvetle ihtimal dahi-line girecektir. Yunanistan'ın bu iş için müttefiklerden hiçbir yardım istemediğini' söyledim.

Bu hareketle barış antlaşmasının imza ve uygulanmasını sağlayamazsam, Yunan kuvvetlerinin sayısını arttırmayı üzerime alacağım. Şöyle ki; halen Türkiye'de bulunan İngiliz kuvvetleriyle birlikte isteklerimizi askerce uygulamak mümkün olsun; bu takdirde gerek paraca ve gerek teçhizatça, İngiltere'nin yardımına muhtaç olacağım ve bu önemli kuvveti Yunan milletinden isteyebilmem için Türkiye'nin taksimine karar verilmeli ve Türkler Anadolu yaylasına atılmalıdır. Tekliflerimi Lloyd George kabul ettirmeye muvaffak oldum ve onun sayesinde Bolonya'da bize verilen müsaadeyi elde ettik.”²⁶¹

Venizelos'un Londra'dan Atina'da Harbiye Nazırına çekmiş olduğu 15 Haziran 1920 tarihli aşağıdaki telgraf²⁶² konuyu daha çok açıklığa kavuşturmakta ve Venizelos yönetimdeki Yunanistan'ın harp politikasını ortaya koymaktadır:

“Dün akşam Londra'ya geldim. Davet üzerine İngiliz Başbakanının yanına gittim. Barış antlaşmasının imzası Türkiye tarafından reddedildiği veya antlaşmanın uygulanmasında imkânsızlık çıktığı takdirde başvurulacak araçları zamanında incelemek için şimdiden geldiğimden dolayı başbakan memnun oldu, İtalya'ya güvenilmemesini, antlaşmanın uygulanmasına katılmayacağını, hatta uygulanmazsa memnun olacağını ve kendisini sorumlu düşürmeyecek bir surette Türkleri antlaşmayı redde kışkırttığını söyledi.

Mösyö Miran samimidir. Fakat, Fransız kamuoyu, barış şartlarının uygulanması için Türkiye'ye yeni bir ordu gönde-

²⁶¹ Yusuf Hikmet (Bayur), ‘Yeni Türkiye Devleti’nin Harici Siyaseti’ İstanbul: 1934, s.47-48.

²⁶² Aynı eser, s.48 (Le Matin’in 1.12.1922 günlü sayısı)

rilmesini zor kabul edecektir. İngiliz Başbakanı, kendisi bile, İngiliz Hariciye Nezaret ile İngiliz askeri çevreleri tarafından yaratılan güçlükler karşısındadır. Bu makamlar, bundan elli yıl önce Disraeli tarafından Türkiye'ye gösterilmiş olan dostluk fikirleriyle yüklüdürler. Böyle olunca Başbakan, Yunanistan'ın barış şartlarını Türkiye'ye uygulamak için gereken askeri baskıyı yapmak isteğinde olup olmadığını ve yeteri kadar askeri kuvvete sahip bulunup bulunmadığı hakkındaki kanılarımı sordu. Türk kuvvetlerinin önemli olmaması dolayısıyla hiç tereddütsüz cevap verdim. Yunanistan, gerekli kuvvetlere sahiptir. İki Batılı Devlet ile veya hiç olmazsa İngiltere ile iş birliği edebildikçe gereken çabayı sarf etmek hususundaki azmini ispat edecektir. Başbakan, İngiliz Genelkurmayının Türk direnmesini gerçeğin üstünde görmekte olduğuna kendisini inandırmak için İngiliz Hariciye Nazırı ile aynı tarzda konuşmamı rica etti.

Bu sefer Yunanistan'dan maneviyatım sarsılmış bir halde ayrıldığımı biliyorsunuz. Bilhassa muhaliflerimizin aldıkları durum sebebiyle ordu birliğini kuvvetlendirmek ve tamamlamak için ihtiyat eratı şimdiden silahaltına çağırmaya cesaret edemiyoruz. Bu şartlar içinde barışın imzasını kolaylaştırmak yolunda İngiltere'nin isteklerimizi değiştirmek için tavsiyede bulunması muhtemeldir. Fakat, İngiliz Başbakanı Yunanistan'ın iş birliğiyle Türkiye'de barışın bütün olarak uygulanmasına hazır bulunduğundan meseleyi bütün açıklığıyla Yunan milletine açabileceğimi sanıyorum. Yunan milleti isteklerimizin gerçekleşmesi için gereken kuvveti vermeyi kabul edecektir. Şurası iyice anlaşılmıştır ki, eğer Türkiye imzayı reddeder ve biz de barışı uygulamak için kuvvet sarf edersek, bir taraftan Pontüs ve Ermenistan'ı içine alan birleşik bir devlet teşkili, diğer taraftan belki Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Yunanistan'ın Edremit sahillerine kadar yayılması şeklinde şartların lehimize değiştirileceğini sanıyorum. Her halde Türkiye'de büyük devletlerinkine denk bir kıta işgal edeceğimi ve Boğazların kontrolünü elde edeceğimi umuyorum. Şurası açıktır ki, 1917'dekine denk mali bir yardımla harp masraflarının Türkiye'ye yükletilmesini isteyeceğim.

Bu meseleler hakkında mutabık iseniz, fikirlerinizi ve mevcut boşlukları doldurmak için üç veya dört sınıfın çağırılması ve en aşağı iki tümenin silahlata alınmasının mümkün olup olmadığını bildirmenizi rica ederim.”

Bu belgelerden şu gerçek de öğrenilmiş oluyor ki, olaylarını incelediğımız tarihlerde, İngiliz Başbakanı ile hükümeti, Türkiye hakkında değışik inantıdrlar. Lloyd Georges’a rağmen nazırların çoğunluğ u ve İngiliz Yüksek askeri çevirisi, Türkiye’ye karşı daha yumuşak bir politika uygulamayı istemektedirler. Fakat, Venizelos istediğini elde etmiş ve 1920 Haziran’ında Yunan ordusu bütün cephede ilk büyük taarruzunu yapmıştı.

Lloyd George, Venizelos’un elde ettiğ i ucuz zaferi Avam Kamarası’nda şöyle övmüş , dolayısıyla kendisinin nasıl haklı olduğunu belirtmek istemiştir:

“Yunan kuvvetleri harekete geçtiler ve Mösyö Venizelos’un planı tatbik edildi. Yunan kıta’ları iyi bir surette teşkil ve mükemmel sevk ve idare edilmişlerdir. Büyük bir hamle ile büyük bir süratle harp etmişler ve genel olarak ırklarının büyük ananelerine yakışır bir tarzda sevk ve idare edilmişlerdir.

Gerçekten kendilerine tayin edilen bölgeyi 15 gün yerine 10 günde temizlemişlerdir. Türk kuvvetleri tamamen mağlup ve güvenlik sağlanmıştır.

Yunanlılar şimdi Trakya’da mümasil harekâta başlamışlardır. Askeri ve siyasi meselelerde asla kehanet gösterilemez. Fakat Yunanlıların Anadolu’daki mesailerini taçlandıran aynı başarıları Trakya’da göstereceklerine itimadım vardır.

Yunan milleti zeki, cesur, şerefli bir tarihi olan ve Mösyö Venizelos gibi büyük devlet adamlarını yetiştirmek yeteneğine sahip bulunan bir millettir. Bunun içindir ki, müttefikler, güvenliğ in sağlanmasına ve barış antlaşmasının uygulanmaya konmasına yardım için Yunan kuvvetlerini kullanmışlardır; bu ilham mükemmel ve başarıyla sona ermiştir. Çünkü, bu gösteriyor ki, Yunanlılar bir harekete teşebbüs ettikleri zaman kendi kuvvetlerini ve kendi kaynaklarını çok doğru olarak takdir etmektedirler. Onlar, durum hakkında açıkça bir fikir

ediniyorlar. Bu Doğu'nun bu kısmında en önemli olaylardan biridir."

Venizelos iktidardan düştükten sonra, Kral Konstantin; memlekete dönünce, kendi ekibiyle harbi Venizelos'tan daha iyi yöneteceğini ve Yunan milletine vaat edilen zaferi kazanacağını ispat etmek istedi. Yeni Başkumandan Papulas da, üstünlüğünü ve kudretini göstermeliydi. Bir iç politika ve dış yardım sağlama meselesi olarak, Yunanistan'ın Anadolu'da yeniden aktif duruma geçmesinde, ayrıca, Yunan zaferlerinden fayda uman bazı İngiliz çevrelerinin de rolü oldu.

Kral Konstantin, tahtını pekiştirmek için, hiç değilse, Venizelos'un Yunanistan'a sağlamış olduğu menfaati aynen muhafaza etmeli idi. Halbuki İnönü'de yapılan muharebeler, Yunan ordusuna Eskişehir yolunu açmadığı gibi, Türk ordusunun gitikçe kuvvetlenmekte olduğu gerçeğini ortaya koymuştu. Başkumandan Papulas, İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, Atina'ya gönderdiği bir raporda Türk ordusu ciddi surette kuvvetlenmeden taarruza geçilmesini tavsiye ediyordu. Türk ordusu ezilmeden Yunanlıların Anadolu'da barınması mümkün değildi.

Diğer taraftan Fransa'nın ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı yumuşamakta oldukları görülüyordu. Kral, kendisini istemeyen ve Venizelos'u tutan İngiltere'ye de güvenemiyordu. Ancak askeri bir zaferle, barış şartlarının Yunanistan aleyhine ve Türkiye lehine değiştirilmesini önleyebilirdi. İkinci İnönü Muharebesi'nden alınan ders, büyük bir hareketin daha büyük hazırlıklara ihtiyaç gösterdiğini öğretmişti. Derhal yeni sınıflar askere alındı ve yeni tümenlerin kurulmasına girişildi. Yunan ordusunu Sakarya'ya kadar götüren ve "Ankara Seferi" adı verilen taarruz, Venizelos'un büyük taarruzundan bir yıl sonra, 1921 yazında başlayacaktı. Yunanistan taarruza hazırlanırken müttefik devletler 1921 yılı Haziran ayında Paris'te bir konferans yaparak, Trakya'yı Yunanistan'a bırakan, fakat İzmir'i bir muhtar yönetime bağlayan esaslarda anlaştılar. Yunanistan ve Türkiye'ye bu esasları daha sonra bildirmek üzere, harbi durdurmak için tavasutta bulundular.

Yunanistan, gizlilik kararına rağmen Paris Konferansı'nda varılan anlaşmayı öğrenmişti. Türklerin bu şartları kabul etmesinden ve dolayısıyla Batı Anadolu'da elde ettikleri toprakları kaybetmekten korkan Yunanistan'ın birçok yüzyılların ananevi emellerinden vaz geçemeyeceği ve Birinci Dünya Harbi'nde yaptığı fedakarlıklara karşı Sevre Antlaşmasıyla kendisine tanınan hakları korumaya kararlı ve muktedir olduğu belirtiliyordu.²⁶³ İşte Yunan ordusunun 1921 yılı Temmuz'unda başlayan ikinci büyük taarruzu ve Ankara önlerine kadar yayılması bu gerekçeye dayanıyordu. Kral, hükümet erkânı ve askeri şeflerle birlikte 13 Haziran'da İzmir'e gelen Prens Andrea, üç büyük devletin aracılık tekliflerinin reddedilişini şöyle anlatır:

“Haziran ayının başlarında İzmir'e vardığım zaman üç büyük devlet tarafından Yunan-Türk anlaşmazlığının çözülmesi için bir çözüm teklifi yapılmıştı. Başbakan Gonaris, Harbiye Nazırı Teotokis ve İzmir'e henüz gelmiş olan Harbiye Nazırı Baltacı tarafından temsil edilen hükümet, bu teklifi kabul etmeyi mümkün görmemişti. Onların reddetmeleri sebebini sıhhatli olarak bilmiyorum. Yalnız bildiğim bir şey var ki, hele Albay Sarıyanis'in çok iyimser olan fikirleri ve dıştan yapılan telkinler, bakanların kararlarını etkilemişti. Buna şunu da katmalıdır ki, Küçük Asya meselesinde Yunanlılar tarafından yapılacak en küçük bir geri çekilmenin memleketin iç durumu üzerinde ayaklandırıcı bir etki yapacağı ve son zamanda yeniden kurulmuş olan meşru yönetimi devirmek için, bu yönetimin (yani Kral idaresinin) düşmanlarının (yani Venizelosçuların) eline bir silah verilmiş olacağı düşünülmekte idi.”

Başkumandanlığın sorumlu fikri olarak, Albay Sarıyanis, düşmanın yalnız yenilebileceğini değil, aynı zamanda bütün tahkim edilmiş mevzilerinin de tahrip edileceğini iddia ediyordu. Küçük Asya'daki bütün ordunun harbe hevesli ve hazır olduğu, bir milletin hayatında böyle fırsatların her zaman çıkmayacağı tarzındaki iddiaların hükümeti ikna etmiş olduğuna şaşmamalıdır. Başarılar kazanmış olan Yunanistan, sihir

---

²⁶³ Ret cevabının metnini ileride vereceğiz (Kütahya Eskişehir Muharebesi).

ve keramet kabilinden geniş ve kuvvetli bir devlet haline gelecek, karada ve denizde askeri kudreti diğer Balkan devletlerinin gözleri önünde artacak idi. Sonunda da İstanbul, kolay bir ganimet ve bütün sonucun tacı ve Yunan soyunun eski hülyalarının gerçekleşmesi şeklinde ele geçirilecek.”²⁶⁴

Hâlbuki, Yunanistan, ne savaştığı düşmanın gücünü, ne de kendi gücünü gereği kadar değerlendirebilmişti. Her şeyden önce, 9-10 yıldan beri yaşadığı olayları düşünmek zorunda idi. 1912 yılında, Balkan Harbi’yle yıpratıcı bir maceraya atılmış bulunuyordu. O günden bu yana, Yunanistan, ya harp halinde veya harbi bekleme durumunda ve silahlı idi. Birkaç ihtilal geçirmişti. Fakat, bu defa Bizans devrinden beri ilk olarak denizasırlı bir sefere çıkmıştı. Bin sene önce bir Yunan kolonisi olan İyonya’yı yeniden fethedecek ve belki Bizans’ı ihya edecekti!. Bizans’ın son imparatoru Konstantin XII. idi ve 1921’de Yunan Kralı, Konstantin XIII. adını taşıyordu.

Yunanistan, Anadolu’da ne yapabilirdi? En ölçülü hedef, Sevre Antlaşmasıyla Batı Anadolu’da kendisine verilen küçük, fakat zengin toprak parçasını elde tutmaya ve Yunanlılaştırmaya çalışmak değil mi? Bu bile bir hayaldi. Yunanistan’a katılacak arazideki Türk çoğunluğunun, şu veya bu suretle Yunan yönetimine boyun eğeceği kabul edilse bile, yine de Yunanistan burada barınamazdı. Çünkü Sevres Antlaşması, ancak haritada bir sınır çiziyordu. Batı Anadolu’da, tabiat ve coğrafya böyle bölücü bir sınır tanıımıyordu. Aksine, doğudan batıya doğru uzanan dağlar, nehirler, vadiler ve yollar, İzmir bölgesini Anadolu içlerinden gelecek her türlü saldırıya karşı açık tutuyordu. Bu bölge, olsa olsa, daha doğuda Bursa-Uşak veya Eskişehir-Afyon hattında savunulabilirdi. Nitekim, Sakarya’dan çekildikten sonra Yunanlılar bu yolda bir savunmayı seçtiler. Fakat, bu sefer de cephe çok genişliyor ve 100-150 bin kişilik bir ordu ile tutulamayacak ölçüde büyüyerek 500-600 kilometreyi buluyordu.

Yunanlılar, şüphesiz bu güçlükleri az veya çok sezmişlerdir. Onun içindir ki, bütün hesaplarını Türkiye’nin taksim edilmesi-

---

²⁶⁴ Prens Andrea, ‘Felakete Doğru’- Çeviri: E. Albay Hüseyin Rahmi, 1932, s.7-8

ne ve Türklerin Anadolu yaylasından atılmasına bağlamışlardı. 1921 Temmuz’unda giriştikleri taarruz ile henüz fazla güçlenemediğini sandıkları Türk ordusunu yok edeceklerini ve Batı Anadolu’ya rahatça yerleşeceklerini ummaları bu sebeptendir. Yalnız önemli bir gerçeği daha gözden kaçırmış bulunuyorlardı: Anadolu toprakları çok genişti. Yunan ordusu Ankara’yı alsa bile, Kayseri ‘ye, Sivas’a kadar uzanıp, üssünden bu kadar uzaklaşamazdı. Bu problemlerin Yunan kumandanları arasında zaman zaman tartışıldığını da bazı belgelerden anlıyoruz. Prens Andrea, bu tartışmalardan şöyle söz eder:

“Biz düşmanı Küçük Asya’nın sonsuz genişlikleri içinde İran sınırlarına kadar kovalayabilir miydik? Bu gibi sorulara hiçbir kestirme cevap verilemiyor, yalnız genel olarak belirsiz bir surette deniyordu ki, bu takdirde biz öyle bir arazi işgal etmiş oluruz ki, bunun ektilirip biçtirilmesi masraflarımızı ödeyebilir”.

Bütün bu düşüncelerin hayal olduğunu idrak edebilmek için, Anadolu imkânlarının bir işgal ordusuna pek az şey bahşedeceğini bilmeye lüzum yoktu. Evvela, uzun sürecek bir harbe, Anadolu’ya yerleşmeye; Yunanistan’ın iç durumu da, mali imkânları da, elverişli değildi. Kralcı-Venizelist bölünmesi, ordu da dahil, Yunan hayatının bütün safhalarına yayılmıştı. Yeni Kralcı yönetim, memlekette muhalefeti tatmin etmek, fakat Anadolu’da harbi sürdürmek zorunluluğunda idi. Hükümet, iç sükûnu sağlamak ve nümayişleri önlemek için uğraşırken, ister istemez ordunun ihtiyaçlarını ihmal ediyordu. En sıkışık zamanlarda bile ordunun istediği yedek kuvvetleri, malzemeyi vaktin de hazırlayıp Anadolu’ya gönderemiyordu. Ordunun ikmal ve iâşe işleri, bakımı, kendi ölçülerine göre tatmin edici sayılamazdı ve gittikçe bozuluyordu. Ordu, şüphesiz ihmal edildiğinin farkındaydı.²⁶⁵

---

²⁶⁵ Milli Mücadeleyi yönetenler bu ferahlatıcı gerçeğin farkında idiler. Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey, kolordulara yazdığı 2 Eylül 1920 tarihli bir telgrafta şöyle diyordu: “Ve düşmanlarımızın silah kuvvetiyle çok geniş olan memleketimizi esaretleri ve hükümleri altına almalarına maddeten imkân olmadığı...” (Kâzım Karabekir, ‘İstiklal Harbimiz’ s. 868).

Yüksek kumanda kademesinde, kumandanlar arasında çeşitli görüş ayrılıkları, geçimsizlikler hüküm sürüyordu. Birbirlerine nefretle bakan Kralcı ve Venizelist subaylar, erler, orduda yan yana savaşıyorlardı. Bunların İstanbul ve İzmir meyhanelerine kadar akseden kavgaları Anadolu'yu tutan Türk basınında geniş bir yer kaplıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın meclis karşısındaki durumunu desteklemekte işe yarıyordu. Yunanistan'taki halk ve Anadolu'daki asker harpten bıkmıştı. 13 sınıf silahl altında bulunuyordu. Bundan 5 sınıf, Anadolu'da harp bittiği zaman 45 aydır askerlik yapmakta idi.

Yunanistan'a Anadolu'da yer ve misyon veren üç büyük devletin Türk-Yunan Harbi'ne karşı tutumları zamanla değişmişti. İtalya, baştan beri pek de gizlemeden Anadolu'daki Yunan menfaatlerine karşı idi. Fransa, Türklerle anlaşmış ve harbe son vermişti. İngiltere'deki eski ateşli Yunan dostlarında, Lloyd George dahil, bir gevşeme baş göstermişti. Yunanistan'a yapılan mali yardımlar kesilmekte idi. Yunanistan'ın 1920-1921 bütçesi 1 milyar 33 milyon drahmi (o günün kambiyo rayicine göre 115 milyon Türk lirası) gelir, 1 milyar 289 milyon drahmi (142 milyon TL.) masraf ile önemli ölçüde açık veriyordu. Masraf bütçesinden 535 milyon drahmi (53 milyon TL.) harp masraflarına ayrılmıştı. Bütçe açığını kapatmak için büyük devletler Yunanistan'a yardım ediyorlardı. Kanada, İngiltere'nin aracılığı ile beş milyon İngiliz lirası vermişti, İngiltere ve Fransa da onar milyon İngiliz lirası vermek üzere anlaşmışlardı. Bu iki devlet başlangıçta 6,5 milyon lira verdikten sonra, Kral Konstantin'in gelmesi üzerine yardımı kesmiş bulunuyorlardı. 14 Kasım 1920 seçimlerinde Kralcılar Venizelos'u devirmekle, Yunanistan'ı Fransa ve İngiltere'den uzaklaştırmış ve dolayısıyla Venizelos'un memleketi sürüklediği çıkmazı büsbütün derinleştirmiş oluyorlardı. Fakat, iktidar tatlı idi; ne Kral, ne de taraftarları, bu büyük sorumluluğu yüklendikten başka, iktidar da kalabilmek için harbe isteyerek son veremezlerdi.

İSTİKLAL HARBİ'NDE DIŞ POLİTİKA

Milli Mücadele süresince dış politika, önemli bir yanlışlığa düşülmeden, ustalıkla yürütülmüştür.

Dış dünyanın durumu üzerinde doğru bir anlayışa ulaşmak, Milli Mücadelenin ihtilal döneminde başarının en sağlam dayanaklarından biri olmuştur. Dış ilişkilerin iyi ve doğru düzenlenmesi ise, harbin yönetiminde olumlu etki yapan başlıca faktör oldu.²⁶⁶

Tutulan bu yolun dışında, üç ayrı görüş, Türkiye'nin zaman zaman dış politikasına yön vermek istemiştir: Amerikan mandasını sağlamak, İngiliz himayesine girmek, Bolşevik olmak.

Birinci görüş uzun süre, yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'da da düşünüldü ve tartışıldı. Ancak, Amerika'da bu yolda gelişmiş bir istek yoktu, üstelik Amerikan Senatosu, Sivas Kongresi'nden çekilen telgrafa bile cevap vermemişti. İkinci akımın öncüleri ise, milli hareketi etkileyemeden son Osmanlı padişahı ile İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı.

İhtilal liderleri ve bazı kumandanlar başlangıçta, bir aralık "Bolşevik" olmayı düşündüler. Bu görüş Büyük Millet Meclisi'nde bir süre konuşuldu. Fakat, Moskova'nın Milli Mücadelayi desteklemek için böyle bir şart koşmayacağı anlaşıncaya, öteden beri Rus emperyalizmine karşı duyulan endişe yüzünden, Bolşevik olmanın lüzumu ve cazibesi de hemen kayboldu. Bu konuda, Batının durumunu da göz önünde bulundurmak gerekiyordu.

Uzun yıllardan beri, Türkiye'nin dış politika ilişkilerinde ve dolayısıyla kaderinde birinci derecede iki devletin, İngiltere ve Rusya'nın ağırlığı duyulmakta idi. Son padişahların hemen

---

²⁶⁶ Ünlü askeri yazarlardan General Karl Von Clausewitz şöyle der: "Politika, harp faaliyetini bir baştan bir başa kat eder ve onu harekete getiren kuvvetlerin niceliği elverişli oldukça aralıksız etkiler."

hepsi, Rusya'yı tahrik etmemeyi ve İngiliz dostluğuna dayanmayı denge politikalarına temel kural olarak almışlardı. İttihatçılar bu kuralı bozdular. Fakat, onların bu tutumları, İngiltere ile dost olmak geleneğini, Türkiye'nin dış politika güdümünden birdenbire söküp atamazdı. Gerçi, Birinci Dünya Harbi içinde üçlü (İngiltere, Rusya, Fransa) ve sonra İtalya'yı da içine alan ikili ve çok yönlü anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması kararlaştırılmıştı.

Fakat, 1917 de Rusya'nın saf dışı kalması ve harp sonu şartları, bütün bu anlaşmaları hukuki bakımdan olduğu kadar denge politikası bakımından da hükümsüz bırakmıştı. Sürekli ve eski dengenin bozulması, İngiltere'nin lehinde, Fransa ve İtalya'nın aleyhinde idi. Amerika ise, 1920 sonlarında kendi iç dünyasına çekilmiş bulunuyordu. Artık, Ortadoğu meselelerinde İngiltere'den başkası birinci derecede söz sahibi olamazdı, özellikle, Yakın ve Orta-Doğu meseleleri artık bütünü ile İngiliz görüşünün etkisi altına giriyordu. Böylece, İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında eski önemli yerini yeniden almış bulunuyordu. Hem de Çarlık Rusya'sı arada olmaksızın.

Bu durum, Türkiye ile yapılacak barışın hazırlanmasını bir hayli geciktirmiştir. Hâlbuki, Almanya Barışı 28.6.1919, Avusturya Barışı 10.9.1919, Bulgar Barışı 27.11.1919, Macar Barışı 4.6.1920 tarihlerinde imzalanmıştı. Sevre Antlaşması ise, ancak 10 Ağustos 1920'de imzalanabildi. Türkiye Barışı'nın gecikmesi, genellikle bir sebebe, Anadolu Milli Hareketi'nin başlamasına bağlanır. Bu görüşün doğru olduğunu sanmıyoruz. Gecikmenin asıl nedeni, Osmanlı toprakları üzerinde daha önceden yapılan anlaşmaların artık hükümsüz kalması ve gelişen yeni şartlar karşısında, İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatlerinin çatışması idi.

Sonunda, Osmanlı Hükümeti temsilcilerine Sevre'de bir barış antlaşması kabul ve imza ettirildi (10 Ağustos 1920). Fakat, antlaşma ile bütün ilgililerin menfaatleri yine de bağdaştırılamamıştı. Osmanlı Devleti'nden pay alan memleketlerde bile bu antlaşma beğenilmedi. Bu durumdan şu sonuçlar çıkıyordu:

1- Adaletle bağdaştırılamayacak, ağır ve haksız bir antlaşma, Türkiye'ye zorla kabul ettirilmiştir Bu zorlayıcı şartlar altında barışı sağlamak mümkün olmayacaktır. Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmesine rağmen, Türkler bu antlaşmayı tanımamışlar ve tanımayacaklardır.

2- İtilaf Devletleri, Türkiye karşısında birlik halindeymiş gibi görünüyordardı. Fakat, gerçekte bu birlik çoktan gevşemiş ve çözülmüştü. Türkiye'nin karşısında artık, kenetlenmiş bir Müttefik Devletler cephesi yoktur.

3- Antlaşmanın uygulanması için gerekli imkân ve şartlar hazırlanmamıştır.

Bu gerçekler, bütün Avrupa'da hemen sezildi. Nitekim, Sevre Antlaşmasının değiştirilmesi ve şartların hafifletilmesi, imzalanmasından pek az sonra yer yer konuşulmaya başlandı. Aslında, imza sahibi hükümetler bu antlaşmayı tasdik ettirmek üzere kendi meclislerine bile götürememişlerdi. Bu yeni gelişmeler ve gerçekler karşısında Sevre Antlaşmasının havada durduğu anlaşıyordu.

İstiklal Harbi süresince, Batıdan gelen bütün barış tekliflerinin temelini, Sevre Antlaşması teşkil etmiştir. Batılılar, Sevre'den bir türlü vazgeçemiyor, fakat şartları gittikçe hafifleten değişiklik formülleriyle, hiç değilse antlaşmanın kendilerine tanıdığı ekonomik kazançları kaybetmemek istiyorlardı. Buna karşılık, yeni gelişmeleri ve dünya şartlarını yakından izleyen Türkiye, her seferinde Sevre Antlaşması üzerinde görüşmeyi reddediyor ve **“Misakı Milli”** temeline dayanacak yeni bir barış ilkesini ileri sürüyordu.

Türkiye'nin direnmesi ve İstiklal Harbi'nin uzaması, Sevre Antlaşmasının olduğu yerde her gün biraz daha çürümesini ve Batılı devletler arasındaki gediklerin gittikçe büyümesini sağlamakta idi. Bu politika gelişmeleri, Türkiye'nin kurtuluşunu, fakat müttefikler adına Sevre'in uygulanması görevini yüklenmiş olan Yunanistan'ın da felaketini hazırlamakta idi.

TÜRKİYE İLE RUSYA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Avrupa'nın harp sonrası durumunu ve yeni siyasi gelişmeleri dikkatle izlemeyi bilmiş ve dış politikasını sağlam temellere oturtmuştur. Bu politikanın kanaatimizce en önemli özelliği, açık ve samimi olmasında idi. Hariciye Vekili Muhtar Bey, 3 Ocak 1921 günü, Mecliste, hükümetin dış politikasını açıklarken, güdülen bu yolu şu iki cümle ile özetlemişti.²⁶⁷

“Bizim istediğimiz, milli sınırlarımız içinde iktisadi ve siyasi istiklâlimizdir. Bunu, bugün resmi ve açık bir dil ile bize söyleyecek ve kabul edecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız”.

Hariciye Vekilinin yaptığı açıklamalar, ayrıca 1921 yılı başlangıcında Türkiye'nin yeni dış politikasına yön verecek bazı gelişmelerin belirmeye başladığını da göstermektedir.

İtilaf Devletlerinin hiçbirisinden henüz açık ve resmi bir teklif gelmemişti. Fakat o sırada Fransa, İngiltere ve Amerika değişik vesileler ile gayrı resmi yollardan Türkiye ile ilişkiler kurmaya girişmişlerdi ve bu teşebbüslerine devam etmekteydiler. Fransızlar esir değiştirmek için görüşmek üzere Zonguldak'a bir memur göndermişlerdi, İngilizler ise, Karadeniz kıyılarına, Giresun'a, Trabzon'a durmadan adamlar göndermek suretiyle temas arıyorlardı. Hükümetin kanaatine göre artık Avrupa'da, Sevre Antlaşmasını, Türkiye'ye kabul ve tasdik ettirecek bir kudret kalmamıştı. Fransızlar ve İtalyanlar, Sevre Antlaşmasında, kendi kanaatlerine göre, Türkiye'nin kabul edeceği değişiklikleri yapmak taraflısı idiler.

Bu duruma göre, Anadolu yetkili çevreleri, o sıralar da İtilaf Devletlerinden resmi bir anlaşma teklifi geldiği takdirde, Rusya Hükümeti'ni katiyen gücendirmeden barış yoluna gideceklerdi.

---

²⁶⁷ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 7, s. 187.

Hükümet, bu tarihlerde, Fransa ve İtalya'ya karşı güven duymaya başladığı halde İngiltere'ye karşı çekingen durumunu henüz değiştirmemişti, İngilizlerin temas kurmak için giriştikleri teşebbüsler, şüphe ve endişe ile karşılanmaktaydı.

Burada kısaca değindiğimiz bu hususları uzun uzadıya açıklayan Hariciye Vekili, aşağıdaki sözleri ile dış politikanın tayin ve tespitine ışık tutan esasları belirtmekteydi.²⁶⁸

“Ankara Milli Hükümeti’nin, muhtaç olduğu dış dayanağı, Batı’da bulmasının imkânı yoktur. Hariciye Vekili olmak sıfatı ile resmen ve alenen beyan ediyorum ki, şimdiye kadar Batı’da bize sağlam bir dayanak olacak ve ümit verecek hiçbir kesin değişiklik olmuş değildir. Bundan dolayı hükümetimiz mutlaka ve mutlaka bu büyük mücadelede kendisine yardımcı olarak büyük bir dış kuvvete dayanmak mecburiyetindedir.”

Bu durum Türkiye’yi, Rusya ile dostluk kurmaya yöneltmiştir. 1920 yılı içinde, henüz yazılı bir anlaşma yapılmamış olmakla birlikte, iki tarafın da yararına olacak bir dostluk anlaşmasının temelleri atılmış bulunuyordu. Fakat, 1920 yılı sonlarında Ahmet İzzet Paşa başkanlığında İstanbul Hükümeti’ni temsil eden bir heyetin Anadolu’ya gönderilmesi (Bilecik Mülakatı, 5 Aralık 1920) ve heyetin tekrar İstanbul’a dönmesi, Ruslarda, İngilizlerin Ankara Hükümeti ile anlaşmak istedikleri zannını uyandırmış ve kurulmak istenen Türk-Rus dostluğu, o sırada bir sarsıntı geçirmişti. Ruslar, bu son temaslardan kuşku-lanırlarken Ankara Hükümeti de Londra’da yapılmakta olan Rus-İngiliz görüşmelerinden aynı endişeleri duymaya başlamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, ilk fırsatta Batı devletleri ile anlaşmayı düşündüğünden, böyle bir teşebbüsün Ruslar üzerinde yapacağı etkileri o sırada göz önünde bulundurmak zorunluluğunda idi. Hem bu meseleleri aydınlığa kavuşturmak, hem de 1 -2 aydan beri kesilmiş olan ilişkileri yeniden kurmak amacı ile Rusya’nın hariciye komiseri G. V. Çiçerin’e bir nota ile başvuruldu (22.Aralık.1920). Önemi dolayısıyla bu notanın bazı bölümlerini aşağıya aynen alıyor ve meclisin 3 Ocak 1921

---

²⁶⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, s. 147.

günlü toplantısında yapılan dış politika görüşmelerini buraya nakletmeyi faydalı buluyoruz.²⁶⁹

“Komiser Yoldaş

Aynı düşmanlar aleyhinde mücadele edildiği ve Batı emperyalistlerinin baskılarına karşı milletlerin hürriyeti prensibi birlikte savunulduğu için, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, kendisini, bilindiği üzere, Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti’nin bir tabii müttefiki sayıyor. Bunun içindir ki, Rusya ile haberleşmek imkânı tekrar kurulur kurulmaz, Rusya ile ilişkilere ve bütün doğu işlerini ilgilendiren bütün meseleleri görüşmek üzere, hükümet gerekli yetkiyi taşıyan delegelerini tayinde gecikmek istememiştir. İnkâr edilemez ki; mutlu sonuçlar doğurabilecek bir işbirliğinin asıl şartı, iki millet arasında tam bir karşılıklı güvenin kurulması maddesi olup, ancak siyasi münasebetlerin tam bir açıklıkla aydınlanmasına bağlıdır. Zannımız şudur ki: Rusya Hükümeti tarafından takip edilen siyasetin, bizce aydınlanmaya yarayacak bilgileri istemekle taraflar arasında bir anlaşma kurulmuş ve bu anlaşmanın gelişmesine hizmet etmiş oluyoruz. Bakü’ye doğru hareket eden delegelerimize ne yolda talimat verebileceğimizi tayin için, biran evvel Rus Sovyet Hükümeti’nden öğrenmek istediğimiz noktalar aşağıdadır:

İlk olarak: Erivan’da Sovyetist bir idare teşekkülünden sonra Moskova’nın Ermenistan’a karşı takip etmek istediği siyaset nedir? Şurasını nazarı dikkatinize arz etmek isteriz ki, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşma zora dayanmayıp, milletlerin mukadderatlarını bizzat tayin etmesi prensibine dayanmaktadır.

Geri aldığımız topraklarımız arasında, bildiğiniz üzere, Taşnakların zulüm ve gadrine uğramış bir Türk çoğunluğu mevcuttur. Hâlbuki, her tarafta dolaşan rivayetlere göre bizce geçici olduğu kesinlikle anlaşılmış olan yeni bir idare şeklinin Ermenistan’da kurulması vesilesi ile söz konusu anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesi istenilmekte ve halkın çoğunluğu Türk olan bu toprakların yeniden Ermenistan’a verilmesi

---

²⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.7, s. 148-161.

düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Onların fikrine göre uygulanacak böyle bir hal şeklinin söz konusu ahali hakkında bir felâket başlangıcı olacağına bizce şüphe yoktur.

İkinci olarak: Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın görüşlerini dostça öğrenmek istediğimizi bildirdiğimiz halde bu husus hakkında henüz bir cevap alamadım. Bununla beraber Kızılordu kıt'alar ile Gürcistan askerleri ile çarpışmaların başladığını da haber alıyoruz. Eğer bu haber doğru ise aramızda sonradan yanlış anlamaya mahal kalmaması için bu harekât-tan Rusya'nın gerçek maksadının ne olduğunu bilmek isteriz.

Üçüncü olarak: İngiltere Devleti, İstanbul Hükümeti vasi-tası ile bize arkası kesilmeyen müracaatlarda bulunuyor. Fakat, sizinle yapmak istediğimiz anlaşmanın anlamına sadık kalmak için bu müracaatlara daima ret ile karşılık veriyoruz. Hâlbuki Avrupa'nın bütün gazeteleri ve haber acentaları durmaksızın, Rusya ile İngiltere arasında imzalanmış antlaş-madan bahsediyorlar. Hattâ, bu antlaşma son zamanlarda İngiltere Parlamentosu'nda da görüşme konusu olmuştur. Bu haberler ile endişelenen Türkiye kamuoyunu tatmin mecburi-yetinde olduğumuz gibi, sözü edilen antlaşmanın taşıdığı hü-kümleri öğrenmemiz gerekiyor.

Dördüncü olarak: Amerika Birleşik Cumhuriyetleri, İs-tanbul'daki komiseri ile adı geçen cumhuriyetin harbe katıldı-ğı andan itibaren kesilmiş olan münasebetin yeniden kurulma-sı hakkında görüşmek üzere Karadeniz sahillerimize aralıksız özel memurlar gönderiyor. Bu durumu haber vermekle bera-ber, Ankara Hükümeti'nin ve memleketin siyasi ve iktisadî istiklâlinin Amerika Hükümeti'nce resmen tasdiki şartına bırakılarak adı geçen devlet ile ticari ilişkilere girişmek arzu-sunda bulunduğumuzu size dostça bildiriyoruz. Nitekim, Rus-ya Hükümeti de İngiltere ile bu yolda hareket etmiştir. Diğer hususlar hakkında çabuk bir cevabınızı bekleyerek saygıları-mı yenilerim efendim."

Bu notadan anlaşıldığına göre, Türkiye, Rusya'dan İngiltere ile anlaşıp anlaşmadığını, anlaşmış ise bu anlaşmanın şartlarını öğrenmek istemekte ve kendisinin İtilaf Devletleri ile ilişkiye girişmelerinin Rusya üzerinde yapacağı tepkileri yoklamakta-

dır. Ermenistan ve Gürcistan meselesi, kanaatimizce, Türkiye için o tarihlerde ikinci derecede önem taşımakta idiler.

G. V. Çiçerin, bu notaya verdiği cevapta:

“Sovyet Hükümeti, Rusya hakkındaki hissiyatınızın sıhhatinden bir an şüphe etmemiş olduğu gibi, bu karşılıklı güven ve anlayışı teyit için Türkiye Hükümeti’nin sözü edilen notalarda işaret olunan görüşleri açıklamaya da hazırdır” dedikten sonra, Kafkas meselelerinin iki milletin isteğine uygun bir şekilde çözülebileceğini, Türkiye ile Rusya arasına anlaşmazlık sokmak isteyen düşmanların buna muvaffak olmadıklarını ve her iki hükümetin her birinin Avrupa’da takip edeceği siyaseti diğerine haber vermek suretiyle işbirliği yapabileceklerini ifade etmiş ve sonra da Türk notasındaki dört meselenin açıklanmasına girişmiştir.

G. V. Çiçerin’in cevabi notasında Ermenistan ve Gürcistan hakkında doyurucu bir ifade bulmak mümkün değildir. Bu itibarla cevabi notanın bu kısmını geçerek, Batı ile olan münasebetler konusu üzerinde duracağız. Çiçerin şöyle devam ediyor:

“Tarafınızdan sorulan suallerin en önemlisi, Rusya ile İngiltere arasındaki müzakereler ile ilgili سوالinizdir. Türkiye’nin İtilaf Devletleri ile yeniden ilişki kurmasının bizce şayanı arzu olup olmadığını soruyorsunuz. Bu سوالinize tam bir dostluk ve samimiyet içinde cevap vereceğiz.

Bizim ve sizin İtilaf Devletleri ile olan münasebetlerimiz arasında benzerlik bulunduğu için سوالinize âdeta kendimize sorduğumuz bir soru gibi cevap vermeye çalışacağız. Rusya’da Sovyet idare şekli kurulur kurulmaz, bütün dünya ile barış yapmak arzusu göstererek, Rusya toprakları üzerinde yani kuzeyde, Sibirya’da, Ukrayna’da, Kırım’da, kısacası her tarafta gericiliği koruyan İtilaf Devletleri ile barış yapılması için defalarca müracaatta bulunduk. Fakat, bu devletler ilk devrede bizi imha edecekleri kanaatinde bulundukları için, bizimle konuşmaya bile eğilim göstermediler.

Sonradan başarılarımız görüldükçe, bizimle yarı resmi surette görüşme teşebbüslerinde bulundular. Şimdi, Rusya’da

Sovyet Hükümeti'nden başka kendilerine muhatap olacak kimse kalmayınca, Rusya Devleti'nin savunmaya güçlü bulunduğunu da anlayarak, işte şimdi, büyük tereddütle olmakla beraber, bizimle de dostça münasebetlerde bulunmak isteğini gösteriyorlar. Şimdilik İngiltere ve İtalya bu yola girebilmiştir.”

Çiçerin, notasının bu kısmında Londra'da bir Rus heyetinin İngilizler ile görüşme halinde bulunduğunu, İngiltere Hükümeti'nin siyasi görüşmelerden kaçınmak yalnız ticari ilişki ile yetindiğini, fakat Sovyet Hükümeti'nin yapılacak ticari anlaşmada önemli bazı siyasi maddelerin konuşulmasına gayret ettiğini belirterek şöyle diyordu:

“İngiliz resmi gazetelerinde de gördüğünüz gibi siyasi mahiyette bazı maddeler üzerinde durulmaktadır. İngilizlerin teklif ettiği husus şudur: Her iki devlet diğer taraf hakkında hasımca muamelelerden ve teşebbüslerden ve toprakları dışında, diğerinin müesseseleri aleyhine ya doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak propagandadan kaçınacaktır. Bundan dolayı, Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye hasım ve menfaatlerine zararlı her türlü teşebbüslerden ve telkinlerden vazgeçeceği gibi, asıl İngiltere içinde, İngiltere İmparatorluğunun diğer kısımlarında ve Kafkasya ile Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da buna benzer propagandalara yardımdan vazgececektir. Rusya Hükümeti, bu kabil teşebbüsler ve telkinlerden kendi tebaasını da alıkoyacaktır.”

G. V. Çiçerin, İngilizlerin bu teklifini tartışmadan reddettiklerini, buna karşılık **“Rusya ve İngiltere'den her birinin diğerinin memleketlerinde veya haricinde gizli teşebbüslerde veya propaganda da bulunmaktan karşılıklı vazgeçecekleri hususunun bir prensip olarak kabulü”**nü ileri sürdüklerini ve ticari görüşmelerin de henüz sonuçlanmadığını belirtmektedir. G. V. Çiçerin, İtalya ile yapılan müzakerelerden de henüz bir sonuç alınmadığını, Fransa'nın hasımca tavrını devam ettirdiğini söyledikten sonra, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkisine ait soruyu şu şekilde cevaplandırmaktadır:

“Bizim takdirimiz şudur ki, şimdiye kadar yaptığımız gibi, emperyalist İtilaf Devletlerine karşı tam bir başarı ile yürüt-

tüğünüz kahramanca mücadeleleriniz ile memleketin istiklâl ve dokunulmazlığını savunuyorsunuz. Bu mücadele, adı geçen devletler ile Türkiye arasında iki suretle neticelenebilir: Türkiye halkı doğup büyüdüğü vatanından ve bilhassa İstanbul'dan Avrupalı istilacıları ya silah ile kovup çıkarır yahut İtilaf Devletleri, Türkiye halkının şeref ve haysiyetini ve istiklâlini sonuna kadar savunmaya azimli ve güçlü olduğuna kanaat getirerek, bir çıkış yolu bulmaya çalışıp harpten vazgeçerler. Fakat, Rusya Şûraları Hükümeti bilir ki, emperyalist hükümetler fethettikleri yerlerden barış yolu ile çıkmazlar. Onlara göre hak ve adaletin bir anlamı yoktur. Onlar, yalnız kuvvete boyun eğler. Eğer, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, İngiltere Hükümeti'nden teklifler yapılmış ise, biz öyle düşünüyoruz ki İngiltere bu teşebbüste samimi değildir. Onun böyle hareketinde iki maksadı olabilir. Ya kendisini kahramanca savunan Türkiye halkı arasına çözülme sebepleri sokarak direnme gücünü azaltmak, veyahut Sovyet Rusya ile olan mücadelesinde Türkiye'yi kendi tarafına çekmektir. Fakat, biz öyle sanıyoruz ki, bu planlar faydasız ve neticesizdir. Çünkü, Türkiye Hükümeti ile Rusya arasındaki menfaatler hiçbir zaman çatışamaz. Her an büyüyen dostluklarını bozamaz. Allah korusun, milletin (yani Türk milletin) bir barış hayatına kavuşarak yedi seneden beri süren nice muharebelerde aldığı yaralarını sarmağa elverişli surette mücadeleyi sona erdirecek teklifleri de redde sebep yoktur. Fakat fikrimiz şu merkezdedir ki, Türkiye Hükümeti her şeyden önce ileri sürülecek tekliflerin açık ve resmi olmasını ve bu teklifler sonunda Türkiye topraklarının ve bilhassa hükümet merkezinin, hangi millete mensup olursa olsun, yabancı kuvvetlerce derhal boşaltılmasını istemelidir. Yapılacak görüşmeler arasında, Türkiye toprakları üzerinde yabancı askeri kıta'ların bulunması, hükümeti elverişsiz bir duruma düşürecek devamlı bir tehlike teşkil eder”.

Muhtar Bey, G. V. Çiçer'in cevabi notasını okuduktan sonra, mecliste sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ruslar bizimle anlaşmak ve ittifak sözleşmesi yapmak hakkında giriştiğimiz teşebbüslere cevap verdikleri sıralarda

hiçbir zaman bize anlaşma şartları olmak üzere Rusya komünizminin memleketimize kabul ve tatbiki yolunda bir şart, bir teklif ileri sürmemişlerdir. Zaten, komünizmde sağa doğru hasıl olmakta bulunan akım, Rusya Hükümeti'nin bize karşı böyle bir teklif yapmaktan alıkoymuş bulunduracağı tabii idi. Bizim Rusya ile ittifakımız sırf emperyalizme karşı beraberce mücadele etmektir. Bu gayede kendisiyle her vakit beraberiz. Hatta biz kapitalizm mücadelesinde dahi, Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul ve memleketimizde tatbik edemeyiz. Çünkü, memleketimizde bunların uygulama yeri yoktur. Biz bunları, Rusya elçiliği buraya geldiği vakitte ayağının tozu ile kendilerine anlattık ki, ileride iki devlet arasında üzülecek bir durum yaratılmasın. Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleket ile her zaman anlaşma ve ittifak yapabiliriz. Fakat kapitalizm ile mücadele etmek hususunda, onların gayesini, kendimize siyasi meslek kabul edemeyiz.

Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek lüzumu sosyal bir zorunluluk veya bir gerek olmak üzere belirecek olursa, bu sosyal devrimi ancak bu memleketin gerçek durumunu, bu memleketin ahalisinin ruhunu, eğilimlerini bilen, memleketin kendi evlâdı yapmak lazım gelir. Bunun dışında, hiçbir kimse-nin, hiçbir sebep ve bahane ile komünizm yapmasına bu hükümet razı ve sessiz kalmış olamaz.”

Hariciye vekilinin açıklamaları sırasında İhsan Bey (Cebe-libereket) ve Hüseyin Avni Bey (Erzurum) söz alarak, Rusların Türkiye'ye karşı gösterdikleri dostluğa katılamayacaklarını, rejim değişikliğinin Rus emperyalizmini ortadan kaldıramayacağını ve Bolşevikliğin tehlikesini belirtmişlerdir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

“Komünizmin yayılması meselesine gelince:

Kendileri buyurdular ki, istense de, istenmese de, bu bir mikroptur. Girer. O halde, çaresi yok demektir. Mademki, maddi tedbirlerle önüne geçmek imkânı olmayan bir yayılma-dır; bu, mutlaka bulaşacaktır. Zannediyorum ki, buna karşı tedbir düşünmek meselesi ile söz konusu olan siyasi meseleleri birbirinden ayırmak daha uygun olur. Sırf bu noktaya temas

etmek üzere arz edebilirim ki, bu bulaşıcı ve kaçınılmaz olmak üzere tasvir buyurdıkları komünizme karşı çareler vardır. Komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimizde ve milletimiz arasında uygulanma kabiliyetini idrak etmek veya hut idrak edenlerimiz vasıtası ile bütün memlekete ve bütün millete anlatmaktır. Eğer bu gerçekler, milletimizin çoğunluğu tarafından tamamıyla idrak buyurulmuş olursa, ya kabiliyetimiz vardır, yaparız veyahut uygulama kabiliyeti yoktur anlarız. Ürküntü duyar, yapamayız.

Memleketimizde, bildiğiniz gibi, teşekkül etmiş bir Komünist Partisi vardır. Diğer de Halk İştirâkiyün Partisi adı altında yine Komünist partisidir. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan açıkça haberim vardır. Bu partiyi kimlerin ve ne gibi maksatla kurduklarını biliyorum. Maksatlarının vatanın yüksek menfaatleri ile uygunluk halinde olduğuna ve şahısların en kıymetli, en namuslu ve en vatansever arkadaşlarımızdan bulunduğu tamamen inancım vardır.

Diğeri, Halk İştirâkiyun Partisi, sonradan teşekkül etti. Tabii, o partinin de gayet değerli arkadaşlardan meydana gelmiş olduğunu söyledim”.

Mustafa Kemal Paşa, arada söz alan bazı milletvekillerinin endişelerini giderecek şekilde cevaplar verdikten sonra sözüne şöyle devam etmiştir:

“Bizim, Ruslarla olan münasebetlerimizde esas olarak, kapitalizm aleyhine, yani komünizm esaslarına temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için, komünist olunuz veyahut olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost olmak için komünist olmaya karar verdik dememişizdir. Böyle bir esas mevcut değildir. Yalnız Rus-Bolşevik Hükümeti komünisttir ve asli gayesi budur. Bütün milletlere bu fikri, bu sosyal kaideyi uygulamak ister. Şunu söylemek isterim ki, biz buna mani olacağız yahut yapamayacaksınız demek, Rus-Bolşevik Hükümeti'nin mevcudiyetini tanımamak ve onu reddetmek demektir ki, bunu da yapamayız. Yalnız, memleketimize ve milletimize zarar verebilecek tarza gelmesine karşı kesin tedbirler almak mecburiyetindeyiz ve bu tedbirleri aldığımızda, onlar elbette bize muhalif olamaz. Yalnız, hükümet

başkadır, hükümet adamları başkadır. Bir de genellikle millet içinde bulunan cemiyetlerin teşebbüsleri başkadır. Bildiğiniz gibi, Rus Hükümet adamları ile olan temasımızda başka türlü konuşulduğu halde, diğer taraftan sorumsuz bir takım insanlar Rus komünistliğini memlekete sokmak için teşebbüslerde bulunabilirler. Bundan ötürü, bu içtimai bir meseledir. Biz, burada içtimai inkılaptan bahsetmiyoruz. O milletin tekâmül ve yeteneğine bağlıdır.”

Rus İhtilali’nin Büyük Millet Meclisi’nce nasıl karşılandığını belirtmek bakımından Mustafa Kemal Paşa’dan sonra konuşan genç ve ateşli hatip Muhittin Baha (Bursa) Bey’in sözlerini ve buna karşı gösterilen tepkiyi buraya nakletmeyi gerekli buluyoruz.

Muhittin Baha Bey, söz alarak şunları söylemiştir:

“Efendiler, pek çok söyleyecek değilim. Yalnız, Hüseyin Avni Bey’in bir millete haklı olarak duyduğu garez ve kin tesiri ile bir sosyal mesleğe yaptığı taarruzu protesto etmek için çıktım. Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi teşkil etmekle en büyük bir sosyal görev ve bir vatan görevi yaptıklarından emindirler. Arkadaşlarımızın anlamaları icap eder ki, Komünist Partisi’ne iştirak edenler milli hududa saygılı ve onun için hayatlarını feda etmeye her an hazırdırlar. Komünist Partisi’ne iştirak eden emindir ki, bu dâvalarında, bu partiyi teşkil etmekte ve bu dâvada ilerlemekte en büyük vatanperverliklerini göstermişlerdir ve gösteriyorlar ve göstereceklerdir. Komünist Partisi, milli hududun. Misakı Milli’nin içinde var olduğunu kabul ve onun için hayatını fedaya söz verir. Böyle kabul etmişizdir. Bolşevikler de milletin arzularına müracaat ederek hükümetlerinin teşekkülünü kabul ettirmişlerdir (Gürültüler)”.

Canik (Samsun) Milletvekili Nafiz Bey oturduğu yerden **“Orası Komünist propaganda kürsüsü değildir”** diye bağırmıştır (Gürültüler).

***

Bolşevik Rusya’nın Türkiye’ye karşı ilgisi, Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasından çok önce başlamıştı. Batı emperya-

listlerine karşı kurtuluş mücadelesi yapan Türkiye, Rusya'yı nasıl tabii müttefik saymış ise, Rusya da için de bulunduğu şartlar sebebiyle Türkiye'yi tabii müttefik saymak zorunluluğunda idi. Bolşevik Rusya'nın durumu, az çok Türkiye'ye benziyordu. Rusya, çetin bir iç savaş içinde idi. İtilaf Devletleri, Bolşeviklere karşı savaştan Çarlık tarafı Rus kuvvetlerini her bakımdan destekliyorlardı. Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştı. Bolşevik Rusya'nın menfaatleri, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye ile dostluk kurmayı gerektiriyordu. Şöyle ki:

Rusya ve Türkiye aynı düşmanlarla mücadele ediyorlardı. Hiç değilse, mücadele kazanılincaya kadar işbirliği yapılmalıydı, İngiltere; İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslara, İran'a ve Afganistan'a hakim duruma gelmekle Rusya'yı güneyden kuşatmış oluyordu. Üstelik İngiltere, İstanbul'un ve Boğazların kontrolünü elinde bulunduruyordu. Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek, bu kanaldan Anadolu'nun kontrolünü de sağlamak istiyordu. Büyük savaşın sonunda özgür Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasına önayak olmuş ve böylece Rusya'yı hem Güney Kafkasya'dan, Bakü petrollerinden yoksun bırakmış, hem de bu stratejik bölgede Rusya'ya karşı bir baraj kurmuş bulunuyordu. Bu baraj veya **"Cordon sanitaire"** ancak Türk-Rus işbirliğiyle yıkılabilirdi.

İstanbul, Boğazlar ve Anadolu'nun Türklerin elinde bulunması ve Rusya'ya dost bir Türkiye'nin yaşaması, Rusya'nın güvenliği bakımından son derece önemliydi.²⁷⁰

Bütün bunların dışında, Rusya ideolojik durumu bakımından da Türkiye ile dostça ilgilenmekte idi. Yeni rejimi Rus toprakları üzerinde yerleştirme çabası ve III. Enternasyonal'in kararları, Rusya'nın Türk kurtuluş hareketine seyirci kalmasını önlüyordu. Müslüman Türk halkına yapılacak yardım, Müslüman doğu halklarının sempatisini sağlayacak, Moskova'nın prestijini arttıracaktı.

---

²⁷⁰ Nitekim, İkinci Dünya Harbi'nde bu gerçek bir kere daha anlaşılmıştır.

Komünist Enternasyonal'in icra komitesi, 1 Mayıs 1919 da yayınladığı bir bildiride, Türkiye'ye önemli bir yer ayırmış, Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerine seslenerek, başladıkları ihtilali başarıya ulaştırmalarını ve kendi "Kızıl Ordu"sunu ve "İşçi, asker ve köylü Sovyetleri"ni kurmalarını istemiştir.²⁷¹

Komünist Enternasyonal'in ve dolayısıyla Sovyet liderlerinin, Türkiye ile doktrin açısından ilgilenmesini tabii karşılamak gerekir. Fakat, bu konuda, Sovyet liderleri arasında bir düşünce birliği olduğunu sanmıyoruz. Nitekim, Türkiye ile Rusya arasında temaslar başladıktan sonra bu münasebetin bir dostluk antlaşmasına ulaşması, bir çok kesintilere uğramak sureti ile bir hayli uzun sürmüştür. Fakat, gerçek olan şudur ki, Türk Milli Kurtuluş Hareketi'nin kendilerinde bir müdahale ve zorlamayı gerektirmeksizin kendilerince bir sosyalist ihtilale dönmesi Bolşevik Rusya'yı memnun edecekti.

Rus liderleri arasında Türkiye ile anlaşma ve yardımda bulunmak için böyle bir şartın ileri sürülmesine taraftar olanlar bulunduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hariciye Vekili Muhtar Bey'in Büyük Millet Meclisi'nin 3 Ocak 1921 günlü toplantısında açıkladıkları üzere, resmi bir şekilde, Rusya, Türkiye'ye karşı böyle bir şart ileri sürmemiştir, ilk Türk elçilik heyeti ile Moskova'ya giden İzmit Milletvekili Fuat (Carım) Bey'den dinlediğimize göre, Zinoviye'f, bir görüşmelerinde Ali Fuat Paşa'ya, **"Siz istesenez de Bolşevik olamazsınız. Bu sebeple aramızda kurulacak dostluk ve size yapmak istediğimiz yardım, bununla ilgili değildir. Sizden böyle bir şey beklemiyor ve istemiyoruz"** demiştir.

13 Eylül 1919 günü G.V. Çiçerin ve Neriman Nerimanof'un imzaları ile Türkiye İşçi ve Köylülerine hitaben yayınlanan bir bildiride, doktriner konulara hiç değinilmeksizin, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları ele geçirdiğinden, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasları egemenliği altına almak üzere olduğundan söz edilmiş ve bu durum karşısında Türk anavatanının kurtarılmasının, ancak, Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığı belir-

---

²⁷¹ Prof. Dr. Fahir H. Arınoğlu, Siyasi Tarih - Ankara 1964, s. 629.

tildikten sonra “Rus işçiler ve köylüler hükümetinin Türkiye’ye kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu ifade edilmiştir.”²⁷².

Rus resmi şahsiyetleri, Türkiye ile kurulacak dostluk için rejim konusunda bir taviz istemedikleri halde, aksi kanaatte olanların düşüncelerine, Bakü Kongresi’nde Mutişev adlı bir Kafkas delegesinin şu sözleri örnek teşkil eder:

“Mustafa Kemal’in hareketi bir milli kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yaptığımız mücadele sona erer ermez, bu hareketin bir sosyal ihtilale döneceğine inanıyoruz”²⁷³.

Sovyet Milletler Komiserliğinin “Rusya’nın ve doğunun bütün Müslümanlarına” seslenen bir bildirisinde de şöyle denilmektedir:

“İstanbul, Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye’nin taksimine ve Türkiye topraklarından bir Ermenistan kurulmasına dair olan antlaşma da yırtılmış ve yok edilmiştir”²⁷⁴.

Rusya ile bir dostluk anlaşması yapılmasına ve Rusya’dan yardım sağlanmasına mücadelenin başlangıcından beri son derece önem verildiği halde, Türkiye’de, Rusya’ya karşı devamlı bir çekingenlik hâkim olduğunu görmekteyiz. Komünizm akımına karşı kesin tedbirler almaktan daima çekinilmiş, fakat Türk- Rus ilişkilerini zedelemeyecek şekilde bir takım üstünkörü tedbirlere başvurulmuştur. Rusya’ya karşı duyulan çekingenlik, biraz da Enver Paşa’nın ve diğer İttihatçı liderlerin Rusya’daki faaliyetlerinden ileri gelmekte idi. Türk-Rus ilişkilerini etkileyen bu husus üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

İbrahim Tali Bey’in, Ankara’dan Kâzım Karabekir Paşa’ya yazdığı 15 Haziran 1921 tarihli mektupta şöyle bir paragrafa rastlanmaktadır:

---

²⁷² Prof. Dr. Fahir H. Arınoğlu, ‘Siyasi Tarih’ Ankara 1964, s.630.

²⁷³ A.g.e, s.637.

²⁷⁴ Kâzım Karabekir, ‘İstiklal Harbimiz’ s.709 (Bu bildirinin tarihi belli değildir. Ancak, Kâzım Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında bu bildiriyi sonradan ele geçirdiğini yazdığına göre, bildirinin 1919 yılı Mart veya Nisan aylarında yayınlanmış olması gerekir.)

“...Vekiller Heyeti Reisi ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa, fena bir Rus düşmanlığı hüküm sürmekte. Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu, sizinle aynı fikirde olduğunu gördüm. Milyonlara baliğ olan ve bugün kabilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü Zaferini temin eden mühimmatı bağış ve hediye eden Bolşevikler, açıkça yağmacı, eşkıya tabiri ile horlanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten âciz bir adam toplantıda kalkıyor, ağız dolusu küfürler savuruyor. Dinleyiciler arasında ve meclisin içinde bunların casusu olduğu düşünülüyor. Memleketin Bolşevik olması aleyhtarlığını fiilen ispat ettim ve hizmet ettim. Hiçbir vakit memleketi Bolşevik görmek istemem. Fakat, biraz siyasi terbiye ve edep lazım. Batının ezeli düşmanı olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Enver’in doğuda bulunması bu nefreti doğuruyor zannederim. Enver ile doğu siyasetini neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum.”

Hâlbuki, İbrahim Tali Bey’in yakındığı Kâzım Karabekir Paşa da meseleleri birbirine karıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara’da Mersin Milletvekili Albay Selahattin Bey’e yazdığı 12.12.1921 günlü mektubunda şöyle diyordu:

“İnce ve derin düşüncelerimledir ki, müthiş cereyanlara rağmen Bolşeviklerle münasebetler kurulmuş ve silah ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine birçok entrikalara rağmen doğuda Halkçılık, Envercilik perdeleri ile Bolşeviklik ilânının önüne durdum.”

Türk-Rus ilişkileri çok çeşitli kanallardan başlamış ve gelişmiştir. Bir taraftan Moskova’da bulunan Enver Paşa ve arkadaşları, Türkiye, hatta Mustafa Kemal Paşa adına Ruslarla görüşmelere girişmişlerdi. Bu görüşmeler Mustafa Kemal Paşa’nın arzusu dışında yapılıyordu. Diğer taraftan İstanbul’da eski İttihatçılar tarafından kurulan “Karakol Cemiyeti” de, Kafkasya’da Rus mümessilleri ile Anadolu Milli Hareketi adına görüşmekteydi. Ayrıca, Bakü’de bir “Türk Komünist Partisi” kurulmuştu. Bu parti de, bir yandan Moskova ile bir yandan da Ankara ile temas yapıyordu. Ankara’da biri gizli, diğeri Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan iki Komünist Partisi ile “Ye-

şil Ordu Cemiyeti" idarecilerinin kurdukları "Halk İştirâkiyûn Partisi" faaliyetinde idi. Bu düzensizlik, savaşın sonuna kadar sürüp gitmiştir. Fakat, Moskova'ya Ali Fuat Paşa'nın büyükelçi olarak gönderilmesi ile Türk-Rus ilişkileri ancak normal diplomatik bir yola girebilmiştir. Rusların gerek Bakü'de ki, gerekse Ankara'daki Türk komünist teşekkülleri ile temasta bulundukları ve bu teşekküllerden bir takım hizmetler bekledikleri gerçektir. Merkezi Bakü'de olan "Türk Komünist Partisi" liderlerinden Doktor Fuat Sabit Bey'in "Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi" üzerinde aşağıda özetini sunduğumuz, Moskova'da Rus liderlerine verdiği rapor, Rusların Türkiye'de komünizmin yerleşme şansını araştırdıklarını göstermektedir.

"Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi" üzerindeki 24 Mayıs 1920 tarihli rapor, Anadolu hareketinin doğmasında ve gelişmesindeki sebepleri inceleyerek başlamaktadır. Anadolu milli hareketini iç ve dış olmak üzere iki sebebe dayanan Fuat Bey, dış sebebi açıklarken, emperyalist devletlere karşı girişilen ayaklanmanın batıdaki anlamı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilal olmadığını belirtmiştir.

Raporda, Türk sosyal bünyesi hakkında şu müşahedeler yer almaktadır:

"Büyük toprak sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve ulaştırma yeter derecede değildir. Tarım, teknik ve mekanik usullerle yapılmadığından, toprak büyük kâr bırakmaz. Buna karşı her köylünün büyük küçük bir toprağı vardır. Mülkiyet hakkı tamdır. İster satar, ister bağışlar ve öldüğünde toprak varise kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi, aralarında teşkilât da yoktur.

Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki o da bürokrasi ve hükümetin zulmüdür.

Hükümet siyasetinin sorumluları, memurlar, ordu ve din adamlarıdır. Memurlar, doğuşları itibariyle belirli bir sınıfa mensup değildir. Yani, yalnız zenginlerin veya toprak sahibi

beylerin çocukları değildir. Subaylar da, memurlar gibi her sınıf halktan alınırlar. Fakat, subaylar, hükümet makinesinin en temiz ve aydın unsuru olup, ihtilal hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafında bulunmuşlardır.

Ekonomiye, Ermeni ve Rumlar hâkim olduklarından Türkçülük hareketinden sonra kapitale karşı beliren mücadele, sınıfı mahiyetten çıkıp milli bir renk almıştır.

Siyasi partilerin programlarında cumhuriyet esası henüz yer almamıştır. Rus inkılâbı, siyasi faaliyeti etkilemiştir. Bunun sonucu olarak siyasi partilerde bir sola kayış sezilmektedir. Fakat savaş, bu gelişmeyi durdurmaktadır. Hatta parti mücadeleleri bile durmuştur. Bütün partilerin birleşmesi ile koalisyon halinde hareket edilmektedir. Bununla beraber bu geçicidir. Harp bittikten sonra parti mücadeleleri başlayacaktır ve eminim ki Rus İhtilalinin Türkiye’de yapacağı etki, Fransa Büyük İhtilalinin Avrupa’daki etkisinden büyük olacaktır.”

Ankara’yı ziyaret eden Ukrayna Başkumandanı M.V. Frunze’nin Ankara’dan 12 Aralık 1921 de Çiçerin’e yazdığı telgrafata ise şu hususlara rastlamaktayız:

“Geniş kitlelerin Rusya’ya karşı ilgisi, şüphesiz elverişlidir.

Yusuf Kemal ile Mustafa Kemal, resmen şu açıklamada bulundular: Türkiye Rusya’ya dayandı ve dayanacaktır. Şimdiye kadar yapılmış olan ve belki de bir zaman daha yapılacak görüşmelerde, Rusya ile münasebetlerimize zarar verebilecek hiçbir şey yoktur ve olamaz. Rusya ile formel ittifak hususunda, şimdi bile antlaşmaya bağlanmaya ve bunu bütün dünyaya bildirmeye hazırız. Başka bir hareket tarzını tasavvur etmiyoruz. Her şeyden önce halkımız bunu anlamazdı.”

Türk-Rus ilişkilerinin başlangıç noktasına yeniden dönelim:

Ruslar henüz Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) yapılmadan önce Anadolu’da belirmeye başlayan milli hareket ile ilgilenmişlerdi. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu’daki milli şefler ile Rusların bazı temaslar yaptıklarını biliyoruz, İstanbul’daki temaslar, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi eski

İttihatçılarla olmuştu. Anadolu’da ise, biri Balıkesir’de bulunan Kâzım (Özalp) Beyle, diğeri de Havza’da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa ile yapılmıştır.

Kâzım (Özalp) Paşa bu teması bize şöyle anlattı:

“Balıkesir’e bir Türk tercüman ile bir gün bir Rus geldi. Teklifi şu idi: Siz memleketinizi kurtarmak için Yunanlılara karşı savaşıyorsunuz. Bolşevik Rusya ile birlik olduğunuzu ilan ederseniz, istediğiniz kadar silah ve para veririz.

Ben, böyle bir şeyi ilan etmeyiz, fakat para ve silah verirsiniz alırsız, dedim.”²⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’da bulunduğu günler de (25 Mayıs-12 Haziran 1919) bir Rus Albayı (ünlü Rus Mareşali Budienny) Havza’ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür.²⁷⁶ Albay Budienny ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen konuşmalar, çok dolaylı olarak nakledildiğinden, üzerinde bir yorum yapma imkânı yoktur. Esasen önemli olan husus böyle bir görüşmenin yapılmış bulunmasıdır.

Yoklama mahiyetinde olan bu ilk temaslardan sonra, ilk resmi temas Büyük Millet Meclisi’nin açılışından iki gün sonra (26 Nisan 1920) Mustafa Kemal Paşa’nın Lenin’e gönderdiği, askeri ve siyasi bir ittifak yapılarak Batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi teklifini taşıyan mektup ile başlar. Bu mektuba, 3 Haziran 1920’de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçer’in cevap vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Lenin’e yazdığı mektuptan sonra Rusya’ya iki defa heyet gönderilmiş ve ikinci heyet ile birlikte (1920 Aralık) Moskova Büyükelçiliğine tayin olunan Ali Fuat Paşa da Moskova’ya gitmiştir. Türk elçilik heyetinin 19 Şubat 1921’de Moskova’ya varması ile yarıda kalmış müzakereler

---

²⁷⁵ 8.12.1959 günü yaptığımız görüşme notlarından (Kâzım Paşa’nın Rus ile yaptığı görüşmenin tarihini kesin olarak öğrenemedik. Fakat 1919 yılı Haziran ayında yapılmış olması muhtemeldir).

²⁷⁶ Samih Nafiz Tansu, ‘İki Devrin Perde Arkası’ (Albay Hüsametdin Ertürk’ün Hatıraları). Hilmi Kitabevi. -İstanbul: 1957.

yeniden başlayarak, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşmanın imzalanması, iki sebepten gecikmişti. Birinci sebep, Türk milli hareketine karşı Moskova’da duyulan tereddütler ve Bolşevik liderleri arasındaki düşünce ayrılıklarıdır. İkinci sebep ise, Rusların Londra’da İngilizler ile yapmaya uğraştıkları ticari bir anlaşmanın sonucunun beklenmesidir. Çünkü, Ruslar İngilizleri kuşkulandırmadan bu antlaşmayı yapmak istiyorlardı. Gerçekten Londra’da yapılan görüşmeler sırasında İngiliz Başbakanı Lloyd George, bu antlaşmaya, Sovyetlerin “Kemalistlere” yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş, fakat Sovyetler de bunu reddetmişlerdi.²⁷⁷, İngiltere ile Rusya arasında Londra’da yapılan ticaret anlaşması ve Türkiye ile Rusya arasında Moskova’da yapılan ittifak antlaşması, bundan dolayıdır ki, aynı tarihte, 16 Mart 1921’de imzalanmıştır.

---

²⁷⁷ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu ‘Siyasi Tarih’ Ankara.

TÜRKİYE İLE İNGİLTERE

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin yenilgisini tescil eden askeri hareketi İngiltere başarmıştı. Suriye ve Irak cephe-lerindeki zaferlerini fırsat bilen İngiltere, Türkiye ile yapılacak mütareke için teşebbüsü üzerine almış ve Mondros Mütarekesi-ni müttetikleri adına tek başına imzalamıştı. Bu böyle olduğu gibi, mütarekenin uygulanması hak ve sorumluluğunu da daima elinde bulundurmaya dikkat etmişti. Mütareke uygulaması şek-linde Türklere karşı yapılan bütün sert ve kısıyıcı hareketlerin sorumluluğu işte bu sebeple ve haklı olarak İngiltere'ye yükle-tilmiştir. Yunan ordusunun İzmir'e çıkarılması ve Türklere karşı Yunanlıların desteklenmesi rolünü de büyük ölçüde İngil-tere oynamıştı. Fakat acaba, bu tutum, İngiltere'nin yüzde yüz benimsediği bir politika mıdır? Soruyu, gerçeğe en yakın bir şekilde cevaplandırabilmek için, olayları yeni bir açıdan gözden geçirmek gerekiyor.

Savaş içinde yapılan gizli anlaşmalardan ve çeşitli belgeler-den, İngiltere'nin Lloyd George tarafından temsil edilen Orta-Doğu politikasının şu hedeflere yöneldiği anlaşılmaktadır:

1. Osmanlı Devleti'nin parçalanması.
2. Padişah-Halifenin kuvvet ve nüfuzunun ve dini etkileri-nin giderilmesi suretiyle İslam Birliği düşüncesinin değerden düşürülmesi.
3. Arap memleketlerine hâkim olarak Mısır'ın ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması.
4. Hilafetin, İngiltere himayesinde kurulacak Arap Birliği-nin eline geçmesi.
5. Doğu Akdeniz'de kuvvetli bulunulması.
6. Irak petrolünün elde edilmesi.
7. İstanbul ve Boğazların nezaretinin ele geçirilmesi (Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra).

Bu hedeflere ulaşmakla İngiltere Türkiye'nin İslam âlemini kendisine çeken cazibesinin getirdiği tehlikelerden kurtulmuş, hem Rusya ile çatıştığı Boğazlar meselesini, hem de büyük ölçüde Rus entrikalarından ve Türk şeref ve itibarından kaynağını alan Hindistan'daki tehlikeli hareket ve gelişmeleri önlemiş olacaktı.²⁷⁸

İngiltere, kendisi için hayati önemi haiz olan Doğu meseleleri içinde, hilafetten tamamen kurtulmaya veya bu müesseseyi Türklerin elinden alarak İngiliz politikasına yararlı kılmaya, hepsinden fazla değer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği iş, bu noktada İngiliz politikasıyla tam uygunluk durumundadır. Fakat, Milli Mücadele süresince, İngiltere, gelecekte Atatürk'ün tasarladığı gelişmeleri gereği ölçüsünde kestiremediğinden Türkiye'ye cephe almıştır. Hâlbuki, İngiltere politikası: "İmparatorluğa zarar verebilecek tehlikeleri çok uzaktan sezmek ve ona karşı tedbir almak prensibi üzerine kuruludur" şeklinde tarif edilir. Bu sebeple, gerçek İngiliz menfaatleriyle, Türkiye'ye karşı yürütülen politika Milli Mücadele devresinde çelişme halindedir. İngiltere'nin böyle bir yanlışlığa düşmesine Lloyd George sebep olmuştur. Lloyd George'u yanıltan husus, Türklerle anlaşarak yapacağı işi, Venizelos ile anlaşarak Yunanistan aracılığı ile zor yolu ile yapacağını ummasıdır. Bundan ötürü Lloyd George, 1918-1922 yıllarında gerçeklere uymayan şahsi bir politika gütmüştür.

Lloyd George, Yunanistan'a niçin bu ölçüde kendini kaptırmıştı? Hemen hiç tereddüde düşmeden verilecek cevap şudur: Venizelos'un zekâsı ve Lloyd George'un Yunanistan üzerinde, yetkili İngilizlerden çok, Yunanlıların sözlerine inanması. Bu iki sebepten ayrı olarak, Lloyd George'un Türkler üzerindeki kötü inanç ve düşüncelerinin de bu sürüklenişte büyük etkisi olduğu bir gerçektir. Lloyd George hatıralarında şöyle demektedir:

".....İngiliz İmparatorluğu için Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardır. Osmanlı halifesi İslam dünyasının başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yerden fazla Müslüman var-

²⁷⁸ Prof. M. Cemil (Bilsel). 'Lozan' C. I - İstanbul. 1933. s. 281.

di. Bu yüzden bizim Türkiye ile savaşımız nazik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim doğudaki büyük ülkelerimizin (Hindistan, Birmanya, Malaya, Borneo, Hong Kong ile Avustralya ve Yeni Zelanda Dominyonları) deniz ve kara yolları üzerinde bulunuyordu. İçinde, imparatorluğumuzun ana can damarı olan Süveyş suyolunun geçtiği Mısır, Türk hükümrânlığı altında idi. Dolayısıyla imparatorluğumuzun gidiş geliş yolları ve doğudaki prestijimiz bakımından, Türklerin, bize savaş ilan eder etmez yenilip itibarlarını kaybetmeleri çok önemli idi. Türk ordularının üç sefer yılı boyunca, eş şartlar altında, bizi arka arkaya bir takım muharebelerde yendikten sonra, ancak ezici sayıda kuvvetlerimizce sonunda yenilmiş olmaları, doğuluların kafasında kötü bir tesir bırakmıştır.”²⁷⁹

Lloyd George ve fikir arkadaşları, Türkiye’yi ortadan kaldırıırken, Doğu Akdeniz bölgesinde onun yerine, kendisine yardımcı olacak yeni bir kuvvet yerleştirmeyi düşünmüşlerdi. Bu kuvvet Yunanistan idi. Böylece, İngiltere’ye büyük bir külfet yüklemekten büyüyüp, kuvvetlenecek bir Yunanistan, bu bölgede, İngiltere’nin ordusu ve donanması olarak, İngiliz menfaatlerinin bekçiliğini yapacaktı. Lloyd George’a hâkim olan bu inancı, Churchill hatıralarında şöyle anlatır:²⁸⁰

“Yunanlılar Doğu Akdeniz’de geleceğin milletidirler. Verimli ve enerji ile dolu olup, Türk barbarlığı karşısında Hristiyan medeniyetini temsil ederler. Bizim generallerimizin onların askeri değerini küçümsemeleri yalnızca gülünçtür. Büyük Yunanistan, İngiliz imparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Gelenekleri ve menfaatleri bakımından Yunanlılar bizim dostlarımızdır. Bu gün 5-6 milyondurlar. Eğer kendilerine verilen topraklar onlarda kalırsa 50 yıl sonra 20 milyon olurlar. İyi denizci olup, bir büyük denizci devleti olacaklardır. Doğu Akdeniz’in en önemli adaları onlarındır. Bunlar, Süveyş Kanalı yolu ile bizim Hindistan, Avustralya ve

---

²⁷⁹ War Memolrs of Davis George, C. IV. s.1801 (Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri -Ankara: 1963, s.312).

²⁸⁰ W.S. Churchill, La Crise Mondiale, C. IV. s.387 (Hikmet Bayur’un aynı eserinden naklen)

Uzakdoğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde bulunan tabii denizaltı üsleridir. Yunanlılarda minnettarlık kuvvetli bir duygudur. Eğer onlara milli yayılışları devrinde sağlam bir dostluk gösterirsek, imparatorluğumuzun birliğini sağlayan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar. Belki bir gün gelecektir ki, sıçan arslanı bağlayan ipleri kemirecektir."

Lloyd George, Türk zaferinin gerçekleşmesine kadar çok itibarlı ve kuvvetli bir başkandı. İngiltere'nin menfaatleriyle bağdaşmayan şahsi politikasını, bu sayede, yürüttü. Bu, işin dışarıdan görünüşü idi. Fakat, İngiltere'de Lloyd George politikasını, Türkiye lehinde baltalayan kuvvetler de eksik değildi. Ve bunların çalışmaları Türklerin lehine işliyordu. Bu sebeple, İstiklal Harbi'nde yalnız Yunanlılarla değil, bunların gerisinde asıl İngiltere ile harp ettiğimiz yolunda öteden beri söylenip gelen sözler gereğinden fazla ciddiye alınmamalıdır.

Yakın tarihimizde değerli araştırmalar yapan Prof. Jeaschke, 1937'den sonra yayınlanan İngiliz ve Amerikan kaynaklarını da tetkik ederek yazdığı son etüdünde bize kanaatimizi doğrulayan yeni bilgiler vermektedir.²⁸¹ Profesörün "Tezat içinde zafer politikası" dediği ve yukarıda kısaca değindiğimiz "çelişmeli" politika, İngiltere için diğer müttefiklerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Çünkü Lloyd George'un veya herhangi bir İngiliz Başbakanı'nın, geleneksel İngiliz politikasına ters bir yön vermesi, uygulamada tam anlamı ile mümkün değildir. Böyle bir deneme, İngiltere'de bir süre sonra direnme ile karşılaşmaya mahkûmdur. Nitekim, Lloyd George da, şiddetli bir direnme ile karşılaşmış ve bunu önleyememişti.

Profesör Jaeschke şöyle diyor:

"Birinci Dünya Harbi'nde, İngiltere, Anadolu'nun paylaşılmasına katılmamıştır. Fakat, Allenby'nin göz kamaştırıcı başarıları, İngiltere'yi kendi başına, Osmanlı Devleti'yle mütareke yapmaya ve uygulanmasını üzerine almaya ve her şeyden önce İngiliz menfaatlerinin uğrayacağı zararlar düşünül-

---

²⁸¹ Prof. Jeaschke'nin bu etüdünün tercümesi için bk.: Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da. Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara: 1959, s.24.

meden, sözde esaret altındaki azınlıkların kurtarılmasını eline almaya sürüklemiştir. Fakat, Kars ve İzmir olayları, Rumların ve Ermenilerin İngiliz ordusunun itibarını yükseltecek insanlar olmadıklarını göstermişti. Ermeni dostu sıfatıyla Türkiye'ye gelen Amerikalılar, hatta İngilizler, Türk dostu olarak dönmüşlerdi. Kan dökülmesini önlemeye çalışan İngiliz Yüksek Komiserleri ve yardımcıları, kısa zamanda, Yunanlı müttetikinin haklı olduğundan şüphelenmeye başlamışlardı. Atina'daki İngiliz elçisi bir raporunda "Yunanlıların şahsiyeti çekici değildir. Türk karakteri ise, İngiliz duygularına daha yakındır" diyordu. Bilhassa İngiliz Harbiye Bakanlığında Mustafa Kemal'e karşı hürmet duygusu, süratle duyulmaya başlamıştı. Lord Curzon şöyle diyordu: "Şu menhus İzmir çıkarmasından beri, her Türk, Mustafa Kemal'in temsil ettiği yurtseverlik davasına derin bir sempatiden başka bir duygu besleyemez."

Bir taraftan, Osmanlı Devleti'ni Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi Anadolu yayla şehirleri etrafında bir beylik halinde küçültmeye çalışırken, tanınmış İngilizlerin kurdukları Osmanlı Cemiyeti, Lloyd George'a yazdığı bir mektupta yalnız İngiltere ve Hindistan menfaati adına değil, dünya barışı için de, Türkiye'nin Trakya, Anadolu ve başkenti İstanbul'dan mahrum edilmeyeceği yolundaki sözüne bağlı kalmasını istiyordu (12 Şubat 1920) Lloyd George, İngiltere'de, Türkler lehine uyanan sempati duygularını üzüntüyle karşılarlarken, İzmir çıkarmasını tasvip etmeyen İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, eski Türk dostluğuna dönülmesini hararetle arzu ediyordu. Bu zat, 1920 sonlarına doğru 'İngiliz politikası, Mustafa Kemal ile dost olmaktır' diyordu. 1921 sonlarında Churchill de, Mustafa Kemal ile anlaşmaya yanaşmıştı. İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri kumandanlığına yeni tayin olunan Sir Charles Harrington'a 14 Aralık 1921de yazdığı bir mektupta, Genelkurmay Başkanı Wilson: 'Yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır' diyordu".

Yunan delegeleri de, Lloyd George'un İzmir meselesini Yunanistan lehine çözmekte bir takım güçlüklerle karşılaştığını

görmektedir.²⁸² Lloyd George'a rağmen, İngiliz menfaatleri uğruna gerçeği söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen askerler ve politikacılar azımsanacak gibi değildi. Venizelos ve Lloyd George, birbirlerini karşılıklı etkileyerek kendilerini büyük bir ihtirasa kaptırırlarken, soğukkanlı düşünenler, Türklerin kazanmasını temenni ediyor, ellerinden geleni yapıyorlardı.

Henüz İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmadan böyle bir ihtimalin belirmesi üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki iki uyanık memur ile ünlü tarih profesörü Toynbee bu konuda bir rapor hazırlayarak hükümeti muhtemel bir hataya karşı uyarmışlardı. Bu raporda İzmir yerine Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi tavsiye ediliyordu. Gerekçe olarak da, Yunanistan'ın kendi başına Anadolu'da barınamayacağı ve başarısızlığa uğrayacağı, Yunanistan'da da Venizelos'un iktidardan düşeceği, hâlbuki Yunanlıların Doğu Trakya'da kendi güçleri ile tutunabilecekleri gösterilmişti.²⁸³

Gerçekleri sonradan fark edenlerin başka bir örneğini de eski Dışişleri Bakanı Balfour'un şahsında görmekteyiz.

Amerika'nın Berlin sefiri Gerard, Balfour'a çektiği 15 Şubat 1921 tarihli telgrafta, Balfour dışişleri bakanı iken Ermeniler hakkındaki vaadini hatırlatarak **"Büyük Britanya'nın Ermeni meselesi hakkındaki Amerika kamuoyunu göz önünde bulundurmasını şiddetle istiyoruz ve Türkiye meselesinin, antlaşmanın Amerika Senatosunda tasdikinden sonra tetkik ve mütalâasının mümkün olup olmayacağını soruyoruz"** diyordu. Balfour'un görüşü değişmişti. Yeni gelişmeler karşısında artık başka türlü düşünüyordu. Bu telgrafa verdiği cevapta kısaca şöyle demektedir:

"İnsani prensiplere dayananlar hariç olmak üzere Büyük Britanya'nın Ermenistan'da hiçbir menfaati yoktur. Büyük Britanya'nın elinde olmayan olaylar bu fikrin gerçekleştirilmesini önlemiş ve Türkiye ile barışı geciktirerek kötü sonuçlara sebep olmuştur.

²⁸² Venizelos'un Atina'ya yazdığı telgraflar. Bk: Yunanistan bölümü.

²⁸³ Hikmet Bayur, 'Atatürk - Hayatı ve Eseri' Ankara 1963. s 328.

Ermenistan'a kuruluş devresinde yardım edecek olan devletin asker kuvveti kullanmaya da mecbur olacağından korkarım. Büyük Britanya şimdiye kadar yaptığı taahhütlerin sorumluluğu altında kalmamak için büyük güçlüklerle karşılaşmış bulunmaktadır. Bunlara bir de Ermenistan'ı ilave edemez.”²⁸⁴

Balfour, uzun cevabında milletlerin mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri prensibine müracaat edildiği takdirde bile, Büyük Ermeni Devleti'nin kurulmak istendiği bölgede halkın çoğunluğunun İslam olduğuna ve oyların Ermeniler aleyhine çıkacağına ayrıca işaret etmiştir.

Yine 1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasıtası ile Gunaris'e, Yunanistan'ın tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.²⁸⁵

Mondros Mütarekesini (30 Ekim 1918) takip eden ilk devrede zafer sarhoşluğu ile İngiliz menfaatlerini unutarak Lloyd George'un havasına kapılmış olanların, Türklerin direnmesini gördükten sonra yavaş yavaş ayılmaya başladıkları ve Yunan taraftarlığından ayrıldıkları su götürmez bir gerçektir. Başta Lloyd George olmak üzere bazı İngiliz ricalini Fransa ve Amerikan devlet adamlarını Yunanistan lehine harekete sevk eden tek sebep Türk düşmanlığı veya Türkiye'deki azınlıklara karşı duyulan insani duygular değildi. Bunun asıl sebebi, Venizelos'un ikna kabiliyeti çok kuvvetli, usta ve kurnaz bir politikacı olmasıdır. Venizelos, gerçekten kendisini, batının siyasi liderlerine üstün yaratılıştaki bir devlet adamı olarak kabul ettirmesini bilmiştir. 1920 yılı sonlarında Yunanistan'da yapılan seçimler Venizelos'un düşmesiyle sonuçlanıp Kral Konstantin tekrar iktidara geçince (14 Kasım 1920), bundan büyük üzüntü duyan Batılı Yunan dostları tutumlarını değiştirmişlerdir. İlkönce Kralı tehdit ile başlayan bu değişiklik, Yunanistan'a vaat edilen ve

---

²⁸⁴ Esat Tiras, 'Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi' Ankara 1950, s.709-710.

²⁸⁵ Albay Bujac, '1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri' Genelkurmay Yayını, Çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, 1939 s. 217.

bir kısmı gerçekleşen mali yardımın kesilmesine ve daha sonra Türk-Yunan çatışması karşısında İngiltere'nin tarafsız kalmasına sebep olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere İngiliz politikasındaki bu değişiklik, şüphesiz yalnız Venizelos'un iktidardan düşmesi ile de ilgili değildir. Bu olay, sadece, İngiliz politikasının değiştirilmesini önemli bir şekilde etkilemiştir. Türk ve İslam düşmanlığı esasına dayanan İngiliz emperyalist politikasına karşı ilk günlerden başlayarak Hindistan'dan şikayetler ve tehditler yükselmeye başlamıştı. Müslüman olmadığı halde Hinduların büyük lideri Gandi bile Hint Müslümanlarını kendi tarafına çekebilmek için hilafet müessesesini şiddetle savunuyordu. Gandi'nin halifeye dokunulmaması, İstanbul'un ve İzmir'in ve Trakya'nın Türklerde bırakılması yolundaki çıkışlarını İngiltere göz önünde bulundurmak zorunluluğunda idi.

İngiliz politikasının Türkiye'ye meyletmesinin en belirli işaretlerinden biri de, İstanbul'daki İtilaf Orduları Başkumandanlığından General Wilson'un alınıp, yerine 7 Ekim 1920 tarihinde General Harrington'un getirilmesidir.

General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile 1921 yılı Haziran ayında temas aramış ve dostça bir davranış göstermiştir. O tarihlerde Ankara tarafından şüphe ile karşılanan ve siyasi literatürümüzde Ankara'yı uyutmak için tertip edilmiş gibi gösterilen bu teşebbüsün sanıldığı gibi olmadığına inanmaktayız. Nitekim, Harrington, Türk zaferinden sonra Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki tarafsız bölgede, Türk ve İngiliz kıtalarının karşı karşıya geldiği ve bir Türk-İngiliz harbinin başlaması ile sonuçlanacak kritik devrede gösterdiği tutum ile Ankara'nın yanıldığını ispat etmiştir. 29 Eylül 1922 de İngiliz Hükümeti, Harrington'a, "kendisi tarafından tespit edilecek kısa bir zamanda, kuvvetlerini tarafsız bölgeden geri çekmediği takdirde üzerlerine ateş edileceği" ne dair Türk kumandanına bir ültimatoma verilmesi için talimat yazmıştı. İngiliz Kabinesi her an "ültimatoma verildiği ve muhasemâta başladığı" haberi almak üzere aralıksız toplantı halinde idi. Harrington, ültimatoma Türk kumandanına vermemiş ve sadece cebinde saklamıştı.

Milli Mücadelenin başlangıç devresinde İstanbul'da görev alan İngiliz yüksek komiserleri ve kumandanları Anadolu'da olup bitenleri gereği kadar değerlendirebildikleri halde, Lloyd George'un hatalı politikasını değiştirememişlerdi. Zaman zaman bunların gönderdikleri çok önemli raporların etkisi ile İngiliz hükümetinin ayılmaması şaşılacak bir haldir. Bilhassa Sivas Kongresi'nden (4 Eylül 1919) sonra İstanbul'da bulunan İngiliz sorumlu kişileri gerçeği görmeğe başlamışlardı. Yüksek Komiser Galthorpe, bir raporunda şöyle diyordu: **"Birkaç hafta öncesine kadar İngiliz subayları büyük nüfuz sahibi idiler. Artık bunları geri almak gerektiğini sanıyorum. Hep milliyetçiler geleceğinden bugünlerde büyük heyecan duyulan seçimlerin yapılması iyi bir şey olmayacaktır. Fakat milli hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek Türk içişlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson prensiplerine ve Türk Anayasası'na aykırıdır. Biz, meclisin İstanbul'da toplanmasına engel olsak bile, içeride toplanmasını ve ihtimal Anadolu'da bir müstakil hükümet kurmalarını önlemek elimizde değildir."**

Galthorpe'un kehanet kabilinden sezdiği bu gerçeklerin belirtilmesinden sonra, 16 Mart 1920 de İstanbul'un fiilen işgal edilmesi ve Osmanlı Meclisi'nin dağıtılması, anlaşılması ve açıklanması güç bir durum yaratmakta ve o sırada İngiliz politikasındaki çelişkileri ortaya koymaktadır. Gariptir ki, Londra'dan 6 Ekim 1919 da General Milne'e verilen bir talimatta, Anadolu demiryolunu boyunca yerleştirilmiş olan İngiliz kuvvetlerinin bulundukları yerlerde kalmaları için kuvvet kullanılması bildiriliyor ve milliyetçilere açıktan açığa çatışma durumu yaratıldığı takdirde, bu kuvvetlerin geri alınması emrediliyordu.

Milliyetçilerle herhangi bir şekilde çatışmayı göze alamadıktan sonra, İstanbul'da alınacak tedbirlerin ve İstanbul Hükümeti'ni tutmanın ne faydası olabilirdi. Bu açıdan bakıldığı takdirde de 16 Mart'ta İstanbul'da yapılan operasyonun anlamını kavramak mümkün değildir. Nitekim 1919 yılı sonlarında İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck, mütareke şartlarına göre İstanbul'un işgal edildiğinin ilanı için ortada bir sebep

bulunmadığını bir raporunda ifade ediyordu. Gerçekten Türkiye'nin meselelerini çok doğru olarak görebildiği çeşitli raporlarından anlaşılan bu İngiliz Amirali de, her nedense birkaç ay sonra yolunu şaşırarak ve "16 Mart Olayı"na sebep olacaktı.

Amiral Robeck'in Sivas Kongresi'nden 1920 yılı Şubat'ına kadar geçen zaman içinde Londra'ya gönderdiği raporlarda şu hususlara rastlanmaktadır:

"Alınan bütün haberlere göre milli hareket Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyete göre gelişmektedir."

"İstanbul Hükümeti'nin kabul edeceği bir antlaşma barış ve huzur getirmeyecektir. Çünkü milliyetçiler onu kabul etmeyeceklerdir."

"Mustafa Kemal'in nüfuzu gittikçe artmaktadır."

"Taze kuvvet olmaksızın Türkiye'ye hoşlanmadığı bir antlaşmayı kabul ettirmek, bugün, 8 ay öncesine göre daha güçtür. Türk milliyetçileri, Türkiye'nin Türklere kalmasını istiyorlar. Yabancı himayesini reddediyorlar. Onlar, imparatorluğun ölümünü değil, yeni bir hayat sözleşmesini imza etmek kararındadırlar."

İstanbul'daki hükümet adamları üzerinde de gayet doğru teşhislere varan Amiral, Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmelerde, Türkiye'de bir iç savaş yaratmamak için İstanbul Hükümeti'ne, Anadolu'ya kuvvet göndermemesini tavsiye etmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile müzakere imkânını aramaları hususunda telkinde bulunmuştur.

Amiral Robeck'in yardımcısı Amiral Wobb da, 28 Ocak 1920 tarihli bir raporunda şefi ile aşağı yukarı aynı görüşte olduğunu göstermekte ve **"Eğer Türkiye'ye sert bir barışın şartları yüklenecekse, müttefikler kararlarını yeter kuvvetle desteklemeye muktedir olmadıkça ve milli hareketi kırmadıkça, bu kararları uygulayamazlar"** demektedir.²⁸⁶

Fakat, bütün bunlara rağmen 1920 Ocak ayı sonlarında İngiliz Yüksek Komiserliği tutumunu birdenbire değiştirerek

---

²⁸⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, anılan eseri. s. 56.

Londra'ya tavsiye ve telkin ettikleri görüşe taban tabana zıt bir davranışa girmiştir. Profesör Jaeschke'nin kanaatine göre Türk Milli kuvvetleri tarafından Gelibolu'daki Akbaş silah ve cep-hane deposu basılarak çok sayıda silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması, İngilizleri sinirlendirmiş ve sert tedbirler almaya zorlamıştır. Başkaca makul bir sebep göremediğimiz için Profesör Jaeschke'nin bu kanaatine katılmaktayız. Fakat şu var ki, aylardan beri İstanbul'da bile silah kaçakçılığı yapıp dururken 'Akbaş Olayı' 16 Mart yanılmasına düşülmesi için yeter sebep olamazdı.

İnançlarının garip bir şekilde değiştiğini gördüğümüz Robeck, 6 Şubat 1920 günü raporunda şöyle diyordu:

"Anadolu'da yepyeni bir durum karşısında kalabiliriz. Her yerde fiili kontrolde bulunamayız. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda duruma hâkim olabiliriz. O da çok kuvvet ve gemi kullanmak şartı ile. Meclis açılınca milliyetçi liderler İstanbul'a gelmeye başladılar. Toplantılarda müttefiklere düşmanca bir dil kullanılmıştır. Hükümet çatırdamaktadır. General Milne, İstanbul'da askeri durumun kuvvetlendirilmesine lüzum göstermektedir. Bu ise, ancak kuvvetleri toplamakla yapılabilir. Bunun için Batum'u boşaltmak gerekiyor. Ağır barış şartları Türkleri Bolşeviklere yaklaştırır. Barış çabuk yapılmalı ve müttefikler arasında sıkı bir dayanışmaya varılmalıdır. İstanbul'un ve İzmir'in Türklerden alınması ve Ermenistan kurulması ancak kuvvet zoru ile kabul ettirilebilir. Eğer barış şartı yumuşakça olursa, kuvvet kullanmaya lüzum kalmaz. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada Padişah'ın, ılımlıların durumunu kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Aşırı milliyetçilere düşman gözü ile bakmaya mecbur olabiliriz."²⁸⁷

Amiral Robeck'in bu raporundaki çelişmeli fikirlerden ancak bir şey sezmek mümkündür ki, o da, yalnız İstanbul'a ve Boğazlara sıkı sıkıya hâkim olmak. Amiral'e göre, Anadolu

---

²⁸⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, anılan eseri. s. 57.

üzerindeki iddialardan vazgeçilmeli ve Türkiye'ye şartları yumuşak bir barış empoze edilmeli.

İngiliz Yüksek Komiserliğine ve İstanbul'daki İngiliz Ordusu Başkumandanlığına hâkim olan bu görüş, yani İstanbul'da kuvvetli bulunmak ve mili harekete gözdağı vermek hevesi, 16 Mart 1920 günü İstanbul'un fiilen işgalini hazırlamıştır.

Milli Mücadele boyunca İstanbul'da büyük ölçüde bir yeraltı faaliyeti devam etmiştir. Anadolu'ya sayısız silah ve cephane kaçırılmış, yüzlerce sivil ve askeri şahıs hemen hemen büyük güçlüğü uğramadan Anadolu'ya geçebilmiştir. İngiliz Yüzbaşı Armstrong'un acı yakınmalarına rağmen, eğer İstanbul'da ki İngiliz makamları kesin olarak isteselerdi, yeraltı faaliyetini tamamen değilse bile büyük ölçüde önleyebilirlerdi. General Sami Sabit Karaman 'İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa' adlı kitabında İstanbul'dan çıkışını anlatırken şöyle demektedir:

“Biraz endişe edilen İngiliz kontrolü gerçekleşmedi. Fikrimce hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayan, en hatıra gelmez ihtimalleri hesaba katan İngilizler, İstanbul'da ne kadar az Türk subayı kalırsa o kadar memnun olacaklardı. İstanbul'da silahlı bir ayaklanma ihtimalini azaltmak, Anadolu bütçesini kabartmak. Anadolu Harekatı, İngilizlerce ergeç iflasa mahkumdu.”

İstanbul'daki Türk subaylarının Anadolu'ya geçmesine İngilizlerin gösterdiği müsamahayı belirten bu müşahede doğrudur. Fakat generalin tefsiri, yukarıdan beri açıkladığımız deliller karşısında tamamen yanlıştır. Esasen Milli Mücadeleye karşı görünen İngilizler bile Türk mukavemetini hiçbir zaman küçümsememişlerdir.

İstanbul ellerinin altında bulunuyordu. Kan dökmeden, Türkleri tahkir etmeden ve İstanbul'un işgal edildiğini ilan etmeden, yine de diledikleri tedbirleri alabilirlerdi. Fakat gafletle yürütülen bu politikanın içinde bulunanlar, şaşkınlığa ve hata üstüne hata yapmaya mahkûmdurlar. Osmanlı Meclisi Misâk-ı Milli'yi kabul ve ilan etmekten başka bir şey yapmamıştı. Meclisten beş on milliyetçi lideri alıp Malta'ya götürmekle Anadolu'daki milliyetçilerin yılacağını ummak çocukça bir düşünce

idi. Misâk-ı Milli serinkanlılıkla incelenebilseydi, İngiliz menfaatleri ile hemen hemen hiç çatışmadığı görülecekti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Meclisi Anadolu'da toplamak istediğini pekâlâ biliyorlardı. Nitekim Robeck, henüz seçim yapıldığı sıralarda meclisi toplamamanın mümkün olmadığını, bu sağlansa bile Anadolu'da bir meclis ve bir hükümet kurulacağını sezmemiş miydi? Sonra İngilizler, hilafetten kurtulmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda anlaşabilirlerdi. Fakat, bütün bunları gözden kaçırarak İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı. Burada, Türk kurtuluş hareketine yardım etmek isteyen meçhul bir kuvvetin İstanbul'daki İngiliz sorumlu kişilerini ve bunlar kanalı ile İngiliz Hükümeti'ni yanıltmış ve teşvik etmiş olmak ihtimali bile akla geliyor. Herhalde bu noktanın aydınlanmaya muhtaç tarafları olsa gerek.

Lloyd George'un temsil ettiği politikaya karşılık Ortadoğu'da bir Türk Devleti'nin yaşamasını İngiliz menfaatlerine daha uygun bulan görüşü şu gerekçe doğrulamaktadır:

1- Emperyalist bir devlet olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan Arap ülkelerine hâkim olmak isteyen İngiltere'nin Türk İstiklal Harbi'nin hedeflerini gösteren "Misâk-ı Milli"den memnun olması gerekir. Misâk-ı Milli'nin tespit ettiği sınırlar İngiltere'nin tecavüz etmek istediği sınırlar değildi, İstanbul'a hâkim olmak iddiasından vazgeçtikten sonra, İngiltere, Musul üzerinde Türkiye ile anlaşabilirdi.

2- Kilikya bölgesini elde tutabilmek için Türkler ile savaştığı halde, Fransa'nın Türkiye'ye karşı genel politikasından, İngiltere haklı olarak kuşkulandırmaktaydı. Fransa kamuoyunda açık bir şekilde beliren Türk dostluğu İngilizlerin dikkatinden kaçamazdı. Fransa Hükümeti her an Türkiye ile anlaşmaya yatkın görünmekteydi. Nitekim, bu anlaşma 1921 yılında gerçekleşecekti. Fransa'nın bu tutumuna karşılık İngiltere'nin Türklerin düşmanlığını kazanmakta ve Ortadoğu'daki durumlarını tehlikeye düşürmekte bir menfaati olamazdı.

3- Birçok Müslüman memleketlere hâkim emperyalist bir devlet olarak, İngiltere, hilafet müessesesini her devletten fazla düşünmek zorundaydı. Bu müessesenin devamı, halife İngilizlerin elinde bulunsa bile, İngiltere'nin işine elvermezdi. Devamlı olarak halifeyi elde bulundurmak çabası yerine halifeyi tasfiye edeceği muhakkak olan Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek İngiliz politikası bakımından uygun düşüyordu.

4- Rusya'daki yeni rejimin mahiyeti henüz gereği kadar anlaşılamamış olmakla beraber, hele 1920 yılından itibaren bu rejimin Rusya'da yerleştiği kanaati uyanmıştı. İtilaf Devletlerinin Bolşeviklere karşı tuttıkları ve destekledikleri Çarlık kuvvetleri (Varengel, Denikin, Kolçak) başarı sağlayamamışlardı. Yeni Rus idaresi, Türk Milli Mücadelesine yardımcı idi. Rusya'daki rejim değişikliğinden, genel Rus politikasının değişeceği sonucunu çıkarmak mümkün değildi. Bu sebeple, İngiltere'nin Türkiye, özellikle Boğazlar ve İstanbul'dan dolayı ileride Ruslarla ihtilâfa düşmesinde bir fayda yoktu.

5- Batı tarafından daha fazla sıkıştırılacak bir Türkiye'nin Bolşevik olması ihtimali de göz önünde tutulmalıydı. Batıya karşı bir Rus-Bolşevik cephesinin kurulması İngiltere'nin menfaatlerine açıkça aykırı idi.

Lloyd George'un politikasına karşı olanların 1920 yılı sonlarına doğru daha aktif bir duruma geçtikleri ve Anadolu hareketi ile daha yakından ilgilenmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Rusların da kuşkulandıkları gibi, Ahmet İzzet Paşa heyetinin, milli hareketin liderleri ile anlaşmak üzere Anadolu'ya gitmesi bu ilginin ve teşvikin bir sonucudur. Ahmet İzzet Paşa hatıralarında İngilizler ile yaptığı teması özetle şöyle anlatmaktadır:²⁸⁸

“Bir gün, birkaç İngiliz subayı ziyaretime gelerek uzun uzadıya sobbet ile siyasi fikirlerimi ve Anadolu ile gizli münasebetim bulunduğunu sandıkları için Anadolu yetkililerinin Bolşeviklere ne derecede bağlı olup olmadıklarını benden öğrenmek istediler. Büyük çoğunluğu yüksek rütbeli askerlerden

²⁸⁸ Mahmut Kemal İnal, 'Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar' Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul: 1940, s. 1996

ve memleketin ileri gelenleri ile arazi sahiplerinden ve aydınlardan meydana gelen bu heyetin komünizm nazariyelerine eğilim gösterecekleri umulamaz. Ancak, Batı devletleri tarafından haksız yere yapılan baskılar artarsa Rusya'nın kucağına atılmaları uzak bir ihtimal değildir şeklinde cevap verdim.

İngilizler, bu aralık devlet adamlarına ve Sir Adam Block vasıtası ile Tevfik Paşa'ya başvurarak, Ferit Paşa Kabinesi'nin değiştirilmesi imkân ve lüzumunu telkin etmekte olduklarını sık sık işitmekteydim. Bu temaslardan haberi olan eski elçilerden Safa Bey evime gelerek memleketin başına bela olan Damat Paşa Kabinesi'nin devrilmesi için benden yardım istedi.

Benim siyasi amacım Anadolu ile İstanbul'un anlaşmasını sağlamak olduğundan ilk işim Ankara ile münasebet kurmak teşebbüsü oldu.”

İngiliz yüksek askeri çevrelerinin gayreti ile ve hele Harrington'un İstanbul'a tayini ile başlayan bu gelişme, İngiltere'nin Türkiye hakkındaki politikasını doğru yola sokmak çabasının en belirli işaretleridir, özellikle 1920 yılı Ekim ayından kesif bir hal alan bu çalışmalar, Anadolu Milli Hareketi'nin en amansız düşmanı olan Damat Ferit Paşa kabinesini düşürmek ve İstanbul ile Anadolu'yu anlaştırmak hedeflerini güdüyordu. Gerçekten İngilizlerin gayreti ile Ferit Paşa kabinesi 17 Ekim'de istifa etti. Osmanlı tarihi kronolojisi yazarı İsmail Hakkı Danişment bu istifanın sebebini şöyle açıklamaktadır:

“İstifanın sebebi milli hareket liderleri ile artık anlaşmaktan başka çare kalmadığını gören İtilaf Devletleri temsilcilerinin huzura (Padişah'a) çıkıp, Ferit Paşa'nın çekilmesini istemiş olmasıdır.”²⁸⁹

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla, gözden kaçmış bir gerçek üzerine dikkati çekmek istedik. Bu gerçek İngiliz politika mekanizmasının Milli Mücadele süresince devamlı olarak Türkiye aleyhinde işlemediğidir.

---

²⁸⁹ İngilizlerin etkisi ile beşinci defa sadarettten çekilen Damat Ferit Paşa'ya, Padişah artık kabine kurma görevini vermeyecekti.

TÜRKİYE İLE FRANSA

Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkileri, Türk-İngiliz ilişkilerine benzememektedir. Bu değişikliğin ilk anda göze çarpan iki özelliği vardır: Milli Mücadele boyunca Türkler ile İngilizler arasında silahlı bir çatışma olmadığı halde (Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir üzerine yaptığı harekette bile silahlı çatışma olmamıştır) Fransızlarla Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgesinde 1920 yılı sonralarından 1921 yılı ortalarına kadar çetin bir savaş devam etmiştir. Buna karşılık, Ankara Hükümeti'ni resmen ilk tanıyan Batı devleti Fransa olmuş ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da yapılan Türk-Fransız Anlaşması ile Fransızlara karşı savaş son bulmuştur.

İstiklal Harbi'nde bir cephenin kapanmasını sağlayan Ankara Antlaşması, yalnız bu bakımdan değil, Türkiye'nin Batı karşısındaki genel durumu bakımından da çok önemli idi. Fiili değeri olmadığı çoktan anlaşılan Sevre böylece, hukuken de hükümsüz kalıyordu. Batılı bir tarihçi²⁹⁰ Sevre Antlaşmasının uğradığı akıbet üzerinde önemle, fakat aynı zamanda esefle durarak şöyle der:

“.....barış bir noktada hükümsüz kalır. Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından toplanan Türk Millet Meclisi, Sevre senedini tanınamakta direndi. Anadolu yaylasında kurulup gelişen askeri (devlet) kuvvet, insanlığın hayrına değil, fakat Türkler için en büyük bir şeref olmak üzere, görüşmecilerin eserini yok etti. Bu büyük bir sözünde durmamazlıktı ki, artık bir blok teşkil etmeyen ve galiba kurtaracak ortak bir şerefi de bulunmayan İtilaf Devletleri, silahları bıraktıran bir teslimiyetle, ona taraftarlık etmişlerdir.”

Yazar, boşuna hayıflanmış: Sevre'ı Mustafa Kemal imzalamamıştı. Sonra, İtilaf Devletlerinin kurtaracak ortak şerefleri

---

²⁹⁰ Edmond Rossier. 'Avrupa'nın Siyasal Tarihi (1815-1919)' Çeviri: Ali Kemal Aksüt. - 1944, s. 291.

değil, ortak menfaatleri bile kalmamıştı. Hem, “blok”, daha Birinci Dünya Harbi içinde çatlamıştı.

Harbin başlangıcında, Fransız-İngiliz menfaat çatışması açıkça belli idi. Topraklarının önemli bir kısmı Almanlar tarafından işgal olunan Fransa, her şeyden önce anavatanı kurtarmak kaygısında idi. Bu sebeple bütün kuvvetlerini Alman ordusuna karşı kullandığından, ileride kendisine az pay düşer korkusuyla Türkiye aleyhinde önemli askeri harekât yapılmasını istemiyor ve Osmanlı topraklarının bölüşülmesine ait görüşmeleri geciktirmeğe çalışıyordu.²⁹¹ İşte, İstiklal Harbi’nde Türk-Fransız münasebetlerinin oluşumunu etkileyen, bu çatışmadır.

Harbin sonunda, Fransa’nın en önemli meselesi Almanya barışı idi. Almanya’ya bir daha belini doğrultamayacak ağır şartların yükletilmesine çalışılıyordu. İngiltere’yi buna razı etmek için de Clemanceau’nun yürüttüğü Fransız politikası, Lloyd George’un dümen suyuna girmişti. Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopan Arap memleketlerinden daha az pay almaya ses çıkarmayışı, Yunanistan’ın Türkiye aleyhinde büyüyüp kuvvetlenmesine göz yumuşu, hep bu yüzdendi. Hâlbuki gerçekte Fransa’nın Orta Doğu’daki menfaatleri, Türkiye’nin yaşamasında idi. Batı Anadolu’nun verimli topraklarını da eline geçirecek, Yunanistan’ın Doğu Akdeniz bölgesinde bir kuvvet haline gelmesi, ancak İngiltere’nin işine yarayacaktı. Sonra İngiliz sömürgeleriyle Fransız sömürgelerinde şu farklılık vardı: İngiltere’nin elinde bulunan Müslüman memleketlerde halk daha uyanık, Kuzey Afrika’ya inhisar eden Fransız sömürgelerinde ise Müslüman halk daha cahildi, İngiltere, sömürge halklarına örnek olacak bir müstakil Türkiye bırakmak istemiyordu. Fakat, Fransa’nın böyle bir acelesi yoktu.

Fransa, Alman barışı uğrunda yaptığı bunca fedakârlığa rağmen istediğini elde edemedi. Çünkü, İngiliz siyasetinin değişmez özelliklerinden biri de, harp gayelerine ulaştıktan sonra yenilenlerin safına geçip onları tutmaktır. Böylece, bir denge

---

²⁹¹ Yusuf Hikmet (Bayur). ‘Yeni Türkiye Devleti’nin Harici Siyaseti’ İstanbul 1934, s. 10.

kurmuş ve kazançlarını korumanın çaresini bulmuş olur. Alman donanması imha edildiğinden, artık İngiltere için bir tehlike değildir. Diğer yandan, Almanya'nın parçalanması ve güçsüz bir hale getirilmesi, kara Avrupa'sında Fransız hâkimiyetini sağlayacaktır. İngiltere, buna da göz yumamazdı. En azından, yeni bir Alsas Loren meselesi yaratılmamalı idi. Son olarak, harpten önce Almanya, İngiltere için iyi bir pazardı. Harp sonu güçlükleri ve işsizlerin artışı sebebiyle İngiltere, Alman pazarına şimdi daha çok muhtaçtı.

Fransa, özetlediğimiz bu durumdan dolayı, İngiltere'den, kopmuştu. Güney Anadolu'da Türklerle yapmakta olduğu savaş, Fransa'ya bir şey kazandırmadıktan başka, İngiltere'nin işine yarıyordu. Üstelik, ayaklanmış olan Arap milliyetçilerini bastırarak Suriye'yi hükmü altında tutabilmek için önemli kuvvetlere ihtiyacı varken, Türk cephesinde fena halde hırpalanıp ağır kayıplara uğramanın bir anlamı yoktu; ve sömürgelerinde, İslam âleminde prestijini kaybetmek tehlikesi günden güne büyüyordu.

Fransa, yavaş yavaş ayılıyordu. Nitekim, Venizelos'un 1920 Şubatı'nda Atina'ya yazdığı telgraflarda Fransa'nın tutumundan şikayet eden cümlelere rastlamaktayız. Bunlardan birinde, Venizelos, Fransız Başbakanını yola getirilemeyecek bir halde bulunduğunu belirtiyordu. Durumu daha iyi aydınlatmak için, Paris'teki Yunan elçisinin Venizelos'a yazdığı 25 Mart 1920 tarihli telgrafını buraya alıyoruz;²⁹²

“Öğleden sonra Millran tarafından kabul edildim, İstanbul'daki müttefikler yüksek komiserleri tarafından gönderilen raporlardan sonra alınan kararları gözden geçirmeyi Mösyö Millran kabul etmiştir, İngiliz, Fransız, İtalyan yüksek komiserleri, Anadolu'ya İngiliz ve Fransızlardan oluşan bir kuvvet gönderilmeden ve yeni bir harp yapılmadan Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirmenin imkânsızlığından söz ediyorlar, İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri bu inançlarında kararlıdır. İki komiser, Türklerin önemli kuvvetleri bulunduğuna

²⁹² Yusuf Hikmet, 'Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti' İstanbul, 1934, s.48.

inanıyorlar. Bu kuvvetler, Millran ile konuştuğum zaman iddia ettiğim gibi 65 bin kişiden ibaret değildirler. Yüksek komiserler, Türklerin katliam yapacaklarına ve eğer 100 bin kişilik bir kuvvet gönderilmezse Fransa menfaatlerinin tehlikeye düşeceğine inanmaktadırlar.

Yunanistan ile olan dostluğu için Fransa menfaatlerinin tehlikeye düşürülmesine kadar gidemeyeceğini Mösyö Millran bana söyledi.”

Clemanceau, çoktan başbakanlıktan ayrılmıştı. Millran’dan sonra, Leygues’in başbakanlığı pek kısa sürdü ve 16 Ocak 1921 de Briand başbakan oldu. Barışseverliğiyle ün yapmış olan Briand, Fransız politikasına hemen yeni bir yön verdi. Birinci İnönü Muharebesi’nin etkisiyle, İngiltere’yi Sevre Antlaşması’nın hafifletilmesi için zorlamaya başladı. İtalya da Fransa’yı desteklediğinden Londra Konferansı hazırlandı. Brind, bu konferansta Türkiye’yi açıkça destekleyecek ve Bekir Sami Bey ile bir de anlaşma imzalayacaktı.

Fransız politikasının yön değiştirerek Türkiye lehine kaymasını tarafsız bir gözlemci şöyle anlatır:²⁹³

“Gerçekten Fransızlar doğudaki İngiliz rolünü, Ren bölgesi içinde İngilizlerin yardımlarını görmek için kabul etmişlerdi. Fakat şimdi anlıyorlardı ki, Arabistan’ın paylaşılmasında zararlı çıktıkları gibi padişah hükümetinin İngiliz nüfuzunu kurması yüzünden İstanbul’daki mevkilerini de elden bırakmışlardı. Ayrıca Yunanistan’ın II. Wilhelm’in kayınbiraderi Kral Konstantin’i geri çağırmış olması fena halde keyiflerini kaçırmıştı. Bütün bunlardan başka da Anadolu’da kendilerine verilen toprakların ordu kuvveti ile elde edilemeyeceğine kanaat getiren İtalyanlar, Anadolu’daki kıtalarını geri çekmişlerdi. İşte, Kilikya’da ortaya çıkan tehlikeli durumun Fransa’nın doğudaki prestijini zedelemekten önce, sonuç bakımından İngilizlerin hatırı için girilmiş bir maceraya son vermek fikri, Fransa’da bu suretle doğmuştur.”

---

²⁹³ Norbert Von Bischoff, Ankara ‘Türkiye’deki Yeni Oluşun Bir İzahı’ Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercüme Kütüphanesi. Ankara 1936, s. 146.

Londra’da imzalanan Briand-Bekir Sami anlaşması, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediği halde, İngiltere’yi endişelendirmişti. Hele, Ankara Antlaşmasıyla İngiliz-Fransız münasebetleri iyice gerginleşti. Her iki taraf da ipleri koparmak istemiyorlardı. Fakat, Paris ve Londra arasında notalar gidip geldi ve iş tatlıya bağlandı.

Türk-Fransız münasebetlerini, Piyer Loti ve Klod Farer gibi ünlü. Fransız yazarlarının Türkiye lehindeki yazıları da büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, zaman zaman bu yazarlara teşekkürlerini iletmiş ve Fransız basını Ankara’ya muhabirler göndererek Türk-Fransız yakınlaşmasına faydalı olmuştur. Ankara Antlaşmasından sonra, Fransa, Türkiye’nin harbi kazanmasını büyük bir samimiyetle istemekte idi. Her ne kadar hâlâ İngiltere ile bir ittifak cephesinde beraber bulunuyor ise de, Fransa’nın menfaati, şüphesiz Türkiye’nin kazanmasında idi. 1922 Mart ayında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Batının mütareke tekliflerini anlamak üzere Londra’ya gidişinde ve dönüşünde Paris’ten geçmiş ve Fransa’nın Türkiye’yi samimiyetle desteklediğine şahit olmuştur. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Fransa’da yaptığı temasları bize şöyle anlattı:

“Paris’te Briand’ı köyünde ziyaret ettim. Beni öğle yemeğine alıyordu. Ona Londra’ya gitmekte olduğumu söyleyerek İngiliz bakanları ile konuşurken nasıl bir tavır takınmam gerektiğini sordum. “Doğuda artık tek kuvvet olarak siz kaldınız” cevabını verdi. “İngiliz bakanları da acaba bunun farkında mıdır” diye sordum. “Onlar bunu benden daha iyi bilirler” şeklinde cevap verdi.”

Londra Konferansı’ndan dönüşte Poincare²⁹⁴ beni kabul etti. Aramızda şu konuşma geçti:

- Alelacele gidişinizin sebebi nedir?
- Fazla kalmakta bir fayda görmüyoruz
- Mütareke şartlarını mı beğenmediniz?
- Evet.

---

²⁹⁴ Bu tarihte, Fransa Başbakanı Poincare idi.

– Fakat unutupyorsunuz ki, vatanınız düşman işgali altındadır.

– Evet, biliyorum fakat çıkacaklardır.

– Ne zaman?

– Onu ben bilmem, genelkurmay bilir. Vatanımdan tek düşman askeri kalmamalıdır. Mütareke o vakit olur. Bugün elimizdeki şartları Büyük Millet Meclisi kabul etmez. Mustafa Kemal Paşa kabul etmek şöyle dursun, istekli görünce, Meclis onu Meclisin kapısı önünde asar.

– Meclise hürmetlerimi söyleyin. Mütareke şartlarını da kabul etmeyin. Fransız hudutlarından çıkıncaya kadar bütün seyahat kolaylıklarınızın sağlanması için gerekli emri vereceğim.”²⁹⁵

---

²⁹⁵ Yusuf Kemal Tengirşek ile 19.12.1059 günü yaptığımız görüşmenin notlarından.

TÜRKİYE İLE İTALYA

İtalya da, tıpkı İngiltere ve Fransa gibi, bir emperyalist devlet olarak yeni sömürgeler kazanmak ve büyümek istiyordu. Onu, Birinci Dünya Harbi'ne sokan tek sebep, bu istektir. Henüz, birkaç yıl önce, 1911'de Trablusgarp ve Bingazi'yi Türklere almıştı. Akdeniz memleketi olduğu için, menfaatlerini hesaplarken, birinci derecede Akdeniz çevresini düşünmek zorunda idi. Fakat, İngiltere ve Fransa'nın yanında güçsüz olduğunu da biliyordu.

Harp başladığı zaman, İtalya merkezi devletlerin dostu idi, fakat harbe girmemişti. İtilaf Devletleri, İtalya'yı kendi yanlarında harbe sokmak için, 28 Nisan 1915'de Londra'da yapılan gizli bir anlaşma ile tatmin edici menfaatler gösterdiler. Oniki adayı İtalya'ya bırakan ve Anadolu paylaşıldığı takdirde, İtalyan payının İngiltere, Fransa ve Rusya paylarından az olmayaacağını belirten bu anlaşmadan sonra İtalya da harbe girdi. Fakat, üç büyük devlet arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına ait, başka gizli anlaşmalar vardı. Bu anlaşmaların hükümleri politik zorunluluklar sebebiyle 1916 Eylül'ünde İtalya'ya bildirildi. İşte bundan sonra, İtalyanların müttefikleriyle olan münasebetleri tatsız bir safhaya girmiştir. Çünkü, İtalya, kendi dışında kalan anlaşmalara göre, Anadolu'daki payının Fransız payından az olacağını öğrenmişti. Çekişmeler savaş sonuna kadar sürdü.

Yalnız, 1917 Rus İhtilali patlayıp, Rus ordusu Alman cephesinde tesirsiz kalmaya başlayınca, İngiltere ve Fransa, İtalya'ya daha çok muhtaç olduklarını gördüler. İtalya da işin farkında idi. Bu defa, pazarlıklar Rusya olmaksızın yeniden başladı ve İzmir bölgesi de İtalya'ya vaat edildi. Rusya'nın tasvibi şartına bağlanan bu anlaşma, Rusya'da Bolşevik rejimi kurulduktan sonra hükümsüz sayılacaktı. Fakat, paylaşma anlaşmalarının böylesine kaypak bir şekilde gelişmesi, Anadolu'nun asıl sahipleri yararına oluyordu. Çünkü, haksız menfaatler, ortakla-

rın arasını açıyordu. Nitekim, İtalya, önce kendisine vaat olunan İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden ötürü müttefiklerine kızdı ve menfaati icabı Türklere yaklaştı. Kaldı ki, İtalya çok ilgili bulunduğu Balkanlarda da (Yugoslavya ve Arnavutluk) tatmin edilmemişti. İtalya, yalnız kaldığını anlayarak doğu komşularıyla olan münasebetlerini diplomatik yollarla düzenlemeye koyuldu. Hâlâ, Anadolu ve Balkanlar için hesaplarında ufak bir ümidi vardı ve Paris Barış Konferansı'nda yalnızlığını gidermek maksadıyla Yunanistan ile 29 Temmuz 1919'da gizli bir anlaşma imzaladı. Nasıl olsa, İzmir'in Yunanlılara verilmesi bir olupbitti halinde gerçekleşmişti. Şimdi, Yunanistan'dan bazı tavizler koparmakta ve konferansta onun desteğini sağlamakta bir fayda umuyordu. Bu anlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren önemli hükümleri şöyledir:

– İtalya, Yunanistan'ın Doğu ve Batı Trakya üzerindeki isteklerini destekleyecektir.

– Yunanistan, Kuşadası-Aydın-Nazilli çizgisi güneyinde kalan topraklar üzerindeki isteklerinden İtalya lehine vazgeçecektir. Bunun dışında, İtalya'nın Anadolu'daki isteklerini Yunanistan destekleyecektir.

– İtalya, Rodos hariç olmak üzere, Ege Denizi'nde işgalinde bulundurduğu adaları Yunanistan'a bırakacaktır.

– İtalya, Anadolu'ya ait istekleri tatmin edilmediği takdirde bu anlaşmanın bütün noktaları üzerinde serbestçe hareket edecektir.

Bu anlaşmanın ömrü, ancak bir yıl sürdü İtalyan ordusu Arnavutluk'ta güç duruma düşerek oradan çekilmişti. Türkler, Anadolu'da işgallere karşı direniyorlardı, İtalya'nın iç durumu karışıkta. Nitti kabinesi, 20 Haziran 1920'de düşmüş, yerine Giolletti Hükümeti geçmişti. Dışişleri Bakanlığına Kont Sforza getirilmişti. İtalya, 22 Temmuz 1920 tarihli bir nota ile söz konusu anlaşmayı tek taraflı olarak bozduğunu Yunanistan'a bildirdi.

İtalya'nın dış politikası, bundan sonra daha açık bir renk alacak, bir süre için emperyalist ve maceracı heveslerden sıyrıl-

lacaktı. Özellikle, Kont Sforza'nın dışişleri bakanı olması, Türkiye bakımından büyük bir kazançtı. Gerçi İngiltere, henüz Nitti kabinesi iktidarda iken bile İtalya'ya güvenemiyordu ve Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının uygulanmasına katılamayacağını, hatta uygulanamazsa memnun olacağını biliyordu. Fakat, Kont Sforza'nın dışişleri bakanlığına gelişi Lloyd George'un keyfini büsbütün kaçıracaktı.

Kont Sforza uzak görüşlü bir politikacı idi. 1921 yılında sömürgeciliğin geleceği hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmişti:

“Milletler artık uyanmaktadır. Tahmin ediyorum ki, yirmi sene sonra Afrikalılar hepimizi kapı dışarı edecekler.”²⁹⁶

Sforza, Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da İtalyan Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, 20 gün önce Türklere haber vermişti.²⁹⁷ Sforza, Mustafa Kemal Paşa ile de ilgilenmişti, İtalyan Yüksek Komiserliği, bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın müracaatı üzerine evinin aranılmasını önlemiş ve ertesi gün evinin kimse tarafından tecavüze uğramayacağına dair kendisine bir belge göndermiştir. Araya giren bazı kimselerin aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa bir İtalyan iş adamının bürosuna giderek görüşmüştür. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarından²⁹⁸ gerekse Kont Sforza'nın yazdıklarından²⁹⁹ anlıyoruz ki, İstanbul'daki İtalyan siyasi çevreleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde, Yunanlılara karşı yapılacak bir Türk ayaklanmasının şefini bulmuşlar ve kendisini korumak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise, bir dayanak aradığı yabancı çevreler arasında İtalyanları da yoklamış, onlardan bir şeyler ummuştur.

Türkiye'deki İtalyan işgali, her yerde yumuşak olmuş, Türkler hoş tutulmaya ve kazanılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz, böyle hareket etmekle hem Anadolu'daki iktisadi çıkarlarını

²⁹⁶ Galip Kemali Söylemezoğlu, 'Hariciye Hizmetinde 30 Sene' C. IV. İst, s. 30.

²⁹⁷ Galip Kemali Söylemezoğlu, aynı eser, s. 31.

²⁹⁸ Falih Rıfkı Atay, 'Atatürk'ün Bana Anlattıkları' s. 101.

²⁹⁹ Kont Sforza, Les Batissens de L'europe Moderne, s.358 (Bk: Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara 1963, s.260).

muhafaza etmeyi, hem de Türklerin Yunanlılara karşı mücadelelerini kolaylaştırmayı düşünüyorlardı. Gerçekten, İtalyan işgal bölgesinde, Kuvayi Milliye, kolaylıkla teşkilatlanabilmiş, İtalyanlardan teşvik ve yardım görmüştür.

İtalyanların, kendi işgal bölgeleri içinde Türk halkına karşı davranışları özetle şu esaslara dayanmakta idi:

- Yunan ve İngiliz düşmanlığı telkin etmek. İtalya'nın Türklere dost olduğuna herkesi inandırmak.
- Köylülere iyi muamele etmek. Alış-veriş yaparken fazla para vermek.
- Dispanserler açarak hastalara parasız bakmak.
- Çocuklara şefkatli davranmak, çikolata ve hediyeler vermek.
- Yunan işgal bölgesinden gelen göçmenlere, muhtaç halka yardım etmek (çadır, battaniye, yiyecek vererek).
- Çiftçilere ve tüccarlara kredi vermek (Bunun için Banko di Roma şubeler açmıştır).
- Posta teşkilatı yapmak. Okul açmak.
- Gençler arasından ücretli askerler toplamak.
- Türk hükümet memurlarına, subay ve kumandanlara, çay, kahve, şeker, kaşar peyniri gibi sıkıntısı çekilen yiyecek maddeleri ikram etmek.
- Bozuk yolları yapmak, camileri tamir ettirmek.

İtalyanlar, Türklerle daima iyi geçinmeye, sevgi ve güvenlerini kazanmaya çalışmışlar ve bir İtalyan askeri öldürüldüğü zaman bile hadise çıkarmaktan çekinmişlerdir.

İtalya, müttefikler arası siyasi faaliyette, barış konferansında Türkiye'yi açıkça desteklemiştir. Kont Sforza'nın 10 Ocak 1921'de Roma'da görüştüğü Yunan Başbakanı'na söylediği aşağıdaki sözler, bunun canlı bir örneğidir:

“Yunanistan'ın iddialarından büyük ölçüde vazgeçmesi gerekir. Çünkü, büyük devletlerden hiçbirisi Türkiye'ye barışı kabul ettirecek bir güçte değildir.”

Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti vasıtasıyla davet edilen Ankara Hükümeti'nin, doğrudan doğruya davetini İtalya sağlamıştır. Londra'da Kont Sforza ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey arasında bir anlaşma da yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu anlaşmayı kabul etmemiş ise de, İtalya'nın Türkiye'ye karşı niyeti ve Anadolu'daki iddialarının azami ölçüsü bu anlaşma ile anlaşılmış oluyordu.

İtalya'yı, Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika gütmeye ve nihayet sömürgeci heveslerden vazgeçirerek Anadolu'dan çekilmeye sevk eden sebep, yalnız siyasi akımlar (Komünizm ve Faşizm gibi) İtalya'nın bütün huzurunu kaçırmış bulunuyordu. Hükümet etmek imkânsız hale gelmişti. Milli Mücadele devresi içinde İtalya'da iki genel seçim yapılmış ve dört hükümet değişmiştir. Bütün bunlardan anlaşıyor ki, iç istikrar sağlanmadıkça, İtalya'nın güçlü bir dış politika gütmesi mümkün değildir. Bu gerçeklerden ayrı olarak, Kont Sforza gibi ileriye gören politikacılar İtalya'yı yeni bir badireden kurtarmaya dikkat etmişler ve bu arada Anadolu'daki askerlerini çekmesini bilmişlerdir

TÜRKİYE İLE AMERİKA

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında siyasi ilişkiler, aslında İkinci Dünya Harbi'nden sonra başlamıştır. Bundan öncesi için Türk-Amerikan siyasi ilişkilerinden söz etmek pek mümkün değildir. Yalnız, Birinci Dünya Harbi'ne katılmakla ilk defa eski politika ilkelerini aşarak dünya meselelerine karışan Amerika'nın, bu devrede siyasi bakımdan Türkiye'yi etkilediği de bir vakıadır, özellikle Başkan Wilson'un dünya barışı için ortaya attığı prensipler ve mütareke (Mondros) sonu Türkiye'sinde Amerika'ya bağlanan umutlar, Türkiye ile Amerika arasında bazı siyasi ilişkilere yol açacak nitelikte görünmüştür. Bu bakımdan. Milli Mücadelenin ilk yıllarında Amerika'nın Türkiye hakkında yaptırdığı incelemeleri, Türkler ile temaslarını ve bütün bu olayların Türkiye'yi hangi yönlerden etkilediğini gözden geçireceğiz.

Bilindiği üzere Amerika, Başkan Monroe'nin doktrini uyarınca Birinci Dünya Harbi'ne kadar geçen yüz yıllık devrede “yalnızlık” politikası gütmüş, dünya meselelerine karışmamış ve Avrupa devletlerinin Amerika kıtasına karışmalarını da önlemiştir. Bu süre içinde, ancak kendi kıtasında gelişip kuvvetlenmeye ve Uzakdoğu'da, Pasifik'te toprak edinerek emperyalist bir yayılmaya önem vermiştir. Bunun dışında ekonomik çıkarları için Avrupa memleketleri ile ve bu arada Türkiye ile bir takım siyasi ilişkiler kurmaktan da geri kalmamıştı. Bundan dolayıdır ki 1830 yılında başlayan Türk-Amerikan ilişkileri, sömürgeci Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti ile kurdukları ekonomik ilişkiden farklı olmamıştı.

Türkiye ile Amerika arasında yapılan ilk ticaret anlaşmasının birinci maddesine göre Amerikan tüccarlarına ve ticaret gemilerine “en çok müsaadeye lâayık devlet” kaydından ve 4. maddeye göre de Osmanlı ülkelerinde bulunan Amerikan vatandaşlarına kapitülâsyon imtiyazlarından faydalanma hakkı tanınmıştı.

Bu devrede, Amerika, ayrıca Osmanlı ülkelerinde yoğun bir kültür faaliyetine de girişmişti. Birçok yerlerde Amerikan Misyonerlerince yönetilen kültür kurumları kurulmuştur: İstanbul'da "**Robert College**" (1866), "**Amerikan Kız Koleji**" (1890), Lübnan'da "**Beyrut Koleji**" ile İzmir, Samsun, Merzifon, Kayseri ve Mersin'de açılan Amerikan okulları gibi...

Gerek ticaret, gerek kültür alanında kurulan bu ilk ilişkiler, başından beri normal bir düzen içinde yürümemiştir. İki devlet arasında devamlı anlaşmazlıklara ve çekişmelere yol açan ticaret anlaşmaları ve kültür kurumları, Amerika için vazgeçilmez menfaatler olarak kabul edilmekte idi.³⁰⁰

1917 Nisan ayında İtilaf Devletleri yanında harbe katılmak zorunda kalan Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye harp ilan etmemiş, yalnız ilişkilerini kesmekle yetinmişti. Amerika'nın siyasi bakımından Türkiye ile ilgilenmesi işte bundan sonra başlar. Amerika'nın 1918-1920 yıllarında Türkiye hakkındaki görüşü kesin ve açık değildir. Dünya meselelerine ilk defa karıştığı için bu konudaki bilgisizliği ve tecrübesizliği sebebi ile Türkiye meselelerine de yabancı idi. Dünya politikasına yeni yeni akıl erdirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletlerinin, bu devrede, Türkiye hakkındaki düşünceleri aşağıda görüleceği üzere birbirini tutmayan değişik şekiller arz etmektedir:

1. Başkan Wilson'un görüşü: Ülkücü bir barışsever olarak tanınan Wilson, Avrupa kıtasındaki çatışmaları önlemek için gerek harpten önce gerekse harp başladıktan sonra bir takım gayretler sarf etmişti. Başkan Wilson Almanya'nın tahrikleri üzerine harbe katılmak zorunda kaldığı halde, barışseverliğinden bir şey kaybetmemişti. 8 Ocak 1918 tarihinde ileri sürdüğü 14 maddelik barış programından başka 11 Şubat 1918'de Amerika kongresinde, 4 Temmuz 1918'de Washington'un mezarı

---

³⁰⁰ Bu durum, Cumhuriyet devrinde de değişmemiş, iki memleket arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Harbi'ne kadar zaman zaman çekişmeli ve genellikle zayıf bir şekilde devam etmiştir. Lozan'dan sonra bile Amerika, Türkiye'deki çıkarlarından vazgeçmek istememiş, kapitülasyonların kaldırılmasına karşı tepki göstermiştir.

başında 27 Eylül 1918'de New-York'ta Metropolitan-Opera'da söylediği nutuklarla, dünyaya yeni ve âdil bir düzen vaat etmekteydi. Barış programının Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren 12. maddesi uygulandığı takdirde, imparatorluğun Türk olan kısımlarına dokunulmayacak, fakat Türk boyunduruğuna bağlı bulunan diğer milletlerin kesin güvenlik içinde varlıklarını korumak ve inkişaflarını sağlamak imkânları güvence altına alınacaktı. Ayrıca, bütün milletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri şart koşuluyordu.

Türklerin **“Misak-ı Milli”** ile formüle ettikleri istekleri bu görüşe tamamen uygun olduğu halde, Wilson, Paris Barış Konferansı'nda çeşitli etkiler altında kalarak kendi prensiplerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Wilson'u böyle bir çelişmeye düşüren sebeplerin başında, konferansa Lloyd George'un hâkim olması, Venizelos'un kurnazlığı ve daha önemlisi, kendisini **“Cemiyeti Akvam”** çalışmalarına kaptırması gelir. Amerika Birleşik Devletlerinin Paris Konferansı'ndaki tam yetkili murahhası ve başkanın en yakın adamı olan Albay Hause, Wilson'un **“Cemiyeti Akvam”** tutkusunu anılarında şöyle belirtiyor:

“Cemiyeti Akvam sözleşmesini bir sonuca erdirmek derdi, Başkan'ın günlerini belirli biçimde işgal etmiyor idiyse de, bütün gücü, aklı ve fikri hep bu doğrultuydu. Wilson, cemiyet ile ilgili meselelerle o kadar uğraşıyordu ki, öbür meselelerin onun için ikinci derecede önem taşıyordu.”³⁰¹

Yine Albay Hause'un yazdığına göre, Barış Konferansı'nda ki Avrupalılar, Wilson'un **“Cemiyeti Akvam”** meselelerine karşı duyduğu zaafın farkında idiler ve bu yüzden ona karşı koymalarında da bundan faydalanıyorlardı. Wilson'da daha önemli saydığı amacına ulaşma hesapları arasında farkında olmadan, İngiltere ve Fransızlara karşı kendi prensiplerini feda etmişti.

2. Amerikan Dışişleri Bakanlığının Görüşü: Amerikan Dışişleri Bakanlığı uzmanları tarafından 1919 yılı başında hazır-

---

³⁰¹ Hikmet Bayur. 'Atatürk, Hayatı ve Eserleri' Ankara 1963, s. 318.

lanıp Paris'te bulunan Başkan Wilson'a verilen bir muhtırada, Türkiye'nin taksimi tavsiye edilmekteydi. Tavsiye olunan plana göre:

a) Trakya'da Midye-Enez çizgisinden Sakarya Nehri'ne kadar olan ve Boğazları da içine alan bölgede "**Cemiyeti Akvam Misaku**" hükümlerine göre, milletlerarası statüye bağlı bir devlet kurulmalıdır.³⁰²

b) Doğu Anadolu'da, büyük bir devletin himayesi altında bir Ermeni Devleti kurulmalıdır.

c) Orta Anadolu'da bağımsız bir Türkiye Devleti'nin yaşamasına imkân bırakılmalıdır.

3. King-Crane Komisyonunun Görüşü: 1919 yılının yaz aylarında, Amerika'nın Yakındoğu yüksek mümessili Charles R. Crane'in dahil bulunduğu bir komisyon (King-Crane Komisyonu) Anadolu, Suriye ve Filistin'de bir inceleme gezisi yaptıktan sonra, Boğazlar bölgesinde kurulması düşünülen devlet ile Ermenistan da dahil olmak üzere, bütün Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması görüşünü tavsiye etmiştir.

4. Harbord Heyetinin Görüşü: 1919 sonbaharında kalabalık bir heyet ile Anadolu'yu ve Ermenistan'ı dolaşarak Ermeni ve Türk meselelerin inceleyen General Harbord, raporunda aşağı yukarı King-Crane Komisyonu'nun görüşüne katılmıştır. Harbord'a göre, Arap memleketleri hariç olmak üzere, bütün Türkiye ve Ermenistan için bir tek devletin mandası gereklidir. Bu manda 5 yıllık olmalı, diğer büyük devletler hiçbir işe karışmamalı, hatta iktisadi ve mali mühtesep haklar bile ortadan kaldırılmalı ve bütün amaç Anadolu'nun gelişmesini sağlamaktan ibaret olmalıdır. Fakat aşağıda görüleceği üzere General Harbord'un raporunda, aynı zamanda manda aleyhinde birçok deliller de ileri sürülmekte idi.³⁰³

---

³⁰² Kurulması düşünülen bu devlet o devrin siyasi literatüründe "İstanbul Devleti" diye anılmıştır.

³⁰³ Prof. Dr. Suphi Nuri İleri, 'Siyasi Tarih'. Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi yayınlarından No. 25 İstanbul 1941, s. 385.

Görülüyor ki, Milli Mücadele başında Türk-Amerikan siyasi ilişkisi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile olan ilişkilerine, bir noktada benzememektedir. Bu emperyalist devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli ülkelerinde ve Anadolu toprakları üzerinde bir takım menfaatler sağlamak amacıyla idiler. Harp öncesinde ve harp içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi ile ilgili anlaşmalar yapmışlardı. Başkan Wilson, başlangıçta bu anlaşmaları tanımak istemediği gibi, Amerika'nın Ortadoğu'da bir toprak isteği de yoktu. Amerika, yalnız bu bölgedeki din ve kültür kurumlarını muhafaza etmek, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak ve ticari menfaatlerini korumak istiyordu. Fakat, Paris'te Barış Konferansı çalışmaları başlayınca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Wilson, barış prensiplerini bir kenara itmek zorunda kalmıştı.

Konferans çalışmalarında, başta Lloyd George olmak üzere Avrupa'nın kurt politikacıları, Amerika'ya da Ortadoğu'da bir sorumluluk yüklemek gayretine düşmüşlerdi. Manda meselesi işte bu vesile ile önce Paris'te, sonra sırasıyla İstanbul'da, Sivas'ta ve Washington'da konuşma ve tartışma konusu olmuştur.

Bu kitabın birinci cildinde, Türk aydınları arasında ve Sivas Kongresi'nde, manda meselesi üzerinde yapılan tartışmaları nakletmiştik. Burada konuyu biraz daha açacağız.

Emperyalist Avrupa devletlerine karşı Türkiye'de duyulan çekingenlik milliyetçi Türk aydınlarına, Türkiye'ye zararı dokunmayacak başka bir büyük devletten yardım sağlamayı telkin ediyordu. Bu bakımdan o sırada antiemperyalist bir kişilikte görünen Sovyetler Rusya'sı ve Amerika üzerinde durulmuştur. Milliyetçi Türklerin Amerika'ya karşı büyük eğilim göstermeleri şu sebeplerden ileri gelmekteydi.

1. Başkan Wilson'un harp sonunda ortaya attığı âdil barış formülleri ve nutukları, harpten ve batmaktan kurtuluş için bir yol arayan Türk aydınlarında, Amerika'ya karşı büyük bir hayranlık ve umut yaratmıştı.

2. Yalnız Uzakdoğu ve Pasifik'te toprak edinmiş bulunan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da herhangi bir toprak isteğinde bulunmadığı için tehlikesiz görünmekteydi.

3. Amerika Birleşik Devletlerinin Uzakdoğu'daki müstemlekelerinde yerli halka karşı davranışları ve sömürgeci tutumları, Avrupalılarınkine benzemediğinden, Amerika, hayırsever ve dolayısıyla zararsız kabul edilmekte idi. Mustafa Kemal Paşa bile bu kanaatte idi. Nitekim 17 Temmuz 1921 günü United Telegraph muhabirine verdiği bir demeçte şöyle diyordu:

“Türkiye halkı Amerika'yı iyiliksever, insancıl ve hürriyet savunucusu vasıflarıyla tanır. Memleketimizde yüklendiğimiz medeniyet ve ilerleme çalışmalarında en fazla Amerikan kaynaklarından istifade etmeyi arzu ederiz. İngiltere'ye gelince milletimiz bu devletin istilacı emellerinden çekinmektedir.”³⁰⁴

4. Amerika'nın zenginliği ve harp içinde göze çarpan büyük gücü, fakir Türkiye'den alacak bir şeyi olmadığı, fakat verecek çok şeyi bulunduğu inancını yaratmıştı. Mütareke devri İstanbul'unda faaliyet gösteren Amerikan çevrelerinden bazı kimselerin şahsi propagandaları da böyle bir inancın doğmasını ayrıca teşvik etmekte idi.

Fakat, manda kavramı üzerinde kimsenin kesin bir fikri yoktu. Manda tartışmaları vesilesi ile yazılan mektuplardan ve yapılan konuşmalardan anlaşılan bu gerçeği o devrin Sivas valisi Reşit Paşa, daha çok açıklığa kavuşturmakta ve şöyle demektedir:

“Bu kelimenin açık olmak şartı ile nasıl bir mana ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki, 12 yıl olmuştur), anlaşılamamıştır. Evvelce Fransızca bilenlerimiz Mandat'yı valilik manasına kullanırlardı, halkımız da mandat de poste deyişini, tüccar takımı ise mandat telegraphique sözünü bilirlerdi. Lâkin devletler hukuku alimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesçe devlet ya bağımsız,

---

³⁰⁴“Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri” Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. Ankara: 1954. C. III, s. 18.

ya himaye altında olurdu. Eski devirlerde himayeciliğin, bir çeşidi daha vardı ki, ona proctorat deniliyordu.”³⁰⁵

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord da, Türklerin manda hakkında doğru dürüst bir şey bilmediklerinin farkına varmış ve raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine anlattıklarından bahsederken “Özet olarak maksat, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihen Amerika Devleti'nin koruyuculuğu altında muhafaza etmek olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar cumhuriyetimize telgrafla bildirmiş ve senato tarafından buraya bir inceleme heyeti gönderilmesi rica edilmiştir. Lâkin onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değildir, onlar bunu yalnız bir büyük kardeşin nasihati veya yardımı gibi düşünüyorlar. İç idareye veya dış münaşebetlere hiç müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik üstünlüğünü tanımak istiyorlar.”³⁰⁶

General Harbord, manda konusundaki Türk görüşünü fark ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylemiştir:

“Kendi mevkiini bilen hiçbir devletin, eline tam yetki ve güç almadan, iç ve dış idarelerini düzeltmek ve yürütmek sorumluluğunu kabul edemez.”³⁰⁷

Raporun oldukça tarafsız bir şekilde hazırlandığını ve meselelerin vukufıyla teşhis edildiğini görmekteyiz. General Harbord raporun sonunda şöyle demektedir:

“...özet olarak, anlaşılıyor ki, Türkiye meselesini halletmek için milli hareketçileri hesaba katmak lazım geliyor.”

Başkan Wilson, dünyaya yeni bir düzen vermek ve dünya liderliğini Amerika'ya kazandırmak için bunca büyük gayretlerle çalıştıktan sonra, kendi memleketinde büyük yenilgiye uğradı. Çünkü, Amerikan kamuoyu ve senatonun çoğunluğu, Başkan Wilson gibi düşünmüyorlardı. Onlara göre Wilson,

---

³⁰⁵ Reşit Paşa'nın Hatıraları. İstanbul 1940, s. 129.

³⁰⁶ Rauf Orbay'ın Hatıraları 'Yakın Tarihimiz Dergisi İstanbul 1962' Cilt III, s. 179

³⁰⁷ Aynı eser Cilt III, s. 179.

geleneksel Monroe doktrininden ayrılmıştı. Bu sebeple “**Cemiyeti Akvam Misakı**” da, “**Versailles Antlaşması**” da senato tarafından reddedildi. Tabii bu arada, “**Türkiye ve Ermenistan Mandası**” çok tali derecede kalıyordu. 1920 Kasım’ında, Demokrat Parti, Cumhuriyetçi Parti tarafından on milyon oy farkı ile yenilgiye uğratılarak Wilson’un Başkanlığı sona ermiş oldu. Ve Amerika Birleşik Devletleri tekrar yalnızlık politikasına döndü. Bu suretle Milli Mücadele devrine ait Türk-Amerikan ilişkisi de Lozan Konferansı’na kadar kesilmiş oluyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Birinci Dünya Harbi'nin galip devletleri tarafından Anadolu'da Yunanistan'a vaat edilen ve sonra Sevre Antlaşmasıyla sınırları çizilen toprak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Batı Anadolu'da küçük bir bölgeden ibarettir. Bu bölgeyi, Yunanlılar, 1919 Haziran sonuna kadar işgal etmiş bulunuyorlardı. Fakat, Türk-Yunan Harbi'nin önemli muharebeleri bu bölgenin çok ötelerinde Orta Anadolu'da cereyan etmiştir. Yunan ordusunu, İzmir'den 400-500 km. uzaklarda dövüşmeye zorlayan iki sebep vardı: Biri politik, diğeri askeri.

Politik sebep; Venizelos'un Avrupa'dan Atina'ya yazdığı telgraflarda gördüğümüz gibi, Yunanistan'a verilen bölgeyi Edremit sahillerine kadar genişletmek ve belki Boğazların nezaretini elde etmek, kısaca Türkiye'de büyük devletlerinkine eş bir bölgeye sahip olmak istediği idi. Barış şartlarını Yunanistan lehine, bu şekilde değiştirebilmek için Venizelos, Yunan ordusunu büyük devletlerin hizmetine verdi. Bu hizmet, Türk milli kuvvetlerini ezerek, Türkiye'yi barış şartlarını kabule mecbur bırakmaktı. Diğer taraftan askerliğin gerekleri de bu politik durumu desteklemekteydi, İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Anadolu'da bir milli hareketin doğmasına sebep olmuştu. Milli hareket gittikçe kuvvetleniyor ve Yunan ordusunu işgal ettiği bölgede rahat bırakmıyordu. Milli kuvvetleri ezip dağıtmadan, Yunanlıların Batı Anadolu topraklarına yerleşmeleri mümkün değildi.

İşte, 22 Haziran 1920'de başlayıp bir buçuk ayda Bursa-Uşak çizgisine kadar varan ilk büyük Yunan taarruzu bu sebeple yapılmıştı.

Venizelos iktidarda kalabilseydi, yeniden taarruza girişebilir miydi? Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür, önce,

Yunan menfaatlerinin ve gücünün Anadolu'nun daha derinliklerine sarmaya elvermediğini göz önünde tutmak gerektir. Venizelos, bunu anlayacak kadar zeki ve tecrübeli bir devlet adamı idi. 1920 yaz taarruzu, ne askerlik, ne de politik, bakımdan hedefine ulaşamamıştı. Gerçi Türk kuvvetleri iyice hırpalanmış, bozulmuş ve Türkler büyük bir toprak kaybetmişlerdi. Fakat milli kuvvetler yok edilememişti. Yunan ordusu, taarruzun çok elverişli ve başarılı şekilde gelişmesine ve mevsimin uygun olmasına rağmen Bursa-Uşak çizgisinde durmuş ve kalmıştı. Taarruzun devamına cesaret edemeyen Venizelos'un, iktidarda kalsa idi, 1921 yazında yeni bir teşebbüse girişeceğine, bu sebeplerle ihtimal verilemez. Nitekim, Venizelos, Kral idaresinin Paris maslahatgüzarına yazdığı 30 Ocak 1921 günlü özel ve gizli bir mektupta; kendisi hükümet başında olarak böyle bir durum karşısında bulunsaydı hemen Anadolu'daki işgal sahasını, yalnız Yunanistan'a verilmiş bölgeye mahsus kılıp diğer yerleri boşaltacağını ifade etmiştir³⁰⁸. Ancak, günden güne gelişen ve vatanını savunmak durumunda olan bir düşmanın karşısında durup, beklemek de mümkün değildi. Bu durum, Yunan çıkmazını göstermektedir.

1920 yılı sonlarında iktidara gelen Kral Konstantin, kendisini ve Yunanistan'ı bu çıkmazda buldu. Askerlikten anlayan ve hatta birçok çevrelerce iyi bir kumandan olarak da kabul edilen Kral, Türk-Yunan Harbi'ne bu çıkmaz içinde yeni bir hava getirdi. Yönetimi ele almasının üzerinden henüz bir ay geçmeden, kış ortasında, Yunan ordusunun küçük çapta bir taarruza girişmesi teklifine "evet" dedi. Böylece Türk-Yunan Harbi'nin ikinci safhası başlamış oluyordu.

Kral Konstantin'i de politik ve askerlik gerekleri zorlamıştı. Askerlik gereği aynı olmasına rağmen, Venizelos'u 1920 yaz taarruzuna sürükleyen politik sebeple, Kralı 1921 kış taarruzuna götüren politik sebep aynı değildi. Hatta ilk İnönü Muharebesi, Türk kuvvetlerini dağıtmak gibi geniş bir askeri hedef de gütmüyordu.

---

³⁰⁸ Yusuf Hikmet Bayur. 'Yeni Türkiye Harici Siyaseti' İstanbul. 1934, s. 73.

YUNANLILAR NEDEN TAARRUZA GEÇTİLER?

Birinci İnönü Muharebesi'ne sebep olan Yunan ileri hareketini, askeri incelemeler de dahil olmak üzere bütün yayınlar Çerkez Ethem'in takındığı isyankar tutuma bağlamaktadırlar. "Nutuk" da ve resmi kaynaklarda da durum böyle gösterilmiştir. Hatta bazı yazarlar, Türk ordusunun Ethem ile çatışmış olmasından faydalanmak üzere Yunanlıların taarruza geçtiklerini ispat etmek için bir takım zoraki açıklamalara sapsmışlardır. Bu arada Yunanlılarla Ethem'in anlaşmış olarak aynı zamanda harekete geçtikleri iddiası bile ileri sürülmektedir. Bunlar, tamamen yanlıştır. Olayın cereyan ettiği sırada, karşı tarafın ne maksatla, ne yapmak istediğini kesinlikle bilmek mümkün olamayacağından, ancak tahmin edilebilir. Biraz da, Ethem'e karşı girişilen hareketi haklı göstermek amacıyla, o gün yapılan tahmindeki yanlışlık, bir gerçekmiş gibi bugüne kadar sürüp gelmiştir.

"Ethem Olayı"nı Yunanlılar, şüphesiz biliyorlardı. Uşak'ta ki Yunan Kolordusu Kumandanlığı ile Ethem'in temas kurduğu da bilinmektedir. Fakat, Yunanlılar taarruza daha önceden karar vermişlerdi. Ve sebebi şu idi:

Kral Konstantin için Yunan davasını ve Venizelos'u destekleyen Lloyd George ile Clemanceau'nun teveccühünü ve desteğini kazanmaktan başka çıkar yol yoktu. Bu yol ise, Türklere karşı harbi devam ettirmek ve bunda en az Venizelos kadar azimli davranmaktan ibaretti, öte yandan büyük Yunanistan davasına inanmış olan Venizelistlere de hoş görünmek zorunluluğu, kralı aynı yola itiyordu. Uzun zamandır tahtından uzakta sürgün hayatı yaşayan Konstantin, taraftarları 14 Kasım 1920 seçimlerini kazanınca, iktidara büyük bir hırsla sarıldı. İtilaf Devletleri, 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalarıyla, kralın Atina'ya girmesini önlemek istemişler ve aksi takdirde Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilen mandanın geri alınacağını, her türlü mali yardımın kesileceğini ve doğuda hareket serbestliğini ele alacaklarını bildirmişlerdi. Yeni hükümet ve kral, bu tehdide aldırmadılar. Fakat iktidarda kalmak için de birşeyler yapmak gerekiyordu.

Yunanistan'ın Anadolu Ordusu Kurmay Başkan Yardımcısı General Sarıyanis, bu taarruz hakkında şöyle demektedir:

“1920 seçiminden sonra İzmir'deki kumandanlığa getirilen General Papulas, Atina'ya bir seyahat yaparak hükümetle temas etti. Bu seyahatten dönüşünde, o zamanki Başbakan Rallis tarafından, hükümetin Venizelos siyasetini takip eylediğini İngiltere'ye ispat için Anadolu'da bir taarruz hareketi yapılması lüzumunun kendisine tebliğ edilmiş bulunduğunu bize bildirdi.”³⁰⁹

Aynı konuda General Papulas da şunları yazıyor:

“Kralın Yunanistan'a dönüşü sebebiyle yapılacak karşılama merasiminde ordu temsilcisi olarak bulunmak üzere Atina'ya gitmiştim. Merasimden iki gün sonra başbakana şu teklifi yaptım: Düşmanın teşkilat ve harp kabiliyeti hakkında ordu tarafından toplanan ve büyük bir kısmı belirsiz olan bilgiler dolayısıyla bu bilgilerin doğruluk derecesini araştırmak üzere bir keşif taarruzu yapılması lüzumludur. Taarruz sonunda, karşımızda düşmanın yalnız düzensiz kuvvetleri bulunduğu anlaşılırsa silahlattındaki kuvvetlerimizi azaltmak³¹⁰ da mümkün olur.”³¹¹

Yunan harp karargâhında taarruz meselesi görüşülürken, bu konuda ne düşündüğü sorulan Sarıyanis, işgal bölgesini genişleteceğini, hâlbuki işgal edilmiş olan bölgenin savunulması için eldeki askerin ancak yettiğini söylemiş ve bunun üzerine bir keşif taarruzu yapılmasına karar verilmiştir.

Anadolu felaketinin sorumluluğu, Yunanistan'da yıllarca tartışıldığı için herkes bir başkasını itham veya kendisini savunmak durumuna düşmüştür. Bu bakımdan, Yunan kaynakla-

---

³⁰⁹ Elefironoima gazetesinin 5 Şubat 1930 tarihli sayısında çıkan yazısından, (Bak: Sv. Yzb. Ahmet, 'Birinci İnönü Muharebesi'nin İçyüzü'. - Genelkurmay yayını. -Ankara: 1930, s. 13-20)

³¹⁰ Yunanistan'ın o tarihte silahlattındaki bütün kuvveti 170 bin kişi ve 14 tümen den ibaretti Anadolu'da 4.073 subay, 105.270 er, 243 top vardı. Geri kalan 65 bin kişi Yunanistan'da bulunuyordu.

³¹¹ General Papulas'ın Hatıratı. s. 33 (Bu hâtıralar, Elefteros Tipos gazetesinde 2 Ekim 1924 tarihinden itibaren yayınlanmıştır.)

rında rastlanılan her bilgiyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Burada da, taarruz teklifini hükümete Papulas mı yaptı, yoksa Sariyanis'in dediği gibi hükümet Papulas'a talimat mı verdi, kesinlikle bilmiyoruz. Taarruzun keşif mahiyetinde küçük tutulması fikri de, ya Papulas'a veya Sariyanis'e aittir. Fakat bizim için bu ayrıntılar önemli değildir, önemli olan ve kesin bir şekilde anladığımız husus şudur ki, yeni iktidarın Venizelos'un siyasetini güttüğünü İtilaf Devletlerine göstermek ve bu vesileyle Türk kuvvetleri hakkında keşifte bulunmak, bu taarruzun tek sebebidir. Yine açıkça belli olmaktadır ki, bu Yunan taarruzunun keşiften öte bir hedefi yoktur.

Yunan taarruzunun “Ethem Olayı” ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı ve mahdud hedefli bir hareket olduğu aşağıdaki gerçeklerle daha çok açıklığa kavuşmaktadır:

1- Ethem'e karşı hareket 29 Aralık 1920 tarihinde başlamıştır. Ethem'in bu tarihten önce Yunanlılarla bir teması olduğu tespit edilmiş değildir. Yunanlıların, taarruza 21 Aralık'ta karar verdikleri, General Papulas'ın ve Sariyanis'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Olaylar da ayrıca bu, hususu doğrulamaktadır. Nitekim, Bursa cephesindeki Türk Tümeninin (24. Tümen) aldığı 1, 2 ve 3 Ocak 1921 tarihli keşif raporları, Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin taarruz hazırlıkları yaptığını ve Bursa'ya yeni kuvvetlerin geldiğini tespit etmektedir.³¹² Bir taarruz hazırlığının 2 gün önceki olaylara bağlanması mümkün değildir.

2- Birinci İnönü Muharebesi'ni Yunanlılar yenilgi veya başarısız bir hareket olarak kabul etmiyorlar. Bunun için, taarruza bir bahane aradıkları yok. Böyle de olmasa, “Ethem Olayı” ile bu taarruzun bir ilişkisi bulunsaydı, bundan bahsetmemekte veya gizlemekte ne gibi bir fayda umabilirler?

3- İnönü mevzilerine yapılan taarruza, Bursa ve İzmit bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin hepsi değil, ancak bir kısmı katılmıştır. Kesin bir sonuç alınmak istense idi Ethem ile ilişkisi

---

³¹² Binbaşı Kâzım Aras. ‘İstiklâl Savaşı’nda Kocaeli Bölgesindeki Harekât’ 102 Sayılı Asker Mecmua eki. 1936, s. 77-79.

olsun veya olmasın, bütün kuvvetlerini harekete geçirmeleri gerekirdi.

4- Uşak'taki Yunan kolordusu, bu harekete ancak bir gösteriş olarak katılmış ve biraz ilerledikten sonra durmuştur. Ethem'in temas kurduğu bu kolordu, 30-40 km. kuzeyinde bulunan Ethem'e yardım edecek yerde yalnız doğu ve güneydoğu yönünde harekete geçmiştir.³¹³

5- Türk kuvvetleri İnönü mevzilerini terk edip geri çekildikleri halde Yunanlılar ertesi sabah taarruza devam etmeyerek, geldikleri yere, geri çekilmişlerdir.

İNÖNÜ SAVUNMA HATTI

1921 yılının 9 ve 10 Ocak günlerinde ve aynı yılın 31 Mart'ında Türk-Yunan kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin İnönü bölgesinde yapılması bir tesadüf değildir. İnönü muharebelerinin zamanını Yunanlılar, fakat muharebe alanını Türkler seçmişlerdir. Türk ordusunun savunma planına göre, Bursa ve Kocaeli yönünden gelecek bir düşman taarruzu İnönü'de karşılanacaktı. İnönü savunma hattı, Yunanlıların 1920 yaz taarruzundan ve Bursa'ya yerleşmelerinden hemen sonra seçilmiş, siperler kazılarak bir dereceye kadar da hazırlanmıştı.

Marmara bölgesinden İç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'nden geçerek Eskişehir'e ulaşır ve buradan ikiye ayrılıp, doğuda Ankara, güneyde Afyon yönünde uzanır. Tabiatın tayin ettiği bu duruma teknik de uymak zorunda kaldığı için, İstanbul-Bağdat demiryolu Eskişehir'den geçmekte ve Afyon üzerinden Konya'ya doğru gitmektedir. Demiryolu, ayrı bir kol halinde, Eskişehir'den Ankara'ya kadar uzatılmıştır.³¹⁴ Demiryolu, -hele o devrin teknik imkânları karşısında- askerlik bakımından son derece önemlidir. Ankara hattı ile Kütahya-Afyon hattının kavşak noktasında olmak bakımından Eskişehir'in stratejik değeri

---

³¹³ Ethem'e, Uşak'taki I. Yunan Kolordusunun daha sonra zayıf bir yardımda bulunduğunu bir Fransız asker yazarı (Albay Bujac) ifade etmekte, fakat bu zayıf yardımın ne olduğunu söylememektedir

³¹⁴ Demiryolu, o tarihlerde Ankara'da bitiyordu.

büsbütün artmaktadır. Şu hususun belirtilmesi yerinde olur ki, demiryolunun döşenmesinden önce de, Eskişehir, stratejik bir kilit noktası idi. Çok eski tarihlerdeki harplerden söz etmeye lüzum yok. Haçlı seferleri devresinde, Haçlı Orduları, hedeflerine ulaşmak için Eskişehir'i geçmek ve burada Türklerle muharebeler yapmak zorunda kalmışlardır.

İstiklal Harbi'nde; Türkler için Eskişehir'in elde bulundurulması, Yunanlılar için Eskişehir'in işgali, hassasiyetle üzerinde durulan askeri bir mesele olma önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türk-Yunan Harbinin beş muharebesinden üçünün Eskişehir etrafında cereyan etmesi, Eskişehir'in stratejik değerinden ileri gelmektedir.

İnönü savunma hattı, Eskişehir'e 40 km. uzaklıktadır. Eskişehir yolunu kapayan, girinti ve çıkıntılarıyla 30 km. genişliğe sahip bulunan İnönü mevzilerinin sağ kanadı Sakarya Nehri'nin sarp kıyılarına, sol kanadı Domaniç Dağlarına bağlı, aşılması güç bir tepeye dayalıdır. Demiryolu, cephenin ortasından geçer, İnönü mevzilerinin ilerisinde, düşmanı oyalayabilmek için üç savunma hattı daha vardır. İnönü'nde tutunmak mümkün olmazsa, 15 km. geride bir başka savunma hattının bulunması, İnönü mevzilerine ayrıca değer kazandırmaktadır.

MUHAREBE ÖNCESİ

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri hareketi 6 Ocak 1921 günü başladı. 5 Ocak'ta Yunan ve Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

İzmit'te Yunanlıların Manisa Tümeni vardı.³¹⁵ Bu tümenin karşısında bir Türk Alayı ile mevcutları 20-80 kişi arasında değişen 5 milli müfrezeden ibaret bir kuvvet, Geyve ve havalisi kumandanlığı adı altında cephe teşkil ederek Adapazarı ve Geyve yollarını kapatıyordu.

Gemlik'te bir, Bursa'da iki Yunan tümeni bulunuyordu. Bu cepheyi 24. Türk Tümeni tutmuştu. Tümen, en ilerideki kuvvet-

---

³¹⁵ Yunan tümenleri 9-10 bin, Türk tümenleri 3-5 bin mevcutlu idi.

leri İnegöl ve Yenişehir'de olmak üzere, bir taarruz halinde oyalama muharebesi yapmak maksadıyla derinliğine tertiplenmişti. Tümenin emrinde "Gökbayrak Taburu" adını taşıyan bir milis kuvveti bulunuyordu.

Uşak'ta iki tümenli 1. Yunan Kolordusu yerleşmişti. Karşısında Dumlupınar'da 2 Türk taburu vardı.

Türk ordusunun, Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerinin çoğu (4 piyade tümeni ve bütün süvari birlikleri) Çerkez Ethem'in üzerine yüklenmişti ve bu kuvvetler 5 Ocak'ta Gediz'de bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey de Gediz'de idi. Ethem kuvvetleri, ordunun taarruzu karşısında her gün biraz daha azalarak üçe bölünmüş olduğu halde Tavşanlı, Emet ve Simav'a çekilmişlerdi.

Taarruza Bursa'daki bir Yunan tümeni ile Gemlik'teki tümenlerden bir müfreze (hepsi 15-20 bin kişi) katılmış, İzmit'teki Yunan tümeni hiç bir teşebbüste bulunmamış, Uşak'tan hareket eden Yunan kuvvetleri ise sırf aldatmak maksadıyla Dumlupınar'a doğru ilerleyerek İslamköy'de durmuştur.

Yunan ileri hareketi, üç koldan, 6 Ocak sabahı saat 7'de başladı. Bu üç yürüyüş kolunun takib ettiği yollar İnönü önünde birleşiyordu. Yunanlılar asıl muharebe alanına üç günde ulaşmışlardı. 6, 7 ve 8 Ocak günleri devam eden ileri hareket, Yunanlıların karşısında zayıf örtme kuvvetleri bulunduğu için büyük güçlüğü uğramamış ve bu üç gün küçük muharebelerle geçmiştir.

Bursa cephesindeki 24. Tümen Kumandanı, Yunanlıların taarruz hazırlığına giriştiklerini ocak ayının ilk gününden itibaren keşif ve haber alma raporlarından sezmişti. Tümen kumandanı, Batı Cephesi Kumandanına durumdan sık sık haber veriyordu. 3/4 Ocak'ta Cephe Kumandanına aşağıdaki raporu gönderdi.

"1. Bu akşam Bursa'dan gelen bir yolcunun, iki gün evvel iki tabur Efzun askerinin Bursa'ya geldiğini ve hanlara yerleştiğini ifade etmekte olduğu, İnegöl mevki kumandanlığından telgrafta bildirilmiştir.

2. Gerek siyasi açıklama, gerek düşmanın Bursa-İnegöl arasındaki yığınağı ve yeni kuvvetler getirmesi bu cepheden daha çok Pazarcık genel istikametinde olmak üzere yakın bir gelecekte taarruz edileceği kanaatini vermektedir. Bu yığınağın siyasi bir manevra olması ihtimali de varsa da, bunu zayıf görüyorum.

3. Böyle bir durumda Eskişehir'den Geyve'ye kadar dağılmış olan tümen cephesinin her tarafında zayıf olduğunu ve bilhassa Pazarcık cephesindeki alay mevcudunun da az bulunduğunu arz ve bu olayın ikmal eratı ile olsun takviye edilmesini istirham eylerim.”³¹⁶

Tümen Kumandanı istihbarat raporlarını ve durumu iyi değerlendirmiş, doğru tahminde bulunmuştu. Takviye istemekte de yüzde yüz haklı idi. Fakat, Ethem'e karşı girilen harekete son derece önem verildiği ve düşman karşısında bulunan kıt'a kumandanlarının takviye isteği çok defa aşırı bir tedbirlilik gayreti sayıldığı için, 24. Tümen Kumandanının bu raporu, Batı Cephesi Kumandanlığında bir yankı uyandırmadı. Ayrıca Batı Cephesi Kurmay Heyeti Eskişehir'de bırakılmıştı. Cephe raporlarının aynı zamanda Ankara'da Genelkurmay Başkanlığına da gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Batı ve Güney cephelerinin büyük kısımlarıyla Ethem'in tedibine (yola getirme) karar verildiği zaman, hem muhtemel bir karşı ihtilal teşebbüsünü önleyerek Ankara'nın güvenliğini sağlamak, hem de Yunanlılar taarruza geçerlerse bu taarruzu karşılamak üzere Bolu'da yeni bir tümen kurulmuş ve Eskişehir-Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'a gönderilmişti. Yine aynı maksatla Ankara, Çorum ve Yozgat eratından kurulmasına başlanan bir tümenin kuruluş işleri çabuklaştırılmıştı. Diğer taraftan, Yozgat isyanını bastıran Çolak İbrahim Kumandasındaki 2. Kuvayi Seyyare, 3. Süvari Tümeni adıyla Nizami Ordu birliği haline sokulup, Ankara'ya getirilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, yukarıda açıklanan tedbirlerin ve genelkurmayca cephe hareketlerinin yakın-

---

³¹⁶ Binbaşı Kâzım Aras. 'İstiklal Savaşı'nda Kocaeli Bölgesindeki Harekât' 102 Sayılı Askeri Mecmua eki. 1936, s. 79.

dan izlenmesinin verdiği güvenle, her şeyden önce Ethem'in işini bitirmek ve bu teşebbüste herhangi bir başarısızlığa uğramamak niyetinde idi. 6 Ocak 1921 günü Bursa Cephesi'nden Yunanlıların taarruza geçtiği haberini aldığı anda, beraberinde bulunan Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey'e de, Uşak'taki Yunan kolordusunun Afyon'a doğru taarruza geçtiği bildirilmişti. İki kumandan durumu görüşerek, Ethem'in tedibi-ne ara vermeyi ve Gediz civarında toplanmış kuvvetlerini Yunanlıları karşılamak üzere esas cephelerine göndermeyi kararlaştırdılar.

Güney Cephesi kuvvetleri, Dumlupınar mevzilerinden fazla uzak değillerdi. Cebri yürüyüşle, bir günde, düşmandan önce savunma bölgesine ulaşabilirlerdi. Fakat, Batı Cephesi birlikleri demiryolundan da faydalanmak suretiyle İnönü mevzilerine ancak 4 günde yetişebilirlerdi. Ankara'da, genelkurmay da durumu inceledikten sonra, Gediz'deki kıtaların İnönü'ne geç yetişebileceğini gördüğünden, Eskişehir-Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'da ki tümene, İnönü mevziini tutmak emrini verdi. Batı Cephesi Kumandanı, Ethem'in karşısında bir miktar kuvvet bırakarak, kuvvetlerinin çoğunu İnönü'ne sevk etti.

MUHAREBE

Yunanlılar üç günlük yürüyüşten sonra 9 Ocak günü İnönü mevzilerinin önüne gelmişlerdi. Muharebeye katılacak olan 3 Türk tümeninin bir kısım kuvvetleri, aynı gün öğle üzeri İnönü mevzilerine yerleşmiş, bir kısım kuvvetler de mevziye yetişmek üzere yolda bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Kütahya'da idi.

Üç ayrı kol halinde İnönü mevzilerine ulaşan Yunanlılar, bugün, bütün cephe boyunca taarruza geçmediler. Sol kol, geri kalmıştı. Bu sebeple, yalnız sağdan ilerleyen Yunan birlikleri İnönü mevzilerinin sol kesimine yüklendi. Cephenin bu kısmını tutan zayıf Türk kuvvetleri, çok iyi dövüşerek, takdire değer bir savunma muharebesi verdiler. Muharebe akşama kadar sürdükten sonra, karanlık basınca kesildi. Yunanlılar, zapt etmiş oldukları bazı arazi kısımlarını bırakarak muharebe hattının geri-

sine çekildiler. Gece, sükûnetle geçti. Asıl muharebe 10 Ocak günü olacaktı Bu muharebeye katılacak olan Türk kuvvetleri, bütün birlikleriyle 9 Ocak akşamı cepheye yetişmiş ve mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu.

Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, Kütahya'yı Ethem'e karşı savunacak olan tümenden bir taburu da beraberine alarak, 9 Ocağı 10 Ocak'a bağlayan gece yarısı trenle Kütahya'dan ayrıldı.

10 Ocak günü muharebe, düşmanın, sabah saat 6,30'da taarruza geçmesiyle başladı. Hava çok sisli idi. Sis saat 10'a kadar kalkmadı. Bu durum Yunanlıların lehine idi. Türk cephesinin sol kanadında, Yunanlılar bazı mevzileri zapt ettiler, fakat yedek kuvvetlerle takviye edilen bu cephede düşman taarruzu durduruldu ve tespit olundu.

Cephenin sağ kanadında, sisin kalkması üzerine Yunan kuvvetleriyle birdenbire karşılaşan ve gerekli tedbirleri almamış bulunan 24. Tümen birlikleri geri çekilmeye başladılar.

Cephenin sağ ve sol kısımları arasında boşluktan faydalanan bir Yunan kuvveti içeriye doğru sarkarak, öğle üzeri, Batı Cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunu tehdit edici bir durum aldı (Cephe Kumandanı, muharebe başladığı zaman henüz yolda idi ve saat 8'de İnönü'ne yetişebilmişti). Cephe kumandanı, bu Yunan kuvvetine bir yan taarruzu yapmak için 11. Tümen Kumandanına emir verdi. Fakat muharebe çok aleyhte gelişmek te idi. Cephe Kumandanının tümenlerle, tümenlerin birbirleriyle tam bir irtibatları olmadığı gibi, cephenin her yerinde olup bitenlerden de haberleri yoktu. Yan taarruzun başarısızlığa uğramasının bir felâkete yol açabileceğini düşünen Albay İsmet Bey, her zamanki ihtiyatkarlığı ile taarruz emrini verdikten yarım saat sonra bu karardan vazgeçip geri çekilmeyi uygun buldu.

Cephe Kumandanının saat 13.00'de verdiği emir üzerine, geri çekilme düzgün olmadı. Yine aynı sebeplerle zayıat arttı. Saat 16.00'da, düşman İnönü mevzilerini tamamen ele geçirmiş ve kısa bir takip yaparak, bulunduğu hatta kalmış bulunuyordu.

İnönü mevzilerinin 15 km. gerisindeki ikinci savunma hattına çekilen Batı Cephesi kuvvetleri, bu hattı savunmak için tertiplendi. Gece sükunetle geçti. 11 Ocak günü ortalık aydınlandığı halde düşman tarafında hiç bir hareket yoktu. Cephe Kumandanlığı, Yunanlıların yeniden taarruz için toplanmakta ve hazırlık yapmakta olduğunu sanıyordu, öğleye kadar bekledikten sonra, hiç bir hareket görülmeyince keşif faaliyetine geçildi. Peyder pey gelen raporlardan, düşmanın çekildiği anlaşıyordu. Süvari keşif kollarıyla yaptırılan keşifler sonunda, Yunanlıların Bursa yönünde çekilip gittiklerine kesin kanaat getirilince, Cephe Kumandanlığı saat 19.00'da takip emrini verdi. Birinci İnönü Muharebesi böylece sona ermiş bulunuyordu.

ELEŞTİRME

Birinci İnönü, askerlik yönünden küçük bir muharebedir. Yeneni ve yenileni yoktur. Bu muharebede, Yunan ordusu da, Türk ordusu da iyi sevk ve idare edilmemiştir. Hele, Yunan kumanda heyetinin kararsızlığı, beceriksizliği hiç bir bahane ile gizlenemeyecek açıklıkla görülmüştür. 9 Ocak günü yapılan muharebede, elle tutulacak kadar net bir başarı sağladıkları halde, fırsatı kaçırmışlar ve taarruza devamı ertesi güne bırakmışlardır. Yunan kumandanlarının, o günkü başarılarına rağmen, akşamüzeri ne kadar çok endişe duyduklarını General Sarıyanis açıklamıştır. 10 Ocak muharebelerinde de, Yunan kumandanları aynı aczi göstermişler ve gündüz çekilen Türk kuvvetlerini takip etmemişlerdir. Gerçi, Yunanlılar, bu hareketi sırf keşif maksadıyla yapmışlardır. Fakat bir keşif taarruzuna da, başkumandanın İzmir'den Bursa'ya gelmesi, Kolordu Kumandanının ve Ordu Kurmay Başkanının taarruza katılması derecesinde önem verilince, kesin sonuç alınacak yerde, pasif duruma geçmek mazeret kabul edecek bir hata değildir.

Muharebenin birinci günü, Batı Cephesi Kumandanı, Kütahya'da bulunduğu ve verdiği emir yetişmediği için, cephede müşterek bir kumanda kurulamamıştır. Sağ kanattaki 24. Tümen kendi başına kalmış, sol kanattaki 11. ve 4. Tümen kumandanları aralarında anlaşarak hareket etmeye çalışmışlardır.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 6 Ocak'ta başlayan ileri hareketiyle düşmanın, bir gösteriş taarruzuna giriştiğini sanmıştır. 6 Ocak'ta 24. Tümene verdiği emrin 2. maddesi aynen şöyledir:

“Bu hareketin Yunanlılarla işbirliği yapan asi Ethem’e yardım maksadıyla yapılmış bir gösteriş olması muhtemeldir.”

Albay İsmet Bey’in düşmanın niyetini gerçeğe yakın bir şekilde tahmin etmesi kadar, bu tahmine rağmen cepheye kuvvet sevki bakımından askerliğin gerektirdiği bütün tedbirleri alması da takdire değer bir haldir. Ancak, kendisine 6-9 Ocak'ta, dört gün, Kütahya'da kalıp, cepheye ancak muharebenin son günü yetişmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Ethem’e karşı girişilen hareket, bilindiği üzere çok cüretkar bir teşebbüstür ve bu hareketin bütün sorumluluğunu Albay İsmet Bey üzerinde taşımıştır. Hareketin başarısızlığa uğraması her şeyi mahvedebilirdi. 6 Ocak'ta Ethem'in kuvvetleri her ne kadar azalmış ve sarsılmış ise de, İsmet Bey'in, o günkü şartlara göre, Ethem'i hiçe sayarak İnönü'ne koşması beklenemezdi. Bu sebeple İnönü ile Gediz'in orta yerine düşen Kütahya'da bulunup, iki tarafta hareketin gelişmesini beklemek istediği anlaşıyor. Bu hareket tarzı, İsmet Bey'in, ihtiyatlı ve soğukkanlı mizacına uygun düşmektedir. Fakat İnönü cephesine gitmekte geciktiği de bir vakıdır. Nitekim, bu yüzden 10 Ocak muharebelerinde birlikleri üzerinde tam bir hakimiyet kuramamıştır. 9 Ocak akşamı İnönü'nde bulunsa idi, ertesi günkü muharebenin şekli değişebilir ve Yunanlılara ağır bir darbe indirebilirdi.

10 Ocak günü, İnönü mevzilerinden ikinci savunma hattına çekildikten sonra, düşmanla irtibatın kaybedilip, 11 Ocak günü taarruz beklenilmesi de Batı Cephesi Kumandanlığı için bir zaaftır. Bu yüzden Yunanlıların durumu tespit edilerek, akşam üzeri verilen takip emri sabah erkenden verilebilseydi, çekilme Yunanlılar için pahalıya mal olurdu. 13 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki Yunan resmi bildirisinin ifadesinden de bu tenkidimizin haklı olduğu anlaşılmaktadır:

“Kıtalarımız, aldıkları emre uyarak, düşmanı yalnız İnönü’ne kadar takip ettiler, malzeme aldıktan ve geriye naklini sağladıktan sonra, düşman tarafından rahatsız edilmeksizin, normal yürüyüşle İzmir Kolordu bölgesine döndüler.”

Birinci İnönü Muharebesi, Yunan taarruzunun maksadı ne olursa olsun, dış görünüşüyle, Yunanlıların Türkler karşısında ilk başarısızlığıdır. Değişik deyimle, 15 Mayıs 1919’dan beri, Türkler, Yunan taarruzunu ilk defa İnönü’nde kırmış oluyordı. Türkiye’de ve dışarıda, bu muharebe çok olumlu bir etki yarattı. Ethem’in üzerine yürünüldüğü nazik bir zamanda, Batı Cephesi’nin yıkılmaması, büyük bir tehlikenin savuşturulduğunu müjdeliyordu. Zira, Ethem, İnönü Muharebeleri sırasında hâlâ bir tehlike olmakta idi. Gediz’in boşaltıldığını, karşısında kuvvet kalmadığını 8/9 Ocak gecesi haber alan Ethem, ertesi gün süratle Kütahya yönünde harekete geçmişti. O gün rastladığı süvari alayına taarruz etti, fakat geri atıldı. Ethem’in karşısında, 500-600 mevcutlu bir süvari ile elinde yalnız bir piyade alayı kalmış olan ve bütün gücü 700 silahlıdan ibaret bulunan 61. Tümeninden başka kuvvet yoktu. Ethem, 10 Ocak günü Kütahya’yı tehdit etmeye başlamıştı, İnönü Muharebesi’nin sonucu, işte bu bakımdan çok önemli idi. Yunan tehlikesi, belirsiz bir süre için atlatıldığına göre, Ethem’in saf dışı edilmesi kolaylaşıyordu.

Yunanlıların Anadolu’ya çıktıklarından beri cereyan eden muharebelerde Kuvayi Milliye ile ordu birlikleri yan-yana döğüşmüşlerdi. Kabul etmek gerek ki, ordu şimdiye kadar bir varlık gösterememişti. Hele karşı ihtilal hareketlerinin bastırılmasında Kuvayi Milliye’nin gösterdiği başarı orduyu büsbütün gölgelemiş, itibardan düşürmüştü. İnönü’nde ordu, ilk defa, yanında Kuvayi Milliye olmadan³¹⁷ ve kumanda aksaklıklarına rağmen gerçekten çok iyi dövüşmüştü. Bu vesileyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yeni kurulmakta olan ordusu birdenbire itibar kazandı. Ordu aleyhinde, mecliste bile kendini gösteren propagandalar durdu. Bundan sonra, ordunun kuruluş ve

---

³¹⁷ Birkaç küçük müfrezenin sözü edilmeye değmez.

takviyesi daha kolay başarılacaktı. Ayrıca Ethem efsanesi de yıkılmış ve Ethem, Yunanla işbirliği yapan hain damgasını yemiş oluyordu. Bütün bu faydaları sağlayabilmek için, İnönü Muharebelerinin içeriye ve dışarıya karşı iyi değerlendirilmesi gerekiyordu ki, bunu Mustafa Kemal Paşa mükemmelen yaptı.

Yunanlılar da, kendi açılarından İnönü taarruzunu başarılı bir hareket olarak göstermek çabasından geri kalmadılar. Yunan Başkumandanı Papulas, Bursa'dan nezaret ettiği bu hareket tamamlanınca, Atina'ya verdiği raporda kendi deyiimiyle, “cephenin ve ordunun her noktai nazardan müsait olan durumunu” belirtmeyi ihmal etmedi. Papulas'ın bu rapora esas teşkil eden fikri ve Birinci İnönü Muharebesi hakkındaki görüşü şöyledir:

“3. Kolordu, keşif hareketini başarıyla yaptı ve keşif sonucunda Kemal Ordusunun düzensiz olmayıp, aksine düzenli olduğu ve daha doğrusu; toplara, makineli tüfeklere sahip ve az çok mükemmel surette teçhiz edilerek teşekkül halinde bulunduğ u anlaşıldı.”³¹⁸

Birinci İnönü Muharebesi'ne Garp Cephesi'nden üç tümen katılmıştı. Bunlardan:

4. Tümenin Kumandanı Kurmay Binbaşı Nazım³¹⁹
11. Tümenin Kumandanı Kurmay Yarbay Arif³²⁰
24. Tümenin Kumandanı Kurmay Yarbay Atıf³²¹ idi.

Yarbay Atıf, bu muharebelerde hiç başarı gösterememiş, emrindeki kuvvetleri gayet kötü sevk ve idare etmiştir. Atıf Bey'in tümeni, bu sebeple, İnönü Muharebelerinde cepheye fayda sağlamadığı gibi, yük olmuştur. Hatta, muharebenin ikinci günü cephenin geri çekilmesinin başlıca sebebi 24. Tümandır.

Diğer iki tümen kumandanı üstün başarı gösterdiler ve bu kumandanların emrindeki birlikler son derece mükemmel sa-

---

³¹⁸ General Papulas'ın Hatıratı, s.33.

³¹⁹ Eskişehir - Kütahya muharebelerinde şehit oldu, cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

³²⁰ Ayıcı Arif diye anılan ve sonra asılan.

³²¹ Harpten sonra emekliye sevk edildi

vaşılar. 4. Tümenin 58. Alayı ile 11. Tümenin 70. Alayı İnönü Muharebelerinin iki gününde de büyük kahramanlıklar gösterek takdir kazandılar.

Birinci İnönü Muharebesi'nin ikinci gününe katılan Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayısı şöyledir:

Türkler

417 subay, 8.500 er (6.000 tüfek), 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makneli tüfek, 28 top.

Yunanlılar

472 subay, 15.816 er (12.500 tüfek), 270 hafif makineli tüfek, 80 ağır makineli tüfek, 72 top.

Yunanlıların bu muharebedeki kayıpları, kendi kaynaklarına göre:

8 subay 49 er ölü.

9 subay 145 er yaralı.

Türklerin kayıpları ise:

8 subay 95 er şehit.

19 subay 183 er yaralı.

ANKARA

Birinci İnönü Muharebesi'yle sona eren Yunan taarruzu Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin güçlüklerle dolu, önemli meselelerle uğraştığı günlere rastlar.

İhtilal idaresinin devlet kurma yolundaki çabası ile ilgili olan bu meseleler, başıbozuk ve serkeş milis kuvvetlerini tasfiye ederek hükümet otoritesini hâkim kılmak, orduyu ihya etmek, anayasa yapmak ve ilk bütçeyi hazırlamak gibi konulara dayanıyordu.

Birinci Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleriyle epeyi zamandan beri sürüp gelen anlaşmazlık, bazı mebusların aracı olarak görevlendirilmelerine rağmen çözülememişti. Milis kuvvetlerin ve özellikle Ethem'in mecliste bir hayli taraftarı

vardı. Ordunun henüz zayıf ve itibarsız olduğu bir sırada Ethem'in tasfiyesi, başlı başına güç bir mesele idi. Diğer milis kuvvetlerinin Ethem ile işbirliği yapmaları ve orduya karşı zafer kazanmaları zayıf bir ihtimal değildi. Bu takdirde ihtilal idaresi birdenbire dağılıp çökebilirdi. Böyle bir durumun doğmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Fakat, Büyük Millet Meclisi Ethem'in ortadan kaldırılması gereğine nasıl inandırılacaktı? İşte asıl güçlük bu nokta idi.

Arabulucu olarak Kütahya'ya giden mebuslar hiç bir olumlu sonuç elde edememişlerdi. Hükümet bu durumda kesin kararını vermiş ve ordu 29 Aralık 1920 günü Ethem'in üzerine yürüyüşe geçmişti. Meclisin bundan haberi yoktu. Arabulucu milletvekilleri 30 Aralık'ta Ankara'ya dönmüş bulunuyorlardı. O gün öğleden sonra, Büyük Millet Meclisi gizli oturuma geçerek gece yarısına kadar Ethem meselesini görüştü. Fakat meclisin havası Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı ve hatta uygulama safhasına koyduğu kararı vermeye elverişli değildi.

Gizli oturum tutanakları henüz açıklanmadığı için, meclisin bu oturumunda yapılan görüşmeleri Yunus Nadi (Abaloğlu)'ndan naklen öğreniyoruz.³²²

“Kütahya'ya giden ve o gün dönen mebuslar heyeti de meclise geldikten sonra gizli oturum açıldı. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının isyan telgrafı ise tabii, mebuslar heyetinden önce gelmiş bulunuyordu.

Durum, hükümet tarafından kâfi bir genişlikte izah edildikten sonra, Kütahya'ya gidip gelen arkadaşlar dinlenmek istendi. Bu arkadaşlar vaziyetin vardıgı neticeden çok üzgündüler. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının cahillik ve kabalıkla hareket ettiğı meydanda idi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni horlamaya cesareti ise hakikaten affı zor işlerdendi. Fakat bütün bunlara rağmen, acaba bu anlaşmazlığı barış yolu

---

³²² Yazarın kaleme aldığı yılda T.B.M.M gizli oturum konuşmaları yayınlanmamıştı. (y.n)

Yunus Nadi, 'Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti' Sel Yayınları "Atatürk Kütüphanesi: 16. İstanbul 1955, s. 95-97.

ile halletmenin bir çaresi bulunamaz mıydı? Mebuslar Heyeti-
nin böyle bir acı ve üzüntü içinde olduğu görüldükten sonra
meselenin görüşülmesine geçildi.

Hal olunacak iş hakikaten mühimdi. Ortada bastırılmak
ve cezalandırılma lazım gelen bir hareket bulunduğu meydan-
da olmakla beraber, şimdiye kadar hepsi vatani kurtarmak
için çalışmış memleket çocukları arasında kan dökülmesi ile
neticelenecek çarpışmalar da, akla cidden sığmıyordu. Üstelik
meselenin önemi, yalnız bu hissi safhasından ibaret değildi.
Çarpışmanın muhtemel ve muhtelif neticeleri ve iç çekişmeler
de hesaba katılmalı ve iç çekişmeler devam ederken Yunan
kuvvetlerinin ilerlemeğe teşebbüs edebilecekleri de unutul-
mamalı idi. Her his, her fikir, her ihtimal, herkesi bir yolda
düşüncesini söylemeğe sevk ediyor, Meclisi büyük bir acı ve
üzüntü kaplamış, konular devam edip gidiyordu. Bu ihtilaf
çıktı çıkalı, olup biten işler, konuşmalar ve muhaberele hep
ortaya dökülmüş, meselenin gizli kapaklı hiçbir yönü kalma-
mıştı. Nihayet bir karar verilmeli idi, fakat bu karar nasıl bir
karar olmalıydı?

Bir aralık mebuslardan biri, galiba Erzurum Mebusu Hü-
seyin Avni Bey, şöyle bir soru sordu.

– Mesele etrafında çok konuştuk. Herhangi bir neticeye
varabilmekliğimiz için hükümetin bu meseleden dolayı Meclis-
ten bir karar almaya mı, yoksa durum hakkında Meclise bilgi
vermeğe mi gelmiş olduğunu bilmekliğimiz lazımdır.

Bu soru üzerine ben söz alarak özet olarak şunları söyle-
miştim:

– Bu kadar önemli bir meselede hükümetin Meclise yalnız
bilgi vermeğe gelmiş olduğu düşünülemez. Tabiidir ki Meclis
bu mesele karşısında bir karar alacaktır.

Kürsüde Mustafa Kemal Paşa beni takip ederek, manası
aynen hatırımda kalan şu beyanatta bulundu:

– Arkadaşlardan birinin sorduğu soruya, Yunus Nadi Be-
yefendi hazretlerinin verdiği cevabı dinlediniz. Yunus Nadi
Beyefendi hazretleri, bu kadar mühim bir işte, hükümetin
değil, ancak Yüksek Meclisinizin karar alması lazım geleceğini

ifade buyurdular. İşin önemini inkar ve işi küçümseyecek değilim ve Yüksek Meclisinizin herhangi mesele hakkında olursa olsun karar vermek hakkı da bilinmektedir. Fakat Yunus Nadi Beyefendi hazretleri ile beraber Yüksek Meclisinizin de bilgisi olmak gerekir ki, bu türlü meselelerde hükümetin karar alamayacağı nazariyesi asla doğru değildir. Hatta eğer sizin karşınıza bu türlü meseleler karşısında karar alamayan bir hükümet gelirse, siz onu kabul etmeyiniz ve hemen düşününüz derim. Böyle hadiseler karşısında, onlardan daha hafifleri ve daha ağırları karşısında karar alamayan hükümetler, her şeyden evvel hükümet olamazlar. Hükümet bir isyan karşısındadır ve buraya gelmeden evvel isyanın hakimiyetine meydan vermeyecek kararlarını ve tedbirlerini tabii almıştır. Görüşmelerinizi neticelendirebilmek için bu hususlar da böylece bilginiz olmak gerekir.

“Beyefendi Hazretleri” tabiri, Paşanın durum karşısındaki hiddetinin işareti idi. Beni, Meclis kararı ile işi biraz uzatabilmek ümit ve imkânına sevk eden düşünce ise, Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının doğrudan doğruya bir çarpışma kabul etmeğe karşılık mesela vaktiyle isyan bölgeleri olan Düzce ve Bolu taraflarına çıkarak yeni bir dert ortaya çıkarabilmeleleri ihtimali idi. Kazanılacak vakitle bu türlü ihtimallerin dahi önüne geçilebilecek tedbirler alınması lüzumunu düşünmüş bulunuyordum.

Uzun müzakerelerden sonra Meclis şu neticeye vardı:

Eğer Çerkez Ethem Bey ve biraderleri kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetlerin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu şekil hükümetçe de kabul edilsin; aksi takdirde memleketin ve ordunun selametini gerektirdiği tedbirlerin kabul edilmesi ve uygulanması zorunludur.

Bu netice, meselenin herhangi bir şekilde çarpışmasız çözümüne taraftar olanlar için yine ufacak bir ümit köşesi bırakıyordu. Kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetler Kumandanlığını terk ederek bir kenara çekilmeleri... Ne var, artık bunu olsun yapmalı değil mi? Yapsınlar ve bunun için çalışsın şeklinde bir ümit. Hatta bu maksatla, bu kardeşlerin o zaman Ankara’da bulunan babaları Ali Bey’in Eyüp Sabri Bey ile tek-

rar Kütahya'ya gönderilmeleri bile düşünüldü.³²³ Mustafa Kemal Paşa bu teklif ve tedbiri iyi karşılayarak Ali Bey'e cepheye gitmesi için belge bile çıkarıldı. Bu biraderlerin babalarına çok hürmet ettiklerini ve emrederse belki kabul edecekleri söyleniyordu. Ertesi gün, yani 31 Aralık 1920'de, Ali Bey, Eyüp Sabri Bey'le Kütahya'ya hareket edecekleri sırada, cepheden gelen haberlerle bundan vazgeçtiler. Çünkü Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerin Yunanlılarla anlaşarak temas halinde bulundukları anlaşılmış, artık her ümit bitmiş ve olacağına varmak yoluna dökülmüştü.³²⁴

8 Ocak 1921 tarihinde, Türk ordusu, on bir günden beri Ethem kuvvetlerinin tedibi ile uğraşüyor, Yunan ordusu ise üç günden beri İnönü mevzilerine doğru taarruz halinde bulunuyordu. Bugüne kadar her iki olay hakkında da meclise bilgi verilmemişti. Yunan taarruzu 6 Ocak Perşembe günü başlamıştı. Durum iyice aydınlanmadığından o gün meclise bir şey söylenemezdi. Cuma günü hafta tatili idi. Nihayet 8 Ocak Cumartesi günü meclis son derece önemli olan bu iki olayı öğrenebilecekti. Ethem'e karşı girişilen hareketin on bir gündür gizli tutulmasındaki sebep, Yunan taarruzu ile artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Bu hareketi Yunan taarruzuna bağlayarak, henüz

---

³²³ Kütahya'ya giden heyette Celal Bayar da bulunmuştu. Kendisiyle 8 Aralık 1964 günü İstanbul'da Çiftehavuzlar'da görüştük. Bize söylediğine göre, 30 Aralık 1920 günü yapılan gizli oturumda Bayar da meclise izahat vermiş ve onun teklifi üzerine meclis yukarıda sözü edilen kararı almıştır. Bayar ile yaptığımız görüşmede şu gerçekleri de öğrenmiş bulunuyoruz.

1. Kütahya'ya gönderilen heyete, Ethem ile uzlaşmak için ne gibi şartlar ileri sürecekleri hakkında hiçbir talimat verilmemiş, böyle bir telkin ve tavsiyede bulunulmamıştır. Ya da Celal Bayar'ın haberi yoktur.

2. Heyet, Kütahya'da kaldığı günler içinde Ethem ile hiç görüştürülmemiştir. Görüşmeler Reşit ile yapılmıştır. Yalnız Kütahya'dan ayrılacakları gün Ethem'i ayaküstü görmüşler ve veda etmişlerdir.

3. Sözünü ettiğimiz 30 Aralık 1920 günü gizli oturumu yapılırken ve hatta kendisiyle görüştüğümüz 8 Aralık 1964 tarihinde, ordunun 29 Aralık 1920 günü Ethem' in üzerine yürüyüşe geçtiğini ve Kütahya'ya girdiğini, Celal Bayar bilmekte idi. Heyetin öteki üyeleri de aynı durumda olsalar gerek.

³²⁴ M. Kemal Paşa, o gün meclisi avutmuştu ve Ethem'in babasını Kütahya'ya gönderecek değildi. Çünkü 30 Aralık günü 61. Tümen Kütahya'ya girmiş ve Ethem'in kuvvetleri geriye çekilmişlerdi.

bir tehlike olmak durumunu muhafaza eden Ethem'in hıyanetini meclis önünde tescil eylemek ve Ethem taraftarı milletvekillerini susturmak güç bir iş olmaktan çıkmıştı.

30 Aralık 1920 günü gizli oturumda Ethem'i itham eden Mustafa Kemal Paşa, bu defa, açık oturumda umumi efkâra konuşacaktı.

Büyük Millet Meclisi'nin 8 Ocak 1921 günlü toplantısının öğleden sonraki oturumunda ilk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak uzun konuşmasına şöyle başladı:

“Muhterem Efendiler; Batı Cephemizi teşkil eden askeri kuvvetlerimiz arasında Birinci Kuvayi Seyyare adını verdiğimiz kıtanın başında kumandan olarak Ethem Bey'in ve bunun kardeşi Tevfik Bey'in bulunduğunu hepiniz bilirsiniz. Bunlar hakkında ve bunların son zamanlardaki teşebbüsleri hakkında bir iki münasebetle yüksek heyetinize bazı açıklamalarda bulunmuştum; fakat bu açıklamam gizli oturumlarda olduğu için bütün milletçe mesele henüz bilinmemektedir. Bundan dolayı, en son safha hakkında beyanatta bulunmadan önce şimdiye kadar cereyan etmiş olan olayların gayet kısa bir özeti yapmam istiyorum.”

Mustafa Kemal Paşa, söyleyeceklerinin elde edilen delillerin ve belgelerin verdiği kesin kanaate dayanacağına da işaret ettikten sonra, Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri ağır bir şekilde suçlamış, fakat kendilerinden hep “Bey” diye bahsederek sözü asıl sonuç alacağı noktaya getirmiştir:

“Ethem, Tevfik ve Reşit Beyler doğrudan doğruya maiyetlerinde kalan bir kısım kuvvetlerle -ki en son durumda üç yüz kişi kadar görülmüştür, bunlarla- kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tabi olmuşlardır. (Kahrolsun, Lanet olsun sesleri!). Yunanlılara şüphe yok ki bunlar birçok sırlar vermişlerdir. Yalnız bu adamlar bittabi ne ordumuzu bilirler ve ne de ordumuzun kahramanlığını lüzumu kadar takdir edebilirler. Onların sır diye verdikleri şeylerin hüküm ve tesiri yoktur. Fakat herhalde mübalağalı bir surette vermiş oldukları bilgi açıklama ile Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalade heveslendirmişlerdir. Ve bunun neticesi olarak bir iki gün evvel

Yunan ordusu bütün Batı Cephesi'nin her noktasında, kendi safları arasında Ethem de dahil olduğu halde, taarruza geçmişlerdir. (Allah kahretsin sesleri)."

Erzurum Milletvekili Nusret Efendi, bu sırada **"Paşa hazretleri artık bey demeyiniz, hain deyiniz."** şeklinde ihtarda bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa kolladığı fırsatın ayağına geldiğini görerek, **"Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, ancak henüz Büyük Millet Meclisi azası sıfatını taşımakta bulunan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek Heyetinize hürmeten telâffuz edebilmek için Reşit Bey'in azalıktan düşürülmesine rey vermenizi istirham eyleirim."** dedi.

Başkan bu teklifi şu sözlerle oya koydu:

"Millet ve memleket menfaatleri aleyhine silah kullanarak düşmanla işbirliği eden Saruhan Milletvekili Reşit Bey'in milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsınlar. Çoğunlukla kabul edilmiştir."

Kararın oybirliği ile alınmaması, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Ethem ve kardeşlerini, muntazam orduya karşı milis kuvvetlerini tutan milletvekillerinin o anda bile mevcut olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1920 günü gizli oturum görüşmelerinde bazı milletvekillerinin Ethem'le işbirliği yaptıklarını ima etmişti.

Reşit'in milletvekilliğinden çıkarılması kararından sonra Erzurum Milletvekili Salih Efendi söz alıp meseleyi açtı; herkesin birbirine şüphe ile baktığını, her şeyin açıkça konuşularak bu durumun ortadan kaldırılmasını istedi. Ethem meselesi kuvvetle çözülmek üzereydi; fakat bu meselenin ayrıca mecliste de çözülmesi gerekiyordu, işin bu safhası da Reşit'in ihracı olarak kapanmıştı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Salih Efendi'nin konuşması üzerine, ikinci bir atak daha yaparak, Ethem taraftarı milletvekilleri ile hesaplaşacaktı. En sivri noktaya karşı hücumla geçti. Eski Kuvayi Milliye kumandanı Diyarbakır Milletvekili

Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in de³²⁵ milletvekilliği sıfatının kaldırılmasını istedi. Hacı Şükrü'yü şu suretle itham ediyordu:

"Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevk edenlerden birisidir.

"Hacı Şükrü Bey'in dahi Yüksek Meclisiniz içinde bulunmuş olması Yüksek Meclisinize şeref vermez."

"Hacı Şükrü Bey'in artık bu Yüksek Mecliste yeri yoktur."

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen, meclis, Hacı Şükrü Bey'i tutmuş ve hakkında ihraç kararı almaya yanaşmamıştır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in aşağıdaki sözleri meclisin o günkü havasını güzel canlandırmaktadır:

"Efendim, Paşayı severiz. Kanunu hepsinden ziyade severiz. Hacı Şükrü Bey'i kanuna teslim ettik, kanun hakimdir. O halde emir yerini bulmuştur."

Hacı Şükrü Bey'in durumunu incelemek üzere konu dördüncü şubeye havale edilerek, ortalama bir yol tutuldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasından sonra, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında meclise bilgi verdi. Fevzi Paşa'nın konuşmasının önemli noktaları, taarruzun nasıl telakki edildiğini göstermek maksadı ile aşağıya aynen alınmıştır:

"Uşak ve Bursa'da toplanmış bulunan Yunan kuvvetleri kısmen izinli olarak memleketlerine gitmekle beraber Yunanistan'daki seçimler neticesinde cephelerde bir değişiklik meydana geldi. Cephelerdeki açıklıklar takviye edilmek üzere bir kısım kuvvetleri cepheye sevke başladılar. Alınan bilgiler, seçimleri ve Yunanistan'daki siyasi değişiklik dolayısıyla, Yunanlıların, harp hareketlerini durdurdukları ve Avrupa'da meydana gelecek kanaate göre yeni bir siyaset takip edecekleri hususlarından ibarettir."

"Ocak ayının ikisinde, Ethem Yunanlılarla temasa geçti ve bizim cepheden kuvvetlerimizi tamamen çektiğimiz v.s. ye

---

³²⁵ İttihatçı milletvekillerinden

dair bazı haberlerle Yunanlıları harekete teşvik ettikleri anlaşıyor. Çünkü bu tarihten itibaren mutlak sükûnet içinde bulunan cephelerde faaliyet başlamıştır.”

“Askeri tertibata dair müsaade ederseniz fazla tafsilât vermeyeceğim. Henüz durum gelişmemiştir.”

Meclisin 8 Ocak günlü toplantısında, Batı Cephesi’nde cereyan eden önemli ve tehlikeli olayları açtık herkes öğrenmiş bulunuyordu, İnönü Muharebelerinin Ankara’da ve özellikle Büyük Millet Meclisi’nde nasıl karşılandığını ve izlendiğini Yunus Nadi Bey şöyle anlatmaktadır:

“.... Ankara’nın garip bir hususiyeti vardır ki, her olay karşısında ayrı ayrı görünmekte devam etmiştir.”

Zorluk ne kadar büyürse, azim ve cesaret o kadar artmak hususu!..

İlk günlerde Çerkez Ethem ve kardeşlerin isyanı üzüntü verici büyük bir dert gibi görünürken, sonradan bu kardeşlerin hatta Yunanlıların iştiraki ve hatta Yunanlıların fırsattan istifade ile taarruza kalkmaları karşısında Ankara soğukkanlı ve ağırbaşlı kesilmişti. Olup-bitti, büyük bir soğuk kanlıkla kabul ediliyor, artık azim ve sebatla hep tedbir düşünülüyordu.

Böyle olmakla beraber durum, yüzleri mermer yapan bir endişe ile takip olunuyordu. Gariptir ki, bu endişe büyük bir iman ve kanaatle de karışıktı: Dünya bir araya gelse bizim hakkımızdan gelemezler ve ergeç nasıl olsa biz hakkımızı kendimiz alırdık kanaati...

Vaziyetin çok müşkül ve çok ciddi olduğunu söylemiştik. Ankara’daki hak ve hakikati bilenler, etraftan yetiştirilmesine çalışılan kuvvetlerin vakit ve zamanı ile yetişip yetişemeyeceğini takiple beraber, Kütahya tarafında bulunan İsmet Bey’in düşmanı karşılamağa muvaffak olup olamayacağını hesaba katıyor ve vaziyetin gelişmesini dakikası dakikasına takip ediyordu.

İlk günlerde, düşman, önündeki zayıf kuvvetlerimizin ağır ağır çekilmesi üzerine nispeten kolaylıkla ilerleyebiliyordu. Fakat etrafı saran gerginlik, düşmanın her ilerleyişi adımını

büyük bir hiddetle karşılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin o zaman başkanlığına mahsus büyük salonu bir çeşit istihbarat dairesi olmuştu. Meclis azaları ekseriyetle orada toplanarak, cepheden alınabilen haberleri harita üstüne tatbik ediyorlardı. Ekseriya Mustafa Kemal Paşa da oraya gelerek, harita üzerinde arkadaşlara bilgi veriyordu. O heyecanlı zamanların fark ettirici özelliği şundaydı: Mustafa Kemal Paşa, kendisi ne sorulan çeşitli sorulara karşı asla kesin cevap vermiyor, bunları; "Bakalım harekâtın gelişmesi ne gösterecek?" diye kesin olmayan cevaplarla geçiştiriyordu. Fakat şu farkla ki, Paşa'nın kendisinde fazla bir endişe yoktu. Ağzı belirsiz konuşurken, yüzü şen ve emindi.

9 Ocak'tan itibaren durum daha ciddi, çok ciddi oldu. Artık düşman İnönü'ne kadar, şu Eskişehir'in yanı başındaki vadiye kadar gelmiş ve orada muharebeye tutuşulmuştu.

Harekâtı takip etmek için uyku uyuyamayan arkadaşlar çoktu. Fakat bu korku ve endişeden değil, gerginliğin ve öfkenin çokluğundandı. Birinci İnönü Muharebesi'nden korkan, alışılmış ifadesiyle panik yapan hemen hiç bir fert hatırlamıyorum. Hâlbuki durum orada pek ciddi idi, dediğimiz gibi, çok zordu ve en zayıf bulunduğumuz, hatta zaaf ve kuvvetlerimizimizin derecesini hakkı ile bilemediğimiz bir zamandı.

9 Ocak'ta sağ kanadımızın biraz kırılmasına rağmen, ertesi günde muharebe olanca hızı ile devam ediyordu. O gün artık, Paşa, haritada tespit olunacak cihet göremeyerek, elinde tesbihi, herkese:

– Pek galip bir ihtimalle bugün iş olacağına varacak... Hele bekleyelim... diyordu.

O gün Ankara'da gerginliğin ve heyecanın hakikaten buhran devirleri yaşanıldı ve ancak ertesi gün, 11 Ocak 1921 de, düşmanın nihayet mağlubiyeti kabul ederek çekilmekte olduğu haberi alındı. Ne acayip haldir ki, Ankara'nın en umulmayacak bir zamanda ve en umulmayacak zorluklar karşısında beklediği haber, işte bu haberdirdi.

Bu muharebeden mağlûp çıkamayacağımıza, Ankara, her nedense inanmıştı. Galip ve hatta ortalığa hakim his buydu.

11 Ocak 1921 de Matbuat Müdürlüğü her tarafa aşağıdaki tebliği ulaştırıyordu:

“Ayn 9. ve 10. günleri İnönü civarında Yunan ordusu ile cereyan eden meydan muharebesi neticesinde düşman büyük kayıplara uğratılmıştır. Bugün, 11 Ocak 1921, düşman muharebeye devam edemeyerek geri çekilmeğe başlamıştır. Ordumuz düşmanı takip ediyor.”

10 Ocak günü bir milletvekilinin isteği üzerine, Mustafa Kemal Paşa, meclise, İnönü’nde cereyan eden muharebeler hakkında bilgi verdi. Paşa, o gün kesin bir şey söyleyecek durumda değildi. Pek az konuştu ve sözlerini şöyle bitirdi:

“Kuvvetlerimiz tamamen İnönü’nün kuzeyinde ve doğusunda uzanan sırtlar üzerindedir. Düşmanın şimdiye kadar gelişen ve doğrudan doğruya muharebeye soktuğu kuvvet iki tümen kadardır. Bunun gerisinde daha bir Efzun tümeni tahmin edilmektedir. Bu dakikada aldığımız son rapora göre bu mevziler üzerinde gayet şiddetli muharebeler cereyan etmektedir.”

Yine aynı gün meclisin öğleden sonraki oturumun da, Eskişehir’den gelen İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey, meclise izahat vererek, Eskişehir’de hiç bir telaş ve heyecan olmadığını, cepheye giden subay ve erlerin morallerinin yüksekliğini anlattıktan sonra, şöyle demiştir:

“... Askerlerimiz hem sayıca üstün ve hem de moral ve top bakımından da üstündür ve hatta toplarımızın çapları bakımından da üstündür. Subaylar diyorlar ki: ‘Türk ordusu subayları olduğumuzu bu defa da ispat edeceğiz, çünkü aleyhimizde pek çok iftiralar vardır. Güya memleket Kuvayi Milliye ile kurtulmuş, ordu ile kurtulamamış, bundan dolayı bunu fiilen ispat edeceğiz”

Meclis bu izahatı dinledikten sonra gündeme geçilmiş ve Anayasa tasarısının görüşülmesine devam olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 13 Ocak perşembe günü yaptığı toplantı, ilk defa düşmanın geri çekilmesi ile sonuçlanan bir muharebenin, yani zafer kazanmış olmanın yarattığı heye-

canlı konuşmalara sahne olmuştu. Toplantının başlangıcında, bir süre bütçe görüşmeleri ile meşgul olan meclise, Mustafa Kemal Paşa, İnönü’nde kazanılan zaferi müjdeliyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın bu vesile ile yaptığı konuşmanın iki noktası üzerinde durmak gerekir: Çerkez Ethem’i suçlamak ve meclise teşekkür.

Yunan taarruzunu haber verirken Ethem ve kardeşlerini meclis içinde yıkmanın nasıl tam sırası ise, Yunan taarruzu kırıldıktan sonra zaferi müjdelirken de Ethem’i bir kere daha mahkum etmekte fayda vardı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa askeri hareketlar üzerinde izahat verirken söze Ethem olayı ile başlamış ve konuşmasının yarısını bu konuya ayırmıştı. Ethem’e karşı girişilen hareketi meclisin hoş karşılaması, hiç değilse önem verilecek bir tepki göstermemesi, aynı zamanda Yunan taarruzu sebebi ile telaş ve heyecana kapılmaması teşekkürde değeri.

Mustafa Kemal Paşa sözlerini şöyle bitirmiştir:

“Efendiler; bendeniz bu meyanda yüksek heyetinize özel olarak teşekkürlerimi arz etmek istiyorum. Sebebini açıklayacağım. Aleyhimize cereyan eden hareketler gerçekten birçok kalpleri endişeye düşürecek mahiyette olduğunu itiraf etmek lazımdır. Böyle bir manzara karşısında Yüksek Meclisiniz olağanüstü bir sükûnet, soğukkanlılık ve azim göstermiştir. Hükûmete, kumandanlara, orduya karşı emniyet ve itimadını korumuş ve sonucu olgun bir sükûnetle beklemiştir. Yüksek Meclisinizde görülen bu yüce hal, emin olunuz hepimize ve bütün millete aynı suretle iyi tesirini yapmıştır.

Eskişehir’den gelenlere sorabilirsiniz. Daima buradaki sükûnet, oraya sükun vermiştir. Hâlbuki, düşman Eskişehir’e iki üç saat mesafeye kadar gelmişti. Eğer Mecliste ufak bir telaş olsaydı, bu, bütün memlekete yayılabilirdi. Hatta orduya sirayet edebilirdi ve Allah korusun arzu edilmeyen sonuç karşısında kalınabilirdi. İşte yüce heyetiniz sükûnet ve soğukkanlılığının tesir ve neticesi olmak üzere İnönü Meydan Muharebesi kazanılmıştır.

Bundan dolayı teşekkürlerimi arz ederim.”

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, İnönü Muharebelerini meclise anlattı. Fevzi Paşa da, söze Ethem'in ihanetinden başlayarak girmişti. Yunan taarruzunu, askerlik ve siyaset bakımından tahlil etti; muharebelerin kuvvet dengesizliği içinde geçtiğini ve askerlerin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi kahramanlık gösterdiğini belirtti. Fevzi Paşa haklı olarak şu hükme varmıştı:

“Büyük Millet Meclisi'nin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu, ilk rüştünü bu suretle ispat etmiştir.”

Fevzi Paşa, meclisin moralini yükseltmek için, ordunun silah ve cephane durumuna da temas ederek biraz da mübalâğaya kaçan şu sözleri söylemiştir:

“Biz elimize geçen ustalarla ordumuza yetecek kadar tüfek, cephane yapıyoruz ve bundan başka Reis Paşa hazretlerinin burada buyurdıkları gibi, cephanemizi ikmal ettik. Nasıl ikmal ettik biliyor musunuz? Düşmanlarımızdan aldığımız cephaneler, bugün bizim şimdiye kadar olan cephane sarfiyatımızın beş on mislini Ermenilerden aldık ve bunu ilan ediyoruz. İngilizler bize cephanesiz dedikleri halde biz otuz yedi milyon cephane aldığımızı söylüyoruz ve bununla on sene daha harp ederiz.”

Fevzi Paşa, Yunanlıların İnönü'nden çekilirken birçok köylerde ahaliyi katlettiklerinden, kadınların ırzına tasallut ettiklerinden ve halka ait hayvanları alıp götürdüklerinden bahsetmişti. Bu husus, milletvekillerini coşturmuş ve heyecanlı konuşmalara yol açmıştır. Hatipler, bilhassa Avrupa'ya ve Avrupa medeniyetine hücum ederek şöyle diyorlardı:

“...bu noktada resmi Avrupa'ya değil; ilmi Avrupa'ya, medeni Avrupa'ya, sanatkâr Avrupa'ya hitap edeceğim.

Efendiler. Nerede bu medeni Avrupa? Efendiler, şiiriyle, medeniyetiyle hayal ettiğimiz Avrupa nerede?..”

Milletvekilleri, bu soruları **“Lloyd George'un pençesinde!”** **“Papaz hırkasına bürünmüş...”** sözleri ile karşılıyorlardı. Bir milletvekili de: **“Bu bir salıp harbi ve salıp medeniyetidir...”** diye bağıırıyordu.

Heyecan gittikçe artarak, şehitlerin ruhuna Fatihalar okunuyor, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin Söğüt civarındaki muharebesiyle İnönü Muharebesi'ne bağlantı kuruluyor ve milletvekillerinin tahsisatlarından 25 er lira kesilerek cephe-deki askerlere tütün gönderilmesine karar veriliyordu.

Muhittin Baha (Paşa) da heyecanlı bir konuşma yapmış ve Namık Kemal'in şu mısralarını okumuştı:

**“Biz ol âlihimem erbab-ı cedid-i içtihadız kim,
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten.”**

Muhittin Baha Bey de Avrupa'ya şöyle çatıyordu:

**“Bu Avrupa denilen medeniyet kütlesi, bu sefiller ve sefih-
ler kütlesi...”**

Mustafa Kemal Paşa duygulanmıştı; şu konuşmayı yaptı:

**“Milletimiz bugün bütün geçmişinde olduğundan daha çok
ve ecdadından daha çok ümitlidir. Bunu ifade için arz ediyor-
um... Merhum Namık Kemal demiştir ki:**

**“Vatanın bağına düşman dayadı hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini...”**

**İşte ben bu kürsüden bu Yüksek Meclisin Başkanı sıfatı ile
Yüksek Heyetinizi teşkil eden bütün üyelerin her biri adına ve
bütün millet adına diyorum ki:**

**“Vatanın bağına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini...”**

Meclisin heyecanı şekil değiştirerek devam ediyordu. Başkanlığa önergeler verilmeye başlandı, ilk önerge cephe-lerde er hizmeti yapmak üzere muharebeye katılan milletvekillerinin isimlerinin okunmasını ve zapta geçmesini teklif ediyordu. Kabul edildi. Muharebeye katılan milletvekilleri şunlardı:

Ziya Hürşit (Lazistan), Neşet (İstanbul), Yusuf Ziya (Mer-sin), Memduh (Şarkî Karahisar), Rıza (Muş), Sabit (Kayseri), Sami (İçel), Hamdi Namık (İzmit), Operatör Emin (Bursa), Dr. Fuat (Bolu), Dr. Abidin (Lazistan) ³²⁶

Öteki önergeler, muharebeye katılan kumandan, subay ve erlerin terfi ve taltif edilmelerine dairdi. Çoğunda, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in generalliğe terfii isteniyordu. Bu takrirler, temenni olarak hükümete havale olundu.

Büyük Millet Meclisi'nin 17 Ocak tarihli toplantısından başlayarak, her gün İnönü zaferini tebrik ve Ethem'i tel'in eden telgrafların okunduğunu görmekteyiz. Memleketin her tarafından, belediyeleri, şehir ve kasabaları, Müdâfaa-i Hukuk teşekküllerini temsilen Meclis Başkanlığına telgraflar çekilmesi ocak ayı sonuna kadar sürmüştür.

---

³²⁶ Ziya Hurşit: 30 yaşında. Almanca öğretmeni. Atatürk'e İzmir'de hazırlanan suikast ile ilgili olduğundan asılarak idam edilmiştir.

Neşet: 39 yaşında. Eski İzmit Mutasarrıfı. 2. ve 3. Dönemlerde de milletvekili seçilmiştir.

Yusuf Ziya (Eraydın): 35 yaşında, Ziraat memuru, Fransızlara karşı savaşta Mersin Grubu müfreze kumandanı.

Memduh: 30 yaşında. Jandarma subayı.

Rıza: 32 yaşında. Muşlu bir ağa çocuğu.

Sabit: 43 yaşında. Eşraftan. 2. Dönemde milletvekili

Sami: 32 yaşında. Silifke eşrafından.

Hamdi Namık: 37 yaşında. Mülkiye mezunu, Geyve Kaymakamı.

Operatör Emin: 39 yaşında. Doktor. Sonra İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) olan Emin Erkul.

Dr. Fuat: Sonra Kırklareli Milletvekili olan, Çocuk Esirgeme Kurumu kurucusu ve başkanı.

Dr. Abidin: 41 yaşında. 2. Dönemde de milletvekili.

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN KURULUŞU

TEMEL GÖRÜNÜŞ: HALKÇILIK

Hükümet, 18 Eylül 1920 günü meclise bir anayasa tasarısı ve bu tasarı için bir gerekçe özelliğinde olmak üzere bir halkçılık programı getirmişti, özel bir komisyona havale olunan program ve tasarı iki ay sonra mecliste görüşülmeye başlanmıştır, özel komisyon, programı, fikirlere dokunmadan bildiri şekline sokmuştu. Yayınlanmasına karar verilen bu bildiriye meclis hiç tartışmadan aynen kabul etmiştir. Bildiride, Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin o günkü sosyal ve politik görüşü ile kurulmakta olan yeni devlet hakkında temel fikirler belirtilmiştir.³²⁷ Bu görüş ve fikirler özetle şöyledir:

Türkiye halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskısı ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisi'nin tek ve kutsal emeli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist baskısından kurtararak kendi irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu maksatla kurulmuş bir ordusu vardır. Orduya emir ve kumanda yetkisi meclisin manevi kişiliğine aittir.

Halkın öteden beri içinde bulunduğu sefaletin nedenleri kaldırılarak, yerine refah ve saadet getirmek meclisin başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adalet, maliye, ekonomi ve evkaf işleriyle diğer bütün kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır.

Anayasa tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında, yeni devletin kuruluşuna temel teşkil edecek birçok fikirler ileri sürülmüş, geçmiş inkılaplar ve eski idare tenkit edilmiştir. O günlerde konuşulanların çoğu bugün de konuşulmaktadır. Hem bu garip durumumuzu, hem de cumhuriyetin ilk meclisindeki fikir

---

³²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. C.5, s. 369-370

ortamını belirtmek için bazı konuşmaları buraya alacağız. Beri yandan, özentî halinde benimsediğimiz fikirlerin bize hangi etkilerle geldiği de ortaya çıkmış olacaktır.

Anayasa tasarısını ve hükümetin halkçılık programını inceleyen Özel Komisyon'un raporundaki şu cümleler, üzerinde durulmaya değer bir özelliklerdir:

"Şimdiye kadar halkımızın, her zaman vaatler karşısında kalarak, fakat hemen pek az bu vaatlerin uygulama alanına çıkabildiğini görerek vaatlere güvenmemeyi esas sayması gibi bir hâl olmuştur. Komisyonumuz, halkı ve memleketi sefalet ve zulümden kurtaracak maddelerin bu hükümlerin vaat edilmesinden ise, yavaş yavaş uygulanmasını uygun bulmuştur."³²⁸

Özel Komisyon adına konuşan gazeteci İsmail Suphi Soy-sallı (Burdur) komisyonun görüşünü uzun bir konuşma ile açıklamıştır. Bu konuşmanın ilginç kısımları şöyledir:

"Türkiye köylüsü Meşrutiyetten önce ne ise yine o halde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez harpler, vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkanda, yine Karadağ'da, yine Doğu Cephesi'nde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüş, ölmüştür. Jandarmanın kırbacı altında, öküzünü satarak, teknesini satarak ölmüş, ezilmiş harap olmuştur."

"Biliyorsunuz ki, Meşrutiyet devrinde zaman zaman teşebbüsler oldu. Bazen, halka doğru, sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabakanın aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükseltmek emelleri baş gösterdi. Fakat bunlar ihtilal gürültüleri ve harp topları arasına karıştı, gitti. Hiç bir sonuç elde edilemedi."

"Biz, burada bu inkılap için toplanmadık, esas itibariyle bir meşru müdafaa için toplandık."

... Gözümüzün önünde akan kanların, yıkılmış yuvaların; köylülerin iniltilerinin etkisiyle kendiliğimizden ıslah ve inkı-

---

³²⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. IV, s. 368.

lap zaruretinı anladık ve yeni bir idare kurmak için birtakım hazırlıklar yapmaya başladık.

...Yüksek Meclisiniz her şeyde inkılap yapmaya, her şey ve her şey yapmaya karar vermiştir. İşte hükümetin halkçılık programı adı altında yüksek meclisinize getirdiği program bu fikirlerin mahsulüdür.”

“... Emin olunuz ki, memleketin bu harpten çıkması, ihtilal, savaşıma, müdafaa halinde bulunmasa dahi, bize memleketteki şu idareyi unutturmayacak şeylerdir. Esas düşüncemiz, bu kötü idareyi kaldırmaktır.”

İsmail Suphi Soysallı, halkçılık fikrinin ve bu fikre dayanan devrimci eğilimin nereden hangi etkiyle çıktığını da belirtmek istemiş ve şöyle demiştir:

“Ben diyemem ki, biz hiçbir taraftan ilham almadık. Belki doğuda, Rusya’da patlayan inkılabın bizim üzerimizde tesiri olmuştur.”

Bir milletvekilinin, emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kurtulma konusu ile ilgili sorusuna, İsmail Suphi Soysallı şu cevabı vermiştir:

“Biz, genel olarak emperyalizm aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin (Alkışlar). Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin aleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince; kapitalizm zulmü nerede cereyan ederse etsin aleyhindeyiz (Doğru sesleri).”

MEMUR DEVLETİNE KARŞI HARP

Anayasa tasarısını inceleyen Özel Komisyon, “temsili seçim” sistemini, yani yeni devlet için kooperatif bir meclisi uygun görmüş ve tasarımı buna göre değiştirmişti. Mecliste, bu madde üzerinde yapılan görüşmeler bir hayli ilgi çekicidir. Mecliste beliren genel eğilim; Tanzimat’tan beri yeni bir sınıf olarak “memur”ların memleketin ve halkın başına bela olduğu şeklindedir. Onun için, bu konuda söz olan hatipler, memurların meclise girmelerinin aleyhinde bulunmuşlardır. Memleketi bu beladan kurtarmak için düşünülen tedbir ise, memurları halka

seçtirmekten ibarettir. Böylece halk, kendi seçtiği memuru beğenmez ise, işine son verecek ve yenisini daha iyisini seçmek hakkına sahip olacaktır. Mecliste, çok sayıda memur bulunduğu halde, memurlara karşı yapılan hücumlara önemli bir tepki gösterilmemiştir. Memurları halka seçtirmek fikri de, yanlış olarak, büyük ölçüde Rus İhtilali'nden mülhem idi. Hâlbuki, Rusya'da "Sovyetler" vardı ve memurları bunlar seçiyordu.

Komisyon sözcüsü İsmail Suphi Soysallı, komisyonun memurlar hakkındaki düşüncesini şu cümle ile özetlemiştir:

"Şimdiye kadar memur idaresinden çektiğimiz fenalıklar yüzünden, komisyon, bugünkü memur idaresi şekline resmen harp ilan etmiş illerde de memur hiyerarşisini ve memur ağını kırmaya yemin etmiştir."

Kooperatif esasa göre kurulması düşünülen Büyük Millet Meclisi'ne memurların girmemeleri tezini savunanlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt) idi ve şöyle diyordu:

"Tanzimat'tan beri bu memleketin belli başlı (burjuva) tabakasını teşkil eden ve bu memleketin yalnız sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakası meclise girmeyecektir. Onlar da vatandaşlarımızdır; onların da girmemesinden üzüntü duyarım. Mademki onlar girmemekle memleket kurtulacaktır, onlar girmesinler ve onların fedakârlıktan da bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. Maksat, bu memleketi yaşatmaktır."

Mecliste, "mesleki temsil" sisteminin faziletinden söz edenler, fikirlerini halkçılık esasına dayamakta ve halkı temsil eden meclislerin kurulmasını istemekte idiler. Fikirler, genellikle mübalağalı şekilde savunuluyor ve hislerle hitap ediliyordu.

Bunlara göre: "... Seçim, halkı gerçek hayatta olduğu gibi veya mümkün olduğu kadar gerçek hayata yakın bir şekilde küçülterek meclise nakletmek demektir."

"Şimdiye kadar bu memlekette kurulan meclisler, daima seçkinler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelmiyordu."

“Gerçekten halk idaresi yapmak için, halkı memlekete sahip kılmak için halkı meclise getirmek lazımdır”.

“Politikanın sanat haline gelmesi kadar ret olunmuş bir şey yoktur. Herkes bir sanat sahibi olmalıdır.”

“... Parlamentoların kabulüne ve anayasaların alkışlarla onaylanmasına rağmen bir tabaka vardır ki, memleketi omuzlarında taşıyan bir tabaka vardır ki, o daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine kavuşmamıştır ve o sefalet içinde inlerken burjuva tabakası onun önüne çıkmış, elindeki anayasa ile o zavallı tabakanın önünde alay etmişti. Bizim memleketimizde de böyle olmuştur.”

“... Memleket demek, o memleketin ekonomisi demektir. Hiçbir zaman o memleketin yalan yanlış politikacıları demek değildir. Fakat, o memleketi, sapanıyla, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, çiftçisi temsil eder ve memleket onlardan meydana gelir.”

“...Milletin çalışan fakirlerine bu hakkı vermeliyiz, yeni mesleki temsili tamamen vermeliyiz. Evet, emekçilere bu hakkı vermeliyiz”.³²⁹

Mecliste, bir taraftan bu sözler söyleniyor, bir taraftan da memlekette kapitalist ve proleter bulunmadığına işaret ediliyordu. Mübalağalı çelişmeli ve hatta alaylı sözler bol bol kullanılarak, yeni anayasa hazırlanmakta ve yeni devletin fikriyatı yapılmakta idi. Bütün bu fikirlere rağmen, yeni devlet bir memur devleti olarak kurulacak ve memur idaresi hakkındaki şikayetler muhakkak daha sonraki yıllara kadar devam edecekti. Ayrıca; Mesleki Temsil Sistemi kurulmayacak ve memurlar bütün meclislere çok sayıda gireceklerdi.

“Meslekî Temsil” esasına göre yapılacak seçime taraftar olmayanlar da vardır. Mesela, bir milletvekili şöyle diyordu:

“Efendiler, memleketimizde kapitalist yoktur, buyurdular. Gerçekten, memleketimizde kelime anlamında, gelenek anla-

---

³²⁹ Hatip konuşurken İsmail Suphi Soysallı “emekçi”, “emekçi” diye bağınca, hatip son cümleyi söylemiştir. İsmail Suphi Soysallı “emekçi” kelimesini “proleter” kelimesi yerine kullandığını meclisin başka bir oturumunda açıklamıştır.

mında kapitalist olmadığına ben de inanıyorum. Sonra, sosyal sınıflar farkı da bizde yoktur. Yok olan ve gerçekten bir meziyet kabilinden olarak kabul etmemiz gereken bu şeyleri bırakıp da, öteden beri olduğu gibi, her yeni cereyana uyarak taklitçilik yaparız.”

Türk toplumunun bünyesi hakkındaki görüşleri de belirten şu konuşma ayrıca dikkate değer.³³⁰

“Hilmi Bey’in teklifi, şûradan şûraya seçim usulüdür. Hâl-buki bu teklif zannederim ki bugün de uygulanan iki dereceli seçimden daha fazla bir sonuç vermeyecektir. Her ne kadar Rusya’da şûradan şûraya seçim usulü uygulanıyor ise de, kendilerine hatırlatalım ki, Rusya’da emekçiler diktatörlüğü vardır. Emekçiler diye Türkçeye çevirdiğim (proletarya) diktatörlüğü bizim memleketlerde henüz geçerli değildir. Rusya’da servet sahiplerinin, burjuvaların oy kullanma hakkı yoktur. Bizde seçme hakkı eşittir. Seçmek herkesin hakkıdır. O halde burada iki sınıfın diktatörlüğü ortaya konmadıkça Hilmi Bey’in bize getirebileceği meclis, ancak bir başkanlar meclisi olacaktır. (Doğru sesleri) Çünkü vilayetlerin dar çerçevesi içinde seçilecek olan ağalar, üye olarak buraya getirilecektir ve kendilerinin itiraf ettiği gibi, üç-dört dereceli seçim olacaktır.”

HALK HÜKÜMETİ FİKRİ

Anayasa tasarısının 3. maddesi şöyle idi:

“Madde 3. Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanı taşır.”

Bu maddedeki “Türkiye Halk Hükümeti” ibaresi özel komisyon raportörünün teklifi üzerine “Türkiye Devleti” şeklinde değiştirilmiş ve “Halk hükümeti” tabiri metinden çıkarılmıştır. Üzerinde fazlaca tartışılmamakla beraber, birçok milletvekillerinin bu değişikliği benimsemediğini, meclis tutanaklarından anlıyoruz. Bu konuda Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi şu kısa konuşmayı yapmıştır:

---

³³⁰ İsmail Suphi Soysallı’nın konuşması.

“Efendim, değıştirildiği üzere “Türkiye Devleti” suretinde kalacak olursa, asıl emeli açık tecelli ettirmemiş olur. “Halk hükümeti” sözü de girmelidir. (Aşağıda giriyor sesleri). Aşağıda varsa bilmem. (Yok sesleri). Yok ise burada kalması lazımdır. Maksadı açıkça ortaya çıkarmak için, bu kalmazsa, asıl maksadı ortaya çıkmaz. Bunun kalmasını teklif ederim.”

Madde yeni şekliyle oylanıp kabul edildiğinde “Türkiye Millet Meclisinden sonra, Halk hükümeti demeli” sesleri duyuluyordu.

Anayasa tasarısının 3. maddesinden “Halk hükümeti” tabirinin çıkarılması, sırf redaksiyon mülâhazasına dayanıyordu. Ve “Halk devleti”, “Halk hükümeti” fikri esas olarak reddedilmiş olmuyordu. Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın 8 Nisan 1923 tarihinde ilan edeceği 9 umdenin (temel) başlangıç metnindeki ilk cümlede **“Bir Halk Devleti ve Hükümeti”**nin kurulduğu belirtilecekti.

ANAYASA

İnönü’nde muharebeler cereyan ederken (10 Ocak 1921) Büyük Millet Meclisi, iki aylık bir aradan sonra³³¹ anayasa tasarısını yeniden görüşmeye başlamış ve 20 Ocak 1921 günü görüşmeleri tamamlayarak anayasayı kabul etmiştir. Bu olay, yeni Türk Devleti’nin kuruluşunun önemli bir safhasıdır, İsmet Paşa’nın dediği gibi **“Dikkate değer ki, Atatürk’ün, biri 24 Nisan 1920, ikincisi 13 Eylül 1920 tarihli projeleri, ilk anayasa şeklini alıncaya kadar Birinci İnönü zaferi sonucunu beklemek gerekmişti.”**³³²

Anayasanın kabulü ile ulaşılan noktayı tespit edebilmek için önce Osmanlı Anayasası ile bu anayasanın karşılaştırılması, sonra da Büyük Millet Meclisi’nin açılışıyla ortaya çıkan durumun kaydettiği fiili ve hukuki gelişmenin gözden geçirilmesi şarttır.

Tüm olarak yürürlükten kalkması, ancak 1924 Anayasası ile sağlanan Osmanlı Anayasası, “İslami ve monarşik” bir anayasadır. Bu anayasanın yürürlüğü konusunda hiç söz edilmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yürürlüğe konan yeni anayasa, “Halk Hâkimiyeti” ilkesine dayanmaktadır. Bu suretle Türkiye üç seneden fazla bir süre, iki anayasalı bir memleket olarak yaşamıştır. Biri, olağanüstü sebeplerle uygulanma şartlarını yitirmiş, fakat esas sayılan anayasa. Öteki, bir kısım milletvekillerince geçici olması düşünülerek kabul edilen anayasa.

Osmanlı Anayasası’nın, yapmak istediğimiz karşılaştırma için önemli olan başlıca hükümleri şunlardır:³³³

---

³³¹ Anayasa tasarısı, T.B.M Meclisi’nin 18 Eylül 1920 günü toplantısında ilk defa görüşülmüş ve bir özel komisyona havale edilmişti. Komisyonun hazırladığı tasarının görüşülmesine 18 Kasım 1920’de başlanmış, ikinci görüşme 20 Kasım 1920’de yapılarak tasarının 17. Maddesi kabul edilmiştir.

³³² Ulus Gazetesinin 24.1.1960 tarihli sayısında çıkan makalesinden

³³³ 1876 Anayasası ile 1908 Anayasası.

– Devletin başkenti İstanbul’dur ve İstanbul’un diğer Osmanlı şehirlerinden ayrı imtiyazı ve muafiyeti yoktur. (Madde 2)

– Hükümdarlık ve hilâfet, Osmanlı sülalesine aittir. (Madde 3 ve 4)

– Padişah’ın kutsal olan kişiliği, dokunulmaz ve sorumsuzdur. (Madde 5)

– Bakanları³³⁴ tayin ve azletmek, rütbe, memuriyet ve nişan vermek, para basmak, harp ilan etmek ve barış yapmak, başkumandanlık yetkisini kullanmak, devlet işlerini düzenleyen tüzükler çıkarmak, kanunla verilmiş cezaları hafifletmek ve affetmek, Mebuslar Meclisi’ni toplantıya davet etmek ve dağıtmak, gerekirse yeniden seçim yapmak üzere meclisi feshetmek, Padişah’ın kutsal hakları içindedir. (Madde 7)

– Osmanlı Devleti’nin dini İslam’dır. (Madde 11)

– Sadrazamı ve şeyhülslâmı, Padişah güvendiği kimseler arasından seçtiği gibi, diğer bakanların işbaşına gelmeleri de Padişah’ın iradesine bağlıdır. (Madde 27).

– Önemli iç ve dış meselelerde, hükümetin kararları, Padişah’ın uygun görmesinden sonra uygulanır. (Madde 28).

– Bakanlar, görevlerine giren hâl ve eylemlerinden sorumludur.³³⁵ (Madde 30).

– Devlet güvenliğinin söz konusu olduğu ve meclisin toplantıda bulunmadığı zamanlarda hükümetin alacağı kararlar, Padişah’ın tasdikine bağlı kalmak ve anayasaya aykırı olmamak şartıyla, meclis toplanıp karar verinceye kadar kanun yerine geçer (Madde 36).

– Meclisi Umumi (Parlamento) iki meclisten teşekkül eder: Ayan Meclisi, Mebuslar Meclisi. Ayan Meclisi üyelerinin sayısı, mebuslar sayısının üçte birini geçemez. Ayan Meclisi üyesi olabilmek için 40 yaşını doldurmuş herkesin güvenini kazanmış ve devlet işlerinde övülmeye değer hizmetleri geçmiş olmak şarttır.

---

³³⁴ Anayasa metninde “vezir” deyiimi kullanılmıştır.

³³⁵ 31. Madde ile bu sorumluluğun işleyişi adeta imkânsız sayılacak şartlara bağlanmıştır.

– Ayan Meclisi üyelerini, ölünceye kadar kaydıyla, padişah tayin eder. (Madde 48-61).

– Mebus seçilebilmek için: Osmanlı uyruklu olmak yabancı bir devlet hizmetinde bulunmamak, Türkçe bilmek, otuz yaşını doldurmuş olmak, seçildiği sırada bir kimsenin hizmetkarlığında bulunmamak şarttır. Müflisler, hacir altında bulunanlar v.s. mebus, seçilemezler. (Madde 68).

İkinci Meşrutiyet devrinde, anayasada Padişah'ın yetkilerini kısmen daraltan bazı değişiklikler yapılmış ise de, anayasanın esprisi ve karakteri değişmemiştir. Onun için bu değişiklikler üzerinde durmayacağız.

Şimdi; Anadolu İhtilali'yle yeni bir devlet kuruluşuna doğru yönelmiş bulunan milli hareketin, bu “İslami-monarşik” anayasa karşısında geçirdiği fiili ve hukuki gelişmeye kısaca göz gezdirebiliriz. Mevcut düzeni değiştirmek amacını güden ihtilal hareketinin, kendi varlığına aykırı gördüğü eski hukuk kaidelelerini de kaldırması beklenir. Eski hukuk sistemi içerisinde ilk tasfiyesi gereken, şüphesiz, anayasadır. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşu sırasında, bu keyfiyet bir defada ve birdenbire değil, 1924 Anayasası ile tamamlanmak üzere, 1921 Anayasası'na kadar şu gelişme ile olmuştur:

a) Erzurum ve Sivas kongreleriyle esasları belli edilen “Misak-ı Milli”nin son Osmanlı Meclisi'nce de kabul ve ilan edilmesi, Birinci Dünya Harbi'nin yarattığı fiili duruma uygun olmakla beraber, anayasanın birinci maddesine açıkça aykırıdır. O halde, “Misak-ı Milli” anayasanın birinci maddesini hükümsüz kılmıştır.

b) Büyük Millet Meclisi, şekil ve mahiyet bakımından anayasa dışı kuruluştur. Anayasa, parlamentoyu iki meclisli bir teşekkül olarak düşünmüştür. Gerçi, B.M.Meclisi üyeleri mer'i seçim kanununa göre seçilmişlerdir. Fakat bu husus, Büyük Millet Meclisi'nin anayasa karşısındaki hukuki durumunu değiştirmez.

Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkiler kullanmak üzere toplanmış ve kendisini milli iradenin tek temsilcisi sayarak

vatanın kaderine el koymuştur. Böylece, anayasanın Padişah'a tanıdığı haklar kaldırılmış oluyordu.

c) Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli "İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" ile Osmanlı Anayasası'nda tespit olunan şeklin dışında yeni bir hükümet formülü getirmiştir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nde "vezir" ve ya "nazır" yoktur; "İcra Vekili" vardır.

d) Anayasanın. 7. maddesine göre Padişah'ın kutsal hakları arasında bulunan yetkiler, irâde-i seniye olmaksızın kullanılmıştır. Bu konuda meclisçe karar alınması için Saruhan Milletvekili Refik Şevket (İnce) 13 Mayıs 1920 günü Meclis Başkanlığına verdiği önergede **"Meclisi'nin hasbelicap millet ve padişah kuvvetini nefsinde cem ettiği için Padişah'ın iradesine tevvaful eden her hususu ifa etmesi iktiza ederken."** diyor-du.

Karahisarî Şarkî Milletvekili Mustafa Bey de 6 Temmuz 1920 tarihinde meclise aynı konuda bir kanun teklifinde bulunmuştu.³³⁶ Refik Şevket Bey'in önergesi ve Mustafa Bey'in kanun teklifi meclisçe hiç yadırganmamış ve Anayasa Komisyonu'na havale edilmiştir. Fakat, 20 Ocak 1921'de anayasanın kabulüne kadar böyle bir karar veya kanuna lüzum kalmadan da Padişah'ın bütün yetkilerinin kullanılmasına devam olunmuştur.

Görülüyor ki, Yeni Türk Devleti'nin kuruluşu, soyut anlamda bir anayasa ile başlamış ve eski anayasa hükümsüz sayılmadığı halde bu faaliyete engel olamamıştır.

Profesör Yavuz Abadan şöyle demektedir:

"....Anayasanın doğması veya değişmesi için mutlaka kanun veya örf halinde tespit edilmesi şart değildir. Devletin yüksek organlarındaki her değişiklik, başlangıçtan somut manada bir anayasa değişikliği ifade eder ve eski anayasanın soyut hükümlerinden bu fiili değişikliğe aykırı olanların derhal yürürlükten kalkmasını gerektirir."³³⁷

³³⁶ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. II. s. 191-192.

³³⁷ Türk İnkılâbı Tarihi Notları. Ankara. 1956, s. 16.

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Anadolu İhtilaliyle Osmanlı devlet düzeni içinde olagelmekte bulunan değişikliğe aykırı düşen anayasa hükümleri yavaş yavaş değerini kaybederek yürürlükten kalkmaya başlamış ve bir süre sonra yeni bir anayasa yapılmakla fiili durum hukuki anlam kazanmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı günden itibaren kurulmakta olan yeni devlet düzeninin anayasası somut anlamda varlığını duyurduğu halde, Mustafa Kemal Paşa, yazılı bir anayasa ile başında bulunduğu milli harekete hukuki değer kazandırmak istemiştir. Gerçekten, Büyük Millet Meclisi'nin 20 Ocak 1921 günü kabul ettiği anayasa, bütün eksikliklerine ve kusurlarına rağmen, Yeni Türk Devleti'nin en kuvvetli temellerinden biridir.

Hukuk profesörlerinin de belirttikleri üzere³³⁸ 1921 Anayasası, klasik anayasa tekniğine uygun değildir. Bir anayasada bulunması gereken birçok hususa yer verilmemiştir. Başlıca, devlet başkanlığı müessesesine dokunulmamış ve amme hakları üzerinde durulmamıştır. Yeni bir devlet kurma iradesine hukuki şekil veren anayasada devlet başkanlığından söz edilmemesi üzerinde kısaca duracağız:

Mustafa Kemal Paşa, liderliğini yaptığı ihtilali ölçülü adımlarla başarıya götürürken, asıl olan amacı hiçbir zaman gözden uzak tutmayarak bir taraftan kendisini Türk toplumuna ustalıkla kabul ettirmeye çalışırken, diğer taraftan saltanatın tasfiyesi şartlarını hazırlıyordu. Büyük Millet Meclisi'nin ikinci toplantısında (24 Nisan) hükümet teşkili hakkında yaptığı teklifi³³⁹ ile meclise, başsız bir devlet formülü sunmuştu. Kabul olunan formüle göre geçici kaydıyla de olsa bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildi. Böylece, saltanat fikrinin yeni siyasi iktidara yerleşmesi önlenmiş oluyordu. Yine bu teklifiyle kabul edilen, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet bulunmadığı ilkesi de zımnen saltanat fikrini reddediyordu. Mustafa Kemal Pa-

---

³³⁸ Prof. Hüseyin Nail Kübalı ve Prof. Bahri Savcı.

³³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 1, s. 32.

şa'nın teklifinin altında “Padişah ve halife, cebrü ikrahtan azade olduğu zaman, meclisinin tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini ahzeder” şeklinde bir not vardı. Bu cümleden anlaşılıyor ki, Padişah'ın bir anayasa organı olarak eski durumunu kazanması kendiliğinden olamayacak, bunun nasıl gerçekleşeceği meclis tarafından bir kanunla tespit edilecektir.

Saltanatı umursamayan milletvekillerinin yanında saltanatçı milletvekillerinin ağır bastıkları bir meclise karşı, bunlar iyi düşünülmüş formüllerdi. Fakat konu, anayasa görüşmeleri sırasında yeniden aktüel bir duruma gelmişti. Bu defa, M. Kemal Paşa 25 Eylül 1920 günlü gizli oturumda konuyu daha açık ve daha kesin bir şekilde ortaya koydu:

“Türk milletinin ve tek temsilcisi olan yüksek meclisin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını sağlamak için çalışırken, hilafet ve saltanat ile bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek memleketin yüksek menfaatleri gereğidir. Eğer maksat, bu günkü Halife ve Padişah'a bağlılık ve sadakatimizi muhafaza ettiğimizi ifade etmek ise, bu kişi haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine itaat ederek düşman emellerini yerine getirmek zorunda kalır.

Hain veyahut makamının kudret ve yetkisini kullanmaktan alıkonmuş kişi zaten halife ve padişah olamaz.

O halde, onu düşürür, yerine derhal diğerini seçeriz demek istiyorsanız, buna da bugünün vaziyet ve şartları elverişli değildir. Çünkü düşürülmesi lazım gelen kişi, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu yok sayarak diğer birine uymak tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul'daki kabineyle, bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetini devam ettirebileceğine göre, millet ve meclis asıl maksadını unutup Halifeler davası ile mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özet olarak bu mesele, geniş, nazik ve önemlidir. Halli bugünün işlerinden değildir. Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyduğumuz kanun esasları varlığımızı ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve Milli Hükümeti kuvvetlendirmeye yönelik mana ve yetkiyi kabullenen ve belirten tarzda olmalıdır”.

20 Ocak 1921 tarihli anayasada devlet başkanlığı müessesesi bu zorunluluktan dolayı yer almamıştır.

İhtilal ve harbin yarattığı olağanüstü durum, yapılan Anayasada amme haklarının üzerinde durulması işini bir çıkmaza sokabilirdi. Kaldı ki, hürriyetlerin alabildiğine kısıldığı bir hal içinde, vatandaşlara hak ve hürriyetleri ini hatırlatmanın bir anlamı da olmazdı.

Anayasa, yürütme ve yasama kuvvetlerini belirttiği halde, üçüncü kuvvete yani yargı organına da dokunmamıştır. Fakat, meclis gerek bu hususu, gerekse devlet teşkilatını tamamlayacak diğer organları tamamen ihmal etmiş değildir. Danıştay, sayıştay ve yargıtay kurma işine daha meclisin açıldığı aylarda el atılmış (7 Haziran 1920 tarih, 4 sayılı kanunla) Sivas'ta geçici bir Yargıtay teşkil edilmiştir.

Anayasa çalışmaları, meclise 13 Eylül 1920 tarihli hükümet teklifiyle, fakat bir anayasa projesi veya tasarısı adı ile değil, hükümet programı olarak intikal etmişti. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu program mecliste 18 Eylül günü okunmuş ve niteliği bakımından bir anayasa tasarısı olduğu anlaşılarak incelenmek üzere bir özel komisyona verilmişti. Anayasa görüşmeleri bu komisyonun hazırladığı tasarı üzerinde yapıldı. 20 Ocak 1921 günü son şeklini alarak kabul olunan anayasa, temel hükümler ve idari teşkilât olmak üzere iki bölüm ve 23 maddeden ibarettir. Bir de, sayı taşımayan “Madde-i Münferide”si vardır. Temel hükümler şunlardır:

1- Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir, idare usulü, halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2- İcra kudreti ve teşrii salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

3- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.

4- Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehep azadan mürekkeptir.

5- Büyük Millet Meclisi'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimasına kadar devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde, içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

6- Büyük Millet Meclisi'nin Heyet-i Umumiyesi Kasım başlangıcında davetsiz toplanır.

7- Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavâninin vaz'ı, tâdili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi, hukuku esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavânin ve nizâmât tanziminde muamelâtı nâsa erfâk ve ihtiyacatı zamana evfâk ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti vekilenin vazifesi ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tayin edilir.

8- Büyük Millet Meclisi, hükümetinin inkısam eylediği devâiri, kanunu mahsus mucibince intihap-kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis, icrâi hususât için vekillere veçhe tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

9- Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla meclis nâmına imza vaz'ına ve heyeti vekile mukarreratını tasdike selahiyettardır. İcra vekilleri heyeti, içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclis Reisi vekiller heyetinin de reisi tabiidir.

Bu hükümler, yukarıda özet olarak belirttiğimiz Osmanlı Anayasası hükümleriyle karşılaştırılınca, 1921 Anayasası'nın Osmanlı Anayasası'nın temel hükümlerini, zımni bir şekilde, yürürlükten kaldırdığı kolayca anlaşılmaktadır. Yeni Anayasa-

nın 7. maddesi, Padişah'ın kutsal hakları arasında sayılan yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait haklar olarak tanımıştır. 1. ve 2. maddeler ise, "İslami-monarşik" Osmanlı Anayasası'nı tüm olarak anlamsız hale getiren cumhuri bir mahiyet taşımaktadır. Hatta bu Anayasa -7. maddesinde şer'i ahkâm ve fıkıhdan söz etmesine rağmen- Osmanlı Anayasası'nın 11. maddesi ve 1924 Anayasası'nın 2. maddesi³⁴⁰ gibi açık bir hüküm getirmemekle, lâik bir anayasa sayılabilir. Bununla beraber, 1921 Anayasası şekli kusurlarından başka muhteva bakımından yarattığı çelişmelerle de zaaf ifade etmektedir. Bu çelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

Eski anayasayı açıkça reddetmemiş ve yürürlükten kaldırmamış, fakat ona karşı yeni hükümler getirmiştir. Nitekim bu çelişme, Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrazam Tevfik Paşa'ya yazdığı 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta³⁴¹ da belli olmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, anayasanın temel hükümlerine ait 9 maddeyi sıraladıktan sonra 10. madde de şöyle diyordu:

"Kanuni Esasi'nin (Osmanlı Anayasası) bu maddeler ile çelişmeyen hükümleri eskiden beri olduğu gibi yürürlüktedir"

Anayasa, cumhuriyetçi ve lâik bir anlam taşıdığı halde, saltanat ve hilâfet müessesesini anayasa düzeninden kesinlikle söküp atmamıştır. Münferit maddede 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. Maddesine³⁴² atıf yaparak, düştüğü çelişmeyi daha da çok artırmıştır. Ayrıca, anayasasının hazırlanması vesilesiyle Büyük Millet Meclisi'nin kabul edip yayınlanmasına karar verdiği bildiride de Hilâfet ve Saltanat makamı resmen benimsenmişti.

Hemen işaret etmek yerinde olur ki, bu durum, içinde yaşanan olağanüstü şartların zorunluğundan ileri geliyordu. İhtilal, meclisin muhafazakâr grubu karşısında kendisini yeteri kadar

---

³⁴⁰ 1924 Anayasası'nın 2. Maddesi şöyledir "Türkiye Devleti'nin dini, İslam'dır."

³⁴¹ Nutuk, C. II, s. 563.

³⁴² Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. Maddesi şöyledir: Büyük Millet Meclisi Hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder."

kuvvetli görmediği için telifçi bir yol tutmuştu. Bu yol, iki tarafı da tatmin ediyordu. Çünkü muhafazakârlar Nisab-ı Müzakere Kanunu'na atıf yapan münferit maddeyi kabul ettirmekle anayasanın geçiciliğini sağlamış olduklarına inanıyorlardı.

İhtilalci kadro ise, bu tavizi verirken saltanat kurumunu bir anayasa organı olarak tanımamış, Padişah'ın yetkilerini de ele geçirmiş oluyordu. Bu özellikleriyle, 1921 Anayasası, zaferden sonra görüleceği üzere, bir intikal anayasasıdır.

***

Anadolu'da yeni bir devletin kuruluş halinde bulunduğu Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra, açıkça kendisini belli etmiştir. Nitekim bu gerçek, Osmanlı Devleti ile Sevre Antlaşması'nı imzalayan İtilaf Devletlerince de anlaşılacak ve Ankara Hükümeti'nin temsilcileri, ilk olarak, bir konferansa davet edileceklerdi.

Yeni devletin kuruluşunun ilk işareti, Büyük Millet Meclisi'nin açılışıdır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Anadolu'da yeni bir siyasi iktidar olayı vaki olmuştur.³⁴³

1921 Anayasası'nın özü sayabileceğimiz 24 Nisan 1920 tarihli meclis kararı³⁴⁴ Hıyaneti Vataniye Kanunu, Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabı'na dair kanun ve Nisab-ı Müzâkere Kanunu, Anadolu İhtilali'nin devlet olma yolundaki gelişiminin nirengi noktalarıdır.

Profesör Hüseyin Nail Kübalı, bu gelişimi şöyle belirtiyor:³⁴⁵

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, belirttiğimiz kararlar ve organik kanunlarla yeni bir devlet kurma iradesini açıkça ortaya koymuş ve bunu tatbika geçmiştir.”

23 Nisan 1920 tarihinde olağanüstü yetkilerle Ankara'da toplanan meclis, kendisine “Türkiye Büyük Millet Meclisi” adını vermekle, yeni devletin adını da kısmen belli etmişti.

---

³⁴³ Prof. Yavuz Abadan - Prof. Bahri Savcı, ‘Türkiye’ de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış’ s. 53.

³⁴⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. I, s. 32.

³⁴⁵ ‘Yeni Türkiye’, İstanbul, 1959 (Bu kitaptaki makalesi), s. 118.

“Misâk-ı Milli’nin ruhuna uygun olarak seçilmiş bulunan bu “ad”ın, Osmanlılık ile hiçbir ilgisi yoktu. Sonunda, 1921 Anayasası’nın hazırlanışı sırasında yeni devletin açık adı belli oldu. Anayasanın üçüncü maddesi “Türkiye Devleti” diye başlıyordu.

“Misâk-ı Milli”nin anlamından ve çizdiği sınırdan sezildiği gibi “Türkiye Devleti” deyiminden de açıkça anlaşıyordu ki, yeni devlet “milli bir devlet” olacaktı.

Anayasanın temel hükümlerinden 1-3. maddeler, meşruti de olsa, monarşiyi kesinlikle reddediyordu. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini birinci maddesinde ifade eden anayasa, yeni devletin karakterini de belirtmiş bulunuyordu. Diğer hükümlerle birlikte yorumlandığı zaman, yeni devletin demokratik cumhuriyete yöneldiği açık ve seçik olarak anlaşılmaktadır.

SALTANATÇILARIN TEPKİSİ

Londra Konferansı (21 Şubat 1921), yeni Anayasa ile Türkiye’de beliren yeni devlet düzenini kuvvetlendirici bir gelişmeye yol açmıştır. İtilaf Devletleri, “Doğu Meselesi”ni çözmek üzere Londra’da toplanmasına karar verdikleri konferans için yeni Türkiye’yi İstanbul Hükümeti kanalı ile davet etmişlerdi. Bu davet, Anadolu’da yeni bir devlet kuruluşu olayını, gerek Ankara-İstanbul arasında cereyan eden yazışmalar, gerekse mecliste yapılan görüşmeler ile bir kere daha tescil etmiştir. Bu vesile ile Büyük Millet Meclisi bir kere daha anayasa ve padişah-halife üzerinde durmak mecburiyetinde kalmıştır. Görüşmeler dikkatle incelendiğinde, o sıralarda “İkinci Grup”un teşkilatlanmaya başladığı anlaşılabacaktır.

İstanbul-Ankara arasındaki yazışmalar dış görünüşü ile Londra Konferansı’nı ilgilendiriyordu. Gerçekte ise, Mustafa Kemal Paşa, bunu vesile ittihaz ederek yeni Türk Devleti’ni İstanbul’a empoze etmek ve İstanbul’u Ankara’ya bağlamak tasavvurunda idi. Bu sebeple önce bu yazışmaları özetleyecegiz.

Sadrazam Tevfik Paşa’nın Türkiye’nin Londra Konferansı’na davet edildiğini bildiren ilk telgrafı 21.1.1921 tarihlidir. Telgrafın esasa ait cümlesi şöyle idi:

“Osmanlı Hükümeti’ne, gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşanın ve yahut Ankara’ca gerekli izne sahip delegelerin Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunmalarını da içerir.”

Mustafa Kemal Paşa, biri özel, öteki resmi olmak üzere, Tevfik Paşa’ya iki telgrafla cevap verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yazdığı resmi telgrafta³⁴⁶, İstanbul’da meşru ve hukuki herhangi bir heyet bulunmadığını, Türkiye’nin kaderi üzerinde söz söyleyebilecek tek meşru ve müstakil kuvvetin T.B.M. Meclisi olduğunu, dolayısıyla İtilaf Devletlerine ancak

---

³⁴⁶ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt VII, s. 411.

Ankara Hükümeti'nin muhatap olabileceğini belirtiyor ve şöyle diyordu:

“Heyetinize³⁴⁷ düşen vatani ve vicdani vazife, millet ve memleket namına meşru muhatap hükümetin Ankara’da olduğunu kabul ve ilan etmektedir.”

Özel telgraf, son derece önemli olan aşağıdaki hususlar çerçevesinde yazılmıştı:

“.....saltanat ve hilafet merkezinden başlayarak maddi ve manevi bütün memleket kuvvetlerinin birlik olarak hareket etmesi gereklidir. Bunun için Padişah’ın milli iradenin tek temsilcisi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık icap etmiştir.”

“.... bize katılmak suretiyle vaziyetinizi belirtmenizi ve tesbit buyurmanızı, tarih ve millet önünde yüklenmiş olduğumuz görev ve yetkiye dayanarak teklif ederiz.”

“.... Samimi tekliflerimiz kabul edilip yerine getirilmediği takdirde, saltanat ve hilafet makamını işgal eden Padişah’ın durumunun sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve bunun bütün sorumluluğu, tahmin edilemeyecek sonuçlarıyla birlikte, doğrudan doğruya Padişah’a aittir.”

Mustafa Kemal Paşa’nın deyimiyle, bundan sonra her iki telgrafı özetleyen ve yapılması gerekli şeyleri basit bir şekilde belirten şu telgraf çekildi.³⁴⁸

“1- Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanıdığını kısaca bir hatt-ı hümayun ile ilan buyuracaklardır.

2- Birinci madde hükmü yerine getirildikten sonra ailevi olan işlerimizi şöyle ayarlayabiliriz:

Padişah öteden beri olduğu gibi Dersaadet’te (İstanbul’da) ikamet buyururlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet şimdilik Ankara’da bulunur.

³⁴⁷ “Hükümet” dememek için “heyet” kelimesini kullanmaktadır

³⁴⁸ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt VII, s. 412 (Telgraf tarafımızdan kısaltılmıştır. Fakat aldığımız cümleler metnin aynıdır.)

İstanbul'da artık kabine adı altında bir heyet kalmaz.

İstanbul'un özel durumu dolayısıyla Padişah'ın yanında Büyük Millet Meclisi'nden görev ve yetki almış bir heyet bulundurulur.

3- İstanbul ve yöresinin idaresine ait işler sonra düşünülür ve düzenlenir.

4- Bu şartların kabulü üzerine, zaten Büyük Millet Meclisi'nce tasdikli bütçemizde mevcut olan Padişah'a ve saltanat hanedanına alt tahsisatı³⁴⁹ ve lüzumlu olan bütün memurlara diğer maaş sahiplerinin tahsisatını hükümetimiz ödeyecektir."

Mustafa Kemal Paşa, meclisin toplanmadığı üç gün içinde yapılan bu yazışmaları ve Londra Konferansı için davet alındığını T.B.M.Meclisi'nin 29 Ocak 1921 günlü toplantısında, telgrafları da aynen okuyarak açıkladı. Paşa, konuşması sırasında, anayasaya girmiş olan "Türkiye Devleti" deyimini ilk defa kullanıyordu. Bu tarihe kadar hep "T.B.M.Meclisi Hükümeti"nden söz ettiği halde, bugün sık sık "Türkiye Devleti" demesi, yeni devlet kuruluşu olayı bakımından özellikle üzerinde durulacak bir noktadır.

M. Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya yazdığı telgraflarda padişahı hedef tutan teklifler, mecliste saltanat müessesesi üzerinde bir defa daha durulmasına yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın alkışlarla karşılanan konuşması bittikten sonra söz alan Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey, baklayı ağzından çıkardı ve görüşmeler şöyle devam etti:

İsmail Safa Bey (Mersin) –Arkadaşlar! İstanbul ile Milli Hükümet arasında birtakım yazışma yapılmış olduğunu muhterem başkanımız Paşa hazretleri burada izah buyurdular. Milli Hükümet'in teklifleri arasında gayet önemli bir madde var: Padişah'ın Meclisimizin meşruluğunu ve milletin mukadderatına bizzat hâkim olduğunu ilân etmesi isteniyor. Padişah, Milli Hükümet tarafından haklı olarak istenilen bu ilanı yapmadığı takdirde, ona karşı durumumuz ne olacaktır? (Eskiden

---

³⁴⁹ İleride görüleceği üzere bütçe, Osmanlı bütçesinin fasıl ve maddelerine göre hazırlanmıştır ve M. Kemal Paşa'nın sözünü ettiği tahsisat bütçeye konulmuştur.

ne ise, yine o sesleri), (Gürültüler). Şimdiye kadar durumu-muz, arkadaşlar biliyorsunuz, gayet kapalı idi ve hiç kimse bu noktaya dokunmaya cesaret edemiyordu. Hepimiz diyorduk ki; Padişahımız ecneblerin elinde esirdir. O halde, yapılan şeylerin hiçbirisinden razı değildir. Onun için daima padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecneblerin elinde esir bulunduğu için padişah olarak emirlerini açıklamaya gücünün yetmediğini söylüyordu. Nasıl düşünersek düşünelim, bu mesele genel kurulumuzca ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Padişah'ın bize karşı olan durumunu açık olarak, yani bizim meşruluğumuzu, milletin mukadderatına hakim olduğumuzu tasdik edecek kadar durumunu açık söylemediği takdirde ne durum alacağız? Ona karşı ne düşünüyorsunuz? Bu nokta hakkında açıklama yapılmasını istiyorum.

Feyzi Ef. (Malatya) – (Gürültüler) En önemli bir mesele... Paşa'nın ifadesi pek doğrudur. Paşa hazretleri ayrılığı ortadan kaldırmak için güzelce bir şey yazmıştır. En önemli bir meseledir efendiler.

Mazhar Müfit B. (Hakkâri) – Kim dedi önemli değildir?

Feyzi Ef. (Devamla – Sürüsünün hesabını bilmeyen, sürüsünü muhafaza etmeyen bir çobanın elinde bir değneği, bir de kavalı olur. Evet o padişahlar bizim hukukumuzu her suretle muhafaza eder idi... (Patırdılar). Ben inirim, lakin milletin en derin yaraları üzerinde söz söyleyen adama karşı böyle en büyük meclisin bu kadar gürültü etmesi zannedersem üzüntü vericidir.

Sırrı B. (İzmit) – Teşekkül eden milli heyetin padişah nazarında nasıl kabul edilmekte olduğunu açıkça ilan edilmesini teklif etti. Pek doğru, hatta geç kaldığımız bir tedbirdir bu. Padişah şimdiye kadar bizi nasıl kabul ettiğini açıkça söylemeli idi. Bu teklifimiz karşısında padişah susmayı tercih eder veyahut aksini desteklerse, o vakit halkını ecnebi esaretine rızası ile teslim eden; askerini ecneblere teslim eden ve kalelerini düşmanlara bırakan, halkı üzerindeki yargı hakkından vazgeçen İmam-ı Müslim'in ne olacağını ulemadan sorarız ve verecekleri fetva gereğince amel ederiz.

Hüsrev B. (Trabzon) – Bendeniz Safa Beyefendi'nin sorularına bir cevap vermek istiyorum. Gerçekten kendileri bu soruyu 9 ay evvel sorsalardı, bendeniz de aynı şeyi duyardım. Fakat bugün mesele büsbütün başka bir şekil almıştır. Padişah 8-9 ay önce belki aldatılmış, belki öyle görmüş. Bu Anadolu meşru hükümetini meşru saymıyor. Bu böyledir. Fakat ne oldu? Tabii hiç. Millet mukadderatına hâkim idi...

Padişah; ister cevap verir, ister vermez. Bizim nazarımızda mevcut olan şahıs değildir. Hilafet yüce bir makamdır. (Bravo sesleri).

Bundan sonra Erzincan Milletvekili Osman Fevzi Efendi söz alarak mücadelenin başlangıcından beri padişahın düşman elinde esir bulunduğunu, maksadın memleketi ve padişahı kurtarmak olduğunu, Anadolu uleması tarafından çıkarılan fetvaların da bu fikre dayandığını belirterek, şimdi durumun değişip değişmediğini sormuş ve sözlerini şöyle bitirmiştir:

“Bundan dolayı şimdi acaba durum tamamen değişti mi? Kabul etmiyorum. Yani padişah tarafından verilecek cevap kabul olunmaz tarzında anladığım bazı ifadelere karşı müdafaa ediyorum bendeniz. Yani şüphemi yok etsinler. Bu hâl sona erdi mi? Olmadı ise yine Paşa hazretlerinin buyurdukları ve verdikleri cevap aynı hakikattir kanaatımca.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Efendiler; bu sorulan sorulara esasen cevapları verilmiş gibidir, bazı arkadaşlar tarafından. Yalnız bendeniz de aynı cevaplara dokunan ve dokunacak olan bir kaç kelime söyleyerek bu meseleye bugün için son vermediği rica edeceğim. Padişahı zannediyorum ki içinizde benim kadar tanıyan azdır.

M. Kemal Paşa, konuşmasının bundan sonraki kısmında İngilizlerin İslam memleketlerinde güttükleri politikayı, padişah-halifeyi avuçları içine aldıklarını, padişahın milletini ve memleketini tanımadığı için dışarıdan dayanak aradığı; fakat şimdi durumun iki bakımdan değiştiğini anlatmış ve şöyle devam etmiştir:

“... Padişahı, böyle, dışarıda dayanak noktası aramaya sevk den sebepler tüm olarak ortadan kalkmıştır inancında-

yım. Birincisi, millet kudretini ve kuvvetini maddeten gösterdi... İkincisi, İngilizler, padişahı yalnız bırakmışlardır... Artık kendilerince hiç bir kıymeti bulunmayan Padişahı bırakmışlardır, işte böyle bir durum karşısında millet, yüksek bir vicdan hissi ile yine hilâfet ve saltanat makamında oturduğu için bugün kendisine son ve kesin teklifi yapıyor. Pek çok ümit ederim ki, Padişah, bu teklifi memnunlukla kabul buyururlar. Çünkü akıl kârı olan, mantık icabı olan, olayların icabı olan budur.

Sorulan soruya cevap vermek istiyorum: Eğer Padişah bu tekliflerimize uygun cevap vermezse ne yapacağız? Efendiler, bu meselenin halli ve faslı tabii olarak gayet basittir...

Özet olarak, bu mesele, milletin, arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde zorluk olmayabilir. Fakat bugünden söz konusu edilmesine bendenizce lüzum yoktur. (Çok doğru sesleri).

M. Kemal Paşa, beyanatının bu son kısmında pek kapalı konuşmuş, meselenin nasıl halledileceğini söylememiştir, ima suretiyle, günü geldiğinde bu padişahı indirir, yeni padişahı oturturuz demek istediği anlaşılıyor.

Görüşmelere, Dr. Refik (Saydam) Bey'in bir takririyle son verilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yazdığı telgraf-lar ve beyanâtı tasvip edilmiştir. Ancak, meclisin muhafazakâr üyeleri ki -bunlar ileride İkinci Grup'u teşkil edeceklerdir- bu-günkü görüşmelerde fazla ses çıkarmadıkları halde, M. Kemal Paşa'nın Padişah'a karşı davranışını hazmedememişlerdi. Bir gün sonra meseleyi yeniden meclise getirecekler ve bu defa direneceklerdi.

Padişahı ile hükümeti ile İstanbul'un, Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha açık bir deyişle, Yeni Türkiye Devleti karşısındaki durumunu belli etmek amacını güden bu görüşmelerin, 31 Ocak 1921 günü birdenbire sertleşmesinde, aynı gün hükümetin meclise sunduğu bir teklifin rolü olmuştur. Bu teklif etrafında yapılan meclis görüşmelerini daha sonraya bırakarak, önce saltanatçıların direnişi üzerinde duracağız.

SALTANATÇILAR DİRENİYOR

Londra Konferansı vesilesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa ile aralarında geçen yazışmayı bir gün önce meclis alkışlarla kabul ettiği halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvet kazanmasından kuşkulanan ve saltanatı tutan bir grup milletvekili, Meclis Başkanlığına bir önerge vermişlerdi. 15 milletvekilinin imzasını taşıyan bu önergede bundan sonra İstanbul ile yapılacak yazışmaların önce meclise duyurulmasının, meclis tasdik ettiği takdirde teşebbüse geçilmesinin karar altına alınması teklif edilmekte idi. Önerge dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Meclis Başkanı sıfatı ile gerekse şahsı adına Tevfik Paşa'ya yazdığı telgrafların ve hele padişahı hedef tutan tekliflerin tasvip olunmadığını gösteriyordu, önergeyi imzalayanlardan on milletvekili³⁵⁰ kısa bir süre sonra meclis içinde teşekkül edecek olan muhalefet grubuna (İkinci Grup) katılacaklardı. Bir milletvekili de (Tokat Milletvekili Nazım Bey) casusluk ve hükümeti devirmek suçları ile yakın günlerde itham olunarak İstiklal Mahkemesi'nce mahkûm olacak ve milletvekilliğinden ihraç edilecekti. Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa, Konya Milletvekili Kâzım Bey, Malatya Milletvekili Fevzi Efendi de önergeyi imzalayanlar arasında bulunuyorlardı. Bu önerge kanaatimizce gerek saltanatçı görüşün, mecliste anayasanın kabulünden sonra ilk savunmasına yol açması ve gerekse kurulacak muhalefet grubunun ilk işareti olması bakımından çok önemlidir, önerge üzerine mecliste yapılan görüşmeler zafer sonrasında dahi devam edecek olan ileri ve geri fikirlerin nasıl çatıştığını keskin çizgilerle göstermektedir. Bu bakımdan Büyük Millet Meclisi'nin 31 Ocak 1921 günlü oturumundaki sert konuşmaları burada nakledeceğiz.³⁵¹

---

³⁵⁰ Mehmet Ragıp (Amasya), Selâhattin (Mersin), Neşet (Çankırı), Celâl (Genç), Hüseyin Avni (Erzurum), Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar), Fikri Faik (Genç), Behçet (Çankırı), Naim (İçel), Hüseyin Sabri (Kastamonu).

³⁵¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt VIII. s. 21-32.

Görüşmeler Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile başladı ve Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü etmesi ile konu önergeye intikal etti. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından öyle anlıyoruz ki, Paşa, bu önergenin mecliste görüşülmesini istememektedir. Meclis başkanının **“Müsaade buyurursanız Paşa hazretlerinin dermeyan buyurdıkları önerge okunsun”** demesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, konuşması bittiği halde, tekrar söz alarak şöyle devam etmiştir:

“Sonuç olarak yaptığım açıklamalarla doğruladım ki: Meclis ile Vekiller Heyeti arasında her bakımdan tam bir güven olduğunu bütün düşmanlarımıza bildirmekte birlik olalım. Bunu bozacak herhangi bir fikrin ne şekli ve suretle olursa olsun yapılmasını, bugün için, memleket menfaatlerine zararlı görürüm. (Şüphesiz sesleri, hacet yok, önerge okunmasın sesleri). Ondan sonra arzu ederseniz önergeyi okutturursunuz. (Okunmasın sesleri).”

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey bu durumda oturduğu yerden **“önergede ne yazıyor?”** diye seslenmiş ve Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey bu soruyu **“Kim bilir ne münasebetsiz şeydir.”** sözü ile cevaplandırmıştır. Bunun üzerine görüşmenin birdenbire hararetli bir safhaya döküldüğünü görmekteyiz:

Hüseyin Avni B. (Erzurum) – Efendim, münasebetsiz şeyi mebus vermez (Gürültüler). Senin kadar onun da aklı vardır. Benim de imzam var o önergede. Görmeden, okumadan “münasebetsizdir” demek nedir? Sizin kadar biz de yetkiliyiz. (Gürültüler). İstirham ederim Paşa Hazretleri, yüksek açıklamalarında bir önerge verildiğini, hâlbuki hükümet ile meclisin uyum içinde olduğunu buyurdular. Biz hükümeti meclisten ayrı bir şey kabul etmedik ki. Önerge okunmasın ne demektir? Yazılmış bir önerge neden okunmasın? Herkes vatanın menfaatlerini düşünür ve imzasını kor. Bundan yüksek yetki, yüksek akıl iddia etmek kimsenin hakkı değildir.

Önerge bunu ihtiva ettiği için okunmasını teklif ederim.

Bunun için efendiler, hükümete, yani Büyük Millet Meclisi'ne yapılan müracaatta ilk önce hükümet, Büyük Millet

Meclisi'ni toplayacak, yarı gecede. Biz sürekli olarak, geceli gündüzlü burada hazırız (Gürültüler).

Müsaade buyurun efendiler, yazılacak telgraf bir gün gecikirdi. Kemal Paşa hazretlerinin açıklamasına göredir ki, Tefik Paşa'ya yapılan müracaatta “heyeti toplar, müzâkere eder, cevabını veririz” demişti. İstanbul da bizi 24 saat beklিয়ে idi.

Verecek cevabı da, gelen telgraf gibi Yüksek Meclise okuturup, mütalâasını, oyunu, onayını aldıktan sonra, böyle nazik, mühim meselelerde cevabı verilecekti belki. Ben, geçende yazıldığı ve dünyaya duyurulduğu gibi, dünyanın koruyucusu Padişah Efendimiz bize uysun, yüce ödeneklerini takdim ederiz. Ben bunu çirkin gördüm. Gerçi kabul etmezdim onu (Biz kabul ettik sesleri, gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) – Neresini çirkin görüyorsun? İzah et.

Hüseyin Avni B. (Erzurum) – Müsaade buyurun, ben Padişah'ın yüce ödeneklerini, takdim edeceğiz, bunu söylemeyi münasip görmedim. (Sen görmeyebilirsin sesleri).

Müsaade buyurun efendim, zatîâliniz kabul edin. Yüce ödeneği biz de kabul ettik. Fakat belki o telgrafa girmesini istemezdim. İşler benim adıma, şahsınızın adına yapılmıyor, Yüksek Meclis adına yapılıyor. Hükümet, Yüksek Meclisin görüşünü anlar, cevabını ona göre verirse isabet ederdi diyorum, (Gürültüler).

Efendiler, verilmiş şeyin, cevabını, yanlış olduğunu iddia ediyorum beyefendiler, (Şiddetli gürültüler).

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Dün, evvelsi gün niye söylemedin? Bunları açıklamadın efendi?

Hüseyin Avni B. (Devamla) – Ben onu misal olarak arz ettim. Böyle hayati meselede, barışla ilgili meselede hâkim kimdir?

Efendiler, birinci maddeyi açtığımız zaman, hâkim doğrudan doğruya Millet Meclisi değil mi efendim? Kendi içinden ayırdığı birkaç arkadaşına böyle geniş yetki vermiş değildir. 5-6 arkadaş bu kadar geniş yetki vermiş değildir.

Hisse mağlûp olmayalım. Çünkü kanun mutlak olarak demiştir ki: Hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümetidir. İcra vekillerini ayırmıştır. Fakat onların yetkilerini sınırlamamıştır. Niye bağırıyorsunuz? Ben de bu memleket ile alakadarım. Benim de sizin kadar aklım ve hakkım var

İhsan B. (Cebelibereket) – Erzurum’dan geldikten sonra çok akıllı oldunuz. Evvelce böyle değildiniz. (Gürültüler).

Muhittin Baha B. (Bursa) – Bırakın bunları söylesin. Mecliste böyle bir ruhun olduğuna üzûlmekle beraber bu memleket içinde böyle düşünenlerin olduğunu da biliyoruz. Bilmiyor değiliz, bırakınız söylesin ve kesmeyin.

Hüseyin Avni B. (Devamla) – Ben hâkimim diyorum efendi. Efendi, ben Millet Meclisi üyelerindenim.

Muhittin B. – Saray hâkimisin...

Hüseyin Avni B. (Devamla) – Olağanüstü yetkisi olan Büyük Millet Meclisi üyelerindenim. Ben hakkımı kullanıyorum.

İhsan B. (Cebelibereket) – Başaramayacaksınız, düşündüklerinizi meydana koymaya...

Hüseyin Avni B. – Efendi ben Kuvayi Milliye’nin temeliyim... Gözünü aç efendi... Ben hiçbir isnat kabul etmem... Büyük Millet Meclisi’nin gayesinden başka hiçbir şeyi kabul eden alçak ve lanetleme olsun. Sen ne söylüyorsun, neye başaramayacak diyorsun? Ben kabul etmemelik etmedim.

Mustafa B. (Tokat) – O gün niye söylemedin?

Hüseyin Avni B. (Devamla) – Ben bugün söylüyorum ki; yapılan yazışmadan benim haberim olmalı diyorum (Gürültüler).

Hamdi Namık B. (İzmit) – Yazışmadan haberdar etmiyorlar mı?

Hüseyin Avni B. – Kararların sonu tebliğ olunuyor. Hükümet böyle yaptı demiştir. Ben bunu inkâr etmiyorum. Yüksek Meclisin oyunun alınmasını istiyorum. Buna razı değilmisiniz? (Gürültüler). Ben böyle istiyorum, siz istemezseniz pekâlâ başka istemeyin.

Fuat B. (Çorum) – İn aşağı haydi, istemiyoruz.

Hüseyin Avni Bey'den sonra önergeyi imzalayanlardan Amasya Milletvekili Ragıp Bey söz alarak önergenin okunması üzerinde konuşmuş. Yahya Galip Bey de **“takrir okunsun da anlayalım”** şeklinde önergenin okunması fikrini desteklemiştir. Buraya kadar yapılan görüşmelerden ve hele Hüseyin Avni Bey'in açıkça söylemesinden anlaşılıyor ki, saltanatçı milletvekillerini hassasiyete sürükleyen en önemli husus, Mustafa Kemal Paşa'nın, Tevfik Paşa'ya yazdığı telgrafta, Padişah Meclisi tanıdığını ilan etsin, biz de onun tahsisatını verelim, demesidir. Hüseyin Avni Bey'in, arkadaşları adına gösterdiği şiddetli direnme, Mustafa Kemal Paşa'nın sabrını tüketmiş ve hücumla geçmesine sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile görüşmeler aşağıdaki şekilde devam etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Efendiler; Bu söz üzerine, Yüksek Meclise gayet acı bir gerçeği söylemek zorundayım. İcinizde gizli polis vardır. Efendiler! En gizli oturumumuzda cereyan eden millet ve memleket hayatı ile ilgili en gizli noktalar yabancılara raporla verilmiştir. (Gürültüler) (Kahrolsun sesleri) bundan dolayı bu memleket... (Gürültüler) boş yere durumu karıştırmayınız. Yalnız buna güveniniz ki, güdülen meslek, burada vicdan ve namus sahibi olan üyenin görüşlerine tamamen uygundur. Efendiler, bu önergeye imza koyanlar içinde gizli polis vardır. (Şiddetli gürültüler), (Kimdir? Söyleyin rica ederiz sesleri, kahrolsun, lanet olsun sesleri).

Yahya Galip B. (Kırşehir) – Beyefendiler, rica ederim bu, Reis Paşa'nın söylemiş olduğu söz çok mühimdir. Bunu ben kendi adıma asla kabul etmem. Arkadaşlarımdan da bunu kabul edecek kimse yoktur. (Hiçbirimiz kabul etmeyiz sesleri). Her zamanda, her yerde hükümet her önemli işin içine girer. Hükümet önemli bir meselenin içine girdiği zaman o hükümeti ufak düşürmek için bir önerge v.s. verilir. Belki böyle bir önergeyi imza edenlerin içinde iyi niyetli kimse vardır. Fakat öyle zamanlarda böyle bir önerge vermeyi ben hiçbir zaman iyi niyetle bağdaştıramam. (Bravo sesleri) Rica ederim. Efendiler, millet yaşayacaktır. Sizin keyfiniz olmayacaktır. Millet keyfi olacaktır. Millet ölümden kurtulacaktır. Böyle masallar olmaz. Nasıl olur da içimizden bazı efendiler yabancı parası

alır da millete hıyanet eder. Bu alçaklıktır, onlar buradan çıkmalı, bu namussuzluktur. Müslümanlık bunu kabul etmez. (Açıklansın sesleri). Bolşeviklerden para almışlar.

Bir Mebus B. – Kim?

Yahya Galip B. – Bolşevik olanlar hep almış. Bolşevik olan herifler meydanda işte. Yabancı parası almışlar.

Yahya Galip Bey'den sonra Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey söz almış, hükümet ile meclisin ilişkisini üzerinde durarak yatıştırıcı ve meclise saygılı bir konuşma yapmıştır. Fakat daha sonra kürsüye gelen Muhittin Baha (Pars) Bey tahrik edici bir konuşma ile meclisin havasını elektriklendirmiş ve Hüseyin Avni Bey ile Muhittin Baha Bey arasında aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Muhittin Baha B. (Devamla) – Vekiller Heyeti burada okudu ve siz kabul ettiniz. Fakat efendiler, o zaman sesinizi çıkarmadınız. Çünkü...

Hüseyin Avni B. – Alkışladık, biz alkışladık, kıymetini arttırdık. Biz arttırdık. Gözünüzü açın.

Muhittin Baha B. (Devamla) – Yapamadığınız veyahut hazırlanmadığınız için.

Hüseyin Avni B. – Teessüf ederim size. Namusum üzerine söz söyleyenler namussuzdur.

Salih Ef. (Erzurum) – Muhittin sus, Hüseyin otur, namus kelimesi üzerine söz söylenmez, sonra tabanca patlar.

Hüseyin Avni B. – Genel kurulun namusu muhteremdir. Gözünü aç. Ben bir teşkilat ile yetinmiş değil, ben Kuvayi Milliye'nin temeliyim. Sen uyurken benim bayrağım parlıyordu. Benim gayem gerçekleşmiştir.

Muhittin Baha B. – Bırak Salih Efendi. Hakaret ret olunur, henüz ortadadır. (Şahsiyata lüzum yok sesleri). (Şiddetli gürültüler).

Hüseyin Avni B. – Ben şerefimle yaşar bir insanım. Ben Hüseyin Avni'yim. (Gürültüler). Ben Büyük Millet Meclisi'nin üyesiyim. Şahsiyat kabul etmem. Hiçbir vakit kabul etmem.

Ragıp B. (Kütahya) – Arkadaşlar, düşmanlarımızın isteği oluyor.

Başkan – Beş dakika oturumu tatil ediyorum.

İkinci oturum açıldığı zaman meclis az çok yatışmış durumda olarak görüşmeler başladı. Tartışmaya sebep olan önerenin okunması bir zorunluk haline gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da önerenin okunmasını artık mahzurlu saymıyordu. Söz alarak;

“.....okunmamasını imaen söylemiştim. Fakat bu kürsüden bu münasebetle söylenen sözler o önergeden o kadar çok muzırdır ki, artık önerenin okunması da hiç haizi ehemmiyet değildir. Aksine belki önerenin okunması uygun olur ve hiç kimse şüphe ve tereddütte kalmaz” dedi.

Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın önergeyi imzalayanlar arasında hafiye olduğunu ileri sürmesi milletvekillerini sarsmıştı. Birinci oturumda olduğu gibi, ikinci oturum açıldıktan sonra da bu hafiyenin açıklanması ısrarla isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa, şimdilik yaptığı açıklama ile yetinilmesinin uygun olacağını yakında Yüksek Meclisin her şeyi öğreneceğini, bütün vicdani sorumluluğu kabul ederek bugün bir iki isim söyleyebileceğini, ancak böylece durumun karışması ihtimali bulunduğunu belirtti. Buna rağmen milletvekilleri tatmin edilmiş görünmüyorlardı.

Son tartışmalara yol açan önerge nihayet okundu. Fakat bu tartışmalar hükümeti güvenoyu istemeye sevk etmiş bulunuyordu, önerge sahiplerinin ve özellikle tek başına da olsa savunmakta azimli görünen Avni Bey'in konuşmalarının meclis çoğunluğunca tasvip edilmediği de anlaşılıyordu. Güvenoyu isteyerek hükümet durumunu takviye edecek ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce alkışlarla kabul edilen beyanatı bir kere daha meclisin tasvibinden geçmiş olacaktı, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa söz alarak hükümetin bu konuşmalar sebebi ile içine düştüğü güç durumu belirtti ve **“Milletin, memleketin geleceğine ait en önemli bir meselede görüştüğümüz yolda tam bir güvenle hareket edebilmek üzere tayini esâmi ile güvenoyu talep ediyorum.” dedi.**

Oylama ve tasnif yapılırken görüşmeler de devam ediyordu.

Muhallif grup, Mustafa Kemal Paşa'nın meclis içinde hafiye olduğu hakkında sözünü meclisin muhterem şahsiyetine tariz ve hatta tehdit olarak kabul etmişti. Mutlaka hafiyelerin isimleri açıklanmalı idi. Bu konuda Mersin Milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey bir önerge vermişti. Bu önerge Mustafa Kemal Paşa'yı son derece sınırlendirdi. Paşa, ikinci hücumunu bu defa Selahattin Bey'in şahsını hedef tutarak sert bir şekilde yapacaktı, önerge üzerinde söz isteyen Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle dedi:

“Selahattin Beyefendi aramıza sonradan katılmıştır. İşin başlangıcında memleket için böyle bir meclis toplamaya lüzum olmadığı kanaatinde idi. Halen de bu meclisin mahiyetini idrak edememiştir. Bundan dolayı kendisini özürlü sayarım. Kendisini mazur göreceğim bir sebep de bizim için belli olan zihniyetidir. Çünkü Selahattin Bey bu meclisin içine gelirken, bu milletin sinesine girerken İngiliz sefarethaneden geçerek İngiliz torpidosuna binmiştir.”

Bu sırada Selahattin Bey oturduğu yerden **“Evet İngiliz torpidosu ile geldim”** diye bağırınca Mustafa Kemal Paşa sözüne şöyle devam etmiştir:

“Ve ilk yaptığı şey milli ve vatani vazifesi ile meşgul olan bir arkadaşı yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur.”
352

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ağır ithamına, Selahattin Bey'in verdiği cevabın önemli saydığımız kısımları şöyledir:

“Evet, ben İngiliz elçiliğinin hazırladığı bir torpido çeker ile Samsun'a geldim. Beni gönderen Harbiye Nezaretinde isimlerini söylemek istemediğim yüksek kişilerdir. Beni o zaman hükümet ile Anadolu arasında mevcut olan uçurumu

---

³⁵² Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi sıfatı ile Anadolu'ya giderken Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Albay Refet Bey'i tayin ettirerek beraberinde götürmüştü. Refet Bey Kolordu Kumandanlığı yapmakta iken Harbiye Nezareti Refet Bey'i İstanbul'a çağırılmış ve yerine bir İngiliz torpidosu ile Albay Selahattin Bey'i göndermişti. Mustafa Kemal Paşa bu olayı hatırlatmaktadır.

düzeltilmek için göndermişlerdir. Paşa hazretleri bunu bilmez değillerdir.

.... Beni bu Meclis içinde çalıştıran, beni bu meclise katan yüce şahsiyetleridir. Bana mebus olmaklığım teklif edildiği zaman işim çok dedim. Rica ederim burada her söz söylemek isteyen böyle lekelenirse bu meclis içerisinde oturmayalım. Burası eğer milletin evi ise serbest olalım. Bu nedir? Ayıptır. Anlamıyorum, herhangi bir mesele için bir arkadaş bir soru sorsa, sonra alına bir damga vuruluyor ve üzerine çamur atmak için bir tertip kuruluyor. Allahtan korkalım, Allahtan.”

Selahattin Bey’in konuşması bitince, Meclis Başkan Vekili Hasan Fehmi Aytaç, şu kısa konuşma ile görüşmeleri bir sonuca bağlamış ve güvenoyunun sonucunu bildirmiştir:

“Efendim, gizli polis hakkında Yüksek Meclis görüşlerini gösterdi. Karar almaya lüzum görmüyorum. Bunun yakın bir zamanda Yüksek Meclise gönderilmesini vekiller heyetinden istemek hakkımızdır. Bu önergede okundu, tutanağa geçti. Bunda oya sunulacak bir nokta görmüyorum.

Vekiller heyetine güven meselesinde oya katılan 134 kişidir. 134’ü de güvenoyu vermiştir. Mesele hallolundu. Oturumu tatil ediyorum.”

Bu suretle saltanatçılar büyük bir yenilgiye uğramış oluyorlardı, ileride daha kuvvetli bir grup ile tekrar mücadeleye girişmek üzere bu kere alttan alarak daha fazla direnmemişlerdi.

353

---

³⁵³ Gürültü koparan önergeyi imzalayanlar da, bir hükümet buhranı yaratmanın sorumluluğundan çekinerek, hükümete güvenoyu vermişlerdir.

YENİ BİR DEVLET MERKEZİ ARANIYOR

Bir devlet kurulurken her şeyin düşünülmesi gerekiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin toplanması, hükümet teşkili, anayasa yapılması, bir takım organik kanunların kabulü, sayıştay, yargıtay teşkili gibi çalışmalarla devlet şekillenirken, yeni bir devlet merkezi seçmek de, şüphesiz akla gelebilecekti. Hükümeti böyle bir düşünceye sevk eden iki sebep vardı: Eski devlet merkezinin, İstanbul'un işgal altında bulunması ve Ankara'nın o günkü haliyle devlet merkezi olmaya elverişli sayılmaması.

Bursa ve Edirne'den sonra, 1453 yılından beri Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul, bu sıfatıyla, son zamanlarda iyi bir imtihan geçirmemişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde, 1911-1912 Balkan Harbi'nde düşman orduları İstanbul'un kapılarına dayanmışlar ve payitahtın düşmesine ramak kalmıştı. Birinci Dünya Harbi'nde ise İstanbul'u kaybetmek tehlikesiyle her an burun buruna yaşanmış ve sonunda korkulan başa gelmişti.

Devlet merkezinin başka bir yere taşınması aslında yeni bir fikir değildi. Zaman zaman bu konu üzerinde düşünenler bulunmuştur. Türk ordusunda uzun yıllar hizmet görmüş Golç Paşa (General Von der Goltz) da bunlardan birisidir ve İstanbul'un hükümet merkezi olarak elverişsiz durumuna 1897 yılında dikkati çekmişti. Golç Paşa, bu vesileyle İstanbul'un güzelliklerini, milletlerarası bir şehir niteliğinde oluşunu belirttikten sonra, adeta kehanette bulunarak şöyle demişti: **“Osmanlı İmparatorluğu’nu köklü reformlarla kurtarmak isteyecek bir büyük hükümdarın, başkenti Türkçe ile Arapçanın sınırı üzerinde bir yere, mesela, Konya’ya veya Kayseri’ye, hatta belki daha güneyde bir yere taşınması gerekecektir.”**³⁵⁴

İstanbul, bütün güzelliklerine rağmen, kozmopolit bünyesiyle, zevk ve sefahat yuvalarıyla, içine gömüldüğü rehavet

³⁵⁴ Orient, No. 27, Trimestre 1963, s.38. Europaelsche Revue vol XII, p. 457.

havasıyla, vurdumduymazlığıyla, imtiyazlarıyla, memleket sever kimselerin duygularını rencide etmekte idi. Birinci Balkan Harbi yenilgisinden sonra, ünlü yazar Süleyman Nazif, bir yazısın-da İstanbul'a şu şekilde çatıyordu:

“Hatta meyvesi en bol bölgelerde bile, açlıktan, yoksulluktan, ümitsizlikten ıstırap çeken Anadolu’nun sessizliği uzun sürmeyecektir artık. Tanrıya sığınmanın ve sabrın bir sınırı vardır. Anadolu uyanıyor. İstanbul’daki eğlencelerin bedelini ödemek durumunda bir vasıta olduğunu anlayarak yeni ve sağlam bir güç kazanacaktır. Hakkın silahını kuşanarak, küstah ve bozulmuş başkentini karşısına dikilecek ve onunla hesaplaşacaktır.”³⁵⁵

Ne gariptir ki, Türk devlet merkezinin İstanbul’da mı, Anadolu’da mı olması gerektiği konusu, başka bir açıdan, Milli Mücadelenin ilk yılında, Türklerden çok İtilaf Devletlerini uğraştırmıştır. Prof. Jaeschke, bu hususa şöyle değinmektedir:

“O sıralarda Paris’teki Barış Konferansı, başkenti Anadolu’nun içinde bir yere taşımanın isabetli olup olmayacağı meselesiyle uğraşıyordu. Clemenceau ve Venizelos, Padişah’ın, daha iyi gözetiminde bulundurulması, için İstanbul’da kalmasını öğütler, halifeliğin bir çeşit “Vatikanlaştırılması”nı teklif ederlerken, Lloyd George, Bursa’ya taşınması üzerinde duruyordu. Clemenceau, bu fikri şöyle alaya almıştı: “Bu takdirde, Padişah, Papa Pie VII’nin Fontainebleau’daki sürgünlüğünden (1812’de) daha iyi bir durumda bulunacaktır”. Müsteşar Berthelot, 12 Aralık tarihli barış antlaşması tasarısında, hukuki ve mali yönlerden sıkı bir şekilde denetlenmesi şartıyla, Osmanlı hükümet merkezinin Konya’ya taşınmasını öngörmüştü. 22 Aralık günlü toplantıda, varlığına lütfen hak tanıyan ufalmış Türkiye’nin başkentinin Konya mı Bursa mı olur-sa daha uygun olacağı tartışıldı.”³⁵⁶

---

³⁵⁵ Martin Hartman. Dichter der neun Türkei (Berlin (1919), p. 46, (Jaeschke’den naklen Orient dergisinden alınmıştır.)

³⁵⁶ Prof. Jaeschke’nin 27 Nisan 1963 günü Paris Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünde verdiği “Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanı” adlı konferansı (Orient).

İstanbul'un düşman eline geçmesi, yalnız bir devlet itibarı meselesi değildi. Türkiye'nin bütün harp sanayi tesisleri, silah, cephane ve malzeme depoları İstanbul'da kurulmuştu. Bunların, bir tehlike anında Anadolu'ya taşınması mümkün olamazdı ve olamamıştı. Şimdi, en geniş ve ağır şekilde bunun acısı çekilmekteydi. İşte, hükümet bu görüşle, belki zamansızdı ama Anadolu'da yeni devlet merkezi seçmek için çalışmalara girişmişti. Bu çalışmalara başlangıç teşkil eden hükümet kararı ay-nen şöyledir:³⁵⁷

"Allah'ın yardımı ile İstanbul'un kayıtsız şartsız kurtarılması başarısına ulaşılsa dahi, onu bir merasim merkezi olarak muhafaza edip milletin asıl istiklâl merkezini, gerçek faaliyet ve hükümet merkezini, fabrika ve resmi kurumlarını, Anadolu'nun strateji bakımından en emin ve güvenli bir yerine nakletmek ve kurmak lüzumu son harp ile tamamen ve noksansız anlaşılmış olduğundan, 28 Kasım 1920 günü toplanan vekiller heyeti:

Önce: Milli sınırlar ve milli savunma bakımından harita üzerinden inceleme yaparak hükümet merkezi olabilecek bölgelerin bir daire ile tespit edilmesinin genelkurmay başkanlığına verilmesi;

Sonra: Fikir ve ihtisas sahibi bir özel komisyon kurarak bu daire içinde inceleme gezisi yaptırarak merkez olmak üzere kabul edilecek şehrin tespiti;

Üçüncü olarak: Bu başkent komisyonunun; 1) Düşünülen merkezin mümkünse sahile, trafiğe elverişli bir şehir ile bağlı olmasına, 2) Düşünülen merkezin memleketin dört tarafına bağlanması imkânı bulunmasına; 3) Elektrik üretilebilecek tabii veya suni şelâlelere yakın olmasına, 4) Mümkün olduğu kadar kömür madeni çevresinde olmasına, 5) Ormanlık bir alana yakın bulunmasına, 6) Genel ihtiyaca yetecek kadar sulara sahip bulunmasına veya suların taşınması mümkün olmasına 7) Yerin havasının ve suyunun güzelliğine, 8) Büyük bir şehir kurmaya elverişli araziye malik bulunmasına, 9) Yapı malzemesinin teminin mümkün olmasına, 10) Ve medeni

---

³⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 8, s. 4.

şehir için bunlardan başka lüzumlu göreceği hususların lüzum ve vücuduna dikkat etmesine ve bu şartların hepsi bulunmadığı takdirde çoğunluğu kendinde toplayan bir yerin seçilmesine;

Son olarak: Bu hazırlık sonunda baharda gerekli teşebbüslere ve inşaaata hemen başlanarak, 1921 yılı kışında düşünülen başkente hükümetin taşınmasına ve çeşitli hükümet dairelerinin şimdiden esaslı olarak kurmaya girişecekleri resmi kurumların bu merkezde kurulmasına dikkat etmelerine karar vermiştir.

İşbu kararın yürütülmesine Genelkurmay, Milli Savunma, Bayındırlık, İktisat ve Sağlık Bakanları memurdurlar.”

Kararda sözü edilen komisyonda üç milletvekilinin bulunmasını uygun gören hükümet, seçtiği milletvekillerine izin verilmesi için meclise bir yazı yazmıştı. 31 Ocak 1921 günü birinci oturumda bu yazının okunmasıyla görüşme açıldı. Hükümetin sözcülüğünü Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey yapıyordu. Milletvekillerinin çoğu böyle bir çalışmaya, hata ana fikre, büyük bir tepki gösterdiler. “Başka iş kalmadı mı efendim?”, “İstanbul’u bütün bütüne unutuyor muyuz?”, “Henüz ne olacağımız belli olmadığı bir zamanda”, “Bu teşebbüs siyasete zararlıdır”, “İstanbul başkent olarak kalacaktır”, “Allah bana Anadolu’da bugün bir İslam merkezi, bir Osmanlı başkenti kurmayı nasip etmesin”, “Bu barış meselesinden daha mı önemlidir?”, “İstanbul, daima İstanbul ..” sözleriyle hükümet, adeta protesto yağmuruna tutulmuştur. Hükümet sözcüsünden başka ancak pek az milletvekili yeni bir devlet merkezi fikrini sempati ile karşılamıştır. Bunlardan biri Konya Milletvekili Vehbi Hoca, diğeri de Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey’dir. İstanbul terkedilirse, Konya ve Kayseri’nin devlet merkezi için namzet olması ihtimali, bu iki milletvekiline, hükümet teklifini sempatik göstermiştir. Hoca Vehbi Efendi, bunu pek belli etmemiş, fakat Kayseri milletvekili, esas üzerinde durmadan Kayseri’nin hükümet merkezi seçilmeye ne kadar elverişli olduğunu, bütün sataşmalara ve alaylara rağmen, uzun uzun anlatmıştır.

Aleyhte konuşan milletvekilleri, aşağı yukarı hep aynı şekilde ve daha çok hislere seslenerek konuşmuşlardır. Hem bu konuşmalardaki görüşü aksettirdiği, hem de kısmen değişik bir havada olduğu için Lazistan Milletvekili Ziya Hürşit Bey'in³⁵⁸ o konuşmasını buraya alıyoruz:

“Efendiler, bir önceki meseledir. Bulgar orduları Çatalca'ya geldiği zaman bazı hafif kalpli insanlar İstanbul'dan başkenti taşımak istediler. Ferit Bey de³⁵⁹ o zaman (İfham)³⁶⁰ da yazı yazdılar. Gerçek vatanseverler bunu reddettiler. Bugün azizim, düşman karşısında uygun bir yer aramak istiyorsak, Merih'e gidelim. Düşmanlarımız görmesinler, kaçalım efendim. Büyük Petro, Rusya'yı kurduğu zaman, muharebe devam etmekte olduğu bir zamanda, İsveç'ten aldığı Neva Nehri sahilinde Petersburg'u yapmıştır.³⁶¹ Moskova'ya gelmesi başka sebeptendir. Petro diyor ki; 'Benim milletim geriye gitmeyecektir, daima ileri gidecektir.'

İkinci olarak: Fabrikaların memleketin her tarafında eşitlikle çoğalmasını düşünüyorsak efendiler, kabahat İstanbul'da değildir, idare şeklindedir.....

Sorarım Ferit Bey'e Krupp fabrikası Paris'te mi? Eriksen Krup Berlin'de midir? Almanya'nın ticaret merkezi Berlin midir? Efendiler sorarım Armstrong Vilkert Londra'da mıdır? Fabrikalar başka meseledir... Başkenti Merih'e nakledeyim yahut Zühre'ye. Özel misyon kararnamesi çıktıktan sonra memleketin her tarafı cennet olacaktır ve başkent İstanbul'da kalacaktır. Müslümanların gözünde tütüyor. Sultan Hamid kadar olsun orada bir siyaset takip edemiyoruz. Merhum, İstanbul halkından asker almıyordu. Bu suretle İstanbul'da Müslüman nüfusunu topluyordu. Orayı Müslüman şehri yapmak için çalışıyordu. Böyle giderse, biz oradaki bütün Müslümanları dağıtacağız. Bunun kesinlikle reddini teklif ederim. (Alkışlar)”

---

³⁵⁸ Atatürk'e karşı tertiplenen İzmir suikastı elebaşlarından olduğu için asılmıştır.

³⁵⁹ Maliye Vekili.

³⁶⁰ Ferit Bey'in çıkardığı gazetenin adı.

³⁶¹ Bu sırada Maliye Vekili oturduğu yerden şu sualle müdahalede bulunuyor: “Bugünkü payitahtları nerede?”

İstanbul'un dışında bir hükümet merkezi tasavvur olunması, yeni devletin kurucuları arasında, Osmanlı damgasını taşımayan yeni ve ileri fikirlerin değerli sayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümetin bu tasavvurunu ve teklifini **"Bu mesele bugünün meselesi değildir."** gerekçesiyle reddetmiştir. Fakat Osmanlıların, yalnız bir ikmal merkezi (insan ve malzeme olarak) kabul ettiği Anadolu'nun, artık vatan sayılacağı, daha bugünden anlaşılmış oluyordu. Anadolu'da bir devlet merkezi kabulü, diğer taraftan saltanat ve hilafet müesseselerinin, hiç değilse yalnız saltanatın reddi anlamını da taşıyordu. Bu düşünce gerçekleştiği takdirde, devlet başkanının da Anadolu'da oturması gerekecekti. Hâlbuki, Osmanlı hanedanını, bunca saray, köşk ve kasırdan ayırmak mümkün değildi. Bunu göze alacak faziletli bir hanedan mensubu çıksa bile, hilafet müessesesi İstanbul'da kalmaya mahkumdu. Bu çapraşık durum nasıl telif edilebilirdi?

Muhafazakâr grup, Anadolu'da bir devlet merkezi düşüncesinin altında yatan bu anlamı, şüphesiz sezmişti. Ama ilk adım, böylece atılmış oluyordu. Bir defa, fikir tartışılmıştı; nasıl olsa bir gün kabul edilebilecek olgunluğa da erişecekti.

İLK BÜTÇE

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu belirleyen en önemli basamaklardan biri de bütçe yapılmasıdır. Modern devlet anlayışına göre bütçesiz bir devlet düşünölemeyeceğinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Anayasa çalışmaları ile aynı zamanda bütçe ile uğraşması, gerek yeni devlet kuruluşu bakımından, gerekse İstiklal Harbi'nin mali yönü bakımından üzerinde durulacak bir olaydır.

Bu kitabın birinci cildinde Milli Mücadelenin mali kaynakları üzerinde kısaca durulmuştu. Burada yeni devletin ilk bütçesini gözden geçirmeden önce, İstiklal Harbi'nin mali yönünün ne gibi güçlükler gösterdiğini belirtecek birkaç noktaya dokunulacaktır.

Doğu ordusu, 1920 yılı sonlarına hatta 1921 yılı başlarına kadar, Büyük Millet Meclisi Hükümeti maliye bakanının ifadesine göre, devletin mali yardımı ile değil, kendi imkânları ile yaşamıştır. Bu orduya hiçbir yerden bir kuruş verilmediği halde, ordu Birinci Dünya Harbi'nde bu bölgeye yığılan ve düşmandan ele geçirilen askeri eşyayı ve yiyecek stoklarından fazla olanları satarak ihtiyacını karşılamış ve Ermeni harekâtını da bu imkânlarla yapmıştı.

Hükümetin kurulduğu günden itibaren, devlet geliri sayılabilecek her şeye el atıldığı halde, mali işlerin bir düzene sokulabilmesi 1920 yılının sonlarını bulmuştu. Bu süre içerisinde orduya devlet gelirinden hemen hiçbir yardım yapılamıyordu. Meselâ, Batı Cephesi'ndeki orduya nazari olarak 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın 3 ayda verilmesi kararlaştırıldığı halde, 6 ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı.

Gerek subaylar, gerekse diğer memurlar maaş alamıyorlardı. Yine örnek olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, posta idaresi, havale edilmek üzere kendisine tevdi edilen paraları, idare memurlarının maaşlarına ve sair hizmetlerine tahsis ediyor ve para

ait olduğu kimseye gönderilmiyordu. 1921 yılı Ocak ayı başlarında, Erzurum posta idaresi, halka 350.000 lira borçlu idi. Çeşitli yerlerden havale edilen bu 350.000 lira sahiplerine ödenmediği için bir seneden beri Erzurum'da posta muamelesi yapılamamaktaydı.

İlk bütçenin Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlandığı 1921 Ocak ayında bile hükümetin maaş borçları 1,5 milyon lirayı buluyordu. Ağnam (koyun, keçi) vergisi, ödenmemiş maaşların kapatılmasına ayrılmıştı ve tahsilat yapıldıkça memurlara maaşları ödeniyordu. Ordunun muntazam bir ordu haline getirilmesi ile ilgili gayretler, ordu geliştikçe mali güçler yaratmakta idi. Batı Cephesi'ndeki ordu için ayda bir milyon lira olmak üzere, Doğu, Güney ve Merkez orduları dahil, bütün orduya ayda maliyenin 4 milyon lira ödemesi gerekiyordu. İşte ilk devlet bütçesinin ele alındığı sırada mali durumun görünüşü böyledir.

İlk bütçe, hükümet tarafından meclise 1920 yılı Eylül ayı sonunda verilmişti. Muvazenei Maliye Komisyonu'nda incelenen bütçe tasarısı, Meclis Genel Kurulu'nda 3 Ocak 1921 günü görüşülmeğe başlandı. Mali yılbaşı 1 Mart olduğuna göre, bütçe ait olduğu yılın bitmesine 2 ay kala meclisçe ele alınmış oluyordu. Bu hal, görüşülen konunun bütçe olmaktan çıktığının en açık bir delilidir. Çünkü bütçeler normal olarak kapsadığı mali yıldan önce kanuniyet kesbetmeli (sağlanmalı) idi. Fakat hükümetin bütçesi ancak bu tarihlere yetiştirilebilmişti. Bütçe olmadan gelişigüzel sarfiyatın devlet düzenine uymayacağı mülahazası ile sarfiyat, muvakkat bütçelerle, yani avans kanunları ile idare edilmmişti ve mali yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe kadar da böyle kalacaktı. Fakat garip bir durum olarak 1920 yılı geride kaldığı halde bu yılın bütçesi yine de kanun tasarısı olarak mecliste görüşülecek ve 28 Şubat günü kanuniyet kazanacaktı. 1921 mali yılı için söz konusu edilen bu anormal durum, 1921 ve 1922 mali yıllarına ait bütçeler için de aynen devam edecekti. Bir bakıma bunlara, bütçe değil, bilanço demek daha doğru olur. Milli Mücadele devresi bütçelerinin diğer bir özelliği de bu bütçelerin açıkla kapanmasıdır.

Harp masraflarının gittikçe artması karşısında gelirin denk getirilebilmesi için üç yola başvurulmuştur:

1. Osmanlı Devleti'nin vergi kanunlarını değiştirerek vergi nispetlerini arttırmak ve yeni vergiler ihdas etmek;
2. Rusya'dan yapılan yardımları ve çeşitli emanet akçelerini bütçe açığını kapamaya tahsis etmek;
3. Düyunu Umumiye faizini ödemeyerek bütçeye tahsis etmek.³⁶²

Bu üç yoldan başka Ziraat Bankası'na da başvurulmuş ve bankadan 1.200.000 lira borç alınmıştı. Fakat hiçbir tedbir masrafı karşılamaya yetmiyordu. Bu sebeple devlet düzeni ile bağdaştırılması mümkün sayılamayacak usullerle ordu, ihtiyacının bir kısmını bizzat karşılıyordu. 1921 yılında bile bu düzensiz durum devam etmiş ve harbin sonuna kadar tamamen önlene-memiştir. Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey, Büyük Millet Meclisi'nin 3 Ocak 1921 tarihli toplantısında bütçe üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Bütçeyi takdim eden bu konuşmasında şöyle diyordu:

“Bugün yüksek heyetinize eski imparatorluk bütçelerine nazaran gösterişsiz, fakat siyasi halimize göre sağlam ve sağlıklı bir bütçe sunmuş bulunuyoruz. Bu bütçe olağanüstü parlak bir bütçe sayılamaz. Fakat bütçemizi zayıf ve karanlık kabul etmek de hiçbir zaman doğru değildir.”

Bütçenin tümü üzerinde yapılan uzun konuşmalarda söz alan milletvekillerinin çoğunluğu bütçeyi tenkit etmişti. Tenkitleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Bütçe, meclise geç gelmiştir. Meclis bu suretle bir emri-vaki karşısında bırakılmıştır.
- Hükümet, parlak bir bütçe hazırlayamamıştır. Bütçe açığı görünenden fazladır.
- Hükümet, övünülecek bir gelir sağlayamamıştır.

---

³⁶² Söz konusu tarihte bütün Düyunu Umumiye 162.121.625 lira ve bu borcun yıllık faizi de 9.652.000 lira idi.

– Bütçe, fakir halkın sırtında bir yükür. Vergileri arttırarak geliri arttırmak makbul bir yol değildir.

– Hükümet, israfa boğulmuştur. Tasarrufa riayet edilmemektedir. Mümkünse milli savunmadan başka işe para harcanmamalıdır. Lüzumsuz yere birçok memur beslenmektedir. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir. Kadrolarda tensikat şarttır.

– Artık ianeden vazgeçmelidir. Halktan hiçbir kimse, hiçbir suretle kanun dışı para toplamamalıdır.

– Maaşlar muntazam ödenmemektedir. Maaş ödemekte adalet yoktur. Bazı yerlerde memurlar ve subaylar maaşlarını muntazam aldıkları halde, bazı yerlerde aylardan beri maaş alamayan memurlar ve subaylar vardır.

– Aşar vergisi köylüyü ezen kötü bir usuldür³⁶³

Bütçeyi tenkit eden milletvekillerinin önemli bir kısmının, konuşurken memleketin içinde bulunduğu olağanüstü şartları unuttukları açıkça sezilmektedir. Gerçi tenkitlerin hemen hepsi doğrudur ve haklıdır. Fakat ihtilal ile yeni bir devlet kurmaya yönelen ve harp halinde bulunan yeni bir idareden daha fazla bir şey beklemek mümkün değildi. Görüşmeler, tenkitlerin insafsız ölçüleri arasında zaman zaman sert tartışmalara yol açmıştır.

Bu arada Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in bir tenkidi Maliye Vekilini fazlası ile sınırlendirmişti. Mehmet Şükrü Bey şöyle diyordu:

“Vekil beyefendi buyurdular ki: 1921 yılı bütçesi yüz milyon lirayı aşacak. Elbette efendiler. Ben diyorum ki; eğer bu esasla bugünkü idare ile hareket edecek olursak, 1921 yılı bütçesi yüz milyon değil, belki yüz elli milyon olacak ve yine de yetmeyecektir. Bunları temin için köylünün, işçinin sırtlarına biraz daha ağır vergiler koymak için yeni savaş yükümlülüğü kanunları ile maliye bakanı beyefendi karşımıza çıkacaktır.

Mehmet Şükrü Bey, uzun tenkidini, konuşmasının orta yerinde şu fikre dayamıştı:

---

³⁶³ Köylülerden, ürettikleri tarım ürünleri için %10 oranında alınan vergi.

“Biz burada memleketi savunmak için, vatanın bağımsızlığını sağlamak için toplandığımız halde, yine kendi memleketimizin şu zavallı milletin, halkın, zavallı köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Köylüler böyle büyük ve ağır vergilerden, hele kendisini yıpratıcı aşar vergisinden kurtulmak ümidini bizden bekliyorlardı. Hâlbuki biz ne yaptık? Geldik, Babiâli temelleri üzerine bir hükümet kurduk.”

Maliye Vekili Ferit Bey, bilhassa hükümetin teşkilatının bozukluğu ve memur fazlalığı üzerinde duran milletvekillerine cevap verirken, bir ara Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey’i hedef tutarak, bir hayli tarizde bulunmuş ve aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Maliye Vekili – Beyefendi kim bilir ne gibi teşkilat tasavvur buyuruyorlar. Fakat kendileri Rus-Komünist Fırkasına dahil olduğu için o teşkilatı tasavvur buyuruyorlar.

Mehmet Şükrü Bey – Rus-Komünist değil, Türk Halk İştirâkiyûn Partisi’nden. Onu düzeltiniz.

Maliye Vekili – Herhalde Üçüncü Enternasyonele ve Moskova’nın 21 şartını kabul etmiş bir partisine dahil. Bundan dolayı, Rus-Komünist Fırkasındasınız.

Mehmet Şükrü Bey – Halk İştirâkiyûn Partisi, Rus değil, Türk’tür.

Maliye Vekili – 21 şartı kabul ettiniz mi?.. Bundan dolayı beyefendi fazla hiddet buyurmayınız... Sizin memleket için arzu buyurduğunuz teşkilat...

Mehmet Şükrü Bey – Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız, ben de kalemimi açarım, dışarda tartışırız.

Maliye Vekili – Hiddet buyurmayınız. Siz memleket için istediğiniz teşkilatı yapamazsınız, hayaldir... Bu memleket o teşkilatı kabul etmez... Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız... (Alkışlar). Tasavvur buyurduğunuz o teşkilat, bugün mevcut bulunan idarenin on mislini içine alan bir idaredir. Siz Komünist ne demektir, bilir misiniz?

Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp ve sonra tâ köylerde mevcut... (Şiddetli gürültü-

ler). (Sadede sesleri), (Devam sesleri). Beyefendi, böyle bir hayali teşkilâtı, bâtil bir teşkilatı memleketimizde yapmak isterseniz, bu memurlara nispetle daha bir kaç misil memur kullanmak mecburiyetindesiniz.

Maliye Vekili, israf hakkında yapılan tenkitleri cevaplandırırken de şu tartışma cereyan etmiştir:

Maliye Vekili – Milletin malının, milletin parasının israf edildiğinden söz ettiler.

Bundan herkes kolaylıkla bahsedebilir. Fakat Paşa Hazretleri³⁶⁴ söylememeli idi. Hâlâ daha hakkınız olmadığı halde milletin arabasıyla gidip geliyorsunuz. Bugün daha kolordunun eşyalarında oturuyorsunuz.

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) – Ne vakit istenildi de vermedim? Acaba ayıp değil midir ki... Buna da efendiler cevap vereceğim.

Maliye Vekili – Bundan dolayı haksız harcamaları bizde aramayınız.

İsmail Fazıl Paşa – Efendiler, bu benim şerefime dokunur bir sözdür. Bunu kabul etmem. Altmış senelik, bu devlette, bir saygıdeğer yerim vardır. Bugün bindiğim araba kendi arabam ve kendi hayvanımdır. Bunda hata ediyor. Bunu araştırmanızı rica ederim.

İkincisi, oturduğum eşya kolordunun eşyasıdır. Benim oğlum Ali Fuat, burada 20. Kolordu Kumandanı iken -onu siz takdir ediniz, başka bir şey söylemem- onun kumandanlık zamanında oturduğu evinde oturuyorum, onun eşyasıdır. Ne vakit isterlerse alabilirler.

Maliye Vekili, halka ağır vergiler yükletildiği iddialarının ileri sürüleceğini şüphesiz önceden tahmin etmişti. Bütçeyi takdim konuşmasında bu konuya dokunmuş ve bazı kıyaslamalar yapmıştı. Bakanın açıkladığına göre, Türkiye’de adam başına düşen vergi, Fransa ve Yunanistan’a göre çok azdı. Üç memlekette bir kişiye isabet eden vergi şöyle idi:

---

³⁶⁴ İsmail Fazıl Paşa’yı kastediyor. Fazıl Paşa, Bayındırlık Bakanı iken bir genso-ru sebebiyle güvensizlik oyu alarak 25 Aralık 1926’de bu görevden ayrılmıştır.

Fransa'da 3.500 kuruş, Yunanistan'da 1.600 kuruş, Türkiye'de 600 kuruş

Maliye Bakanı, bütçeyi sunarken Yunanistan'ın bütçesi ile de bir karşılaştırma yapmıştı. Aynı bütçe yılında iki memleketin gelir ve gideri, o günkü kambiyo değerine göre Türk lirası olarak:

	Gelir	Gider	Açık
Yunanistan	115 Milyon	142 Milyon	27 Milyon
Türkiye	46 Milyon	60 Milyon	14 Milyon

Yunanistan'ın milli savunmaya ayırdığı para ile 53.000.000 Türk lirası tutarındadır. Buna karşılık Türkiye ilk bütçesinden milli savunmaya ancak 28.000.000 lira ayırabilmişti.

Zaten fakir düşmüş olan Türkiye'nin, bir de İstanbul ve en zengin bölge olan Batı Anadolu, düşman işgali altında bulunduğu için Milli Mücadelede ki mali gücü işte bu kadar veya biraz daha fazla idi. Altın hesabıyla, 1920 yılı bütçesini bugünkü değere çevirirsek, gelir 920.000.000, gider ise 1.200.000.000'u ancak bulur.

Bütçenin gelir kısmını sağlayan kaynakların başlıca neler olduğuna ve bu mütevazı gelirin hangi hizmetlere, ne ölçüde tahsis edildiğine de kısaca göz gezdirelim.

46.000.000 lira olarak tahakkuk edeceği sanılan gelirin teşkil eder. Başlıca kaynakları: Bina ve arazi vergisi (2,5 milyon), kazanç vergisi (2 milyon), ağnam yani hayvan vergisi (5,7 milyon), aşar vergisi (13,5 milyon), gümrük rüsumu (10 milyon) ve tuz rüsumu (3,5 milyon) dur. Üst tarafını çeşitli küçük gelirler.

Görülüyor ki, bütçenin gelir kısmının yarısına yakını (ağnam ve aşar vergileriyle kısmen tuz rüsumu) doğrudan doğruya köylüden sağlanmıştır.

Bütçenin gider tablosu “Zatı Hazreti Padişahı ve Hanedanı Saltanat” için ayrılmış 551.012 liralık tahsisat ile başlamaktadır.³⁶⁵

³⁶⁵ Kullanılmadığı halde, Osmanlı Devleti bütçe tablosu örnek alındığı ve saltanat makamına bağlılık gösterilmek istendiği için böyle bir tahsisat ayrılacaktı.

Meclis Başkanlığı bütçesi 18.370 lira, Meclis bütçesi ise 953.996 liradır.

Bakanlıklar bütçesi, tahsisatın büyüklüğü bakımından şu sırayı takip etmektedir:

Milli Savunma	28.618.556	Lira
İçişleri	8.944.887	“
Maliye	7.173.100	“
Adalet	2.759.274	“
Bayındırlık	620.396	“
Sağlık	613.141	“
Milli Eğitim	577.061	“
Şer’iye	522.062	“
Dışişleri	303.748	“

Düyunu Umumiye gelirlerine hükümet el koyduğu için Düyunu Umumiye idaresinin masraflarını karşılamak üzere bütçe-
de 7.680.696 lira tahsisat ayrılmıştır.

Bütçenin münferit ve küçük gider fasılları şöyleydi:

Sayıştay	26.696	lira
Danıştay	- 000	“
Matbuat ve istihbarat	88.000	“
Aşiretler ve muhacirler	874.000	“

1920 bütçesi, bu bütçe yılının son günü olan 28 Şubat 1921 de oylanmış ve oylamaya katılan 97 milletvekilinden 84 ünün oyu ile kabul edilmiştir. 13 milletvekili ret oyu kullanmıştır.

Rakamların fakirliği karşısında, İstiklal Harbi’nin nasıl yapıldığına, memleketin nasıl idare edildiğine şaşmamak için bir kaç noktayı göz önünde bulundurmak lazımdır:

Anayasalı ve bütçeli bir devlet düzenine girildiği halde, en çok paraya muhtaç olan ordu, ihtiyaçlarının bir kısmını kendi başına ve bütçe dışı karşılıyordu. Şüphesiz yine halktan alıyordu veya halk veriyordu.

İkincisi, ne ordunun ihtiyaçları gereği kadar karşılanabilmesi ve nede devlet hizmetlerinin ve görevlerinin tam anlamıyla

yapıldığı iddia edilebilirdi. Bulunan para ile yetinmekten başka çare yoktu.

Üçüncüsü, harbin sıkışık zamanlarında çıkarılan tekâlifî harbiye emirleriyle âşâr mültezimlerinin ellerindeki malların % 40'ı alınmış ve halk senet karşılığında harp masraflarına bir kere daha katılmıştır. Posta müteahhitleri gibi devlete iş gören kimselelere istihkakları uzun zaman ödenmemiş veya taksitlerle ödeme şartına bağlanmıştır.

SİYASAL GELİŞMELER

(BARİŞ ÜMİDİ)

Yunan taarruzu ile başlayan yeni yılın (1921) ilk ayları Milli Mücadeleye başarı şansı tanıyan olaylarla doludur. Yunan ordusu İnönü mevzilerine yaptığı başarısız bir taarruzdan sonra geri çekilince, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genç ordusu lehine kaydedilen bu ilk puan, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yeni bir yön kazanmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalanmak üzere Moskova'da yapılan görüşmeler gelişme kaydederken, İtilaf Devletleri, Doğu meselesine yeni bir çözüm yolu aramak zorunluluğunu duyarak Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu arada, Moskova'daki Türk delegasyonu, Afganistan mümessilleri ile bir dostluk antlaşması imzalamışlar, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkileri düzelmiş ve Fransa ile İtalya Türkiye'ye daha fazla yaklaşmışlardır. Devlet bütçesinin yapılması ile önemli bir merhaleye ulaşan iç gelişmeyi takip eden bu siyasi gelişme, meyvelerini, güzel bir tesadüfle aynı ay içinde, Mart'ta vermiştir. Bu bakımdan 1921 yılının Mart ayı, Türkiye için siyasi antlaşmalar ayı sayılabilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı yılı başlangıcını 1 Mart olarak kabul etmişti. Hem bütçe yılının, hem de toplantı yılının başlaması münasebetiyle 1 Mart günlü oturumda, Mustafa Kemal Paşa, bir açış nutku vermiş ve bazı milletvekilleri, geride bırakılan yılın olayları ve yaşanan günün önemi üzerine heyecanlı sözler söylemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın açış nutkuna bu sebeple kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin başından 1 Mart 1921 gününe kadar geçen olayların bir özetini verdikten sonra, konuşmasına şöyle devam etmiştir: "Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin mukadderatına el koyduğu gün, bulduğu idare makinasının geçmişin baskı fikirleri ve esasları üzerine kurulmuş çürük bir makina olduğunu açıklamaya lüzum gör-

mem. Yüksek Meclisiniz ve hükümetiniz işte böyle bir makinanın ıslahına çalışmakta bulunmuştur ve koyduğu ve yavaş yavaş tamamlayacağı esaslar ile bütün idareyi nispeten güvenilir hâle getirmeyi başarmaktadır. Anayasanın uygulandığı ve yeni iller idaresi kanunu ile desteklendiği takdirde, memleketin içte muhtaç olduğu gelişme imkânlarını tamamen hazırlamış olacağız inancındayım.

Efendiler, mücadelenin önemini kavrayan milletimiz, aralıksız çalışmalar ile büyük bir mali gayret göstermiş, memleketin bütün mali ihtiyacını tatmin edici sağlam ümitler vermiştir. Mali işlerde memleketimizce pek önemli bir meselenin halline az çok uygun bir bütçe düzenlenmesine karşılık, sağlık, nüfus ve bayındırlık bakımından göze görünür sonuçlar henüz alınamamıştır. Bunun için zamana, araçlara ve çok paraya ihtiyaç olduğu kabul edilmelidir.”

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının iç siyasete ait kısmını “iç siyasetimizde ilkemiz olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası anayasamızla tespit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna bağlı olan kanunları bir an önce çıkararak iyi uygulamaya çalışacağız.” cümleleri ile özetledikten sonra sözü dış politikaya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın izahatına göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti cenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Aksine sulh ve selameti tercih eder. Gerek doğu ve gerek Batı âlemleri ile her an iyi münasebetler ve dostluk bağları arar. Doğuda Azerbaycan Kuzey Kafkas ve Afganistan hükümetleri ile samimi münasebetler kurulmuştur. Irak ve Suriye’nin İslam halkı ile de durum böyledir, İran Hükümeti ile münasebet vardır. Bunun sağlanmasına çalışılmaktadır. Ermenistan ve Gürcistan ile mevcut münasebetlerin yakında Türkiye’nin menfaatlerine uygun bir şekilde müstakar bir hale geleceği ümit edilmektedir. Rus-Bolşevik Cumhuriyeti ile mevcut münasebetler iyi bir şekilde gelişmektedir. Batıda İtilaf Devletlerinden bazıları ile zaman zaman resmi temaslar yapılmış ve bu temaslarda barışın hazırlanması çareleri artmıştır, İngiliz Devleti idarecileri, milli hareketin maksadını şimdiye kadar bilmezlikten gelmiş ise de,

geride kalan bir yıllık mücadelenin gösterdiği şekilden Sevr Antlaşması'nın Türkiye'de uygulama alanı bulamayacağına kanaat getirmiş ve Türkiye ile görüşmek lüzumunu hissetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, milli hareketin ulaştığı noktayı şu sözlerle tespit etmiştir: **“Gecen yılın bu günlerinde barış hakkında gelen haberler herkese keder veriyordu. Her tarafta düşmanların maddi ve manevi saldırılarına uğruyorduk. Herkes bizim aleyhimizde idi. Bugün bütün dünya davamızın kutsallığını anlamış bulunuyor. Medeniyet ve insanlık âlemi, bize her taraftan günden güne artan bir ilgi gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir kaygı ve acı içinde idrak eden milletimiz, bu senenin aynı günlerinde kararlı ve soğukkanlılığının eserlerini görmekte öğünebilir. (Alkışlar)”**

Gerçekten bir yıl öncesi Anadolu İhtilali'nin en büyük tehlikeyi geçirdiği günlerdir. 16 Mart'ta İstanbul'un işgali, mebuslar meclisinin dağıtılması, milliyetçi milletvekillerinin tevkif edilip Malta'ya gönderilmeleri, Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasında çekilen güçlükler ve hatta meclisin toplanamaması ihtimalleri, ordunun o günkü perişan durumu hatırlanacak olursa, 1921 yılı Mart ayı Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi mutlu bir devredir. Mustafa Kemal Paşa, açış konuşmasının sonunda meclisin birinci toplantı yılına ait çalışmalarını belirtmiştir. Paşa'nın yaptığı açıklamalara göre:

23 Nisan 1920 tarihinden 28 Şubat 1921 tarihine kadar 311 gün geçmiştir. Meclis, bu devre içinde 159 toplantı yapmıştır. Bu toplantılar 51'i gizli, 356'sı açık olmak üzere 407 oturumdur. Meclis 252 kanun tasarısı ile meşgul olmuş, bunun 104'ü kanuniyet kazanmış, 149 tasarı görüşüldükten sonra ret edilmiştir. Yeni seneye 55 kanun tasarısı devredilmiştir. Meclisin çıkardığı kanunlar içerisinde başlıcaları şunlardır: Hiyaneti Vatanı ye Kanunu, İcra Vekilleri İntihabı Kanunu, Temyiz Heyeti Teşkili'ne dair kanun, İstanbul Hükümeti'nce yapılacak muahede ve mukavelelerin lağvı hakkında kanun, Nisabı Müzakere kanunu, İstiklal Mahkemeleri Teşkili'ne dair kanun, Men'i Müskirat Kanunu, Baltalık Kanunu, Cephe Zammı Kanunu, Frenginin men'i sirayeti kanunu ve nihayet Anayasa.

Milletvekilleri tarafından yüzlerce teklif yapılmış ve teklifler çeşitli komisyonlarda ve meclis genel kurulunda görüşülmüştür. Birçok işler hakkında vekiller tarafından cevaplandırılmak üzere sözlü ve yazılı sorular verilmiştir. Vekiller hakkında 122 gensoru önergesi görüşülmüştür.

Açılan gensorular sonunda, bazı vekiller, güvenoyu alamayarak düşürülmüşlerdir.

Büyük Millet Meclisi üyeleri yalnız yasama görevi ile uğraşmamışlar. Birçok milletvekili çeşitli devlet hizmetlerine katılmışlardır. Bu cümleden olarak bazı milletvekilleri, sefir veya mümessil sıfatı ile yabancı memleketlerde görev almışlardır. Birçok milletvekili yabancı devletlerle yapılan siyasi görüşmelere memur edilmişlerdir. Yine milletvekilleri içinden ordu, kolordu ve küçük kıtaların kumandanı olarak muharebeye katılanlar da olmuştur. Milletvekillerinin bir kısmı yargı görevi yapmak üzere İstiklal Mahkemeleri'nde başkan, üye ve savcı olarak çalışmışlardır. Memleketin her tarafında bazı olayların tahkiki için milletvekilleri görev almışlardır. Bunlardan başka doktor milletvekilleri muharebe zamanlarında cephe gerilerindeki hastanelerde çalışmışlar ve zaman zaman cepheleri dolaşarak askerleri korumak ve teşvik etmek için milletvekillerinden heyetler seçilmiştir Halkı uyarmak için de milletvekillerinden çeşitli heyetler Anadolu'yu dolaşmışlardır. Meclisin ilk açıldığı zaman milletvekilliği ile memuriyet sıfatının bir arada bulunması mümkün olduğundan bazı milletvekilleri valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık, müftülük, hâkimlik gibi çeşitli devlet hizmetlerini ve dini vazifeleri birlikte yapmışlardır. Sonra bir kararla milletvekilliği ile memuriyetin bir şahıs uhdesinde bulunamayacağı esasa bağlandığından, memuriyeti tercih edenler milletvekilliğinden, milletvekilliğini tercih edenler de memuriyetten istifa etmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi, ikinci çalışma yılına 350 üye ile girmiştir. Bu üyelerin 12'si hâlen Malta'da mevkuttur. 68'i İstanbul Mebuslar Meclisi'nden katılmıştır ve 270'i de muhtelif tarihlerde doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi azası olarak seçilmiştir.

LONDRA KONFERANSI

Birinci İnönü Muharebesi'nin sonucu ve Moskova'da cereyan eden Türk-Rus görüşmelerindeki gelişme, İtilaf Devletlerine, Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek fikrini bir defa daha ilham etmiştir. Şüphesiz, Lloyd George, Sevre'in değiştirilmesine pek gönüllü değildi. Venizelos'un iktidarı kaybetmesine rağmen, Yunanistan'ın Türkiye'yi, barışı kabule zorlayacağına dair inancını henüz muhafaza ediyordu. Fakat müttefiklerinin, hele 16 Ocak'ta başbakan olan Briand'ın ısrarlarına dayanamadı. 25 Ocak'ta toplanan Paris Konferansı, Türk ve Yunan delegelerinin de katılmasıyla, Londra'da bir konferans toplamaya karar verdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilk defa Batılı Devletler tarafından bir konferansa davet olunuyordu. Fakat davet İstanbul Hükümeti'ne yapılmış ve Türk delegasyonu arasında Ankara'nın temsilcilerinin de bulunması bildirilmişti. Bu münasebetle Ankara ve İstanbul arasında geçen yazışmaları ve çekişmeleri daha önce anlatmıştık, iki hükümet anlaşamadıklarından, Londra'ya ayrı ayrı delegasyon gönderdiler, İstanbul delegasyonu, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Ankara delegasyonu Hariciye vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, ayrı yollardan Avrupa'ya hareket etti. Ankara delegasyonu önce İtalya'yı gitmiş ve doğrudan doğruya davet olunduğu takdirde, Londra'ya gitme talimatını almıştı. İtalya hariciye vekili Kont Sforza'nın aracılığı ile bu davet yapıldı.

Londra Konferansı'nın 21 Şubat günü toplanması kararlaştırılmıştı. O gün Türk heyetinin Paris'e vardığı ve ancak ertesi gün Londra'da olacağı öğrenildiğinden, konferans, önce Yunanlıları dinlemek üzere Türklerin gıyabında, 21 Şubat 1921 de Saint James sarayında toplandı. Konferansta başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya temsil edilmekte idi.

Lloyd George, "Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beri Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında önemli kuvvetler

bu antlaşmaya karşı koymak için harp ettiler ve bunun sonucu olarak karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden kurma yolunda ileri sürülen arzuya uyularak bu konferans toplandı” sözleri ile konferansı açtı. Konferans, barış yapmak için toplandığı halde, görüşmelere Lloyd George’un verdiği yönden, barıştan çok, Türklere karşı harbin nasıl kazanılabileceğinin araştırıldığı anlaşılmaktadır.

İtilaf Devletleri temsilcileri, Yunan Başbakanı’na çeşitli sorular sorarak, Türk-Yunan Harbi’nin gelecekteki gelişme şartlarını anlamaya çalışmışlardır. En çok soru soran Lloyd George idi. Ve sorular özellikle Yunan gücünün ispatına yarayacak şekilde düzenlenmişti. Görüşme tutanaklarının özetini, gerçekte cereyan ettiği gibi konuşma şekline çevirerek konferansın nasıl geçtiğini canlandırmaya çalışacağız.³⁶⁶

**“Lloyd George – Yunan milletinde, Küçük Asya Rumlari-
nın kurtarılması için şiddetli bir istek var mıdır? Parti çekiş-
meleri bir tarafa bırakılırsa, Yunan bayrağının Küçük As-
ya’dan geri çekilmesini Yunan milleti nasıl karşılar?**

Kalogeropulos³⁶⁷ – Milli meseleler üzerinde, Yunanistan’da hiçbir fikir anlaşmazlığı yoktur. Bütün Yunanlılar, İzmirli kardeşlerini kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmağa hazırdırlar. Bu mesele hakkında Yunanlıların vatan-severliğinden şüphelenmek haksızlıktır.

Lloyd George – İzmir meselesinden dolayı Venizelistlerle Konstantinciler arasında hiç bir fikir anlaşmazlığı yok mudur?

Kalegeröpulos – İşlerde anlaşmazlık olsa bile, İzmir işinde bütün millet birlik halindedir. Bütün Yunanlılar, memleketlerini severler ve onun için kendilerini fedaya hazırdırlar.

Lloyd George – İzmir’i savunmak için Konstantinciler de Venizelistler kadar fedakarlık yapmaya hazır mıdır?

---

³⁶⁶ Konferans görüşmeleri hakkında bak; M. Cemil (Bilsel)’in Lozan adlı eseri. - Cilt I, s. 404- 417; Yusuf Hikmet (Bayur)’un ‘Yeni Türkiye Devleti’nin Harici Siyaseti’ adlı eseri, s. 77-78, Yarbay Selahattin’in 90 sayılı Askeri mecmua eki olan “İkinci İnönü Muharebesi” adlı eseri, s. 7- 18.

³⁶⁷ Yunan Başbakanı.

Kaleogeropulos – Bu mesele hakkında hiçbir şekilde şüphe edilmemelidir. Yunanistan’ın bu noktada tam bir birlik teşkil ettiğini bütün dünyaya ilan için konferansa bizzat kendim geldim.”

Yunan Başbakanı’na, Anadolu’daki askeri durum, Türk kuvvetlerinin sayısı, Yunan askerinin morali, bir askeri ilerlemede başarı ihtimali, Yunanistan’ın ekonomik ve mali gücü hakkında çeşitli sorular sorulmuştu. Bu sorular üzerine Kalogeropulos şöyle cevap verdi:

Kaleogeropulos – Doğu Cephesi’nde hareket şimdilik fiilen durmuştur. Türk kuvvetleri bu cephede 4 veya 5 bin kişiyi geçmez. Güney Cephesi’nde (Kilikya) 10 bin kadar Türk var. Bundan başka 5 veya 7 bin kişilik gönüllü var. Batı Cephesi’nde Kemalci kuvvet 35 bin kişiyi bulmaz. Bu sayıya çeteler dahil değildir.

Mustafa Kemal’in karşısında veya bütün Anadolu’da Yunanistan’ın bugün silahlıındaki savaşçı ve yardımcı askerleri, 120 bin kişiyi bulmaktadır. Bu kuvvet, orada huzuru sağlamak için yeter. Ancak Yunan Hükümeti’ne hareket yetkisi verilmelidir.

Lloyd George – Huzur ve sükûnu sağlamak için ne kadar zamana lüzum var?

Kalogeropulos – Bu sorudan memleketten Türkleri süpürmüş olmak manasını anlıyorum. Bunun için askeri danışmanlarım, bana üç aydan fazla bir zaman lazım olmadığını söylemişlerdir. Şuna kesinlikle inanıyorum ki, Yunan askeri, Mustafa Kemal kuvvetlerini ve Sevr Antlaşması hükümlerini kabul etmeyenleri cezalandırmaya elverişlidir.

Lloyd George – Mösyö Kalogeropulos’un ifadelerinden bütün Türk kuvvetlerinin, savaşçı ve yardımcı erler dahil, 55 bin kişi olduğu anlaşılıyor. Acaba doğru mu anladım?

Kalogeropulos – Bütün Türk kuvvetleri 65 bin kişiyi geçmemektedir.

Lloyd George – Türklerin memleketten süpürülmesi sözünden ne anlaşılıyor?

Kalogeropulos – Kemalistlerin işgal ettiği bütün memleket kast ediliyor. Yunan Hükümeti'nce düşünülen hareketin sonucu, Mustafa Kemal kuvvetlerini ileride hiç bir direnmede bulunamayacak hale koymak üzere dağıtmaktan ibaret olacaktır.

Lord Curzon – Düşünülen harekâtta Yunan orduları nereye kadar ilerleyecektir?

Albay Sarıyanis – Yunan orduları ilk merhale olarak Ankara'ya kadar ileri gitmek niyetindeler. Bu harekâtın, Mustafa Kemal kuvvetlerinin tamimiyle dağılıp yok olmasına yeteceğini tahmin ediyorum. Yunan Genelkurmayı zannediyor ki, Batı Cephesi'ndeki Kemal ordularının dağılması, bu kuvvetlerin tamamının yok olmasını sağlayacaktır. Yunan Hükümeti bu hareketi her an yapmaya hazırdır.

Lloyd George – Anadolu'daki Yunan ordusunun moral durumu hakkında bilgi vermesini Yunan Başbakanı'ndan rica ederim.

Albay Sarıyanis – Ordumuzun morali son derece yüksektir. Yunanistan'da geçen siyasi olaylar Yunan ordusunun moral kuvvetini hiç sarsmamıştır. Ordu her fedakârlığı yapmaya hazırdır. Subay kadrolarında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. İktidar değişikliğinden sonra ancak 20 ve nihayet 50 subay yerlerini bırakarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Memleketimin ordusuna güvenim tamdır. Bu ordunun yiğitliğinden şüphe edilemez. Harekete geçmesi uygun görülürse bu ordu kendisinden beklenen şeyi yapacaktır.

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Türk ordusunun bir an için dağıtıldığı ve Yunan askerlerinin kendilerine verilen bölgenin sınırları içine çekildiği kabul edilse bile, Yunanistan'ın İzmir vilayetini savunmak için orada daimi bir ordu bulundurması gerektiğine dikkati çekmişti. Lloyd George da bu noktaya değinerek, Yunan Başbakanı'na şu soruları sordu:

Lloyd George – İzmir vilayetinde devamlı olarak bulundurulması gereken kuvvetin sayısı Yunan askeri müşavirlerine göre ne kadardır ve Yunan Hükümeti gerek askeri, gerek mali bakımdan bu yükü çekebilecek midir?

Kalogeropulos – Mösyö Lloyd George'un düşündüğü durumun hiçbir zaman baş göstermeyeceğini sanıyorum. Yunan ordusunca düşünülen harekât iki sonuç verebilir:

Ya Mustafa Kemal kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilir ve bu halde bize karşı ani bir taarruz tehlikesi kalmaz. Yahut Mustafa Kemal kuvvetleri geri çekilir ve dağılır. İkinci şıkta tehlike büyük değildir. Çünkü Yunan ordusunca düşünülen harekât, Mustafa Kemal kuvvetlerini o kadar uzaklara sürecektir ki, oralarda hiç ulaştırma araçları bulunmayacak ve onların orada barınıp beslenebilmesi imkânı kalmayacaktır.

Kont Sforza – Konferans, Yunan Başbakanı'nın ve danışmanlarının görüşlerinden, Yunan ordusunun Mustafa Kemal kuvvetlerini parçalayarak, nihayet dağıtarak 3 ayda Ankara'ya varabileceğini öğrendi. Eğer bu harekât tahmin edildiği gibi başarı ile biterse, artık Türk kuvvetlerinin Yunan ordularını rahatsız edemeyecek hale gelecekleri fikrine ben de katılırım. Ancak, Yunan kuvvetleri, Mustafa Kemal'in çekilmesi yüzünden, onun kuvvetleri ile çarpışmadan Ankara'ya kadar varırlarsa, bunun sonucu olarak çok ciddi bir durum baş göstermiş olacağını düşünmekteyim. Bu durum 105 sene evvel dünyanın en büyük kumandanlarının idare ettiği ordunun yok olmasına sebep olan duruma benzemektedir ³⁶⁸

Kalogeropulos – Yunan ordusu Ankara'ya varırsa ve Mustafa Kemal ordusu Ankara ötesine kadar çekilirse, bunun sonucu Mustafa Kemal'in bütün ordularının dağılması olacaktır. Çünkü bu bölgelerde bu ordu yiyecek bulamaz. Anadolu askeri, geçmişteki mutaassıp Osmanlı ordusuyla artık kıyas edilemez. Bunlar, ancak, kuvvetle bir arada tutulan askerlerdir. Bu sebeple kıtlık, ihtiyaç ve ulaştırma vasıtalarının eksikliği, Yunan ordusunun bitiremediğini kökten tamamlayacaktır. Bununla beraber eğer gerekirse, Yunan alayları Ankara'dan da ileri giderek takip edilen maksadı elde edecek haldedirler. Yunan ordusunun, Napolyon ordusunun Rusya'daki akıbetine uğraması tehlikesi hiç yoktur. Ankara, demiryolu-

---

³⁶⁸ Kont Sforza, 1813'de yani 107 yıl önce Napolyon'un Moskova Seferi'nde uğradığı akıbeti kastetmektedir.

nun son noktasıdır. Bu sebeple Türkler daha öteye taşımacılık yapamazlar. Ulaştırma vasıtaları olmadığı için Ankara'nın ötesine çekilişleri ister istemez muntazam ordularının dağılmasına sebep olur. Zaten çok dağınık olan bu topraklarda ancak küçük askeri kıtalar kalabilir.

Lloyd George – Yunan ordusu, demiryolunu kesmek için Türklerin çete muharebelerine girişmesi halinde, ulaştırma hattını kurabilmekte büyük güçlüğü uğramayacak mıdır?

Albay Sarıyanis – Demiryolu hattı şimdiye kadar Kemalistler tarafından hiç bir taarruza uğramamıştır. Bundan sonra da olamaz. Deneme ile öğrendik ki, bu hususta korkulacak bir şey yoktur ve 3 alay ulaştırmanın korunması için elverir.

Lloyd George – Yunan ordusu, düşman bir memlekette ilerledikçe, geri yolları korumak için daha çok kuvvet lazım olacağını hatırlatırım.

Albay Sarıyanis – Ben de bu fikirdeyim. Fakat Yunan Genelkurmayının bunun için lazım olan kuvvetlerin sayısını iyi bildiğine inanmanızı rica ederim.

Lloyd George – İzmir'in Rum halkı kavgaya iştirak etmiş midir? Başka bir deyimle, İzmirli Rumların, hürriyetleri için dövüşmeye niyetleri var mıdır?

Kalogeropulos – Askeri hizmete tabi olan Yunan uyruklu-lardan gayri, gönüllü olarak yazılanlar vardır. Fakat Sevre Antlaşması hükümlerini ihlal etmemek için İzmirli Rumlar askere sevk edilmemişlerdir.

Lloyd George – Yunan Hükümeti Anadolu'da bulunduğu söylenen 120.000 kişiden fazla, buraya daha ne kadar kuvvet sevk edebilir?

Kalogeropulos – Lazım olduğu kadar.

Lloyd George – Bu hususta imkânın ne olduğunu bilmek isterim.

Kalogeropulos – Yunanistan daha 200.000 kişi çıkarabilir.

Lloyd George – Yunanlıların düşünülen harekât masrafını yüklenip yüklenemeyeceği meselesini başbakanın açıklamasını rica ederim.

Kalogeropulos – Bu soruya, hem de hiç tereddüt etmeden müspet cevap verebilirim. Göz önünde tuttuğumuz husus şudur ki, bu türlü harekât, diğer devletlerin dünya harbinde yaptıkları gibi mali sorumluluklar doğuracaktır. Şimdiki halde bir Yunan vatandaşı vergi olarak ancak 480 Frank vermektedir. Diğer memleketler vergi mükelleflerine, çok daha ağır yük düşmektedir. Bu sebeple Yunan servet kaynaklarının henüz tükenmemiş olduğunu kabul etmek lazımdır. Ancak, Yunan Hükümeti'nden kendi gelirleri ile harbe devamı istenecekse, iradesini serbestçe kullanmasına engel olmamak gerekir.

Briand – Yunan Başbakanı'nın sözlerini en büyük ilgi ile dinledim. Ben şahsen bütün Yunanlıların vatanseverliklerinden ve bu vatanseverliği İzmir'de göze çarpacak surette belirtmekte ki dilek ve iradelerinden bir dakika bile şüphe etmedim. Fakat Türklerin düşman olarak kıymetlerinin az olduğu hakkında Yunan Başbakanı kadar iyimser değilim. Fransa olarak Kilikya'da Türklere mükemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatansever, cesur askerlerden mürekkep, 60 bin kişilik bir ordu ile karşı durduk. Harbin bu safhasında bir yılı aşan bir zaman içinde, ortaya çıkan sonuç bana şu kanaati verdi ki, Yunan Başbakanı'nın küçümsediği haydut çetesi diye anılan Türk savaşçılarına saygı göstermek gerekir. Fransa kuvvetlerince, denemeden elde edilen sonuca göre sabit olmuştur ki, Türk ordusu, konferansın bugün inanmaya istekli görüldüğü gibi kolay dağılmayacaktır. Bu ordu, Fransızlara çok acı kayıplar verdirmiştir. Fransız ordusu bir ay müddetle, Antep'i kuşattı ve Antep kendisini şiddetle savundu. Bir ay içinde Fransızlar şu inanca vardılar ki, Türk askerleri çok yiğittirler. Bir karış toprak için bile savaşırlar ve vahşice dövüşürler. Mustafa Kemal'in topladığı askerler için bu böyle olmayabilir. Fakat bu hususta Yunan Başbakanı tarafından ileri sürülen fikri kabul etmeden, Fransa askeri temsilcisi General Gouraud'dan askeri durum hakkında ve hele Türk kuvvetlerinin gösterebileceği direnme hakkında düşüncesini istemek mecburiyetindeyim. Kendisi şahsen bütün yangın ocaklarının sönmesini çok ister. Çünkü, böyle olmadıkça bir anlaşmazlık derhal diğer bir anlaşmazlığı doğurur.

General Gouraud – Türk ordusunun değeri hakkında Yunan Başbakanı'nın fikirlerini mübalağalı bir iyimserlik saymaktayım. Çanakkale'de kendileri ile çarpışan askerler, ananevi eski Osmanlı askeri idi. Bugünkü Türk askeri belki 1915 deki asker değerinde değildir. Bunu kabul etmekle beraber, bunların da tehlikeli düşman olduğunu ve küçümsenmelerinin doğru olmadığını söylemek isterim. Yunanlılar ilerledikçe, direnme ile karşılaşacak ve coğrafi ve tabii şartlar Yunan ordusunu çok güç duruma düşürecektir. Eğer, Fransa Hükümeti, benden Yunan Hükümeti'nin düşündüğü harekâtı yapmamı isteseydi, Mareşal Foch'un bunun için 27 tümenlik bir kuvvet lazım geleceğine dair olan fikrini unutmazdım.

Bir savunma harbinde, Türkler, çok tehlikeli bir düşmandır. Türkleri Anadolu'nun göbeğinden kovmak imkânsızdır. Düşünülen gayeyi elde etmek için lazım olan vasıtalara ve kaynaklara sahip bulunan bir millet mevcut olduğunu zannetmiyorum.

Lloyd George – Bahsettiğiniz 27 tümen bütün Küçük Asya'yı zapt etmek için lazımdır.

Albay Sarıyanis – Benim görüşüme göre, Kemalistlere karşı başarılı bir harp yapmak için Avrupa askeri çevrelerinin takdir ettiği kadar büyük bir insan kütlesine ihtiyaç yoktur. Yunanlılar doğulu olduklarından Türkleri daha iyi tanırılar. Küçük Asya'da Yunanlılar, Batılı bir devlete kıyasla daha az bir kuvvetle meseleyi sona erdirebilir.

Lloyd George – Albay Sarıyanis'e iki soru sormak isterim: Önce, geçen sene Yunanlılar tarafından Bandırma'ya yapılan harekâtı şüphesiz Sarıyanis hatırlar. Durum bu harekât başlamadan öncekinin aynı değil midir? O zamanki Batı Devletlerinin askeri müşavirleri teknik güçlüklerin Yunan Genelkurmayının düşündüğünden daha ciddi olduğu tarzında muhakeme yürütmemişler miydi? Sonra Yunan Genelkurmayının tahminlerinin doğruluğu anlaşılmadı mı?

Albay Sarıyanis – Durum aynen böyledir. Söz konusu harekât bir ayda bitirildi. Bazı Batı Devletleri subaylarının, Yunanlılara, büyük tehlikelerle karşılaşacaklarını söyleyerek onları teyakkuza davet etmiş olmalarına rağmen, Türkler kolaylıkla yenildiler.

Briand – Albay George’un görüşlerini belirtmesini isterim.

Albay George – Bu kadar zayıf imkânlarla Yunan ordusunun taarruza geçmesi büyük tehlikelere atılmak demektir. Bundan başka, Yunanistan’ın insan ve mali kaynaklarının burada söylendiği gibi olduğuna inanamıyorum. Ankara’ya karşı başarılı bir hareketin imkânı olmadığını kabul etmekle beraber, Yunanistan’ın ortaya çıkaracağı vasıtalarla bu türden bir teşebbüsün tehlikeli bir karakter arz ettiğini belirtmek isterim. Çünkü Kemalistleri yalnız muharebe meydanında yenmekle her iş bitmeyecektir. Bundan sonra Türkiye’nin boyun eğmesini sağlamak ve çete muharebelerini ortadan kaldırmak gerekecektir. Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı da bu fikirdedir.

Lloyd George – Bu karara varıldığı vakit Müttefikler Askeri Meclisinde Yunanistan’ın askeri bir temsilcisi bulunmuş muydu ve bu karar hangi tarihte alınmıştı?

Albay George – Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı 24 Mart 1920 de toplanmıştı.

Lloyd George – Bu karar Yunanlıların Bandırma başarısından daha önceye aittir. Müttefikler Kumandanlığı, Mustafa Kemal kuvvetleri ve Yunan kuvvetleri hakkında bugün savunulduğu görüşü, o vakit de ileri sürmüştü. Fakat Yunanlıların kazandığı başarı karşısında, Müttefikler Askeri Kumandanlığı haksız ve Yunan Genelkurmayı haklı çıkmıştır.

Görülüyor ki, Lloyd George, Türk Yunan Harbi’nin devamına taraftardır. Bu harpten ümitlidir. Yunan Başbakanı ve Genelkurmay İkinci Başkanı Sarıyanis ise, kendilerini olduklarından fazla göstererek, Londra Konferansı’nda, Yunan menfaatlerinden bir fedakârlık yapmak durumundan kurtulmak istemektedirler. Lloyd George’u memnun etmekle İngiltere’den yardım görebileceklerini ummaktadırlar. Buna karşılık, Fransızların, Türkiye’nin kabul edebileceği bir barış için gayret sarf ettikleri anlaşılıyor, özellikle Türklerle savaşan Fransız kuvvetlerinin kumandanı General Gouraud’yu konferansta bu maksatla getirmişlerdi.

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında İzmir Milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) ile Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum Milletvekili Necati (Albayrak), İzmit Milletvekili Sırrı (Belli), Aydın Milletvekili olup milli hükümeti Roma'da temsil eden Cami (Baykut) Bey ve on kadar müşavirden teşekkül eden Ankara delegasyonu 22 Şubat günü Londra'ya gelmiş bulunuyordu. Paris'te oturan Nihat Reşat (Belger) Bey de delegasyona dahildi. Tevfik Paşa heyeti ise, İstanbul Hükümeti'nin Roma ve Londra Büyük Elçileri Raşit ve Osman Nizami Paşalardan müteşekkildi. Türkiye'yi iki ayrı delegasyonun temsil etmesi konferanstan olumlu bir sonuç alınmasını tehlikeye düşürebilirdi. Hatta bu, Türkiye adına çok garip bir durumdu. Ankara delegasyonu, İstanbul heyetinin yarın toplanacak konferansta nasıl davranacağını merak etmekteydi. Hüsrev (Gerede) Bey, Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey ile askerlik arkadaşı olduğu için aynı otelde kalan bu heyet ile görüşmek üzere görevlendirildi. Hüsrev (Gerede) ve İsmail Hakkı Beyler arasındaki görüşmeden, İstanbul delegasyonunun konferansta milli birliği bozmamak için mümkün olanı yapacağı anlaşıldı.

21 Şubatta Türkler bulunmaksızın, Yunanlıları dinleyen konferans, yine aynı sarayda 23 Şubat'ta Yunanlılar bulunmadığı halde Türk heyetini dinlemek üzere toplandı. Konferansın bu oturumunu Nihat Reşat (Belger) Bey şöyle anlatır:³⁶⁹

“Londra Barış Konferansı'nın toplanmasından birkaç gün önce Tevfik Paşa hasta olarak yatakta istirahat mecbur olmuştu. Konferansın ilk oturumu açıldığı gün henüz nekahet devresine giren paşayı toplantı salonuna kollarından tutarak yardımla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçuktu. Gösterilen yere oturduktan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

80 yaşına gelmiş olan bu zat, heyecan ve üzüntü içinde Frenk delegelerinin karşısında yer alınca, bu manzara, orada toplanan bütün heyetler üzerinde derin bir etki yarattı. O yaş-

---

³⁶⁹ Mahmut Kemal İnal. 'Son Sadrazamlar' s. 1735.

ta ve henüz yatakta istirahata muhtaç bir durumda, mensup olduğu milletin hak ve şerefini savunmak için konferansta hazır olarak vatanı namına adalet isteğinde bulunmaya teşebbüs etmesi herkesi heyecanlandırdı.

Derin bir sessizlik içinde konferansın başkanı Lloyd George, paşaya, konferans adına sağlık ve afiyet dileğinde bulunduktan sonra, gayet saygılı bir dil ile hitap ederek kendisine söz verdiğini söyledi. Gözler paşaya çevrilmişti ve herkes paşanın durumuna, davranışına ve söyleyeceği sözlere son derece dikkat ediyordu. Paşa, üzüntüden titrek, gayet zayıf bir sesle söz, asıl milletvekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim dedi ve sustu.”

Nihat Reşat (Belger) Bey, Türk tezini, Fransızca olarak, dinleyenleri hayran bırakacak bir şekilde açıkladı. Bu konuşmadan dolayı hitabeti ile ün almış olan Fransız Başbakanı Briand, Nihat Reşat Bey’i tebrik etti. Fransız askeri müşavirlerinden Albay Mougin, akşam otele gelerek Türk tezinin çok iyi savunulduğunu bildirdi ve Türk delegasyonunu o da tebrik etti. Nihat Reşat Bey’in konuşması bitince, Lloyd George, “**Türk davası hakkında verdiğiniz bu önemli bilgilerden dolayı aydınlandım. Görüşünüzü tamamıyla anladım. Teşekkür ederim**” demişti. Fakat Lloyd George, Briand gibi samimi değildi.

Tevfik Paşa’nın, konferansta, sözü Ankara’nın temsilcilerine bırakması üzerinde, biraz durmak gerekir. Bu, iki bakımdan çok önemli bir davranıştı: İstanbul Hükümeti’nin başkanı, böylece Ankara’yı resmen tanımış ve temsil ettiği hükümetin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını açıkça itiraf etmiş oluyordu. Hem de, Türkiye’yi bölüşmek isteyen İtilaf Devletleri temsilcilerinin önünde. Bu, bir. İkincisi, Türk milli hareketi yöneticileriyle anlaşmaya temayülü olan devletlerin (Fransa ve İtalya), bütün tereddütleri silinmiştir. Lloyd George’un inançları hiç sarsılmamış bile olsa, başta Lord Curzon olmak üzere, konferansta hazır bulunan diğer İngilizlerin, İstanbul Hükümeti ve padişahı ile yapacak bir işleri kalmadığını anlamış olduklarına inanabiliriz. Ankara için, konferansın tek kazançlı yönü budur. Nitekim, Briand ve Kont Sforza’nın Bekir Sami Bey ile Lond-

ra'da birer anlaşma imzalamaları, zaten az-çok hazır oldukları bir uzlaşmaya kolaylıkla yanaşmaları, bir dereceye kadar da Tevfik Paşa'nın tutumundan ileri gelmişti.

Ankara Hükümeti, bu konferansta tek başına temsil edilmek için çırpınmıştı. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasında geçen telgraf yazışmaları, yalnız bir iç mesele olarak değil, dış ilişkiler bakımından da, bu hususta Ankara'nın verdiği önemi göstermektedir.

Büyük Millet Meclisi'nin 1 Şubat 1921 günlü toplantısında konuşan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey aynı konuya değinerek şöyle demişti:

“.....İstanbul'da bulunan ve Sevre Antlaşması'nı imzalayan ve yüksek bir şûrada (Saltanat Şûrası) Padişah'ın önünde, bu millet için Sevre Antlaşmasını kabul ve tasdikten başka çare kalmadığına karar veren bir belirsiz hükümetin, artık bu memleketin kaderi hakkında söz söylemek hakkı da, yüzü de kalmamıştır.”

Tevfik Paşa'nın, konferansta söz hakkını Büyük Millet Meclisi'nin temsilcilerine tanınması, bu gerçeğin İstanbul Hükümeti'nce itirafından başka bir şey değildir. Tevfik Paşa'yı şüphesiz vatanseverlik duygularından yoksun saymaya imkân yoktur. Fakat, saltanat ve hilafete bağlı bir Osmanlı vatanseveri olarak Londra'ya gelmeden de yapamamıştı, öyle sanıyoruz ki, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sonuna kadar direndikten sonra, telifci³⁷⁰ bir yol bulduğu inancıyla Londra'ya gitmiştir.

Tevfik Paşa'nın Türk delegasyonunu nasıl sevindirdiği ve Büyük Millet Meclisi'nin bundan duyduğu memnunluğu İzmit Milletvekili Sırrı Bey tarafından Londra'dan çekilen ve meclisin 24 Şubat günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftan anlamaktayız:

“Tevfik Paşa, konferans huzurunda millet adına söz söylemenin Ankara Büyük Millet Meclisi delegelerine ait olduğunu ifade etmiştir. (Şiddetli alkışlar).”

---

³⁷⁰ İki tarafın anlaşmasını sağlayan (y.n)

Gerçi yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız gibi, sadrazamın konferans görüşmelerinin yürütülmesi hakkını Ankara'nın temsilcilerine bırakması, milli hareket yararına güzel bir jesttir. Fakat Tevfik Paşa, diğer yandan, konferanstan sonuç almak sorumluluğunu da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne yüklemiş oluyordu. Başarısızlığa uğrandığı takdirde -ki böyle olması mukadderdi- başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, milli liderler, memleket kamuoyu ve Büyük Millet Meclisi önünde suçlu duruma düşebilirlerdi. Bu endişenin duyulduğu, Hariciye Vekili Bekir Sami Beye vekâlet eden Muhtar Bey'in aşağıya alacağımız konuşmasında açıkça sezilmektedir. Hükümetin o günlerdeki heyecanını ve kısmen Londra Konferansı'nın havasını aksettiren bu konuşmasıyla, Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisi'ne şu açıklamada bulunmuş tur (10 Mart):

“...Londra görüşmelerinde İtilaf Devletleri, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tespiti için uluslararası bir araştırma komisyonu kurulmasını teklif ettiler. Son yılların olaylarına rağmen araştırma sonucunun lehimize çıkacağına inanan delegasyonumuz, bu teklifi kabul etti. Fakat bu görüşmelerin sonucu hakkında bize gönderilen rapora cevap olarak verdiğimiz talimatta, oralarda Yunan askeri ve sivil idaresi hâkim oldukça araştırma komisyonunun faaliyet göstermesine razı olmanın sakıncaları belirtilerek, teklifin reddedilmesini kendilerine bildirdik. Bizim delegasyonumuz, Yunanlıların bu teklifi kabul etmeyeceğine inanıyorlardı. Gerçekten Yunan Hükümeti sonuçtan güven duymadığı için tahkik komisyonu teklifini reddetmiştir. Dolayısıyla durum lehimize bir etki bırakmıştır.”

Yine komisyonun bir oturumunda delegasyonumuz başkanı, Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve mali kontrol ve iktisadî münasebetler ve Boğazlardan serbest geçiş hakkında bazı sorulara muhatap olmuştur.

Yüksek heyetiniz de bilir ki, bu memleket, Kanuni devrinde olduğu gibi, sınırlarını ta Viyana'ya kadar genişletse, mali istiklâline sahip olmadıkça, buna bağımsız bir hükümet ve devlet denemez. Zaten “Misakı Millî” nin değişmez esaslarına

aykırı bulunduğundan, biz asla mali bir kontrol ve teftiş kabul edemeyiz. Bu şartlar içinde yapılacak barışımız yoktur. Hatta bütün milli isteklerimiz tatmin edilse bile, halen mevcut bulunan -burada değil ya, İstanbul'un bugünkü şekline göre arz ediyorum- Düyunu umumiye müesseselerini dahi kabul edemeyiz. Bundan dolayı imzalayacağımız barışı mutlaka bu şartlar içinde yapmak ve tespit etmek gerekir.

Kürdistan meselesine gelince; böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan vilayetlerinin sayın milletvekillerinin de her fırsat düştükçe söyledikleri üzere, biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye meselesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu, Avrupalılar, bir daha öğrenmek isterlerse delegasyonumuz bunu yüksek sesle suratlarına söylesin, denilmiştir.

Ermeni sınırları meselesine gelince: Yüksek heyetiniz pekâlâ bilir ki, Gümrü'de imzalanmış, fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan antlaşma ile kayıtlı olduğumuzdan, Batı Devletleri ile aramızda Ermenistan'a veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur. Delegasyonumuza yeniden bu şekilde talimat verdik.

Misakı Milli'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece büyüktür. Barışın taraftarıyız. Harp zevki için harp etmiyoruz. Bunlar tatmin edildiği takdirde, her zaman barış yapmaya hazırız. Konferans'ta "Biz Sevre Antlaşması'nı bir izzetinefis meselesi yaptık, bundan dolayı bu ismi asla değiştiremeyiz. Bunu önceden kabul ediniz. Ondan sonra antlaşmanın maddeleri hakkında sizinle konuşabiliriz." demişlerdir.

Biz de dedik ki: "Biz gerçek sever insanlarız. Biz 7-8 yüzyıldan beri koca bir saltanat kurmuş bir milletin çocuklarıyız. Onun için yeni kurulmuş devletler gibi gösteriş hevesimiz yoktur. Biz gerçeğe bakarız, ismi ne olursa olsun. Yalnız barış hükümleri mutlaka Misakı Milli'de gösterilen esaslara uygun olsun. Biz Sevr ismini de kabul ederiz."

Bu arada Fransız ve İtalyan delegasyonu bizim delegasyonumuzla yaptıkları konuşmalarda bize karşı dostça duygular göstermişlerdir. Aldığımız raporlara göre bizimle anlaşmak istemektedirler. Fakat Fransızlar, özellikle Fransızlar, yüzümüze dostça lâflar söylemekle birlikte, uygulamada buna zıt davranışlardan çekindikleri yoktur. Bunların samimiliğine kanaat getirilmedikçe yapılan tekliflere hükümetin kıymet vermeyeceğini size tekrar temin ederim. Delegasyonumuzdan aşağı yukarı 8 günden beri bir haber alınamamıştır. Yabancı ajanslar konferans görüşmelerine ait ve konferans dışında siyasi çevrelerin eğilimlerine dair birçok haberler verdikleri halde delegasyonumuzdan 8 günden beri bir cevap alınamaması dikkati çekecek bir durumdur. Bunu ne suretle tevil etmek lâzım geldiğini bendeniz kestiremiyorum. Yüksek heyetinizin ve kamuoyunun herhalde pek büyük bir ümide düşmesini rica ederim.”

Londra Konferansı; Batılı Devletlerin, Ankara Hükümeti'yle yaptığı resmi ve siyasi görüşmelerin ilki olmak, Ankara Hükümeti'nin hariciye vekili ile Fransa ve İtalya'nın birer anlaşma imzalamalarına imkân hazırlamak gibi üç önemli özelliği vardır. Bu sebeple, konferansa biraz genişçe yer vermiş bulunuyoruz. Hâlbuki, konferanstan başka olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Lloyd George, görüşmelerin bir anlaşmaya ulaşmaması için elinden geleni yapmıştır. Lloyd George'un çabasıyla Türk ve Yunan delegasyonuna, hükümetleriyle görüştüktan sonra cevaplandırmak üzere verilen yazılı barış teklifi, üzerinde durulmaya bile değmez. Çünkü bu teklifi ne Ankara kabul edebilirdi ve ne de Atina kabul etmek niyetinde idi. Sevre Antlaşması'nda çok önemsiz bazı değişiklikleri taşıyan teklif, henüz Ankara'ya ulaşmadan ve Türk delegasyonu yolda iken, Yunan ordusu, Anadolu'da büyük bir taarruza geçecekti.

REDDEDİLEN ANLAŞMALAR

Londra'ya giden delegasyon başkanı Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'e, hükümet siyasi görüşmeler için tam bir yetki vermişti. Yukarıda da yeri geldikçe belirtildiği üzere, Briand ve Kont Sforza, Türk delegasyonuna büyük bir ilgi ve yakınlık gösterdiklerinden, konferans dışı temaslar sonunda, Bekir Sami Bey, Fransa ve İtalya temsilcileri ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalamıştır. Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar, aşağı yukarı birbirine benzemekte ve gelecekteki bir barış antlaşmasına esas teşkil eder mahiyette idi. Bu arada İngiltere ile de yalnız karşılıklı olarak esirlerin bırakılmasına ait bir anlaşma yapılmış idi. Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmeyen ve Bekir Sami Bey'in Hariciye Vekaletinden ayrılmasına sebep olan bu anlaşmalar üzerinde kısaca duracağız.

11 Mart 1921 günü Londra'da imzalanan Türk-Fransız anlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

– Harbe son verilecek ve karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktır.

– Kilikya'da Fransız subaylarının da katılacağı bir güvenlik kuvveti kurulacaktır.

– Harbe son verildikten bir ay sonra Sevre Antlaşması ile çizilmiş olan sınırın kuzeyinde bulunan Fransız kuvvetleri geri çekilmiş olacaktır.

– Kilikya'da Fransız işgali sırasında görev alan memurlar yerlerinde bırakılacak ve genel af ilan edilecektir.

– Azınlıkların her türlü hakları eşitlik dairesinde sağlanacak ve halkın karışık olduğu yerlerde belediye ve jandarma teşkilâtı, azınlıklar da göz önünde bulundurularak düzenlenecektir.

Anlaşmanın bir maddesi ile Suriye-Türkiye sınırı tespit olunmuştu. Fakat asıl önemli husus, anlaşmanın ekonomik hükümleri idi. Anlaşma ile Fransa'ya bir takım imtiyazlar tanınmakta idi. Şöyle ki:

Verilecek imtiyazlarda Fransızlar tercih edilecek ve Türk - Fransız ekonomik işbirliği kurulacaktı. Bu inhisar yalnız Kilikya'ya mahsus olmayıp Elâziz, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerini de içine almaktaydı. Ergani madenlerini işletme imtiyazı bir Fransız grubuna verilecek ve bu maksatla Türk kanunlarına göre kurulacak bir şirkette Türk-Fransız sermayeleri yarı yarıya işbirliği yapacaklardı.

Anlaşmanın başka bir maddesi ile de Fransızlar, İskenderun bölgesinde Türklere kültür gelişmesi bakımından kolaylık göstermeyi ve Fransızca ile Arapça gibi, Türkçeyi de resmi dil olarak kabul etmeyi taahhüt ediyorlardı. Fakat bu tavize karşılık, Türkiye'deki Fransız kültür ve sosyal yardım kuruluşlarının devamını sağlamakta idiler.

Bekir Sami Bey ve arkadaşları Londra'dan ancak İkinci İnönü Muharebesi bittikten sonra dönebilmişlerdi. İnönü Zaferi'nin verdiği güvenlik içinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gözden geçirilen bu ve diğer anlaşmalar son derece menfi bir şekilde karşılandı. Nitekim "Nutuk"ta Atatürk, bu konuya önemle eğilmekte, anlaşmaları Misakı Milli ve Milli İstiklâl anlayışına tamamen aykırı görerek, anlaşmaları imzalayan Bekir Sami Beyi ağır bir şekilde suçlamaktadır. Hâlbuki, Bekir Sami Bey, en buhranlı bir devrede memlekete büyük bir hizmet yaptığına inanıyordu. Nutuktaki açıklamalardan anlaşıldığına göre; Mustafa Kemal Paşa ile aralarında bir hayli tartışma da geçmişti. Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmaları her ihtimale karşı Büyük Millet Meclisi'ne götürmedi. Kendi deyimi ile; **"Bekir Sami Bey'in düşüncelerinin mecliste tasvip görmeyeceğinden başka, hariciye vekaletinden düşürüleceği de kesindi. Fakat meclisi, siyasi meselelerin görüşülmesine ve tartışılmasına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğinden"** Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyleyerek hariciye vekaletinden çekilmesini teklif etmiştir.

Bilindiği üzere, pek az bir zaman sonra, 1921 Haziran'ında, Fransızlar ile görüşmeler yeniden başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da idare ettiği bu görüşmeler sonunda, 20 Ekim

1921 de Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Ankara Antlaşması ile Bekir Sami Bey'in Londra'da Briand ile yaptığı anlaşma karşılaştırıldığı zaman, büyük ve önemli farklar görmek mümkün değildir. Her iki akit de Türk-Fransız Harbi'ne son veriyor ve Türkiye-Fransa sınırını tespit ediyordu. Ankara Antlaşması ile Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmadaki sınır, Türkiye lehine pek az bir farklılık göstererek hemen hemen aynıdır. İlk anda göze batan ve Mustafa Kemal Paşa'yı Bekir Sami Bey'e karşı haklı gibi gösteren husus, Bekir Sami-Briand anlaşmasında, Fransa'ya bazı iktisadi imtiyazlar ve menfaatler tanındığı halde, Ankara Antlaşmasında bunlardan söz edilmemesidir. Fakat, 13 maddeden ibaret olan Ankara Antlaşmasının tamamlayıcısı sayılmak gereken, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile Franklin Bouillon arasında teati edilen mektuplarda (ki Yusuf Kemal Bey 6, Franklin Bouillon 5 mektup vermiştir) Bekir Sami-Briand anlaşmasında sözü edilen menfaat ve imtiyazlar aşağı yukarı aynen, fakat değişik deyimlerle kabul ve teyit olunmuştur. Hariciye vekili, Ankara Antlaşmasını, 1 Kasım 1921 günü mecliste bilgi kabilinden okunmuş, fakat mektuplara çok sathî olarak değinmiştir, öyle sanıyoruz ki, meclisin tepki göstermesinden duyulan endişe sebebi ile mektuplar aynen okunmamıştır.³⁷¹ Ankara Antlaşması üzerinde ileride daha geniş şekilde durulacağı için burada bu kadarlık bir karşılaştırma ile yetiniyoruz. Ancak, şu var ki, Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon ile Ankara'da kararlaştırılan şartları kabule mecburdu ve bunu yapmakla isabetsiz hareket ettiği söylene-
mez. Bekir Sami Bey de, o günün şartlarına göre görevini çok iyi yapmıştı. Buna rağmen lâıyk olmadığı bir muameleye maruz kaldı. Bunun iki sebebi olabilir. Biri, İnönü'nde kazanılan zafer

---

³⁷¹ Ankara Antlaşması'nın bir maddesine göre, bu anlaşmanın iki hükümet tarafından tasdiki gerekmekte idi. Antlaşmanın meclisler tarafından tasdiki söz konusu edilmemişti. Ne Fransa, ne de Türkiye hükümetleri antlaşmayı kendi meclislerine, anayasaları gereğince tasdik ettirmeleri gerektiği halde, bu muameleyi yapmak istememişler ve yapmamışlardır. Türk Hükümeti'nin endişesini yukarıda belirttik. Fransız Hükümeti ise, bu antlaşmanın mahiyetinin müttefikleri ve özellikle İngiltere tarafından öğrenilmesini istemediğinden, meclislerine tasdik ettirmemiş ve yalnız bilgi vermiştir.

dolayısıyla Batılıların Türkiye ile daha elverişli şartlarla anlaşmaya mecbur oldukları inancının yerleşmesi, diğeri ise Bekir Sami Bey'in günün birinde Mustafa Kemal Paşa'nın önüne bir engel olarak çıkması ihtimali. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa, daha Sivas Kongresi sırasında Bekir Sami Bey'den kuşkulandı. Şimdi aynı adam Moskova'da ve Londra'da Türkiye'nin dış politika münasebetlerini düzenlemekte idi. Bekir Sami Bey'in Moskova'da hazırladığı görüşmeler meyvesini vermiş ve Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) imzalanmıştı. Bekir Sami Bey, İngiltere ile imzaladığı esir mübadelesine ait anlaşma bir tarafa bırakılsa bile, İtalya ve Fransa ile muhasamata³⁷² son veren anlaşmalar imzalamış bulunuyordu. Bütün bunlar Bekir Sami Bey'in itibarını ve nüfuzunu arttıracaktı. Hâlbuki, Bekir Sami Bey, gerek bazı kusurları, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yolunun açık tutulması bakımından sivrilmemeliydi.

Londra'da, 12 Mart 1921 günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza tarafından imzalanan Türk-İtalyan anlaşmasına gelince bu anlaşma, tarafların menfaatleri aynı derecede göz önünde tutularak hazırlanmıştı. İtalya bu anlaşma ile Türkiye'deki ekonomik menfaatlerini teminata bağlıyordu. Buna karşılık Türkiye, İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlamaktaydı. Ayrıca İtalya, İzmir ile Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi için Sevre Antlaşması'nın değiştirilmesi hakkındaki Türk tezini desteklemeyi taahhüt etmekteydi. Bekir Sami Bey de Türkiye adına İtalya ile ekonomik iş birliği yapmayı; Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya'yı içine alan geniş bir bölgede, diğer milletlere tercihen İtalyanlara bazı imtiyazlar tanımayı, Ereğli madenlerini bir Türk-İtalyan şirketinin işletmesini kabul etmişti. Türk-İtalyan ekonomik işbirliği, Türk kanunlarına göre kurulacak şirketlerle yürütülecekti. Şirketlerde Türk ve İtalyan sermayesi işbirliği yapacaktı.

İngiltere ile yapılan esir anlaşması ise, gerçekten milli hükümet esaslarını zedeleyecek nitelikte idi. Çünkü anlaşma

---

³⁷² Düşmanlık (y.n)

Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin kayıtsız ve şartsız bırakılmasını sağladığı halde, İngilizler ellerindeki Türk esirlerinden harp içinde İngilizlere kötü muamele etmiş olanları ve tehirc suçlularını bırakmamakta serbest kalacaktı. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerle yapılan bu anlaşmayı haklı olarak, İtalyanlarla yapılan anlaşmayı ise Türk-Fransız anlaşmasını kabul etmediği için tabii olarak tanımadı. Fakat tıpkı Fransızlarla yapılan anlaşma gibi, İngilizlerle yapılan anlaşma da yenilenecek ve 23 Ekim 1921 günü, İstanbul'da Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ile İstanbul İngiliz Komiseri arasında Malta'daki mevkıflarla birlikte İngilizlerin elinde bulunan bütün Türk esirlerinin ve Türklerin elinde bulunan İngiliz esirlerinin bırakılması hükme bağlanacaktı.

İtalyanlar, iç meselelerinin çok karışık olması yüzünden yeni bir anlaşma ya gitmek lüzumunu bile hissetmeden, Anadolu'dan 1921 Haziran ayı içinde tamamen çekildiler ve Türkiye'yi kendi haline bıraktılar.

MOSKOVA ANTLAŞMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'da 1921 yılı mart ayında, iki devlet ile dostluk ve yardımlaşma antlaşması yapmaya muvaffak olmuştur. Bilindiği gibi, Rus-Bolşevik Hükümeti ile Ankara temsilcileri arasında görüşmeler uzun zamandan beri sürüp gitmekte idi. Bu görüşmelerin henüz kesin bir sonuca bağlanmadığı bir sırada, Moskova'da bulunan Türk delegasyonu yeni bir imkânla daha karşılaşmıştır. Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyeti, orada Afgan mümessilleriyle tanışmışlar ve Türk-Afgan Antlaşmasına temel teşkil edecek ilk temas, böylece kurulmuştur.

Afganlılar, Türk Heyeti üyelerine son derece dostluk ve yakınlık göstermişler ve Türk Milli Mücadelesine duydukları ilgiyi açıkça ve samimiyetle anlatmışlardır. Moskova'daki Afgan temsilcileri, Türk-Afgan yakınlaşmasını resmi bir belgeye bağlamak arzusunda olduklarını da gizlememişlerdi. Afganlılar, Ruslar ile dostluk antlaşması imzalamak üzere idiler.

Rusya ile Türkiye arasında yapılacak antlaşma için Moskova'ya gönderilen ikinci Türk heyetine (Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur Beyler) Afganistan ile de bir antlaşma imzalamak yetkisi verilmişti. Doktor Rıza Nur'un müsveddesini hazırladığı antlaşma, Afganistan temsilcileri tarafından hiçbir noktası değiştirilmeden aynen kabul edilerek, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalandı. On madden ibaret olan Türk-Afgan Antlaşması ile Türkiye, Afganistan Devleti'nin bağımsızlığını tanımıştır. Bu husus ile ilgili birinci maddede, Türkiye'nin öteden beri bağımsız bir devlet olduğu kaydedildiğinden, Afganistan'ın da Türkiye Devleti'ni tanıdığı ayrıca belirtilmemiştir. Antlaşmanın diğer önemli maddeleri özetle şöyledir:

– Her iki devlet, doğu milletlerinin egemen yaşamaya ve diledikleri bir hükümet şeklini kabule hakları olduğunu tasdik ederler.

– Her iki devlet, Buhara ve Hiyve Devletlerinin istiklâlini tasdik ederler.

– Taraflardan biri emperyalist bir devletin saldırısına uğrarsa, diğeri elindeki imkânları kullanarak saldırıya uğrayana yardım eder.

– Türkiye, Afganistan’a kültür bakımından yardım etmeyi ve en az beşer sene kalmak üzere subaylar ve öğretmenler göndermeyi taahhüt eder.

Türkiye-Afganistan Antlaşması, ilk bakışta önemsiz görülebilir. Ortak sınırları ve birbirlerine yardım edecek güçleri bulunmayan iki memlekete böyle bir antlaşmanın pratikte ne gibi faydalar sağlayacağı, gerçekten üzerinde durulacak bir husustur. Gerçi, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Müslüman Afganistan’ın, İslam halifesinin memleketi Türkiye tarafından tanınması az çok bir değer taşımaktadır. Henüz hiçbir memleket tarafından resmen tanınmadığı için, bu iyi bir başlangıçtı. İngiltere ve Çarlık Rusya arasında emperyalist emellerin çatıştığı ve yarıştığı bir ülke olan Afganistan, Emanullah Han’ın liderliğinde İngilizlere karşı savaştıktan sonra, varlığını ancak bir kaç ay önce kabul ettirebilmişti, İngilizlerle mütareke yapılmıştı. Fakat, barış görüşmeleri sonuçlanmamıştı. Ruslar ise, Moskova’ya gelen Afgan heyetiyle çok ilgilendikleri halde, bir antlaşma imzalamak için tereddüt göstermekte idiler. Türk-Afgan Antlaşması’nın bu sıralarda gerçekleşmesi, Afganistan bakımından önemli bir kazançtı.

Türkiye de, bu antlaşmadan bazı faydalar ummakta idi. Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı yapan iki memleket arasındaki kader birliği, Türkiye’nin Afganistan ile ilgilenmesini gerektiriyordu. İngiltere’yi Mısır’da, Hindistan’da, Ortadoğu ve Orta Asya’da rahatsız edecek her teşebbüs, Türkiye’nin lehine idi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi’ni açış nutkunda bu konuya önemle değinmiş ve Afganistan hakkında şu sözleri söylemişti:

“Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabileleri-

nin de Afganlılarla birleştğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu gazeteleri itiraf etmişlerdir.”³⁷³

Anadolu Milli Hükümeti’nin İslam memleketleriyle ve bu arada Afganistan ile ilgilenmesi ve bir yardım antlaşması yapması yalnız dış politika yönünden değil, aynı zamanda ihtilalin İstanbul’a karşı durumu bakımından da önemli idi. 1517 den beri “**Dar-ül-Hilâfe**” (Hilâfet merkezi) olarak adlandırılan İstanbul, İslam memleketlerine karşı gerekli ilgiyi göstermediği için bu görevi Ankara yapmış oluyor ve milli hareket din açısından da itibar kazanıyordu.

Türk-Afgan Antlaşması’nın, Milli Mücadelenin dış meseleleri bakımından fazla bir önemi olduğu söylenemez. Fakat, yukarıda işaret ettiğimiz yönden taşıdığı değer de bir gerçektir. Saltanatın kaldırılmasına karar verildiği gün (3 Ekim 1922), Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yapılan görüşmeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Görüşmelerin bu hususla ilgili bir parçasını, konuyu somut olarak belirtmek için aşağıya alıyoruz:

“Rasih Ef. (Antalya) – ...telgrafta³⁷⁴ bir de “İslam dünyasındaki yere” değiniyorlar. İslam dünyasındaki yere kalırsa, bu imza sahibi gibi İslam kör değildir. İslam âlemi vaziyeti çok evvel görmüştür; İslam dünyası, İstanbul’da İslam dünyasının bir başkanı vardır diye, oraya hiçbir zaman delege göndermemiştir... Bu son felaket senelerinde onların ihaneti, onların bu davadaki büyük ilgisizliğini görerek İslam dünyası onlara lanet etmiştir.

Refik B. (Konya) – Hepsine lanet etmiştir.

Rasih Ef. (Devamla) – Onlara lanet etmiştir ve İslamiyet’in kurtarıcısı olarak yalnız bu Yüksek Meclisi görmüştür. Her vakit için delegelerini de, elçilerini de bu Yüksek Meclise göndermiştir.

---

³⁷³ Atatürk, Nutuk - Türk Devrim Enstitüsü yayını -İstanbul 1959, Cilt III, s.929

³⁷⁴ Bu telgraf, Sadrazam Tevfik Paşa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazdığı telgraf olup, İstanbul’un İslam nazarındaki mevkiinden söz edilmekte idi.

Tunalı Hilmi B. (Bolu)– Yaşasın İran, Afganistan, Azerbaycan!

Rasih Ef. (Devamla) – Beyefendiler! Gerçi o arkadaşlarımız önce davranmışlardır. Fakat, bilcümle İslam dünyası İslam'ın önderliğini, İslam'ın savunuculuğunu yapan ve İslam'a kurulan tuzağı parça parça ederek yüzlerine atmak kudretini gösteren Anadolu Meclisine ve Anadolu Hükümeti'ne göndermiştir, İslam'la alakadar orasını görmüştür.”³⁷⁵

***

Birçok safhalardan geçtikten ve zaman zaman çıkmaza sürüklendikten sonra 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ve Moskova Antlaşması diye anılan Türk-Rus Antlaşmasının önemli hükümleri özetle şunlardır:

– Türkiye ifadesi ile 28 Ocak 1920 de İstanbul'da Mebuslar Meclisi tarafından düzenlenip bütün devletlerle basına bildirilen Misakı Milli'nin çizdiği sınırlar içinde kalan toprak kastedilmektedir.

– Bu anda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte bulunan Türkiye Milli Hükümeti tarafından tanınmamış olan Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası antlaşmayı ve sözleşmeyi Rusya da tanımayacaktır.

– Taraflar herhangi birine zorla kabul ettirilecek bir barış antlaşmasını veya herhangi bir uluslararası sözleşmeyi tanımamayı kabul ederler.

– Batum, Gürcistan'a bırakılacak. Fakat Türkiye'nin Batum limanından faydalanma hakkı vardır.

– Nahcivan bölgesi özerk bir arazi olarak Azerbaycan'ın himayesine bırakılmıştır.

– Taraflar, Doğu milletlerinin milli kurtuluş hareketleri ile Rus işçilerinin yeni bir düzen kurmak için yapmakta oldukları mücadeleler arasında bir benzerlik olduğundan, işbu Doğu milletlerinin hürriyet ve istiklâle olan haklarını, diledikleri hükümet şekli ile idare olunmak yetkilerini kabul ederler.

---

³⁷⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi C. 24. s. 272.

– Türkiye ile İstanbul’un güvenliğine zarar vermemek şartı ile Boğazlar bütün milletlerin ticaretine açıktır. Boğazların tabi tutulacağı statüsü Karadeniz’e sahili olan devletler sonradan tespit edeceklerdir.

– Gerek Türkiye’nin, gerek Rusya’nın şimdiye kadar yaptığı antlaşmalar milli menfaatlara uygun olmadığından hükümsüzdür.

– Rusya, Türkiye’de uygulanan kapitülasyonları hükümsüz sayar.

– Her iki taraf, kendi toprakları içinde diğer tarafın hükümet görevini yapmak iddiasında bulunan teşkilata ve toplanılara izin vermez. Türkiye toprakları doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin askeri ve mülki idaresi altındadır.

– Rusya’daki Türk esirleri ve Türkiye’deki Rus esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaklardır.

Türkiye ile Rusya arasında Moskova’da imzalanan bu antlaşma, milletlerin kardeşliğine, her halkın kendi mukadderatını serbestçe tayin etme hakkına ve emperyalist siyasete karşı mücadele fikirlerine dayanmakta idi. Rusya, antlaşma ile jeopolitik yönden önemli ve savaşçılık bakımından değerli bir devletin dostluğunu kazanmakla kalmıyor, Kafkasya’da güdeceği politikaya Türkiye’nin herhangi bir suretle engel olmasını da önlemiş oluyordu.

Türkiye’nin kazancına gelince: Her şeyden önce, asırlardan beri Türkiye’ye huzursuzluk veren büyük komşusunun dostluğunu kazanmıştı. Türkiye’ye yalnız siyasal alanda değil, maddi bakımdan da yardım yapabilecek durum da olan tek devlet Rusya idi. Para, silah ve malzeme olarak başlamış olan Rus yardımı, anlaşmada bu hususa ait hüküm olmamakla beraber, daha da artabilir ve bir düzene girebilirdi.

Moskova Antlaşması ile Misakı Milli ilk olarak devletlerarası bir akitte söz konusu oluyor ve bir yabancı devlet tarafından kabul ediliyordu. Türkiye’nin doğu sınırları yeniden ve Türkiye lehine çizilmişti. 1877-78 Rus Harbi ve onu takiben

imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya kendi topraklarına kattığı “Elviyei Selâse”den vazgeçmiş ve Türkiye’ye iade etmişti. Ayrıca, Boğazlar üzerindeki eski emellerinden de vazgeçiyordu.

Antlaşmanın 8. maddesi, Milli Mücadelenin başarıya ulaşması bakımından önemli hükümler getiriyordu. Gerçi bu madde ile Rusya, Türk toprakları içerisinde kendi rejimi aleyhinde yapılması mümkün her türlü teşkilâtı, hareket ve teşebbüsleri önlemiş oluyordu. Fakat zaten Batı devletleri ile harp halinde olan Türkiye için Rus rejimine karşı herhangi bir teşebbüse müsaade etmek söz konusu olamazdı. Ancak, Türkiye’nin böyle bir şarta göz yummak suretiyle Batı Devletleri ile Rusya’ya karşı bir antlaşma yapması önlenmiş oluyordu. Buna karşılık, Türkiye, bu madde ile daha kazançlı idi. Rus topraklarında faaliyet gösteren İttihatçı liderlerin Türkiye hakkında söz sahibi olmadıklarını ve bunların Türkiye’ye dolaylı veya dolaysız şekilde müdahalelerini, önlemeyi kabul etmiş bulunuyordu.

Antlaşmanın dikkate değer bir yönü de, Batum’un Gürcülerle, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan’a bırakılması suretiyle “Misakı Milli” sınırlarından taviz verilmiş olmasıdır.³⁷⁶

Antlaşmanın mecliste tasdiki sırasında, beş Batum milletvekili, milli menfaatlere aykırı olduğu gerekçesiyle antlaşmanın reddini isteyen bir önerge vermişlerdi. Bunun üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, yaptığı kısa bir konuşmada, Batum milletvekillerinin teessürlerinin haklı olduğunu belirterek **“Ne yapalım, Türkiye’nin ve Türklüğün menfaati bunu icap ediyor”** demiş ve önerge, oylanarak, reddedilmiştir.

---

³⁷⁶ Moskova Antlaşması, Büyük Millet Meclisi’nin 21.7.1921 tarihli toplantısında kısa bir müzâkereden sonra tasdik edilmiştir. 207 üyenin katıldığı oylamada 5 milletvekili antlaşmanın reddi için oy vermiş 1 milletvekili de çekimser kalmıştır.

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Yunan ordusunun Mart 1921 taarruzu, aynı yılın ocak ayındaki harekâtın daha büyük ölçüde tekrarından başka bir şey değildir. Yalnız bu defa, taarruza daha çok kuvvet katılmış ve taarruz hedefi daha geniş tutulmuştur. Bunun tabii sonucu olarak çarpışmalar da Birinci İnönü Muharebesi'ne kıyasla daha çetin olmuştur.

Birinci İnönü Muharebesi'nde, Yunan ordusu, keşif maksadı ile yaptığı taarruzdan istediği neticeyi aldığını kabul ederek 11 Ocak günü, hiçbir baskıya uğramadıkları halde, hareket üslerine çekilmişti. Türk Genelkurmayı bu çekilmeyi bir yenilgi saydığı için, Yunan ordusunun, uğradığı yenilgiyi telafi maksadı ile yeni bir teşebbüse geçeceğine muhakkak nazarı ile bakıyordu. Bu sebeple genelkurmay başkanlığı, 12 Ocak günlü emri ile Batı ve Güney Cephelerine yeni bir taarruz beklediğini bildirerek, gerekli talimatı vermişti.

Yunanlıların, Birinci İnönü Muharebesi'nin Yunan halkı ve Batı Devletleri üzerinde yaptığı kötü etkiyi silmek istediklerinden şüphe edilemez. Gerçekten, ocak ayında yapılan harekâtın mahdut hedefli bir keşif taarruzu olduğunu anlatmak mümkün değildi. Yeni bir harekât ile Kral idaresinin prestijini kurtarmak gerekiyordu. Yunan Genelkurmayı bunu düşünmekle beraber, Mart 1921 taarruzunun daha ağır basan başka sebepleri de vardır.

Taarruz, siyasi mülâhazalarla Londra'da kararlaştırılmıştır. Dış görünüşü ile Türk-Yunan Harbi'ne son vermek ve Türkiye barışını yapmak maksadı ile toplanmış olan Londra Konferansı, daha önce belirttiğimiz üzere, âdeta Türklerin Yunan ordusu vasıtası ile nasıl yenileceği ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirilebileceği imkânlarını araştırmıştır. Konferans görüşmeleri dışında Yunan delegasyonu ile Lloyd George'un yaptığı dolaylı ve dolaysız temasların en önemlisi ve hatta Yunan taarruzunun kararlaştırıldığı görüşme diyebileceğimiz temas 1 Mart

1921 günü Lloyd George'un Özel Kalem Müdürü M. Ker ile Yunan Başbakanı ve askeri müşavirler arasında yapılmıştır.

M. Ker, Yunanistan'ın, konferansın tekliflerini reddetmesinden Lloyd George'un duyduğu memnuniyeti belirterek Yunan Başbakanına şu soruyu sormuştur: **“Yunan kuvvetlerinin Küçük Asya'daki görevine devam edebilmesi için gerekli iktisadi ve mali külfeti, Yunanistan, sonuna kadar taşıyamayacağına göre, konferans bir sonuca varmazsa, Yunan Hükümeti ne gibi bir hareket yapmayı düşünmektedir?”**

Albay Sarıyanis'in bu soruya verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Türk Milli kuvvetlerini dağıtmak için Ankara'ya kadar yapılacak bir seferin planlarını hazırlamıştır. Eğer bu sefer İtilaf Devletlerinin kararlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye yetmezse Yunanistan Pontus sahillerine (Karadeniz sahillerine) asker çıkararak yerli Rum ve Ermenilerin de yardımları ile Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerleyecektir. Sarıyanis, bu büyük stratejik planın uygulanması için 3 aylık bir zamana ve bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Fakat M. Ker'in böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamayacağını ve planın daha küçük tutulmasını söylemesi üzerine, Albay Sarıyanis, üç yüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmiştir, Özel Kalem Müdürü, Lloyd George'un Eskişehir-Afyon hattının işgaline verdiği önemi nakletmiş ve Yunan kuvvetleri bu hattı elde ettiği takdirde, Anadolu'daki Milli Hükümet'in sarsılacağına Lloyd George'un büyük inancı olduğunu söylemiştir. Albay Sarıyanis'in ifadesine göre bu küçük bir iştir, planları hazırdır, 6 günde başarılabilir ve Londra'dan verilecek bir emir ile hemen harekete geçilebilir.

Lloyd George, Özel Kalem Müdürü kanalı ile Yunan delegasyonuna bu telkini yaptıktan başka, kendisi de bir görüşme sırasında Türk ve Yunan hükümetlerine yapılan teklifin incelenmesi için tanınmış bulunan 25 günlük mühletin asla muhasamatın durdurulmuş olduğu manasına gelmediğini söyleyerek, Türklerin teklifi kabul etmesi ihtimaline karşı bu 25 günlük

müddeti beklemeden Yunan ordusunun taarruza geçmesi fikrini empoze etmiştir. Yapılacak taarruzun sonuçları tartışıldıktan sonra, Lloyd George, Yunanlıları ikaz için haklı olarak şöyle demiştir: **“Alınan tedbirleri uygun görüyorum. Hiçbir şeyin talihe ve tesadüfe bırakılmaması gerekir. Çünkü yapılacak taarruz başarısızlığa uğrarsa bundan sonra Türklerle uyuşamaz.”**

Yunanlılar kendilerine çok güveniyorlardı. Lloyd George’a gerekli teminatı verdiler ve taarruzun gelecek hafta başlayacağını bildirdiler. Ancak, İngiliz mali kaynaklarından gerekli istikrazı yapabilmeleri için Lloyd George’dan yardım bekliyorlardı. O da bu yardımı vadetti.

Londra Konferansı’nın henüz başladığı günlerde Yunan Başbakanı, Lloyd George’un ve konferansın havasından mülahem olarak Harbiye Nezareti vasıtası ile Başkumandan Papulas’tan Eskişehir-Afyon hattını işgal etmek üzere bir taarruza girişip girişmeyeceğini sormuştu.³⁷⁷ Papulas, takviye kuvvetleri aldıktan ve havalalar biraz düzeldikten sonra bu taarruzun mümkün olduğunu bildirdi. Bu cevap, Londra’daki delegasyona gerekli güveni vermişti. Yunan Genelkurmayı, Birinci İnönü Muharebesi’nde edindiği kanaat ile Türk ordusunun daha çok kuvvetlenmeden ezilmesini de ayrıca düşünmekteydi. Londra’da cereyan eden Türk Fransız görüşmeleri, Yunanlıları ayrıca endişeye sevk ediyordu. Çünkü, bir Türk-Fransız anlaşması Türkiye’nin güney cephesindeki kuvvetlerinin serbest kalmasını ve dolayısıyla bu kuvvetlerin de Yunan cephesine sevk edilmesini sağlayacaktı. Bütün faktörler böylece yeni bir taarruzu Yunanistan açısından gerekli kılmıştır.

Türk Genelkurmayı, esasen beklediği Yunan taarruzuna karşı gerekli hazırlıkları yapmıştı. Ayrıca çeşitli haber alma kaynaklarından düşmanın Eskişehir yönüne doğru taarruza geçeceğini öğrenmiş ve 17 Mart günü durumu Batı Cephesi Kumandanlığına bildirmişti.

---

³⁷⁷ General Papulas’ın Hatıratı. s. 34.

TÜRK SAVUNMA PLANI

Strateji kuralları ve Yunan ordusunun Anadolu'daki konuşumu ile tahmin olunan Yunan harp hedefleri, Türk savunma planının şu şekilde hazırlanmasını gerekli kılıyordu:

Bursa bölgesinden Eskişehir yönünde, Uşak bölgesinden Afyon yönünde gelişmesi muhtemel düşman taarruzuna karşı, iki yönde de aynı kuvvetle savunma yapılamazdı. Bunun için daha önemli olan Eskişehir-Ankara yönü büyük kuvvetle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oyalama muharebesi yapılarak Afyon yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti. Eskişehir yönü, yine Birinci İnönü Muharebesi'nde olduğu gibi en uygun savunma hattı olan İnönü mevzilerinde tutulacaktı. Bu mevziler, Birinci İnönü'nden beri daha çok tahkim edilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştı.

İnönü mevzilerinin savunulmasına Batı Cephesi emrindeki kuvvetler yetmeyeceğinden, güney cephesinden bir kısım kuvvetlerle Merkez ordusuna bağlı 5. Kafkas Tümeninin (Amasya'da) İnönü mevzilerine nakli kararlaştırıldı. Ayrıca Kocaeli Grubu da İnönü'ne nakledilecekti.

Savunma planına göre, Batı Anadolu'da Yunan taarruzunu karşılamak üzere toplanan Türk kuvvetleri ile taarruza katılan Yunan kuvvetleri sayıca şöyle idi:

	Tüfek	Ağır M.T.	Hafif M.T.	Kılıç	Top
Yunan kuvvetleri	41.150	720	3.134	2.000	220
Türk kuvvetleri	30.108	235	55	4.435	102

Bu duruma göre, Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine nazaran 11.042 tüfek, 485 ağır makineli tüfek, 3.079 hafif makineli tüfek ve 118 top üstün kuvvetteydi. Buna karşılık Türk süvarisi 2.435 kılıç fazla idi. Fakat bu kuvvet karşılaştırması Batı ve Güney Cephelelerinde savaşa sokulan kuvvetleri göstermektedir. Yalnız İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan kuvvetlerinin bu cephedeki Türk kuvvetlerine silah bakımından üstünlüğü 3.959 tüfek, 128 ağır makineli tüfek, 1.442 hafif makineli tüfek, 273

kılıç ve 37 toptan ibarettir. Düşmanın bu silah üstünlüğünü, Türklerin hazırlanmış mevzilerde savunma muharebesi yapmaları, az çok telafi etmekte idi.

Yunan Ordusu Başkumandanı General Papulas, Anadolu'daki kuvvetlerin kendisine verilen taarruz görevini yapabilmeleri için, Yunan Harbiye Nezareti'ne üst üste çektiği telgraflarla takviye kıtaları ve malzeme istemiştir. Başkumandanın takviye isteği, hükümetçe göz önüne alınarak, üç sınıfın askere alınması kararlaştırılmış, fakat başkumandanın beklediği takviye kuvvetlerinin Anadolu'ya gönderilmesi hükümet idaresindeki zaaf sebebi ile hemen hemen mümkün olamamıştır, öyle sanıyoruz ki, hükümetin zaafından başka, başkumandanın mübalağalı istekleri de Atina'yı umursamazlığa sürüklemiştir. Papulas, taarruz emrini 19 Mart'ta almıştı. Bundan sonra istediği takviye kuvvetlerinin sayısını arttırmış ve sanki istense de günü belli olan bu taarruza yetiştirmek mümkün imiş gibi, isteklerinin ölçüsünü çoğaltmıştır. 21 Mart günlü şifre ile anavatandan, İzmir, Sakız ve Bandırma'ya gönderilmek üzere beklediği takviye kuvveti elli bin, bu sağlanamazsa kırk bin kişidir. Bundan başka, piyade, süvari sınıflarından 610 subay istemektedir. Papulas, ayrıca Yunanistan'daki bir Efzun alayının çok acele olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinde önemle durmuştur. Papulas'ın bunca feryadına rağmen, Atina, değil silahaltına alınan üç sınıfı, hatta Papulas'ın çok acele olarak istediği Efzun alayını bile Anadolu'ya göndermek üzere bir türlü gemilere bindirememiştir. Ancak, Yunan ordusunun İnönü'nde yenilgiye uğradığının belli olduğu gün, söz konusu Efzun alayının bir kısmı Bandırma'ya çıkarak Bursa'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

MUHAREBE

Yunanlılar, Türk Genelkurmayı'nın haber aldığı üzere, 28 Mart 1921 günü, iki grup halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. Başkumandan Papulas, harekâtı daha yakından takip edebilmek için, 16 Mart'a İzmir'den Bursa'ya gelmişti. Yunan ileri harekâtı, tıpkı bundan önceki (Birinci İnönü Muharebesi) tertibe uygun bir şekilde gelişmekteydi. Bursa bölge-

sinden ilerleyen kuvvetler Eskişehir'e ulaşmak üzere iki koldan İnönü mevzilerine yaklaşıyordu. Bu taarruzda kesin sonuç alınmak istendiğinden, düşmanın Uşak bölgesinden harekete geçen kuvvetleri de Afyon'u hedef tutmuştu. Uşak Grubu, Dumlupınar mevzilerine kadar geldikten sonra, ocak ayındaki taarruzda olduğu gibi durmamış ve ileri harekete devam etmiştir. 24 Martta, Dumlupınar mevzilerini işgal eden düşman, ertesi gün yeniden taarruza geçti ve 27 Mart günü akşama doğru Afyon'a girdi. Türk kuvvetleri, karşısındaki düşman kuvvetlerini oyalamak ve bu cephede tutmakla görevli olduğundan, Konya istikametini örtmek üzere düşmanla teması kesmeden Afyon'un doğusuna çekildi. Eskişehir-Afyon hattını ele geçirmek üzere hareket eden Yunan ordusu, böylece, hedeflerinden birine ulaşmış oluyordu. Türk Genelkurmayı Afyon'un işgaline fazla önem vermiyordu. Çünkü stratejik değeri daha çok olan Eskişehir'i kaptırmamak için önce İnönü'nde düşmanı yenmeyi, sonra Afyon'a yüklenerek ikinci başarıyı burada sağlamayı tasarlamıştı.

Yunan kuvvetlerinin Bursa grubu, 23 Mart'tan itibaren, örtme görevi yapan Türk ileri birlikleriyle muharebe ederek, 26 Mart tarihinde İnönü mevzilerinin önüne geldi. Ertesi sabah (27 Mart), İnönü Muharebeleri başladı ve çok kanlı bir şekilde, beş gün sürdü. Bu muharebelerin, Türk harbi bakımından en önemli özelliği, düşmanın sert baskılarının zaman zaman karşı taarruzlarla kırılması ve İnönü savunma hattının en kritik anlarda bile bırakılmamasıdır. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, muharebe süresince verdiği emirlerde, mevzilerin kesin bir surette savunulacağını sık sık tekrarlamıştır.

Cephe kumandanının, Birinci İnönü Muharebesi'ndeki endişesi ve çekingenliğine bu muharebelerde rastlanmamaktadır. Kuvvet dengesi az çok sağlanmış olduğundan, karşı taarruzlar da yaparak, İnönü hattını sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Muharebenin sıkışık bir zamanında (30 Mart), Meclis Muhafız taburu da cepheye gönderilmişti. Bir alay kuvvetinde olan bu tabur, Cephe kumandanını çok memnun etti ve moralini kuvvetlendirdi. Milli Mücadelenin başından beri, Türk ordusu, ilk

defa eski değerini yeniden ispat etmek imkânını bulmuştı. Kumandanlığı hakkında, bazı çevreler tarafından tereddütler gösterilen İsmet Paşa da, ciddi bir imtihan vermekteydi. Muharebeler, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin, yeni şeflerini hazırlıyordu. Kazanılacak her zafer, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların prestijlerine bir şeyler ekleyecekti. Nitekim, İkinci İnönü zaferi, İsmet Paşa'nın kişiliğini birdenbire, güven veren, saygı değer bir dereceye yükseltti.

Yunanlılar da iyi dövüşüyorlardır. Fakat yüksek sevk ve idarede zayıf oldukları için, Yunan subaylarının ve askerlerinin çabaları semeresiz kalıyordu. Papulas, bütün kabahati, takviye kıtalarını göndermeyenlerde göstermekte idi. Hatıralarında, ısrarla bu husus üzerinde duran Papulas, **"Kıtaların muharebe- de gösterdikleri son gayrete ve subaylar arasında pek az istisna ile subayların ve erlerin nefis feragati derecesine varan fedakârlıklarına rağmen, takviye gönderilmesindeki gecikme sebebiyle bu harekât başarısızlığa mahkum idi"** demektedir. Papulas, muharebenin son gününde (31 Mart) bile, takviye kıtalarının çabuk olarak Mudanya'ya gönderilmesini istemekten geri kalmamıştır. Muharebenin kaybolduğunu anladığı ve ertesi gün ricat emrini vereceğı halde, hâlâ Atina'dan takviye beklemesi şaşkınlığından ileri geliyordu. Nitekim, 31 Mart muharebelerini kendisi şöyle tasvir etmektedir:

".... bir taraftan düşmanın çılgınca direnmesi ve diğer taraftan bizimkilerin süngü ile birbiri ardına yaptıkları hücumlar sebebiyle muharebe müstesna bir şiddet kazanmıştı."

Papulas haklı idi. Tümen kumandanlarımız bile ilk hatlarda görünmekten çekinmiyorlardı. Kocaeli Grubu Kumandanı Albay Halit Bey üç gün önce yaralanmıştı. Bugün de (31 Mart) tümen kumandanlarından Albay Kemalettin Sami Bey, taarruza geçecek askerlerine örnek olmak isterken iki yerinden yara almıştı.

31 Mart günü Türk ordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruz, muharebenin sonucunu belli etti. 1 Nisan'da Yunan ordusu çekilmeye başladı. İnönü Muharebeleri sona

ermiş ve artık Bursa'ya doğru çekilen düşmanın takibi başlamış bulunuyordu.

İnönü zaferinden sonra, bu cephedeki kuvvetlerin önemli bir kısmı güneye sevk edilerek Afyon'daki Yunan kuvvetlerine taarruza geçildi. 6 Nisan'da düşman Afyon'u boşaltarak çekilmeye başladı. Uşak'a doğru çekilen Yunanlılarla 8-11 Nisan günlerinde Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler yapıldı. Fakat, Dumlupınar mevzilerinden düşmanı söküp atmak mümkün olmadı.

ELEŞTİRME

Türk Genelkurmayı, Yunan taarruzunu ve taarruzun gelişeceği yönleri doğru tahmin etmiş ve gerekli tedbirleri zamanında almıştır. Zayıf kuvvetlerle üstün bir düşmana karşı yapılacak savunma muharebesinin planı isabetli hazırlanmıştır. Birbirinden uzak iki ayrı yerde (Dumlupınar ve İnönü) yapılacak muharebelerde, kuvvet zaafını kapatmak için, iki cephe arasında, gereğine göre birlikler bir yerden diğerine kaydırılmıştır.

Muharebe süresinde, asıl kati sonuçlu muharebe sahası olan İnönü'ne devamlı bir şekilde İç Anadolu'dan ve Afyon cephesinden takviye kıt'aları gönderilmiştir. Böylece, İnönü Cephesi'nde uğranılan kayıplar her gün telafi edilebilmiş ve eldeki kuvvetlerden azami derecede faydalanmak imkânı kullanılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İnönü mevzilerinin savunulmasında zaaf göstermemiş, azim ve inatla mevzilerin tutulmasını sağlamıştır. Yukarda da değindiğimiz gibi, emirlerinde son derece kesin davranmıştır. 28 Mart gecesi birliklere yazdığı bir emrin 2. maddesinde: **“Ordu elinde bulunan mevzileri kesin surette savunacaktır”** dedikten sonra, 4. maddeyi şöyle kaleme almıştır:

“Bütün kumandanlar, subaylar ve erlerden mevzilerini kesin surette muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım geriye gitmemelerini ve mevzilerde hasıl olan dalgalanmalar, derhal karşı taarruzlarla düzeltmeye çalışmalarını isterim.”

İşte, İkinci İnönü Muharebelerinin kazanılmasını sağlayan taktiğin temeli budur.

Bu muharebeleri askerlik yönünden inceleyen kurmayların fikrince, cephe kumandanı, muharebenin sevk ve idaresinde bazı defalar fazlaca ihtiyatlı davranmış ve sonuç almakta gecikmiştir. Çünkü keşif hizmetleri iyi yapılmadığından, kumandana mübalağalı raporlar verilerek, onun, düşmanı 5 tümen kuvvetinde kabul etmesine yol açılmıştır.

İnönü cephesinde, önce üç tümen varken, muharebe süresinde peyder pey gönderilenlerle 8 piyade, 3 süvari tümeni ve Meclis Muhafız Taburu bulunmuştur. Tümen kumandanları şunlardır: Albay Kemalettin Sami (Paşa), Albay İzzettin (Çalışlar Paşa), Albay Arif (asılan Ayıcı Arif), Albay Halit (Mecliste vurulan Deli Halit Paşa), Binbaşı Nazım (Kütahya-Eskişehir muharebelerinde şehit), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir Paşa), Yarbay Atıf (Birinci İnönü’nde başarısız bir idare göstermişti; bu defa da öyle olmuştur), Albay Sabri.

Muharebenin en ağır yükünü, Kemalettin Sami, İzzettin Çalışlar ve Cemil Cahit Toydemir’in tümenleriyle Meclis Muhafız Taburu çekmiştir.

General Papulas, muharebeden sonra Yunan Genelkurmayına verdiği raporda intibalarını şöyle belirtir:³⁷⁸

“Son askeri hareketler sonunda, düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi, son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel bir şekilde kurulmuş ve silahlandırılmıştır. Subayları, erlere nispetle fazla ve boldur. Disiplini mükemmeldir. Özellikle, son konferansta (Londra Konferansı), Fransız ve İtalyanlardan gördükleri yakınlık, morallerini ve ümitlerini yükseltmiştir.”

Yunanlılar, bu yenilgiden son derece sarsıldılar. Prens Andre’nin dediği gibi, bu başarısızlıktan sonra, daha çok fedakârlığa katlanmadan Küçük Asya’daki harbin bitirilemeyece-

---

³⁷⁸ General Kondilis’in “Anadolu Seferleri” adlı eserinden nakleden, Kur. Yzb. Aykut, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, s.16.

ğini, Yunan Hükümeti nihayet anlamış ve yeni sınıfları silahlaltına almaya karar vermiştir.³⁷⁹

MUHAREBE VE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Yunan taarruzunun başlangıcından, İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar geçen günlerde Büyük Millet Meclisi'nin havasına ve ne gibi işlerle uğraştığına kısaca bir göz gezdirelim:

Meclis bu kritik günlerde İkinci Avans Kanunu, Gümrük Kanunu'nu değıştiren bir kanun tasarısı ve fakir halk ile ordu ihtiyacı için kesilecek ağaçlardan rüsum alınmamasına dair iki kanunun görüşülmesi ile meşgul olmuştur.

1921 yılı bütçesi henüz komisyonlarda görüşülmekte olduğundan 8 milyon liralık İkinci Avans Kanunu Meclise getirilmiş ve acele kabulüne çalışılmıştır. Fakat milletvekilleri avans kanununu kabul etmekte bir hayli güçlük çıkarmışlardır. Avans Kanunu'nun bir maddesinde genişletilecek ve yeniden ifa edilecek hizmetler ve memuriyetlerden bahsedilmekte idi. İşte bu husus büyük bir asabiyete yol açmıştır. Milletvekilleri memur kadrolarının genişletilmesinden, yeni memuriyetler ihdasından, dolayısıyla masraf bütçesinin kabarmasından şikâyetçi idiler. Bu masraflar fakir halkın sırtından çıkacaktı. Birtakım işsiz güçsüz insanların Anadolu'ya akın akın geldikleri ve bunlara iltimaslar edilerek memuriyetlere tayin yapıldığı kanaatinde bulunanların sayısı az değildi. Bu kanaati en sivri şekilde savunan Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey şöyle diyordu:

“Bir atasözü vardır. ‘Un kat, su kat diye koca tekne hamur yaptık.’ Hiçbir gün geçmiyor ki, yeni bir memuriyet icat edilmesin, yeni bir masraf cetveli gelmesin. İstanbul'dan kopup gelenleri kayırmak yolunda. Memleket çırılçıplaktır. Para memleketindir. Her gün masraf artıyor. Bu parayı nereden vereceksiniz? Köylü ot yiyor, ot! Burada oturmakla olmaz. Git memleketi gör. Masraf artıyor, gelir aynı. Halkın masrafa tahammülü yoktur. Sivas'tan tutunuz da Kars'a kadar on para

³⁷⁹ Prens Andre. ‘Felâkete Doğru’ s. 23.

tahsil etmek, hazineye on para girmek imkânı yok... Şahıs değil, İstanbul'dan her postada tümen tümen şair, alay alay edip, akın akın yazar geliyor. Kaç sanatkâr, kaç demirci geldi? Kaç terzi geldi? Hep yiyici, hep iltimaslı, hep sarf edici. Bu külfet bu milletin omzuna yüklenmiştir. Artık tahammülü kalmadı.

Yeni oluşturulan müsteşarlıklar, sahipleri daha İnebolu'ya çıkmadan vaat ediliyor, yolluklar oraya gönderiliyor. (Sürekli alkışlar) Rica ederim. Bugün müsteşarlıklar meydana getiriliyor, yarın bakanlıklar meydana getirilecektir. Efendiler, İstanbul zihniyeti, Babiâli zihniyeti aynen tatbik edilecektir. Eğer burada bağırmayacak olursanız, burada her geleni tasdik edecek olursanız, bu masrafların altında ezileceğiz efendiler."

İlk zamanlar adam sıkıntısını şiddetle hissetmiş olan meclis, artık İstanbul'dan ne subay, ne memur gelmesine taraftar görünmüyordu. Daha önceki toplantılarda da İstanbul'dan gelecek subayların ve memurların Anadolu'ya kabul edilmemesi için teklifler ve takrirler verilmişti. Bugün (24 Mart 1921) milletvekilleri fikirlerini daha acı ve şüphesiz mübalağalı bir şekilde söylüyorlardı. Aynı konuya dokunan bir milletvekili de "İşbölümü bizim memleketimizde yeni teşkilatlar, yeni memurlar, yeni belalar şeklinde beliriyor. Yeni bir teşkilat yaptınız mı, biliniz ki memleketin başına bir felaket ve bir zalim daha gelmiştir" diyordu. Hâlbuki sekiz milyon tutarındaki muvakkat bütçe, yani avans kanunu, ekli cetvellerden anlaşıldığına göre, kısmen Hariciye Vekaletinin yeni kadrolarına, yeni sefaretlere ve yabancı memleketlere gönderilecek mümessillere ait masrafları ve %90 itibariyle de milli savunma masraflarını kapsamakta idi. Bazı milletvekilleri bu hususa dokunarak yapılan tenkitlerin beyhudeliğini belirtmiş oldukları halde, muhalifleri teskin etmek ve susturmak mümkün değildi. Çorum Milletvekili Dursun Bey, tenkitlerini daha değişik bir açıdan yaparak dış münasebetlere yönelmişti:

"Şimdi Orta Asya'da, Afganistan'da elçilikler şehbenderlikler³⁸⁰ teşkil ediliyor... Bu ne tuhaf şeydir. Afganistan'da

---

³⁸⁰ Konsolosluk (y.n)

elçilik kurmak. Buhara müstakil olmuş, bilmem ne müstakil olmuş, oraya sefirler göndereceğiz. Bunlara inanır mısınız rica ederim... Zannedersem ne arkadaşlar ve ne de hükümet erkânı arasında Afganistan'ın ne olduğunu, ne vaziyette olduğunu, idari ve siyasi durumu nedir, bilen yoktur.”

Mersin Milletvekili Selahattin Bey de bu görüşe aşağıdaki sözlerle katılmıştı.

“Bendeniz o kadar zorunlu, o kadar acil olarak her tarafa elçiler gönderilmesine, Bakü'ye doğru, doğuya doğru, Turan'a doğru elçiler göndermek meselesine aklım ermiyor.”

Nihayet, Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey, muharebenin başladığını şu şekilde açıkladı:

“Arkadaşlar, dikkatinizi çekerim. Hasan Beyefendi³⁸¹ pek kapalı olarak söylemiştir, bendeniz baklayı ağzımdan çıkarcayım. Pek müthiş bir harp anındayız. Şimdi gaye önemli, korkunç bir harp cereyan ediyor. Bu kanunu tatbik etmezsek süngüler, toplar, tüfekler durur, (Gürültüler). Geçen İnönü Harbi'nde Vehbi Efendi subaylara hücum etmişti. Bu korkunç harpte de hükümete hücum ediyor. Bendeniz buna üzülüyorum.”

Büyük Millet Meclisi, Yunan taarruzunu bu suretle ilk defa Operatör Emin Bey'den öğrenmiş oluyordu. Muvakkat bütçenin %90'ı milli savunmaya, dolayısıyla harp masraflarına ait olduğu halde muharebenin başladığını öğrenmek yine de bazı milletvekillerini yatıştırmamıştı. Hatta, tahsisat alınacağı bir sırada harpten bahsetmeyi bir nevi baskı veya işi olup bitliye getirme sayarak sinirlenenler bile olmuştur. Nitekim bir milletvekili bu asabiyeti şöyle belirtiyordu:

“Bugün harp devam ediyor. Memleketin durumu daima harp halidir. Hükümete yardım lazımdır. Yalnız biz temenni ederiz ki, biz arzu ederiz ki, para ile ilgili hususlarda bu verilmezse memleket batacak, bu verilmezse harp devam etmeyecek tarzında söz söylenecek bir zamanda getirilmesin. Çok rica ederiz hükümetten, bu gibi kanunları meclise getirdiği

---

³⁸¹ Muzayene-i Maliye Komisyonu Raportörü Trabzon Milletvekili Hasan (Saka).

zaman askerlik meselesini karıştırmasınlar. Meclis, askerliğin aleyhinde değildir.”

Görüşmelerin sonunda yeni hizmetler ve memuriyetlerle ilgili madde avans kanunu tasarısından, çıkarıldı ve tasarı bu şekli ile kabul edildi.

Meclisin 24 Mart tarihli toplantısının ikinci oturumun da Hariciye Vekaleti Vekili Muhtar Bey, 16 Mart'ta Moskova'da imzalanan Türk-Rus Antlaşmasının telgrafla gelen metnini meclise okumuş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. Bu konuda meclise yalnız bilgi verildiği için anlaşma üzerinde görüşmeler kısaca geçirilmiştir.

Toplantının sonunda Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa söz alarak Yunan taarruzunu resmen açıkladı. Fevzi Paşa **“Yunanlıların bir hayli zamandan beri beklemekte olduğumuz taarruzları dün başlamıştır”** dedikten sonra, muharebe hakkında fazla tafsilat vermeyeceğini belirterek, Yunan taarruzunun hangi yönlerde geliştiğini kısaca anlatmıştır.

İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar, meclis, askeri harekât ile hemen hiç meşgul olmamış ve meclise başkaca bilgi de verilmemiştir. Meclise muharebe ile ilgili olarak ancak iki yazı gelmiş ve kabul edilmiştir. Bunlardan birinde, cephede hizmet etmek isteyen milletvekillerinden Dr. Abidin Bey'e, diğerinde de önemli askeri hizmetler verilecek olan diğer iki milletvekiline (Kâzım Özalp ve Lazistan Mebusu Necati Bey) meclisten izin istenmekteydi.

Muharebelerin meclise yaptığı etki bakımından iki olaya daha işaret etmek gerekir. Birincisi: Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, askeri levazım idarelerinin kaldırılması hakkında daha önce vermiş olduğu kanun teklifini geri almıştır (23 Mart). İkincisi üç milletvekili tarafından aynı gün meclise verilmiş olup gereği yapılmak üzere hükümete havale edilen aşağıdaki önerge dir:

“Cephelerde saygı değer savaşırlarımızın her türlü fedakarlıklara katlanarak düşman ile çarpıştığı, memleketimizin

en önemli ve hayati dakikalar yaşadığı şu zamanda olsun bütün Müslümanların daha ağırbaşlı ve sakin bir hayat geçirmeleri, Tanrıdan zafer ve yardım dilemeleri lazımken, güya hiçbir şey olmuyormuş gibi bazı gafil kimselerin kahvehanelerde durmadan oyun oynamakta oldukları üzüntüyle görülmekte ve bu hal iman sahiplerini ağlatmakta ve şurada burada gizlice içki içmek ve kumar oynamak gibi fenalıklar da yapıldığı gibi, ahlak dışı tiyatroların dahi hâlâ devam etmekte bulunduğ u işitilmekte olduğundan.... hiç olmazsa şu zamanda Vekiller Heyetince tedbirler alınmasını rica ederiz.”

SONUÇ

İnönü zaferinden sonra, bazı siyasi ve askeri gelişmeler olmuştur. Bunları da kısaca gözden geçirmek gerekir.

Yunan ordusunun bu son taarruzuna, Yunanistan’da ve İngiltere’de büyük ümitler bağlanmıştı. Sonuç, hayal kırıklığı yarattı ve İngiliz Hükümeti’nin Yunanistan’a karşı beslediği güven derinden sarsıldı. Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemeyeceği anlaşılmıştı. Fakat Yunanlılar, şanslarını bir defa daha deneyeceklerdi. Hızla ve hırsla hazırlanmaya koyuldular.

İngiltere’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’yle yeni bir temas kurma eğilimi belirmişti. Fransa ve İtalya, Yunanistan’a karşı bir Türk zaferini tercih ettiklerinden zaten Yunan ordusunun Türkleri yenemeyeceğine inanıyorlardı. Dostluk davranışına kesin bir şekil vermek üzere harekete geçtiler. Kronolojik olarak olaylar şöyle gelişti:

28 Nisan 1921 de İngilizler, Malta’daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktılar.

1 Haziran 1921 de, İtalyan’lar hiç bir baskı görmedikleri halde, Anadolu’dan çekilmeye başladılar.

9 Haziran 1921 de, Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı ve Başbakan Briand’ın yakın arkadaşı Franklin-Bouillon, siyasi görüşmelerde bulunmak üzere, fakat gayri resmi olarak Ankara’ya geldi.

13 Haziran 1921'de, İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek isteyen mesajını ulaştırdılar.

18 Haziran 1921 de, İstanbul'dan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili mümessilinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

21 Haziran 1921 de, Fransızlar, Zonguldak'ı tahliye ettiler.

İnönü zaferi, bütün memlekette büyük sevinçle karşılanmış ve kurtuluşa olan güveni arttırmıştı. 1 Nisan 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında geçen telgraf yazışması, bu sevinç ve güveni sembolleştirmekte idi. Bu iki telgraf, harp edebiyatının parlak örneklerindendir. Mustafa Kemal Paşa'nın deyiimiyle, İsmet Paşa, İnönü'nde yalnız düşmanı değil **“Türk milletinin makûs talihini de”** yenmişti, İstanbul'un “millici” basını da süslü bir harp edebiyatıyla zaferi değerlendirmeye çalışıyordu ve sansür bu yazılara dokunmamıştı. İkdâm gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 6 Nisan 1921 günü, İsmet Paşa'nın Metristepe'den M. Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafla başlayan yazısında harp aleyhtarlarına şöyle sesleniyordu: **“Ey kurtarıcı kılıç, seni yerenler şimdi yerin dibine geçmelidirler. Zira, hakkın tek savunucusu, imanın tek kolu yine sen oldun!”**

Türk milletinin **“makûs talihi”**nin İnönü'nde yenildiğine herkes o kadar inanmıştı ki, İkdâm başyazarı, aynı yazısında bu yenilişi şöyle tasvir etmekte idi:

“Ey yüce olay, hiçbir kalem, hiçbir dil senin büyüklüğünü ve gösterişini belirtmeye gücü yetmez. Zira, ne Roma saltanatının çöküşü, ne İstanbul'un fethi, ne insanlığın tarihinde birer yol dönümü olan diğer bütün olaylar, sebep ve netice itibariyle seninle boy ölçecek bir dereceye varmamıştır.

1921 senesi 31 Mart akşamı İsmet Paşa isimli bir komutanın kılıcı, tıpkı bundan altı yüz şu kadar sene evvelki komutanın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört-beş günden beri bütün şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mü-

barek ve ilâhi kıt'a, asırlarca süren bir uykudan sonra tâ göbeğinden sarsılıyor. Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli kuzey buzullarından esen rüzgârlar önünde yerle bir olan eski mukaddes beldeler tekrar yüzüne çıkıyor. Bütün mazlum milletler, demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık zindanlarından dışarı boşanıyor.

Geçen gün şehrimizde çıkan Rumca gazetelerden biri: Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp artık tamimiyle boğulacaktır, diyordu. Bu gazete ne doğru söylemiş: Evet dediği çıktı, evet, Eskişehir önündeki kan denizinde Doğu Meselesi denilen ayıp tamimiyle boğuldu.”³⁸²

Hâlbuki, Türk milletinin “makûs talihi” henüz yenilmemişti. Yukarıda, tarihleriyle tespit ettiğimiz siyasi gelişmeler bile, o gün için ne kadar ümit verici olursa olsun, böyle kesin bir dönemece işaret değildi. Az kuvvetle, çok kuvvete karşı kazanılmış çetin bir muharebenin sonunda, zafer sevinciyle söylenmiş bu parlak cümle, millete güven ve inanç verecek bir aşı idi. Aynı zamanda, büyük liderin en yakın mücadele arkadaşını, İsmet Paşa'yı yüceltiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, her fırsattan en iyi faydalanmayı bilen bir liderdir. İkinci İnönü zaferini de yeteri kadar değerlendirdi. Bu vesileyle, iç siyasette yaptığı en önemli iş, zaferden aldığı kuvvetle meclis içindeki muhaliflerinin karşısına açıkça dikilmek oldu. Mayıs başlarında, Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nu kurmakla, belki, yalnız milletin değil, liderin makûs talihini de yenilmiş olduğunu açıklamak istemişti. Fakat, kendisinin ve milletin önünde daha, çok karanlık günler vardı. Üç ay sonra, Yunanlılar büyük kuvvetlerle yeniden taarruza geçerek Türk ordusunu bozguna uğratacaklardı. Büyük Millet Meclisi'nin muhafazakâr üyeleri de, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün muhalifleriyle birleşip “İkinci Grup”u teşkil edeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, milletin “makûs talihi”ni Sakarya'da kendisi yenecekti. “İkinci Grup”u, yenmesi için de, Sakarya'dan daha büyük bir zafer kazanması gerekecekti.

---

³⁸² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 'Ergenekon' İstanbul: 1929. 1. Kitap. s. 67-68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA

Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiyesi ile Birinci İnönü Muharebesi'nin getirdiği gelişmeleri, askerlik ve politik yönleriyle, bundan önceki bölümde incelemiş bulunuyoruz. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın, Millet Meclisi'nde, bazı sert çıkışlarına da işaret etmiştik. Ethem'in kardeşi Saruhan Milletvekili Reşit, Diyarbakır Milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü, Mersin Milletvekili Albay Selahattin, isimlerini vermediği ve casuslukla suçladığı bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın hücumlarına hedef olmuşlardı. Bu olaylar, iç politikada bir takım yeni gelişmeler beklemek gerektiğini gösteriyordu. İnönü Muharebesi, Ethem kuvvetlerinin ezilmesi, Reşit'in milletvekilliğinden düşürülmesi, Anayasanın kabulü, Londra Konferansı, Türk-Afgan Antlaşması ve Türk-Rus Antlaşması, Mustafa Kemal Paşa'yı, iç politikada bir operasyona girişecek kadar güçlendirmişti. Artık yolu üzerindeki engelleri ortadan kaldırabilir ve kendisine destek olacak kuvvetli bir ekip kurabilirdi, ilk iş olarak casuslukla suçladığı milletvekillerinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesini sağladı. Ankara İstiklal Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 günü şu kararı vermişti:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni devirerek milletin arzusu dışında bir hükümet kurulmasına çalışmak suçundan sanık bulunan künyeleri yukarıda yazılı olan Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, Jandarma Yüzbaşısı Sami³⁸³, Erkânıharp Yüzbaşısı Halil,³⁸⁴ Polis Artin, Manyaslı Şevket, Çerkez Ahmet, Kütahya Bölge Kumandanı Binbaşı Abdullah ve Mülkiye Kaymakamı Lütfü’nün, işbu hükümet devirme suçunu işlediklerinden ve sonra düşman tarafına kaçışları anlaşılmasına dayanarak, hepsinin idamlarına ve taşınabilir

³⁸³ Yüzbaşı Sami, Çerkez Ethem'in emir subayı idi.

³⁸⁴ Yüzbaşı Halil, Çerkez Ethem'in kurmay başkanı idi

ve taşınamaz mallarının haczine... Gizli Komünist Partisi kurarak yine hükümeti devirmek suçunu işlemek girişiminde bulundukları anlaşılan Tokat mebusu Nazım'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1921'den ve Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi'nin 11 Ocak 1921'den ve matbuat müdürlüğü memurlarından Ziyetullah Nuşirvan'ın da 27 Ocak 1921'den itibaren ceza kanununun 46. maddesine göre Hıyaneti Vatanîye Kanunu'nun 12. maddesi gereğince on beşer sene müddetle küreğe konmalarına ve diğer sanıklardan Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ile Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir.”³⁸⁵

Çerkez Ethem ve takımı bir defa daha mahkum olurken, genişlemek ve yayılmak istidadı gösteren “Yeşilordu”, “Halk İştirâkiyun Fırkası” ve “Gizli Komünist Fırkası” gibi iç içe girmiş sol teşekküller de, Tokat Milletvekili Nazım Bey'in şahsında mahkum edilmişlerdi. Nazım Bey, ayrıca, meclis içinde “Halk Zümresi” ne mensup idiler. Bir kurbanla, bu zümre zarsız hale getirilmiş oluyordu, İstiklal Mahkemesi'ne verilen bu üç milletvekilinin teşrii dokunulmazlıkları 21 Mart 1921 günlü gizli oturumda kaldırılmıştı. Mahkeme kararı 12 Mayıs 1921 günü mecliste okunarak Nazım Bey'in kaydı silinmiş ve beraat eden milletvekilleri görevlerine başlamışlardır.

İstiklal Mahkemesi'nin bu önemli davayı karara bağladığının ertesi günü (10 Mayıs 1921), bir zamandan beri Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlıkları yapılan “Müdâfaa-i Hukuk Grubu” da resmen teşekkül etti.³⁸⁶ Bu iki olay, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin gelecekteki siyasi kadrosunu belli edecek gelişmenin başlangıcı idi. Günümüze kadar olan devreyi etkileyen bu gelişmenin gereği gibi değerlendirilebilmesi için o tarihlerde meclis içinde ve meclis dışında mevcut siyasi akımları, grupları ve zümreleri, çok karışık ve çapraşık bulunan ayrıntılarına girmeksizin gözden geçireceğiz.

³⁸⁵ ‘Yakın Tarihimiz Dergisi’ - İstanbul 1962, C. I. s.297 - 298.

³⁸⁶ Öyle sanıyoruz ki, Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşu bilhassa böyle bir güne rastlatılmıştır.

İTTİHATÇILAR

Büyük Millet Meclisi'nde çok sayıda ittihatçı milletvekili vardı. Bunlardan bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın şefliğini kabul etmiş ve onunla kader birliği yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan İttihatçıları da iki gruba ayırmak mümkündür: Bazıları memleket kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemenin lüzumuna inanıyorlardı. Sonra ilk fırsatta onu devirip İttihatçıları memlekete hâkim kılmak niyetinde idiler. Daha aceleci olanları ise memleket dışındaki İttihatçı liderlerle, ezcümle Enver Paşa ile temasta idiler ve bir an önce Enver Paşa'nın memlekete gelerek işin başına geçmesi için gizlice çalışıyorlardı.

Trabzon'da 13. Tümen Kumandanı Albay Sami Sabit Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 17.11.1921 tarihli aşağıdaki telgraf, bize İttihatçıların bir grubunun düşüncelerini gayet açık olarak göstermektedir:

“Ardahan Mebusu Hilmi Bey³⁸⁷ Ankara'dan geldi. Moskova'ya gidiyor. Elinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Fuat Paşa'ya yazılmış bir mektup var. Hilmi Bey'in Enver Paşa ile görüşmeye memuriyetini açıklamaktadır. Hilmi Bey'in ifadesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın şartları: Enver Paşa harp devam ettiği müddetçe Anadolu'ya gelmeyecek. Türkiye, İngiltere ile uzlaştığı takdirde İslam âleminde İngilizler aleyhinde teşebbüslerde bulunmayacak. Enver Paşa, barıştan sonra da Türkiye'yi bir müddet rahat bırakacak.

Hilmi Bey, 3. maddeyi reddettiğini ve yalnız iki madde için gitmekte olduğunu söyledi. Hilmi Bey, Enver'in şu sırada Anadolu'ya girmesine güya karşı, ikinci maddeye taraftar görünüyor. Ancak, Kemal Paşa'nın çok faziletsiz olduğundan bahis ve -bazı olaylar anlattıktan sonra- bu idare devam edemez, Kemal Paşa düşmeye mahkum, diyor ve Ankara çevresinde En-

---

³⁸⁷ İzmir suikastı davasında idama mahkûm olmuş ve asılmıştır

verciliğin pek kuvvetli olduğunu iddia ederek Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın yerini almasına taraftar görünüyor. Ve bu fiilin harpten sonra gerçekleşmesini uygun görüyor. Biraz da insaflı görünmek için zatıalileri hakkında: Kemal Paşa'nın yerini alması pek uygun gibi görünürse de, Erzurum halkının size taraftar olmadığını söylüyor ve artık bir üçüncü yüksek şahsiyet bulamayarak Enver Paşa'da karar kılıyor.

Mecliste pek dayanışma içinde 40 ittihatçı mebus bulunduğunu, Kemal Paşa'yı devirmek pek mümkün ise de, buna bugünkü durumun uygun olmadığını anlattı.”³⁸⁸

İttihatçıların Milli Mücadele devrinde oynadıkları önemli rolü mümkün olduğu kadar belgelere dayanarak tespit etmek istiyoruz. Aslında ittihatçıların faaliyeti o kadar çok cephelidir ki, bütün bunları tam anlamı ile açıklığa, kavuşturmaya geniş bir çalışma ister. Buna rağmen konuyu ana hatları ile de olsa belirtmek mümkündür. İttihatçıların bu devredeki olumlu ve olumsuz çalışmaları bilinmedikçe, cumhuriyetin ilk yıllarında cereyan edecek önemli olayları çözmeğe imkân yoktur.

Şimdi bir başka belgeye göz gezdirelim:

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey³⁸⁹ Enver Paşa'nın Batum'da bulunduğu bir sırada, gizlice Batum'a giderek Enver Paşa ve arkadaşları ile bir görüşme yapmıştı. Enver Paşa, Ankara'daki ittihatçılar adına kendisi ile görüşen Hafız Mehmet Bey ile vardıkları anlaşmayı Türkiye'deki teşkilata bir mektup ile bildirmiş ve 31.8.1921 tarihini taşıyan bu mektupta şu hususları belirtmiştir:

“Hafız Mehmet Efendi geldi. Kendisi memlekette hiç bir şey yapılmasın, teşkilat da olmasın, çünkü kendisinin tarif ettiği gibi dünyada fenaların fenası olan Sarı Paşa (Mustafa Kemal Paşa kastediliyor) kuşkulaniyor. Sonra, Yunanlıları bırakarak... uğraşmaya ve böylece fenalık getirmeye başlar, dedi ve Ankara durumunu anlattı. Münakaşa neticesi, teşkilatın derhal bir hareket yapmak üzere ve icabında iş görmek

³⁸⁸ Gen.Sami Sabit Karaman. 'İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa' İzmit 1949 s.43-44

³⁸⁹ İzmir suikast davasında idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır.

üzere vücut bulmasına inandık. Fakat anladığımıza göre biraz Talat Paşa'ya kızgınmış, birçok aleyhinde bulundu ve teşkilat olarak sizleri aşağı gördü. Sonra diğer bir teklifle bulundu ki, şimdilik sizinle görüşünceye kadar 'evet' dedik.”³⁹⁰

Mektupta bundan sonra ileriki gelişmelere göre Anadolu'da yapılacak hazırlıklardan bahsedilmektedir.

Enver Paşa, İttihat ve Terakki Partisi'nin yerini almak üzere Moskova'da **“Halk Şûralar Fırkası”** adı altında bir parti kurmuştu. Komünistlerden mülhem olarak hazırlanan **“Halk Şûralar Fırkası”** programının temel fikri, idareyi halka götürmektir. Enver Paşa, fırkanın Anadolu'da resmen kurulması için uğraşıyordu. Fırka, programını Türkiye'de arkadaşlarına göndermişti.

Mustafa Kemal Paşa, ittilatçıların faaliyetinden ve özellikle Enver Paşa'dan devamlı kuşkulu bulunuyor ve olayları dikkatle izliyordu. Fakat yeteri kadar kuvvetlenmeden bu tehlikeli insanların üzerine yürümek istemi yordu.

Meclisteki ittilatçıların Mustafa Kemal Paşa karşısındaki durumunu, Eskişehir- Kütahya muharebeleri sırasında Ankara'ya giden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de fark etmiş ve gözlemlerini şu satırlarla belirtmiştir:

“Lakin, tarihi gerçeklere bağlı kalmak gayreti ile itiraf etmem lazım gelir ki, Mustafa Kemal Paşa, burada herkes tarafından sevilen, yani “populaire” olan bir insan değildi. Meclis içinde olsun, meclis dışında olsun, muhtelif cephelerden ona karşı çıkanların sayısı epeyce çoktu ve bunların mırıltıları, homurtuları, Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibaren kulaklarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta, hususi hayatına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddi görünen tenkitler geliyordu. Gerçi, dedikodular üstlerinde durulmaya değmeyecek kadar basit idi. Fakat, tenkitlerin bazıları, işin iç yüzünü bilmeyenlerce, epey önemli bir özellik taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ile harp ile doğrudan doğruya meşgul olmadığı ve kendini tamimiyle

---

³⁹⁰ Gen. Ali Fuat Cebesoy, 'Moskova Hâtıraları' Vatan Neşriyat' İst. 1955, s. 236

politikaya verdiği söyleniyordu. O, politika ve hükümet işlerini sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeli idi. Hatta, bu fikri gayet kaba bir şekilde ifade eden kimselere rast geliyordum. Bunlar “Mustafa Kemal Paşa çizmeden yukarı çıkmamalıdır. Biz onu yalnız yıldızı parlak, mahir ve cesur bir kumandan olduğu için başımıza geçirdik” diyorlardı. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa’yı en çok rahatsız eden meclisteki eski ittihatçılar grubu idi. Bütün Meşrutiyet devri boyunca başıbozuk gidişleri ve komitacı zihniyetleri ile mücadele ettiği bu ihtilalci takımının, Osmanlı İmparatorluğunu yıktıktan ve memleketi bu hale soktuktan sonra başlarındaki şef ile beraber etrafından kaybolup gideceğini ve tarihe karışacağını zannederken, ufak bir grup halinde olsa dahi karşısına çıkışı, onu hayretle sıkmakta idi. Bu sıkıntısı; kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Milli Mücadeleye yeni bir İttihatçılık damgasının vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu. Zira dışarıda olsun, içeride olsun, bu harekete o gözle bakanlar ve Milli Mücadelenin, ittihatçılar tarafından iktidarı tekrar elde etmek için girişilmiş bir teşebbüs olduğunu sananlar pek çoktu. Bunun için İttihat ve Terakki mensupları ile tanınmış nice yakın dost ve arkadaşlarını bile uzun müddet yanına yaklaştırmak istememiş³⁹¹ ve ilk maarif vekili seçiminde meclisin bütün reyleri Hamdullah Suphi üzerinde toplanmış olmasına ve Hamdullah Suphi’ye karşı da pek samimi bir sevgi ve itimat beslenmesine rağmen, eski muhalefet erkânından Doktor Rıza Nur’un adaylığını sağlamaya çalışmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, benim Ankara’ya geldiğim sırada gerçi İttihat ve Terakkiye karşı bu karantina rejimini epeyce gevşetmiş ve hatta, o cemiyette fiili hizmet gören birkaç kişiye de vazife vermişti ama, koyu ittihatçıların gönlünde hâlâ yer edememişti, özellikle ki, bunlar arasında doğrudan doğruya Enver Paşacı olanlar ve o gelip de ordunun başına geçmeyince İstiklal Savaşı’nın kazanılamayacağını düşünenler vardı.”³⁹²

---

³⁹¹ Müdâfaa-i Hukuk Grubu’nu kurarken Yunus Nadi Bey’i bu maksatla gruba almamıştı. Yunus Nadi, gruba sonra katılacaktı

³⁹² Y. Kadri Karaosmanoğlu, ‘Vatan Yolunda’ Selek Yayınları, s. 115-117, 1958

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, meclisteki muhalif ittihatçılar arasında tam bir tesanüt yoktu ve bir grup teşkil etmiyorlardı. Fakat, Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'in Trabzon'da tümen kumandanına yaptığı açıklamada eğer bir mübalâğa yoksa, 40 kadar ittihatçı, resmi bir grup teşkil etmemekle beraber, bazı meselelerde işbirliği yapmak üzere aralarında anlaşmışlardı. Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce, mecliste vücut bulan küçük grup ve zümreler içine ittihatçılar dağılmış bulunuyorlardı, özellikle **“Halk Zümresi”** adını taşıyan grupta ittihatçılar çoğunlukta idi. Solcu eğilimi temsil eden **“Halk Zümresi”** ne ittihatçıların fazla itibar etmelerinin sebebi, Rusya'da faaliyet gösteren ve Anadolu'da sol eğilimli **“Halk Şûralar Fırkası”** nı kurmak isteyen Enver Paşa'nın etkisidir. Gerçekten, Milli Mücadelenin **“Komünist Fırkası”**, **“Halk “İştirâkiyun Fırkası”** ve **“Yeşil Ordu”** gibi solcu teşekküllerinde, daha çok ittihatçıların rol oynadıklarını görmekteyiz.

SOLCU TEŞEKKÜLLER

Dış politika bölümünde Türk-Rus ilişkilerini incelerken Milli Mücadelenin Bolşevik İhtilali'nden etkilendiğine işaret etmiş ve bu konuda meclis görüşmelerinden bazı örnekler vermiştik. Rus İhtilali'nin Türkiye üzerindeki etkisi yalnız fikir alanında kalmamış, bir ölçüde teşkilatlanma safhasına da intikal etmiştir. Fakat, hemen şunu belirtmek gerekir ki, Rusya'da kurulmakta olan yeni düzenin ne biçim bir şey olduğunu Anadolu'da ciddi olarak bilen kimse de yoktu. Oralardan esen yeni düşüncelerle henüz yeni temasa gelen birtakım insanın, birdenbire aksiyona geçmesinin yaratabileceği kargaşalıkları, Milli Mücadeledeki sol hareketlerde açıkça görmekteyiz. Bu yüzden, sol fikirleri kimlerin ne ölçüde benimsediği, kimlerin samimi olduğu veya oyunbazlık yaptığı kesinlikle belli olmuyor. Üzerinde durmak istediğimiz teşekküller hakkında, açık ve doğru bir fikir edinmek için ya bunların yöneticilerine ve kadrolarına, ya da faaliyetlerine bakmak zorundayız. Hâlbuki, bu konuda, günümüze intikal eden bilgiler ve belgeler az. Bunların da doğruluk ölçüsünü kestirmek güç. Hareketin yaratıcıları ise, o kadar değişik kimliklerle karşımıza çıkıyorlar ki, bunları gerçek yerlerinde yakalamak mümkün olmuyor. Bu sebeple, biz, Milli Mücadele devrinin solcu teşekküllerini gereğinden fazla önemsemek tarafılsı değiliz. Bunlardan **“Türkiye Komünist Partisi”**³⁹³ Bolşevik Rusya'ya şirin görünmek maksadıyla meydana getirilmiş suni bir kuruluştur. Partinin, herhangi bir teşebbüsüne ve faaliyetine rastlamamaktayız. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan bu muvazaa partisi, bir bakıma **“Eğer memleketin komünist olması gerekirse onu da biz yaparız”** düşüncesinin o günlerin şartlarına uygun bir ifadesi sayılabilir.

Bolşevik Rusya ile ilk temasların kurulduğu günlerde başlayan merak ve hevesle, bir yandan bu yeni rejimin ne olduğu

---

³⁹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 85 kadar üyesi olduğu söylenmektedir

araştırılırken, bir yandan da **“Yeşil Ordu”** parolası ortaya yayılmış bulunuyordu. Resmi Komünist Partisi’nin yanı sıra, **“Gizli Komünist Partisi”**nin ve **“Yeşil Ordu Cemiyeti”**nin kurulup faaliyet göstermeleri, resmi çevrelerce bu günlerde müsamaha ile karşılanmış ve bilmezlikten gelinmiştir. Kurtuluş çarelerinin meçhuller içinde araştırıldığı ilk zamanlarda, **“Komünistlik veya Bolşeviklik”**, liderlere pek de korkulacak bir sistem gibi görünmüyordu. Gerek bu sebeple, gerekse Rusya ile kurulmasına çalışılan ilişkinin ne şekilde gelişeceği bilinmediğinden, her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmak için sosyalist fikirlerin öğrenilmesi, yayılması ve teşkilatlanması, yalnız müsamaha ile karşılanmamış, adeta teşvik de edilmiştir.

Milli Mücadele kadrosunun en inanmış, en bilgili ve faal sosyalisti sayılması gereken Hakkı Behiç³⁹⁴ Bey’in, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’ya anlattıklarına göre,³⁹⁵ Anadolu’da Rus İhtilali’ne paralel bir hareket yaratmak fikri, Sivas Kongresi’nden hemen sonra benimsenmiştir. **“Müslüman aleminde, Rus inkılabını tâdilen vücade getirilecek bir sosyalist ittifakı”** fikrine bağlı olduğunu belirten Hakkı Behiç şöyle demektedir:

---

³⁹⁴ Hakkı Behiç İttihatçıdır. Akka Mutasarrıfı idi. Sivas Kongresi’ne katılmış ve Heyet Temsiliye’ye seçilmiştir. B.M.Meclisi açıldıktan sonra, seçilen ilk geçici hükümette Maliye Vekili oldu (25 Nisan 1920). Dahiliye Vekili Cami Bey’in istifası üzerine 17 Temmuz 1920’de Dahiliye Vekilliğine seçildi. Fakat, 7 Ağustos 1920’de istifa etti. Çünkü, bu kısa süre içinde hakkında 8 sözlü soru ve 4 genso-ru önergesi verilmişti. Bir daha hükümete girmede. 1943’de Ankara’da öldü.

‘Kuvayı Milliye Ruhü’ adlı eserinde, S. Ağaoğlu şöyle diyor:

“Hakkı Behiç, kafasından ziyade hisleriyle hareket eden bir idealist olarak gözükmektedir. Bir nevi İslami komünizm taraftarıydı. Fakat garip ve izahı müşkül bir şekilde Çerkez milliyetçiliği de göze çarpmaktadır. Türkiye Komünist Partisi Umumi Kâtibi idi. Bu sıfatla, komünizmin memleketimizde ilk izahını yapanlardan birisi oldu. (Yeni Gün) gazetesinde bu maksatla yazdığı seri makaleler oldukça kuvvetli sayılabilir.”

Halide Edip Adivar da ‘Türkün Ateşle İmtihanı’ adlı kitabında, Hakkı Behiç hakkında şunları yazar:

“Bu adam, İttihat ve Terakki’nin idealist azalarından ve aynı zamanda maliye ile meşgul simalarındandı. Ruhen çok samimi bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla beraber, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi.”

³⁹⁵ General Ali Fuat Cebesoy, ‘Milli Mücadele Hatıraları’ Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1953, s. 465.

“Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa’ya da açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizm’ine paralel bir cereyan hazırlamaya başlamıştık. “Heyet-i Temsiliye” de hükümet işleriyle meşgul olmak vazifesini üzerime aldığım zaman, bir taraftan bu mesleğimi yürütmeye çalışırken, diğer taraftan da kamuoyunu hazırlamak üzere gizli bir teşkilat vücuda getirmiştik. Teşkilatın adı Yeşilordu idi.”

Hakkı Behiç Bey, Türkistan ve Azerbaycan’da bulunan itti-hatçılar ile de irtibatları olduğunu açıkladıktan sonra sözlerine şunları eklemiştir:

“Dışarıda çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlatlarıydı. Düşmanlarımızın takip ve baskılarından kaçmaya mecbur olmuş kimselerdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra meydana cemiyet olarak çıkmış ve ben de genel kâtipleri olmuştum. Cemiyet, teşkilatı bir hayli büyüdükten ve genişledikten sonra Mustafa Kemal Paşa’nın güvenini kaybetmişti. Bunun üzerine cemiyeti dağıtmak mecburiyetinde kaldık. Bizi dinlemeyerek faaliyette devam edenler ve direnenler birer vesileyle mahkum oldular.”

Yeşilordu Cemiyeti’nin yöneticileri arasında bulunan Yunus Nadi Bey de bu derneği ne maksatla kurduklarını şöyle anlatır:

“Kızılordu”nun yerini tutan “Yeşilordu” başlı başına mana ifade eden bir addı. Gerçekten de cemiyetle biz, milli hislerde ileri safhaları gözlüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade, milli olmağa dikkat etmeği programımızın başına geçirmiş bulunuyorduk. O vakit ki düşüncemize göre, böylece ileri bir cemiyet fikri, belki 3. Enternasyonalce de hoş görülerek ittihat halinde değil, ittifak halinde yürümeğe yardım edebilirdi. Yeşilordu, bu konuda 3. Enternasyonale başvurmuş ise de müspet veya menfi bir cevap alamamıştır.”³⁹⁶

---

³⁹⁶ Yunus Nadi, ‘Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti’ Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul: 1955, s. 11.

Milli Mücadelenin en yaygın sol teşekkülü olan **“Yeşilordu Cemiyeti”** yarı-gizli ve çok yönlü çalıştığı ve birçok istihâleler geçirdiği için, üzerinde ciddi araştırmalar isteyen bir konu olarak durmaktadır. Daha 1919 yılı ortalarında duyulmaya başlanan **“Yeşilordu”** deyimi, önceleri Doğu Müslümanlarından Anadolu’nun yardımına gelecek **“halk kuvvetleri”** anlamına kullanılmakta idi. Sonra, 1920 yılı ortalarında **“Yeşilordu”**, bir cemiyetin adı oldu. Şeyh Servet, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Çerkez Reşit, Dr. Mustafa, Hamdi Namık, Muhiddin Baha, Nazım ve Mehmet Şükrü gibi hemen hepsi ittihatçı olan milletvekillerinin merkez idare heyetinde bulunduğu **“Yeşilordu Cemiyeti”** Yunus Nadi’nin yukarıdaki ifadesinde belirtilen çizgiyi geçmeye başlayınca, Mustafa Kemal Paşa’nın dikkatini çekmiştir. Çünkü başındakilerin bir kısmı farkında olmadan, cemiyet ileride hâkim olunamayacak bir gelişmeye doğru kaymakta idi. Çerkez Ethem ile **“Yeşilordu Cemiyeti”** arasında, mahiyeti pek anlaşılmayan tehlikeli ve sıkı bir bağ kurulmuştu. Ethem’in emrindeki **“Kuvayi Seyyare”**, **“Yeşilordu Cemiyeti”**nin silahlı kuvvetleri haline gelmekte idi. Ethem’in de azıttığı, işte bu sırada, Mustafa Kemal Paşa’nın işe müdahale ettiğini görüyoruz. Paşa, cemiyetin dağıtılmasını istemişti. Fakat, yöneticilerin bir kısmı bu ikazı kabul ettiği halde, bir kısmı faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, itaatsiz Yeşilordu’culara darbe indirmek için fırsat beklerken, **“Yeşilordu Cemiyeti”**nin bazı istihâleler geçirdiği anlaşılmaktadır. Çok karışık olan bu istihâleler, dağınık bilgilere ve belgelere göre **“Halk İştirâkiyun Fırkası”**nın kurulmasıyla başlar. Yeşilorducu’ların hepsi bu partiye geçmiş midir, yoksa **“Yeşilordu Cemiyeti”** henüz faal halde iken, parti, bir kısım Yeşilorducular tarafından mı kurulmuştur, kesinlikle bilmiyoruz. Yine, bulanık bazı ifadelerden anlıyoruz ki, **“Halk İştirâkiyun Fırkası”** ile **“Yeşilordu Cemiyeti”** birleşerek bir **“Komünist Partisi”** vücuda getirmişlerdir. Bu **“Komünist Partisi”** nin yeni bir kuruluş mu olduğu yoksa daha çok Eskişehir’de faaliyet gösterdiği bilinen **“Gizli Komünist Partisi”** ile bir birleşmeye mi gidildiği de iyice bilinmemektedir.

Bazı kimselerin; bütün bu teşekkürlerde rol almış görünmesi, meseleyi büsbütün karıştırmaktadır.

Hele, 1920 yılı sonlarına doğru sol faaliyetin görünüşü arap-saçına dönmüştü. Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli telgraftan anladığımıza göre, Eskişehir'de bulunduğu halde Ali Fuat Paşa da bu kördüğümü çözememiştir. Bu telgrafta, M. Kemal Paşa'ya şöyle demektedir:

“.... Kimler tarafından ve ne gibi maksatların tesiri altında yazıldığını etraflıca araştırdığım komünist nizamnamesi dolayısıyla ortaya çıkan yüksek açıklamalarından da bu teşkilata taraftar olmadıkları güçlü kanaati oluşmakta ise de, diğer taraftan komünizm cereyanının resmi olmayan bir surette memlekette yayılmasının arzu buyrulduğunu meclis üyesi Hacı Şükrü Bey ifade etmektedir. Hatta burada “Yeni Dünya”³⁹⁷ isminde bir Bolşevik gazetesi de çıkıyor. Bu gazetede, Büyük Millet Meclisi'nin siyasetine açık taşlamalar görülüyor. Halbuki, aynı gazete, başlarında sizin de bulunduğunuzu dolaylı anlatmak suretiyle, Büyük Millet Meclisi'nde Halk Partisi teşkil kılındığını da yazıyor. Fevkalade mühim gördüğüm ve esasları hakkında hiç bir bilgiye sahip bulunmadığım bu olaylar karşısında aciz fikrim ne olursa olsun, her şeyden önce sizin tarafınızdan tutulan siyasi yönü açıkça bilmekliğime ve hareketimi ona göre ayarlamaya kesin lüzum gördüğümünden çabuk ve esaslı surette aydınlatılmamı istirham eylerim efendim.”³⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, uzun bir yazı ile Ali Fuat Paşa'yı aydınlatacak bilgileri vermiş ve bu yazının son maddesinde aynen şöyle demiştir:

“Açıklamamızdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız şartsız Rus tabiiyeti demek olan komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatı her suret-

---

³⁹⁷ Bu gazete Arif Oruç tarafından Çerkez Ethem'in desteği ile yayımlanıyordu. Sonra, gazete Ankara'ya nakledilmiş ve bir süre orada yayınına devam etmiştir.

³⁹⁸ Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı. s. 471.

te durdurmak ve kovmak mecburiyetindeyiz. Mecliste en son-ra meydana çıkan “Halk Zümresi” bizim tanıdığımız arkadaş-lardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılabın kısmen olsun lüzumuna inananlardır. Bu teşebbüsün tehlikeli yerlerini kav-rayamamadadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. “Halk Zümresi” kendiliğinden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşilordu teşki-latı ile oynadılar. Bunu durdurmalarını kendilerine ihtar et-lim. Kendi arzularını kolaylıkla gerçekleştirmek isteyen birta-kım kimseler hilekâr bir surette komünizm vesaire teşkilatına taraftar olduğumu daima yayıyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziye-tim arz ettiğim gibi Şark ve Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinâp etmek ve bilmünasebe Mustafa Suphi Yoldaş’a da yazdığım veçhile, ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi Komünizm ve Bolşevizm’e açık-ça aleyhtarlığı uygun görmem.”

Ali Fuat Paşa, aradan bir ay geçmeden “Türkiye Komünist Partisi Katibi Umumisi Hakkı Behiç ve T.B.M.M. Reisi M. Kemal” imzalarıyla kendisine “Sevgili Yoldaş” diye hitaben 26.10.1920 tarihli şifreli bir telgraf daha aldı. M. Kemal Pa-şa’nın 31.10.1920 tarihli telgrafı, durumu şöyle açıklıyordu:

“Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya’da bi-le uygulanabilirliği hakkında açık kanaatler meydana gelme-diği anlaşılmaktadır. Bununla beraber içten ve dıştan çeşitli maksatlarla bu akımın memleketimiz içine girmekte olduğu ve buna karşı akılcı önlem alınmadığı takdirde milletin pek çok muhtaç olduğu birliği, sessizliği bozan durumların, sonradan ortaya çıkması da imkân dahilinde görülmüştü. En akılcı ve doğal önlem olarak, akli başında arkadaşlardan hükümetin bilgisi altında bir “Türkiye Komünist Partisi” teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre alt bütün akımları bir neticeye vardırmaq, mümkün olabilir. Müteşeb-bis heyeti ve kişiden mürekkep bir genel merkez meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını uy-

gun gördüm. Bu sayede, bu memleketi tutan ve milli gayemizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilata üye bulunacaktır. Ve onların bilgi ve teşebbüsleri, teşebbüslerin akışı üzerinde etkili olacaktır. Genel katip edilen sabık İçişleri Bakanı Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve yazılı olarak arkadaşlara verdim.

Orada bir parça bilgi vardı. Bu gün icraatımızda tatbik kabiliyeti bulunan ve milli gayemizi elde etmede uygun olan hususlara önem vermek tabiidir. Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce tatbiki uygun ve bünyemize uyumu ve kabule layık görüleceği Türkiye Komünist Partisi'nin propagandasına karşılık milletin fikri ve görüşleri zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve önem verilmelidir. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Arz-ı hürmet ederim.”³⁹⁹

Birinci İnönü Muharebesi'nin sonucu, Ethem'in tasfiyesi ve Londra Konferansı, Anadolu'nun siyasi havasına az-çok bir berraklık getirmişti. Hele, Moskova'da devam eden siyasi görüşmelerin olumlu bir gelişme göstermesi, Mustafa Kemal Paşa'yı yeni kararlar almaya sevk etmekteydi. Rusların durumu güven verecek şekilde belirdikten sonra, sol gelişme de hizaya getirilebilirdi. Nitekim. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması imzalandıktan hemen sonra Ankara İstiklal Mahkemesi sol teşekkülleri tasfiye etmek üzere harekete geçirilmiştir. Hâlbuki, İstiklal Mahkemesi'ne dava konusu olarak götürülen suç ve suçlular, Ocak (1921) ortasında Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın bir telgrafıyla öğrenilmişti. Meclisin tartışmalı bir oturumunda, Mustafa Kemal Paşa, isim vermeksizin meseleden ima yolu ile söz ettiği halde, Moskova'daki görüşmelerin sonucunu beklemişti. Bununla beraber, tasfiye, dozunda tutularak yeni dostun (Rusya) alınacağı bir durum yaratılmamasına dikkat edilmiştir. Mahkemenin idama mahkum ettikleri esasen askeri hareketle tasfiye edilmişlerdi ve düşman tarafında

³⁹⁹ Ali Fuat Cebesoy'un anıları kitabı, s. 509.

bulunuyorlardı. Hapis cezasına mahkum edilenler ise, “gizli” Komünist Partisi kurmak ve “hükümeti devirmeye” teşebbüs suçlarından dolayı cezalandırılmışlardı. Mahkemeye sevk edilen üç milletvekilinin ancak birisinin ve sıradan bir kaç kişinin mahkumiyetiyle yetinilmişti. “Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kurulacağı günlerde yapılan bu operasyon, aşırı sağa da, aşırı sola da gözdağı vermek için hazırlanmıştı.

***

Anadolu İhtilali, sosyalist bir gelişmeye gidebilirdi. Batı emperyalizmine ve kapitalizme karşı duyulan nefret, böyle bir sola kayış için gerekli ortamı yaratmıştı. Üstelik, Anadolu halkı perişan bir durumda idi. Türkiye’de bugün olduğu gibi, sosyalizme karşı duracak büyük ticaret ve endüstri burjuvazisi de yoktu. Yalnız ilmiye sınıfından ve büyük toprak sahiplerinden bir tepki beklenebilirdi. Fakat, Milli Hükümet’in o günün şartları içinde, bu direnmeyi kolaylıkla aşabilmesi mümkündü.

Hiç şüphe yok ki, Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları, Türkiye’yi kurtarmak için, ilk zamanlar, Bolşevik olmayı bile ciddiyetle düşünmüşlerdir. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, Milli Mücadeleye yardım etmesi muhtemel tek memleket olan Bolşevik Rusya’nın, yardım için böyle bir şart ileri sürebileceğinin hesaba katılmasıdır. İkinci sebep ise, şimdiye kadar batıya bakarak girilen ve semeresiz kalan ıslahat çabalarından sonra, bu yeni sistemin belki bir çıkar yol olabileceği ümididir. Ruslarla ilişkiler geliştikçe birinci sebep hemen hemen etkisini kaybetmişti. Fakat, ikinci sebebin çekiciliği uzun zaman sürmüştür. Bunun için Komünizmin ve Bolşevizm’in ne olduğu dikkatle incelenmekte idi. Mustafa Kemal Paşa’nın bu konudaki şahsi çalışmalarına şahit olan Halide Edip Adıvar şunları anlatmaktadır:

“..... Mustafa Kemal Paşa da, bugünlerde,⁴⁰⁰ Sovyet sistemini merakla takip etmesine rağmen, ondaki bu his, bir idealden çok, her nevi ihtimali tetkik etmeğe dayanıyordu.”⁴⁰¹

⁴⁰⁰ B.M.Meclisi’nin açılışından sonraki ilk aylar.

⁴⁰¹ Halide Edip Adıvar, ‘Türkün Ateşle İmtihanı’ Çan Yayınları İst. 1962, s. 149.

“.... Bunun dışında bir de ulema sınıfı vardı ki, bunlar da doğu ülküsünü eski İslam demokrasisi halinde diriltmek istiyorlardı. İşte bunlar, Mustafa Kemal Paşa’yı eski İslami şekilleri gözden geçirmeğe sevk etmişlerdi. Bu iki ülkü arasındaki mücadele sırasında, Mustafa Kemal Paşa’nın emri ve arzusuyla Komünist Partisi kuruldu. Buna kendini sevk eden şey, kanaatimce, Rusya’da bulunan Türkler arasındaki komünist unsurlara karşı vaziyet almaktı. Aynı zamanda, o günlerde, komünist sistemini de âdeta bir harita halinde tespit eden bir tetkik ile meşguldür. Ben şahsen, bunlardan bir şey anlamış değilim.”⁴⁰²

İhtilal kadrosunun aydın ve devrimci kanadı, aralarında hoca takımından da bazıları olduğu halde, sosyalist eğilimde idiler. Mustafa Kemal Paşa karar verse, hepsi tereddütsüz Bolşevikliğe benzer bir rejim kurmaya koşulacaklardı. Fakat, sonra hatıralarını yazanlar arasında, **“Mustafa Kemal Paşa Bolşevik olacaktı, ben önledim”** diyenlere de rastlamaktayız. Bunlardan birisi de Kâzım Karabekir Paşa’dır. Hâlbuki, Bolşevikliğe özenmekte, Karabekir Paşa herkesten ileri gitmişti. Bu konuda Cevat Dursunoğlu’ndan dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

Bakü Kongresini (1-9 Eylül 1920) takip etmek üzere Cevat Bey’in de Bakü’ye gönderilmesi, Ankara’dan Karabekir Paşa’ya telgrafla bildiriliyor. Paşa, o sırada Hasankale’dedir. Cevat Beyi Erzurum’dan çağırıyor. Hasankale’ye giden Cevat Bey, öğle ve akşam yemeğini Karabekir Paşa ve karargâh subaylarıyla birlikte yiyor. Sofraya oturulduğunda, Karabekir Paşa siyah ekmekleri göstererek Cevat Beye diyor ki:

- Biz de Bolşevikler gibi askerlerle aynı ekmeği yiyoruz.
- Paşam, katık da aynı mı?

Karabekir Paşa, “O da olacak” cevabını veriyor.

Cevat Bey’in bu sırada dikkatini çeken bir husus da, rütbe işaretlerinin Kızılordu’daki gibi, subayların kollarına takılmış olmasıdır.

---

⁴⁰²Aynı eser. s. 150.

Rütbe işaretlerini, Milli Mücadelede Kâzım Karabekir Paşa'nın şifre subaylığını yapan Abdülkadir Paşa'ya⁴⁰³ sorduk. Teyit etti. O devirde, Türk ordusu subaylarının rütbe işaretleri yakalarında idi. Karabekir Paşa, kendi ordusunda işaretleri de değiştirerek, rütbeleri bir takım hendesi şekillere çevirmiş ve kola taktırmıştır.

Bütün bunlara rağmen, Bolşevikliği benimsemiş olanlar da dahil olmak üzere, kimse Sovyet sistemini aynen almak taraftarı değildi. Genellikle, bu yeni sistem, neler olduğunu bilmediğimiz bazı değişikliklerle, memleket bünyesine uydurularak tatbik edilmek isteniyordu. Böyle düşünülmesinde, dinden vazgeçilemeyeceği inancının, en büyük faktör olduğundan şüphe edilemez.

Milli Mücadelenin sol hareketi, eğer başarıya ulaşsa idi, yani Türk Devleti'nin benimseyeceği sosyalizm, bir **“İslam sosyalizmi”** olabilirdi. Sosyalist fikirlerin ve teşekküllerin bu yönde geliştiğini, birbirleriyle anlaşılamamış olanlarda bile görmekteyiz. Mesela: Nazım, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü üçlüsü ile Hakkı Behiç ve Yunus Nadi, her bakımdan mutabık olmadıkları halde, iki tarafın sosyalizm anlayışında da İslami unsurlar vardır.

Hakkı Behiç ve Yunus Nadi'nin yukarıya aldığımız sözlerinden açıkça anlaşılıyor ki, bu grup, sosyalizm ile İttihat ve Terakki Partisi'nin Panislamizm politikasına bir paralel kurmak niyetinde idiler, ötekiler, böyle bir iddiaları olmaksızın, yalnız Bolşevikliğin İslamiyet'le bağdaşan yönlerini araştırıp düşüncelerine temel yapmışlardır. Nitekim, Yeşilordu Nizamnamesi'nin bir maddesinde şöyle denilmektedir:

“Yeşilordu, İslamiyetin bütün sosyal esaslarına istinat ederek asr-ı saadetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla, yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.”⁴⁰⁴

---

⁴⁰³ Kara Kuvvetleri Kumandanlığından Emekli Orgeneral Abdülkadir Seven.

⁴⁰⁴ ‘Yakın Tarihimiz Dergisi’ İstanbul. 1962, C. I, s. 103.

Yine Yeşilordu Cemiyeti ile ilgili talimatname adını taşıyan bir belgede de sosyalizm, aşağıdaki satırlarla İslamiyet'e bağlanmaktadır:

“Dünya bir büyük inkılap karşısındadır. Avrupa’da bir kısım ilim adamları, “Sosyalizm” mesleği dairesinde, batının medeniyet perdesi altındaki kötülük ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için Burjuvazi denilen vurguncu ve hırslı kimselerle mücadele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin aşırı kazancına, fukara takımının yoksulluktan doğan sefaletine bir sınır tayin etmektir. İslâmiye ve Şer’i Muhammedi bu esasları 1.300 yıl evvel, zekât, fitre ve kurban gibi vecibelerle koymuş ve desteklemiş olduğundan, Müslümanlar bu alemin desteklemiş olduğu bu sosyal inkılaptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilatımızın bir umdesi de sosyalizm hareketinden istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez heyeti bu prensibi göz önünde önemle tutacak ve inkılabın tamamıyla gelişmesi kadar zekât, fitre ve kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri uygun surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacak tır.”⁴⁰⁵

Anadolu İhtilali’nin sosyalist bir gelişmeye yönelmesi için 1920 yılı sonlarına kadar kapı aralık tutulmuştu. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, Birinci İnönü Muharebesi’nden sonra bu kapının sert bir şekilde kapandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa’yı, bu karara iteleyen âmiller kanaatimizce şunlardır:

1- Sosyalist veya komünist sistemin, teoride çekici görünüşüne rağmen, tatbikatta başarılı olabileceği hakkında M. Kemal Paşaya tam bir güven gelmemiştir. Nitekim, Rusya’daki Bolşevik idarenin, üç yıldan beri parlak bir sonuç sağlayamadığı görülmektedir. Bolşevikler, hâlâ çeşitli güçlüklerle boğuşmaktadırlar.

2- M. Kemal Paşa, Enver Paşa ile uzaktan yakından irtibatı olan her türlü fikir ve faaliyeti kuşku ile karşılamakta idi. Enver

---

⁴⁰⁵ ‘Yakın Tarihimiz Dergisi’ İstanbul: 1962, C. I, s. 235

Paşa'nın Rusya'da, Kafkasya'da faaliyet göstermesi ve Bolşeviklerle anlaşmış olması (Bu konu üzerinde 4. bölümde tekrar duracağız) bu kuşkusunu arttırıyordu. B.M.Meclisi'nde sol fikirleri benimseyenleri ve sol hareketlerin önünde gözükenleri çoğunlukla ittihatçıların teşkil etmesi ileride bir tehlike yaratabilirdi.

3- Mustafa Suphi'nin liderliğinde Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'daki faaliyetini kontrol etmek gittikçe güçleşiyordu. Bu arada Rusya'dan veya Kafkasya'dan Ankara'ya gelmiş bulunan kimselerin kesif faaliyeti ve propagandaları dikkati çekmekte idi. Bunlar, ya Rus veya Rusya'lı Türklerdi (Verloff, Şerif Manatov, Ziyetullah Nuşirvan gibi). Kimin hesabına çalıştıkları bilinmiyordu. M. Kemal Paşa, Rusların Türkiye'yi Bolşevikleştirmek ve dolayısıyla "Türkiye Sovyeti"ni kurmak için çalışmakta oldukları ihtimalinden endişe duymağa başlamıştı.

4- Yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz solcu teşekküllerin şursuz ve ölçüsüz bir şekilde çalışmaları da, M. Kemal Paşayı sola kaymaktan vazgeçiren sebepler arasında sayılmak gerekiyor. "Yeşilordu Cemiyeti", "Halk İştirâkiyun Fırkası" ve "Gizli Komünist Fırkası", açık çalışmadıklarından Mustafa Kemal Paşa'yı tedirgin etmekte idiler. M. Kemal Paşa, bilgisi ve rızası dışında yapılan hiç bir şeyden hoşlanmıyordu. Kontrol edemeyeceğim ve hâkim olamayacağı bir sol gelişmeyi, bunun için istemedi. Hâlbuki, sosyalist veya komünist, nasıl bir idare kurulmak gerekiyorsa, bunu, başta kendisi olmak üzere hükümetin yapması lüzumuna inanıyordu.

5- Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batının yumuşamış görünmesi ve T.B.M.Meclisi Hükümeti'nin Londra Konferansı'na davet edilmesi de, Mustafa Kemal Paşa'nın sol gelişmeyi durdurmasında önemli bir rol oynamıştır. Batılı devletlerle anlaşma ihtimalini açık tutmak için, onları Türkiye'nin Bolşevik olacağı endişesinden kurtarmak gerekiyordu. Londra Konferansı olumlu bir sonuç vermediği halde, Mustafa Kemal Paşa, bu tutumu muhafaza etmekte fayda görmüş olmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, olaylarını incelediğimiz devrede, sosyalist hareketlerin önüne düşenler, M. Kemal Paşa'ya güven verecek, ölçülü, bilgili ve Türkiye gerçeklerinin idrakine varmış kimseler olsaydılar, kurulmakta olan Yeni Türkiye Devleti, hiç şüphesiz sosyalist bir anlam kazanabilirdi. Bütün bu hareketlerden ve sosyalist akımdan kendisini sıyrarak Mustafa Kemal Paşa, nihayet yalnız siyasi yönü olan bir halkçılıkta karar kılmıştır.

BİRİNCİ GRUP

Türlü inanç ve görüş Birinci Millet Meclisi'nde koalisyon halinde bulunuyordu. Koalisyonun tek ortak programı **“Misakı Milli”** idi. Meclis açıldıktan bir süre sonra, ilk günlerin heyecanı geçip olaylar gelişmeye başlayınca, görüş farkları da her gün biraz daha belli oluyordu. Nihayet, Anayasa'nın kabulü ve Londra Konferansı'na davet sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği telgraflar, mecliste iki ana grubun bulunduğunu ortaya koydu. Siyasi hayatımızda daima mevcut olan bu iki grup, ilk defa gerçek adı ile belirecek ve anılacaktı. **“Birinci Grup”** Yeni Türkiye'nin müstakbel idareci kadrosunu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde olarak bünyesinde topluyor ve ileri fikirleri temsil ediyordu. **“İkinci Grup”** ise, büyük çoğunluğu ile saltanat ve hilafet taraftarı muhafazakâr fikrin temsilcisi idi ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhalifleri ile takviye edilmişti.

Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce de, mecliste, gayrı resmi bazı küçük gruplar ve zümreler bulunmakta idi. Daha çok devrimci gençlerin toplandığı **“İstiklâl Grubu”**, Bolşevik olmaya hevesli ve esasta halkçılık ilkesini benimsemiş sol eğilimli milletvekillerinin birleştiği **“Halk Zümresi”**, bu küçük grupların en önemlileridir. Bunlardan başka muhafazakârları temsil ettiğini sandığımız **“Tesanüt Grubu”** ve adından Osmanlı reformistlerini bir araya getirdiği anlaşılan ve muhtemelen bir kısım ittihatçının da içinde bulunduğu **“İslahat Grubu”** ile **“Müdâfaa-i Hukuk Zümresi”** vardı. Fakat, gruplar kesin çizgilerle ve büyük program farkları ile birbirlerinden ayrılmadığı için, hiçbirisi fazla etkili değildi ve milletvekilleri, bugünkü mecliste olduğu gibi rahatlıkla bir gruptan diğerine, bir zümreden öteki zümreye geçebiliyorlardı.

Meclisin bu dağınıklığı, iş görmeye engel oluyordu. Gerek meclis görüşmelerinin uzamadan sağlam bir sonuca ulaşmasını sağlamak, gerekse muhaliflerine karşı daha kuvvetli olabilmek

için, Mustafa Kemal Paşa, “Müdâfaa-i Hukuk Grubu” adı ile bir grup teşkiline karar vermişti. Kendisi bu karara varışını şöyle anlatmaktadır:

“Gerçekten sayıları çok, üyeleri mahdud olan bu hizipler, birbiri ile müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden âdetâ mecliste karışıklık meydana gelmesine sebep olmaya başlamışlardı. Bilhassa anayasa meclisten çıktıktan, yani Ocak 1921 ortasından sonra, meclis üyelerinin ve teşekkül eden hiziplerin her meselede genel olarak çalışma beraberliğini temin etmek bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misak-ı Milli’nin tespit ettiği esaslarda kayıtsız ve şartsız birlik ve müttefik olan fikirler ve emeller, anayasanın getirdiği görüşlerde tamamen iştirak etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat bu suretle hasıl olan neticelerin kalıcı olmadıkları görüldü, işe bizzat müdahale zaruri olmaya başladı. Nihayet “Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu” adı ile bir gurup teşkiline karar verdim.”⁴⁰⁶

11 Mayıs 1921 tarihli “Hâkimiyeti Milliye” gazetesi Müdâfaa-i Hukuk Grubu’nun teşekkülünü ve programını kamuoyuna açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlar, ileride bir siyasi partiye nüve teşkil edecek olan bu grubu kurarken, fikren kendilerine yakın olan milletvekillerini mektupla ve şahsen haberdar ederek grup üyeliğine almışlardı. 10 Mayıs 1921 günü, grup üyeleri Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Grubun teşekkülünden haberdar edilmeyen ve dolayısıyla gruba alınmayan milletvekilleri bu durumdan kuşulanmışlardı. 16 Mayıs günü, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, bir önerge ile konuyu meclise intikal ettirdi. Başkanlık Divanı bu takririn meclisi ilgilendirmediği kanaati ile meseleyi geçiştirmek istediği halde, Hüseyin Avni Bey’in ısrarı üzerine, takrir okunarak müzakereye geçildi.

---

⁴⁰⁶ Nutuk, C.2. s. 595.

Arkadaşları adına hareket ettiği anlaşılan Hüseyin Avni Bey, önergede kısaca şöyle diyordu: Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplayarak milli sınırlarımız içinde ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanat etrafında toplanarak bütün anlamı ile özgür yaşamak kararımızı hep beraber verdik. Yüksek Meclis, bu esaslara göre aynı amaç için çalışmaktadır. Hepimiz bu yolda birliğiz ve beraberiz. Fakat bir kısım arkadaşlarımızın **“Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk”** adı altında bir grup kurduklarını **“Hâkimiyeti Milliye”** gazetesinden öğrendik. Grubun kendisine ilke olarak seçtiği husus, hepimizin üzerinde ittifak halinde olduğumuz Misakı Milli'den başka bir şey değildir. O halde böyle bir grup teşkiline lüzum yoktur. Bu ilkeyi burada okuyarak hepimiz bir kere daha kabul edelim ve kanunlaştıralım.

Bu konuda gruba dahil olan veya olmayan milletvekillerinden bir çoğu söz alarak konuşmuş, fakat hiçbirisi esasa dokunan bir şey söylememiştir. Hatta o kadar ki, grubu hararetle savunmak istediği anlaşılan Edirne Milletvekili Şeref Bey **“Bu grup siyasi bir parti olmak üzere teşekkül etmemiştir”** demek suretiyle grup dışında kalanları büsbütün kuşkulandırmıştır. Şeref Bey, isteyen milletvekillerinin gruba girebileceklerini, kapının açık olduğunu iddia ederek, Mustafa Kemal Paşa'yı da, gerek bu hususa, gerekse grubun siyasi bir teşekkül olmadığına şahit göstermiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmeler yapıldığı sırada mecliste hazır bulunduğu halde söz almamış ve konuşmamıştır. Görüşmeler, meclis başkanlığının müdahalesi ile hiçbir sonuca bağlanmadan sona ermiştir.

“Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu”nun iç tüzüğünün başlangıcındaki **“Madde-i esasiye”** aynen şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun esas ilkesi, içinde bulunan mücadelenin başından beri Erzurum ve Sivas Kongresinde tespit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup milletin amaçlarının özü bulunan Misak-ı Milli esasları içinde memleketin birliğini ve milletin istiklâlini sağlayacak başarıyı elde eylemektir.

Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini gerekli hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve memleketin resmi ve özel bütün teşkilat ve kurumlarını bu esas amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır.

Grup, bu milli amacın ede edilmesine çalışmakla beraber, devlet ve milletin teşkilatını anayasaya göre şimdiden peyderpey tespit ve hazırlamaya çalışacaktır.”

10 Mayıs 1921 günlü ilk toplantı tutanağında, **“Tartışılarak maddelerinin çoğunun aynen ve bazılarının değiştirilerek kabul edildiği”** belirtilen grubun iç tüzüğünün yukarıya aldığımız esas maddesinin sonraki maddeleri tamamen idari hususlara aittir. Grubun ilk toplantısına sunulan tüzük olduğunu sandığımız **“Grup Nizamname-i Dâhilisi”**nin⁴⁰⁷ Birinci maddesinin (c) ve (d) bentlerinden anlaşıldığına göre, grubun teşkilindeki maksat, yalnız meclis görüşmelerini disiplin altına almak olmayıp, Meclisteki muhafazakarlarla beraber **“Memleket dahilinde yenilik adı altında milli ahlak ile bağdaşamayacak taklitçi eğilimlere”**, yani sol akımlara da karşı durmaktır. Fakat, kabul edilen tüzükte bu hükümlere rastlamamaktayız. Esasen, ilk grup toplantısına katılan 133 milletvekilinin hepsinin Mustafa Kemal Paşa ile yüzde yüz mutabık olduğunu kabule imkân yoktur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa’nın uzun çalışmalar ve temaslardan sonra dikkatle kurmaya çalıştığı grup, kısa bir süre sonra bir hayli fire vermiştir. Bazı grup üyeleri ya istifa ederek İkinci Grup’a katılmışlar veya müstafi sayılmışlardır. Birinci Meclisten sonra ise, grubun en nüfuzlu şahsiyetleri ayrılarak yeni bir muhalefet cephesi kuracaklardı (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası). Bu bakımdan Birinci Grubu da İkinci Grup gibi mütecanis saymamak gerekir. Grubun her bakımdan anlaşılmış ve bir disiplin altında çalışan bir heyet olmadığı, bakan seçimlerinde birçok defa kendisini göstermiştir.

Müdâfaa-i Hukuk Grubu’nun kuruluşu, yukarıda da belirttiğimiz üzere büyük tepkilere yol açmıştır. Bunun sonucu olarak

---

⁴⁰⁷ ‘Tarih Vesikaları Dergisi’ Milli Eğitim Bakanlığı Yayını. Ankara: 1944, C. III, sayı:13, s.12-15

“Birinci Grup”a alınmayan milletvekilleri her meselede mutabık olmadıkları halde, bir cephe teşkil ederek, **“İkinci Grup”** adı altında **“Müdâfaa-i Hukuk Grubu”**nun karşısına geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın böyle bir grup teşkil ederek başkanlığını üzerine alması, Kâzım Karabekir Paşa tarafından da hoş karşılanmamış ve iki lider arasında uzun yazışmalara sebep olmuştur. Ayrıca, Erzurum Müdâfaa-i Hukukçuları grubun teşekkülünden kuşkulananarak, İkinci Grup teşekkül etmeden önce bir muhalefet teşebbüsüne girişmiş ve **“Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi”** yerine kaim olmak üzere **“Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi”** ni kurmuşlardır.

Müdâfaa-i Hukuk Grubu, 11 Mayıs 1921 günü yaptığı ikinci toplantısında ilk grup idare heyetine aşağıdaki kimseleri seçmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Başkan), Şeref Bey (Edirne Başkan Vekili), Şevket Bey (Edirne, Başkan Vekili), Emin Bey (Samsun), Mahmut Esat Bey (İzmir), Mustafa Necati Bey (Saruhan), Kılıç Ali Bey (Antep), Vehbi Bey (Karasi), Zekât Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Bey (Bursa), Mazhar Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Osman Nuri Bey (Bursa), Rıfat Bey (Karasi), Hamdi Bey (Trabzon).

İKİNCİ GRUP

“İkinci Grup” hakkında yeteri kadar belge olmadığı için grubun kuruluş tarihi, lideri ve üyelerinin tümü kesinlikle bilinmemektedir. Profesör Tarık Zafer Tunaya, grubun kuruluş tarihini Temmuz 1923 olarak göstermekte ve grubun başkanlık kanununun 3. defa uzatılmasına ait müzakereler dolayısıyla “**vucutlandığını**” belirtmektedir.⁴⁰⁸ Birinci Meclis üyelerinden Damar Arıkoğlu ise, grubun kuruluş tarihini kati olarak tespit etmediğini söyleyerek, “**Grup Malta’daki Türk esir mübadelesinden sonra aradan çok vakit geçmeden teşekkül etti**” demektedir.⁴⁰⁹ Kanaatimizce Arıkoğlu’nun tespitinin doğruluğunu kabul etmek gerekir (1921 yılı sonları). Çünkü meclis tutanaklarında muhalefetin bu tarihten sonra daha organize ve daha sert olduğu görülmektedir. Malta’dan gelen ittihatçıların bir kısmı ve bu arada teşkilatçılığı ile tanınan Kara Vasıf, muhalefet safına geçmişlerdi. “İkinci Grup”un organize olmasında **Kara Vasıf**’ın önemli bir rol oynadığını tahmin etmekteyiz.

“İkinci Grup”un liderinin kim olduğu kesinlikle bilinmemekle beraber en önemli kişileri şunlardır:

Hüseyin Avni (Erzurum), Albay Selahattin (Mersin), Ali Şükrü (Trabzon), Müfit Hoca (Kırşehir), Mehmet Şükrü (Afyon), Celalettin Arif (Erzurum).

Muhalefetin “**Birinci Grup**” karşısında teşkilatlanması ve “İkinci Grup” adını alması, 1921 yılı sonlarını bulmakta ise de, kümelenme ve teşkilatlanma, anayasanın kabulünden (20 Ocak 1921) hemen sonra başlamıştır. Saltanatçı ve hilafetçi zümrenin anayasaya karşı direnmelerini daha önce görmüştük, “İkinci

---

⁴⁰⁸ Prof. Tarık Zafer Tunaya, ‘Türkiye’de Siyasî Partiler’ İstanbul: 1952, s.537. (Sayın Tunaya’nın 1922 yılını kastetmek istediği halde tarih hatasına düştüğü anlaşılıyor.)

⁴⁰⁹ Damar Arıkoğlu, ‘Hâtıralarım’ İstanbul. 1961.

Grup'u gereği kadar anlayabilmek için, şimdi, Meclis dışında beliren öncü bir muhalefet teşekkülünden söz etmek istiyoruz.

Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı, Heyet-i Temsiliye üyesi ve Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi'nin liderliğinde **"üyelerinin istifası ile dağılıp bir müddetten beri boş kalan Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum merkez heyeti yerine geçmek üzere şöyle mühim bir zaman da milli teşkilat arasında boşluğu doldurmak... üzere Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi"** adı ile bir cemiyet kurulmuştur. Mart 1921 de kurulduğu anlaşılan ve kısaca **"Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"** diye anılan bu teşekkül, **"İkinci Grup"**un çoğunluğu tarafından benimsenen ve savunulan fikirlere dayanmaktadır. Bu bakımdan **"Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti"**nin kuruluşu sebebini ve maksadını gözden geçirmek gereklidir. Nizamnamesinin 2. maddesinde belirtildiğine göre cemiyetin kuruluşu sebebi **"İçtimaî İnkılâp"** adı altında mukaddesata, dine, ahlaka, âdetlere, geleneklere, milliyete aykırı ve düşman olan komünistlik, Bolşeviklik ve Halkçı İştirakiyun gibi birtakım adlarla memleket dışında kurulmuş olup içeride gittikçe yayılmakta bulunan muzır cereyanları önlemektir. Fakat cemiyetin kuruluşundaki asıl maksadın sosyalist akıma karşı gelmekten ziyade, saltanat ve hilâfet müesseselerini korumak olduğu nizamnamesinin 3. Maddesi'nde açıklanmaktadır. Bu maddeye göre, cemiyetin maksadı iki noktada toplanmıştır:

1- Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde kabul ettiği maksat ve esaslar.

2- Osmanlı Kanunu Esasî'sinin belirttiği *"İslam, hükümeti ve resmi dini, İslam dinidir"* esasının savunulması.

Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin faaliyetini ve Doğu Anadolu illerine dağıttığı beyannameleri öğrenerek, 11 Nisan 1921 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı bu hareketi önlemeye memur etmiştir. Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu vesile ile yapılan yazışmalar durumu daha çok açıklığa kavuşturmaktadır. Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya

yazdığı 11 Temmuz 1921 tarihli telgraftan öğrendiğimize göre **“Muhâfaza-i Mukaddesat Cemiyeti”** kurucusu Raif Hoca ve arkadaşlarının fikirleri şöyledir:

Anayasa memleketin gerçek ihtiyacına cevap verecek nite-likte değildir. Alelacele hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Esasen tam bir hukuki şekil ifade etmemektedir.

Anayasanın kabulü mecliste fikir ihtilaflarına ve gruplaşma-lara yol açmıştır.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu adı ile ve bir parti görüşünde görülen teşekkül, **“esas umdesi”**ne göre devlet teşkilatını anayasa hükümleri dairesinde yeniden kurmayı gaye edinmiştir. Grup programında hilafet ve padişaha ait hiçbir kayda rastlanmamaktadır. En mühim ve hayati endişe, hilafet ve saltanatın cumhuriyetçiliğe inkılap etmesi tehlikesidir. Cum-huriyet şeklinden katıyen sakınmak lazımdır. Hâlbuki, Müdâ-faa-i Hukuk Grubu’nun maksadının hilafet ve saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe inkılabı olduğu hissedilmektedir.

“Muhâfaza-i Mukaddesat Cemiyeti”nin kuruluşu vesilesi ile Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşalar arasında yapı-lan yazışmalar, iki liderin fikir bakımından uyuşmadıklarını göstermektedir. Karabekir Paşa, yukarıda sözünü ettiğimiz telg-rafinda şöyle diyordu:

“Hayati önem ve nezaketi açık olan hükümet şekline ait esasları, Büyük Millet Meclisi’nce kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Hâlbuki, bendeniz bu kanun muhteviyatının nihayet bir parti programı halinde kalmasını faydalı buluyordum... Evvela Türkiye Bü-yük Millet Meclisi’nde Teşkilâtı Esasiye Kanunu taraftarlığı ile teşekkül eden gruba dahil bulunan ekseri zevat, yeni bir idari inkılapta memleket mukadderatında etkili olmak heves ve istidadında görülenlerdir.”

Karabekir Paşa, bu telgrafında Müdâfaa-i Hukuk Grubu ida-re heyeti üyelerini beğenmediğini de belirtmiş ve Mustafa Ke-mal Paşa’nın bu kabil siyasi grup ve partilere katılmasının doğ-ru olmayacağını işaret etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, cevabında, durumu bütün ayrıntıları ile açıkladıktan sonra Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasını zorunlu kılan gerçeği şu şekilde belirtmiştir:

“Bu işi yaparken buyurduğunuz esasları kamilen düşündük ve bu mevzuda uzun münakaşalar yaptık. Mecliste Islahat, Müdâfaa-i Hukuk ve İstiklâl Grupları ile Halk Zümresi vs. gibi birçok teşkilat vücuda geldiği halde, bunların hiçbirisi kâfi bir ekseriyet manzarası almadı. Ve bundan dolayı, Meclisçe hükümeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bilvasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için dayanma noktası olacak bir kütle meydana getirmek hususunda bütün çalışmamız semeresiz kaldı ve netice olarak vaziyete yegâne hâkim kalan şey intizamsızlık ve anarşiden ibarettir. Şu halde iki yoldan birinin seçimi kesin bir şekil aldı. Ya bu meclis ile katiyen iş görülemeyeceği hakikati üzerine yeni tedbirler almak veya hut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücuda getirmek.”

“Muhâfaza-i Mukaddesat Cemiyeti”nin yayılması ve faaliyeti bir dereceye kadar önlenebilmişti. Fakat meclis içinde her gün biraz daha genişleyen İkinci Grup, Muhâfaza-i Mukaddesatçıları ve fikirlerini de bünyesinde toplayarak Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yerini aldı.⁴¹⁰

Üyelerinden ancak yüz yirmisi tespit olunan İkinci Grup'un, tüm olarak koyu saltanatçı ve hilafetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafazakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat İkinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibariyle Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı. Bu bakımdan İkinci Grup'ta toplanan muhalif milletvekillerini aşağıdaki gibi bir tasnife tâbi tutmak mümkündür: ,

1- Saltanatçı - Hilafetçi milletvekilleri,

2- Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden,

---

⁴¹⁰ ‘Muhâfaza-i Mukaddesat Cemiyeti Nizamnamesi’ ve Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalar hakkında Kâzım Karabekir Paşa'nın ‘İstiklal Harbimiz’ adlı kitabında geniş bilgi verilmiştir

onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,

3- İttihat ve Terakki Partisi'ni yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,

4- Birinci Grup'a alınmamaktan kırınglık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar.

Yüzde yüz sıhhatli olmasa bile bu tasnifin gerçeğe çok yakın bir şekilde İkinci Grup'un bünyesini gösterdiği inancındayız.

İkinci Grup'un şiddetle ve ısrarla üzerinde durduğu ve mücadelesini yaptığı en önemli hususlardan biri, bakanların seçimindeki usul olmuştur. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bakanlıklar için aday göstermesi usulünü kaldırmak ve kabine sistemine gitmek için, İkinci Grup, sürekli bir çalışma göstermiş ve sonunda bunu başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aday gösterdiği devrede de üç dört defa İkinci Grup'un adaylarının bakan seçildiğini görmekteyiz. Ayrıca İkinci Grup'un liderlerinden Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesi, bu grubun kuvvetinin küçümsenecek bir ölçüde olmadığını delilidir. İkinci Grup'un seçimlerde sağladığı başarılarda, Birinci Grup'un tam bir dayanışma halinde bulunmayışının da rol oynadığı göz önünde tutulmalıdır.

İkinci Grup'un sert muhalefeti, Birinci Grup milletvekillerinin bir kısmı üzerinde zaman zaman cesaret kırıcı tesirler yaratmıştır. Kâzım (Özalp) Paşa'dan dinlediğimize göre, bu milletvekillerinden bir kaç, bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya İkinci Grup'un fazla ileri giden üyelerini birer bahane ile ve Birinci Grup'un meclisteki çoğunluğuna dayanarak milletvekilliğinden iskat⁴¹¹ etmeyi teklif etmişlerdir.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu teklife yanaşmamış ve **“Böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lazımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkış-**

---

⁴¹¹ Düşürme (y.n)

sak, bu meclis meclis olmaktan çıkar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dünya kamuoyu önünde durumu sarsılır.” demiştir.

O günün şartları içinde İkinci Grup'un muhalefetine sabırla tahammül gösteren Mustafa Kemal Paşa, zaferden sonra İkinci Meclis için yapılan seçimlerde, meclise, İkinci Grup'tan kimse-
nin girmemesi için mümkün olan her-şeyi yapmış ve İkinci Grup'u, meclis bünyesinden tasfiye etmiştir.

YUNAN BÜYÜK TAARRUZU

KÜTAHYA - ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

Yunanistan, İkinci İnönü Muharebesi'nde uğradığı yenilginin etkisiyle iyice sarsılmıştı. Lloyd George'un telkiniyle, Eskişehir-Afyon hattını işgal etmek üzere giriştikleri bu taarruz, şu üç gerçeği ortaya koymuştu:

1. Türk ordusu, sanıldığı gibi bir vuruşta dağıtılacak kadar zayıf değildir. Günden güne de kuvvetlenmektedir.
2. Türk ordusunu ezmek için daha çok kuvvete ve dolayısıyla daha çok silah ve malzemeye ihtiyaç vardır.
3. Yunan ordusunun şimdiye kadar uyguladığı taarruz stratejisi yanlıştır.

Papulas, Eskişehir-Afyon hattını almak için yapılan taarruz hazırlıkları sırasında, 50.000 kişilik bir takviye kuvveti istemekte haklı olduğunu, İnönü Muharebesi'ndeki başarısızlığı ile ispat etmiş olmanın iç rahatlığını duymakta idi. Bir raporunda, her geçen haftanın Türk kuvvetlerinin artmasına yaradığını belirterek, on beş günden önce taarruza geçmek zorunluğuna işaret ediyordu. Genelkurmay da aynı görüşü benimsemişti. Yunanistan'da, genç Türk ordusunun dağıtılabileceğine dair hâlâ büyük ümitler beslenmekte idi. Yeni bir taarruza karar verildikten sonraki günlerde, Harbiye Nazarı ile görüşen Prens Andrea şu inanca varmıştı: **"Nazır, iyimserliğinin berrak göklerinde uçmaktadır"** Şüphesiz, yalnız harbiye nazırı değil kral, genelkurmay ve başbakan ile diğer nazırlar da son derece iyimser idiler.

Yunanistan bu ümitle, yeni kuraları silahaltına alarak kurulan tümenlerle Anadolu ordusunu takviyeye çalışırken, İtilaf Devletleri, bir nota ile Türk-Yunan Harbi'ne son vermek için arabuluculuk teklifinde bulundular.

Yunan Hariciye Nazırı Yorgo Baltacı, bu teklifi aşağıdaki gerekçe ile reddetti:

“Yunanistan, Yunanlılığın birçok yüzyıllık geleneksel amaçlarını ve Büyük Harp’te yaptığı fedakârlıklara karşılık, kendisine ait olduğu Sevr Antlaşması ile kabul olunan haklarını savunurken, Doğu Akdeniz’de ve Boğazlarda aynı zamanda medeni dünyanın haklarını savunduğuna inanmaktadır. Bu iki yönlü görevinin önemini iyi anlayan Yunanistan, bütün maddi ve manevi imkânları ile son bir gayret sarf ederek, Anadolu’nun işgalini başından beri tahrik eden ve Yunanistan’a yüklenen fedakârlık dolayısıyla resmi bir antlaşma ile kefil durumunda bulunan müttefik devletler ile ortaklaşa aldığı kararları kabul ettirebilecek mevkiye gelmiştir.

Görevlerini bu şekilde anlayış, Yunanistan’ı, barışın sağlanmasına kadar kendisinden istenilen bütün fedakârlıkları yapmaya ve bir defa barış imzalandıktan sonra yalnız kendi kaynakları ile iyi niyetle ve milletlerarası mecburiyetlere aykırı olarak antlaşmayı uygulamaktan çekinen Türkiye’ye karşı yeni bir muharebeyi göze almaya sürüklemiştir.

Bütün kalp ve iman kuvveti ile harekâtın gerektirdiği hazırlıklara kendisini vakfeden Yunanistan, harekât ve kararlarında yalnız askeri düşüncelerin yol gösterici olabileceği bir durum karşısında bulunuyor. Bu zorlayıcı sebeplerle ve müttefikleri tarafından verilen öğütlere uymak hususundaki şiddetli isteğine rağmen, Kraliyet Hükümeti, onların tekliflerini kabul edemez.

Askeri şeflerin gösterdikleri tarih ve sınırdan fazla olarak her türlü gecikme Yunanistan’ın zararına olacak ve düşmanı müttefik devletlerin ihtarlarına karşı yeni bir direnmeye teşvik ederek şimdiki durumu Yunanistan’ın aleyhine tehlikeye düşürecektir. Bu bakımdan, müttefikler tarafından teklif olunan ve tabiatıyla düşmanlığın geri bırakılmasını gerektiren tarz ve usul ulaşılmak istenen amaç ile bağdaştırılamaz. Müttefik Devletlerin Yunanistan’a karşı taşıdıkları dostça duygular, bu devletlerin yukarıdaki görüşleri tamamen kabul edecekleri ve kendi amaçlarının gerçekleşmesi için Yunanistan’ın sarf ettiği himmet ve fedakârlıklarda direnerek en tesirli bir

vasıta'yı kendi emirlerine hazır bulundurduğunu anlayacakları hakkında bir teminattır.”⁴¹²

Aşağı yukarı iki aylık kısa bir hazırlıktan sonra, Yunanistan, yeni ve gerçekten doğru bir taarruz stratejisiyle, Uşak ve Bursa gruplarını, kuşatıcı bir hareketle, meydan muharebesi sahasında birleştirecek ve kesin sonuç alacaktı, iki defa denemiş olan, İnönü mevzilerine cepheden taarruz planı, artık terk edilmişti. Bursa Grubu, İnönü'ne doğru taarruza geçerken, daha kuvvetli olan Uşak Grubu, Afyon-Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in gerisine düşecek ve Ankara yolunu kesecekti. Türk ordusunun, teşebbüsü ele almak gücünde bulunmadığını düşünen -ki o tarihte bu düşünce doğru- Yunan Genelkurmayı, tasarladığı strateji ile girişilecek hareketin, kendileri bakımından son derece de eşsiz bir fırsat olduğuna inanıyordu. Plan uygulanabildiği takdirde, Yunan ordusunun geniş kuşatma hareketi, Türk ordusunun ya toptan yok edilmesi yahut teslim olmasıyla sonuçlanacaktı. Ayrıca, Eskişehir ve Afyon gibi iki demiryolu düğüm noktasının zaptı, Konya ve Ankara bölgelerinin birbiriyle ve diğer bölgelerle olan bağlantısını kesecekti. Bütün bu tasavvurların gerçekleşmesiyle Ankara Hükümeti'nin, barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacağı umuluyordu.

Yunan taarruz planının, gerçekten tenkide değer hiç bir yönü yoktu. Yağ, un ve şeker bir araya getirilmişti, iş, helva yapıp yemeye kalıyordu. Eğer, helvayı pişirmek mümkün olursa...

Yunanlılar, son kozlarını oynadıklarının farkında oldukları için, bu taarruza olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta kral olmak üzere başbakan ve harbiye nazırı, genelkurmay temsilcileri Anadolu'ya geçtiler. Yunan Hükümeti, adeta Anadolu'ya taşınmıştı. Kral, beraberindekilerle birlikte, 13 Haziran 1921 günü İzmir'de bir Ehl-i salib* başkumandanı gibi karşılandı.

---

⁴¹² Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri. Çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal. Genelurmay Yayınları

* Ehl-i salib: Kudüs'ü Müslümanların elinden alarak onların kuvvet ve saltanatlarına son vermeyi amaçlayan, bunun için de bir kısım Avrupa hükümdarlarıyla

Kral Konstantin, askeri dehasına olan güveninden ötürü, genelkurmayın da teşvikiyle, ordunun kumandasını eline almak istiyordu. Zaten, anayasaya göre başkumandanlık yetkisi krala aittir. Bunu, şimdi fiili olarak kullanacaktı. Atina'dan İzmir'e hareketinden önce yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

“Ordunun başına geçmek için hareket ediyorum. Yüzyıllardan beri Yunanlılığın mücadele etmekte olduğu o topraklarda, Allanın yardımıyla, zafer-i mukaddesine doğru karşısında durulmaz bir şekilde ilerleyen ırkımızın muharebelerini taçlandıracaktır. Bugün, bu illerdeki hakimiyetimiz, eski zamanlardaki cetlerimiz gibi en yüksek hürriyet, eşitlik ve adalet ideallerinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.”

Bildirideki açık ifadesine rağmen, Kral'ın başkumandanlığı üzerine almasına hükümet razı olmamıştır. Sefer heyetini İzmir'e götüren harp gemisinde, Başbakan Gonaris ve Harbiye Nazırı Teotokis, genelkurmay temsilcileriyle bu konuyu uzun boylu tartışmışlar ve sonunda, kral idaresini geri getirmekte başlıca etken olan sivil idarenin dediği olmuştur. Fakat, başlayacak olan taarruzun sonuna kadar, Kral Anadolu'da bulundu ve fikirlerini orduya telkin etmekten geri kalmadı.

TÜRK ORDUSUNUN SAVUNMA PLANI

İkinci İnönü Muharebesi sonunda, Türk ordusu Doğu, Batı, Güney ve Merkez Ordularından ibaretti. Doğu Ordusu Kâzım Karabekir Paşa, Merkez Ordusu Nurettin Paşa.⁴¹³ Batı Ordusu - iki cephe halinde- Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa idi. Kolordu teşkilatı hemen hemen kaldırılmış durumda idi. Güney Cephesi emrinde, Afyon'da 12. Kolordu (Kumandanı Albay Fahrettin Altay) ve bir de Adana Cephesi'nde yeni kurulmuş olan 2. Kolordu (Kumandanı Albay Selahattin Adil) vardı. Ayrıca, İnönü Muharebeleri

---

derebeylerinin komutaları altında toplanarak zaman zaman İslam ülkelerine hücum etmiş olan mutaassıp Hristiyan topluluklarına verilen unvandır.

⁴¹³Sivas'taki 3. Kolordu kaldırılarak, Pontus harekâtını idare etmek ve İç Anadolu'nun güvenliğini sağlamak üzere merkezi Sivas'ta Merkez Ordusu. Kaldırılan 13. Kolordu yerine de Güney Ordusu (Elcezire Cephesi Kumandanlığı) kurulmuştu.

sırasında, Albay Kâzım Özalp kumandasında olmak üzere Ko-caeli Cephesi'ndeki birliklerden "Mürettep Kolordu"nun kurulması emri verilmişti.⁴¹⁴

İnönü zaferinden sonra Batı Ordusu, yeniden organize edildi. Yapılan en önemli iş, Refet Paşa kumandasındaki Güney Cephesi'nin kaldırılması ve Yunan Cephesi'ndeki bütün kuvvetlerin Batı Cephesi kumandanı İsmet Paşa emrine verilmesidir.

Refet Paşa'nın kumandanlığı, kaçak güreşen bir pehlivani andırır. Çerkez Ethem'e karşı yapılan harekette bu husus açıkça belli olmuştu. Ayrıca, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa ile yan yana ve işbirliği halinde bulunmaları, cephe için, ordu için, birtakım zaafılar yaratıyordu. Ordu politikası Refet Paşa'nın, kumandanlıktan alınmasını zorunlu kılıyordu. Kendisinden başka alanda faydalanılmak üzere cephe kumandanlığı ile ilişkisi kesildi. Böylece, bütün Batı Cephesi birlikleri bir kumanda altında toplanmış oluyordu.

Her birinin savaşçı asker sayısı 3.000-3.500'e yükseltilmek üzere, mümkün olduğu kadar çok sayıda tümene sahip olmak, kabul edilen muharebe tarzına uygun düşüyordu. Çünkü, geniş bir cephenin savunulması gerekiyordu ve düşmanın muhtemel taarruz yönlerinden hepsinde, aynı zamanda kuvvetli bulunmak mümkün olmadığından, elde çok sayıda tümen bulundurmak, manevra imkânı vermekte idi.

İkinci İnönü Muharebesi'yle sonuçlanan taarruz beklenirken, düşmanın doğru bir stratejiye başvuracağı hesaplanarak ona göre tertibat alınmıştı. Fakat, Yunan ordusu hata yaptı. Türk Genelkurmayı, bu defa düşmanın yanlışa düşmeyeceğini göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun haber alma kaynakları da iyi işliyordu. Yunan taarruz planı, hemen hemen kesinlikle biliniyormuş gibi hazırlık yapıldı. Zaten, askerlik ve harp kuralları da başka bir şekil göstermiyordu.

İnönü yenilgisinin acısını almak ve harp hedeflerine ulaşmak üzere başlayacağı beklenen Yunan taarruzunu karşılamak

---

⁴¹⁴ Bu cephede birçok millî kuvvet (milis) vardı.

için kısmen yeniden kurulan ve başka cephelerden getirilen ve takviye edilen Türk birlikleri, 20 tûmenden fazla idi. 16 piyade, 4 süvari tûmeni ile 2 süvari tugayından ibaret olan bu kuvvetin sevk ve idaresi için özel bir teşkilat yapıldı. Kesinlikle bir görüş ileri sürebilmemize yarayacak bilgiler henüz açıklanmadığından, öyle tahmin ediyoruz ki, bazı kumandanların fazla inisiyatif kullanmasından çekinildiği için klasik anlamda kolordu teşkilatı yapılacak yerde, tûmenler gruplar halinde birleştirilerek Grup Kumandanlıkları kurulmuştur.

Her biri bir kaç tûmene kumanda edecek olan grup kumandanları, en güvenilir ve denenmiş subaylar arasından dikkatle seçilmiştir. Hepsi de albay rütbesinde olan bu kumandanların ve tûmen kumandanlarının kimler olduğunu bilmekte fayda vardır. Çünkü bunlar ileride Cumhuriyet ordusunun yüksek kumanda heyetini teşkil edecek askerlerdi.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrinde, Yunan taarruzuna karşı hazırlanan ordunun kumanda heyeti şöyle seçilmiştir:

I. Grup Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral İ. Çalışlar),

III. Grup Kumandanı: Albay Arif (Asılan Ayıcı Arif),

IV. Grup Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Berlin Büyükelçisi olan K. Sami Paşa),

XII. Grup Kumandanı: Albay Halit (Deli Halit Paşa).

Tûmen Kumandanları arasında, ileride Cumhuriyet ordusunun kolordu ve ordu kumandanlıklarını yapacak olan generallerden şunlar vardı: Yarbay Abdurrahman Nafiz (Gürman), Albay Ali Hikmet, Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir), Albay Şükrü Naili (Gökberk), Yarbay Derviş, Yarbay Suphi.

Bütün Batı ordusu kumanda heyeti, ordu kumandanı hariç, albay, yarbay ve binbaşı rütbesinde idi. 20 tûmenin kumandanlarından yedisi albay, on ikisi yarbay, biri binbaşısıdır. Alay Kumandanlarının rütbe bakımından durumu ise şöyledir: 16 yarbay, 35 binbaşı, 10 yüzbaşı ve 2 teğmen.

Türk tümenleri sayıca çok olduğu halde, Yunan tümenleriyle karşılaştırdığımız zaman, ortalama bir ölçü ile 2 Türk tümeninin, 1 Yunan tümeni kuvvetinde olduğunu görürüz. Yukarıda sözü edilen 20 tümenden birinin (Mürettep Tümen), çoğunlukla milis kuvvetlerinden kurulduğunu, ayrıca belirtmek gerekir. Bu tümenin ikişer taburlu iki alayı Milis Alayı idi ve tümen emrinde bir de Milis Süvari Alayı vardı.

Düşman gerilerine, ulaştırma yollarına akınlar yapmak, demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek, ikmal kollarına baskınlar yapmak üzere, her biri 1-2 subay kumandasında 30 erden ibaret 22 akıncı müfrezesi kurulmuştu.⁴¹⁵

İkinci İnönü Muharebesi'nde, Yunan ordusundan önemli sayıda otomatik tüfek, mermi ve bomba iğtinam edilmişti. Bunlar, Türk ordusu birliklerinin silah kuvvetini arttırmıştı. Muharebeden sonra, savunma mevzileri, özellikle İnönü mevzileri, daha çok sağlamlaştırılmış ve askerin yetiştirilmesine önem verilmişti.

Askerin talim ve terbiyesi için gösterilen gayrete, cephe kumandanının bu defa bir yenilik getirmek istediği dikkati çekmektedir. Ordu, şimdiye kadar savunma muharebesine göre hazırlanmış iken, İsmet Paşa, bundan sonra ordunun taarruz yönünde yetiştirilmesini ciddi olarak düşünmüştür. Bu düşüncüyü, İstiklal Harbi'nin yeni bir safhaya geçmek istidadında olduğuna işaret saymak gerektir. Gerçi, Yunan taarruzu Türk ordusunu çok güç ve tehlikeli bir duruma sokmuştur. Fakat, sorumlu cephe kumandanının taarruza göre hazırlanma fikrine gelmesi, zafere doğru psikolojik bir yaklaşımdır, İsmet Paşa'nın, 6 Temmuz 1921 günlü emriyle, grup kumandanlarına yapmak istediği telkini, bu emirden aşağıya aldığımız cümleler açık bir şekilde göstermektedir.

“ ... memleketin savunulmasında, bütün Yunan ordusunun Anadolu içinde yenilmesi ve yok edilmesi için bir tek esas şart

---

⁴¹⁵ Bu müfrezeler, Yunanlıların taarruz hazırlığı safhasında gerçekten etkili akınlar yapmış ve düşmanı tedirgin etmişlerdir. Bak: Prens Andre, 'Felâkete Doğru' s.27.

vardır denebilir, o şart da, kıtalarımızın taarruz kabiliyet ve kudretinde olmasıdır.”

“.....Fakat, bence hepsinden en önemli olan vasıta, asker ve subaylarımızın taarruz bakımından talimidir ki, bunu da kumandanlarımızın sağlaması gerekir.”

“.....milletimizin kaderini bizzat omuzlarında taşıyan grup ve tümen kumandanlarından bir aylık bir taarruz eğitimi uygulamalarını rica ederim.”

“Grup kumandanlarından, esaslı bir taarruz terbiyesinin en az ne kadar süreceği ve nasıl bir program uygulanacağı hakkında toplu bilgi bekliyorum.”⁴¹⁶

Fakat, Yunan ordusu, bir kaç güne kadar harekete geçecek ve Türk ordusunun İsmet Paşa'nın istediği taarruz eğitimini görmesine fırsat kalmayacaktı. Ancak, düşmanı yanıltıp zaman kazanmak için: Batı Cephesi'nde, ordu, Bursa ve Afyon yönlerinde taarruza geçeceği kanısını vermeye çalışmış ve bir takım gösteriş hareketlerinde bulunmuştur.

Türk Genelkurmayı, Yunan ordusunun taarruzu ve taarruz planı hakkında doğru tahminlerde bulunmuş ve haber alma raporlarıyla de sıhhatli bilgiler edinmişti. Savunma planı ve mevziler buna göre hazırlandı. Yunan stratejisindeki değişikliğe uygun olarak tertiplenen Türk birlikleri, kuzeyden, İnönü mevzilerinden başlayarak güneye doğru uzanan ve Afyon kuzeyine kıvrılıp bir yarım daire çizen hatta yerleşmişlerdi. Kütahya ve Eskişehir bu yarım dairenin içinde kalıyordu. Mevziler tahkim edilmişti. Düşman taarruzunun durdurulamaması ihtimaline karşı, yarım daire teşkil eden savunma hattının gerisinde, merkezi Eskişehir olan daha küçük yarım daireler halinde, kısmen hazırlanmış ve kısmen keşfi yapılmış üç savunma hattı tespit olunmuştu.

Albay İzzettin (Çalışlar) Bey'in grubu İnönü, Albay Arif ve Albay Kemalettin Sami Beylerin grupları Kütahya ve Albay Halit Bey'in grubu da Afyon bölgesindeki mevzileri savunacaktı.

---

⁴¹⁶Yzb. Fahri Aykut 'İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri' s.29-31

MUHAREBE

Yunanlılar kesin sonuç almak istedikleri bu taarruza, 12 piyade tümeni. 1 süvari tugayı ve 1 süvari alayı ile girişmişlerdir. Yunan ordusunun ağırlık merkezi Uşak bölgesinde idi (7 piyade tümeni ve süvariler). Taarruz hareketi, Bursa ve Uşak bölgesinden 10 Temmuz 1921 de başladı. Yalnız, 8 Temmuz'da Bursa Grubu'ndan bir kuvvet Kütahya yönünde ileri harekete geçmişti.

Yunanlılar, Türk ordusunun ileri sürülmüş süvari kuvvetleriyle muharebe ederek 13 Temmuz günü her tarafta Türk mevzilerinin önüne geldiler. Asıl kuvvetlerimizle, muharebeler ertesi gün (14 Temmuz) başlayacaktı.

14, 15 ve 16 Temmuz günleri yapılan harekât, muharebenin sonucunu belli etti. Askerlik açısından teferruata girmemek için, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 15 Temmuz akşamı genelkurmaya verdiği raporun önemli kısımlarını aşağıya alıyoruz. Böylece, iki günlük muharebeler hakkında fikir edinmiş olacağız:

"Bu defaki açılmasında, geri hizmetlerini koruma kaygusundan sıyrılmış olarak hareket eden düşmanın, Anadolu'daki bütün kuvvetlerini muharebeye soktuğu anlaşıyor.

Düşman planı, hazırlanmış mevzilerimize çarpmaktan çekinerek, bütün orduyu, Seyitgazi yönünde sol kanadımızı çevirip kesin şekilde yenmektir.

Düşman, Seyitgazi yoluna hâkim olup, karşısında bulunan 12. Gruba karşı iki tümen kuvvetiyle elverişli bir durumda bulunmaktadır. Düşmanın hesabı, 12. Grubu çekilmek zorunda bırakarak, bütün geri ikmal hatlarımızın toplandığı Eskişehir'e, ordumuzun büyük kısmından önce ulaşmaktır."

İsmet Paşa, bu durumda, muharebenin şiddetli olduğu yerleri takviye etmeye çalışmış ve düşmanın kuşatma kuvvetlerinin karşısındaki 12. Gruba da mevzileri savunma emri vermiştir. Yunan ordusu, yukardaki rapordan da anlaşılacağı üzere, bir yarım daire teşkil eden savunma hattımız karşısında, o da bir yarım daire teşkil ederek, daha çok cephemizin sol kanadına

yüklenmekte idi. Böylece, kuvvetlerini, Türk savunma hattını içine alacak tam bir çember yapmak üzere taarruza sürüyordu.

16 Temmuz'da, Kütahya bölgesinden itibaren sol kanada doğru bütün Türk cephesine, düşman şiddetle taarruza geçti, Kütahya Muharebesi, Türklerin lehinde devam ediyordu. Fakat, sol kanatta Türk savunması kırılmıştı.⁴¹⁷ Bütün ordu büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Öğleden sonra, İsmet Paşa, ilk geri çekilme emrini verdi. 17, 18 ve 19 Temmuzda Türk ordusunun çekilmesi devam etti.

İsmet Paşa'nın 15 ve 16 Temmuz günleri genelkurmaya verdiği raporlar üzerine, Mustafa Kemal Paşa, hemen cepheye hareket ederek 17 Temmuz'da Garp Cephesi Karargâhına gelmişti.

20 Temmuz'da, ordu, Eskişehir doğusu Seyitgazi hattını tutarak savunmaya geçti. Bugün, bütün cephede muharebeler oldu, fakat durum değişmedi.

21 Temmuz'da, düşmana karşı taarruza geçildi, özellikle Eskişehir'i geri almak hedefini güden bu taarruz, Eskişehir yönünde başarılı olmuş ise de, kendini toparlayan düşmanın karşı taarruzunu durduramayan Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk Yüksek Kumanda Heyeti bugün, kesin bir karara varmak gerektiğini anlayarak, durumu gözden geçirdi. Orduyu kurtarmak için esaslı tedbirler alınmalı idi. Fakat, İkinci İnönü zaferinden sonra Büyük Millet Meclisi ve kamuoyu önünde yüksek perdeden konuşan askeri şeflerin ve hele Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji tehlikeye düşebilirdi. Orduya karşı henüz yeni duyulmaya başlayan güven yıkılır ve bütün memlekette bir moral çöküntüsü olabilirdi. O halde, ya bu mahzurlar göze alınarak orduyu kurtarma çarelerine başvurulacak veya ordunun kuşatılması tehlikesi bahasına adım adım savunma yapılacaktı. Nitekim, 21 Temmuz muharebelerinde, bir düşman kuvveti cephenin sol kanadını kuşatacak tarzda kuzeye doğru sarkmış ve Kırız Dağı'nı tutmuştu. Gece, bu

---

⁴¹⁷ Bugünkü muharebelerde 4. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Nazım Bey şehit oldu. Orduda çok ün yapmış, çok sevilmiş bir subaydı. Şehadeti, büyük üzüntü yarattı. Cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

düşman kuvveti takviye edilir de, ertesi gün (22 Temmuz) taarruzuna devam ederse, ordunun Ankara ile olan irtibatını ve yolunu kesebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Temmuz'da, cephenin sol kanadındaki 12. Grup Kumandanına ve İsmet Paşa'ya verdiği emirde **"...bütün ordunun geri çekilmesi icap edebilir"** dedikten sonra, kumandanların dikkatini, sol kanadı kuşatmak üzere Kırğız Dağı'na ilerleyen düşmanın üzerine çekmiştir.

Ordunun düşmanla arasını açacak şekilde geri çekilmenin zorunluğu iyice anlaşıyordu. Fakat, büyük toprak kaybederek yapılacak stratejik bir çekilmenin mahzurları da, yukarıda belirttiğimiz gibi son derece önemli idi. Mustafa Kemal Paşa'nın telkin ettiği çekilmeyi, Batı Cephesi Kumandanı, 21 Temmuz akşamı verdiği bir emirle gerçekleştirdi. Bu emir, kısa mesafeli bir çekilmeyi bildiriyordu. İsmet Paşa, aynı zamanda genelkurmaya bir rapor yazarak durumu bildirdi. Raporun bir yerinde şöyle diyordu:

"Diğer taraftan ordular arasında, kuvvet bakımından büyük bir dengesizlik de doğmuştur. Her şeyden önce, ordunun yeniden düzene sokulmasını sağlayabilmek için beş, on günlük bir zamana ve bir sahaya, mesela Sakarya gerisine kadar çekilmesini zaruri sanıyorum."

İsmet Paşa'nın yerine genelkurmay başkanlığına vekâlet eden Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, 21 Temmuz 1921 muharebesinden sonra Batı Cephesi kıtalarının bir müddet için düşmanla muharebeyi kabul etmemesi hakkındaki görüşe katıldığını bildirdikten sonra:

"Uygun kuvvette örtme kıtaları bırakarak, ordunun şimdiden kademe kademe Sakarya gerisine alınması uygundur. Yalnız Yunan ordusu ile beraber bulundukları rivayet edilen Ethem, Tevfik ve benzerlerinin, özellikle Haymana yönünden gerilere doğru sarkması ihtimaline karşı da gerekli tedbirlerin alınmasını rica ederim" diyordu.⁴¹⁸

---

⁴¹⁸ Çerkez Ethem ve adamlarından hâlâ endişe duyulduğu anlaşıyor.

Sakarya gerisine çekilme konusunda Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşte idi. İsmet Paşa'ya verdiği bir emir de “**askerliğin icabını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer çeşit sakıncalara mukavemet ederiz.**”⁴¹⁹

Cephe Kumandanının, 23 Temmuz'da yazdığı emirle Batı Cephesi kuvvetleri 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya gerisine çekildiler. Cephe karargâhı 24 Temmuz'da Polatlı'ya nakledildi.

10 Temmuz'dan 25 Temmuz'a kadar aralıksız 15 gün süren ve harp tarihinde “**Kütahya-Eskişehir Muharebesi**” diye adlandırılan muharebeler, bu şekilde sona ermiş bulunuyordu. Gerçekte, Yunanlılar taarruzlarına 19 günlük bir ara vermişlerdi. 14 Ağustos'ta, muharebe, çok daha şiddetli olarak Sakarya'da yeniden başlayacak ve bir 21 gün daha sürecekti. Yunan büyük taarruzu ile Türk İstiklal Harbi en kritik safhasına girmişti. Bu, iki taraf için de, harbin bir dönüm noktası idi.

21 Temmuz muharebesinden sonra Türk ordusunun çekilmesi, Yunan Kumanda heyetini büyük ümitlere sürüklemiştir. Yunan kabinesi askeri müşaviri General Stratigos, basın mensuplarına, taarruzun başından beri geçen harekâtı anlatarak sözlerini şöyle bitirmişti:

“Kemalist ordusunun akıbeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.”

Başkumandan General Papulas da Associadet Press muhabirine verdiği demeçte, Ankara yolunun Yunanlılara açılmış olduğunu bildiriyordu.

Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin sonucunu, zafer sarhoşluğu ile çok mübalağalı değerlendirmişlerdir. Gerçi, bu muharebelerde ordu önemli kayıplara uğramış, düşmana bir hayli silah ve malzemedan başka geniş arazi bırakmıştı. Fakat, Yunan stratejisi başarıya ulaşmamış ve önceden umdukları gibi Türk ordusu yok edilememiştir. Harpten sonra yazılan Yunan eserlerinde, bu hususta, önemli itiraflara rastlan-

---

⁴¹⁹Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta sözlerine şöyle devam eder. “Filhakika tahmin ettiğim manevi mahzurlar derakap görüldü. İlk teessürler mecliste tezahür etti” s. 609.

maktadır. Bir örnek olmak üzere “Anadolu Seferi” adlı kitaptan bir parçayı buraya alıyoruz:

“Haziran ve temmuz ayları içinde yapılan Kütahya ve Eskişehir askeri hareketlerinde, ordumuz düşmana, yenilgisini itiraf ettirebilecek kesin bir darbe indirmeğe muvaffak olamamıştı.

Hiç kayıp vermeden çekilmiş olan düşman⁴²⁰ Kütahya ve Eskişehir’den çekilen kuvvetleriyle 21 Temmuz’da şiddetli bir karşı taarruz bile yaptı ise de, Birinci Kolordumuz ve süvari tugayı, vaktinde yetiştigiinden, bu karşı taarruz sonuçlanmadan geri çekilmeğe mecbur oldu. Kütahya ve Eskişehir askeri hareketi bu suretle bitmiş ve maalesef bundan beklenen sonuç, yani Türk ordusunun mahv ve tahribi sağlanamamıştır.”

CEPHE GERİSİ

Muharebe zamanlarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde beliren fikirler, esen havalar ve entrikalar büyük önem kazanmaktadır. Ordunun başarılı bir şekilde muharebeler verdiği günlerde meclis yumuşak, duygulu, müsamahalı ve cömerttir. Fakat, cephede işler ters gitmeğe başlayınca, meclisin havası birdenbire sertleşir, muhalifler iyiden iyiye azarlar ve akli ermeyen iyi niyet sahibi bazı milletvekilleri, etkilenererek muhalefet safına sürüklenirler. Hiç bir mazeret kabul edilmez, kumandanlar gıyaben suçlanırlar, ağır ve kırıncı sözler edilir ve neredeyse idam sehpaları kurulacak gibi olur. İçinde yaşanan zamanın kısır şartları, bütün zaaflar ve imkânsızlıklar, düşman kuvvetlerinin üstünlüğü tamamen unutulur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, harbin sorumluluğunu omuzlarında taşıyanlar, gizli oturumlarda bile her gerçeği söyleyip açıklayamazlar. Bu yüzden savunmaları zayıf olur.

Çekilen çeşitli güçlülere, bir de meclisin çıkardığı pürüzler eklenir. Cephede düşmanı durdurmanın çareleri aranırken, meclisi susturmanın yollarını bulmak gerekir. Üstelik, meclise son derece saygılı davranmak şartıyla...

---

⁴²⁰ Türk ordusunun kayıpları hakkında yorum yanlıştır.

Yunanlıların 1920 yılı Haziranı'nda yaptıkları taarruzdan sonra, Bursa'nın düşmesi üzerine meclis, işte böyle bir hava ile sarsılmıştı. Bu defa, aynı krizi daha şiddetli olarak, Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra yeniden görmekteyiz. Sağduyu hâkim olmadığı takdirde, bu kriz iki şekilde sonuçlana bilirdi. Ya Mustafa Kemal Paşa'yı harcayacaklardı veya o, zor kullanılarak meclisi dağıtmak mecburiyetinde kalacaktı. Her iki ihtimalin de, Milli Mücadeleyi nasıl ters bir yöne sürükleyeceğini kestirmek güç olmasa gerek.

Büyük Millet Meclisi'ni saran bu son kriz, Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi veren kanunla, geçici olarak kapandı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği riske edilmiş oluyordu. Şüphesiz başka çare de yoktu, işin bu safhasını, Yunan taarruzunun başlangıcından Sakarya Muharebesi'ne kadar geçen zaman içinde, cephe gerisi olaylarını ve özellikle Büyük Millet Meclisi'nde olup bitenleri, ana çizgileriyle vererek belirtmeye çalışacağız.

***

Yunanlılar İnönü'den ikinci defa çekilirken, yolları üzerindeki kasaba ve köyleri yıkıp yakmışlar, halka zulmetmişler ve mallarını yağma etmişlerdi. Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1921 günlü toplantısında Yunan zulmünü görüşüyordu. Hâlbuki, Yunan ordusu bir gün önce daha büyük kuvvetlerle taarruza geçmişti. Meclis, bu taarruzdan henüz haberli değildi. Yunanlıların Türk halkına yaptığı zulümler hakkında yapılan görüşmelerde hırçın bir hava sezilmektedir. Hükümet, bu konuda gerek Yunan Hükümeti, gerekse tarafsız devletler nezdinde, bazı diplomatik teşebbüslerde bulunmuştu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 23 Nisanda Yunan Hariciye Nezareti'ne gönderdiği protestoda **“hesap günü geldiğinde vahşi ve mütecaviz ordunun sebebiyet verdiği veya vereceği bütün kayıpları tamamıyla istemesini bileceğiz.”** denilmekte idi. Mecliste bu ve İspanya, Amerika, Fransa ve İtalya parlamentolarına gönderilmiş diğer protestolar okundu. Fakat milletvekilleri. Yunan zulmünün protestolarla önlenmeyeceğini ısrarla belirtiyorlardı. Söz alan

milletvekilleri bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmek istemişlerdir:

“Son ve kesin çare, orduyu taarruza geçirmektir ve biran evvel Müslümanları kurtarmaktır.”

“Böyle protesto ile vakit geçirilmesin, fiilen ne yapmak lazım ise yapmak lazım gelir.”

“Bundan sonra her ne şekilde tecelli ederse etsin, siyaset, kanaatimce bizim süngümüzün İzmir Kordonu’na gidip barış kelimesini yazması ile teessüs edecektir.”

“... yoksa protestolarla morotestolarla iş bitmez ve bütün bunların önünü bu suretle almak uzun zamana bağlıdır. Ve zaman kalmamıştır efendiler.”

“Ne protestosu? Yunana verilen bir plan var, verilen bir karar var. Bu plan dahilinde çalışıyor. Bundan sonra, yapılacak işler nedir ve ne yapmak lazım gelir? Efendiler, arkamızda koca bir Türkistan kıtası ve 300 milyondan fazla Müslüman alemi var. Onlara seslenelim. Bizi kesiyorlar ve öldürüyorlar, kalkınız, ayaklanınız, işte fotoğraflar, sinemalar, belgeler diyelim. Bunu yaptığımız gün, efendiler, 300 milyon Müslüman kalkacaktır.”

Bütün bu konuşmalarda ne kadar cesurane sözler söylenmiş olursa olsun, bir harp bıkkınlığının ve yılgınlığının yarattığı bezginlik açıkça sezilmektedir. Uzayan harp, İkinci İnönü zafetine rağmen yakın bir gelecekte genel bir zafer için henüz bir ümit yaratacak durumda değildi. Milletvekillerinin önemli bir kısmı orduya da pek güvenmiyordu. Kuvayi Milliye’ye bel bağlayanlar hâlâ küçümsenmeyecek kadar çoktu. Mustafa Kemal Paşa da tartışma ve dedikodu konusu olarak bazı kimselere fazla bir güven vermemekte idi...

Yunan zulmü hakkında yapılan görüşmeler, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa’nın bir teklifi ile sona ermişti. Bu konuda Meclis Başkanlığına verilen 50 kadar önerge gerekli tedbirleri almak üzere hükümete havale edilerek oturum kapandı.

Meclis bir gün ara ile 11 Temmuz günü toplandı. Milletvekilleri büyük Yunan taarruzunu öğrenmiş bulunuyorlardı. Otu-

rum açılır açılmaz bir kaç milletvekilinin teklifi üzerine, ordunun zaferi ve mülk ve milletin selameti için Kayseri mebusu Âlim Hoca tarafından bir dua okundu. Meclis, gündemine göre günlük işlerini görüşmeyi bitirince, öğleden sonra yapılan ikinci oturumda Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında ilk resmi bilgiyi verdi. Fevzi Paşa, bu kısa konuşmasında İtilaf Devletlerinin arabuluculuk teklifinin Yunanlılar tarafından reddedilmesi üzerine, 15 gündür bu taarruzun beklendiğini, ordunun gerekli hazırlıklarını yaptığını, Yunanlıların bu defaki hareketlerinde krallarının da beraber bulunmasından, muharebenin çok inatlı ve şiddetli olacağını anlaşıldığını söylemiş ve muharebeler hakkında teferruata girmemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 16 Temmuz günlü toplantısının da asker milletvekillerinin aşağıdaki takriri okundu:

“Millet ve memleketin girdiği ölüm kalım savaşında bugünkü tarihi safhanın önemini açıklamaya lüzum yoktur. En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün evlatlarının fiilen, fikren, kalben ilgilendikleri bu büyük savaşta aşağıda imzaları bulunan asker arkadaşlarınız, Milli Müdafaa Vekâletinin göstereceği herhangi bir lüzum üzerine hizmete derhal koşmak ve güçlerinin yettiği kadar çalışmak üzere Yüksek Heyetinizden izin verilmesini arz ve rica eyler.”⁴²¹

Takrir ittifakla kabul olunmuştur. Fakat Batı Cephesi Kumandanlığına durum bildirildiği halde, ancak 4 Ağustos günü cephe kumandanlığının bu hususta ki cevabı mecliste okunabilmiştir. Cephe Kumandanı, Milli Müdafaa Vekâletine, “esasen asker olan milletvekillerinin orduda hizmete talip olmalarından dolayı ordu adına şükran ve minnetlerini” arz ettikten sonra, kendilerine uygun vazifeler verilmesi düşünüldüğünden

---

⁴²¹ Bu önergeyi imzalayan asker milletvekilleri şunlardır: Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Selâhattin (Mersin), Rasim (Cebelibereket), Yusuf Ziya (Mersin), İhsan (Cebelibereket), Hulusi (Afyonkarahisar), Kılıç Ali (Gaziantep), Ömer Lütfü (Afyonkarahisar), Tahir (Isparta), Kadri (Diyarbakır), Hüsrev Sami (Eskişehir), Ali Saip (Urfa), Mustafa (Dersim), Hakkı (Ergani), Dr. Mustafa (Kozan), Ali Vasıf (Genç), İsmail (Erzurum), Hacı Şükrü (Diyarbakır), Raraiz (Dersim), H. Hayri (Dersim).

emre hazır olmalarını bildiriyordu. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin hengâmesi içinde asker milletvekillerine görev verilememiştir. Fakat yakında başlayacak olan Sakarya Muharebesinde, ordu bu milletvekillerinden de yararlanacaktı.

Aynı gün Dahiliye Vekili Refet Paşa, şehit düşen Tümen Kumandanı Yarbay Nazım Bey'in şehadetini gayet duygulu bir dille meclise bildirmiş ve Nazım Bey'in rütbesinin albaylığa yükseltilmesini teklif etmiştir. Meclis bu teklifi ittifakla kabul ettiği gibi Nazım Bey'in cenaze merasimine de katılmaya karar vermiştir.

Ordunun Sakarya gerisine çekilmekte olduğu günlerde, 23 Temmuz 1921 günü, Fevzi Paşa, meclise muharebeler hakkında ikinci defa ve yine kısa bir açıklamada bulunmuştur. Fevzi Paşa, bu konuşmasında Eskişehir-Kütahya Muharebelerinin kaybını müphem ve yuvarlak laflarla anlatmaya çalışarak sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bununla birlikte düşmanın muharebenin ilk günlerinde gösterdiği şiddet ve azim kırılmıştır. Bununla beraber biz ümit ediyoruz ki, düşman ilerledikçe bu azim en sonunda tamamıyla gevşeyecek ve ordumuz geriden almakta olduğu kuvvetlerle düşmana üstün bir surette gerçek bir darbe indirecektir. Bu sebepten düşmanın ilerlemesine karşı yapılan söylentilere önem verilmemelidir.

Ordu elde kaldıkça, memleketimizdeki imanı tam yürekler orduya yardımcı oldukça, herhalde gelecekte başarı bizindir.”

Fevzi Paşa, muharebe hakkındaki sözlerini bitirdikten sonra memleketin içten çökertilmesi için bir takım fesat hareketleri yaratılmak istendiğinin anlaşıldığını belirterek, bir süreden beri faaliyetleri durmuş bulunan İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını teklif etmiştir. Fevzi Paşa'nın teklifi üzerine Kastamonu ve Konya'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Aynı gün Edirne Milletvekili Şeref Bey'in teklifi üzerine, meclisin orduya güvenini ve minnetlerini göstermek üzere bir heyet seçilmiştir.

Meclisin 28 Temmuz günlü toplantısında, cepheye gitmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ve milletvekillerinden müteşekkil heyetin telgrafları okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuz'da cepheye gittiği halde ordunun Sakarya gerisine tamamen çekilmesinden sonra, 26 Temmuz günü çektiği telgrafta şöyle diyordu:

“Garp Cephesi karargâhına ulaşarak İsmet Paşa Hazretleri ile buluştum. Düşman Eskişehir yakınlarında durmuştur. Askeri durumumuz her bakımdan güven vericidir.”

Milletvekillerinden gelen telgrafta ise, ordunun sarsılmaz imanının devam ettiği, sükûnet ve güven içinde çalıştığı, cephe gerilerinde de durumun aynı şekilde olduğu bildirilmekte idi.

Büyük Millet Meclisi'ne muharebeler hakkında yapılan açıklamalardan ve gerek Mustafa Kemal Paşa'nın, gerekse meclisten cepheye giden heyetin telgraflarından kolayca anlaşılabacağı üzere, meclisin maneviyatı pek sağlam değildir. İstanbul'da yayımlanan İkdam gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, Yunan taarruzundan önceki günlerde Ankara'ya gelmişti. Taarruz başladığı sırada meclisin havasını şöyle bulmuştu:

“Büyük Millet Meclisi'nin davasındaki -telâş demiyorum, korku ve yılgınlık asla değil- düşüncelilik ve endişeliliğe ne mana vereceğimi bilemiyordum, özellikle mebuslarımızdan bazılarının iki İnönü imtihanından sonra dahi hâlâ ordumuzun savaş gücünden emin olmadıklarını hissediyordum. Diğer bir kısmının da, Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya ve bilfiil, kumanda başına geçmedikçe bu işin içinden çıkılamayacağına kanaat getirdiklerini anlıyordum. Bu iki grup arasında ise Enver Paşa takımının yeraltı tahrikleri sinsi sinsi alıp yürümekte idi.”⁴²²

Muharebeler geliştikçe meclisin havası daha da bozulmuş ve Yakup Kadri Bey'in müşahedeleri kesinleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gitmeden önce uykusuz geçen gecelerini anlattıktan sonra yazar şöyle diyor:

---

⁴²² Y. Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, Selek Yayınları, s. 131-132, 1958.

“Meclis, Büyük Millet Meclisi. Lakin Eskişehir’in düşüşünden beri orasının bir arenadan farkı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, müzakere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler cazibe merkezini teşkil ettiği yerde, bir takım menfi etkiler ve hatta homurtularla karşılandığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Büyük Millet Meclisi’nin birçok mebusları, bir askeri hezimete uğradığımıza kani idi ve bunun mesuliyetini O’nun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.”

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Sakarya Meydan Muharebesi İstiklal Harbi'nin bir dönüm noktasıdır. Yakında başlayacak olan bu muharebenin sonucu, Türk-Yunan Harbi'nin, dolayısıyla Türk milletinin kaderini tayin edecekti. Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerini kaybetmesi, İstiklal Harbi'ni en tehlikeli noktasına getirmiş bulunuyordu. Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz 1921 ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Temmuz günü, ilk üçü gizli olmak üzere dört oturum yapmıştı. Adana Milletvekili Damar Arkoğlu bu gizli oturum görüşmelerini şöyle nakletmiştir:

“...Böyle bir tatsız günde, İcra Vekilleri ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa meclisten hükümet adına gizli bir celse talep etti. Derhal gizli celseye geçildi. Kürsüye çıkan Fevzi Paşa'nın rengi uçmuş, tıraş olmamış, kim bilir kaç gündür uykusuzluktan gözlerinin etrafı halka halka, elbisesi toz toprak, perişan kıyafetle söze başladı. Mebusların hiçbirinde ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Fevzi Paşa dedi ki: Arkadaşlar tarihi günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetle yaptıkları taarruza karşı asker ve subaylarımız insanüstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar. Harp çok kanlı oldu. Ağır zayiata uğradık. Biz şehir, bölge harbi yapmıyoruz; hedefimiz kesin zaferdir. Ordumuz stratejik bakımdan en uygun yerde harbe devam edecektir. Zaafa düşürecek yerlerle hiçbir alâkamız yoktur. Askeri noktadan en emin yerde harp edeceğiz. Hükümetimiz adına Ankara'yı bir hafta zarfında tahliye etmeye, hükümet merkezini Kayseri'ye nakletmeye karar verdik. Şimdiden hazırlığa başlamanızı rica ederim.

Hükümet adına İcra Vekilleri Reisinin bu beyanatı mecliste top gibi patladı. Zaten sinirler gergin. Kürsüye çıkan çıkana. Birçok celseler kararlaştırıldı. Kürsüye gelen mebusların hemen hepsi aynı cesaret, fedakârlık havası içinde konuştular. Açık, gizli ne varsa hepsini ortaya döktüler. Ömründe yemin merasiminden başka kürsüye çıkmayan, hususi meclislerde bile az konuşan Dersim mebusu Diyap Ağa da söz aldı.”

Diyap Ağa “Efendiler biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi geldik?” demişti. Bu sözler, Arıkoğlu’nun belirttiğine göre meclisi bir kat daha heyecana getirmiş, sürekli alkışlarla karşılanmıştı. Mecliste iki eğilim belirmiş bulunuyordu: Ankara’yı harpsiz terk etmemek ve orduyu bu hale getiren kumandanları cezalandırmak. Arıkoğlu, bu noktaya gelen görüşmeleri şöyle naklediyor:

“...Orduyu ne ile besleyeceğiz diye bağırانlar vardı. Fevzi Paşa bütün hatiplerin ateşli nutuk ve konuşmalarını dinledikten sonra kürsüye geldi. Bu şiddetli taleplere nasıl bir cevap vereceğini merakla bekliyorlardı. Dedi ki: Memleket müdafasında tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Stratejik kumanda hatasına gelince; Erkânı Harbiye Umumiye Reisi olmakla bizzat ben sorumluyum. Hiçbir kumandan bundan sorumlu tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim.”

“...Hâlbuki Meclise akseden malumatta, Fevzi Paşa’nın hiçbir kusuru yoktu. Fevzi Paşa’nın böyle açık, mert ve samimi konuşması üzerine meclis üzerinde büyük bir yumuşama havası yarattı. Bu hususta hiç kimse söz alıp kürsüye çıkmadı.”⁴²³ Meclisin bu gizli oturumunda yapılan görüşmeler aşağıdaki dört kararın alınması ile sonuçlanmıştı:

- 1. Cepheye meclisten bir heyet göndermek,**
- 2. Ankara’nın savunulması için şimdiden gerekli askeri hazırlıkları yapmak,**
- 3. Evrak ve ağırlığını Kayseri’ye nakletmekte hükümete serbesti tanımak,**

---

⁴²³ Damar Arıkoğlu, ‘Hatıralarım’ s. 235, 236. İstanbul, 1961.

4. Meclis çalışmalarına ara vermeden devam etmek.

Kütahya-Eskişehir muharebelerine ayırdığımız bölümün son kısımlarında da belirttiğimiz üzere meclisin 23 Temmuz günü yaptığı açık oturumda. Fevzi Paşa ve milletvekillerince durum daha değişik bir biçimde görüşülmüş ve kısa süren bu oturumda **“Meclisin orduya güvenini ve minnetlerini göstermek, selamlarını götürmek maksadıyla”** bir heyet seçilmesi kararlaştırılmış ve heyet 24 Temmuz günü seçilerek cepheye hareket etmişti.

Bu heyet üzerinde duruşumuzun sebebi şudur.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri yenilgisi, kaybedilen topraklar ve şehirler, tehlikenin Ankara'nın yakınlarına kadar gelmiş olması meclisin sorumlu aramasına yol açmıştı. Diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterilen muhalefetin en çok şiddet bulduğu günler yaşanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı sevmeyenler, otoritesini kırmak ve yıkmak isteyenler kolladıkları fırsatın ayaklarına geldiğini sanmakta idiler. Mustafa Kemal Paşa bugünlerde harcanabilirdi. Durum, muhalifler açısından böyle bir manzara göstermekte idi. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ile görülecek hiçbir hesabı olmayanlar, hatta onu samimiyetle destekleyenler, böyle kritik bir zamanda duruma Mustafa Kemal Paşa'nın hâkim olabileceğine inanmamaktaydılar. İki tarafın niyeti bir noktada birleşiyordu: Olağanüstü tedbirler alınması zorunluluğu.

İşte bu olağanüstü tedbirler cepheye gidip dönen heyet tarafından ortaya atılmış ve konu, sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın bütün sorumluluğu yüklenmesi hususunda düğümlenmiştir.

Meclisin 2 Ağustos 1921 tarihli toplantısının birinci oturumunda, cephede gördüklerini anlatan heyet üyeleri bir takım hamasi sözler söyledikten sonra gizli oturuma geçilmiş ve iki celse yapılmıştır. Gizli oturumlarda durum bütün açıklığı ile ortaya dökülüp tartışıldıktan sonra cepheden dönen heyetin verdiği bir teklif kabul edilerek. Dahiliye, Maliye ve Müdâfaa-i Milliye Vekillerinin de katılması ile bir kanun tasarısı hazır-

lanması kabul edilmiştir. Komisyonca bir gün içinde incelenip tasarı haline getirilen teklif, meclisin 4 Ağustos tarihli toplantısında bir hayli görüşölüp tartışıldıktan sonra, henüz bir sonuca varılmadan on beş imzalı bir önerge üzerine tekrar gizli oturuma geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle başkumandanlığa getirilmesinin kararlaştırıldığı bu gizli oturum üzerinde durmadan önce, bu fikri ilham eden kanun teklifine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Cepheden dönen heyetin teklif ettiği kanunun 1. maddesi şöyledir: **“Durum gerektiriyorsa aşağıda gösterilen bölgelere geçici olarak Büyük Millet Meclisi’nce seçilmiş bir genel müfettiş gönderilir.”**⁴²⁴

Tasarının 3. maddesine göre, umumi müfettişlerin vazifeleri, memleketin maddi ve manevi kaynaklarını memleket savunmasının gereklerine göre tahrik etmek ve kullanmaktır. Müfettişi umumiler bulundukları vazifelerde askeri mülki ve adli idarenin bütün şubelerini teftişe, halkın hukukunu korumaya ve lüzum gördükleri takdirde diledikleri en yakın İstiklal Mahkemelerine vermeye yetkili olacaklardı. Tasarının bir başka maddesine göre de her yer de mülki, askeri ve adli bütün memurlar umumi müfettişlerin emirlerini yapmaya mecbur tutulacaklardı.

Harp alanı sayılan bölge ile bu bölgenin gerileri tasarıda yedi mıntıkaya ayrılmıştı.

Bu hükümlerden ve görüşmelerden anladığımıza göre, milletvekillerinde aşağıdaki gerçekler üzerinde birleşmeye doğru kuvvetli bir eğilim belirmişti:

1. Harp durumu son derece tehlikeli bir hale gelmiştir.
2. Düşman taarruzunu durdurabilmek için memleketin bütün kaynaklarını harekete getirmek şarttır.
3. Düşmanın yeni taarruzunu karşılayabilecek tedbirlerin alınmasına ve kaynakların harekete getirilmesine normal hükümet teşkilatının gücü yetmeyecektir. Bunun için Büyük Mil-

---

⁴²⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. C.12, s. 3.

let Meclisi'nin mutlak otoritesinin ve yetkilerinin harp alanına giren bölgelerde işlemesi gereklidir.

Gerçi, yeniden üç İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve mahkeme üyeleri seçilmişti. Fakat bu olağanüstü mahkemeler nihayet kazai bir fonksiyon görmekte idiler. İcra da aynı kuvvet ve süratle işlemeli idi.

Söz konusu tasarının görüşülmesi yarıda bırakılıp gizli oturma geçilince yukarıda tespit ettiğimiz esaslar değişmeksizin mecliste yeni bir hava esmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, başkumandanlığı kabul etmesi ile sonuçlanan bu gizli celse konuşmalarını şöyle anlatmaktadır:

“...nihayet Mersin Mebusu Selahattin Bey kürsüden benim ismimi telaffuz ederek; ordunun başına geçsin! dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.”

“... Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlûp olduğuna, durumun iadesine imkân kalmadığına, bundan dolayı, davanın, takip ettiğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre, hezimete uğramış ve hezimete devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan inançları nedeniyle samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şu idi:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar geri çekilmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu durumlarda ben, fiilen ordunun başında bulunursam, genel anlayışa göre son ümidin de yok olmuş olduğu gibi bir inancın doğması olasılığı vardır. Hâlbuki, henüz yok olmuş durum son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini

gerektirecek mahiyette değildir. Bundan dolayı, kamuoyunda son ümidin saklanması için benim şahsen askeri harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir."⁴²⁵

Kendisinin de söylediği gibi mecliste büyük çoğunluk, iki ayrı sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini şiddetle istemekte idi. Durumu o kadar vahim görmeyen ve Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını tehlikeye atmanın şimdilik lüzumsuz olduğuna inanan milletvekilleri azınlığı teşkil ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu riski o sırada göze almaya pek niyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat, görüşmeler uzayıp gittikçe başka çare olmadığına kanaat getirerek, başkumandanlığı meclisin bütün yetkilerini kullanmak şartı ile kabul edeceğini belirten bir önerge verdi.⁴²⁶

Milletvekillerinin bir kısmı, özellikle muhalefet cephesinde bulunanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ölçüde geniş bir yetki ile başkumandan olmasına itiraz ettiler. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmasından endişe eden bu milletvekilleri, geçici bir süre için dahi olsa meclisin yetkilerinin kendisine verilmesini tehlikeli buluyorlardı. Hâlbuki, cepheden dönen heyetin ileri sürdüğü olağanüstü tedbirler ve meclise verdiği kanun teklifi vesilesi ile yapılan görüşmeler, ordunun beklenen düşman taarruzuna karşı hazırlanmasında görev alacak kimse-nin veya kimselerin meclisin yetkileri ile teçhiz edilmesi fikrine, milletvekillerini büyük ölçüde hazırlamış bulunuyordu. Gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığı konusunda kesin bir karara varılamamış, fakat hava elverişli bir hale gelmiş ti. Ertesi gün (5 Ağustos 1921), Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ile 9 arkadaşının imzasını taşıyan Başkumandanlık Kanunu teklifi, müstaceliyet kararı ile ve isim tayini ile reye konulmuş ve alkışlar arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.⁴²⁷

Yunan ordusu, Kütahya-Eskişehir muharebesinden sonra bulunduğu bölgede yeni taarruz için gerekli hazırlıklarını yap-

⁴²⁵ Atatürk, 'Nutuk' Türk Devrim Tarihi Enst. Yayını, İst. 1952, C. 2, s.609-610

⁴²⁶ Bak: Nutuk, C. 2, s. 611.

⁴²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. C.12, s.19.

makta idi. 13 Ağustos'ta Yunanlılar ileri harekete geçecekler ve 23 Ağustos'ta Sakarya'da Türk Cephesi'ne taarruza girişeceklerdi, 23 Ağustos'ta başlayacak olan Sakarya Muharebesi 22 gün 22 gece aralıksız devam ederek, Türk zaferi ile sonuçlanacaktı. Bu süre içinde Türk milletinin canını dişine taktığını, bütün varını yoğunu orduya verdiğini görmekteyiz. Türk İstiklal Harbi'nin bu dönemini böyle bir kitapta birkaç sayfa ile anlatmak hemen hemen imkânsızdır. Bu sebeple ancak bir özet verebileceğiz. Olayları kronolojik sıra ile muharebenin şiddetlendiği günlere kadar olan kısmını, milli hareketin sözcüsü **“Hâkimiyeti Milliye”**⁴²⁸ gazetesinden takip edeceğiz. Arada, muharebe günlerine ait önemli meseleleri belirtmekle yetineceğiz.

6 Ağustos 1921 “Hâkimiyeti Milliye” gazetesinin bugünkü nüshasında birinci sayfanın başlığı şöyledir:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün Büyük Millet Meclisi tarafından başkomutanlığa seçildiler”

Resmi Tebliğ:

“Cephelerde sükûnet var.”

7 Ağustos 1921 Gazetenin manşeti:

“Başkumandanımızın ordu ve millete bildirisi”

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yüklendiği sorumluluğu müdrik olarak işe nasıl azim ve imanla sarıldığını, her şeyden önce millete ve orduya heyecan aşılama istediğini gösteren bu beyannameyi aşağıya aynen alıyoruz:

“Orduya ve Millete”

Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf bir zamanımızda, bütün memleketi çığnemek ve bütün halkı perişan etmek için üzerimize hücum eden düşmana karşı milletçe birleştik ve pek kıymetli ordular vücuda getirdik. Çeşitli ve birçok cephelerde eşsiz fedakârlıklarla millet hukukunu müdafaa eden ve en

---

⁴²⁸ Hâkimiyeti Milliye gazetesi tek yaprak (2 sayfa) çıkmakta idi. İkinci sayfada belli bir köşede Anadolu Ajansı tarafından verilmiş cephe hareketine ait resmi tebliğler yer almakta idi.

önde Yunanistan'ın istila ordularını iki defa tepeleyen bu millî ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve iman ile muharebe ettiler ki, düşmanlar yalnız garp cephemizdeki ordumuza karşı kralları başlarında olduğu halde tekmil Yunan ordusunu Anadolu'ya getirmeye mecbur oldular.

Bütün kahramanlık meziyetlerini ve yüksek vasıflarını en mühim muharebe meydanlarında tanıdığım ordumuzun tedbirli ve yüksek kumanda heyeti ile fedakâr subaylarına ve kahraman erlerine, cetlerimizden miras kalan seçkin özellikler ile kendini gösteren bütün millet fertlerine hitap ediyorum:

Millet kaderine el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi bugün beni ordunun başarısını sağlayacak bütün tedbirleri almak üzere tam yetki ile donatarak Meclis Başkanlığından başka bütün ordular Başkumandanlığına memur eyledi.

Sizlere bu bildiriye yazdığım dakikadan itibaren Allah'ın yardımına dayanarak ve öğrenerek, bu büyük ve şerefli görevi yapmaya başlamış bulunuyorum.

Bana bu vazifeyi vermiş olan Meclis ve o Mecliste temsil edilen kesin millet iradesi, hareket tarzımın temelini teşkil edecektir.

Hiçbir sebep ve suretle değiştirilmesine imkân olmayan bu kesin irade mutlaka düşman ordusunu yok eylemek ve bütün Yunanistan'ın silahlı kuvvetlerini içine alan bu orduyu Anayurdumuzun harimi ismetinde (mukaddes ocağında) boğarak kurtuluşa ve istiklâle kavuşmaktır.

Memleket ve milletin maddi manevi bütün kuvvetlerini bu sonucun alınmasına yöneltmek için, hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmeyecek, ne yer ve zamanla ve ne de vatan mefhumu karşısında teferruattan ibaret olan diğer düşüncelerle kayıtlı olmayarak, düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu gayenin elde edilmesi için gereken her şey yapılacaktır. Yardım Allah'tandır.

Bu bildirinin tâ erlere kadar bütün ordu mensupları ile bütün memurlara ve halka duyurulmasını rica ederim."

9 Ağustos 1921

Bugün ilk defa halktan fedakârlık istenmekte idi. Hakimiyeti Milliye gazetesinin birinci sayfasında **“Hamiyetli Halkımıza”** başlığını taşıyan bir bildiri. Bildiri **“Ordunun iâşe ve giyimi için teşekkül eden Ankara Tekâlifî Milliye Komisyonu aşağıdaki kararları ilân eder”** cümlesi ile başlıyordu. Bildirinin 1. ve 2. maddelerinde, akla gelen bütün yiyecek maddeleri ile çarık derisinden kundura çivisine, tiftik ve yapağıya kadar giyim kuşama yarayacak bütün maddeler sayılıyor ve 3. maddede, halkın ve tüccarların, bunlardan ellerinde ne miktar bulunduğunu bir beyanname ile komisyona bildirmeleri tebliğ olunuyordu. **“Tekâlifî Milliye Komisyonu Reisi İhsan”**⁴²⁹ imzasını taşıyan bildiri şu satırlarla sona ermekte idi:

“Beyanname vermeyenlerin mallarının alınacağı ve kendilerinin vatan hainliği suçu ile cezalandırılacağı beyan olunur.”

10 Ağustos 1921

Hâkimiyeti Milliye, bugünkü nüshasında ikinci sayfasında **“Harp silahlarını teslim ediniz”** başlığı ile yeni bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, teslimi istenilen silah ve cephanenin cinsleri sayılmakta ve gerektiğinde her yerde silah araması yapılacağı şiddetli bir dille bildirilmekte idi.

Bu, bildirinin hemen altında **“1 numaralı Milli Yükümlülükler Emri”** başlığı ile başka bir bildiri yer almaktadır.

Bundan sonra yayınlanacak Tekâlifî Milliye emirlerini nakletmeyeceğimizden, örnek olmak üzere 1 numaralı emri aşağıya alıyoruz:

5.6.1921 tarih ve 908 numaralı Heyeti Vekile kararının 2. maddesi gereğince bazı satın almalar için en büyük mülkiye memurunun başkanlığında en büyük maliye ve askeriye memurları ile meclisi idare ve belediye, ticaret odasından (mevcut olan yerlerde) ikişer üyeden meydana gelen bir komisyon kurulması emir buyurluyordu. Bu komisyonlar derhal her

---

⁴²⁹ Topçu İhsan adı ile tanınan eski İttihatçı subaylardan, milletvekili ve İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey.

kaza merkezinde teşekkül edecek ve ilaveten kazalar Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti ve idarelerinden 2 üye de mezkûr komisyona üye sıfatıyla dahil olacaklardır. Bu komisyonların ismi Milli Yükümlülük Komisyonlarıdır.

1. Komisyonlar 11.8.1921 den itibaren daimi toplantı halinde bulunacak ve komisyon üyeleri hiçbir ücret almayacaklardır.

Her komisyon 2 ay müddetle askeri hizmetten tecil edilmek üzere ikiye katip, ayrıca dörder memur istihdam edeceklerdir.”

Bu Tekâlifî Milliye emrinin ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri, komisyonların nasıl çalışacaklarını ve toplanacak malların hangi cephelere gönderileceğini gösteriyordu. 5. maddesi ise komisyon üyelerinden ihmal ve tekâsül gösterenlerin hıyaneti vataniye cürmü ile cezalandırılacaklarını belirtmekte idi.

Tekâlifî Milliye emirleri hemen daima gazetenin 2. sayfasında belli bir yerde yayınlanmıştır. Bu emirlerin yayınlandığı yerin bitişiğindeki sütun, İstiklal Mahkemeleri kararlarına ve infazlara ayrılmıştı. Bu sütunda genellikle şu gibi haber başlıklarına rastlanmakta idi: “İdam”, “Kurşuna dizildiler”, “Dün asılanlar”, “Amasya’da bir idam.”

Yine aynı sütunda, orduya yapılan bağışlara ve yardımlara ait haberlere de bilhassa yer verilmekte idi.

11. Ağustos 1921

Bugün Başkumandanlık bildirilerinin yayınlanmaya başladığını görmekteyiz, ilk bildiri “**Büyük Ordumuzun Teçhizi için**” başlığını taşımakta idi. Bu bildirileri birer birer yazmamak için halktan neler istendiğini belirtmekle yetineceğiz.

Her evden birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık.

Parası sonra ödenmek üzere tüccar ve halkın elinde bulunan giyim kuşama ait bütün maddeler.

Yiyecek maddelerinin yüzde kırkı (parası sonra ödenmek üzere).

Halkın elinde bulunan ulaştırma araçlarının, yük ve koşum hayvanlarının yüzde yirmisi.

19 Ağustos 1921

Yunan ordusu bulunduğu bölgeden Sakarya'ya doğru 13 Ağustos'ta harekete geçmiş bulunuyordu. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin bugünkü nüshasının birinci sayfasında, cephe karargâhının 16, 17 ve 18 Ağustos tarihli tebliğlerine dayanarak düşmanın ilerlemekte olduğuna dair kısa bir haber yayınlanmıştır. Gazetenin 2. sayfasındaki resmi tebliğ ise şöyledir:

“Düşman kıtaları sağ kanadımıza temas etmişlerdir. Afyon bölgesinde kayda değer bir şey yoktur. Karadeniz’de düşman Gerze’yi bombardıman etmiş ve bir kadın ile üç çocuk şehit olmuştur.”

20 Ağustos 1921

Bugün önemli bir haber ve resmi tebliğ yok.

21 Ağustos 1921

Resmi tebliğ:

“Batı Cephesi’nde cephe boyunca, özellikle sol kanat ilerisinde düşmanın yürüyüş kollarının çeşitli hareketleri görülmüştür. Afyon bölgesinde Bolvadin ve Çay hattına ilerleyen düşman kuvveti bu hatta durdurulmuştur. Düşman gerilerinde Dumlupınar’a ilerleyen kıtalarımız, telgraf hatlarını ve demiryollarını tahrip ve iki köprüyü uçurmuş ve düşmanın ulaşımını durdurmuştur.”

22 Ağustos 1921

Resmi tebliğ:

“Batı Cephesi’nde sağ kanat ve merkezde önemli bir şey yoktur. Sol kanatta düşmanın keşif faaliyetleri ateşimizle geri atılmıştır.”

23 Ağustos 1921

Gazetenin birinci sayfasında **“Büyük muharebeler henüz başlamadı”** başlıklı kısa bir haber yer almaktaydı.

İkinci sayfadaki resmi tebliğ de önemli bir şey söylemiyor-
du: **“Batı Cephesi’nde, cephede keşif kolu faaliyeti olmuş ve
düşmanın cephe gerisindeki köyleri yaktığı görülmüştür.”**

24 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bir gün önce (23 Ağustos)
başlamış bulunuyordu. Fakat bugünkü Hâkimiyeti Milliye Ga-
zetesinin 1. sayfasında yer alan harp ile ilgili haber **“Dün bütün
cephelerde sükûnet vardı”** başlığını taşımaktadır. Buna karşı-
lık, 2. sayfadaki resmi tebliğden muharebelerin başladığı sezil-
mektedir. Tebliğ şöyledir:

**“Batı Cephesi’nde sol kanadımıza düşmanın taarruz hare-
ketleri gelişmektedir. Bir kısım kuvvetimiz Aziziye’de iki ta-
bur muhafazasında bulunan bir düşman kafilesine yaptığı
baskın ile düşmana 7 si subay olmak üzere 100 den fazla ölü
verdirmiş ve birçok silah, cephane ve erzak elde etmiştir.”**

25 Ağustos 1921

Hâkimiyeti Milliye, Sakarya Muharebelerinin başladığını
nihayet bugün **“Sakarya güneylerinde muharebe başladı”** baş-
lığı ile vermiştir.

Gerçekten Yunan taarruzunun asıl Türk mevzilerine çatdığı
ve meydan muharebesinin ciddi olarak bütün cephede başladığı
gün, 24 Ağustos günüdür. Bugünün muharebelerini bildiren
resmi tebliğde şöyle denilmekteydi

**“Batı Cephesi’nde dün (23 Ağustos kastediliyor) sol kana-
dımızda ileri mevzi çarpışmaları olmuş ve bugün (24 Ağustos
kastediliyor) düşman, taarruzuna devam etmemiştir.”**⁴³⁰

26 Ağustos 1921

Gazetenin 1. sayfası geniş ölçüde muharebeye ait haberlerle
doludur. Manşette şöyle denilmektedir:

**“Bütün cephelerde şiddetli muharebeler olmakta ve ordu-
muz büyük bir kahramanlık göstermektedir.”**

---

⁴³⁰ Etmemiştir” değil, “etmiştir” olması gerekir. Bir tertip hatası yüzünden gaze-
tede böyle çıktığını sanıyoruz.

Yine birinci sayfada, aşağıdaki haber başlığına rastlanmaktadır:

“Düşmanın önemli kuvvetler ile Beylik köprüden taarruzundan sonra muharebe bütün cephelere yayılmıştır.”

Gerçekten 25 Ağustos günü, gündüz ve gece devam etmek üzere 80 kilometreyi bulan bütün cephe boyunca Yunanlıların genel taarruzu ve Türklerin karşı taarruzları ile geçmiştir.

Bugünün muharebeleri hakkında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği şu kısa rapor durumu özetlemektedir:

“Bugünkü muharebeleri Alancık kuzey sırtlarında takip ettim. Türbe Tepe'ye yapılan taarruzumuz muntazam cereyan etmiştir. II. ve daha sonra III. Grup Kumandanları ile temas ettim. Onlar da durumu iyi görmektedirler. I. Grubun karşısındaki vaziyet emindir. Bugünkü muharebenin tamamıyla lehimize olduğu ve bundan sonrakilere de emniyetle bakılacağı kanaatindeyim. Yalnız bu uygun durumu devam ettirebilmek için cephe ve asker takviyesi işlerinin alakalı makamlarca yakından takip edilmesi şarttır.”⁴³¹

Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 24 Ağustos günlü nüshası yukarıda da belirttiğimiz üzere baştan aşağı muharebe haberleri ile dolu idi. Gazetenin 2. sayfasında “*Son havadislerin* başlıkları şöyledir:

“Süvarilerimizin pek önemli başarıları”

“Tarihin en parlak levhaları”

Resmi tebliğde ise, bütün cephede muharebeler olduğu, muharebelerin aralıksız 24 saat devam ettiği ve sonuçta mevzilerimizin elimizde kaldığı, düşmandan bir miktar esir ve 2 otomobil ile 200'den fazla deve ve mekkâre iğtinam edildiği belirtilmekte idi.

Muharebeler, 26 ve 27 Ağustos günlerinde de Türk ordusunun sevk ve muharebe üstünlüğü ile geçmiştir. Yine kronolojik

---

⁴³¹ Genelkurmay Harp Cerideleri Vesikalarından (Korg. Baki Vandemir, ‘Sakarya’dan Mudanya’ya Kadar’ I. Kısım- 69 sayılı Askeri mecmua eki. İst. 1946, s. 38)

sıraya göre, fakat resmi tebliğlere bağlı kalmaksızın günü gününe olayları takibe devam edelim:

27 Ağustos 1921

Bugün de şiddetli muharebeler devam etmiştir. Türk ordusu yüksek kumanda heyetinin, savunma gücünü kamçılıyarak tedbirler aldığı görülmektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bu maksatla aşağıdaki emri vermiştir:

“1. Bugün 27 Ağustos muharebesi bütün cephede emniyet verici bir şekilde cereyan etmiştir.

2. Bütün gruplar şimdiki mevzilerini son nefeslerine kadar müdafaa edeceklerdir. Bundan evvel düşmanın ötede beride kazandığı tek tük bölgesel başarılar fırtınalı ve karanlık gecelerde vazifelerimiz arasındaki anlaşamamazlıktan ileri gelmiştir. Düşman kendi kuvvetine dayanarak henüz ciddi bir başarı kazanmış değildir. Bunun içindir ki, sükûnet ve metanetle mevzilerimizi savunmak düşmanı pek yakında kesin yenilgiye uğratacağımıza şüphe edilmemelidir.

3. Bugün; gün battıktan sonra cephede sükûnet başlamışsa da, dün gece olduğu gibi bu gece de düşmanın baskınlarını ve gece hücumlarını beklemeli ve bütün kıtalar buna göre uyanık bulunmalıdır. Düşmanın gece baskınları mutlaka süngü hücumu ile püskürtülecektir.”

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da şu emri vermiştir:

“Bugün 27 Ağustos; görülen düşman hareketlerinden akşama kadar cephemize sokularak dünkü gibi akşam ve gecelerin mevzilerimize hücum edeceği anlaşılmaktadır. Kıtalarımızın da buna göre hazırlanarak düşman piyade hücumlarına ateşle karşı koymakla beraber süngü hücumu yapılmak üzere gerilerde uygun kuvvette kıtalar bulundurulması lazımdır. Düşmanın bugünkü taarruzu durdurulursa kesin neticeyi kazanacağız.”

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da cephe emrinde şöyle diyordu:⁴³²

---

⁴³² Korgeneral Baki Vandemir'in anıları kitabı, s. 43.

“27 Ağustos’ta kesin neticenin tarafımızdan alınması beklenir. Ordu bulunduğu mevzileri kesin olarak müdafaa edecektir.”

28 Ağustos 1921

Bugün de bütün cephe de şiddetli muharebeler ve mevzi boğuşmalar olmuştur. Türk ordusu, başkumandanından erine kadar büyük bir azimle direnmektedir. Düşman ise, son kozunu oynadığının farkında olduğu için, bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeye ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktadır, iki taraf da ağır zayiata uğramaktadır. Türk ordusunun özellikle subay zaiyatı büyüktür. Buna örnek olmak üzere bir tümen kumandanının, grup kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) Bey’e 28 Ağustos günü verdiği bir muharebe raporunu aşağıya aynen alıyoruz:

1. “Tümene verilen savunma cephesi geniştir. Bu gece tümen cephesini merkezde muhafız taburu, sağda 23. Tümanden bir alay, solda Osman Ağa⁴³³ Milisleri olmak üzere tespit ettim. Tümanın diğer kıtaları dün ikmal askerleri almıştır. Cephenin bir düşman taarruzuna karşı tespiti için en muntazam bir kıt’anın varlığına ihtiyaç vardır.

2. Subay zaiyatı fazladır. Hücum taburunun yalnız 2 subayı kalmıştır. 42. Alayda kumandanlık vekâleti bir yedek teğmenin elindedir. Zaiyat noksanının hızla kapatılmasına çalışılmasını rica ederim.

3. ... tümen cephanesizdir.”⁴³⁴

29 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bütün şiddeti ile bugünde devam etmiştir. Yalnız Yunan ordusunun takati azalmak üzeredir. Yunan Kolordu Kumandanlarından General Prens Andrea’nın hatıralarında belirttiği üzere, Yunanlılar, 24-29 Ağustos günlerinde bütün kuvvetlerini birinci hatta sokarak geceli ve gündüz-

---

⁴³³ Topal Osman.

⁴³⁴ Orgeneral İzzettin Çalışlar, ‘İstiklâl Hatıratı’ 4. Kısım, ‘Sakarya Meydan Muharebesi’nde 1. Grup’ 27 sayılı Askeri Mecmua eki. İstanbul: 1932, s.39.

l  muharebelerle ve bol cephane sarf ederek ancak 15 kilometre ilerleyebilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa bugünkü emirlerinde de **“Ordu tuttuğu mevzileri kesin surette müdafaa ve muhafaza edecektir.”** diyordu.

30 Ağustos 1921

Bugün de Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı taarruzları ile geçti.

31 Ağustos 1921

Yunan Kolordu Kumandanlarından General Kondilis’in itiraf ettiği üzere, 31 Ağustos, Yunan ordusunun ağır zayıat günüdür. Türk savunması bugüne kadar hiçbir zaaf göstermemiştir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bugünkü, 31 sayılı emrinde günlerden beri tekrarlanan formülü bir kere daha yazmaktadır:

“31 Ağustos’ta ordu elinde bulundurduğu ve yeniden tutacağımız mevkilleri kesin olarak müdafaa ve muhafaza edecektir”

Sağ ve sol kanadındaki t menlerin geri çekilmeleri karşısında grubunu geri çekerek cepheyi düzeltmek teklifinde bulunan II. Grup Kumandanı Albay Selahattin Adil Bey’e İsmet Paşa şu cevabı vermişti: **“Düşman ile temastan önce çekilmekten bahsedilmez. Komşu kıtalara yardımı düşünün!”**

Bugün, Yunanlılar, al Dağı’ndaki Türk Cephesi’nde bir gedik açtıkları halde, taarruz güçlerini kaybettiklerini iyiden iyiye anlaşmışlardı. Yunan kolordusu kumandanlarının hatıralarından anlıyoruz ki, Yunan ordusu imk nsızlıktan, açlıktan, mütemadi taarruzların verdiği ağır zayıattan sonra artık, bugünden (31 Ağustos 1921) itibaren planlı ve hâkim taarruzlar değil, taarruz yapmış olmak için taarruz ediyordu. Yunan Genelkurmay ikinci başkanı Albay Sarıyanis’in’ dediği gibi **“Yunanlılar oyunu kaybetmişlerdir.”**

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Meydan Muharebesi’nin gösterdiği duruma koyduğu teşhis ise, 31 Ağus-

tos günü Milli Müdafaa Vekili Albay Refet (Bele) Bey'e yazdığı aşağıdaki emirden anlaşılmaktadır:

“Anadolu müdafaası 1-2 günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak devamlı yıpranma seferi haline girmiş sayılabilir. Bu halde başarı daima ikmal kabiliyetine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını daha geniş ölçüde düşünmeye mecburuz.

... inatlı ve devamlı muharebeler Batı aleminin bizi yene-meyeceğini ve en inatlı mevzi muharebelerinde bile dayanmak kudretinde olduğumuzu göstermiştir. Bu bizim için en büyük bir kuvvet ve dayanıklılık işareti sayılmalıdır.”⁴³⁵

1 Eylül 1921

Türk ordusu bakımından bugün muharebenin en kritik günlerinden biridir. Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişme kaydetmiştir. Türk Başkumandanlığı bütün ihtiyat kuvvetlerini de bu bölgede muharebeye sürmüştür. Muharebe, taarruzlar, karşı taarruzlar ve mevzilerin el değiştirmesi şeklinde oynak bir şekilde sürüp gitmiştir, özellikle Haymana'nın elden çıkarılmaması için kanlı muhabere yapılmıştır. Yalnız bu noktadaki muharebede Türk ordusu 3 alay kumandanı 5 tabur kumandanı, 900 er ve 82 subay kaybetmiş ve taburlar teğmenlerin idaresinde kalmıştır. Çal Dağı bölgesinde ise çok buhranlı anlar yaşanmış, büyük cephane sıkıntısına maruz kalınmıştır.

Alınan esirlerden öğrenildiğine göre, Yunanlılar da bitkin bir vaziyette idiler. Kayıpları çok fazla idi. Bölük mevcutları 39 ere inmişti. Açlık sıkıntısı çekmekte idiler. Muharebeye karşı bıkkınlık duyulmaya başlanmıştı.

2 Eylül 1921

Türk cephesinin bir kilit noktası sayılan Çal Dağı bugün Yunanlılar tarafından zapt edilmiş, cephenin diğer noktalarında da Yunan taarruzu devam etmiştir.

---

⁴³⁵ Korgeneral Baki Vandemir, 'Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar' I. Kısım, s. 58.

Muharebe kurallarına göre Çal Dağı'nın düşman eline geçmesi muharebenin Türk ordusu aleyhine döndüğünü göstermektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu olayı şöyle değerlendirmiştir:

**“Daima cephelerini koruyan aklını ve dirayetini muhafaza eden bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, dere-
nin içinde de muharebedir.”**⁴³⁶

Yunan taarruzunun gelişmekte olmasına rağmen Yunan ordusunun bitkinliğini yukarıda belirtmiştik. Bu durumu şimdi Yunan Kolordu Kumandanlarından Kondilis ve Prens Andrea'nın hatıralarından alacağımız parçalarla tespite çalışalım.

General Kondilis **“Anadolu Seferi”** adlı hatıralarının 519. sayfasında 2 Eylül gününü anlatırken şöyle der:

“Bugüne kadar cephemizde devam eden muharebeler pek çetin olmuştu; cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğday ile nefislerini körletiyorlardı. Mücadele gece gündüz devam etmekte olduğundan istirahat için gece bile vakit yoktu. Düşmanın direnmesi günden güne artmakta devam ediyordu ve bundan da muharebenin daha fazla şiddetle devam edeceği anlaşılıyordu.”

General Prens Andrea ise **“Felakete Doğru”** adlı eserinin 129. sayfasında 2 Eylül'ü şöyle anlatır:

“Son dört gün zarfında ekmek istihkakının yalnız 1/4'ü ve pek az cephaneye gelmişti. İstihkak yalnız etten ve kaynamış buğdaydan ibaretti. Bu da odun ve ateş temin edilemediğinden güçlkle hazırlanabiliyordu. Bu mahrumiyetler yüzünden durum günden güne kötüleşmekte ve çok zayıf meydana geldiği, erzak ve cephanenin tükendiği hakkında erler arasında yayılan söylentiler yüzünden pek çok endişe edilmekte idi. Bu söylenti ve hikâyeler erlerin mecburi olan hareketsizlikleri yüzünden artıyor ve düşüncesizce yapılan caniyane propagandalar büsbütün alevleniyordu.

---

⁴³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. C.12, s. 558.

Gerçek şudur ki, biz artık genel bir çıkmaza saplanmıştık. Ordu Başkumandanı, yalnız düşmanın kudret ve kuvvetini dikkate alarak harekete başlamış ve orduyu içine sürükledikleri memleketin ve arazinin tabiatını veyahut kıtaları ikmal etmek için lüzumlu olan vasıtaları yeteri kadar hesap etmemiştik. Daha şimdiden zayıat pek ciddi, kıtaların hareket kabiliyetleri nakliyat güçlüklerinden pek azalmış, erlerin morali öncekinden pek farklı, düşmanın aksine olarak karar, cesaret, hareket kabiliyeti vasıflarına sahip olduğunu göstermiştir.

Zaafımız o dereceydi ki Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından evvel de düşman tarafından ciddi bir surette hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek mecburiyetinde kalırdık.”

3 ve 4 Eylül 1921

Yunan ordusu yukarıda belirttiğimiz gibi güçsüz duruma düştüğünden ve yüksek sevk ve idare zaafından dolayı 2 Eylül'deki başarılarından faydalanamamıştır. Bu sebeple 3 ve 4 Eylül günlerinde Yunan harekâtının durduğunu görmekteyiz.

5 Eylül 1921

Yunanlılar genel bir taarruza geçmişler ve mevzii bazı hareketlere teşebbüs etmişlerdir.

Bugüne kadar Batı Cephesi Kumandanlığınca verilen emirlerde birliklerin bulundukları mevzileri sonuna kadar savunmaları sık sık tekrarlanan formüldü. Artık muharebenin seyri Türk ordusu lehine döndüğünden emirlerde yeni bir formülün ileri sürüldüğü görülmektedir.

Batı Cephesi Kumandanı 5 Eylül'de yazdığı bir emirde **“ordu bulunduğu mevzileri kat'i surette müdafaa edecektir”** formülünü tekrarladıktan sonra yeni formülü şöyle ifade etmiştir:

“Bundan böyle düşen her nokta karşı taarruzlarla geri alınacaktır.”⁴³⁷

---

⁴³⁷ Korgeneral Baki Vandemir'in 'Anılar' kitabı, s. 68.

6 Eylül 1921

Yunan ordusu bugün de hareketsiz kalmıştır. Kuşku ve ürkek halinden anlaşıldığına göre bir Türk taarruzu beklemektedir. Artık muharebenin kaderi iyiden iyiye belli olmuştur. Türk ordusunun morali yüksektir. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, bugünkü tarihle Grup Kumandanlıklarına yazdığı bir tebliğin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

“İstanbul'dan bugün gelen bir raporda düşmanın 30.000 zayıat verdiği ve bundan başka Yunan ordusu içinde malarya hastalığının hüküm sürmekte olduğu ve geri çekilmekte olduğu bildirilmektedir. 1-2 gün evvel yine İstanbul'dan gelen bilgiden ordumuzun iyi savunduğu ve neticenin lehimize olacağı İngiliz ricali tarafından ifade edildiği bildirilmektedir. Bundan başka Fransız Hükümeti evvelce Ankara'ya gelmiş olan Franklin-Bouillon'u kat'î talimat ve yeter yetki ile Ankara'ya gelmek üzere yola çıkarmıştır.”⁴³⁸

7 Eylül 1921

Bugün her iki taraf için de mevzi düzeltilmesi, tertip, tanzim, tahkim ve keşif günü olmuştur.⁴³⁹

Türk Yüksek Kumanda Heyeti, bugün, Sakarya Meydan Muharebesi'ni zaferle bitirecek önemli bir karara varmıştır. Bu kararın nasıl alındığını Kurmay Başkanı Albay Asım (Emekli General Gündüz) den ve Sakarya'da cephenin sağ kanadını tutan Mürettep Kolordu Kumandanı Albay Kâzım (Emekli General Kâzım Özalp) den dinledik. Her iki generalin anlattıklarını özet olarak nakledeceğiz.

Asım Paşa şöyle anlattı:

“Karargâhta bir gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bana dedi ki:

– Düşmanın gücü kalmadı, yiyecek ekmek bulamıyor. Şimdi en zayıf zamanında. Asım Bey; cephenin sol kanadın-

⁴³⁸ Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın anılan hâtırası, s. 56.

⁴³⁹ Korgeneral Baki Vandemir'in anılan kitabı, s. 69.

dan üç tümen alıp bu gece cebri yürüyüş ile sağ kanada götü-rürsen, oradan düşmanın sol kanadına bir taarruz yapar ve işini bitiririz.

Ben baş üstüne yaparız dedim ve gerekeni yaptım. Sonra Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa da beraber olmak üzere hep birlikte taarruzun yapılacağı sağ kanada gittik ve Başkumandanın dediği oldu.”⁴⁴⁰

Kâzım Paşa da sağ kanattan düşmana taarruz yapılması ka-rarına nasıl varıldığını bize şöyle nakletti:

“Bir gün Fevzi Paşa benim karargâha geldi. Cephedeki durumu kendisine anlatırken muharebenin tavsadığını, düş-manda gördüğüm hareketsizliği belirttim. Karşımdaki düş-man zayıf, buradan bir şey yapabiliriz dedim. Fevzi Paşa bu sözlerime hak vererek hemen Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya bir teklifte bulundu ve bu kanada bir kaç tümen kay-dırarak taarruza geçelim dedi. Sonra bu tümenler bölge-me getirildi, benim emrime verildi ve Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların da nezaret ettiği taarruzu idare ettim.”⁴⁴¹

Korgeneral Baki Vandemir’in “Sakarya’dan Mudanya’ya Kadar” adlı kitabının birinci kısmında ise, bu kararın Fevzi Paşa’nın aşağıdaki teklifi üzerine alındığı yazılıdır:

“Düşmanın, Mürettep kolordu ve IV. Grup karşısında çe-kilme belirtileri var. İhtiyattaki 15. ve 20. fıkralarımızı gece yürüyüşü ile Mürettep kolordu bölgesine sevk etmeliyiz. En çok obüs toplarımızla kâfi topçu cephanesi yığarak, 4 tümen ile doğudan ve kuzeyden Dua Tepe’ye taarruz yapılmalıdır.”

8 Eylül 1921

Muharebe faaliyeti olmamıştır. Fakat Türk ordusu yukarıda sözünü ettiğimiz taarruzun hazırlığına girişmiştir. Yunan Ordu-su Başkumandanı Papulas’ın morali son derece bozuktur. Ale-lacele mütareke yapılmazsa Yunan ordusunun kötü duruma

---

⁴⁴⁰ 10 Haziran 1964 günü Bahariye’de, evinde, Emekli Orgeneral Asım Gündüz ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

⁴⁴¹ 21 Ocak 1965 günü Suadiye’de, evinde, Emekli Orgeneral Kâzım Özalp ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

düşeceğini düşünen General Papulas, Bursa'da Harbiye Nazırı Teotokis'e aşağıdaki raporu göndermiştir:

"5154 numaralı raporumun devamı olmak üzere şu hususu arz ederim ki, taraflar arasındaki kuvvetlerin eşitliği sebebi ile muharebe, bir siper muharebesi şeklini almaya yönelmiştir. Böyle bir muharebe, kendi zayıf noktalarını sürekli olarak düzeltme ve arazisini tahkim ve takviye etmekte olan düşmanın faydasına olacaktır. Harekâtın devamı tehlikeli görülmektedir. Ordu yapabileceğini yapmıştır. Ankara'nın işgalinden maksat, yalnız düşman demiryollarının tahribi idi. Bu hususu, bugün burada Eskişehir'e kadar, daha küçük ölçüde olarak yaparız. Bulunduğumuz mevkide kalmak keyfiyeti, hükümetin görüşmeler sırasında mevkiini belki takviye edebilir. Lakin bir şartla ki, görüşmeler pek uzamasın. Aksi halde askerlerimizin direnme sınırını aşmış olur. Bugüne kadar elde edilen başarılarla dayanarak çabuk bir ateşkes sağlanması gerek manevi tesiri, gerek ordunun askeri tedbirleri almak üzere hükümetin bu husustaki fikrinin bildirilmesini rica ederim."⁴⁴²

9 Eylül 1921

Türk ordusu, sağ kanattan yapacağı taarruzun hazırlıkları ile meşgul olmuştur.

10 Eylül 1921

Türk ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruz karşısında korktuğu akibete uğrayan Yunan Başkumandanı General Papulas, Harbiye Nazırından beklediği cevabı ancak bugün alabilmişti. Fakat, iş işten geçmiş bulunuyordu. Harbiye Nazırı telgrafında şöyle demekte idi:

"İşgalimiz altında bulundurmak mecburiyetinde olduğumuz hat, barış görüşmeleri sırasında ilhakını isteyeceğimiz hattan mümkün olduğu kadar ileride bulunmak gerekir. Gerek 4 Eylül 1921 tarihli raporumuzda, gerekse düşman kuvvetleri hakkında göndermiş olduğunuz telgrafta belirttiğiniz bu tedbirler, kabul edilebilir olmakla beraber bütün siyasi

---

⁴⁴² Papulas'ın Hâtıratı. s.18.

düşüncelerden sıyrılarak, özellikle ordunun menfaatlerini düşünerek icraat ve kararlarınızda yalnız bu hususu düşünmenizi tavsiye ederim.”

11 Eylül 1921

Dün başlayan Türk taarruzu bütün cephe boyunca, bugün de devam etmiştir. Asıl sonuç alınacak hareket, sağ kanatta müret-tep kolordunun Dua Tepe'ye doğru yaptığı taarruzdur.

12 Eylül 1921

Yunan ordusu, sol kanadında uğradığı taarruzun tesiri ile sağ kanattaki kuvvetlerini kurtarmak için çekilmeye başlamıştır.

13 Eylül 1921

Sakarya'nın doğusunda bugün tek bir Yunan eri kalmamıştır. Bütün cephe boyunca, Yunan ordusu, geldikleri yönlerde ve karmakarışık bir şekilde çekilmeye devam etmektedir. Kolordu Kumandanı General Prens Andrea, hatıralarında, Yunan ordusunun Sakarya'dan çekilişini şöyle anlatır:

“Zaman çok dardı. Karanlık zifiri idi. Kolorduların birlikleri, ağırlıklarına ve birbirlerine karışmıştı. Esasen yok denilecek kadar az karayollarını, kıtalar, kollar kaybetmişler, yığınlar halinde düzensiz, her çeşitten, her kıtadan karışık kümeler yoğun bulutlar ve birer kâbus içinde şaşkın gidiyorlar. Bunların arasında kendimi buldum. Korkunç darmadağınıklık ve tam bilgisizlik içinde gelişigüzel gidiyorduk.

Umumi karışıklık sonucu olarak, 1. Kolordudan bile Kavuncu'ya geçerek gece serseri dolaşan 12. Tümene mensup birliklerin, 9. Tümene mensup birlikler ile birlikte Sakarya batısında Demirci köyüne girdiklerini gördüm. Bu tümeni zorlukla toplayarak Saçıklar köyüne gönderdim. Gecenin karanlığı içerisinde, Sakarya batısında hiçbir kıta kendisine gösterilen mevzileri tutamamıştı.

Çok şükür ki, Sakarya'dan bu geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısına yalnız topçu değil, ufak bir kaç makineli tüfek indirmiş bulunsaydı, hareketimiz panik olmasaydı bile, kaçışa

dönmüş ve mağlubiyet kesin ve tamam olmuş olurdu. Eğer düşman gece bizi bir kaç avcı ile takip etmiş olsaydı dahi çekilmemiz kolaysa bir kaçış haline gelirdi. Ne kadar yorgun olursa olsunlar, Yunan ordusunun tam manası ile dağılmasını mucip olacak olan bu durumdan istifade etmeye gayret etmemesi, düşman için imkânsızdır.”⁴⁴³

***

Sakarya Meydan Muharebesi böylece bitmiş oluyordu. Prens Andea'nın yukarıda çizdiği tabloyu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, daha önce hayalinde canlandırmış ve Yunan ordusunun Sakarya'da boğulacağını ve batıya geçemeyeceğini ummuştu. Grup Kumandanlarından İzzettin Çalışlar, Polatlı istasyonunda başkumandanı bu sıralarda ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa İzzettin Bey'e:

“İzzettin Bey; Sakarya düşman cesetleri ile doldu; sular durdu değil mi?” demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın umudu bu defa gerçekleşmemişti. Fakat bir yıl sonra Yunan ordusunu Sakarya'da değil, ama başka bir meydana yok edecekti.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921 günü harp karargâhında yazdığı bir bildiriği yayınlattı. Meclise de gönderildiğinde, 15 Eylül günü mecliste okunan bu bildiri **“Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına ve Milledite Bildiri”** başlığını taşıyor ve şöyle başlıyordu:

“Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr bekçisi olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusu, 21 gün süren pek kanlı muharebelerden sonra Allah'ın yardımı ile mağlûp edilmiştir.”

Sakarya muharebelerini, düşmanın Sakarya'nın doğusunda imha edilen kuvvetlerini, düşmanın nasıl kaçtığını ve nasıl takip edildiğini, Türk milletinin ve ordusunun taşıdığı vatan sevgisini, zafere olan inancını duygulu sözlerle anlatan bildiri şöyle devam ediyordu:

---

⁴⁴³ Prens Andres, 'Felakete Doğru' s. 164.

“Milletimiz düşman hazırlıklarına karşı koymak için hiçbir fedakarlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silah, hayvan, araba kısacası her ne lazımsa istekle se-verek verdi. Avrupa’nın en mükemmel araçları ile teçhiz edilmiş olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat iti-bariyle de geri kalmaması ve hatta ona üstünlük elde edebil-mesi gibi inanılmaz bir mucizeyi Anadolu halkının fedakarlı-ğına borçluyuz.”

Bildiri, Türkiye’nin hür ve müstakil yaşamaktan başka bir amacı olmadığını ve bu meşru amacın nihayet bütün dünya tarafından kabul edileceğini belirt- tikten sonra şöyle sona er- mektedir:

“Ancak, silahlarımızı, amacımızı tamamen elde ettikten sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mutlu ana kadar öteden beri olduğu gibi bütün milletin son derece gayret ve fedakarlık göstermesini bekleriz.”

Sakarya Meydan Muharebesi’nin azametini, askeri teknik bilgilere girmeksizin canlandırmaya çalıştık. Fakat, Türk ordu- sunun ve dolayısıyla Türk milli hareketinin bu muharebede atlattığı büyük tehlikeyi kavrayabilmek için bir iki hususa daha kısaca dokunmak gerekir.

Düşman, batıdan doğuya doğru, Ankara yönünde taarruza geçmişti. Türk cephesi Sakarya’yı önüne, Ankara’yı arkasına alarak batıya doğru düzenlenmişti. Fakat, Yunanlılar Türk or- dusunu imha etmek istedikleri için, tıpkı Kütahya-Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi büyük kuvvetlerini Türk cephesi- nin sol kanadına doğru yöneltmişlerdir. Buna karşı bir tedbir olarak Türk Başkumandanlığı da cephenin sol kanadını batı- doğu istikametine kırarak, düşman sola kaydıkça cephenin sol kanadını aynı biçimde sola doğru uzatmıştır. Ve nihayet muha- rebenin ilk bir kaç gününden sonra, Türk cephesi, büyük kuvvet- leri ile güneye doğru çevrilmiş oldu. Eğer bu muharebe kaybe- dilseydi, Türk ordusunun doğuya doğru, daha gerilere çekilmesi ihtimali bile çok zayıflamış, şüpheli bir hale gelmiş olacaktı. Bu takdirde ordu, kuzeye, Kastamonu Dağlarına doğru çekilmek ve

muhtemelen dağılmak durumuna düşecekti. Görüştüğümüz kimselerden, kumandanların bu tehlikeyi her an hissettiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Nitekim, bir gün bir grup kumandanın karargâhına uğradıktan sonra Mürettep Kolordu Kumandanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın yanına gelen Mustafa Kemal Paşa, pek kızgın bir eda ile grup kumandanından söz etmişti. Grup kumandanının Mustafa Kemal Paşa'yı kızdıran sözleri şunlardı:

“Paşa kötü bir ihtimale göre hangi istikametlere çekileceğimize dair direktifleriniz ne olacaktır.”

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir soruya muhatap olduğu için kızmakta pek de haklı sayılamaz. Nitekim, Mürettep Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa, kendisine aşağıda nakledeceğimiz sözleri söylediği halde bunu makul karşılamıştır:

**“Ben, artık geri gitmem. Sakarya'nın batısına geçip, Miha-
lıççık ormanları ve Nallıhan bölgesinde gerilla harbi yaparım.”**

444

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine:

“Evet, Yunan ordusunun bir yanında böyle oynak kuvvetlerin bulunması, onların durumunu güçleştirir.” demişti.

Kâzım Paşa'nın bize naklettiğine göre, Meclis Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Bey'e, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir ihtimalde gerilla harbi yapacak olan Kâzım Paşa'nın emrine gireceğini söylemiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'ni, özellikle sivil okuyucular gözünde daha iyi canlandırmak maksadı ile Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden'in Atatürk adı kitabından iki paragrafı aşağıya aynen alıyoruz:

Türkler sürekli kaydırmalarla cepheyi devamlı uzattılar. Kuşatma tesirli olmadı ve daima cephe muharebesine dönüştü. Düşman, son güne kadar, hep bir savunma duvarına çarptı. Türk cephesi ilkin batıya karşı iken kaydırmalar sonunda güneye çevrildi.

---

⁴⁴⁴ Kâzım Paşa ile yaptığımız görüşme notlarından.

Meydan muharebesi yirmi iki gün, yirmi iki gece sürdü. Bu zaman zarfında, Yunanlılar, Türkleri ancak 20 kilometre itebildiler. Muharebenin başlangıcındaki birinci hat ile muharebenin sonuncu günkü birinci hat arasındaki mesafeler, yani geri çekilme dereceleri sağ kanatta 7,5 kilometre, merkezde 15 kilometre, sol kanatta 20 kilometredir.⁴⁴⁵

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da kendi idare ettiği Sakarya Meydan Muharebesi'ni aşağıdaki satırlarla özetlemiştir:

“Düşman, ordumuzun sol kanadını çevirmek suretiyle çabuk ve yok edici bir sonuç almak istiyordu. Düşmanın bu strateji harekâtını iptal ettik. Düşmanı taktik alanda muharebeye zorlamak suretiyle, önce strateji bakımından yendik. Muharebeyi, cephe muharebesi şekline soktuk. Ondan sonra merkezimizi yarmak istedi, bunda da başarı gösteremedi. Daha sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarımızla buna da engel olduk ve böylece, 21 gün gecesi ile beraber sürmek üzere, Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuz tarafından kazanıldı.”⁴⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Eylül 1921 günlü toplantısında Sakarya Meydan Muharebesi'ni anlatan uzun nutkunun sonlarında, Fevzi Paşa hakkında güzel sözler söyledikten sonra, şöyle devam etmiştir:

“Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyleyecek söz bulamam, yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur.”

“Erlerimiz hakkında yeni bir şey söylemek isterim. Kahraman Türk eri Anadolu muharebelerinin manasını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir.”

---

⁴⁴⁵ Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden. 'Atatürk' İstanbul 1952, s. 82.

⁴⁴⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. 12, s. 258.

Not. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sathı bütün vatanıdır" şeklinde emir verdiği hakkında yanlış bir bilgi vardır. Başkomutanlıktan böyle bir emir hiçbir zaman verilmemiştir Atatürk'te böyle bir emir verdiğini söylememiştir. Nutuk dikkatli okunursa (1952 baskısı C. II s. 618) bu tarz emrin verilmediği açıkça anlaşılır.

“Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa Hazretleri, muharebenin başlangıcında ve bütün muharebe süresince ordunun ihtiyaç gösterdiği ve göstermediği her şeyi başarı ile ve zamanında yetiştirmiştir. Ve zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerdendir.”

“Kral Konstantin bazı hükümetlerin hoşuna gitmek için Venizelos tarafından açılan sefere daha büyük bir azamet vermek istediği zaman, bu gasp ve istila seferine gayet derin bir dini taassup ile girişmişti.”

“Ehl-i salibin yüzyıllarca önce güttüğü dini gayeleri diriltmek için, İsa tarafından kendisini bu işe memur edilmiş zannetmişti. İzmir’de ilk karaya çıktığı zaman, İzmir şehrine değil, vaktiyle Ehl-i salibin çıktığı yeri seçerek oraya çıkmıştır. O yerin, Eskişehir’in ve diğer Müslüman-Türk şehirlerinin isimlerini değiştirdi. Kral Konstantin, Mareşal Foş ve General Guro gibi askeri kıymet ve şöhretleri bütün dünyaca tanınmış büyük kumandanların faydalı önerilerini gururla reddetti. Kral Konstantin’in arzusu Ehl-i salib kahramanlar sırasına geçmek ve eski istilacı zalimleri taklit etmekte. Avrupa bu ser-serilikleri uzaktan seyretti.”

Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatı, bilhassa Avrupa’ya durdurmak istediği şu sözlerle bitiyordu:

“Efendiler, bütün dünyanın bilmesi lazımdır ki: Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez. “

“...Biz cenkçi değiliz. Barışseveriz... Biz cenk değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız ve bence buna engel olacak hiç bir sebep yoktur.”

“...Lloyd George, 16 Ağustos’ta, Avam kamarasında verdiği nutukta; başarılı bir harbi göze almış olan memleketin lehinde muamele etmek lüzumunu kabul ediyordu. O halde bu başarıyı, bu zaferi gösteren Türkiye olmuştur. Buna göre Lloyd George’un sözünden dönmeyeceğini ümit etmek isterim.”

“Efendiler, askeri hareketlerimiz hakkında son bilgiyi ve son sözü söylemiş olmak için arz ederim ki: Ordumuz vatanimiz içinde bir tek düşman askeri bırakmayıncaya kadar takip, baskı ve taarruzuna devam edecektir.”

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasını bitirdikten sonra Meclis Başkanlığına birçok önerge verilmiştir, ilkin okunup kabul edilen önergeye göre, **“iki yıllık milli çalışmanın değerli bir özeti ve mutlu bir büyük zaferin tarihçesi ve milli isteklerin açık ve kesin bir ifadesi demek olan”** bu konuşma, hem Türkçe, hem de Fransızca olarak bastırılıp bütün dünyaya duyurulacaktı. Diğer önergeler, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya gazilik unvanı ve mareşallik rütbesi verilmesi hakkında idi. 14/15 Eylül gecesi Batı Cephesi Karargâhından yazılmış olan bir önerge aynen şöyle idi:

“Bizzat muharebe meydanındaki tedbirler ile üstünlüğün sebebi ve etkileyicisi olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine mareşallik rütbesi ve gazilik unvanı verilmesini teklif ve istirham ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bu davranışını milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya yöneltilmiş bir eser-i takdir ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğunu arz eyleriz.”⁴⁴⁷

Genelkurmay Başkanı ve Kozan Milletvekili Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’nın imzalarını taşıyan bu önergeden başka, Saruhan Milletvekili Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşı tarafından da aynı maksatla bir önerge daha verilmişti.

O gün, ivedilikle görüşülüp, hiç tartışılmadan kabul edilen 159 sayılı Kanunla, Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, **“Gazi”** ve **“Mareşal”** Mustafa Kemal Paşa oldu.

Sakarya Meydan Muharebesinde, bütün ordu başkumandanına yaraşır bir feragat ve cesaretle doğuşmüştür. Türk ordusunun niçin kazandığını, Ankara Antlaşmasını Fransa adına imzalayacak olan Franklin Bouillon’un bir cümlesiyle belirtmek isteriz.

Franklin Bouillon, Anadolu’ya ilk gelişinde (Sakarya Muharebesi’nden önce) cepheyi ve Yunan zulümlerini göstermek üzere Batı Cephesi’ne gönderilmiş ve mihmandar olarak refa-

---

⁴⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.12, s. 263-264.

katine verilen Kurmay Subay Baki (General Vandemir) Bey ile Eskişehir civarında bir uçağımızı gördüğü zaman hayrete kapılmıştır. Çünkü, Gnom motorlu, Albatros kanatlı, patates emayeli uçak, gerçekten şaşılacak bir acayıplıkta idi. Franklin Bouillon uçağı görünce hayretini ve takdirlerini şöyle ifade etmiştir:

“Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız azizim.”⁴⁴⁸ –

ANKARA

Memleketin kaderine el koyduğunu kararlarında ve yaptığı kanunlarda birçok defa ilan eden ve bütün kuvvetleri (yasama, yürütme ve yargı) nefsinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklal Harbi’nin en çetin muharebeleri Ankara yakınlarına intikal edince, umulmayacak ölçüde sarsılmıştır.

Bu tehlikeli dönemde, meclisin dağıldığı söylenemez. Fakat gereği gibi çalıştığını, heybetli görünüşünü muhafaza ettiğini söylemek de mümkün değildir. Büyük Meclis, ilk defa böyle bir duruma düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığı kabul etmek için, meclisin yetkilerini isterken bu ihtimali düşündü mü, bilmiyoruz. Yalnız açıkça belli oluyor ki, Sakarya muharebeleri sırasında memleketin kaderini tayin etme sorumluluğu yalnız Mustafa Kemal Paşa’nın omuzlarına yüklenmiştir.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinde ordunun uğradığı yenilgi ile mecliste ilk gevşeme başlamıştı. Gizli oturumlarda söylenen ateşli nutuklara ve açık oturumlardaki soğukkanlı, azimli görünüşe rağmen, birçok milletvekili; her şeyin bittiği kanısına varmış ve kişisel duygulara düşmüştü. Yunan ordusu henüz Sakarya’ya doğru yürüyüşe geçmeden Ankara bir göç hazırlığına koyulmuş bulunuyordu. Bu havanın yaratılmasında ve benimsenmesinde, telaşlı milletvekillerinin davranışı başlıca rolü oynamıştır. Hükümet zorunlu bir tedbir olarak dairelerini, evrak ve ağırlıklarını Kayseri’ye taşıırken, Büyük Millet Meclisi kendi üyelerine hâkim olamamıştı. Şüphesiz taşınması için de

---

⁴⁴⁸ Korgeneral Baki Bandemir, ‘Sakarya’dan Mudanya’ya’ 1. Kısım, s.53.

tedbirler alınması gerekiyordu. Kayseri Lisesi, meclis binası olarak ayrılmıştı. Kayseri valisi, milletvekillerine ev bulmakla meşguldü.⁴⁴⁹ Bazı milletvekilleri ailelerini şimdiden Kayseri'ye veya memleketlerine göndermişlerdi. Fakat, meclisin üye sayısı da günden güne azalıyordu. Kimi izinli, kimi izinsiz olarak çok sayıda milletvekili Ankara'yı çoktan terk etmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Milli Mücadele hatıralarında o günlerin Ankara'sı çok ilgi çekici bir şekilde tasvir edilmiştir. Yazar, henüz on beş gün önce Ankara'ya gelmiş olan Ziya Gökalp'ın Diyarbakır, Ahmet Ağaoğlu'nun Erzurum yollarını nasıl tuttuklarını hem hüzün verici, hem güldürücü bir dille anlatır.⁴⁵⁰

Bu hatıralardan, Ankara'nın içine düştüğü ıssızlığı ve sonra, yaralı akınını canlandıran bazı parçaları aşağıya alıyoruz:

“Bununla beraber, gerek Ağaoğlu'nun kağnısı, gerek Tefik Hâdi'nin atı, o günlerde Ankara'da bulunabilecek nakil vasıtalarının sonuncusu idi. Ondan sonra bir uyuz eşek bile küheylân kadar kıymetli olmağa başladı. Buna rağmen yine giden gidene idi. Nasıl? Ne suretle? Buna Ruşen Eşrefle ben şaşırp kalıyorduk. Zira, biz şehirden Çankaya'ya, Çankaya'dan şehre bile inip çıkmanın imkânını bulamıyorduk. Ara sıra nereden bulduğumuzu hatırlayamadığım bir araba beygiri vardı, ona kâh Ruşen Eşref binip ben inmek ve kâh ben binip Ruşen Eşref inmek suretiyle yol olarak giderdik.”

“... Millet Bahçesi'nde hava almaya giderdik. Bu bahçe, boşalmış Ankara'nın içinde akşamüstleri birkaç eş dosta rast gelmek ve baş başa verip sohbetlere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdı.”

“Hükümet erkânı için zaten meclisle buradan gayri buluşup toplanacak yer kalmamıştı. Vekaletler şimdi boş bir oda ortasında birer tahta masa ile birer hasır iskemleden ibaretti. Daireler, bütün memur kadroları, dosyaları ve eşyaları ile

---

⁴⁴⁹ Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul: 1961, s.246.

⁴⁵⁰ Y.K. Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda “Millî Mücadele Hatıraları” -. Selek Yayını, İstanbul: 1958, s.144. 673

beraber çoktan Kayseri'ye nakledilmiş bulunuyordu. Vekilin yanında kala kala ya bir müsteşar, ya bir hususi kalem müdürüyle bir iki hademedden başka kimse kalmamıştı. Kendisi de zaten bu birkaç kişilik maiyetiyle her an harekete hazır. Vekillerden çoğunun Kayseri'ye göç eden yalnız memurları değil, çoluk çocuklar da aynı gurbet yolunu boylamışlardı.”

“...Sakarya Meydan Muharebesi'nin on beşinci gününe doğru Ankara'nın içi yaralılarla tıklım tıklım dolmağa, harbin ne kadar elem verici tarafları varsa burada belirip serilmeğe başladı. Kızılay'ın sihihi imdat araçtan, hastaneleri, yeni yeni tesis edilen pavyonlar bu insanı faciayı güçlkle karşılayabiliyor ve yegâne cerrah M. Kemal Bey'in bazı günler tek başına yirmi otuz yaralıya neşter vurduğu oluyordu.

Bu arada bir kaç hava hücumuna da maruz kaldık. Gerçi, bu hava hücumlarının dehşet salıcı bir tarafı yoktu. Güney yönünden üç dört uçak uçup gelerek istasyon civarına birkaç bomba atıyor, şehrin üstünde bir daim çevirdikten sonra uzaklaşıp gidiyordu. Bir gün istasyona atılan bu bombalardan biri vagona değdi ve vagonu tahrip etmekle kalmayarak içinde bulunan bir şimendifer memurunun ölümüne de sebep oldu.⁴⁵¹ Bir başka gün, hatırladığıma göre diğer bir bomba Akköprü taraflarına düştü. Bunun üzerine Ankara'daki aileler arasında ikinci bir göç hareketi baş gösterdi.”

11 Ağustos 1921 günü, Büyük Millet Meclisi, 4 günlük Kurban Bayramı'nı vesile ederek 22 Ağustos'ta toplanmak üzere tatile girmişti. Meclis, bundan sonra ikişer, üçer günlük aralarla ve hiçbir önemli mesele ile meşgul olmaksızın 22, 25, 27, 29 Ağustos, 1, 3, 5, 8, 10 ve 12 Eylül günlerinde toplanarak kısa süren oturumlar yaptı.

12 Eylül'de, ya sabırları taşıdığı, ya da Sakarya'dan zafer kokusu aldıkları için bazı milletvekillerinin, Ankara'dan uzaklaşan arkadaşlarından hesap sorduklarını görmekteyiz. Bu günkü ilk oturum açılıp yoklama yapıldıktan sonra Karesi (Balıkesir) Milletvekili Vehbi Bey söz alarak şöyle demiştir:

---

⁴⁵¹ Bu memur Rum idi

“Efendim, Yüksek Meclisin yirmi dakika, yarım saati zayi oldu. Bu alelusul yoklamadan hiç bir fayda olmayacaktır. Biliyoruz ki, içimizden izinsiz olarak meclise devam etmeyenler vardır. Bu gibi gaib-i gayr-i mezunlar hakkında Riyaset Divanı’nın ne yaptığını, bu yoklamadan bir fayda olup olmadığını öğrenmek istiyorum.”⁴⁵²

Ayrıca bu konu ile ilgili olarak başkanlığa verilen aşağıdaki önerge okunmuştur:

“Meclisin tarihi anlarında, meclisin karan hilâfına gaib-i gayr-i mezun arkadaşlar bulunmasından dolayı açık celselerde saatlerce çalınan çingırağa ve koridorlarda hademenin dolaşmalarına mukabil ancak ekseriyeti mümküné hasıl olabilmektedir. Şu hâle karşı aşağıdaki maddelerin karar altına alınmasını teklif ederiz:

1. Gaib-i gayr-i mezun olarak meclisten ayrılan arkadaşların iki gün içinde tahkik ettirilerek isimlerinin açık celsede okunması.

2. Gaib-i gayr-i mezun arkadaşların hemen meclise katılmaları için kendilerine telgraf verilmesi.

3. Gaybubet ettikleri günler için tahsisatlarının kesilmesini teklif ederim.”

Bu önerge üzerine yapılan görüşmeleri meclis tutanaklarından takip edelim:

Mehmet Şükrü B. (Karahisarî Sahib) – Arkadaşlar, hepimiz hatırlarsınız ki; biz harbin en buhranlı zamanında meclisin buradan kımıldamayarak ordunun arkasında bulunmasına ve hiç bir kimsenin bizden izin almadan gitmemesine karar verdik. Bunun karşısında maalesef bazı zayıf kalpli arkadaşlarımız ortaya çıktı. Bunlar başkanlık divanından da meclisten de izin almayarak gittiler (doğru sesleri). Bundan dolayı bu güne kadar bu iş böyle gitti, şimdi meclisten izin alan arkadaşlarımız bulundu. Bunların mazeretlerini dinledik ve izin verdik. Bunun dışında başkanlık divanından birer hafta izin ala-

---

⁴⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. C.12, s. 182.

rak gidenler ve bunu aşarak, on beş gün kaldıktan sonra gelen arkadaşlarımız bulunmuştur. Bundan dolayı bendenizin bu öneriyi vermekten maksadım o tarihten bugüne kadar izinsiz kaybolanların veyahut başkanlık divanından aldığı iznli gidip müddetini aşan arkadaşların isimlerinin belli olması ve zapta geçmesidir. Tarihi bir karar karşısında vazifesini yapmayanların zabıтта görölmesidir. Maksadım budur (Bravo sesleri).

Konunun fazla deşilmesini istemeyen Sinop Milletvekili Hakkı Hâmi Bey'in konuşması üzerine İzmit Milletvekili Sırrı Bey:

"Geriyе giden arkadaşlarımız orada kahramanlık manzumeleri yazıyorlar." diye söylenmiş ve görüşmeler şöyle devam etmiştir:

Durak B. (Erzurum) – Efendiler, bu mesele tarihi bir meseledir. Tüzük meselesi değildir. Geçirdiğimiz tarihi günlerde burada zayıf kalplilik gösteren arkadaşlara tarihi bir muamele yapmalıyız. Efendiler, bu gün millet bize da yanarak bizim için hayatını veriyor, malını veriyor. Biz burada bir parça mal için her şeyi yapıyoruz. Ailemiz peşinde, oraya buraya koşuyoruz (Doğru, doğru sesleri). Bugün tüzük günü değildir. Doğru görelim, doğru muhakeme edelim, doğru muamele yapalım. Cepheden bir asker kaçmış olsa hemen idam kararı veriyoruz ve kurşuna diziyoruz. Bizim vazifemiz ondan aşağı mıdır? O cephede bulunan erat ve subayların vazifesinden daha mühimdir. Zannetmiyorum ki, bizim vazifemiz ondan daha ağır olsun çünkü o askerin karargâhı, askeri merkezi burasıdır (Aferin Durak Bey sesleri). Tüzüğü değıştirelim rica ederim, efendiler. Biz hâlâ tehlike karşısındayız. Belki daha pek önemli günler geçireceğiz, bizim düşmanlarımız çoktur, bizi dağıtmak isteyenler çoktur, böyle zamanlarda ihtimal ki, aramıza propaganda sokup bizi dağıtacak haller olur. Biz henüz önemli günleri geçirmedik, atmadık. Belki böyle önemli devre karşısında bulunacağız. Biz bunları gözümüzün önüne getirerek vazifemize devam etmeliyiz. Çok söyleyeceğim. Söylemek istemiyorum. Bunun için çok rica ederim önemli bir karar alalım, bundan sonra herkes burada bihakkın vazifesini ifâ etsin. Yoksa efendiler, bu meclis herhalde dağılır.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) – Durak Bey emin olsun ki, dünya tuz buz olur, fakat meclis dağılmaz.

Vehbi Bey (Karesi) – Efendim, Türkiye Büyük Millet Meclisine üye olup gelen arkadaşlar ve bunu kabul eden ve bunun şerefini taşıyan muhterem arkadaşlar en tehlikeli anlarda bütün mesuliyetleri üzerlerine almışlardır. Bundan herhangi suretle dönmek veyahut zayıflık göstermek vâki olursa, bunun cezası bendenizce, tahsisatından kesmek veyahut gazete ile ilan etmek değildir. Bu meselenin şurada görüşülmesi, lazım gelen ceza için kâfidir. Gündeme geçmemiz daha uygundur. Bu ceza bendenize tatbik edilse, zannederim buradan çıkıp yaşayacağıma inanmıyorum.

Tahsin B. (Aydın) – Efendim, bugün yarım saati yoklama ile geçirdik, bir saat de üyelerin devam meselesine ait olan mesele ile meşgul olduk. Bu itibarla üyelerin devamı meselesini temin için bir toplantı bize dört bin liraya mal olacak. Efendiler, askerlerimizin yedikleri taşlı topraklı ekmekleri görüyoruz. Batı Cephesi'nde matarasızlıktan susuz harbeden bu millet evladını, kardeşini, damadını askere verdiği, güneş altında akşamdan sabaha kadar harp ettiği halde bize her ay ikişer yüz lira veriyorlar. Harpte ayağında çarığı, sırtında elbisesi olmayan bu millet bize ayın yirmisinde bu maaşı burada veriyor. Buna karşılık hiç olmazsa haftada iki defa bir adamın toplantılarda bulunmaması ne kadar ayıptır. Bundan dolayı, tarih ve millet karşısında ve böyle kanlı zamanlarda, tehlikeli günlerde meclisi terk edip izinsiz kaybolan arkadaşlar teşhir edilmeli, gazetelerle ilan edilmelidir.”

Bundan sonra görüşmenin yeterliği ve yapılacak işlem hakkında başkanlığa önergeler verilmiş ve görüşmeler Başkanın şu sözleriyle sona ermiştir:

“Eğer müsaade ederseniz, meseleyi başkanlık Divanınca inceleyelim, size bildirelim.”

ATLATILAN TEHLİKE

Türk ordusu, Sakarya'da tutunmasa idi, Anadolu Milli Hareketi büyük bir tehlikeye dönüşmüş olacaktı. Bu takdirde, ordu

ancak Kızılırmak gerisine çekilebilirdi. Geri çekilme bir bozguna dönmese bile, yeni cephenin ilerisinde kalacak bölgeye (Sinop, Kastamonu, Çankırı ve Ankara) mensup askerlerin büyük ölçüde dağılması mukadderdi. Ayrıca, Ankara'nın Yunanlılar tarafından işgalinin, milli hareket için, siyasi bakımdan telafisi güç, ağır bir darbe teşkil edeceği muhakkaktı. Yunan ordusuna sonsuz bir güven besleyen Lloyd George, İngiliz Genelkurmayı karşısında bir kere daha haklı çıkacak ve bu durum Fransızları da tereddüde sevk edecekti. Moskova Antlaşması'na rağmen, Rusya'nın Ankara Hükümeti'ne karşı henüz pekişmemiş olan güveni sarsılacak, tutumunu değiştirmesi gerekecekti.

En iyimser bir tahmin ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, çoğunluk sağlayabilecek bir üye sayısı ile Kayseri'ye yerleştiğini kabul edelim. Sakarya'nın mağlup Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, bu meclis karşısındaki durumunu kestirmek güç değildir. Tahammül edilemeyecek hâle gelen meclisi, Mustafa. Kemal Paşa dağıtabilir miydi? Böyle bir hareket nasıl bir sonuca ulaşırdı? Gönüllerinde başka bir arslan (Enver Paşa) yatan milletvekillerinin tutumu ne olacaktı? Bütün bu ihtimaller, kaybedilecek bir meydan muharebesinin arkasında yatmakta ve muharebe devam ederken bazı hazırlıklar yapılmakta idi.

Pusuda duranlar için, Kütahya- Eskişehir yenilgisi ilk işaret oldu. 25 Temmuz 1921'de Türk ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Enver Paşa 28 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile gizli bir görüşme yaparak 30 Temmuz'da Moskova'dan Kafkasya'ya hareket etti.⁴⁵³ Enver Paşa'nın niyetini daha iyi anlayabilmek için, Moskova'dan ayrılmadan önce, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz tarihli mektubun şu son kısmına göz gezdirmek gerekir:

“Şimdi bütün açıklıklara rağmen siz karşınızda bir düşmanınız varmış gibi hareket ediyorsunuz, önce de dediğim gibi ben ve arkadaşlarım iki seneden beri takip ettiğimiz memleketin ve İslam'ın kurtuluş emelini güdüyoruz. Bununla beraber memlekette halka dayanan ve cidden onun menfaatini düşü-

---

⁴⁵³ General Ali Fuat Cebesoy 'Moskova Hâtıraları' Vatan Neşriyatı, İstanbul. s. 227

nür bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zatîâliniz bizi rakip kabul ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun seneler beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir ihtirashlı ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve başarısına yardım ederdik. Cenabı Hakkın şimdiye kadar size yardımcı kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan önce takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söyleyemem. Yalnız bir ricam var, lüzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız.

Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkinize bakarak sizi iğva edenlerle⁴⁵⁴ memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmının baskısına doğru gitmeyiniz. Yoksa gene lüzumsuz baskılar ve bunların neticesi feveranlar zuhur edebilir.

Bugün emin ol ki, bütün vatanını seven herkes, olan biten her şeye rağmen sizin başarınıza çalışıyor. Çünkü senin muvaffakiyetin Anadolu'nun başarısı demektir. Fakat eğer, siz şimdiden kanunsuz hareketler ve lüzumsuz şiddetlere gidererseniz, korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki millet değildir. Artık baskıya fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım adına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslam'ı ezen Avrupa canavarı ile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini vermeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'i de içine aldığını bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle mem-

---

⁴⁵⁴ Ayartma, baştan çıkarma. (y.n)

lekette ikilik çıkacak, diyorsun değil mi? Hâlbuki, ben ve arkadaşlarım o kanaatleyiz ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz baskılara hiç hacet kalmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize değil, sakinleştirecek ve daha kolaylıkla yürütecektik. Bununla beraber şimdilik Moskova’da bulunarak dıştan memleketimize yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf etmemiz lazım gelir ki, hiç bir kanunı sebebi olmayarak memleket dışına sürgün şeklindeki arzu-nuza sonuna kadar tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilce gelir. Bununla beraber, vatan için şimdi buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmamızın genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam âlemi için faydasız ve belki tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz... İşte o kadar.

Şimdi gene saygıyla gözlerinizden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikle ve İslam ve vatana faydalı büyük büyük başarılar dilerim.”⁴⁵⁵

Ankara, Enver Paşa’nın faaliyetini dikkat ve endişe ile izliyordu. Ağustos ayı içinde Enver Paşa’nın Moskova’da görülmemesi bir kuşku yaratmıştı. Batum baş şehbenderliğine “İzi Rusya’da kaybedilmiş olan Enver Paşa’nın nerede bulunduğu tahkiki” bildirildi. Ve öğrenildi ki, Sakarya Muharebe-lerinin devam ettiği bu sırada, Enver Paşa, Batum’da bulunmakta ve Zinoviyev’in sayfiye köşkünde misafir edilmektedir.⁴⁵⁶

Çeşitli bakımlardan Enver Paşa’dan faydalanmayı düşünen Sovyet liderleri, Türk Milli Kurtuluş Hareketi’nin başarıya ulaşması için Mustafa Kemal Paşa üzerine oynamakla beraber, Enver Paşa’yı da yedek olarak elde bulundurmakta idiler. Anadolu Harbi’nin tehlikeli bir safhaya girmesi üzerine Enver Paşa’yı Anadolu sınırlarına, Kafkasya’ya sürdüler. Bir bozgun halinde, Enver Paşa, Anadolu’ya geçerek Mustafa Kemal Paşa’nın yerini alacaktı.

---

⁴⁵⁵ General Ali Fuat Cebesoy, aynı eser. s. 234-235.

⁴⁵⁶ ‘Yakın Tarihimiz’ dergisi, İstanbul. 1962, C. II, s.117 Firuz Kesim’in hatıraları.

Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, 17 Ağustos 1921 günü, Anadolu'nun Moskova Sefiri Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya şöyle demiştir:

“Türkiye Batı Cephesi’ne bir Rus ordusunun sevk edilmesi suretiyle Türkiye’ye fiili bir surette yardım etmeyi düşünüyor-sak da, Rusya için böyle bir teşebbüsün maddeten imkânı olmadığı gibi, Türkiye’nin de bunu arzu etmeyeceğini biliyoruz.

Acaba Enver Paşa’nın temin edebileceği Müslüman kuvvetleriyle Anadolu’ya geçmesi mümkün olamaz mı? Vaat ettiğimiz harp malzemesini süratle ve tamamen Türkiye’ye gönderdikten sonra, daha da fazla yardımda bulunabileceğimizi sanıyorum. Türk-Rus Antlaşmasının Meclisçe tasdik edilmesi üzerine, mevcut para yardımının bu seneye ait geri kalan kısmını altın azlığına ve ihtiyacına rağmen pek yakında gönderebileceğimizi tahmin ediyorum.”⁴⁵⁷

Çiçerin böyle bir zemin yoklaması yaparken, Enver Paşa, Batum’da faaliyete geçmiş bulunuyordu. Enver Paşa’ya göre, İttihatçıların artık kimlikleriyle ortaya çıkacakları günler gelmiştir, İttihat ve Terakki’nin takma adları altında çalışmasına son verilmelidir.⁴⁵⁸ Bu maksatla 5 Eylül 1921 de Batum’da bir kongre toplamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 40 kişilik bir grup teşkil ettiklerini daha önce belirttiğimiz Enver Paşacı İttihatçılar da boş durmuyorlardı. Enver Paşa’nın Batum’a geldiğini öğrenmişler ve kendisiyle irtibat kurmuşlardı. Ayrıca Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, ağustos sonlarında Batum’a gidecek meclisteki İttihatçılar adına Enver Paşa ile görüşmüştür.⁴⁵⁹

“5 Eylül Kongresi” toplandığı zaman Sakarya Meydan Muharebesi’nin Türk ordusu lehine geliştiği de Batum’da öğrenil-

---

⁴⁵⁷ General Ali Fuat Cebesoy, ‘Moskova Hatıraları’ Vatan Neşriyatı, 1955 İst., s. 229

⁴⁵⁸ Halil Paşa’ya yazdığı 26 Ağustos 1921 tarihli mektup. Bk: General Sami Sabit Karaman, ‘İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa’ İzmit: 1949, s. 142-143.

⁴⁵⁹ Bu görüşmeden sonra Enver Paşa’nın Türkiye’deki teşkilâta yazdığı 31 Ağustos tarihli mektubun önemli kısmını, “İç çekişmeler” bölümünde verdiğimiz için burada tekrarlamayacağız.

mişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girerek idareyi ele geçirme planı böylece suya düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple, "İttihat ve Terakki"yi tekrar iktidara getirmenin uzun bir siyasi çalışmaya ihtiyaç gösterdiği anlaşılmış ve kongre, bu yolda çareler araştırmıştır. Bir mektupla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirilen kongre kararlarından öğreniyoruz ki, Enver Paşa, şu iki hususun kabulü için Mustafa Kemal Paşa'ya baskı yapmak istemektedir:

1. Bütün İttihatçılara Anadolu kapılarının açık tutulması.
2. İttihatçıların Anadolu'da serbestçe faaliyette bulunmalarına ve parti kurmalarına engel olunmaması.

Hâlbuki, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Türk milletinin "Makûs talihini" yenmiş ve Ankara'ya büyük bir zaferle dönmüş bulunuyordu. Artık Enver Paşa'nın karşısına daha büyük bir cüretle dikilebilirdi. Fakat, Sakarya Muharebesi kaybedilseydi. Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten kimse alıkoyamaz ve büyük ihtimalle Anadolu bir iç harbe sürüklenirdi.

Enver Paşa, Batum'da şansını son defa denedikten sonra, Türkiye'de kendisine yer kalmadığını anlayarak, memleketin ve İttihatçıların kaderini Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine terk edip 19 Eylül günü Batum'dan ayrıldı. Bu yolculuk ve bu son macera Orta Asya'da son bulacaktı

SAKARYA MUHAREBESİ'NİN BİLANÇOSU

Türk kuvvetleri, Sakarya'dan çekilen Yunan ordusunu 14 Eylül'den itibaren takibe başladılar. Takip hareketi ve muharebeleri 8 Ekim 1921 günü sona erdi.

Yunanlılar 1921 yılı yaz taarruzuna 9 Temmuz'da başlamışlardı. Bu tarih ile Türk ileri harekâtının durduğu 9 Ekim arasındaki üç aylık zamanı Türk-Yunan harbinin en uzun muharebe dönemi olarak kabul etmek gerekir? Bu dönemde, yalnız ordular değil, Türk ve Yunan milletleri de çetin bir imtihan geçirmiş oldular. Harbin gidişatı tamamen değişti. Yunan Başkumandanı Papulas, Sakarya'dan çekiliş sırasında, Bursa'da Harbiye Nazırına yazdığı 21 Eylül günlü bir raporda şöyle diyordu:

“Ordu kumandanlığının fikrinde, bu askerden daha fazla fedakârlık istemek akıl kârı değildir. Bundan dolayı herhalde Anadolu seferi mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır. Buna mecburiyet vardır.”

Artık inisiyatif Türklere geçmişti. Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa da, Sakarya zaferinin kesin sonucunu almak için, kış gelmeden ve Yunan ordusu kendisini toparlamadan taarruza geçerek harbi sona erdirmek istiyordu. 6 Ekim günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile aralarında bu hususta bir yazışma geçti. Fakat İsmet Paşa cephane durumunu ve zaman meselesini ileri sürerek, başkumandanın bu fikrine taraftar olmadı. Gerçekten Sakarya’dan sonra, Türk ordusu kesin sonuç alacak durumda değildi.

Kâzım (Özalp) Paşa’nın bize anlattığına göre, 13 Eylül günü Mürettep Kolordu topçularının cephanesi sıfıra inmişti. Ve askerler birbirlerinden mermi istemekte idiler. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için tümen topçularından mermi toplamak zorunda kalınmıştı.

İki taraf da, Sakarya Meydan Muharebesi’nden çok büyük kayıplarla çıkmıştı. Bu kayıpların önemini ölçebilmek için, önce tarafların Sakarya Muharebesi başlangıcındaki kuvvetine bakalım:

	<u>Tüfek</u>	<u>Ağır M. T</u>	<u>Top</u>
Türk Kuvvetleri ⁴⁶⁰	46.228	515	167
Yunan Kuvvetleri	85.000	876	248

Yunan ordusunun bütün insan mevcudu 122.164 kişi ve subay sayısı 4.364 idi. Türk ordusunun asker mevcudu daha az olmakla beraber, subay sayısı Yunan ordusunun subay sayısına aşağı yukarı denk durumda idi. İki tarafın kayıplarına gelince; Türk ordusu subay ve er olmak üzere 3.282 şehit, 13.618 yaralı vermişti. Yalnız subay olarak şehit sayısı 345, yaralı sayısı 1.217 dir.

---

⁴⁶⁰ Bu sayılar 5 Ağustos 1921 tarihine aittir. Türk ordusu, devamlı olarak takviye aldığı için 18 Ağustos’ta tüfek sayısı (yani savaşçı er) 60.000’e yükselmiştir

Yunan ordusunun kayıpları çok daha ağırdır: Subay ve er olarak 15.000 ölü, 25.000 yaralı.

Türk ordusunun Sakarya Muharebesi'nden sonra, 20 Eylül günü, Batı Cephesi Kumandanlığınca tespit edilen kuvveti ise şöyledir:⁴⁶¹

4.864	Subay
92.660	Er
47.342	Tüfek
480	Ağır makineli tüfek
379	Hafif makineli tüfek
165	Top

Büyük gayretlerle mevcudu yüz bine çıkarılan bu ordunun ilkbahara kadar beslenip elde bulundurulması, Sakarya Muharebelerinin ortaya koyduğu bir problem idi. Bunun için, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir taarruz üzerinde ısrarla duruyordu. Bir sonbahar taarruzu hazırlığına girişildi. Fakat, gerekli silah, cephane ve araçların sağlanması mümkün değildi. Havaalar iyice soğumuştı. Taarruz, bahara bırakıldı.

Sakarya Zaferiyle inisiyatif Türk ordusuna geçti. Gerçi, ilkbahar taarruzu da yapılamayacaktı. Ama, artık bir Yunan taarruzu beklenemezdi. Sakarya Muharebeleri, Türk ordusunun moralini ne kadar yükseltmiş ise, Yunan ordusunun moralini de o derece kırmıştı.

Yunan Hükümeti sonsuz bir umutsuzluğa düştü. Siyasi, iktisadi ve mali sıkıntı son haddini bulmuştu. Yunanistan, artık dayanacağı bir büyük devlet kalmadığını da anlamaya başladı. 20 Ekim'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız anlaşması, Türklere şerefli bir barışın kapılarını açarken, İngiliz Dışişleri

---

⁴⁶¹ Ayrıca Kocaeli bölgesinde: İntikam Taburu, Zafer Taburu, Yıldırım Taburu, Kırıntı Müfrezesi, Akıncı Kolu, İzmit Müfrezesi, Sapanca Müfrezesi, Kandıra Müfrezesi, Adapazarı süvarileri, Milli Akhisar Müfrezesi, Geyve Müfrezesi, Özalan Müfrezesi, Halit Pehlivan Müfrezesi adlarındaki milli kuvvetler vardı. Bunların mevcudu 33 subay, 3416 er (2.956 tüfek), 2 hafif, 2 ağır makineli tüfekten ibaretti.

Bakanı Lord Curzon, Yunan Başbakanı Gonaris'e 27 Ekim'de barış zorunluğundan söz ederken **"İngiltere'nin Türkiye ile barış yapması gereklidir"** diyordu. Açıkçası, Yunanistan'a başının çaresine bakması hatırlatılmış oluyordu. Lloyd George da **"Yunanistan'a müspet bir yardım yapılamayacağını"** söylemişti.

Avrupa'da yaptığı temaslardan eli boş dönen Gonaris, Genelkurmay Başkanı Stiratikos'a, gözyaşlarını tutamayarak, şöyle diyordu:

"Küçük Asya'yı terk etmemiz gerekiyor. Kış olanca şiddeti ile ilerliyor. Askerlerimiz yorulup zahmet çekiyorlar; az zaman sonra onlara bakacak paramız kalmayacak, yabancı devletler bizi sergüzeştlerle dolu olan bu siyasete sevk ve tahrik ettikten zavallı halkı milletlerin hürriyeti v.s. hakkındaki vaatleri ile tehlikeye maruz bıraktıktan sonra, şimdi artık yalnız kendi menfaatlerini temine uğraşıyorlar, vaatlerini unutuyorlar, insani dayanışmayı unutuyorlar ve bizi terk ediyorlar. Büyük harp Avrupa'nın ahlakını o derece bozdu ki, her türlü asil duygular tamamıyla sönmüştür, sözünü namusluca yerine getirme hususunda her türlü duygu ortadan kalkmıştır. Zira Hristiyan halka dikkatli davranılması ve özen gösterilmesi Avrupalılar için bir namus borcu olması lazımdı." Ve arkasından ilave ediyordu: "Oradan çekilip gitmemiz lazım geliyor."⁴⁶²

---

⁴⁶²General Stiratikos'un Hatırası' s.331 (Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya. s.105)

YENİ SİYASİ GELİŞMELER

Sakarya Zaferi, Türkiye ve Yunanistan'ı iç politikaları bakımından büyük ölçüde etkilediği gibi dış ilişkilerde de yeni siyasi gelişmelere yol açmıştır. Bu bölümde, özellikle üzerinde duracağımız siyasi gelişmeler şunlardır:

1. Kafkas ardı Devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ile yapılan Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)
2. Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)
3. İstanbul'da İngilizlerle yapılan esir mübadelesine dair anlaşma (23 Ekim 1921)
4. Türkiye - Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922)
5. İtilaf Devletlerinin Mütareke teklifi (22 Mart 1922)

Kars Antlaşması, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nı tamamlayan bir siyasi belge niteliğindedir. Türkiye'nin doğu sınırlarını çizen Moskova Antlaşmasına, Gürcistan ve Ermenistan katılmadığı için bunlarla da ayrı antlaşmalar yapılması gerekiyordu. Nitekim, Moskova Antlaşmasının 15. maddesinde, Kafkas ardı devletleriyle yapılacak anlaşmalardan söz edilmiştir. Ortak sınırları bulunmayan Türkiye ve Azerbaycan arasında, bir anlaşmaya bağlanacak belli başlı herhangi bir konu olmadığı halde, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile çözülecek birçok meseleleri vardı. Moskova Antlaşması görüşmeleri başlamadan, Rus hariciye komiserliği, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bu görüşmelere katılmalarını istemişti. Rusya'nın ısrarla savunduğu teklifi, tarafların çoğalmasından yüzünden Moskova Antlaşmasının sonuçsuz kalacağı endişesiyle, Türk delegasyonu reddetmişti. Bu küçük devletlerin, özellikle sınır meselelerinde anlaşmazlık çıkarmalarından endişe edilmişti. Rusya anlayış gösterdiğinden, Moskova'daki görüşmeye başlanılmış ve Türk-Rus Antlaşması imzalanabilmiştir. Geriye bir mesele kalıyordu: Kafkas ardı devletleri ile de bir antlaşma

yaparak, onlara, Moskova Antlaşmasının kendilerini ilgilendiren hükümlerini kabul ettirmek.

Moskova Antlaşmasının 15. maddesinde, Rusya'nın bu hususta teşebbüste bulunacağı da ayrıca hükme bağlanmıştı. Bu sebeple, Kars Antlaşması'na Rusya da katılacaktı.

Gürcistan Hariciye Komiseri Swanidze, Kafkas hükümetleriyle görüşmelere başlanmasını 30 Temmuz 1921 de Ankara'ya teklif etmişti. Türk ordusunun Sakarya gerisine çekildiği ve Ankara'nın en buhranlı günlerini yaşadığı bir sırada girilen bu teşebbüsün gerçekleşmesi için Sakarya Zaferini beklemek gerekecekti.

Görülüyor ki, Kars Antlaşması; Sakarya'dan önceki siyasi faaliyetlere bağlıdır. Ankara Antlaşması ile İstanbul'da imzalanan Türk-İngiliz esir mübadelesi anlaşmasının da, Londra Konferansı'na kadar uzanan bir geçmişi olduğunu biliyoruz. Bütün bu siyasi ilişkilerin Türkiye bakımından kaydettiği olumlu gelişme, Sakarya Zaferi ile birdenbire hızlanmıştır.

Yukarıda, beş maddede topladığımız “Yeni siyasi gelişmeler”den ikisi, Türk-İngiliz esir anlaşması ve Türkiye -Ukrayna dostluk antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere, Londra Konferansı'na giden Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami Bey, İngiltere ile esirlerin serbest bırakılması hakkında bir anlaşma imzalamış, fakat bu anlaşma Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti. Çünkü anlaşma eşit şartlar taşııyordu. Türkler bütün İngiliz esirlerini bırakacaklar; İngilizler ise harp suçluları ile Ermeni tehcirine karışmış olanları bırakmayacaklardı. Bu defa, 23 Ekim 1921 günü İstanbul'da, Milli Hükümet temsilcisi ve Kızılây İkinci Başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılan anlaşmaya göre, taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı olarak serbest bırakmayı kabul etmişlerdir.

Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşmasına gelince; Sovyet Şûralar Birliğine dahil bulunan bu ülkenin, Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir etkisi olamazdı. Rusya'nın, Kızıldordu

başkumandanı yardımcısı ve Ukrayna Harbiye Komiseri General M.V. Frunze'yi, 25 Kasım 1921'de Türkiye'ye göndermesi⁴⁶³ ve bir anlaşma imzalatması. Türk Milli Hareketi'ni moral yönünden kuvvetlendirmek ve Milli Hareketin gerçek durumunu öğrenmekten ileri bir amaç gütmüyordu. Frunze'nin Ankara'daki ikameti (25 Kasım 1921-15 Ocak 1922), Türkiye ve Rusya arasında büyük dostluk gösterilerine vesile oldu. Samimi görüşmeler, ziyaretler, övücü nutuklar ve bir de dostluk antlaşması, Frunze'nin Ankara seyahatinin son derece hareketli geçmesini sağladı. Bu suretle Türk-Sovyet ilişkileri de, Ukrayna vasıta edilerek, kuvvetlendirilmiş oluyordu.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın bir benzeri olan 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye-Ukrayna Antlaşması'nın, daha çok propaganda amacı taşıdığı, Frunze'nin 4 Ocak tarihli aşağıdaki telgrafından da anlaşılmaktadır:

"2 Ocak'ta Yusuf Kemal ile ben Ukrayna-Türkiye Antlaşmasını imzaladık. Konferans, resmen 2 Ocak'ta sona erdi, antlaşma hükümet içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve halk arasında derin ilgi uyandırmıştır: Netice itibariyle, bütün bu kimselerde Batı Antantına karşı, Doğu haklarını birleştiren bir merkez olarak, Sovyet Cumhuriyetlerine eğilimi belirlemiştir. Yolumuz üzerindeki en ücra köylerin halkı bile, anlaşılan, bizimle kurulan ittifaka ilgi gösteriyor. Burada ve İstanbul'da çıkan gazeteler de, müttefiklerimizdir. Bazı ileri gelenlerin sözlerine göre, Ukrayna'ya karşı ilgi özellikle büyüktür, en geniş kültür ve ekonomi bağlarının derhal kurulması arzusu belirtilmektedir. Sonsuz istismar ve uzun harplerden sonra, memleket güçten düşmüştür, perişandır, bundan dolayı (Batının istilacı planlarından korkarak,) dıştan destek ve işbirliği arıyor, tabii, bize ümit bağlıyor. Bizim teklife göre, Türkiye Hükümeti, ticaret cihazımızdan, işletme ve okullarımızdan faydalanmak ümidiyle, kültür, ekonomi ve teknik vasıtalarımızı tetkik için Ukrayna'ya özel bir heyet göndermek planını hazırlamaktadır. Bu işe yüzde yüz yardım gösterileceğini vaat ettik. Türklerin bize gösterdikleri ilgi ve

---

⁴⁶³ Frunze'nin Türkiye'ye gönderilmesine 13 Ağustos'ta karar verilmiştir.

sempati, tam manasıyla samimidir. Konferans, hiç bir anlaşmazlık ve engelle yüz yüze gelmeden cereyan etti. Birbirimize yakınlaşmak ve işbirliği yapmak fikrini geniş ölçülerde propaganda etmek gerek.

Önümüzdeki günlerde bize Türk konsolosluk temsilcilerinin gönderilmesi beklenmektedir.”⁴⁶⁴

Frunze'nin Ankara seyahatinin, Türkiye bakımından hiç bir faydası olmadığı da söylenemez. Moskova, Frunze'nin raporlarından Türkiye'nin durumunu daha iyi öğrenmek imkânını bulmuş ve Rus yardımı bu sayede artmıştır.

---

⁴⁶⁴“Mejdunarodnaya Jizn” dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Konsolosluğu basın bülteninden).

KARS ANTLAŞMASI

Kafkas Devletleriyle Türkiye arasındaki meseleleri çözecek olan Kars Konferansı, 26 Eylül 1921 akşamı, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında, Kars'ta başladı. Moskova Antlaşması, görüşmelerin esasını teşkil ediyordu. Hariciye Vekâletinin, Türk delegasyonu başkanına verdiği malumata göre **"... konferansın çalışması genel olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden her biriyle aramızdaki meseleleri çözmek, bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı antlaşmalar şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova Antlaşması'nın kendisini ilgilendiren kısmını kabulden kaçınırsa, o zaman Rusya delegasyonu sözünü yapmaya davet etmek suretinde olmalıdır."**⁴⁶⁵

Türkiye'nin en çok önem verdiği husus, sınırlar meselesi idi. Bu konuda, özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkaracağı tahmin ediliyordu. Çünkü, Gürcistan Hariciye Komiseri Swanidze, Moskova Antlaşması'nı imzalamaktan dönen Türk delegasyonu başkanına, Tiflis'te, işi şakaya getirerek **"Bizden istediğinizi vermeyeceğiz, belki Ardahan ve Artvin sınırlarına ve Batum transitinden ve limanından o kadar geniş surette faydalanmanıza itiraz edeceğiz."** demişti. Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye eden Gürcü Menşevik Hükümeti idi. Hâlbuki şimdi, Gürcistan Bolşevik Hükümeti vardı. Türk Hariciyesi, Gürcistan'ın sınır meselesinde başarısızlığa uğrayınca, Moskova Antlaşmasıyla Türkiye'de kalan madenlerden, ezcümle Artvin madenlerinden faydalanma hakkını istemeye kalkışacağı endişesinde idi. Bu endişeyi artıran bir husus da, son zamanlarda, ayrıca Rusya'nın bu madenlerden Çoruh vadisindeki bakır madenini istemesi ve bu istekte ısrarlı görünmesiydi. Konferansta bu ölçüde bir güçlük çıkmamakla beraber, Gürcistan, **"Elviye-i selâse"**⁴⁶⁶ asarı atika araştırması yapmak hakkı ve Ermenistan

⁴⁶⁵ Bkz. Moskova Antlaşması'nın 15. Maddesi.

⁴⁶⁶ Osmanlı döneminde Batum, Kars ve Ardahan livalarının ortak adıydı. (y.n)

da Kulp tuz madenlerinden faydalanmak hakkı üzerinde durmuşlardır. Bunlara karşılık. Türk delegasyonu da Bakü petrollelerinden pay istedi. Bir hayli çekişmeden sonra, başta sınır meselesi olmak üzere, Türkiye'ye herhangi bir taviz vermeden, hazırlanan anlaşma, 13 Ekim 1921 günü imzalandı.

Kars Antlaşması, genel olarak, Türkiye'nin doğu güvenliği bakımından önemlidir. Bu hususu, konferansta söylediği nutukta Ermenistan Hariciye Komiseri Muratyan şöyle belirtmiştir:

“Bu konferansın, Kafkas ardı Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı eğilim ve yakınlık duyduklarını öğreneceğinden eminiz.”

Kars Antlaşması'nın, ayrı bir özellik taşıyan önemi ise Ermeni meselesini kesin bir şekilde kapamış olmasıdır. Gerçi, Gümrü Antlaşması'nın (3 Aralık 1920) üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçmişti. Fakat bu anlaşmayı yapan Taşnak Hükümeti pek kısa bir süre sonra devrilmiş ve Ermenistan'da Bolşevik idaresi kurulmuştu. Ermenistan'a zorla kabul ettirildiği gerekçesiyle, yeni hükümetin Gümrü Antlaşması'nı tanımamak eğiliminde olduğu sezilmekteydi. Moskova Antlaşması, böyle bir ihtimali az çok bertaraf ediyordu. Nihayet, Kars Antlaşması bütün pürüzleri ayıklayarak Türk-Ermeni barışının kurulmasını sağlamıştır.

Burada, Ermeni meseleleri üzerinde biraz durmak istiyoruz. Çünkü, Doğu Anadolu'da 1914-1920 yıllarında Türk-Ermeni mücadelesi sanıldığından daha çetin olmuş ve her iki taraf büyük kayıplara uğramış, çok acı çekmiştir.

Anadolu'nun bu eski halkı, Osmanlı Devleti'nin en önemli unsurlarından biri idi. 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük devletlerin birdenbire açığa vurdukları ilgi ile **“Ermeni Meselesi”** yaratıldı. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları (1878) **“Ermeni Meselesi”**ni milletlerarası bir akitle gerçek haline getirdi. Bu antlaşmalar, Osmanlı Devleti'ne, Doğu Anadolu'da Ermeni

halkı yararına ıslahat yapmak zorunluğunu yüklüyordu. Gerçi ıslahat konusu Abdülhamid'in direnmesi sayesinde hiç bir zaman ciddiye alınmadı. Fakat, büyük devletler Ermeni hamiliğini resmen yüklenmiş olmakla, birtakım Ermeni milliyetçilerinin ve din adamlarının harekete geçmelerine sebep olmuşlardı. 1886'da Hınçak adlı ilk Ermeni ihtilal komitesi İsviçre'de kuruldu. Daha sonra Taşnak Komitesi vücut buldu. Bu komitelelerin faaliyete geçmesi ile Anadolu'da Ermeni ayaklanmalarının başladığını görmekteyiz. 1890'da Erzurum'da, 1894'de Samsun'da, 1895'de İstanbul'da, 1896'da yine İstanbul'da (Banka vak'ası). 1909'da Adana'da önemli ayaklanmalar oldu. Bu kitabın kapsadığı devri doğrudan doğruya ilgilendirmediği için saydığımız olayların ayrıntılarına girmeyeceğiz. Yalnız şunu belirtmek isterik ki, 1890'dan 1914'e kadar Ermenilerin çıkardığı meseleler, gerek Türkiye'de, gerekse Ermeni hamiliğini yüklenmiş olan memleketlerde büyük yankılar uyandırmış ve Osmanlı Devleti'nin başına türlü gaileler açmıştır. Daha çok İngiltere ve Rusya tarafından teşvik edilen Ermeniler, Roma İmparatorluğu zamanında yıkılmış olan devletlerini kurmaya çalışıyorlardı, İngiltere, hiç değilse, bir Ermeni muhtariyetinin gerçekleşmesine taraftardı. Rusya ise, Ermenileri teşvik ve tahrik etmekle beraber, muhtar veya müstakil bir Ermenistan'ı hiçbir zaman istemiyordu. Çünkü, İngiltere'nin desteği ile kurulacak bir Ermeni Devleti, Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'nın yolunu tıkayan bir tampon olacaktı. Rusya'nın Ermeni meselesindeki görüşünü General Spridovitch, 1913'de yayınlanan "L'Europe Sans Turquie" adlı kitabında şu cümle ile belirtmiştir:

"Rusya'ya katılmak, Ermenilerin refah ve saadetleri, geleceğinin temini için tek çaredir."

1914'de Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile Ermeni meselesi, Türkiye'de ağırlığını daha çok hissettirmiş ve Gümrü Antlaşması'na (3 Aralık-1920) kadar geçen zaman içinde Türk ve Ermeni hakları arasında kanlı olaylar cereyan etmiştir. Bu olayların başlangıcını, kısaca söylemek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile harbe tutuşması üzerine sınır boylarındaki Ermenilerin Türk ordusuna karşı silaha sarılmaları ve iç bölge-

lerdeki Ermenilerin Türk ordusunun gerisini tehlikeye düşüren sabotajlara girişmeleri teşkil eder.

Durum son derece ciddi ve tehlikeli idi. İttihat ve Terakki Hükümeti, bu sebeple, sert tedbirler almak zorunda kaldı. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan “Sefer zamanında hükümet icraatına karşı gelenler için askeriyece alınacak tedbir hakkında” adlı geçici kanun aynen şöyledir:

“Madde 1- Sefer zamanında ordu ve kolordu ve tümen kumandanları ve bunların vekilleri ve bağımsız mevki kumandanları, halk tarafından herhangi bir suretle hükümet emirlerine veya vatan savunması ve güvenliğin korunması için alınan düzen ve uygulamalara karşı gelinmesi, silahla tecavüz edilmesi veya direnilmesi halinde bu gibi kimseleri imha etmeye yetkilidir ve mecburdur.

Madde 2- Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen kumandanları, askerliğin gerektirdiği durumda veya casusluk veya ihanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkını tek tek veya toplu olarak diğer bölgelere gönderebilir ve oraya yerleştirebilirler.

Madde 5- Bu kanun yayın tarihinde yürürlüğe girer.”⁴⁶⁷

Tehcir, bu kanunun çıkarılmasından önce Dahiliye Nazırı Talat Bey’in (Talat Paşa), hükümet kararı almadan, doğrudan doğruya verdiği bir emir ile başlamıştı. Daha sonra, işe hukuki bir dayanak olmak üzere, hükümet tarafından metnini yukarıda verdiğimiz kanun yürürlüğe konulmuştur.

Yüzbinlerce Ermeni’nin Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak’a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarmış oluyordu. Bu mesele, tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükümet, tehcire tutulan Ermenilerin mallarına her yerde mahalli komisyonlar tarafından el konularak, bunların satılmalarına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde mal bedellerinin sahiplerine iade edilmesine dair kararlar aldı. Fakat tatbikat, içinde bulunulan olağanüstü durum ve kişi-

---

⁴⁶⁷ Esat Uras. ‘Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi’ s. 617. Ankara 1960

sel sebepler yüzünden, geniş ölçüde suiistimallere yol açtı. Yok bahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi; eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük harp, Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ile sona erince, Ermenilerin daha önce yoğun olarak bulundukları doğu ve güney bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalmış oluyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, eşraf yalnız can değil, aynı zamanda mal kaygısına da düşmüştü. Milli Mücadele başlangıcında, ilk Müdafaa-i Hukuk teşekkülünün doğuda, Erzurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması bu mesele ile çok yakından ilgilidir.

Doğu Anadolu'nun belli bir bölgesinin, 1916-1920 yılları arasında, Türk veya Ermeni hakimiyeti bakımından dört defa el değiştirmiş olması da, meselenin ciddiyetini büsbütün arttırmıştır. 1916'da Ermeni kuvvetleri Rus ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerlemişler 1918'de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzu karşısında Ermeniler çekilmiştir. 1919'da tekrar Ermeni kuvvetleri Kars'a kadar olan bölgeyi işgal etmişler ve nihayet 1920 yılı sonbahar taarruzunda Ermeni ordusu, Türk kuvvetleri karşısında bozguna uğrayarak Ermenistan'a çekilmişlerdir. Her seferinde silahlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni halkı, ya Türk halkı göç etmeye mecbur kalmış ve göç etmeyenler, karşı kuvvetler tarafından büyük ölçüde katliama uğramışlardır.

Kilikya, Antep ve Maraş bölgesinde de aynı dram tekrarlanmıştır. Fransızlara karşı bu cepheye Türk halkının gösterdiği çetin direnmede, Ermeni kuvvetlerinin Fransız ordusu ile beraber bulunmasının rolü büyüktür. Ermeni kaynaklarına göre 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000'den fazla Ermeni Suriye'ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a, Mısır'a ve İstanbul'a göç etmiştir. Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göçen Ermeniler ise 300.000 den fazladır.

1921 yılının ilk günlerinde Türkiye ve Ermenistan arasında Gümrü'de bir Barış Antlaşması imzalanmış olduğu halde, bun-

dan sonra yapılan Kars Antlaşması'nın Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni meselesi bakımından taşıdığı önemi belirtmek için, Londra Konferansı (Şubat 1921) sırasında bile İtilaf Devletlerinin, Ermeni hamiliği rolünü bırakmamış göründüklerini belirtmek isteriz. Londra Konferansı'na izahat veren Ermeni mümesilleri, Gümrü Antlaşmasının tehdit altında imzalandığını ve henüz tasdik edilmediğini ileri sürmüş ve konferans, Ermenistan hakkında şu karara varmıştı:

“Ermenistan'a ait olan şimdiki taahhütler, Türkiye Ermenilerinin Asya Türkiye'sinin doğu hudutlarında bir milli ocak için haklarını tanımak ve Cemiyeti Akvam Meclisi'nin Ermenistan'ın nakli uygun ve doğru olacak bir yer hakkında verilecek kararına uymak suretiyle telif olunabilir.”⁴⁶⁸

Görülüyor ki, başta İngiltere olmak üzere, İtilaf Devletleri, **“Büyük Ermenistan”** davasından ümitlerini kesmişlerdir. Şimdi **“Ocak”** veya **“Ermeni yurdu”** gibi boş laflarla Ermenileri avutmak ve Ermeni hamiliğinden sıyrılmanın çarelerini aramak istemektedir.

Bu bahsi kaparken, Ermeni yazar Kaçaznuni'nin **“Taşnak-Partisi'nin Artık Yapacağı Yok”** adlı kitabından, Ermenilerin nasıl hüsrana uğratıldıklarını görelim:

“Bizim için hükümet teşkili ve siyasi bir heyet rehberliği daima gücümüzün üstünde bir şey olmuştu. Hesaplarımızda hep yanlış hareket ettik, ilerisini düşünmedik. Yapacağımız işler hakkında bilgi sahibi olmadık.

Şimdiki durumda Ermenistan'ın durumu nedir?

Araks ve Sevan arasında bugün küçük bir cemiyet. İsim bakımından bağımsız, fakat hakikatte Rusya İmparatorluğunun özerk vilayetlerinden birisi, Türkiye Ermenistan'ı yok. Ne hükümet, ne yurt, ne de artık milletlerarası bir mesele. Dava kapanmış öldürülmüş ve Lozan'da gömülmüştür. Daha fazlası da var: Artık Türkiye Ermenistan'ında Ermeni de yok. Bun-

---

⁴⁶⁸ Hadisyan, 'Ermeni Cumhuriyeti'nin Doğuşu ve Terakkisi' (Bkz. Uras'ın anılan eseri, s.718)

dan sonra olması ihtimali de mevcut değil. Türkler, kapılarını sıkı sıkı kapadılar. Bunu zorlayarak açmak için bizde kuvvet yok.”

Bundan sonra Sovyet Ermenistan'ının özelliklerini belirten ve Ermenistan dışında yaşıysan bir milyondan fazla Ermeni'nin bulundukları memleketlerde ticaretlerine bağlı olduklarını, Ermenistan için bunların bir unsur sayılamayacaklarını anlatan yazar Ermenistan'ın istiklâlini sağlamak için vaktiyle Türkiye'de yaptıkları ihtilallerin, terrlerin Bolşeviklere karşı tekrarlanmasında fayda olmadığına da işaret ederek, şöyle devam etmektedir:

“... bütün bunları yapabiliriz, fakat şu mesele var: Ne ümitle yapalım?

Türkiye'de bu hareketleri yaptığımız zaman, bu suretle üzerimize büyük devletlerin dostça dikkatlerini çekmiş ve lehimize müdahalelerini temin edebiliriz sanıyorduk. şimdi artık bu müdahalenin gerçek bir kıymeti yok ve bana öyle geliyor ki, böyle tecrübelere de ihtiyacımız yok.

Eğer licenap Avrupa bize Türkiye'de yardım etmedi ve edemediyse, artık fazlasını yapmak istemeyeceğini de anlamak güç değildir. Rusya da yardım edemez.

Binaenaleyh, işi Rusya'ya bırakmalı. Zaten Bolşevikler Ermenistan'ı istila etmemiş olsalardı, kendilerini biz çağırma-ya mecbur olacaktık.”⁴⁶⁹

Gerçekten, Ermeni yazarın belirttiği üzere Ermeni meselesi, Lozan'da ebediyen tarihin derinliklerine gömülmüştür. Ancak, Lozan'a ulaşıncaya kadar birçok merhalelerden geçilmiş ve Kars Antlaşması bu merhalelerin sonucunu teşkil etmiştir.

---

⁴⁶⁹ Esat Uras, 'Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi' Ankara 1960, s. 758-759.

ANKARA ANTLAŞMASI

Fransa'nın, Türkiye politikasını zamanla değiştirdiğini ve Londra'da 11 Mart 1921 günü imzalanan Bekir Sami-Briand anlaşmasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş olmasına rağmen, Türk-Fransız harbinin bu tarihten itibaren fiilen durduğunu, bu kitabın ilgili bölümlerinde izah etmiştik. Londra Konferansında Fransız delegasyonunun ve askeri müşavirlerin, Türk Milli Hareketi'ni nasıl savunduklarını da Londra Konferansı ile ilgili bölümlerde görmüştük. Londra Konferansından hemen sonra başlayan Yunan taarruzunun uğradığı başarısızlık ve genç Türk ordusunun İkinci İnönü Zaferi, Fransa'nın, takip ettiği Türkiye politikasının doğruluğu hakkındaki inancını kuvvetlendirdi. Bundan sonra, Fransa, Ankara ile bir anlaşma yapmak üzere teşebbüse geçti. Eski Fransız nazırlarından Franklin Bouillon, bu maksatla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. Türk-Fransız antlaşmasına zemin hazırlayan görüşmeler, Nutuk'ta Atatürk tarafından açıklandığı gibi⁴⁷⁰ kesin bir sonuca ulaşmadan yarıda kaldı. Sakarya Zaferi'nden sonra, Fransa'nın tereddütleri tamamen zail olduğundan 20 Ekim 1921 günü Ankara'da, Türk-Fransız Antlaşması imzalanabildi.

Ankara Antlaşması'nın Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı antlaşmadan pek farklı olmadığını, iki antlaşmayı karşılaştırmak suretiyle bu kitabın ikinci bölümünde izah etmiş ve bu vesile ile Ankara Antlaşması'nın mahiyetini belirtmiştik. Bundan dolayı, burada yalnız, antlaşmanın Fransız-İngiliz ilişkilerine yaptığı etki üzerinde duracak ve antlaşmaya bağlı mektupları açıklamaya çalışacağız.

Fransa'nın Sevre Antlaşmasına bağlı "Accord Tripartite"e rağmen müttefiklerinden ayrı olarak ve onlara haber vermeksizin Türkiye ile anlaşmaya varması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve kızdırmıştı, İngiltere hariciyesinin bu konudaki 5 Kasım

---

⁴⁷⁰ Atatürk, 'Nutuk' 1952 Baskısı - C. II, s. 620-625.

1921 tarihli notasına Fransız hariciyesinin gönderdiği cevabı notada, Ankara Antlaşması hakkında yatıştırıcı bir üslûp ile bilgi verilmekte ve antlaşmanın esasları şöyle belirtilmektedir:

Anlaşma, bir barış antlaşması değildir ve Ankara Hükümeti'nin ne hukuken ve ne de fiilen tanınmasını gerektirmemektedir.

Anlaşma, sırf mevzii mahiyettedir ve bu fikir, ruhuna hâkimdir... İtalya'nın ve Büyük Britanya'nın Üçler Antlaşması ile (*Accord Tripartite*) tanınan hukukuna, Ankara Antlaşması ile hiçbir suretle dokunulmamıştır.

Britanya mandasına tabi topraklara karşı, hasımca tasavvurlara Fransa tarafından kolaylık gösterilmeyecektir. Fransa, Türk kıtalarının Suriye arazisinden geçmesine müsaade etmeyecektir.

Mezopotamya'da İngilizlere karşı tahriklerin teşvik olunduğu hakkındaki söylentiler esassızdır.

Fransız Hükümeti: "Sevres Antlaşması, Üçler Antlaşması, esirlerin bırakılması hakkındaki anlaşma ve Ankara antlaşması" gibi akdedilmiş muhtelif anlaşmaların nihaî barış antlaşması ile birleştirilmesini ve bu suretle tanzimini esas itibarıyla kabul eylemektedir.

Devletler Hukuku Profesörü Cemil Bilsel'in⁴⁷¹ de belirttiği üzere, Ankara Antlaşması "**mevzii bir durumu düzenleyici bir sözleşme olduğu ve bu itibarla iki devlet arasında tam bir antlaşma sayılması gerektiği**" halde, Fransa'nın, İngiltere'yi yatıştırmak için ileri sürdüğü yukarıdaki görüşler, esasen yatışmaya hazır olan İngiliz Hükümeti tarafından bir teminat olarak kabul edilmiştir. Fakat İngiliz Hariciyesi, Fransız Hükümeti'ne gönderdiği 25 Kasım 1921 tarihli notada bu endişeleri belirtmekte de geri kalmamıştır:

1- Ankara Anlaşması ile Türkiye'deki azınlıklara gereği kadar teminat sağlanamamıştır. Antlaşmanın bu hususla ilgili hükümleri, Kemalist Hükümet'in "**ahde vefa**" hususundaki sadakatine bağlıdır.

---

⁴⁷¹ M.Cemil (Bilsel) 'Lozan' İstanbul 1933, C. I. s. 295-396

2- Anlaşmanın 8. maddesi gereğince, Suriye'nin kuzey sınırları kesin surette değiştirilmiştir.

3- Irak'taki durum üzerinde stratejik etkisi açık olan Bağdat demiryolu parçasının Türkiye'ye verilmesine, Kraliyet Hükümeti kayıtsız kalamaz.

4- Bağdat hattının büyük bir kısmının bir Fransız şirketine devredileceği hakkındaki antlaşma hükmü ile Fransa, vaktinden önce bir imtiyaz elde etmiştir. Halbuki, evvelce Suriye'de bulunup şimdi Türkiye'ye iade olunan bu demiryolu parçalarının müttefikler arasında taksim edilmesi gerekirdi.

5- Ankara Antlaşmasının bazı maddeleri ileride yapılacak barış görüşmelerinde tartışılara sebep olacaktır.

6- Türkiye işlerinin çabuk, genel ve âdil bir tarzda halli, ancak, sözden çok gerçek bir işbirliğine bağlıdır.⁴⁷²

Ankara Antlaşması sebebiyle İngiltere ve Fransa arasında başlayan çekişme görünüşte kapanmış oluyordu. Esasen, Fransa bu anlaşma ile Ortadoğu'da giriştiği maceraya son vermiş olmaktan ve Anadolu'da elde ettiği imtiyazlardan memnundu. Türk milli kurtuluş hareketinin başarıya ulaşmasını ve Anadolu'da müstakil Türk Devleti'nin yaşamasını, kendi uygun gördüğü için, samimiyetle istiyordu. Anlaşma metninde bulunmama ile beraber, Fransa, Kilikya'dan kuvvetlerini çekerken Türklerle birçok silah, cephane ve malzeme bıraktı. Bunların bir kısmını Türkiye, ileride parasını ödemek üzere, satın almış oluyordu. Geri kalanı hediye olarak verilmişti. Hediye olarak verilen silah ve malzeme arasında 10 uçak ve 4.484 tüfek vardı.⁴⁷³

Bütün bunların dışında, Fransa, Anadolu'da sağlamak istediği ekonomik ve kültürel menfaatlerden vazgeçmiş olmuyordu. Gerçi Ankara Antlaşması'nda, bu konuda yalnız Bağdat demiryolu imtiyazından söz edilmişti. Fakat, anlaşma metninde yer almamakla beraber, ekonomik ve kültür alanlarındaki men-

---

⁴⁷² Cemil Bilsel'in anılan kitabı, s. 397 -400.

⁴⁷³ Tüfek ve uçak sayısını Kâzım (Özalp) Paşa'nın özel notlarından aldık.

faatler, Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında teati edilen mektuplarda tespit olunmuştur.

Bu mektupların ekonomik ve kültür ilişkilerine değinen önemli kısımlarını, dilini sadeleştirerek aşağıya alıyoruz.

Yusuf Kemal Bey'in Franklin Bouillon'a birinci mektubu:

"... Büyük Millet Meclisi Hükümeti, iki millet arasında maddi, menfaatlerin gelişmesine de istekli ve arzulu olduğundan:

Harşit Vadisi'nde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazını 99 yıl süre ile yüzde elliye kadar Türk sermayesi ile Türk kanunlarına göre teşekkül etmiş bir şirket tarafından, bu anlaşmanın imzasından başlayarak, 5 sene içinde tamamlamaya mecbur olacak olan Fransız grubuna vermeye taraftar olduğunu açıklamak hususunda bana yetki vermektedir.

Bundan başka, Türk Hükümeti, Fransız grupları tarafından madenler, demiryolları, limanlar ve nehirlerle ait diğer imtiyaz isteklerini bu istekler Türkiye ve Fransa'nın karşılıklı menfaatlerine uygun olmak şartı ile en büyük bir iyi niyetle incelemeye hazırdır.

Diğer taraftan, Türkiye, sanat okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmayı arzu eder. Bu hususta ihtiyacının derecesini Fransa Hükümeti'ne ileride bildirecektir.

Kısacası yapılan antlaşmanın imzalanmasından başlayarak Fransa Hükümeti'nin Fransız sermayedarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile iktisadi ve mali ilişkilere girişmelerine müsaade edeceğini ümit eder."

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Bey'e:

"Bugünkü hükümetlerimiz arasında imza edilen antlaşmanın 7. maddesini tamamlamak üzere, İskenderun bölgesinde tatbik edilecek özel idare hakkında, Türk çoğunluğunu içine alan bölgelerin, genellikle Türk ırkından olan memurlar tarafından idare edileceği hususunu açıklamayı faydalı buluyorum. Türk kültürünün gelişmesi için bütün kolaylıklardan faydalanacak okullar açılacaktır.

Bu usul aynen Antakya bölgesi ile eski Adana vilayetinin Suriye’de kalmış olan kısımlarında da uygulanacaktır.”

Yusuf Kemal Bey’in ikinci mektubu:

“Hükümetimin Türk jandarma okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmak arzusunda bulunduğunu yüce şahsiyetlerine haber vermekle kıvanç duyarım.”

Yusuf Kemal Bey’in üçüncü mektubu:

“İki hükümet arasında bugün imza edilen anlaşmayı tamamlamak üzere, Fransız eğitim ve sağlık kurumları ile hayır kurumlarının hiçbir bahane ile ve hiçbir halde Türkiye’nin menfaatlerine ve Türk kanunlarına aykırı propaganda veya bir fiile girişmeyecekleri kararlaştırılmış olmak şartı ile Türkiye’de mevcut olmakta devam edeceklerini asil şahıslarına ifade etmekle kıvanç duyarım.”

Franklin Bouillon’dan Yusuf Kemal Bey’e :

“Türkiye’de Fransız okul ve kurumlarının bırakılması, jandarma okullarında öğretmen olarak Fransız subaylarının seçimi ve Kuveyk suyunun taksimi meselelerine ait 20 Ekim 1921 tarihli mektuplarınızı aldığımı zatîâlilerine bildirmekle mutluyum.”

Franklin Bouillon’dan Yusuf Kemal Bey’e:

“Londra’da 1921 yılı Mart ayında yapılan görüşmeler sırasında delegeleriniz, Fransa Cumhuriyeti delegelerine, bir Fransız grubuna Ergani madenleri imtiyazını vaat etmiş olduklarını, yüce şahsiyetlerine bildirmekle şeref duymuştum. Zatîâlileri bu imtiyazın daha önce bir Türk grubuna verilmiş olduğunu ifade buyurdunuz. Bunun üzerine zatîâlinizden, Fransız ilgililerinin de âdil bir nispet dahilinde bu işe katılmaları için anılan grup nezdinde bütün gayretinizi sarf etlemenizi rica etmiştim.

Aynı zamanda, Vendeuvre de Lesseps adındaki bir Fransız şirketinin Kilikya’da bir pamuk arazisi imtiyazı aldığını ve bu şirkete imtiyazını almış bulunduğu arazinin tesliminde en büyük güçlüklerin çıkarılmış olduğunu zatîâlilerine arz etmiş

idim. Zatiâîlileri bu işin çabuk incelemesi için mümkün olduğu kadar sarfı mesai eylemeyi temin buyurdunuz.

Bu husustaki açıklamanızı senet kabul ederek, üstün saygılarımın kabulünü rica ederim efendim.”

Yusuf Kemal Bey’in cevabı:

“Bir Fransız grubunun Ergani madenine ve harpten önce Adana vilayetinde verilmiş olduğu söylenen bir zirai imtiyaza dair talebi hakkında irsal buyurulan 20 Ekim 1921 tarihli mektuba cevap olarak, bu iki meseleyi gecikmeden tetkik etti-receğimi ifade eder, şeref duyarım.”⁴⁷⁴

Misakı Milli’den ilk taviz Moskova Antlaşması ile Batum’un Gürcistan’a bırakılması suretiyle verilmişti. Ankara Antlaşması Hatay’ı Suriye’de bırakmakla **“Misak-ı Milli”** den ikinci tavizin verilmesine vesile teşkil etmiştir.

Bununla beraber, Bekir Sami-Briand anlaşmasını olduğu gibi, Ankara Antlaşmasını da tenkit etmenin gereksizliğine inanmaktayız. Çünkü, o günün şartları içinde, bir büyük devletin husumetinden kurtulmak son derece önemli bir kazançtır. Büyük zaferin kazanılabilmesi için, harbin tek cepheye indirilmesi zorunluluğu vardı. Doğu Cephesi’nden sonra Ankara Antlaşması ile Güney Cephesi de kapanınca Türkiye, sınırlı olan gücünü Yunan ordusu karşısında ancak toplayabilmiştir.

---

⁴⁷⁴ Hepsi, Antlaşmanın tarihini (20 Ekim 1921) taşıyan bu mektuplar için Bk. Düstur (Üçüncü tertip), C. III. s.101-107.

BARIŞ TEKLİFİ

İtilaf Devletlerinin 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu Harbi'ne son vermek ve Türkiye ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri (Londra Konferansı), 1922 yılı kış aylarında da tekrarladıklarını görmekteyiz. Bu teşebbüsleri incelemeye girişmeden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı yılının açılması münasebetiyle, 1 Mart 1922 günü, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği nutku gözden geçireceğiz.

Nutuk, iç ve dış meselelere geniş ölçüde yer vermektedir. Burada biz, dış meseleleri incelediğimiz için iç meselelere dokunmayacağız. Yalnız nutkun ekonomik ve sosyal konularla ilgili olan taraflarına temas etmeden geçemeyeceğiz. Çünkü bunlar, takip edilen dış politika ile de yakinen ilgilidir.

Mustafa Kemal Paşa, bu önemli nutkunun giriş kısmında, geride kalan yılın özelliğini şöyle belirtmektedir:

“Geçirdiğimiz ikinci milli yılın en belirli özelliği olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet fertleri ile askerlerin, dayanılmaz baskılar altında sürüklendiğimiz bu kanlı maceraya alışmış ve onu yaratan elem verici zorunlulukları anlamış olmalarını söyleyebilirim.”

Bu ümit verici teşhisten sonra, memleketin çeşitli meseleleri hakkında açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, sosyal ve ekonomik konulara girerek şöyle devam etmiştir:

“Bu konuya girmeden önce, görüşümü açıklamış olmak için Yüksek Heyetinizden ve bütün dünyadan bir soru sormama müsaade buyurunuz.

Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sesleri). Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Bundan dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin iktisadi siyaseti, bu esas gayeyi elde etmeyi hedef gütmektedir.”

İktisadi görüşünü açıklamakta devam eden Mustafa Kemal Paşa sözü şu noktaya getirmiştir:

“İktisadi siyasetimizin önemli gayelerinden biri de genel menfaati doğrudan doğruya ilgilendirecek iktisat, müesseseleri ve teşebbüsleri, mali ve teknik kudretimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir.”⁴⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihli nutkunda, dış politika meselelerine de geniş ölçüde yer vermiş bulunuyordu, önce, Rusya ve Doğu milletleri ile olan ilişkileri ve yapılan antlaşmaları özetledikten sonra sözü Türkiye’nin Batı Devletleri karşısındaki durumuna intikal ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya göre, Fransızlar ile Ankara’da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli antlaşmanın değeri; Sevre Antlaşmasını hazırlayan İtilaf Devletleri grubunun en önemli müttefiki olan Fransa’nın, bu antlaşmanın tatbik kabiliyeti kalmadığını fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasındadır. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere ile Türkiye arasında, bugüne kadar cereyan eden tek olumlu olayın, esir mübadelesi anlaşmasından ibaret bulunduğunu ve İtalya ile yapılan neticesiz görüşmeleri belirterek, Türkiye’nin takip etmekte olduğu dış politikanın esasını şu sözlerle ortaya koymuştur:

“...Rus Şûralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın esasıdır. (Sürekli, şiddetli alkışlar) (Çok doğru, yaşınsın dostlarımız sesleri).”⁴⁷⁶

Bu kesin ifadenin arkasından da şu tamamlayıcı sözleri söylemiştir:

“Bu esas, istiklâli tanımımızı tasdik edecek herhangi bir devlet ile münasebetlerimizi yenilememize tabii olarak engel teşkil etmez.”

Mustafa Kemal Paşa’nın formüle ettiği bu esaslara göre dış ilişkilerin geliştirilmesi için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, şubat ayında Avrupa’ya (Paris ve Londra’ya) gönderilmişti. Bu

---

⁴⁷⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.18, s.5-6.

⁴⁷⁶ a.g.e. s.11

tarihte Batılı büyük devletler tarafından henüz bir uzlaşma teklifi yapılmış değildi. Fakat, İtilaf Devletlerinin yakında bir “Şark Meselesi Konferansı” toplayacakları hakkında bazı söylentiler dolaşmakta idi. Nitekim, Yusuf Kemal Bey, Avrupa’da dönmeden beklenen teklif yapılmıştır.

Gerek Yusuf Kemal Bey’in Avrupa’ya gönderilmesini, gerekse İtilaf Devletlerince yapılan mütareke teklifini, iç politika ile ilgili yönleriyle izah edebilmek için Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile yaptığımız mülakatı nakledeceğiz. Yusuf Kemal Bey Londra ve Paris’te teşebbüslerde bulunmak üzere yaptığı Avrupa seyahatini bize şöyle anlatmıştır:

“Dışişleri Vekili olarak Londra’ya gidecektim. Büyük Millet Meclisi bana kendi yetkilerini vermişti. Hareketime yakın günlerde Mustafa Kemal Paşa’da bazı tereddütler sezdim. Nitekim bir gün bana dedi ki:

– Neden Halep üzerinden gitmiyorsun da, İstanbul üzerinden gitmek istiyorsunuz?

Cevap verdim:

– İstanbul’a uğrarsam, onlarla anlaşıp orada kalacağıma mı ihtimal veriyorsunuz?

– Evet! dedi ve ilave etti:

– Padişah’la görüşeceksin, değil mi?

– Evet Paşam, fakat maksadım başka. Eğer İstanbul Hükümeti’ni razı edebilirsem, Ankara Hükümeti’nin Dışişleri Vekili bizim adımıza konuşmaya da yetkilidir, dedirtebilirsem bu büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için gitmek istiyorum. Eğer izin verirseniz böyle olsun. Fakat söz veriyorum, talimatınızı harfiyen yerine getireceğim. Görme dediğiniz kimseleri görmeyeceğim.

Kabul etti: Mustafa Kemal Paşa’nın bana verdiği talimat şöyle idi:

– Yalnız Tefvîk Paşa’yı (Sadrazam) ve Padişahı göreceksin

– Nazırlardan ziyaretime gelenler olursa ziyaretlerini iade edebilir miyim?

– Hayır! Başka kimseyi görmeyeceksin.

Padişah ile yapacağım görüşme için de şu talimatı verdi:

– Ona diyeceksin ki: Büyük Millet Meclisi, Hilâfet Makamını tanıyor. Hilâfet Makamının da Büyük Millet Meclisini tanımasını istiyor.

İstanbul’a gelir gelmez Sadrazam Tevfik Paşa’yı ziyaret ettim. Yanında Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa da vardı. Barış imkânlarını yoklamak üzere Avrupa’ya gidiyorum, sizin adınıza da konuşabilir miyim diye sordum. Tevfik Paşa hemen kabul etti. İzzet Paşa’ya da tasdik ettirdi. Bana, Padişahı görecek misin? dedi. İrade buyurulursa göreceğim cevabını verdim.

Ertesi gün Fransız Generali Pele ziyaretime geldi. Söz arasında “İzzet Paşa da Londra’ya gidiyor” dedi.⁴⁷⁷ Hemen Tevfik Paşa’ya koştum. “Evet! Elçilikler istediler” diyerek bu haberi doğruladı. Tevfik Paşa’nın yanından ayrıldıktan sonra Fransız elçiliğine gidip Pele’yi gördüm ve durumu anlattım. Dedi ki:

– Biz İstanbul’da tek namuslu adam olarak Tevfik Paşa’yı görüyorduk. Bunda da mı aldanmışız? Böyle bir şey yok, kendileri müracaat ettiler.

General Pele’ye bu açıklamasını Sadrazam Paşa’ya söylememe izin verip vermeyeceğini sordum. “Söyleyebilirsiniz” dedi. Tekrar Sadrazam’a gittim. “Elçiliklerin böyle bir daveti olmadığını Pele’den öğrendim. Neden böyle yapıyorsunuz?” dedim. Üzgün bir şekilde, sadece “bir zaruret var ki, böyle oldu” dedi. Anladım ki, Padişah böyle istemiş.

Bir akşamüzeri İzzet Paşa kaldığım yere geldi. Padişah’ın beni kabul edeceğini söyledi. Beraber gittik. Tevfik Paşa da yanında idi. Beni de oturttu. Mustafa Kemal Paşa’nın sözlerini naklettim. Beni dinlerken gözleri yere dikilmiş, başını öne doğru sallayıp durdu. Tek kelime söylemedi. Ziyaret bitti. Kalktım, çıktım.”

---

⁴⁷⁷ Gerçekten Yusuf Kemal Bey Avrupa’ya gittikten sonra İzzet Paşa da İstanbul Hükümeti’nin temsilcisi olarak ve aynı maksatla Avrupa’ya hareket etmiştir.

Yusuf Kemal Bey'in anlattıkları, teferruat gibi görünen birçok gerçeği gözlerimizin önüne sermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, aradan 2 yıl geçtikten sonra bile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e yüzde yüz güvenmemesi veya onun Mustafa Kemal Paşa'ya gereği kadar güven telkin edememesi, Sadrazam Tevfik Paşa'nın davranışı, bir Fransız generalinin Osmanlı Devlet ricali hakkındaki hükmü, Padişah'ın ihtilal hükümetinin Hariciye Vekilini görüşmek üzere kabul etmesi, fakat bu mülakatla tek kelime söylememesi veya konuşulmuş şeyleri kırk yıl sonra bile Yusuf Kemal Bey'in gizlemesi, üzerinde ibretle durulacak hususlardır.

Yusuf Kemal Bey'in bu seyahatinde Paris'te Briand ile ve Londra dönüşünde Başbakan Poincare ile yaptığı görüşmeleri daha önce nakletmiştik. Böylece Yusuf Kemal Bey'in 1922 yılı şubat ve mart aylarında Londra ve Paris'te edindiği intibaları tamamen öğrenmiş bulunuyoruz. Bu bölümde, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temasları üzerinde durmamızın diğer bir sebebi de, bu temasların Büyük Millet Meclisi'nde büyük gürültüler koparmış olmasıdır.⁴⁷⁸

İngiliz ve Fransız Hükümetleri, İstanbul'un ve Ankara'nın Hariciye Vekillerinin Avrupa seyahatlerini fırsat bilerek, Türkiye meselesini halletmek üzere bir kere daha teşebbüse girişmişlerdir. Çeşitli vesilelerle daha önce de belirttiğimiz üzere, Fransa, esasen Türkiye ile Sevre dışında yeni bir barış yapılmasına hazır durumda idi. Fakat İngiltere, bu konuda üç bakımdan endişeliydi:

1. Türkiye'nin yakın bir tarihte Yunan ordusuna karşı başarılı bir taarruza girişmesi.
2. Türkiye'nin Irak'a karşı askeri bir hareket yapması ihtimali.
3. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunun nereye kadar gelineceği?

---

⁴⁷⁸ Bu görüşmeler için Bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.18, s.60-72.

Bu endişeler sebebiyle İngiltere Hükümeti bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasında mütareke yapılması tezini ileri sürmüştür. Türk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ise, Lord Gurzon ile yaptığı görüşmelerde, Anadolu'yu Yunanlılar tahliye etmeden, barış görüşmelerine geçilmesinin beklenen faydayı sağlayamayacağı fikrini savunmuştu. Fakat, İtilaf Devletleri, İngiliz görüşünü benimseyerek 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a verdikleri birer nota ile mütareke şartlarını bildirdiler. Mütareke teklifinin esasları özet olarak şöyle idi:

Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km. eninde boş bir koridor bırakılacaktır.

İki taraf da ordularını takviye etmeyeceklerdir.

Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmeyecekler, bir yerden bir yere malzeme bile nakletmeyeceklerdir.

İtilaf Devletleri mümessilliklerinden kurulu askeri komisyonlar, mütarekem şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Bu komisyonların hakemliğini iki tarafta kabul edecektir.

Taraflar arasındaki muhasamat 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır.

Taraflardan herhangi biri tekrar harekete geçmek isterse, mütareke süresinin sona ermesinden en az 15 gün önce diğer tarafa ve İtilaf Devletlerine haber verecektir.⁴⁷⁹

Mütareke teklifinin alındığı gün cephede orduları teftiş ile meşgul bulunan Mustafa Kemal Paşa, hükümet ile telgraf başında, anlaşmanın verdiği güçlük sebebi ile Vekiller Heyetini Sivrihisar'a davet etmiş ve 24-25 Mart İtilaf Devletlerine verilecek cevabın hazırlığına girişilmişti. Fakat Türkiye'nin cevabının bildirilmesine vakit kalmadan, Paris'te toplanmış bulunan

---

⁴⁷⁹ Mütareke teklifinin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi almak için Bk.: Nutuk, C. 2, s.647-652 ve Yusuf Hikmet (Bayur) 'Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti' s.102 -106.

İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları, 26 Mart 1922 tarihli ikinci notaları ile barış teklifinde bulundular.

İleri sürülen barış şartlarına göre; Yunanistan, Anadolu'yu tahliye edecek, Trakya'da Tekirdağ Türklerde, Kırklareli, Ba-baeski ve Edirne Yunanlılarda kalacak, doğuda bir Ermeni yur-du teşkil edilecek, Boğazlar silahsız bölge olacak, barışın imza-lanmasını müteakip İtilaf kuvvetleri tarafından İstanbul tahliye edilecek, Sevre Antlaşması ile 50.000 kişi olarak tespit olunan Türk Silahlı Kuvvetlerinin mevcudu 85.000 e yükseltilecek ve Türk ordusu ücretli askerden kurulacak, adli ve iktisadi kapitü-lasyonlarda değişiklik yapılacaktır.

Milli hükümet mütareke teklifini prensip olarak kabul et-miştir. Ancak, 5 Nisan 1922 tarihinde İtilaf Devletlerine bildiri-len karşı teklifte bazı şartlar ileri sürülmüştü. Bu şartların en önemlisi, Yunan ordusunun, mütarekenin imzalanmasından başlayarak, ilk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkara-hisar hattından, 4 ay içinde de İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şartı idi. Bu husus kabul edildiği takdir-de, barış şartlarını incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegas-yonunun kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirilmişti.

İtilaf Devletleri, 15 Nisan 1922 tarihli cevapları ile Türki-ye'nin teklifini reddetmişlerdir.

22 Mart'tan 22 Nisan'a kadar süren bir aylık siyasi temaslar hiçbir sonuç vermeden kapanmış bulunuyordu. Artık bundan sonra siyasi görüşmeler ile barışa ulaşmanın imkânsızlığı kesin-likle anlaşılmıştı.

Esasen, Mustafa Kemal Paşa, son siyasi temaslar başlama-dan önce bu ihtimali gözden uzak tutmamış ve 1 Mart günü mecliste okuduğu Nutuk'ta, henüz söylenti halinde olan barış görüşmeleri hakkında şöyle demiştir:

"Son zamanlarda bir Doğu Meselesi Konferansı'ndan söz edildi ve söz edilmektedir. Bu konferansın ne dereceye kadar ciddi maksatlarla ve ne zaman gerçekleşeceği hakkında henüz inanç verici bir işaret yoktur. Doğu Meselesi Konferansı'nın,

ordularımızın hareket sahasında sözleşme⁴⁸⁰ için beklediğini kabul etmek en ihtiyatlı bir anlayış olur (Bravo sesleri).

“Hazır ol cenge, eğer ister isen Sulh ü Salah” hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak milli davamızın istediği şartlardandır. Bu açıdan dikkatli ve hazır bulunmaktan ibaret olan prensibimize uymaya devam edeceğiz, arkadaşlar.”

---

⁴⁸⁰ Nitekim Türk-Yunan Harbi'ne son verecek mütareke, Türk ordularının hareket sahasında, Mudanya'da akdedilecekti.

BÜYÜK TAARRUZ

HAZIRLIK

Sakarya Meydan Muharebesi'nin şiddetle başladığı günler ile Büyük Türk Taarruzunun başlangıcı arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem, iç ve dış politika bakımından çok hareketli, harp harekâtı bakımından ise çok sakin geçmiştir. Askerlik alanına giren faaliyet, yalnız hummalı bir hazırlık çalışmasına inhisar etmektedir. Dış politika olaylarını ve gelişmelerini yukarıda gözden geçirmiştik. Bu olaylar ve gelişmeler, tabii olarak, iç politikaya bir canlılık getirmiştir, özellikle, 22 ve 26 Mart tarihli mütareke ve barış teklifleri, bütün memleket-te en çok üzerinde durulan bir konu olmuştur. Umulmadık bir zamanda kazanılan Sakarya Zaferi'nden ve onun siyasi sonuçlarından sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği, şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek, ortaya iki mesele çıkarıyordu: Dış politika ustalıklı yürütülerek barışın sağlanması, ya da ordunun bir an önce taarruza geçirilmesi.

Mustafa Kemal Paşa'nın iki yolu da büyük bir gayretle zorladığını görmekteyiz. Çünkü, barışı herkesten çok samimiyetle O, istemekte idi. Sakarya Muharebesi'ni anlatan bölümde de belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa, on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan ordusuna taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 ilkbaharında bile taarruza geçilemedi.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın müştereken yaptıkları mütareke ve barış teklifleri, kayıtsız ve şartsız kabul edilemezdi. Büyük bir iyi niyetle, uzlaşma imkânlarının yaşatılmasına gayret edildi. Milli Hükümet'in, T.B.M.Meclisi'nin tasvibini de

alarak, İtilaf Devletlerine gönderdiği 22 Nisan tarihli son notaya, karşı taraf cevap bile vermedi. Zaten, Türk kamuoyu, müta-reke şartlarını beğenmemiştir. T.B.M.Meclisi'ne, yurdun her yerinden gelen telgraflarda, **"Misakı Milli"**den fedakârlık edil-memesi isteniyordu. Bu durumda, dış politikanın hatalı yürü-tüldüğü veya daha başka bir politik tutumla barış kapısının açılabilceği söylenemez. Ne yazık ki, T.B.M.Meclisi'nin bir kısım üyeleri, bu gerçekleri görmezlikten gelerek her şeyi söylüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, en haksız, en insafsız tenkitlere hedef, dedikodulara konu oluyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra O'na mareşallik rütbesi ve gazilik unvanını veren, zaferini alkışlarla karşılayan mecliste, İkinci Grup, şimdi, Mustafa Kemal Paşa idaresine karşı amansız bir muhalefete koyulmuştu. 23 Ekim tarihli esir mübadelesi anlaşması üzerine İngilizlerin tamamen serbest bıraktıkları Malta esirleri (İttihatçılar), İkinci Grubu takviye ve organize etmişlerdi. Dış politikada hataya düşüldüğü açıkça söylenmiyordu, fakat askerlik konularında uluorta tenkitler yapılıyordu. Ordunun niçin taarruz etmediği soruluyor ve **"çünkü, ordunun taarruz kabiliyeti yoktur!"** diye, yine kendileri tarafından cevaplandırılıyordu.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bunaldığını, Nutuk'tan⁴⁸¹ ve T.B.M.M zabıt ceridelerinden⁴⁸² anlıyoruz. Başkumandanlık süresinin uzatılması, icra vekillerinin seçim usullerinin değiştirilmesi, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa ve Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa hakkında verilen önergeler, muhalefet grubunun M. Kemal Paşa idaresini yıpratmak için kullandığı eşsiz fırsatlar olmuştur, İkinci Grup, bu dönem de, gerçekten ağır basmış ve en büyük başarısını 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı **"İcra Vekilleri-nin seçim şekline dair kanun"**un çıkarılmasını sağlayarak kazanmıştır. Bu kanun, vekâletler için meclise aday göstermesi hakkını Mustafa Kemal Paşa'nın elinden almış ve İcra Vekilleri Reis'inin de meclis tarafından seçilmesi usulünü getirmiştir.

---

⁴⁸¹ Nutuk. C. II, s. 630-664.

⁴⁸² Zabıt Ceridelerinin 19., 20. ve 21. ciltleri.

Yeni kanunun kabulünü takip eden oturumda (10 Temmuz 1922) vekiller, eski usule göre aday gösterilmek suretiyle seçildikleri gerekçesiyle teker teker istifa etmişlerdir.⁴⁸³

12 Temmuz'da, vekiller ve hükümet reisi gizli oy ile meclis tarafından seçilerek, Rauf Bey'in başkanlığında teşekkül eden yeni hükümete, birkaçı hariç, eski vekillerin hepsi girmişti. Nutukta belirtildiğine göre,⁴⁸⁴ Rauf Bey'i, hükümet reisliğine İkinci Grup seçtirmek istemiş ve Mustafa Kemal Paşa da, bunu önceden sezerek, taraftar görünmüştü.

Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin 3 ay daha uzatılması vesilesiyle, 5 Mayıs ve 6 Mayıs 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda yapılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle **"âdetâ kavga tarzında cereyan eden münakaşaları"** Nutuk'tan okumak mümkündür. Burada, yalnız şu noktaya işaret etmek istiyoruz ki, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne karşı en sert çıkışını o gün yapmıştır. Başkumandanlık için **"bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım"** sözleriyle meclisin karşısına dikilmesi, yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız olayların bir iç buhrana sürüklenme istidadında olduğunu gösteren ilginç bir davranıştır. Sakarya ile Büyük Taarruz arasındaki dönemin özelliğini böylece tespit ettikten sonra, taarruz için yapılan hazırlıklara geçebiliriz.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'un milleti, meclisi ve orduyu hazırlamakla mümkün olacağına inanmıştı. Nitekim, Sakarya'dan sonra yapılan çalışmaların bu hedefi güttüğünü görmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz gizli oturumlarda Başkumandanın yaptığı konuşmalar, icra vekillerinin ve reisinin meclis tarafından seçilmesini sağlayan kanunun kabulü, Rauf Bey'in, İcra Vekilleri Reisliğine seçilmesi, mütareke ve barış ümidinin kırılması aşağıda görüleceği üzere arka arkaya çıkarılan kanunlar vesilesiyle yapılan görüşmeler, meclisi taarruz psikolojisine hazırlamıştır. Bundan çok daha çok önemli olan, milletin ve ordunun hazırlanışı idi. Şimdi, bu iki husus üzerinde duracağız.

---

⁴⁸³ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 21, s. 349-350

⁴⁸⁴ Nutuk. C. II, s. 653-666.

MİLLETİN HAZIRLANIŞI

On yıldır aralıksız sürüp gelen harplerin millette uyandırdığı bıkkınlığı, yılgınlığı ve yaptığı tahribatı tasvire girişmek, gereksiz bir gayret olur. Yalnız, son defa, Sakarya Muharebe-ri sırasında millettten istenen fedakarlığı, tekâlifî milliye emirle-rini, aralıksız askere alınan ve ölmek üzere cephelere gönderi-len insanları düşünmek yeniden girişilecek kesin sonuçlu bir büyük taarruzun gerektirdiği millet desteğini sağlamanın güç-lüğünü anlamaya yeter. Karşı ihtilal hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, İstiklal Mahkemelerince memleketin her tarafında verilen ağır mahkûmiyet kararlarının, Milli İdare-ye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğu da ayrıca göz önünde tutmak gerekir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, millet orduya yeniden asker verecek ve yeni mali külfetlere katlanma-ya davet edilecekti.

Trakya'dan, İstanbul bölgesinden ve İzmit-Eskişehir-Kütahya -Afyonkarahisar çizgisinin batısında kalan geniş bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7.000.000 insana düşüyordu.

Hâl böyle iken, 22 Mart tarihli mütareke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması mukadderdi. Bu sebeple mütareke şartlarının millete iyice anlatılmasına ve etkisiz bira-kılmasına çalışılmıştır. O devrin imkânlarına ve şartlarına göre gerçekten güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet, kaçınılmaz bir zorunluluk idi. Halkı uyarmak için, Müdâfaa-i Hukuk teşekkülleri, belediye reisleri, eşraf harekete geçirildi. Her taraftan, mütareke şartlarının kabul edilmemesi için B.M. Meclisi'ne telgraflar yağmaya başladı, ilk işaret Ankara Bele-diye Reisi Ali Bey'in imzalarını taşıyan telgraf oldu. 31 Mart 1922 tarihli bu uzun telgraf aşağıdaki cümle ile sona ermekte idi:

“Hükümetin bu hususta meydana gelecek her türlü emirlerine ve yükleyeceği sorumluluğu yapmaya söz vermiş ve yemin etmiş olan muhterem halkımızın bu konuda da muhterem vekillerine destek ve yardımcı olduklarını bir defa daha doğrulayarak arz ederiz.”⁴⁸⁵

Telgraf metinleri, başta **“Hâkimiyeti Milliye”** olmak üzere, gazetelerde yayımlatılıyordu. Mütareke konusu, resmi olarak 22 Nisan’da kapandığı halde, telgraflar aralıksız 1922 Haziranı’na kadar sürmüştür. Tespit edebildiğimiz son telgraf Bozaniç eşrafından gelmişti mecliste 3 Haziran günü okunan bu telgraf aynen şöyledir:

“Sevgili İzmir, Edirne ve Bursa’mıza saldıran zalim düşmanın mavi paçavrasını istemeyiz. Misakı Milli dışında yapılacak herhangi bir sulhu istemeyiz. Bu uğurda al bayrağın gölgesinde öleceğiz. Yaşasın Misakı Milli, yaşasın hakkı uğrunda can vermeyi cana minnet bilen Ulu Türk Milleti.”⁴⁸⁶

Kamuoyu ve hatta meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükümet başka tedbirler almakta idi. önemli olarak, çıkarılan af kanunlarından bahsedeceğiz.

Büyük Millet Meclisi, her zaman münferit af kanunları çıkarmıştır. Fakat Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde, münferit af kanunlarının çoğalıp sıklaştığını görmekteyiz. Ayrıca, kısa aralarla üç önemli af kanunu daha çıkarılmıştır. Ankara Antlaşması gereğince meclisin 8 Aralık 1921 günü kabul ettiği umumi 168 sayılı af kanunu Fransızların tahliye ettikleri bölgede, işgal sırasında işlenmiş bütün suçları affediyor ve sözünü edeceğimiz af kanunlarına bir başlangıç oluyordu. Diğerleri kabul edildikleri tarih sırasıyla şunlardır:

1) 19 Aralık 1921 tarih ve 170 sayılı Vatan Hainliği Suçlarından Bir Kısımının Afına Dair Kanun.

Bu kanuna göre; vatanın bir kısmının bölünmesine veya yabancı bir devlete ilhaka çalışanlar, casusluk edenler, halen ya-

---

⁴⁸⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi C. 18, s. 437.

⁴⁸⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi C. 20, s. 116.

bancı bölgelerde veya işgal bölgelerinde bulunanlar, ihtilas ve rüşvetten mahkum olanlar dışındaki bütün hıyaneti vataniye mahkûmları⁴⁸⁷ aftan faydalanmışlardır, idama mahkum, olanların cezası müebbet küreğe, müebbet küreğe mahkum olanların cezası 15 seneye iniyor ve diğer cezalar kalkıyordu.

2) 7 Ocak 1922 tarih ve 179 sayılı Af Kanunu:

Bu kanun ile şeri fiillerden mahkum olanlar hariç, 170 sayılı af kanunu kapsamına girmeyen bütün mahkumlardan, cezasının üçte birini tamamlamış olanlar faydalanmışlardır. Ayrıca, henüz sonuçlanmamış bazı takibat ve tahkikat, işgal edilmiş yerler kurtarıncaya kadar durdurulmuştur, (işgalden önce ve işgal sırasında bulundukları yerlerde suç işleyenler için).

3) 21 Ocak 1922 tarih ve 183 sayılı takiplerin ertelenmesi Hakkında Kanun:

Bu kanun eşkıyalar için çıkartılmış olup, affın şekil ve şümulü şöyle belirtilmiştir:

“Şekavet erbabından olup da şimdiye kadar yani hükümete sığınmamış veyahut işbu kanunun her kaza (ilçe) merkezinde ilanı tarihinden başlayarak bir ay içinde hükümete sığınacak kimseler hakkında takiplerin ertelenmesi kararı almaya ve gereğine göre bu konuda bazı kayıtlar ve şartlar koymaya Vekiller Heyeti yetkilidir.”

Saydığımız af kanunlarından faydalanmayan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan birincisi (20 Nisan 1922 gün ve 1525 sayılı), cezalarının bitmesine 2-3 ay kalmış olan mahkûmların ziraat işlerinde çalışmak üzere kefaletle salıverilmelerini öngörüyordu. Diğeri (21 Haziran 1922 gün ve 1631 sayılı), ziraatla uğraşan ve toprağı olan mahkûmları, üç ay süre ile geçici olarak salıveriyordu.

Ekonomik ve politik mülâhazalarla çıkarılan bu karama-lerden umulan fayda ayrıca açıklanmaya lüzum bırakmayacak kadar meydandadır.

---

⁴⁸⁷ Hıyaneti Vataniye suçu tatbikatta geniş tutulduğu için çok sayıda kimse mahkûm olmuştu. Dolayısıyla aftan faydalananları sayıca küçümsemek mümkün değildir.

ORDUNUN HAZIRLANMASI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksiği vardı. Bu eksiklerin tamamlanması, her şeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok mali kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleri de ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı hedef güdüyordu.

Millet Meclisi'nin iki oturumunda birbiri ardına kabul edilen ve subayları ilgilendiren malî kanunlar şunlardır:

1- Havacılara verilecek ayrı ödenek hakkında 9 Mart 1922 gün ve 109 sayılı kanun:

Bu kanunla, havacı subaylara ve öğretmenlere ayda sekizer lira, uçucu astsubaylara ayda ikişer lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

2- Olağanüstü Ödenek Kanununa ek 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun:

25 Ekim 1920 gün, 42 sayılı kanunla subaylara ayda 10 lira seferberlik zammı ve 15 lira da cephe zammı verilmekte idi. 200 sayılı kanunla, bu iki zamdan önceki maaşlara, olağanüstü ödenekle dört misil zam yapılmıştır. Yine bu kanun ile evvelce (42 sayılı kanun) er maaşlarına yapılmış olan zamlar (cephedekiler için 5, cephe gerisindekiler için 2 lira idi) kaldırılmıştır.

3- Seferberlik ve Cephe Zammı kanunu değiştiren 11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı kanun:

Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanun kaldırılmış seferberlik ve cephe zamları yeniden düzenlenmiştir.

4- Makam ve maaş farklılığı hakkında 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı kanun:

Bu kanun, ordu kumandanlarına 30 lira, kolordu kumandanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına ve tümen

kumandanlarına 10 lira makam maaşı verilmesini öngörüyordu. Ayrıca, bir üst rütbede görev gören subaylar, iki rütbe arasındaki maaş farkının yarısını makam maaşı olarak alacaklardı.

5- Emir eri ve Seyis erleri hakkında 11 Mart 1922 gün ve 203 sayılı kanun:

Subaylara birer emir eri ve atı olanlara seyis verilmesini öngören bu kanunun açıklanacak bir yönü yoktur.

6- Seferberlikte Mali Zâti Binek Hayvanlarının iâşesine dair 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı kanun:

Kendi parası ile binek atı edinmiş olan subayların atlarını, bu kanuna göre hükümet iâşe edecekti.

7- 11 Mart 1922 gün ve 205 sayılı kanun ile rütbesi binbaşılığın altında olan subaylara yılda bir defaya mahsus olmak üzere elbise ve teçhizat bedeli olarak 48 lira verilmesi kabul edilmiştir.

Bu yedi kanunla subaylara sağlanan imkânların o zamanın para değerine ve şartlarına göre, hükümet açısından büyük fedakarlık ve subaylar açısından ise tatmin edici bir destek olduğuna bilhassa işaret etmek isteriz.

Ek gelir sağlamak amacı ile çıkarılan kanunlara gelince:

Fakirliğin sembolü olarak kabul edebileceğimiz bu kanunlar, zamanın hükümetinin nasıl bir çaresizlik içinde bulunduğu- nu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Şimdi, bu mali kanunları da sıra ile gözden geçirelim:

1- 15 Nisan 1922 gün ve 215 sayılı kanun: Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınacak istihlâk vergisinin cezalarını yükseltmektedir.

2- 15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı kanun: Deniz taşıtlarından alınan rüsumu, daha yüksek bir tarifeye tabi tutmaktadır.

3- 15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı kanun: Şeker, çay ve kahveden bir kararname gereğince alınmakta olan istihlâk vergisini arttırmakta ve pirinç, baharat, margarin, mum, âdi sabun ve boş çuvalı istihlâk vergisine tabi tutmaktadır.

4- 16 Nisan 1922 gün ve 218 sayılı kanun: Yine bir kararname gereğince av hayvanlarından alınan resmi arttırmakta ve kanuna bağlamaktadır.

5- 16 Nisan 1922 gün ve 219 sayılı kanun: Konsolosluklarda yapılan muamelelerden alınan resmi beş misli arttırmaktadır.

6- 16 Nisan 1922 gün ve 220 sayılı kanun: 30 Eylül 1920 günlü kanunla kibritten alınan istihlâk vergisini bir misli arttırmaktadır.

7- 16 Nisan 1922 gün 221 sayılı kanun: Kibritte olduğu gibi sigara kâğıdından alınan istihlâk vergisini iki katına çıkarmaktadır.

8- 17 Nisan 1922 gün ve 222 sayılı kanun: Bütün para cezalarını beş misline yükseltmektedir.

9- 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Askeri Nakliye Mükellefiyeti hakkındaki kanun: Taarruz hazırlığı yapılmakta olan ordunun en büyük ihtiyaçlarından birine cevap verdiği için son derece önemli ve geçici bir kanundur. Bu sebeple, kanunun niteliğini açıklayan birkaç maddesini aynen aşağıya alıyoruz:

“Madde 1- 1922 mali yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki maddeler dâiresinde askeri nakliye yükümlülüğü adıyla bir nakdi yükümlülük konulmuştur.

Madde 2- Nakliye yükümlülüğü maktu ve nispî olmak üzere iki kısımdır. Maktu kısım: Her şahıs için seyyanen (eşit) olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur. **Nispî kısım:** Emlak ve arazi ve temettü (kazanç) vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıda ki nispetler dahilinde tarh ve maktu kısma eklenerek alınır.

A- Köylerde: 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde on.

B- Şehir ve kasabalarda: 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi.

Madde 9- Kesin lüzum görülecek yerlerde menzil hatlarında belli zaman için Vekiller Heyeti kararıyla mahalli rayice göre ve peşin ücretle bütün nakil vasıtaları kullanılabileceği

gibi, yetmediği halde menzil hatlarına elli kilometre mesafeye kadar civar olan köylerdeki nakil vasıtalarına da müracaat olunur.

Madde 12- Bu kanun dışında hiçbir kimse parasız nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve aksine hareket edenler vatan hizmeti emriyle İstiklal Mahkemesine ve olmayan yerlerde genel mahkemelere tevdi olunurlar.”

10 - 20 Nisan 1922 gün ve 224 sayılı kanun da önemlidir:

Düşman istilasından kurtulan yerlerden kaçan Rum ve Ermenilerin (adları söylenmeksizin) mallarının paraya çevrilerek hazineye gelir kaydedilmesini amaç güden bu kanun gizlenen **“emvali metruke”**yi ihbar edenlere, meydana çıkan malın bedelinin yüzde onu nispetinde mükafat verileceğini öngörmekte idi. Kanunda, söz konusu mal bedellerinin hazineye gelir kaydedildiği ifade edilmemiş **“emanet hesabına kaydedilmek üzere”** ibaresi kullanılmıştı, ilerde birtakım suiistimallere ve haklı dedikodulara yol açacak olan bu kanun, 15 Nisan 1923 gün ve 233 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılacak ve Birinci Dünya Harbi içinde İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından çıkarılmış olan 13 Eylül 1915 günlü geçici kanun, bazı maddeleri değiştirilerek yürürlüğe konacaktı.

11- 2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı kanun: Askerlikten tecil vergisi adıyla yeni bir vergi getirmek ve 1 Mart 1922 gününden, ordunun hazar haline geçişine kadar yürürlükte kalmak üzere çıkarılmış bulunmaktadır.

Son olarak, üç mali kanundan daha söz etmek istiyoruz. Bunlar: **6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunlarıdır.** Orduya harcanmak üzere Milli Savunma Bakanlığına, Birinci Avans Kanunu ile 10 milyon, İkinci Avans Kanunu ile 7 milyon. Üçüncü Avans Kanunu ile 5 milyon lira ödenek verilmiştir.

Böylece, Anadolu'nun bütün maddi ve mali kaynakları san-timine kadar zorlanarak, Büyük Taarruz'dan önce kullanılmış-tır. Artık, bu alanda ne hükümetin, ne de halkın yapacak hiç bir şeyi kalmıyordu. Eğer ordu taarruzu başarıya ulaşabilirse Tür-

kiye kurtulacak, aksi takdirde, Milli Kurtuluş Hareketi mali bakımından yeni bir çıkmazın içine düşmüş olacaktı.

Buraya kadar anlattıklarımızla, taarruz hazırlığının ordu dışındaki kısmını özetlemiş bulunuyoruz. Ordu da kendi içinde durmadan hazırlanmakta idi. Ordunun önemle üzerinde durduğu işleri şöylece özetleyebiliriz:

a. Eğitim.

Son derece sıkı ve aralıksız bir çalışma ile subaylar ve erler, Büyük Taarruz'un gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla, bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgâhlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra girişilen takip hareketinin ve muharebelerin durduğu 10 Ekim 1921 den 1922 Ağustos'una kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli imkânı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve kumandanlar, hem kendilerini, hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır.

b. Ordu Mevcudunun Arttırılması.

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.000 mevcutlu bir orduları bulunduğu biliniyordu. Hâlbuki Türk ordusu, harbin başından beri hiç bir zaman bir cephede 100.000 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında, ordu teşkilat bakımından, yeniden düzenlenirken tümenlerin mevcudu da arttırılıyordu. Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden getirerek ve bazı erken doğumluları aske-re alarak Batı Cephesi'nde ordunun insan mevcudu 186.000 e yükseltilmiştir.

Daha önce belirttiğimiz üzere Sakarya'dan sonra, 20 Eylül 1921 de, Batı Cephesi'nin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece, Yunanlılara denk bir duruma gelinmiş oluyordu.

c. Silah Gücünün Yükseltilmesi.

Türk ordusunda, çeşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, cephane ikmalini güçleştirdiği gibi ordunun ateş gücünü de azaltıyordu. Bunun için, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ilk iş olarak, her tûmende aynı cins tüfek toplayacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tûmenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı. Çeşitli tedbirlerle (İstanbul depolarından kaçırılma, Fransa ve İtalya'dan satın alınma ve Rus yardımı) ordunun silah gücü büyük ölçüde arttırılmıştır. Yine Batı Cephesi'nin 20 Eylül 1921 günlü durumu ile karşılaştırsak:

Tüfek sayısının 47.342 den 98.956 ya, ağır makineli tüfek sayısının 480 den 839'a, hafif makineli tüfek sayısının 379'dan 2.025'e, top sayısının 165'den 323'e yükseldiğini görürüz.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiç bir bakımdan Yunan ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabilmişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz planına kalıyordu.

TAARRUZ VE ZAFER

Taarruz planı, büyük kuvvetleriyle Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz ederek, İzmir'le irtibatını kesmek esasına dayanıyordu. Bu takdirde, Yunan ordusu ya bu bölgede toptan imha edilecek veya kuzeye, Bursa yönüne atılarak dağıtılıp, parça parça yok edilecekti. Taarruzun, başarıya ulaşması için Türk kuvvetlerinin büyük kısmının, düşmanın sağ kanadında toplanması ve güneyden kuzeye doğru taarruza geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu planın başarı ihtimali fazla olduğu kadar, şüphesiz tehlikesi de büyüktü. Çünkü, büyük kuvvetler Afyon bölgesinde toplanmış, buna karşılık kuzeyden güneye uzayan ve 120 km. bulan asıl cephe- de, 50.000 kişilik bir kuvvete (2. Ordu), karşısında bulunan 100.000 kişilik düşman kuvvetini tutmak görevi verilmişti. Ankara yönünü kapayan 2. Ordu görevini yapamadığı takdirde, Yunan ordusunun Afyon bölgesinde yapacağı başarılı bir karşı taarruz, büyük Türk kuvvetlerini göller bölgesine ve Toroslara atabilirdi.

Taarruzun, düşmanı gafil avlayabilmesi için bir baskın taarruzu şeklinde yapılması, taarruz planının diğer bir özelliği idi. Taarruz hazırlığını gizleyebilmek için alınan bütün tedbirlere rağmen Yunan ordusu, kaçak birkaç Türk erinden taarruz durumunu öğrenmişti. Fakat, Afyon bölgesinde toplanan Türk kuvvetlerinin gerçek sayısı ve taarruz günü tespit edilemediğinden, Türk taarruzu yine de baskın tarzında başlayabilmiştir.

Büyük Taarruz'da Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayıca karşılaştırılması şöyledir:

	Ağır Mk. Hafif Mk.					
	İnsan	Tüf.	Tüf.	Tüfek	Top	Kılıç
Türk Ordusu	186.900	98.596	839	2.025	323	5.286
Yunan Ordusu	195.000	139.000	1.002	4.152	344	3.000

Sakarya Muharebesi'nden sonra, Yunan ordusu kumanda kadrosunda bazı önemli değişiklikler yapılmış ve bu arada Papulas'ın yerine Ordu Kumandanlığına Hacı Anesti getirilmişti. Yeni Ordu Kumandanı; Büyük Türk Taarruzu ile başlayan muharebeleri İzmir'den telsizle idare etmeye kalkışmış ve Yunan ordusunun felaketini böylece kolaylaştırmıştır. Hâlbuki, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, cephede ve kıtaların yanı başında bulunmuşlardır.

Türk ordusunun kumanda kadrosu aşağıdaki şekilde teşekkül etmişti:

1. Ordu Kumandanı: Nurettin Paşa

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Emin (Korgn. E. Koral)

2. Ordu Kumandanı: Yakup Şevki Paşa (Org. Y.Ş. Subaşı)

Ordu Kur. Bşk: Albay Hüseyin Hüsnü (Tümğ. H. H. Erkilet)

I. Kolordu Kumandanı: Albay İzzettin (Org. İ. Çalışlar)

II. Kolordu Kumandanı: (Korgeneral A. H. Ayerdim)

III. Kolordu Kumandanı: Albay Şükrü Naili (Korgeneral Ş. N. Gökberk)

IV. Kolordu Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Korgeneral K. Sami Paşa)

V. Kolordu Kumandanı: Fahrettin Paşa (Orgeneral F. Altay)

VI. Kolordu Kumandanı: Kâzım Paşa (Korgeneral K. İnanc)

Kolorduların kurmay başkanları, kolorduların numara sırasına göre: Binbaşı Muharrem Mazlum (Orgeneral M. M. İskura), Yarbay İbrahim (Tümgeneral İ. Beğen), Yarbay Hayrullah (Tümgeneral H. Fişek), Yarbay Ziya (Tümgeneral Ziya), Binbaşı Şükrü (Şükrü Koçak), Yarbay Nihat (Sonra kaza kurşunu ile İzmir'de şehit oldu.)

Muharebelerin büyük yükünü omuzlarında taşıyan tümen kumandanlarının isimleri aşağıdadır:

Yarbay Naci (Korgeneral Naci Tınaz)

Yarbay Ömer Halis (Korgeneral Ö. H. Bıyıktay)

Albay Reşat (Taarruzun ikinci günü intihar etti)⁴⁸⁸

Yarbay Ethem (Çallı Ethem Bey)

Yarbay Halit (Eski Kastamonu milletvekili)

Yarbay Derviş (Derviş Paşa)

Albay Osman (Tümgeneral Osman Koptagel)

Albay Kâzım (Tümgeneral K. Sevüktekin)

Albay Mürsel (Tümgeneral M. Baku)

Yarbay Zeki (Tümgeneral Z. Soydemir)

Yarbay Suphi (Tümgeneral S. Kula)

Albay Nazmi (Korgeneral N. Solok)

Yarbay İbrahim (Bilecik Milletvekili Çolak İbrahim)

Yarbay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral A. N. Gürman)

Yarbay Alaeddin (Alaeddin Paşa)

Yarbay Salih (Orgeneral S. Omurtak)

Albay Aşır (Tümgeneral Aşır Atlı)

Albay Nurettin (Nurettin Paşa)

Albay Hacı Arif

Albay Kâzım (Orgeneral Kâzım Orbay)

Albay Sabri (Sabri Paşa)

Albay Naci (Tümgeneral Naci Eldeniz)

Albay Halit (Tümgeneral Deli Halit)

Taarruzda kesin sonuç alınacak yerde (Afyon bölgesinde) düşmanın sağ kanadını çökertmek üzere İzzettin Çalışlar ile Kemalettin Sami Paşa'nın kolorduları taarruz edecek, Ali Hikmet Paşa'nın kolordusu bunların gerisinde ihtiyatta bulunacaktı. Fahrettin Altay'ın kumanda ettiği süvari kolordusu ise, düşmanın sağ kanadı açığından düşman gerilerine taarruz edecekti.

---

⁴⁸⁸ Önemli bir tepeyi (Çiğil Tepe) zapt etmekle görevli olan tümeni emredilen saatte hedefini alamadığından, Tümen Kumandanı bundan müteessir olarak intihar etmiş ve biraz sonra da tepe zapt edilmiştir.

Taarruz, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 4.30 da topçu ateşi ile başladı. Topçunun ateşi çok etkili oldu. Fakat iki Türk kolordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı taarruz, bu ilk gün, istenilen sonucu alamamıştı. Bununla beraber, düşman iyice sarsıldı. Fahrettin Altay'ın kolordusu (süvariler), Yunan ordusunun sağ kanadı ucundan Ahır Dağı'nı, gece aşarak, en başarılı hareketi yapmıştı. Düşmanın sağ kanadı çökertilmediği halde, 26 Ağustos günü, süvariler Sincanlı ovasına inmişlerdi. Süvari kolordusunun düşman gerisinde faaliyete geçmesi (Demiryolunun tahribi ve telgraf hattının kesilmesi) muharebenin ilk raundunu Türk ordusuna kazandırdı.

27 Ağustos'ta düşman direnmesi kırıldı. Türk ordusu taarruzu süratle geliyordu. Afyon'un batısında Yunan cephesi yarılmıştı.

28 Ağustos'ta Yunan ordusunun asıl cephesi de yarıldı. Güneyden kuzeye doğru ilerleyen Türk kuvvetleri ile doğudan ilerleyen kuvvetler Yunan ordusunu ikiye ayırmış ve büyük kısmını kuşatıcı bir duruma girmişti.

29 Ağustos'ta taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Yunanlıları saracak çember biraz daha belirli bir şekle girdi.

30 Ağustos'ta süvari kolordusu ve diğer birlikler tarafından çekilme yolu kapanmış olan düşman kuvvetleri (5 tümen, 40-50 bin kişi), Başkumandanlık Meydan Muharebesi adı verilen bugünkü muharebede kısmen esir, kısmen imha edilmişlerdir.

Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etti. Yunan ordusunun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başlamışlardı. 1 Eylül'de Türk ordusu Uşak'a girdi. 2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkumandana General Trikopis⁴⁸⁹, II. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanıs, 13. Tümen Kumandanı

---

⁴⁸⁹ Yunan Ordusu Başkumandanı, daha önce belirttiğimiz gibi, General Hacı Anesti idi. İzmir'de oturan Başkumandanın muharebeyi idare edemediği anlaşıldığından, cephedeki Trikopis Başkumandan tayin edilmiş idi. Fakat Yunan ordusu baskına uğradığından Trikopis Başkumandan tayin edildiğine dair emri tebellüğ edememişti. Ancak esir olduktan sonra keyfiyeti Türklerden öğrendi.

danı Albay Vandelis de dahil olmak üzere 300 kadar Yunan subayı ile 5.000 den fazla er esir alındılar.

3 Eylül günü, Türk ordusunun takip hareketi devam etti. İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler oldu ve buradaki Yunan kuvvetleri de Bursa yönünde çekilmeye başladılar.

9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girdi. Takip boyunca çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alındı. Kurtulan Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi sahil şehirlerine ulaşmaya çalışıyorlardı. 1 Eylül'den 17 Eylül'e kadar süren takip ve çekilme hareketi sırasında İnegöl-Bursa bölgesinde, Kütahya'da, Mudanya'da önemli muharebeler oldu. Nihayet son Yunan askerleri, 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'yu terk ettiler.:⁴⁹⁰

---

⁴⁹⁰ General Fahri Belen "Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e"

HARBİN SONA ERİŞİ

Büyük Türk Taarruzu'nun gösterdiği gelişme üzerine, Yunanistan, İtilaf Devletlerine başvurarak, Anadolu'nun boşaltılması şartıyla bir mütareke yapılması hususunda aracılık rica-sında bulundu. Fakat, üç büyük devlet herhangi bir müdahaleye girişmeden, Türk ordusu, İzmir'e dayanmış ve Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması bir mesele olmaktan çıkmıştı. Şimdi, ancak Boğazların ve Trakya'nın durumu söz konusu olabilirdi. Nitekim, 11 Eylül 1922 de, İngiltere, Fransa ve İtalya Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına asker göndererek, Türk ordusunun ilerleyişini burada durdurmak istediler. Üçler arasında, Boğazların serbestliğiyle ilgili bir anlaşmazlık olmadığı anlaşılıyordu. Yalnız, Trakya'nın Yunanistan'da mı kalacağı yoksa Türklere iade mi edileceği meselesi askıda idi.

12 Eylül'de başlayarak 23 Eylül'e kadar üç büyükler arasında cereyan eden görüşmeler, dünyayı tehdit eden yeni bir harp ihtimali içinde, oldukça heyecanlı geçti. İngiltere, İstanbul'un da Türklere bırakılmasına yanaşmıştı. Fakat, Trakya meselesinde ısrarlı idi ve Boğazların tarafsızlığını korumakta, yeni bir harbi göze alacak kadar kararlı görünüyordu, İngiliz kabinesi, 15 Eylül günü yaptığı toplantıda, Türk ordusunun Boğazlar bölgesine tecavüz etmemesi için üç büyük devlet tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya tebligat yapılması, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki müttefik kuvvetlerin arttırılması, Türklerin Rumeli'ye geçmesinin önlenmesi ve Doğu meselesinin çözülmesi için İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye delegelerinin katılmasıyla bir konferans toplanması hususlarında karara vardı. O günden sonra da, İngiliz nazırları hemen her gün toplantı halinde bulundular.⁴⁹¹ İstanbul'da General Harrington'a, M. Kemal Paşa'ya gerekli tebligat yapıldıktan sonra, tarafsız Boğazlar bölgesine

⁴⁹¹ Ali Türk geldi. 'Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi' Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları - No. 7, Ankara 1948, s.152.

girecek Türk askerlerine ateş açılması için emir verildi. Dış ilişkiler bölümünde belirttiğimiz üzere, Harrington, hükümetinin bu tebligatını cebinde saklamış ve silahlı çatışmaya sebep olacak bir sert davranıştan sakınmıştır. Türk ordusu ise, Çanak-kale’de İngiliz mevzilerine kadar sokulduktan sonra durmuştu. Durum, gerçekten çok ciddi idi. Her an bir silahlı çatışmaya başlayabilirdi. Bütün Avrupa memleketlerini bir heyecan kaplamıştı. Çünkü Lloyd George’un, Royter ajansı vasıtasıyla 16 Eylül’de yayınlanan bir bildirisi, bütün İngiliz müstemlekelerini, Fransa’yı, İtalya’yı ve Balkan Devletlerini Türkiye’ye karşı harbe davet eder mahiyette idi. Lloyd George’un bu davranışı, başta bazı İngiliz çevreleri olmak üzere, bütün muhataplarının tepkisiyle karşılaştı. Fransız Başbakanı Poincare, Çanak-kale’deki Fransız askerlerinin 24 saat içinde geri çekilmesi için General Pelle’ye talimat verdi, İtalya da aynı şeyi yaptı. Lloyd George, yalnız kalmıştı.

Olayların, böyle olumlu bir şekilde gelişmesinde Fransa’nın rolü çok büyük olmuştur. Çünkü, Türk Zaferi Fransa’da son derece iyi karşılanmış ve Fransız halkı, bunu kendi zaferleri gibi kabul etmişti. Poincare’nin doğu politikası, Türkiye’nin menfaatleriyle tam uyuşma halinde idi. Fransız Başbakanı, bu husustaki görüşünü 8 Ekim günü Voucouieurs’de söylediği nutkunda şöyle belirtmişti:

“... Fransa büyük bir Müslüman milleti olup, harp sırasında Müslüman askeri tarafından gönül yüceliğiyle müdafaa edilmiştir. Bu askerlerden birçoğu Fransa uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bana gelince, Triancourt Mezarlığına her gidişimde orada ailelerinden uzak, milli topraklarından uzak olarak ancak ölmek için geldikleri bir memlekette uyuyan cesur Amerikalılara karşı minnettar ve hüznü bir duygu ile dolmaktayım. Müslüman askerlerimiz Türkiye’ye karşı harp etmeye mecbur oldukları zaman bile disiplin ve cesaret hususlarında takdire değer olmuşlardır. Fakat bugünlerde Fas Sultan’ından aldığım telgraf ve her taraftan bana gönderilen haberler son zamanlarda Anadolu’da Türkler tarafından elde edilen zaferlerin müstemlekelerimizin büyük bir kısmındaki

dindaşları tarafından gerçek bir memnunlukla karşılanmış olduğunu yeter derecede ispatlamaktadır. Bu bir gerçektir ki, bilmezlikten gelmeye hakkımız yoktur ve bütün Doğu politikamıza hâkim olmak lazım gelmemekle beraber, onu etkileyecek niteliktedir. Nihayet efendiler, her şeyden önce Ankara Meclisi tarafından istenilen Doğu Trakya'yı Yunanistan'a vermek için Trakya'yı reddetmiş olsaydık, galipleri mağluplar aleyhine kızdırmış, her ırktan ve dinden olan halkın zararına olarak düşmanlığı uzatmak zorunluğunda kalmış olurduk.”⁴⁹²

Fransa ve İtalya'nın şiddetli direnmesi sonunda, İngiltere de Doğu Trakya meselesinde yumuşamak zorunda kaldı. Varılan anlaşmaya dayanarak. Franklin-Bouillon İzmir'e gönderildi. General Pelle, Poincare'nin emriyle daha önce İstanbul'dan İzmir'e gelmişti. Fakat, bu sırada İngilizler, Çanakkale'deki kuvvetlerini durmadan çoğaltmakta idiler. Türk askerleri de tarafsız bölgeye kısmen girmiş ve İngiliz mevzilerinin önündeki tel örgülere kadar yaklaşmışlardı, İzmir'e gelen General Pelle ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde devam etmesine karşılık Çanakkale bölgesinde bir harbin her an başlaması ihtimali tazeliğini muhafaza etmekte idi. Fakat General Harrington'un çok anlayışlı ve yumuşak davranması sayesinde Franklin Bouillon'un herhangi bir hadisenin zuhurundan önce İzmir'e ulaşması mümkün oldu.

İzmir görüşmeleri, Mudanya'da bir mütareke yapılması için gerekli zemini hazırlamıştı. 3 Ekim 1922 günü İsmet Paşa, General Harrington (İngiltere), General Charpy (Fransa), General Mombelli (İtalya), Türk-Yunan Harbine son verecek mütareke için Mudanya'da toplandılar. 11 Ekim'e kadar süren görüşmelerden sonra Edirne dahil olmak üzere doğu Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne teslimine karar veren mütareke heyeti şu noktalarda anlaşmaya varmıştı:

– İşbu mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askeri kuvvetleri arasında muhasemat tatil edilecektir.

---

⁴⁹² Ali Türkogeldi, 'Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi' Ankara 1948, s. 154-155.

– Yunan kuvvetleri, Trakya’dan hemen çekilmeye başlayacaklardır. Trakya’nın boşaltılması 15 gün içinde tamamlanacaktır.

– Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin jandarma kıtaları Trakya’ya geçerek buranın asayişini sağlayacaklardır. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dahil olduğu halde, 8.000 kişiyi aşmayacaktır.

– Trakya’nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Türk jandarması ile mülki idarenin yerleşmesi sırasında zuhur edecek olayları önlemek üzere, burada, müttefik heyetleri ve 7 taburdan ibaret bir işgal kıtası bulunacaktır.

– Barış Antlaşmasının imzalanmasına kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Trakya’ya askeri kıtalar nakletmeyecek ve bir ordu bulundurmayacaktır.

Mudanya görüşmelerinin başlamasından önce, Marmara bölgesindeki Türk birliklerinden 16 seçme tabur, jandarma birlikleri haline sokularak Trakya’ya gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Bu taburlar 21-27 yaşındaki (311-317 doğumlular) erlerden kurulmuş olup, 400 er mevcutlu idi. Mütarekenin imzalanması üzerine jandarma taburları derhal Trakya’ya taşınmış ve Yunan ordusu da mütareke şartlarına göre çekilmeğe başlamıştı.

İtilaf Devletleri, barış antlaşmasının 13 Kasım’da Lozan’da yapılmasını kararlaştırarak, 27 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne aşağıdaki tebligatı yaptılar:

“İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri, Ankara Hükümeti’ne gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına ek ve bu hükümetin 4.10.1922 tarihli notasına cevap olarak, doğudaki harbe son verecek bir barış antlaşması imzalanması maksadıyla, 13 Kasım’da görüşmeye başlamak üzere davet etmekle şereflenirler. Delegelerin tam yetkili olması, fakat sayıca ikiye geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri arasında kararlaştırılmıştır.”⁴⁹³

---

⁴⁹³ M. Cemil (Bilsel), ‘Lozan’ İstanbul 1933, C.2, s. 2.

KRONOLOJİ

- 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması
- 26 Ekim 1922 İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilmesi
- 1 Kasım 1922 Saltanatın kaldırılması
- 17 Kasım 1922 Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan kaçması
- 18 Kasım 1922 Abdülmecit Efendi'nin Halife seçilmesi
- 20 Kasım 1922 Lozan Konferansı'nın açılması
- 4 Şubat 1923 Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi
- 17 Şubat 1923 İzmir'de İktisat Kongresi'nin açılması
- 1 Nisan 1923 Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kendisini feshetmesi ve seçimin yenilenmesi kararı
- 8 Nisan 1923 Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bir halk devleti ve Hükümeti kurulacağını belirten beyannamesi
- 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'nın imzalanması.⁴⁹⁴
- 11 Ağustos 1923 İkinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması
- 2 Ekim 1923 İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin çekilmesi
- 6 Ekim 1923 Türk ordusunun İstanbul'a girmesi
- 13 Ekim 1923 Ankara'nın yeni Türk Devleti'nin merkezi olarak kabulü
- 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanı
- 30 Ekim 1923 İsmet Paşa'nın Başbakan adı ile ilk Cumhuriyet Hükümetini kurması.

---

⁴⁹⁴ Görülüyor ki Lozan Antlaşması'nın imzalanması beklenmemiş ve Anadolu İhtilali, hedefine doğru adım adım ilerlemekte devam etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşu; ihtilallerden, harplerden ve bir seri ıslahat çabalarından geçerek gerçekleşmiştir. Uzun bir devreyi kaplayan bu olaylardan, biz, son ihtilali (Anadolu İhtilali) ve son harbi (İstiklal Harbi) gözden geçirdik. Birinci cildin önsözünde de belirttiğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan "**Milli Mücadele**" sanıldığı gibi belli bir kaç yıl içine sığdırılmış ve kapanmış bir devir değildir. Bunun öncesi ve günümüze kadar ulaşan sonrası vardır. Fakat, aradığımız çıkış yolunun en yakın başlangıç noktası olarak "**Milli Mücadele**"yi ele almış bulunuyoruz. Bu başlangıç noktasına da, şüphesiz bir yerden gelinmiştir. Gerçekleri sınıksız yakalayabilmek için geriye doğru giderek veya en baştan başlayarak meseleleri incelemenin en doğru hareket olduğuna inanıyoruz. Ancak, bu, çok şümüllü ve akademik çalışma isteyen bir iş. Böylesine bir çalışmayı başkalarına bırakarak, yeni Türk Devleti'nin hangi temeller üzerine kurulduğunu araştırmakla yetineceğiz.

İlk olarak, şu hususu belirtmek gerekir ki; Yeni Türkiye, Anayasa hukuku ve milletlerarası hukuk bakımından tam anlamıyla yeni bir devlettir. Fakat, bugün Türkiye'de göze görünen ve hissedilen bütün değişikliklere rağmen, devletin asli unsurları, Osmanlı Devleti'nin kalıntıları halinde yaşıyor. Dikkatli bir göz, Osmanlılığın izlerini, devlet ve toplum hayatının her safhasında, insanlarımızda açık ve seçik olarak görebilir. Eski bir tarihe sahip olmak, milletlerin hayatında ve kurumlarında elbette önemli bir yer tutmaktadır. Yalnız unutmamalıdır ki, tarih, iyi ile beraber, kötü olanı da yeni kuşaklara aktarır. Eğer tarihi miras köklü bir tasfiyeye uğramaz ise, her türlü iyi niyetler boşa gider ve eski devlet, yeni devletin çatısı altında, çok uzun yıllar bütün canlılığıyla yaşayıp gider. Yaşlı milletler, yeni devletler ve yeni rejimler kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bunun birbiri-

ne karşıt iki örneğini, Fransa'da ve Rusya'da görmekteyiz. Türkiye, gerek Fransız, gerekse Rus ihtilallerinden etkilenmiş olduğu halde, ne o yoldan, ne de diğerinden geçmediği için Osmanlı kalmaktan kurtulamamıştır. Yeni insan yetişmeden, yetiştirilmeden, daha açıkçası insanlar yenilenmeden, yeni düzen, yeni devlet kurmak mümkün değildir.

Tarihlerinin ağırlığı altında ezilmemiş genç milletler, kendi devletlerini daha rahatlıkla kurabilmek şansına sahip oluyorlar. Amerika Birleşik Devletleri bunun en tipik örneğidir. Bağımsızlıklarına yeni yeni kavuşan sömürge halklarının da giriştikleri denemelerde aynı sonuca ulaşacakları bir süre sonra görülecektir.

Buraya kadar söylediklerimiz, Yeni Türk Devleti'nde hiç bir şeyin değişmediği anlamına alınmamalıdır. En önemli değişiklik, yenilenme işteğinin, cumhuriyetten öncekine nazaran çok daha şuurlu olmasıdır. Bununla beraber, temelde değişme olmayınca, bütün yenilik, bir eski paltonun tersyüz edilişinden öteye geçemez.

Milli Mücadeleden sonra, eski kurumların çoğu hukuken ve fiilen yıkılmıştır. Yerlerini yeni kurumlar almıştır. Devlet, az çok modernize edilmiştir. Memlekete batı tekniği girmiştir. Atatürk'ün pek az bir zamana sığdırdığı reformlar sayesinde, toplum ve kişi hayatında bir değişme başlamıştır. Batı yaşayışına daha hızla yönelen bu değişme, şüphesiz, etki alanını devamlı olarak genişletmektedir. Fakat, toplumun üst yapısındaki değişme, alttaki değişme ile uygunluk halinde değildir. En iyimser görüşle, gerçek budur.

Yeni Türkiye'nin kurucuları, elbette böyle olmasını istememişlerdi. Milli Mücadele süresince ve zaferden sonra, çok büyük sözler söylemiş, çok ileri hedefler gösterilmişti. Ancak, ihtilal ile iş başına gelindiği halde, gereği kadar radikal davranılamadı. Çünkü, Osmanlı Devleti ölmüştü ama, Osmanlılık henüz ayakta duruyordu. Hatta, en ileri radikaller ve reformcular bile, Osmanlılıkla ilişkilerini kesmemişlerdi. Çünkü, onlar ilhamlarını Osmanlı devrimcilerinden almışlar, aynı mektep ve

aynı çevrede eğitilmişlerdi. Bu sebeptendir ki, Yeni Devletin kuruluşunda, büyük ölçüde eski malzeme kullanılmıştır.

Anadolu İhtilali ve İstiklal Harbi ile Türkiye’de bir İslam İmparatorluğu’ndan milli devlete, teokratik devlet düzeninden parlamenter cumhuriyete ve ortaçağ ekonomisinden modern kapitalist ekonomiye geçiş gibi radikal değişiklikler olduğu halde, yeni devlette Osmanlı zihniyetinin idare mekanizmasına yerleşebilmesi büyük bir şanssızlıktır. Bu hali bir dereceye kadar normal saymak ve tasfiye tehlikesiyle karşılaşan Osmanlılığın bir direnmesi, bir yaşama çabası şeklinde telâkki etmek gerekir. Diğer yandan ihtilal, yıkmak istediği kuvvetle, kendisine engel olacak en önemli uçları kırdıktan sonra -üstü kapalı- bir uzlaşmaya girmiş gibi görünüyor. Bu, şüphesiz, yalnız Anadolu İhtilali’ne has bir durum değildir. Nitekim, başlangıcında, Fransız İhtilali de buna benzer bir yoldan geçmiştir. Şu farkla ki, Fransa’da değişme temelde cereyan ediyordu ve uzlaşma geçici idi. Türkiye’de ise, eski devrin kesin olarak tasfiyesi uzun zamana ve gelecek kuşaklara kalıyordu. Gerek bu farklılığı, gerekse Anadolu İhtilali’nin köklü bir değişmeye gidemesindeki gerçek sebepleri Türkiye’nin bazı tarihi çağları yaşamamış olmasında aramak gerekir. Bir kısım batılı yazarların önemle üzerinde durdukları bu husus, son zamanlarda İngiltere’de yayımlanan **“Modern Türkiye’nin Doğuşu”** adlı bir eserde geniş şekilde ele alınmıştır.⁴⁹⁵ Yazar, şöyle diyor:

“...Avrupa tarihindeki büyük olaylar ve hareketler, İslam’ı Hristiyanlıktan ayıran askeri ve dini setlere çarpmak yüzünden, onu etkilerinden tamamen mahrum bırakmış, Türkiye bunlardan uzak ve habersiz kalmıştı. Kilise-Devlet çatışması, Rönesans, Reform ve Kontr-Reform, bilimsel uyanış, hümanizme, liberalizm, rasyonalizm ve aydınlanmış çağı, Avrupa’nın geçirdiği bu büyük serüvenler ve fikri çatışmalar, bunların tamimiyle yabancı ve yersiz kaçacağı bir toplumda yankısız ve dikkatten uzak kalmıştı. Aynı durum, böyle sosyal,

---

⁴⁹⁵ Bernard Lewis, ‘The Emergence of Modern Turkey’ Oxford University Press, 1961, s.474-479.

ekonomik ve politik değişmeler için de söz konusu idi. Baronluğun yükseliş ve çöküşü, komünlerin gelişmesi, ticaretin yeni bir şekilde gelişmesi, yeni bir orta sınıfın beliriş, para ve toprak, site devleti, nasyon devlet ve imparatorluklar arasındaki çatışmalar, Avrupa toplumunun ve hayatının bütün bu hızlı ve bileşik evrimlerinin herhangi bir benzerini Osmanlıların Ortadoğu İslam uygarlığında bulmak mümkün değildir. Bütün bunlardan ötürü de, Türk İhtilali'ni hazırlayıp besleyen, sonra da şekillendiren değişme ve çatışma, İngiliz, Fransız ihtilallerinden ve hatta, öbürlerine nispetle daha büyük benzerlikler çizilmesine elverişli olan Rus İhtilali'nden farklıdır.”

Birinci kitabımızda da belirttiğimiz gibi Anadolu İhtilali bir halk hareketi değildir. Bazı kimseler, bunu, milli burjuva hareketi olarak vasıflandırmalardır. Bu iddiada da, büyük bir gerçek payı yoktur. Türkiye’de batı burjuvazisi gibi şuur ve teşkilatlı bir sınıfın bugün bile bulunmayışı, kanaatimizi doğrulamaya yeter. Anadolu burjuvalarını milli hareket içinde olduğu kadar, dışında da görmekteyiz. Gerçi, Yeni Türkiye’nin kuruluşunda ve şekillenmesinde, burjuvazinin önemli etkisi olmuştur. Ama, bu vakiadan, Anadolu İhtilali’nin bir burjuva ihtilali olduğu hükmüne varılabileceğini sanmıyoruz.

Anadolu İhtilali, asli unsuru İttihatçılar (asker ve sivil) olan bir karma kadronun, daha doğrusu bir aydın ekibin yarattığı ve yürüttüğü bir harekettir. Buna, yabancı yazarlardan bir çoğunun da işaret ettiğı gibi seçkinler hareketi diyebiliriz. Türk toplumunun gerçekten seçkin kişileri sayılmak gereken bu yol göstericilerin fikri cevher bakımından başlıca özellikleri, Osmanlı toplumu için çok yeni sayılan iki kavramı, “vatan” ve “millet” kavramlarını idrak etmiş olmalarıdır. Jön Türklerden Kuvayi Milliyecilere kadar, peşinden koşulan en çekici fikirler, kaynağını “vatan” ve “millet” kavramlarından almıştır. Anadolu İhtilali’nin öncüleri ve yöneticileri de pek az farkla aynı fikir çizgisinde bulunuyorlardı. Başlangıçta, ihtilalin hazır bir ideolojisi ve yetişmiş bir ideologu yoktu. Hareketin şefi, aynı zamanda ideolog olmaz zorunluluğunda idi. Ve ihtilalin ideolojisi, hareketle beraber, hatta hareketin arkasından gelmişti. Bu

sebeple, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda, ideoloji çok defa günün şartlarına uydurulmuştur.

Anadolu İhtilali'nin, harple beraber, iç içe gelişmesi de ayrıca üzerinde durulacak bir husustur. İhtilalin ideolojik bir hareket olarak başlamamış olması ve böyle bir hazırlığa sahip bulunmaması, dayanağını ve gerekçesini harpte bulmasına yol açmıştır. Böylece, harp, ihtilale başarı şansı sağlamış oluyordu. Fakat, bu durum. Yeni Devletin kuruluşunda birtakım olumsuz etkiler yapmaktan da geri kalmamıştır. Dış düşmanlara karşı **“vatan”**ın savunulması ve milletin kurtuluşu için savaşanların pek azı ihtilalci idi. Savaşçılara göre, kurtarılacak kutsal varlıklar arasında saltanat ve hilafet makamları da vardı. İleride bu iki müesseseyi de tasfiye edecek olan ihtilalciler, bir süre, savaş arkadaşlarından farklı görünememişlerdi. Anadolu milli hareketi içinde bütün siyasi görüşler bir koalisyon teşkil etmişti. Bu koalisyon, ihtilalin uzak hedefleri bakımından büyük bir zaafı. Çünkü, İhtilale karşı olan kuvvetler, zaferden sonra, vatanın kurtuluşu için girdikleri bu koalisyondan, alacaklı olarak çıkacaklardı. Bu sebepten tasfiyeleri güçleşiyordu. Ne kadar radikal davranılsa, bunlara taviz verilmek gerekecekti. Esasen, ilk günden beri, ihtilal, taviz vere vere yürütülmekte idi.

İttihatçılar da, Yeni Devletin kuruluşunda önemli sürtüşmelere ve çatışmalara sebep olarak, ihtilalin gücünü ve hızını azaltmışlardır. Bir ihtilalci teşekkülün mensubu olan İttihatçılar, Anadolu İhtilali'ndeki rolleri dolayısıyla zaferde büyük hak sahibi idiler. İttihatçı kadro, bununla da yetinmeyecek, iktidar için hak iddia edecekti.

Özetlersek, Türkiye'nin gerçekten yenilenmesini engelleyen en önemli faktörler şunlardır:

1- Batının geçirdiği önemli tarihi çağların yaşanmamış olması.

2- Anadolu İhtilali'nin bir halk hareketi veya bir sınıf hareketi olmaması.

3- İhtilalin bir ideolojik hareket olarak başlamaması ve ideolojinin hareketle beraber, hareketin içinde hazırlanması.

4- Harp ve ihtilalin içi içe gelişmesi sebebiyle, milli kurtuluş harbinin zafere, her çeşit siyasi görüşü temsil eden bir koalisyonun yönetiminde ulaşması.

5- İttihatçı kadronun, ihtilal ve harbin kazanılmasındaki büyük şeref payına dayanarak iktidara sahip çıkmak istemesi.

Bunlar, zamanla az çok fark edilmiş ve sezilmiş gerçeklerdir. Milli hareketin nereye yöneleceği ve kurulmakta olan yeni devletin ne biçim bir devlet olacağı, daha harp devam ederken düşünülmekte ve tartışılmakta idi.

Ahmet Ağaoğlu'nun "**Hâkimiyeti Milliye**" gazetesinde çıkan bir seri yazısı, bize bu hususta derli toplu bir fikir vermektedir. 10 Mayıs 1922'de başlayıp 15 Ağustos 1922 de biten bu yazı serisinde ileri sürülen endişeleri ve yapılan tahlilleri, Milli hareketin resmi organında yayınlandığı için, yalnız Ağaoğlu'nun görüşü olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu bakımdan, zaferin hemen eşiğinde yayınlanan seri yazının önemli kısımları üzerinde duracağız.

Ağaoğlu, "**İhtilal mi, İnkılâp mı?**" başlıklı yazılarının ilkinе şöyle başlamıştır:

"Biz neyiz? Nereye doğru yürüyoruz? Geleceği nasıl düşünüyoruz? Ufkun öte tarafında bizi ne bekliyor? Memleketimiz ve halkımız için gelecekte ne gibi bir hayat tasavvur ediyoruz? Özetle, hangi ülkünün gerçekleşmesine doğru yürüyoruz?"

Yazı serisi, bu soruların cevaplarını araştırmakla uzayıp gittiği halde, sorular cevapsız kalmıştır. Fakat, yazar, o günlerde herkes için meçhul olan bu soruların niçin cevaplandırılmadığını kesinlikle söylemiştir:

"Düşünürümüz ve ideoloğumuz yok. Birleştiğimiz tek nokta; vatani kurtarmak, millet varlığımızı ve istiklâlimizi sağlamak." diyen Ağaoğlu, "**Bunu sağladıktan sonra ne olacak?**" sorusunu ortaya atmaktadır. Türkiye'de, günümüze kadar gelmiş her ihtilalde **"hele bir yıkalım, sonra düşünüyoruz"** parolası hâkim olduğu gibi, Ağaoğlu'nun belirttiğine göre o günlerin parolası da şöyledir:

“Bir kere düşmandan memleketi kurtaralım, sonra, bu hususları düşünürüz.”

Bazı kimselerin kafasında, şüphesiz, birtakım bulanık düşünceler yaşamakta idi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, şef olarak ve tek başına, ne yapmak istediğini biliyordu. Olayların gelişmesinden, milli hareketin, cumhurî bir milli devlete yöneldiği anlaşılmaktaydı. Fakat bütün bunlar, Ağaoğlu Ahmet Bey'in şu acı gerçeği görmesine engel olamamıştı:

“Milli hareket, ne bir nazariyenin, ne de bir felsefe akımının, ne de belli bir siyasal ve sosyal eğilimin mahsulüdür.”

Ağaoğlu'nun düşünme istidadı olan kafaları sarsmak ve açıkça belli ki henüz idrak etmemiş olanlara, yeni düzende bir devletin kurulmakta bulunduğunu anlatmak isteyen 18 ve 24 Mayıs, 1 Haziran 1922 tarihli yazılarında; Milli Hareketin ortaya koyduğu gerçekler tasnif ve tahlil edilmiştir. Ağaoğlu'na göre bu gerçekler şunlardır:

- 1- İstanbul, yöneticilik ve önderlik görevini kaybetmiştir.**
- 2- Osmanlı Devleti'nin cevheri Anadolu'dur; fakat Anadolu imparatorluk manzumesi içinde dışa düşmüştür.**
- 3- Saray ve Babiâli iflas etmiş, madde ve mana olarak yıkılmıştır.**
- 4- Anadolu halkının şimdiye kadar fark edilmemiş bir özelliği ve değeri vardır.**

Bu yazı serisinde yazar nihayet kurulacak devlette hükümet şeklinin ne olabileceğini araştırmakta ve çeşitli ihtimaller üzerinde durarak batı tipi demokrasiyi en uygun hükümet şekli olarak tavsiye etmektedir.

Ağaoğlu'nun makalelerinde Osmanlı Devleti düzeni, medrese ve tekke, toplumun sosyal yapısı, halkçılık, demokrasi, Marksizm, yer yer incelenmekte, memleketin anlaşılmayan fikrî bir hercümerç içinde yuvarlandığı belirtildikten sonra şu yol gösterilmektedir:

“Kalple, hisle doğulu olmak; kafa ile batılı olmak”

“Kültür bakımından Türk-İslam kalmak ve uygarlık bakımından Avrupalı olmak.”

Görülüyor ki o günlerde milli hareketin resmi organı olan Hâkimiyeti Milliye gazetesinde ileri sürülen fikir hiçbir yenilik getirmemektedir, İttihat ve Terakki'nin görüşü, o günde revaçta olan fikirdir. Ağaoğlu Ahmet Bey, Büyük Taarruz'dan 11 gün önce, 15 Ağustos 1922 de çıkan son yazısını aşağıdaki cümlelerle bitirmiştir:

“Bundan dolayı, içeride karşımıza dikilen mesele şu: Acaba biz bu kerre de idare-i maslahat ederek sağa, sola, öne, arkaya bakacak, yerimizden kımıldamayarak asırların omuzlarımıza yüklemiş olduğu ve dış baskıdan çok bizi, varlığımızı, dimağımızı, kalbimizi, vicdanımızı ezen müthiş bir mazinin kokmuş yükünün ağırlığı altında bocalayacak mıyız, veyahut 7 devlete şeref ve istiklali için meydan okuyarak kağnısıyla uçaklara, deve ile tanklara karşı çıkan azametli bir milletin önderlerine yakışır bir yiğitlik ve kuvvetle silkinip, o mirasları üzerimizden atacak ve bu millete gerçek yolunu gösterecek miyiz?

İşte bütün mesele!”

İçinde yaşadığımız günlere bakarak, Milli Mücadelenin fikriyatına ışık tutmak istiyen Ağaoğlu Ahmet Bey'in 1922 Ağustos'unda belirttiği endişelerin ne dereceye kadar bir gerçek payı taşıdığını anlamamız mümkündür. Zaferden sonra milletlerarası bir akitle resmen ve fiilen tanınan yeni Türk Devleti'nin hangi fikri temeller üzerine kurulduğunu, yeni rejimin kendisine uygun bir kadro yetiştirmediğini ve Milli Mücadeleyi, bütün yükünü omuzlarında taşıyarak, zafere ulaştıran ordunun bir rejim ordusu olarak Yeni Türkiye'deki yerini şimdi sıra ile gözden geçirebiliriz.

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN FİKRİ TEMELLERİ

Osmanlı Devleti'ni kurtarma fikri yerine, yeni bir milli devlet kurma fikri, **“Anadolu İhtilali”**nin en belirgin özelliğidir. Yüzyılı aşkın bir süredir gösterilen kurtuluş çabasıyla, bir milli kurtuluş hareketi olan **“Anadolu İhtilali”** arasındaki en keskin farklılık, işte bu özellikten gelmektedir. **“Misak-ı Milli”** formülüyle, daha Milli Mücadelenin başlangıcında bütün dünyaya duyurulan bu siyasi görüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun açıkça reddi anlamını taşımaktaydı. Fakat Yeni Devlet, ister istemez, Osmanlı Devleti'nin varisi olacaktı. Bu husus, bizi her şeyden önce Osmanlı kurtuluş hareketlerinden, milli kurtuluş hareketlerine hangi fikirlerin intikal ettiğini araştırmaya zorlamaktadır. Bunu yapmakla, Yeni Türk Devleti'nin kuruluşuna temel teşkil eden fikirleri de sıhhatle bulmuş oluruz.

Bilindiği üzere, Türkiye'de yenilenme fikri, askeri bozgunlar sonunda doğmuştur. Batının üstünlüğünün kabulü anlamına gelen bu fikir, batılılaşma hareketine başlangıç teşkil eder. Devleti eski düzende yaşatmanın imkânsızlığı anlaşıncı, **“Batılılaşma”**, bir kurtuluş sembolü halinde Türkiye'de benimsenen ilk yeni fikir olmuştur. Askeri bozgunların arkasından geldiği için, batılılaşma fikri, kendisini ilk önce askerlik alanında batının tekniğini alma şeklinde göstermiştir. Yeniçeri ordusunun kaldırılıp, Avrupa biçiminde bir ordu kurulması ve bu orduya **“Nizam-ı Cedid”** yani **“Yeni düzen”** adının verilmesi, batılılaşma hareketinin ilk radikal halkasıdır. Bu, aynı zamanda, batılılaşma fikriyle bir **“Yeni düzen”** arandığının da işareti sayılmak gerekir.

Eski devlette **“Yeni düzen”** fikrine bu şekilde gelindiği ve batıya dar açıdan bakıldığı halde, Batılılaşma, anlamı gittikçe genişleyen bir fikir olarak günümüze kadar yaşamıştır. Türkiye'nin bu en uzun ömürlü fikri, Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda başlıca temellerden birini teşkil eder. Batıya karşı savaşıldığı en amansız bir dönemde, bir yandan Batı düşmanlığının

ortak bir duygu olarak kuvvetli bir şekilde yaşamasına ve **“Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar”** sözünün alkışlarla karşılanmasına rağmen, Yeni Türkiye'nin kurucuları batılılaşma fikrini hiç bir zaman bırakmamışlardır.

Harp sanatında ve silahlarda, teknikte ve devlet idaresinde, cılız davranışlarla sürüp gelen batılılaşma çabası istenilen sonucu vermeyince; Osmanlı reformcuları, Fransız ihtilalinin de etkisinde kalarak, kurtuluş yolunu hürriyetsizliğin tıkadığına inanmışlar ve monarşiye karşı çıkmaya karar vermişlerdir. Bu merhale, memlekete yeni bir fikir daha getirmiştir: **Meşrutiyet**.

Genellikle ihtilalci metotlarla hakim kılınmaya çalışılan bu siyasi fikrin yanı sıra, şüphesiz ekonomik fikirler üzerinde de durulmuştur. Kapitülasyonlara karşı bir tepki olarak **“bağımsız ekonomi”**, Batı'nın ekonomik sistemindeki güçlükten mülhem olarak bir **“milli kapitalist ekonomi”**, Osmanlı reformcularının benimsedikleri ekonomik fikirlerdir. Sömürülmekten kurtulma ve ekonomik kalkınmayı sağlama hedeflerine yönelen bu fikirler, yerli burjuvazinin gelişmemiş olması sebebiyle hem devletçiliği, hem de burjuva yetiştirmeyi akla getirmiştir. Nitekim, bu alanda bazı çabalara girildiğini görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında **“milliyetçilik”** kavramı memleketin fikir hayatına yeni bir unsur olarak girmiştir. Bu devrin en etkili kuvveti, İttihat ve Terakki Partisi, gerek iktidara geçmeden önce, gerekse iktidarı süresince, milliyetçiliğe yeni bir anlam vererek, imparatorluğu kurtaracak şu formülü ortaya koymuştur: **Batılılaşma, Türkçülük, İslamcılık**. Birbiriyle çelişme halinde bulunan üç akım, hele son ikisi, kurtarmak şöyle dursun imparatorluğun batmasını çabuklaştırmaya yaramıştır.

“Anadolu İhtilali”nin memlekette hazır bulduğu fikirleri kısaca belirtmeye çalıştık, ihtilal, bunların bir kısmını benimseyerek, kurduğu devletin fikir temelinde kullanmıştır. Yeni Türk Devleti'nin fikir yapısında, neyin eski, neyin yeni olduğu ise, aşağıdaki şemada gösterilmiştir.

Politik Fikirler

1- Meşrutiyet	1- Cumhuriyet (I)
2- Yarı teokratik düzen	2- Laiklik (V)

Ekonomik Fikirler

1- Bağımsız ekonomi	1- Bağımsız ekonomi
2- Milli Kapitalist ekonomi	2- Milli Kapitalist
	3- Devletçilik (IV)

Sosyal Fikirler

1- Batılılaşma	1- Devrimcilik (VI)
2- Türkleşme	2- Milliyetçilik (II)
3- İslamlaşma	3- Halkçılık (III)

Bu şemada, politik, ekonomik ve sosyal fikirler olarak yaptığımız ayırım, şüphesiz, bilimsel bir nitelikte sayılamaz. Laikizmin sosyal yönünü gözden uzak tutmuş değiliz. Devletçilik ile halkçılığı, birbirini tamamlayan iki kavram olarak kabul etmekteyiz. Fakat, amaç güttüğümüz karşılaştırma için ana çizgilere dayanan böyle bir ayrımına gitmekte sakınca görmedik. Esasen, Yeni Türk Devleti'ne temel teşkil eden fikirler üzerinde durarak, bunların hangi bakımlardan yetersiz kaldığını tespit edeceğiz.

“Cumhuriyet” Türk milletinin ve Yeni Türk Devleti'nin beka şartı olarak kabul edilmiş ve 1924 Anayasası'nın 102 maddesinin aşağıya aynen aldığımız fıkrasıyla hukuki teminata bağlanmıştır:

“İşbu kanunun şekli Devletin Cumhuriyet olduğuna dair birinci maddesinin değiştirilmesi ve bozulması hiçbir suretle teklif edilemez.”

Atatürk, **“Cumhuriyet”**in fiili teminatını ise, orduda ve cumhuriyet fikriyle yetiştirilecek yeni nesillerde görmüştür. Gerçekten, Yeni Türk Devleti'nin en sağlam temel fikirlerinden birinin **“Cumhuriyet”** olduğundan şüphe edilemez.

⁴⁹⁶ Sağ sütunda Atatürkçülüğün 6 ilkesi romen rakamları konularak belli edilmiştir.

“Laiklik”, yalnız din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına alınmamıştır. C.H.P'nin 1927 Kurultayında kabul edilen ilk programının aşağıdaki maddesinden de anlaşılacağı üzere, laiklik, Türk toplumunun İslam uygarlığından, Batı uygarlığına geçebilme şartı idi.

“Parti, bütün kanunların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde en son ilmi ve teknik esaslarıyla asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan parti; dini, dünya ve devlet işleriyle politikadan ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.”

Uygarlık değiştirmenin, çağ değiştirmekten de güç olduğu, bir gerçektir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, laik fikir topluma mal edilmedikçe, uygarlık değiştirmek de mümkün değildir. **“Anadolu İhtilali”** laik bir devlet kurabilmiş fakat laik bir toplum yaratamamıştır. İhtilalin takıldığı en önemli engelin bu noktada olduğuna inanıyoruz. Nedenlerine gelince:

1- Atatürk rejimi, gerçek anlamıyla halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır.

2- Laikliğe yönelen reformlar (Hilafetin kaldırılması, şer'îye ve evkaf vekaletlerinin kaldırılması, şer'îye mahkemelelerinin kaldırılması, tekkelerin, türbelerin, zaviyelerin kapatılması, Medeni Kanunun kabulü, Anayasadan dine ait hükümlerin çıkarılması, eğitim birliğinin kurulması ve okullarda laik eğitim), laik toplum yaratmak için yeter görülmüştür.

Doğulu bir toplumu, laik bir toplum haline getirmek için 15 yıl (1924- 938), şüphesiz, pek az bir zamandır. Bu hususu da, yukarıda, iki noktada topladığımız nedenler arasına katmak gerekir. Fakat, bilindiği üzere, asıl şanssızlık Atatürk'ten sonra başladı. Çok partili siyasi rejimle açılan taviz yolunun laik fikri nereye getirdiğini, aktüel bir konu olarak bütün çevrelerde geniş ölçüde tartışıldığı için, burada anlatmaya lüzum görmüyoruz.

“Devletçilik” fikri, **“Anadolu İhtilali”**nin felsefesinde kuvvetli bir unsur olarak mevcuttu. İhtilal, antiemperyalist olduğu kadar antikapitalist olduğunu da her vesile ile açıklamıştı. Mus-

tafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, meclisi açış nutkunda, **“kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz”** demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmayacak kesinlikle belirtilmişti. Fakat, zaferden sonra ihtilal, kendi felsefesine bu noktada ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir’de toplanan **“Türkiye İktisat Kongresi”** ile Yeni Türk Devleti’nin **“Milli kapitalist ekonomi”**’yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kongreyi açış nutkunda⁴⁹⁷ devletçilikten tek kelimeyle bile söz etmemiştir. Gerçi bu kongrenin biraz da politik sebeplerle düzenlendiği sezilmektedir. Çünkü, Lozan barış görüşmeleri 31 Ocak 1923 günü yaptığı bir oturumdan sonra kesilmiş ve 4 Şubat günü, Baş Delege İsmet Paşa Lozan’ı terk etmişti. Anlaşmazlık, ekonomik meselelerden, kapitülasyonlardan çıkmıştı. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa nutkunda, ekonomik bağımsızlık üzerinde ısrarla durmuş ve yeni idarenin yabancı sermayeye düşman olmadığını, memleketin geniş olduğunu, çok sermayeye muhtaç bulunduğunu belirtmiştir. Kapitalist Batı Devletlerine güven vermek ve barış görüşmelerini yeniden başlatmak için, bu davranış gerekli idi. Fakat, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra uygulama, **“Türkiye İktisat Kongresi”**’nde beliren eğilimin devletçe benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Devletçiliğin yeniden benimsenmesi için 1931 yılına kadar beklemek gerekiyordu. Büyük bir hızla sosyal reformların gerçekleştirildiği bu sekiz yıllık dönem, ekonomik faaliyet bakımından tamamen başarısız geçmiştir. Nihayet, 10 Mayıs 1931 günü toplanan C.H.P kurultayında **“Devletçilik”** ve **“Devrimcilik”** ilkeleri programa alındı. Fakat, 1931 yılında benimsenen devletçilik anlayışı, Mustafa Kemal Paşa’nın 1922 yılında belirttiği devletçilik anlayışından daha geri idi. Buna rağmen girişilen uygulama kaybedilen ilk 8 yılın zararlarını büyük ölçüde telafi etmiştir.

Bugün, Türkiye çok daha iyi durumda olabilir ve içinde bulunduğu ekonomik çıkmaza sürüklenmeyebilirdi. Fakat:

---

⁴⁹⁷ ‘Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri’ C. II, s. 99-112

1. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, emperyalizme ve kapitalizme karşı olan “**Anadolu İhtilali**” halkçı ve devletçi karakterini, zaferden hemen sonra unutmış ve liberal ekonomiye dönmüştür. Bu dönemde, tıpkı İttihatçıların yaptıkları gibi, bir milli burjuva yetiştirme gayreti içine düşülmüş, ancak bazı kimsele-
rin zengin olması sağlanmıştır.

2. Daha sonra devletçilik, kısıtlı bir anlamda kabul edilmiş ve antitezini beraber geliştirmiştir.

3. Devletçilik, gerçek bir halkçılık anlayışına uygun inançta ve biçimde yürütülmemiştir.

4. “**Özel teşebbüsün korunması**” formülüyle, bilerek ve bilmeyerek, devlet teşebbüsleri özel sektöre istismar ettirilmiş-
tir. Sonra da bu gerçek “**özel sektörün yaratıcı zekası**” ve “**dev-
letçiliğin başarısızlığı**” hükmünü ispatlamakta kullanılmıştır.

5. Devletçiliği başarıyla yürütecek, eğitilmiş bir kadro yetiştirilmemiştir. Yalnız teknik eleman yetiştirmekle devletçiliğin başarıya ulaşacağı kanısı, devletçi görüşün en büyük yanılsı olmuştur. Nitekim, devletin yetiştirdiği ve devlet teşebbüslerini ellerine teslim ettiği teknik elemanların iş başında veya ayrıldıktan sonra özel sektöre hizmet ettikleri hakkında yüzlerce örnek verilebilir.

“**Halkçılık**” ilkesi, üzerinde daha çok önemle durulması gereken bir konudur Bundan dolayı, önce, halkçılık fikrinin kaynağını kısaca belirtmek istiyoruz. Yeni Türk Devleti’nin kuruluşuna hakim olan temel görüşün “**halkçı**” olduğuna 3. Bölümde değinmiş ve bu hususla ilgili meclis görüşmelerini vermiştik. Halkçılığın Birinci Büyük Millet Meclisi’nce temel görüş olarak benimsenmesinde iki etken vardır. Rus İhtilali ve İttihatçılar.

Ziya Gökalp’in tâ... Selanik’ten beri (1910), geliştirmeye çalıştığı “**milliyetçilik**” anlayışında, pek belirli bir şekilde olmasa bile az çok halkçı bir renk görülmektedir. Ziya Gökalp’in, bir yandan iç politikaya, bir yandan savaş olaylarına paralel olarak yürüttüğü “**milliyetçilik**” anlayışı, çeşitli safhalardan

geçerek, sonunda, dünya olaylarından da etkilenmek suretiyle yeni bir anlam kazanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sona yaklaşmış, Rusya'da ihtilal patlamış, ittifak grubunun yenilgisi iyice belli olmuştur. İşte, bu sırada Ziya Gökalp'ın, İttihat ve Terakki Merkezi Umumiyesi'nde, milliyetçilik teorisini halkçılıkla birleştiren yeni bir anlayışı savunduğunu görürüz. Ziya Gökalp, **"Milliyetçilik ve beynelmilelcilik"** başlıklı bir makalesinde şöyle demektedir.

"... Çünkü, yaptığımız incelemeler, sosyal evrimin çeşitli safhalarında daima halkçılıkla milliyetçiliğin beraber bulunduğunu, halka kıymet verilmediği zamanlarda milliyete de kıymet verilmediğini, aksine halk kuvvetlendikçe milliyet fikrinin de aynı nispette kuvvetlendiğini gösterdi. Demek ki, halkçılık, milliyetçilik arasında hiçbir tezat yoktur."⁴⁹⁸

Gökalp'ın açtığı izden yürüyen, onun koyduğu ilkeler ve görüşlere göre aynı dergide makaleler yazan Tekinalp (Moiz Kohen) de, bir sayı ara ile çıkan makalesinin başına Ziya Gökalp'ın şu sözünü almıştı:

"Dünya Harbi sona ereceği zaman insaniyete iki kıymetli hediye verecektir ki, bunlardan biri hakiki halkçılık, diğeri hakiki milliyetçiliktir."

Halkçılık görüşü, Milli Mücadeleden önce ortaya atılıp üzerinde birçok söz edildiği halde, halkçılığın politik, ekonomik ve sosyal yönleriyle doğru ve tam bir izahı yapılmamıştır. Nitekim bu yüzden, Mustafa Kemal Paşa'nın da halkçılığı daha çok politik yönüyle aldığını ve **"... halkçılık yani milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılması esası"** tarzında bir tarife gittiğini görmekteyiz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk programında ise halkçılık görüşünü şöyle belirtmiştir:

"Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hakiyetin devletin vatandaşına ve vatandaşın devlete karşı olan vazifelerini tamamıyla yerine getirmek için kullanılması partinin başlıca prensiplerindendir."

---

⁴⁹⁸ 'Yeni Mecmua' sayı 35, 14 Mart 1918

“Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan yurttaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.”

“Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, sanat sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve memurlar, Türk milli varlığının başlıca çalışma unsurlarıdır. Bunların birisinin çalışması öbürünün ve hepsinin hayatı ve refahı için bir mecburiyettir.”

“Partimizin bu prensiple göz önünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine sosyal düzen ve dayanışmayı elde etmek ve menfaatler arasında birbirlerine zıt olmayacak surette ahenk koymaktır. Menfaatler liyakat ve faaliyet derecesine göre olur.”

Bütün bunlardan ve bugüne kadar süren halkçılık anlayış ve uygulamasından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. **“Halk” ve “Millet” kavramları birbirine karıştırılmıştır.**
2. Türk toplumunda sınıf farklılaşmasının ve sınıf şuurunun yeteri kadar belirmemiş olmasından yanlış bir inanişaya kapılarak sınıfların varlığı reddedilmiştir.
3. Sınıflar arası menfaat uyumsuzluğunun azaltılması ve karşılıklı menfaatlerin dengede tutulması yerine, bu uyumsuzluğun tamamen kaldırılacağı gibi hayali bir amaç güdülmüştür.
4. Bir takım hukuki formüllerle halkçılığın gerçekleşeceği inancına varılmıştır. Bu inanişla, fertler, aileler ve sınıflardan herhangi birine imtiyaz tanımamanın ve imtiyazsız toplum yaratmanın sağlandığı kabul edilmiştir, **“köylü efendimizdir”** sözüyle çelişmeye düşülmüştür.
5. Halkın zararına işleyen kurumların sökülüp atılmasına gerektiği kadar değer verilmemiştir.
6. **“Halkçılık”** daha çok politik yönüyle değerlendirilmeye çalışılmış, ekonomik ve sosyal yönleri ihmal edilerek, bu açıdan gerekli çaba gösterilmemiştir. Aşar vergisinin kaldırılması yeter sayılmıştır.

7. **“Halkçılık”** gerçek anlamıyla idrak edilemediği için **“la-ikçilik”**, **“devletçilik”**, **“devrimcilik”** ve **“milliyetçilik”** ilkeleri kısır bir anlayışla uygulanmıştır.

Yeni rejimin bütün zaaflarını bu noktada toplamak gerekirse, diyebiliriz ki, rejim gerçek anlamda **“Halkçı”** olamamıştır. Belki de en büyük yanlışlık **“Halk”** ile **“Millet”**in, **“Halkçılık”** ile **“Milliyetçilik”**in birbirlerine karıştırılmasından geliyordu. Hâlbuki, Yeni Türkiye’de **“Milliyetçilik”**, bu üç akımın reddi anlamında kabul edilmişti: Ümmetçilik, Turancılık ve Beynelmilelcilik.

Bir başka yanlışlık da **“Devrimcilik”** ilkesinin, elde edileni korumak anlamına alınması olmuştur. **“Devrimcilik”** ister **“evolution”** ister **“revolution”** karşılığı kullanılsın, bu anlamda kabul edilemezdi. Kendi kendini inkarın bir örneğini de bu yanlışlıkta görmekteyiz.

YENİ REJİM VE REJİM KADROSU

Bu kitabın 2. cilt önsözünde Yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaldığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız, demiştik. Bir önceki kısımda, bu tıkanıklığın fikir yönü ile ilgili nedenlerini az çok ortaya koymuş olduğumuzu sanıyoruz. Şimdi, aynı ölçüde önemli bir başka konuya eğilmek gerekiyor: **“Anadolu İhtilali”** hızını ve gücünü bir süre sonra niçin yitirmişti?

İnancımıza göre, bu sorunun cevabı şu gerçekte aranmalıdır:

“Anadolu İhtilali” yeteri kadar bir tasfiye yapamamış ve ihtilal kadrosu, bir rejim kadrosu haline gelememiştir.

Rejimin duraklamadan yürütülebilmesi, her şeyden önce, devrimci bir rejim kadrosunun yetiştirilmesiyle mümkün olabirdi. Atatürk 1938'de öldü. Aradan bir nesil boyu zaman geçmiş bulunuyor. Buna rağmen Atatürk rejiminin, halkçı, devletçi ve laik yönleriyle yeni ileri bir aşamaya ulaştığını söylemek aşırı bir iyimserlik olur.

“Yeni rejime yeni kadro” gereği, şüphesiz Atatürk'ün diktatinden kaçmış değildir. Nitekim, zaferden sonra, geniş çapta bir tasfiyeye giriştiğini görmekteyiz. Fakat aşağıda belirtmeye çalışacağımız etkiler yüzünden hem bu tasfiye hedefine ulaşamamış hem de, kast ettiğimiz anlamda bir kadroya gidilememiştir.

Milli Mücadele döneminde **“Misak-ı Milli”** eksenini etrafında kurulan koalisyon, yeni bir devlet kuruluşuna yönelen oluşumun yarattığı anlaşmazlıklar sebebiyle bozulmaya mahkumdu. Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki gruplaşma (1. ve 2. Gruplar), Milli Mücadele kadrosunun bölüneceğini ve gelecekteki sert çatışmacı belli etmiş bulunuyordu. Bu durum, tasfiye hareketinin, zaferin hemen arkasından başlamasını zorunlu kıldı.

Önce, Birinci Meclisin kendisini feshetmesi ve seçimlerin yenilenmesi (1 Nisan 1923) sağlandı. Mustafa Kemal Paşa, **“halkçılık esasına dayanan ve Halk Partisi adıyla siyasi bir parti kurmak”** niyetinde olduğunu ve daha önce (6 Aralık 1922) açıklamıştı.⁴⁹⁹ Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu (1. Grup) parti haline sokacak ve 2. Grubu seçimlerde tasfiye edecektir.

Mustafa Kemal Paşa’nın 9 umdelik bir seçim beyanname-siyle 8 Nisanda açtığı seçim kampanyası, bir hayli sert geçti. 11 Ağustos 1923 günü toplanan İkinci Büyük Millet Meclisi’ne, İkinci Gruptan hemen hiç kimse girememişti. Bu sonuç, tasfi-yenin ilk adımı idi. İkinci adım daha sert atılacak ve İttihatçılar hedef güdülecekti. Mustafa Kemal Paşa, bu hususta Anadolu Ajansı muhabirine 14 Nisan 1923’de verdiği aşağıdaki demeçte gerekli uymayı yapmış ve şöyle demişti:

“İttihat ve Terakki Fırkası adına işbirliği için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası adına hareket etmek salahiyetine sahip değildir ki, böyle ve bu nama müracaat söz konusu olsun. Çünkü her-kesçe bilindiği üzere, mezkur cemiyet mütarekenin (Mondros) ertesinde o vakit ki İttihat ve Terakki genel merkezinin dave-tiyle merhum Talat Paşa’nın başkanlığında yapılan kongre kararıyla Teceddüt Fırkası’na inkılap etmiş ve bütün hukuk ve mallarını adı geçen fırkaya devrederek İttihat ve Terakki namının tarihe terk edildiğini ilan etmişti. Vaktiyle bir çoğu-muz o cemiyetin kurucusu ve üyesi bulunuyorduk. Son kong-re si kararıyla tarihe intikal eden bu cemiyetin mensuplarıyla, bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının hepsi büyük milletimizin yüce azminden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.”⁵⁰⁰

İkinci Büyük Millet Meclisi’nin toplandığı ilk günlerde Halk Partisi’nin kuruluş hazırlıklarına da girilmiş ve bütün millet-vekilleri, 9 Eylül 1923 günü resmen kurulan bu partinin kadro-

⁴⁹⁹ ‘Hakimiyeti Milliye’ Yeni Gün ve Öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeç. ‘Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri’ C. II. s. 46.

⁵⁰⁰ ‘Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri’ C. II. s. 62.

suna dahil olmuşlardır. Ancak, sağlanan bu birlik de geçici idi. Bir kısım İttihatçı milletvekilleri ve bazı büyük kumandanlar Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına geçmek üzere hazırlanmakta idiler. Bu hazırlık döneminde önce orduda bir tasfiyeye gidildi ve hemen arkasından “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi” kuruldu. Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir Paşa'nın 26 Ekim 1924 günü, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekim 1924 günü askerlikten istifa etmeleri üzerine 30 Ekimde Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda milletvekili olan kumandanlara iki görevden birini seçmelerini bildirdi. Güvendiği kumandanlara, özel olarak, orduda kalmaları tavsiyesinde bulundu. Böylece, Genelkurmay Başkanı (Fevzi Çakmak) ile dört kolordu kumandanı (İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili ve Fahrettin Paşalar) orduda kalmış, üç Ordu Müfettişi (Karabekir, Cebesoy ve Cevat Çobanlı Paşalar) ile bir kolordu kumandanı (Cafer Tayyar Paşa) askerlikten ayrılarak politikayı seçmiş oldular.⁵⁰¹

Bir hafta kadar sonra (9 Kasım 1924) Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Beyler ile Refet ve Rüştü Paşalar Halk Partisi'nden istifa ettiler. 17 Kasım'da da, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında eski İttihatçılardan müteşekkil “**Terakkiperver Cumhuriyet Partisi**” kuruldu. Partinin kurulmasından 3 ay sonra (11 Şubat 1925) Şeyh Sait isyanı başladı. 4 Mart 1925'de Takriri Sükun Kanunu yürürlüğe konuldu. 5 Haziran 1925'de Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kapatıldı. Olaylar, birbiri ardından geliyordu. Nihayet 15 Haziran 1926'da, İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen bir suikast meydana çıktı. Suikast davasını görmek üzere kurulan İstiklal Mahkemesi Terakkiperver Cumhuriyet Partisi mensuplarından aşağıda isimleri yazılı 28 milletvekilinin tevkifine karar verdi:

Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Sabit Bey, Halet Bey, Halis Turgut Bey, Feridun Fikri Bey, İhsan Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Münir Hüsrev

---

⁵⁰¹ Cevat Paşa kısa bir süre sonra pişman olmuş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisinin tekrar orduya dönmesini sağlayarak Askeri Şuraya tayin ettirmiştir.

Bey, Rahmi Bey, Hazım Bey, Besim Bey, Kamil Bey, Faik Bey, Abidin Bey, Zeki Bey, Bekir Sami Bey, Arif Bey, Mustafa Bey, Necati Bey, Osman Nuri Bey, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Rauf Bey, Adnan Bey.

İzmir'de faaliyete geçen ve sonra Ankara'ya intikal eden İstiklal Mahkemesi, yalnız suikast tertipçilerini değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin davasını da görmüştür. Bu ittihat ve Terakki'nin kesin şekilde tasfiyesi demektir. İzmir'deki muhakemede, Savcı Necip Bey iddiasını yaparken İttihat ve Terakki'yi şöyle suçlamıştı:

“İttihat ve Terakki memleketin anahtarlarını teslim aldığı zaman Türkiye'nin hudutları Saray Bosna'dan Hint Denizi'ne kadar devam ediyordu. İttihat ve Terakki'nin elinden düşürdüğü altın anahtarı biz aldığımız zaman hükümet merkezi işgal edilmiş, memleketin en güzel kısımları yer yer düşman işgal ve süngüleri altında kalmış bir hâl ve durumda bulunuyordu. Acaba İttihat ve Terakki'nin şu genel manzarası tarih huzurunda nasıl muhakeme edilir?

Dünya harbinin devam ettiği sıralarda memleketin uğramış olduğu facialardan bahsetmek istemiyorum. Mağlubiyet kaçınılmazdı. Esasen Almanlar Marn'da yenildikten sonra harbin kaderi genel hatlarıyla belirmişti. Harbe girdik, mağlup olacaktık, fakat daha az zararla, daha az kayıplarla...

Yüz binlerce vatan evladından çoğu düşman kurşunlarından çok, sefaletten ölmüştür. İttihat ve Terakki tarih huzurunda bununla mı iftihar eder?

İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da verdiği kararda ise, İttihat ve Terakki şu satırlarla mahkum ediliyordu:

“Dünya harbinin kaçakları, memlekette milli direniş eğilimini sezdikleri andan itibaren Berlin'den başlayarak, Moskova veya Batum'da devam eden teşebbüsleriyle, kötü idare ve korkunç bir hezimetle perişan ettikleri memleketi, tekrar pençeleri altına almaya çalışmışlardır.

Milli şeref ve milli zafer hürmetine bütün siyasi suçlar affedilmiştir. Davacı bütün millet ve şahidi bütün dünya olan

Genel Harp felaketlerinin sorumluları da bu arada affedilmişlerdir. Harpten sonra Milli Kurtuluş Mücadelesi devam ederken yabancı ülkelerde, millete, memlekete zararlı entrikalar çevirenler de affa, hoşgörüyeye, iyiliğe uğramışlardır.

Hâl böyleyken, bunlardan bir kısmı açtıkları hainlik macesasına, yeni ve gizli istikametler vererek, kötü ve adi mak-satlarına doğru yürümekten çekinmemişlerdir.”

Bu sert ve kesin hükümden ayrı, şöyle deniliyordu:

“Meşrutiyet öncesindeki Serez’le, Cumhuriyetin başkenti Ankara bir tutulamazdı.

Bu zihniyetin sahipleri, yazıları hoşla gitmediği için, köp-rübaşında öldürülen bir Ahmet Samim’le, bir Mustafa Kemal’i ayırt etmekten acizdirler.”⁵⁰²

İstiklal Mahkemesi, İzmir ve Ankara’da gördüğü bu davaya, hatırı sayılır bütün İttihatçıları dahil etmiş ve bir çok ünlü kişileri idama mahkum eylemiştir. Tasfiyenin şiddetini canlandırabilmek için, idam mahkûmlarından bazılarını hatırlamakta fayda vardır:

İzmit Milletvekili Şükrü Bey, Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Eskişehir Milletvekili M. Arif Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, Eski Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, ünlü Kara Kemal Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, İttihat ve Terakki Katibi Mesullerinden Nail Bey, eski Ardahan Milletvekili Hilmi Bey.

Görülüyor ki, M. Kemal Paşa, 2. Grubun, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin ve İttihatçıların tasfiyesinde oldukça radikal davranmıştır. Ancak, seçtiği çalışma ekibindeki en ileri unsurların bu ölçüde radikal olmadıkları anlaşılmaktadır. Nite-

---

⁵⁰² Mekki Said Esen. Milliyet gazetesinin 19 Mart 1964 günlü sayısı ‘Atatürk’ü Öldürmek İstemişlerdi’ başlıklı seri yazısı.

A.Samim Millet gazetesi başyazarı. İstanbul’da meçhul bir katilin kurşunuyla hayatına son verildi. 1910 (y.n)

kim, yeni rejimin İkinci adamı olan İsmet Paşa da böyledir. C.H.P'nin 40. kuruluş yılı vesilesiyle Ulus gazetesine yazdığı bir makalede, İsmet Paşa; konumuzla ilgili olarak çok dikkate değer sözler söylemiştir. İsmet Paşa'ya göre, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 2. Grubun devamı sayılabilir ve **"... az çok kendi kendine"** teşekkül etmiştir. İsmet Paşa'nın bu husustaki fikrini daha iyi anlamak için şu satırlara dikkat etmek gerekir:

"... B.M. Meclisi'ndeki tek parti, geçimsizlik, beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabii ve suni gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir. Bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş oldu."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önemli fikir ve görüş ayrılıklarından değil, geçimsizlikten doğmuştur ve bu geçimsizlik beraber çalışmayı imkânsız kılacak kadar büyük değildir. Bu partiyi kuranlar kendiliklerinden teşebbüse geçmediler. Biraz da bu yola itildiler.

İşte, İsmet Paşa'nın bize söylemek istedikleri... Yine aynı yazısında, İsmet Paşa şöyle diyor:

"Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programında bulunan "Milli ve dini geleneklere sadakat" sözü büyük reformlar ve inkılaplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır. Aslında bu iddia her büyük reformun karşısında tabii ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eder masum bir iddia görülebilir. Kaldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini de hiçbir zaman söylememiştir."

Kaydedilmeye layıktır ki, Terakkiperver Fırkanın başında bulunanların büyük kısmı mazileri ve zihniyetleri itibariyle ileri fikirli ve ıslahatçı insanlardı."⁵⁰³

Bu satırlardan, İsmet Paşa'nın, sert bir tasfiyeye taraftar olmadığını ve bütün fikirleri bir arada yaşatarak yeni rejimi yerleştirmenin mümkün bulunduğu inancını taşıdığını anlıyoruz.

---

⁵⁰³ 9 Eylül 1963 günlü Ulus Gazetesi

Daha ilginç, İsmet Paşa'nın, hem büyük reformları, hem de muhafazakâr cereyanı meşru görmesidir.

Statükocu akımı meşru tanıyarak, büyük reformlarla yeni bir rejim kurmayı mümkün sayan bir görüş, "rejim ye kadro" meselesine elbette değişik bir açıdan bakacaktı. Bu itibarla Atatürk'ün kadroya gidemeyişinde, en yakın çalışma arkadaşının etkisi olabileceğini de hesaba katmak gerekir.

"Anadolu İhtilali" yeteri kadar bir tasfiye yapamamıştır. O kadar ki, Milli Mücadele süresince ihtilale karşı çıkan, hatta düşmanlarla işbirliği yaparak vatan hıyanetinde bulunan nice kimse, zaferden sonra unutulup gitti. Lozan Antlaşmasına bağlı genel af protokolü ile yalnız 150 kişinin af dışı tutulması yeter görülmüştü. 7 Ocak 1924 tarih ve 81 sayılı Resmi Gazetede ilan edilen karnamede isimleri bulunan 150 kişiden, yurt dışında olanların Türkiye'ye girmeleri yasaklanmış ve o tarihte Türkiye'de bulunanlar memleket dışına çıkarılmışlardır. Yüz ellilik liste incelenince insanın aklına hemen şu soru geliyor: Hepsi bu kadar mı idi? Sonra, listede öyle isimler var ki, gerçek bir seçme yapılsa bunlara sıra mı gelirdi? Şüphesiz hepsi bu cezayı hak etmişti. Fakat, listenin son kısmında isimleri yer alan 30 - 40 köylüden önce, mahkum edilecek kimse yok mu idi? Vardı, binlerce insan vardı. Ama bunlar, yeni rejimde, hiç bir hesap vermeden namuslu insanların arasına karışıp, kaynadılar.

İdare kadrolarına, memuriyetlere adam alırken, ilk zamanlar bir derece dikkatli davranmaya çalışıldığını da, bir iyi niyet işareti olarak kaydetmek isteriz. Buna rağmen, eski durumlarını ihya edemeyenler -ki bunlar pek azdır- şu görüşü savunuyorlardı:

"Anadolu inkılabının da, hükümetimizi bir tasfiye siyasetine sevk etmesinden tabii bir şey olamazdı. Nitekim bu hesap siyasi konuşmalarda bile esas teşkil etmiş ve Lozan Muahednamesiyle aleme ilan edilmiştir. Hakiki tasfiye budur. Bunun dışında memlekette iki türlü insan yoktur."⁵⁰⁴

---

⁵⁰⁴ Eski Büyükelçilerden Galip Kemali Söylemezoğlu'nun Falih Rıfkı Atay'a cevap olmak üzere 5 Nisan 1924 günlü Akşam'da yayınlanan yazısından.

Bu görüşe göre, 150 kişinin memleketten atılması gerçek tasfiyedir ve bunların dışında suçlu yoktur. Hâlbuki o günlerde, devrimciler böyle düşünmüyorlardı. Devrimcilerin düşüncesini, 15 Şubat 1924 günlü Akşam gazetesinde yayınlanan makalesinde, Falih Rıfkı Atay şöyle belirtmekte idi:

“... İhtilalin siyasi şerefi, askeri şerefine yakındır. İhtilal, silahı ve siyaseti, kılıcı ve zekasıyla muzaffer olmuştur. Fakat, ihtilal, vatani askerle müdafaa etmek için nasıl Babıali geleneklerinden kurtulmuş bir zihniyetle hareket ettiyse, siyaset içinde öyle olmuştur. Ve yeni devletin siyasi faaliyetine de ancak o ruh hakim olmalıdır. Babıali hiçbir yerde işimize yaramaz: Ne içerde, ne dışarıda...

İsmet Paşa, Babıali insanların “Hakkı müktesebini” (Saklı haklarını) tanımamakta haklıdır.”

Fakat, bu düşüncenin tatbikatta pek az değer bulduğunu, Falih Rıfkı Atay, yine aynı yazısında, farkında olmadan şöyle itiraf etmektedir:

“Garip bir hikaye nakledeyim: İhtilale karşı vaktiyle dü-rüst hareket etmeyen bir zata, arzusu üzerine, Ankara’da bü-yük bir memuriyet verdiler. Bu zat ne yaptı bilir misiniz? Hem, “Ben büyükelçiyim diye teklifi reddetti, hem de gazete-lerde Hariciye Vekaletini terzil etmeye çalıştı.”

Bu ilk heyecan yıllarında, hiç değilse bazı devrimcilerin, köklü bir tasfiye ihtiyacını duydukları gerçektir. Böyle bir tasfiyenin hangi ölçüler içinde tahayyül edildiğini yine Falih Rıfkı Atay’ın kaleminden okuyalım (Akşam Gazetesi, 31 Mart 1924):

“1324 inkılabını⁵⁰⁵ bir ayaklanma devri takip etti. Fakat, gevşek,, tereddütlü ve ham politikacılar yüzünden iflasa gitmiştir. Ne devlet teşkilatında, ne de kadrolarında ıslahat yapabildik? Hatta, binlerce “Gayrimemnun” halk etmek⁵⁰⁶ karşılığında memur adedini bile azaltmadık. O zamanki kargaşalık en gençlerimizin bile hatırlındadır. Anadolu inkılabı da bizi bir tasfiye hareketine sevk etti. Ordu İstanbul’a girdiği zaman,

⁵⁰⁵ Eski" takvimle 10 Temmuz 1324, yeni takvimle 23 Temmuz 1908 Devrimi (y.n)

⁵⁰⁶ Yaratmak (y.n)

Ankara eski devletin bütün müesseselerine karşı dürüst ve açık bir tavır takındı. Bir sabah küçük büyük bütün memurlar nezaret binalarını kapalı buldular. Ankara, hiç telaş etmeyerek, bu büyük kalabalık arasından yeni bir memur sınıfı seçmek usulünü tercih etti. Çeşitli cumhuriyet dairelerinin, teferruatta, bu büyük fırsattan ne kadar istifade ettiklerini bilemiyoruz. Yalnız, şurası gerçektir ki, böyle radikal bir hareketle, yeni devleti saray ve Babıali havası içinde çürütmek tehlikesi bertaraf edilmiştir. Vezirler ve hakkı mükteseppleri, sefirler ve hakkı mükteseppleri, Nazırlar ve hakkı mükteseppleri kalmamıştır. Cumhuriyet, kafası kafasına, ruhu ruhuna uymayan “Saltanatı Osmaniye” enkazının, Ankara’da geri dönmesi ihtimalinden kurtuldu. Ancak, cumhuriyeti kurmak için tasfiyesi zaruri müesseseler, sade hükümet daireleri değildi. Her şubede ve bizzat serbest hayatta yakın ve uzak mazinin birçok kötülükleri ile mücadele etmek, Anadolu inkılabıyla gerçekten bir şey değişmiş olduğunu hissetmek mecburiyetindeyiz. Bu vazife yalnız hükümete değil, halk fırkasına ve ahali ile temas eden her tür teşkilata düşüyor... Dünkü toplantıdan çıktığım zaman bu tasfiye lüzumunun nerelere kadar uzandığını daha açık görür gibi oldum... Hilafet, Şeriye Vekaleti, Medreseler, Mahkeme-i Şeriyeler, iki türlü maarif ve iki türlü adliye, bizzat cumhuriyet esasları ile tezat halindeydi. Devletin görünen şekli bile, bizi inkılabın teessüs etmiş olduğuna inanmakta tereddüt ettirmeye kâfi idi...

Politika kavgalarında, taşradaki eşraf ve zorba şebekesinde, Meşrutiyet fırkacılığından miras aldığımız bazı adetlerde dahi cumhuriyet esaslarıyla asla telif edemediğimiz garabetler vardır... İlk hedef şüphesiz eşraf ve zorba çılgınlığıdır. Taşra hayatını biraz tetkik etmiş olanlar bilirler ki, eşraf ve zorbanın, nüfuz ve itibarlarını halktan zannetmek yanlıştır. Bu türredilerin ekserisi halka hükümet kuvvetiyle, hükümete halk kuvvetiyle kendini saydırmak yolunu bulmuş birtakım ikiyüzlülerdir... “İttihat ve Terakki” bu türden epey mahluk yarattı. Şurası gariptir ki, bu adamlar sertlik seven değildirler. Birer Rüştîye diploması ve bir de eşraflık kurumuyla devleti yürütmek iddiasındadır. Bütün hünerleri günün birinde bir vekalet postuna oturmuş olmaktır... Cahil ve hırslı olduklarından, bu

makamları devirlerinin aşiret reisliği gibi benimsenmişlerdir. Ve bir an ikbalden uzak düşmek, zayıf akıllarına zarar verir. Meşrutiyet devrinden miras aldığımız bu numuneler, bir Cumhuriyet Fırkasında aykırı ve zararlı dalkavuklardandır... Böyle kimselerin üstünden fırka ve hükümet nüfuzunu almak, zaten zorbalıklardan el'aman çeken halkı, kendi fırkasına daha iyi ısındıracaktır..."

Bütün bu iyi niyetli çabalar, ne yazık ki, arzu edilen olumlu sonuca ulaşmadı. Birçok alanda hemen hiçbir şey yapılmadı, ya da çok eksik yapıldı. Nasıl yapılabilirdi ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne üye seçildikleri halde meclise katılmayanları, meclise geldikten bir süre sonra istifa edenleri veya memuriyeti tercih ederek milletvekilliğinden ayrılanları İkinci Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görmektediriz.

Falih Rıfkı Atay'ın sözünü ettiği mütegalibe⁵⁰⁷ tasfiye edilemediği gibi, zafer sonrası şartları, yeni tip bir mütegalibe zümresi daha yarattı. Siyasi mütegalibe diyebileceğimiz bu yeni zümre, gücünü Kuvayi Milliyeci olmaktan alıyordu. Bunlar, Kuvayi Milliye'ye karışmamış, ya da az çok ihanet etmiş ezik, başı eğik grupların karşısında özellikle işgal görmüş bölgelerde, siyasi nüfuzlarını kullanarak bir takım ekonomik imkânlar da elde etmiş ve eski eşraftan daha çok palazlanmışlardır.

ATATÜRK VE C.H.P

Rejimler, genellikle sınıflara dayanır. Sınıf farklılaşması belirli hale gelmemiş memleketlerde ise, rejimleri ayakta tutan ve yaşatan, kadrolardır. Her iki tip toplumda, rejimlerin dayanağı olan kuvvetler müesseseseleşmeye giderek, rejimin sürekliliğini sağlamaya çalışırlar. Bu açıdan, Atatürk Türkiye'sine ve Atatürk'ün düşünceleriyle davranışlarına bakınca durum şöyle görünmektedir:

Türk toplumu, Batılı anlamda bir sınıflaşma çağına girememiştir. Atatürk de bu gerçeği böyle görür ve böyle kabul eder. Hatta memlekette sınıf şuurunun bulunmayışını sıhhat ve

---

⁵⁰⁷ Zorba takımı. zorbalar (y.n)

kuvvet işareti sayarak “sınıfsız ve imtiyazsız bir kitleyiz” sloganını ortaya attığı bilinmektedir. Şu halde, Atatürk’ün düşüncesinde, yeni rejime sahip çıkacak bir sınıf yoktur. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir’de halkla yaptığı konuşmada şöyle der:

“Şunu arz edeyim ki, başka memleketlerde partiler mutlaka iktisadi maksatlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü, o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kurulan siyasi bir partiye karşı, diğer bir sınıfın menfaatini korumak maksadıyla bir parti kurulur. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasi partiler yüzünden şahit olduğumuz neticeler bellidir. Halbuki, Halk Partisi dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil bütün millet dahildir.”⁵⁰⁸

Bu noktalardan hareket eden Atatürk, zaferden hemen sonra bir rejim partisi olarak Halk Partisi’ni kurmaya girişmiştir. Kendi deyimiyle, hedefi bir “halk devleti ve hükümeti” meydana getirmektir. Partiyi, bu iki esas, sınıfsız toplum ve halk devleti veya hükümeti esaslarına göre düşünmüştür. Ona göre, “Halk Partisi’nin kadrosu bütün millet fertleridir.”⁵⁰⁹ Bu sözlerinden anlaşılıyor ki, Atatürk, yeni rejimi yürütecek bir kadroya yönelmek niyetinde değildi. Çünkü, bütün tek partili rejimlerde, parti bütün milleti temsil ettiğini iddia eder, fakat bütün milleti kadrosu içine almaz. Bütün millet fertlerini kadrosu içine alan Halk Partisi ise “halka siyasi terbiye vermek için bir mektep”⁵¹⁰ olacaktı.

Bu tarz bir partinin, rejimi yerleştirmekte ve yürütmekte büyük başarı sağlayamayacağı muhakkaktı. Nitekim “Serbest Fırka” denemesi bu gerçeği ortaya koymuş ve Halk Partisi’nin ıslahı teşebbüslerine girişilmiştir. Hâlbuki, aradan henüz yedi yıl geçmişti. Hastalık, yalnız partinin yönetiminden geliyor sanılarak, zaman zaman yönetim ve kuruluş değişiklikleri yapılmıştır.

⁵⁰⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 96-97.

⁵⁰⁹ A.g.e. C. II, s. 227 (10 Ekim 1925 tarihli Akhisar konuşması)

⁵¹⁰ Atatürk’ün Balıkesir Nutku’ndan.

Halk Partisi'nin ilk kuruluşunda, İttihat ve Terakki'den mülhem olarak "parti mutemetlikleri" ihdas edilmiş ve İttihatçıların "katibi mesul"lerine benzeyen mutemetler, Serbest Fırkanın kapatıldığı devreye kadar, vilayetlerde partiyi yönetmişlerdir. Sonra parti başkanları ve parti müfettişleri devrine girildi. Merkezden görevlendirilen ve kısmen seçimle işbaşına gelen parti başkanları denemesi de umulan sonucu vermedi. Çünkü, bir çok yerde, parti-hükümet çatışması baş göstermişti. Nihayet, Atatürk 18.6.1936'da içişleri bakanını parti genel sekreteri ve valileri de parti başkanı yaparak, partisini hükümetin idaresine teslim etti. Bu, biraz da partiden kaçmak anlamına geliyordu. Kuruluşundan 1936 yılına kadar süren yönetim biçimi ile son kararın yarattığı durum, Atatürk'ün parti anlayışında büyük değişiklik olduğunun işareti idi.

Atatürk devrinde C.H. Partisi Genel Sekreterliği görevi, son iki yıllık süre hariç tutulursa, askerlikten gelme üç kişi tarafından adeta nöbetleşe yürütülmüştür. Recep Peker (Binbaşı), Cemil Uybadın (Yarbay), Saffet Arıkan (Binbaşı). 18 Haziran 1936'da Genel Sekreter olan İçişleri Başkanı Şükrü Kaya, Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Bunun da bir anlamı olmak gerek.

ATATÜRK VE GENÇLİK

Atatürk'ün rejimi savunacak yeni nesiller yetiştirmeyi, bir rejim kadrosu kurmaya tercih ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Onun, çürümüş Babıali kadrosunu ve içinden koptuğu İttihat ve Terakki kadrosunun tutumunu görerek, henüz Anadolu'ya geçmeden önce bütün umudunu yeni nesillere bağladığı, bir fotoğrafına⁵¹¹ yazdığı şu satırlardan seçilmektedir:

"Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki sınırsız sevgim değil; bu günün karanlıkları, ahlaksızlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir."

---

⁵¹¹ 24 Mayıs 1918'de imzalayıp Ruşen Eşref Üneydin'a verdiği fotoğraftan.

Atatürk, gençlik üzerinde çok durmuş ve rejimi de gençliğe emanet eden sözleriyle bitirdiği büyük nutkunu, 15-20 Ekim 1927 günlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında okumuştur. Normal olarak nutkun, rejimi partiye emanet eden sözlerle sona ermesi gerekmez miydi? Yahut Atatürk, **“Bu neticeyi, Türk milletine emanet ediyorum”** diyemez miydi? Yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususlar, bu soruların cevabını az çok vermektedir. Bir de nutkun hazırlandığı ve okunduğu tarihten önceki olayları hatırlayalım:

- Kasım 1924, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu
- Şubat 1925, Doğuda Şeyh Sait isyanının başlayışı
- Mart 1925, Takriri Sükun Kanunu’nun kabulü
- Haziran 1925, Terakkiperver Fırkası’nın kapatılışı
- Haziran 1926, İzmir suikastı, mahkemeler ve idamlar

Bütün bu olaylardan sonra, büyük bir siyasi muhasebe olan nutku hazırlayışında, Atatürk’ün içinde bulunduğu psikolojiyi anlamak güç değildir. Öyle sanıyoruz ki, Atatürk’ü’ kadroya gitmekten kaçınmasında, İttihat ve Terakkinin büyük etkisi olmuştur. Kanaatimizce, Halk Partisi’ni kurarken bu örneğe iltifat etmeyişi de, aynı sebebe dayanır. Gerçi, C.H.P Atatürk’ün partisi olarak kalmak ve eserlerini savunmak yolunda gayret sarf etmekten geri kalmamıştır. Fakat, onun ölümünden bir süre sonra, Halk Partisi’nden koparak karşısında cephe kuranları da, Halk Partisi’nin tasfiyesine yönelen teşebbüsleri de gördük. Her halde, biraz da insanlarla partilerin kaderindeki benzerlik Atatürk’ü emanetine başka bir sahip aramaya zorlamış olsa gerek.

Atatürk’ün gençlik hakkında, başka başka zamanlarda söylediği sözler üzerinde dikkatle durulunca, gençlik deyimiyle insan ömrünün belli bir çağından çok, gelecek nesilleri kastettiği anlaşılıyor. Nitekim, 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar’da Başkumandanlık Meydan Muharebesi’nin ikinci yıldönümü vesilesiyle söylediği nutukta **“Gençler!”** diye seslendikten sonra **“Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu ilâ ve idame edecek sizsiniz”** demektedir. Büyük

nutkun sonunda “Ey Türk Gençliği!” diye başlayan ünlü seslenişinin son cümlesinde de yine gelecek nesilleri kastettiğini belirten şu sözler vardır: “Ey Türk istikbalinin evladı!”.

Eğer, Atatürk’ün rejimi emanet ettiği gençliğe verdiğimiz bu anlamda yanılmadıysak, önümüze şu gerçekler çıkmaktadır:

1- Atatürk, 1927 yılında, rejimin yerleştiği hakkında henüz tam bir inanç ve güven duyamamıştır.

2- Rejimi emanet edecek başka bir sağlam kuvvet görememiştir.⁵¹²

3- Rejimin yaşaması sorumluluğunu gelecek nesillere bırakmak istemiştir.

4- Bu sorumluluğu, yalnız yüksek öğrenim gençleri değil, bütün bir nesil duymak ve taşımak zorunluluğundadır.

ATATÜRK VE ÇEVRESİ

Atatürk’ün kadroya önem vermediği, çevresinden açıkça anlaşılıyor. Geniş ve dikkatli bir inceleme, bu gerçeği daha iyi ortaya koyabilir. Biz, Atatürk’ün günlük hayatı üzerinde kısa bir inceleme yaptık ve çok ilginç sonuçlara vardık. 1932 yılının ilk altı ayına ait -ki Atatürk’ün ihtilalciliği benimsediği ve yeni bir davranışa girdiği yıldır- nöbet raporlarına göre, Atatürk bu süre içinde, 21 ziyaret yapmıştır.⁵¹³ Şöyle ki:

Kılıç Ali Bey’in evine	7	ziyaret
İsmet Paşa’nın evine	2	“
Halkevine	2	“
Halk Partisi’ne	1	“
Orduevine	1	“
Anadolu Kulübüne	1	“
Salih Bozok’un evine	1	“

⁵¹² Ordu hakkındaki görüşümüzü bundan sonraki bahiste göreceğiz.

⁵¹³ ‘Atatürk’ün Nöbet Defteri’ Özel Şahingiray - Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 8, Ankara: 1955.

Rasim Ferit Bey'in evine	1	“
Fethi Okyar'ın evine	1	“
Hüsnü Bey'in evine	1	“
Şükrü Kaya'nın evine	1	“
Ruşen Eşref Bey'in evine	1	“
Refik Saydam'ın evine	1	“
Şakir Bey'in evine	1	“

Yine 1932 yılında, Atatürk'ün kabul ederek görüştüğü kimselerden; hangi kişileri kaç defa kabul ettiğini tespit ettik. Sonuç şöyledir.⁵¹⁴

Haşan Cemil. Çambel (51), Kılıç Ali (49), Nuri Conker (44), Refik Saydam (44), Salih Bozok (42), Şükrü Kaya (34), Recep Zühtü (32), Reşit Galip (30), Ruşen Eşref (29), Cevat Abbas (27), Haşan Cavit (20), Tahsin (20), Falih Rıfkı (18), İsmet Paşa (17), Tevfik Rüştü (15), Fuat (17), Müfit (14), Haşan (14), Cemil Uybadin (13), Recep Peker (11), Saffet Arıkan (11).

Arızı olarak kabul edip görüştüğü kimseler dışında, sürekli ilişkisi olan kişiler bunlardır. Nöbet raporlarının tüm olarak incelenmesinin daha ilginç sonuçlar vereceğinden şüphe edilmemelidir. İnancımız odur ki, Atatürk'ün kadrodan kaçındığına, bundan daha sağlam bir delil bulunamaz.

---

⁵¹⁴ İsimlerin sonunda parantez içindeki sayılar, o kişiyi 1932 yılında kaç defa kabul ettiğini göstermektedir.

REJİM ORDUSU

Zaferden sonra, yeni devlet düzeni içinde ordunun yerini tayin etmek, en önemli meselelerden biri olmuştur. Orduyu siyasetten çekmek, bu meselenin hassas noktası idi. Geçirilmiş tecrübeler vardı. Ordu siyasete karışınca korkunç sonuçlar doğuyordu. İttihat ve Terakki İdaresi, Balkan Harbi faciası, bu görüşü destekleyen örneklerdi. Üstelik, ordu, yeni bir ihtilalden geçmiş ve İstiklal Harbi'ni şerefli bir zaferle sona erdirerek büyük bir itibar kazanmış bulunuyordu. Bu durum, bazı çevrelerde haklı olarak birtakım endişeler yaratmakta idi.⁵¹⁵

Bir ihtilal meclisi niteliğinde olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nde, büyük kumandanların hemen hepsi milletvekili olarak bulunmuştu. Genelkurmay başkanlığı, icra vekilleri heyetine dahildi. Seçimlerin yenilenmesine karar verildikten sonra, seçim kanununda yapılan bir değişiklikle (3 Nisan 1923 gün ve 320 sayılı kanun), askerlere, seçim bölgelerinde görevli olmamak şartıyla milletvekili seçilebilme hakkı tanınmıştır. Nitekim, genelkurmay başkanı, üç ordu kumandanı ve beş kolordu kumandanı, İkinci Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilmişlerdi.

Bu hal, ordu için bir taviz, rejimin yerleşmesi için bir teminat oluyordu. Fakat, ordu kışlasına nasıl sokulacaktı? Bundan önceki kısımda kısaca hikâye ettiğimiz üzere, Karabekir ve Ali Fuat Paşaların ordu müfettişliğinden istifa etmeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya beklediği fırsatı verdi.⁵¹⁶ Artık, Cumhuriyet Ordusu, her türlü politik akımların dışında tutulacaktı.

---

⁵¹⁵ Henüz harp devam ederken, Büyük Millet Meclisi'nin, askeri otoritelere karşı zaman zaman ayaklandığını görmekteyiz. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa'ya ve Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'ya, çeşitli bahanelerle, mecliste ağır hücumlar yapılmış, haklarında, kanuni kovuşturmalara girilmiştir. Askerlere karşı gösterilen tepki, şüphesiz bu kadarla kalmıyordu. Zaferden birkaç gün sonra, bazı kumandanların rütbelerinin yükseltilmesi, mecliste sert bir şekilde tenkit edilmişti.

⁵¹⁶ Bu konuda Nutuk'ta geniş bilgi verilmektedir. Nutuk, 1952. C. II s. 852-864.

Yeni rejimde, ordu politikasının nasıl düşünüldüğünü, nasıl uygulandığını gereği gibi gösterebilmek için 2771 sayılı “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”nun bu hususla ilgili hükümlerini aynen aşağıya alıyoruz:

“Madde 34 - Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin yerine getirilmesi için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.

Madde 35 - Orduya giren her asker ant içecektir. Ant sureti aşağıdadır:

(Hazarda, seferde, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde millette ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamla ve amirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk Sancağının şanını canımdan aziz bilip icabında vatan, Cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda edeceğime namusum üzerine ant içerim.)

Madde 36 - Orduda ahlak ve maneviyatın yükselmesine ve milli duyguların kuvvetlendirilmesine bilhassa dikkat edilir.

Cumhuriyete sadakat, vatana muhabbet, hüsnü ahlak, üste itaat, ifayı hizmette sebat ve mukavemet, cesaret ve şecaat, hayatını hiçe saymak, harbe hazırlık, bütün silah arkadaşları ile iyi geçinmek, yekdiğerine muavenet, intizam perverlik, dinin yasaklarına uymak, sıhhatini korumak, sır saklamak her askerin esas vazifesidir.

Madde 39 - Erata askerliğe ait bilgilerden başka okuyup yazmak ve yurt ve hayata ait bilgiler de öğretilir.

Madde 41 - Türk Ordusu her türlü siyasi mülâhaza ve tesirlerin üstündedir. Bundan ötürü ordu mensuplarının siyasi parti ve derneklere girmeleri ve bunların siyasi gösteri ve toplantı ve seçim işlerine karışmaları ve bu maksatla nutuklar söylemeleri ve makale yazmaları yasaktır. Siyasi olmayan derneklerin faal olmayan üyeliklerine girmek dahi mezuniyet ve müsaadeye bağlıdır.”

Görülüyor ki, Ordunun “Cumhuriyet” ilkesine bağlı ve politika dışı tutulmasına son derece önem verilmiştir. “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”nun 34, 35 ve 36. Maddelerinde dört defa “Cumhuriyet” kelimesi geçmektedir. 41. Maddede ise, ordu - politika ilişkisi, aşırı bir taassupla yasaklanmıştır. Bu yasağın cezası çok ağırdır. 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu’nun 148. Maddesi cezayı şöyle tayin eder:

“Siyasi maksatlarla toplananlar, siyasi partilere girenler, siyasi gösteri ve toplantılara ve seçimlere katılanlar veya her ne suretle olursa olsun bu maksatla sözlü telkinlerde bulunanlar ve siyasi makale yazanlar ve bu yolda nutuk söyleyenler beş seneye kadar hapsolunur.”

Bu hukuki yasaklar ve müeyyideler, tatbikatta, daha başka yasaklarla, disiplin tedbirleriyle ve eğitimle kuvvetlendirilmiştir. Örnek olmak üzere, subay yetiştiren okullarda (askeri orta okullar, liseler ve Harp Okulu) öğrencilere gazete okumanın yasaklandığını gösterebiliriz. Yine aynı şekilde Harp Okulu’nda, yakın zamanlara kadar askerlik dışı hiç bir ders okutulmamıştır. Böylece, ordu, yalnız politikadan değil, ifrata kaçan aşırı bir inançla, memleket meselelerinden de uzak tutulmak istenmiştir, Halbuki, Türk ordusu profesyonel ordu değil, bir rejim ordusudur.

Bu tutum, şüphesiz, ordunun politikaya karışması kadar tehlikeli idi. Türkiye’de bütün ileri fikirlerin öncülüğünü yapan, Türkiye’nin ilk aydın kadrosunu yetiştiren, memleketi büyük devlet adamları ve büyük sanatçılar⁵¹⁷ veren ordu, bir kompleksin içine düşürülmüştü. Bazı ordu mensuplarında, “Bizim askerlikten başka şeye aklımız ermez” gibi fikirler belirmeye başlamıştı. Bunun vebalinin büyük ölçüde Mareşal Fevzi Çakmak’a ait olduğuna inanmaktayız. Evet, mareşal, orduyu politika dışında tutmuştu. Fakat, bütün fikirlere ve yeniliklere karşı

---

⁵¹⁷ Askeri okullarda yetişmiş, ünlü, sanat ve fikir adamlarımızdan bazıları: Abdullah Cevdet (Askeri Tıbbiye), Ahmet Refik (Harbiye), Aka Gündüz (Harbiye), Cenap Şahabettin (Askeri Tıbbiye), Nabizade Nazım (Harbiye), Ömer Seyfettin (Harbiye), Mehmet Rauf (Bahriye), Yusuf Akçora (Harbiye), Haşan Cemil Çambel (Harbiye), Recaizade Ekrem (Harbiye), Celal Esat Arseven (Harbiye), Ömer Naci (Harbiye), Necip Asım (Harbiye).

kapıları kapatarak yapmıştı bu işi. Subayların bölük kumandanlığında ihtiyarlamalarını tercih edecek kadar gençliğe uzaktı. **“Bir subaya 40 yaşından önce tabur teslim edemem”** diyordu. Hâlbuki, Birinci Dünya Harbi’nde Türk ordusunun en başarılı tümen, kolordu ve ordu kumandanları hep genç subaylardı. İstiklal Harbi’nde ise, bütün üst kumanda kadrosu -Fevzi Paşa hariç- 35-40 yaşında subaylardan teşekkül etmişti.

Hilmi Uran, hatıralarında Mareşal Fevzi Çakmak için şöyle der:

“O, devlet teşkilatında ordunun başı olarak bağımsız gibi idi. Devlet teşrifatında da vekillere takaddüm eder, başvekil-den sonra gelirdi. Ziyaret kabul eder, fakat ziyaret iade etmezdi.”

“Fakat öyle zannederim ki, artık hele son senelerde vazifesinin icap ettirdiği hareketi ve bilgiyi gösteremiyor, makamında birkaç kişinin tesir ve nüfuzu altında iş görüyor, ordu da tabii bu halden üzüntü duyuyordu. Artık tarihi bir şahsiyet ve yadigâr oluşu da bütün bu zaaflarını karşılayamaz olmuştu ve orduda yapılacak yenilik hareketleri için mareşalin vücudu engel olma durumuna düşmüştü. İktisadi tesislerimizin de onun dar görüşünden fazlaca müteessir olduğunu sanıyorum.”⁵¹⁸

Ordu, Atatürk'e olan bağlılığından dolayı Onun sağlığında büyük bir tevekkül gösterdi. Fakat, Atatürk öldükten sonra, özellikle genç subaylar arasında, mareşale karşı duyulan hoşnutsuzluk artmaya başladı. İkinci Dünya Harbi'nin patlamasından sonra başka orduların birdenbire meydana çıkan üstünlüğü, askerlik tekniğinde ve silahlarda görülen yenilikler, adeta bir şok tesiri yaparak, ordu içindeki hoşnutsuzluk bazı kıpırdanmalara yol açtı. İnönü, durumun ciddiyetini kavradı ve Mareşal Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944'de emekliye sevk edildi.

Mareşal'in, yirmi yıldan fazla süren Genelkurmay Başkanlığı, bazı bakımlardan gelişme kaydetmiş olmasına rağmen,

---

⁵¹⁸ Hilmi Uran, ‘Hatıralarım’ Ankara: 1959, s. 468.

Cumhuriyet ordusu için şanslı bir devir sayılamaz. Fakat, devletin bekası ve yükselmesi açısından bütün memleket meseleleriyle ilgilenmekte eski bir geleneğe sahip olan Türk ordusunun, rejim ordusu niteliğini kaybetmediği, 27 Mayıs 1960'da anlaşıldı. Ayrıca, bu defa ordu 27 Mayıs ihtilali ile sosyal ve ekonomik fikirlere yön vermiş ve büyük bir fikir akımının yolunu açmış oldu.

KAYNAKÇA

- 1- Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türk İnkılabı Tarihi Notları - Ankara 1956.
- 2- Açıksozcü HÜSNÜ, İstiklal Harbi'nde Kastamonu - Kastamonu 1933.
- 3- Halide Edip ADIVAR, Türk'ün Ateşle İmtihanı - Çan Yayınları, İstanbul 1962.
- 4- Ahmet AĞAOĞLU, İhtilal mi, İnkılap mı - Ağaoğlu Külliyesi: 5, Ankara 1962.
- 5-Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhu - Nebioğlu Yayınevi, Birinci Bası, İstanbul.
- 6- Abdülhamit AKŞİN, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi - İnkılap ve Aka Kitabevleri Koli. Şti. İstanbul 1964.
- 7- Emekli Orgeneral Fahrettin ALTAY, İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu - İnsel Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1949.
- 8- Rahmi APAK, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu - İstanbul 1942.
- 9- Damar ARIKOĞLU, Hatıralarım - İstanbul 1961.
- 10- Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU, Siyasi Tarih - Ankara 1942.
- 11- Atatürk, Nutuk - Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul. 1950
- 12- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları., Cilt: I, İst. 1945; Cilt: II, Ankara 1952: Cilt: III Ankara 1954
- 13- Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931 - 1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Ankara 1955 (Toplayan: özel Şahin Giray)
- 14- Falih Rıfkı ATAY, Çankaya (Atatürk devri Haritaları) - Dünya Yayınları, No. 5.
- 15- Hikmet BAYUR, Atatürk (Hayatı ve Eseri) Cilt I, Ank. 1963
- 16- Yusuf Hikmet BAYUR, Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti, İstanbul 1934.
- 17- Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III (1914 - 1918 Genel Savaşı) Kısım 1-2 ve 3, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. c., 14. e., Ankara 1953, 1955, 1957.,
- 18- Cevat DURSUNOĞLU, Milli Mücadele Erzurum.

19- Tevfik BIYIKLIOĞLU, Trakya'da Milli Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. 25 ve 25. a., Cilt: I, Ankara 1955; Cilt II Ankara 1956.

20- Tevfik BIYIKLIOĞLU Atatürk Anadolu'da (1919 - 1921) - Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim, Seri No. 7, Ankara 1959.

21- M. Cemil BİLSEL, Lozan - İstanbul 1933, Cilt: I-II

22- Norbert von BİSHOFF, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir izahı) - Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi tercümeler Kütüphanesi, NO. 9, Ankara 1936.

23- General Fahri BELEN, Büyük Türk Zaferi - Ankara 1962.

24- Prof. Dr. Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk İhtilali (Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Derslerinden) - İstanbul Üniversitesi Yayınları, İnkılap Enstitüsü, Sayı: 160, İstanbul 1940.

25- General Ali Fuat CEBESÖY, Milli Mücadele Haritaları - Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

26- General Ali Fuat CEBESÖY, Moskova Hatıraları - Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.

27- General Ali Fuat CEBESÖY Siyasi Hatıralar-Vatan Neşriyatı, İstanbul.

28- CEMAL PAŞA'nın Hatıraları - Selek Yayınları, İstanbul 1959.

29- Emekli Orgeneral Ali Fuat ERDEN, Atatürk - İstanbul 1952

30- Doç. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL - Dr. Cem SAR, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938), Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Atatürk Serisi No. 5, İstanbul 1963.

31- Emekli Süvari Albay Şerif GÜRALP, İstiklâl Savaşı'nın İç Yüzü - İstanbul 1958.

32- İhsan İDİKUT, Miralay Şehit Nazım Bey - İstanbul 1952.

33- Celal Nuri (İLERİ), Türk İnkılabı - Suhulet Kütüphanesi.

34- Prof. Dr. Suphi Nuri İLERİ, Siyasi Tarih - Yüksek iktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, No. 45, İstanbul 1941.

35- Mahmut Kemal İNAL, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar-Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

36- Cevdet Kerim İNCEDAYI, Türk İstiklâl Mücadelesi-Konferansları - Maarif Vekaleti Yay., Devlet Matbaası, İst. 1927.

37- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri Cilt: I, (1919 - 1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, İstanbul 1946.

38- Yarbay İSMAİL HAKKI, Yunanlılarla İstiklal Harbi (Tabiye ve sevkülceyş noktai nazarından tetkik) - Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1931.

39- İlyas Sami KALKAVANOĞLU, Milli Mücadele Hatıralarım - İstanbul 1957.

40- Kâzım KARABEKİR, İstiklal Harbimiz-Türkiye Yayınevi, İstanbul 1957.

41- General Sami KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa - İzmit Sellüloz Basımevi 1949.

42- Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Vatan Yolunda (Milli Mücadele Hatıraları) - Selek Yayınları, İstanbul 1958.

43- Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Ergenekon - Cilt: I-II, İstanbul 1929.

44- Süleyman KÜLÇE, Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Basılış, Cilt: I- II, İstanbul 1953.

45- Mevlanzade Rıfat, Türkiye İnkılabının İç Yüzü - Halep 1929.

46- Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve isyanlar- Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 10, İstanbul 1955.

47- Yunus NADİ Çerkez Ethem Kuvvetlerinin ihaneti - Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul 1955.

48- Abidin NESİMİ Türkiye'nin Tekamül Hamlesinde Ziya Gökalp- Sebat Basımevi, İstanbul 1940.

49- Recep PEKER, İnkılap Dersleri Notları, Ankara 1936.

50- Prof. Edmond ROSSİER, Avrupa'nın Siyasi Tarihi (1815-1919) - Çeviri: Ali Kemali Aksüt, İstanbul 1954.

51- Emekli General Ali İhsan SABİS, Harp Hatıralarım, Ankara 1951, Cilt: V.

52- Sadri ETHEM, Türk İnkılabının Karakteri - Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

53- General Liman von SANDERS; Türkiye'de Beş Sene - Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi yayınlarından, İstanbul 1921.

54- Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Hariciye Hizmetinde 30 Sene - IV. Cildin son kısmı, İstanbul 1955.

55- Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Yok Edilmek istenen Millet (L'assassinat d'un Peuple) - Selek Yayınları, İstanbul 1957.

56- Prof. Bahri SAVCI - Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış - Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 76, Ankara 1959.

57- Talat Paşa’nın Hatıraları - Güven Yayınevi, İstanbul 1946.

58- Samih Nafiz TANSU, 2 devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk’ün Hatıraları) - Hilmi Yayınları.

59- Tarih Vesikaları Dergisi, Maarif Vekâleti Yayınları.

60- Dr. Tanık Z. TUNAYA, Türkiye’de Siyasi Partiler. İst. 1952

61- Ali Fuat TÜRKGELDİ, Görüp işittiklerim - II. Basılış - Türk Tarih Kurumu yayınlarından II. Seri No. 15, Ankara 1951.

62- Ali TÜRKGELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara 1948.

63- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 1-28.

64- Hilmi URAN, Hatıralarım - Ankara 1959.

65- Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi - Ankara 1950.

66- Ali Saib URSAVAŞ, Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi - Ankara (1924)

67- Dr. A. Haluk ULMAN, Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 128- 110, Ankara 1961.

68- Ruşen Eşref ÜNAYDIN, Atatürk (Tarih ve Dil Kurumları Hatıraları) - Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1954.

69- General Veysel ÜNÜVAR, İstiklal Harbi’nde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921)

70- Yakın Tarihimiz (Dergi) Cilt: I-IV, İstanbul 1963.

71- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları:

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.

- Türk İstiklal Harbi, Cilt: I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.
- 89 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih kısmı: Yarbay Selahattin, Birinci İnönü Muharebesi 1933.
- 84 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı: Orgeneral İzzettin (Çalışlar), 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri, 1932.
- 103 sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı: Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri, 1936.

- 107 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Kurmay Yarbay Nami malkoç, 1920 yılının Kurtuluş Savaşları 1937.
- 100 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Kurmay önyüzbaşı Fahri Aykut, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, 1936.
- 96 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Emekli Albay Mümtaz, İstiklâl Savaşında İkinci Kolordu, 1935.
- 140 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Korgeneral Baki Vandemir, Türk İstiklal Harbi'nde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar, I. Kısım, 1946.
- 134 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Kurmay Albay Hulusi Baykoç, Sakarya Meydan Muharebesi, 1944.
- 108 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Kur. Yzb. F.S.T. Saner, İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu, I. Safha, Mürettep Kolordu, 1938.
- 102 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Binbaşı Kâzım Aras, İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 1936.
- 86 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Orgeneral izzettin (Çalışlar), Sakarya Meydan Muharebesi'nde I. Grup, 1932.
- 979 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Kurmay Yüzbaşı Fahri Aykut, İstiklâl Savaşında Dördüncü Kolordu, 1935.
- 113 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Kurmay Albay Mümtaz Ulusoy, İstiklâl Savaşı'nda II. Kolordunun Harekâtı, 1939
- 104 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısımı: Emekli Albay M. Şefik (Aker) İstiklal Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, Cilt I- III, 1937.
- Korgeneral Baron Kress von Kressenstein, Türklerle Berber Süveyş Kanalı'na - Çeviri: Emekli Yzb. Mazhar Besim Özalpaslan, 1943.
- Albay Bujac. Mazhar Besim Özalpaslan, 1943.
- Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Çeviri: Kurmay Yarbay İbrahim Kemal, 1939.
- Prens Andrea, Felakete Doğru - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, 1932.
- General Papulas'ın Hatıratı - Çeviri: Yzb. İbrahim Halil, 1928
- İngiliz Yarbayı B. Gordon, İngiliz - Mısır Kuvayı Seferiyesinin İleri Harekâtı - Çeviri: Yüzbaşı Adil, 1926.

- Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk İstiklal Harbi'nin Başında Milli Mücadele - Ankara 1928.
- 116 Sayılı Askeri Mecmua Eki: Kurmay Yzb. Tevfik Doğan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar - İstanbul 1940.
- İstiklal Harbi'nin Bâytarı Harp Tarihi, İstanbul 1933.
- 90 sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı: Yarbay Selahattin - İkinci İnönü Meydan Muharebesi - İstanbul 1933.
- Süvari Yüzbaşı Midillili Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü - Ankara 1930.
- Kurmay Yarbay Cemal Tural, Askeri Coğrafya ve Tarih Notları - Harp Okulu, II. Sınıf Yayınlarından, Ankara 1946-1947.

ANADOLU İHTİLALİ

Mondros Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na yani Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna kadar üç buçuk yıl süren Kurtuluş Savaşı'mızda Anadolu; Türk Halkı'na Türk Halkı da Anadolu'suna ebediyen kavuşmuştur. Bu savaş, Anadolu Türklüğü'nün var olmak kavgasının ve kararlığının en şerefli ve en kutsal zaferini oluşturur.

Resmi yayın ve belgelere dayanan anılarla bütünleşen bu belgesel eserde; ulusal bağımsızlık mücadelemizi bütün yönleriyle günümüze kazandıran Sabahattin Selek, eserini 9 yılda hazırlamıştır.

Yazar Selek, günümüz politik çıkmazlarını düne bağlayarak yarınlara ışık tutması için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözükten bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu kitap, askeri ve siyasi tarih uzmanları tarafından ciddiyle incelenmesi gereken bir eser olduğu kadar, sadece dünü anlatan değil aynı zamanda günümüz ve yarınlar için dersler çıkarılması gereken önemli bir kaynaktır.

9 789752 822399